๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

วิสุทฺธิมคฺค-มหาฏีกา

(ปฐโม ภาโค)

คนฺถารมฺภกถา

สทฺธมฺมรํสิมาลี โย, วิเนยฺยกมลากเร;
วิโพเธสิ มหาโมห-ตมํ หนฺตฺวาน สพฺพโส๚

ญาณาติสยพิมฺพํ ตํ, วิสุทฺธกรุณารุณํ;
วนฺทิตฺวา นิรุปเกฺลสํ, **พุทฺธาทิจฺจํ** มโหทยํ๚

โลกาโลกกรํ **ธมฺมํ,** คุณรสฺมิสมุชฺชลํ;
อริยสงฺฆญฺจ สมฺผุลฺลํ, วิสุทฺธกมลากรํ๚

วนฺทนาชนิตํ ปุญฺญํ, อิติ ยํ รตนตฺตเย;
หตนฺตราโย สพฺพตฺถ, หุตฺวาหํ ตสฺส เตชสา๚

สมฺปนฺนสีลาจาเรน, ธีมตา สุจิวุตฺตินา;
อเชฺฌสิโต **ทาฐานาคเตฺถเรน** ถิรเจตสา๚

วิสุทฺธจริโต นาโถ, ยํ วิสุทฺธิมนุตฺตรํ;
ปตฺวา เทเสสิ กรุณาสมุสฺสาหิตมานโส๚

ตสฺสา อธิคมูปาโย, วิสุทฺธนยมณฺฑิโต;
วิสุทฺธิมโคฺค โย วุโตฺต, สุวิสุทฺธปทกฺกโม๚

สุวิสุทฺธํ อสํกิณฺณํ, นิปุณตฺถวินิจฺฉยํ;
มหาวิหารวาสีนํ, สมยํ อวิโลมยํ๚

ตสฺส นิสฺสาย โปราณํ, กถามคฺคํ อนากุลํ;
ตนฺตินยานุคํ สุทฺธํ, กริสฺสาม**ตฺถวณฺณนํ**๚

อิติ อากงฺขมานสฺส, สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตึ;
วิภชนฺตสฺส ตสฺสตฺถํ, นิสามยถ สาธโวติ๚

นิทานาทิกถาวณฺณนา

๑. สฺวายํ **วิสุทฺธิมโคฺค** ยํ สุตฺตปทํ นิสฺสาย ปฏฺฐปียติ, ตํ ตาว นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส นิทานาทินิทฺธารณมุเขน นานปฺปการโต อตฺถํ สํวเณฺณตุํ **“สีเล ปติฏฺฐาย”**ติอาทิ อารทฺธํ๚ ธมฺมํ สํวเณฺณเนฺตน หิ อาทิโต ตสฺส นิทานํ วตฺตพฺพํ, ตโต ปโยชนํ ปิณฺฑโตฺถ ปทโตฺถ สมฺพโนฺธ อธิปฺปาโย โจทนา โสธนํ วตฺตพฺพํ๚ ตถา เจว อาจริเยน ปฏิปนฺนํ๚ เอตฺถ หิ **ภควนฺตํ กิรา**ติ

อาทิ เทสนาย นิทานปโยชนนิทฺธารณํ, **วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺส**นฺติอาทิ ปิณฺฑตฺถนิทฺธารณํ , **สีเล ฐตฺวา**ติอาทิ ปทตฺถสมฺพนฺธาธิปฺปายวิภาวนา, **กึ สีล**นฺติอาทิ โจทนา, ตโต ปรํ โสธนํ, สมาธิปญฺญากถาสุปิ เอเสว นโยฯ กสฺมา ปเนตฺถ วิสฺสชฺชนคาถา อาทิมฺหิ นิกฺขิตฺตา, น ปุจฺฉาคาถาฯ ปุจฺฉาปุพฺพิกา หิ วิสฺสชฺชนาติ? วุจฺจเต – ตทตฺถสฺส มงฺคลภาวโต, สาสนสฺส อาทิกลฺยาณาทิภาววิภาวนโต, ภยาทิอุปทฺทวนิวารเณน อนฺตรายวิธมนโต, อุปริ สํวเณฺณตพฺพธมฺมสงฺคหโต จาติ เวทิตพฺพํฯ

เอตฺถาห – กสฺมา ปนายํ วิสุทฺธิมคฺคกถา วตฺถุปุพฺพิกา อารทฺธา, น สตฺถุโถมนาปุพฺพิกาติ? วุจฺจเต – วิสุํ อสํวณฺณนาทิภาวโตฯ **สุมงฺคลวิลาสินี**อาทโย วิย หิ ทีฆนิกายาทีนํ นายํ วิสุํ สํวณฺณนา, น ปกรณนฺตรํ วา อภิธมฺมาวตารสุมตาวตาราทิ วิยฯ ตาสํเยว ปน สุมงฺคลวิลาสินีอาทีนํ วิเสสภูตาฯ เตเนวาห **“มชฺเฌ วิสุทฺธิมคฺโค”**ติอาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.คนฺถารมฺภกถา; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.คนฺถารมฺภกถา)ฯ อถ วา โถมนาปุพฺพิกาปิ จายํ กถา น วตฺถุปุพฺพิกาวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ สาสเน หิ วตฺถุกิตฺตนํ น โลเก วิย เกวลํ โหติ, สาสนสมฺปตฺติกิตฺตนตฺตา ปน สตฺถุ อวิปรีตธมฺมเทสนาภาววิภาวเนน สตฺถุคุณสํกิตฺตนํ อุลฺลิงฺคนฺตเมว ปวตฺตติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘เอตฺตาวตา ติสฺส สิกฺขา’’ติอาทิฯ **โสตาปนฺนาทิภาวสฺส จ การณ**นฺติ เอตฺถ หิ **อาทิ**-สทฺเทน สพฺพสกทาคามิอนาคามิโน วิย สพฺพปิ อรหนฺเต สงฺคยฺหนฺติ วิภาคสฺส อนุทฺธฏตฺตาฯ เตน ติณฺณมฺปิ โพธิสตฺตานํ นิพฺพธภาคิยา สีลาทโย อิธ ‘‘สีเล ปติฏฺฐายา’’ติอาทิวจเนน สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ติณฺณมฺปิ หิ เนสํ จริมภเว วิเสสโต สํสารภยิกฺขณํ, ยถาสกํ สีเล ปติฏฺฐาย สมถวิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ตณฺหาชฏาวิชฏนปฏิปตฺติ จ สมานาติฯ อถ วา ‘‘โส อิมํ วิชฏเย ชฏ’’นฺติ สาธารณวจเนน สาติสยํ, นิรติสยญฺจ ตณฺหาชฏาวิชฏนํ คหิตํฯ ตตฺถ ยํ นิรติสยํ สวาสนปฺปหานตายฯ เตน สตฺถุ ปหานสมฺปทา กิตฺติตา โหติ, ตนฺนิมิตฺตา ญาณสมฺปทา จฯ ตทุภเยน นานนฺตริกตาย อานุภาวสมฺปทาทโยปีติฯ เอวมฺปิ โถมนาปุพฺพิกายํ กถาติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา โถมนาปุพฺพิกา เอวายํ กถาติ ทฏฺฐพฺพํ, ‘‘สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโร’’ติอาทินา สตฺถุ โถมนํ ปุรกฺขตฺวา สํวณฺณนาย อารทฺธตฺตาฯ สา ปนายํ ยสฺมา ปุจฺฉนฺตสฺส อชฺฌาสยานุรูปํ พฺยากรณสมตฺถตาย วิภาวนวเสน ปวตฺติตา, อาจิณฺณเณฺจตํ อาจริยสฺส ยทิทํ สํวเณฺณตพฺพธมฺมานุกูลํ สํวณฺณนารเมฺภ สตฺถุ อภิตฺถวนํฯ ตสฺมา อิมินา การเณน เอวเมตฺถ โถมนา ปวตฺติตาติฯ โถมนาการสฺส วุจฺจมานสฺส การณํ อุทฺธรเนฺตน ปฐมํ วิสฺสชฺชนคาถํ นิกฺขิปิตฺวา ตสฺสา นิทานโจทนามุเขน ปุจฺฉาคาถํ สรูปโต จ อตฺถโต จ ทเสฺสตฺวา ตสฺสา ปุจฺฉาย อวิปรีตพฺยากรณสมตฺถภาวาวโชตนํ ภควโต โถมนํ ปุรกฺขตฺวา ยถาธิเปฺปตธมฺมสํวณฺณนา กตาฯ เตนาห ‘‘สีเล ปติฏฺฐายา’’ติอาทิฯ ตตฺถ คาถาย อโตฺถ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ

อิตีติอาทีสุ **อิตี**ติ อยํ **อิติ**-สโทฺท เหตุ ปริสมาปนาทิปทตฺถวิปริยายปการาวธารณนิทสฺสนาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา เหส ‘‘รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา ‘รูป’นฺติ วุจฺจตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๗๙) เหตุมฺหิ อาคโตฯ ‘‘ตสฺมาติห เม, ภิกฺขเว, ธมฺมทายาทา ภวถ, มา อามิสทายาทาฯ อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปา ‘กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ, โน อามิสทายาทา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) ปริสมาปเนฯ ‘‘อิติ วา อิติ เอวรูปา นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา ปฏิวิรโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๙๗) อาทิอเตฺถฯ ‘‘มาคณฺฑิโยติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนํ อภิลาโป’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๗๓, ๗๕) ปทตฺถวิปริยาเยฯ ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, สปฺปฏิภโย พาโล, อปฺปฏิภโย ปณฺฑิโตฯ สอุปทฺทโว พาโล, อนุปทฺทโว ปณฺฑิโตฯ สอุปสโคฺค พาโล, อนุปสโคฺค ปณฺฑิโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๔) ปกาเรฯ ‘‘อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ ปุเฏฺฐน สตา, อานนฺท,

อตฺถีติสฺส วจนียํ, กึปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ เจ วเทยฺย, ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิจฺจสฺส วจนีย’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๙๖) อวธารเณ, สนฺนิฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ ‘‘อตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยเมโก อโนฺต, นตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยํ ทุติโย อโนฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕; ๓.๙๐) นิทสฺสเนฯ อิธาปิ นิทสฺสเน ทฎฺฐโพฺพ, ปกาเรติปิ วตฺตุํ วฎฺฎเตวฯ ปฐโม ปน อิติ-สโทฺท ปริสมาปเน ทฎฺฐโพฺพฯ **หีติ** อวธารเณฯ **อิท**นฺติ อาสนฺนปจฺจกฺขวจนํ ยถาธิคตสฺส สุตฺตปทสฺส อภิมุขีกรณโตฯ

วุตฺตนฺติ อยํ **วุตฺต**-สโทฺท สอุปสโคฺค, อนุปสโคฺค จ วปฺปนวาปสมีกรณเกโสหารณชีวิตวุตฺติปมุตฺตภาวปาวจนปวตฺติตอเชฺฌสนกถนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ อยํ –

‘‘คาโว ตสฺส ปชายนฺติ, เขเตฺต วุตฺตํ วิรูหติ;
วุตฺตานํ ผลมสฺนาติ, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภตี’’ติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๙) วปฺปเน อาคโตฯ ‘‘โน จ โข ปฎิวุตฺต’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๒๘๙) อฎฺฐทนฺตกาทีหิ วาปสมีกรเณฯ ‘‘กาปฎิโก มาณโว ทหโร วุตฺตสิโร’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๔๒๖) เกโสหารเณฯ ‘‘ปนฺนโลโม ปรทตฺตวุโตฺต มิคภูเตน เจตสา วิหรตี’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๓๓๒) ชีวิตวุตฺติยํฯ ‘‘เสยฺยถาปิ นาม ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุโตฺต อภโพฺพ หริตตฺถายา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๕๙; ปารา. ๙๒; ปาจิ. ๖๖๖; มหาว. ๑๒๙) พนฺธนโต ปมุตฺตภาเวฯ ‘‘เยสมิทํ เอตรหิ โปราณํ มนฺตปทํ คีตํ ปวุตฺตํ สมิหิต’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘๕; ม. นิ. ๒.๔๒๗; มหาว. ๓๐๐) ปาวจนภาเวน ปวตฺติเตฯ โลเก ปน ‘‘วุโตฺต คุโณ วุโตฺต ปารายโน’’ติอาทีสุ อเชฺฌสเนฯ ‘‘วุตฺตํ โข ปเนตํ ภควตา ‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ, มา อามิสทายาทา’ติ’’อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐) กถเนฯ อิธาปิ กถเน เอว ทฎฺฐโพฺพฯ ตสฺมา ‘‘อิติ หิ เอวเมว อิทํ สุตฺตํ เทสิต’’นฺติ ยถานิกฺขิตฺตํ คาถํ เทสิตภาเวน นิทเสฺสติฯ ตสฺสา วา เทสิตาการํ อวธาเรติฯ

กสฺมาติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกํฯ **ปนา**ติ วจนาลงฺการมตฺตํฯ อุภเยนาปิ การณํ ปุจฺฉติฯ **เอต**นฺติ ยถาวุตฺตํ สุตฺตปทํ ปจฺจามสติฯ **วุตฺต**นฺติ ปุจฺฉานิมิตฺตํฯ ตทตฺถสฺส อตฺตโน พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานตํ อุปาทาย ‘‘อิท’’นฺติ วตฺวา ปุน ภควตา ภาสิตาการํ สนฺธาย ‘‘เอต’’นฺติ วุตฺตํฯ สกเลน ปนาเนน วจเนน เทสนาย นิทานํ โชติตํ โหติฯ ปรโต ตสฺสา เทสกเทสกาลปฎิคฺคาหเก วิภาเวตุํ **‘‘ภควนฺตํ กิรา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กิรา**ติ อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโตฯ เตน วุจฺจมานสฺสตฺถสฺส อนุ อนุ สุยฺยมานตํ ทีเปติฯ **รตฺติภาเค**ติ รตฺติยา เอกสฺมึ โกฎฺฐาเส, มชฺฌิมยาเมติ อธิปฺปาโยฯ เวสฺสวณาทโย วิย อปากฎนามเธยฺยตฺตา **อญฺญตโร**ฯ เทโว เอว **เทวปุโตฺต**ฯ **สํสยสมุคฺฆาฎตฺถ**นฺติ วิจิกิจฺฉาสลฺลสมุทฺธรณตฺถํ ปุจฺฉีติ โยชนาฯ ‘‘สํสยสมุคฺฆาฎตฺถ’’นฺติ จ อิมินา ปญฺจสุ ปุจฺฉาสุ อยํ วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉาติ ทเสฺสติฯ เยน อเตฺถน ตณฺหา ‘‘ชฎา’’ติ วุตฺตา, ตเมว อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘ชาลินิยา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สา หิ อฎฺฐสตตณฺหาวิจริตปฺปเภโท อตฺตโน อวยวภูโต เอว ชาโล เอติสฺสา อตฺถีติ ‘‘ชาลินี’’ติ วุจฺจติฯ

อิทานิสฺสา ชฎากาเรน ปวตฺตึ ทเสฺสตุํ **‘‘สา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **รูปาทีสุ อารมฺมเณสู**ติ ตสฺสา ปวตฺติฎฺฐานมาห, รูปาทิฉฬารมฺมณวินิมุตฺตสฺส ตณฺหาวิสยสฺส อภาวโตฯ **เหฎฺฐุปริยวเสนา**ติ กทาจิ รูปารมฺมเณ กทาจิ ยาว ธมฺมารมฺมเณ กทาจิ ธมฺมารมฺมเณ กทาจิ ยาว รูปารมฺมเณติ เอวํ เหฎฺฐา, อุปริ จ ปวตฺติวเสนฯ เทสนากฺกเมน เจตฺถ เหฎฺฐุปริยตา ทฎฺฐพฺพาฯ กทาจิ กามภเว กทาจิ รูปภเว กทาจิ อรูปภเว กทาจิ วา อรูปภเว…เป.… กทาจิ กามภเวติ เอวเมตฺถ เหฎฺฐุปริยวเสน ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ สพฺพสงฺขารานํ ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวตฺตา อปราปรุปฺปตฺติ เอตฺถ สํสิพฺพนนฺติ อาห **‘‘ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต’’**ติฯ **‘‘สํสิพฺพนเฎฺฐ

นา''ติ อิทํ เยน สมฺพเนฺธน ชฏา วิยาติ ชฏาติ ชฏาตณฺหานํ อุปมูปเมยฺยตา, ตํทสฺสนํฯ อยํ เหตุถ อโตฺถ – ยถา ชาลิโน เวฬุคุมฺพสฺส สาขา, โกสสญฺจยาทโย จ อตฺตนา อตฺตโน อวย เวหิ สํสิพฺพิตา วินทฺธา ''ชฏา''ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ ตณฺหาปิ สํสิพฺพนสภาเวนาติ, ''สํสิพฺพิตเฏฺฐ นา''ติ วา ปาโฐ, อตฺตนาว อตฺตโน สํสิพฺพิตภาเวนาติ อโตฺถฯ อยํ หิ ตณฺหา โกสการกิมิ วิย อตฺตนาว อตฺตานมฺปิ สํสิพฺพนฺตี ปวตฺตติฯ เตนาห ภควา ''รูปตณฺหา โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสตี''ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๘๖; วิภ. ๒๐๓)ฯ อิเม สตฺตา ''มม อิท''นฺติ ปริคฺคหิตํ วตฺถุํ อตฺตนิพฺพิเสสํ มญฺญมานา อพฺภนฺตริมํ กโรนฺติฯ อพฺภนฺตรโตฺถ จ อโนฺตสโทฺทติ สกปริกฺขาเร อุปฺปชฺชมานาปิ ตณฺหา ''อโนฺตชฏา''ติ วุตฺตาฯ ปพฺพชิตสฺส ปตฺตาทิ, คหฏฺฐสฺส หตฺถิอาทิ สกปริกฺขาโรฯ

''อตฺตา''ติ ภวติ เอตฺถ อภิมาโนติ **อตฺตภาโว,** อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํฯ สรีรนฺติ เกจิฯ มม อตฺตภาโว สุนฺทโร, อสุกสฺส วิย มม อตฺตภาโว ภเวยฺยาติ วา อาทินา สกอตฺตภาวาทีสุ ตณฺหาย อุปฺปชฺชมานากาโร เวทิตโพฺพฯ อตฺตโน จกฺขาทีนิ **อชฺฌตฺติกายตนานิ**ฯ อตฺตโน, ปเรสญฺจ รูปาทีนิ **พาหิรายตนานิ**ฯ ปเรสํ สพฺพานิ วา, สปรสนฺตติปริยาปนฺนานิ วา จกฺขาทีนิ **อชฺฌตฺติกายตนานิ**ฯ ตถา รูปาทีนิ **พาหิรายตนานิ**ฯ ปริตฺตมหคฺคตภเวสุ ปวตฺติยาปิ ตณฺหาย **อโนฺตชฏาพหิชฏา**ภาโว เวทิตโพฺพฯ กามภโว หิ กสฺสจิปิ กิเลสสฺส อวิกฺขมฺภิตตฺตา กณฺจิปิ อวิมุโตฺต อชฺฌตฺตคฺคหณสฺส วิเสสปจฺจโยติ ''อชฺฌตฺตํ, อโนฺต''ติ จ วุจฺจติฯ ตพฺพิปริยายโต รูปารูปภโว ''พหิทฺธา, พหี''ติ จฯ เตนาห ภควา ''อชฺฌตฺตสํโยชโน ปุคฺคโล, พหิทฺธาสํโยชโน ปุคฺคโล''ติ (อ. นิ. ๒.๓๗)ฯ วิสยเภเทน, ปวตฺติอาการเภเทน จ อเนกเภทภินฺนมฺปิ ตณฺหํ ชฏาภาวสามเญฺญน เอกนฺติ คเหตฺวา **''ตาย เอวํ อุปฺปชฺชมานาย ชฏายา''**ติ วุตฺตํฯ สา ปน ''ปชา''ติ วุตฺตสตฺตสนฺตานปริยาปนฺนา เอว หุตฺวา ปุนปฺปุนํ ตํ ชเฏนฺตี วินนฺธนฺตี ปวตฺตตีติ อาห **''ชฏาย ชฏิตา ปชา''**ติฯ ตถา หิ ปรมตฺถโต ยทิปิ อวยวพฺยติเรเกน สมุทาโย นตฺถิ, เอกเทโส ปน สมุทาโย นาม น โหตีติ อวยวโต สมุทายํ ภินฺนํ กตฺวา อุปมูปเมยฺยํ ทเสฺสโนฺต **''ยถา นาม เวฬุชฏาทีหิ...เป.... สํสิพฺพิตา''**ติ อาหฯ อิมํ ชฏนฺติ สมฺพโนฺธฯ ตีสุ ธาตูสุ เอกมฺปิ อเสเสตฺวา สํสิพฺพเนน **เตธาตุกํ ชเฏตฺวา ฐิตํ**ฯ เตนสฺสา มหาวิสยตํ, วิชฏนสฺส จ สุทุกฺกรภาวมาหฯ **''วิชเฏตุํ โก สมโตฺถ''**ติ อิมินา ''วิชฏเย''ติ ปทํ สตฺติอตฺถํ, น วิธิอาทิอตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ

เอวํ ''อโนฺตชฏา''ติอาทินา ปุโฏฺฐ ปน อสฺส เทวปุตฺตสฺส อิมํ คาถมาหาติ สมฺพโนฺธฯ ''เอทิโสว อิมํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชยฺยา''ติ สตฺถารํ คุณโต ทเสฺสโนฺต **''สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโร''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพธเมฺมสู**ติ อตีตาทิเภทภินฺเนสุ สเพฺพสุ เญยฺยธเมฺมสุฯ **อปฺปฏิหตญาณจาโร**ติ อนวเสสเญยฺยาวรณปฺปหาเนน นิสฺสงฺคจารตฺตา นวิหตญาณปวตฺติโกฯ เอเตน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณตาวิภาวเนน อาทิโต ติณฺณํ อาเวณิกธมฺมานํ คหเณเนว ตเทกลกฺขณตาย ตทวินาภาวโต จ ภควโต เสสาเวณิกธมฺมานมฺปิ คหิตภาโว เวทิตโพฺพฯ ทิพฺพนฺติ กามคุณาทีหิ กีฬนฺติ ลฬนฺติ, เตสุ วา วิหรนฺติ, วิชยสมตฺถตาโยเคน ปจฺจตฺถิเก วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ, อิสฺสริยธนาทิสกฺการทานคฺคหณํ, ตํตํอตฺถานุสาสนญฺจ กโรนฺตา โวหรนฺติ, ปุญฺญาติสยโยคานุภาวปฺปตฺตาย ชุติยา โชตนฺติ, ยถาธิเปฺปตญฺจ วิสยํ อปฺปฏิฆาเตน คจฺฉนฺติ, ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน จ สโกฺกนฺตีติ **เทวา**ฯ อถ วา เทวนียา ตํตํพฺยสนนิตฺถรณตฺถิเกหิ สรณํ ปรายณนฺติ คมนียา, อภิตฺถวนียา วา, โสภาวิเสสโยเคน กมนียาติ วา **เทวา**ฯ เต ติวิธา – สมฺมุติเทวา อุปปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติฯ ภควา ปน นิรติสยาย อภิญฺญากีฬาย อุตฺตเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ สปรสนฺตานคตปญฺจวิธมารวิชยิจฺฉานิปฺผตฺติยา จิตฺติสฺสริยสตฺตธนาทิสมฺมาปฏิปตฺติ อเวจฺจปสาทสกฺการทานคฺคหณสงฺขาเตน, ธมฺมสภาวปุคฺคลชฺฌาสยานุรูปานุ

สาสนีสงฺขาเตน จ โวหาราติสเยน ปรมาย ปญฺญาสรีรปฺปภาสงฺขาตาย ชุติยา, อนญฺญสาธารณาย ญาณสรีรคติยา, มารวิชยสพฺพสพฺพญฺญุคุณปรหิตนิปฺผาทเนสุ อปฺปฏิหตาย สตฺติยา จ สมนฺนาคตตฺตา สเทวเกน โลเกน ‘‘สรณ’’นฺติ คมนียโต, อภิตฺถวนียโต, ภตฺติวเสน กมนียโต จ สเพฺพ เต เทเว เตหิ คุเณหิ อภิภุยฺย ฐิตตฺตา เตสํ เทวานํ เสฏฺโฐ อุตฺตโม เทโวติ **เทวเทโว**ฯ สพฺพเทเวหิ ปูชนียตโร เทโวติ วา, วิสุทฺธิเทวภาวสฺส วา สพฺพญฺญุคุณาลงฺการสฺส วา อธิคตตฺตา อเญฺญสํ เทวานํ อติสเยน เทโวติ **เทวเทโว**ฯ

อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สกฺกานํ, มหาพฺรหฺมานญฺจ คุณาภิภวนโต อธิโก อติสโย อติเรกตโร วา สโกฺก พฺรหฺมา จาติ **สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา**ฯ ญาณปฺปหานเทสนาวิเสเสสุ สเทวเก โลเก เกนจิ อวิกฺขมฺภนียฏฺฐานตาย กุโตจิปิ อุตฺรสฺตาภาวโต จตูหิ เวสารเชฺชหิ วิสารโทติ **จตุเวสารชฺชวิสารโท**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธาติ ตตฺร วต มํ สมโณ วา…เป.… เวสารชฺชปฺปโตฺต วิหรามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๐; อ. นิ. ๔.๘)ฯ ฐานาฐานญาณาทีหิ ทสหิ ญาณพเลหิ สมนฺนาคตตฺตา **ทสพลธโร**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อิธ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต, อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๑๐.๒๑; วิภ. ๘๐๙)ฯ ยํ กิญฺจิ เญยฺยํ นาม, ตตฺถ สพฺพเตฺถว อนาวฎญาณตาย **อนาวรณญาโณ**ฯ ตญฺจ สพฺพํ สมนฺตโต สพฺพาการโต หตฺถตเล อามลกํ วิย ปจฺจกฺขโต ทสฺสนสมเตฺถน ญาณจกฺขุนา สมนฺนาคตตฺตา **สมนฺตจกฺขุ,** สพฺพญฺญูติ อโตฺถฯ อิเมหิ ปน ทฺวีหิ ปเทหิ ปจฺฉิมานิ เทฺว อสาธารณญาณานิ คหิตานิฯ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ **ภควา**ฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต **พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๓ อาทโย) วิตฺถารโต อาคมิสฺสติฯ

เอตฺถ จ ‘‘สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโร’’ติ อิมินา ติยทฺธารุฬฺหานํ ปุจฺฉานํ ภควโต พฺยากรณสมตฺถตาย ทสฺสิตาย กึ เทวตานมฺปิ ปุจฺฉํ พฺยากาตุํ สมโตฺถ ภควาติ อาสงฺกาย ตนฺนิวตฺตนตฺถํ ‘‘เทวเทโว’’ติ วุตฺตํฯ เทวานํ อติเทโว สโกฺก เทวานมิโนฺท เทวตานํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, ‘‘ตโต อิมสฺส โก วิเสโส’’ติ จิเนฺตนฺตานํ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ ‘‘สกฺกานํ อติสโกฺก’’ติ วุตฺตํฯ สเกฺกนปิ ปุจฺฉิตมตฺถํ สนงฺกุมาราทโย พฺรหฺมาโน วิสฺสเชฺชนฺติ, ‘‘ตโต อิมสฺส โก อติสโย’’ติ จิเนฺตนฺตานํ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ ‘‘พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา’’ติ วุตฺตํฯ อยํ จสฺส วิเสโส จตุเวสารชฺชทสพลญาเณหิ ปากโฏ ชาโตติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘จตุ…เป.… ธโร’’ติ วุตฺตํฯ อิมานิ จ ญาณานิ อิมสฺส ญาณทฺวยสฺส อธิคเมน สเหว สิทฺธานีติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อนาวรณญาโณ สมนฺตจกฺขู’’ติ วุตฺตํฯ ตยิทํ ญาณทฺวยํ ปุญฺญญาณสมฺภารูปจยสิทฺธาย ภคฺคโทสตาย สิทฺธนฺติ ทเสฺสโนฺต ‘‘ภควา’’ติ อโวจาติฯ เอวเมเตสํ ปทานํ คหเณ ปโยชนํ, อนุปุพฺพิ จ เวทิตพฺพาฯ ยํ ปเนตํ ปจฺฉิมํ อนาวรณญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณนฺติ ญาณทฺวยํ, ตํ อตฺถโต อภินฺนํฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ วิสยปวตฺติมุเขน อเญฺญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ ทฺวิธา กตฺวา วุตฺตํฯ อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมารมฺมณตาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถาวรณาภาวโต นิสฺสงฺคจารมุปาทาย ‘‘อนาวรณญาณ’’นฺติปิ วุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต **พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๓ อาทโย) วกฺขามฯ

๒. มหเนฺต สีลกฺขนฺธาทิเก เอสี คเวสีติ มเหสิ, ภควาฯ เตน **มเหสินาฯ วณฺณยโนฺต**ติ วิวรโนฺต วิตฺถาเรโนฺตฯ **ยถาภูต**นฺติ อวิปรีตํฯ **สีลาทิเภทน**นฺติ สีลสมาธิปญฺญาทิวิภาคํฯ **สุทุลฺลภ**นฺติ อฏฺฐกฺขณวชฺชิเตน นวเมน ขเณน ลทฺธพฺพตฺตา สุฏฺฐุ ทุลฺลภํฯ **สีลาทิสงฺคห**นฺติ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคหํฯ อริยมโคฺค หิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิโต สปฺปเทสตฺตา นครํ วิย รเชฺชน, น ตโย ขนฺธา อริยมเคฺคน นิปฺปเทสตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘น โข, อาวุโส วิสาข, อริเยน อฏฺฐงฺคิ

เกน มเคฺคน ตโย ขนฺธา สงฺคหิตา; ตีหิ จ โข, อาวุโส วิสาข, ขเนฺธหิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค สงฺคหิโต''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒)ฯ กิเลสโจเรหิ อปริปนฺถนียตาย **เขมํ**ฯ อนฺตทฺวยปริวชฺชนโต, มายาทิกายวงฺกาทิปฺปหานโต จ **อุชุํ**ฯ สเพฺพสํ สํกิเลสธมฺมานํ มารณวเสน คมนโต ปวตฺตนโต, นิพฺพานสฺส มคฺคนโต, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิตพฺพโต จ **มคฺคํ**ฯ **วิสุทฺธิยา**ติ นิพฺพานาย, วิสุทฺธิภาวาย วา, อรหตฺตายาติ อโตฺถฯ

ยถาภูตํ อชานนฺตาติ เอวํ สีลวิสุทฺธิอาทิวิสุทฺธิปรมฺปราย อธิคนฺตโพฺพ เอวรูโป เอวํ กิจฺจโก เอวมโตฺถติ ยาถาวโต อนวพุชฺฌนฺตาฯ สกลสํกิเลสโต, สํสารโต จ สุทฺธิํ วิมุตฺติํ กาเมนฺติ ปเตฺถนฺตีติ **สุทฺธิกามา**ฯ **อปิ**-สโทฺท สมฺภาวเนฯ เตน น เกวลํ สีลมเตฺตน ปริตุฏฺฐา, อถ โข วิสุทฺธิกามาปิ สมานาติ ทเสฺสติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ ภาวนาย ยุตฺตปยุตฺตตาย **โยคิโน วายมนฺตาปิ** วิสุทฺธิํ อุทฺทิสฺส ปโยคํ ปรกฺกมํ กโรนฺตาปิ อุปายสฺส อนธิคตตฺตา **วิสุทฺธิํ นาธิคจฺฉนฺตี**ติ โยชนาฯ **เตส**นฺติ โยคีนํฯ กามญฺจายํ วิสุทฺธิมโคฺค สมนฺตภทฺทกตฺตา สวนธารณปริจยาทิปสุตานํ สเพฺพสมฺปิ ปาโมชฺชกโร, โยคีนํ ปน สาติสยํ ปโมทเหตูติ อาห **''เตสํ ปาโมชฺชกรณ''**นฺติฯ พาหิรกนิกายนฺตรลทฺธีหิ อสมฺมิสฺสตาย สุฏฺฐุ วิสุทฺธวินิจฺฉยตฺตา **สุวิสุทฺธวินิจฺฉยํ**ฯ **มหาวิหารวาสีน**นฺติ อตฺตโน อปสฺสยภูตํ นิกายํ ทเสฺสติ ฯ **เทสนานยนิสฺสิต**นฺติ ธมฺมสํวณฺณนานยสนฺนิสฺสิตํฯ เอตฺถ จ ''เตสํ ปาโมชฺชกรณ''นฺติอาทินา สพฺพสํกิเลสมลวิสุทฺธตาย วิสุทฺธิํ นิพฺพานํ ปเตฺถนฺตานํ โยคีนํ เอกํเสน ตทาวหตฺตา ปาโมชฺชกโรญาณุตฺตเรหิ สมฺมาปฏิปเนฺนหิ อธิฏฺฐิตตฺตา สุฏฺฐุ สมฺมา วิสุทฺธวินิจฺฉโย มหาวิหารวาสีนํ กถามโคฺคติ ทเสฺสติฯ **สกฺกจฺจํ เม ภาสโต** สกฺกจฺจํ นิสามยถาติ โยเชตพฺพํฯ

เอตฺถ จ ''อิมิสฺสา ทานิ คาถายา''ติ อิมินา วิสุทฺธิมคฺคภาสนสฺส นิสฺสยํ, ''กถิตาย มเหสินา''ติ อิมินา ตสฺส ปมาณภาวํ, ''ยถาภูตํ อตฺถํ สีลาทิเภทน''นฺติ อิมินา อวิปรีตปิณฺฑตฺถํ, ''สุทุลฺลภํ…เป.… โยคิโน''ติ อิมินา นิมิตฺตํ, **''เตสํ ปาโมชฺชกรณ''**นฺติ อิมินา ปโยชนํ, ''วณฺณยโนฺต อตฺถํ, สุวิสุทฺธวินิจฺฉยํ มหาวิหารวาสีนํ เทสนานยนิสฺสิตํ, สกฺกจฺจ''นฺติ จ อิมินา กรณปฺปการํ ทเสฺสตฺวา ''วิสุทฺธิกามา สเพฺพปิ, นิสามยถ สาธโว''ติ อิมินา ตตฺถ สกฺกจฺจสวเน สาธุชเน นิโยเชติฯ สาธุกํ สวนปฏิพทฺธา หิ สาสนสมฺปตฺติฯ

๓. วจนตฺถวิภาวเนน ปเวทิตวิสุทฺธิมคฺคสามญฺญตฺถสฺส วิสุทฺธิมคฺคกถา วุจฺจมานา อภิรุจิํ อุปฺปาเทตีติ ปทตฺถโต วิสุทฺธิมคฺคํ วิภาเวตุํ **''ตตฺถ วิสุทฺธี''**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ยทิทํ ''วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺส''นฺติ เอตฺถ วิสุทฺธิมคฺคปทํ วุตฺตํ, ตตฺถฯ **สพฺพมลวิรหิต**นฺติ สเพฺพหิ ราคาทิมเลหิ, สเพฺพหิ สํกิเลสมเลหิ จ วิรหิตํ วิวิตฺตํฯ ตโต เอว **อจฺจนฺตปริสุทฺธํ,** สพฺพทา สพฺพถา จ วิสุทฺธนฺติ อโตฺถฯ ยถาวุตฺตํ วิสุทฺธิํ มคฺคติ คเวสติ อธิคจฺฉติ เอเตนาติ **วิสุทฺธิมโคฺค**ฯ เตนาห **''มโคฺคติ อธิคมูปาโย วุจฺจตี''**ติฯ วิสุทฺธิมโคฺคติ จ นิปฺปริยาเยน โลกุตฺตรมโคฺค เวทิตโพฺพ, ตทุปายตฺตา ปน ปุพฺพภาคมโคฺค, ตนฺนิสฺสโย กถาปพโนฺธ จ ตถา วุจฺจติฯ

สฺวายํ วิสุทฺธิมโคฺค สตฺถารา เทสนาวิลาสโต, เวเนยฺยชฺฌาสยโต จ นานานเยหิ เทสิโต, เตสุ อยเมโก นโย คหิโตติ ทเสฺสตุํ **''โส ปนาย''**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กตฺถจี**ติ กิสฺมิญฺจิ สุเตฺตฯ **วิปสฺสนามตฺตวเสเนวา**ติ อวธารเณน สมถํ นิวเตฺตติฯ โส หิ ตสฺสา ปฏิโยคี, น สีลาทิฯ มตฺต-สเทฺทน จ วิเสสนิวตฺติอเตฺถน สวิเสสํ สมาธิํ นิวเตฺตติฯ โส อุปจารปฺปนาเภโท วิปสฺสนายานิกสฺส เทสนาติ กตฺวา น สมาธิมตฺตํฯ น หิ ขณิกสมาธิํ วินา วิปสฺสนา สมฺภวติฯ วิปสฺสนาติ จ ติวิธาปิ อนุปสฺสนา เวทิตพฺพา, น อนิจฺจานุปสฺสนาวฯ น หิ อนิจฺจทสฺสนมเตฺตน

สจฺจาภิสมโย สมฺภวติฯ ยํ ปน คาถายํ อนิจฺจลกฺขณเสฺสว คหณํ กตํ, ตํ ยสฺส ตเทว สุฏฺฐุตรํ ปากฏํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ตาทิสสฺส วเสนฯ โสปิ หิ อิตรํ ลกฺขณทฺวยํ วิภูตตรํ กตฺวา สมฺมสิตฺวา วิเสสํ อธิคจฺฉติ, น อนิจฺจลกฺขณเมวฯ

สเพฺพ สงฺขาราติ สเพฺพ เตภูมกสงฺขารา, เต หิ สมฺมสนียาฯ **อนิจฺจา**ติ น นิจฺจา อทฺธุวา อิตฺตรา ขณภงฺคุราติฯ **ปญฺญายา**ติ วิปสฺสนาปญฺญายฯ **ปสฺสติ** สมฺมสติฯ **อถ** ปจฺฉา อุทยพฺพยญาณาทีนํ อุปฺปตฺติยา อุตฺตรกาลํฯ **นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข**ติ ตสฺมึเยว อนิจฺจาการโต ทิเฏฺฐ "สเพฺพ สงฺขารา"ติ วุเตฺต เตภูมเก ขนฺธปญฺจกสงฺขาเต ทุเกฺข นิพฺพินฺทติ นิพฺพิทาญาณํ ปฏิลภติฯ **เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา**ติ เอส นิพฺพิทานุปสฺสนาสงฺขาโต วิราคาทีนํ การณภูโต นิพฺพานสฺส อธิคมูปาโยฯ

ฌานปญฺญาวเสนาติ สมถวิปสฺสนาวเสนฯ **ฌาน**นฺติ เจตฺถ วิปสฺสนาย ปาทกภูตํ ฌานํ อธิเปฺปตํฯ **ยมฺหี**ติ ยสฺมึ ปุคฺคเลฯ **ฌานญฺจ ปญฺญา จา**ติ เอตฺถายมโตฺถ – โย ปุคฺคโล ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ตํ อุสฺสุกฺกาเปติฯ **ส เว นิพฺพานสนฺติเก**ติ โส พฺยตฺตํ นิพฺพานสฺส สมีเป เอกนฺตโต นิพฺพานํ อธิคจฺฉตีติฯ

กมฺมนฺติ มคฺคเจตนาฯ สา หิ อปจยคามิตาย สตฺตานํ สุทฺธึ อาวหติฯ **วิชฺชา**ติ สมฺมาทิฏฺฐิฯ **สีล**นฺติ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาฯ **ชีวิตมุตฺตม**นฺติ สมฺมาอาชีโวฯ **ธโมฺม**ติ อวเสสา จตฺตาโร อริยมคฺคธมฺมาฯ อถ วา **กมฺม**นฺติ สมฺมากมฺมนฺตสฺส คหณํฯ "ยา จาวุโส วิสาข, สมฺมาทิฏฺฐิ, โย จ สมฺมาสงฺกโปฺป, อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหิตา"ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) วจนโตฯ **วิชฺชา**ติ สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปานํ คหณํฯ **ธโมฺม**ติ สมาธิ "เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต อเหสุ"นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๓๗๘) วิยฯ ตคฺคหเณเนว "โย จาวุโส วิสาข, สมฺมาวายาโม, ยา จ สมฺมาสติ, โย จ สมฺมาสมาธิ, อิเม ธมฺมา สมาธิกฺขเนฺธ สงฺคหิตา"ติ วจนโต สมฺมาวายามสตีนมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สีล**นฺติ สมฺมาวาจาชีวานํฯ **ชีวิตมุตฺตม**นฺติ เอวรูปสฺส อริยปุคฺคลสฺส ชีวิตํ อุตฺตมํ ชีวิตนฺติ เอวเมตฺถ อฏฺฐงฺคิโก อริยมโคฺค วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

สีลาทิวเสนาติ สีลสมาธิปญฺญาวีริยวเสนฯ **สพฺพทา**ติ สมาทานโต ปภุติ สพฺพกาลํฯ **สีลสมฺปโนฺน**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลสมฺปทาย สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตฯ **ปญฺญวา**ติ โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **สุสมาหิโต**ติ ตํสมฺปยุเตฺตน สมาธินา สุฏฺฐุ สมาหิโตฯ **อารทฺธวีริโย**ติ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย, กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย ปคฺคหิตวีริโยฯ **ปหิตโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติเปสิตตฺตตาย กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขจิโตฺตฯ **โอฆ**นฺติ กาโมฆาทิจตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ, สํสารมโหฆเมว วาฯ

เอกายโนติ เอกมโคฺคฯ มคฺคปริยาโย หิ อิธ อยน-สโทฺท, ตสฺมา เอกปถภูโต อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค, น เทฺวธาปถภูโตติ อโตฺถฯ เอกํ วา นิพฺพานํ อยติ คจฺฉตีติ เอกายโน, เอเกน วา คณสงฺคณิกํ ปหาย วิเวกเฏฺฐน อยิตโพฺพ ปฏิปชฺชิตโพฺพติ เอกายโน, อยนฺติ เตนาติ วา อยโน, เอกสฺส เสฏฺฐสฺส ภควโต อยโนติ เอกายโน, เตน อุปฺปาทิตตฺตา, เอกสฺมึ วา อิมสฺมึเยว ธมฺมวินเย อยโนติ เอกายโนฯ **สตฺตานํ วิสุทฺธิยา**ติ ราคาทิมเลหิ, อภิชฺฌาวิสมโลภาทิอุปกฺกิเลเสหิ จ สตฺตานํ วิสุทฺธตฺถาย วิสุชฺฌนตฺถายฯ **ยทิท**นฺติ นิปาโต, เย อิเมติ อโตฺถฯ ปุเพฺพ สรณลกฺขเณน มคฺคเฏฺฐน จ มโคฺคติ วุตฺตเสฺสว กายาทิวิสยเภเทน จตุพฺพิธตฺตา **"จตฺตาโร สติปฏฺฐานา**"ติ วุตฺตํฯ **สมฺมปฺปธานาทีสู**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อปฺปมาทาภิรติอาทีนํ สงฺคโห เวทิตโพฺพ ฯ อปฺปมาทาภิรติอาทิวเสนาปิ หิ กตฺถจิ วิสุทฺธิมโคฺค เทสิโตฯ ยถาห –

‘‘อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ, ปมาเท ภยทสฺสิ วา;
อภพฺโพ ปริหานาย, นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก’’ติฯ (ธ. ป. ๓๒);

๔. ตตฺราติ ตสฺสํ คาถายํฯ อุปริ วุจฺจมานา คาถาย วิตฺถารสํวณฺณนา นิเทฺทสปฏินิเทฺทสฏฺฐานิยา, ตโต สํขิตฺตตรา อตฺถวณฺณนา อุเทฺทสฏฺฐานิยาติ อาห **‘‘อยํ สงฺเขปวณฺณนา’’**ติฯ ยถาอุทฺทิฏฺฐสฺส หิ อตฺถสฺส นิเทฺทสปฏินิเทฺทสา สุกรา, สุโพธา จ โหนฺตีติฯ **สีเล ปติฏฺฐายา**ติ เอตฺถ **สีเล**ติ กุสลสีเลฯ ยทิปิ ‘‘กตเม จ, ถปติ, อกุสลา สีลา’’ติอาทีสุ อกุสลา ธมฺมาปิ สีลนฺติ อาคตาฯ วุจฺจมานาย ปน จิตฺตปญฺญาภาวนาย อธิฏฺฐานาโยคฺยตาย กิริยสีลานมฺปิ อสมฺภโว, กุโต อิตเรสนฺติ กุสลสีลเมเวตฺถ อธิเปฺปตํฯ **สีลํ ปริปูรยมาโน**ติอาทีสุ **ปริปูรยมาโน**ติ ปริปาเลนฺโต, ปริวเฑฺฒนฺโต วา, สพฺพภาเคหิ สํวรนฺโต , อวีติกฺกมนฺโต จาติ อโตฺถฯ ตถาภูโต หิ ตํ อวิชหนฺโต ตตฺถ ปติฏฺฐิโต นาม โหติฯ ‘‘สีเล’’ติ หิ อิทํ อาธาเร ภุมฺมํฯ **ปติฏฺฐายา**ติ ทุวิธา ปติฏฺฐา นิสฺสยูปนิสฺสยเภทโตฯ ตตฺถ อุปนิสฺสยปติฏฺฐา โลกิยา, อิตรา โลกุตฺตรา อภินฺทิตฺวา คหเณฯ ภินฺทิตฺวา ปน คหเณ ยถา โลกิยจิตฺตุปฺปาเทสุ สหชาตานํ, ปุริมปจฺฉิมานญฺจ วเสน นิสฺสยูปนิสฺสยปติฏฺฐา สมฺภวติ, เอวํ โลกุตฺตเรสุ เหฏฺฐิมมคฺคผลสีลวเสน อุปนิสฺสยปติฏฺฐาปิ สมฺภวติฯ ‘‘ปติฏฺฐายา’’ติ จ ปทสฺส ยทา อุปนิสฺสยปติฏฺฐา อธิเปฺปตา, ตทา ‘‘สทฺธํ อุปนิสฺสายา’’ติอาทีสุ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๓) วิย ปุริมกาลกิริยาวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตนาห ‘‘ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๓๑)ฯ ยทา ปน นิสฺสยปติฏฺฐา อธิเปฺปตา, ตทา ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๔; ๓.๔๒๑; สํ. นิ. ๔.๖๐) วิย สมานกาลกิริยาวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สมฺมาวาจาทโย หิ อตฺตนา สมฺปยุตฺตานํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ สหชาตวเสเนว นิสฺสยปจฺจยา โหนฺตีติฯ

นรติ เนตีติ **นโร,** ปุริโสฯ ยถา หิ ปฐมปกติภูโต สโตฺต, อิตราย ปกติยา เสฏฺฐเฏฺฐน ปุริ อุเจฺจ ฐาเน เสติ ปวตฺตตีติ ‘‘ปุริโส’’ติ วุจฺจติ, เอวํ นยนเฏฺฐน ‘‘นโร’’ติ วุจฺจติฯ ปุตฺตภาตุภูโตปิ หิ ปุคฺคโล มาตุเชฏฺฐภคินีนํ เนตุฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, ปเคว อิตโร อิตราสํฯ นเรน โยคโต, นรสฺส อยนฺติ วา นารี, อิตฺถีฯ สาปิ เจตฺถ กามํ ตณฺหาชฏาวิชฏนสมตฺถตา อตฺถิ, ปธานเมว ปน สตฺตํ ทเสฺสโนฺต ‘‘นโร’’ติ อาห ยถา ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๕๗, ๒๕๕)ฯ อฏฺฐกถายํ ปน อวิภาเคน ปุคฺคลปริยาโย อยนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘นโรติ สโตฺต’’**ติ วุตฺตํฯ **สปโญฺญ**ติ วิปากภูตาย สห ปญฺญาย ปวตฺตตีติ สปโญฺญฯ ตาย หิ อาทิโต ปฏฺฐาย สนฺตานวเสน พหุลํ ปวตฺตมานาย อยํ สโตฺต สวิเสสํ ‘‘สปโญฺญ’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ วิปากปญฺญาปิ หิ สนฺตานวิเสสเนน ภาวนาปญฺญุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสโย โหติ อเหตุกทฺวิเหตุกานํ ตทภาวโตฯ สมฺปชญฺญสงฺขาตาย จ ตํตํกิจฺจการิกาย ปญฺญาย วเสน ‘‘สปโญฺญ’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ อฏฺฐกถายํ ปน นิปก-สเทฺทน ปาริหาริกปญฺญา คยฺหตีติ วิปากปญฺญาวเสเนเวตฺถ อโตฺถ วุโตฺตฯ **กมฺมชติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญายา**ติ กมฺมชาย ติเหตุกปฏิสนฺธิยํ ปญฺญายาติ เอวํ ติเหตุก-สโทฺท ปฏิสนฺธิ-สเทฺทน สมฺพนฺธิตโพฺพ, น ปญฺญา-สเทฺทนฯ น หิ ปญฺญา ติเหตุกา อตฺถิฯ ปฏิสนฺธิโต ปภุติ ปวตฺตมานา ปญฺญา ‘‘ปฏิสนฺธิยํ ปญฺญา’’ติ วุตฺตา ตํมูลกตฺตา, น ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปวตฺตา เอวฯ

จิเนฺตติ อารมฺมณํ อุปนิชฺฌายตีติ **จิตฺตํ,** สมาธิฯ โส หิ สาติสยํ อุปนิชฺฌานกิโจฺจฯ น หิ วิตกฺกาทโย วินา สมาธินา ตมตฺถํ สาเธนฺติ, สมาธิ ปน เตหิ วินาปิ สาเธตีติฯ ปคุณพลวภาวาปาทเนน ปจฺจเยหิ จิตํ, ตถา สนฺตานํ จิโนตีติปิ **จิตฺตํ,** สมาธิฯ ปฐมชฺฌานาทิวเสน จิตฺตวิจิตฺตตาย, อิทฺธิวิธาทิจิตฺตกรเณน จ สมาธิ จิตฺตนฺติ วินาปิ ปโรปเทเสนสฺส จิตฺตปริยาโย ลพฺภเตวฯ อฏฺฐกถายํ ปน จิตฺต-สโทฺท วิญฺญาเณ นิรุโฬฺหติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘จิตฺตสีเสน เหตฺถ

สมาธิ นิทฺทิฏฺโฐ”ติฯ ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ชานาตีติ **ปญฺญา**ฯ สา ยทิปิ กุสลาทิเภทโต พหุวิธาฯ “*ภาวย*”นฺติ ปน วจนโต ภาเวตพฺพา อิธาธิเปฺปตาติ ตํ ทเสฺสตุํ **“วิปสฺสน”**นฺติ วุตฺตํฯ “*ภาวย*”นฺติ จ อิทํ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํ “*จิตฺตญฺจ ภาวยํ, ปญฺญญฺจ ภาวย*”นฺติฯ ตยิทํ ทฺวยํ กิํ โลกิยํ, อุทาหุ โลกุตฺตรนฺติ? โลกุตฺตรนฺติ ทฏฺฐพฺพํ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสโตฯ ตํ หิ ภาวยมาโน อริยมคฺคกฺขเณ ตณฺหาชฏํ สมุเจฺฉทวเสน วิชเฏตีติ วุจฺจติ, น โลกิยํฯ นานนฺตริยภาเวน ปเนตฺถ โลกิยาปิ คหิตาว โหนฺติ โลกิยสมถวิปสฺสนาย วินา ตทภาวโตฯ สมถยานิกสฺส หิ อุปจารปฺปนาปฺปเภทํ สมาธิํ อิตรสฺส ขณิกสมาธิํ, อุภเยสมฺปิ วิโมกฺขมุขตฺตยํ วินา น กทาจิปิ โลกุตฺตราธิคโม สมฺภวติฯ เตนาห **“สมาธิเญฺจว วิปสฺสนญฺจ *ภาวยมาโน*”**ติฯ ตตฺถ ยทา โลกิยา สมถวิปสฺสนา อธิเปฺปตา, ตทา “*ภาวย*”นฺติ อิทํ ภาวนากิริยาย เหตุภาวกถนํ, ภาวนาเหตูติ อโตฺถฯ ตํภาวนาเหตุกา หิ วิชฏนกิริยาติฯ ยทา ปน โลกุตฺตรา อธิเปฺปตา, ตทา เกวลํ วตฺตมานภาวนิเทฺทโสฯ ตทุภยภาวนาสมกาลเมว หิ ตณฺหาชฏาวิชฏนํฯ

“อาตาปี นิปโก”ติ อิทํ ยถาวุตฺตภาวนาย อุปการกธมฺมกิตฺตนํฯ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส หิ วีริยํ สติ สมฺปชญฺญนฺติ อิเม ตโย ธมฺมา พหูปการาฯ วีริยูปตฺถทฺธญฺหิ กมฺมฏฺฐานํ สติสมฺปชญฺญานุปาลิตํ น ปริปตติ, อุปริ จ วิเสสํ อาวหติฯ ปติฏฺฐาสิทฺธิยา เจตฺถ สทฺธาสิทฺธิ, สทฺธูปนิสฺสยตฺตา สีลสฺส, วีริยาทิสิทฺธิยา จฯ น หิ สเทฺธยฺยวตฺถุํ อสทฺทหนฺตสฺส ยถาวุตฺตวีริยาทโย สมฺภวนฺติ, ตถา สมาธิปิฯ ยถา หิ เหตุภาวโต วีริยาทีหิ สทฺธาสิทฺธิ, เอวํ ผลภาวโต เตหิ สมาธิสิทฺธิฯ วีริยาทีสุ หิ สมฺปชฺชมาเนสุ สมาธิ สมฺปโนฺนว โหติ อสมาหิตสฺส ตทภาวโตฯ กถํ ปเนตฺถ สติสิทฺธิ? นิปกคฺคหณโตฯ ติกฺขวิสทภาวปฺปตฺตา หิ สติ “เนปกฺก”นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห “ปรเมน สติเนปเกฺกน สมนฺนาคโต”ติฯ อฏฺฐกถายํ ปน “เนปกฺกํ ปญฺญา”ติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ ตคฺคหเณเนว สติปิ คหิตาว โหติฯ น หิ สติวิรหิตา ปญฺญา อตฺถีติฯ อปเร ปน “สปโญฺญ”ติ อิมินาว ปาริหาริกปญฺญาปิ คยฺหตีติ “นิปโก”ติ ปทสฺส “สโต”ติ อตฺถํ วทนฺติฯ ยทิปิ กิเลสานํ ปหานํ อาตาปนํ, ตํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนมฺปิ อเตฺถวฯ อาตปฺปสโทฺท วิย ปน อาตาปสโทฺท วีริเยเยว นิรุโฬฺหติ อาห **“อาตาปีติ วีริยวา”**ติฯ อถ วา ปฏิปกฺขปฺปหาเน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อพฺภุสฺสหนวเสน ปวตฺตมานสฺส วีริยสฺส สาติสยํ ตทาตาปนนฺติ วีริยเมว ตถา วุจฺจติ, น อเญฺญ ธมฺมาฯ **อาตาปี**ติ จายมีกาโร ปสํสาย, อติสยสฺส วา ทีปโกฯ **วีริยวา**ติ วา-สโทฺทปิ ตทโตฺถ เอว ทฏฺฐโพฺพฯ เตน สมฺมปฺปธานสมงฺคิตา วุตฺตา โหติฯ เตนาห **“กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนเฏฺฐนา”**ติฯ อาตาปนคฺคหเณน เจตฺถ อารมฺภ ธาตุมาห อาทิโต วีริยารโมฺภติ กตฺวา, ปริตาปนคฺคหเณน นิกฺกมปรกฺกมธาตุโย สพฺพโส ปฏิปกฺขโต นิกฺขนฺตตํ, อุปรูปริ วิเสสปฺปตฺติญฺจ อุปาทายฯ นิปยติ วิโสเสติ ปฏิปกฺขํ, ตโต วา อตฺตานํ นิปาติ รกฺขตีติ **นิปโก,** สมฺปชาโนฯ กมฺมฏฺฐานสฺส ปริหรเณ นิยุตฺตาติ **ปาริหาริกา**ฯ

อภิกฺกมาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ สาตฺถกสมฺปชญฺญาทิวเสน ปริจฺฉิชฺช เนตีติ **สพฺพกิจฺจปริณายิกา**ฯ กมฺมฏฺฐานสฺส วา อุคฺคโห ปริปุจฺฉา ภาวนารโมฺภ มนสิการวิธิ, ตตฺถ จ สกฺกจฺจการิตา สาตจฺจการิตา สปฺปายการิตา นิมิตฺตกุสลตา ปหิตตฺตตา อนฺตราอสโงฺกโจ อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา วีริยสมตาปาทนํ วีริยสมตาโยชนนฺติ เอวมาทีนํ สเพฺพสํ กิจฺจานํ ปริณายิกา **สพฺพกิจฺจปริณายิกาฯ ภยํ *อิกฺขตีติ ภิกฺขู*ติ** สาธารณโต ภิกฺขุลกฺขณกถเนน ปฏิปตฺติยาว ภิกฺขุภาโว, น ภิกฺขกภินฺนปฏธราทิภาเวนาติ ทเสฺสติฯ เอวํ หิ กตกิจฺจานํ สามเณราทีนํ, ปฏิปนฺนานญฺจ อปพฺพชิตานมฺปิ สงฺคโห กโต โหติฯ อิธ ปน ปฏิปชฺชนกวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ภินฺทติ ปาปเก อกุสเล ธเมฺมติ วา ***ภิกฺขุฯ โส อิมํ วิชฏเย***ติ โย นโร สปฺปโญฺญ สีเล ปติฏฺฐาย อาตาปี นิปโก จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยนฺติ วุโตฺต, โส ภิกฺขุ อิมํ ตณฺหาชฏํ วิชฏเยติ สมฺพโนฺธฯ อิทานิ ตมฺปิ วิชฏนํ เวฬุคุมฺพวิชฏเนน อุปเมตฺวา ทเสฺสตุํ คาถาย ยถาวุเตฺต สีลา

ทิธเมฺม ‘‘อิมินา จ สีเลนา’’ติอาทินา ปจฺจามสติฯ ตตฺถ ยสฺมา โยคาวจรสนฺตานคตา นานากฺขณิกา มิสฺสกา สีลาทิธมฺมา คาถาย คหิตา, ตสฺมา เต เอกจฺจํ คณฺหโนฺต **‘‘ฉหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต’’**ติ อาหฯ น หิ เต ฉ ธมฺมา เอกสฺมึ สนฺตาเน เอกสฺมึ ขเณ ลพฺภนฺติฯ ยสฺมา จ ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน คาถา ภาสิตา, ตสฺมา ปุคฺคลาธิฎฺฐานเมว อุปมํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส’’**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **สุนิสิต**นฺติ สุฎฺฐุ นิสิตํ, อติวิย ติขิณนฺติ อโตฺถฯ สตฺถสฺส นิสานสิลายํ นิสิตตรภาวกรณํ, พาหุพเลน จสฺส อุกฺขิปนนฺติ อุภยเมฺปตํ อตฺถาปนฺนํ กตฺวา อุปมา วุตฺตาติ ตทุภยํ อุปเมยฺย ทเสฺสโนฺต **‘‘สมาธิสิลายํ สุนิสิตํ...เป.... ปญฺญาหเตฺถน อุกฺขิปิตฺวา’’**ติ อาหฯ สมาธิคุเณน หิ ปญฺญาย ติกฺขภาโวฯ เตนาห ภควา ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕; ๔.๙๙; ๕.๑๐๗๑; เนตฺติ. ๔๐; มิ. ป. ๒.๑.๑๔)ฯ วีริยญฺจสฺสา อุปตฺถมฺภกํ ปคฺคณฺหนโตฯ **วิชเฎยฺยา**ติ วิชเฎตุํ สกฺกุเณยฺยฯ วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนาย หิ วตฺตมานาย โยคาวจโร ตณฺหาชฎํ วิชเฎตุํ สมโตฺถ นามฯ วิชฎนํ เจตฺถ สมุเจฺฉทวเสน ปหานนฺติ อาห **‘‘สญฺฉินฺเทยฺย สมฺปทาเลยฺยา’’**ติฯ ทกฺขิณํ อรหตีติ ทกฺขิเณโยฺย, อโคฺค จ โส ทกฺขิเณโยฺย จาติ **อคฺคทกฺขิเณโยฺย,** อคฺคา วา ทกฺขิณา อคฺคทกฺขิณา, ตํ อรหตีติ **อคฺคทกฺขิเณโยฺย**ฯ

๕. **ตตฺรา**ติ ตสฺสํ คาถายํฯ **อย**นฺติ ‘‘นโร’’ติ จ ‘‘ภิกฺขู’’ติ จ วุโตฺต โยคาวจโรฯ ปุน **ตตฺรา**ติ ตสฺสํ ปญฺญายํฯ **อสฺสา**ติ ภิกฺขุโนฯ กตฺตริ เจตํ สามิวจนํ, อเนนาติ อโตฺถฯ **กรณียํ นตฺถิ** วิเสสาธานสฺส ติเหตุกปฎิสนฺธิปญฺญาย อภาวโตฯ เตนาห **‘‘ปุริมกมฺมานุภาเวเนว หิสฺส สา สิทฺธา’’**ติฯ **เตนา**ติ โยคินาฯ ภาวนายํ สตตปวตฺติตวีริยตาย **สาตจฺจการินาฯ ปญฺญาวเสนา**ติ ยถาวุตฺตเนปกฺกสงฺขาตปญฺญาวเสนฯ ยํ กิญฺจิ กตฺตพฺพํ, ตสฺส สพฺพสฺส สมฺปชานวเสเนว กรณสีโล, ตตฺถ วา สมฺปชานกาโร เอตสฺส อตฺถิ, สมฺปชานสฺส วา อสโมฺมหสฺส การโก อุปฺปาทโกติ สมฺปชานการี, เตน **สมฺปชานการินาฯ อตฺรา**ติ อสฺสํ คาถายํฯ สีลาทิสมฺปาทเน วีริยสฺส เตสํ องฺคภาวโต ตํ วิสุํ อคฺคเหตฺวา **‘‘สีลสมาธิปญฺญามุเขนา’’**ติ วุตฺตํฯ

‘‘วิสุทฺธิมคฺคํ ทเสฺสตี’’ติ อวิภาคโต เทสนาย ปิณฺฑตฺถํ วตฺวา ปุน ตํ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **‘‘เอตฺตาวตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอตฺตาวตา**ติ เอตฺตกาย เทสนายฯ **สิกฺขา**ติ สิกฺขิตพฺพเฎฺฐน สิกฺขาฯ สิกฺขนํ เจตฺถ อาเสวนํ ทฎฺฐพฺพํฯ สีลาทิธเมฺมหิ สํวรณาทิวเสน อาเสวโนฺต เต สิกฺขตีติ วุจฺจติฯ **สาสน**นฺติ ปฎิปตฺติสาสนํฯ **อุปนิสฺสโย** พลวการณํฯ **วชฺชนํ** อนุปคมนํฯ **เสวนา** ภาวนาฯ **ปฎิปโกฺข**ติ ปหายกปฎิปโกฺขฯ ยทิปิ คาถายํ ‘‘สีเล’’ติ สามญฺญโต วุตฺตํ, น ‘‘อธิสีเล’’ติฯ ตํ ปน ตณฺหาชฎาวิชฎนสฺส ปติฎฺฐาภูตํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘สีเลน อธิสีลสิกฺขา ปกาสิตา’’**ติฯ ภวคามิ หิ สีลํ สีลเมว, วิภวคามิ สีลํ อธิสีลสิกฺขาฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฎฺฐตีติฯ เอส นโย เสสสิกฺขาสุปิฯ

สีเลนาติ อธิสีลสิกฺขาภูเตน สีเลนฯ ตํ หิ อนญฺญสาธารณตาย สาสนสฺส อาทิกลฺยาณตํ ปกาเสติ, น ยมนิยมาทิมตฺตํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ, สพฺพปาปสฺส อกรณ’’**นฺติ จฯ **กุสลาน**นฺติ มคฺคกุสลานํฯ **กุสลาน**นฺติ วา อนวชฺชานํฯ เตน อริยผลธมฺมานมฺปิ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ **สพฺพปาปสฺส อกรณ**นฺติ สพฺพสฺสาปิ สาวชฺชสฺส อกิริยา อนชฺฌาปชฺชนํฯ เอเตน จาริตฺตวาริตฺตเภทสฺส สพฺพสฺส สีลสฺส คหณํ กตํ โหติฯ กตฺตพฺพากรณมฺปิ หิ สาวชฺชเมวาติฯ **อาทิวจนโต**ติ คาถายํ วุตฺตสมาธิปญฺญานํ อาทิมฺหิ วจนโตฯ อาทิภาโว จสฺส ตมฺมูลกตฺตา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํฯ อาทีนํ วา วจนํ อาทิวจนํฯ อาทิสเทฺทน เจตฺถ ‘‘สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ, วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๘๖) เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ สีลสฺส วิสุทฺธตฺตา วิปฺปฎิสาราทิเหตูนํ ทูรีกรณโต อวิปฺปฎิสาราทิคุณาวหํฯ ‘‘อวิปฺปฎิสาราทิคุณา

วหตฺตา''ติ เอเตน น เกวลํ สีลสฺส กลฺยาณตาว วิภาวิตา, อถ โข อาทิภาโวปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิสฺส **สุเตฺต** (ปริ. ๓๖๖) อวิปฺปฏิสาราทีนํ วิมุตฺติญาณปริโยสานานํ ปรมฺปรปจฺจยตา วุตฺตาฯ **สมาธินา**ติ อธิจิตฺตสิกฺขาภูเตน สมาธินาฯ สกลํ สาสนํ สงฺคเหตฺวา ปวตฺตาย คาถาย อาทิปเทน อาทิมฺหิ ปฏิปชฺชิตพฺพสฺส สีลสฺส, ตติยปเทน ปริโยสาเน ปฏิปชฺชิตพฺพาย ปญฺญาย คหิตตฺตา มเชฺฌ ปฏิปชฺชิตโพฺพ สมาธิ ปาริเสสโต ทุติยปเทน คยฺหตีติ **''กุสลสฺส อุปสมฺปทาติอาทิวจนโต หิ สมาธิ สาสนสฺส มเชฺฌ''**ติ วุตฺตํ, น กุสลสทฺทสฺส สมาธิปริยายตฺตาฯ ปุพฺพูปนิสฺสยวโต หิ สมาหิตตาทิอฏฺฐงฺคสมนฺนาคเมน อภินีหารกฺขมตา สมาธิสฺส อิทฺธิวิธาทิคุณาวหตฺตํ, อคฺคมคฺคปญฺญาย อธิคตาย ยทตฺถํ ปพฺพชติ, ตํ ปริโยสิตนฺติ **ปญฺญา สาสนสฺส ปริโยสานํ**ฯ เตนาห ภควา ''สิกฺขานิสํสมิทํ, ภิกฺขเว, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ สทฺธาธิปเตยฺยํ ปญฺญุตฺตรํ วิมุตฺติสาร''นฺติ (อ. นิ. ๔.๒๔๕)ฯ สกํ จิตฺตํ สจิตฺตํ, สจิตฺตสฺส สพฺพโส กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทเนน วิโสธนํ **สจิตฺตปริโยทาปนํ**ฯ เอวํ ปน ปญฺญากิจฺจ มตฺถกปฺปเตฺต อุตฺตริ กรณียาภาวโต สาสนสฺส ปญฺญุตฺตรตา เวทิตพฺพาฯ **ตาทิภาวาวหนโต**ติ ยาทิโส อิเฏฺฐสุ, ลาภาทีสุ จ อนุนยาภาวโต, ตาทิโส อนิเฏฺฐสุ, อลาภาทีสุ จ ปฏิฆาภาวโตฯ ตโต เอว วา ยาทิโส อนาปาถคเตสุ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ, ตาทิโส อาปาถคเตสุปีติ **ตาที**ฯ ตสฺส ภาโว **ตาทิภาโว,** ตสฺส อาวหนโตฯ **วาเตนา**ติ วาตเหตุฯ **น สมีรตี**ติ น จลติฯ **น สมิญฺชนฺตี**ติ น ผนฺทนฺติ, กุโต จลนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ตถาติ ยถา สีลาทโย อธิสีลสิกฺขาทีนํ ปกาสกา, ตถา เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสยสฺสาติ เตสํ ปกาสนาการูปสํหารโตฺถ ตถา-สโทฺทฯ ยสฺมา สีลํ วิสุชฺฌมานํ สติสมฺปชญฺญพเลน, กมฺมสฺสกตญาณพเลน จ สํกิเลสมลโต วิสุชฺฌติ ปาริปูริญฺจ คจฺฉติ, ตสฺมา สีลสมฺปทา สิชฺฌมานา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติภาเวน สติพลํ, ญาณพลญฺจ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ ตสฺสา วิชฺชตฺตยูปนิสฺสยตา เวทิตพฺพา สภาคเหตุสมฺปาทนโตฯ สติเนปเกฺกน หิ ปุเพฺพนิวาสวิชฺชาสิทฺธิ, สมฺปชเญฺญน สพฺพกิจฺจสุ สุทิฏฺฐการิตาปริจเยน จุตูปปาตญาณานุพนฺธาย ทุติยวิชฺชาสิทฺธิ, วีติกฺกมาภาเวน สํกิเลสปฺปหานสพฺภาวโต วิวฏฺฏูปนิสฺสยตาวเสน อชฺฌาสยสุทฺธิยา ตติยวิชฺชาสิทฺธิฯ ปุเรตรํ สิทฺธานํ สมาธิปญฺญานํ ปาริปูรึ วินา สีลสฺส อาสวกฺขยญาณูปนิสฺสยตา สุกฺขวิปสฺสกขีณาสเวหิ ทีเปตพฺพาฯ สมาธิปญฺญา วิย อภิญฺญาปฏิสมฺภิทานํ สีลํ น สภาคเหตูติ กตฺวา วุตฺตํ **''น ตโต ปร''**นฺติฯ ''สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี''ติ (สํ. นิ. ๓.๕; ๔.๙๙; เนตฺติ. ๔๐; มิ. ป. ๒.๑.๑๔) วจนโต สมาธิสมฺปทา ฉฬภิญฺญตาย อุปนิสฺสโยฯ ปญฺญา วิย ปฏิสมฺภิทานํ สมาธิ น สภาคเหตูติ วุตฺตํ **''น ตโต ปร''**นฺติฯ ''โยคา เว ชายเต ภูรี''ติ (ธ. ป. ๒๘๒) วจนโต ปุพฺพโยเคน, ครุวาสเทสภาสากโอสลฺลอุคฺคหปริปุจฺฉาทีหิ จ ปริภาวิตา ปญฺญาสมฺปตฺติ ปฏิสมฺภิทาปเภทสฺส อุปนิสฺสโย ปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธิโยปิ ปญฺญาสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยาติ ปญฺญาย อนธิคนฺตพฺพสฺส วิเสสสฺส อภาวโต, ตสฺสา จ ปฏิสมฺภิทาปเภทสฺส เอกนฺติกการณโต เหฏฺฐา วิย ''น ตโต ปร''นฺติ อวตฺวา **''น อเญฺญน การเณนา''**ติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ ''สีลสมฺปตฺติญฺหิ นิสฺสายา''ติ วุตฺตตฺตา ยสฺส สมาธิวิชมฺภนภูตา อนวเสสา ฉ อภิญฺญา น อิชฺฌนฺติ, ตสฺส อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน น สมาธิสมฺปทา อตฺถีติฯ สติปิ วิชฺชานํ อภิเญฺญกเทสภาเว สีลสมฺปตฺติสมุทาคตา เอว ติโสฺส วิชฺชา คหิตาฯ ยถา หิ ปญฺญาสมฺปตฺติสมุทาคตา จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มเคฺคเนว อิชฺฌนฺติ, มคฺคกฺขเณ เอว ตาสํ ปฏิลภิตพฺพโต, เอวํ สีลสมฺปตฺติสมุทาคตา ติโสฺส วิชฺชา สมาธิสมฺปตฺติสมุทาคตา จ ฉ อภิญฺญา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มเคฺคเนว อิชฺฌนฺตีติ มคฺคาธิคเมเนว ตาสํ อธิคโม เวทิตโพฺพฯ ปเจฺจกพุทฺธานํ, สมฺมาสมฺพุทฺธานญฺจ ปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธิสมธิคมสทิสา หิ อิเมสํ อริ

ยานํ อิเม วิเสสาธิคมาติฯ วินยสุตฺตาภิธมฺมสุ สมฺมาปฏิปตฺติยา เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสยตาปิ ยถาวุตฺตวิธินา เวทิตพฺพาฯ

สมฺปนฺนสีลสฺส กามเสวนาภาวโต สีเลน ปฐมนฺตวิวชฺชนํ วุตฺตํฯ เยภุเยฺยน หิ สตฺตา กามเหตุ ปาณาติปาตาทิวเสนาปิ อสุทฺธปโยคา โหนฺติฯ ฌานสุขลาภิโน กายกิลมถสฺส สมฺภโว เอว นตฺถีติ สมาธินา ทุติยนฺตวิวชฺชนํ วุตฺตํ ฌานสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐกายตฺตาฯ **ปญฺญายา**ติ มคฺคปญฺญายฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน หิ เอกํสโต อริยมโคฺคว มชฺฌิมา ปฏิปตฺติ นามฯ เอวํ สเนฺตปิ โลกิยปญฺญาวเสนปิ อนฺตทฺวยวิวชฺชนํ วิภาเวตพฺพํฯ

สีลํ ตํสมงฺคิโน กามสุคตีสฺเยว นิพฺพตฺตาปนโต จตูหิ อปาเยหิ วิมุตฺติยา การณนฺติ อาห **“สีเลน อปายสมติกฺกมนุปาโย ปกาสิโต โหตี”**ติฯ น หิ ปาณาติปาตาทิปฏิวิรติ ทุคฺคติปริกิเลสํ อาวหติฯ สมาธิ ตํสมงฺคิโน มหคฺคตภูมิยํเยว นิพฺพตฺตาปเนน สกลกามภวโต วิโมเจตีติ วุตฺตํ **“สมาธินา กามธาตุสมติกฺกมนุปาโย ปกาสิโต โหตี”**ติฯ น หิ กามาวจรกมฺมสฺส อนุพลปฺปทายีนํ กามจฺฉนฺทาทีนํ วิกฺขมฺภกํ ฌานํ กามธาตุปริกิเลสาวหํ โหติฯ น เจตฺถ อุปจารชฺฌานํ นิทเสฺสตพฺพํ, อปฺปนาสมาธิสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ นาปิ ‘‘สีเลเนว อติกฺกมิตพฺพสฺส อปายภวสฺส สมาธินา อติกฺกมิตพฺพตา’’ติ วจโนกาโสฯ สุคติภวมฺปิ อติกฺกมนฺตสฺส ทุคฺคติสมติกฺกมเน กา กถาติฯ **สพฺพภวสมติกฺกมนุปาโย**ติ กามภวาทีนํ นวนฺนมฺปิ ภวานํ สมติกฺกมนุปาโย สีลสมาธีหิ อติกฺกนฺตาปิ ภวา อนติกฺกนฺตา เอว, การณสฺส อปฺปหีนตฺตาฯ ปญฺญาย ปนสฺส สุปฺปหีนตฺตา เต สมติกฺกนฺตา เอวฯ

ตทงฺคปฺปหานวเสนาติ ทีปาโลเกเนว ตมสฺส ปุญฺญกิริยวตฺถุคเตน เตน เตน กุสลงฺคน ตสฺส ตสฺส อกุสลงฺคสฺส ปหานวเสนฯ **สมาธินา วิกฺขมฺภนปฺปหานวเสนา**ติ อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ปวตฺตินิวารเณน ฆฏปฺปหาเรเนว ชลตเล เสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ ปหานวเสนฯ **ปญฺญายา**ติ อริยมคฺคปญฺญายฯ **สมุเจฺฉทปฺปหานวเสนา**ติ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อตฺตโน สนฺตาเน ‘‘ทิฏฺฐิคตานํ ปหานายา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒๗๗) วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิยสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติสงฺขาตสมุจฺฉินฺทนปฺปหานวเสนฯ

กิเลสานํ วีติกฺกมปฏิปโกฺขติ สํกิเลสธมฺมานํ, กมฺมกิเลสานํ วา โย กายวจีทฺวาเรสุ วีติกฺกโม อชฺฌาจาโร, ตสฺส ปฏิปโกฺข **สีเลน ปกาสิโต โหติ,** อวีติกฺกมสภาวตฺตา สีลสฺสฯ โอกาสาทานวเสน กิเลสานํ จิเตฺต กุสลปฺปวตฺตึ ปริยาทิยิตฺวา อุฏฺฐานํ **ปริยุฏฺฐานํ**ฯ ตํ สมาธิ วิกฺขเมฺภตีติ อาห **“สมาธินา ปริยุฏฺฐานปฏิปโกฺข ปกาสิโต โหตี”**ติ, สมาธิสฺส ปริยุฏฺฐานปฺปหายกตฺตาฯ อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุ อนุ สยนโต การณลาเภ อุปฺปตฺติรหา **อนุสยา,** เต ปน อนุรูปํ การณํ ลทฺธา อุปฺปชฺชนารหา ถามคตา กามราคาทโย สตฺต กิเลสา เวทิตพฺพาฯ เต อริยมคฺคปญฺญาย สพฺพโส ปหียนฺตีติ อาห **“ปญฺญาย อนุสยปฏิปโกฺข ปกาสิโต โหตี”**ติฯ

กายทุจฺจริตาทิ ทุฏฺฐุ จริตํ, กิเลเสหิ วา ทูสิตํ จริตนฺติ **ทุจฺจริตํ,** ตเมว ยตฺถ อุปฺปนฺนํ, ตํ สนฺตานํ สํกิเลเสติ วิพาธตีติ, อุปตาเปติ จาติ **สํกิเลโส,** ตสฺส วิโสธนํ สีเลน ตทงฺควเสน ปหานํ วีติกฺกมปฏิปกฺขตฺตา สีลสฺสฯ ตณฺหาสํกิเลสสฺส วิโสธนํ วิกฺขมฺภนวเสน ปหานํ ปริยุฏฺฐานปฏิปกฺขตฺตา สมาธิสฺส, ตณฺหาย จสฺส อุชุวิปจฺจนิกภาวโตฯ ทิฏฺฐิสํกิเลสสฺส วิโสธนํ สมุเจฺฉทวเสน ปหานํ อนุสยปฏิปกฺขตฺตา ปญฺญาย, ทิฏฺฐิคตานญฺจ อยาถาวคาหีนํ ยาถาวคาหินิยา ปญฺญาย อุชุวิปจฺจนิกภาวโตฯ

การณนฺติ อุปนิสฺสยปจฺจโยฯ **สีเลสุ ปริปูรการี**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตตฺตา อาทิพฺรหฺมจริยกานํ ปาราชิกสงฺฆาทิเสสสงฺขาตานํ มหาสีลสิกฺขาปทานํ อวีติกฺกมนโต ขุทฺทานุขุทฺทกานํ อาปชฺชเน สหสาว เตหิ วุฏฺฐาเนน สีเลสุ ยํ กตฺตพฺพํ, ตํ ปริปูรํ สมตฺถํ กโรตีติ **สีเลสุ ปริปูรการีฯ ตถา สกทาคามี**ติ ''สีเลสุ ปริปูรการี''ติ เอตํ อุปสํหรติ ตถา-สเทฺทนฯ เอเต หิ เทฺว อริยา สมาธิปาริปนฺถิกานํ กามราคพฺยาปาทานํ ปญฺญาปาริปนฺถิกสฺส สจฺจปฏิจฺฉาทกโมหสฺส สพฺพโส อสมูหตตฺตา สมาธึ, ปญฺญญฺจ ภาเวนฺตาปิ สมาธิปญฺญาสุ ยํ กตฺตพฺพํ, ตํ มตฺตโส ปมาเณน ปเทสมตฺตเมว กโรนฺตีติ สมาธิสฺมึ, ปญฺญาย จ มตฺตโส การิโน ''สีเลสุ ปริปูรการิโน''อิเจฺจว วุจฺจนฺติฯ อนาคามี ปน กามราคพฺยาปาทานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา **สมาธิสฺมึ ปริปูรการี**ฯ อรหา สพฺพโส สโมฺมหสฺส สุสมูหตตฺตา **ปญฺญาย ปริปูรการี**ฯ

วุตฺตํ เหตํ ภควตา (อ. นิ. ๓.๘๗) –

> ''อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรการี โหติ, สมาธิสฺมึ มตฺตโส การี, ปญฺญาย มตฺตโส การีฯ โส ยานิ ตานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ, ตานิ อาปชฺชติปิ วุฏฺฐาติปิฯ ตํ กิสฺส เหตุ? น หิ เมตฺถ, ภิกฺขเว, อภพฺพตา วุตฺตาฯ ยานิ จ โข ตานิ สิกฺขาปทานิ อาทิพฺรหฺมจริยกานิ พฺรหฺมจริยสารุปฺปานิ, ตตฺถ ธุวสีโล จ โหติ ฐิตสีโล จ, สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุฯ โส ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหติ อวินิปาตธโมฺม นิยโต สโมฺพธิปรายโณฯ อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สีเลสุ…เป.… โส ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา สกทาคามี โหติฯ สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรการี โหติ, สมาธิสฺมึ ปริปูรการี, ปญฺญาย มตฺตโส การีฯ โส ยานิ ตานิ…เป.… สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุฯ โส ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ…เป.… อนาวตฺติธโมฺม ตสฺมา โลกาฯ อิธ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สีเลสุ ปริปูรการี โหติ, สมาธิสฺมึ ปริปูรการี, ปญฺญาย ปริปูรการีฯ โส ยานิ ตานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ…เป.… สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุฯ โส อาสวานํ ขยา…เป.… อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติฯ

''กถ''นฺติ ปุจฺฉิตฺวา สิกฺขาทิเก วิภชิตฺวา วุตฺตเมวตฺถํ นิคเมตุํ **''เอว''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อเญฺญ จา**ติ ตโย วิเวกา, ตีณิ กุสลมูลานิ, ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ, ตีณิ อินฺทฺริยานีติ เอวมาทโย, สิกฺขตฺติกาทีหิ อเญฺญ จ คุณตฺติกาฯ **เอวรูปา**ติ ยาทิสกา สิกฺขตฺติกาทโย อิธ สีลาทีหิ ปกาสิตา โหนฺติ, เอทิสาฯ

เอตฺถ หิ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตสฺส สีลสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตา สีเลน กายวิเวโก ปกาสิโต โหติ, สมาธินา จิตฺตวิเวโก, ปญฺญาย อุปธิวิเวโกฯ ตถา สีเลน อโทโส กุสลมูลํ ปกาสิตํ โหติ, ติติกฺขปฺปธานตาย, อปรูปฆาตสภาวตาย จ สีลสฺสฯ สมาธินา อโลโภ กุสลมูลํ, โลภปฏิปกฺขโต, อโลภปธานตาย จ สมาธิสฺสฯ ปญฺญาย ปน อโมโหเยวฯ สีเลน จ อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ ปกาสิตํ โหติฯ อโทสปฺปธานํ หิ สีลสมฺปทํ นิสฺสาย โทเส อาทีนวทสฺสิโน อนิจฺจานุปสฺสนา สุเขเนว อิชฺฌติ, อนิจฺจานุปสฺสนา จ อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํฯ สมาธินา อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํฯ ปญฺญาย สุญฺญตวิโมกฺขมุขํฯ อโลภปฺปธานํ หิ กามนิสฺสรณํ สมาธิสมฺปทํ นิสฺสาย กาเมสุ อาทีนวทสฺสิโน ทุกฺขานุปสฺสนา สุเขเนว อิชฺฌติ, ทุกฺขานุปสฺสนา จ อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํฯ ปญฺญาสมฺปทํ นิสฺสาย อนตฺตานุปสฺสนา สุเขเนว อิชฺฌติ, อนตฺตานุปสฺสนา จ สุญฺญตวิโมกฺขมุขํฯ ตถา สีเลน อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ปกาสิตํ โหติฯ ตํ หิ สีเลสุ ปริปูรการิโน อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยํฯ สมาธินา อญฺญินฺทฺริยํฯ ตํ หิ อุกฺกํสคตํ สมาธิสฺมึ ปริปูรการิโน อนาคามิโน,

อคฺคมคฺคฎฺฐสฺส จ อินฺทฺริยํฯ ปญฺญาย อญฺญาตาวินฺทฺริยํ ปกาสิตํ โหติฯ ตทุปฺปตฺติยา หิ อรหา ปญฺญาย ปริปูรการีติฯ อิมินา นเยน อเญฺญ จ เอวรูปา คุณตฺติกา สีลาทีหิ ปกาเสตพฺพาฯ

๑. สีลนิเทฺทสวณฺณนา

สีลสรูปาทิกถาวณฺณนา

๖. **เอวน**ฺติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **อเนกคุณสงฺคาหเกนา**ติ อธิสีลสิกฺขาทีนํ, อเณฺณสญฺจ อเนเกสํ คุณานํ สงฺคาหเกนฯ **สีลสมาธิปญฺญามุเขนา**ติ ‘‘สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๗๗; เถรคา. ๖๗๖; เนตฺติ. ๕) วิย วิปสฺสนามตฺตาทิมุเขน สเงฺขปโต อเทเสตฺวา สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิโตปิ, สตฺตตึสายปิ วา โพธิปกฺขิยธมฺมานํ วิสุทฺธิมคฺคโนฺตคธตฺตา ตตฺถ สีลสมาธิปญฺญา มุขํ ปมุขํ กตฺวา เทสิโตปิฯ เอเตน สีลสมาธิปญฺญาสุ อวเสสโพธิปกฺขิยธมฺมานํ สภาวโต, อุปการโต จ อโนฺตคธภาโว ทีปิโตติ เวทิตพฺพํฯ อติสเงฺขปเทสิโต เยว โหติ สภาววิภาคาทิโต อวิภาวิตตฺตาฯ **นาลน**ฺติ น ปริยตฺตํ น สมตฺถํฯ **สเพฺพส**นฺติ นาติสเงฺขปนาติวิตฺถารรุจีนมฺปิ, วิปญฺจิตญฺญุเนยฺยานมฺปิ วาฯ สเงฺขปเทสนา หิ สํขิตฺตรุจีนํ, อุคฺฆฏิตญฺญูนํเยว จ อุปการาย โหติ, น ปนิตเรสํฯ **อสฺส** วิสุทฺธิมคฺคสฺสฯ ปุจฺฉนเฏฺฐน ปญฺหา, กิริยา กรณํ กมฺมํ, ปญฺหาว กมฺมํ **ปญฺหากมฺมํ,** ปุจฺฉนปโยโคฯ

กิํ สีลนฺติ สรูปปุจฺฉาฯ **เกนเฏฺฐน สีลน**ฺติ เกน อเตฺถน สีลนฺติ วุจฺจติ, ‘‘สีล’’นฺติ ปทํ กํ อภิเธยฺยํ นิสฺสาย ปวตฺตนฺติ อโตฺถฯ ตยิทํ สีลํ สภาวโต, กิจฺจโต, อุปฏฺฐานาการโต, อาสนฺนการณโต จ กถํ ชานิตพฺพนฺติ อาห **‘‘กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานี’’**ติฯ ปฏิปตฺติ นาม ทิฏฺฐานิสํเส เอว โหตีติ อาห **‘‘กิมานิสํส’’**นฺติฯ **กติวิธ**นฺติ ปเภทปุจฺฉาฯ วิภาควนฺตานํ หิ สภาววิภาวนํ วิภาคทสฺสนมุเขเนว โหตีติฯ **โวทานํ** วิสุทฺธิฯ สา จ สํกิเลสมลวิมุตฺติฯ ตํ อิจฺฉเนฺตน ยสฺมา อุปายโกสลฺลตฺถินา อนุปายโกสลฺลํ วิย สํกิเลโส ชานิตโพฺพติ อาห **‘‘โก จสฺส สํกิเลโส’’**ติฯ

ตตฺราติ ตสฺมิํ, ตสฺส วา ปญฺหากมฺมสฺสฯ **วิสฺสชฺชน**นฺติ วิวรณํฯ ปุจฺฉิโต หิ อโตฺถ อวิภาวิตตฺตา นิคูโฬฺห มุฏฺฐิยํ กโต วิย ติฏฺฐติฯ ตสฺส วิวรณํ วิสฺสชฺชนํ วิภูตภาวการณโตฯ **ปาณาติปาตาทีหี**ติ เอตฺถ **ปาโณ**ติ โวหารโต สโตฺต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํฯ ตสฺส สรเสเนว ปตนสภาวสฺส อนฺตเร เอว อติว ปาตนํ **อติปาโต,** สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆํ ปาตนนฺติ อโตฺถ, อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาตนํ อติปาโต, ปาณฆาโตฯ **อาทิ**สเทฺทน อทินฺนาทานาทิํ สงฺคณฺหาติฯ เตหิ ปาณาติปาตาทีหิ ทุสฺสีลฺยกเมฺมหิฯ **วิรมนฺตสฺสา**ติ สมาทานวิรติวเสน, สมฺปตฺตวิรติวเสน จ โอรมนฺตสฺสฯ **วตฺตปฏิปตฺติ**นฺติ อุปชฺฌายวตฺตาทิวตฺตกรณํฯ **เจตนาทโย ธมฺมา**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ ปาฬิวเสน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เจตยตีติ **เจตนา,** อตฺตนา สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ สทฺธิํ อารมฺมเณ อภิสนฺทหตีติ อโตฺถฯ เจตนาย อนุกูลวเสเนว หิ ตํสมฺปยุตฺตา ธมฺมา อารมฺมเณ ปวตฺตนฺติฯ เจตนา กามํ กุสลตฺติกสาธารณา, อิธ ปน สีลเจตนา อธิเปฺปตาติ กตฺวา ‘‘กุสลา’’ติ เวทิตพฺพาฯ เจตสิ นิยุตฺตํ **เจตสิกํ,** จิตฺตสมฺปยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เจตนาย สติปิ เจตสิกเตฺต ‘‘เจตนา สีล’’นฺติ วิสุํ คหิตตฺตา ตทญฺญเมว วิรติอนภิชฺฌาทิกํ **เจตสิกํ สีลํ** ทฏฺฐพฺพํ โคพลีพทฺทญาเยนฯ สํวรณํ **สํวโร**ฯ ยถา อกุสลา ธมฺมา จิเตฺต น โอตรนฺติ, ตถา ปิทหนํฯ **อวีติกฺกโม** วีติกฺกมสฺส ปฏิปกฺขภูตา อวีติกฺกมวเสน ปวตฺตจิตฺตเจตสิกาฯ ตตฺถ **เจตนา สีลํ นามา**ติอาทิ ยถาวุตฺตสฺส สุตฺตปทสฺส วิวรณํฯ **วิรมนฺตสฺส เจตนา**ติ วิรติสมฺปยุตฺตํ ปธานภูตํ เจตนมาหฯ **ปูเรนฺตสฺส เจตนา**ติ วตฺตปฏิปตฺติอายูหินีฯ **วิรมนฺตสฺส วิรตี**ติ วิรติยา ปธานภาวํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ

เอตฺถ หิ ยทา ‘‘ติวิธา, ภิกฺขเว, กายสเญฺจตนา กุสลํ กายกมฺม’’นฺติอาทิ (กถา. ๕๓๙) วจนโต ปาณาติปาตาทีนํ ปฏิปกฺขภูตา ตพฺพิรติวิสิฏฺฐา เจตนา ตถาปวตฺตา ปธานภาเวน ปาณาติปาตาทิปฏิวิรติสาธิกา โหติ, ตทา ตํสมฺปยุตฺตา วิรติอนภิชฺฌาทโย จ เจตนาปกฺขิกา วา, อโพฺพหาริกา วาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย เจตนาสีลํ วุตฺตํฯ ยทา ปน ปาณาติปาตาทีหิ สโงฺกจํ อาปชฺชนฺตสฺส ตโต วิรมณากาเรน ปวตฺตมานา เจตนาวิสิฏฺฐา วิรติ, อนภิชฺฌาทโย จ ตตฺถ ตตฺถ ปธานภาเวน กิจฺจสาธิกา โหนฺติ, ตทา ตํสมฺปยุตฺตา เจตนา วิรติอาทิปกฺขิกา วา โหติ, อโพฺพหาริกา วาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย เจตสิกสีลํ วุตฺตํฯ

อิทานิ **สุเตฺต** อาคตนเยน กุสลกมฺมปถวเสน เจตนาเจตสิกสีลานิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปชหนฺตสฺสา**ติ สมาทานวเสน ‘‘อิโต ปฏฺฐาย น กริสฺสามี’’ติ สมฺปตฺตวตฺถุกานิปิ อนชฺฌาจรเณน ปชหนฺตสฺสฯ **สตฺต กมฺมปถเจตนา**ติ ปาณาติปาตาทิปหานสาธิกา ปฏิปาฎิยา สตฺต กุสลกมฺมปถเจตนาฯ อภิชฺฌาทิวเสน ยํ ปรทารคมนาทิ กรียติ, ตสฺส ปหายกา อนภิชฺฌาทโย สีลนฺติ อาห **‘‘เจตสิกํ สีลํ นาม อนภิชฺฌา...เป.... สมฺมาทิฏฺฐิธมฺมา’’**ติฯ ยถา หิ อภิชฺฌาพฺยาปาทวเสน มิจฺฉาจารปาณาติปาตาทโย กรียนฺติ, เอวํ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนาปิ เต ปุตฺตมุขทสฺสนาทิอตฺถํ กรียนฺติฯ เตสญฺจ ปชหนกา อนภิชฺฌาทโยติฯ **ปาติโมกฺขสํวโร** จาริตฺตวาริตฺตวิภาคํ วินยปริยาปนฺนํ สิกฺขาปทสีลํฯ **สติสํวโร** มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ อารกฺขา, สา จ ตถาปวตฺตา สติเยวฯ **ญาณสํวโร** ปญฺญาฯ **ขนฺติสํวโร** อธิวาสนา, สา จ ตถาปวตฺตา อโทสปธานา ขนฺธา, อโทโส เอว วาฯ **วีริยสํวโร** กามวิตกฺกาทีนํ วิโนทนวเสน ปวตฺตํ วีริยํฯ ปาติโมกฺขสํวรสติสํวราทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ

โสตานีติ ตณฺหาทิฏฺฐิอวิชฺชาทุจฺจริตอวสิฏฺฐกิเลสโสตานิฯ ‘‘โสตานํ สํวรํ พฺรูมี’’ติ วตฺวา ‘‘ปญฺญาเยเต ปิธียฺยเร’’ติ วจเนน โสตานํ สํวโร ปิทหนํ สมุเจฺฉทนํ ญาณนฺติ วิญฺญายติฯ

อิทมตฺถิกตํ มนสิ กตฺวา เยน ญาเณน โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปจฺจยา ปฏิเสวียนฺติฯ ตํ **ปจฺจยปฏิเสวนมฺปิ** ญาณสภาวตฺตา **เอเตฺถว** ญาณสํวเร เอว **สโมธานํ** สงฺคหํ **คจฺฉติ**ฯ ขมติ อธิวาเสตีติ **ขโมฯ อุปฺปนฺน**นฺติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อารมฺมเณ ชาตํ นิพฺพตฺตํฯ **กามวิตกฺก**นฺติ กามูปสํหิตํ วิตกฺกํฯ **นาธิวาเสตี**ติ จิตฺตํ อาโรเปตฺวา อพฺภนฺตเร น วาเสติฯ **อาชีวปาริสุทฺธิปี**ติ พุทฺธปฏิกุฏฺฐํ มิจฺฉาชีวํ ปหาย อนวเชฺชน ปจฺจยปริเยสเนน สิชฺฌนกํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลมฺปิ **เอเตฺถว** วีริยสํวเร เอว สโมธานํ คจฺฉติ วีริยสาธนตฺตาฯ เอตฺถ จ ยถา ญาณํ ตณฺหาทิโสตานํ ปวตฺตินิวารณโต ปิทหนเฏฺฐน สํวรณโต สํวโร จ, ปรโต ปวตฺตนกคุณานํ อาธาราทิภาวโต สีลนเฏฺฐน สีลํ , เอวํ ขนฺติ อนธิวาสเนน อุปฺปชฺชนกกิเลสานํ อธิวาสเนน สํวรณโต สํวโร จ, ขมนเหตุ อุปฺปชฺชนกคุณานํ อาธาราทิภาวโต สีลนเฏฺฐน สีลํ, วีริยํ วิโนเทตพฺพานํ ปาปธมฺมานํ วิโนทเนน สํวรณโต สํวโร จ, วิโนทนเหตุ อุปฺปชฺชนกคุณานํ อาธาราทิภาวโต สีลนเฏฺฐน สีลนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยถา ปน ปาติโมกฺขสีลาทิ ตสฺส ตสฺส ปาปธมฺมสฺส ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน สํวรณํ ปิทหนํ, ตํ อุปาทาย สํวโร, เอวํ อสมาทินฺนสีลสฺส อาคตวตฺถุโต วิรมณมฺปีติ อาห **‘‘ยา จ ปาปภีรุกานํ...เป.... สํวรสีลนฺติ เวทิตพฺพ’’**นฺติฯ น วีติกฺกมติ เอเตนาติ **อวีติกฺกโม**ฯ ตถาปวโตฺต กุสลจิตฺตุปฺปาโทฯ

๗. **อวเสเสสุ** ปน ปเญฺหสุฯ **สมาธานํ** สณฺฐปนํฯ ทุสฺสีลฺยวเสน หิ ปวตฺตา กายกมฺมาทโย สมฺปติ, อายติญฺจ อหิตทุกฺขาวหา, น สมฺมา ฐปิตาติ อสณฺฐปิตา วิปฺปกิณฺณา วิสฏา จ นาม โหนฺติ, สุสีลฺยวเสน ปน ปวตฺตา ตพฺพิปริยายโต สณฺฐปิตา อวิปฺปกิณฺณา อวิสฏา จ นาม โหนฺติ ยถา ตํ โอกฺขิตฺตจกฺขุตา อพาหุปฺปจาลนาทิฯ เตนาห **‘‘กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยว**

เสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถ’’ติฯ เอเตน สมาธิกิจฺจโต สีลนํ วิเสเสติฯ ตสฺส หิ สมาธานํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อวิเกฺขปเหตุตาฯ อิทํ กายกมฺมาทีนํ สณฺฐปนํ สํยมนํฯ **อุปธารณํ** อธิฏฺฐานํ มูลภาโวฯ ตถา หิสฺส อาทิจรณาทิภาโว วุโตฺตฯ เตน ปถวีธาตุกิจฺจโต สีลนํ วิเสสิตํ โหติฯ สา หิ สหชาตรูปธมฺมานํ สนฺธารณวเสน ปวตฺตติฯ อิทํ ปน อนวชฺชธมฺมานํ มูลาธิฏฺฐานภาเวนฯ เตนาห **‘‘กุสลานํ ธมฺมาน**’’นฺติอาทิฯ ตตฺถ กุสลธมฺมา นาม สปุพฺพภาคา มหคฺคตานุตฺตรา ธมฺมาฯ **อเญฺญ** ปน อาจริยาฯ **สิรโฏฺฐ**ติ ยถา สิรสิ ฉิเนฺน สโพฺพ อตฺตภาโว วินสฺสติ, เอวํ สีเล ภิเนฺน สพฺพํ คุณสรีรํ วินสฺสติฯ ตสฺมา ตสฺส อุตฺตมงฺคโฏฺฐ **สีลโฏฺฐ**ฯ ‘‘สิโร สีส’’นฺติ วา วตฺตเพฺพ นิรุตฺตินเยน ‘‘สีล’’นฺติ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สีตลโฏฺฐ** ปริฬาหวูปสมนโฏฺฐฯ เตน ต-การสฺส โลปํ กตฺวา นิรุตฺตินเยเนว ‘‘สีล’’นฺติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ ตถา หิทํ ปโยคสมฺปาทิตํ สพฺพกิเลสปริฬาหวูปสมกรํ โหติฯ **เอวมาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สยนฺติ อกุสลา เอตสฺมิํ สติ อปวิฏฺฐา โหนฺตีติ สีลํ, สุปนฺติ วา เตน วิหตุสฺสาหานิ สพฺพทุจฺจริตานีติ สีลํ, สเพฺพสํ วา กุสลธมฺมานํ ปเวสารหสาลาติ สีลนฺติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

๘. ‘‘สีลนเฏฺฐน สีล’’นฺติ ปุเพฺพ สทฺทตฺถทฺธาเรน ปกาสิโตปิ ภาวโตฺถ เอวาติ อาห **‘‘สีลนํ ลกฺขณํ ตสฺสา**’’ติฯ น หิ ตสฺส เจตนาทิเภทภินฺนสฺส อนวเสสโต สงฺคาหโก ตโต อโญฺญ อโตฺถ อตฺถิ, โย ลกฺขณภาเวน วุเจฺจยฺยฯ นนุ จ อเนกเภทสงฺคาหกํ สามญฺญลกฺขณํ นาม สิยา, น วิเสสลกฺขณนฺติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา อาห **‘‘สนิทสฺสนตฺตํ รูปสฺส, ยถา ภินฺนสฺสเนกธา**’’ติฯ

ยถา หิ นีลาทิวเสน อเนกเภทภินฺนสฺสาปิ รูปายตนสฺส สนิทสฺสนตฺตํ วิเสสลกฺขณํ ตทญฺญธมฺมาสาธารณโตฯ น อนิจฺจตาทิ วิย, รุปฺปนํ วิย วา สามญฺญลกฺขณํ, เอวมิธาปิ ทฏฺฐพฺพํฯ กิํ ปเนตํ สนิทสฺสนตฺตํ นาม? ทฏฺฐพฺพตา จกฺขุวิญฺญาณสฺส โคจรภาโวฯ ตสฺส ปน รูปายตนโต อนญฺญเตฺตปิ อเญฺญหิ ธเมฺมหิ รูปายตนํ วิเสเสตุํ อญฺญํ วิย กตฺวา สห นิทสฺสเนน **สนิทสฺสน**นฺติ วุจฺจติฯ ธมฺมสภาวสามเญฺญน หิ เอกีภูเตสุ ธเมฺมสุ โย นานตฺตกโร สภาโว, โส อญฺญํ วิย กตฺวา อุปจริตุํ ยุโตฺตฯ เอวํ หิ อตฺถวิเสสาวโพโธ โหตีติฯ อถ วา ‘‘สหนิทสฺสเนนา’’ติ เอตฺถ ตพฺภาวโตฺถ สห-สโทฺท ยถา นนฺทิราคสหคตาติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๔; ปฏิ. ม. ๒.๓๐)ฯ

ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสนฺติ กายิกอสํวราทิเภทสฺส ทุสฺสีลฺยสฺส วิธมนกิจฺจํฯ **อนวชฺชรส**นฺติ อคารยฺหสมฺปตฺติกํ อครหิตพฺพภาเวน สมฺปชฺชนกํ, อวชฺชปฏิปกฺขภาเวน วา สมฺปชฺชนกํฯ **ลกฺขณาทีสู**ติ ลกฺขณรสาทีสุ วุจฺจมาเนสุ กิจฺจเมว, สมฺปตฺติ วา รโสติ วุจฺจติ, น รสายตน รสาทีติ อธิปฺปาโยฯ เกจิ ปน ‘‘กิจฺจเมวา’’ติ อวธารณํ ตสฺส อิตรรสโต พลวภาวทสฺสนตฺถนฺติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ, กิจฺจเมว, สมฺปตฺติ เอว วา รโสติ อิมสฺส อตฺถสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ

โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานนฺติ กายาทีหิ สุจิภาเวน ปจฺจุปฏฺฐาติฯ **คหณภาว**นฺติ คเหตพฺพภาวํฯ เตน อุปฏฺฐานาการเฏฺฐน ปจฺจุปฏฺฐานํ วุตฺตํ, ผลเฏฺฐน ปน อวิปฺปฏิสารปจฺจุปฏฺฐานํ, สมาธิปจฺจุปฏฺฐานํ วาฯ สีลํ หิ สมฺปติเยว อวิปฺปฏิสารํ ปจฺจุปฏฺฐาเปติ, ปรมฺปราย สมาธิํฯ อิมสฺส ปน อานิสํสผลสฺส อานิสํสกถายํ วกฺขมานตฺตา อิธ อคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เกจิ ปน ผลสฺส อนิจฺฉิตตฺตา อิธ อคฺคหณนฺติ วทนฺติ, ตทยุตฺตํ ผลสฺส อเนกวิธตฺตา, โลกิยาทิสีลสฺสาปิ วิภชิยมานตฺตาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘นิสฺสิตานิสฺสิตวเสนา’’ติอาทิ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๐)ฯ ยถา ปถวีธาตุยา กมฺมาทิ ทูรการณํ, เสสภูตตฺตยํ อาสนฺนการณํ, ยถา จ วตฺถสฺส ตนฺตวายตุริเวมสลากาทิ ทูรการณํ, ตนฺตโว อาสนฺนการณํ, เอวํ สีลสฺส สทฺธมฺมสฺสวนาทิ ทูรการณํ, หิริ

โอตฺตปฺปมสฺส อาสนฺนการณนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“หิโรตฺตปฺปญฺจ ปนา”**ติอาทิฯ **หิโรตฺตเปฺป** หีติอาทิ ตสฺส อาสนฺนการณภาวสาธนํฯ ตตฺถ **อุปฺปชฺชติ** สมาทานวเสน, **ติฏฺฐติ** อวีติกฺกมวเสนาติ เวทิตพฺพํฯ

สีลานิสํสกถาวณฺณนา

๙. **อวิปฺปฏิสาราที**ติ เอตฺถ วิปฺปฏิสารปฏิปโกฺข กุสลจิตฺตุปฺปาโท อวิปฺปฏิสาโรฯ โส ปน วิเสสโต ‘‘ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม, ยสฺส เม สุปริสุทฺธํ สีล’’นฺติ อตฺตโน สีลสฺส ปจฺจเวกฺขณวเสน ปวตฺตตีติ เวทิตโพฺพฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปาโมชฺชโภคสมฺปตฺติกิตฺติสทฺทาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **อวิปฺปฏิสารตฺถานี**ติ อวิปฺปฏิสารปฺปโยชนานิฯ **กุสลานี**ติ อนวชฺชานิฯ **อวิปฺปฏิสารานิสํสานี**ติ อวิปฺปฏิสารุทฺทยานิฯ เอเตน อวิปฺปฏิสาโร นาม สีลสฺส อุทฺทยมตฺตํ, สํวฑฺฒิตสฺส รุกฺขสฺส ฉายาปุปฺผสทิสํฯ อโญฺญ เอว ปนาเนน นิปฺผาเทตโพฺพ สมาธิอาทิคุโณติ ทเสฺสติฯ

สีลวโต สีลสมฺปทายาติ ปริสุทฺธํ ปริปุณฺณํ กตฺวา สีลสฺส สมฺปาทเนน สีลวโต, ตาย เอว สีลสมฺปทายฯ **อปฺปมาทาธิกรณ**นฺติ อปฺปมาทการณาฯ **โภคกฺขนฺธ**นฺติ โภคราสิํฯ **กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี**ติ ‘‘อิติปิ สีลวา, อิติปิ กลฺยาณธโมฺม’’ติ สุนฺทโร ถุติโฆโส อุฏฺฐหติ, โลกํ ปตฺถรติฯ **วิสารโท**ติ อตฺตนิ กิญฺจิ ครหิตพฺพํ อุปวทิตพฺพํ อปสฺสโนฺต วิคตสารโชฺช นิพฺภโยฯ **อมงฺกุภูโต**ติ อวิลโกฺขฯ **อสมฺมูโฬฺห**ติ ‘‘อกตํ วต เม กลฺยาณ’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๔๘) วิปฺปฏิสาราภาวโต, กุสลกมฺมาทีนํเยว จ ตทา อุปฏฺฐานโต อมูโฬฺห ปสนฺนมานโส เอว กาลํกโรติฯ **กายสฺส เภทา**ติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคา, ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทาฯ **ปรํ มรณา**ติ จุติโต อุทฺธํฯ **สุคติ**นฺติ สุนฺทรํ คติํฯ เตน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหติฯ **สคฺค**นฺติ เทวคติํฯ สา หิ รูปาทีหิ วิสเยหิ สุฏฺฐุ อโคฺคติ สโคฺค, โลกิยติ เอตฺถ อุฬารํ ปุญฺญผลนฺติ **โลโก**ติ จ วุจฺจติฯ

อากเงฺขยฺย เจติ ยทิ อิเจฺฉยฺยฯ **ปิโย จ อสฺส**นฺติ ปิยายิตโพฺพ ปิยจกฺขูหิ ปสฺสิตโพฺพ เปมนิโย ภเวยฺยนฺติ อโตฺถฯ **มนาโป**ติ สพฺรหฺมจารีนํ มนวฑฺฒนโก, เตสํ วา มเนน ปตฺตโพฺพ, เมตฺตจิเตฺตน ผริตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ **ครู**ติ ครุฏฺฐานิโย ปาสาณฉตฺตสทิโสฯ **ภาวนีโย**ติ ‘‘อทฺธา อยมายสฺมา ชานํ ชานาติ, ปสฺสํ ปสฺสตี’’ติ สมฺภาวนีโยฯ **สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลสุ เอว ปริปูรการี อสฺส, อนูนการี ปริปูรณากาเรน สมนฺนาคโต ภเวยฺยฯ ‘‘อาทินา นเยนา’’ติ เอเตน ‘‘อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุโตฺต อนิรากตชฺฌาโน วิปสฺสนาย สมนฺนาคโต พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๖๕) เอวมาทิเก สีลโถมนสุตฺตาคเต สตฺตรส สีลานิสํเส สงฺคณฺหาติฯ

อิทานิ น เกวลมิเม เอว อวิปฺปฏิสาราทโย, อถ โข อเญฺญปิ พหู สีลานิสํสา วิชฺชนฺตีติ เต ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **สาสเน**ติ อิมสฺมิํ สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณาวเหสตฺถุสาสเนฯ อาจาร**กุลปุตฺตานํ ยํ** สีลํ **วินา ปติฏฺฐา** อวฏฺฐานํ **นตฺถิ, ตสฺส** เอวํ มหานุภาวสฺส **สีลสฺส** อานิสํสานํ **ปริเจฺฉทํ** ปริมาณํ **โก วเท** โก วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยาติ อโตฺถฯ เอเตน สเพฺพสํเยว โลกิยโลกุตฺตรานํ คุณานํ สีลเมว มูลภูตนฺติ ทเสฺสตฺวา ตโต ปรมฺปิ มลวิโสธเนน, ปริฬาหวูปสมเนน, สุจิคนฺธวายเนน, สคฺคนิพฺพานาธิคมูปายภาเวน, โสภาลงฺการสาธนตายภยวิธมเนน, กิตฺติปาโมชฺชชเนน จ สีลสทิสํ อญฺญํ สตฺตานํ หิตสุขาวหํ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **“น คงฺคา”**ติอาทิกา คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **สรภู**ติ เอกา นที, ''ยํ โลเก สรภู''ติ วทนฺติฯ **นินฺนคา วาจิรวตี**ติ ''อจิรวตี''ติ เอวํ นามิกา นที, **วา**ติ สพฺพตฺถ วา-สโทฺท อนิยมโตฺถฯ เตน อวุตฺตา โคธาวรีจนฺทภาคาทิกา สงฺคณฺหาติฯ ปาณนเฏฺฐน **ปาณีนํ** สตฺตานํ ยํ มลํ **สีลชลํ วิโสธยติ, ตํ มลํ วิโสเธตุํ น สกฺกุณนฺติ** คงฺคาทโย นทิโยติ ปฐมคาถาย น-การํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **หารา**ติ มุตฺตาหาราฯ **มณโย**ติ เวฬุริยาทิมณโยฯ **อริย**นฺติ วิสุทฺธํฯ สีลสมุฏฺฐาโน กิตฺติสโทฺท คโนฺธ มโนหรภาวโต, ทิสาสุ อภิพฺยาปนโต จ **''สีลคโนฺธ''**ติ วุโตฺตฯ โส หิ ปฏิวาเตปิ ปวตฺตติฯ เตนาห ภควา ''สตญฺจ คโนฺธ ปฏิวาตเมตี''ติ (ธ. ป. ๕๔; อ. นิ. ๓.๘๐; มิ. ป. ๕.๔.๑)ฯ **โทสานํ พลํ** นาม วตฺถุชฺฌาจาโร, ตํ เตสํ กาตุํ อเทนฺตํ สีลํ โทสานํ พลํ ฆาเตตีติ เวทิตพฺพํฯ

สีลปฺปเภทกถาวณฺณนา

๑๐. **''กติวิธ''**นฺติ เอตฺถ **วิธ**-สโทฺท โกฏฺฐาสปริยาโย ''เอกวิเธน รูปสงฺคโห''ติอาทีสุ วิย, ปการโตฺถ วา, กติปฺปการํ กิตฺตกา สีลสฺส ปการเภทาติ อโตฺถฯ **สีลนลกฺขเณนา**ติ สีลนสงฺขาเตน สภาเวนฯ

จรนฺติ เตน สีเลสุ ปริปูรการิตํ อุปคจฺฉนฺตีติ จริตฺตํ, จริตฺตเมว **จาริตฺตํ**ฯ วาริตโต เตน อตฺตานํ ตายนฺติ รกฺขนฺตีติ **วาริตฺตํ**ฯ อธิโก สมาจาโร อภิสมาจาโร, ตตฺถ นิยุตฺตํ, โส วา ปโยชนํ เอตสฺสาติ **อาภิสมาจาริกํ**ฯ อาทิ พฺรหฺมจริยสฺสาติ อาทิพฺรหฺมจริยํ, ตเทว **อาทิพฺรหฺมจริยกํ**ฯ วิรมติ เอตาย, สยํ วา วิรมติ, วิรมณํ วา **วิรติ,** น วิรตีติ **อวิรติ**ฯ นิสฺสยตีติ **นิสฺสิตํ,** น นิสฺสิตนฺติ **อนิสฺสิตํ**ฯ ปริยโนฺต เอตสฺส อตฺถีติ **ปริยนฺตํ,** กาเลน ปริยนฺตํ **กาลปริยนฺตํ,** ยถาปริจฺฉิโนฺน วา กาโล ปริยโนฺต เอตสฺสาติ **กาลปริยนฺตํ**ฯ ยาว ปาณนํ ชีวนํ โกฏิ เอตสฺสาติ **อาปาณโกฏิกํ**ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ โลเก นิยุตฺตํ, ตตฺถ วา วิทิตนฺติ **โลกิยํ**ฯ โลกํ อุตฺตรตีติ **โลกุตฺตรํ**ฯ

ปจฺจยโต, ผลโต จ มชฺฌิมปณีเตหิ นิหีนํ, เตสํ วา คุเณหิ ปริหีนนฺติ **หีนํ**ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีตนฺติ **ปณีตํ**ฯ อุภินฺนเมว เวมชฺฌภาวํ **มชฺฌิมํ**ฯ อตฺตาธิปติโต อาคตํ **อตฺตาธิปเตยฺยํ**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตณฺหาย, ทิฏฺฐิยา วา ปรามฏฺฐํ ปรํสิตนฺติ **ปรามฏฺฐํ**ฯ ตปฺปฏิเกฺขปโต **อปรามฏฺฐํ**ฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลสํ **ปฏิปฺปสฺสทฺธํ**ฯ สิกฺขาสุ ชาตํ, เสกฺขสฺส อิทนฺติ วา **เสกฺขํ**ฯ ปรินิฏฺฐิตสิกฺขากิจฺจตาย อเสกฺขธมฺมปริยาปนฺนํ **อเสกฺขํ**ฯ ตทุภยปฏิเกฺขเปน **เนวเสกฺขนาเสกฺขํ**ฯ หานํ ภชติ, หานภาโค วา เอตสฺส อตฺถีติ **หานภาคิยํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อปฺปปริมาณตฺตา ปริยนฺตวนฺตํ, ปาริสุทฺธิวนฺตญฺจ สีลํ **ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ**ฯ อนปฺปปริมาณตฺตา อปริยนฺตํ, ปาริสุทฺธิวนฺตญฺจ สีลํ **อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ**ฯ สพฺพโส ปุณฺณํ, ปาริสุทฺธิวนฺตญฺจ สีลํ **ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ**ฯ

๑๑. **วุตฺตนเยนา**ติ ''สีลนเฏฺฐน สีล''นฺติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๗) เหฏฺฐา วุเตฺตน นเยนฯ **อิทํ กตฺตพฺพนฺติ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทปูรณ**นฺติ อิทํ อาภิสมาจาริกํ กตฺตพฺพํ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ เอวํ ปญฺญตฺตสฺส สิกฺขาปทสีลสฺส ปูรณํฯ สิกฺขาปทสีลํ หิ ปูเรโนฺต สิกฺขาปทมฺปิ ปูเรติ ปาเลติ นามฯ สิกฺขา เอว วา สิกฺขิตพฺพโต, ปฏิปชฺชิตพฺพโต จ **สิกฺขาปทํ**ฯ ตสฺส ปูรณนฺติปิ โยเชตพฺพํฯ **อิทํ น กตฺตพฺพนฺติ ปฏิกฺขิตฺตสฺส อกรณ**นฺติ อิทํ ทุจฺจริตํ น กตฺตพฺพนฺติ ภควตา ปฏิกฺขิตฺตสฺส อกรณํ วิรมณํฯ **จรนฺติ ตสฺมิ**นฺติ ตสฺมึ สีเล ตํสมงฺคิโน จรนฺตีติ สีลสฺส อธิกรณตํ วิภาเวโนฺต เตสํ ปวตฺติฏฺฐานภาวํ ทเสฺสติฯ เตนาห **''สีเลสุ ปริปูรการิตาย ปวตฺตนฺตี''**ติฯ **วาริต**นฺติ อิทํ น กตฺตพฺพนฺติ ปฏิกฺขิตฺตํ อกปฺปิยํ ฯ **ตายนฺตี**ติ อกรเณเนว ตายนฺติฯ **เตนา**ติ วาริตฺตสีลมาหฯ วาเรติ วา สตฺถา เอตฺถ, เอเตน วาติ **วาริตํ,** สิกฺขาปทํฯ ตํ อวิโกเป

โนฺต ตายนฺติ เตนาติ **วาริตฺตํฯ สทฺธาวีริยสาธน**นฺติ สทฺธาย, อุฏฺฐานวีริเยน จ สาเธตพฺพํฯ น หิ อสทฺโธ, กุสีโต จ วตฺตปฏิปตฺตึ ปริปูเรติ, สทฺโธ เอว สตฺถารา ปฏิกฺขิเตฺต อณุมเตฺตปิ วชฺเช ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสูติ อาห **''สทฺธาสาธนํ วาริตฺต''**นฺติฯ

อธิสีลสิกฺขาปริยาปนฺนตฺตา อภิวิสิโฏฺฐ สมาจาโรติ อภิสมาจาโรติ อาห **''อุตฺตมสมาจาโร''**ติฯ อภิสมาจาโรว **อาภิสมาจาริกํ,** ยถา เวนยิโกติ (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘) อธิปฺปาโยฯ อภิสมาจาโร อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสโต มคฺคสีลํ, ผลสีลญฺจ, ตํ อารพฺภ อุทฺทิสฺส ตทตฺถํ ตปฺปโยชนํ ปญฺญตฺตํ **อาภิสมาจาริกํ**ฯ สุปริสุทฺธานิ ตีณิ กายกมฺมานิ, จตฺตาริ วจีกมฺมานิ, สุปริสุโทฺธ อาชีโวติ อิทํ **อาชีวฏฺฐมกํ**ฯ ตตฺถ กามํ อาชีวเหตุกโต สตฺตวิธทุจฺจริตโต วิรติ สมฺมาอาชีโวติ โสปิ สตฺตวิโธ โหติ, สมฺมาชีวตาสามเญฺญน ปน ตํ เอกํ กตฺวา วุตฺตํฯ อถ วา ติวิธกุหนวตฺถุสนฺนิสฺสยโต มิจฺฉาชีวโต วิรตึ เอกชฺฌํ กตฺวา วุโตฺต **''อาชีโว สุปริสุโทฺธ''**ติฯ เสฏฺฐจริยภาวโต มโคฺค เอว พฺรหฺมจริยนฺติ **มคฺคพฺรหฺมจริยํ,** ตสฺสฯ **อาทิภาวภูต**นฺติ อาทิมฺหิ ภาเวตพฺพตํ นิปฺผาเทตพฺพตํ ภูตํ ปตฺตํ อาทิภาวภูตํฯ กิญฺจาปิ เทสนานุกฺกเมน สมฺมาทิฏฺฐิ อาทิ, ปฏิปตฺติกฺกเมน ปน อาชีวฏฺฐมกสีลํ อาทีติฯ **ตสฺส สมฺปตฺติยา**ติ อาภิสมาจาริกสฺส สมฺปชฺชเนน ปริปูรเณน **อาทิพฺรหฺมจริยกํ สมฺปชฺชติ**ฯ โย หิ ลหุกานิปิ อปฺปสาวชฺชานิ ปริวเชฺชติ, โส ครุกานิ มหาสาวชฺชานิ พหฺวาทีนวานิ ปริวเชฺชสฺสตีติ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ สุตฺตํ ปน เอตมตฺถํ พฺยติเรกวเสน วิภาเวติฯ ตตฺถ **ธมฺม**นฺติ สีลํฯ ตํ หิ อุปริคุณวิเสสานํ ธารณเฏฺฐน ธโมฺมติ วุจฺจติฯ

วิรติสีลสฺส อิตรสีเลน สติปิ สมฺปโยคาทิเก อสมฺมิสฺสกตาทสฺสนตฺถํ **''เวรมณิมตฺต''**นฺติ วุตฺตํฯ

''นิสฺสิตานิสฺสิตวเสนา''ติ เอตฺถ ลพฺภมานนิสฺสยํ ตาว ทเสฺสตุํ **''นิสฺสโย''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตณฺหาจริเตน นิสฺสยิตพฺพโต ตณฺหาว **ตณฺหานิสฺสโย**ฯ ตถา **ทิฏฺฐินิสฺสโย**ฯ ทิฏฺฐิจริโต หิ อสติปิ ทิฏฺฐิยา ตณฺหาวิรเห ทิฏฺฐินิสฺสิโตว ปวตฺตติฯ **เทโว**ติ จตุมหาราชสกฺกสุยามาทิปากฏเทวมาห ฯ **เทวญฺญตโร**ติ อปากโฏฯ ตณฺหํ เอว นิสฺสิตนฺติ **ตณฺหานิสฺสิตํ**ฯ ตณฺหาย นิสฺสิตนฺติ จ เกจิ วทนฺติฯ เตสํ ''เทว นิสฺสยา''ติอาทินา วิรุชฺฌติฯ **สุทฺธิทิฏฺฐิยา**ติ ''อิติ สํสารสุทฺธิ ภวิสฺสตี''ติ เอวํ ปวตฺตทิฏฺฐิยา, โลกุตฺตรํ สีลนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตเสฺสวา**ติ โลกุตฺตรเสฺสว สมฺภารภูตํ การณภูตํ, วิวฏฺฏูปนิสฺสยนฺติ อโตฺถฯ

กาลปริเจฺฉทํ กตฺวาติ ''อิมญฺจ รตฺตึ, อิมญฺจ ทิว''นฺติอาทินา (อ. นิ. ๘.๔๑) วิย กาลวเสน ปริเจฺฉทํ กตฺวาฯ กาลปริเจฺฉทํ อกตฺวา สมาทินฺนมฺปิ อนฺตราวิจฺฉินฺนํ สมฺปตฺตวิรติวเสน ยาวชีวํ ปวตฺติตมฺปิ อาปาณโกฏิกํ น โหตีติ ทเสฺสตุํ **''ยาวชีวํ สมาทิยิตฺวา ตเถว ปวตฺติต''**นฺติ วุตฺตํฯ

ลาภยสญาติองฺคชีวิตวเสนาติ ลาภยสานํ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทนวเสน, อุปฺปนฺนานํ รกฺขณวเสน เจว วฑฺฒนวเสน จ ญาติองฺคชีวิตานํ อวินาสนวเสนฯ **กึ โส วีติกฺกมิสฺสตี**ติ โย วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, โส กายวาจาหิ วีติกฺกมิสฺสตีติ กึ อิทํ, นเตฺถตนฺติ อโตฺถฯ ปฏิเกฺขเป หิ อยํ **กึ**-สโทฺทฯ

อารมฺมณภาเวน วโณ วิย อาสเว กามาสวาทิเก ปคฺฆรตีติ สมฺปโยคภาวาภาเวปิ สหาสเวหีติ **สาสวํ**ฯ เตภูมกธมฺมชาตนฺติ สีลํ ตปฺปริยาปนฺนนฺติ อาห **''สาสวํ สีลํ โลกิย''**นฺติฯ **ภววิเสสา** สมฺปตฺติภวาฯ **วินโย**ติ วินยปริยตฺติ, ตตฺถ วา อาคตสิกฺขาปทานิฯ **ปาโมชฺชํ**

ตรุณปีติฯ **ยถาภูตญาณทสฺสนํ** สปจฺจยนามรูปทสฺสนํ, ตทธิฏฺฐานา วา ตรุณวิปสฺสนาฯ **นิพฺพิทา**ติ นิพฺพิทาญาณํฯ เตน พลววิปสฺสนมาหฯ **วิราโค** มโคฺคฯ **วิมุตฺติ** อรหตฺตผลํฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนํ** ปจฺจเวกฺขณาฯ **กถา**ติ วินยกถาฯ **มนฺตนา**ติ วินยวิจารณาฯ **อุปนิสา**ติ ยถาวุตฺตการณปรมฺปราสงฺขาโต อุปนิสฺสโยฯ **โลกุตฺตรํ** มคฺคผลจิตฺตสมฺปยุตฺตํ อาชีวฏฺฐมกสีลํฯ ตตฺถ มคฺคสีลํ **ภวนิสฺสรณาวหํ โหติ, ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส จ ภูมิ,** ผลสีลํ ปน ปจฺจเวกฺขณาญาณเสฺสว ภูมิฯ

๑๒. หีนาธิมุตฺติวเสน ฉนฺทาทีนมฺปิ หีนตาฯ ปณีตาธิมุตฺติวเสน ปณีตตาฯ ตทุภยเวมชฺฌตาวเสน มชฺฌิมตาฯ ยเถว หิ กมฺมํ อายูหนวเสน หีนาทิเภทภินฺนํ โหติ, เอวํ ฉนฺทาทโยปิ ปวตฺติอาการวเสนฯ โส จ เนสํ ปวตฺติอากาโร อธิมุตฺติเภเทนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยสกามตายา**ติ กิตฺติสิโลกาภิรติยา, ปริวาริจฺฉาย วาฯ ‘‘กถํ นาม มาทิโส อีทิสํ กเรยฺยา’’ติ ปาปชิคุจฺฉาย **อริยภาวํ นิสฺสายฯ อนุปกฺกิลิฏฺฐนฺ**ติ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนาหิ, อเญฺญหิ จ อุปกฺกิเลเสหิ อนุปกฺกิลิฏฺฐํฯ **ภวโภคตฺถายา**ติ ภวสมฺปตฺติอตฺถเญฺจว โภคสมฺปตฺติอตฺถญฺจฯ **อตฺตโน วิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตนฺ**ติ สาวกปเจฺจกโพธิสตฺตสีลมาหฯ **สพฺพสตฺตานํ วิโมกฺขตฺถายา**ติ สพฺพสตฺตานํ สํสารพนฺธนโต วิโมจนตฺถายฯ **ปารมิตาสีลํ** มหาโพธิสตฺตสีลํฯ ยา กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา มหาโพธึ อารพฺภ ปวตฺตา ปรมุกฺกํสคตโสเจยฺยสเลฺลขา เทสกาลสตฺตาทิวิกปฺปรหิตา สีลปารมิตาฯ

อนนุรูปนฺติ อสารุปฺปํฯ อตฺตา เอว ครุ อธิปติ เอตสฺสาติ **อตฺตครุ,** ลชฺชาธิโกฯ อตฺตาธิปติโต อาคตํ **อตฺตาธิปเตยฺยํ**ฯ โลโก อธิปติ ครุ เอตสฺสาติ **โลกาธิปติ,** โอตฺตปฺปาธิโกฯ ธโมฺม นามายํ มหานุภาโว เอกนฺตนิยฺยานิโก, โส จ ปฏิปตฺติยาว ปูเชตโพฺพฯ ตสฺมา ‘‘นํ สีลสมฺปทาย ปูเชสฺสามี’’ติ เอวํ **ธมฺมมหตฺตํ ปูเชตุกาเมน**ฯ

ปรามฏฺฐตฺตาติ ปราภววเสน อามฏฺฐตฺตาฯ ตณฺหาทิฏฺฐีโย หิ ‘‘อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา, อิมินา เม สีเลน สํสารสุทฺธิ ภวิสฺสตี’’ติ ปวตฺตสฺส สีลํ ปรามสนฺติโย ตํ ปราภวํ ปาเปนฺติ มคฺคสฺส อนุปนิสฺสยภาวกรณโตฯ **ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺสา**ติ ปุถุชฺชเนสุ กลฺยาณกสฺสฯ โส หิ ปุถุชฺชโนว หุตฺวา กลฺยาเณหิ สีลาทีหิ สมนฺนาคโตฯ ปรามสนกิเลสานํ วิกฺขมฺภนโต, สมุจฺฉินฺทนโต จ เตหิ น ปรามฏฺฐนฺติ **อปรามฏฺฐํ**ฯ ตสฺส ตสฺส กิเลสทรถสฺส ปฏิปฺปสฺสมฺภนโต วูปสมนโต **ปฏิปฺปสฺสทฺธํ**ฯ

กตปฏิกมฺมนฺติ วุฏฺฐานเทสนาหิ ยถาธมฺมํ กตปฏิการํฯ เอวํ หิ ตํ สีลํ ปฏิปากติกเมว โหติฯ เตนาห **‘‘ตํ วิสุทฺธ’’**นฺติฯ ‘‘กตปฏิกมฺม’’นฺติ อิมินา จ ‘‘น ปุเนวํ กริสฺส’’นฺติ อธิฏฺฐานมฺปิ สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อจฺฉมํสํ นุ โข, สูกรมํสํ นุ โข’’ติอาทินา **วตฺถุมฺหิ วา,** ‘‘ปาจิตฺติยํ นุ โข, ทุกฺกฏํ นุ โข’’ติอาทินา **อาปตฺติยา วา,** ‘‘มยา ตํ วตฺถุ วีติกฺกนฺตํ นุ โข, น นุ โข วีติกฺกนฺต’’นฺติอาทินา **อชฺฌาจาเร วา เวมติกสฺส** สํสยาปนฺนสฺสฯ **วิโสเธตพฺพํ** ยถาธมฺมํ ปฏิกเมฺมนฯ วิมติ เอว เวมติกํ, ตสฺมึ **เวมติเก** สติ, วิมติยา อุปฺปนฺนายาติ อโตฺถฯ **วิมติ ปฏิวิเนตพฺพา**ติ สยํ วา ตํ วตฺถุํ วิจาเรตฺวา, วินยธเร วา ปุจฺฉิตฺวา กงฺขา วิโนเทตพฺพาฯ นิกฺกเงฺขน ปน กปฺปิยํ เจ กาตพฺพํ, อกปฺปิยํ เจ ฉเฑฺฑตพฺพํฯ เตนาห **‘‘อิจฺจสฺส ผาสุ ภวิสฺสตี’’**ติฯ

‘‘จตูหิ อริยมเคฺคหี’’ติอาทินา มคฺคผลปริยาปนฺนํ สีลํ มคฺคผลสมฺปยุตฺตํ วุตฺตํฯ สมุทาเยสุ ปวตฺตโวหารา อวยเวสุปิ ปวตฺตนฺตีติฯ **เสสนฺ**ติ สพฺพํ โลกิยสีลํฯ

ปกติปีติ สภาโวปิฯ **สุขสีโล** สขิโล สุขสํวาโสฯ **เตน ปริยาเยนา**ติ ปกติอตฺถวาจก เตฺถนฯ เอกจฺจํ อพฺยากตํ สีลํ อิธาธิเปฺปตสีเลน เอกสงฺคหนฺติ อกุสลเสฺสวายุชฺชมานตํ ทเสฺส ตุํ **“ตตฺถ อกุสล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตถา หิ เสกฺขตฺติกํ อิธ คหิตํ, อิธ น อุปนีตํ กุสลตฺติกนฺติ อธิปฺปาโยฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ วุเตฺตเนว นเยน กุสลตฺติกํ อคฺคเหตฺวา หีนตฺติกาทีนํ ปญฺจนฺนํ ติกานํ วเสน **อสฺส** สีลสฺส **ติวิธตา เวทิตพฺพา**ฯ

๑๓. **โยธา**ติ โย อิธฯ **วตฺถุวีติกฺกเม**ติ อาปตฺติยา วตฺถุโน วีติกฺกมเน อชฺฌาจาเรฯ กาม สงฺกปฺปาทโย นว มหาวิตกฺกา **มิจฺฉาสงฺกปฺปาฯ เอวรูปสฺสา**ติ เอทิสสฺสฯ ตสฺส หิ สีลวเนฺต อนุปสงฺกมิตฺวา ทุสฺสีเล เสวนฺตสฺส ตโต เอว เตสํ ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชเนน ปณฺณตฺติวีติกฺกเม อโทสทสฺสาวิโน มิจฺฉาสงฺกปฺปพหุลตาย มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อรกฺขโต สีลํ เอกํเสเนว **หานภาคิยํ** โหติ, น ฐิติภาคิยํ, กุโต วิเสสาทิภาคิยตาฯ **สีลสมฺปตฺติยา**ติ สีลปาริปูริยา จตุ ปาริสุทฺธิสีเลนฯ **อฆฏนฺตสฺส อุตฺตรี**ติ อุตฺตริ วิเสสาธิคมาย อวายมนฺตสฺสฯ **ฐิติภาคิยํ สีลํ ภวติ** อสมาธิสํวตฺตนิยตฺตาฯ สมฺปาทิเต หิ สมาธิสฺมึ สีลสฺส สมาธิสํวตฺตนิยตา นิจฺฉิยติฯ **สมาธตฺถายา**ติ สมถวเสน สมาธานตฺถายฯ **นิพฺพิท**นฺติ วิปสฺสนํฯ พลววิปสฺสนาทสฺสนตฺถํ นิพฺพิทาคหณํ ตาวตาปิ สีลสฺส นิเพฺพธภาคิยภาวสิทฺธิโตฯ

ยานิ จ สิกฺขาปทานิ เนสํ รกฺขิตพฺพานีติ สมฺพโนฺธ, ตานิ ปน อสาธารณปญฺญตฺติโต อญฺญานิฯ **เนส**นฺติ ‘‘รกฺขิตพฺพานี’’ติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา กตฺตริ สามิวจนํ, เตหิ ภิกฺขูหีติ อโตฺถฯ **สติ วา อุสฺสาเห**ติ อุสฺสกฺกิตฺวา สีลานิ รกฺขิตุํ อุสฺสาเห สติฯ **ทสา**ติ สามเณเรหิ รกฺขิตพฺพสี ลมาห ฆฏิการาทีนํ วิยฯ **อฏฺฐา**ติ นจฺจาทิมาลาทิเวรมณึ เอกํ กตฺวา สพฺพปจฺฉิมวชฺชานิ อฏฺฐฯ

อวีติกฺกโมติ ปญฺจนฺนํ สีลานํ อวีติกฺกโมฯ **ปกติสีล**นฺติ สภาวสีลํฯ ตตฺรูปปตฺตินิยตํ หิ สีลํ อุตฺตรกุรุกานํฯ **มริยาทาจาริตฺต**นฺติ ตสฺส ตสฺส สาวชฺชสฺส อกรเณ มริยาทภูตํ, ตตฺถ ตตฺถ กุลาทีสุ ปุพฺพปุริเสหิ ฐปิตํ จาริตฺตํฯ กุลเทสปาสณฺฑธโมฺม หิ ‘‘อาจารสีล’’นฺติ อธิ เปฺปตํฯ ตตฺถ กุลธโมฺม ตาว พฺราหฺมณาทีนํ อมชฺชปานาทิ, เทสธโมฺม เอกจฺจชนปทวาสีนํ อหึสนาทิ, ปาสณฺฑธโมฺม ติตฺถิยานํ ยมนิยมาทิฯ ติตฺถิยมตํ หิ ทิฏฺฐิปาเสน, ตณฺหาปาเสน จ เฑติ ปวตฺตติ, ปาสํ วา พาธํ อริยวินยสฺส เฑตีติ ‘‘ปาสณฺฑ’’นฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ปกติยา สีลวตี โหตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๐) วจนโต โพธิสตฺตมาตุ ปญฺจสิกฺขาปทสีลํ ปริปุณฺณเมวฯ อิทํ ปน อุกฺ กํสคตํ โพธิสตฺตปิตริปิ จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ อสํกิลิฏฺฐํ ‘‘ธมฺมตาสีล’’นฺติ วุตฺตํฯ **กามคุณูปสํหิต**นฺติ กามโกฏฺฐาเสสุ อสฺสาทูปสํหิตํ กามสฺสาทคธิตํฯ **ธมฺมตาสีล**นฺติ ธมฺมตาย การณนิ ยาเมน อาคตํ สีลํฯ สีลปารมึ หิ ปรมุกฺกํสํ ปาเปตฺวา กุจฺฉิคตสฺส มหาโพธิสตฺตสฺส สีลเตเชน คุณานุภาเวน โพธิสตฺตมาตุ สรเสเนว ปรมสเลฺลขปฺปตฺตํ สีลํ โหติฯ **มหากสฺสปาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน ภทฺทาทิเก สงฺคณฺหาติฯ เต กิร สุจิรํ กาลํ สุปริสุทฺธสีลา เอว หุตฺวา อาคตาฯ เตนาห **“สุทฺธสตฺตาน”**นฺติฯ **ตาสุ ตาสุ ชาตีสู**ติ สีลวราชมหึสิราชาทิชาตีสุฯ ปุเพฺพ ปุริม ชาติยํ สิโทฺธ เหตุ เอตสฺสาติ **ปุพฺพเหตุกสีลํ**ฯ อิทํ ปน ปกติสีลาทิสมาทาเนน วินา อวีติกฺ กมลกฺขณํ สมฺปตฺตวิรติสงฺคหํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ยํ ภควตา เอวํ วุตฺตํ สีลนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อิธา**ติ วกฺขมานสีลปริปูรกสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺ นิสฺสยภูตสาสนปริทีปนํ, อญฺญสาสนสฺส จ ตถาภาวปฏิเสธนํฯ วุตฺตํ เหตํ ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป…. สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔; ม. นิ. ๑.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ ***ภิกฺขู***ติ ตสฺส สีลสฺส ปริปูรกปุคฺคลปริทีปนํฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ อิทมสฺส

ปาติโมกฺขสีเล ปติฏฺฐิตภาวปริทีปนํฯ **วิหรตี**ติ อิทมสฺส ตทนุรูปวิหารสมงฺคิภาวปริทีปนํฯ **อาจารโคจรสมฺปนฺโน**ติ อิทํ ปาติโมกฺขสํวรสฺส, อุปริอธิคนฺตพฺพคุณานญฺจ อุปการกธมฺมปริทีปนํฯ **อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี**ติ อิทํ ปาติโมกฺขโต อจวนภาวปริทีปนํฯ **สมาทายา**ติ สิกฺขาปทานํ อนวเสสโต อาทานปริทีปนํฯ **สิกฺขตี**ติ สิกฺขาย สมงฺคิภาวปริทีปนํ ฯ **สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขิตพฺพธมฺมปริทีปนํฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ

โสติ ปาติโมกฺขสํวรสีเล ปติฏฺฐิตภิกฺขุฯ เตน ยาทิสสฺส อินฺทฺริยสํวรสีลํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตํ ทเสฺสติฯ **จกฺขุนา**ติ ยโต โส สํวโร, ตํ ทเสฺสติฯ **รูป**นฺติ ยตฺถ โส สํวโร, ตํ ทเสฺสติฯ **ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี**ติ สํวรสฺส อุปายํ ทเสฺสติฯ **ยตฺวาธิกรณ…เป.… อนฺวาสฺสเวยฺยุ**นฺติ สํวรสฺส ปฏิปกฺขํ ตตฺถ อาทีนวํ ทเสฺสติฯ **สํวราย ปฏิปชฺชตี**ติ ปเคว สติยา อุปฏฺฐเปตพฺพตํ ทเสฺสติฯ **รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริย**นฺติ สติยา อุปฏฺฐาปนเมว จกฺขุนฺทฺริยสฺส อารกฺขาติ ทเสฺสติฯ **จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี**ติ ตถาภูตา สติเยเวตฺถ สํวโรติ ทเสฺสติฯ วีติกฺกมสฺส วเสนาติ สมฺพนฺโธฯ **ฉนฺนํ สิกฺขาปทาน**นฺติ ‘‘อาชีวเหตุ อาชีวการณา อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปตี’’ติอาทินา อาคตานํ ฉนฺนํ ปาราชิกาทิปฏิสํยุตฺตานํ สิกฺขาปทานํฯ สามนฺตชปฺปนาทินา ติวิเธน กุหนวตฺถุนา วิมฺหาปนํ **กุหนา**ฯ อตฺตานํ, ทายกํ วา อุกฺขิปิตฺวา ยถา โส กิญฺจิ ททาติ, เอวํ กถนํ **ลปนา**ฯ นิมิตฺตํ วุจฺจติ ปจฺจยทานสญฺญุปฺปาทกํ กายวจีกมฺมํ, เตน นิมิเตฺตน จรติ, นิมิตฺตํ วา กโรตีติ เนมิตฺติโก, ตสฺส ภาโว **เนมิตฺติกตา**ฯ คนฺธาทโย วิย ลาภาย ปเรสํ อโกฺกสนาทินา นิปีสตีติ นิเปฺปโส, นิเปฺปโสว นิเปฺปสิโก, ตสฺส ภาโว **นิเปฺปสิกตา**ฯ มหิจฺฉตาย อตฺตนา ลทฺธลาเภน ปรโต ลาภปริเยสนา **ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตาฯ เอวมาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน อนุปฺปิยภาณิตาจาฏุกมฺยตาทิํ สงฺคณฺหาติฯ ปฏิสงฺขาเนน ปจฺจเวกฺขณาย ปริสุโทฺธ อสํกิลิโฏฺฐ **ปฏิสงฺขานปริสุโทฺธ**ฯ จตฺตาโร ปจฺจยา ปริภุญฺชียนฺติ เอเตนาติ **จตุปจฺจยปริโภโค**, ตถาปวตฺตา อนวชฺชเจตนาฯ

ปาติโมกฺขสํวรสีลวณฺณนา

๑๔. **ตตฺรา**ติ เตสุ ปาติโมกฺขสํวราทีสุฯ **อาทิโต ปฏฺฐายา**ติ ‘‘อิธ ภิกฺขู’’ติอาทินา (วิภ. ๕๐๘; ที. นิ. ๑.๑๙๔) อาคตเทสนาย อาทิโต ปภุติฯ **วินิจฺฉยกถา**ติ ตตฺถ สํสยวิธมเนน วินิจฺฉยาวหา กถาฯ ปฐมสฺส อตฺถสฺส สพฺพสาธารณตฺตา อสาธารณํ ปพฺพชิตาเวณิกํ ปริยายํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ฉินฺนภินฺนปฏธราทิตาย วา’’**ติ อาหฯ เอวํ หิสฺส ปริปุณฺณปาติโมกฺขสํวโยคฺยตา ทสฺสิตา โหติฯ ภินฺนปฏธราทิภาโว จ นาม ทลิทฺทสฺสาปิ นิคฺคหิตสฺส โหตีติ ตโต วิเสเสตุํ ‘‘สทฺธาปพฺพชิโต’’ติ วตฺวา ปฏิปตฺติยา โยคฺยภาวทสฺสนตฺถํ **‘‘กุลปุโตฺต’’**ติ วุตฺตํฯ อาจารกุลปุโตฺต วา หิ ปฏิปชฺชิตุํ สโกฺกติ ชาติกุลปุโตฺต วาฯ **สิกฺขาปทสีล**นฺติ จาริตฺตวาริตฺตปฺปเภทํ สิกฺขาปทวเสน ปญฺญตฺตํ สีลํฯ **โย**ติ อนิยมนิเทฺทโส โย โกจิ ปุคฺคโลฯ **น**นฺติ วินยปริยาปนฺนํ สีลํฯ **ต**นฺติ ปุคฺคลํฯ **โมเกฺขติ** สหการิการณภาวโตฯ อปาเย ภวานิ **อาปายิกานิฯ อาทิ**-สเทฺทน ตทญฺญํ สพฺพสํสารทุกฺขํ สงฺคณฺหาติฯ **สํวรณํ** กายวจีทฺวารานํ ปิทหนํฯ เยน เต สํวุตา ปิหิตา โหนฺติ, โส สํวโรฯ ยสฺมา ปน โส สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกโม วีติกฺกมปฏิปโกฺขติ กตฺวา, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘กายิกวาจสิกสฺส อวีติกฺกมเสฺสตํ นาม’’**นฺติฯ **ปาติโมกฺขสํวเรน สํวุโต**ติ ปาติโมกฺขสํวเรน ปิหิตกายวจีทฺวาโรฯ ตถาภูโต จ ยสฺมา ตํ อุเปโต เตน จ สมงฺคี นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อุปคโต สมนฺนาคโตติ อโตฺถ’’**ติฯ

อปโร นโย – กิเลสานํ พลวภาวโต, ปาปกิริยาย สุกรภาวโต, ปุญฺญกิริยาย จ ทุกฺกรภาวโต พหุกฺขตฺตุํ อปาเยสุ ปตนสีโลติ **ปาตี,** ปุถุชฺชโนฯ อนิจฺจตาย วา ภวาทีสุ กมฺมเวคกฺขิโตฺต

ฆฏิยนฺตํ วิย อนวฏฺฐาเนน ปริพฺภมนโต คมนสีโลติ **ปาตี,** มรณวเสน วา ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย อตฺตภาวสฺส ปาตนสีโลติ **ปาตี,** สตฺตสนฺตาโน, จิตฺตเมว วาฯ ตํ ปาตินํ สํสารทุกฺขโต โมเกฺขตีติ ปาติโมกฺขํฯ จิตฺตสฺส หิ วิโมเกฺขน สโตฺต "วิมุโตฺต"ติ วุจฺจติฯ วุตฺตํ หิ "จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตี"ติ, "อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺต"นฺติ (มหาว. ๒๘) จฯ อถ วา อวิชฺชาทินา เหตุนา สํสาเร ปตติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **ปาตี,** "อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรต"นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๔) หิ วุตฺตํฯ ตสฺส ปาติโน สตฺตสฺส ตณฺหาทิสํกิเลสตฺตยโต โมโกฺข เอเตนาติ ปาติโมกฺขํ ฯ "กเณฺฐกาโฬ"ติอาทีนํ วิยสฺส สมาสสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ อถ วา ปาเตติ วินิปาเตติ ทุเกฺขติ **ปาติ,** จิตฺตํฯ วุตฺตํ หิ "จิเตฺตน นียติ โลโก, จิเตฺตน ปริกสฺสตี"ติ (สํ. นิ. ๑.๖๒)ฯ ตสฺส ปาติโน โมโกฺข เอเตนาติ ปาติโมกฺขํ, ปตติ วา เอเตน อปายทุเกฺข, สํสารทุเกฺข จาติ **ปาตี,** ตณฺหาทิสํกิเลโสฯ วุตฺตํ หิ "ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ (สํ. นิ. ๑.๕๕-๕๗), ตณฺหาทุติโย ปุริโส"ติ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; อ. นิ. ๔.๙; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส) จ อาทิฯ ตโต ปาติโต โมโกฺขติ ปาติโมกฺขํฯ อถ วา ปตติ เอตฺถาติ ปาตีนิ, ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิฯ วุตฺตํ หิ "ฉสุ โลโก สมุปฺปโนฺน, ฉสุ กุพฺพติ สนฺถว"นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๐; สุ. นิ. ๑๗๑)ฯ ตโต ฉอชฺฌตฺติกพาหิรายตนสงฺขาตโต ปาติโต โมโกฺขติ ปาติโมกฺขํฯ อถ วา ปาโต วินิปาโต อสฺส อตฺถีติ **ปาตี,** สํสาโรฯ ตโต โมโกฺขติ ปาติโมกฺขํ, อถ วา สพฺพโลกาธิปติภาวโต ธมฺมิสฺสโร ภควา "ปตี"ติ วุจฺจติฯ มุจฺจติ เอเตนาติ โมโกฺข, ปติโน โมโกฺข เตน ปญฺญตฺตตฺตาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว ปาติโมกฺขํฯ สพฺพคุณานํ วา มูลภาวโต อุตฺตมเฏฺฐน ปติ จ โส ยถาวุเตฺตนเตฺถน โมโกฺข จาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว ปาติโมกฺขํฯ ตถา หิ วุตฺตํ "ปาติโมกฺขนฺติ มุขเมตํ ปมุขเมต"นฺติ (มหาว. ๑๓๕) วิตฺถาโรฯ

อถ วา ป-อิติ ปกาเร, อตี-ติ อจฺจนฺตเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา ปกาเรหิ อจฺจนฺตํ โมเกฺขตีติ ปาติโมกฺขํฯ อิทํ หิ สีลํ สยํ ตทงฺควเสน, สมาธิสหิตํ ปญฺญาสหิตญฺจ วิกฺขมฺภนวเสน, สมุเจฺฉทวเสน จ อจฺจนฺตํ โมเกฺขติ โมเจตีติ ปาติโมกฺขํ, ปติ ปติ โมโกฺขติ วา ปติโมโกฺข, ตมฺหา ตมฺหา วีติกฺกมโทสโต ปเจฺจกํ โมโกฺขติ อโตฺถ, ปติโมโกฺข เอว ปาติโมกฺขํฯ โมโกฺขติ วา นิพฺพานํ, ตสฺส โมกฺขสฺส ปฏิพิมฺพภูโตติ ปติโมโกฺขฯ สีลสํวโร หิ สูริยสฺส อรุณุคฺคมนํ วิย นิพฺพานสฺส อุทยภูโต ตปฺปฏิภาโค วิย ยถารหํ กิเลสนิพฺพาปนโต, ปติโมโกฺขเยว ปาติโมกฺขํฯ อถ วา โมกฺขํ ปติ วตฺตติ, โมกฺขาภิมุขนฺติ วา ปติโมกฺขํ, ปติโมกฺขเมว ปาติโมกฺขนฺติ เอวเมตฺถ ปาติโมกฺข-สทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิริยตี**ติ อตฺตภาวํ ปวเตฺตติฯ "วิหรตี"ติ อิมินา ปาติโมกฺขสํวรสีเล ฐิตสฺส ภิกฺขุโน อิริยาปถวิหาโร ทสฺสิโตฯ **ปาฬิยนฺติ ฌานวิภงฺคปาฬิยํ** (วิภ. ๕๐๘ อาทโย)ฯ

ตตฺถ กามํ สมณจารํ, สมณโคจรญฺจ ทเสฺสตุํ **"อาจารโคจรสมฺปโนฺน"**ติ วุตฺตํ, ยถาปน มคฺคํ อาจิกฺขโนฺต "วามํ มุญฺจ, ทกฺขิณํ คณฺหา"ติ วเชฺชตพฺพปุพฺพกํ คเหตพฺพํ วเทยฺย, ยถา วา สสีสนฺหาเนน ปหีนเสทมลชลฺลิกสฺส มาลาคนฺธวิเลปนาทิวิภูสนสํวิธานํ ยุตฺตรูปํ, เอวํ ปหีนปาปธมฺมสฺส กลฺยาณธมฺมสมาโยโค ยุตฺตรูโปติ "อตฺถิ อาจาโร, อตฺถิ อนาจาโร"ติ ทุวยํ อุทฺทิสิตฺวา อนาจารํ ตาว วิภชิตุํ **"ตตฺถ กตโม อนาจาโร"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กายิโก วีติกฺกโม**ติ ติวิธํ กายทุจฺจริตํฯ **วาจสิโก วีติกฺกโม**ติ จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํฯ **กายิกวาจสิโก**ติ ตทุภยํฯ

เอวํ อาชีวฏฺฐมกสีลสฺส วีติกฺกโม ทสฺสิโตฯ อิทานิ มานสํ อนาจารํ ทเสฺสตุํ "สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ อนาจาโร"ติ วตฺวา ตตฺถ เอกจฺจิยํ ทเสฺสโนฺต **"อิเธกโจฺจ เวฬุทาเนน วา"**ติอาทิม

าหฯ ตตฺถ **เวฬุ์ทาเนนา**ติ ปจฺจยุปฺปาทนเตฺถน เวฬุ์ทาเนนฯ **ปตฺตทานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เวฬู**ติ มนุสฺสานํ ปโยชนาวโห โย โกจิ เวฬุ์ทโณฺฑฯ **ปตฺตํ** คนฺธิกาทีนํ คนฺธปลิเวฐนาทิอตฺถํ วา, ตาลนาฬิเกราทิปตฺตํ วาฯ **ปุปฺผํ** ยํ กิญฺจิ มนุสฺสานํ ปโยชนาวหํฯ ตถา **ผลํฯ สินานํ** สิรีสจุณฺณาทินฺหานิยจุณฺณํฯ มตฺติกาปิ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉติฯ **ทนฺตกฏฺฐํ** ยํ กิญฺจิ มุขโสธนตฺถํ ทนฺตโปนํฯ **จาฏุกมฺยตา** อตฺตานํ ทาสํ วิย นีจฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปรสฺส ขลิตวจนํ สณฺฐเปตฺวา ปิยกามตาย ปคฺคยฺหวจนํฯ **มุคฺคสูปฺยตา**ติ มุคฺคสูปสมตา สจฺจาลิเกน ชีวิตกปฺปนํฯ ยถา หิ มุคฺคสูเป ปจฺจเนฺต พหู มุคฺคา ปจฺจนฺติ, กติปยา น ปจฺจนฺติ, เอวํ สจฺจาลิเกน ชีวิตกปฺปเน พหุ อลิกํ โหติ, อปฺปกํ สจฺจนฺติฯ ปริภฎีติ ปริภโฎ, ปเรสํ ทารเก ปริหรโนฺตฯ ปริภฏสฺส กมฺมํ **ปาริภฎฺยํ,** สา เอว **ปาริภฎฺยตา,** อลงฺกรณาทินา กุลทารกปริหรณเสฺสตํ นามํฯ เตสํ เตสํ คิหีนํ คามนฺตรเทสนฺตราทีสุ สาสนปฏิสาสนหรณํ **ชงฺฆเปสนิกํฯ อญฺญตรญฺญตเรนา**ติ เอเตสํ วา เวฬุ์ทานาทีนํ เวชฺชกมฺมภณฺฑาคาริกกมฺมปิณฺฑปฏิปิณฺฑกมฺมสงฺฆุปฺปาทเจติยุปฺปาทปฏฺฐปนาทีนํ วา มิจฺฉาชีเวน ชีวิตกปฺปนกกมฺมานํ เยน เกนจิ ฯ **พุทฺธปฏิกุฏฺฐฐนา**ติ พุเทฺธหิ ครหิเตน ปฏิสิเทฺธนฯ **มิจฺฉาชีเวนา**ติ น สมฺมาอาชีเวนฯ **อยํ วุจฺจติ อนาจาโร**ติ อยํ สโพฺพปิ ‘‘อนาจาโร’’ติ กถียติฯ อาจารนิเทฺทโส วุตฺตปฏิปกฺขนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

โคจรนิเทฺทเสปิ ปฐมํ อโคจรสฺส วจเน การณํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **โคจโร**ติ ปิณฺฑปาตาทีนํ อตฺถาย อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานํฯ อยุตฺตฏฺฐานํ **อโคจโร**ฯ เวสิยา โคจโร อสฺสาติ **เวสิยาโคจโร,** มิตฺตสนฺถววเสน อุปสงฺกมิตพฺพฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ เวสิยา นาม รูปูปชีวินิโย, ตา มิตฺตสนฺถววเสน น อุปสงฺกมิตพฺพา, สมณภาวสฺส อนฺตรายกรตฺตา, ปริสุทฺธาสยสฺสาปิ ครหเหตุโต, ตสฺมา ทกฺขิณาทานวเสน สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาว อุปสงฺกมิตพฺพาฯ **วิธวา** วุจฺจนฺติ มตปติกา, ปวุตฺถปติกา วาฯ **ถุลฺลกุมาริกา**ติ มหลฺลิกา อนิวิฏฺฐกุมาริโย, **ปณฺฑกา**ติ นปุํสกาฯ เต หิ อุสฺสนฺนกิเลสา อวูปสนฺตปริฬาหา โลกามิสสนฺนิสฺสิตกถาพหุลา, ตสฺมา น อุปสงฺกมิตพฺพาฯ ***ภิกฺขุนิโย*** นาม อุสฺสนฺนพฺรหฺมจริยาฯ ตถา ภิกฺขูปิฯ เตสํ อญฺญมญฺญํ วิสภาควตฺถุภาวโต สนฺถววเสน อุปสงฺกมเน กติปาเหเนว พฺรหฺมจริยนฺตราโย สิยา, ตสฺมา น อุปสงฺกมิตพฺพาฯ คิลานปุจฺฉนาทิวเสน อุปสงฺกมเน สโตการินา ภวิตพฺพํฯ **ปานาคาร**นฺติ สุราปานฆรํฯ ตํ โสณฺฑชเนหิ อวิวิตฺตํ โหติฯ ตตฺถ เตหิ โสณฺฑตาทิวเสน น อุปสงฺกมิตพฺพํ พฺรหฺมจริยนฺตรายกรตฺตาฯ **สํสฏฺโฐ วิหรติ ราชูหี**ติอาทีสุ **ราชาโน** นาม เย รชฺชมนุสาสนฺติฯ **ราชมหามตฺตา** ราชิสฺสริยสทิสาย อิสฺสริยมตฺตาย สมนฺนาคตาฯ **ติตฺถิยา**ติ วิปรีตทสฺสนา พาหิรกปริพฺพาชกาฯ **ติตฺถิยสาวกา**ติ เตสุ ทฬฺหภตฺตา ปจฺจยทายกาฯ **อนนุโลมิเกน สํสเคฺคนา**ติ ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ อนนุโลมิเกน ปจฺจนีกภูเตน สํสเคฺคน สํสโฏฺฐ วิหรติ, เยน พฺรหฺมจริยนฺตรายํ วา สเลฺลขปริหานึ วา ปาปุณาติฯ

อิทานิ อปเรนปิ ปริยาเยน อโคจรํ ทเสฺสตุํ **“ยานิ วา ปน ตานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อสฺสทฺธานี**ติ พุทฺธาทีสุ สทฺธาวิรหิตานิฯ ตโต เอว **อปฺปสนฺนานิ,** กมฺมกมฺมผลสทฺธาย วา อภาเวน **อสฺสทฺธานิ**ฯ รตนตฺตยปฺปสาทาภาเวน **อปฺปสนฺนานิฯ อโกฺกสกปริภาสกานี**ติ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสกานิ เจว ภยทสฺสเนน สนฺตชฺชนกานิ จฯ อตฺถํ น อิจฺฉนฺติ อนตฺถเมว อิจฺฉนฺตีติ **อนตฺถกามานิ**ฯ หิตํ น อิจฺฉนฺติ อหิตเมว อิจฺฉนฺตีติ **อหิตกามานิ**ฯ ผาสุํ น อิจฺฉนฺติ อผาสุํเยว อิจฺฉนฺตีติ **อผาสุกกามานิ**ฯ โยคเกฺขมํ นิพฺภยํ น อิจฺฉนฺติ, อโยคเกฺขมเมว อิจฺฉนฺตีติ **อโยคเกฺขมกามานิฯ *ภิกฺขูน***นฺติ เอตฺถ สามเณรานมฺปิ สงฺคโหฯ ***ภิกฺขุนีน***นฺติ เอตฺถ สิกฺขมานสามเณรีนํฯ สเพฺพสํ หิ สาสนิกานํ อนตฺถกามตาทีปนปทมิทํ วจนํฯ **ตถารูปานิ กุลานี**ติ ตาทิสานิ ขตฺติยกุลาทีนิฯ **เสวตี**ติ นิสฺสาย ชีวติฯ ***ภชตี***ติ อุปสงฺกมติฯ **ปยิรุปาสตี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปคจฺฉติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เวสิยาทิโก, ราชาทิโก, อสฺสทฺธกุลาทิโก จ ตํ

ตํ เสวนฺตสฺส ติปฺปกาโรปิ อยุตฺโต โคจโรติ **อโคจโร**ฯ เอตฺถ หิ เวสิยาทิโก ปญฺจกามคุณนิสฺสยโต **อโคจโร**ฯ ยถาห ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อโคจโร ปรวิสโย? ยทิทํ ปญฺจ กามคุณา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๒)ฯ ราชาทิโก สมณธมฺมสฺส อนุปนิสฺสยโต, ลาภสกฺการาสนิวิจกฺกนิโปฺปถนทิฏฺฐิวิปตฺติเหตุโต จฯ อสฺสทฺธกุลาทิโก สทฺธาหานิจิตฺตสนฺตาสาวหโต **อโคจโร**ฯ

โคจรนิเทฺทเส ‘‘น เวสิยาโคจโร’’ติอาทีนิ วุตฺตปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพานิฯ **โอปานภูตานี**ติ อุทปานภูตานิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส, ภิกฺขุนีสงฺฆสฺส จ จตุมหาปเถ ขตโปกฺขรณี วิย ยถาสุขํ โอคาหนกฺขมานิฯ **กาสาวปโชฺชตานี**ติ ภิกฺขูนํ, ภิกฺขุนีนญฺจ นิวตฺถปารุตกาสาวานํเยว ปภาหิ เอโกภาสานิฯ **อิสิวาตปฏิวาตานี**ติ เคหํ ปวิสนฺตานํ , นิกฺขมนฺตานญฺจ ภิกฺขุภิกฺขุนีสงฺขาตานํ อิสีนํ จีวรวาเตน เจว สมิญฺชนปสารณาทิชนิตสรีรวาเตน จ ปฏิวาตานิ ปวายิตานิ วินิทฺธุตกิพฺพิสานิ วาฯ

อิทานิ นิเทฺทเส อาคตนเยนาปิ อาจารโคจเร ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ปาติโมกฺขสีลนิเทฺทเสฯ **อิมินาปิ นเยนา**ติ อิทานิ วุจฺจมานวิธินาปิฯ **สงฺฆคโต**ติ สงฺฆสนฺนิปาตํ คโตฯ **อจิตฺตีการกโต**ติ อกตจิตฺตีกาโร, อกตคารโวติ อโตฺถฯ **ฆฏฺฏยนฺโต**ติ สรีเรน, จีวเรน วา ฆํสโนฺตฯ ปุรโตปิ ติฏฺฐติ อจิตฺตีการกโตติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ฐิตโกปี**ติ อุปริ ติฏฺฐโนฺต วิย อาสนฺนตรฏฺฐาเน ฐิตโกปิ ภณติฯ **พาหาวิเกฺขปโก**ติ พาหุํ วิกฺขิปโนฺตฯ **อนุปาหนานํ**ติ อนาทเร สามิวจนํฯ **สอุปาหโน**ติ อุปาหนารุโฬฺหฯ **เถเร ภิกฺขู อนุปขชฺชา**ติ เถรานํ ภิกฺขูนํ ฐิตฏฺฐานํ อนุปวิสิตฺวา เตสํ อาสนฺนตรฏฺฐานํ อุปคนฺตฺวาฯ **กฏฺฐํ ปกฺขิปติ** อคฺคิกุเณฺฑฯ **โวกฺกมฺมา**ติ ปสฺสโต อติกฺกมิตฺวาฯ **คูฬฺหานิ** สภาวโต ปฏิจฺฉนฺนานิ สาณิปาการาทินา ปฏิจฺฉาทิตานิฯ **อนาปุจฺฉา**ติ อนาปุจฺฉิตฺวาฯ **อสฺสา**ติ อนาจารสฺสฯ

อปิจ ภิกฺขูติอาทิ สพฺพเสฺสว ภิกฺขุโน อาจารทสฺสนวเสน ปวตฺตํ อฏฺฐกถาวจนํ, น นิเทฺทสปาฬิฯ สทฺธาสีลสุตจาคาทิคุณเหตุโก ครุภาโว ครุกรณํ วา คารโว, สห คารเวนาติ **สคารโว**ฯ ครุฏฺฐานิเยสุ คารวสารชฺชาทิวเสน ปฏิสฺสายนา ปติสฺสา, สปฺปติสฺสวปฏิปตฺติฯ สห ปติสฺสายาติ **สปฺปติโสฺส**ฯ สวิเสสํ หิริมนตาย, โอตฺตปฺปิภาเวน จ **หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน**ฯ เสขิยธมฺมปาริปูริวเสน **สุนิวโตฺถ สุปารุโต**ฯ **ปาสาทิเกนา**ติ ปสาทาวเหน, อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เจตํ กรณวจนํฯ เอเสว นโย อิโต ปเรสุปิ ฉสุ ปเทสุฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อภิกฺกเมนฯ **อิริยาปถสมฺปโนฺน**ติ สมฺปนฺนอิริยาปโถฯ เตน เสสอิริยาปถานมฺปิ ปาสาทิกตมาหฯ **อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร**ติ จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ ฉสุ ทฺวาเรสุ สุสํวิหิตารโกฺขฯ **โภชเน มตฺตญฺญู**ติ ปริภุญฺชิตพฺพโต โภชนสญฺญิเต จตุพฺพิเธปิ ปจฺจเย ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภคาทิวเสน สพฺพโส ปมาณญฺญูฯ **ชาคริยมนุยุโตฺต**ติ ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ภาวนามนสิการสงฺขาตํ ชาคริยํ สาตจฺจการิตาวเสน อนุ อนุ ยุโตฺต ตตฺถ ยุตฺตปยุโตฺตฯ **สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต**ติ อาทิ ยถาวุตฺตสฺส อาจารสฺส สมฺภารทสฺสนํฯ ตตฺถ **อปฺปิโจฺฉ**ติ นิอิโจฺฉฯ **สนฺตุโฏฺฐ**ติ ยถาลาภาทิวเสน สโนฺตเสน ตุโฏฺฐฯ **สกฺกจฺจการี**ติ อาทรการีฯ **ครุจิตฺตีการพหุโล**ติ ครุฏฺฐานิเยสุ ครุกรณพหุโลฯ **อยํ วุจฺจติ อาจาโร**ติ อยํ สคารวตาทิ อตฺถกาเมหิ อาจริตพฺพโต อาจาโรฯ

สีลาทีนํ คุณานํ อุปนิสฺสยภูโต **อุปนิสฺสยโคจโร**ฯ สติสงฺขาโต จิตฺตสฺส อารกฺขภูโต เอว โคจโร **อารกฺขโคจโร**ฯ กมฺมฏฺฐานสงฺขาโต จิตฺตสฺส อุปนิพนฺธนฏฺฐานภูโต โคจโร **อุปนิพนฺธโคจโร**ฯ อปฺปิจฺฉตาทีหิ ทสหิ วิวฏฺฏนิสฺสิตาย กถาย วตฺถุภูเตหิ คุเณหิ สมนฺนาคโต **ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต**ฯ ตโต เอว กลฺยาโณ สุนฺทโร มิโตฺตติ **กลฺยาณมิโตฺต**ฯ ตสฺส ลกฺขณํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ **อสฺสุตํ** สุตฺตเคยฺยาทิํฯ **สุณาตี**ติ สุตมยํ ญาณํ อุปฺปาเทติฯ

สุตํ ปริโยทาเปตีติ ตเมว ยถาสุตํ อวิสทตาย อปริโยทาตํ ปุนปฺปุนํ ปริปุจฺฉนาทินา วิโสเธติ นิชฺชฏํ นิคุมฺพํ กโรติฯ ตตฺถ จ เย กงฺขฏฺฐานิยา ธมฺมา, เตสุ สํสยํ ฉินฺทโนฺต **กงฺขํ วิตรติ**ฯ กมฺมกมฺมผเลสุ, รตนตฺตเย จ สมฺมาทิฏฺฐิยา อุชุกรเณน **ทิฏฺฐิํ อุชุํ กโรติ**ฯ ตโต เอว จ ทุวิธายปิ สทฺธาสมฺปทาย **จิตฺตํ ปสาเทติ**ฯ อถ วา ยถาสุตํ ธมฺมํ ปริโยทเปตฺวา ตตฺถาคเต รูปารูปธมฺเม ปริคฺคเหตฺวา สปจฺจยํ นามรูปํ ปริคฺคณฺหโนฺต สตฺตทิฏฺฐิวงฺกวิธมเนน **ทิฏฺฐิํ อุชุํ กโรติ**ฯ ธมฺมานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตามตฺตทสฺสเนน ตีสุปิ อทฺธาสุ **กงฺขํ วิตรติ**ฯ ตโต ปรํ จ อุทยพฺพยญาณาทิวเสน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อริยภูมิํ โอกฺกมโนฺต อเวจฺจปสาเทน รตนตฺตเย **จิตฺตํ ปสาเทติ**ฯ ตถาภูโตว ตสฺส กลฺยาณมิตฺตสฺส อนุสิกฺขเนน สทฺธาทีหิ คุเณหิ น หายติ, อญฺญทตฺถุ วฑฺฒเตวฯ เตนาห **“ยสฺส วา”**ติอาทิฯ

อนุตฺตรฆรนฺติ อนุตฺตเร อนุตฺตเร ฆรานิ เอตฺถ, ตํ เอตสฺสาติ วา ‘‘อนุตฺตรฆร’’นฺติ ลทฺธนามํ โคจรคามํ ปวิโฏฺฐฯ ตตฺถ ฆเร ฆเร ภิกฺขาปริเยสนาย วีถิํ ปฏิปโนฺนฯ **โอกฺขิตฺตจกฺขู**ติ เหฏฺฐาขิตฺตจกฺขุฯ กิตฺตเกน ปน โอกฺขิตฺตจกฺขุ โหตีติ อาห **“ยุคมตฺตทสฺสาวี”**ติฯ **สุสํวุโต**ติ สํยโตฯ ยถา ปเนตฺถ สุสํวุโต นาม โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“น หตฺถิํ โอโลเกโนฺต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ยตฺถาติ เยสุ สติปฏฺฐาเนสุฯ **จิตฺตํ** ภาวนาจิตฺตํฯ **อุปนิพนฺธตี**ติ อุปเนตฺวา นิพนฺธติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยถา ถเมฺภ นิพเนฺธยฺย, วจฺฉํ ทมํ นโร อิธ;
> พเนฺธเยฺยวํ สกํ จิตฺตํ, สติยารมฺมเณ ทฬฺห’’นฺติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๑๗; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๗; ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๖๓);

สติปฏฺฐานานํ อุปนิพนฺธโคจรภาวํ ทเสฺสตุํ **“วุตฺตเญฺหต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สโกเปตฺติโก วิสโย**ติ อตฺตโน ปิตุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺตโก, เตน ทิโฏฺฐ ทสฺสิโต จ วิสโยฯ

อณุปฺปมาเณสูติ ปรมาณุปฺปมาเณสุฯ **อสญฺจิจฺจอาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสู**ติ อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิเยสุ อกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสูติ เอวํ อสญฺจิจฺจคฺคหณํ เสขิยวิเสสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เสขิยคฺคหเณน เจตฺถ **วตฺตกฺขนฺธกาทีสุ** (จูฬว. ๓๕๖ อาทโย) อาคตวตฺตาทีนมฺปิ คหณํฯ เตปิ หิ สิกฺขิตพฺพเฏฺฐน ‘‘เสขิยา’’ติ อิจฺฉิตาฯ ตถา หิ **มาติกายํ** ปาราชิกาทีนํ วิย เสขิยานํ ปริเจฺฉโท น กโตฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิยา’’ติ อสญฺจิจฺจคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติฯ น หิ **มาติกายํ** อาคเตสุ ปญฺจสตฺตติยา เสขิเยสุ โนสญฺญาวิโมกฺข นาม อตฺถิ, อสญฺจิจฺจคฺคหเณเนว เจตฺถ อสติอชานนานมฺปิ สงฺคโห กโตฯ เกจิ ปเนตฺถ อสิญฺจิจฺจ อาปนฺนคฺคหเณน อจิตฺตกาปตฺติโย คหิตาติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ, ครุกาปตฺตีสุปิ กาสญฺจิ อจิตฺตกภาวสพฺภาวโต, อธิฏฺฐานาวิกมฺมสฺส, เทสนาวิกมฺมเสฺสว วา สพฺพลหุกสฺส วชฺชสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตาฯ เตนาห ‘‘ยานิ ตานิ วชฺชานิ อปฺปมตฺตกานิ โอรมตฺตกานิ ลหุกานิ ลหุสมฺมตานี’’ติอาทิฯ อาทิสเทฺทน ปาติโมกฺขสํวรวิสุทฺธตฺถํ อนติกฺกมนียานํ อนาปตฺติคมนียานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ภยทสฺสนสีโล**ติ ปรมาณุมตฺตํ วชฺชํ อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุเพฺพธสิเนรุปพฺพตสทิสํ กตฺวา ทสฺสนสภาโว, สพฺพลหุกํ วา ทุพฺภาสิตมตฺตํ ปาราชิกสทิสํ กตฺวา ทสฺสนสภาโวฯ **ยํ กิญฺจี**ติ มูลปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติสพฺพตฺถปญฺญตฺติปเทสปญฺญตฺติอาทิเภทํ ยํ กิญฺจิ สิกฺขิตพฺพํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ ปูเรตพฺพํ สีลํฯ **สมฺมา อาทายา**ติ สมฺมเทว สกฺกจฺจํ, สพฺพโส จ อาทิยิตฺวาฯ อยํ ปน อาจารโคจรสมฺปทา กิํ ปาติโมกฺขสีเล ปริยาปนฺนา, อุทาหุ อปริยาปนฺนาติ? ปริยาปนฺนาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปุน วุตฺตาติ โจทนํ สนฺธายาห **“เอตฺถ จา”**ติอาทิฯ

อินฺทฺริยสํวรสีลวณฺณนา

๑๕. อินฺทฺริยสํวรสีลํ ปาติโมกฺขสํวรสีลสฺส สมฺภารภูตํ, ตสฺมึ สติเยว อิจฺฉิตพฺพนฺติ วุตฺตํ **“โสติ ปาติโมกฺขสํวรสีเล ฐิโต ภิกฺขู”**ติฯ สมฺปาทิเต หิ เอตสฺมึ ปาติโมกฺขสํวรสีลํ สุคุตฺตํ สุรกฺขิตเมว โหติ, สุสํวิหิตกณฺฏกวติ วิย สสฺสนฺติฯ **การณวเสนา**ติ อสาธารณการณสฺส วเสนฯ อสาธารณการณวเสน หิ ผลํ อปทิสียติ, ยถา ยวงฺกุโร เภริสโทฺทติฯ นิสฺสยโวหาเรน วา เอตํ นิสฺสิตวจนํ, ยถา มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตีติฯ **รูปน**ฺติ รูปายตนํฯ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ เอตฺถ ยทิ จกฺขุ รูปํ ปเสฺสยฺย, อญฺญวิญฺญาณสมงฺคิโนปิ ปเสฺสยฺยุํ, น เจตํ อตฺถิ, กสฺมา? อเจตนตฺตา จกฺขุสฺสฯ เตนาห **“จกฺขุ รูปํ น ปสฺสติ อจิตฺตกตฺตา”**ติฯ อถ วิญฺญาณํ รูปํ ปเสฺสยฺย, ติโรกุฏฺฏาทิคตมฺปิ นํ ปเสฺสยฺย อปฺปฏิฆภาวโต, อิทมฺปิ นตฺถิ สพฺพสฺส วิญฺญาณสฺส ทสฺสนาภาวโตฯ เตนาห **“จิตฺตํ น ปสฺสติ อจกฺขุกตฺตา”**ติฯ ตตฺถ ยถา จกฺขุสนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ ปสฺสติ, น ยํ กิญฺจิฯ ตญฺจ เกนจิ กุฏฺฏาทินา อนฺตริเต น อุปฺปชฺชติ, ยตฺถ อาโลกสฺส วิพโนฺธฯ ยตฺถ ปน น วิพโนฺธ ผลิกคพฺภปฏลาทิเก, ตตฺถ อนฺตริเตปิ อุปฺปชฺชเตวฯ เอวํ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ จกฺขุ ปสฺสติ, น ยํ กิญฺจีติ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ จกฺขุํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **“จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา”**ติฯ

ทฺวารารมฺมณสงฺฆฏฺฏติ ทฺวารสฺส อารมฺมเณน สงฺฆฏฺฏ สติ, จกฺขุสฺส รูปารมฺมเณ อาปาถคเตติ อธิปฺปาโยฯ **ปสาทวตฺถุเกน จิเตฺตนา**ติ จกฺขุปสาทวตฺถุเกน ตนฺนิสฺสาย ปวเตฺตน วิญฺญาเณน, ยํ ‘‘จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ **ปสฺสตี**ติ โอโลเกติฯ จกฺขุปสาทสนฺนิสฺสเย หิ วิญฺญาเณ อาโลกานุคฺคหิตํ รูปารมฺมณํ สนฺนิสฺสยคุเณน โอภาเสเนฺต ตํสมงฺคิปุคฺคโล ‘‘รูปํ ปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ โอภาสนเญฺจตฺถ อารมฺมณสฺส ยถาสภาวโต วิภาวนํ, ยํ ‘‘ปจฺจกฺขโต คหณ’’นฺติ วุจฺจติฯ อุสฺนา ลกฺขสฺส เวเธ สิชฺฌเนฺต ตสฺส สมฺภารภูเตน ธนุนา วิชฺฌตีติ วจนํ วิย วิญฺญาเณน รูปทสฺสเน สิชฺฌเนฺต จกฺขุนา รูปํ ปสฺสตีติ **อีทิสี สสมฺภารกถา นาเมสา โหติ**ฯ สสมฺภารา กถา **สสมฺภารกถา,** ทสฺสนสฺส การณสหิตาติ อโตฺถฯ สสมฺภารสฺส วา ทสฺสนสฺส กถา **สสมฺภารกถาฯ ตสฺมา**ติ ยสฺมา เกวเลน จกฺขุนา, เกวเลน วา วิญฺญาเณน รูปทสฺสนํ นตฺถิ, ตสฺมาฯ

อิตฺถิปุริสนิมิตฺตํ วาติ เอตฺถ อิตฺถิสนฺตานนิสฺสิตรูปมุเขน คยฺหมานํ สณฺฐานํ ถนมํสาวิสทตา นิมฺมสฺสุมุขตา เกสพนฺธนวตฺถคฺคหณํ อวิสทฏฺฐานคมนาทิ จ สพฺพํ ‘‘อิตฺถี’’ติ สญฺชานนสฺส การณภาวโต **อิตฺถินิมิตฺตํ**ฯ วุตฺตวิปริยายโต **ปุริสนิมิตฺตํ** เวทิตพฺพํฯ **สุภนิมิตฺตาทิกํ วา**ติ เอตฺถ ราคุปฺปตฺติเหตุภูโต อิฏฺฐากาโร **สุภนิมิตฺตํฯ อาทิ**-สเทฺทน ปฏิฆนิมิตฺตาทีนํ สงฺคโหฯ โส ปน โทสุปฺปตฺติอาทิเหตุภูโต อนิฏฺฐาทิอากาโร เวทิตโพฺพฯ กามเญฺจตฺถ ปาฬิยํ อภิชฺฌาโทมนสฺสาว สรูปโต อาคตา, อุเปกฺขานิมิตฺตสฺสาปิ ปน สงฺคโห อิจฺฉิตโพฺพ, อสมเปกฺขเนน อุปฺปชฺชนกโมหสฺสาปิ อสํวรภาวโตฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘มุฏฺฐสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา’’ติฯ **อุเปกฺขานิมิตฺต**นฺติ เจตฺถ อญฺญาณุเปกฺขาย วตฺถุภูตํ อารมฺมณํ, ตญฺจสฺส อสมเปกฺขนวเสน เวทิตพฺพํฯ เอวํ สเงฺขปโต ราคโทสโมหานํ การณํ ‘‘สุภนิมิตฺตาทิก’’นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺต”**นฺติฯ **ทิฏฺฐมเตฺตเยว สณฺฐาตี**ติ ‘‘ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตี’’ติ (อุทา. ๑๐) สุเตฺต วุตฺตนเยน วณฺณายตเน จกฺขุวิญฺญาเณน, วีถิจิเตฺตหิ จ คหิตมเตฺตเยว ติฏฺฐติ, น ตโต ปรํ กิญฺจิ สุภาทิอาการํ ปริกเปฺปติฯ **ปากฏภาวกรณโต**ติ ปริพฺยตฺตภาวกรณโต วิภูตภาวกรณโตฯ วิสภาควตฺถุโน หิ หตฺถาทิอวยเวสุ สุภาทิโต ปริกเปฺปนฺตสฺส อปราปรํ ตตฺถ อุปฺปชฺชมานา กิเลสา ปริพฺยตฺตา โหนฺตีติ เต เตสํ **อนุพฺยญฺชนา** นามฯ เต ปน ยสฺมา ตถา ตถา สนฺนิวิฏฺฐานํ ภูตุปาทายรูปานํ สนฺนิเวสากาโรฯ น หิ ตํ มุญฺจิตฺวา ปรม

ตฺถโต หตฺถาทิ นาม โกจิ อตฺถิฯ ตสฺมา วุตฺตํ **“หตฺถปาท...เป.... อาการํ น คณฺหาตี”**ติฯ กึ ปน คณฺหาตีติ อาห **“ยํ ตตฺถ ภูตํ, ตเทว คณฺหาตี”**ติฯ ยํ ตสฺมึ สรีเร วิชฺชมานํ เกสโลมาทิ ภูตุปาทายมตฺตํ วา, ตเทว ยาถาวโต คณฺหาติฯ ตตฺถ อสุภาการคหณสฺส นิทสฺสนํ ทเสฺสนฺโต **“เจติยปพฺพตวาสี”**ติอาทินา มหาติสฺสเตฺถรวตฺถุํ อาหริฯ

ตตฺถ **สุมณฺฑิตปสาธิตา**ติ สุฏฺฐุ มณฺฑิตา ปสาธิตา จฯ อาภรณาทีหิ อาหาริเมหิ มณฺฑนํฯ สรีรสฺส อุจฺฉาทนาทิวเสน ปฏิสงฺขรณํ ปสาธนนฺติ วทนฺติ, อาภรเณหิ, ปน วตฺถาลงฺการาทีหิ จ อลงฺกรณํ ปสาธนํฯ อูนฏฺฐานปูรณํ มณฺฑนํฯ **วิปลฺลตฺถจิตฺตา**ติ ราควเสน วิปรีตจิตฺตาฯ **โอโลเกโนฺต**ติ เถโร กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรเนว คจฺฉโนฺต สทฺทกณฺฏกตฺตา ปุพฺพภาคมนสิการสฺส หสิตสทฺทานุสาเรน ‘‘กิเมต’’นฺติ โอโลเกโนฺตฯ **อสุภสญฺญ**นฺติ อฏฺฐิกสญฺญํฯ อฏฺฐิกกมฺมฏฺฐานํ หิ เถโร ตทา ปริหรติฯ **อรหตฺตํ ปาปุณี**ติ เถโร กิร ตสฺสา หสนฺติยา ทนฺตฏฺฐิทสฺสเนเนว ปุพฺพภาคภาวนาย สุภาวิตตฺตา ปฏิภาคนิมิตฺตํ, สาติสยญฺจ อุปจารชฺฌานํ ลภิตฺวา ยถาฐิโตว ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ อธิคนฺตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปรมฺปราย อาสวกฺขยํ ปาปุณิฯ **ปุพฺพสญฺญํ อนุสฺสรี**ติ ปุพฺพกํ ยถารทฺธํ กาเลน กาลํ อนุยุญฺชิยมานํ อฏฺฐิกกมฺมฏฺฐานํ อนุสฺสริ สมนฺนาหริฯ **อนุมคฺค**นฺติ อนุปถํ ตสฺสา ปทานุปทํฯ เถรสฺส กิร ภาวนาย ปคุณภาวโต ทนฺตฏฺฐิทสฺสเนเนว ตสฺสา สกลสรีรํ อฏฺฐิกสงฺฆาตภาเวน อุปฏฺฐาสิฯ น ตํ ‘‘อิตฺถี’’ติ วา ‘‘ปุริโส’’ติ วา สญฺชานิฯ เตนาห **“นาภิชานามิ...เป.... มหาปเถ”**ติฯ

“ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตู”ติ วตฺวา ปุน **“ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถายา”**ติ วุตฺตํ, น อสํวรสฺสาติฯ ยทิทํ ยํ จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุ อภิชฺฌาทิอนฺวาสฺสวนํ ทสฺสิตํ, ตํ อสํวุตจกฺขุนฺทฺริยเสฺสว เหตุ ปวตฺตํ ทสฺสิตนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ จกฺขุทฺวาริกสฺส หิ อภิชฺฌาทิอนฺวาสฺสวนสฺส ตํทฺวาริกวิญฺญาณสฺส วิย จกฺขุนฺทฺริยํ ปธานการณํฯ จกฺขุนฺทฺริยสฺส อสํวุตเตฺต สติ เต อนฺวาสฺสวนฺตีติ อสํวริยมานจกฺขุนฺทฺริยเหตุโก โส อสํวโร ตถา วุโตฺตติฯ ยตฺวาธิกรณนฺติ หิ ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส การณาติ อโตฺถฯ กีทิสสฺส จ การณาติ? อสํวุตสฺส, กิญฺจ อสํวุตํ? ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุ อภิชฺฌาทโย อนฺวาสฺสวนฺติ, **ตสฺส สํวรายา**ติ อยเมตฺถ โยชนาฯ

ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วาติอาทิ ปุน อวจนตฺถํ อิเธว สพฺพํ วุตฺตนฺติ ฉสุ ทฺวาเรสุ ยถาสมฺภวํ เวทิตพฺพํฯ น หิ ปญฺจทฺวาเร กายวจีทุจฺจริตสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยํ อตฺถิ, ตสฺมา ทุสฺสีลฺยาสํวโร มโนทฺวารวเสน, เสสาสํวโร ฉทฺวารวเสน โยเชตโพฺพฯ มุฏฺฐสจฺจาทีนํ หิ สติปฏิปกฺขากุสลธมฺมาทิภาวโต สิยา ปญฺจทฺวาเร อุปฺปตฺติ, น เตฺวว กายิกวาจสิกวีติกฺกมภูตสฺส ทุสฺสีลฺยสฺส ตตฺถ อุปฺปตฺติ, ปญฺจทฺวาริกชวนานํ อวิญฺญตฺติชนกตฺตาฯ ทุสฺสีลฺยาทโย เจตฺถ ปญฺจ อสํวรา สีลสํวราทีนํ ปญฺจนฺนํ สํวรานํ ปฏิปกฺขภาเวน วุตฺตาฯ **ตสฺมึ สตี**ติ ตสฺมึ อสํวเร สติฯ

ยถา กินฺติ เยน ปกาเรน ชวเน อุปฺปชฺชมาโน อสํวโร ‘‘จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโร’’ติ วุจฺจติ, ตํ นิทสฺสนํ กินฺติ อโตฺถฯ **ยถา**ติอาทินา นครทฺวาเร อสํวเร สติ ตํสมฺพนฺธานํ ฆราทีนํ อสํวุตตา วิย ชวเน อสํวเร สติ ตํสมฺพนฺธานํ ทฺวาราทีนํ อสํวุตตาติ เอวํ อญฺญาสํวเร อญฺญาสํวุตตาสามญฺญเมว นิทเสฺสติ, น ปุพฺพาปรสามญฺญํ, อโนฺตพหิสามญฺญํ วาฯ สติ วา ทฺวารภวงฺคาทิเก ปุน อุปฺปชฺชมานํ ชวนํ พาหิรํ วิย กตฺวา นครทฺวารสมานํ วุตฺตํ , อิตรญฺจ อโนฺตนคเร ฆราทิสมานํฯ ปจฺจยภาเวน หิ ปุริมนิปฺผนฺนํ ชวนกาเล อสนฺตมฺปิ ภวงฺคาทิ จกฺขาทิ วิย ผลนิปฺผตฺติ

ยา สนฺตํเยว นาม โหติฯ น หิ ธรมานํเยว ‘‘สนฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ ‘‘พาหิรํ วิย กตฺวา’’ติ จ ปรมตฺถโต ชวนสฺส พาหิรภาเว, อิตรสฺส จ อพฺภนฺตรภาเว อสติปิ ‘‘ปภสฺสรมิทํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิลิฏฺฐ’’นฺติอาทิ (อ. นิ. ๑.๔๙) วจนโต อาคนฺตุกภูตสฺส กทาจิ กทาจิ อุปฺปชฺชมานสฺส ชวนสฺส พาหิรภาโว, ตพฺพิธุรสภาวสฺส อิตรสฺส อพฺภนฺตรภาโว เอเกน ปริยาเยน โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ ชวเน วา อสํวเร อุปฺปเนฺน ตโต ปรํ ทฺวารภวงฺคาทีนํ อสํวรเหตุภาวาปตฺติโตฯ อสํวรสฺส หิ อุปฺปตฺติยา ทฺวารภวงฺคาทีนํ ตสฺส เหตุภาโว ปญฺญายตีติฯ นครทฺวารสทิเสน ชวเนน ปวิสิตฺวา ทุสฺสีลฺยาทิโจรานํ ทฺวารภวงฺคาทีสุ มุสนํ กุสลภณฺฑวินาสนํ กถิตํฯ ยสฺมิํ หิ ทฺวาเร อสํวโร อุปฺปชฺชติ, โส ตตฺถ ทฺวาราทีนํ สํวรูปนิสฺสยภาวํ อุปจฺฉินฺทโนฺตเยว ปวตฺตตีติฯ ทฺวารภวงฺคาทีนํ ชวเนน สห สมฺพโนฺธ เอกสนฺตติปริยาปนฺนโต ทฏฺฐโพฺพฯ

เอตฺถ จ จกฺขุทฺวาเร รูปารมฺมเณ อาปาถคเต นิยมิตาทิวเสน กุสลากุสลชวเน สตฺตกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา ภวงฺคํ โอติเณฺณ ตทนุรูปเมว มโนทฺวาริกชวเน ตสฺมิํเยวารมฺมเณ สตฺตกฺขตฺตุํเยว อุปฺปชฺชิตฺวา ภวงฺคํ โอติเณฺณ ปุน ตสฺมิํเยว ทฺวาเร ตเทวารมฺมณํ นิสฺสาย ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติอาทินา ววตฺถเปนฺตํ ปสาทรชฺชนาทิวเสน สตฺตกฺขตฺตุํ ชวนํ ชวติฯ เอวํ ปวตฺตมานํ ชวนํ สนฺธาย **‘‘ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมิํ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺต’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ

ตสฺมิํ ปน ชวเนฯ **สีลาทีสู**ติ สีลสํวรสติสํวรญาณสํวรขนฺติสํวรวีริยสํวเรสุ **อุปฺปเนฺนสุ**ฯ ยถา หิ ปเคว สติอารกฺขํ อนุปฏฺฐเปนฺตสฺส ทุสฺสีลฺยาทีนํ อุปฺปตฺติ, เอวํ ปเคว สติอารกฺขํ อุปฏฺฐเปนฺตสฺส สีลาทีนํ อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ สทฺทาทีสุปิ ยถารหํ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนานิ เวทิตพฺพานิฯ โสตวิญฺญาเณน หิ สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อิตฺถิสโทฺท’’ติ วา ‘‘ปุริสสโทฺท’’ติ วา อิฏฺฐานิฏฺฐาทิกํ วา กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺตํ น คณฺหาติ, สุตมเตฺต เอว สณฺฐาติฯ โย จ คีตสทฺทาทิกสฺส กิเลสานํ อนุ อนุ พฺยญฺชนโต ‘‘อนุพฺยญฺชน’’นฺติ ลทฺธโวหาโร มนฺทตาราทิวเสน ววตฺถิโต ฉชฺชาทิเภทภิโนฺน อาการโร, ตมฺปิ น คณฺหาตีติฯ เอวํ คนฺธาทีสุปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ มโนทฺวาเร ปน สาวชฺชนภวงฺคํ มโนทฺวารํ ตสฺมิํ ทฺวาเร ธมฺมารมฺมเณ อาปาถคเต ตํ ชวนมนสาววิญฺญาย วิชานิตฺวาติอาทินา โยเชตพฺพํฯ กิเลโส อนุพโนฺธ เอตสฺสาติ กิเลสานุพโนฺธ, โส เอว นิมิตฺตาทิคาโห, ตโต ปริวชฺชนลกฺขณํ **กิเลสานุพนฺธนิมิตฺตาทิคฺคาหปริวชฺชนลกฺขณํฯ อาทิ**-สเทฺทน อนุพฺยญฺชนํ สงฺคณฺหาติฯ

อาชีวปาริสุทฺธิสีลวณฺณนา

๑๖. **วุเตฺต**ติ อิเธว อุเทฺทสวเสน ปุเพฺพ วุเตฺตฯ ตถา หิ ‘‘อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทาน’’นฺติ ปทุทฺธารํ กตฺวา ตานิ ปาฬิวเสเนว ทเสฺสตุํ **‘‘ยานิ ตานี’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยานิ ตานิ เอวํ ปญฺญตฺตานิ ฉ สิกฺขาปทานีติ สมฺพโนฺธฯ **อาชีวเหตู**ติ ชีวิกนิมิตฺตํ, ‘‘เอวาหํ ปจฺจเยหิ อกิลมโนฺต ชีวิสฺสามี’’ติ อธิปฺปาเยนฯ **อาชีวการณา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปาปิโจฺฉ**ติ ปาปิกาย อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย สมนฺนาคโตฯ **อิจฺฉาปกโต**ติ อิจฺฉาย อปกโต อุปทฺทุโต, อภิภูโต วาฯ **อสนฺต**นฺติ อวิชฺชมานํฯ **อภูต**นฺติ อนุปฺปนฺนํฯ อนุปฺปนฺนตฺตา หิ ตสฺส ตํ อสนฺตนฺติ ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ การณวจนํฯ **อุตฺตริมนุสฺสธมฺม**นฺติ อุตฺตริมนุสฺสานํ อุกฺกฏฺฐปุริสานํ ธมฺมํ, มนุสฺสธมฺมโต วา อุตฺตริ อุกฺกฏฺฐํฯ **อุลฺลปตี**ติ อุคฺคตายุโก ลปติฯ สีลํ หิ ภิกฺขุโน อายุ, ตํ ตสฺส ตถาลปนสมกาลเมว วิคจฺฉติฯ เตนาห **‘‘อาปตฺติ ปาราชิกสฺสา’’**ติ ปาราชิกสงฺขาตา อาปตฺติ อสฺส, ปาราชิกสญฺญิตสฺส วา วีติกฺกมสฺส อาปชฺชนํ อุลฺลปนนฺติ อโตฺถฯ **สญฺจริตฺตํ สมาปชฺชตี**ติ สญฺจรณภาวํ อาปชฺชติ, อิตฺถิยา วา ปุริสมตึ, ปุริสสฺส วา อิตฺถิมตึ อาโรเจตี

ติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อิเมสํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วีติกฺกมสฺส วเสนา’’ติ สมฺพนฺโธ เหฏฺฐา ทสฺสิโต เอวฯ

กุหนาติอาทีสูติ เหฏฺฐา อุทฺทิฏฺฐปาฬิยาว ปทุทฺธาโรฯ **อยํ ปาฬี**ติ อยํ **วิภงฺเค** (วิภ. ๘๖๑) อาคตา นิเทฺทสปาฬิฯ

๑๗. จีวราทิปจฺจยา ลพฺภนฺตีติ ลาภาฯ เต เอว สกฺกจฺจํ อาทรวเสน ทิยฺยมานา สกฺการาฯ ปตฺถฏยสตา กิตฺติสโทฺทฯ ตํ **ลาภญฺจ สกฺการญฺจ กิตฺติสทฺทญฺจฯ สนฺนิสฺสิตสฺสา**ติ เอตฺถ ตณฺหานิสฺสโย อธิเปฺปโตติ อาห **‘‘ปตฺถยนฺตสฺสา’’**ติฯ **อสนฺตคุณทีปนกามสฺสา**ติ อสเนฺต อตฺตนิ อวิชฺชมาเน สทฺธาทิคุเณ สมฺภาเวตุกามสฺสฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนตาลกฺขณา, ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตาลกฺขณา หิ ปาปิจฺฉตาฯ **อิจฺฉาย อปกตสฺสา**ติ ปาปิกาย อิจฺฉาย สมฺมาอาชีวโต อเปโต กโตติ อปกโตฯ ตถาภูโต จ อาชีวูปทฺทเวน อุปทฺทุโตติ กตฺวา อาห **‘‘อุปทฺทุตสฺสาติ อโตฺถ’’**ติฯ

กุหนเมว ปจฺจยุปฺปาทนสฺส วตฺถูติ **กุหนวตฺถุฯ ติวิธเมฺปตํ** ตตฺถ อาคตํ ตสฺส นิสฺสยภูตาย อิมาย ปาฬิยา **ทเสฺสตุ**นฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ตทตฺถิกเสฺสวา**ติ เตหิ จีวราทีหิ อตฺถิกเสฺสวฯ **ปฏิกฺขิปเนนา**ติ จีวราทีนํ ปฏิกฺขิปนเหตุฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ **ปฏิคฺคหเณน จา**ติ **จ**-สเทฺทน ปุเพฺพ วุตฺตํ ปฏิกฺขิปนํ สมุจฺจิโนติฯ

ภิโยฺยกมฺยตนฺติ พหุกามตํฯ **ยน**ฺติ กิริยาปรามสนํ, ตสฺมา ‘‘ธาเรยฺยา’’ติ เอตฺถ ยเทตํ สงฺฆาฏิํ กตฺวา ธารณํ, เอตํ สมณสฺส สารุปฺปนฺติ โยชนาฯ **ปาปณิกานี**ติ อาปณโต ฉฑฺฑิตานิฯ **นนฺตกานี**ติ อนฺตรหิตานิ โจฬขณฺฑานิฯ **อุจฺจินิตฺวา**ติ อุญฺฉเนน จินิตฺวา สงฺคเหตฺวาฯ **อุญฺฉาจริยายา**ติ อุญฺฉาจริยาย ลเทฺธนฯ คิลานสฺส ปจฺจยภูตา เภสชฺชสงฺขาตา ชีวิตปริกฺขารา **คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราฯ ปูติมุตฺต**นฺติ ปุราณสฺส, อปุราณสฺส จ สพฺพสฺส โคมุตฺตเสฺสตํ นามํฯ **ปูติมุเตฺตนา**ติ ปูติภาเวน มุเตฺตน ปเรหิ ฉฑฺฑิเตน, ปูติภูเตน วา โคมุเตฺตนฯ **ธุตวาโท**ติ ปเรสมฺปิ ธุตคุณวาทีฯ **สมฺมุขีภาวา**ติ สมฺมุขโต วิชฺชมานตฺตา, ลพฺภมานตายาติ อโตฺถฯ

อตฺตานํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมสฺส สามเนฺต กตฺวา ชปฺปนํ **สามนฺตชปฺปนํฯ มเหสโกฺข**ติ มหานุภาโว, อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคเมนาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘มิโตฺต’’ติ สามญฺญโต วตฺวา ปุน ตํ วิเสเสติ ‘‘สนฺทิโฏฺฐ สมฺภโตฺต’’ติ ฯ ทิฏฺฐมโตฺต หิ มิโตฺต **สนฺทิโฏฺฐ**ฯ ทฬฺหภตฺติโก **สมฺภโตฺตฯ สหาโย**ติ สห อายนโก, สขาติ อโตฺถฯ สตฺตปทิโน หิ ‘‘สขา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **วิหาโร** ปาการปริจฺฉิโนฺน สกโล อาวาโสฯ **อฑฺฒโยโค** ทีฆปาสาโท, ครุฬสณฺฐานปาสาโทติปิ วทนฺติฯ **ปาสาโท** จตุรสฺสปาสาโทฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉทนปาสาโทฯ **กูฏาคารํ** ทฺวีหิ กณฺณิกาหิ กตฺตพฺพปาสาโทฯ **อโฏฺฏ** ปฏิราชูนมฺปิ ปฏิพาหนโยโคฺย จตุปญฺจภูมโก ปฏิสฺสยวิเสโสฯ **มาโฬ** เอกกูฏสงฺคหิโต อเนกโกณวโนฺต ปฏิสฺสยวิเสโสฯ **อุทฺทโณฺฑ** อคพฺภิกา เอกทฺวารา ทีฆสาลาติ วทนฺติฯ อปเร ปน ภณนฺติ – **วิหาโร** นาม ทีฆมุขปาสาโทฯ **อฑฺฒโยโค** เอกปเสฺสน ฉทนกเสนาสนํฯ ตสฺส กิร เอกปเสฺส ภิตฺติ อุจฺจตรา โหติ, อิตรปเสฺส นีจา, เตน ตํ เอกปสฺสฉทนกํ โหติฯ **ปาสาโท** อายตจตุรสฺสปาสาโทฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉทนํ จนฺทิกงฺคณยุตฺตํฯ **คุหา** เกวลา ปพฺพตคุหาฯ **เลณํ** ทฺวารพทฺธํฯ **กูฏาคารํ** โย โกจิ กณฺณิกาพทฺธปาสาโทฯ **อโฏฺฏ** พหลภิตฺติเคหํฯ ยสฺส โคปานสิโย อคฺคเหตฺวา อิฏฺฐกาหิ เอว ฉทนํ โหติฯ อฏฺฏาลกากาเรน กรียตีติปิ วทนฺติฯ **มาโฬ** วฏฺฏากาเรน กตเสนาสนํฯ **อุทฺทโณฺฑ** เอโก ปฏิสฺสยวิเสโสฯ โย ‘‘ภณฺฑสาลา, อุโทสิต’’นฺติปิ วุจฺจติฯ **อุปฏฺฐานสาลา** สนฺนิปตนฏฺฐานํฯ

กุจฺฉิตรชฎูตาย ปาปิจฺฉตาย นิรตฺถกํ กายวจีวิปฺผนฺทนิคฺคณฺหนํ โกรชํ, ตํ เอตสฺส อตฺถีติ โกรชิโก, โกหญฺญูน สํยตกาโย, อติวิย, อภิณฺหํ วา โกรชิโก **โกรชิกโกรชิโก**ฯ อติปริสงฺกิโตติ เกจิฯ อติวิย กุโห **กุหกกุหโก,** สาติสยวิมฺหาปโกติ อโตฺถฯ อติวิย ลโป ลปนโก **ลปกลปโก**ฯ **มุขสมฺภาวิโก**ติ โกรชิกโกรชิกาทิภาเวน ปวตฺตวจเนหิ อตฺตโน มุขมเตฺตน อเญฺญหิ สมฺภาวิโกฯ โส เอวรูโป เอวรูปตาย เอว อตฺตานํ ปรํ วิย กตฺวา **“อยํ สมโณ”**ติอาทีนิ กเถติฯ **คมฺภีรนฺ**ติอาทิ ตสฺสา กถาย อุตฺตริมนุสฺสธมฺมปฏิพทฺธตาย วุตฺตํฯ

สมฺภาวนาธิปฺปายกเตนาติ ‘‘กถํ นุ โข มํ ชโน ‘อริโย’ติ วา ‘วิเสสลาภี’ติ วา สมฺภาเวยฺยา’’ติ อิมินา อธิปฺปาเยน กเตนฯ **คมนํ สณฺฐเปตี**ติ วิเสสลาภีนํ คมนํ วิย อตฺตโน คมนํ สกฺกจฺจํ ฐเปติ , สโต สมฺปชาโนว คจฺฉโนฺต วิย โหติฯ **ปณิธายา**ติ ‘‘อรหาติ มํ ชานนฺตู’’ติ จิตฺตํ สณฺฐเปตฺวา, ปเตฺถตฺวา วาฯ **สมาหิโต วิยา**ติ ฌานสมาธินา สมาหิโต วิยฯ **อาปาถกชฺฌายี**ติ มนุสฺสานํ อาปาถฎฺฐาเน สมาธิสมาปโนฺน วิย นิสีทโนฺต อาปาถเก ชนสฺส ปากฎฺฎฺฐาเน ฌายีฯ **อิริยาปถสงฺขาต**นฺติ อิริยาปถสณฺฐปนสงฺขาตํฯ

ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตนาติ อโยนิโส อุปฺปาทิตานํ ปจฺจยานํ ปฏิเสวนนฺติ เอวํ กถิเตน, เตน วา ปจฺจยปฏิเสวเนน สงฺขาตเพฺพน กถิตเพฺพนฯ อญฺญํ วิย กตฺวา อตฺตโน สมีเป ภณนํ **สามนฺตชปฺปิต**ํฯ อา-การสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา **“อฏฺฐปนา”**ติ วุตฺตํฯ กุหนํ กุโห, ตสฺส อยนา ปวตฺติ **กุหายนา,** กุหสฺส วา ปุคฺคลสฺส อยนา คติ กิริยา **กุหายนา**ฯ กุเหติ, กุเหน วา อิโตติ **กุหิโต,** กุหโกฯ

ปุฎฺฐสฺสาติ ‘‘โก ติโสฺส, โก ราชปูชิโต’’ติ ปุฎฺฐสฺสฯ **อุทฺธํ กตฺวา**ติ อุกฺขิปิตฺวา วิภวสมฺปตฺติอาทินา ปคฺคเหตฺวาฯ

อุนฺนหนาติ อุทฺธํ อุทฺธํ พนฺธนา ปลิเวฐนาฯ เทฺว กิร ภิกฺขู เอกํ คามํ ปวิสิตฺวา อาสนสาลาย นิสีทิตฺวา เอกํ กุมาริกํ ปโกฺกสึสุฯ ตาย อาคตาย ตเตฺรโก เอกํ ปุจฺฉิ ‘‘อยํ, ภเนฺต, กสฺส กุมาริกา’’ติ? ‘‘อมฺหากํ อุปฎฺฐายิกาย เตลกนฺทริกาย ธีตา, อิมิสฺสา มาตา มยิ เคหํ คเต สปฺปึ ททมานา ฆเฎเนว เทติ, อยมฺปิ มาตา วิย ฆเฎน เทตี’’ติ (วิภ. อฎฺฐ. ๘๖๒) อุกฺกาเจสิฯ อิมํ สนฺธาย วุตฺตํ **“เตลกนฺทริกวตฺถุ เจตฺถ วตฺตพฺพ”**นฺติฯ

ธมฺมานุรูปา วาติ มตฺตาวจนานุรูปํ วาฯ มตฺตาวจนํ หิ ‘‘ธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘สุภาสิตํ อุตฺตมมาหุ สโนฺต, ธมฺมํ ภเณ นาธมฺมํ ตํ ทุติย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๑๓; สุ. นิ. ๔๕๒)ฯ เตน พหุํ วิปฺปลปนมาห, สจฺจโต วา อญฺญา สุภาสิตา วาจา ‘‘ธโมฺม’’ติ เวทิตโพฺพฯ มุคฺคสูปสทิสกโมฺม ปุคฺคโล มุคฺคสูโปฺยฯ เตนาห **“อยํ ปุคฺคโล มุคฺคสูโปฺยติ วุจฺจตี”**ติฯ ปริภฎฺสฺส กมฺมํ ปาริภฎฺยํ, ตเทว **ปาริภฎฺยตา**ฯ

นิมิเตฺตน จรโนฺต, ชีวโนฺต วา นิมิตฺตโก, ตสฺส ภาโว **เนมิตฺติกตา**ฯ อตฺตโน อิจฺฉาย ปกาสนํ **โอภาโส**ฯ โก ปน โสติ ? ‘‘อชฺช ภิกฺขูนํ ปจฺจยา ทุลฺลภา ชาตา’’ติอาทิกา **ปจฺจยปฏิสํยุตฺตกถา**ฯ อิจฺฉิตวตฺถุสฺส สมีเป กถนํ **สามนฺตชปฺปา**ฯ

อโกฺกสนภเยนาปิ ทเทยฺยาติ **ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนํ**ฯ ตถา **วมฺภนา**ทโยฯ **อุเปกฺขนา** อุปาสกานํ ทายกาทิภาวโต พหิ ฉฑฺฑนาฯ **ขิปนา**ติ เขปวจนํฯ ตํ ปน อวหสิตฺวา วจนํ โหตีติ อาห **“อุปฺปณฺฑนา”**ติฯ **ปาปนา**ติ อทายกตฺตสฺส, อวณฺณสฺส วา ปติฎฺฐาปนํฯ ปเรสํ ปิฎฺฐิมํสขาทนสีโล ปรปิฎฺฐิมํสิโก, ตสฺส ภาโว **ปรปิฎฺฐิมํสิกตา**ฯ **อพฺภงฺค**นฺติ อพฺภญฺ

ชนํฯ **นิปิสิตฺวา คนฺธมคฺคนา วิยา**ติ อนิปฺปิสิเต อลพฺภมานสฺส คนฺธสฺส นิปิสเน ลาโภ วิย ปรคุเณ อนิปฺปิสิเต อลพฺภมานานํ ปจฺจยานํ นิปิสเนน ลาโภ ทฏฺฐโพฺพติฯ

นิกตฺตุํ อเปฺปน ลาเภน พหุกํ วเญฺจตฺวา คเหตุํ อิจฺฉนํ นิชิคีสนํ, ตสฺส ภาโว **นิชิคีสนตา**ฯ ตเสฺสว อิจฺฉนสฺส ปวตฺติอากาโร, ตํสหชาตํ วา คเวสนกมฺมํฯ

องฺคนฺติ หตฺถปาทาทิองฺคานิ อุทฺทิสฺส ปวตฺตํ วิชฺชํฯ **นิมิตฺต**นฺติ นิมิตฺตสตฺถํฯ **อุปฺปาต**นฺติ อุกฺกาปาตทิสาฑาห-ภูมิจาลาทิอุปฺปาตปฏิพทฺธวิชฺชํฯ **สุปิน**นฺติ สุปินสตฺถํฯ **ลกฺขณ**นฺติ อิตฺถิปุริสานํ ลกฺขณชานนสตฺถํฯ **มูสิกจฺฉินฺน**นฺติ วตฺถาทีนํ อสุกภาเค มูสิกเจฺฉเท สติ อิทํ นาม ผลํ โหตีติ ชานนกสตฺถํฯ ปลาสคฺคิอาทีสุ อิมินา นาม อคฺคินา หุเต อิทํ นาม โหตีติ อคฺคิวเสน โหมวิธานํ **อคฺคิโหมํ**ฯ อิมินา นเยน **ทพฺพิโหมํ** เวทิตพฺพํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ถุสโหมาทีนํ, อเญฺญสญฺจ สุเตฺต อาคตานํ มิจฺฉาชีวานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ วีริยสาธนตฺตา อาชีวปาริสุทฺธิสีลสฺส ‘‘ปจฺจยปริเยสนวายาโม’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺส **ปาริสุทฺธิ** อนวชฺชภาโว, เยน ธเมฺมน สเมน ปจฺจยลาโภ โหติฯ น หิ อลโส ญาเยน ปจฺจเย ปริเยสิตุํ สโกฺกตีติฯ

ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลวณฺณนา

๑๘. **ปฏิสงฺขา**ติ อยํ ‘‘สยํ อภิญฺญา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๑) วิย ย-การโลเปน นิเทฺทโสฯ **โยนิโส**ติ เจตฺถ อุปายโตฺถ โยนิโส-สโทฺทติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อุปาเยน ปเถนา’’**ติฯ **‘‘ปฏิสงฺขาย ญตฺวา’’**ติ วตฺวา ตยิทํ ปฏิสงฺขานํ ปจฺจเวกฺขณนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อโตฺถ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยถา หิ **ปจฺจเวกฺขิตฺวา**ติ สีตปฏิฆาตาทิกํ ตํ ตํ ปโยชนํ ปติ ปติ อเวกฺขิตฺวา, ญาเณน ปสฺสิตฺวาติ อโตฺถ, เอวํ **ปฏิสงฺขายา**ติ ตเทว ปโยชนํ ปติ ปติ สงฺขาย, ชานิตฺวาติ อโตฺถฯ ญาณปริยาโย หิ อิธ สงฺขา-สโทฺทติฯ เอตฺถ จ ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส’’ติอาทิ กามํ ปจฺจยปริโภคกาเลน วุจฺจติ, ธาตุวเสน ปน ปฏิกูลวเสน วา ปจฺจเวกฺขณาย ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ สุชฺฌตีติ อปเรฯ ภิชฺชตีติ เกจิฯ เอเก ปน ปฐมํ เอว ปริยตฺตนฺติ วทนฺติ, วีมํสิตพฺพํฯ ‘‘จีวร’’นฺติ เอกวจนํ เอกตฺตมตฺตํ วาจกนฺติ อธิปฺปาเยน **‘‘อนฺตรวาสกาทีสุ ยํ กิญฺจี’’**ติ วุตฺตํ, ชาติสทฺทตาย ปน ตสฺส ปาฬิยํ เอกวจนนฺติ ยตฺตกานิ จีวรานิ โยคินา ปริหริตพฺพานิ, เตสํ สเพฺพสํ เอกชฺฌํ คหณนฺติ สกฺกา วิญฺญาตุํ, **ยํ กิญฺจี**ติ วา อนวเสสปริยาทานเมตํ, น อนิยมวจนํฯ ‘‘นิวาเสติ วา ปารุปติ วา’’ติ วิกปฺปนํ ปน ปฏิเสวนปริยายสฺส ปริโภคสฺส วิภาคทสฺสนนฺติ ตํ ปญฺญเปตฺวา สยนนิสีทน-จีวรกุฏิกรณาทิวเสนาปิ ปริโภคสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

ปโยชนานํ มริยาทา ปโยชนาวธิ, ตสฺส ปริจฺฉินฺทนวเสน โย นิยโม, ตสฺส วจนํ **ปโยชนา…เป…. วจนํ**ฯ อิทานิ ตํ นิยมํ วิวริตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘เอตฺตกเมว หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อวธารเณน ลีฬฺหาวิภูสาวิลมฺพนานฏมฺพราทิวเสน วตฺถปริโภคํ นิเสเธติฯ เตนาห **‘‘น อิโต ภิโยฺย’’**ติฯ ลีฬฺหาวเสน หิ เอกเจฺจ สตฺตา วตฺถานิ ปริทหนฺติ เจว อุปสํวิยนฺติ จฯ ยถา ตํ โยพฺพเน ฐิตา นาคริกมนุสฺสาฯ เอกเจฺจ วิภูสนวเสน, ยถา ตํ รูปูปชีวินิอาทโยฯ วิลมฺพนวเสน วิลมฺพกาฯ นฏมฺพรวเสน โภชาทโยฯ **อชฺฌตฺตธาตุโกฺขโภ** สีตโรคาทิอุปฺปาทโกฯ **อุตุปริณามนวเสนา**ติ อุตุโน ปริวตฺตนวเสน วิสภาคสีตอุตุสมุฏฺฐาเนนฯ **วา**-สเทฺทน เหมนฺตาทีสุ หิมปาตาทิวเสน ปวตฺตสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ, น อุปฺปาเทติ สีตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ยทตฺถํ ปน ตํ วิโนทนํ, ตํ มตฺถกปฺปตฺตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สีตพฺภาหเต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สพฺพตฺถา**ติ ‘‘อุณฺหสฺส ปฏิฆาตายา’’ติอาทีสุ สเพฺพสุ เสสปโยชเนสุฯ ยทิปิ สูริยสนฺตาโปปิ อุโณฺหว, ตสฺส ปน อาตปคฺคหเณน คหิตตฺตา ‘‘อคฺคิสนฺตาปสฺสา’’ติ วุตฺตํฯ เอกโจฺจ ทาวคฺคิสนฺตาโป กายํ จีวเรน ปฏิจฺฉาเทตฺวา สกฺกา วิโนเทตุนฺติ อาห **‘‘ตสฺส วนทาหาทีสุ สมฺภโว เวทิต

โพฺพ’’ติฯ **ทฺสาติ** ปิงฺคลมกฺขิกาฯ เต ปน ยสฺมา ฑํสนสีลา, ตสฺมา วุตฺตํ **“ฑํสนมกฺขิกา”**ติฯ **สปฺปาทโย**ติ สปฺปสตปทิอุณฺณนาภิสรพูวิจฺฉิกาทโยฯ **ผุฏฺฐสมฺผสฺส**ติ ผุฏฺฐวิสมาหฯ ติวิธา หิ สปฺปา – ทฏฺฐวิสา ผุฏฺฐวิสา ทิฏฺฐวิสาฯ เตสุ ปุริมกา เทฺว เอว คหิตาฯ สตปทิอาทีนมฺปิ ตาทิสานํ สงฺคณฺหนตฺถํฯ **นิยตปโยชนํ** เอกนฺติกํ, สพฺพกาลิกญฺจ ปโยชนํฯ **หิรี กุปฺปติ** นิลฺลชฺชตา สณฺฐาติฯ เตนาห **“วินสฺสตี”**ติฯ กูปาวตรณํ วา ปฏิจฺฉาทนํ อรหตีติ โกปินํฯ หิริยิตพฺพเฏฺฐน หิรี จ ตํ โกปินญฺจาติ **หิริโกปิน**นฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ตสฺส จา**ติ **จ**-สโทฺท ปุเพฺพ วุตฺตปโยชนานํ สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ

ยํ กิญฺจิ อาหารนฺติ ขาทนียโภชนียาทิเภทํ ยํ กิญฺจิ อาหริตพฺพวตฺถุํฯ ปิณฺฑาย ภิกฺขาย อุลตีติ ปิโณฺฑโล, ตสฺส กมฺมํ ปิโณฺฑลฺยํฯ เตน **ปิโณฺฑเลฺยน** ภิกฺขาจริยายฯ **ปติตตฺตา**ติ ปกฺขิปิตตฺตาฯ **ปิณฺฑปาโต** ปเตฺต ปกฺขิตฺตภิกฺขาหาโรฯ **ปิณฺฑานํ วา ปาโต**ติ ฆเร ฆเร ลทฺธภิกฺขานํ สนฺนิปาโตฯ ‘‘นตฺถิ ทวา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕) สหสา กิริยาปิ ‘‘ทวา’’ติ วุจฺจติ, ตโต วิเสสนตฺถํ **“ทวตฺถํ, กีฬานิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหตี”**ติ อาหฯ **มุฏฺฐิกมลฺลา** มุฏฺฐิยุทฺธยุชฺฌนกาฯ **อาทิ**-สเทฺทน นิพฺพุทฺธยุชฺฌนกาทีนํ คหณํฯ **พลมทนิมิตฺต**นฺติ พลํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกมโท พลมโทฯ ตํ นิมิตฺตํ, พลสฺส อุปฺปาทนตฺถนฺติ อโตฺถฯ **โปริสมทนิมิตฺต**นฺติ โปริสมโท วุจฺจติ ปุริสมาโน ‘‘อหํ ปุริโส’’ติ อุปฺปชฺชนกมาโนฯ อสทฺธมฺมเสวนาสมตฺถตํ นิสฺสาย ปวโตฺต มาโน, ราโค เอว วา โปริสมโทติ เกจิฯ ตํ นิมิตฺตํฯ **อเนฺตปุริกา** ราโชโรธาฯ สเพฺพสํ สนฺนิเวสโยคฺยตาย **เวสิโย** รูปูปชีวินิโยฯ **มณฺฑนํ** นาม อิธาวยวปาริปูรีติ อาห **“องฺคปจฺจงฺคานํ ปีณภาวนิมิตฺต”**นฺติ, ปริพฺรูหนเหตูติ อโตฺถฯ **นฏา** นาม รงฺคนฏาฯ **นจฺจกา** ลงฺฆกาทโยฯ **วิภูสนํ** โสภาสมุปฺปาทนนฺติ อาห **“ปสนฺนจฺฉวิวณฺณตานิมิตฺต”**นฺติฯ

เอตํ ปทํฯ **โมหูปนิสฺสยปฺปหานตฺถ**นฺติ โมหสฺส อุปนิสฺสยตาปหานายฯ ทวา หิ โมเหน โหติ, โมหญฺจ วเฑฺฒตีติ ตสฺสา วชฺชเนน โมหสฺส อนุปนิสฺสยตาฯ **โทสูปนิสฺสยปฺปหานตฺถ**นฺติ อิทํ พลมทสฺส, ปุริสมทสฺส จ โทสเหตุโน วเสน วุตฺตํ, อิตรสฺส ปน วเสน ‘‘ราคูปนิสฺสยปฺปหานตฺถ’’นฺติ วตฺตพฺพํฯ มณฺฑนวิภูสนปฏิเกฺขโป สิยา โมหูปนิสฺสยปฺปหานายปิ, ราคูปนิสฺสยาย ปน อุชุปฏิปโกฺขติ วุตฺตํ **“ราคูปนิสฺสยปฺปหานตฺถ”**นฺติฯ ยทิปิ เอกจฺจสฺส ทวมเท อารพฺภ ปรสฺส ปฏิฆสํโยชนาทีนํ อุปฺปตฺติ โหติเยว มโนปโทสิกเทวาทีนํ วิย, อตฺตโน ปน ทวมเท อารพฺภ เยสํ สวิเสสํ ราคโมหมานาทโย ปาปธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ เต สนฺธาย **“อตฺตโน สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถ”**นฺติ วตฺวา มณฺฑนวิภูสนานิ ปฏิจฺจ สวิเสสํ ปรสฺสปิ ราคโมหาทโย ปวตฺตนฺตีติ **“ปรสฺสปิ สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถ”**นฺติ วุตฺตํฯ **อโยนิโสปฏิปตฺติยา**ติ เอเตฺถ กามสุขลฺลิกานุโยคํ มุญฺจิตฺวา สพฺพาปิ มิจฺฉาปฏิปตฺติ อโยนิโส ปฏิปตฺติฯ ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ อโยนิโส ปฏิปตฺติยา, ปจฺฉิเมหิ ทฺวีหิ กามสุขลฺลิกานุโยคสฺส ปหานํ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ **“จตูหิปิ เจเตหี”**ติ ปน วจนโต สเพฺพหิ อุภินฺนมฺปิ ปหานํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ กามกีฬาปิ ทวโนฺตคธา โหติเยว, ปุริสมโทปิ กามสุขลฺลิกานุโยคสฺส เหตุเยวาติฯ

จาตุมหาภูติกสฺสาติ จตุมหาภูเต สนฺนิสฺสิตสฺสฯ **รูปกายสฺสา**ติ จตุสนฺตติรูปสมูหสฺสฯ **ฐิติยา**ติ ฐิตตฺถํฯ สา ปนสฺส ฐิติ ปพนฺธวเสน อิจฺฉิตาติ อาห **“ปพนฺธฏฺฐิตตฺถ”**นฺติฯ **ปวตฺติยา**ติ ชีวิตินฺทฺริยปฺปวตฺติยาฯ ตถา หิ ชีวิตินฺทฺริยํ ‘‘ยาปนา วตฺตนา’’ติ (ธ. ส. ๑๙, ๖๓๔) จ นิทฺทิฏฺฐํฯ ตสฺสา จ อวิเจฺฉโท อาหารูปโยเคน โหติฯ กายสฺส จิรตรํ ยาว อายุกโปฺป, ตาว อวตฺถานํ ยาปนาติ ทเสฺสโนฺต **“จิรกาลฏฺฐิตตฺถํ วา”**ติ อาหฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“ฆรูปตฺถมฺภมิวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถายํ โยชนา – ยถา ชิณฺณฆรสามิโก ฆรสฺส อุปตฺ

ถมฺภนํ กโรติ ตสฺส อปตนตฺถํ, ยถา จ สากฏิโก อกฺขพฺภญฺชนํ กโรติ ตสฺส สมฺปวตฺตนตฺถํ, เอว เมส โยคี กายสฺส ฐิตตฺถํ, ยาปนตฺถญฺจ ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ ปริภุญฺชตีติฯ เอเตน ฐิติ นาม อปตนํ ยาปนา ปวตฺตีติ ทเสฺสติฯ **น ทวมทมณฺฑนวิภูสนตฺถ**นฺติ อิทํ ''ยาวเทวา''ติ อวธาร เณน นิวตฺติตตฺถทสฺสนํฯ ติฏฺฐนฺติ อุปาทินฺนธมฺมา เอตายาติ **ฐิติ,** อายูติ อาห **''ฐีตีติ ชีวิ ตินฺทฺริยเสฺสตํ อธิวจน''**นฺติฯ ตถา หิ ตํ อายุ ''ฐิตี''ติ นิทฺทิฏฺฐํ, **ฐิติยา ยาปนายา**ติ กายสฺส ฐิติเหตุตาย ''ฐิตี''ติ ลทฺธโวหารสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส ปวตฺตนตฺถนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **''ชีวิตินฺทฺ ริยปวตฺตาปนตฺถ''**นฺติฯ **อาพาธเฏฺฐนา**ติ วิพาธนเฏฺฐน, โรคเฏฺฐน วาฯ ชิฆจฺฉาปรมา หิ โร คาฯ **อุปรมตฺถ**นฺติ วูปสมตฺถํฯ **วณาเลปนมิว** วณิโกฯ อุณฺหสีตาทีสุ อภิภวเนฺตสุ ตปฺปฏิการํ สีตุณฺหํ วิย ปฏิเสวตีติ สมฺพโนฺธฯ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ฐเปตฺวา สิกฺขตฺตยสงฺคหา สาสนาวจริตพฺ พา อนุสาสนี สาสนพฺรหฺมจริยนฺติ อาห **''สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส จ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส จา''**ติฯ **อนุคฺคหณตฺถ**นฺติ อนุ อนุ คณฺหนตฺถํ สมฺปาทนตฺถํฯ **กายพลํ นิสฺสายา**ติ ยถาสมา รทฺธํ คุณวิเสสปาริปูริเหตุภูตํ กายพลมตฺตํ นิสฺสายฯ เตนาห **''สิกฺขตฺตยานุโยควเสนา''**ติ อาทิฯ กนฺตารนิตฺถรณตฺถิกา ชายมฺปติกา, **นทีสมุทฺทนิตฺถรณตฺถิกา** จ ปุตฺตมํสาทีนิ ยถา อคิทฺธา อมุจฺฉิตา เกวลํ ตํ ตํ อตฺถสิทฺธิเมว อเวกฺขนฺตา ปฏิเสวนฺติ เตหิ วินา อสิชฺฌมนโต, เอว มยมฺปิ เกวลํ ภวกนฺตารนิตฺถรณตฺถิโก อคิโทฺธ อมุจฺฉิโต เตน วินา อสิชฺฌนโต ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวตีติ อุปมาสํสนฺทนํฯ

อิตีติ ปการเตฺถ นิปาตปทํฯ เตน ปฏิเสวิยมานสฺส ปิณฺฑปาตสฺส ปฏิเสวนากาโร คยฺหตี ติ อาห **''เอวํ อิมินา ปิณฺฑปาตปฏิเสวเนนา''**ติฯ **ปุราณ**นฺติ โภชนโต ปุริมกาลิกตฺตา ปุรา ตนํฯ **ปฏิหงฺขามี**ติ ปฏิหนิสฺสามิฯ **นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามี**ติ ปฏิเสวตีติ โยชนาฯ กีทิสํ, กถญฺจาติ อาห **''อปริมิต...เป.... อญฺญตโร วิยา''**ติฯ อปริมิตํ อปริมาณํ โภชนํ ปจฺจโย เอติสฺสาติ อปริมิตโภชนปจฺจยา, ตํ **อปริมิตโภชนปจฺจยํ** อตฺตโน คหณีเตชปมาณ โต อติกฺกนฺตปมาณโภชนเหตุกนฺติ อโตฺถฯ โย พหุํ ภุญฺชิตฺวา อตฺตโน ธมฺมตาย อุฏฺฐาตุํ อส โกฺกโนฺต ''อาหร หตฺถ''นฺติ วทติ, อยํ **อาหรหตฺถโก**ฯ โย ภุญฺชิตฺวา อจฺจุทฺธุมาตกุจฺฉิตาย อุฏฺฐิโตปิ สาฏกํ นิวาเสตุํ น สโกฺกติ, อยํ **อลํสาฏโก**ฯ โย ภุญฺชิตฺวา อุฏฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต ต เตฺถว ปริวตฺตติ, อยํ **ตตฺรวฏฺฏโก**ฯ โย ยถา กาเกหิ อามสิตุํ สกฺกา, เอวํ ยาว มุขทฺวารํ อาหา เรติ, อยํ **กากมาสโก**ฯ โย ภุญฺชิตฺวา มุเข สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ตเตฺถว วมติ, อยํ **ภุตฺตว มิตโก**ฯ เอเตสํ อญฺญตโร วิยฯ อถ วา **ปุราณเวทนา** นาม อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวท นาฯ ตํ ''ปฏิหนิสฺสามี''ติ ปฏิเสวติฯ **นวเวทนา** นาม อติภุตฺตปจฺจเยน อุปฺปชฺชนกเวทนาฯ ตํ ''น อุปฺปาเทสฺสามี''ติ ปฏิเสวติฯ อถ วา **นวเวทนา** นาม อภุตฺตปจฺจเยน อุปฺปชฺชนกเวทนา, ตสฺสา อนุปฺปนฺนาย อนุปฺปชฺชนตฺถเมว ปฏิเสวติฯ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกาติ เจตํ ขุทฺทาย วิเสสนํฯ ยสฺสา อปฺปวตฺติ โภชเนน กาตพฺพา, ตสฺสา ทสฺสนตฺถํฯ อภุตฺตปจฺจเยน, ภุตฺตปจฺจ เยน จ อุปฺปชฺชนกานุปฺปชฺชนกเวทนาสุ ปุริมา ยถาปวตฺตา ชิฆจฺฉานิมิตฺตา เวทนาฯ สา หิ อภุญฺชนฺตสฺส ภิโยฺยปวฑฺฒนวเสน อุปฺปชฺชติฯ ปจฺฉิมาปิ ขุทฺทานิมิตฺตาว องฺคทาหสูลาทิ เวทนา ปวตฺตาฯ สา หิ ภุตฺตปจฺจยา ปุเพฺพ อนุปฺปนฺนาว นุปฺปชฺชิสฺสตีติ อยเมตาสํ วิเสโสฯ วิ หึสานิมิตฺตตา เจตาสํ วิหึสาย วิเสโสฯ

ยา เวทนาฯ **อธุนา**ติ เอตรหิฯ **อสปฺปายาปริมิตโภชนํ นิสฺสายา**ติ อสปฺปายาปริมิต สฺส อาหารสฺส ภุญฺชนปโยคํ อาคมฺม อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **ปุราณกมฺมปจฺจยวเสนา**ติ ปุเพฺพ ปุริมชาติยํ กตตฺตา ปุราณสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยตาวเสน ปโยควิปตฺตึ อาคมฺม อุปฺปชฺชนารห ตาย ตํ วเชฺชตฺวา ปโยคสมฺปตฺติยา อุปฏฺฐาปนํ ทุกฺขเวทนาปจฺจยฆาโต, ปฏิหนนญฺจ โหตีติ อาห **''ตสฺสา ปจฺจยํ วินาเสโนฺต ตํ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามี''**ติฯ **อยุตฺตปริโภค**

ปจฺจเย อปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริโภโคฯ โส เอว กตูปจิตกมฺมตาย **กมฺมูปจโย**ฯ ตํ **นิสฺสาย** ปฏิจฺจ **อายตึ** อนาคเต กาเล อุปฺปชฺชนโต ยา จายํ ‘‘นวเวทนา’’ติ วุจฺจตีติ โยชนาฯ **ยุตฺตปริโภควเสนา**ติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปจฺจยานํ ปริโภควเสน, ตสฺสา นวเวทนาย มูลํ อยุตฺตปริโภคกมฺมํ อนิพฺพเตฺตโนฺต สเพฺพน สพฺพํ อนุปฺปาเทโนฺตฯ **เอตฺตาวตา**ติ ‘‘อิติ ปุราณ’’นฺติอาทินา วุเตฺตน ปททฺวเยนฯ ‘‘วิหึสูปรติยา’’ติอาทินา วา ปทจตุเกฺกน **ยุตฺตปริโภคสงฺคโห** ปพฺพชิตานุจฺฉวิกสฺส ปจฺจยปริโภคสฺส วุตฺตตฺตาฯ **อตฺตกิลมถานุโยคปฺปหานํ** ชิฆจฺฉาทิทุกฺขปฏิฆาตสฺส ภาสิตตฺตาฯ ฌานสุขาทีนํ ปจฺจยภูตสฺส กายสุขสฺส อวิสฺสชฺชนโต **ธมฺมิกสุขาปริจฺจาโค** จ ทีปิโต โหติฯ

อสปฺปายาปริมิตูปโยเคน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทโก, อิริยาปถภญฺชนโก วา สิยา ปริสฺสโย, สปฺปายปริมิตูปโยเคน ปน โส น โหติฯ ตถา สติ จิรกาลปฺปวตฺติสงฺขาตา สรีรสฺส **ยาตฺรา** ยาปนา ภวิสฺสตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปริมิตปริโภเคน…เป…. ภวิสฺสตี’’**ติ อาหฯ โย โรโค สาโทฺธ อสาโทฺธ จ น โหติ, โส ยาปฺยโรโค, โส เอตสฺส อตฺถีติ **ยาปฺยโรคี**ฯ โส หิ นิจฺจกาลํ เภสชฺชํ อุปเสวติ, ตถา อยมฺปีติฯ ยทิ ยาตฺราปิ ยาปนา, ปุเพฺพปิ ‘‘ยาปนายา’’ติ วุตฺตํ, โก เอตฺถ วิเสโสติ? ปุเพฺพ ‘‘ยาปนายา’’ติ ชีวิตินฺทฺริยยาปนา อธิเปฺปตา, อิธ ปน จตุนฺนมฺปิ อิริยาปถานํ อวิเจฺฉทสงฺขาตา ยาปนา ยาตฺราติ อยเมตฺถ วิเสโสฯ พุทฺธปฏิกุเฏฺฐน มิจฺฉาชีเวน ปจฺจยปริเยสนา **อยุตฺตปริเยสนา**ฯ ทายกเทยฺยธมฺมานํ, อตฺตโน จ ปมาณํ อชานิตฺวา ปฏิคฺคหณํ, สทฺธาเทยฺยวินิปาตนตฺถํ วา ปฏิคฺคหณํ **อยุตฺตปฏิคฺคหณํ,** เยน วา อาปตฺตึ อาปชฺชติฯ อปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริโภโค **อยุตฺตปริโภโค**ฯ เตสํ ปริวชฺชนํ ธเมฺมน สเมน ปจฺจยุปฺปาทนาทิวเสน เวทิตพฺพํฯ ธเมฺมน หิ ปจฺจเย ปริเยสิตฺวา ธเมฺมน ปฏิคฺคเหตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนํ **อนวชฺชตา** นามฯ

อรตีติ อุกฺกณฺฐาฯ ปนฺตเสนาสเนสุ, อธิกุสลธเมฺมสุ จ อนภิรติฯ **ตนฺที**ติ ปจลายิกา นิทฺทาฯ **วิชมฺภิตา**ติ ถินมิทฺธาภิภเวน กายสฺส วิชมฺภนาฯ วิญฺญูหิ ครหา **วิญฺญูครหา**ฯ เอกโจฺจ หิ อนวชฺชํเยว สาวชฺชํ กโรติ, ‘‘ลทฺธํ เม’’ติ ปมาณาธิกํ ภุญฺชิตฺวา ตํ ชีราเปตุํ อสโกฺกโนฺต อุทฺธํวิเรจนอโธวิเรจนาทีหิ กิลมติ, สกลวิหาเร ภิกฺขู ตสฺส สรีรปฏิชคฺคนเภสชฺชปริเยสนาปสุตา โหนฺติฯ อเญฺญ เต ‘‘กึ อิท’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อสุกสฺส อุทรํ อุทฺธุมาต’’นฺติอาทีนิ สุตฺวา ‘‘นิจฺจกาลเมส เอวํปกติโก อตฺตโน กุจฺฉิปมาณํ นาม น ชานาตี’’ติ นินฺทนฺติ, เอวํ อนวชฺชํเยว สาวชฺชํ กโรติฯ เอวํ อกตฺวา ‘‘อนวชฺชตา จ ภวิสฺสตี’’ติ ปฏิเสวติฯ อตฺตโน หิ ปกติอคฺคิพลาทึ ชานิตฺวา ‘‘เอวํ เม อรติอาทีนํ อภาเวน กายสุขตา, อครหิตพฺพตา จ ภวิสฺสตี’’ติ ปมาณยุตฺตเมว ปฏิเสวติฯ ยาวตโก โภชเนน อโตฺถ, ตสฺส สาธเนน ยาวทตฺถํ อุทรสฺส ปริปูรเณน อุทราวเทหกํ โภชนํ **ยาวทตฺถอุทราวเทหกโภชนํ,** ตสฺส **ปริวชฺชเนน**ฯ เสยฺยายสยเนน ลทฺธพฺพสุขํ เสยฺยสุขํ, อุโภหิ ปเสฺสหิ สมฺปริวตฺตนกํ สยนฺตสฺส อุปฺปชฺชนสุขํ ปสฺสสุขํ, มิเทฺธน นิทฺทายเนน อุปฺปชฺชนสุขํ มิทฺธสุขํ, เตสํ **เสยฺย…เป…. สุขานํ ปหานโต** จตุนฺนํ อิริยาปถานํ โยคฺยภาวสฺส ปฏิปาทนํ กายสฺส **จตุอิริยาปถโยคฺยภาวปฏิปาทนํ,** ตโตฯ สุโข อิริยาปถวิหาโร **ผาสุวิหาโร**ฯ ปจฺฉิเม วิกเปฺป, สพฺพวิกเปฺปสุ วา วุตฺตํ ผาสุวิหารลกฺขณํ อาคเมน สมเตฺถตุํ **‘‘วุตฺตมฺปิ เหต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตีสุปิ วิกเปฺปสุ อาหารสฺส อูนปริโภควเสเนว หิ ผาสุวิหาโร วุโตฺตติฯ

เอตฺตาวตาติ ‘‘ยาตฺรา’’ติอาทินา วุเตฺตน ปทตฺตเยนฯ ‘‘ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตี’’ติ ปโยชนปริคฺคหทีปนาฯ ยาตฺรา หิ นํ อาหารูปโยคํ ปโยเชตีติฯ ธมฺมิกสุขาปริจฺจาคเหตุโก ผาสุวิหาโร **มชฺฌิมา ปฏิปทา** อนฺตทฺวยปริวชฺชนโตฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน อฏฺฐ องฺคานิ สโมธาเนตพฺ

พานิ – ‘‘เนว ทวายา’’ติ เอกํ องฺคํ, ‘‘น มทายา’’ติ เอกํ, ‘‘น มณฺฑนายา’’ติ เอกํ, ‘‘น วิภูสนายา’’ติ เอกํ, ‘‘ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนายา’’ติ เอกํ, ‘‘วิหึสูปรติยา พฺรหฺมจริยานุคฺคหายา’’ติ เอกํ, ‘‘อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ, นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ เอกํ, ‘‘ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตี’’ติ เอกํฯ ‘‘อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จา’’ติ อยเมตฺถ โภชนานิสํโสฯ **มหาสิวเตฺถโร** ปนาห ‘‘เหฏฺฐา จตฺตาริ องฺคานิ ปฏิเกฺขโป นาม, อุปริ ปน อฏฺฐงฺคานิ สโมธาเนตพฺพานี’’ติฯ ตตฺถ ‘‘ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา’’ติ เอกํ องฺคํ, ‘‘ยาปนายา’’ติ เอกํ, ‘‘วิหึสูปรติยา’’ติ เอกํ, ‘‘พฺรหฺมจริยานุคฺคหายา’’ติ เอกํ, ‘‘อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามี’’ติ เอกํ, ‘‘นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ เอกํ, ‘‘ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตี’’ติ เอกํ, ‘‘อนวชฺชตา จา’’ติ เอกํฯ ผาสุวิหาโร ปน โภชนานิสํโสติฯ เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรนฺโต ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ นามฯ

ยตฺถ ยตฺถาติ ภุมฺมนิเทฺทเสน **เสน**-สทฺทสฺส อธิกรณตฺถวุตฺติมาหฯ ตถา **อาสน**-สทฺทสฺสาติฯ **อฑฺฒโยคาทิมฺหีติ อาทิ**-สเทฺทน ปาสาทาทึ, มญฺจาทิญฺจ สงฺคณฺหาติฯ ยตฺถ ยตฺถ วิหาเร วา อฑฺฒโยคาทิมฺหิ วา อาสตีติ วิหารอฑฺฒโยคาทิเก อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อิธ **อาทิ**-สเทฺทน ปีฐสนฺถตาทีนมฺปิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **ปริสหนเฏฺฐนา**ติ อภิภวนเฏฺฐน, วิพาธนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **อุตุเยว อุตุปริสฺสโย**ติ สีตุณฺหาทิอุตุเยว อสปฺปาโย วุตฺตนเยน อุตุปริสฺสโยฯ ตสฺส อุตุปริสฺสยสฺส วิโนทนตฺถํ, อนุปฺปนฺนสฺส อนุปฺปาทนตฺถํ, อุปฺปนฺนสฺส วูปสมนตฺถญฺจาติ อโตฺถฯ นานารมฺมณโต ปฏิสํหริตฺวา กมฺมฏฺฐานภูเต เอกสฺมึเยว อารมฺมเณ จิตฺตสฺส สมฺมเทว ลยนํ ปฏิสลฺลานํ, ตตฺถ อาราโม อภิรติ **ปฏิสลฺลานาราโม,** ตทตฺถํฯ เสนาสนํ หิ วิวิตฺตํ โยคิโน ภาวนานุกูลํ สุญฺญาคารภาวโตฯ ตํ ปเนตํ อตฺถทฺวยํ วิภาเวตุํ **‘‘โย สรีราพาธจิตฺตวิเกฺขปกโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกีภาวสุขตฺถน**ฺติ เอกีภาวเหตุกํ สุขํ เอกีภาวสุขํ, ตทตฺถํฯ คณสงฺคณิกกิเลสสงฺคณิกาภาเวน อุปฺปชฺชนกสุขํฯ

ยทิ อุตุเยว อุตุปริสฺสโย, ‘‘อุตุ จ สีตุณฺห’’นฺติ สีตุณฺหปฏิฆาตํ วตฺวา อุตุปริสฺสยวิโนทนํ กสฺมา วุตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘กามญฺจา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ ‘‘นิยตํ อุตุปริสฺสยวิโนทน’’นฺติ เอเตน ‘‘สีตสฺส ปฏิฆาตาย อุณฺหสฺส ปฏิฆาตายา’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ สีตุณฺหํ อนิยตํ กทาจิ กทาจิ อุปฺปชฺชนกํ, อุตุปริสฺสโย ปน **สพฺพทาภาวี** อธิเปฺปโตติ ทเสฺสติฯ **วุตฺตปฺปกาโร**ติ ‘‘สีตาทิโก, อสปฺปาโย’’ติ จ เอวํ วุตฺตปฺปกาโร วิวฏงฺคณรุกฺขมูลาทีสุ นิสินฺนสฺส อปริคุตฺติยา อสํวุตทฺวาราทิตาย **ปากฏปริสฺสยา,** อสปฺปายรูปทสฺสนาทินา **อปากฏปริสฺสยา** จ ภิกฺขุสฺส กายจิตฺตานํ **อาพาธํ** กเรยฺยุํฯ **ยตฺถ** คุเตฺต เสนาสเน **อาพาธํ น กโรนฺติฯ เอวํ ชานิตฺวา**ติ อุภยปริสฺสยรหิตนฺติ เอวํ ญตฺวา ปฏิเสวโนฺต ภิกฺขุ เวทิตโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ

ธาตุโกฺขภลกฺขณสฺส, ตํเหตุกทุกฺขเวทนาลกฺขณสฺส วา **โรคสฺส** ปฏิปกฺขภาโว **ปฏิอยนโฏฺฐ**ฯ เตนาห **‘‘ปจฺจนีกคมนเฏฺฐนาติ อโตฺถ’’**ติ, วูปสมนเฏฺฐนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ยสฺส กสฺสจี**ติ สปฺปิอาทีสุ ยสฺส กสฺสจิฯ **สปฺปายสฺสา**ติ หิ ตสฺส วิการวูปสเมนาติ อธิปฺปาโยฯ **ภิสกฺกสฺส กมฺมํ** เตน วิธาตพฺพโตฯ เตนาห **‘‘เตน อนุญฺญาตตฺตา’’**ติฯ **นครปริกฺขาเรหี**ติ นครํ ปริวาเรตฺวา รกฺขณเกหิฯ วิวฏปริเกฺขโป ปริกฺขา อุทฺทาโป ปากาโร เอสิกา ปลิโฆ ปาการปตฺถณฺฑิลนฺติ สตฺต ‘‘นครปริกฺขารา’’ติ วทนฺติฯ **สีลปริกฺขาโร**ติ สุวิสุทฺธสีลาลงฺกาโร ฯ อริยมโคฺค หิ อิธ ‘‘รโถ’’ติ อธิเปฺปโตฯ ตสฺส จ สมฺมาวาจาทโย อลงฺการเฏฺฐน ‘‘ปริกฺขาโร’’ติ วุตฺตาฯ **ชีวิตปริกฺขารา**ติ ชีวิตสฺส ปวตฺติการณานิฯ **สมุทาเนตพฺพา**ติ สมฺมา อุทฺธํ อุทฺธํ อาเนตพฺพา ปริเยสิตพฺพาฯ **ปริวาโรปิ โหติ** อนฺตรายานํ ปริโต วารณโตฯ เตนาห **‘‘ชีวิต…เป…. รกฺขณโต’’**ติฯ

ตตฺถ **อนฺตร**นฺติ วิวรํ, โอกาโสติ อโตฺถฯ เวริกานํ อนฺตรํ อทตฺวา อตฺตโน สามิกานํ ปริวาเรตฺวา ฐิตเสวกา วิย **รกฺขณโตฯ อสฺสา**ติ ชีวิตสฺสฯ **การณภาวโต**ติ จิรปฺปวตฺติยา การณภาวโตฯ รสายนภูตํ หิ เภสชฺชํ สุจิรมฺปิ กาลํ ชีวิตํ ปวเตฺตติเยวฯ ยทิปิ อนุปฺปนฺนา เอว ทุกฺขเวทนา เภสชฺชปริโภเคน ปฏิหญฺญนฺติ, น อุปฺปนฺนา ตาสํ สรเสเนว ภิชฺชนโต, อุปฺปนฺนสทิสา ปน ‘‘อุปฺปนฺนา’’ติ วุจฺจนฺติฯ ภวติ หิ ตํสทิเสสุ ตโพฺพหาโร, ยถา สา เอว ติตฺติริ, ตานิเยว โอสธานีติฯ ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อุปฺปนฺนานนฺติ ชาตานํ ภูตานํ นิพฺพตฺตาน**’’นฺติฯ สญฺจยโต ปฏฺฐาย โส ธาตุโกฺขโภ สมุฏฺฐานํ เอเตสนฺติ **ตํสมุฏฺฐานาฯ ‘‘ทุกฺขเวทนา**’’ติ วตฺวา สา อกุสลสภาวาปิ อตฺถีติ ตโต วิเสเสตุํ **‘‘อกุสลวิปากเวทนา**’’ติ วุตฺตํฯ พฺยาพาธนเฎฺฐน พฺยาพาโธ, พฺยาพาโธว พฺยาพชฺฌํ, ทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ นตฺถิ เอตฺถ พฺยาพชฺฌนฺติ **อพฺยาพชฺฌํ,** นิทฺทุกฺขตาฯ เตนาห **‘‘อพฺยาพชฺฌปรมตายา**’’ติ **นิทฺทุกฺขปรมตายา**ติฯ **ตํ ทุกฺข**นฺติ โรคนิมิตฺตกํ ทุกฺขํฯ

จีวราทีนํ ปจฺจยานํ นิสฺสยนํ ปริโภโค เอวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘เต ปฏิจฺจ นิสฺสายา**’’ติ วตฺวา **‘‘ปริภุญฺชมานา**’’ติ วุตฺตํฯ **ปวตฺตนฺตี**ติ ชีวนฺติฯ ชีวนมฺปิ หิ ปวตฺตนํ, ยโต ชีวิตินฺทฺริยํ ‘‘ปวตฺตนรส’’นฺติ วุจฺจติฯ

จตุปาริสุทฺธิสมฺปาทนวิธิวณฺณนา

๑๙. เอวํ ปาติโมกฺขสํวราทิเภเทน นิทฺทิฎฺฐํ สีลํ ปุน สาธนวิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘เอวเมตสฺมิ**’’นฺติอาทิมารทฺธํฯ ตตฺถ สาธียติ สมฺปาทิยติ เอเตนาติ สาธนํ, สทฺธา สาธนํ เอตสฺสาติ **สทฺธาสาธโน**ฯ นนุ จ วีริยสติปญฺญาหิปิ วินา ปาติโมกฺขสํวโร น สิชฺฌตีติ? สจฺจํ น สิชฺฌติ, สทฺธาย ปน วิเสสเหตุภาวํ สนฺธาย เอวํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห

‘‘สาวกวิสยาตีตตฺตา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา’’ติฯ ครุกลหุกาทิเภเท โอติเณฺณ วตฺถุสฺมิํ ตสฺส ตสฺส อปราธสฺส อนุรูปํ สิกฺขาปทปญฺญาปนํ นาม สาวกานํ อวิสโย, พุทฺธานํ เอว วิสโยฯ สิกฺขาปทปญฺญาปนํ ตาว ติฎฺฐตุ, ตสฺส กาโลปิ นาม สาวกานํ อวิสโย, พุทฺธานํ เอว วิสโยติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนปฏิเกฺขโป เจตฺถ นิทสฺสน**’’นฺติ อาหฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘อาคเมหิ ตฺวํ สาริปุตฺต, อาคเมหิ ตฺวํ สาริปุตฺต, ตถาคโตว ตตฺถ กาลํ ชานิสฺสตี’’ติ (ปารา. ๒๑)ฯ ตตฺถ **จ-**สโทฺท สมฺุจฺจยโตฺถฯ เตน ‘‘อปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปม, ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทาม, ยถาปญฺญเตฺตสุ สิกฺขาปเทสุ สมาทาย วตฺตามา’’ติ (ปารา. ๕๖๕) เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **สทฺธายา**ติ สทฺทหเนน สตฺถริ, ธเมฺม จ สทฺธาย ปจฺจุปฎฺฐาปเนนฯ **ชีวิเตปิ** ปเคว ชีวิตปริกฺขาเรติ อธิปฺปาโยฯ

กิกีว อณฺฑนฺติ กิกีสกุณิกา วิย อตฺตโน อณฺฑํฯ สา กิร ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชิตฺวา อณฺฑเมว รกฺขติฯ **จมรีว วาลธิ**นฺติ จมรีมิโค วิย อตฺตโน วาลธิํฯ จมรีมิคา กิร พฺยาเธน ปริปาติยมานา ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชิตฺวา กณฺฑกคุมฺพาทีสุ ลคฺคํ อตฺตโน วาลเมว รกฺขนฺติฯ **ปิยํว ปุตฺตํ เอกก**นฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ยถา หิ เอกปุตฺตโก กุฎุมฺพิโก ตํ เอกปุตฺตํ, เอกนยโน จ ตํ เอกนยนํ สุฎฺฐุตรํ รกฺขติฯ **ตเถว สีลํ อนุรกฺขมานกา**ติ อนุกมฺปนวเสน วุตฺตํฯ **สุเปสลา**ติ สุฎฺฐุ ปิยสีลาฯ **สทา** สพฺพกาลํ ทหรมชฺฌิมเถรกาเลสุฯ ฉนฺนมฺปิ คารวานํ วเสน **สคารวา,** ครุการวโนฺตติ อโตฺถฯ

เอวเมว โขติ ยถา มหาสมุโทฺท ฐิตธโมฺม เวลํ นาติกฺกมติ, เอวเมวฯ **มม สาวกา**ติ อริยสาวเก สนฺธายาหฯ เต หิ ธุวสีลาฯ **อิมสฺมิํ อเตฺถ**ติ ชีวิตเหตุปิ สีลสฺส อวีติกฺกมเนฯ

มหาวตฺตนิอฏวี นาม วิญฺฌาฏวีฯ หิมวนฺตปเสฺส อฏวีติ เกจิฯ **เถรนฺ**ติ นามโคตฺตวเสน อปญฺญาตํ เอกํ **เถรํฯ นิปชฺชาเปสุํ** คนฺตฺวา กสฺสจิ มา อาโรเจยฺยาติฯ

ปูติลตายาติ คโฬจิลตายฯ **สมสีสี**ติ ชีวิตสมสีสีฯ ยสฺส หิ กิเลสสีสํ อวิชฺชํ มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตมคฺโค ปริยาทิยติ, ตโต เอกูนวีสติเม ปจฺจเวกฺขณญาเณ ปติฏฺฐาย ภวโงคตฺตรเณ วฏฺฏสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ ปริยาทิยติ, โส อิมาย วารสมตาย ‘‘ชีวิตสมสีสี’’ติ วุจฺจติฯ โส จ เถโร ตถา ปรินิพฺพายิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายี’’**ติฯ **อภยเตฺถโร** กิร มหาภิโญฺญฯ ตสฺมา เจติยํ การาเปสีติ วทนฺติฯ **อเปฺปวา**ติ อเปฺปว นาม อตฺตโน ชีวิตมฺปิ ชเหยฺย, **น ภินฺเท**ติ น ภินฺเทยฺย, น วีติกฺกเมยฺยฯ

สติยา อธิฏฺฐิตานนฺติ ปเคว อุปฏฺฐิตาย สติยา อารกฺขวเสน อธิฏฺฐิตานํ อินฺทฺริยานํฯ **อนนฺวาสฺสวนียโต**ติ ทฺวารภาเวน อภิชฺฌาทีหิ อนนฺพนฺธิตพฺพโตฯ **วรนฺ**ติ เสฏฺฐํฯ **ตตฺตายา**ติ อุณฺหายฯ **อาทิตฺตายา**ติ อาทิโต ปฏฺฐาย ทิตฺตายฯ **สมฺปชฺชลิตายา**ติ สมนฺตโต ชลนฺติยาฯ **สโชติภูตายา**ติ เอกชาลีภูตายฯ **สมฺปลิมฏฺฐนฺ**ติ สพฺพโส อามฏฺฐํ, อญฺจิตนฺติ อโตฺถฯ **น เตฺวว วรนฺ**ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **รูเปสู**ติ รูปารมฺมเณสุฯ **อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห**ติ กิเลสานํ อนุ อนุ พฺยญฺชนวเสน อุปฺปาทเนน ปากฏีกรณวเสน สุภาทินิมิตฺตคฺคาโห, อถ วา **อนุพฺยญฺชนโส**ติ หตฺถปาทาทิอนุพฺยญฺชนโต, **นิมิตฺตคฺคาโห**ติ อิตฺถิปุริสาทิสุภาทินิมิตฺตคฺคหณํฯ **จกฺขุทฺวาราทิปวตฺตสฺสา**ติ จกฺขุทฺวาราทีหิ ปวตฺตสฺสฯ **วิญฺญาณสฺสา**ติ ชวนวิญฺญาณสฺสฯ นิมิตฺตาทิคฺคาหํ นิเสเธเนฺตน สมฺปาเทตโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ **อสํวิหิตสาขาปริวารนฺ**ติ สมฺมา อวิหิตวติปริเกฺขปํฯ **ปรสฺสหารีหี**ติ ปรสนฺตกาวหารเกหิ โจเรหิฯ **สมติวิชฺฌตี**ติ สพฺพโส อติวิชฺฌติ อนุปวิสติฯ

รูเปสูติ รูปเหตุ รูปนิมิตฺตํฯ อุปฺปชฺชนกอนตฺถโต **รกฺข อินฺทฺริยนฺ**ติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ เสเสสุฯ **เอเต หิ ทฺวารา**ติ เอเต จกฺขาทิทฺวาราฯ สติกวาเฏน อสํวุตฺตตฺตา **วิวฏา**ฯ ตโต เอว **อรกฺขิตา**ฯ กิเลสุปฺปตฺติยา เหตุภาเวน ตํสมงฺคินํ **หนนฺตี**ติ การณูปจาเรเนว วุตฺตํฯ **เอเต** วา รูปาทโยฯ กิเลสานํ อารมฺมณภูตา ทฺวารา จกฺขาทิทฺวาราฯ เต กีทิสา วิวฏา อรกฺขิตา อสํวุตจกฺขาทิเหตุ ตํสมงฺคินํ หนนฺตีติ การณูปจาเรเนว วุตฺตํฯ **อคารนฺ**ติ เคหํฯ **ทุจฺฉนฺนนฺ**ติ น สมฺมา ฉาทิตํฯ **อภาวิตนฺ**ติ โลกุตฺตรภาวนารหิตํฯ

สมฺปาทิเตติอาทิสฺส โวทานปกฺขสฺส อโตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ **อยํ ปน** สพฺพโส กิเลสานํ อนุปฺปาโท **อติอุกฺกฏฺฐเทสนา** มเคฺคนาคตสทิสตฺตาฯ **สมฺปาเทตโพฺพ**ติ ‘‘น ปุเนวํ กริสฺส’’นฺติ อธิฏฺฐานสุทฺธิยา สมฺปาเทตโพฺพฯ

อธุนาปพฺพชิเตนาติ น จิรปพฺพชิเตน, นวปพฺพชิเตนาติ อโตฺถฯ **กามราเคน ฑยฺหามี**ติ กามราคคฺคินา ปริฑยฺหามิฯ โส จ ปน ทาโห อิทานิ จิตฺตคโตติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘จิตฺตํ เม ปริฑยฺหตี’’**ติฯ **สาธู**ติ อายาจนาฯ **นิพฺพาปนนฺ**ติ ตสฺส นิพฺพาปนุปายํฯ **โคตมา**ติ เถรํ โคเตฺตน อาลปติฯ

สญฺญาย วิปริเยสาติ ‘‘อสุเภ สุภ’’นฺติ ปวตฺตสญฺญาวิปริเยสเหตุ วิปรีตสญฺญานิมิตฺตํฯ **นิมิตฺตํ ปริวเชฺชหิ** กีทิสํ? **ราคูปสญฺหิตํ** ราคุปฺปตฺติเหตุภูตํ สุภนิมิตฺตํ ปริวเชฺชหิ น มนสิ กโรหิฯ น เกวลํ สุภนิมิตฺตสฺสามนสิกาโร เอว, อถ โข **อสุภ**ภาวนาย อตฺตโน **จิตฺตํ ภาเวหิ**ฯ กถํ? **เอกคฺคํ สุสมาหิตํ** ยถา ตํ อสุภารมฺมเณ วิเกฺขปาภาเวน เอกคฺคํ, สุฏฺฐุ อปฺปิตภาเวน สุสมาหิตญฺจ โหติ, เอวํ ภาเวหีติฯ เอวํ สมถภาวนาย กามราคสฺส วิกฺขมฺภนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ

สมุเจฺฉทนวิธึ ทเสฺสตุ **“สงฺขาเร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สงฺขาเร ปรโต ปสฺสา**ติ สเพฺพปิ สงฺขาเร อวิเธยฺยกตาย ‘‘ปเร’’ติ ปสฺสฯ อนิจฺจตาย ปน อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา **ทุกฺขโต,** อนตฺตสภาวตฺตา, อตฺตวิรหโต จ **โน อตฺตโต** ปสฺสฯ เอวํ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต มคฺคปฏิปาฏิยา จตุตฺถมเคฺคน สพฺพโส **นิพฺพาเปหิ มหาราคํ** เตภูมกสฺส อภิภวนโต มหาวิสยตาย มหาราคํ วูปสเมหิฯ ยถา เอตรหิ, เอวํ **มา ฑยฺหิโตฺถ ปุนปฺปุน**นฺติ ทพฺหตรํ ราควิโนทเน นิโยเชสิฯ

เอวํ อินฺทฺริยสํวรสีลสฺส สมฺปาทเน วิธึ ทเสฺสตฺวา เอวํ ตํ สุสมฺปาทิตํ โหตีติ นยํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทินา ตตฺถ ปริปูรการิโน เถเร นิทเสฺสติฯ ตตฺถ **“เลณํ น อุโลฺลกิตปุพฺพ”**นฺติ อิทํ สพฺพเตฺถว เถรสฺส ยุคมตฺตทสฺสิตาย วุตฺตํฯ กึ ปน เถโร เสนาสนํ น โสเธติ ? ‘‘อุโลฺลกา ปฐมํ โอหาเรตพฺพ’’นฺติ หิ วุตฺตํ, อเนฺตวาสิกาทโย เอว กิรสฺส เสนาสนํ โสเธนฺติฯ **อสฺส** นาครุกฺขสฺสฯ

ตสฺมิํ คาเมติ มหาคาเมฯ ตรุณา ถญฺญปิวนกา ปุตฺตธีตโร ยาสํ ตา **ตรุณปุตฺตา,** ตาสํฯ **ลญฺชาเปสี**ติ ถนปฏิฏิกาย ถเน พนฺธาเปตฺวา ราชมุทฺทิกาย ลญฺชาเปสิฯ ราชา เถรํ จิรตรํ ทฏฺฐุํ กาลวิเกฺขปํ กโรโนฺต ‘‘เสฺว สีลานิ คณฺหิสฺสามี’’ติ อาหฯ เถโร รโญฺญ จ เทวิยา จ วนฺทนกาเล สตฺตาการมตฺตํ คณฺหาติฯ อิตฺถี ปุริโสติ ปน **วิเวกํ** น กโรติฯ เตนาห **“ววตฺถานํ น กโรมี”**ติฯ ‘‘อโห สุปริสุทฺธสีโล วตายํ อโยฺย’’ติ ทณฺฑทีปิกํ คเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ **อติปริสุทฺธํ ปากฏ**นฺติ สปฺปายลาเภน กมฺมฏฺฐานํ อติวิย ปริสุทฺธํ วิภูตํ อโหสิฯ **สกลํ ปพฺพตํ อุนฺนาทยโนฺต**ติ ปถวิกมฺปเนน สกลํ ปพฺพตํ เอกํ นินฺนาทํ กโรโนฺตฯ ตนฺนิวาสิเทวตานํ สาธุการทาเนนาติ เกจิฯ **ภโนฺต**ติ อนวฏฺฐิโตฯ **พาโล**ติ ตรุณทารโกฯ **อุตฺรโสฺต**ติ ญาตเกหิ วินาภาเวน สนฺตฺรโสฺตฯ

วิสคณฺฑกโรโคติ ถนกนฺทพฺโรคมาหฯ มาสโรคาทิโกปิ วิสคณฺฑกโรโคติ วทนฺติฯ **ยโต ปพฺพชิโต, ตโต ปฏฺฐาย** ปพฺพชิตกาลโต ปภุตีติ อโตฺถฯ **อินฺทฺริยานี**ติ อินฺทฺริยสํวรสีลานิฯ เตสุ หิ ภิเนฺนสุ อินฺทฺริยานิปิ ภินฺนานีติ วุจฺจนฺติ อารกฺขาภาวโต, อินฺทฺริยาเนว วา นิมิตฺตานุพฺยญฺชนคฺคาหสฺส ทฺวารภูตานิ ภินฺนานิ นาม ตํสมงฺคิโน อนตฺถุปฺปตฺติโต, วิปริยายโต อภินฺนานีติ เวทิตพฺพานิฯ อินฺทฺริยานํ วา อโยนิโส อุปสํหาโร เภทนํ, โยนิโส อุปสํหาโร อเภทนนฺติ อปเรฯ **มิตฺตเตฺถโรวา**ติ มหามิตฺตเตฺถโร วิยฯ **วเร**ติ เสเฏฺฐฯ

ตถา วีริเยนาติ **ตถา**-สเทฺทน วีริยํ วิเสเสติฯ ยถา สติ อนวชฺชลกฺขณาว อินฺทฺริยสํวรสาธนํ, ตถา วีริยํ อนวชฺชลกฺขณํ อาชีวปาริสุทฺธิสาธนนฺติฯ วีริยาเปกฺขเมว วิเสสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวาห **“สมฺมาอารทฺธวีริยสฺสา”**ติฯ อยุตฺตา เอสนา อเนสนา, ยถาวุตฺตมิจฺฉาชีวสงฺคหาฯ สา เอว สตฺถุสาสนสฺส น ปติรูปาติ อปฺปติรูปํ, ตํ **อเนสนํ อปฺปติรูปํ**ฯ อถ วา ปติรูปวิโรธินี อปฺปติรูปา, ปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส ธุตงฺคนิยมวิโรธินี ยสฺส กสฺสจิ สเลฺลขวิโกปินี ปฏิปตฺติฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข จ-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ, อเนสนํ, อปฺปติรูปญฺจ ปหายาติฯ ปฏิเสวมาเนน ปริวชฺชยตา สมฺปาเทตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ปริสุทฺธุปฺปาเท’’ติ อิมินาว ธมฺมเทสนาทีนํ ปริสุทฺธาย สมุฏฺฐานตา ทีปิตา โหตีติ **“ธมฺมเทสนาทีหิ จสฺส คุเณหิ ปสนฺนาน”**นฺติ วุตฺตํฯ **อาทิ**-สเทฺทน พาหุสจฺจวตฺตปริปูรณอิริยาปถสมฺปตฺติอาทีนํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **ธุตคุเณ จสฺส ปสนฺนาน**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปิณฺฑปาตจริยาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มิตฺตสุหชฺชปํสุกูลจริยาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ธุตงฺคนิยมานุโลเมนา**ติ ตํตํธุตงฺคนิยตาย ปฏิปตฺติยา อนุโลมวเสน, อวิโกปนวเสนาติ อโตฺถฯ มหิจฺฉเสฺสว มิจฺฉาชีเวน ชีวิกา, น อปฺปิจฺฉสฺสฯ อปฺปิจฺฉตาย อุกฺ

กํสคตาย มิจฺฉาชีวสฺส อสมฺภโว เอวาติ ทเสฺสตุํ **“เอกพฺยาธิวูปสมตฺถ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปูติหริตกี**ติ ปูติมุตฺตปริภาวิตํ, ปูติภาเวน วา ฉฑฺฑิตํ หริตกํฯ อริยวํโส เอตสฺส อตฺถีติ, อริยวํเส วา นิยุตฺโตติ อริยวํสิโก, ปจฺจยเคธสฺส ทูรสมุสฺสาริตตฺตา อุตฺตโม จ โส อริยวํสิโก จาติ **อุตฺตมอริยวํสิโก**ฯ **ยสฺส กสฺสจี**ติ ปริคฺคหิตาปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส ยสฺส กสฺสจิฯ

นิมิตฺตํ นาม ปจฺจเย อุทฺทิสฺส ยถา อธิปฺปาโย ญายติ เอวํ นิมิตฺตกมฺมํฯ **โอภาโส** นาม อุชุกเมว อกเถตฺวา ยถา อธิปฺปาโย วิภูโต โหติ, เอวํ โอภาสนํฯ **ปริกถา** นาม ปริยาเยน กถนํฯ **ตถา อุปฺปนฺนนฺ**ติ นิมิตฺตาทิวเสน อุปฺปนฺนํฯ

ทฺวารํ ทินฺนนฺติ โรคสีเสน ปริโภคสฺส ทฺวารํ ทินฺนํฯ ตสฺมา อโรคกาเลปิ ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ, อาปตฺติ น โหตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“กิญฺจาปิ อาปตฺติ น โหตี”**ติอาทิฯ **น วฏฺฏตี**ติ สเลฺลขปฏิปตฺติยํ ฐิตสฺส น วฏฺฏติ, สเลฺลขํ โกเปตีติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อาชีวํ ปน โกเปตี’’ติ อิมินาว เสนาสนปฏิสํยุตฺตธุตงฺคธรสฺส นิมิตฺตาทโย น วฏฺฏนฺตีติ วทนฺติฯ ตทญฺญธุตงฺคธรสฺสาปิ น วฏฺฏนฺติเยวาติ อปเรฯ **อกโรโนฺต**ติ ยถาสกํ อนุญฺญาตวิสเยปิ อกโรโนฺตฯ **อญฺญเตฺรวา**ติ ฐเปตฺวา เอวฯ

คณวาสํ ปหาย อรญฺญายตเน ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกสฺส มุทฺธภูตาย อคฺคผลสมาปตฺติยา วิหรโนฺต มหาเถโร **“ปวิเวกํ พฺรูหยมาโน”**ติ วุโตฺตฯ อุทรสนฺนิสฺสิโต วาตาพาโธ **อุทรวาตาพาโธ**ฯ อสมฺภินฺนํ ขีรํ เอตสฺสาติ อสมฺภินฺนขีรํ, ตเทว ปายาสนฺติ **อสมฺภินฺนขีรปายาสํ,** อุทเกน อสมฺมิสฺสขีเรน ปกฺกปายาสนฺติ อโตฺถฯ **ตสฺสา**ติ ปายาสสฺสฯ **อุปฺปตฺติมูลนฺ**ติ ‘‘คิหิกาเล เม, อาวุโส, มาตา สปฺปิมธุสกฺกราทีหิ โยเชตฺวา อสมฺภินฺนขีรปายาสํ อทาสิ, เตน เม ผาสุ อโหสี’’ติ อตฺตโน วจีนิจฺฉารณสงฺขาตํ อุปฺปตฺติเหตุํฯ **“อปริโภคารโห ปิณฺฑปาโต”**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ เถรสฺส โอภาสนาทิจิตฺตุปฺปตฺติเยว นตฺถีติ? สจฺจํ นตฺถิ, อชฺฌาสยํ ปน อชานนฺตา เอกเจฺจ ปุถุชฺชนา ตถา มเญฺญยฺยุํ, อนาคเต จ สพฺรหฺมจาริโน เอวํ มม ทิฏฺฐานุคตึ อาปเชฺชยฺยุนฺติ ปฏิกฺขิปิฯ อปิจ มหาเถรสฺส ปรมุกฺกํสคตา สเลฺลขปฏิปตฺติฯ ตถา หิ ทหรภิกฺขุโน ‘‘กสฺส สมฺปนฺนํ น มนาป’’นฺติ (ปาจิ. ๒๐๙, ๒๕๗, ๖๑๒, ๑๒๒๘, ๑๒๓๔; จูฬว. ๓๔๓) วจนํ นิสฺสาย ยาว ปรินิพฺพานา ปิฏฺฐขาทนียํ น ขาทติฯ

วจีวิญฺญตฺติวิปฺผาราติ วจีนิจฺฉารณเหตุฯ อตฺถวิญฺญาปนวเสน ปวตฺตมาโน หิ สโทฺท อสติปิ วิญฺญตฺติยา ตสฺส เกนจิ ปจฺจเยน ปจฺจยภาเว วจีวิญฺญตฺติวเสเนว ปวตฺตตีติ ‘‘วจีวิญฺญตฺติวิปฺผาโร’’ติ วุจฺจติฯ **ภุโตฺต**ติ ภุตฺตวา **สเจ ภเวยฺยํ อหํฯ สา**ติ อสฺสฯ อการโลเปน หิ นิเทฺทโส ‘‘เอวํส เต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘; ๘.๗) วิยฯ **อนฺตคุณ**นฺติ อนฺตโภโคฯ **พหิ จเร**ติ อาสยโต นิกฺขมิตฺวา โคจรคฺคหณวเสน พหิ ยทิ วิจเรยฺยฯ ปรมปฺปิจฺฉํ ทเสฺสตุํ โลกโวหาเรเนวมาหฯ โลเก หิ อยุตฺตโภชนํ โอทริยํ ครหนฺตา เอวํ วทนฺติ ‘‘กึสุ นาม ตสฺส อนฺตานิ พหิ จรนฺตี’’ติฯ **อาราเธมี**ติ อาทิโต ปฏฺฐาย ราเธมิ, วเส วเตฺตมีติ อโตฺถฯ

มหาติสฺสเตฺถโร กิร ทุพฺภิกฺขกาเล มคฺคํ คจฺฉโนฺต ภตฺตเจฺฉเทน, มคฺคกิลมเถน จ กิลนฺตกาโย ทุพฺพโล อญฺญตรสฺส ผลิตสฺส อมฺพสฺส มูเล นิปชฺชิ, พหูนิ อมฺพผลานิ ตหํ ตหํ ปติตานิ โหนฺติฯ ตเตฺถโก วุฑฺฒตโร อุปาสโก เถรสฺส สนฺติกํ อุปคนฺตฺวา ปริสฺสมํ ญตฺวา อมฺพปานํ ปาเยตฺวา อตฺตโน ปิฏฺฐึ อาโรเปตฺวา วสนฏฺฐานํ เนติฯ เถโร –

> ‘‘น ปิตา นปิ เต มาตา, น ญาติ นปิ พนฺธโว;
> กโรเตตาทิสํ กิจฺจํ, สีลวนฺตสฺส การณา’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐) –

อตฺตานํ โอวทิตฺวา สมฺมสนํ อารภิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ตสฺส ปิฏฺฐิคโต เอว มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ อิมํ สนฺธาย วุตฺตํ **“อมฺพขาทกมหาติสฺสเตฺถรวตฺถุปิ เจตฺถ กเถตพฺพ”**นฺติฯ **สพฺพถาปี**ติ สพฺพปฺปกาเรนปิ อเนสนวเสน, จิตฺตุปฺปตฺติวเสนปิ, ปเคว กายวจีวิปฺผนฺทิตวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“อเนสนายา”**ติอาทิฯ

อปจฺจเวกฺขิตปริโภเค อิณปริโภคอาปตฺติอาทีนวสฺส, ตพฺพิปริยายโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภเค อานิสํสสฺส จ ทสฺสนํ **อาทีนวานิสํสทสฺสนํ**ฯ ตสฺส ปน ปจฺจยาธิการตฺตา วุตฺตํ ‘‘ปจฺจเยสู’’ติฯ การณการณมฺปิ หิ การณภาเวน วุจฺจติ ยถา ติเณหิ ภตฺตํ สิทฺธนฺติฯ เยน การเณน ภิกฺขุโน อปจฺจเวกฺขิตปริโภโค นาม สิยา, ตสฺมิํ วชฺชิเต ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ สิชฺฌติ, วิสุชฺฌติ จาติ ทเสฺสตุํ **“ตสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปจฺจยเคธ**นฺติ เคธคฺคหเณเนว สโมฺมโหปิ คหิโตติ ทฏฺฐโพฺพ เตน สห ปวตฺตนโต, ตทุปนิสฺสยโต จฯ **ธเมฺมน สเมน อุปฺปเนฺน**ติ อิทํ ปจฺจยานํ อาคมนสุทฺธิทสฺสนํ, น ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลวิสุทฺธิทสฺสนํฯ ปจฺจยานํ หิ อิทมตฺถิตํ อุปธาเรตฺวา ปริภุญฺชนํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํฯ ยสฺมา ปน เต ปจฺจยา ญายาธิคตา เอว ภิกฺขุนา ปริภุญฺชิตพฺพา, ตสฺมา วุตฺตํ **“ธเมฺมน สเมน อุปฺปเนฺน ปจฺจเย”**ติฯ **ยถาวุเตฺตน วิธินา**ติ ‘‘สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘; มหานิ. ๒๐๖) วุตฺตวิธินาฯ

ธาตุวเสน วาติ ‘‘ยถาปจฺจยํ วตฺตมานํ ธาตุมตฺตเมเวตํ, ยทิทํ จีวราทิ, ตทุปภุญฺชโก จ ปุคฺคโล’’ติ เอวํ ธาตุมนสิการวเสน วาฯ **ปฏิกูลวเสน วา**ติ ปิณฺฑปาเต ตาว อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาวเสน, ‘‘สพฺพานิ ปน อิมานิ จีวราทีนิ อชิคุจฺฉนียานิ, อิมํ ปูติกายํ ปตฺวา อติวิย ชิคุจฺฉนียานิ ชายนฺตี’’ติ เอวํ ปฏิกูลมนสิการวเสน วาฯ **ตโต อุตฺตรี**ติ ปฏิลาภกาลโต อุปริฯ **อนวโชฺชว ปริโภโค** อาทิโตว ปญฺญาย ปริโสธิตตฺตา อธิฏฺฐหิตฺวา ฐปิตปตฺตจีวรานํ วิยาติฯ ปจฺจเวกฺขณาย อาทิสุทฺธิทสฺสนปรเมตํ, น ปริโภคกาเล ปจฺจเวกฺขณปฏิเกฺขปปรํฯ เตนาห **“ปริโภคกาเลปี”**ติอาทิฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ ปริโภคกาเล ปจฺจเวกฺขเณฯ **สนฺนิฏฺฐานกโร**ติ อสเนฺทหกโร เอกนฺติโกฯ

เถยฺยปริโภโค นาม อนรหสฺส ปริโภโคฯ ภควตาปิ อตฺตโน สาสเน สีลวโต ปจฺจยา อนุญฺญาตา, น ทุสฺสีลสฺสฯ ทายกานมฺปิ สีลวโต เอว ปริจฺจาโค, น ทุสฺสีลสฺสฯ อตฺตโน การานํ มหปฺผลภาวสฺส ปจฺจาสีสนโตฯ อิติ สตฺถารา อนนุญฺญาตตฺตา, ทายเกหิ จ อปริจฺจตฺตตฺตา ทุสฺสีลสฺส ปริโภโค เถยฺยาย ปริโภโค **เถยฺยปริโภโค**ฯ อิณวเสน ปริโภโค **อิณปริโภโค,** ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณาวิสุทฺธิยา อภาวโต อิณํ คเหตฺวา ปริโภโค วิยาติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ‘‘สีลวโต’’ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติฯ จีวรํ กายโต โมเจตฺวา ปริโภเค ปริโภเค ปุเรภตฺต…เป.… ปจฺฉิมยาเมสุ ปจฺจเวกฺขิตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ ตถา อสโกฺกเนฺตน ยถาวุตฺตกาลวิเสสวเสน เอกทิวเส จตุกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุํ ทฺวิกฺขตฺตุํ สกิํเยว วา ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ สเจ อรุณํ อุคฺคจฺฉติ, **อิณปริโภคฏฺฐาเน ติฏฺฐติ**ฯ หิโยฺย ยํ มยา จีวรํ ปริภุตฺตํ, ตํ ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตาย…เป.… หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนตฺถํฯ หิโยฺย โย มยา ปิณฺฑปาโต ปริภุโตฺต, โส ‘‘เนว ทวายา’’ติอาทินา สเจ อตีตปริโภคปจฺจเวกฺขณํ น กเรยฺยาติ วทนฺติ, ตํ วีมํสิตพฺพํฯ **เสนาสนมฺปิ ปริโภเค ปริโภเค**ติ ปเวเส ปเวเสฯ **สติปจฺจยตา**ติ สติยา ปจฺจยภาโว ปฏิคฺคหณสฺส, ปริโภคสฺส จ ปจฺจเวกฺขณสติยา ปจฺจยภาโว ยุชฺชติ, ปจฺจเวกฺขิตฺวาว ปฏิคฺคเหตพฺพํ, ปริภุญฺชิตพฺพญฺจาติ อโตฺถฯ เตเนวาห **“สติํ กตฺวา”**ติอาทิฯ **เอวํ สเนฺตปี**ติ ยทิปิ ทฺวีสุปิ ฐาเนสุ ปจฺจเวกฺขณา ยุตฺตา, เอวํ สเนฺตปิฯ อปเร ปนาหุ – **สติ ปจฺจยตา**ติ สติ เภสชฺชปริโภคสฺส ปจฺจยภาเว, สติ ปจฺจเยติ อโตฺถฯ **เอวํ สเนฺตปี**ติ ปจฺจเย สติปีติฯ ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ ตถา หิ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ ปจฺจเวกฺขณาย วิสุชฺฌติ, น ปจฺจยสฺส ภาวมเตฺตนฯ

เอวํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลสฺส วิสุทฺธึ ทเสฺสตฺวา เตเนว ปสเงฺคน สพฺพาปิ วิสุทฺธิโย ทเสฺสตุํ **“จตุพฺพิธา หิ สุทฺธี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สุชฺฌติ เอตายาติ สุทฺธิ, ยถาธมฺมํ เทสนาว สุทฺธิ **เทสนาสุทฺธิ**ฯ วุฏฺฐานสฺสาปิ เจตฺถ เทสนาย เอว สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ฉินฺนมูลาปตฺตีนํ ปน อภิกฺขุตาปฏิญฺญาว เทสนาฯ อธิฏฺฐานวิสิโฏฺฐ สํวโรว สุทฺธิ **สํวรสุทฺธิ**ฯ ธเมฺมน สเมน ปจฺจยานํ ปริเยฏฺฐิ เอว สุทฺธิ **ปริเยฏฺฐิสุทฺธิ**ฯ จตูสุปิ ปจฺจเยสุ วุตฺตวิธินา ปจฺจเวกฺขณาว สุทฺธิ **ปจฺจเวกฺขณสุทฺธิ**ฯ เอส ตาว สุทฺธีสุ สมาสนโยฯ สุทฺธิมเนฺตสุ ปน เทสนา สุทฺธิ เอตสฺสาติ **เทสนาสุทฺธิ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **สุทฺธิ**-สโทฺท ปน วุตฺตนโยวฯ **เอวนฺ**ติ สํวรเภทํ สนฺธายาหฯ **ปหายา**ติ วเชฺชตฺวา, อกตฺวาติ อโตฺถฯ

ทาตพฺพเฏฺฐน ทายํ, ตํ อาทิยนฺตีติ **ทายาทา**ฯ อนนุญฺญาเตสุ สเพฺพน สพฺพํ ปริโภคาภาวโต, อนุญฺญาเตสุ เอว จ ปริโภคสมฺภวโต ภิกฺขูหิ ปริภุญฺชิตพฺพปจฺจยา **ภควโต สนฺตกา**ฯ ‘‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ มา อามิสทายาทาฯ อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปา ‘กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ โน อามิสทายาทา’’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๙) เอวํ ปวตฺตํ **ธมฺมทายาทสุตฺตญฺจ** เอตฺถ เอตสฺมึ อเตฺถ **สาธกํ**ฯ

อวีตราคานํ ตณฺหาปรวสตาย ปจฺจยปริโภเค สามิภาโว นตฺถิ, ตทภาเวน วีตราคานํ ตตฺถ สามิภาโว ยถารุจิปริโภคสมฺภวโตฯ ตถา หิ เต ปฏิกูลมฺปิ อปฺปฏิกูลาการเรน, อปฺปฏิกูลมฺปิ ปฏิกูลาการเรน, ตทุภยมฺปิ วเชฺชตฺวา อชฺฌุเปกฺขนาการเรน ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ, ทายกานญฺจ มโนรถํ ปริปูเรนฺติฯ เตนาห **“เต หิ ตณฺหาย ทาสพฺยํ อตีตตฺตา สามิโน หุตฺวา ปริภุญฺชนฺตี”**ติฯ

สเพฺพสนฺติ อริยานํ, ปุถุชฺชนานญฺจฯ กถํ ปุถุชฺชนานํ อิเม ปริโภคา สมฺภวนฺติ? อุปจารวเสนฯ โย หิ ปุถุชฺชนสฺสาปิ สเลฺลขปฏิปตฺติยํ ฐิตสฺส ปจฺจยเคธํ ปหาย ตตฺถ ตตฺถ อนุปลิเตฺตน จิเตฺตน ปริโภโค, โส **สามิปริโภโค** วิย โหติฯ **สีลวโต** ปน ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค ทายชฺชปริโภโค วิย โหติ, ทายกานํ มโนรถสฺส อวิราธนโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“ทายชฺชปริโภเคเยว วา สงฺคหํ คจฺฉตี”**ติฯ กลฺยาณปุถุชฺชนสฺส ปริโภเค วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ตสฺส เสกฺขสงฺคหโตฯ **เสกฺขสุตฺตํ** (สํ. นิ. ๕.๑๓) เหตสฺสตฺถสฺส สาธกํฯ เตนาห **“สีลวาปิ หี”**ติอาทิฯ **ปจฺจนีกตฺตา**ติ ยถา อิณายิโก อตฺตโน รุจิยา อิจฺฉิตเทสํ คนฺตุํ น ลภติ, เอวํ อิณปริโภคยุโตฺต โลกโต นิสฺสริตุํ น ลภตีติ ตปฺปฏิปกฺขตฺตา สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค อาณณฺยปริโภโคติ อาห **“อาณณฺยปริโภโค วา”**ติฯ เอเตน นิปฺปริยายโต จตุปริโภควินิมุโตฺต วิสุํเยวายํ ปริโภโคติ ทเสฺสติฯ **อิมาย สิกฺขายา**ติ สีลสงฺขาตาย สิกฺขายฯ **กิจฺจการี**ติ ปฏิญฺญานุรูปํ ปฏิปชฺชนโต ยุตฺตปตฺตการีฯ

อิทานิ ตเมว กิจฺจการิตํ สุตฺตปเทน วิภาเวตุํ **“วุตฺตมฺปิ เจต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิหาร**นฺติ ปติสฺสยํฯ **สยนาสน**นฺติ มญฺจาทึฯ อุภเยนปิ เสนาสนเมว วุตฺตํฯ **อาป**นฺติ อุทกํฯ **สงฺฆาฏิรชูปวาหน**นฺติ ปํสุมลาทิโน สงฺฆาฏิคตรชสฺส โธวนํฯ **สุตฺวาน ธมฺมํ สุคเตน เทสิต**นฺติ จีวราทีสุ ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวติ สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘; มหานิ. ๒๐๖) นเยน ภควตา เทสิตํ ธมฺมํ สุตฺวาฯ **สงฺขาย เสเววรปญฺญสาวโก**ติ ‘‘ปิณฺฑ’’นฺติ วุตฺตํ ปิณฺฑปาตํ, วิหาราทิปเทหิ วุตฺตํ เสนาสนํ, ‘‘ปิปาสาเคลญฺญสฺส วูปสมนโต ปานียมฺปิ คิลานปจฺจโย’’ติ อาปมุเขน ทสฺสิตํ คิลานปจฺจยํ, สงฺฆาฏิยาทิจีวรนฺติ จตุพฺพิธํ ปจฺจยํ สงฺขาย ‘‘ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา’’ติอาทินา (ม. นิ.

๑.๒๓; ๒.๒๔; ๓.๗๕; สํ. นิ. ๔.๑๒๐; อ. นิ. ๖.๕๘; ๘.๙; ธ. ส. ๑๓๕๕) นเยน ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ **เสเว** เสวิตุํ สกฺกุเณยฺย อุตฺตมปญฺญสฺส ภควโต สาวโก เสโข วา ปุถุชฺชโน วาฯ

ยสฺมา จ สงฺขาย เสวี วรปญฺญสาวโก, **ตสฺมา หิ ปิเณฺฑ…เป…. โปกฺขเร วาริพินฺทุ,** ตถา โหติฯ **กาเลนา**ติ อริยานํ โภชนกาเลฯ **ลทฺธา**ติ ลภิตฺวาฯ **ปรโต**ติ อญฺญโต ทายกโตฯ **อนุคฺคหา**ติ อนุกมฺปาย พหุมฺหิ อุปนีเต **มตฺตํ** โส **ชญฺญา** ชาเนยฺย **สตตํ** สพฺพกาลํ **อุปฏฺฐิโต** อุปฏฺฐิตสฺสติฯ **อาเลปนรูหเน ยถา**ติ เภสชฺชเลปเนน วณสฺส รุหเน วิย, มตฺตํ ชาเนยฺยาติ โยชนาฯ **อาหเร**ติ อาหเรยฺยฯ ‘‘อาหเรยฺยาหาร’’นฺติ วา ปาโฐฯ **ยาปนตฺถ**นฺติ สรีรสฺส ยาปนายฯ **อมุจฺฉิโต**ติ ตณฺหามุจฺฉาย อมุจฺฉิโต เคธํ ตณฺหํ อนาปนฺโนฯ

อตฺตโน มาตุลสฺส สงฺฆรกฺขิตเตฺถรเสฺสว นามสฺส คหิตตฺตา **ภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตสามเณโรฯ สาลิกูร**นฺติ สาลิภตฺตํฯ **สุนิพฺพุต**นฺติ สุสีตลํฯ **อสญฺญโต**ติ อปจฺจเวกฺขณํ สนฺธายาหฯ **สพฺพาสวปริกฺขีโณ**ติ ปริกฺขีณสพฺพาสโวฯ

ปฐมสีลปญฺจกวณฺณนา

๒๐. ปริยโนฺต เอเตสํ อตฺถีติ ปริยนฺตานิ, ปริยนฺตานิ สิกฺขาปทานิ เยสํ เต ปริยนฺตสิกฺขาปทา, เตสํ **ปริยนฺตสิกฺขาปทานํฯ อุปสมฺปนฺนาน**นฺติ ฐเปตฺวา กลฺยาณปุถุชฺชนเสกฺขาเสเกฺข ตทเญฺญสํ อุปสมฺปนฺนานํฯ สามญฺญโชตนาปิ หิ วิเสเส ติฎฺฐติฯ **กุสลธเมฺม ยุตฺตาน**นฺติ วิปสฺสนาจาเร ยุตฺตปยุตฺตานํฯ เสกฺขธมฺมา ปริยนฺตา ปรมา มริยาทา เอตสฺสาติ **เสกฺขปริโยฺต**ฯ นามรูปปริเจฺฉทโต, กุสลธมฺมสมาทานโต วา ปน ปฎฺฐาย ยาว โคตฺรภู, ตาว ปวตฺตกุสลธมฺมปฺปพโนฺธ เสกฺขธเมฺม อาหจฺจ ฐิโต เสกฺขปริโยฺตฯ เสกฺขธมฺมานํ วา เหฎฺฐิมนฺตภูตา สิกฺขิตพฺพา โลกิยา ติโสฺส สิกฺขา เสกฺขปริโยฺต, ตสฺมึ **เสกฺขปริเนฺตฯ ปริปูรการีน**นฺติ กิญฺจิปิ สิกฺขํ อหาเปตฺวา ปูเรนฺตานํฯ อุปริวิเสสาธิคมตฺถํ **กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ**ฯ ตโต เอว สีลปาริปูริอตฺถํ **ปริจฺจตฺตชีวิตานํ**ฯ ทิฎฺฐิสํกิเลเสน อปรามสนียโต ปาริสุทฺธิวนฺตํ สีลํ **อปรามฎฺฐปาริสุทฺธิสีลํ**ฯ กิเลสานํ สพฺพโส ปฎิปฺปสฺสทฺธิยา ปาริสุทฺธิวนฺตํ สีลํ **ปฎิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลํ**ฯ

อนุปสมฺปนฺนานํ อเสกฺขานํ, เสกฺขานํ, กลฺยาณปุถุชฺชนานญฺจ สีลํ มหานุภาวตาย อานุภาวโต อปริยนฺตเมวาติ อาห **‘‘คณนวเสน สปริยนฺตตฺตา’’**ติฯ กายวาจานํ สํวรณโต, วินยนโต จ **สํวรวินยาฯ เปยฺยาลมุเขน นิทฺทิฎฺฐา**ติ ตตฺถ ตตฺถ สตฺถารา เทสิตวิตฺถารนเยน ยถาวุตฺตคณนโต นิทฺทิฎฺฐาฯ **สิกฺขา**ติ สีลสงฺขาตา สิกฺขาฯ **วินยสํวเร**ติ วินยปิฎเกฯ คณนวเสน สปริยนฺตมฺปิ อุปสมฺปนฺนานํ สีลนฺติ เหฎฺฐา วุตฺตํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ยํ กิญฺจิ หิ อุปสมฺปเนฺนน สิกฺขิตพฺพํ สีลํ นาม, ตตฺถ กสฺสจิปิ อนวเสสโต **อนวเสสวเสน** ฯ **สมาทานภาว**นฺติ สมาทานสพฺภาวํฯ **ลาภ…เป…. วเสน อทิฎฺฐปริยนฺตภาโว** ลาภาทิเหตุ สีลสฺส อวีติกฺกโมฯ

ธนํ จเช องฺควรสฺส เหตุ ปาริปนฺถิกโจราทีหิ อุปทฺทุโตฯ **องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน** สปฺปทฎฺฐาทิกาเลฯ **องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ, จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรโนฺต** สุตโสมมหาโพธิสตฺตาทโย วิยฯ เตนาห **‘‘อิมํ สปฺปุริสานุสฺสตึ อวิชหโนฺต’’**ติฯ ชิฆจฺฉาปริสฺสเมน **ชีวิตสํสเย** สติปิฯ **สิกฺขาปทํ อวีติกฺกมฺมา**ติ อสฺสามิเกสุ อมฺพผเลสุ ภูมิยํ ปติเตสุ สมีเปเยว สเนฺตสุปิ ปฎิคฺคาหกาภาเวน อปริภุญฺชโนฺต **ปฎิคฺคหณสิกฺขาปทํ** อวีติกฺกมิตฺวาฯ

สีลวนฺตสฺสาติ สีลวนฺตภาวสฺส **การณา,** สีลวนฺตสฺส วา ตุยฺหํ เอตาทิสํ อํเสน วาหณาทิกํ กิจฺจํ กโรติ, การณา สีลสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **สุโธตชาติมณิ วิยา**ติ จตูสุ ปาสาเณสุ สมฺมเทว โธตชาติมณิ วิยฯ **มหาสงฺฆรกฺขิตภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตเตฺถรานํ วิยา**ติ มหาสงฺฆรกฺขิตเตฺถรสฺส, ตเสฺสว ภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตเตฺถรสฺส วิย จฯ ‘‘กิมตฺถํ มยํ อิธาคตา’’ติ มหาชนสฺส วิปฺปฏิสาโร ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **อจฺฉริกายา**ติ องฺคุลิโผฏฺเนนฯ **อสติยา**ติ สติสโมฺมเสนฯ **อญฺญาณปกต**นฺติ อญฺญาเณน อปรชฺฌิตฺวา กตํ, อชานิตฺวา กตนฺติ อโตฺถฯ

อปฺปสฺสุโตปิ เจ โหตีติ สุตฺตเคยฺยาทิสุตรหิโต โหติ เจฯ **สีเลสุ อสมาหิโต**ติ ปาติโมกฺขสํวราทิสีเลสุปิ น สมฺมา ปติฏฺฐิโต โหติ เจฯ **นาสฺส สมฺปชฺชเต สุต**นฺติ อสฺส สีลรหิตสฺส ปุคฺคลสฺส สุตํ อตฺตโน, ปเรสญฺจ กตฺถจิ ภวสมฺปตฺติอาวหํ น โหติฯ ‘‘ทุสฺสีโลยํ ปุริสปุคฺคโล’’ติ หิ สิกฺขากามา น ตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมนฺติฯ **พหุสฺสุโตปิ เจ**ติ เอตฺถ **เจ**-ติ นิปาตมตฺตํฯ **ปสํสิโต**ติ ปสํสิโต เอว นามฯ

ราคเวเสน อปรามฏฺฐคหเณน ตณฺหาปรามาสาภาวมาหฯ **ตถารูป**นฺติ ราคเวเสน อปรามฏฺฐํฯ **ภินฺทิตฺวา**ติ หนิตฺวาฯ **สญฺญเปสฺสามี**ติ สญฺญตฺติํ กริสฺสามิ, อปฺปกํ เวลํ มํ วิเสฺสเชฺชตฺนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อฏฺฏิยามี**ติ ชิคุจฺฉามิฯ **หรายามี**ติ ลชฺชามิฯ

ปลิปโนฺนติ สีทโนฺต, สมฺมกฺขิโต วาฯ **สีเลเนว สทฺธิํ มริสฺสามี**ติ สีลํ อวินาเสโนฺต เตนสเหว มริสฺสามิ, น อิทานิ กทาจิปิ ตํ ปริจฺจชิสฺสามิฯ สติ หิ ภวาทาเน สีเลน วิโยโค สิยา, ภวเมว นาทิยิสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ **โรคํ สมฺมสโนฺต**ติ โรคภูตํ เวทนํ เวทนามุเขน เสสารูปธเมฺม, รูปธเมฺม จ ปริคฺคเหตฺวา วิปสฺสโนฺตฯ

รุปฺปโตติ วิการํ อาปาทิยมานสรีรสฺสฯ **ปริสุสฺสตี**ติ สมนฺตโต สุสฺสติฯ ยถา กิํ? **ปุปฺผํยถา ปํสุนิ อาตเป กตํ** สูริยาตปสนฺตเตฺต ปํสุนิ ฐปิตํ สิรีสาทิปุปฺผํ วิยาติ อโตฺถฯ **อชญฺญ**นฺติ อมนุญฺญํ ชิคุจฺฉนียํฯ **ชญฺญสงฺขาต**นฺติ พาเลหิ ‘‘ชญฺญ’’นฺติ เอวํ กิตฺติตํฯ **ชญฺญรูปํอปสฺสโต**ติ ยถาภูตํ อปฺปสฺสโต อวิทฺทสุโน ‘‘ชญฺญ’’นฺติ ปสํสิตํฯ **ธิรตฺถุม**นฺติ ธิ อตฺถุ อิมํ, ธิ-สทฺทโยเคน สพฺพตฺถ อุปโยควจนํ, อิมสฺส ปูติกายสฺส ธิกาโร โหตูติ อโตฺถฯ **ทุคฺคนฺธิย**นฺติ ทุคฺคนฺธิกํ ทุคฺคนฺธวนฺตํฯ **ยตฺถ** ยถาวุเตฺต ปูติกาเย ราคเหตุ **ปมตฺตา** ปมาทํ อาปนฺนาฯ **ปชา**ติ สตฺตาฯ **หาเปนฺติ มคฺคํ สุคตูปปตฺติยา**ติ สุคตูปปตฺติยา มคฺคํ, สีลมฺปิ หาเปนฺติ, ปเคว ฌานาทินฺติ อธิปฺปาโยฯ เกวลํ ‘‘อรหโนฺต’’ติ วตฺตพฺพา สาวกขีณาสวา, อิตเร ปน ปเจฺจกพุทฺธา สมฺมาสมฺพุทฺธาติ สห วิเสสเนนาติ อาห **‘‘อรหนฺตาทีน’’**นฺติฯ **สพฺพทรถปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยา**ติ สพฺพกิเลสทรถปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยาฯ

ทุติยสีลปญฺจกวณฺณนา

ปาณาติปาตาทีนนฺติ **อาทิ**-สเทฺทน อทินฺนาทานาทีนํ อกุสลกมฺมปถานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ปหานาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เวรมณิอาทีนํ จตุนฺนํฯ เกสุจิ โปตฺถเกสุ ‘‘ปหานวเสนา’’ติ ลิขนฺติ, สา ปมาทเลขาฯ **ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีล**นฺติ หิโรตฺตปฺปกรุณาโลภาทิปมุเขน เยน กุสลจิตฺตุปฺปาเทน ปาณาติปาโต ปหียติ, ตํ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีลนเฏฺฐน สีลํฯ ตถา ปาณาติปาตา วิรติ **เวรมณี สีลํ**ฯ ปาณาติปาตสฺส ปฏิปกฺขเจตนา **เจตนา สีลํ**ฯ ปาณาติปาตสฺส สํวรณํ ปเวสทฺวารปิธานํ **สํวโร สีลํ**ฯ ปาณาติปาตสฺส อวีติกฺกมนํ **อวีติกฺกโม สีลํ**ฯ **อทินฺนาทานสฺสา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อภิชฺฌา**ทีนํ ปน อ

นภิชฺฌาทิวเสน ปหานํ เวทิตพฺพํฯ เวรมณี เจตนา ตํสมฺปยุตฺตา สํวราวีติกฺกมา ตปฺปมุขา ธมฺมาฯ

เอวํ ทสกุสลกมฺมปถวเสน ปหานสีลาทีนิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สอุปายานํ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ, อฏฺฐารสนฺนํ มหาวิปสฺสนานํ, อริยมคฺคานญฺจ วเสน ตานิ ทเสฺสตุํ **“เนกฺขเมฺมนา”**ติ อาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **เนกฺขเมฺมนา**ติ อโลภปฺปธาเนน กุสลจิตฺตุปฺปาเทนฯ กุสลา หิ ธมฺมา กามปฏิปกฺขา อิธ ‘‘เนกฺขมฺม’’นฺติ อธิเปฺปตาฯ เตนาห **“กามจฺฉนฺทสฺส ปหานํ สีล”**นฺติ อาทิฯ ตตฺถ **ปหานสีลา**ทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ วิเสสเมว วกฺขามฯ **อพฺยาปาเทนา**ติ เมตฺตายฯ **อาโลกสญฺญายา**ติ วิภูตํ กตฺวา มนสิกรเณน อุปฏฺฐิตอาโลกสญฺชานเนน ฯ **อวิเกฺขเปนา**ติ สมาธินาฯ **ธมฺมววตฺถาเนนา**ติ กุสลาทิธมฺมานํ ยาถาวนิจฺฉเยนฯ สปจฺจยนามรูปววตฺถาเนนาติปิ วทนฺติฯ

เอวํ กามจฺฉนฺทาทินีวรณปฺปหาเนน ‘‘อภิชฺฌํ โลเก ปหายา’’ติอาทินา (วิภ. ๕๓๘) วุตฺตาย ปฐมชฺฌานาธิคมสฺส อุปายภูตาย ปุพฺพภาคปฏิปทาย วเสน ปหานสีลาทีนิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สอุปายานํ อฏฺฐสมาปตฺติอาทีนํ วเสน ทเสฺสตุํ **“ญาเณนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ นามรูปปริคฺคหกงฺขาวิตรณานํ หิ วิพนฺธภูตสฺส โมหสฺส ทูรีกรเณน ญาตปริญฺญาย ฐิตสฺส อนิจฺจสญฺญาทโย สิชฺฌนฺติฯ ตถา ฌานสมาปตฺตีสุ อภิรตินิมิเตฺตน ปาโมเชฺชนฯ ตตฺถ อนภิรติยา วิโนทิตาย ฌานาทีนํ สมธิคโมติ สมาปตฺติวิปสฺสนานํ อรติวิโนทนอวิชฺชาปทาลนาทินา อุปาโยติ วุตฺตํ **“ญาเณน อวิชฺชาย, ปาโมเชฺชน อรติยา”**ติฯ อุปฺปฏิปาฏินิเทฺทโส ปน นีวรณสภาวาย อวิชฺชาย เหฏฺฐานีวรเณสุปิ สงฺคหทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

“ปฐเมน ฌาเนน นีวรณาน”นฺติอาทีสุ กถํ ฌานานํ สีลภาโว, กถํ วา ตตฺถ วิรติยา สมฺภโวฯ สุวิสุทฺธกายกมฺมาทิกสฺส หิ จิตฺตสมาทานวเสน อิมานิ ฌานานิ ปวตฺตนฺติ, น ปริตฺตกุสลานิ วิย กายกมฺมาทิวิโสธนวเสน, นาปิ มคฺคผลธมฺมา วิย ทุจฺจริตทุราชีวสมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสนาติ? สจฺจเมตํฯ มหคฺคตธเมฺมสุ นิปฺปริยาเยน นตฺถิ สีลนโฏฺฐ, กุโต วิรมณโฏฺฐฯ ปริยาเยน ปเนตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ โก ปน โส ปริยาโย? ยทเคฺคน มหคฺคตา กุสลธมฺมา ปฏิปเกฺข ปชหนฺติ, ตทเคฺคน ตโต โอรตาฯ เต จ ยถา จิตฺตํ นาโรหนฺติ, เอวํ สํวุตา นาม โหนฺติฯ ปริยุฏฺฐานสงฺขาโต มโนทฺวาเร วีติกฺกโม นตฺถิ เอเตสูติ อวีติกฺกมาติ จ วุจฺจนฺติ, เจตนา ปน ตํสมฺปยุตฺตาติฯ โสยมโตฺถ ปรโต อาคมิสฺสติฯ เอวญฺจ กตฺวา วิตกฺกาทิปหานวจนมฺปิ สมตฺถิตํ โหติฯ น หิ นิปฺปริยายโต สีลํ กุสลธมฺมานํ ปหายกํ ยุชฺชติ, น เจตฺถ อกุสลวิตกฺกาทโย อธิเปฺปตาฯ กิญฺจาปิ ปฐมชฺฌานูปจาเรเยว ทุกฺขสฺส, จตุตฺถชฺฌานูปจาเร จ สุขสฺส ปหานํ โหติ, อติสยปหานํ ปน สนฺธาย วุตฺตํ **“จตุเตฺถน ฌาเนน สุขทุกฺขานํ ปหาน”**นฺติฯ **“อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา”**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **อารุปฺปกถายํ** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๗๕ อาทโย) อาคมิสฺสติฯ

อนิจฺจสฺส, อนิจฺจนฺติ วา อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**ฯ เตภูมิกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย วิปสฺสนาเยตํ นามํฯ **นิจฺจสญฺญายา**ติ ‘‘สงฺขตธมฺมา นิจฺจา สสฺสตา’’ติ เอวํ ปวตฺตาย มิจฺฉาสญฺญาย, สญฺญาคฺคหเณเนว ทิฏฺฐิจิตฺตานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อิโต ปราสุปิฯ **นิพฺพิทานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นนฺทิยา**ติ สปฺปีติกตณฺหายฯ **วิราคานุปสฺสนายา**ติ วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **ราคสฺสา**ติ สงฺขาเรสุ ราคสฺสฯ **นิโรธานุปสฺสนายา**ติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส อนุปสฺสนายฯ ยถา วา สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติเยว, อายตึ ปุนพฺภววเสน น อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ อนุปสฺสนา นิโรธานุ

ปสฺสนาฯ เตนวาห ‘‘นิโรธานุปสฺสนาย นิโรเธติ โน สมุเทตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๘๓)ฯ มุญฺจิตุกามตาย หิ อยํ พลปฺปตฺตาฯ สงฺขารานํ ปฏินิสฺสชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา**ฯ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา หิ อยํ ฯ **อาทานสฺสา**ติ นิจฺจาทิวเสน คหณสฺสฯ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณวเสน เอกตฺตคหณํ ฆนสญฺญา, ตสฺสา **ฆนสญฺญายฯ อายูหนสฺสา**ติ อภิสงฺขรณสฺสฯ สงฺขารานํ อวตฺถาทิวิเสสาปตฺติ **วิปริณาโมฯ ธุวสญฺญายา**ติ ถิรภาวคหณสฺสฯ **นิมิตฺตสฺสา**ติ สมูหาทิฆนวเสน สกิจฺจปริเจฺฉทตาย จ สงฺขารานํ สวิคฺคหตายฯ **ปณิธิยา**ติ ราคาทิปณิธิยา, ตณฺหาวเสน สงฺขาเรสุ นินฺนตายาติ อโตฺถฯ **อภินิเวสสฺสา**ติ อตฺตานุทิฏฺฐิยาฯ อนิจฺจทุกฺขาทิวเสน สพฺพเตภูมกธมฺมตีรณา **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาฯ สาราทานาภินิเวสสฺสา**ติ อสาเรสุ สารคหณวิปลฺลาสสฺสฯ **ยถาภูตญาณทสฺสนํ** ถิรภาวปตฺตา อนิจฺจาทิอนุปสฺสนาวฯ อุทยพฺพยญาณนฺติ เกจิฯ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนนฺติ อปเรฯ ‘‘อิสฺสรกุตฺตาทิวเสน โลโก สมุปฺปโนฺน’’ติ อภินิเวโส **สโมฺมหาภินิเวโส**ฯ อุเจฺฉทสสฺสตาภินิเวโสติ เกจิฯ ‘‘อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธาน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตา (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐; มหานิ. ๑๗๔) สํสยาปตฺติ สโมฺมหาภินิเวโสติ อปเรฯ สงฺขาเรสุ ตาณเลณภาวคหณํ **อาลยาภินิเวโส**ฯ ‘‘อาลยรตา อาลยสมฺมุทิตา’’ติ (ที. นิ. ๒.๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗-๘) วจนโต อาลโย ตณฺหาฯ สา เอว จกฺขาทีสุ, รูปาทีสุ จ อภินิวิสนวเสน ปวตฺติยา อาลยาภินิเวโสติ อปเรฯ ‘‘เอวํ ฐิตา เต สงฺขารา ปฏินิสฺสชฺชียนฺตี’’ติ ปวตฺตํ ญาณํ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนาฯ อปฺปฏิสงฺขา** ปฏิสงฺขาย ปฏิปกฺขภูตา โมหปฺปธานา อกุสลธมฺมาฯ วฏฺฏโต วิคตตฺตา วิวฏฺฏํ นิพฺพานํ, ตตฺถ นินฺนภาวสงฺขาเตน อนุปสฺสเนน ปวตฺติ **วิวฏฺฏานุปสฺสนา,** สงฺขารุเปกฺขา เจว อนุโลมญาณญฺจฯ **สโญฺญคาภินิเวโส** สํยุชฺชนวเสน สงฺขาเรสุ อภินิวิสนํฯ

ทิเฏฺฐกฏฺฐานนฺติ ทิฏฺฐิยา สหเชกฏฺฐานญฺจ ปหาเนกฏฺฐานญฺจฯ **โอฬาริกาน**นฺติ อุปริมคฺควเชฺฌ กิเลเส อุปาทาย วุตฺตํฯ อญฺญถา ทสฺสเนน ปหาตพฺพาปิ ทุติยมคฺควเชฺฌหิ โอฬาริกาฯ **อณุสหคตาน**นฺติ อณุภูตานํ, อิทํ เหฏฺฐิมมคฺควเชฺฌ อุปาทาย วุตฺตํฯ **สพฺพกิเลสาน**นฺติ อวสิฏฺฐสพฺพกิเลสานํฯ น หิ ปฐมมคฺคาทีหิ ปหีนา กิเลสา ปุน ปหียนฺติฯ

‘‘จิตฺตสฺส อวิปฺปฏิสาราย สํวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ สํวโร อวิปฺปฏิสารตฺถายฯ ‘‘อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข, อานนฺท, กุสลานิ สีลานี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑) วจนโต เจตโส อวิปฺปฏิสารตฺถาย ภวนฺติฯ อวิปฺปฏิสาโร ปาโมชฺชตฺถายฯ ‘‘โยนิโส มนสิ กโรโต ปาโมชฺชํ ชายตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๙) วจนโต **ปาโมชฺชาย สํวตฺตนฺติ**ฯ ปาโมชฺชํ ปีติยาฯ ‘‘ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๖๖; ๓.๓๕๙; อ. นิ. ๓.๙๖; ๖.๑๐; ๑๑.๑๒) วจนโต **ปีติยา สํวตฺตนฺติ**ฯ ปีติ ปสฺสทฺธตฺถายฯ ‘‘ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๖๖; ๓.๓๕๙; อ. นิ. ๓.๙๖; ๖.๑๐; ๑๑.๑๒) วจนโต **ปสฺสทฺธิยา สํวตฺตนฺติ**ฯ ปสฺสทฺธิ สุขตฺถายฯ ‘‘ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๖๖; ๓.๓๕๙; อ. นิ. ๓.๙๖; ๖.๑๐; ๑๑.๑๒) วจนโต **โสมนสฺสาย สํวตฺตนฺตี**ติฯ ‘‘สุขตฺถาย สุขํ เวเทตี’’ติ เจตฺถ โสมนสฺสํ ‘‘สุข’’นฺติ วุตฺตํฯ **อาเสวนายา**ติ สมาธิสฺส อาเสวนายฯ นิรามิเส หิ สุเข สิเทฺธ ‘‘สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๖๖; ๓.๓๕๙; อ. นิ. ๓.๙๖; ๖.๑๐; ๑๑.๑๒) วจนโต สมาธิ สิโทฺธเยว โหติ, ตสฺมา สมาธิสฺส อาเสวนาย ปคุณพลวภาวาย สํวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **ภาวนายา**ติ ตเสฺสว สมาธิสฺส วฑฺฒิยาฯ **พหุลีกมฺมายา**ติ ปุนปฺปุนํ กิริยายฯ **อลงฺการายา**ติ ตเสฺสว สมาธิสฺส ปสาธนภูตสทฺธินฺทฺริยาทินิปฺผตฺติยา อลงฺการาย **สํวตฺตนฺติฯ ปริกฺขารายา**ติ อวิปฺปฏิสาราทิกสฺส สมาธิสมฺภารสฺส สิทฺธิยา ตเสฺสว สมาธิสฺส ปริกฺขาราย สํวตฺตนฺติฯ สมฺภารโตฺถ หิ อิธ ปริกฺขาร-สโทฺทฯ ‘‘เย จ โข อิเม ปพฺพชิเตน ชีวิตปริกฺขารา สมุทาเนตพฺพา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙๑) วิย สมฺภาโรติ จ ปจฺจโย เวทิตโพฺพฯ

กามณฺฑจายํ ปริกฺขาร-สโทฺท ‘‘รโถ สีลปริกฺขาโร’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔) อลงฺการโตฺถฯ ‘‘สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขตฺตํ โหตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๖๗) ปริวารโตฺถ วุโตฺตฯ อิธ ปน อลงฺการปริวารานํ วิสุํ คหิตตฺตา ‘‘สมฺภารโตฺถ’’ติ วุตฺตํ ฯ **ปริวารายา**ติ มูลการณภาเวเนว สมาธิสฺส ปริวารภูตสติวีริยาทิธมฺมวิเสสสาธเนน ปริวารสมฺปตฺติยา สํวตฺตนฺติฯ **ปาริปูริยา**ติ วสีภาวสมฺปาปเนน, วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภาวาปาทเนน จ ปริปุณฺณภาวสาธนโต สมาธิสฺส ปาริปูริยา **สํวตฺตนฺติ**ฯ

เอวํ สุปริสุทฺธสีลมูลกํ สพฺพาการปริปูรํ สมาธิํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘สมาหิโต ปชานาติ ปสฺสติ, ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ , วิราคา วิมุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๒; ส. นิ. ๓.๑๔) วจนโต สีลมูลกานิ สมาธิปทฏฺฐานานิ ปโยชนานิ ทเสฺสตุํ **‘‘เอกนฺตนิพฺพิทายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ นิพฺพิทาย หิ ทสฺสิตาย ตสฺสา ปทฏฺฐานภูตํ ยถาภูตญาณทสฺสนํ ทสฺสิตเมว โหติ, ตสฺมิํ อสติ นิพฺพิทาย อสิชฺฌนโตฯ นิพฺพิทาทโย อตฺถโต วิภตฺตา เอวฯ ยถาภูตญาณทสฺสนนฺติ ปเนตฺถ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ อธิเปฺปตํฯ เอวเมตฺถ อมตมหานิพฺพาน ปริโยสานํ สีลสฺส ปโยชนํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ปหานาทีสุ สีลตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอตฺถ จา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ปชหนํ อนุปฺปาท นิโรโธ **ปหาน**นฺติ ตสฺส ภาวสาธนตํ สนฺธาย **‘‘ปหานนฺติ โกจิ ธโมฺม นาม นตฺถี’’**ติ วุตฺตํฯ ยถา ปนสฺส ธมฺมภาโว สมฺภวติ, ตถา เหฏฺฐา สํวณฺณิตเมวฯ เอวํ หิสฺส สีลภาโว สุฏฺฐุ ยุชฺชติฯ **ตํ ตํ ปหาน**นฺติ ‘‘ปาณาติปาตสฺส ปหานํ, อทินฺนาทานสฺส ปหาน’’นฺติ เอวํ วุตฺตํ ตํ ตํ ปหานํฯ **ตสฺส ตสฺส กุสลธมฺมสฺสา**ติ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ เมตฺตาทิกุสลธมฺมสฺส, อทินฺนาทานสฺส ปหานํ จาคาทิกุสลธมฺมสฺสาติ เอวํ ตสฺส ตสฺส กุสลธมฺมสฺสฯ **ปติฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ ปติฏฺฐาน ภาเวนฯ ปหานํ หิ ตสฺมิํ สติ โหติ, อสติ น โหติ, ตสฺส ‘‘ปติฏฺฐาน’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ กตฺวา ยสฺมิํ สนฺตาเน ปาณาติปาตาทโย ตสฺส ปกมฺปเหตโวติ ตปฺปหานํ **วิกมฺปาภาวกรเณน จ สมาธานํ** วุตฺตํฯ เอวํ เสสปหาเนสุปิ วตฺตพฺพํฯ **สมาธานํ** สณฺฐปนํ, สํยมนํ วาฯ **อิตเร จตฺตาโร**ติ เวรมณิอาทโย จตฺตาโร ธมฺมา น ปหานํ วิย โวหารมตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตโต ตโต**ติ ตมฺหา ตมฺหา ปาณาติปาตาทิโตฯ **ตสฺส ตสฺสา**ติ ปาณาติปาตาทิกสฺส สํวรณวเสน, ตสฺส ตสฺส วา สํวรสฺส วเสนฯ **ตทุภยสมฺปยุตฺตเจตนาวเสนา**ติ เวรมณีหิ, สํวรธเมฺมหิ จ สมฺปยุตฺตาย เจตนาย วเสนฯ **ตํ ตํ อวีติกฺกมนฺตสฺสา**ติ ตํ ตํ ปาณาติปาตาทิํ อวีติกฺกมนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส, ธมฺมสมูหสฺส วา วเสน **เจตโส ปวตฺติสพฺภาวํ สนฺธาย วุตฺตา**ฯ ตสฺมา เอ กกฺขเณปิ ลพฺภนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

สีลสํกิเลสโวทานวณฺณนา

๒๑. สํกิลิสฺสติ เตนาติ **สํกิเลโส**ฯ โก ปน โสติ อาห **‘‘ขณฺฑาทิภาโว สีลสฺส สํกิเลโส’’**ติฯ โวทายติ วิสุชฺฌติ เอเตนาติ **โวทานํ, อขณฺฑาทิภาโวฯ ลาภยสาทีติ อาทิ**-สเทฺทน ญาติองฺคชีวิตาทีนํ สงฺคโหฯ **สตฺตสุ อาปตฺติกฺขเนฺธสุ อาทิมฺหิ วา อเนฺต วา เวมเชฺฌ**ติ จ อิทํ เตสํ อุเทฺทสาทิปาฬิวเสน วุตฺตํฯ น หิ อโญฺญ โกจิ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อนุกฺกโม อตฺถิฯ **ขณฺฑ**นฺติ ขณฺฑวนฺตํ, ขณฺฑิตํ วาฯ **ฉิทฺท**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปริยเนฺต ฉินฺนสาฏโก วิยา**ติ วตฺถเนฺต, ทสเนฺต วา ฉินฺนวตฺถํ วิยฯ

เอวนฺติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรนฯ **เมถุนสํโยควเสนา**ติ ราคปริยุฏฺฐาเนน สทิสภาวาปตฺติยา มิถุนานํ อิทนฺติ เมถุนํ, นิพนฺธนํฯ เมถุนวเสน สมาโยโค เมถุนสํโยโคฯ อิธ ปน เมถุนสํโยโค วิยาติ เมถุนสํโยโค, ตสฺส วเสนฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ โลเกฯ **เอกโจฺจ**ติ เอโกฯ **สมโณ วา**

พฺราหฺมโณ วาติ ปพฺพชฺชามเตฺตน สมโณ วา ชาติมเตฺตน พฺราหฺมโณ วาฯ **ทฺวยํทฺวยสมาปตฺตินฺ**ติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ สมาปชฺชิตพฺพํ, เมถุนนฺติ อโตฺถฯ **น เหว โข สมาปชฺชตี**ติ สมฺพนฺโธฯ **อุจฺฉาทนํ** อุพฺพตฺตนํฯ **สมฺพาหนํ** ปริมทฺทนํฯ **สาทิยตี**ติ อธิวาเสติฯ **ตทสฺสาเทตี**ติ ตํ อุจฺฉาทนาทึ อภิรมติฯ **นิกาเมตี**ติ อิจฺฉติฯ **วิตฺตินฺ**ติ ตุฎฺฐึฯ **อิทมฺปิ โข**ติ เอตฺถ **อิทนฺ**ติ ยถาวุตฺตํ สาทิยนาทึ ขณฺฑภาวาทิวเสน เอกํ กตฺวา วุตฺตํฯ **ปิ**-สโทฺท วกฺขมานํ อุปาทาย สมฺจฺจยโตฺถฯ **โข**-สโทฺท อวธารณโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยเทตํ พฺรหฺมจารีปฎิญฺญสฺส อสติปิ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติยํ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนนฺหาปนสมฺพาหนสาทิยนาทิ, อิทมฺปิ เอกํเสน ตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑาทิภาวาปาทนโต ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปีติฯ เอวํ ปน ขณฺฑาทิภาวาปตฺติยา โส อปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรติ, น ปริสุทฺธํ, สํยุโตฺต เมถุนสํโยเคน, น วิสํยุโตฺตฯ ตโต จสฺส น ชาติอาทีหิ ปริมุตฺตีติ ทเสฺสโนฺต **"อยํ วุจฺจตี"**ติอาทิมาหฯ

สญฺชคฺฆตีติ กิเลสวเสน มหาหสิตํ หสติฯ **สํกีฬตี**ติ กายสํสคฺควเสน กีฬติฯ **สํเกลายตี**ติ สพฺพโส มาตุคามํ เกลายโนฺต วิหรติฯ **จกฺขุนา**ติ อตฺตโน จกฺขุนาฯ **จกฺขุนฺ**ติ มาตุคามสฺส จกฺขุํฯ **อุปนิชฺฌายตี**ติ อุเปจฺจ นิชฺฌายติ โอโลเกติฯ **ติโรกุฎฺฎา**ติ กุฎฺฎสฺส ปรโตฯ ตถา **ติโรปาการา**ฯ มตฺติกามยา ภิตฺติ กุฎฺฎํ, อิฎฺฐกามยา ปาการาโรติ วทนฺติฯ ยา กาจิ วา ภิตฺติ โปริสโต ทิยฑฺฒรตนุจฺจปฺปมาณา กุฎฺฎํ, กุฎฺฎโต อธิโก ปาการาโรฯ

อสฺสาติ พฺรหฺมจารีปฎิญฺญสฺสฯ **ปุเพฺพ**ติ วตสมาทานโต ปุเพฺพฯ **กามคุเณหี**ติ กามโกฎฺฐาเสหิฯ **สมปฺปิตนฺ**ติ สุฎฺฐุ อปฺปิตํ สหิตํฯ **สมงฺคีภูตนฺ**ติ สมนฺนาคตํฯ **ปริจารยมานนฺ**ติ กีฬนฺตํ, อุปฎฺฐหิยมานํ วาฯ **ปณิธายา**ติ ปเตฺถตฺวาฯ **สีเลนา**ติอาทีสุ ยมนิยมาทิสมาทานวเสน **สีลํ**ฯ อวีติกฺกมวเสน **วตํ**ฯ อุภยมฺปิ **สีลํ**ฯ ทุกฺกรจริยวเสน ปวตฺติตํ **วตํ**ฯ ตํตํอกิจฺจสมฺมตโต วา นิวตฺติลกฺขณํ **สีลํ**ฯ ตํตํสมาทานวโต เวสโภชนกิจฺจกรณาทิวิเสสปฎิปตฺติ **วตํ**ฯ สพฺพถาปิ ทุกฺกรจริยา **ตโป**ฯ เมถุนวิรติ **พฺรหฺมจริยํ**ฯ

สพฺพโสติ อนวเสสโต, สเพฺพสํ วาฯ **อเภเทนา**ติ อวีติกฺกเมนฯ อปราย จ ปาปธมฺมานํ อนุปฺปตฺติยา, คุณานํ อุปฺปตฺติยา สงฺคหิโตติ โยชนาฯ ตตฺถ กุชฺฌนลกฺขโณ **โกโธ**ฯ อุปนนฺธนลกฺขโณ **อุปนาโห**ฯ ปเรสํ คุณมกฺขนลกฺขโณ **มโกฺข**ฯ ยุคคฺคาหลกฺขโณ **ปฬาโส**ฯ ปรสมฺปตฺติอุสูยนลกฺขณา **อิสฺสา**ฯ อตฺตสมฺปตฺตินิคูหนลกฺขณํ **มจฺฉริยํ**ฯ สนฺตโทสปฎิจฺฉาทนลกฺขณา **มายา**ฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนลกฺขณํ **สาเฐยฺยํ**ฯ จิตฺตสฺส ถทฺธภาวลกฺขโณ **ถโมฺภ**ฯ กรณุตฺตริยลกฺขโณ **สารโมฺภ**ฯ อุนฺนติลกฺขโณ **มาโน**ฯ อพฺภุนฺนติลกฺขโณ **อติมาโน**ฯ มชฺชนลกฺขโณ **มโท**ฯ จิตฺตโวสคฺคลกฺขโณ **ปมาโทฯ อาทิ**-สเทฺทน โลภโมหวิปรีตมนสิการาทีนํ สงฺคโหฯ

อิทานิ ''อขณฺฑาทิภาโว ปนา''ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปากฎตรํ กาตุํ **"ยานิ หี"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนุปหตานี**ติ อนุปทฺทุตานิฯ วิวฎฺฎูปนิสฺสยตาย ตณฺหาทาสพฺยโต โมจเนน **ภุชิสฺสภาวกรณํ**ฯ อวิญฺญูนํ อปฺปมาณตฺตา วุตฺตํ **"วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา"**ติฯ สมาธิสํวตฺตนํ วา เอเตสํ ปโยชนํ, สมาธิสํวตฺตเน วา นิยุตฺตานีติ **สมาธิสํวตฺตนิกานิ**ฯ นิทฺทาเนน สสฺสสมฺปตฺติ วิย ปฎิปกฺขวิคเมน สีลสมฺปทา, สา จ ตตฺถ สติ โทสทสฺสเนติ อาห **"สีลวิปตฺติยา จ อาทีนวทสฺสเนนา"**ติฯ นิสมฺมการีนํ ปโยชนครุกตาย ทิฎฺฐคุเณเยว สมฺมาปฎิปตฺตีติ วุตฺตํ **"สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนนา"**ติฯ

ตตฺถ สีลวิปตฺติยา อาทีนโว สีลสมฺปทาย เหฎฺฐา ทสฺสิตอานิสํสปฎิปกฺขโต เวทิตโพฺพ, ตํ สุวิเญฺญยฺยนฺติ อวิตฺถาเรตฺวา ปการนฺตเรหิ ทเสฺสตุํ **"อปิจา"**ติ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยถา สีล

สมฺปทา สตฺตานํ มนุสฺสภาวการณํ, เอวํ สีลวิปตฺติ อมนุสฺสภาวการณนฺติ อาห **“ทุสฺสีโล… เป…. เทวมนุสฺสาน”**นฺติฯ **อนนุสาสนีโย** ชิคุจฺฉิตพฺพโตฯ **ทุกฺขิโต**ติ สญฺชาตทุกฺโขฯ **วิปฺปฏิสารี**ติ ‘‘อกตํ วต เม กลฺยาณ’’นฺติอาทินา ปจฺจานุตาปีฯ **ทุพฺพณฺโณ**ติ คุณวณฺเณน, กายวณฺเณน จ วิรหิโตฯ **อสฺสา**ติ ทุสฺสีลสฺสฯ สมฺผสฺสิตานํ ทุกฺข ทุกฺขาวโห สมฺผสฺส เอตสฺสาติ **ทุกฺขสมฺผสฺส**ฯ คุณานุภาวาภาวโต อปฺปํ อคฺฆตีติ **อปฺปคฺโฆฯ อเนกวสฺสคณิกคูถกูโป วิยา**ติ อเนกวสฺสสมูเห สญฺจิตุกฺการาวาโฏ วิยฯ **ทุพฺพิโสธโน** โสเธตุํ อสกฺกุเณยฺยฯ **ฉวาลาตํ** ฉวฑาเห สนฺตชฺชนุมฺมุกฺกํฯ **อุภโต ปริพาหิโร**ติ สามญฺญโต, คิหิโภคโต จ ปริหีโนฯ สเพฺพสํ เวรี, สเพฺพ วา เวรี เอตสฺสาติ สพฺพเวรี, โส เอว **สพฺพเวริโก, ปุริโส**ฯ สํวาสํ นารหตีติ **อสํวาสารโหฯ สทฺธมฺม**ติ ปฏิปตฺติสทฺธมฺม, ปฏิเวธสทฺธมฺม จฯ

‘‘อคฺคิกฺขนฺธปริยาเย วุตฺตทุกฺขภาคิตายา’’ติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ทุสฺสีลานญฺหิ”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ปญฺจกามคุณปริโภคสุเข, ปเรหิ กยิรมานวนฺทนมานนาทิสุเข จ อสฺสาเทน คธิตจิตฺตา **ปญฺจกาม…เป…. คธิตจิตฺตา,** เตสํฯ เต ยถาวุตฺตสุขสฺสาทา ปจฺจยา เอตสฺสาติ **ตปฺปจฺจยํ**ฯ ทุกฺขนฺติ สมฺพนฺโธฯ

ปสฺสถ โนติ ปสฺสถ นุ, อปิ ปสฺสถฯ **มหนฺตนฺ**ติ วิปุลํฯ **อคฺคิกฺขนฺธ**นฺติ อคฺคิสมูหํฯ **อาทิตฺต**นฺติ ปทิตฺตํฯ **สมฺปชฺชลิต**นฺติ สมนฺตโต ปชฺชลิตํ อจฺฉิวิปฺผุลิงฺคานิ มุจฺจนฺตํฯ **สโชติภูต**นฺติ สปภํ สมนฺตโต อุฏฺฐิตาหิ ชาลาหิ เอกปฺปภาสมุทยภูตํฯ **ตํ กึ มญฺญถา**ติ ตํ อิทานิ มยา วุจฺจมานมตฺถํ กึ มญฺญถาติ อนุมติคหณตฺถํ ปุจฺฉติฯ **อาลิเงฺคตฺวา**ติ อุปคูหิตฺวาฯ **อุปนิสีเทยฺยา**ติ เตเนว อาลิงฺคเนน อุเปจฺจ นิสีเทยฺยฯ ยทตฺถเมตฺถ สตฺถา อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนํ, กญฺญาลิงฺคนญฺจ อาเนสิ, ตมตฺถํ วิภาเวตุํ **“อาโรจยามี”**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **อาโรจยามี**ติ อามเนฺตมิฯ **โว**ติ ตุเมฺหฯ **ปฏิเวทยามี**ติ ปโพเธมิฯ **ทุสฺสีลสฺสา**ติ นิสฺสีลสฺส สีลวิรหิตสฺสฯ **ปาปธมฺมสฺสา**ติ ทุสฺสีลตฺตา เอว หีนชฺฌาสยตาย ลามกสภาวสฺสฯ **อสุจิสงฺกสฺสรสมาจารสฺสา**ติ อปริสุทฺธกายสมาจาราทิตาย อสุจิสฺส หุตฺวา สงฺกาย สริตพฺพสมาจารสฺสฯ ทุสฺสีโล หิ กิญฺจิเทว อสารุปฺปํ ทิสฺวา ‘‘อิทํ อสุเกน กตํ ภวิสฺสตี’’ติ ปเรสํ อาสงฺกนีโยว โหติ, เกนจิเทว วา กรณีเยน มนฺตยเนฺต ภิกฺขู ทิสฺวา ‘‘กจฺจิ นุ โข อิเม มยา กตํ กมฺมํ ชานิตฺวา มเนฺตนฺตี’’ติ อตฺตโนเยว สงฺกาย สริตพฺพสมาจาโรติฯ **ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตสฺสา**ติ ลชฺชิตพฺพตาย ปฏิจฺฉาเทตพฺพกมฺมนฺตสฺสฯ **อสฺสมณสฺสา**ติ น สมณสฺสฯ สลากคฺคหณาทีสุ ‘‘อหมฺปิ สมโณ’’ติ มิจฺฉาปฏิญฺญาย **สมณปฏิญฺญสฺส**ฯ อเสฏฺฐจาริตาย **อพฺรหฺมจาริสฺส**ฯ อุโปสถาทีสุ ‘‘อหมฺปิ พฺรหฺมจารี’’ติ มิจฺฉาปฏิญฺญาย **พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺส**ฯ ปูตินา กเมฺมน สีลวิปตฺติยา อนฺโต อนุปวิฏฺฐตฺตา **อนฺโตปูติกสฺส**ฯ ฉหิ ทฺวาเรหิ ราคาทิกิเลสานุวสฺสเนน ตินฺตตฺตา **อวสฺสุตสฺส**ฯ สญฺชาตราคาทิกจวรตฺตา, สีลวเนฺตหิ ฉเฑฺฑตพฺพตฺตา จ **กสมฺพุชาตสฺสฯ อคฺคิกฺขนฺธูปมาย** หีนูปมภูตายาติ อโตฺถฯ เตนาห ภควา – ‘‘เอตเทว ตสฺส วร’’นฺติฯ ภควา ทุกฺขํ ทเสฺสตฺวา ทุกฺขํ ทเสฺสตีติ สมฺพนฺโธฯ

วาฬรชฺชุยาติ วาเฬหิ กตรชฺชุยาฯ สา หิ ขรตรา โหติฯ **ฆํเสยฺยา**ติ ปธํสนวเสน ฆํเสยฺยฯ **เตลโธตายา**ติ เตเลน นิสิตายฯ **ปโจฺจรสฺมิ**นฺติ ปติอุรสฺมึ อุราภิมุขํ, อุรมเชฺฌติ อธิปฺปาโยฯ **อโยสงฺกุนา**ติ สณฺฑาเสนฯ **เผณุเทฺทหก**นฺติ เผณํ อุเทฺทหเหตฺวา, อเนกวารํ เผณํ อุฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ

อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนทุกฺขโตปิ อธิมตฺตทุกฺขตาย กฏุกภูตํ ทุกฺขํ ผลํ เอตสฺสาติ **อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนทุกฺขาธิกทุกฺขกฏุกผลํ**ฯ กามสุขํ อวิชหโต ***ภินฺนสีลสฺส*** ทุสฺสีลสฺส **กุโต** ตสฺส

สุขํ นเตฺถวาติ อธิปฺปาโยฯ **สาทเน**ติ สาทิยเนฯ **ยนฺ**ติ อญฺชลิกมฺมสาทนํฯ **อสีลิโน**ติ ทุสฺสีลสฺสฯ **อุปหต**นฺติ สีลพฺยสเนน อุปทฺทุตํฯ **ขต**นฺติ กุสลมูลานํ ขณเนน ขตํ, ขณิตํ วา คุณํ สรีเรติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพภเยหี**ติ อตฺตานุวาทาทิสพฺพภเยหิฯ อุปจารชฺฌานํ อุปาทาย **สเพฺพหิ อธิคมสุเขหิ**ฯ

วุตฺตปฺปการวิปรีตโตติ สีลวิปตฺติยํ วุตฺตาการปฏิปกฺขโต ''มนาโป โหติ เทวมนุสฺสาน''นฺติอาทินาฯ **กายคนฺธปิ ปาโมชฺชํ, สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ กโรติ อปิ เทวาน**นฺติ เอตฺถ ''คนฺธ อิสีนํ จิรทิกฺขิตาน''นฺติอาทิกา (ชา. ๒.๑๗.๕๕) คาถา วิตฺถาเรตพฺพาฯ **อวิฆาตี**ติ อปฺปฏิฆาตีฯ วธพนฺธาทิปริกิเลสา **ทิฏฺฐธมฺมิกา อาสวา** อุปทฺทวาฯ **สมฺปรายิกทุกฺขานํ มูลํ** นาม ทุสฺสีลฺยํฯ อนฺตมติกฺกนฺตํ อจฺจนฺตํ, อจฺจนฺตํ สนฺตา **อจฺจนฺตสนฺตา** กิเลสปริฬาหสงฺขาตทรถานํ อภาเวน สพฺพทา สนฺตาฯ **อุพฺพิชฺชิตฺวา**ติ ญาณุตฺราเสน อุตฺตสิตฺวาฯ **โวทาเปตพฺพ**นฺติ วิโสเธตพฺพํฯ

สีลนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ ปฐมปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๒. ธุตงฺคนิเทฺทสวณฺณนา

๒๒. อปฺปา อิจฺฉา เอตสฺสาติ อปฺปิโจฺฉ, ปจฺจยเคธรหิโตฯ ตสฺส ภาโว **อปฺปิจฺฉตา,** อโลภชฺฌาสยตาติ อโตฺถฯ สมํ ตุฎฺฐิ, สเนฺตน, สเกน วา ตุฎฺฐิ สนฺตุฎฺฐิ, สนฺตุฎฺฐิ เอว **สนฺตุฎฺฐิตา,** อญฺญํ อปเตฺถตฺวา ยถาลเทฺธหิ อิตรีตเรหิ ปจฺจเยหิ ปริตุสฺสนาฯ **สนฺตุฎฺฐิตาทีหีติ ต**-กาโร วา ปทสนฺธิกโรฯ ‘‘สนฺตุฎฺฐิอาทีหี’’ติ วา ปาโฐฯ **เต คุเณ**ติ เต สีลโวทานสฺส เหตุภูเต อปฺปิจฺฉตาทิคุเณฯ **สมฺปาเทตุ**นฺติ สมฺปเนฺน กาตุํฯ เต หิ สีลวิสุทฺธิยา ปฎิลทฺธมตฺตา หุตฺวา ธุตธเมฺมหิ สมฺปนฺนตรา โหนฺติฯ **ธุตงฺคสมาทาน**นฺติ กิเลสานํ ธุนนกองฺคานํ วิทฺธํสนการณานํ สเมฺมเทว อาทานํฯ **เอว**นฺติ เอวํ สเนฺต, ธุตงฺคสมาทาเน กเตติ อโตฺถฯ **อสฺส** โยคิโนฯ **สเลฺลโข** กิเลสานํ สเมฺมเทว ลิขนา เฉทนา ตนุกรณํฯ **ปวิเวโก** จิตฺตวิเวกสฺส อุปายภูตา วิเวกฎฺฐกายตาฯ **อปจโย** ยถา ปฎิปชฺชนโต กิเลสา นํ อปจินนฺติ น อาจินนฺติ, ตถา ปฎิปชฺชนาฯ **วีริยารโมฺภ** อนุปฺปนฺนานํ ปาปธมฺมานํ อนุปฺปาทนาทิวเสน อารทฺธวีริยตาฯ **สุภรตา** ยถาวุตฺตอปฺปิจฺฉภาวาทิสิทฺธา อุปฎฺฐกานํ สุขภรณียตา สุโปสตาฯ **อาทิ**-สเทฺทน อปฺปกิจฺจตาสลฺลหุกวุตฺติอาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **สีลเญฺจว** ยถาสมาทินฺนํ ปฎิปกฺขธมฺมานํ ทูรีภาเวน **สุปริสุทฺธํ ภวิสฺสติฯ วตานิ จ** ธุตธมฺมา จ **สมฺปชฺชิสฺสนฺติ** สมฺปนฺนา ภวิสฺสนฺติ, นิปฺผชฺชิสฺสนฺติ วาฯ ยา ถิรภูตา อิตรีตรจีวรปิณฺฑปาตเสนาสนสนฺตุฎฺฐิ โปราณานํ พุทฺธาทีนํ อริยานํ ปเวณิภาเวน ฐิตา, ตตฺถ ปติฎฺฐิตภาวํ สนฺธายาห **‘‘โปราเณ อริยวํสตฺตเย ปติฎฺฐาย’’**ติฯ ภาวนา อารมิตพฺพเฎฺฐน อาราโม เอตสฺสาติ ภาวนาราโม, ตพฺภาโว **ภาวนารามตา,** สมถวิปสฺสนาภาวนาสุ ยุตฺตปฺปยุตฺตตาฯ ยสฺมา อธิคมารโห ภวิสฺสติ, **ตสฺมา**ติ สมฺพโนฺธฯ

ลาภสกฺการาทิ ตณฺหาย อามสิตพฺพโต, โลกปริยาปนฺนตาย จ **โลกามิสํ**ฯ นิพฺพานาธิคมสฺส อนุโลมโต **อนุโลมปฎิปทา** วิปสฺสนาภาวนาฯ **อตฺถโต**ติ วจนตฺถโตฯ **ปเภทโต**ติ วิภาคโตฯ **เภทโต**ติ วินาสโตฯ **ธุตาทีน**นฺติ ธุตธุตวาทธุตธมฺมธุตงฺคานํฯ **สมาสพฺยาสโต**ติ สเงฺขปวิตฺถารโตฯ

๒๓. **รถิกา**ติ รจฺฉาฯ **สงฺการกูฎาทีน**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **อพฺภุคฺคตเฎฺฐนา**ติ อุสฺสิตเฎฺฐนฯ ‘‘นทิยา กูล’’นฺติอาทีสุ วิย สมุสฺสยโตฺถ **กูล**-สโทฺทติ อาห **‘‘ปํสุกูลมิว ปํสุกูล’’**นฺติฯ **กุ**-สโทฺท กุจฺฉายํ **อุล**-สโทฺท คติอโตฺถติ อาห **‘‘กุจฺฉิตภาวํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหตี’’**ติ, ปํสุ วิย กุจฺฉิตํ อุลติ ปวตฺตตีติ วา **ปํสุกูลํ**ฯ ปํสุกูลสฺส ธารณํ **ปํสุกูลํ** อุตฺตรปทโลเปน, ตํ สีลมสฺสาติ ปํสุกูลิโก, ยถา ‘‘อาปูปิโก’’ติฯ องฺคติ อตฺตโน ผลํ ปฎิจฺจ เหตุภาวํ คจฺฉตีติ **องฺคํ,** การณํฯ เยน ปุคฺคโล ‘‘ปํสุกูลิโก’’ติ วุจฺจติ, โส สมาทานเจตนาสงฺขาโต ธโมฺม ปํสุกูลิกสฺส องฺคนฺติ **ปํสุกูลิกงฺคํ**ฯ เตนาห **‘‘ปํสุกูลิกสฺสา’’**ติอาทิฯ **ตสฺสา**ติ สมาทานสฺสฯ สมาทิยติ เอเตนาติ **สมาทานํ,** เจตนาฯ

เอเตเนว นเยนาติ ยถา ปํสุกูลธารณํ ปํสุกูลํ, ตํสีโล ปํสุกูลิโก, ตสฺส องฺคํ สมาทานเจตนา ‘‘ปํสุกูลิกงฺค’’นฺติ วุตฺตํ, เอวํ เอเตเนว วจนตฺถนเยน ติจีวรธารณํ ติจีวรํ, ตํสีโล เตจีวริโก, ตสฺส องฺคํ สมาทานเจตนา **‘‘เตจีวริกงฺค’’**นฺติ เวทิตพฺพํฯ สงฺฆาฎิอาทีสุ เอว ตีสุ จีวเรสุ ติจีวรสมญฺญา, น กณฺฑุปฎิจฺฉาทิวสฺสิกสาฎิกาทีสูติ ตานิ สรูปโต ทเสฺสโนฺต **‘‘สงฺฆาฎิอุตฺตราสงฺคอนฺตรวาสกสงฺขาต’’**นฺติ อาหฯ

ตํ ปิณฺฑปาตนฺติ ปเรหิ ทิยฺยมานานํ ปิณฺฑานํ ปเตฺต ปตนสงฺขาตํ ปิณฺฑปาตํ, ตํ อุญฺฉตีติ **ปิณฺฑปาติโก,** ยถา พาทริโก สามากิโกฯ ปิณฺฑปาติ เอว ปิณฺฑปาติโก, ยถา ภโทฺท

เอว ภทฺทโกฯ **อวขณฺฑนํ** วิจฺฉินฺทนํ นิรนฺตรมปฺปวตฺติฯ ตปฺปฏิเกฺขปโต **อนวขณฺฑนํ** อวิจฺฉินฺทนํ นิรนฺตรปฺปวตฺติฯ **สห อปทาเนนา**ติ สห อนวขณฺฑเนนฯ **สปทานนฺ**ติ ปทสฺส กิริยาวิเสสนภาวํ, ยตฺถ จ ตํ อนวขณฺฑนํ, ตญฺจ ทเสฺสตุํ **“อวขณฺฑนรหิตํ อนุฆรนฺติ วุตฺตํ โหตี”**ติ วุตฺตํฯ **เอกาสเน**ติ อิริยาปถนฺตเรน อนนฺตริตาย เอกายเยว นิสชฺชายฯ **ปเตฺต ปิโณฺฑ**ติ เอตฺถ วตฺถุเภโท อิธาธิเปฺปโต, น สามญฺญํฯ เอว-กาโร จ ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐติ ทเสฺสโนฺต **“เกวลํ เอกสฺมิํเยว ปเตฺต”**ติ อาหฯ อุตฺตรปทโลปํ กตฺวา อยํ นิเทฺทโสติ ทเสฺสโนฺต **“ปตฺตปิณฺฑคหเณ ปตฺตปิณฺฑสญฺญํ กตฺวา”**ติ อาหฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ

ปจฺฉาภตฺตํ นาม ปวารณโต ปจฺฉา ลทฺธภตฺตํ เอวฯ **ขลุ**-สทฺทสฺส ปฏิเสธตฺถวาจกตฺตา เตน สมานตฺถํ น-การํ คเหตฺวา อาห **“น ปจฺฉาภตฺติโก”**ติฯ สิกฺขาปทสฺส วิสโย สิกฺขาปเทเนว ปฏิกฺขิโตฺตฯ โย ตสฺส อวิสโย, โส เอว สมาทานสฺส วิสโยติ อาห **“สมาทานวเสน ปฏิกฺขิตฺตาติริตฺตโภชนสฺสา”**ติฯ อโพฺภกาเส นิวาโส **อโพฺภกาโส**ฯ สุสาเน นิวาโส **สุสานํ,** ตํ สีลํ อสฺสาติอาทินา สพฺพํ วตฺตพฺพนฺติ อาห **“เอเสว นโย”**ติฯ ยถาสนฺถตํ วิย **ยถาสนฺถตํ,** อาทิโต ยถาอุทฺทิฎฺฐํฯ ตํ เหส ‘‘อิทํ พหุมงฺกุณํ ทุคฺคนฺธปวาต’’นฺติอาทิวเสน อปฺปฏิกฺขิปิตฺวาว สมฺปฏิจฺฉติฯ เตเนวาห **“อิทํ ตุยฺห”**นฺติอาทิฯ **สยน**นฺติ นิปชฺชนมาหฯ **เตน เตน สมาทาเนนา**ติ เตน เตน ปํสุกูลิกงฺคาทิกสฺส สมาทาเนน **ธุตกิเลสตฺตา**ติ วิทฺธํสิตกิเลสตฺตา, ตทงฺควเสน ปหีนตณฺหุปาทานาทิปาปธมฺมตฺตาติ อโตฺถฯ เยหิ ตํ กิเลสธุนนํ, ตานิเยว อิธ ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานีติ อธิเปฺปตานิ, น อญฺญานิ ยานิ กานิจิ, อเญฺญน วา ธุตสฺสาติ อยมโตฺถ อตฺถโต อาปโนฺนฯ ‘‘ญาณํ องฺคํ เอเตส’’นฺติ อิมินา ญาณปุพฺพกตํ เตสํ สมาทานสฺส วิภาเวติฯ **ปฏิปตฺติยา**ติ สีลาทิสมฺมาปฏิปตฺติยาฯ สมาทิยติ เอเตนาติ สมาทานํ, สมาทานวเสน ปวตฺตา เจตนา, ตํ ลกฺขณํ เอเตสนฺติ **สมาทานเจตนาลกฺขณานิ**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **อฏฺฐกถายํ** –

> ‘‘สมาทานกิริยาย, สาธกตมภาวโต;
> สมฺปยุตฺตธมฺมา เยนาติ, กรณภาเวน ทสฺสิตา’’ติฯ

สมาทานเจตนาย คหณํ ตํมูลกตฺตา ปริหรณเจตนาปิ ธุตงฺคเมวฯ อตฺตนา, ปรมฺมุเขน จ กุสลภณฺฑสฺส ภุสํ วิลุปฺปนเฎฺฐน **โลลุปฺปํ** ตณฺหาจาโร, ตสฺส วิทฺธํสนกิจฺจตฺตา **โลลุปฺปวิทฺธํสนรสานิ**ฯ ตโต เอว นิโลฺลลุปฺปภาเวน ปจฺจุปติฎฺฐนฺติ, ตํ วา ปจฺจุปฎฺฐาเปนฺตีติ **นิโลฺลลุปฺปภาวปจฺจุปฎฺฐานานิ**ฯ **อริยธมฺมปทฎฺฐานานี**ติ ปริสุทฺธสีลาทิสทฺธมฺมปทฎฺฐานานิฯ

ภควโตว สนฺติเก สมาทาตพฺพานีติ อิทํ อนฺตรา อวิเจฺฉทนตฺถํ วุตฺตํ, รโญฺญ สนฺติเก ปฏิญฺญาตารหสฺส อตฺถสฺส ตทุปชีวิโน เอกํสโต อวิสํวาทนํ วิยฯ เสสานํ สนฺติเก สมาทาเนปิ เอเสว นโยฯ **เอกสงฺคีติกสฺสา**ติ ปญฺจสุ ทีฆนิกายาทีสุ นิกาเยสุ เอกนิกายิกสฺสฯ **อฎฺฐกถาจริยสฺสา**ติ ยสฺส อฎฺฐกถาตนฺติเยว วิเสสโต ปคุณา, ตสฺสฯ **เอตฺถา**ติ อตฺตนาปิ สมาทานสฺส รุหเนฯ **เชฎฺฐกภาตุ ธุตงฺคปฺปิจฺฉตาย วตฺถู**ติ โส กิร เถโร เนสชฺชิโก , ตสฺส ตํ น โกจิ ชานาติฯ อเถกทิวสํ รตฺติยา สยนปิเฎฺฐ นิสินฺนํ วิชฺชุลโตภาเสน ทิสฺวา อิตโร ปุจฺฉิ ‘‘กิํ, ภเนฺต, ตุเมฺห เนสชฺชิกา’’ติฯ เถโร ธุตงฺคปฺปิจฺฉตาย ตาวเทว นิปชฺชิตฺวา ปจฺฉา สมาทิยีติ เอวมาคตํ วตฺถุฯ

๑. ปํสุกูลิกงฺคกถาวณฺณนา

๒๔. คหปติทานจีวรนฺติ เอตฺถ ทายกภาเวน สมณาปิ อุกฺกฏฺฐสฺส คหปติปกฺขํเยว ป วิฏฺฐาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘ปพฺพชิโต คณฺหิสฺสตี’’ติ ฐปิตกํ สิยา คหปติจีวรํ, น ปน คหปติทานจีวรนฺ ติ ตาทิสํ นิวเตฺตตุํ **ทาน**คฺคหณํฯ **อญฺญตเรนา**ติ เอตฺถ สมาทานวจเนน ตาว สมาทินฺนํ โหตุ, ปฏิเกฺขปวจเนน ปน กถนฺติ? อตฺถโต อาปนฺนตฺตาฯ ยถา ‘‘เทวทโตฺต ทิวา น ภุญฺช ตี’’ติ วุเตฺต ‘‘รตฺติยํ ภุญฺชตี’’ติ อตฺถโต อาปนฺนเมว โหติ, ตสฺส อาหาเรน วินา สรีรฏฺฐิติ นตฺถี ติ, เอวมิธาปิ ภิกฺขุโน คหปติทานจีวเร ปฏิกฺขิเตฺต ตทญฺญจีวรปฺปฏิคฺคโห อตฺถโต อาปโนฺน เอว โหติ, จีวเรน วินา สาสเน ฐิติ นตฺถีติฯ

เอวํ สมาทินฺนธุตเงฺคนาติอาทิวิธานํ ปํสุกูลิกเงฺค ปฏิปชฺชนวิธิฯ สุสาเน ลทฺธํ **โสสา นิกํ**ฯ ตํ ปน ยสฺมา ตตฺถ เกนจิ ฉฑฺฑิตตฺตา ปติตํ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘สุสาเน ปติตก’’**นฺติฯ เอวํ **ปาปณิก**มฺปิ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตาลเวฬิมโคฺค** นาม มหาคาเม เอกา วีถิฯ อนุราธปุเรติ จ วทนฺ ติฯ ฑโยฺฒ ปเทโส เอตสฺสาติ **ฑฑฺฒปฺปเทสํ,** วตฺถํฯ มเคฺค ปติตกํ พหุทิวสาติกฺกนฺตํ ค เหตพฺพนฺติ วทนฺติฯ ‘‘ทฺวตฺติทิวสาติกฺกนฺต’’นฺติ อปเรฯ **โถกํ รกฺขิตฺวา**ติ กติปยํ กาลํ อาค เมตฺวาฯ วาตาหตมฺปิ สามิกานํ สติสโมฺมเสน ปติตสทิสนฺติ **‘‘สามิเก อปสฺสเนฺตน คเหตุํ วฏฺฏตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา โถกํ อาคเมตฺวา คเหตพฺพํฯ

‘‘สงฺฆสฺส เทมา’’ติ ทินฺนํ, โจฬกภิกฺขาวเสน ลทฺธญฺจ ลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ‘‘สมณจีวรํ สิยา นุ โข, โน’’ติ อาสงฺกํ นิวเตฺตตุํ **‘‘น ตํ ปํสุกูล’’**นฺติ วุตฺตํฯ น หิ ตํ เตวีสติยา อุปฺปตฺ ติฏฺฐาเนสุ กตฺถจิ ปริยาปนฺนํฯ อิทานิ อิมินาว ปสเงฺคน ยํ ภิกฺขุทตฺติเย ลกฺขณปตฺตํ ปํสุกูลํ, ตสฺส จ อุกฺกฏฺฐานุกฺกฏฺฐวิภาคํ ทเสฺสตุํ **‘‘ภิกฺขุทตฺติเยปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **คาเหตฺวา วา ทียตี**ติ สงฺฆสฺส วา คณสฺส วา เทเนฺตหิ ยํ จีวรํ วสฺสเคฺคน ปาเปตฺวา ภิกฺขูนํ ทียติฯ **เสนาสน จีวร**นฺติ เสนาสนํ กาเรตฺวา ‘‘เอตสฺมิํ เสนาสเน วสนฺตา ปริภุญฺชนฺตู’’ติ ทินฺนจีวรํฯ **น ตํ ปํสุ กูล**นฺติ อปํสุกูลภาโว ปุเพฺพ วุตฺตการณโต, คาเหตฺวา ทินฺนตฺตา จฯ เตนาห **‘‘โน คาหาเปตฺ วา ทินฺนเมว ปํสุกูล’’**นฺติฯ **ตตฺรปี**ติ ยํ คาเหตฺวา น ทินฺนํ ภิกฺขุทตฺติยํ, ตตฺรปิ เยน ภิกฺขุนา จีวรํ ทียติ, ตสฺส ลาเภ, ทาเน จ วิสุํ วิสุํ อุภยตฺถ อาทรคารวานํ สพฺภาวโต, ตทภาวโต จ ภิกฺขุทตฺติยสฺส เอกโตสุทฺธิ อุภโตสุทฺธิ อนุกฺกฏฺฐตา โหนฺตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยํ ทายเก หี’’**ติอาทิ วุตฺตํ, ปาทมูเล ฐเปตฺวา ทินฺนกํ สมเณนาติ อธิปฺปาโยฯ **ยสฺส กสฺสจี**ติ อุกฺกฏฺฐาที สุ ยสฺส กสฺสจิฯ **รุจิยา**ติ ฉเนฺทนฯ **ขนฺติยา**ติ นิชฺฌานกฺขนฺติยาฯ

นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโวติ อุปสมฺปนฺนสมนนฺตรํ อาจริเยน วุเตฺตสุ จตูสุ นิสฺส เยสุ อตฺตนา ยถาปฏิญฺญาตทุติยนิสฺสยานุรูปาย ปฏิปตฺติยา วิชฺชมานตาฯ **อารกฺขทุกฺขา ภาโว**ติ จีวรารกฺขนทุกฺขสฺส อภาโว ปํสุกูลจีวรสฺส อโลภนียตฺตาฯ **ปริโภคตณฺหาย อภาโว** สวิเสสลูขสภาวตฺตาฯ **ปาสาทิกตา**ติ ปเรสํ ปสาทาวหตาฯ **อปฺปิจฺฉตาทีนํ ผลนิปฺผตฺติ** ธุต งฺคปริหรณสฺส อปฺปิจฺฉตาทีหิเยว นิปฺผาเทตพฺพโตฯ ธุตธเมฺม สมาทาย วตฺตนํ ยาวเทว อุปริ สมฺมาปฏิปตฺติสมฺปาทนายาติ วุตฺตํ **‘‘สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุพฺรูหน’’**นฺติฯ **มารเสนวิฆาตา ยา**ติ มารสฺส, มารเสนาย จ วิหนนาย วิทฺธํสนายฯ กายวาจาจิเตฺตหิ ยโต สํยโตติ **ยติ,** ภิกฺขุฯ **ธาริตํ ยํ โลกครุนา ปํสุกูลํ, ตํ โก น ธารเย,** ยสฺมา วา **โลกครุนา ปํสุกูลํ ธาริตํ,** ตสฺมา **โก ตํ น ธารเย**ติ โยชนา ยํตํสทฺทานํ เอกนฺตสมฺพนฺธิภาวโตฯ **ปฏิญฺญํ สมนุสฺสร**นฺติ อุป สมฺปทมาเฬ ‘‘อาม ภเนฺต’’ติ อาจริยปมุขสฺส สงฺฆสฺส สมฺมุขา ทินฺนํ ปฏิญฺญํ สมนุสฺสรโนฺตฯ

อิติ ปํสุกูลิกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๒. เตจีวริกงฺคกถาวณฺณนา

๒๕. **จตุตฺถกจีวร**นฺติ นิวาสนปารุปนโยคฺยํ จตุตฺถกจีวรนฺติ อธิปฺปาโย, อํสกาสาวสฺส อปฺปฏิกฺขิปิตพฺพโตฯ **อญฺญตรวจเนนา**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ ยาว น สโกฺกติ, ยาว น ลภติ, ยาว น สมฺปชฺชตีติ ปเจฺจกํ **ยาว**-สโทฺท สมฺพนฺธิตโพฺพฯ **น สมฺปชฺชตี**ติ น สิชฺฌติฯ **นิกฺขิตฺตปจฺจยา โทโส นตฺถี**ติ นิจยสนฺนิธิธุตงฺคสํกิเลสโทโส นตฺถิฯ **อาสเนฺน**ติ จีวรสฺส อาสเนฺน ฐาเนฯ รชนกฺขเณ ปริภุญฺชนกาสาวํ **รชนกาสาวํ**ฯ **ตตฺรฏฺฐกปจฺจตฺถรณํ** นาม อตฺตโน, ปรสฺส วา สนฺตกํ เสนาสเน ปจฺจตฺถรณวเสน อธิฏฺฐิตํฯ ‘‘อํสกาสาวํ ปริกฺขารโจฬํ โหติ, อิติ ปจฺจตฺถรณํ, อํสกาสาวนฺติ อิมานิ เทฺวปิ อติเรกจีวรฏฺฐาเน ฐิตานิปิ ธุตงฺคเภทํ น กโรนฺตี’’ติ **อฏฺฐกถายํ** วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ **ปริหริตุํ ปน น วฏฺฏตี**ติ รชนกาเล เอว อนุญฺญาตตฺตา นิจฺจปริโภควเสน น วฏฺฏติ เตจีวริกสฺสฯ **อํสกาสาว**นฺติ ขเนฺธ ฐเปตพฺพกาสาวํฯ **กายปริหาริเกนา**ติ วาตาตปาทิปริสฺสยโต กายสฺส ปริหรณมเตฺตนฯ **สมาทาเยวา**ติ คเหตฺวา เอวฯ **อปฺปสมารมฺภตา**ติ อปฺปกิจฺจตาฯ **กปฺปิเย มตฺตการิตายา**ติ นิสีทนาทิวเสน, ปริกฺขารโจฬวเสน จ พหูสุ จีวเรสุ อนุญฺญาเตสุปิ ติจีวรมเตฺต ฐิตตฺตาฯ สห ปตฺตจรณายาติ **สปตฺตจรโณฯ ปกฺขี** สปกฺขโกฯ

อิติ เตจีวริกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๓. ปิณฺฑปาติกงฺคกถาวณฺณนา

๒๖. **อติเรกลาภ**นฺติ ‘‘ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสายา’’ติ (มหาว. ๗๓, ๑๒๘) เอวํ วุตฺตภิกฺขาหารลาภโต อติเรกลาภํ, สงฺฆภตฺตาทินฺติ อโตฺถฯ สกลสฺส สงฺฆสฺส ทาตพฺพภตฺตํ **สงฺฆภตฺตํ**ฯ กติปเย ภิกฺขู อุทฺทิสิตฺวา ทาตพฺพภตฺตํ **อุเทฺทสภตฺตํ**ฯ เอกสฺมิํ ปเกฺข เอกทิวสํ ทาตพฺพภตฺตํ **ปกฺขิกํ**ฯ อุโปสเถ อุโปสเถ ทาตพฺพภตฺตํ **อุโปสถิกํ**ฯ ปาฏิปททิวเส ทาตพฺพภตฺตํ **ปาฏิปทิกํ**ฯ วิหารํ อุทฺทิสฺส ทาตพฺพภตฺตํ **วิหารภตฺตํ**ฯ ธุรเคเห เอว ฐเปตฺวา ทาตพฺพภตฺตํ **ธุรภตฺตํ**ฯ คามวาสีอาทีหิ วาเรน ทาตพฺพภตฺตํ **วารกภตฺตํฯ ‘‘สงฺฆภตฺตํ คณฺหถาติอาทินา**’’ติ **อาทิ**-สเทฺทน อุเทฺทสภตฺตาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **สาทิตุํ วฏฺฏนฺตี**ติ ภิกฺขาปริยาเยน วุตฺตตฺตาฯ เภสชฺชาทิปฏิสํยุตฺตา **นิรามิสสลากา**ฯ ยาวกาลิกวชฺชาติ จ วทนฺติฯ **วิหาเร ปกฺกภตฺตมฺปี**ติ อุปาสกา อิเธว ภตฺตํ ปจิตฺวา ‘‘สเพฺพสํ อยฺยานํ ทสฺสามา’’ติ วิหาเรเยว ภตฺตํ สมฺปาเทนฺติ, ตํ ปิณฺฑปาติกานมฺปิ วฏฺฏติฯ **อาหริตฺวา**ติ ปตฺตํ คเหตฺวา เคหโต อาเนตฺวาฯ **ตํ ทิวสํ นิสีทิตฺวา**ติ ‘‘มา, ภเนฺต, ปิณฺฑาย จริตฺถ, วิหาเรเยว ภิกฺขา อานียตี’’ติ วทนฺตานํ สมฺปฏิจฺฉเนน ตํ ทิวสํ นิสีทิตฺวาฯ **เสริวิหารสุข**นฺติ อปรายตฺตวิหาริตาสุขํ ฯ **อริยวํโส**ติ **อริยวํสสุตฺต**ปฏิสํยุตฺตา (ที. นิ. ๓.๓๐๙; อ. นิ. ๔.๒๘) ธมฺมกถาฯ **ธมฺมรส**นฺติ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปาโมชฺชาทิรสํฯ

ชงฺฆพลํ นิสฺสาย ปิณฺฑปริเยสนโต **โกสชฺชนิมฺมทฺทนตา**ฯ ‘‘ยถาปิ ภมโร ปุปฺผ’’นฺติ อาทินา (ธ. ป. ๔๙; เนตฺติ. ๑๒๓) วุตฺตวิธินา อาหารปริเยสนโต **ปริสุทฺธาชีวตา**ฯ นิจฺจํ อนฺตรฆรํ ปวิสนฺตเสฺสว สุปฺปฏิจฺฉนฺนคมนาทโย เสขิยธมฺมา สมฺปชฺชนฺตีติ **เสขิยปฏิปตฺติปูรณํ**ฯ ปฏิคฺคหเณ มตฺตญฺญุตาย, สํสฏฺฐวิหาราภาวโต จ **อปรโปสิตา**ฯ กุเล กุเล อปฺปกอปฺปกปิณฺฑคหเณน **ปรานุคฺคหกิริยา**ฯ อนฺติมาย ชีวิกาย อวฏฺฐาเนน **มานปฺปหานํ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกานํ, ยทิทํ ปิโณฺฑลฺย’’นฺติอาทิ (อิติวุ. ๙๑; สํ. นิ. ๓.๘๐)ฯ มิสฺสกภเตฺตน ยาปนโต **รสตณฺหานิวารณํ**ฯ นิมนฺตนาสมฺปฏิจฺฉนโต คณโภชนาทิสิกฺขาปเทหิ **อนาปตฺติตา**ฯ

อปฺปฏิหตวุตฺติตาย จตูสุปิ ทิสาสุ วตฺตนเฏฺฐน **จาตุทฺทิโสฯ อาชีวสฺส วิสุชฺฌตีติ** อาชีโว อสฺส วิสุชฺฌติฯ **อตฺตภรสฺสาติ** อปฺปานวชฺชสุลภรูเปหิ ปจฺจเยหิ อตฺตโน ภรณโต อตฺตภรสฺสฯ ตโต เอว เอกวิหาริตาย สทฺธิวิหาริกาทีนมฺปิ อเณฺญสํ อโปสนโต **อนญฺญโปสิโน**ฯ ปทฺทุวเยนาปิ กายปริหาริเกน จีวเรน กุจฺฉิปริหาริเกน ปิณฺฑปาเตน วิจรณโต สลฺลหุกวุตฺติตํ, สุภรตํ, ปรมอปฺปิจฺฉตํ, สนฺตุฏฺฐิญฺจ ทเสฺสติฯ **เทวาปิ ปิหยนฺติ ตาทิโนติ** ตาทิสสฺส ภุสํ อติวิย สนฺตกายวจีมโนกมฺมตาย อุปสนฺตสฺส ปรเมน สติเนปเกฺกน สมนฺนาคมโต สพฺพกาลํ สติมโต ปิณฺฑปาติกสฺส ภิกฺขุสฺส สกฺกาทโย เทวาปิ ปิหยนฺติ ปเตฺถนฺติฯ ตสฺส สีลาทิคุเณสุ พหุมานํ อุปฺปาเทนฺตา อาทรํ ชเนนฺติ, ปเคว มนุสฺสาฯ สเจ โส **ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิโต** น โหติ, ตทภิกงฺขี น โหตีติ อโตฺถฯ

อิติ ปิณฺฑปาติกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๔. สปทานจาริกงฺคกถาวณฺณนา

๒๗. **อิมินาติ** สปทานจาริเกนฯ **กาลตรนฺติ** กาลเสฺสวฯ **อผาสุกฏฺฐานนฺติ** สปริสฺสยาทิวเสน ทุปฺปเวสนฏฺฐานํฯ **ปุรโตติ** วีถิยํ คจฺฉนฺตสฺส ปุรโต ฆรํ อปวิฏฺฐเสฺสวฯ **ปตฺตวิสฺสฏฺฐฏฺฐานนฺติ** เปสการวีถิยํ เปสการภาวํ นิมฺมินิตฺวา ฐิตสฺส สกฺกสฺส ฆรทฺวาเร ปตฺตวิสฺสฏฺฐฏฺฐานํฯ อุกฺกฏฺฐปิณฺฑปาติโก ตํ ทิวสํ น ภิกฺขํ อาคมยมาโน นิสีทติ, ตสฺมา ตํ **อนุโลเมติ**ฯ กตฺถจิปิ กุเล นิพทฺธํ อุปสงฺกมนาภาวโต ปริจยาภาเวน **กุเลสุ นิจฺจนวกตา**ฯ สพฺพตฺถ อลคฺคมานสตาย จ โสมฺมภาเวน จ **จนฺทูปมตาฯ กุเลสุ** ปริคฺคหจิตฺตาภาเวน ตตฺถ **มเจฺฉรปฺปหานํ**ฯ หิเตสิตาย วิภาคาภาวโต **สมานุกมฺปิตา**ฯ กุลานํ สงฺคณฺหนสํสฏฺฐตาทโย **กุลูปกาทีนวาฯ อวฺหานานภินนฺทนาติ** นิมนฺตนวเสน อวฺหานสฺส อสมฺปฏิจฺฉนาฯ **อภิหาเรนาติ** ภิกฺขาภิหาเรนฯ **เสริจารนฺติ** ยถารุจิ วิจรณํฯ

อิติ สปทานจาริกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๕. เอกาสนิกงฺคกถาวณฺณนา

๒๘. **นานาสนโภชนนฺติ** อเนกสฺมิํ อาสเน โภชนํ, เอกนิสชฺชาย เอว อภุญฺชิตฺวา วิสุํ วิสุํ นิสชฺชาสุ อาหารปริโภคนฺติ อโตฺถฯ **ปติรูปนฺติ** ยุตฺตรูปํ อนุฏฺฐาปนียํฯ **วตฺตํ กาตุํ วฏฺฏตีติ** วตฺตํ กาตุํ ยุชฺชติฯ วตฺตํ นาม ครุฏฺฐานิเย กตฺตพฺพเมวฯ ตตฺถ ปน ปฏิปชฺชนวิธิํ ทเสฺสตุํ ยํ เถรวาทํ อาห **"อาสนํ วา รเกฺขยฺย โภชนํ วา"**ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – เอกาสนิกํ ภิกฺขุํ ภุญฺชนฺตํ อาสนํ วา รเกฺขยฺย, ธุตงฺคเภทโต ยาว โภชนปริโยสานา น วุฏฺฐาตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ โภชนํ วา รเกฺขยฺย ธุตงฺคเภทโต, อภุญฺชิยมานํ ยาว ภุญฺชิตุํ นารภติ, ตาว วุฏฺฐาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา ตยิทํ ทฺวยํ อิธ นตฺถิ, ตสฺมา วตฺตกรณํ ธุตงฺคํ น รกฺขตีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **"อยญฺจา"**ติอาทิฯ ''เภสชฺชตฺถเมวา''ติ อิมินา เภสชฺชปริโภควเสเนว สปฺปิอาทีนิปิ วฏฺฏนฺตีติ ทเสฺสติฯ **อปฺปาพาธตาติ** อโรคตาฯ **อปฺปาตงฺกตาติ** อกิจฺฉชีวิตา สรีรทุกฺขาภาโวฯ **ลหุฏฺฐานนฺติ** กายสฺส ลหุปริวตฺติตาฯ **พลนฺติ** สรีรพลํฯ **ผาสุวิหาโรติ** สุขวิหาโรฯ สพฺพเมตํ พหุกฺขตฺตุํ ภุญฺชนปจฺจยา อุปฺปชฺชนวิการปฏิเกฺขปปทํฯ **รุชาติ** โรคาฯ **น กมฺมมตฺตโนติ** อตฺตโน โยคกมฺมํ ปุเรภตฺตํ, ปจฺฉาภตฺตญฺจ น ปริหาเปติ, พหุโส โภชเน อพฺยาวฏภาวโต, อโรคภาวโต จาติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ เอกาสนิกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๖. ปตฺตปิณฺฑิกงฺคกถาวณฺณนา

๒๙. **อปฺปฏิกูลํ กตฺวา ภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ** ปฏิกูลสฺส ภุตฺตสฺส อคณฺหนมฺปิ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **ปมาณยุตฺตเมว คณฺหิตพฺพนฺ**ติ ‘‘เอกภาชนเมว คณฺหามี’’ติ พหุํ คเหตฺวา น ฉฑฺฑิตพฺพํฯ **นานารสตณฺหาวิโนทนนฺ**ติ นานารสโภชเน ตณฺหาย วิโนทนํฯ อตฺร อตฺร นานาภาชเน ฐิเต นานารเส อิจฺฉา เอตสฺสาติ อตฺริโจฺฉ, ตสฺส ภาโว อตฺริจฺฉตา, ตสฺสา **อตฺริจฺฉตาย ปหานํฯ อาหาเร ปโยชนมตฺตทสฺสิตา**ติ อสมฺภินฺนนานารเส เคธํ อกตฺวา อาหาเร สตฺถารา อนุญฺญาตปโยชนมตฺตทสฺสิตาฯ วิสุํ วิสุํ ภาชเนสุ ฐิตานิ พฺยญฺชนานิ คณฺหโต ตตฺถ ตตฺถ สาโภคตาย สิยา วิกฺขิตฺตโภชิตา, น ตถา อิมสฺส เอกปตฺตคตสญฺญิโนติ วุตฺตํ **‘‘อวิกฺขิตฺตโภชิตา’’**ติฯ **โอกฺขิตฺตโลจโน**ติ ปตฺตสญฺญิตาย เหฏฺฐาขิตฺตจกฺขุฯ **ปริภุเญฺชยฺยา**ติ ปริภุญฺชิตุํ สกฺกุเณยฺยฯ

อิติ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๗. ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคกถาวณฺณนา

๓๐. ภุญฺชนฺตสฺส ยํ อุปนีตํ, ตสฺส ปฏิเกฺขเปน ตํ อติริตฺตํ โภชนนฺติ **อติริตฺตโภชนํฯ ปุน โภชนํ กปฺปิยํ กาเรตฺวา น ภุญฺชิตพฺพํ,** ตพฺพิสยตฺตา อิมสฺส ธุตงฺคสฺสฯ เตนาห **‘‘อิทมสฺส วิธาน’’**นฺติฯ **ยสฺมิํ โภชเน**ติ ยสฺมิํ ภุญฺชิยมาเน โภชเนฯ **ตเทว ภุญฺชติ,** น อญฺญํฯ อนติริตฺตโภชนปจฺจยา อาปตฺติ **อนติริตฺตโภชนาปตฺติ,** ตโต ทูรีภาโว อนาปชฺชนํฯ **โอทริกตฺตํ** ฆสฺมรภาโว กุจฺฉิปูรกตา, ตสฺส อภาโว เอกปิเณฺฑนาปิ ยาปนโตฯ **นิรามิสสนฺนิธิตา** นิหิตสฺส อภุญฺชนโตฯ ปุน ปริเยสนวเสน **ปริเยสนาย เขทํ น ยาติ**ฯ อภิสเลฺลขกานํ สโนฺตสคุณาทีนํ วุทฺธิยา สญฺชนนํ **สโนฺตสคุณาทิวุฑฺฒิสญฺชนนํฯ อิท**นฺติ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํฯ

อิติ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๘. อารญฺญิกงฺคกถาวณฺณนา

๓๑. **คามนฺตเสนาสนํ ปหาย อรเญฺญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพนฺ**ติ เอตฺถ คามนฺตํ, อรญฺญญฺจ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ สทฺธิํ อุปจาเรนา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ คามปริยาปนฺนตฺตา คามนฺตเสนาสนสฺส **‘‘คาโมเยว คามนฺตเสนาสน’’**นฺติ วุตฺตํฯ โย โกจิ สโตฺถปิ คาโม นามาติ สมฺพโนฺธฯ **อินฺทขีลา**ติ อุมฺมาราฯ **ตสฺสา**ติ เลฑฺฑุปาตสฺสฯ วินยปริยาเยน อรญฺญลกฺขณํ **อทินฺนาทานปาราชิเก** (ปารา. ๙๒) อาคตํฯ ตตฺถ หิ ‘‘คามา วา อรญฺญา วา’’ติ อนวเสสโต อวหารฏฺฐานปริคฺคเห ตทุภยํ อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ **‘‘ฐเปตฺวา คามญฺจา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ คามูปจาโร หิ โลเก คามสงฺขเมว คจฺฉตีติฯ นิปฺปริยายโต ปน คามวินิมุตฺตํ ฐานํ อรญฺญเมว โหตีติ **อภิธเมฺม** (วิภ. ๕๒๙) คามา **‘‘นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา, สพฺพเมตํ อรญฺญ’’**นฺติ วุตฺตํฯ **สุตฺตนฺติกปริยาเยน** อารญฺญกสิกฺขาปเท (ปารา. ๖๕๔) ‘‘ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ อาคตํ อารญฺญิกํ ภิกฺขุํ สนฺธายฯ น หิ โส วินยปริยายิเก ‘‘อรเญฺญ วสนโต อารญฺญิโก ปนฺตเสนาสโน’’ติ สุเตฺต วุโตฺตฯ อยญฺจ สุตฺตสํวณฺณนาติ อิธ สพฺพตฺถ สุตฺตนฺตกถาว ปมาณํฯ ตสฺมา ตตฺถ อาคตเมว ลกฺขณํ คเหตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตํ อาโรปิเตน อาจริยธนุนา’’**ติอาทินา มินนวิธิํ อาหฯ เตเนว หิ มชฺฌิมฏฺฐกถานโยว (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๙๖) **อิทเมตฺถ ปมาณ**นฺติ จ วุโตฺตฯ

ตโต ตโต มคฺคนฺติ ตตฺถ ตตฺถ ขุทฺทกมคฺคํ **ปิทหติฯ ธุตงฺคสุทฺธิเกน** ธุตงฺคโสธนปสุเตนฯ **ยถาปริจฺฉินฺเนน กาเล**ติ อุกฺกฏฺฐสฺส ตโยปิ อุตู, มชฺฌิมสฺส เทฺว, มุทุกสฺส เอโก อุตุฯ ตตฺถปิ **ธุตงฺคํ น ภิชฺชติ** สอุสฺสาหตฺตาฯ **นิปชฺชิตฺวา คมิสฺสามา**ติ จิตฺตสฺส สิถิลภาเวน ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ วุตฺตํฯ **อรญฺญสญฺญํ มนสิ กโรโนฺต**ติ ‘‘อหํ วิเวกวาสํ วสิสฺสามิ, ยถาลโทฺธว กายวิเวโก สาตฺถโก กาตโพฺพ’’ติ มนสิการสพฺภาวโต **‘‘ภโพฺพ...เป.... รกฺขิตุ’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อสฺส** อารญฺญิกสฺส **จิตฺตํ น วิกฺขิปนฺติ** อาปาถมนุปคมนโตฯ **วิคตสนฺตาโส โหติ** วิเวกปริจยโตฯ **ชีวิตนิกนฺติํ ชหติ** พหุปริสฺสเย อรเญฺญ นิวาเสเนว มรณภยสฺส ทูรีกรณโตฯ **ปวิเวกสุขรสํ อสฺสาเทติ** อนุภวติ ชนสํสคฺคาภาวโตฯ **อาราธยโนฺต**ติ อนุนยโนฺตฯ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติยา วิเวกสฺส อธิฏฺฐานภาวโต อารญฺญิกงฺคโยคิโน วาหนสทิสนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘อวเสสธุตายุโธ’’**ติ, อวสิฏฺฐธุตธมฺมายุโธติ อโตฺถฯ

อิติ อารญฺญิกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๙. รุกฺขมูลิกงฺคกถาวณฺณนา

๓๒. **ฉนฺน**นฺติ อิฏฺฐกาฉทนาทีหิ ฉาทิตํ, อาวสถนฺติ อโตฺถฯ **สีมนฺตริกรุโกฺข**ติ ทฺวินฺนํ ราชูนํ รชฺชสีมาย ฐิตรุโกฺขฯ ตตฺถ หิ เตสํ ราชูนํ พลกาโย อุปคนฺตฺวา อนฺตรนฺตรา ยุทฺธํ กเรยฺย, โจราปิ ปาริปนฺถิกา สโมสรนฺตา ภิกฺขุสฺส สุเขน นิสีทิตุํ น เทนฺติฯ **เจติยรุโกฺข** ‘‘เทวตาธิฏฺฐิโต’’ติ มนุเสฺสหิ สมฺมตรุโกฺข ปูเชตุํ อุปคเตหิ มนุเสฺสหิ อวิวิโตฺต โหติฯ **นิยฺยาสรุโกฺข** สชฺชรุกฺขาทิฯ **วคฺคุลิรุโกฺข** วคฺคุลินิเสวิโตฯ สีมนฺตริกรุกฺขาทโย สปริสฺสยา, ทุลฺลภวิเวกา จาติ อาห **‘‘อิเม รุเกฺข วิวเชฺชตฺวา’’**ติฯ **ปณฺณสฏ**นฺติ รุกฺขโต ปติตปณฺณํฯ **ปฏิจฺฉเนฺน ฐาเน นิสีทิตพฺพํ** รุกฺขมูลิกภาวสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถํฯ **ฉเนฺน** วาสกปฺปนา ธมฺมสฺสวนาทีนมตฺถายปิ โหติฯ ตสฺมา **‘‘ชานิตฺวา อรุณํ อุฏฺฐาปิตมเตฺต’’**ติ วุตฺตํฯ

อภิณฺหํ ตรุปณฺณวิการทสฺสเนนาติ อภิกฺขณํ ตรูสุ, ตรูนํ วา ปเณฺณสุ วิการสฺส ขณภงฺคสฺส ทสฺสเนนฯ **เสนาสนมเจฺฉรกมฺมารามตาน**นฺติ อาวาสมจฺฉริยนวกมฺมรตภาวานํฯ **เทวตาหี**ติ รุกฺขเทวตาหิฯ ตาปิ หิ รุกฺขฏฺฐวิมาเนสุ วสนฺติโย รุเกฺขสุ วสนฺติฯ อยมฺปิ รุเกฺขติ **สหวาสิตาฯ วณฺณิโต**ติ ‘‘อปฺปานิ เจวา’’ติอาทินา ปสํสิโตฯ ‘‘รุกฺขมูลเสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา’’ติ (มหาว. ๗๓, ๑๒๘) เอวํ **นิสฺสโยติ จ ภาสิโตฯ อภิรตฺตานิ** ตรุณกาเล, **นีลานิ** มชฺฌิมกาเล, **ปณฺฑูนิ** ชิณฺณกาเลฯ **ปติตานิ** มิลายนวเสนฯ เอวํ **ปสฺสโนฺต ตรุปณฺณานิ** ปจฺจกฺขโต เอว นิจฺจสญฺญํ **ปนูทติ** ปชหติ, อนิจฺจสญฺญา เอวสฺส สณฺฐาติฯ ยสฺมา ภควโต ชาติโพธิธมฺมจกฺกปวตฺตนปรินิพฺพานานิ รุกฺขมูเลเยว ชาตานิ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘พุทฺธทายชฺชํ รุกฺขมูล’’**นฺติฯ

อิติ รุกฺขมูลิกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๑๐. อโพฺภกาสิกงฺคกถาวณฺณนา

๓๓. ‘‘รุกฺขมูลํ ปฏิกฺขิปามี’’ติ เอตฺตเก วุเตฺต ฉนฺนํ อปฺปฏิกฺขิตฺตเมว โหตีติ **‘‘ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกฺขิปามี’’**ติ วุตฺตํฯ ธุตงฺคสฺส สพฺพโส ปฏิโยคิปฏิเกฺขเปน หิ สมาทานํ อิชฺฌติ, โน อญฺญถาติฯ ‘‘ธมฺมสฺสวนายา’’ติ อิมินาว ธมฺมํ กเถนฺตนาปิ อุโปสถทิวสาทีสุ สุณนฺตานํ จิตฺตานุรกฺขณตฺถํ เตหิ ยาจิเตน ฉนฺนํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติ, ธมฺมํ ปน กเถตฺวา อโพฺภกาโสว คนฺตโพฺพฯ รุกฺขมูลิกสฺสาปิ เอเสว นโยฯ **อุโปสถตฺถายา**ติ อุโปสถกมฺมายฯ **อุทฺทิสเนฺ**

ตนาติ ปเรสํ อุเทฺทสํ เทเนฺตนฯ **อุทฺทิสาเปเนฺตนา**ติ สยํ อุเทฺทสํ คณฺหเนฺตนฯ **มคฺคมเชฺฌ ฐิตํ สาลนฺ**ติ สีหฬทีเป วิย มคฺคา อโนกฺกมฺม อุชุกเมว ปวิสิตพฺพสาลํฯ **เวเคน คนฺตุํ น วฏฺฏติ** อสารุปฺปตฺตาฯ **ยาว วสฺสูปรมา ฐตฺวา คนฺตพฺพํ,** น ตาว ธุตงฺคเภโท โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

รุกฺขสฺส อโนฺต นาม รุกฺขมูลํฯ ปพฺพตสฺส ปน ปพฺภารสทิโส **ปพฺพต**ปเทโสฯ **อจฺฉนฺนมริยาท**นฺติ ยถา วโสฺสทกํ อโนฺต น ปวิสติ, เอวํ ฉทนสเงฺขเปน อุปริ อกตมริยาทํฯ อโนฺต ปน ปพฺภารสฺส วโสฺสทกํ ปวิสติ เจ, อโพฺภกาสสเงฺขปเมวาติ ตตฺถ ปวิสิตุํ วฏฺฏติฯ **สาขามณฺฑโป**ติ รุกฺขสาขาหิ วิรฬจฺฉนฺนมณฺฑโปฯ **ปีฐปโฏ** ขลิตฺถทฺธสาฏโกฯ

ปวิฏฺฐรุกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติ ยถาวุตฺตปพฺภาราทิเก ฐเปตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ชานิตฺวา**ติ ธมฺมสฺสวนาทิอตฺถํ ฉนฺนํ รุกฺขมูลํ ปวิสิตฺวา นิสิโนฺน ''อิทานิ อรุโณ อุฏฺฐหตี''ติ ชานิตฺวาฯ รุกฺขมูเลปิ กตฺถจิ อเตฺถว นิวาสผาสุกตาติ สิยา ตตฺถ อาสงฺคปุพฺพโก อาวาสปลิโพโธ, น ปน อโพฺภกาเสติ อิเธว **อาวาสปลิโพธุปเจฺฉโท** อานิสํโส วุโตฺตฯ **ปสํสายานุรูปตาติ อนิเกตา**ติ วุตฺตปสํสาย อนาลยภาเวน อนุจฺฉวิกตาฯ **นิสฺสงฺคตา**ติ อาวาสปริคฺคหาภาเวเนว ตตฺถ นิสฺสงฺคตาฯ อสุกทิสาย วสนฏฺฐานํ นตฺถิ, ตสฺมา ตตฺถ คนฺตุํ เนว สกฺกาติ เอทิสสฺส ปริวิตกฺกสฺส อภาวโต **จาตุทฺทิโสฯ มิคภูเตนา**ติ ปริคฺคหาภาเวน มิคสฺส วิย ภูเตนฯ **สิโต**ติ นิสฺสิโตฯ **วินฺทตี**ติ ลภติฯ

อิติ อโพฺภกาสิกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๑๑. โสสานิกงฺคกถาวณฺณนา

๓๔. **น สุสาน**นฺติ อสุสานํฯ อญฺญโตฺถ **น**-กาโร, สุสานลกฺขณรหิตํ วสนฏฺฐานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **น ตตฺถา**ติ ''สุสาน''นฺติ ววตฺถปิตมเตฺต ฐาเน น **วสิตพฺพํ**ฯ น หิ นามมเตฺตน สุสานลกฺขณํ สิชฺฌติฯ เตนาห **''น หี''**ติอาทิฯ **ฌาปิตกาลโต ปน ปฏฺฐาย...เป.... สุสานเมว** ฉเวน สยิตมตฺตาย สุสานลกฺขณปฺปตฺติโตฯ ฉวสยนํ หิ ''สุสาน''นฺติ วุจฺจติฯ

โสสานิเกน นาม อปฺปกิเจฺจน สลฺลหุกวุตฺตินา ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **''ตสฺมิํ ปน วสเนฺตนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ครุก**นฺติ ทุปฺปริหารํฯ ตเมว หิ ทุปฺปริหารภาวํ ทเสฺสตุํ **''ตสฺมา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุปฺปนฺนปริสฺสยวิฆาตตฺถายา**ติ ''สุสานํ นาม มนุสฺสราหเสฺสยฺยก''นฺติ โจรา กตกมฺมาปิ อกตกมฺมาปิ โอสรนฺติ, ตตฺถ โจเรสุ ภณฺฑสามิเก ทิสฺวา ภิกฺขุสมีเป ภณฺฑํ ฉเฑฺฑตฺวา ปลาเตสุ มนุสฺสา ภิกฺขุํ ''โจโร''ติ คเหตฺวา โปเถยฺยุํ, ตสฺมา วิหาเร **สงฺฆเตฺถรํ วา** โคจรคาเม รโญฺญ นิยุตฺตํ **ราชยุตฺตกํ วา** อตฺตโน โสสานิกภาวํ **ชานาเปตฺวา** ยถา ตาทิโส, อโญฺญ วา ปริสฺสโย น โหติ, ตถา **อปฺปมเตฺตน วสิตพฺพํ**ฯ จงฺกมนฺตสฺส ยทา อาฬหนํ อภิมุขํ น โหติ, ตทาปิ สํเวคชนนตฺถํ ตตฺถ ทิฏฺฐิ วิสฺสเชฺชตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **''อทฺธกฺขิเกน อาฬหนํ โอโลเกเนฺตนา''**ติ วุตฺตํฯ

อุปฺปถมเคฺคน คนฺตพฺพํ อตฺตโน โสสานิกภาวสฺส อปากฏภาวตฺถํฯ **อารมฺมณ**นฺติ ตสฺมิํ สุสาเน ''อยํ วมฺมิโก, อยํ รุโกฺข, อยํ ขาณุโก''ติอาทินา **ทิวาเยว อารมฺมณํ ววตฺถเปตพฺพํฯ ภยานก**นฺติ ภยชนกํ วมฺมิกาทิํฯ **เกนจิ** เลฑฺฑุปาสาณาทินา อาสเนฺน วิจรนฺตีติ **น ปหริตพฺพาฯ ติลปิฏฺฐํ** วุจฺจติ ปลลํฯ มาสมิสฺสํ ภตฺตํ **มาสภตฺตํฯ คุฬาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ติลสํคุฬิกาทิขชฺชปูวญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **กุลเคหํ น ปวิสิตพฺพ**นฺติ เปตธูเมน วาสิตตฺตา, ปิสาจานุพนฺธตฺตา จ กุลเคหสฺส อพฺภนฺตรํ น ปวิสิตพฺพํฯ เทวสิกํ ฉวฑาโห **ธุวฑาโห**ฯ มตญาตกานํ

ตตฺถ คนฺตฺวา เทวสิกํ โรทนํ **ธุวโรทนํฯ วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘ฌาปิตกาลโต ปน ปฏฺฐายา’’ติ วุตฺตนเยนฯ ‘‘ปจฺฉิมยาเม ปฏิกฺกมิตุํ วฏฺฏตี’’ติ อิจฺฉิตตฺตา **“สุสานํ อคตทิวเส”**ติ **องฺคุตฺตรภาณกา**ฯ

สุสาเน นิจฺจกาลํ สิวถิกทสฺสเนน **มรณสฺสติปฏิลาโภ**ฯ ตโต เอว **อปฺปมาทวิหาริตา**ฯ ตตฺถ ฉฑฺฑิตสฺส มตกเฬวรสฺส ทสฺสเนน **อสุภนิมิตฺตาธิคโม**ฯ ตโต เอว **กามราควิโนทนํ**ฯ พหุลํ สรีรสฺส อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉภาวสลฺลกฺขณโต **อภิณฺหํ กายสภาวทสฺสนํ**ฯ ตโต มรณสฺสติปฏิลาภโต จ **สํเวคพหุลตา**ฯ พฺยาธิกานํ, ชราชิณฺณานญฺจ มตานํ ตตฺถ ทสฺสเนน **อาโรคฺย**โยพฺพนชีวิต**มทปฺปหานํ**ฯ ขุทฺทกสฺส, มหโต จ ภยสฺส อภิภวนโต **ภยเภรวสหนตา**ฯ สํวิคฺคสฺส โยนิโส ปทหนํ สมฺภวตีติ **อมนุสฺสานํ ครุภาวนียตาฯ นิทฺทาคตมฺปี**ติ สุตฺตมฺปิ, สุปินเนฺตปีติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ โสสานิกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๑๒. ยถาสนฺถติกงฺคกถาวณฺณนา

๓๕. เสนาสนคาหเณ ปเร อุฏฺฐาเปตฺวา คหณํ, ‘‘อิทํ สุนฺทรํ, อิทํ น สุนฺทร’’นฺติ ปริตุลยิตฺวา ปุจฺฉนา, โอโลกนา จ **เสนาสนโลลุปฺปํฯ ตุฏฺฐพฺพ**นฺติ ตุสฺสิตพฺพํฯ วิหารสฺส ปริยนฺตภาเวน **ทูเร**ติ วา พหูนํ สนฺนิปาตฏฺฐานาทีนํ **อจฺจาสเนฺนติ วา ปุจฺฉิตุํ น ลภติ,** ปุจฺฉเนนปิสฺส ธุตงฺคสฺส สํกิลิสฺสนโตฯ **โอโลเกตุ**นฺติ โลลุปฺปวเสน ปสฺสิตุํฯ **สจสฺส ตํ น รุจฺจตี**ติ อสฺส ยถาสนฺถติกสฺส ตํ ยถาคาหิตํ เสนาสนํ อผาสุกภาเวน สเจ น รุจฺจติ, มุทุกสฺส อสติ โรเค ยถาคาหิตํ ปหาย อญฺญสฺส เสนาสนสฺส คหณํ โลลุปฺปํ, มชฺฌิมสฺส คนฺตฺวา โอโลกนา, อุกฺกฏฺฐสฺส ปุจฺฉนาฯ สเพฺพสมฺปิ อุฏฺฐาเปตฺวา คหเณ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

อุปฏฺฐาปนียานมฺปิ อนุฏฺฐาปเนน **สพฺรหฺมจารีนํ หิเตสิตา**ฯ ตาย กรุณาวิหารานุคุณตาฯ สุนฺทราสุนฺทรวิภาคากรณโต **หีนปณีตวิกปฺปปริจฺจาโค**ฯ เตน ตาทิลกฺขณานุคุณตาฯ ตโต เอว **อนุโรธวิโรธปฺปหานํฯ ทฺวารปิทหนํ** โอกาสาทานโตฯ **ยถาสนฺถตรามต**นฺติ ยถาคาหิเต ยถานิทฺทิเฏฺฐ เสนาสเน อภิรตภาวํฯ

อิติ ยถาสนฺถติกงฺคกถาวณฺณนาฯ

๑๓. เนสชฺชิกงฺคกถาวณฺณนา

๓๖. **เสยฺย**นฺติ อิริยาปถลกฺขณํ เสยฺยํฯ ตปฺปฏิเกฺขเปเนว หิ ตทตฺถา ‘‘มโญฺจ ภิสี’’ติ เอวมาทิกา (จูฬว. ๓๒๑, ๓๒๒) เสยฺยา ปฏิกฺขิตฺตา เอว โหนฺติฯ ‘‘เนสชฺชิโก’’ติ จ สยนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา นิสชฺชาย เอว วิหริตุํ สีลมสฺสาติ อิมสฺส อตฺถสฺส อิธ อธิเปฺปตตฺตา เสยฺยา เอเวตฺถ ปฏิโยคินี, น อิตเร ตถา อนิฏฺฐตฺตา, อสมฺภวโต จฯ โกสชฺชปกฺขิโย หิ อิริยาปโถ อิธ ปฏิโยคิภาเวน อิจฺฉิโต, น อิตเรฯ น จ สกฺกา ฐานคมเนหิ วินา นิสชฺชาย เอว ยาเปตุํ ตถา ปวเตฺตตุนฺติ เสยฺยาเวตฺถ ปฏิโยคินีฯ เตนาห **‘‘เตน ปนา’’**ติอาทิฯ **จงฺกมิตพฺพํ** น ‘‘เนสชฺชิโก อห’’นฺติ สพฺพรตฺตึ นิสีทิตพฺพํฯ อิริยาปถนฺตรานุคฺคหิโต หิ กาโย มนสิการกฺขโม โหติฯ

จตฺตาโร ปาทา, ปิฏฺฐิอปสฺสโย จาติ อิเมหิ ปญฺจหิ อเงฺคหิ **ปญฺจโงฺค**ฯ จตูหิ อฏฺฏนีหิ, ปิฏฺฐิอปสฺสเยน จ ปญฺจโงฺคติ อปเรฯ **อุโภสุ ปเสฺสสุ** ปิฏฺฐิปเสฺส จ ยถาสุขํ อปสฺสาย วิหรโต

เนสชฺชิกสฺส ‘‘อเนสชฺชิกโต โก วิเสโส’’ติ คาหํ นิวาเรตุํ **อภยเตฺถโร** นิทสฺสิโต **‘‘เถโร อนาคามี หุตฺวา ปรินิพฺพายี’’**ติฯ

อุปเจฺฉทียติ เอเตนาติ **อุปเจฺฉทน**นฺติ วินิพนฺธุปเจฺฉทสฺส สาธกตมภาโว ทฎฺฐโพฺพฯ **สพฺพกมฺมฎฺฐานานุโยคสปฺปายตา** อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิกตฺตา นิสชฺชายฯ ตโต เอว **ปาสาทิกอิริยาปถตาฯ วีริยารมฺภานุกูลตา** วีริยสมตาโยชนสฺส อนุจฺฉวิกตาฯ ตโต เอว **สมฺมาปฎิปตฺติยา อนุพฺรูหนตาฯ ปณิธายา**ติ ฐเปตฺวาฯ **ตนุ**นฺติ อุปริมกายํฯ **วิกเมฺปตี**ติ จาเลติ, อิจฺฉาวิฆาตํ กโรตีติ อธิปฺปาโยฯ **วต**นฺติ ธุตงฺคํฯ

อิติ เนสชฺชิกงฺคกถาวณฺณนาฯ

ธุตงฺคปกิณฺณกกถาวณฺณนา

๓๗. เสกฺขปุถุชฺชนานํ วเสน **สิยา กุสลานิ,** ขีณาสวานํ วเสน **สิยา อพฺยากตานิ** ฯ ตตฺถ เสกฺขปุถุชฺชนา ปฎิปตฺติปูรณตฺถํ, ขีณาสวา ผาสุวิหารตฺถํ ธุตงฺคานิ ปริหรนฺติฯ **อกุสลมฺปิ ธุตงฺค**นฺติ อกุสลจิเตฺตนาปิ ธุตงฺคเสวนา อตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ตํ น ยุตฺตํ, เยน อกุสลจิเตฺตน ปพฺพชิตสฺส อารญฺญิกตฺตํ, ตํ ธุตงฺคํ นาม น โหติฯ กสฺมา? ลกฺขณาภาวโตฯ ยํ หิทํ กิเลสานํ ธุนนโต ธุตสฺส ปุคฺคลสฺส, ญาณสฺส, เจตนาย วา องฺคตฺตํ, น ตํ อกุสลธเมฺมสุ สมฺภวติฯ ตสฺมา อรญฺญวาสาทิมเตฺตน อารญฺญิกาทโย ตาว โหนฺตุ, อารญฺญิกงฺคาทีนิ ปน น โหนฺตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘น มย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิมานี**ติ ธุตงฺคานิฯ **วุตฺตํ** เหฎฺฐา วจนตฺถนิเทฺทเสฯ **น จ อกุสเลน โกจิ ธุโต นาม โหติ,** กิเลสานํ ธุนนเฎฺฐนาติ อธิปฺปาโยฯ **ยสฺส** ภิกฺขุโน **เอตานิ** สมาทานานิ **องฺคานิ,** เอเตน ปฐเมนาปิ อตฺถวิกเปฺปน ‘‘นตฺถิ อกุสลํ ธุตงฺค’’นฺติ ทเสฺสติฯ **น จ อกุสลํ กิญฺจิ ธุนาตี**ติ อกุสลํ กิญฺจิ ปาปํ น จ ธุนาติ เอว อปฺปฎิปกฺขโตฯ **เยสํ** สมาทานานํ **ตํ** อกุสลํ ญาณํ วิย องฺคนฺติ กตฺวา ตานิ **ธุตงฺคานีติ วุเจฺจยฺยุํ**ฯ อิมินา ทุติเยนาปิ อตฺถวิกเปฺปน ‘‘นตฺถิ อกุสลํ ธุตงฺค’’นฺติ ทเสฺสติฯ **นาปิ อกุสล**นฺติอาทิ ตติยอตฺถวิกปฺปวเสน โยชนาฯ **ตสฺมา**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส นิคมนํฯ

เยสนฺติ อภยคิริวาสิเก สนฺธายาหฯ เต หิ ธุตงฺคํ นาม ปญฺญตฺตีติ วทนฺติฯ ตถา สติ ตสฺส ปรมตฺถโต อวิชฺชมานตฺตา กิเลสานํ ธุนนโฎฺฐปิ น สิยา, สมาทาตพฺพตา จาติ เตสํ วจนํ ปาฬิยา วิรุชฺฌตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘กุสลตฺติกวินิมุตฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปญฺญตฺติปเกฺข เอเต โทสา ทุนฺนิวารา, ตสฺมา **ตํ** เตสํ วจนํ **น คเหตพฺพํ,** วุตฺตนโย เจตนาปโกฺขเยว คเหตโพฺพติ อโตฺถฯ ยสฺมา เอเต ธุตคุณา กุสลตฺติเก ปฐมตติยปทสงฺคหิตา, ตสฺมา สิยา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา, สิยา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา, สิยา วิปากธมฺมธมฺมา, สิยา เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา, สิยา อนุปาทินฺนุปาทานิยา, สิยา อสํกิลิฎฺฐสํกิเลสิกาติ เอวํ เสสติกทุกปเทหิปิ เนสํ ยถารหํ สงฺคโห วิภาเวตโพฺพฯ

กามํ สโพฺพปิ อรหา ธุตกิเลโส, อิธ ปน ธุตงฺคเสวนามุเขน กิเลเส วิธุนิตฺวา ฐิโต ขีณาสโว **‘‘ธุตกิเลโส ปุคฺคโล’’**ติ อธิเปฺปโตฯ ตถา สโพฺพปิ อริยมโคฺค นิปฺปริยาเยน **กิเลสธุนโน ธโมฺม,** วิเสสโต อคฺคมโคฺคฯ ปริยาเยน ปน วิปสฺสนาญาณาทิฯ เหฎฺฐิมปริเจฺฉเทน ธุตงฺคเจตนาสมฺปยุตฺตญาณํ ทฎฺฐพฺพํฯ เอวํ ธุตํ ทเสฺสตฺวา ธุตวาเท ทเสฺสตเพฺพ ยสฺมา ธุตวาทเภเทน ธุโต วิย ธุตเภเทน ธุตวาโทปิ ทุวิโธ, ตสฺมา เตสํ, ตทุภยปฎิเกฺขปสฺส จ วเสน จตุกฺกเมตฺถ สมฺภวตีติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อตฺถิ ธุโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตยิทนฺติ นิปาโต, ตสฺส ‘‘โส อย’’นฺติ อโตฺถฯ **ธุตธมฺมา นามา**ติ ธุตงฺคเสวนาย ปฏิปกฺขภูตานํ ปาปธมฺมานํ ธุนนวเสน ปวตฺติยา ‘‘ธุโต’’ติ ลทฺธนามาย ธุตงฺคเจตนาย อุปการกา ธมฺมาติ กตฺวา ธุตธมฺมา นามฯ อสมฺปตฺตสมฺปเตฺตสุ ปจฺจเยสุ อลุพฺภนากาเรน ปวตฺตนโต **อปฺปิจฺฉตา สนฺตุฎฺฐิตา** จ อตฺถโต อโลโภฯ ปจฺจยเคธาทิเหตุกานํ โลลตาทีนํ สํกิเลสานํ สมฺมเทว ลิขนโต เฉทนโต คณสงฺคณิกาทิเภทโต สํสคฺคโต จิตฺตสฺส วิเวจนโต **สเลฺลขตา ปวิเวกตา** จ อโลโภ อโมโหติ อิเมสุ **ทฺวีสุ ธเมฺมสุ อนุปตนฺติ** ตทโนฺตคธา ตปฺปริยาปนฺนา โหนฺติ, ตทฺภยเสฺสว ปวตฺติวิเสสภาวโตฯ อิเมหิ กุสลธเมฺมหิ อตฺถี อิทมตฺถี, เยน ญาเณน ปพฺพชิเตน นาม ปํสุกูลิกงฺคาทีสุ ปติฎฺฐิเตน ภวิตพฺพนฺติ ยถานุสิฎฺฐํ ธุตคุเณ สมาทิยติ เจว ปริหรติ จ, ตํ ญาณํ อิทมตฺถิตาฯ เตนาห **‘‘อิทมตฺถิตา ญาณเมวา’’**ติฯ **ปฎิเกฺขปวตฺถูสู**ติ คหปติจีวราทีสุ เตหิ เตหิ ธุตเงฺคหิ ปฎิกฺขิปิตพฺพวตฺถูสุฯ **โลภ**นฺติ ตณฺหํฯ **เตเสฺวว วา**ติ ปฎิเกฺขปวตฺถูสุ เอวฯ **อาทีนวปฎิจฺฉาทก**นฺติ อารกฺขทุกฺขปราธีนวุตฺติโจรภยาทิอาทีนวปฎิจฺฉาทกํฯ **อนุญฺญาตาน**นฺติ สตฺถารา นิจฺฉนฺทราคปริโภควเสน อนุญฺญาตานํ สุขสมฺผสฺสอตฺถรณปาวุรณาทีนํฯ **ปฎิเสวนมุเขนา**ติ ปฎิเสวนทฺวาเรน, เตน เลเสนาติ อโตฺถฯ **อติสเลฺลขมุเขนา**ติ อติวิย สเลฺลขปฎิปตฺติมุเขน, อุกฺกฎฺฐสฺส วตฺตนกานมฺปิ ปฎิกฺขิปนวเสนาติ อโตฺถฯ

สุขุมกรณสนฺนิสฺสโย ราโค ทุกฺขาย ปฎิปตฺติยา ปติฎฺฐํ น ลภตีติ อาห **‘‘ทุกฺขา ปฎิปทญฺจ นิสฺสาย ราโค วูปสมฺมตี’’**ติฯ สเลฺลโข นาม สมฺปชานสฺส โหติ, สติสมฺปชเญฺญ โมโห อปติโฎฺฐว อปฺปมาทสมฺภวโตติ วุตฺตํ **‘‘สเลฺลขํ นิสฺสาย อปฺปมตฺตสฺส โมโห ปหียตี’’**ติฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ธุตเงฺคสุฯ **ตตฺถา**ติ อรญฺญรุกฺขมูเลสุฯ

สีสงฺคานีติ สีสภูตานิ องฺคานิ, ปเรสมฺปิ เกสญฺจิ นานนฺตริกตาย, สุกรตาย จ สงฺคณฺหนโต อุตฺตมงฺคานีติ อโตฺถฯ **อสมฺภินฺนงฺคานี**ติ เกหิจิ สเมฺภทรหิตานิ, วิสุํเยว องฺคานีติ วุตฺตํ โหติฯ **กมฺมฎฺฐานํ วฑฺฒติ** ราคจริตสฺส โมหจริตสฺส โทสจริตสฺสาปิ, ตํ เอกจฺจํ **ธุตงฺคํ เสวนฺตสฺสา**ติ อธิปฺปาโยฯ **หายติ** กมฺมฎฺฐานํ สุกุมารภาเวนลูขปฎิปตฺตึ อสหนฺตสฺสฯ **วฑฺฒเตว** มหาปุริสชาติกสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **น วฑฺฒติ** กมฺมฎฺฐานํ อุปนิสฺสยรหิตสฺสฯ **เอกเมว หิ ธุตงฺคํ** ยถา กิเลสธุนนเฎฺฐน, เอวํ เจตนาสภาวตฺตาฯ เตนาห **‘‘สมาทานเจตนา’’**ติฯ

เตรสาปิ ธุตงฺคานิ สมาทาย ปริหรนฺตานํ ปุคฺคลานํ วเสน **‘‘ทฺวาจตฺตาลีส โหนฺตี’’**ติ วตฺวา ภิกฺขูนํ เตรสนฺนมฺปิ ปริหรณสฺส เอกชฺฌํเยว สมฺภวํ ทเสฺสตุํ **‘‘สเจ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **‘‘เอกปฺปหาเรน สพฺพธุตงฺคานิ ปริภุญฺชิตุํ สโกฺกตี’’**ติ วุตฺตํฯ กถํ อโพฺภกาเส วิหรนฺตสฺส รุกฺขมูลิกงฺคํ? ‘‘ฉนฺนํ ปฎิกฺขิปามิ, รุกฺขมูลิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๓๒) วจนโต ฉเนฺน อรุณํ อุฎฺฐาปิตมเตฺต ธุตงฺคํ ภิชฺชติ, น อโพฺภกาเส, ตสฺมา เภทเหตุโน อภาเวน ตมฺปิ อโรคเมวฯ ตถา เสนาสนโลลุปฺปสฺส อภาเวน ยถาสนฺถติกงฺคนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อารญฺญิกงฺคํ** คณมฺหา **โอหียนสิกฺขาปเทน** (ปาจิ. ๖๙๑-๖๙๒) ปฎิกฺขิตฺตํ, **ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ** อนติริตฺตโภชนสิกฺขาปเทน (ปาจิ. ๒๓๘-๒๔๐)ฯ ปวาริตาย หิ ภิกฺขุนิยา อติริตฺตํ กตฺวา ภุญฺชิตุํ น ลพฺภติฯ กปฺปิเย จ วตฺถุสฺมึ โลลตาปหานาย ธุตงฺคสมาทานํ, น อกปฺปิเย, สิกฺขาปเทเนว ปฎิกฺขิตฺตตฺตาฯ **อเฎฺฐว โหนฺติ** ภิกฺขุนิยา สํกจฺจิกจีวราทีหิ สทฺธึ ปญฺจปิ ติจีวรสงฺขเมว คจฺฉนฺตีติ กตฺวาฯ **ยถาวุเตฺตสู**ติ ภิกฺขูนํ วุเตฺตสุ เตรสสุ ติจีวราธิฎฺฐานวินยกมฺมาภาวโต **ฐเปตฺวา เตจีวริกงฺคํ ทฺวาทส สามเณรานํฯ สตฺตา**ติ ภิกฺขุนีนํ วุเตฺตสุ อฎฺฐสุ เอกํ ปหาย สตฺต ติจีวราธิฎฺฐานวินยกมฺมาภาวโตฯ ‘‘ฐเปตฺวา เตจีวริกงฺค’’นฺติ หิ อิมํ อนุวตฺตมานเมว กตฺวา **‘‘สตฺต สิกฺขมานสามเณรีน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **ปติรูปานี**ติ อุปาสกภาวสฺส อนุจฺฉวิกานิฯ

ธุตงฺคนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ ทุติยปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๓. กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิเทฺทสวณฺณนา

๓๘. **อปฺปิจฺฉตาทีหี**ติ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิสเลฺลขปวิเวกาปจยวีริยารมฺภาทีหิฯ **ปริโยทาเต**ติ สุวิสุเทฺธ นิรุปกฺกิเลเสฯ **อิมสฺมึ สีเล**ติ ยถาวุเตฺต จตุปาริสุทฺธิสีเลฯ ‘‘จิตฺตํ ภาวย’’นฺติ อิมเมว เทสนํ สนฺธายาห **‘‘อติสเงฺขปเทสิตตฺตา’’**ติฯ **โก สมาธี**ติ สรูปปุจฺฉาฯ **เกนเฏฺฐน สมาธี**ติ เกน อเตฺถน สมาธีติ วุจฺจติ, ‘‘สมาธี’’ติ ปทํ กํ อภิเธยฺยตฺถํ นิสฺสาย ปวตฺตนฺติ อโตฺถฯ **กติวิโธ**ติ ปเภทปุจฺฉาฯ

‘‘โก สมาธี’’ติ กามญฺจายํ สรูปปุจฺฉา, วิภาควนฺตานํ ปน สรูปวิภาวนํ วิภาคทสฺสนมุเขเนว โหตีติ วิภาโค ตาว อนวเสสโต ทเสฺสตโพฺพฯ ตํทสฺสเน จ อยมาทีนโวติ ทเสฺสตุํ **‘‘สมาธิ พหุวิโธ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **พหุวิโธ**ติ กุสลาทิวเสน อเนกวิโธฯ **นานปฺปการโก**ติ อาลมฺพนมนสิการฉนฺทปณิธิอธิโมกฺขอภินีหารสญฺญานานตฺตาทินานปฺปกาโรฯ **น สาเธยฺยา**ติ โลกิยสมาธิสฺส ภาวนา อิธ อธิเปฺปตโตฺถ, ตญฺจ น สาเธยฺยฯ ฌานวิโมกฺขาทีสุ หิ สมาธึ อุทฺธริตฺวา ตสฺส ลพฺภมาเนหิ วิภาเคหิ วิสฺสชฺชเน กริยมาเน **ฌานวิภงฺคาทีสุ** (วิภ. ๕๐๘ อาทโย) อาคโต สโพฺพ สมาธิปเภโท วิสฺสเชฺชตโพฺพ สิยาฯ ตถา จ สติ ยฺวายํ โลกิยสมาธิสฺส ภาวนาวิธิ อธิเปฺปโต, ตสฺส วิสฺสชฺชนาย โอกาโสว น ภเวยฺยฯ กิญฺจ เยนสฺส ติกจตุกฺกฌานิเกน หีนาทิเภทภิเนฺนน ปวตฺติวิภาเคน พฺรหฺมปาริสชฺชาทิวเสน นววิโธ, ปญฺจมชฺฌานิเกน เวหปฺผลาทิวเสน ทสวิโธ วา เอกาทสวิโธ วา ภวปฺปเภโท นิปฺปชฺชติฯ สฺวาสฺส ปวตฺติวิภาโค อยํ โสติ นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจมาโน วิเกฺขปาย สิยา, ยถา ตํ อวิสเยฯ เตนาห **‘‘อุตฺตริ จ วิเกฺขปาย สํวเตฺตยฺยา’’**ติฯ **กุสลจิเตฺตกคฺคตา**ติ **กุสลา** อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา **จิเตฺตกคฺคตา**ฯ

จิตฺตเจตสิกานํ สมํ อวิสารวเสน สมฺปิเณฺฑนฺตสฺส วิย อาธานํ **สมาธานํ**ฯ อวิสารลกฺขโณ หิ สมาธิ, สมฺปิณฺฑนรโส จฯ สมฺมา อวิกฺขิปนวเสน อาธานํ สมาธานํฯ อวิเกฺขปลกฺขโณ วา หิ สมาธิ, วิเกฺขปวิทฺธํสนรโส จาติฯ สฺวายํ ยสฺมา เอการมฺมเณ จิตฺตสฺส ฐิติเหตุ, ตสฺมา **‘‘ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหตี’’**ติ อาหฯ ตถา เหส ‘‘จิตฺตสฺส ฐิติ สณฺฐิติ อวฏฺฐิตี’’ติ (ธ. ส. ๑๕) นิทฺทิโฏฺฐฯ เอการมฺมณคฺคหณเญฺจตฺถ สมาธิสฺส สนฺตานฏฺฐิติภาวทสฺสนตฺถํฯ ตถา หิสฺส **อฏฺฐกถายํ** ทีปจฺจิฏฺฐิติ นิทสฺสิตาฯ **อานุภาเวนา**ติ พเลน, ปจฺจยภาเวนาติ อโตฺถฯ **อวิกฺขิปมานา**ติ น วิกฺขิปมานา วูปสมมานาฯ อุปสมปจฺจุปฏฺฐาโน หิ สมาธิฯ เอเตนสฺส วิเกฺขปปฏิปกฺขตํ ทเสฺสติฯ **อวิปฺปกิณฺณา**ติ อวิสฏาฯ เอเตน อวิสารลกฺขณตํฯ

สยํ น วิกฺขิปติ, สมฺปยุตฺตา วา น วิกฺขิปนฺติ เอเตนาติ อวิเกฺขโป, โส ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **อวิเกฺขปลกฺขโณ**ฯ วิเกฺขปํ วิทฺธํเสติ, ตถา วา สมฺปชฺชตีติ **วิเกฺขปวิทฺธํสนรโส**ฯ อุทฺธเจฺจ อวิกมฺปนวเสน ปจฺจุปติฏฺฐติ, สมฺปยุตฺตานํ วา ตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **อวิกมฺปนปจฺจุปฏฺฐาโน**ฯ **สุข**นฺติ นิรามิสํ สุขํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๙. อวิเกฺขปลกฺขณํ นาม สมาธิสฺส อาเวณิโก สภาโว, น เตนสฺส โกจิ วิภาโค ลพฺภตีติ อาห **‘‘อวิเกฺขปลกฺขเณน ตาว เอกวิโธ’’**ติฯ สมฺปยุตฺตธเมฺม อารมฺมเณ อเปฺปโนฺต วิย ปวตฺตตีติ วิตโกฺก **อปฺปนา**ฯ ตถา หิ โส ‘‘อปฺปนา พฺยปฺปนา’’ติ (ธ. ส. ๗) นิทฺทิโฏฺฐฯ ตปฺปมุขตาวเสน ปน สพฺพสฺมึ มหคฺคตานุตฺตเร ฌานธเมฺม ‘‘อปฺปนา’’ติ **อฏฺฐกถา**โวหาโรฯ ตถา ตสฺส อนุปฺปตฺติฏฺฐานภูเต ปริตฺตฌาเน อุปจารโวหาโรฯ คามาทีนํ สมีปฏฺฐาเน คามูปจาราทิสมญฺญา วิยาติ อาห **‘‘อุปจารปฺปนาวเสน ทุวิโธ’’**ติฯ อิธ ปน สมาธิวเสน เวทิตพฺพํฯ

ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติ วุจฺจติ วฏฺฏํ, ตปฺปริยาปนฺนตาย โลเก นิยุตฺโต, ตตฺถ วา วิทิโตติ **โลกิโย**ฯ ตตฺถ อปริยาปนฺนตาย โลกโต อุตฺตโร อุตฺติโณฺณติ **โลกุตฺตโร**ฯ กามเญฺจตฺถ โลกิยสมาธิ ภาเวตพฺพภาเวน คยฺหติ, อุภยํ ปน เอกชฺฌํ คเหตฺวา ตโต อิตรํ นิทฺธาเรตุํ **"โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิโธ"**ติ วุตฺตํฯ **สปฺปีติกนิปฺปีติกวเสนา**ติ สห ปีติยา วตฺตตีติ สปฺปีติโก, ปีติสมฺปยุโตฺตฯ นตฺถิ เอตสฺส ปีตีติ นิปฺปีติโก, ปีติวิปฺปยุโตฺตฯ เตสํ วเสนฯ สุเขน สห เอกุปฺปาทาทิภาวํ คโตติ **สุขสหคโต** , สุขสมฺปยุโตฺตติ อโตฺถฯ **อุเปกฺขาสหคเต**ปิ เอเสว นโยฯ **อุเปกฺขา**ติ เจตฺถ อทุกฺขมสุขเวทนา อธิเปฺปตาฯ สา หิ สุขทุกฺขาการปวตฺติํ อุเปกฺขติ มชฺฌตฺตาการสณฺฐิตตฺตาฯ สุขสหคต-ปเทน เจตฺถ สปฺปีติโก, นิปฺปีติเกกเทโส จ สงฺคหิโต, อุเปกฺขาสหคต-ปเทน ปน นิปฺปีติเกกเทโสวาติ อยเมเตสํ ปทานํ วิเสโสฯ

สภาวโต, ปจฺจยโต, ผลโต จ มชฺฌิมปณีเตหิ นิหีโน, เตสํ วา คุเณหิ ปริหีโนติ **หีโน,** อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีโต **ปณีโต,** อุภินฺนํ มเชฺฌ ภโว **มชฺฌิโม**ฯ สมฺปโยควเสน ปวตฺตมาเนน สห วิตเกฺกน สวิตโกฺก, สห วิจาเรน สวิจาโร, สวิตโกฺก จ โส สวิจาโร จาติ **สวิตกฺกสวิจาโร**ฯ **อาทิ**-สเทฺทน อวิตกฺกวิจารมโตฺต, อวิตกฺกาวิจาโร จ คหิโตฯ ตตฺถ วิจารโต อุตฺตริ วิตเกฺกน สมฺปโยคาภาวโต อวิตโกฺก จ โส วิจารมโตฺต จาติ **อวิตกฺกวิจารมโตฺต**ฯ วิเสสนิวตฺติอโตฺถ วา **มตฺต**-สโทฺทฯ สวิตกฺกสวิจาโร หิ สมาธิ วิตกฺกวิสิเฏฺฐน วิจาเรน สวิจาโร, อยํ ปน วิจารมเตฺตน วิตกฺกสงฺขาตวิเสสรหิเตน, ตสฺมา อวิตกฺกวิจารมโตฺตฯ อถ วา ภาวนาย ปหีนตฺตา วิตกฺกาภาเวนายํ วิจารมโตฺต, น วิจารโต อญฺญสฺส อตฺตโน สมฺปยุตฺตธมฺมสฺส กสฺสจิ อภาวาติ ทเสฺสตุํ อวิตกฺก-วจเนน วิจารมตฺต-ปทํ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ อุภยรหิโต **อวิตกฺกาวิจาโร**ฯ **ปีติสหคตาทิวเสนา**ติ ปีติสหคตสุขสหคตอุเปกฺขาสหคตวเสนฯ ยเทตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ สุขสหคตทุเก วุตฺตนยเมวฯ ปฏิปเกฺขหิ สมนฺตโต ขณฺฑิตตฺตา **ปริโตฺต**ฯ ปริตฺตนฺติ วา อปฺปมตฺตกํ วุจฺจติ, อยมฺปิ อปฺปานุภาวตาย ปริโตฺต วิยาติ **ปริโตฺต**ฯ กิเลสวิกฺขมฺภนโต, วิปุลผลโต, ทีฆสนฺตานโต จ มหนฺตภาวํ คโต, มหเนฺตหิ วา อุฬารจฺฉนฺทาทีหิ คโต ปฏิปโนฺนติ **มหคฺคโต**ฯ อารมฺมณกรณวเสนาปิ นตฺถิ เอตสฺส ปมาณกรธมฺมา, เตสํ วา ปฏิปโกฺขติ **อปฺปมาโณ**ฯ

ปฏิปชฺชติ ฌานํ เอตายาติ ปฏิปทา, ปุพฺพภาคภาวนาฯ ทุกฺขา กิจฺฉา ปฏิปทา เอตสฺสาติ **ทุกฺขาปฏิปโท**ฯ ปกติปญฺญาย อภิวิสิฏฺฐตฺตา อภิญฺญา นาม อปฺปนาวหา ภาวนาปญฺญา, ทนฺธา มนฺทา อภิญฺญา เอตสฺสาติ **ทนฺธาภิโญฺญ**ฯ ทุกฺขาปฏิปโท จ โส ทนฺธาภิโญฺญ จาติ **ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิโญฺญ** , สมาธิฯ ตทาทิวเสนฯ **จตุฌานงฺควเสนา**ติ จตุนฺนํ ฌานานํ องฺคภาววเสน, จตุกฺกนยวเสน เจตํ วุตฺตํฯ **หานภาคิยาทิวเสนา**ติ หานโกฏฺฐาสิกาทิวเสนฯ

สมาธิเอกกทุกวณฺณนา

ฉนฺนํ อนุสฺสติฏฺฐานานนฺติ พุทฺธานุสฺสติอาทีนํ ฉนฺนํ อนุสฺสติกมฺมฏฺฐานานํฯ **อิเมสํ วเสนา**ติ อิเมสํ ทสนฺนํ กมฺมฏฺฐานานํ วเสนฯ ''ปุพฺพภาเค เอกคฺคตา''ติ อิมินา อปฺปนาย อุปการกนานาวชฺชนุปจารสฺสปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ, น เอกาวชฺชนเสฺสวฯ **อปฺปนาสมาธีน**นฺติ อุปกตฺตพฺพอุปการกสมฺพเนฺธ สามิวจนํ ''ปุริสสฺส อโตฺถ''ติอาทีสุ วิยฯ **ปริกมฺม**นฺติ โคตฺรภุฯ อปริโตฺต สมาธีติ ทเสฺสตุํ **"ปฐมสฺส ฌานสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตีสุ ภูมีสูติ กามรูปารูปภูมีสุฯ กุสลจิเตฺตกคฺคตาย อธิเปฺปตตฺตา **"อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา"**ติ วุตฺตํฯ **สิยา สปฺปีติโก, สิยา นิปฺปีติโก**ติ อนิยมวจนํ อุปจารสมาธิสามเญฺญน สเพฺพสมฺปิ วา ฌานานํ นานาวชฺชนวีถิยํ อุปจารสมาธิ สิยา สปฺปีติโก, สิยา นิปฺปีติโกฯ เอกาวชฺชน

วีถิยํ ปน อาทิโต ทุกติกชฺฌานานํ อุปจารสมาธิ สปฺปีติโกว, อิตเรสํ นิปฺปีติโกว, วิสภาคเวท นสฺส จิตฺตสฺส อาเสวนปจฺจยตาภาวโต, เอกวีถิยํ เวทนาปริวตฺตนาภาวโต จฯ **สิยา สุขสหค โต, สิยา อุเปกฺขาสหคโต**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ปน ‘‘ทุกติกชฺ ฌานาน’’นฺติ วุตฺตํ, อิธ ‘‘ติกจตุกฺกชฺฌานาน’’นฺติ วตฺตพฺพํฯ

สมาธิติกวณฺณนา

ปฏิลทฺธมโตฺตติ อธิคตมโตฺต อนาเสวิโต อพหุลีกโตฯ โส หิ ปริทุพฺพลภาเวน หีโน โหติฯ **นาติสุภาวิโต**ติ อติวิย ปคุณภาวํ อปาปิโตฯ **สุภาวิโต**ติ สุฏฺฐุ ภาวิโต สมฺมเทว ปคุณ ตํ อุปนีโตฯ เตนาห **‘‘วสิปฺปโตฺต’’**ติฯ ฉนฺทาทีนํ หีนตาทิวเสนาปิ อิเมสํ หีนาทิตา เวทิตพฺ พาฯ ตถา หิ อุฬารปุญฺญผลกามตาวเสน ปวตฺติโต **หีโน,** โลกิยาภิญฺญาสมฺปาทนาย ปวตฺติ โต **มชฺฌิโม,** วิเวกกามตาย อริยภาเว ฐิเตน ปวตฺติโต **ปณีโต** ฯ อตฺตหิตาย ภวสมฺปตฺติอตฺถํ ปวตฺติโต วา **หีโน,** เกวลํ อโลภชฺฌาสเยน ปวตฺติโต **มชฺฌิโม,** ปรหิตาย ปวตฺติโต **ปณีโต**ฯ วฏฺฏชฺฌาสเยน วา ปวตฺติโต **หีโน,** วิเวกชฺฌาสเยน ปวตฺติโต **มชฺฌิโม,** วิวฏฺฏชฺฌาสเยน โลกุตฺตรปาทกตฺถํ ปวตฺติโต **ปณีโต**ฯ

สทฺธิํ อุปจารสมาธินาติ สเพฺพสมฺปิ ฌานานํ อุปจารสมาธินา สหฯ **วิตกฺกมเตฺตเยว อาทีนวํ ทิสฺวา**ติ วิตเกฺกเยว โอฬาริกโต อุปฏฺฐหเนฺต ‘‘จิตฺตสฺส โขภกรธโมฺม อย’’นฺติ อาที นวํ ทิสฺวา วิจารญฺจ สนฺตโต มนสิ กริตฺวาฯ เตนาห **‘‘วิจาเร อทิสฺวา’’**ติฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ตํ เอวํ ปฏิลทฺธํ สมาธิํ สนฺธายฯ **เอตํ** ‘‘อวิตกฺกวิจารมโตฺต สมาธี’’ติ ทุติยปทํ **วุตฺตํฯ ตีสู**ติ อาทิ โต ตีสุฯ

เตเสฺววาติ เตสุ เอว จตุกฺกปญฺจกนเยสุฯ **ตติเย จตุเตฺถ**ติ จตุกฺกนเย ตติเย, ปญฺจก นเย จตุเตฺถติ โยเชตพฺพํฯ **อวสาเน**ติ ทฺวีสุปิ นเยสุ ปริโยสานชฺฌาเนฯ ยถากฺกมํ จตุเตฺถ, ปญฺจเม วาฯ **ปีติสุขสหคโต วา**ติ เอตฺถาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ สติปิ ปีติสหคตสฺสาปิ สมาธิสฺส สุขสหคตเตฺต ตีณิปิ ปทานิ อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ นิปฺปีติกสุข โต สปฺปีติกสุขสฺส วิเสสทสฺสนตฺถํ สตฺถุ ปีติติกเทสนาติ นิปฺปีติกเสฺสว สุขสฺส วเสน สุขสหค โต สมาธิ คหิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

อุปจารภูมิยนฺติ อุปจารชฺฌานสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาเทฯ จิตฺตุปฺปาโท หิ สหชาตธมฺมานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย ‘‘ภูมี’’ติ วุจฺจติ ‘‘สุขภูมิยํ กามาวจเร’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๙๘๘) วิยฯ **ปริโตฺต สมาธิ** กามาวจรภาวโตฯ

สมาธิจตุกฺกวณฺณนา

ปฐมสมนฺนาหาโร ภาวนํ อารภนฺตสฺส ‘‘ปถวี ปถวี’’ติอาทินา กมฺมฏฺฐาเน ปฐมาภินิ เวโสฯ **ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจาร**นฺติ นีวรณวิตกฺกวิจารนิกนฺติอาทีนํ วูปสเม ถิรภูตํ กามา วจรชฺฌานํฯ ‘‘ยาว อปฺปนา’’ติ อิมินา ปุพฺพภาคปญฺญาย เอว อภิญฺญาภาโว วุโตฺต วิย ทิสฺ สตีติ วทนฺติ ฯ อปฺปนาปญฺญา ปน **อภิญฺญาว**ฯ ยทเคฺคน หิ ปุพฺพภาคปญฺญาย ทนฺธสีฆตา, ตทเคฺคน อปฺปนาปญฺญายปีติฯ **สมฺทาจารคหณตายา**ติ สมฺทาจารสฺส คหณภาเวน, ปวตฺติ พาหุลฺลโตติ อโตฺถฯ **อสฺขาเสวนา**ติ กสิรภาวนาฯ

ปลิโพธุปเจฺฉทาทีนีติ อาทิ-สเทฺทน ภาวนาวิธานาปริหาปนาทึ สงฺคณฺหาติฯ **อสปฺปายเสวี**ติ อุปจาราธิคมโต ปุเพฺพ อสปฺปายเสวิตาย **ทุกฺขา ปฏิปทา**ฯ ปจฺฉา อสปฺปายเสวิตาย **ทนฺธา อภิญฺญา โหติฯ สปฺปายเสวิโน**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปุพฺพภาเค**ติ อุปจารชฺฌานาธิคมโต โอรภาเคฯ **อปรภาเค**ติ ตโต อุทฺธํฯ **ตสฺส โวมิสฺสกตา**ติ โย ปุพฺพภาเค อสปฺปายํ เสวิตฺวา อปรภาเค สปฺปายเสวี, ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญาฯ อิตรสฺส สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา โหติฯ เอวํ ปฐมจตุตฺถานํ โวมิสฺสกตาย ทุติยตติยาติ อโตฺถฯ อกตปลิโพธุปเจฺฉทสฺส สปริปนฺถตาย ปฏิปทา ทุกฺขา โหติ, อิตรสฺส สุขาฯ อสมฺปาทิตอปฺปนาโกสลฺลสฺส ญาณสฺส อวิสทตาย **ทนฺธา อภิญฺญา โหติ,** วิสทตาย **ขิปฺปา อภิญฺญา**ฯ

ตณฺหาอวิชฺชาวเสนาติ ตณฺหาอวิชฺชานํ อภิภวานภิภววเสนฯ **สมถวิปสฺสนาธิการวเสนา**ติ สมถวิปสฺสนาสุ อสโต, สโต จ อธิการสฺส วเสนฯ ตณฺหาย สมาธิสฺส อุชุปฏิปกฺขตฺตา สา สมถปฏิปทาย ปริปนฺถินีติ อาห **“ตณฺหาภิภูตสฺส หิ ทุกฺขา ปฏิปทา โหตี”**ติฯ อภิภโวจฺสา อิตรกิเลเสหิ อธิกตาย **อนภิภูตสฺส** ตณฺหายาติ อธิการโต เวทิตพฺพํฯ ตถา อวิชฺชา ปญฺญาย อุชุปฏิปกฺขาติ ตทภิภูตสฺส ทนฺธาภิญฺญตา วุตฺตาฯ **อกตาธิกาโร**ติ ภวนฺตเร อกตปริจโย ยถา ปคุณํ กตฺวา วิสฺสฏฺฐคโนฺถ อปฺปมตฺตเกน ปโยเคน สุปฺปวตฺติ วาจุคฺคโตว โหติ, เอวํ ปุเพฺพ กตปริจยสฺส ภาวนา อปฺปกสิเรเนว อิชฺฌตีติ อาห **“กตาธิการสฺส สุขา”**ติฯ สุวายํ อกโต, กโต จ อธิกาโร สมถนิสฺสิโต ปฏิปทายํ วุโตฺต สมาธิปฺปธานตฺตา ปฏิปทายฯ วิปสฺสนานิสฺสิโต อภิญฺญายํ ญาณปฺปธานตฺตา อปฺปนายฯ **กิเลสินฺทฺริยวเสนา**ติ ติกฺขาติกฺขานํ กิเลสินฺทฺริยานํ วเสนฯ เตนาห **“ติพฺพกิเลสสฺสา”**ติอาทิ ฯ ตตฺถ **กิเลสา** กามจฺฉนฺทาทโย, **อินฺทฺริยานิ** สทฺธาทีนิฯ

ยถาวุตฺตา ปฏิปทาภิญฺญา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาติ ธมฺมนิเทฺทสมฺปิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานมุเขน ทเสฺสตุํ **“โย ปุคฺคโล”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อปฺปคุโณ**ติ น สุภาวิโต วสีภาวํ อปาปิโตฯ เตนาห **“อุปริฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกตี”**ติฯ **อยํ ปริโตฺต**ติ อยํ สมาธิ อปฺปานุภาวตาย ปริโตฺตฯ **อวฑฺฒิเต**ติ เอกงฺคุลทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ น วฑฺฒิเต ยถาอุปฏฺฐิเต อารมฺมเณฯ เอกงฺคุลมตฺตมฺปิ หิ วฑฺฒิตํ อปฺปมาณเมวาติ วทนฺติฯ ‘‘ปคุโณ สุภาวิโต’’ติ วตฺวา ‘‘อุปริฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สโกฺกตี’’ติ อิมินา ยถา ปคุโณปิ อุปริฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ อสโกฺกโนฺต สมาธิ ปริโตฺตเยว โหติ, น อปฺปมาโณ, เอวํ ญาณุตฺตรสฺส เอกาสเนเนว อุปริฌานนิพฺพตฺตเนนาติ สุภาวิโตปิ อุปริฌานสฺส ปจฺจยภาวสงฺขาตาย สุภาวิตกิจฺจสิทฺธิยา **“อปฺปมาโณ”**เตฺวว วุจฺจติฯ อปเร ปน สเจ สุภาวิโต ปคุโณ วสีภาวํ ปโตฺต อุปริฌานสฺส ปจฺจโย อโหโนฺตปิ อปฺปมาโณ เอว, ปมาณกรานํ ราคาทิปฏิปกฺขานํ สุวิทูรภาวโตติ วทนฺติฯ **วุตฺตลกฺขณโวมิสฺสตายา**ติ โย อปฺปคุโณ อุปริฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกติ, วฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวโตฺต, อยํ ปริโตฺต อปฺปมาณารมฺมโณฯ โย ปน ปคุโณ อุปริฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สโกฺกติ, อวฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวโตฺต, อยํ อปฺปมาโณ ปริตฺตารมฺมโณติ เอวํ ปฐมจตุตฺถสมาธีนํ วุตฺตลกฺขณสฺส โวมิสฺสกภาเวน ทุติยตติยสมาธิสงฺคาหโก โวมิสฺสกนโย เวทิตโพฺพฯ

ตโตติ ตโต ปฐมชฺฌานโต อุทฺธํฯ **วิรตฺตปีติกนฺ**ติ อติกฺกนฺตปีติกํ วา ชิคุจฺฉิตปีติกํ วาฯ อวยโว สมุทายสฺส องฺคนฺติ วุจฺจติ, ‘‘เสนงฺคํ รถงฺค’’นฺติอาทีสุ วิยาติ อาห **“จตุนฺนํ ฌานานํ องฺคภูตา จตฺตาโร สมาธี”**ติฯ

หานํ ภชตีติ **หานภาคิโย,** หานภาโค วา เอตสฺส อตฺถีติ **หานภาคิโย,** ปริหานโกฏฺฐาสิโกติ อโตฺถฯ อาลยสฺส อเปกฺขาย อปริจฺจชนโต ฐิตึ ภชตีติ **ฐิติภาคิโย**ฯ วิเสสํ ภชตีติ **วิเส**

สภาคิโยฯ ปจฺจนีกสมุทาจารวเสนาติ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส ปจฺจนีกานํ นีวรณวิตกฺกวิจาราทีนํ ปวตฺติวเสนฯ **ตทนุธมฺมตายา**ติ ตทนุรูปภูตาย สติยาฯ **สณฺฐานวเสนา**ติ สณฺฐหนวเสน ปติฏฺฐานวเสนฯ ‘‘สา ปน ตทสฺสาทสงฺขาตา, ตทสฺสาทสมฺปยุตฺตกฺขนฺธสงฺขาตา วา มิจฺฉาสตี’’ติ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๗๙๙) วุตฺตํฯ ตตฺถ สาเปกฺขสฺส อุปริ วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อวิคตนิกนฺติกา ตํตํปริหรณสตีติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘สติยา วา นิกนฺติยา วา’’ติ วิกปฺปวจนญฺจ ยุตฺตํ โหติฯ **วิเสสาธิคมวเสนา**ติ วิเสสาธิคมสฺส ปจฺจยภาววเสน, วิเสสํ วา อธิคจฺฉติ เอเตนาติ วิเสสาธิคโม, ตสฺส วเสนฯ **นิพฺพิทาสหคตสญฺญามนสิการสมุทาจารวเสนา**ติ อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมนิพฺพินฺทนญาณสมฺปยุตฺตสญฺญาย จ อาโภคสฺส จ ปวตฺติวเสนฯ **นิเพฺพธภาคิยตา**ติ สจฺจานํ นิพฺพิชฺฌนปกฺขิกตา วิปสฺสนาย สํวตฺตตีติ อโตฺถฯ

กามสหคตาติ กามารมฺมณา, กามสญฺญาหิ วา โวกิณฺณาฯ **อวิตกฺกสหคตา**ติ ‘‘กถํ นุ โข เม อวิตกฺกํ ฌานํ ภเวยฺยา’’ติ เอวํ อวิตกฺการมฺมณา อวิตกฺกวิสยาฯ กามญฺจายํ ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺสา’’ติอาทิโก ปาโฐ ปญฺญาวเสน อาคโต, สมาธิสฺสาปิ ปเนตฺถ สงฺคโห อเตฺถวาติ อุทาหรณสฺส สาตฺถกตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตาย ปน ปญฺญาย สมฺปยุตฺตา สมาธีปิ จตฺตาโร โหนฺตี’’**ติ เตสํ วเสน เอวํ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ

ภาวนามยสฺส สมาธิสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตา อุปจาเรกคฺคตา ‘‘**กามาวจโร สมาธี**’’ติ วุตฺตํฯ **อธิปตึ กริตฺวา**ติ ‘‘ฉนฺทวโต เจ สมาธิ โหติ, มยฺหมฺปิ เอวํ โหตี’’ติ ฉนฺทํ อธิปตึ, ฉนฺทํ ธุรํ เชฏฺฐกํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวาฯ **ลภติ สมาธิ**นฺติ เอวํ ยํ สมาธึ ลภติ, **อยํ วุจฺจติ ฉนฺทสมาธิ,** ฉนฺทาธิปติสมาธีติ อโตฺถฯ เอวํ วีริยสมาธิอาทโยปิ เวทิตพฺพาฯ

จตุกฺกเภเทติ จตุกฺกวเสน สมาธิปฺปเภทนิเทฺทเสฯ อญฺญตฺถ สมฺปโยควเสน วิจาเรน สห วตฺตมาโน วิตโกฺก ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌาเน วิโยชิโตปิ น สุฏฺฐุ วิโยชิโตติ, เตน สทฺธึเยว วิจารสมติกฺกมํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **‘‘วิตกฺกวิจาราติกฺกเมน ตติย’’**นฺติฯ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา จตุกฺกเภเท วุตฺตํ ทุติยํ ฌานนฺติ โยชนาฯ **ปญฺจฌานงฺควเสนา**ติ ปญฺจนฺนํ ฌานานํ องฺคภาววเสน สมาธิสฺส ปญฺจวิธตา เวทิตพฺพาฯ

๔๐. **วิภเงฺค**ติ ญาณวิภเงฺคฯ ตตฺถ หิ ‘‘ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสํ โวทาน’’นฺติ, เอตฺถ **‘‘สํกิเลส’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **หานภาคิโย ธโมฺม**ติ อปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ กามาทิอนุปกฺขนฺทนํฯ **วิเสสภาคิโย ธโมฺม**ติ ปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ ทุติยชฺฌานาทิอนุปกฺขนฺทนํฯ เตนาห **‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภิ’’**นฺติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๒๘) – อปคุณสฺส ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภึนํ ตโต วุฏฺฐิตํ อารมฺมณวเสน กามสหคตา หุตฺวา **สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ** โจเทนฺติ ตุทนฺติ, ตสฺส กามานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน สา ปฐมชฺฌานปญฺญา หายติ, ตสฺมา **หานภาคินี ปญฺญาฯ อวิตกฺกสหคตา**ติ อวิตกฺกํ ทุติยํ ฌานํ สนฺตโต ปณีตโต มนสิ กโรโต อารมฺมณวเสน **อวิตกฺกสหคตา สมุทาจรนฺติ** ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐิตํ ทุติยชฺฌานาธิคมตฺถาย โจเทนฺติ ตุทนฺติ, ตสฺส ทุติยชฺฌานานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน ปฐมชฺฌานปญฺญา วิเสสภูตสฺส ทุติยชฺฌานสฺส อุปฺปตฺติยา ปทฏฺฐานตาย **วิเสสภาคินี ปญฺญา**ฯ ตํสมฺปยุโตฺต สมาธิ อิธาธิเปฺปโตฯ **อิมินา นเยนา**ติ อิมินา ปฐมชฺฌาเน วุเตฺตน วิธินา ทุติยชฺฌานาทีสุปิ หานภาคิยธโมฺม, วิเสสภาคิยธโมฺม จ เวทิตโพฺพฯ

ทสปลิโพธวณฺณนา

๔๑. อริยมคฺคสมฺปยุโตฺตติ โลกุตฺตรอปฺปมาณอปริยาปนฺนคฺคหเณน โลกิเยหิ อสาธารณโต, สปฺปีติกาทิคฺคหเณน สาธารณโต จ อริยมคฺคสมฺปยุโตฺต **สมาธิ วุโตฺต** ฯ **ภาวิโต โหติ** สญฺญาย สมฺปยุตฺตตฺตาฯ **ตนฺ**ติ อริยมคฺคสมาธึฯ **วิสุนฺ**ติ ปญฺญาภาวนาย วิสุํ กตฺวา **น วทาม**ฯ

กมฺมฏฺฐานภาวนํ ปริพุนฺธตีติ อุปโรเธติ ปวตฺติตุํ น เทตีติ **ปลิโพโธ** ร-การสฺส ล-การํ กตฺวา, ปริปนฺถตีติ อโตฺถฯ **อุปจฺฉินฺทิตฺวา**ติ สมาปเนน, สงฺคหเณน วา อุปรุนฺธิตฺวา, อปลิโพธํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

อาวสนฺติ เอตฺถาติ **อาวาโส**ฯ ปริเจฺฉทวเสน เวณิยตีติ ทิสฺสตีติ ปริเวณํฯ วิหาเร ภิกฺขูนํ ตํ ตํ วสนฏฺฐานํฯ **สุวายํ** อาวาโสฯ **นวกมฺมาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาวาสสฺส ตทญฺญํ อภิวุทฺธิการณํ สงฺคณฺหาติฯ **การเณนา**ติ ‘‘ฉายูทกสมฺปนฺนํ สุลภภิกฺข’’นฺติอาทินา การเณนฯ **อเปกฺขวา**ติ สาลโยฯ

ตตฺราติ ตสฺมิํ ปลิโพธาภาเวฯ **ปาจีนขณฺฑราชิ**นฺติ ปุรตฺถิมทิสาย ปพฺพตขณฺฑานํ อนฺตเร วนราชิฏฺฐานํฯ ‘‘นามา’’ติ อิมินา ตสฺส ปเทสสฺส อยํ สมญฺญาติ ทเสฺสติฯ **ปฏิสามิตเมวา**ติ นิจฺจกาลํ ปฏิสาเมตฺวาว วิหารโต นิกฺขมามีติ ทเสฺสติฯ **ธาตุนิธานฏฺฐาน**นฺติ กายพนฺธนธมฺมกรณนฺหานสาฏิกอกฺขกธาตุสงฺขาตานํ ปริโภคสรีรธาตูนํ นิทหิตฏฺฐานํฯ อีทิสสฺส อยํ เถโร วิย อลคฺคจิตฺตสฺสฯ เอเตน ‘‘ภิกฺขุนา นาม อาวาเส เอวรูเปน ภวิตพฺพ’’นฺติ โอวาโท ทินฺน โหติฯ อิโต ปเรสุปิ วตฺถูสุ เอเสว นโยฯ

กุลนฺติ กุลคฺคหเณน กุลมนุสฺสานํ คหณํ คามคฺคหเณน คามวาสีนํ วิยฯ **อุปฏฺฐากกุลมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ปเคว ญาติกุลนฺติ ทเสฺสติฯ **อุเทฺทสตฺถ**นฺติ อุทฺทิสาปนตฺถํ, ปาฬึ อุทฺทิสาเปตฺวา สชฺฌายิตุนฺติ อโตฺถฯ **อิเธวา**ติ อิมสฺมิํเยว ปเทเส, ยตฺถ กตฺถจิ วิหาเรติ อโตฺถฯ **ตํ วิหาร**นฺติ ตํ โกรณฺฑกวิหารํฯ

อุปคโตติ วสฺสํ อุปคโตฯ **สหา**ติ คตกาลโต ปภุติ วิเสสโต ปวาริตทิวสโต ปฏฺฐาย สพฺพทา ทิวเส ทิวเสฯ **ปริเทวมานา**ติ ตํตํวิลปนวเสน วิวิธํ ปริเทวนฺตีฯ **สพฺพํ ปวตฺติ**นฺติ อตฺตนา ตตฺถ ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย ปจฺฉา สมาคมปริโยสานํ ทหรสฺส สพฺพํ ปวตฺติํฯ

กายสกฺขินฺติ ‘‘ปสฺส อิม’’นฺติ มุขปฏิคฺคาหกํ กตฺวาฯ **รถวินีตปฏิปท**นฺติ ทสกถาวตฺถุกิตฺตนปุพฺพิกํ รถวินีตูปมาหิ วิภาวิตํ **รถวินีตสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๒๕๒) อาคตํ สตฺตวิสุทฺธิปฏิปทํฯ **นาลกปฏิปท**นฺติ ‘‘โมเนยฺยํ เต อุปญฺญิสฺส’’นฺติอาทินา (สุ. นิ. ๗๐๖) สตฺถารา **นาลกเตฺถรสฺส** เทสิตปฏิปทํฯ **ตุวฏกปฏิปท**นฺติ ‘‘มูลํ ปปญฺจสงฺขายา’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๙๒๒) ภควตา เทสิตปฏิปทํฯ ตตฺถ หิ ยถากฺกมํ –

> ‘‘น มุนี คามมาคมฺม, กุเลสุ สหสา จเร;
> ฆาเสสนํ ฉินฺนกโถ, น วาจํ ปยุตํ ภเณ’’ฯ (สุ. นิ. ๗๑๖);
>
> ‘‘คาเม จ นาภิสเชฺชยฺย, ลาภกมฺยา ชนํ น ลปเยยฺยา’’ติฯ (สุ. นิ. ๙๓๕) –

เอวมาทิกา ปรมปฺปิจฺฉกถา อาคตาฯ **จตุปจฺจยสโนฺตสภาวนารามตาทีปก**นฺติ จีวราทีสุ จตูสุ ปจฺจเยสุ สโนฺตสสฺส, ภาวนารามตาย จ ปกาสกํฯ

ลพฺภตีติ **ลาโภ**ฯ เตนาห **“จตุตาโร ปจฺจยา”**ติฯ **มหาปริวาเร**ติ วิปุลปริวาเรฯ ปิณฺฑปาตํ ตาว เทนฺตา พุทฺธปูชาปตฺตจีวราทีนิ ตสฺส ปริวารานิ กตฺวา เทนฺติ, ตถา จีวราทิทาเนปิฯ **พาหุลฺลิกปิณฺฑปาติกา**ติ ปิณฺฑปาติกา หุตฺวา ปจฺจยพาหุลฺลิกาฯ **วทนฺตี**ติ ปุริมทิวเส ภิกฺขาย อาหิณฺฑนกาเล ยถาสุตํ วทนฺติฯ **นิจฺจพฺยาวโฏ** อุปาสกาทีนํ สงฺคณฺหเนฯ

ตสฺสาติ คณสฺสฯ **โส**ติ คณปลิโพโธฯ **เอวนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรน คณวาจกสฺส ปริเยสนมฺปิ ลหุกเมว อิจฺฉิตพฺพนฺติ อาห **“โยชนโต ปรํ อคนฺตฺวา”**ติฯ **อตฺตโน กมฺมนฺ**ติ สมณธมฺมมาหฯ

กตากเตติ กเต จ อกเต จ กเมฺม ชานนวเสน **อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิตพฺพํ, กตากเต**ติ วา อปฺปเก จ มหเนฺต จ กเต, ยถา ‘‘ผลาผเล’’ติฯ สเจ พหุํ อวสิฏฺฐนฺติ สมฺพนฺโธฯ **ภารหารา** สงฺฆกิจฺจปริณายกาฯ

ปพฺพชฺชาเปกฺโขติ สีหฬทีเป กิร กุลทารกานํ ปพฺพชฺชา อาวาหวิวาหสทิสา, ตสฺมา ตํ ปริจฺฉินฺนทิวสํ อติกฺกเมตุํ น สกฺกาฯ **“สเจ ตํ อลภโนฺต น สโกฺกติ อธิวาเสตุ”**นฺติอาทินา สมาปเนน ปลิโพธุปเจฺฉโท วุโตฺต, พฺยติเรกโต ปน ‘‘สเจ ตํ อลภโนฺต สโกฺกติ อธิวาเสตุํ, อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธโมฺมว กาตโพฺพ’’ติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตติ สงฺคหเณน ปลิโพธุปเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

ตถาติ ยถา อุปชฺฌาโย คิลาโน ยาวชีวํ อุปฏฺฐาตโพฺพ, ตถา อุปสมฺปาทิตอเนฺตวาสิโก อตฺตโน กมฺมวาจํ วตฺวา อุปสมฺปาทิโตฯ

โย โกจิ โรโคติ มูลภูโต, อนุพโนฺธ วา อตฺตโน อุปฺปโนฺนฯ **อนมตเคฺค**ติ อนุ อนุ อมตเคฺค อนาทิมติฯ

‘‘คโนฺถ’’ติ อิมินา คนฺถปลิโพโธ อิธ วุโตฺตติ อาห **“ปริยตฺติหรณ”**นฺติฯ **สชฺฌายาทีหี**ติ สชฺฌายธารณปริจยปุจฺฉาทีหิฯ **อิตรสฺสา**ติ อพฺยาวฏสฺสฯ ยสฺส คนฺถธุรํ วิสฺสเชฺชตฺวา ฐิตสฺสาปิ คโนฺถ วตฺตเตว, น ตสฺส คโนฺถ ปลิโพโธฯ ยถา ตมฺหิ ตมฺหิ วตฺถุมฺหิ อาคตเตฺถรานํ, นาปิ สเพฺพน สพฺพํ อคนฺถปสุตสฺสฯ **มชฺฌิมปณฺณาสโก อาคจฺฉติ,** สุตฺตปเทสานํ วารานฺญฺจ สทิสตาย พฺยามุยฺหนโตฯ **ปุน น โอโลเกสฺสามี**ติ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คนฺถธุรํ วิสฺสเชฺชมีติ อโตฺถฯ

คามวาสิกเตฺถเรหีติ อนุราธปุรวาสีหิฯ **อนุคฺคเหตฺวา**ติ อคฺคเหตฺวา ตตฺถ ปริจยํ อกตฺวาฯ **ปญฺจนิกายมณฺฑเล**ติ ทีฆาคมาทิเก ปญฺจปิ นิกาเย สิกฺขิตปริสายฯ **ปริวเตฺตสฺสามี**ติ วณฺณยิสฺสามิฯ **สุวณฺณเภริ**นฺติ เสฏฺฐเภริํฯ **กตมาจริยานํ อุคฺคโห**ติ กตเมสํ อาจริยานํ อุคฺคโห, เกน ปริวตฺตียตีติ อธิปฺปาโยฯ **อาจริยมโคฺค**ติ อาจริยานํ กถามโคฺคฯ **อตฺตโน อาจริยานนฺ**ติ อตฺตโน กเถตุํ ยุตฺตานํ อาจริยานํฯ สุวินิจฺฉิตา สพฺพา ติปิฏกปริยตฺติ เอตสฺมิํ อตฺถีติ **สพฺพปริยตฺติโก,** เตปิฏโกติ อโตฺถฯ ปีเฐ นิสิโนฺน ตโต โอตริตฺวา ภูมิยํ **ตฏฺฏิกาย นิสีทิตฺวาฯ คตกสฺสา**ติ ปฏิปตฺติคมเนน คตสฺส ทิฏฺฐสจฺจสฺสฯ **จีวรํ ปารุปิตฺวา**ติ อาจริยสฺส อปจิติทสฺสนตฺถํ ปริมณฺฑลํ จีวรํ ปารุปิตฺวาฯ สาเฐยฺยาภาวโต **อุชุ**ฯ การณาการณสฺส อาชานนโต **อาชานีโย**ฯ

โปถุชฺชนิกาติ ปุถุชฺชเน ภวาฯ **ทุปฺปริหารา** พหุปริสฺสยตายฯ ตถา หิสฺสา **อุตฺตานเสยฺยกทารโก, ตรุณสสฺส**ญฺจ นิทสฺสิตํฯ **วิปสฺสนาย ปลิโพโธ** สมถยานิกสฺส, น วิปสฺสนายานิกสฺสฯ เยภุเยฺยน หิ ฌานลาภี สมถยานิโกว โหติ วิปสฺสนาสุขโตฯ **อิตเรนา**ติ สมถตฺถิเกนฯ **อวเสสา** นว ปลิโพธาฯ

กมฺมฏฺฐานทายกวณฺณนา

๔๒. กมฺมฏฺฐาเน นิยุตฺโต กมฺมฏฺฐานิโก, ภาวนมนุยุญฺชนฺโตฯ เตน **กมฺมฏฺฐานิเกนฯ ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ ‘‘อิมสฺมิํ วิหาเร สเพฺพ ภิกฺขู’’ติ เอวํ ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ **สหวาสีนํ** ภิกฺขูนํฯ **มุทุจิตฺตตน**ฺติ อตฺตนิ มุทุจิตฺตตํ **ชเนติ,** อยญฺจ สหวาสีนํ จิตฺตมทฺทวชนนาทิอโตฺถ ‘‘มนุสฺสานํ ปิโย โหตี’’ติอาทินยปฺปวเตฺตน **เมตฺตานิสํสสุเตฺตน** (อ. นิ. ๑๑.๑๕; ปฏิ. ม. ๒.๒๒; มิ. ป. ๔.๔.๖) ทีเปตโพฺพฯ **อโนลีนวุตฺติโก โหติ** สมฺมาปฏิปตฺติยํฯ **ทิพฺพานิปิ อารมฺมณานิ** ปเคว อิตรานิฯ **สพฺพตฺถ** สพฺพสฺมิํ สมณกรณีเย, สพฺพสฺมิํ วา กมฺมฏฺฐานานุโยเคฯ ปุพฺพาเสวนวเสน **อตฺถยิตพฺพํ**ฯ โยคสฺส ภาวนาย อนุยุญฺชนํ โยคานุโยโค, ตเทว กรณียเฏฺฐน กมฺมํ, ตสฺส **โยคานุโยคกมฺมสฺส ฐานํ** นิปฺผตฺติเหตุฯ

นิจฺจํ ปริหริตพฺพตฺตาติ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ วิย เอกทาว อนนุยุญฺชิตฺวา สพฺพกาลํ ปริหรณียตฺตา อนุยุญฺชิตพฺพตฺตาฯ **เอวมาทิคุณสมนฺนาคต**นฺติ ปิยภาวาทีหิ คุเณหิ สมฺปนฺนํฯ กลฺยาณมิโตฺต หิ สทฺธาสมฺปโนฺน โหติ สีลสมฺปโนฺน สุตสมฺปโนฺน จาคสมฺปโนฺน วีริยสมฺปโนฺน สติสมฺปโนฺน สมาธิสมฺปโนฺน ปญฺญาสมฺปโนฺนฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา สทฺทหติ ตถาคตสฺส โพธิํ, กมฺมผลญฺจ, เตน สมฺมาสโมฺพธิยา เหตุภูตํ สเตฺตสุ หิเตสิตํ น ปริจฺจชติฯ สีลสมฺปตฺติยา สตฺตานํ ปิโย โหติ ครุ ภาวนีโย โจทโก ปาปครหี วตฺตา วจนกฺขโม, สุตสมฺปตฺติยา สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิปฏิสํยุตฺตานํ คมฺภีรานํ กถานํ กตฺตา โหติ, จาคสมฺปตฺติยา อปฺปิโจฺฉ โหติ สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐ, วีริยสมฺปตฺติยา อารทฺธวีริโย โหติ อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺติยํ, สติสมฺปตฺติยา อุปฎฺฐิตสฺสติ โหติ, สมาธิสมฺปตฺติยา อวิกฺขิโตฺต สมาหิตจิโตฺต, ปญฺญาสมฺปตฺติยา อวิปรีตํ ปชานาติฯ โส สติยา กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺนสมาโน ปญฺญาย สตฺตานํ หิตาหิตํ ยถาภูตํ ชานิตฺวา สมาธินา ตตฺถ เอกคฺคจิโตฺต หุตฺวา วีริเยน สเตฺต อหิตํ นิเสเธตฺวา หิเต นิโยเชติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปิโย…เป.… นิโยชโกติ เอวมาทิคุณสมนฺนาคต’’นฺติฯ

ตํ ปน กลฺยาณมิตฺตํ ปรมุกฺกํสคตํ ทเสฺสตุํ **‘‘มมํ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **การกภาวํ** โยคกมฺมสฺสฯ **ปกาเสติ** อตฺตานํ ปฏิปตฺติยา อโมฆภาวทสฺสเนน สมุเตฺตชนาย, สมฺปหํสนาย จ, นนุ กเถสิ ปเวณิปาลนตฺถนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เอวรูโป**ติ เปสโล หุตฺวา พหุสฺสุโตฯ **ตนฺติธโร**ติ สุตฺตธโร ตตฺถ เกหิจิปิ อสํหีโรฯ **วํสานุรกฺขโก**ติ พุทฺธานุพุทฺธวํสสฺส อนุรกฺขโกฯ **ปเวณิปาลโก**ติ ปเวณิยา อาจริยุคฺคหณสฺส อนุปาลโกฯ **อาจริยมติโก**ติ อาจริยมติยํ นิยุโตฺต ตสฺสา อนติวตฺตนโตฯ น อตฺตโนมติํ ปกาเสติ กเถตีติ **น อตฺตโนมติโก,** อตฺตโน มติํ ปคฺคยฺห วตฺตา น โหตีติ อโตฺถฯ

‘‘ปุเพฺพ วุตฺตขีณาสวาทโย’’ติอาทิ เอกจฺจขีณาสวโต พหุสฺสุโตว กมฺมฏฺฐานทาเน เสยฺยติ ทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ปุเพฺพ วุตฺตขีณาสวาทโย**ติ ‘‘ยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตุกาโม’’ติอาทินา วุตฺตขีณาสวาทิกาฯ **อุคฺคหปริปุจฺฉานํ วิโสธิตตฺตา**ติ อุคฺคเหตพฺพโต ‘‘อุคฺคโห’’ติ ลทฺธนามาย กมฺมฏฺฐานุปการาย ปาฬิยา, ตทตฺถํ ปริปุจฺฉนโต ‘‘ปริปุจฺฉา’’ติ ลทฺธสมญฺญาย อตฺถสํวณฺณนาย จ วิเสสโต โสธิตตฺตา นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ กตฺวา คหิตตฺตาฯ **อิโต จิโต จ สุตฺ**

ตญฺจ การณญฺจ สลฺลกฺเขตฺวาติ ปญฺจสุปิ นิกาเยสุ อิโต จิโต จ ตสฺส ตสฺส กมฺมฏฺฐานสฺส อนุรูปํ สุตฺตปทเญฺจว สุตฺตานุคตํ ยุตฺติญฺจ สุฏฺฐุ อุปลกฺเขตฺวาฯ **สปฺปายาสปฺปายํ โยเชตฺวา**ติ ยสฺส กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขติ, ตสฺส อุปการานุปการํ ยุตฺตึ มคฺเคน โยเชตฺวา, สมาทาย วา สมฺมเทว หทเย ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **มหามคฺคํ ทเสฺสโนฺต**ติ กมฺมฏฺฐานวิธึ มหามคฺคํ กตฺวา ทเสฺสโนฺตฯ

สพฺพตฺถาติ ตตฺถ ตตฺถ วิหาเรฯ **วตฺตปฏิปตฺตึ กุรุมาเนนา**ติ ปวิฏฺฐกาเล อาคนฺตุกวตฺตํ, นิกฺขมนกาเล คมิกวตฺตนฺติ ยถารหํ ตํ ตํ วตฺตํ ปูเรเนฺตนฯ **สพฺพปาริหาริยเตล**นฺติ สเพฺพสํ องฺคานํ , สเพฺพสํ วา ภิกฺขูนํ อตฺถาย ปริหริตพฺพเตลํฯ **ฐเปมี**ติ อนุชานาปนํฯ ยํ ตํ สมฺมาวตฺตํ ปญฺญตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ เอกทิวสํ สายํ วิสฺสชฺชิเตนาปีติ โยชนาฯ **อาโรเจตพฺพํ อาคมนการณํฯ สปฺปายเวลา** สรีรจิตฺตานํ กลฺลสมโยฯ

จริยาวณฺณนา

๔๓. สนฺตาเน ราคสฺส อุสฺสนฺนภาเวน จรณํ ปวตฺติ **ราคจริยา,** สา สสฺสตาสยาทโย วิย ทฏฺฐพฺพาฯ ตถา **โทสจริยา**ทโยฯ สํสโคฺค สมฺปโยคารหวเสน เวทิตโพฺพ, ยถา ‘‘ราคโมหจริยา โทสโมหจริยา’’ติอาทิฯ **สนฺนิปาโต** เอกสนฺตติปริยาปนฺนตาวเสน, ยถา ‘‘ราคโทสจริยา ราคโทสโมหจริยา’’ติอาทิฯ อิมา เอว หิ สนฺธาย **‘‘อปราปิ จตโสฺส’’**ติ วุตฺตํฯ **ตถา**ติ ยถา ราคาทีนํ, ตถา สทฺธาทีนํ **สํสคฺคสนฺนิปาตวเสน** สทฺธาพุทฺธิจริยา สทฺธาวิตกฺกจริยา พุทฺธิวิตกฺกจริยา สทฺธาพุทฺธิวิตกฺกจริยาติฯ อิมา อปราปิ จตโสฺสฯ **เอวนฺ**ติ สํสคฺคสนฺนิปาตวเสนฯ **สํสคฺคนฺ**ติ สํสชฺชนํ มิสฺสีกรณํ ‘‘ราคสทฺธาจริยา โทสสทฺธาจริยา’’ติอาทินาฯ **อเนกา**ติ เตสฏฺฐิ, ตโต อติเรกาปิ วา, ตา ปน อสโมฺมหเนฺตน **สํยุตฺตสุตฺตฏีกายํ** วิตฺถารโต ทสฺสิตาติ ตตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ **‘‘ปกตี’’**ติ อิมินา อสติ ปฏิปกฺขภาวนายํ ตตฺถ ตตฺถ สนฺตาเน จริยาย สภาวภูตตํ ทเสฺสติฯ **อุสฺสนฺนตา** อญฺญธเมฺมหิ ราคาทีนํ อธิกตา, ยโต ราคจริยาทีนํ ปจฺจยสมวาเย ราคาทโย พลวโนฺต โหนฺติ, อภิณฺหญฺจ ปวตฺตนฺติฯ **ตาสํ วเสนา**ติ ฉนฺนํ มูลจริยานํ วเสน **ฉเฬว ปุคฺคลา โหนฺติ**ฯ อญฺญถา อเนกปุคฺคลา สิยุํ, ตถา จ สติ อธิเปฺปตตฺถสิทฺธิ จ น สิยาติ อธิปฺปาโยฯ

สทฺธา พลวตี โหติ ราคุสฺสเนฺน สนฺตาเน ตทนุคุณสฺส ธมฺมสฺส นิโยคโต อธิกภาวสมฺภวโตฯ เตนาห **‘‘ราคสฺส อาสนฺนคุณตฺตา’’**ติ, สิเนหปริเยสนาปริจฺจชเนหิ สภาคธมฺมตฺตาติ อโตฺถฯ สภาโค หิ ทูเรปิ อาสเนฺนเยวาติ สภาคตาลกฺขณมิธ อาสนฺนคฺคหณํฯ ตตฺถ สทฺธาย สินิยฺหนํ ปสาทวเสน อกาลุสฺสิยํ อลูขตา , ราคสฺส ปน รญฺชนวเสนฯ สทฺธาย ปริเยสนํ อธิมุจฺจนวเสน ตนฺนินฺนตา, ราคสฺส ตณฺหายนวเสนฯ สทฺธาย อปริจฺจชนํ โอกปฺปนวเสน อนุปกฺขนฺทนํ, ราคสฺส อภิสงฺควเสนาติ เอวํ ภินฺนสภาวานมฺปิ เตสํ ยถา อลูขตาทิสามเญฺญน สภาคตา, เอวํ ตํสมงฺคีนมฺปิ ปุคฺคลานนฺติ อาห **‘‘ราคจริตสฺส สทฺธาจริโต สภาโค’’**ติฯ

ปญฺญา พลวตี โหติ โทสุสฺสเนฺน สนฺตาเน ตทนุคุณสฺส ธมฺมสฺส นิโยคโต อธิกภาวสมฺภวโตฯ เตนาห **‘‘โทสสฺส อาสนฺนคุณตฺตา’’**ติ, อนลฺลียนปริเยสนปริวชฺชเนหิ สภาคธมฺมตฺตาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปญฺญาย อารมฺมณสฺส อนลฺลียนํ ตสฺส ยถาสภาวาวโพธวเสน วิสํสฏฺฐตา, โทสสฺส ปน พฺยาปชฺชนวเสนฯ ปญฺญาย ปริเยสนํ ยถาภูตโทสปวิจโย, โทสสฺส อภูตโทสนิชิคีสาฯ ปญฺญาย ปริวชฺชนํ นิพฺพินฺทนาทิวเสน ญาณุตฺราโส, โทสสฺส อหิตาธานวเสน ฉฑฺฑนนฺติ เอวํ ภินฺนสภาวานมฺปิ เตสํ ยถา อนลฺลียนาทิสามเญฺญน สภาคตา, เอวํ ตํสมงฺคีนมฺปิ ปุคฺคลานนฺติ อาห **‘‘โทสจริตสฺส พุทฺธิจริโต สภาโค’’**ติฯ

อนฺตรายกรา วิตกฺกาติ มิจฺฉาวิตกฺกา มิจฺฉาสงฺกปฺปา อุปฺปชฺชนฺติ โมหุสฺสนฺน สนฺ ตาเน ตทนุคุณสฺส ธมฺมสฺส เยภุเยฺยน ปวตฺติสพฺภาวโตฯ เตนาห **“โมหสฺส อา สนฺนลกฺขณตฺตา”**ติ, อนวฏฺฐานจญฺจลภาเวหิ สภาคธมฺมตฺตาติ อโตฺถฯ ตตฺถ วิตกฺกสฺส อ นวฏฺฐานํ ปริกปฺปวเสน สวิปฺผารตาย, โมหสฺส สมฺมูฬฺหตาวเสน พฺยากุลตายฯ ตถา วิตกฺกสฺส ลหุปริวิตกฺกเนน ตทงฺคจลตาย จญฺจลตา, โมหสฺส อโนคาฬฺหตายาติ เอวํ ภินฺนสภาวานมฺปิ เตสํ ยถา อนวฏฺฐานาทิสามเญฺญน สภาคตา, เอวํ ตํสมงฺคีนมฺปิ ปุคฺคลานนฺติ อาห **“โมห จริตสฺส วิตกฺกจริโต สภาโค”**ติฯ

ตณฺหา ราโคเยว สภาวโต, ตสฺมา ราคจริยาวินิมุตฺตา ตณฺหาจริยา นตฺถีติ อโตฺถฯ **ตํ สมฺปยุโตฺต**ติ เตน ราเคน สมฺปยุโตฺต, โทสาทโย วิย เตน วิปฺปยุโตฺต นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **ต ทุภย**นฺติ ตณฺหามานทฺวยํฯ **นาติวตฺตตี**ติ สภาวโต, สมฺปโยควเสน จ น อติกฺกมิตฺวา วฏฺฏติฯ กามเญฺจตฺถ ยถา ราคโทเสหิ สมฺปโยควเสน สห วตฺตมานสฺสปิ โมหสฺส อุสฺสนฺนตาวเสน วิสุํ จริยาภาโว, น เกวลํ โมหเสฺสว, ตถา สทฺธาพุทฺธิวิตกฺกานํฯ เอวํ ราเคน สติปิ สมฺปโยเค มาน สฺสาปิ วิสุํ จริยาภาโว ยุโตฺต สิยา, เอวํ สเนฺตปิ ราคปฏิฆมานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาวิชฺชานํ วิย อนุ สยโฏฺฐ อิเมสํ ราคาทีนํเยว อาเวณิโก จริยโฏฺฐติ, นเตฺถว มานจริยาฯ ยโต จริยา ‘‘ปกตี’’ติ วุตฺตาฯ ปกติ จ สภาโวติฯ เอเตเนว ทิฏฺฐิยาปิ วิสุํ จริยาภาวาภาโว สํวณฺณิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน โมหจริยนฺตคธาว ทิฏฺฐิจริยาติ ทเสฺสตุํ **“โมหนิทานตฺตา จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **จ**-สเทฺทน สมฺปโยคํ สมุจฺจิโนติ โมหนิทานตฺตา, โมหสมฺปยุตฺตตฺตา จาติฯ

๔๔. **กึ สปฺปาย**นฺติ กีทิสํ เสนาสนาทิสปฺปายํฯ **ปุพฺพาจิณฺณํ** ปุริมชาตีสุ อาจริตํฯ **เอกเจฺจ**ติ **อุปติสฺสเตฺถรํ** สนฺธายาหฯ เตน หิ **วิมุตฺติมเคฺค** ตถา วุตฺตํฯ **ปุเพฺพ กิรา**ติ **กิร**-ส โทฺท อรุจิสูจนโตฺถฯ **อิฏฺฐปฺปโยโค** มนาปกิริยาฯ **สุภกมฺมพหุโล** เยภุเยฺยน โสภนกมฺมกา รีฯ น สเพฺพ ราคจริตา เอว โหนฺติ, อลุทฺธานมฺปิ ปุเพฺพ อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุลตาสมฺภว โต, สคฺคา จวิตฺวา อิธูปปตฺติสมฺภวโต จฯ เอเตน อสติ ปุพฺพเหตุนิยาเม ยถาวุตฺตการณมเตฺ ตน น เตสํ ลุทฺธตา, ลุทฺธภาวเหตุกา จ ราคจริยาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ

อิตเรติ เฉทนาทิกมฺมพหุลา นิรยาทิโต อิธูปปนฺนา จ น สเพฺพ โทสโมหจริตา เอว โหนฺตีติ โยชนาฯ อิธาปิ ยถาวุตฺตการณสฺส โกธนภาเว, มูฬฺหภาเว จ อเนกนฺติกตฺตา โทส โมหจริตตายปิ อเนกํสิกตา เวทิตพฺพาฯ ธาตูนํ อุสฺสทนิยโม ยทิ ปมาณโต, โส นตฺถิ, อถ สามตฺถิยโต, โสปิ เอกํสิโก น อุปลพฺภตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ยถาวุเตฺตเนว นเยน อุสฺส ทนิยโม นาม นตฺถี”**ติฯ ตตฺถ **ยถาวุเตฺตเนวา**ติ ‘‘ทฺวินฺนํ ปน ธาตูน’’นฺติอาทินา วุตฺตปฺ ปกาเรเนวฯ **โทสนิยเม**ติ เสมฺหาทิโทสาธิกตาย ราคาทิจริโต โหตีติ โทสวเสน จริยานิยเม ‘‘เสมฺหาธิโก ราคจริโต’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘เสมฺหาธิโก โมหจริโต’’ติ, ‘‘วาตาธิโก โมหจริโต’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘วาตาธิโก ราคจริโต’’ติ จ วุตฺตตฺตา **ตมฺปิ** โทสวเสน นิยมวจนํ **ปุพฺพาปรวิรุทฺธ เมว**ฯ **อปริจฺฉินฺนวจน**นฺติ ปริเจฺฉทการิกาย ปญฺญาย น ปริจฺฉินฺทิตฺวา วุตฺตวจนํ, อนุปปริกฺ ขิตวจนนฺติ อโตฺถฯ

อุสฺสทกิตฺตเนติ วิปากกถายํ คหิตอุสฺสทกิตฺตเนฯ **ปุพฺพเหตุนิยาเมนา**ติ ปุริมภเว ปวตฺตโลภาทิเหตุนิยาเมนฯ **นิยาโม**ติ จ เตสํเยว โลภาทีนํ ปฏินิยโต ลุพฺภนาทิสภาโว ทฏฺฐ โพฺพฯ โลโภ อุสฺสโท เอเตสนฺติ **โลภุสฺสทา,** อุสฺสนฺนโลภา, โลภาธิกาติ อโตฺถฯ **อโมหุสฺส ทา จา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน เย อิเม โลภุสฺสทตาทีนํ ปเจฺจกํ โวมิสฺสโต จ

จุทฺทส ปเภทา อิจฺฉิตา, เต อนวเสสโต สมฺปิเณฺฑติ ยถาวุเตฺตสุ ฉเสฺวว เตสํ อโนฺตคธตฺตาฯ ผลภูตา เจตฺถ โลภุสฺสทตาทโย ทฏฺฐพฺพาฯ

อิทานิ ตํ เนสํ โลภุสฺสทตาทีนํ ปเจฺจกํ โวมิสฺสกตาทึ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“ยสฺส หี”**ติ อาทิ อารทฺธํฯ **กมฺมายูหนกฺขเณ**ติ กมฺมกรณเวลายํฯ **โลโภ พลวา**ติ โลโภ ตชฺชาย ปจฺจยสามคฺคิยา สามตฺถิยโต อธิโก โหติฯ **อโลโภ มโนฺท**ติ ตปฺปฏิปโกฺข อโลโภ ทุพฺพโลฯ กถํ ปเนเต โลภาโลภา อญฺญมญฺญํ อุชุวิปจฺจนีกภูตา เอกกฺขเณ ปวตฺตนฺตีติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ‘‘เอกกฺขเณ ปวตฺตนฺตี’’ติฯ นิกนฺติกฺขณํ ปน อายูหนปกฺขิยเมว กตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ **ปริยาทาตุ**นฺติ อภิภวิตุํ **น สโกฺกติ**ฯ โย หิ ‘‘เอวํสุนฺทรํ เอวํวิปุลํ เอวํมหคฺฆญฺจ น สกฺกา ทาตุ’’นฺติอาทินา อมุตฺตจาคตาทิวเสน ปวตฺตาย เจตนาย สมฺปยุโตฺต อโลโภ, โส สมฺมเทว โลภํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติฯ โทสโมหานํ อนุปฺปตฺติยา, ตาทิสปจฺจยลาเภน จ **อโทสาโมหา พลวโนฺตฯ ตสฺมา**ติ โลภาโทสาโมหานํ พลวภาวโต, อโลภโทสโมหานญฺจ ทุพฺพลภาวโตติ วุตฺตเมว การณํ ปจฺจามสติฯ **โส**ติ ตํสมงฺคีปุคฺคโลฯ **เตน กเมฺมนา**ติ เตน โลภาทิอุปนิสฺสยวตา กุสลกมฺมุนาฯ **สุขสีโล**ติ สขิโลฯ ตเมวตฺถํ **“อโกฺกธโน”**ติ ปริยาเยน วทติฯ

ปฺริมนเยเนวาติ ปุเพฺพ วุตฺตนยานุสาเรน มนฺทา อโลภาโทสา โลภโทเส ปริยาทาตุํ น สโกฺกนฺติ, อโมโห ปน พลวา โมหํ ปริยาทาตุํ สโกฺกตีติ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ วาเร ยถารหํ อติเทสโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ทุโฏฺฐ**ติ โกธโนฯ **ทโนฺธ**ติ มนฺทปโญฺญฯ **สีลโก**ติ สุขสีโลฯ

เอตฺถ จ โลภวเสน, โทสโมหโลภโทสโลภโมหโทสโมหโลภโทสโมหวเสนาติ ตโย เอกกา, ตโย ทุกา, เอโก ติโกติ โลภาทิอุสฺสทวเสน อกุสลปเกฺขเยว สตฺต วารา, ตถา กุสลปเกฺข อโลภาทิอุสฺสทวเสนาติ จุทฺทส วารา ลพฺภนฺติฯ ตตฺถ อโลภโทสาโมหา, อโลภาโทสโมหา, อโลภโทสโมหา พลวโนฺตติ อาคเตหิ กุสลปเกฺข ตติยทุติยปฐมวาเรหิ โทสุสฺสทโมหุสฺสทโทสโมหุสฺสทวารา คหิตา เอว โหนฺติ, ตถา อกุสลปเกฺข โลภาโทสโมหา, โลภโทสาโมหา, โลภาโทสาโมหา พลวโนฺตติ อาคเตหิ ตติยทุติยปฐมวาเรหิ อโทสุสฺสทอโมหุสฺสทอโทสาโมหุสฺสทวารา คหิตา เอวาติ อกุสลกุสลปเกฺขสุ ตโย ตโย วาเร อโนฺตคเธ กตฺวา อเฏฺฐว วารา ทสฺสิตาฯ เย ปน อุภเยสํ มิสฺสตาวเสน โลภาโลภุสฺสทวาราทโย อปเร เอกูนปญฺญาส วารา ทเสฺสตพฺพา, เต อลพฺภนโต เอว น ทสฺสิตาฯ น หิ เอกสฺมึ สนฺตาเน อนฺตเรน อวตฺถนฺตรํ ‘‘โลโภ จ พลวา, อโลโภ จา’’ติอาทิ ยุชฺชตีติ, ปฏิปกฺขวเสน วา หิ เอเตสํ พลวทุพฺพลภาโว, สหชาตธมฺมวเสน วาฯ ตตฺถ โลภสฺส ตาว ปฏิปกฺขวเสน อโลเภน อนธิภูตตาย พลวภาโว, ตถา โทสโมหานํ อโทสาโมเหหิฯ อโลภาทีนํ ปน โลภาทิอภิภวนโต, สเพฺพสญฺจ สมานชาติยมภิภุยฺย ปวตฺติวเสน สหชาตธมฺมโต พลวภาโวฯ เตน วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘โลโภ พลวา อโลโภ มโนฺท, อโทสาโมหา พลวโนฺต โทสโมหา มนฺทา’’ติฯ โส จ เนสํ มนฺทพลวภาโว ปุริมูปนิสฺสยโต ตถา อาสยสฺส ปริภาวิตตาย เวทิตโพฺพฯ

โย ลุโทฺธติ วุโตฺตติ โย อุสฺสทกิตฺตเน ‘‘ลุโทฺธ’’ติ วุโตฺต, **อยํ** อิธ จริยาวิจาเร **“ราคจริโต”**ติ เวทิตโพฺพฯ **ทุฏฺฐทนฺธา**ติ ‘‘ทุโฏฺฐ, ทโนฺธ’’ติ จ วุตฺตา ยถากฺกมํ **โทสโมหจริตาฯ ปญฺญวา**ติ สาติสยํ สปฺปโญฺญฯ ยโต สทฺธาวิตเกฺกสุ วิชฺชมาเนสุปิ **พุทฺธิจริโต**ติ วุจฺจติฯ อโลภาโทสานํ พลวภาโว สทฺธูปนิสฺสยตาย วินา น โหตีติ อาห **“อลุทฺธอทุฏฺฐา ปสนฺนปกติตาย สทฺธาจริตา”**ติฯ

อยญฺจ นโย สาธารณโต วุโตฺตติ นิพฺพตฺติตปุพฺพเหตุนิยามวเสเนว พุทฺธิจริตาทิเกปิ ทเสฺสตุํ **“ยถา วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อโมหปริวาเรนา**ติ อโมหปริกฺขิเตฺตน, อุปนิสฺสยโต สมฺปโยคโต จ ปญฺญาย อภิสงฺขเตนาติ อโตฺถฯ เสสปทตฺตเยปิ เอเสว นโยฯ **โลภาทินา โวมิสฺสปริวาเรนา**ติ เอตฺถ โลภโมหาทินา อญฺญมญฺญอวิรุทฺธโวมิสฺสปริวาเรนาติ อโตฺถฯ อวิโรโธ จ ยุคคฺคาหวเสน อปฺปวตฺติยา เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ สทฺธานุสาริธมฺมานุสาริโคตฺตานิ อญฺญมญฺญมฺปิ ภินฺนสภาวาเนวฯ เอกํเสน จ มิสฺสกจริยาปิ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพา ปุพฺพเหตุนิยาเมน จริยาสิทฺธิโตฯ ตถา เจว อุสฺสทกิตฺตนํ ปวตฺตํ ยถารหํ โลภาโลภาทีนํ วิปากสฺส ปจฺจยภาวโตฯ เตนาห **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๒) –

> ‘‘คติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุเตฺต กตเมสํ อฎฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหติ? กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ตโย เหตู กุสลา ตสฺมิํ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ กุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขาราฯ นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู อกุสลา ตสฺมิํ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ อกุสลมูลปจฺจยาปิ สงฺขาราฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู อพฺยากตา ตสฺมิํ ขเณ ชาตเจตนาย สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, เตน วุจฺจติ นามรูปปจฺจยาปิ วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยาปิ นามรูป’’นฺติ –

อาทิ ฯ ปุพฺพเหตุนิยาเมน จ ยถา ติเหตุกสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ, น ตถา ทุเหตุกสฺสฯ ยถา จ ทุเหตุกสฺส อิติกตฺตพฺพตา เนปกฺกํ, น ตถา อเหตุกสฺสฯ เอวํ โลภุสฺสทาทโย ปุคฺคลา ราคจริตาทโย โหนฺตีติ นิฎฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ นิคมวเสน ทเสฺสตุํ **“เอวํ โลภาทีสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๔๕. **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ ปุจฺฉาวจเนฯ **นโย**ติ ชานนนโยฯ ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน วุโตฺตปิ อโตฺถ ธมฺมมุเขเนว ปญฺญายตีติ ธมฺมาธิฎฺฐาเนนาห **“จริยาโย วิภาวเย”**ติฯ **ปกติคมเนนา**ติ อกิตฺติเมน สภาวคมเนนฯ **จาตุริเยนา**ติ จาตุรภาเวน สิงฺคาเรนฯ **อุกฺกุฏิก**นฺติ อสมฺผุฎฺฐมชฺฌํฯ **ขณโนฺต วิยา**ติ ภูมิํ ขณโนฺต วิยฯ **อนุกฑฺฒิต**นฺติ ปาทนิเกฺขปสมเย กฑฺฒโนฺต วิย ปาทํ นิกฺขิปติฯ เตนสฺส ปทํ อนุกฑฺฒิตํ ปจฺฉโต อญฺฉิตํ โหติฯ **ปริพฺยากุลายา**ติ ปริโต อาลุฬิตายฯ **ฉมฺภิโต วิยา**ติ วิตฺถายโนฺต วิยฯ ภีโต วิยาติ เกจิฯ **สหสานุปีฬิต**นฺติ อคฺคปาเทน, ปณฺหิยา จ สหสาว สนฺนิรุชฺฌิตํฯ **วิวฎฺฏจฺฉทสฺสา**ติ วินิวฎฺฏจฺฉทนสฺส ปหีนกิเลสสฺสฯ **อิทมีทิสํ ปท**นฺติ ภควโต ปทํ ทิสฺวา วทติฯ

ปาสาทิกนฺติ ปสาทาวหํฯ **มธุราการ**นฺติ อิฎฺฐาการํฯ **ถทฺธาการ**นฺติ ถมฺภิตาการํฯ **อตรมาโน**ติ นตรมาโน, สณิกนฺติ อโตฺถฯ **สโมธายา**ติ สมฺมเทว โอธาย อวิกฺขิปิตฺวาฯ **นิปชฺชิตฺวา**ติ กายปสารณลกฺขณาย นิปชฺชาย เสยฺยาย นิปชฺชิตฺวา **สยติ** นิทฺทายติฯ **ปกฺขิตฺตกาโย**ติ อวกฺขิตฺตกาโย อวโส วิย สหสา ปติตกาโยฯ **ทุสฺสณฺฐาน**นฺติ วิรูปสนฺนิเวสํฯ **วิกฺขิตฺตกาโย**ติ อิโต จิโต จ ขิตฺตองฺคปจฺจโงฺคฯ

สมฺปริวตฺตกนฺติ สมฺปริวตฺติตฺวาฯ **อาโลฬยมาโน** วาลิกากจวรานิ อากุลยโนฺตฯ

นิปุณมธุรสมสกฺกจฺจการีติ สุโกสลฺลํ สุนฺทรํ อวิสมํ สาภิสงฺขารญฺจ กรณสีโลฯ **คาฬฺหถทฺธวิสมการี**ติ ถิรํ อสิถิลํ วิสมญฺจ กรณสีโลฯ **อปริจฺฉินฺนํ** อปรินิฎฺฐิตํฯ

มุขปูรกนฺติ มุขสฺส ปูรณํ มหนฺตํฯ **อรสปฏิสํเวที**ติ นรสปฏิสํเวทีฯ **ภาชเน ฉเฑฺฑโนฺต**ติ โภชนภาชเน สิตฺถานิ ฉเฑฺฑโนฺตฯ **มุขํ มเกฺขโนฺต**ติ พหิมุขํ มเกฺขโนฺตฯ

กิลนฺตรูโป วิยาติ ตสฺส อสหเนน เขทปฺปตฺโต วิยฯ **อญฺญาณุเปกฺขายา**ติ อญฺญาณภูตาย อุเปกฺขายฯ อญฺญาณสงฺขาตาย อุเปกฺขายาติ เกจิฯ

มายาทีสุ สนฺตโทสปฏิจฺฉาทนลกฺขณา **มายา**ฯ อสนฺตคุณปกาสนลกฺขณํ **สาเฐยฺยํ**ฯ อุนฺนติลกฺขโณ **มาโน**ฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนามุเขน ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญุตาลกฺขณา **ปาปิจฺฉตา**ฯ สนฺตคุณสมฺภาวนามุเขน ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญุตาลกฺขณา **มหิจฺฉตา**ฯ สกลาเภน อสนฺตุสฺสนลกฺขณา **อสนฺตุฏฺฐิตา**ฯ วิชฺฌนเฏฺฐน **สิงฺคํ,** สิงฺคารตานาคริกภาวสงฺขาตํ กิเลสสิงฺคํฯ อตฺตโน สรีรสฺส, จีวราทิปริกฺขารสฺส จ มณฺฑนวเสน ปวตฺตํ โลลุปฺปํ **จาปลฺยํฯ เอว มาทโย**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สทฺเทน อหิริกาโนตฺตปฺปมทปฺปมาทาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ

ปราปราธสฺส อุปนยฺหนลกฺขโณ **อุปนาโห**ฯ ปเรสํ คุณมกฺขณลกฺขโณ **มโกฺข**ฯ ปรสฺส คุเณ ฑํสิตฺวา อปเนนฺโต วิย ยุคคฺคาหลกฺขโณ **ปฬาโส**ฯ ปรสมฺปตฺติอุสูยนลกฺขณา **อิสฺสา**ฯ อตฺตสมฺปตฺตินิคูหนลกฺขณํ **มจฺฉริยํ**ฯ อิธ **อาทิ**-สทฺเทน โทวจสฺสตาปาปมิตฺตตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อนุสฺสาหนํ **ถินํ**ฯ อสตฺติวิฆาโต **มิทฺธํ**ฯ เจตโส อวูปสโม **อุทฺธจฺจํ**ฯ วิปฺปฏิสาโร **กุกฺกุจฺจํ**ฯ สํสโย **วิจิกิจฺฉา**ฯ อโยนิโส ทฬฺหคฺคาโห **อาธานคฺคาหิตา**ฯ ยถาคหิตสฺส มิจฺฉาคาหสฺส ทุพฺพิเวฐิยตา **ทุปฺปฏินิสฺสคฺคิยตา**ฯ อิธ **อาทิ**-สทฺเทน มุฏฺฐสจฺจอสมฺปชญฺญาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

มุตฺตจาคตาติ วิสฺสฏฺฐจาคตา นิสฺสงฺคปริจฺจาโคฯ ยถา มายาทโย, ตถา ปวตฺตา อกุสลกฺขนฺธา, ยถา **อริยานํ ทสฺสนกามตา**ทโย, ตถา ปวตฺตา กุสลกฺขนฺธา เวทิตพฺพาฯ

ปสาทนียฏฺฐานํ นาม วตฺถุตฺตยํฯ **สํเวชนียฏฺฐานานิ** ชาติอาทีนิฯ **กุสลานุโยเค**ติ กุสลธมฺมภาวนายํฯ ‘‘เอวญฺจ เอวญฺจ กริสฺสามี’’ติ กิจฺจานํ รตฺติภาเค ปริวิตกฺกนํ **รตฺตึ ธูมายนา**ฯ ตถาวิตกฺกิตานํ เตสํ ทิวสภาเค อนุฏฺฐานํ **ทิวา ปชฺชลนาฯ หุราหุรํ ธาวนา**ติ อิโต จิโต จ ตตฺถ ตตฺถ อารมฺมเณ จิตฺตโวสโคฺคฯ เตเนวาห ‘‘อิทํ ปุเร จิตฺตมจาริ จาริกํ, เยนิจฺฉกํ ยตฺถกามํ ยถาสุข’’นฺติ (ธ. ป. ๓๒๖), ‘‘จิตฺตมสฺส วิธาวตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๕๕) จฯ

ธมฺมปฺปวตฺติทสฺสนาทิ จ ปาฬิยํ, อฏฺฐกถายญฺจ อนาคตเมวาติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ **“สพฺพากาเรนา”**ติ วุตฺตํฯ กิญฺจิ กิญฺจิ อาคตมฺปิ อเตฺถวาติ หิ อธิปฺปาโยฯ ‘‘น สารโต ปเจฺจตพฺพ’’นฺติ วตฺวา ตตฺถ การณํ ทเสฺสนฺโต **“ราคจริตสฺส หี”**ติอาทิมาหฯ **อปฺปมาทวิหาริโน**ติ ตตฺถ วินิธาย ภาวํ ปฏิปชฺชเนน อปฺปมาทการิโนฯ **ภินฺนลกฺขณา อิริยาปถาทโย**ติ จาตุริเยน อจาตุริเยน สณิกํ, สหสา จ คมนาทโยฯ **น อุปปชฺชนฺตี**ติ น ยุชฺชนฺติฯ **ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพ**นฺติ ธมฺมปฺปวตฺติอาทิํ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพํฯ

๔๖. **สปฺปายํ** หิตํ, กิเลสวิฆาตีติ อโตฺถฯ **อโธตเวทิก**นฺติ อปริสุทฺธปริเกฺขปเวทิกํฯ **ภูมฏฺฐก**นฺติ ภูมิตเลเยว อุฏฺฐาปิตํ อุปริมตลรหิตํฯ เอกโต โอนตสฺส ปพฺพตปาทสฺส เหฏฺฐาภาโค อกตภิตฺติภูมิปริกโมฺม **อกตปพฺภาโรฯ ชตุกาภริต**นฺติ อโธมุขาหิ โอลมฺพมานมุขาหิ ขุทฺทกวคฺคุลีหิ ปริปุณฺณํฯ **โอลุคฺควิลุคฺค**นฺติ ฉินฺนภินฺนํฯ **อุชฺชงฺคลํ** ลูขธูสรํ ฉายูทกรหิตํฯ สีหพฺยคฺฆาทิภเยน **สาสงฺกํฯ ทุรูป**นฺติ วิรูปํฯ **ทุพฺพณฺณ**นฺติ อสุนฺทรวณฺณํ, ทุสฺสณฺฐานํ วาฯ ชาลากาเรน กตปูวํ **ชาลปูวํฯ สาณิ วิย ขรสมฺผสฺส**นฺติ สาณิผลโก วิย ทุกฺขสมฺผสฺสํฯ ภาริกภาเวน, อนฺตรนฺตรา ตุนฺนกรเณน จ **กิจฺฉปริหรณํฯ อาณิคณฺฐิกาหโต**ติ อาณินา, คณฺฐิ

ยา จ หตโสโภฯ อิทํ ราคจริตสฺส สปฺปายํ, เอวมสฺส กิเลสสมุทาจาโร น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ

ทิสามุขนฺติ ทิสาภิมุขํ, อโพฺภกาสาภิมุขนฺติ อธิปฺปาโยฯ **มหากสิณ**นฺติ มหนฺตํ กสิณมณฺฑลํฯ **เสสํ** เสนาสนาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ โมหจริตสฺส, ตํ โทสจริตสฺส วุตฺตสทิสเมวฯ

วิตกฺกวิธาวนเสฺสว ปจฺจโย โหติ ยถา ตํ อายสฺมโต **เมฆิยเตฺถรสฺสฯ ทรีมุขe**ติ ปพฺพตวิวเรฯ **ปริตฺต**นฺติ สุปฺปสราวมตฺตํฯ

ปเภทปริเจฺฉทโต นิทานปริเจฺฉทโต วิภาวนปริเจฺฉทโต สปฺปายปริเจฺฉทโตติ ปเจฺจกํ **ปริเจฺฉท**-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ **วิภาวนา**ติ ''อยํ ราคจริโต''ติอาทินา ชานนวิภาวนาฯ เอกจฺจกสิณานุสฺสติฏฺฐานมตฺตสฺส ปสเงฺคน กถิตตฺตา วุตฺตํ **''น จ ตาว จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ สพฺพาการเรน อาวิกต''**นฺติฯ

จตฺตาลีสกมฺมฏฺฐานวณฺณนา

๔๗. **สงฺขาตนิเทฺทสโต**ติ สงฺขาตานํ ''จตฺตาลีสายา''ติ สงฺขฺยาวเสน คหิตานํ อุทฺทิฏฺฐานํ นิเทฺทสโตฯ ''เอตฺถ เอตฺตกานิ อุปจารชฺฌานาวหานิ, เอตฺตกานิ อปฺปนาชฺฌานาวหานี''ติ **อุปจารปฺปนาวหโต**ฯ ''เอตฺตกานิ เอกชฺฌานิกานิ, เอตฺตกานิ ทุกติกชฺฌานิกานิ, เอตฺตกานิ สกลชฺฌานิกานี''ติ **ฌานปฺปเภทโต**ฯ ''เอเตสุ องฺคสมติกฺกโม, เอเตสุ อารมฺมณสมติกฺกโม''ติ เอวํ **สมติกฺกมโต**ฯ ''เอตฺตกาเนตฺถ วเฑฺฒตพฺพานิ, เอตฺตกานิ น วเฑฺฒตพฺพานี''ติ **วฑฺฒนาวฑฺฒนโตฯ อารมฺมณโต**ติ สภาวธมฺมนิมิตฺตนวตฺตพฺพวเสน, จลิตาจลิตวเสน จ อารมฺมณวิภาคโตฯ **ภูมิโต**ติ กามาวจราทิภูมิวิภาคโตฯ **คหณโต**ติ ทิฏฺฐาทิวเสน คหณวิภาคโตฯ **ปจฺจยโต**ติ อารุปฺปาทีนํ ยถารหํ ปจฺจยภาวโตฯ **จริยานุกูลโต**ติ ราคจริยาทีนํ อนุกูลภาวโตฯ

กมฺมฏฺฐานานีติ อารมฺมณภาเวน โยคกมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานานิฯ **จตุกฺกชฺฌานิกา**ติ จตุพฺพิธรูปาวจรชฺฌานวโนฺต, เตสํ อารมฺมณภูตาติ อโตฺถฯ จตุกฺกนยวเสน เจตํ วุตฺตํฯ **ติกจตุกฺกชฺฌานิเกสู**ติ ติกชฺฌานิเกสุ ปุริเมสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ, จตุกฺกชฺฌานิเกสุ อานาปานกสิเณสุฯ **เสเสสู**ติ วุตฺตาวเสเสสุ เอกวีสติยา กมฺมฏฺฐาเนสุฯ

ทิพฺพจกฺขุนา ทิฏฺฐหทยรูปสฺส สตฺตสฺส จิตฺตํ อาทิกมฺมิโก เจโตปริยญาเณน ปริจฺฉินฺทิตุํ สโกฺกติ, น อิตรสฺสาติ กสิณผรณํ เจโตปริยญาณสฺส ปจฺจโย โหติฯ เตน วุตฺตํ **''ปรสตฺตานญฺจ เจตสา จิตฺตมญฺญาตุํ สมโตฺถ โหตี''**ติฯ **โอกาเสน ปริจฺฉินฺนตฺตา**ติ อตฺตโน ฐิโตกาเสน ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ ตถา อุคฺคหโกสลฺลสฺส สมฺปาทิตตฺตา ปริจฺฉินฺนาการเรเนว ตานิ อุปติฏฺฐนฺติ, ตสฺมา น ตตฺถ วฑฺฒนาติ อธิปฺปาโยฯ สเจ ปน โกจิ วเฑฺฒยฺย, น เตน โกจิ คุโณติ ทเสฺสโนฺต อาห **''อานิสํสาภาวา จา''**ติฯ **''เตสุ ปนา''**ติอาทินา ตเมว อานิสํสาภาวํ วิวรติฯ ยสฺมา วฑฺฒิเตสุ กุณปราสิเยว วฑฺฒติ, อวฑฺฒิเตปิ กามราควิกฺขมฺภนา โหติเยว, ตสฺมา อานิสํสาภาโวฯ **วิภูตา**ติ วิปุลารมฺมณตาย สุปากฏา, วฑฺฒิตนิมิตฺตตาย อปฺปมาณารมฺมณภาเวน ปริพฺยตฺตาติ อโตฺถฯ

เกวลนฺติ สกลํ อนวเสสํฯ **''ปถวิํ อิม''**นฺติ วจนํ อุปฏฺฐานาการเรน วุตฺตํ, น นิมิตฺตสฺส วฑฺฒเนนาติ อธิปฺปาโยฯ **ลาภิตฺตา**ติ สาติสยํ ลาภิตาย, อุกฺกํสคตวสิภาวโตติ อโตฺถฯ เถโร

หิ ปรมาย วสิปตฺติยา อสฺสมณฺฑเล อสฺสํ สาเรนฺโต วิย ยตฺถ ตตฺถ นิสิโนฺนปิ ฐิโตปิ ตํ ฌานํ สมาปชฺชเตวฯ เตนสฺส สมนฺตโต นิมิตฺตํ วฑฺฒิตํ วิย อุปฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **“สพฺพทิสาสู”**ติ อาทิฯ

วุตฺตาติ **ธมฺมสงฺคเห** วุตฺตาฯ **มหนฺต**ติ วิปุเลฯ นินฺนถลาทิวเสน หิ เอกเทเส อฏฺฐตฺวา สมนฺตโต คหณวเสน สกลสรีเร นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺส ตํ มหนฺตํ โหติฯ **มหนฺต** วา สรีเรฯ **อปฺป เก**ติ สรีรสฺส เอกเทเส **นิมิตฺตํ คณฺหาตี**ติ โยชนาฯ **อปฺปเก** วา ขุทฺทเก ทารกสรีเรฯ **เอต**นฺติ อสุภนิมิตฺตํฯ **อาทีนว**นฺติ ‘‘อสุภราสิ เอว วฑฺฒติ, น จ โกจิ อานิสํโส’’ติ **วุตฺตํ** อาทีนวํฯ

เสสานิปิ น วฑฺฒตพฺพานีติ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ อุปปตฺติโต วิวริตุํ **“กสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปิจุปิณฺฑาทิวเสน อุปฏฺฐหนฺตมฺปิ นิมิตฺตํ วาตสงฺฆาตสนฺนิสฺสยนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **“วาต ราสิเยว วฑฺฒตี”**ติฯ **โอกาเสน ปริจฺฉินฺน**นฺติ นาสิกคฺคมุขนิมิตฺตาทิโอกาเสน สปริเจฺฉทํฯ วาโยกสิณวฑฺฒเน วิย น เอตฺถ โกจิ คุโณ, เกวลํ วาตวฑฺฒนเมวาติ อาห **“สาทีนวตฺ ตา”**ติฯ **เตส**นฺติ พฺรหฺมวิหารานํฯ **นิมิตฺต**นฺติ อารมฺมณํฯ **น จ เตน อโตฺถ อตฺถี**ติ เตน สตฺ ตราสิวฑฺฒเนน ปถวีกสิณาทิวฑฺฒเน วิย กิญฺจิ ปโยชนํ นตฺถิฯ **ปริคฺคหวเสนา**ติ อปริคฺ คหิตสฺส ภาวนาวิสยสฺส ปริคฺคหวเสน, น นิมิตฺตวฑฺฒนวเสนฯ เตนาห **“เอกาวาสทฺวิอาวา สาทินา”**ติอาทิฯ **เอตฺถา**ติ พฺรหฺมวิหารภาวนายํฯ **ยทย**นฺติ ยํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ อยํ โยคีฯ สี มาสเมฺภเทเนว เหตุถ อุปจารชฺฌานุปฺปตฺติ, น นิมิตฺตุปฺปตฺติยาฯ ยทิ เอวํ กถํ ปริตฺตาทิอา รมฺมณตา ฌานสฺสาติ อาห **“ปริตฺตอปฺปมาณารมฺมณตาเปตฺถ ปริคฺคหวเสนา”**ติ, กติ ปเย สเตฺต ปริคฺคเหตฺวา ปวตฺตา เมตฺตาทโย ปริตฺตารมฺมณา, พหุเก อปฺปมาณารมฺมณาติ อ โตฺถฯ **อากาสํ กสิณุคฺฆาฏิมตฺตา** น วเฑฺฒตพฺพนฺติ โยชนาฯ วกฺขติ วา ยํ เตน สมฺ พนฺธิตพฺพํฯ ปริกปฺปชเมว อารมฺมณํ วเฑฺฒตุํ สกฺกา, น อิตรนฺติ อาห **“น หิ สกฺกา สภาว ธมฺมํ วเฑฺฒตุ”**นฺติ ฯ อารุปฺปานํ ปริตฺตอปฺปมาณารมฺมณตา ปริตฺตกสิณุคฺฆาฏิมากาเส, วิปุล กสิณุคฺฆาฏิมากาเส จ ปวตฺติยา เวทิตพฺพาฯ **เสสานิ** พุทฺธานุสฺสติอาทีนิ ทส กมฺมฏฺฐานานิฯ **อนิมิตฺตตฺตา**ติ ปฏิภาคนิมิตฺตาภาวาฯ

ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณานีติ ปฏิภาคนิมิตฺตภูตานิ อารมฺมณานิฯ **เสสานิ** อฏฺฐารสฯ **เสสานิ ฉา**ติ จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา, อากาสานญฺจายตนํ, อากิญฺจญฺญายตนนฺติ อิมานิ เส สานิ ฉฯ วิสฺสนฺทมานปุพฺพตาย **วิปุพฺพกํ**ฯ ปคฺฆรมานโลหิตตาย **โลหิตกํ**ฯ กิมีนํ ปจลเนน **ปุฬวกํ,** จลิตารมฺมณํ วุตฺตํฯ วาตปานวิวราทีหิ อโนฺตปวิฏฺฐสฺส สูริยาโลกาทิกสฺส จลนากาโร ปญฺญายตีติ **โอภาสมณฺฑลารมฺมณ**มฺปิ จลิตารมฺมณํ วุตฺตํฯ **ปุพฺพภาเค**ติ ปฏิภาคนิมิตฺ ตปฺปวตฺติยา ปุพฺพภาเคฯ **สนฺนิสินฺนเมวา**ติ สนฺตํ นิจฺจลเมวฯ

เทเวสูติ กามาวจรเทเวสุ, ตตฺถ อสุภานํ ปฏิกูลสฺส จ อาหารสฺส อภาวโตฯ อสฺสาสปสฺ สาสานํ พฺรหฺมโลเก อภาวโต **“อานาปานสฺสติ จา”**ติ วุตฺตํฯ

ทิเฏฺฐนาติ ทิเฏฺฐน วตฺถุนา การณภูเตนฯ **คเหตพฺพานี**ติ อุคฺคเหตพฺพานิ, อุปฺปา เทตพฺพอุคฺคหนิมิตฺตานีติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปุพฺพภาเค”**ติอาทิฯ **ตสฺสา**ติ กายคตาสติยาฯ อุจฺฉุสสฺสาทีนํ ปเตฺตสุ ปจลมานวณฺณคฺคหณมุเขน วา ตสฺส คเหตพฺพตฺตา วุตฺตํ **“วาโย กสิณํ ทิฏฺฐผุเฏฺฐนา”**ติฯ **น อาทิกมฺมิเกน คเหตพฺพานี**ติ อาทิกมฺมิเกน น คเหตพฺพานิ, ภาวนารมฺภวเสน น ปฏฺฐเปตพฺพานิ, เหฏฺฐิเม ตโย พฺรหฺมวิหาเร, กสิเณสุ รูปาวจรจตุตฺถชฺ ฌานญฺจ อนธิคนฺตฺวา สมฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ

อิเมสุ ปน กมฺมฏฺฐาเนสูติ เอตฺถ กมฺมฏฺฐานคฺคหเณน ยถารหํ อารมฺมณานํ, ฌานานญฺจ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **สุขวิหารสฺสา**ติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสฺสฯ

"เอกาทส กมฺมฏฺฐานานิ อนุกูลานี"ติ อุชุวิปจฺจนีกวเสน เจตํ วุตฺตํฯ เอวํ เสเสสุปิฯ วกฺขติ หิ "สพฺพเญฺจต"นฺติอาทิฯ **อนุกูลานิ** ราควิกฺขมฺภนสฺส อุปายภาวโตฯ อฏฺฐ อนุกูลานีติ โยชนาฯ เอวํ เสเสสุฯ **เอกน**ฺติ อิทํ อนุสฺสติอเปกฺขํ อนุสฺสตีสุ เอกนฺติ, น โมหจริตวิตกฺกจริตาเปกฺขํ เตสํ อญฺญสฺสาปิ อนุกูลสฺส อลพฺภนโต ฯ **"สทฺธาจริตสฺส ปุริมา ฉ อนุสฺสติโย"**ติ อิทํ อติสปฺปายวเสน วุตฺตํฯ อิมเสฺสว อุชุวิปจฺจนีกํ อิมสฺส อติสปฺปายนฺติ คเหตพฺพสฺส วิเสสสฺส อภาวโต **สพฺพจริตานํ อนุกูลานิฯ ปริตฺต**นฺติ สราวมตฺตํ, **อปฺปมาณ**นฺติ ตโต อธิกปมาณํฯ **ปริตฺตํ** วา สุปฺปสราวมตฺตํ, **อปฺปมาณํ** อธิกปมาณํ ขลมณฺฑลาทิกสิณภาเวน ปริคฺคหิตํฯ

จตฺตาโร ธมฺมาติ จตฺตาโร มนสิกรณียา ธมฺมาฯ **อุตฺตรี**ติ สีลสมฺปทา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายธมฺมสฺสวนํ, วีริยํ; ปญฺญาติ อิเมสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐานโต อุปริฯ **อสุภา**ติ อสุภภาวนา เอกาทสสุ อสุภกมฺมฏฺฐาเนสุ ภาวนานุโยคาฯ **เมตฺตา**ติ อโนธิโส, โอธิโส วา ปวตฺตา เมตฺตาภาวนาฯ **อานาปานสฺสตี**ติ โสฬสวตฺถุกา อานาปานสฺสติสมาธิภาวนาฯ **วิตกฺกุปเจฺฉทายา**ติ มิจฺฉาวิตกฺกานํ อุปจฺฉินฺทนตฺถายฯ **อนิจฺจสญฺญา**ติ "สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา"ติ (อ. นิ. ๓.๑๓๗; ธ. ป. ๒๗๗; มหานิ. ๒๗) เอวํ ปวตฺตา อนิจฺจานุปสฺสนาฯ **อสฺมิมานสมุคฺฆาตายา**ติ "อสฺมี"ติ อุปฺปชฺชนกสฺส นววิธสฺสาปิ มานสฺส สมุจฺฉินฺทนายฯ เอตฺถ หิ เอกเสฺสว จตฺตาโร ธมฺมา ภาเวตพฺพา วุตฺตา, น เอกสฺส จตุจริยตายฯ เตน วิญฺญายติ "สพฺพานิปิ กมฺมฏฺฐานานิ สพฺพากุสลวิกฺขมฺภนานิ สพฺพกุสลปริพฺรูหนานี"ติฯ

เอกเสฺสว สตฺต กมฺมฏฺฐานานิ วุตฺตานิ, น จายสฺมา ราหุโล สพฺพจริโตติ อธิปฺปาโยฯ **วจนมเตฺต**ติ "อสุภกมฺมฏฺฐานํ อสุภจริตสฺส อนุกูล"นฺติ เอวํ วุตฺตวจนมเตฺตฯ **อธิปฺปาโย**ติ ตถาวจนสฺส อธิปฺปาโยฯ โส ปน "สพฺพเญฺจต"นฺติอาทินา วิภาวิโต เอวฯ

๔๘. "ปิโย ครู"ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๓๗) วุตฺตปฺปการํ **กลฺยาณมิตฺตํ**ฯ "อตฺตโน ปตฺตจีวรํ สยเมว คเหตฺวา"ติอาทินา วุตฺตนเยน **อุปสงฺกมิตฺวาฯ โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺชติ** "เอวํ พหุปริสฺสโยยํ อตฺตภาโว ฐาเนเยว มยา นิยฺยาติโต"ติฯ เตนาห **"ยถา หี"**ติอาทิฯ

อตชฺชนีโยติ น ตเชฺชตโพฺพ น นิคฺคเหตโพฺพฯ สฺวายํ อตชฺชนียภาโว โทวจสฺสตาย วา สิยา, อาจริเย อนิวิฏฺฐเปมตาย วาติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **"ทุพฺพโจ วา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ โย หิ อาจริเยน ตชฺชิยมาโน โกปญฺจ โทสญฺจ อปจฺจยญฺจ ปาตุกโรติ, โย วา "กิมสฺส สนฺติเก วาเสนา"ติ ปกฺกมติ, อยํ ทุวิโธปิ อตชฺชนีโยฯ **ธเมฺมนา**ติ โอวาทานุสาสนิธเมฺมนฯ **คูฬฺหํ คนฺถ**นฺติ กมฺมฏฺฐานคนฺถํ, สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิสหิตํ คมฺภีรํ สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตญฺจฯ

ตุมฺหากมตฺถายาติ วุเตฺตติ "สตโปริเส ปปาเต ปตเนน ตุมฺหากํ โกจิ อโตฺถ โหตี"ติ เกนจิ วุเตฺตฯ **ฆํเสนฺต**ติ "มนุสฺสกเกฺกน ตุมฺหากํ โกจิ อโตฺถ"ติ วุเตฺต ฆํเสนฺต **นิรวเสสํ** อตฺตภาวํ **เขเปตุํ อุสฺสเหยฺยํ**ฯ "มม อสฺสาสปสฺสาสนิรุนฺธเนน ตุมฺหากํ โกจิ โรควูปสมาทิโก อโตฺถ อตฺถี"ติ เกนจิ วุเตฺตฯ ตีหิปิ ภิกฺขูหิ อาจริเย ภตฺติปเวทนมุเขน วีริยารโมฺภ เอว ปเวทิโตฯ

๔๙. อญฺญตฺถ ปวตฺติตฺวาปิ จิตฺตํ อาคมฺม ยตฺถ เสติ, โส ตสฺส อาสโย ‘‘มิคาสโย’’ วิย, อาสโย เอว **อชฺฌาสโย**ฯ โส ทุวิโธ วิปนฺโน, สมฺปนฺโนติฯ ตตฺถ วิปนฺโน สสฺสตาทิมิจฺฉาภินิเวสนิสฺสิโตฯ สมฺปนฺโน ทุวิโธ วฏฺฏนิสฺสิโต, วิวฏฺฏนิสฺสิโตติฯ เตสุ วิวฏฺฏนิสฺสิโต อชฺฌาสโย ‘‘สมฺปนฺนชฺฌาสเยนา’’ติ อิธาธิเปฺปโตฯ อิทานิ นํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘อโลภาทีนํ วเสนา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ฉหากาเรหี**ติ อลุพฺภนาทีหิ ฉหิ อากาเรหิฯ **สมฺปนฺนชฺฌาสเยนา**ติ ปุพฺพภาคิยานํ สีลสมฺปทาทีนํ สาธนวเสน, โลกุตฺตรานํ อุปนิสฺสยภาเวน จ สมฺปนฺโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ สมฺปนฺนชฺฌาสโย, เตนฯ อโลภาทโย หิ อเนกโทสวิธมนโต, อเนกคุณาวหโต จ สตฺตานํ พหุการา วิเสสโต โยคิโนฯ ตถา หิ อโลภาทโย มเจฺฉรมลาทีนํ ปฏิปกฺขภาเวน ปวตฺตนฺติฯ วุตฺตํ เหตํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ มูลราสีวณฺณนา) –

‘‘อโลโภ มเจฺฉรมลสฺส ปฏิปโกฺข, อโทโส ทุสฺสีลฺยมลสฺส, อโมโห กุสเลสุ ธเมฺมสุ อภาวนายฯ อโลโภ เจตฺถ ทานเหตุ, อโทโส สีลเหตุ, อโมโห ภาวนาเหตุฯ เตสุ จ อโลเภน อนธิกํ คณฺหาติ ลุทฺธสฺส อธิกคฺคหณโต, อโทเสน อนูนํ ทุฎฺฐสฺส อูนคฺคหณโต, อโมเหน อวิปรีตํ มูฬฺหสฺส วิปรีตคฺคหณโตฯ

‘‘อโลเภน เจตฺถ วิชฺชมานํ โทสํ โทสโต ธาเรโนฺต โทเส ปวตฺตติ, ลุโทฺธ หิ โทสํ ปฏิจฺฉาเทติฯ อโทเสน วิชฺชมานํ คุณํ คุณโต ธาเรโนฺต คุเณ ปวตฺตติ, ทุโฎฺฐ หิ คุณํ มเกฺขติฯ อโมเหน ยาถาวสภาวํ ยาถาวสภาวโต ธาเรโนฺต ยาถาวสภาเว ปวตฺตติ , มูโฬฺห หิ ตจฺฉํ ‘อตจฺฉ’นฺติ, อตจฺฉญฺจ ‘ตจฺฉ’นฺติ คณฺหาติฯ อโลเภน จ ปิยวิปฺปโยคทุกฺขํ น โหติ ลุทฺธสฺส ปิยสพฺภาวโต, ปิยวิปฺปโยคาสหนโต จ, อโทเสน อปฺปิยสมฺปโยคทุกฺขํ น โหติ ทุฎฺฐสฺส อปฺปิยสพฺภาวโต, อปฺปิยสมฺปโยคาสหนโต จ, อโมเหน อิจฺฉิตาลาภทุกฺขํ น โหติ, อมูฬฺหสฺส หิ ‘ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา’ติ เอวมาทิปจฺจเวกฺขณสพฺภาวโตฯ

‘‘อโลเภน เจตฺถ ชาติทุกฺขํ น โหติ อโลภสฺส ตณฺหาปฏิปกฺขโต, ตณฺหามูลกตฺตา จ ชาติทุกฺขสฺส, อโทเสน ชราทุกฺขํ น โหติ ติกฺขโทสสฺส ขิปฺปํ ชราสมฺภวโต, อโมเหน มรณทุกฺขํ น โหติ, สโมฺมหมรณญฺหิ ทุกฺขํ, น จ ตํ อมูฬฺหสฺส โหติฯ อโลเภน จ คหฎฺฐานํ, อโมเหน ปพฺพชิตานํ, อโทเสน ปน สเพฺพสมฺปิ สุขสํวาสตา โหติฯ

‘‘วิเสสโต เจตฺถ อโลเภน เปตฺติวิสเย อุปปตฺติ น โหติ, เยภุเยฺยน หิ สตฺตา ตณฺหาย เปตฺติวิสยํ อุปปชฺชนฺติ, ตณฺหาย จ ปฏิปโกฺข อโลโภฯ อโทเสน นิรเย อุปปตฺติ น โหติ, โทเสน หิ จณฺฑชาติตาย โทสสทิสํ นิรยํ อุปปชฺชนฺติ, โทสสฺส จ ปฏิปโกฺข อโทโสฯ อโมเหน ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺติ น โหติ, โมเหน หิ นิจฺจสมฺมูฬฺหํ ติรจฺฉานโยนิํ อุปปชฺชนฺติ, โมหปฏิปโกฺข จ อโมโหฯ เอเตสุ จ อโลโภ ราควเสน อุปคมนสฺส อภาวกโร, อโทโส โทสวเสน อปคมนสฺส, อโมโห โมหวเสน อมชฺฌตฺตภาวสฺสฯ

‘‘ตีหิปิ เจเตหิ ยถาปฏิปาฎิยา เนกฺขมฺมสญฺญา อพฺยาปาทสญฺญา อวิหิํสาสญฺญาติ อิมา ติโสฺส, อสุภสญฺญา อปฺปมาณสญฺญา ธาตุสญฺญาติ อิมา จ ติโสฺส สญฺญาโย โหนฺติฯ อโลเภน ปน กามสุขลฺลิกานุโยคอนฺตสฺส, อโทเสน อตฺตกิลมถานุโยคอนฺตสฺส ปริวชฺชนํ โหติ, อโมเหน มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา ปฏิปชฺชนํฯ ตถา อโลเภน อภิชฺฌากายคนฺถสฺส ปเภทนํ โหติ, อโทเสน พฺยาปาทกายคนฺถสฺส, อโมเหน เสส

คนฺถทฺวยสฺสฯ ปุริมานิ จ เทฺว สติปฏฺฐานานิ ปุริมานํ ทฺวินฺนํ อานุภาเวน, ปจฺฉิมานิ ปจฺฉิมเสฺสว อานุภาเวน อิชฺฌนฺติฯ

‘‘อโลโภ เจตฺถ อาโรคฺยสฺส ปจฺจโย โหติ, อลุทฺโธ หิ โลภนียมฺปิ อสปฺปายํ น เสวติ, เตน อโรโค โหติฯ อโทโส โยพฺพนสฺส, อทุฏฺโฐ หิ วลิตปลิตาวเหน โทสคฺคินา อฑยฺหมาโน ทีฆรตฺตํ ยุวา โหติฯ อโมโห ทีฆายุกตาย, อมูฬฺโห หิ หิตาหิตํ ญตฺวา อหิตํ ปริวเชฺชโนฺต, หิตญฺจ ปฏิเสวมาโน ทีฆายุโก โหติฯ

‘‘อโลโภ เจตฺถ โภคสมฺปตฺติยา ปจฺจโย จาเคน โภคปฏิลาภโต, อโทโส มิตฺต สมฺปตฺติยา เมตฺตาย มิตฺตานํ ปฏิลาภโต, อปริหานโต จ, อโมโห อตฺตสมฺปตฺติยา, อมูฬฺโห หิ อตฺตโน หิตเมว กโรโนฺต อตฺตานํ สมฺปาเทติฯ อโลโภ จ ทิพฺพวิหารสฺส ปจฺจโย โหติ, อโทโส พฺรหฺมวิหารสฺส, อโมโห อริยวิหารสฺสฯ

‘‘อโลเภน เจตฺถ สกปเกฺขสุ สตฺตสงฺขาเรสุ นิพฺพุโต โหติ เตสํ วินาเสน อภิสงฺค เหตุกสฺส ทุกฺขสฺส อภาวา, อโทเสน ปรปเกฺขสุ, อทุฏฺฐสฺส หิ เวรีสุปิ เวริสญฺญาย อ ภาวโต, อโมเหน อุทาสีนปเกฺขสุ อมูฬฺหสฺส สพฺพาภิสงฺคตาย อภาวโตฯ

‘‘อโลเภน จ อนิจฺจทสฺสนํ โหติ, ลุทฺโธ หิ อุปโภคาสาย อนิเจฺจปิ สงฺขาเร อนิจฺ จโต น ปสฺสติฯ อโทเสน ทุกฺขทสฺสนํ, อโทสชฺฌาสโย หิ ปริจฺจตฺตอาฆาตวตฺถุปริ คฺคโห สงฺขาเรเยว ทุกฺขโต ปสฺสติฯ อโมเหน อนตฺตทสฺสนํ, อมูฬฺโห หิ ยาถาวคหณ กุสโล อปริณายกํ ขนฺธปญฺจกํ อปริณายกโต พุชฺฌติฯ ยถา จ เอเตหิ อนิจฺจทสฺสนา ทีนิ, เอวํ เอเตปิ อนิจฺจทสฺสนาทีหิ โหนฺติฯ อนิจฺจทสฺสเนน หิ อโลโภ โหติ, ทุกฺ ขทสฺสเนน อโทโส, อนตฺตทสฺสเนน อโมโหฯ โก หิ นาม ‘อนิจฺจมิท’นฺติ สมฺมา ญตฺ วา ตสฺสตฺถาย ปิหํ อุปฺปาเทยฺย, สงฺขาเร วา ‘ทุกฺข’นฺติ ชานโนฺต อปรมฺปิ อจฺจนฺตติ ขิณํ โกธทุกฺขํ อุปฺปาเทยฺย, อตฺตสุญฺญตญฺจ พุชฺฌิตฺวา ปุน สโมฺมหํ อาปเชฺชยฺ ยา’’ติฯ

เตน วุตฺตํ ‘‘ปุพฺพภาคิยานํ สีลสมฺปทาทีนํ สาธนวเสน โลกุตฺตรานํ, อุปนิสฺสยภาเวน จ สมฺปโนฺน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ สมฺปนฺนชฺฌาสโย’’ติฯ เตนาห **‘‘เอวํ ติสฺสนฺนํ โพธีนํ อญฺญตรํ ปาปุณาตี’’**ติฯ

อิทานิ เต อชฺฌาสเย ปาฬิยาว วิภาเวตุํ **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ฉา**ติ คณนปริ เจฺฉโทฯ **อชฺฌาสยา**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ อุภยํ ปน เอกชฺฌํ กตฺวา ฉพฺพิธา อชฺฌาสยา ติ อโตฺถฯ **โพธิสตฺตา**ติ พุชฺฌนกสตฺตา, โพธิยา วา นิยตภาเวน สตฺตา ลคฺคา, อธิมุตฺตา ตนฺ นินฺนา ตโปฺปณาติ อโตฺถฯ **โพธิปริปากาย สํวตฺตนฺตี**ติ ยถาภินีหารํ อตฺตนา ปตฺตพฺพโพธิ ยา ปริปาจนาย ภวนฺติฯ **อโลภชฺฌาสยา**ติ อลุพฺภนาการเรน ปวตฺตอชฺฌาสยา, อาทิโต ‘‘กถํ นุ โข มยํ สพฺพตฺถ, สพฺพทา จ อลุทฺธา เอว เหสฺสามา’’ติ, มเชฺฌ จ อลุพฺภนวเสเนว, ปจฺฉา จ ตเสฺสว โรจนวเสน ปวตฺตอชฺฌาสยาฯ **โลเภ โทสทสฺสาวิโน**ติ ลุพฺภนลกฺขเณ โลเภ สพฺพปฺปการเรน อาทีนวทสฺสาวิโนฯ อิทํ ตสฺส อชฺฌาสยสฺส เอกเทสโต พฺรูหนาการทสฺสนํฯ โลเภ หิ อาทีนวํ, อโลเภ จ อานิสํสํ ปสฺสนฺตสฺส อโลภชฺฌาสโย ปริวฑฺฒติ, สฺวายํ ตตฺถ อาที นวานิสํสทสฺสนวิธิ วิภาวิโตเยวฯ เสสปเทสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – **เนกฺขมฺม**นฺติ อิธ ปพฺพชฺชาฯ **ปวิเวโก** ตทงฺควิเวโก, วิกฺขมฺภนวิเวโก, กายวิเวโก, จิตฺตวิเว โก จฯ **นิสฺสรณํ** นิพฺพานํฯ **สพฺพภวคตีสู**ติ สเพฺพสุ ภเวสุ, สพฺพาสุ จ คตีสุฯ **ตทธิมุตฺตตา**

ยาติ ยทตฺถํ ภาวนานุโยโค, ยทตฺถา จ ปพฺพชฺชา, ตทธิมุเตฺตนฯ เตนวาห **“สมาธาธิมุเตฺตนา”**ติอาทิฯ

๕๐. **“กึ จริโตสี”**ติ ปุจฺฉิโต สเจ ‘‘น ชานามี’’ติ วเทยฺย, **“เก วา เต ธมฺมา พหุลํ สมุทาจรนฺตี”**ติ ปุจฺฉิตโพฺพฯ **กึ วา**ติ กึ อสุภํ วา อนุสฺสติฏฺฐานํ วา อญฺญํ วาฯ **กึ เต มนสิ กโรโต ผาสุ โหตี**ติ จิตฺตสฺส เอกคฺคภาเวน สุขํ โหติฯ **จิตฺตํ นมตี**ติ ปกติยาว อภิรติวเสน นมติฯ **เอวมาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน อิริยาปถาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เตปิ หิ น สพฺพสฺส เอกํสโต พฺยภิจาริโน เอวฯ ตถา หิ สมุทาจาโร ปุจฺฉิตโพฺพ วุโตฺตฯ ‘‘อสุกญฺจ อสุกญฺจ มนสิการวิธึ กถิปยทิวสํ อนุยุญฺชาหี’’ติ จ วตฺตโพฺพฯ

“ปกติยา อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺสา”ติ อิทํ ยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตุกาโม, ตตฺถ สชฺฌายวเสน วา มนสิการวเสน วา กตปริจยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เอกํ เทฺว นิสชฺชานี**ติ เอกํ วา เทฺว วา อุณฺหาสนานิฯ **สชฺฌายํ กาเรตฺวา** อตฺตโน สมฺมุขาว อธียาเปตฺวา **ทาตพฺพํ,** โส เจ อญฺญตฺถ คนฺตุกาโมติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“สนฺติเก วสนฺตสฺสา”**ติฯ **อาคตาคตกฺขเณ กเถตพฺพํ,** ปวตฺตึ สุตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

ปถวีกสิณนฺติ ปถวีกสิณกมฺมฏฺฐานํฯ **กตสฺสา**ติ กตสฺส กสิณสฺสฯ **ตํ ตํ อาการ**นฺติ อาจริเยน กมฺมฏฺฐาเน วุจฺจมาเน ปทปทตฺถาธิปฺปายโอปมฺมาทิกํ อตฺตโน ญาณสฺส ปจฺจุปฏฺฐิตํ ตํ ตํ อาการํ, ยํ ยํ นิมิตฺตนฺติ วุตฺตํฯ **อุปนิพนฺธิตฺวา**ติ อุปเนตฺวา นิพทฺธํ วิย กตฺวา, หทเย ฐเปตฺวา อปมฺมุสฺสนฺตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **เอวํ** สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตสฺสติตาย **นิมิตฺตํ คเหตฺวา** ตตฺถ สมฺปชานการิตาย **สกฺกจฺจํ สุณเนฺตนฯ ต**นฺติ ตํ ยถาวุตฺตํ สุคฺคหิตํ นิสฺสายฯ **อิตรสฺสา**ติ ตถา อคณฺหนฺตสฺสฯ **สพฺพากาเรนา**ติ กสฺสจิปิ ปการสฺส ตตฺถ อเสสิตตฺตา วุตฺตํฯ

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ ตติยปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๔. ปถวีกสิณนิเทฺทสวณฺณนา

๕๑. **ผาสุ โหตี**ติ อาวาสสปฺปายาทิลาเภน มนสิการผาสุตา ภาวนานุกูลตา โหติฯ **ปริโสเธเนฺตนา**ติ เตสํ เตสํ คณฺฐิฏฺฐานานํ ฉินฺทนวเสน วิโสเธเนฺตนฯ **อกิลมโนฺตเยวา**ติ อกิลนฺตกาโย เอวฯ สติ หิ กายกิลมเถ สิยา กมฺมฏฺฐานมนสิการสฺส อนฺตราโยติ อธิปฺปาโยฯ **คณฺฐิฏฺฐาน**นฺติ อตฺถโต, อธิปฺปายโต จ ทุพฺพินิเวธตาย คณฺฐิภูตํ ฐานํฯ **ฉินฺทิตฺวา**ติ ยาถาวโต อตฺถสฺส, อธิปฺปายสฺส จ วิภาวเนน ฉินฺทิตฺวา, วิภูตํ สุปากฏํ กตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **สุวิสุทฺธ**นฺติ สุฏฺฐุ วิสุทฺธํ, นิคฺมฺพํ นิชฺชฏนฺติ อโตฺถฯ

อนนุรูปวิหารวณฺณนา

๕๒. **อญฺญตเรนา**ติ อญฺญตเรนาปิ, ปเคว อเนเกหีติ อธิปฺปาโยฯ มหนฺตภาโว **มหตฺตํ**ฯ ตถา เสเสสุฯ โสณฺฑวา **โสณฺฑี**ฯ ตถา **ปณฺณ**นฺติอาทีสุฯ โพธิองฺคณาทีสุ กาตพฺพํ อิธ **"วตฺต"**นฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **"ปานียฆฏํ วา ริตฺต"**นฺติฯ **นิฏฺฐิตายา**ติ ปวิฏฺฐปวิฏฺฐานํ ทาเนน ปริกฺขีณายฯ ชิณฺณวิหาเรปิ ยตฺร ภิกฺขู เอวํ วทนฺติ ''อายสฺมา, ยถาสุขํ สมณธมฺมํ กโรตุ, มยํ ปฏิชคฺคิสฺสามา''ติฯ **เอวรูเป วิหาตพฺพ**นฺติ อยมฺปิ นโย ลพฺภติ, วุตฺตนยตฺตา ปน น วุโตฺตฯ

มหาปถวิหาเรติ มหาปถสมีเป วิหาเรฯ **ภาชนทารุโทณิกาทีนี**ติ รชนภาชนานิ, รชนตฺถาย ทารุ, ทารุมยโทณิกา, รชนปจนฏฺฐานํ, โธวนผลกนฺติ เอวมาทีนิฯ **สากหาริกา**ติ สากหาริน**ิโย** อิตฺถิโยฯ **วิสภาคสโทฺท** กามคุณูปสํหิโต คีตสโทฺทติ วทนฺติ, เกวโลปิ อิตฺถิสโทฺท วิสภาคสโทฺท เอวฯ **ตตฺรา**ติ ปุปฺผวเนฺต วิหาเรฯ **ตาทิโสเยวา**ติ ''ตตฺถสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา''ติอาทินา ยาทิโส ปณฺณวเนฺต วิหาเร อุปทฺทโว วุโตฺต, ตาทิโสเยวฯ ''ปุปฺผหาริกาโย ปุปฺผํ โอจินนฺติโย''ติ ปน วตฺตพฺพํฯ อยมิธ วิเสโสฯ

ปตฺถนีเยติ ตตฺถ วสเนฺตสุ สมฺภาวนาวเสน อุปสงฺกมนาทินา ปเตฺถตเพฺพฯ เตนาห **"เลณสมฺมเต"**ติฯ **ทกฺขิณาคิรี**ติ มคธวิสเย ทกฺขิณาคิรีติ วทนฺติฯ

วิสภาคารมฺมณานิ อิฏฺฐานิ, อนิฏฺฐานิ จฯ อนิฏฺฐานํ หิ ทสฺสนตฺถํ **"ฆเฏฺหิ นิฆํสนฺติโย"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทพฺพูปกรณโยคฺคา รุกฺขา **ทพฺพูปกรณรุกฺขา**ฯ

โย ปน วิหาโรฯ **ขล**นฺติ ธญฺญกรณฏฺฐานํฯ **คาโว รุนฺธนฺติ** ''สสฺสํ ขาทึสู''ติฯ **อุทกวาร**นฺติ เกทาเรสุ สสฺสานํ ทาตพฺพอุทกวารํฯ **อยมฺปี**ติ มหาสงฺฆโภโคปิ วิหาโรฯ **วาริยมานา** กมฺมฏฺฐานิเกน ภิกฺขุนาฯ

สมุทฺทสามุทฺทิกนทีนิสฺสิตํ **อุทกปฏฺฏนํ**ฯ มหานครานํ อายทฺวารภูตํ อฏวิมุขาทินิสฺสิตํ **ถลปฏฺฏนํ**ฯ **อปฺปสนฺนา โหนฺติ**ฯ เตนสฺส ตตฺถ ผาสุวิหาโร น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **มญฺญมานา** ราชมนุสฺสาฯ

สโมสรเณนาติ อิโต จิโต สญฺจรเณนฯ **ปปาเต**ติ ปปาตสีเส **ฐตฺวา คายิ** ''คีตสเทฺทน อิธาคตํ ปปาเต ปาเตตฺวา ขาทิสฺสามี''ติฯ **เวเคน คเหตฺวา**ติ เวเคนาคนฺตฺวา ''กุหึ ยาสี''ติ ขเนฺธ คเหตฺวาฯ

ยตฺถาติ ยสฺมึ วิหาเร, วิหารสามนฺตา วา น สกฺกา โหติ **กลฺยาณมิตฺตํ ลทฺธุํ,** ตตฺถ วิหาเร โส อลาโภ มหาโทโสติ โยชนาฯ

ปนฺถนินฺติ ปเนฺถ นีโต ปวตฺติโตติ ปนฺถนี, มคฺคนิสฺสิโต วิหาโรฯ ตํ ปนฺถนึฯ **โสณฺฑิ**นฺติ โสณฺฑิสหิโต วิหาโร โสณฺฑี, ตํ โสณฺฑึฯ ตถา **ปณฺณ**นฺติอาทีสุฯ นครนิสฺสิตํ **นคร**นฺติ วุตฺตํ อุตฺตรปทโลเปน ยถา ''ภีมเสโน ภีโม''ติฯ **ทารุนา**ติ ทารุนิสฺสิเตน สหฯ **วิสภาเคนา**ติ โย วิสภาเคหิ วุสียติ, วิสภาคานํ วา นิวาโส, โส วิหาโร วิสภาโคฯ เตน วิสภาเคน สทฺธึฯ ปจฺจนฺตนิสฺสิตญฺจ สีมานิสฺสิตญฺจ อสปฺปายญฺจ **ปจฺจนฺตสีมาสปฺปายํฯ ยตฺถ มิโตฺต น ลพฺภติ,** ตมฺปีติ สพฺพตฺถ ฐาน-สทฺทาเปกฺขาย นปุํสกนิเทฺทโสฯ **อิติ วิญฺญายา**ติ ''ภาวนาย อนนุรูปานี''ติ เอวํ วิชานิตฺวาฯ

อนุรูปวิหารวณฺณนา

๕๓. **อยํ อนุรูโป นามา**ติ อยํ วิหาโร ภาวนาย อนุรูโป นามฯ **นาติทูร**นฺติ โคจรฏฺฐานโต อฑฺฒคาวุตโต โอรภาคตาย น อติทูรํฯ **นาจฺจาสนฺน**นฺติ ปจฺฉิเมน ปมาเณน โคจรฏฺฐานโต ปญฺจธนุสติกตาย น อติอาสนฺนํฯ ตาย จ ปน นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาย, โคจรฏฺฐานํ ปริสฺสยาทิรหิตมคฺคตาย จ คมนสฺส จ อาคมนสฺส จ ยุตฺตรูปตฺตา **คมนาคมนสมฺปนฺนํ**ฯ ทิวสภาเค มหาชนสํกิณฺณตาภาเวน **ทิวา อปฺปากิณฺณํ**ฯ อภาวโตฺถ หิ อยํ **อปฺป**-สโทฺท ''อปฺปิโจฺฉ''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๓๖) วิยฯ รตฺติยํ ชนาลาปสทฺทาภาเวน **รตฺตึ อปฺปสทฺทํ**ฯ สพฺพทาปิ ชนสนฺนิปาตนิโคฺฆสาภาเวน **อปฺปนิโคฺฆสํฯ อปฺปกสิเรนา**ติ อกสิเรน สุเขเนวฯ สีลาทิคุณานํ ถิรภาวปฺปตฺติยา **เถรา**ฯ สุตฺตเคยฺยาทิ พหุ สุตํ เอเตสนฺติ **พหุสฺสุตา**ฯ วาจุคฺคตกรเณน, สมฺมเทว ครูนํ สนฺติเก อาคมิตภาเวน จ อาคโต ปริยตฺติธมฺมสงฺขาโต อาคโม เอเตสนฺติ **อาคตาคมา**ฯ สุตฺตาภิธมฺมสงฺขาตสฺส ธมฺมสฺส ธารเณน **ธมฺมธรา**ฯ วินยสฺส ธารเณน **วินยธรา**ฯ เตสํเยว ธมฺมวินยานํ มาติกาย ธารเณน **มาติกาธรา**ฯ ตตฺถ ตตฺถ ธมฺมปริปุจฺฉาย **ปริปุจฺฉติ**ฯ อตฺถปริปุจฺฉาย **ปริปญฺหติ** วีมํสติ วิจาเรติฯ **อิทํ, ภเนฺต, กถํ อิมสฺส โก อโตฺถ**ติ ปริปุจฺฉนปริปญฺหาการทสฺสนํฯ **อวิวฏเญฺจว** ปาฬิยา อตฺถํ ปเทสนฺตรปาฬิทสฺสเนน อาคมโต **วิวรนฺติฯ อนุตฺตานีกตญฺจ** ยุตฺติวิภาวเนน **อุตฺตานีกโรนฺติฯ กงฺขฏฺฐานิเยสุ ธเมฺมสุ** สํสยุปฺปตฺติยา เหตุตาย คณฺฐิฏฺฐานภูเตสุ ปาฬิปเทเสสุ ยาถาวโต วินิจฺฉยทาเนน **กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติ**ฯ เอตฺถ จ ''นาติทูรํ, นาจฺจาสนฺนํ, คมนาคมนสมฺปนฺน''นฺติ เอกํ องฺคํ, ''ทิวา อปฺปากิณฺณํ, รตฺตึ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆส''นฺติ เอกํ, ''อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺส''นฺติ เอกํ, ''ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส…เป…. ปริกฺขารา''ติ เอกํ, ''ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน เถรา…เป…. กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺตี''ติ เอกํฯ เอวํ ปญฺจ องฺคานิ เวทิตพฺพานิฯ

ขุทฺทกปลิโพธวณฺณนา

๕๔. ขุทฺทกปลิโพธุปเจฺฉเท ปโยชนํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ อคฺคฬานุวาตปริภณฺฑทานาทินา **ทฬฺหีกมฺมํ วา**ฯ ตนฺตเจฺฉทาทีสุ **ตุนฺนกมฺมํ วา** กาตพฺพํฯ

ภาวนาวิธานวณฺณนา

๕๕. **สพฺพกมฺมฏฺฐานวเสนา**ติ อนุกฺกเมน นิทฺทิสิยมานสฺส จตฺตาลีสวิธสฺส สพฺพสฺส กมฺมฏฺฐานสฺส วเสนฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกเนฺตนา**ติ ปิณฺฑปาตปริโภคโต ปฏินิวเตฺตน, ปิณฺฑปาตภุตฺตาวินา โอนีตปตฺตปาณินาติ อโตฺถฯ **ภตฺตสมฺมทํ ปฏิวิโนเทตฺวา**ติ โภชนนิมิตฺตํ ปริ

สฺสมํ วิโนเทตฺวาฯ อาหาเร หิ อาสยํ ปวิฏฺฐมเตฺต ตสฺส อาคนฺตุกตาย เยภุเยฺยน สิยา สรีรสฺส โกจิ ปริสฺสโม, ตํ วูปสเมตฺวาฯ ตสฺมึ หิ อวูปสเนฺต สรีรเขเทน จิตฺตํ เอกคฺคตํ น ลเภยฺยาติฯ **ปวิวิเตฺต**ติ ชนวิวิเตฺตฯ **สุขนิสิเนฺนนา**ติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย นิสชฺชาย สุขนิสิเนฺนนฯ **วุตฺตเนฺหต**นฺติ ยํ ''กตาย วา''ติอาทินา ปถวิยา นิมิตฺตคฺคหณํ อิธ วุจฺจติ, วุตฺตํ เหตํ โปราณฏฺฐกถายํฯ

อิทานิ ตํ อฏฺฐกถาปาฬึ ทเสฺสโนฺต **''ปถวีกสิณํ อุคฺคเณฺหโนฺต''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – **ปถวีกสิณํ อุคฺคเณฺหโนฺต**ติ อุคฺคหนิมิตฺตภาเวน ปถวีกสิณํ คณฺหโนฺต อาทิยโนฺต, อุคฺคหนิมิตฺตภูตํ ปถวีกสิณํ อุปฺปาเทโนฺตติ อโตฺถฯ อุปฺปาทนเญฺจตฺถ ตถานิมิตฺตสฺส อุปฏฺฐาปนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปถวิย**นฺติ วกฺขมานวิเสเส ปถวีมณฺฑเลฯ **นิมิตฺตํ คณฺหาตี**ติ ตตฺถ จกฺขุนา อาทาสตเล มุขนิมิตฺตํ วิย ภาวนาญาเณน วกฺขมานวิเสสํ ปถวีนิมิตฺตํ คณฺหาติฯ ''ปถวิย''นฺติ วตฺวาปิ มณฺฑลาเปกฺขาย นปุํสกนิเทฺทโสฯ **กเต**ติ วกฺขมานวิธินา อภิสงฺขเตติ อโตฺถฯ **วา**-สโทฺท อนิยมโตฺถฯ **อกเต**ติ ปากติเก ขลมณฺฑลาทิเก ปถวีมณฺฑเลฯ **สานฺตเก**ติ สอนฺตเก เอว, สปริเจฺฉเท เอวาติ อโตฺถฯ สาวธารณเญฺหตํ วจนํฯ ตถา หิ เตน นิวตฺติตํ ทเสฺสตุํ **''โน อนนฺตเก''**ติ วุตฺตํฯ **สโกฏิเย**ติอาทีนิปิ ตเสฺสว เววจนานิฯ **สุปฺปมเตฺต วา**ติอาทีสุ สุปฺปสราวานิ สมปฺปมาณานิ อิจฺฉิตานิฯ เกจิ ปน วทนฺติ ''สราวมตฺตํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลํ โหติ, สุปฺปมตฺตํ ตโต อธิกปฺปมาณนฺติฯ กิตฺติมํ กสิณมณฺฑลํ เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน สราวมตฺตํ, อุปริมปริเจฺฉเทน สุปฺปมตฺตํ, น ตโต อโธ, อุทฺธํ วาติ ปริตฺตปฺปมาณเภทสงฺคณฺหนตฺถํ **'สุปฺปมเตฺต วา สราวมเตฺต วา'**ติ วุตฺต''นฺติฯ ยถาอุปฏฺฐิเต อารมฺมเณ เอกงฺคุลมตฺตมฺปิ วฑฺฒิตํ อปฺปมาณเมวาติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ เกจิ ปน ''ฉตฺตมตฺตมฺปิ กสิณมณฺฑลํ กาตพฺพ''นฺติ วทนฺติฯ

โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรตีติ โส โยคาวจโร ตํ ปถวีมณฺฑลํ สุคฺคหิตํ นิมิตฺตํ กโรติฯ ยทา จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตฺวา ตตฺถ นิมิตฺตํ คเหตฺวา นิมฺมีเลตฺวา อาวเชฺชนฺตสฺส อุมฺมีเลตฺวา โอโลกิตกฺขเณ วิย อุปฏฺฐาติ, ตทา สุคฺคหิตํ กโรติ นามฯ อเถตฺถ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา อพหิคเตน มานเสน ปุนปฺปุนํ สลฺลเกฺขโนฺต **สูปธาริตํ อุปธาเรติ** นามฯ เอวํ อุปธาริตํ ปน นํ ปุนปฺปุนํ อาวเชฺชโนฺต มนสิ กโรโนฺต ตเมวารพฺภ อาเสวนํ ภาวนํ พหุลํ ปวเตฺตโนฺต **สุววตฺถิตํ ววตฺถเปติ** นามฯ **ตสฺมึ อารมฺมเณ**ติ เอวํ สุคฺคหิตกรณาทินา สมฺมเทว อุปฏฺฐิเต ตสฺมึ ปถวีกสิณสญฺญิเต อารมฺมเณฯ **จิตฺตํ อุปนิพนฺธตี**ติ อตฺตโน จิตฺตํ อุปจารชฺฌานํ อุปเนตฺวา นิพนฺธติ อญฺญารมฺมณโต วินิวตฺตํ กโรติฯ **อทฺธา อิมายา**ติอาทิ อานิสํสทสฺสาวิตาทสฺสนํฯ

อิทานิ ยถาทสฺสิตสฺส อฏฺฐกถาปาฐสฺส อตฺถปฺปกาสเนน สทฺธึ ภาวนาวิธึ วิภาเวตุกาโม อกเต ตาว นิมิตฺตคฺคหณํ ทเสฺสโนฺต **''ตตฺถ เยน อตีตภเวปี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อฏฺฐกถาปาเฐฯ **จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานี**ติ จตุกฺกปญฺจกนยวเสน วทติฯ **ปุญฺญวโต**ติ ภาวนามยปุญฺญวโตฯ **อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺสา**ติ ตาทิเสเนว อุปนิสฺสเยน สมนฺนาคตสฺสฯ **ขลมณฺฑเล**ติ มณฺฑลาการเร ธญฺญกรณฏฺฐาเนฯ **ตํฐานปฺปมาณเมวา**ติ โอโลกิตฏฺฐานปฺปมาณเมวฯ

อวิราเธตฺวาติ อวิรชฺฌิตฺวา วุตฺตวิธินา เอวฯ **นีลปีตโลหิตโอทาตสเมฺภทวเสนา**ติ นีลาทิวณฺณาหิ มตฺติกาหิ ปเจฺจกํ, เอกชฺฌญฺจ สํสคฺควเสนฯ **คงฺคาวเห**ติ คงฺคาโสเตฯ สีหฬทีเป กิร ราวณคงฺคา นาม นที, ตสฺสา โสเตน ฉินฺนตฏฏฺฐาเน มตฺติกา อรุณวณฺณาฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **''คงฺคาวเห มตฺติกาสทิสาย อรุณวณฺณายา''**ติฯ **อรุณวณฺณาย** อรุณนิภาย, อรุณปฺปภาวณฺณายาติ อโตฺถฯ

เอวํ กสิณโทเส ทเสฺสตฺวา อิทานิ กสิณกรณาทิเก เสสาการเร ทเสฺสตุํ **“ตญฺจ โข”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **สํหาริม**นฺติ สํหริตพฺพํ คเหตฺวา จรณโยคฺคํฯ **ตตฺรฏฺฐก**นฺติ ยตฺร กตํ, ตเตฺถว ติฏฺฐนกํฯ **วุตฺตปฺปมาณ**นฺติ ‘‘สุปฺปมเตฺต วา สราวมเตฺต วา’’ติ วุตฺตปฺปมาณํฯ **วฏฺฏ**นฺติ มณฺฑลสณฺฐานํฯ **ปริกมฺมกาเล**ติ นิมิตฺตุคฺคหณาย ภาวนากาเลฯ **เอตเทวา**ติ ยํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลวิตฺถารํ, เอตเทว ปมาณํ สนฺธาย **“สุปฺปมตฺตํ วา สราวมตฺตํ วา”**ติ วุตฺตํฯ สุปฺปํ หิ นาติมหนฺตํ, สราวญฺจ มหนฺตํ จาฏิปิธานปฺปโหนกนฺติ สมปฺปมาณํ โหติฯ

๕๖. **ตสฺมา**ติ ปริเจฺฉทตฺถาย วุตฺตตฺตาฯ **เอวํ วุตฺตปมาณํ ปริเจฺฉท**นฺติ ยถาวุตฺตปฺปมาณํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลวิตฺถารํ ปริเจฺฉทํ กตฺวา, เอวํ วุตฺตปฺปมาณํ วา กสิณมณฺฑลํ วิสภาควเณฺณน ปริเจฺฉทํ กตฺวาฯ **รุกฺขปาณิกา**ติ กุจนฺทนาทิรุกฺขปาณิกา อรุณวณฺณสฺส **วิสภาควณฺณํ สมุฏฺฐเปติ**ฯ ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวาติ วุตฺตํฯ ปกติรุกฺขปาณิกา ปน ปาสาณปาณิกาคติกาวฯ นินฺนุนฺนตฏฺฐานาภาเวน **เภริตลสทิสํ** กตฺวาฯ **ตโต ทูรตเร**ติอาทิ ยถาวุตฺตโต ปเทสโต, ปีฐโต จ อญฺญสฺมิํ อาทีนวทสฺสนํฯ **กสิณโทสา**ติ หตฺถปาณิปทาทโย อิธ กสิณโทสาฯ

วุตฺตนเยเนวาติ ‘‘อฑฺฒเตยฺยหตฺถนฺตเร ปเทเส, วิทตฺถิจตุรงฺคุลปาทเก ปีเฐ’’ติ จ วุตฺตวิธินาวฯ **กาเมสุ อาทีนว**นฺติ ‘‘กามา นาเมเต อฏฺฐิกงฺกลูปมา นิรสฺสาทเฏฺฐน, ติณุกฺกูปมา อนุทหนเฏฺฐน, องฺคารกาสูปมา มหาภิตาปเฏฺฐน, สุปินกูปมา อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานเฏฺฐน, ยาจิตกูปมา ตาวกาลิกเฏฺฐน, รุกฺขผลูปมา สพฺพงฺคปจฺจงฺคปลิภญฺชนเฏฺฐน, อสิสูนูปมา อธิกุฏฺฏนเฏฺฐน, สตฺติสูลูปมา วินิวิชฺฌนเฏฺฐน, สปฺปสิรูปมา สปฺปฏิภยเฏฺฐนา’’ติอาทินา (ปาจิ. อฏฺฐ. ๔๑๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๓๔) ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา’’ติอาทินา (ปาจิ. ๔๑๗; ม. นิ. ๑.๒๓๔; ๒.๔๒) ‘‘กามสุขญฺจ นาเมตํ พหุปริสฺสยํ, สาสงฺกํ, สภยํ, สํกิลิฏฺฐํ, มีฬฺหปริโภคสทิสํ, หีนํ, คมฺมํ, โปถุชฺชนิกํ, อนริยํ, อนตฺถสํหิต’’นฺติอาทินา จ อเนกาการโวการํ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ อาทีนวํ โทสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ **กามนิสฺสรเณ**ติ กามานํ นิสฺสรณภูเต, เตหิ วา นิสฺสเฏฯ อคฺคมคฺคสฺส ปาทกภาเวน **สพฺพทุกฺขสมติกฺกมสฺส อุปายภูเต**ฯ **เนกฺขเมฺม**ติ ฌาเนฯ **ชาตาภิลาเสน** สญฺชาตจฺฉเนฺทนฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต ภควา อวิปรีตธมฺมเทสนตฺตา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม เอกนฺตนิยฺยานิกตฺตา, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนโต’’ติ เอวํ **พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานุสฺสรเณน** รตนตฺตยวิสยํ **ปีติปาโมชฺชํ ชนยิตฺวา**ฯ เนกฺขมฺมํ ปฏิปชฺชติ เอตายาติ **เนกฺขมฺมปฏิปทา,** สอุปจารสฺส ฌานสฺส, วิปสฺสนาย, มคฺคสฺส, นิพฺพานสฺส จ อธิคมการณนฺติ อโตฺถฯ ปุเพฺพ ปน ปฐมชฺฌานเมว เนกฺขมฺมนฺติ วุตฺตตฺตา วุตฺตาวเสสา สเพฺพปิ เนกฺขมฺมธมฺมาฯ ยถาห –

> ‘‘ปพฺพชฺชา ปฐมํ ฌานํ, นิพฺพานํ จ วิปสฺสนา;
> สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา, ‘เนกฺขมฺม’นฺติ ปวุจฺจเร’’ติฯ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๑๐๙);

ปวิเวกสุขรสสฺสาติ จิตฺตวิเวกาทิวิเวกชสฺส สุขรสสฺสฯ เอวเมเตหิ ปญฺจหิ ปเทหิ ‘‘อานิสํสทสฺสาวี’’ติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สเมน อากาเรนา**ติ อติอุมฺมีลนอติมนฺทาโลจนานิ วเชฺชตฺวา นาติอุมฺมีลนนาติมนฺทาโลจนสงฺขาเตน สเมน อาโลจนาการเนฯ **นิมิตฺตํ คณฺหเนฺตนา**ติ ปถวีกสิเณ จกฺขุนา คหิตนิมิตฺตํ มนสา คณฺหเนฺตนฯ **ภาเวตพฺพ**นฺติ ตถาปวตฺตํ นิมิตฺตคฺคหณํ วเฑฺฒตพฺพํ อาเสวิตพฺพํ พหุลีกาตพฺพํฯ

จกฺขุ กิลมติ อติสุขุมํ, อติภาสุรญฺจ รูปคตํ อุปนิชฺฌายโต วิยฯ **อติวิภูตํ โหติ** อตฺตโน สภาวาวิภาวโตฯ ตถา จ วณฺณโต วา ลกฺขณโต วา อุปติเฏฺฐยฺยฯ เตน วุตฺตํ **“เตนสฺส นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชตี”**ติฯ **อวิภูตํ โหติ** คชนิมฺมีลเนน เปกฺขนฺตสฺส รูปคตํ วิยฯ **จิตฺตญฺจ ลีนํ โหติ**

ทสฺสเน มนุทพฺยาปารตาย โกสชฺชปาตโตฯ เตนาห **“เอวมฺปิ นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชตี”**ติฯ **อาทาสตเล มุขนิมิตฺตทสฺสินา วิยา**ติ ยถา อาทาสตเล มุขนิมิตฺตทสฺสี ปุริโส น ตตฺถ อติคาฬฺหํ อุมฺมีลติ, นาปิ อติมนฺทํ, น อาทาสตลสฺส วณฺณํ ปจฺจเวกฺขติ, นาปิ ลกฺขณํ มนสิ กโรติฯ อถ โข สเมน อากาเรน โอโลเกนฺโต อตฺตโน มุขนิมิตฺตเมว ปสฺสติ, เอวเมว อยมฺปิ ปถวีกสิณํ สเมน อากาเรน โอโลเกนฺโต นิมิตฺตคฺคหณปฺปสุโตเยว โหติ, เตน วุตฺตํ **“สเมน อากาเรนา”**ติอาทิฯ **น วโณฺณ ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ**ติ โย ตตฺถ ปถวีกสิเณ อรุณวโณฺณ, โส น จิเนฺตตโพฺพฯ จกฺขุวิญฺญาเณน ปน คหณํ น สกฺกา นิวาเรตุํฯ เตเนเวตฺถ ‘‘น โอโลเกตโพฺพ’’ติ อวตฺวา ปจฺจเวกฺขณคฺคหณํ กตํฯ **น ลกฺขณํ มนสิ กาตพฺพ**นฺติ ยํ ตตฺถ ปถวีธาตุยา ถทฺธลกฺขณํ, ตํ น มนสิ กาตพฺพํฯ

ทิสฺวา คเหตพฺพตฺตา ‘‘วณฺณํ อมุญฺจิตฺวา’’ติ วตฺวาปิ วณฺณวเสเนตฺถ อาโภโค น กาตโพฺพ, โส ปน วโณฺณ นิสฺสยคติโก กาตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **“นิสฺสยสวณฺณํ กตฺวา”**ติฯ นิสฺสเยน สมานาการสนฺนิสฺสิโต โส วโณฺณ ตาย ปถวิยา สมานคติกํ กตฺวา, วเณฺณน สเหว ‘‘ปถวี’’ติ มนสิ กาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธเมฺม**ติ ปถวีธาตุยา อุสฺสนฺนภาเวน สตฺติโต อธิกภาเวน สสมฺภารปถวิยํ ‘‘ปถวี’’ติ โย โลกโวหาโร, ตสฺมึ ปณฺณตฺติธเมฺม **จิตฺตํ ปฏฺฐเปตฺวา** ‘‘ปถวี, ปถวี’’ติ **มนสิ กาตพฺพํ**ฯ ยทิ โลกโวหาเรน ปณฺณตฺติมเตฺต จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ, นามนฺตรวเสนปิ ปถวี มนสิ กาตพฺพา ภเวยฺยาติ, โหตุ, โก โทโสติ ทเสฺสโนฺต **“มหี เมทินี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยมิจฺฉตี**ติ ยํ นามํ วตฺตุํ อิจฺฉติ, **ตํ วตฺตพฺพํ**ฯ ตญฺจ โข **ยทสฺส สญฺญานุกูลํ โหติ** ยํ นามํ อสฺส โยคิโน ปุเพฺพ ตตฺถ คหิตสญฺญาวเสน อนุกูลํ ปจุรตาย, ปคุณตาย วา อาคจฺฉติ, **ตํ วตฺตพฺพํฯ วตฺตพฺพ**นฺติ จ ปฐมสมนฺนาหาเร กสฺสจิ วจีเภโทปิ โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ, อาจริเยน วา วตฺตพฺพตํ สนฺธายฯ กึ วา พหุนา, ปากฏภาโวเยเวตฺถ ปมาณนฺติ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กาเลน อุมฺมีเลตฺวา กาเลน นิมฺมีเลตฺวา**ติ กิญฺจิ กาลํ จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา นิมิตฺตคฺคหณวเสน ปถวีมณฺฑลํ โอโลเกตฺวา ปุน กิญฺจิ กาลํ จกฺขุํ นิมฺมีเลตฺวา อาวชฺชิตพฺพํฯ เยนากาเรน โอโลเกตฺวา คหิตํ, เตนากาเรน ปุน ตํ สมนฺนาหริตพฺพํฯ

๕๗. **อาปาถมาคจฺฉตี**ติ มโนทฺวาริกชวนานํ โคจรภาวํ อุปคจฺฉติฯ **ตสฺส** อุคฺคหนิมิตฺตสฺสฯ **น ตสฺมึ ฐาเน นิสีทิตพฺพํ**ฯ กสฺมา? ยทิ อุคฺคหนิมิเตฺต ชาเตปิ ปถวีมณฺฑลํ โอโลเกตฺวา ภาเวติ, ปฏิภาคนิมิตฺตุปฺปตฺติ น สิยาฯ สมีปเฏฺฐน จ น โอโลเกตุํ น สกฺกาฯ เตน วุตฺตํ **“อตฺตโน วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา”**ติอาทิฯ นิสฺสทฺทภาวาย **เอกปฏลิกูปาหนา**คหณํ, ปริสฺสยวิโนทนตฺถํ **กตฺตรทณฺฑ**คฺคหณํฯ สเจ นสฺสติ, อถาเนน ภาเวตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ วกฺขมาเนสุ อสปฺปาเยสุ **เกนจิเทว** อสปฺปาเยน การณภูเตนฯ **นิมิตฺตํ อาทายา**ติ ยถาชาตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ คเหตฺวาฯ **สมนฺนาหริตพฺพ**นฺติ อาวชฺชิตพฺพํ นิมิตฺตนฺติ อธิปฺปาโย, สมฺมา วา อนุ อนุ อาหริตพฺพํ กมฺมฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหต**นฺติ ตกฺกนโต, สวิเสสํ ตกฺกนโต จ ‘‘ตโกฺก, วิตโกฺก’’ติ จ เอวํ ลทฺธนาเมน ภาวนาจิตฺตสมฺปยุเตฺตน สมฺมาสงฺกเปฺปน อาหนนปริยาหนนกิเจฺจน อปราปรํ วตฺตมาเนน กมฺมฏฺฐานํ อาหตํ, ปริยาหตญฺจ กาตพฺพํ, พลปฺปตฺตวิตโกฺก มนสิกาโร พหุลํ ปวเตฺตตโพฺพติ อโตฺถฯ **เอวํ กโรนฺตสฺสา**ติ เอวํ กมฺมฏฺฐานํ ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กโรนฺตสฺสฯ ยถา ภาวนา ปุเพฺพนาปรํ วิเสสํ อาวหติ, เอวํ อนุยุญฺชนฺตสฺสฯ **อนุกฺกเมนา**ติ ภาวนานุกฺกเมนฯ ยทา สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ สุวิสทานิ ติกฺขานิ ปวตฺตนฺติ, ตทา อสฺสทฺธิยาทีนํ ทูรีภาเวน สาติสยถามปฺปเตฺตหิ สตฺตหิ พเลหิ ลทฺธูปตฺถมฺภานิ วิตกฺกาทีนิ กามาวจราเนว ฌานงฺคานิ พหูนิ หุตฺวา ปาตุภวนฺติฯ ตโต เอว เตสํ อุชุวิปจฺจนีกภูตา กามจฺฉนฺทาทโย สทฺธึ ตเทกเฏฺฐหิ ปาปธเมฺมหิ วิทูรี ภวนฺติ, ปฏิภาคนิมิตฺตุปฺปตฺติ

ยา สทฺธึ ตํ อารพฺภ อุปจารชฺฌานํ อุปฺปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ **“นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺตี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **สนฺนิสีทนฺตี**ติ สมฺมเทว สีทนฺติ, อุปสมนฺตีติ อโตฺถฯ

อิมสฺสาติ ปฏิภาคนิมิตฺตสฺสฯ องฺคุลิปทปาณิปทาทิโก **กสิณโทโส**ฯ อาทาสมณฺฑลูปมาทีหิ อุคฺคหนิมิตฺตโต ปฏิภาคนิมิตฺตสฺส สุปริสุทฺธตํ, สณฺหสุขุมตญฺจ ทเสฺสติฯ **ตญฺจ โข** ปฏิภาคนิมิตฺตํ **เนว วณฺณวนฺตํ น สณฺฐานวนฺตํ** อปรมตฺถสภาวตฺตาฯ **อีทิสนฺ**ติ วณฺณสณฺฐานวนฺตํฯ **ติลกฺขณพฺภาหต**นฺติ อุปฺปาทาทิลกฺขณตฺตยานุปวิฏฺฐํ, อนิจฺจตาทิลกฺขณตฺตยงฺกิตํ วาฯ ยทิ **น ปเนตํ ตาทิสํ** วณฺณาทิวนฺตํ, กถํ ฌานสฺส อารมฺมณภาโวติ อาห **“เกวลญฺหี”**ติอาทิฯ **สญฺญช**นฺติ ภาวนาสญฺญาชนิตํ, ภาวนาสญฺญาย สญฺชาตมตฺตํฯ น หิ อสภาวสฺส กุโตจิ สมุฏฺฐานํ อตฺถิฯ เตนาห **“อุปฏฺฐานาการมตฺต”**นฺติฯ

๕๘. **วิกฺขมฺภิตาเนว สนฺนิสินฺนาว,** น ปน ตทตฺถํ อุสฺสาโห กาตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อุปจารสมาธินา’’ติ วุเตฺต อิตโรปิ สมาธิ อตฺถีติ อตฺถโต อาปนฺนนฺติ ตมฺปิ ทเสฺสตุํ **“ทุวิโธ หิ สมาธี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ทุวีหากาเรหี**ติ ฌานธมฺมานํ ปฏิปกฺขทูรีภาโว, ถิรภาวปฺปตฺติจาติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิฯ อิทานิ ตานิ การณานิ อวตฺถามุเขน ทเสฺสตุํ **“อุปจารภูมิยํ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุปจารภูมิย**นฺติ อุปจาราวตฺถายํฯ ยทิปิ ตทา ฌานงฺคานิ ปฏูตรานิ มหคฺคตภาวปฺปตฺตานิ น อุปฺปชฺชนฺติ, เตสํ ปน ปฏิปกฺขธมฺมานํ วิกฺขมฺภเนน จิตฺตํ สมาธิยติฯ เตนาห **“นีวรณปฺปหาเนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหตี”**ติฯ **ปฏิลาภภูมิย**นฺติ ฌานสฺส อธิคมาวตฺถายํฯ ตทา หิ อปฺปนาปตฺตานํ ฌานธมฺมานํ อุปฺปตฺติยา จิตฺตํ สมาธิยติฯ เตนาห **“องฺคปาตุภาเวนา”**ติฯ จิตฺตํ สมาหิตํ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ

น ถามชาตานีติ น ชาตถามานิ, น ภาวนาพลํ ปตฺตานีติ อโตฺถฯ **จิตฺต**นฺติ ฌานจิตฺตํฯ **เกวลมฺปิ รตฺติํ เกวลมฺปิ ทิวสํ ติฏฺฐตี**ติ สมาปตฺติเวลํ สนฺธายาหฯ อุปจารภูมิยํ นิมิตฺตวฑฺฒนํ ยุตฺตนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **“นิมิตฺตํ วเฑฺฒตฺวา”**ติฯ **ลทฺธปริหานี**ติ ลทฺธอุปจารชฺฌานปริหานิฯ นิมิเตฺต อวินสฺสเนฺต ตทารมฺมณฌานมฺปิ อปริหีนเมว โหติ, นิมิเตฺต ปน อารกฺขาภาเวน วินเฏฺฐ ลทฺธํ ลทฺธํ ฌานมฺปิ วินสฺสติ ตทายตฺตวุตฺติโตฯ เตนาห **“อารกฺขมฺหี”**ติอาทิฯ

สตฺตสปฺปายวณฺณนา

๕๙. ‘‘ถาวรญฺจ โหตี’’ติ วตฺวา ยถา ถาวรํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“สติ อุปฏฺฐาติ, จิตฺตํ สมาธิยตี”**ติ วุตฺตํฯ ยถาลทฺธญฺหิ นิมิตฺตํ ตตฺถ สติํ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา เอกคฺคตํ วินฺทนฺตสฺส ถิรํ นาม โหติ, สุรกฺขิตญฺจฯ **สติ**-คฺคหเณน เจตฺถ สมฺปชญฺญํ, สมาธิคฺคหเณน วีริยญฺจ สงฺคหิตํ โหติ นานนฺตริยภาวโตฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อาวาเสสุฯ **ตีณิ ตีณี**ติ เอเกกสฺมิํ อาวาเส อวุตฺถอวุตฺถฏฺฐาเน วสนนิยาเมน ตโย ตโย ทิวเส **วสิตฺวา**ฯ

อุตฺตเรน วา ทกฺขิเณน วาติ วุตฺตํ คมนาคมเน สูริยาภิมุขภาวนิวารณตฺถนฺติฯ สหสฺสธนุปฺปมาณํ **ทิยฑฺฒโกสํ**ฯ

ทฺวตฺติํส ติรจฺฉานกถาติ **ราชกถาทิเก** (ที. นิ. ๑.๑๗; ม. นิ. ๒.๒๒๓; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๐; อ. นิ. ๑๐.๖๙; ปาจิ. ๕๐๘) สนฺธายาหฯ ตา หิ ปาฬิยํ สรูปโต อนาคตาปิ อรญฺญปพฺพตนทีทีปกถา อิติ-สเทฺทน สงฺคเหตฺวา สคฺคโมกฺขานํ ติรจฺฉานภาวโต ‘‘ทฺวตฺติํส ติรจฺฉานกถา’’ติ วุตฺตาฯ **ทสกถาวตฺถุนิสฺสิต**นฺติ ‘‘อปฺปิจฺฉตา, สนฺตุฏฺฐิ, ปวิเวโก, อสํสโคฺค, วีริยารโมฺภ, สีล,

สมาธิ, ปญฺญา, วิมุตฺติ, วิมุตฺติญาณทสฺสน’’นฺติ อิมานิ อปฺปิจฺฉกถาทีนํ วตฺถูนิ, ตนฺนิสฺสิตํ ภสฺสํ **สปฺปายํ**ฯ

อติรจฺฉานกถิโกติ นติรจฺฉานกถิโก, ติรจฺฉานกถา วิธุรํ ธมฺมิกํ กมฺมฏฺฐานปฏิสํยุตฺตเมว กถํ กเถตีติ อธิปฺปาโยฯ **สีลาทิคุณสมฺปนฺโน**ติ สีลสมาธิอาทิคุณสมฺปนฺโนฯ โย หิ สมาธิกมฺมฏฺฐานิโก, สมาธิกมฺมฏฺฐานสฺส วา ปารํ ปตฺโต, โส อิมสฺส โยคิโน สปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ยํ นิสฺสายา’’**ติอาทิฯ **กายทฬฺหีพหุโล**ติ กายสฺส สนฺตปฺปนโปสนปฺปสุโตฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘๖; อ. นิ. ๕.๒๐๖)ฯ

โภชนํ เยภุยฺเยน มธุรมฺพิลรสวเสน สตฺตานํ อุปโยคํ คจฺฉติ ทธิอาทีสุ ตถา ทสฺสนโตฯ กฏุกาทิรสา ปน เกวลํ อภิสงฺขารกา เอวาติ อาห **‘‘กสฺสจิ มธุรํ, กสฺสจิ อมฺพิลํ สปฺปายํ โหตี’’**ติฯ

ยสฺมึ อิริยาปเถ อาธารภูเต, วตฺตมาเน วา, ยสฺมึ วา อิริยาปเถ ปวตฺตมานสฺสฯ **นิมิตฺตาเสวนพหุลสฺสา**ติ นิมิเตฺต อาเสวนาพหุลสฺส ปฏิภาคนิมิเตฺต วิสยภูเต ภาวนามนสิการํ พหุลํ อาเสวนฺตสฺส, นิมิตฺตสฺส วา โคจราเสวนวเสน อาเสวนาพหุลสฺสฯ เยน หิ ภาเวนฺตสฺส ภาวนาเสวนา, เตน โคจราเสวนาปิ อิจฺฉิตพฺพาติฯ

ทสวิธอปฺปนาโกสลฺลวณฺณนา

๖๐. **น โหติ** อปฺปนาฯ เยน วิธินา อปฺปนายํ กุสโล โหติ, โส ทสวิโธ วิธิ **อปฺปนาโกสลฺลํ,** ตนฺนิพฺพตฺตํ วา ญาณํฯ **วตฺถุวิสทกิริยโต**ติ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณโต อปฺปนาโกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

๖๑. จิตฺตเจตสิกานํ หิ ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สรีรํ, ตปฺปฏิพทฺธานิ จีวราทีนิ จ อิธ ‘‘วตฺถูนี’’ติ อธิเปฺปตานิฯ ตานิ ยถา จิตฺตสฺส สุขาวหานิ โหนฺติ, ตถา กรณํ เตสํ **วิสทภาวกรณํ**ฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อชฺฌตฺติกพาหิราน’’**นฺติอาทิฯ **สรีรํ วา**ติ **วา**-สโทฺท อฏฺฐานปฺปยุโตฺต, สรีรํ เสทมลคฺคหิตํ วา อเญฺญน วา อวสฺสุตกิเจฺจน วิพาธิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เสนาสนํ วา**ติ **วา**-สเทฺทน ปตฺตาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ นนุ จายํ นโย ขุทฺทกปลิโพธุปเจฺฉเทน สงฺคหิโต, ปุน กสฺมา วุโตฺตติ? สจฺจํ สงฺคหิโต, โส จ โข ภาวนาย อารมฺภกาเลฯ อิธ ปน อารทฺธกมฺมฏฺฐานสฺส อุปจารชฺฌาเน ฐตฺวา อปฺปนาปริวาสํ วสนฺตสฺส กาลนฺตเร ชาเต ตถาปฏิปตฺติ อปฺปนาโกสลฺลาย วุตฺตาฯ **อวิสเท** สติ, วิสยภูเต วาฯ กถํ ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส ตานิ วิสโย? อนฺตรนฺตรา ปวตฺตนกจิตฺตุปฺปาทวเสเนวํ วุตฺตํฯ เต หิ จิตฺตุปฺปาทา จิเตฺตกคฺคตาย อปริสุทฺธภาวาย สํวตฺตนฺติฯ **จิตฺตเจตสิเกสุ** นิสฺสยาทิปจฺจยภูเตสุฯ **ญาณมฺปี**ติ **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑเนฯ เตน ‘‘น เกวลํ ตํ วตฺถุเยว, อถ โข ตสฺมึ อปริสุเทฺธ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหตี’’ติ ทสฺสิตํฯ ตํสมฺปยุตฺตานํ ปน อปริสุทฺธตา อวุตฺตสิทฺธา, ญาณสฺส จ วิสุํ คหณํ อปฺปนาย พหุการตฺตาฯ ตถา หิ ฌานํ ‘‘ทนฺธาภิญฺญํ, ขิปฺปาภิญฺญ’’นฺติ ญาณมุเขน นิทฺทิฏฺฐํฯ นิสฺสยนิสฺสโยปิ นิสฺสโยเตฺวว วุจฺจตีติ อาห **‘‘ทีปกปลฺลิกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสายา’’**ติฯ ญาเณ อวิสเท วิปสฺสนาภาวนา วิย สมาธิภาวนาปิ ปริทุพฺพลา โหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อปริสุเทฺธน ญาเณนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กมฺมฏฺฐาน**นฺติ สมถกมฺมฏฺฐานํ อาหฯ **วุทฺธึ** องฺคปาตุภาเวน, **วิรูฬฺหึ** คุณภาเวน, **เวปุลฺลํ** สพฺพโสวสิภาวปฺปตฺติยา เวทิตพฺพํฯ **วิสเท ปนา**ติ สุกฺกปโกฺข, ตสฺส วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๖๒. สมภาวกรณนฺติ กิจฺจโต อนูนาธิกภาวกรณํฯ ยถาปจฺจยํ สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมึ อธิโมกฺขกิจฺจสฺส ปฏุตรภาเวน, ปญฺญาย อวิสทตาย, วีริยาทีนํ จ สิถิลตาทินา **สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ**ฯ เตนาห **''อิตรานิ มนฺทานี''**ติฯ **ตโต**ติ ตสฺมา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาวโต, อิตเรสญฺจ มนฺทตฺตาฯ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคณฺหนํ อนุพลปฺปทานํ ปคฺคโห, ปคฺคโหว กิจฺจํ, **ปคฺคหกิจฺจํ** กาตุํ น สโกฺกตีติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, อนิสฺสชฺชนํ วา **อุปฏฺฐานํ,** วิเกฺขปปฏิปโกฺขฯ เยน วา สมฺปยุตฺตา อวิกฺขิตฺตา โหนฺติ, โส **อวิเกฺขโป**ฯ รูปคตํ วิย จกฺขุนา เยน ยาถาวโต วิสยสภาวํ ปสฺสติ, ตํ **ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ** พลวตา สทฺธินฺทฺริเยน อภิภูตตฺตาฯ สหชาตธเมฺมสุ หิ อินฺทฏฺฐํ กาเรนฺตานํ สหปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ เอกรสตาวเสเนว อตฺถสิทฺธิ, น อญฺญถาฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติ ฯ **ตนฺ**ติ สทฺธินฺทฺริยํฯ **ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณนา**ติ ยสฺส สเทฺธยฺยวตฺถุโน อุฬารตาทิคุเณ อธิมุจฺจนสฺส สาติสยปฺปวตฺติยา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตสฺส ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนาทิวิภาคโต ยาถาวโต วีมํสเนนฯ เอวญฺหิ เอวํธมฺมตานเยน สภาวรสโต ปริคฺคยฺหมาเน สวิปฺผาโร อธิโมโกฺข น โหติ, ''อยํ อิเมสํ ธมฺมานํ สภาโว''ติ ปริชานนวเสน ปญฺญาพฺยาปารสฺส สาติสยตฺตาฯ ธุริยธเมฺมสุ หิ ยถา สทฺธาย พลวภาเว ปญฺญาย มนฺทภาโว โหติ, เอวํ ปญฺญาย พลวภาเว สทฺธาย มนฺทภาโว โหตีติฯ เตน วุตฺตํ **''ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หาเปตพฺพ''**นฺติฯ

ตถา อมนสิกาเรนาติ เยนากาเรน ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, เตนากาเรน ภาวนาย อนนุยุญฺชนโตติ วุตฺตํ โหติฯ อิธ ทุวิเธน สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว, อตฺตโน วา ปจฺจยวิเสสโต กิจฺจุตฺตริเยน, วีริยาทีนํ วา มนฺทกิจฺจตายฯ ตตฺถ ปฐมวิกปฺเป หาปนวิธิ ทสฺสิโต, ทุติยวิกปฺเป ปน ยถา มนสิ กโรโต วีริยาทีนํ มนฺทกิจฺจตาย สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน วีริยาทีนํ ปฏุกิจฺจภาวาวเหน มนสิกาเรน สทฺธินฺทฺริยํ เตหิ สมรสํ กโรเนฺตน หาเปตพฺพํฯ อิมินา นเยน เสสินฺทฺริเยสุปิ หาปนวิธิ เวทิตโพฺพฯ

วกฺกลิเตฺถรวตฺถูติ โส หิ อายสฺมา สทฺธาธิมุตฺตตาย กตาธิกาโร สตฺถุ รูปกายทสฺสนปฺปสุโต เอว หุตฺวา วิหรโนฺต สตฺถารา ''กึ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิเฎฺฐน? โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสตี''ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๘๗) โอวทิตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยชิโตปิ ตํ อนนุยุญฺชโนฺต ปณามิโต อตฺตานํ วินิปาเตตุํ ปปาตฏฺฐานํ อภิรุหิฯ อถ นํ สตฺถา ยถานิสิโนฺนว โอภาสํ วิสเชฺชโนฺต อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา –

> ''ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ, ปสโนฺน พุทฺธสาสเน;
> อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺตํ, สงฺขารูปสมํ สุข''นฺติฯ (ธ. ป. ๓๘๑) –

คาถํ วตฺวา ''เอหิ วกฺกลี''ติ อาหฯ โส เตน อมเตเนว อภิสิโตฺต หฏฺฐตุโฏฺฐ หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิฯ สทฺธาย ปน พลวภาวโต วิปสฺสนาวีถึ น โอตริฯ ตํ ญตฺวา ภควา อินฺทฺริยสมตํ ปฏิปาเทโนฺต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา อทาสิฯ โส สตฺถารา ทินฺนนเยน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **''วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสน''**นฺติฯ

อิตรกิจฺจเภทนฺติ อุปฏฺฐานาทิกิจฺจวิเสสํฯ **ปสฺสทฺธาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **หาเปตพฺพ**นฺติ ยถา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หายติ, เอวํ วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตา ปสฺสทฺธิอาทิภาวนาย หายติ, สมาธิปกฺขิยตฺตา ตสฺสาฯ ตถา หิ สา สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขนฺตี วีริยา

ทิภาวนา วิย วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขนฺตี เอกํสโต หาเปติฯ เตน วุตฺตํ **“ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพ”**นฺติฯ

โสณเตฺถรสฺส วตฺถูติ (มหาว. ๒๔๓) สุกุมารสฺส โสณเตฺถรสฺส วตฺถุฯ โส หิ อายสฺมา สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สีตวเน วิหรโนฺต “มม สรีรํ สุขุมาลํ, น จ สกฺกา สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตุํ, กายํ กิลเมตฺวาปิ สมณธโมฺม กาตโพฺพ”ติ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาย ปธานมนุยุญฺชโนฺต ปาทตเลสุ โผเฏสุ อุฏฺฐิเตสุปิ เวทนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ทฬฺหํ วีริยํ กโรโนฺต อจฺจารทฺธวีริยตาย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ สตฺถา ตตฺถ คนฺตฺวา วีโณวาเทน โอวทิตฺวา วีริยสมตาโยชนวิธึ ทเสฺสโนฺต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา คิชฺฌกูฏํ คโตฯ เถโรปิ สตฺถารา ทินฺนนเยน วีริยสมตํ โยเชโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **“โสณเตฺถรสฺส วตฺถุ ทเสฺสตพฺพ”**นฺติฯ

เสเสสุปีติ สติสมาธิปญฺญินฺทฺริเยสุปิฯ **เอกสฺสาติ** เอเกกสฺสฯ สามญฺญนิเทฺทโสวายํ ทฏฺฐโพฺพฯ เอวํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ปเจฺจกํ อธิมตฺตตาย ปน หาปนวเสน สมตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ เยสํ วิเสสโต อสาธารณโต, สาธารณโต จ สมตา อิจฺฉิตพฺพา, ตํ ทเสฺสตุํ **“วิเสสโต ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตฺถาติ** เอเตสุ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุฯ **สมต**นฺติ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ อนูนานธิกภาวํฯ ตถา สมาธิวีริยานํ ฯ ยถา หิ สทฺธาปญฺญานํ วิสุํ วิสุํ ธุริยธมฺมภูตานํ กิจฺจโต อญฺญมญฺญานติวตฺตนํ วิเสสโต อิจฺฉิตพฺพเมว, ยโต เนสํ สมธุรตาย อปฺปนา สมฺปชฺชตีติ, เอวํ สมาธิวีริยานํ โกสชฺชอุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สมรสตาย สติ อญฺญมญฺญูปตฺถมฺภนโต สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อนฺตทฺวยปาตาภาเวน สมฺมเทว อปฺปนา อิชฺฌติฯ

“พลวสโทฺธ หี”ติอาทิ นิทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – โย พลวติยา สทฺธาย สมนฺนาคโต อวิสทญาโณ, โส มุธปฺปสโนฺน โหติ, น อเวจฺจปฺปสโนฺนฯ ตถา หิ โส **อวตฺถุสฺมิํ ปสีทติ** เสยฺยถาปิ ติตฺถิยสาวกาฯ **เกราฏิกปกฺข**นฺติ สาเฐยฺยปกฺขํ ภชติฯ สทฺธาหีนาย ปญฺญาย อติธาวโนฺต “เทยฺยวตฺถุปริจฺจาเคน วินา จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ ทานมยํ ปุญฺญํ โหตี”ติอาทีนิ ปริกเปฺปติ เหตุปฏิรูปเกหิ วญฺจิโตฯ เอวํภูโต ปน สุกฺขตกฺกวิลุตฺตจิโตฺต ปณฺฑิตานํ วจนํ นาทิยติ, สญฺญตฺติํ น คจฺฉติฯ เตนาห **“เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหตี”**ติฯ ยถา เจตฺถ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญวิรโห น อตฺถาวโห อนตฺถาวโห จ, เอวมิธาปิ สมาธิวีริยานํ อญฺญมญฺญวิรโห น อวิเกฺขปาวโห วิเกฺขปาวโห จาติ เวทิตพฺพํฯ **โกสชฺชํ อภิภวติ,** เตน อปฺปนํ น ปาปุณาตีติ อธิปฺปาโยฯ **อุทฺธจฺจํ อภิภวตีติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ตทุภย**นฺติ ตํ สทฺธาปญฺญาทฺวยํ, สมาธิวีริยทฺวยญฺจฯ **สมํ กาตพฺพ**นฺติ สมรสํ กาตพฺพํฯ

สมาธิกมฺมิกสฺสาติ สมถกมฺมฏฺฐานิกสฺสฯ **เอว**นฺติ เอวํ สเนฺต, สทฺธาย เตสํ พลวภาเว สตีติ อโตฺถฯ **สทฺทหโนฺตติ** “ปถวี ปถวี”ติ มนสิกรณมเตฺตน กถํ ฌานุปฺปตฺตีติ อจิเนฺตตฺวา “อทฺธา สมฺมาสมฺพุเทฺธน วุตฺตวิธิ อิชฺฌิสฺสตี”ติ สทฺทหโนฺต สทฺธํ ชเนโนฺตฯ **โอกเปฺปโนฺตติ** อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย อธิมุจฺจนวเสน โอกเปฺปโนฺต ปกฺขนฺทโนฺตฯ **เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติ** สมาธิปธานตฺตา ฌานสฺสฯ **อุภินฺน**นฺติ สมาธิปญฺญานํ, สมาธิกมฺมิกสฺส สมาธิโน อธิมตฺตตาปิ อิจฺฉิตพฺพาติ อาห **“สมตายปี”**ติ, สมภาเวนาปีติ อโตฺถฯ **อปฺปนาติ** อิธาธิเปฺปตอปฺปนาฯ ตถา หิ **“โหติเยวา”**ติ สาสงฺกํ วทติ , โลกุตฺตรปฺปนา ปน เตสํ สมภาเวเนว อิจฺฉิตาฯ ยถาห – “สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตี”ติ (ปฏิ. ม. ๒.๑, ๕)ฯ

ยทิ วิเสสโต สทฺธาปญฺญานํ, สมาธิวีริยานญฺจ สมตา อิจฺฉิตา, กถํ สตีติ อาห **“สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏตี”**ติฯ **สพฺพตฺถาติ** ลีนุทฺธจฺจปเกฺขสุ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุฯ อุทฺธจฺจ

ปกฺขิเย คณฺหนฺต **“สทฺธาวีริยปญฺญาน”**นฺติ อาหฯ อญฺญถาปีติ จ คเหตพฺพา สิยาฯ ตถา หิ **“โกสชฺชปเกฺขน สมาธินา”** อิเจฺจว วุตฺตํ, น ‘‘ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาหี’’ติฯ **สา** สติฯ ส เพฺพสุ ราชกเมฺมสุ นิยุโตฺต **สพฺพกมฺมิโกฯ เตน** การเณน สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพเตฺถนฯ **อาห** อฏฺฐกถายํฯ สพฺพตฺถ นิยุตฺตา **สพฺพตฺถิกา,** สเพฺพน วา ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเยน โพชฺฌงฺคคฺคห เณน อเตฺถตพฺพา สพฺพตฺถิยา, สพฺพตฺถิยาว **สพฺพตฺถิกาฯ จิตฺต**นฺติ กุสลจิตฺตํฯ ตสฺส หิ **สติ ปฏิสรณํ** ปรายณํ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมายฯ เตนาห **‘‘อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา’’**ติอาทิฯ

๖๓. **จิเตฺตกคฺคตานิมิตฺตสฺสา**ติ จิเตฺตกคฺคตาย นิมิตฺตสฺส, จิเตฺตกคฺคตาสงฺขาตสฺส จ นิมิตฺตสฺสฯ จิตฺตสฺส หิ สมาหิตาการํ สลฺลเกฺขตฺวา สมถนิมิตฺตํ รกฺขนฺตเยว กสิณนิมิตฺตํ รกฺขติฯ ตสฺมา **ปถวีกสิณาทิกสฺสา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน น เกวลํ ปฏิภาคนิมิตฺตเสฺสว, อถ โข สมถนิมิตฺตสฺสาปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตน**ฺติ รกฺขณโกสลฺลํฯ **อิธ** อปฺปนาโกสลฺลกถายํ ‘‘นิมิตฺตโกสลฺล’’นฺติ **อธิเปฺปตํ,** กรณภาวนาโกสลฺลานํ ปเคว สิทฺธตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

๖๔. **อติสิถิลวีริยตาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ปโมทนสํเวชนวิปริยาเย สงฺคณฺหาติฯ **ลีน**นฺติ สงฺกุจิตํ โกสชฺชปกฺขปติตํฯ **จิตฺต**นฺติ ภาวนาจิตฺตํฯ **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ภาเวตี**ติ เอตฺถ ‘‘ตโย’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ยถา ปน เต ภาเวตพฺพา, ตํ สยเมว วกฺขติฯ

ปริตฺตนฺติ อปฺปกํฯ **อุชฺชาเลตุกาโม**ติ ปทีเปตุกาโมฯ **อุทกวาตํ ทเทยฺยา**ติ อุทกมิสฺสํ วาตํ อุปเนยฺยฯ **อกาโล**ติ นกาโล, อยุตฺตกาโล วาฯ สติอาทิธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยา พุชฺฌติ เอตายาติ กตฺวา, ตํสมงฺคิโน วา พุชฺฌตีติ โพธิโน โยคิโน องฺคนฺติ โพชฺฌโงฺค , ปส โตฺถ, สุนฺทโร วา โพชฺฌโงฺค สโมฺพชฺฌโงฺค ฯ กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณา ปสฺสทฺธิเยว ส โมฺพชฺฌโงฺค ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, ตสฺส **ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺสฯ สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคาที**สุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – สมาธิสฺส ตาว ปทตฺถลกฺขณานิ เหฏฺฐา อาคตาเนวฯ อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ **อุเปกฺขา**ฯ สา ปนายํ อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว อิธ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา เวทิตพฺพาฯ **ทุสมุฏฺฐาปย**นฺติ สมุฏฺฐาเปตุํ อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยํฯ ธมฺมานํ, ธเมฺมสุ วา วิจโย **ธมฺมวิจโย,** ปญฺญาติ อโตฺถฯ วีรสฺส ภาโว, กมฺมํ วา, วิธินา วา อีเรตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ **วีริยํ,** อุสฺสาโหฯ ปีเณติ กายํ, จิตฺตํ จ สนฺตเปฺปตีติ **ปีติ**ฯ

ยํ ยํ สกํ **ยถาสกํ,** อตฺตโน อตฺตโนติ อโตฺถฯ **อาหารวเสนา**ติ ปจฺจยวเสนฯ **ภาวนา**ติ อุปฺปาทนา, วฑฺฒนา จฯ **กุสลากุสลา**ติ โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน กุสลา, ตปฺปฏิปกฺขโต อกุสลาฯ เย อกุสลา, เต สาวชฺชาฯ เย กุสลา, เต อนวชฺชาฯ อกุสลา **หีนา,** อิตเร **ปณีตา**ฯ กุสลาปิ วา หีเนหิ ฉนฺทาทีหิ อารทฺธา **หีนา,** อิตเร **ปณีตาฯ กณฺหา**ติ กาฬกา จิตฺตสฺส อปภสฺสรภาวกรณา, **สุกฺกา**ติ โอทาตา จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรณาฯ กณฺหาภิชาติเหตุโต วา **กณฺหา,** สุกฺกาภิชาติเหตุโต **สุกฺกา**ฯ เต เอว **สปฺปฏิภาคา**ฯ กณฺหา หิ อุชุวิปจฺจนีกตาย สุเกฺกหิ สปฺปฏิภาคาฯ ตถา สุกฺกาปิ อิตเรหิฯ อถ วา กณฺหา จ สุกฺกา จ สปฺปฏิภาคา จ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา**ฯ สุขา หิ เวทนา ทุกฺขาย เวทนาย สปฺปฏิภาคา, ทุกฺขา จ เวทนา สุขาย สปฺปฏิภาคาติฯ **อนุปฺปนฺนสฺสา**ติ อนิพฺพตฺตสฺสฯ **อุปฺปาทายา**ติ อุปฺปาทนตฺถายฯ **อุปฺปนฺนสฺสา**ติ นิพฺพตฺตสฺสฯ **ภิโยฺยภาวายา**ติ ปุนปฺปุนภาวายฯ **เวปุลฺลายา**ติ วิปุลภาวายฯ **ภาวนายา**ติ วฑฺฒิยาฯ **ปาริปูริยา**ติ ปริปูรณตฺถายฯ

ตตฺถาติ ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติอาทินา ทสฺสิตปาเฐฯ **สภาวสามญฺญลกฺขณปฏิเวธวเสนา**ติ เอกชฺฌํ กตฺวา คหเณ อนวชฺชสุขวิปากาทิกสฺส วิสุํ วิสุํ ปน ผุสนาทิกสฺส สภาวลกฺขณสฺส, อนิจฺจาทิกสฺส สามญฺญลกฺขณสฺส จ ปฏิวิชฺฌนวเสนฯ **ปวตฺตมนสิกาโร**ติ กุสลาทีนํ ตํตํสภาวลกฺขณาทิกสฺส ยาถาวโต อวพุชฺฌนวเสน อุปฺปนฺนชวนจิตฺตุปฺปาโทฯ โส หิ อวิปรีตมนสิการตาย **‘‘โยนิโสมนสิกาโร’’**ติ วุโตฺตฯ ตทาโภคตาย อาวชฺชนาปิ ตคฺคติกาวฯ รุปฺปนลกฺขณาทิกมฺปิ อิธ สามญฺญลกฺขเณเนว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กุสลกิริยาย อาทิอารมฺภวเสน ปวตฺตวีริยํ ธิติสภาวตาย ‘‘ธาตู’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อารมฺภธาตูติ ปฐมวีริยํ วุจฺจตี’’**ติฯ ลทฺธาเสวนํ วีริยํ พลปฺปตฺตํ หุตฺวา ปฏิปกฺขํ วิธมตีติ อาห **‘‘โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตฺตาตโต พลวตร’’**นฺติฯ อธิมตฺตาธิมตฺตตรานํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ วิธมนสมตฺถํ ปฏุปฏุตราทิภาวปฺปตฺตํ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตร’’**นฺติฯ ติฏฺฐติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ ฐานิยา, ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ฐานิยา **ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา**ฯ ฐาตพฺโพฺพ วา ฐานิโย, ปีติสมฺโพชฺฌโงฺค ฐานิโย เอเตสูติ **ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา,** อปราปรํ วตฺตมานา ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสมฺปยุตฺตา ธมฺมาฯ ยสฺมา ปน เตสุ ปีติเยว ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส วิเสสการณํ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปีติยา เอว เอตํ นาม’’**นฺติฯ **อุปฺปาทกมนสิกาโร**ติ ยถา มนสิ กโรโต อนุปฺปโนฺน ปีติสมฺโพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ วฑฺฒติ, ตถา ปวตฺตมนสิกาโรฯ

ปริปุจฺฉกตาติ ปริโยคาเหตฺวา ปุจฺฉกภาโวฯ ปญฺจปิ หิ นิกาเย อุคฺคเหตฺวา อาจริเย ปริยุปาสิตฺวา ตสฺส ตสฺส อตฺถํ ปริปุจฺฉนฺตสฺส, เต วา สห อฏฺฐกถาย ปริโยคาเหตฺวา ยํ ยํ ตตฺถ คณฺฐิฏฺฐานํ, ตํ ตํ ‘‘อิทํ, ภเนฺต, กถํ, อิมสฺส โก อโตฺถ’’ติ ปุจฺฉนฺตสฺส ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชตีติฯ **วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา** สเงฺขปโต, วิตฺถารโต จ ปกาสิตา เอวฯ ตตฺถ ปน สมาธิสํวตฺตนิยภาเวน อาคตา, อิธ ปญฺญาสํวตฺตนิยภาเวนฯ ยทเคฺคน หิ สมาธิสํวตฺตนิกา, ตทเคฺคน ปญฺญาสํวตฺตนิกา สมาธิสฺส ญาณปจฺจุปฏฺฐานโตฯ ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๙; ๕.๑๐๗๑) วุตฺตํฯ **ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา** นาม ทุปฺปญฺญานํ มนฺทพุทฺธีนํ ภตฺตนิกฺขิตฺตกากมํสนิกฺขิตฺตสุนขสทิสานํ โมมูหปุคฺคลานํ ทูรโต ปริจฺจชนาฯ **ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา** นาม ปญฺญาย กตาธิการานํ สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีสุ กุสลานํ อริยานํ, วิปสฺสนากมฺมิกานํ วา มหาปญฺญานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนํฯ **คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา**ติ คมฺภีรญาเณหิ จริตพฺพานํ ขนฺธายตนธาตาทีนํ, สจฺจปจฺจยาการาทิทีปนานํ วา สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตานํ สุตฺตนฺตานํ ปจฺจเวกฺขณาฯ **ตทธิมุตฺตตา**ติ ปญฺญาธิมุตฺตตา, ปญฺญาย นินฺนโปณปพฺภารตาติ อโตฺถฯ

อปายาทีติ อาทิ-สเทฺทน ชาติอาทิํ อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกญฺจ ทุกฺขํ สงฺคณฺหาติฯ วีริยายตฺตสฺส โลกิยโลกุตฺตรวิเสสสฺส อธิคโม เอว อานิสํโส, ตสฺส ทสฺสนสีลตา **วีริยายตฺต...เป.... ทสฺสิตา**ฯ สปุพฺพภาโค นิพฺพานคามิมโคฺค **คมนวีถิ** คนฺตพฺพา ปฏิปชฺชิตพฺพา ปฏิปทาติ กตฺวา ฯ **ทายกานํ มหปฺผลภาวกรเณน ปิณฺฑาปจายนตา**ติ ปจฺจยทายกานํ อตฺตนิ การสฺส อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา มหปฺผลการภาวสฺส กรเณน ปิณฺฑสฺส ภิกฺขาย ปฏิปูชนาฯ **อิตรถา**ติ อามิสปูชายฯ **กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา**ติ อลสานํ ภาวนาย นามมตฺตมฺปิ อชานนฺตานํ กายทฬฺหีพหุลานํ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขาทิอนุยุญฺชนกานํ ติรจฺฉานกถิกานํ ปุคฺคลานํ ทูรโต ปริจฺจชนาฯ **อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา**ติ ‘‘ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชายา’’ติอาทินา (วิภ. ๕๑๙; อ. นิ. ๓.๑๖) ภาวนารมฺภวเสน อารทฺธวีริยานํ ทฬฺหปรกฺกมานํ ปุคฺคลานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนาฯ **สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณตา**ติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานานุภาวสฺส ปจฺจเวกฺขณตาฯ **ตทธิมุตฺตตา**ติ ตสฺมิํ วีริยสมฺโพชฺฌเงฺค อธิมุตฺติ สพฺพิริยาปเถสุ นินฺนโปณปพฺภารตาฯ เอตฺถ จ ถิ

นมิทฺธวิโนทนกุสีตปุคฺคลปริวชฺชนอารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตทธิมุตฺตตา ปฏิปกฺขวิธมนปจฺจยูปสํหารวเสน, อปายาทิภยปจฺจเวกฺขณาทโย สมุเตฺตชนวเสน **วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** อุปฺปาทกา ทฏฺฐพฺพาฯ

พุทฺธาทีสุ ปสาทสิเนหาภาเวน ถุสขรหทยา **ลูขปุคฺคลา,** ตพฺพิปริยาเยน **สินิทฺธปุคฺคลา** เวทิตพฺพาฯ พุทฺธาทีนํ คุณปริทีปนา สมฺปสาทนียสุตฺตาทโย (ที. นิ. ๓.๑๔๑ อาทโย) **ปสาทนียสุตฺตนฺตาฯ อิเมหิ อากาเรหี**ติ ยถาวุเตฺตหิ กุสลาทีนํ สภาวสามญฺญลกฺขณปฏิวิชฺฌนาทิอากาเรหิ เจว ปริปุจฺฉกตาทิอากาเรหิ จฯ **เอเต ธเมฺม**ติ เอเต กุสลาทีสุ โยนิโสมนสิการาทิเก เจว ธมฺมตฺถญฺญุตาทิเก จฯ

๖๕. **อจฺจารทฺธวีริยตาทีหี**ติ อติวิย ปคฺคหิตวีริยตาทีหิฯ **อาทิ**-สเทฺทน สํเวชนปโมทนาทึ สงฺคณฺหาติฯ **อุทฺธตนฺ**ติ สมาธิอาทีนํ มนฺทตาย อวูปสนฺตํฯ **ทุวูปสมยนฺ**ติ วูปสเมตุํ สมาธาตุํ อสกฺกุเณยฺยํฯ

ตํ อาการํ สลฺลเกฺขตฺวาติ เยนากาเรน อสฺส โยคิโน ปสฺสทฺธิ สมาธิ อุเปกฺขาติ อิเม ปสฺสทฺธิอาทโย ธมฺมา ปุเพฺพ ยถารหํ ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล อุปฺปนฺนปุพฺพา, ตํ จิตฺตตํสมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปสฺสทฺธาการํ, สมาหิตาการํ, อชฺฌุเปกฺขิตาการญฺจ อุปลเกฺขตฺวา อุปธาเรตฺวาฯ **ตีสุปิ ปเทสู**ติ ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กายปฺปสฺสทฺธี’’ติอาทินา อาคเตสุ ตีสุปิ วาเกฺยสุ, เตหิ วา ปกาสิเตสุ ตีสุ ธมฺมโกฏฺฐาเสสุฯ ยถาสมาหิตาการํ สลฺลเกฺขตฺวา คยฺหมาโน สมโถ เอว สมถนิมิตฺตนฺติ อาห **‘‘สมถนิมิตฺตนฺติ จ สมถเสฺสเวตมธิวจน’’**นฺติฯ นานารมฺมเณ ปริพฺภมเนน วิวิธํ อคฺคํ เอตสฺสาติ พฺยโคฺค, วิเกฺขโปฯ ตถา หิ โส อนวฏฺฐานรโส, ภนฺตตาปจฺจุปฏฺฐาโน จ วุโตฺตฯ เอกคฺคตาภาวโต พฺยคฺคปฏิปโกฺขติ อพฺยโคฺค, สมาธิฯ โส เอว นิมิตฺตนฺติ ปุเพฺพ วิย วตฺตพฺพํฯ เตนาห **‘‘อวิเกฺขปเฏฺฐน จ ตเสฺสว อพฺยคฺคนิมิตฺตนฺติ อธิวจน’’**นฺติฯ

สรีราวตฺถํ ญตฺวา มตฺตโส ปริภุโตฺต ปณีตาหาโร กายลหุตาทีนํ สมุฏฺฐาปเนน ปสฺสทฺธิยา ปจฺจโย โหติ, ตถา อุตุสปฺปายํ, อิริยาปถสปฺปายญฺจ เสวิตํ, ปโยโค จ กายิโก ปวตฺติโตติ อาห **‘‘ปณีตโภชนเสวนตา’’**ติอาทิฯ ปโยคสมตาทีนํ อภาเวน สทรถกายจิตฺตา ปุคฺคลา **สารทฺธปุคฺคลา**ฯ วุตฺตวิปริยาเยน **ปสฺสทฺธกายา ปุคฺคลา** เวทิตพฺพาฯ

นิรสฺสาทสฺสาติ ภาวนสฺสาทรหิตสฺสฯ ภาวนา หิ วีถิปฏิปนฺนา ปุเพฺพนาปรํ วิเสสวตี ปวตฺตมานา จิตฺตสฺส อสฺสาทํ อุปสมสุขํ อาวหติ, ตทภาวโต นิรสฺสาทํ จิตฺตํ โหติฯ **สทฺธาสํเวควเสนา**ติ สทฺธาวเสน, สํเวควเสน จฯ **สมฺปหํสนตา**ติ สมฺมเทว ปหํสนตา สํเวชนปุพฺพกปสาทุปฺปาทเนน ภาวนา จิตฺตสฺส โตสนาฯ **สมฺมาปวตฺตสฺสา**ติ ลีนุทฺธจฺจวิรเหน, สมถวีถิปฏิปตฺติยา จ สมํ, สวิเสสญฺจ ปวตฺติยา สมฺมเทว ปวตฺตสฺส ภาวนาจิตฺตสฺสฯ **อชฺฌุเปกฺขนตา**ติ ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ อพฺยาวฏตาฯ **ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา**ติ ปฐมาทีนิ ฌานานิ ปจฺจนีกธเมฺมหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตตาทินา เตเยว วิโมกฺขา เตสํ ‘‘เอวํ ภาวนา, เอวํ สมาปชฺชนา, เอวํ อธิฏฺฐานํ, เอวํ วุฏฺฐานํ, เอวํ สํกิเลโส, เอวํ โวทาน’’นฺติ ปติ ปติ อเวกฺขณาฯ

สตฺตมชฺฌตฺตตาติ สเตฺตสุ ปิยฏฺฐานิเยสุปิ คหฏฺฐปพฺพชิเตสุ มชฺฌตฺตากาโร อชฺฌุเปกฺขนาฯ **สงฺขารมชฺฌตฺตตา**ติ อชฺฌตฺติเกสุ จกฺขาทีสุ, พาหิเรสุ ปตฺตจีวราทีสุ มชฺฌตฺตากาโร อชฺฌุเปกฺขนาฯ สตฺตสงฺขารานํ มมายนํ **สตฺตสงฺขารเกลายนํฯ อิเมหากาเรหี**ติ อิเมหิ ยถาวุเตฺตหิ กายจิตฺตานํ ปสฺสทฺธาการสลฺลกฺขณาทิอากาเรหิ เจว สปฺปายาหารเสวนาทิอากาเรหิ จฯ **เอเต ธเมฺม**ติ เอเต ปสฺสทฺธิอาทิธเมฺมฯ

๖๖. ปญฺญาปโยคมนฺทตายาติ ปญฺญาพฺยาปารสฺส อปฺปภาเวนฯ ยถา หิ ทานสีลานิ อโลภาโทสปฺปธานานิ , เอวํ ภาวนา อโมหปฺปธานา วิเสสโต อปฺปนาวหาฯ ตตฺถ ยทา ปญฺญา น พลวตี โหติ, ตทา ภาวนาจิตฺตสฺส อนภิสงฺขโต วิย อาหาโร ปุริสสฺส อภิรุจึ น ชเนติ, เตน ตํ นิรสฺสาทํ โหติฯ ยทา จ ภาวนา ปุเพฺพนาปรํ วิเสสาวหา น โหติ สมฺมเทว อวีถิปฏิปตฺติยา, ตทา อุปสมสุขสฺส อลาเภน จิตฺตํ นิรสฺสาทํ โหติฯ ตทุภยํ สนฺธายาห ''ปญฺญาปโยคมนฺทตายา''ติอาทิฯ **นนฺ**ติ จิตฺตํฯ **ชาติชราพฺยาธิมรณานิ** ยถารหํ สุคติยํ, ทุคฺคติยญฺจ โหนฺตีติ ตทญฺญเมว ปญฺจวิธพนฺธนาทิขุปฺปิปาสาทิอญฺญมญฺญวิพาธนาทิเหตุกํ **อปายทุกฺขํ** ทฏฺฐพฺพํฯ ตยิทํ สพฺพํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปจฺจุปฺปนฺนภวนิสฺสิตํ คหิตนฺติ อตีเต, อนาคเต จ กาเล วฏฺฏมูลกทุกฺขานิ วิสุํ คหิตานิฯ เย ปน สตฺตา อาหารูปชีวิโน, ตตฺถ จ อุฏฺฐานผลูปชีวิโน, เตสํ อเญฺญหิ อสาธารณํ ชีวิตทุกฺขํ อฏฺฐมํ สํเวควตฺถุ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อสฺสาติ จิตฺตสฺสฯ **อลีน**นฺติอาทีสุ โกสชฺชปกฺขิยานํ ธมฺมานํ อนธิมตฺตตาย อลีนํฯ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ ธมฺมานํ อนธิมตฺตตาย **อนุทฺธตํ**ฯ ปญฺญาปโยคสมฺปตฺติยา, อุปสมสุขาธิคเมน จ **อนิรสฺสาทํ**ฯ ปุเพฺพนาปรํ สวิเสสํ ตโต เอว อารมฺมเณ **สมปฺปวตฺตํ, สมถวีถิปฏิปนฺน**ญฺจฯ ตตฺถ อลีนตาย ปคฺคเห, อนุทฺธตตาย นิคฺคเห, อนิรสฺสาทตาย สมฺปหํสเน **น พฺยาปารํ อาปชฺชติ**ฯ อลีนานุทฺธตตาย หิ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ อนิรสฺสาทตาย สมถวีถิปฏิปนฺนํฯ สมปฺปวตฺติยา วา อลีนํ อนุทฺธตํ, สมถวีถิปฏิปตฺติยา อนิรสฺสาทนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เนกฺขมฺมปฏิปทนฺติ ฌานปฏิปตฺตึฯ **สมาธิอธิมุตฺตตา**ติ สมาธินิพฺพตฺตเน ฌานาธิคเมยุตฺตปฺปยุตฺตตาฯ สา ปน ยสฺมา สมาธึ ครุํ กตฺวา ตตฺถ นินฺนโปณปพฺภารภาเวน ปวตฺติยา โหติ, ตสฺมา **''สมาธิครู''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๖๗. ปฏิลเทฺธ นิมิตฺตสฺมึ เอวํ หิ สมฺปาทยโต อปฺปนาโกสลฺลํ อิมํ อปฺปนา สมฺปวตฺตตีติ สมฺพนฺโธฯ **สา**ติ อปฺปนาฯ **หิตฺวา หีติ หิ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ ยสฺมา **ฐานเมตํ น วิชฺชติ,** ตสฺมา **จิตฺตปฺปวตฺติอาการํ** ภาวนาจิตฺตสฺส ลีนุทฺธตาทิวเสน ปวตฺติอาการํ **สลฺลกฺขยํ** อุปธาเรนฺโตฯ **สมตํ วีริยเสฺสว** วีริยสฺส สมาธินา สมรสตํเยว **โยชเยถ**ฯ กถํ ปน โยชเยถาติ อาห **''อีสกมฺปิ''**ติอาทิฯ ตตฺถ **ลย**นฺติ ลีนภาวํ, สโงฺกจนฺติ อโตฺถฯ **ยนฺต**นฺติ คจฺฉนฺตํ , **ปคฺคเณฺหเถว** สมภาวายาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **''อจฺจารทฺธํ นิเสเธตฺวา สมเมว ปวตฺตเย''**ติฯ กถํ ปน สมเมว ปวตฺตเยติ อาห **''เรณุมฺหี''**ติอาทิฯ **ยถา**ติ เรณุอาทีสุ ยถา มธุกราทีนํ **ปวตฺติ** อุปมาภาเวน อฏฺฐกถาย **สมฺมวณฺณิตา, เอวํ ลีนุทฺธตภาเวหิ โมจยิตฺวา** วีริยสมตาโยชเนน **นิมิตฺตาภิมุขํ มานสํ ปฏิปาทเย** ปฏิภาคนิมิตฺตาภิมุขํ ภาวนาจิตฺตํ สมฺปาเทยฺยาติ อโตฺถฯ

นิมิตฺตาภิมุขปฏิปาทนวณฺณนา

๖๘. ตตฺราติ ตสฺมึ ''เรณุมฺหี''ติอาทินา วุตฺตคาถาทฺวเยฯ **อตฺถทีปนา** อุปมูปเมยฺยตฺถวิภาวนาฯ **อเฉโก**ติ อกุสโลฯ **ปกฺขโนฺท**ติ ธาวิตฺ อารโทฺธฯ วิกสนกฺขเณเยว สรสํ กุสุมปราคํ โหติ, ปจฺฉา วาตาทีหิ ปริปตติ, วิรสํ วา โหติฯ ตสฺมา นิวตฺตเน เรณุ ขียตีติ อาห **''ขีเณ เรณุมฺหิ สมฺปาปุณาตี''**ติฯ **ปุปฺผราสิ**นฺติ รุกฺขสาขาสุ นิสฺสิตํ ปุปฺผสญฺจยํฯ

สลฺลกตฺตอเนฺตวาสิเกสูติ สลฺลกตฺตอาจริยสฺส อเนฺตวาสิเกสุฯ **อุทกถาลคเต**ติ อุทกถาลิยํ ฐปิเตฯ **สตฺถกมฺม**นฺติ สิราเวธนาทิสตฺถกมฺมํฯ ผุสิตุมฺปิ อุปฺปลปตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **สเมนา**ติ ปุริมกา วิย ครุํ, มนฺทญฺจ ปโยคํ อกตฺวา สมปฺปมาเณน ปโยเคนฯ **ตตฺถา**ติ อุปฺปลปเตฺตฯ **ปริโยทาตสิโปฺป**ติ สุวิสุทฺธสิโปฺป นิปฺผนฺนสิโปฺปฯ

มกฺกฏกสุตฺตนฺติ ลูตสุตฺตํฯ **นิยามโก** นาวาสารถีฯ **ลงฺการ**นฺติ กิลญฺชาทิมยํ นาวากฏสารกํฯ **เตเลน อฉเฑฺฑโนฺต นาฬึ ปูเรตี**ติ สราวาทิคเตน เตเลน อฉเฑฺฑโนฺต สุขุมจฺฉิทฺทกํ เตลนาฬึ ปูเรติฯ **เอวเมวา**ติ ยถา เต อาทิโต วุตฺตมธุกรสลฺลกตฺตอเนฺตวาสิสุตฺตากฑฺฒกนิยามกเตลปูรกา เวเคน ปโยคํ กโรนฺติ, เอวเมว โย ภิกฺขุ ‘‘สีฆํ อปฺปนํ ปาปุณิสฺสามี’’ติ คาฬฺหํ วีริยํ กโรติ, โย มเชฺฌ วุตฺตมธุกราทโย วิย วีริยํ น กโรติ, อิเม เทฺวปิ วีริยสมตาภาเวน อปฺปนํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกนฺติฯ โย ปน อวสาเน วุตฺตมธุกราทโย วิย สมฺมปฺปโยโค, อยํ อปฺปนํ ปาปุณิตุํ สโกฺกติ วีริยสมตาโยคโตติ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เอโก ภิกฺขู’’**ติ อาทิฯ **ลีนํ** ภาวนาจิตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ปฐมชฺฌานกถาวณฺณนา

๖๙. **เอว**นฺติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ วีริยสมตาโยชนวเสน วีถิปฏิปนฺนํ ภาวนา**มานสํ** ปฏิภาคนิมิเตฺตเยว ฐปนวเสน **นิมิตฺตาภิมุขํ ปฏิปาทยโต อสฺส** โยคิโนฯ **อิชฺฌิสฺสตี**ติ สมิชฺฌิสฺสติ, อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อโตฺถฯ **อนุโยควเสนา**ติ ภาวนาวเสนฯ **เสสานี**ติ เสสานิ ตีณิ, จตฺตาริ วาฯ **ปกติจิเตฺตหี**ติ ปากติเกหิ กามาวจรจิเตฺตหิฯ **พลว…เป…. จิเตฺตกคฺคตานิ** ภาวนาพเลน ปฏุตรสภาวปฺปตฺติยาฯ **ปริกมฺมตฺตา**ติ ปฏิสงฺขารกตฺตาฯ ยทิ อาสนฺนตฺตา อุปจารตา, โคตฺรภุโน เอว อุปจารสมญฺญา สิยาติ อาห **‘‘สมีปจาริตฺตา วา’’**ติฯ อนจฺจาสโนฺนปิ หิ นาติทูรปวตฺตี สมีปจารี นาม โหติฯ อปฺปนํ อุเปจฺจ จรนฺตีติ **อุปจารานิฯ อิโต ปุเพฺพ ปริกมฺมาน**นฺติ นานาวชฺชนวีถิยํ ปริกมฺมานํฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ปริกมฺมุปจารานุโลมสญฺญิเตสุฯ **สพฺพนฺติม**นฺติ ตติยํ, จตุตฺถํ วาฯ **ปริตฺตโคตฺตาภิภวนโต**ติ ปริตฺตสฺส โคตฺตสฺส อภิภวนโตฯ คํ ตายตีติ หิ โคตฺตํ, ‘‘ปริตฺต’’นฺติ ปวตฺตมานํ อภิธานํ, พุทฺธิญฺจ เอกํสิกวิสยตาย รกฺขตีติ **ปริตฺตโคตฺตํ**ฯ ยถา หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อเตฺถน วินา น ปวตฺตติ, เอวํ อภิธานํ อภิเธยฺยภูเตนฯ ตสฺมา โส ตานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติฯ ตํ ปน มหคฺคตานุตฺตรวิธุรํ กามตณฺหาย โคจรภูตํ กามาวจรธมฺมานํ อาเวณิกรูปํ ทฏฺฐพฺพํฯ มหคฺคตโคเตฺตปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ภาวนโต**ติ อุปฺปาทนโตฯ

อวิเสเสน สเพฺพสํ สพฺพา สมญฺญาติ ปฐมนโย คหิตคฺคหณํ โหตีติ อาห **‘‘อคฺคหิตคฺคหเณนา’’**ติอาทิฯ นานาวชฺชนปริกมฺมเมว ปริกมฺมนฺติ อธิปฺปาเยน **‘‘ปฐมํ วา อุปจาร’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ **จตุตฺถํ อปฺปนาจิตฺตํ, ปญฺจมํ วา อปฺปนาจิตฺตํ** ปุเพฺพ วุตฺตนเยน สเจ จตุตฺถํ โคตฺรภุ โหตีติ อโตฺถฯ **ปญฺจมํ วา**ติ **วา**-สทฺโท อนิยเมฯ สฺวายํ อนิยโม อิมินา การเณนาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตญฺจ โข ขิปฺปาภิญฺญทนฺธาภิญฺญวเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ขิปฺปาภิญฺญสฺส จตุตฺถํ อเปฺปติ, ทนฺธาภิญฺญสฺส ปญฺจมํฯ กสฺมา ปน จตุตฺถํ, ปญฺจมํ วา อเปฺปติ, น ตโต ปรนฺติ อาห **‘‘ตโต ปรํ ชวนํ ปตตี’’**ติฯ ตโต ปญฺจมโต ปรํ ฉฏฺฐํ, สตฺตมญฺจ ชวนํ ปตนฺตํ วิย โหติ ปริกฺขีณชวตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

ยถา อลทฺธาเสวนํ ปฐมชวนํ ทุพฺพลตฺตา โคตฺรภุํ น อุปฺปาเทติ, ลทฺธาเสวนํ ปน พลวภาวโต ทุติยํ, ตติยํ วา โคตฺรภุํ อุปฺปาเทติ, เอวํ ลทฺธาเสวนตาย พลวภาวโต ฉฏฺฐํ, สตฺตมมฺปิ อเปฺปตีติ เถรสฺส อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ตสฺมา ฉเฏฺฐปิ สตฺตเมปิ อปฺปนา โหตี’’**ติฯ **ต**นฺติ เถรสฺส วจนํฯ สุตฺตสุตฺตานุโลมอาจริยวาเทหิ อนุปตฺถมฺภิตตฺตา วุตฺตํ **‘‘อตฺตโนมติมตฺต’’**นฺติฯ ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๒) ปน สุตฺตปทมการณํ อาเสวนปจฺจยลาภสฺส พลวภาเว อเนกนฺติกตฺตาฯ ตถา หิ อลทฺธาเสวนาปิ ปฐมเจตนา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียา โหติ, ลทฺธาเสวนา ทุติยเจตนา ยาว ฉฏฺฐเจตนา อปราปริยเวทนียาฯ **จตุตฺถปญฺจเมสฺเววา**

ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ยุตฺติทสฺสนมุเขน นิคมนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทิ ฉฏฺฐสตฺตมํ ชวนํ ปติตํ นาม โหติ ปริกฺขีณชวตฺตา, กถํ สตฺตมชวนเจตนา อุปปชฺชเวทนียา, อานนฺตริยา จ โหตีติ? นายํ วิเสโส อาเสวนปจฺจยลาเภน พลปฺปตฺติยาฯ กิญฺจรหิ กิริยาวตฺถาวิเสสโตฯ กิริยาวตฺถา หิ อารมฺภมชฺฌปริโยสานวเสน ติวิธาฯ ตตฺถ จ ปริโยสานาวตฺถาย สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาภาเวน อุปปชฺชเวทนียาทิตา โหติ, น พลวภาเวนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปฏิสนฺธิยา อนนฺตรปจฺจยภาวิโน วิปากสนฺตานสฺส อนนฺตรปจฺจยภาเวน ตถา อภิสงฺขตตฺตาติ จ วทนฺติฯ ตสฺมา ฉฏฺฐสตฺตมานํ ปปาตาภิมุขตาย ปริกฺขีณชวตา น สกฺกา นิวาเรตุํฯ ตถา หิ **“ยถา หิ ปุริโส”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สา จ ปน อปฺปนาฯ **อทฺธานปริเจฺฉโท**ติ กาลปริเจฺฉโทฯ โส ปเนตฺถ สตฺตสุ ฐาเนสุ กตฺถจิ อปริมาณจิตฺตกฺขณตาย, กตฺถจิ อติอิตฺตรขณตาย **นตฺถี**ติ วุโตฺตฯ น เหตฺถ สมฺปุณฺณชวนวีถิ อทฺธา ลพฺภติฯ เตเนวาห **“เอตฺถ มคฺคานนฺตรผล”**นฺติอาทิฯ **เสสฏฺฐาเนสู**ติ ปฐมปฺปนา, โลกิยาภิญฺญา, มคฺคกฺขโณ, นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลกฺขโณติ เอเตสุ จตูสุ ฐาเนสุฯ

เอตฺตาวตาติ เอตฺตเกน ภาวนากฺกเมน **เอส** โยคาวจโร **ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ เอวํ** วิหรตา จ **อเนน** ตเทว **ปฐมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปถวีกสิณ**นฺติ สมฺพโนฺธฯ

๗๐. **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ฌานปาเฐฯ **วิวิจฺจิตฺวา**ติ วิสฺํ หุตฺวาฯ เตนาห **“วินา หุตฺวา อปกฺกมิตฺวา”**ติ, ปชหนวเสน อปสกฺกิตฺวาติ อโตฺถฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติ เอตฺถ **“วิวิจฺจา”**ติ อิมินา วิเวจนํ ฌานกฺขเณ กามานํ อภาวมตฺตํ วุตฺตํฯ **“วิวิเจฺจวา”**ติ ปน อิมินา เอกํสโต กามานํ วิเวเจตพฺพตาทีปเนน ตปฺปฏิปกฺขตา ฌานสฺส, กามวิเวกสฺส จ ฌานาธิคมูปายตา ทสฺสิตา โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘ปฐมํ ฌาน’’นฺติอาทิํ วตฺวา ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“กถ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **“อนฺธกาเร สติ ปทีโปภาโส วิยา”**ติ เอเตน ยถา ปทีโปภาสาภาเวน รตฺติยํ อนฺธการาภิภโว, เอวํ ฌานาภาเวน สตฺตสนฺตติยํ กามาภิภโวติ ทเสฺสติฯ

เอตนฺติ ปุพฺพปเทเยว อวธารณวจนํฯ **น โข ปน เอวํ ทฏฺฐพฺพํ** ‘‘กาเมหิ เอวา’’ติ อวธารณสฺส อกตตฺตาฯ นิสฺสรนฺติ นิคฺคจฺฉนฺติ เอเตน, เอตฺถ วาติ **นิสฺสรณํ**ฯ เก นิคฺคจฺฉนฺติ? กามา, เตสํ กามานํ นิสฺสรณํ ปหานํ **ตนฺนิสฺสรณํ,** ตโตฯ กถํ ปน สมาเน วิกฺขมฺภเน กามานเมเวตํ นิสฺสรณํ, น พฺยาปาทาทีนนฺติ โจทนํ ยุตฺติโต, อาคมโต จ โสเธตุํ **“กามธาตู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กามธาตุสมติกฺกมนโต**ติ สกลสฺสปิ กามภวสฺส สมติกฺกมปฏิปทาภาวโตฯ เตน อิมสฺส ฌานสฺส กามปริญฺญาภาวมาหฯ **กามราคปฏิปกฺขโต**ติ วกฺขมานวิภาคสฺส กิเลสกามสฺส ปจฺจตฺถิกภาวโตฯ เตน ยถา เมตฺตา พฺยาปาทสฺส, กรุณา วิหิํสาย, เอวมิทํ ฌานํ กามราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกภูตนฺติ ทเสฺสติฯ เอวมตฺตโน ปวตฺติยา, วิปากปฺปวตฺติยา จ กามราคโต, กามธาตุโต จ วินิวตฺตสภาวตฺตา อิทํ ฌานํ วิเสสโต กามานเมว นิสฺสรณํฯ สฺวายมโตฺถ ปาฐคโต เอวาติ อาห **“ยถาหา”**ติอาทิฯ กามเณฺจตมตฺถํ ทีเปตุํ ปุริมปเทเยว อวธารณํ คหิตํ, อุตฺตรปเทปิ ปน ตํ คเหตพฺพเมว ตถา อตฺถสมฺภวโตติ ทเสฺสตุํ **“อุตฺตรปเทปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิโต**ติ กามจฺฉนฺทโตฯ **เอส** นิยโมฯ **สาธารณวจเนนา**ติ อวิเสสวจเนนฯ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปฏิปสฺสทฺธินิสฺสรณวิเวกา **ตทงฺควิเวกาทโย**ฯ จิตฺตกายอุปธิวิเวกา **จิตฺตวิเวกาทโย**ฯ **ตโย เอว อิธ** ฌานกถายํ **ทฏฺฐพฺพา** สมุเจฺฉทวิเวกาทีนํ อสมฺภวโตฯ

นิเทฺทเสติ มหานิเทฺทเส (มหานิ. ๑, ๗)ฯ ตตฺถ หิ ‘‘อุทฺทานโต เทฺว กามา – วตฺถุกามา กิเลสกามา จา’’ติ อุทฺทิสิตฺวา ‘‘ตตฺถ กตเม วตฺถุกามา? มนาปิยา รูปา…เป.… มนาปิยา โผฏฺฐพฺพา’’ติอาทินา วตฺถุกามา นิทฺทิฏฺฐาฯ เต ปน กามียนฺตีติ **กามา**ติ เวทิตพฺพาฯ **ตเตฺถว**ติ นิเทฺทเส เอวฯ **วิภเงฺค**ติ ฌานวิภเงฺค (วิภ. ๕๖๔)ฯ ปตฺถนากาเรน ปวโตฺต ทุพฺพโล

โลโภ ฉนฺทนเฏฺฐน **ฉนฺโท,** ตโต พลวา รญฺชนเฏฺฐน **ราโค,** ตโตปิ พลวตโร พหลราโค **ฉนฺทราโค**ฯ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนานิ สงฺกปฺเปตีติ เอเตนาติ **สงฺกปฺโป,** ตถาปวตฺโต โลโภ, ตโต พลวา รญฺชนเฏฺฐน **ราโค,** สงฺกปฺปนวเสเนว ปวตฺโต ตโตปิ พลวตโร **สงฺกปฺปราโค**ติฯ สฺวายํ ปเภโท เอกสฺเสว โลภสฺส ปวตฺติอาการวเสน, อวตฺถาเภทวเสน จ เวทิตพฺโพ ยถา ''วจฺฉ ทโมฺม พลีพทฺโท''ติฯ อิเม **กิเลสกามา**ฯ กาเมนฺตีติ กามา, กาเมนฺติ เอเตหีติ วาฯ

เอวญฺหิ สตีติ เอวํ อุภเยสมฺปิ กามานํ สงฺคเห สติฯ **วตฺถุกาเมหิปี**ติ ''วตฺถุกาเมหิ วิวิเจฺจวา''ติปิ อโตฺถ ยุชฺชตีติ เอวํ ยุชฺชมานตฺถนฺตรสมุจฺจยโตฺถ **ปิ**-สโทฺท, น กิเลสกามสมุจฺจยโตฺถฯ กสฺมา? อิมสฺมิํ อเตฺถ กิเลสกาเมหิ วิเวกสฺส ทุติยปเทน วุตฺตตฺตาฯ **เตนา**ติ วตฺถุกามวิเวเกนฯ **กายวิเวโก วุโตฺต โหติ** ปุตฺตทาราทิปริคฺคหวิเวกทีปนโตฯ **ปุริเมนา**ติ กายวิเวเกนฯ **เอตฺถา**ติ ''วิวิเจฺจว กาเมหิ, วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหี''ติ เอตสฺมิํ ปทฺทฺวเย, อิโต วา นิทฺธาริเต วิเวกทฺวเยฯ อกุสล-สเทฺทน ยทิปิ กิเลสกามา, สพฺพากุสลาปิ วา คหิตา, สพฺพถา ปน กิเลสกาเมหิ วิเวโก วุโตฺตติ อาห **''ทุติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนโต''**ติฯ **ทุติเยนา**ติ จ จิตฺตวิเวเกนาติ อโตฺถฯ **เอเตส**นฺติ ยถาวุตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ, นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ ตณฺหาทิสํกิเลสานํ วตฺถุโน ปหานํ **สํกิเลสวตฺถุปฺปหานํฯ โลลภาโว** นาม ตตฺถ ตตฺถ รูปาทีสุ ตณฺหุปฺปาโท, ตสฺส **เหตุ** วตฺถุกามา เอว เวทิตพฺพาฯ **พาลภาโว** อวิชฺชา, ทุจฺจินฺติตจินฺติตาทิ วา, ตสฺส อโยนิโสมนสิกาโร, สเพฺพปิ วา อกุสลา ธมฺมา **เหตุ**ฯ กามคุณาธิคมเหตุปิ ปาณาติปาตาทิอสุทฺธปโยโค โหตีติ ตพฺพิเวเกน **ปโยคสุทฺธิ** วิภาวิตาฯ ตณฺหาสํกิเลสโสธเนน, วิวฏฺฏูปนิสฺสยสํวฑฺฒเนน จ อชฺฌาสยวิโสธนํ **อาสยโปสนํฯ กาเมสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ

อเนกเภโทติ กามาสวกามราคสํโยชนาทิวเสน, รูปตณฺหาทิวเสน จ อเนกปฺปเภโทฯ **กามจฺฉนฺทเยวา**ติ กามสภาโวเยว ฉนฺโท, น กตฺตุกมฺยตาฉนฺโท, นาปิ กุสลจฺฉนฺทติ อธิปฺปาโยฯ **ฌานปฏิปกฺขโต**ติ ฌานสฺส ปฏิปกฺขภาวโต ตํเหตุ ตนฺนิมิตฺตํ **วิสุํ วุโตฺต**ฯ อกุสลภาวสามเญฺญน อคฺคเหตฺวา วิสุํ สรูเปน คหิโตฯ ยทิ กิเลสกาโมว ปุริมปเท วุโตฺต, กถํ พหุวจนนฺติ อาห **''อเนกเภทโต''**ติอาทิฯ

อเญฺญสมฺปิ ทิฏฺฐิมานอหิริกาโนตฺตปฺปาทีนํ, ตํสหิตผสฺสาทีนญฺจฯ อุปริ วุจฺจมานานิ ฌานงฺคานิ **อุปริฌานงฺคานิ,** เตสํ อตฺตโน ปจฺจนีกานํ **ปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต** ตปฺปจฺจนีกนีวรณวจนํฯ **นีวรณานิ หิ ฌานงฺคปจฺจนีกานิ** เตสํ ปวตฺตินิวารณโตฯ **สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปโกฺข** ราคปฺปณิธิยา อุชุวิปจฺจนีกภาวโต, นานารมฺมเณหิ ปโลภิตสฺส ปริพฺภมนฺตสฺส จิตฺตสฺส สมาธานโต จฯ **ปีติ พฺยาปาทสฺส** ปฏิปกฺขา ปาโมเชฺชน สมานโยคเกฺขมตฺตาฯ **วิตโกฺก ถินมิทฺธสฺส** ปฏิปโกฺข โยนิโส สงฺกปฺปนวเสน สวิปฺผารปวตฺติโตฯ **สุขํ** อวูปสมานุตาปสภาวสฺส **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส** ปฏิปกฺขํ วูปสนฺตสีตลสภาวตฺตาฯ **วิจาโร วิจิกิจฺฉาย** ปฏิปโกฺข อารมฺมเณ อนุมชฺชนวเสน ปญฺญาปฏิรูปสภาวตฺตาฯ **มหากจฺจานเตฺถเรน** เทสิตํ ปิฏกานํ สํวณฺณนา เปฏกํ, ตสฺมิํ **เปฏเก**ฯ

ปญฺจกามคุณเภทวิสยสฺสาติ รูปาทิปญฺจกามคุณวิเสสวิสยสฺสฯ **อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยาน**นฺติ พฺยาปาทวิเวกวจเนน ''อนตฺถํ เม อจรี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๔๐; อ. นิ. ๙.๒๙; วิภ. ๙๖๐) อาทิอาฆาตวตฺถุเภทวิสยสฺส โทสสฺส, โมหาธิเกหิ ถินมิทฺธาทีหิ วิเวกวจเนน ปฏิจฺฉาทนวเสน ทุกฺขาทิปุพฺพนฺตาทิเภทวิสยสฺส โมหสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก วุโตฺตฯ กามราคพฺยาปาทตเทกฏฺฐถินมิทฺธาทิวิกฺขมฺภกเญฺจตํ สพฺพากุสลปฏิปกฺขสภาวตฺตาฯ สพฺพกุสลานํ เตน

สภาเวน สพฺพากุสลปฺปหายกํ โหติ, โหนฺตมฺปิ กามราคาทิวิกฺขมฺภนสภาวเมว โหติ ตํสภาวตฺตาติ อวิเสเสตฺวา นีวรณากุสลมูลาทีนํ **“วิกฺขมฺภนวิเวโก วุโตฺต โหตี”**ติ อาหฯ

๗๑. ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานานํ สภาวธมฺมานํ นตฺถิ กาจิ วสวตฺติตาติ วสวตฺติภาวนิวารณตฺถํ **“วิตกฺกนํ วิตโกฺก”**ติ วุตฺตํฯ ตยิทํ ‘‘วิตกฺกนํ อีทิสมิท’’นฺติ อารมฺมณสฺส ปริกปฺปนนฺติ อาห **“อูหนนฺติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ ยสฺมา จิตฺตํ วิตกฺกพเลน อารมฺมณํ อภินิรุฬฺหํ วิย โหติ, ตสฺมา โส **อารมฺมณาภินิโรปนลกฺขโณ** วุโตฺตฯ ยถา หิ โกจิ ราชวลฺลภํ, ตํสมฺพนฺธินํ มิตฺตํ วา นิสฺสาย ราชเคหํ อาโรหติ อนุปวิสติ, เอวํ วิตกฺกํ นิสฺสาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติฯ ยทิ เอวํ, กถํ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหตีติ? วิตกฺกพเลเนวฯ ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน เตน วินาปิ นิราสโงฺก ราชเคหํ ปวิสติ, เอวํ ปริจเยน วิตเกฺกน วินาปิ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติฯ **ปริจเยนา**ติ จ สนฺตาเน ปวตฺตวิตกฺกภาวนาสงฺขาเตน ปริจเยนฯ วิตกฺกสฺส หิ สนฺตาเน อภิณฺหํ ปวตฺตสฺส วเสน จิตฺตสฺส อารมฺมณาภิรุหณํ จิรปริจิตํฯ เตน ตํ กทาจิ วิตเกฺกน วินาปิ ตตฺถ ปวตฺตเตวฯ ยถา ตํ ญาณสหิตํ หุตฺวา สมฺมสนวเสน จิรปริจิตํ กทาจิ ญาณวิรหิตมฺปิ สมฺมสนวเสน ปวตฺตติ, ยถา วา กิเลสสหิตํ หุตฺวา ปวตฺตํ สพฺพโส กิเลสรหิตมฺปิ ปริจเยน กิเลสวาสนาวเสน ปวตฺตติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ อาทิโต, อภิมุขํ วา หนนํ **อาหนนํ**ฯ ปริโต, ปริวเตฺตตฺวา วา อาหนนํ **ปริยาหนนํ**ฯ ‘‘รูปํ รูปํ, ปถวี ปถวี’’ติ อาโกเฏนฺตสฺส วิย ปวตฺติ **“อาหนนํ, ปริยาหนน”**นฺติ จ เวทิตพฺพํฯ **อานยนํ** จิตฺตสฺส อารมฺมเณ อุปนยนํ, อากฑฺฒนํ วาฯ

อนุสญฺจรณํ อนุปริพฺภมนํฯ สฺวายํ วิเสโส สนฺตานมฺหิ ลพฺภมาโน เอว สนฺตาเน ปากโฏ โหตีติ ทฎฺฐโพฺพฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อนุมชฺชนํ** อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อนุมสนํ, ปริมชฺชนนฺติ อโตฺถฯ ตถา หิ วิจาโร ‘‘ปริมชฺชนหโตฺถ วิย, สญฺจรณหโตฺถ วิยา’’ติ จ วุโตฺตฯ **ตตฺถา**ติ อารมฺมเณฯ สหชาตานํ อนุโยชนํ อารมฺมเณ อนุวิจารณสงฺขาตอนุมชฺชนวเสเนว เวทิตพฺพํฯ **อนุปฺปพนฺธนํ** อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อวิจฺฉินฺนสฺส วิย ปวตฺติฯ ตถา หิ โส ‘‘อนุสนฺธานตา’’ติ (ธ. ส. ๘) นิทฺทิโฎฺฐฯ เตเนว จ ‘‘ฆณฺฑานุรโว วิย, ปริพฺภมนํ วิยา’’ติ จ วุโตฺตฯ

กตฺถจีติ ปฐมชฺฌาเน, ปริตฺตจิตฺตุปฺปาเทสุ จฯ วิจารโต **โอฬาริกเฎฺฐน,** วิจารเสฺสว จ **ปุพฺพงฺคมเฎฺฐน** อนุรวโต โอฬาริโก, ตสฺส จ ปุพฺพงฺคโม **ฆณฺฑาภิฆาโต วิย วิตโกฺก**ฯ ยถา หิ ฆณฺฑาภิฆาโต ปฐมาภินิปาโต โหติ, เอวํ อารมฺมณาภิมุขนิโรปนเฎฺฐน **วิตโกฺก เจตโส ปฐมาภินิปาโต** โหติฯ **อภิฆาต**-คฺคหเณน เจตฺถ อภิฆาตโช สโทฺท คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ **วิปฺผารวา**ติ วิจลนยุโตฺต สปริปฺผโนฺทฯ **ปริพฺภมนํ วิย** ปริสฺสยาภาววีมํสนตฺถํฯ **อนุปฺปพเนฺธน ปวตฺติย**นฺติ อุปจาเร วา อปฺปนายํ วา สนฺตาเนน ปวตฺติยํฯ ตตฺถ หิ วิตโกฺก นิจฺจโล หุตฺวา อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย ปวตฺตติ, น ปฐมาภินิปาเตฯ **ปากโฎ โหตี**ติ วิตกฺกสฺส วิเสโส อภินิโรปนากาโร โอฬาริกตฺตา ปฐมชฺฌาเน ปากโฎ โหติ, ตทภาวโต ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌาเน วิจารสฺส วิเสโส อนุมชฺชนากาโร ปากโฎ โหติฯ

วาลณฺฑุปกํ เอฬกโลมาทีหิ กตจุมฺพฎกํฯ **อุปฺปีฬนหโตฺถ**ติ ปิณฺฑสฺส อุปฺปีฬนหโตฺถฯ ตเสฺสว อิโต จิโต จ **สญฺจรณหโตฺถฯ มณฺฑล**นฺติ กํสภาชนาทีสุ กิญฺจิ มณฺฑลํ วฎฺฎเลขํ กโรนฺตสฺสฯ ยถา ปุปฺผผลสาขาทิอวยววินิมุโตฺต อวิชฺชมาโนปิ รุโกฺข ‘‘สปุโปฺผ สผโล’’ติ โวหรียติ, เอวํ วิตกฺกาทิองฺควินิมุตฺตํ อวิชฺชมานมฺปิ ฌานํ ‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’นฺติ โวหรียตีติ ทเสฺสตุํ **“รุโกฺข วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ฌานภาวนาย ปุคฺคลวเสน เทเสตพฺพตฺตา ‘‘อิธ ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทินา ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน ฌานานิ อุทฺทิฎฺฐานีติฯ ยทิปิ **วิภเงฺค** ปุคฺ

คลาธิฏฺฐานา เทสนา กตา, **อโตฺถ ปน ตตฺราปิ** วิภงฺคปิ ยถา อิธ ‘‘อิมินา จ วิตกฺเกนา’’ติ อาทินา ธมฺมวเสน วุโตฺต, **เอวเมว ทฎฺฐโพฺพ,** ปรมตฺถโต ปุคฺคลเสฺสว อภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **อโตฺถ...เป.... ทฎฺฐโพฺพ** ฌานสมงฺคิโน วิตกฺกวิจารสมงฺคิตาทสฺสเนน, ฌานเสฺสว จ สวิตกฺกสวิจารตาย วุตฺตตฺตาติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

วิเวกาติ วิเวกา เหตุภูตาติ วิเวก-สทฺทสฺส ภาวสาธนตํ สนฺธายาหฯ **วิเวเก**ติ กตฺตุสาธนตํ, กมฺมสาธนตํ วาฯ ‘‘วิวิโตฺต’’ติ หิ อิมินา นีวรเณหิ วินาภูโต เตหิ วิเวจิโตติ จ สาธนทฺวยมฺปิ สงฺคหิตเมวาติฯ

๗๒. **ปีณยตี**ติ ตเปฺปติ, วเฑฺฒติ วาฯ **สมฺปิยายนลกฺขณา**ติ ปริตุสฺสนลกฺขณาฯ **ปีณนรสา**ติ ปริพฺรูหนรสาฯ **ผรณรสา**ติ ปณีตรูเปหิ กายสฺส พฺยาปนรสาฯ อุทคฺคภาโว **โอทคฺยํฯ ขุทฺทิกา** ลหุํ โลมหํสนมตฺตํ กตฺวา ภินฺนา น ปุน อุปฺปชฺชติฯ **ขณิกา** พหุลํ อุปฺปชฺชติฯ อุเพฺพคโต **ผรณา** นิจฺจลตฺตา, จิรฎฺฐิติกตฺตา จ ปณีตตราฯ **เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา**ติ ปุณฺณวลฺลิกวิหาเร เจติยงฺคณํ คนฺตฺวาฯ **ปกติยา ทิฎฺฐารมฺมณวเสนา**ติ ปุเพฺพ มหาเจติยํ คหิตารมฺมณวเสนฯ **จิตฺรเคณฺฑุโก** วิจิตฺรากาเรน กตเคณฺฑุโกฯ **อุปนิสฺสเย**ติ สมีเป, ตสฺส วา วิหารสฺส นิสฺสยภูเต, โคจรฎฺฐานภูเตติ อโตฺถฯ

ฆราชิเรติ เคหงฺคเณฯ ปพฺพตสิขเร กตเจติยํ ‘‘**อากาสเจติย**’’นฺติ วุตฺตํฯ **คหิตนิมิเตฺตเนวา**ติ เจติยวนฺทนํ, ธมฺมสฺสวนญฺจ อุทฺทิสฺส ‘‘ธญฺญา วติเม’’ติอาทินา คหิตกุสลนิมิเตฺตเนว การณภูเตนฯ คหิตํ วา นิมิตฺตํ เอเตนาติ คหิตนิมิตฺตํ, วุตฺตากาเรน ปวตฺตจิตฺตํ, เตน คหิตนิมิเตฺตเนว จิเตฺตน สหฯ **ปกฺขนฺทนฺ**ติ อนุปวิฎฺฐํฯ **อนุปริปฺผุฎนฺ**ติ อนุ อนุ สมนฺตโต ผุฎํ, สพฺพโส อนุวิสฎนฺติ อโตฺถฯ

ปสฺสทฺธิยา นิมิตฺตภาเวน **คพฺภํ คณฺหนฺตี**ฯ ปริปาจนวเสน **ปริปากํ คจฺฉนฺตี**ฯ อปฺปนาสมฺปยุตฺตาว ปีติ อปฺปนาสมาธิปูริกาฯ ขณิกสมาธิปูริกา จ อุปจารสมาธิปูริกา จ อปฺปนาสมาธิสฺส วิทูรตราติ ตทุภยํ อนามสโนฺต **‘‘ตาสุ ยา อปฺปนาสมาธิสฺสา’’**ติอาทิมาห ฯ **สมาธิสมฺปโยคํ คตา**ติ ปุเพฺพ อุปจารสมาธินา สมฺปยุตฺตา หุตฺวา อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อปฺปนาสมาธินา สมฺปโยคํ คตาฯ

๗๓. สุขยตีติ **สุขํ,** อตฺตนา สมฺปยุตฺตธเมฺม ลทฺธสฺสาเท กโรตีติ อโตฺถฯ สฺวายํ กตฺตุนิเทฺทโส ปริยายลโทฺธ ธมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุ นิวตฺตนโตฺถ, นิปฺปริยาเยน ปน ภาวสาธนเมว ลพฺภตีติ **‘‘สุขนํ สุข’’**นฺติ วุตฺตํฯ อิฎฺฐสภาวตฺตา ตํสมงฺคีปุคฺคลํ, สมฺปยุตฺตธเมฺม วา อตฺตนิ สาทยตีติ **สาตํ** ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ สาตํ ‘‘มธุร’’นฺติ วทนฺติฯ สาตํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **สาตลกฺขณํฯ อุปพฺรูหนํ** สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สํวฑฺฒนํฯ ทุกฺขํ วิย อวิสฺสเชฺชตฺวา อทุกฺขมสุขา วิย อนชฺฌุเปกฺขิตฺวา อนุ อนุ คณฺหนํ, อุปการิตา วา **อนุคฺคโหฯ กตฺถจิ** ปฐมชฺฌานาทิเกฯ **ปฎิลาภตุฎฺฐี**ติ ปฎิลาภวเสน อุปฺปชฺชนกตุฎฺฐิฯ **ปฎิลทฺธรสานุภวน**นฺติ ปฎิลทฺธสฺส อารมฺมณรสสฺส อนุภวนนฺติ สภาวโต ปีติสุขานิ วิภชิตฺวา ทเสฺสติฯ **ยตฺถ ปีติ, ตตฺถ สุข**นฺติ วิตกฺกสฺส วิย อิตเรน ปีติยา สุเขน อจฺจนฺตสํโยคมาหฯ ‘‘ยตฺถ สุขํ, ตตฺถ น นิยมโต ปีตี’’ติ วิจารสฺส วิย วิตเกฺกน สุขสฺส ปีติยา อนจฺจนฺตสํโยคํฯ เตน อจฺจนฺตานจฺจนฺตสํโยคิตาย ปีติสุขานํ วิเสสํ ทเสฺสติฯ กํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ **กนฺตารํ,** นิรุทกมรุฎฺฐานํฯ วนเมว **วนนฺตํฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สมเย**ติ อิฎฺฐารมฺมณสฺส ปฎิลาภสมเย, ปฎิลทฺธสฺส รสานุภวนสมเย, วนจฺฉายาทีนํ สวนทสฺสนสมเย, ปเวสปริโภคสมเย จฯ **ปากฎภาวโต**ติ ยถากฺกมํ ปีติสุขานํ วิภูตภาวโตฯ

วิเวกชํ ปีติสุขนฺติ เอตฺถ ปุริมสฺมิํ อเตฺถ **วิเวกช**นฺติ ฌานํ วุตฺตํฯ ปีติสุขสทฺทโต จ อตฺถิอตฺถวิเสสโต ‘‘อสฺส ฌานสฺส, อสฺมิํ วา ฌาเน’’ติ เอตฺถ **อ**-กาโร ทฏฺฐโพฺพฯ ทุติเย ปีติสุขเมว วิเวกชํฯ ‘‘วิเวกชํปีติสุข’’นฺติ จ อญฺญปทตฺถสมาโส, ปจฺจตฺตนิเทฺทสสฺส จ อโลโป กโตฯ โลเป วา สติ ‘‘วิเวกชปีติสุข’’นฺติ ปาโฐติ อยํ วิเสโสฯ

อุปสมฺปชฺชาติ เอตฺถ **อุป-สํ**-สทฺทา ‘‘อุปลพฺภติ, สํภุญฺชตี’’ติอาทีสุ วิย นิรตฺถกาติ ทเสฺสตุํ ‘‘อุปคนฺตฺวา’’ติอาทิํ วตฺวา ปุน เตสํ สาตฺถกภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อุปสมฺปาทยิตฺวา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, ตสฺมา ปตฺวา, สาเธตฺวาติ วา อโตฺถฯ **อิริย**นฺติ กิริยํฯ **วุตฺติ**อาทีนิ ตเสฺสว เววจนานิฯ **ปาลนา**ติ หิ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อิริยาปถนฺตเรหิ รกฺขณาฯ

ปญฺจงฺควิปฺปหีนาทิวณฺณนา

๗๔. ปญฺจ องฺคานิ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนานิ เอตสฺสาติ **ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ**ฯ ‘‘อคฺยาหิโต’’ติ เอตฺถ อาหิต-สทฺทสฺส วิย วิปฺปหีน-สทฺทเสฺสตฺถ ปรวจนํ ทฏฺฐพฺพํ, ปญฺจหิ อเงฺคหิ วิปฺปหีนนฺติ วา **ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ**ฯ นนุ อเญฺญปิ อกุสลา ธมฺมา อิมินา ฌาเนน ปหียนฺติ, อถ กสฺมา ปญฺจงฺควิปฺปหีนตาว วุจฺจตีติ อาห **‘‘กิญฺจาปี’’**ติอาทิฯ ฌานลาภิโนปิ อฌานสมงฺคิกาเล ฌานปฏิปกฺขโลภจิตฺตาทีนํ ปวตฺติสพฺภาวโต **‘‘ฌานกฺขเณ’’**ติ วุตฺตํฯ **ปหียนฺตี**ติ วิคจฺฉนฺติ, นปฺปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **เอกตฺตารมฺมเณ**ติ ปถวีกสิณาทิวเสน เอกสภาเว, เอกคฺคตาสงฺขาเต เอกตฺตาวเห วา อารมฺมเณฯ **ต**นฺติ ตํ นานาวิสยปโลภิตํ จิตฺตํฯ **กามธาตุปฺปหานาย**าติ นานาวิสยสมูปพฺยูฬฺหาย กามธาตุยา ปหานาย สมติกฺกมาย ปฏิปทํ ฌานํ นปฺปฏิปชฺชติฯ **นิรนฺตร**นฺติ วิเกฺขเปน อนนฺตริตํ, สหิตนฺติ อโตฺถฯ **อกมฺมญฺญ**นฺติ อกมฺมนียํ, ภาวนากมฺมสฺส อโยคฺยนฺติ อโตฺถฯ **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปเรต**นฺติ อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจน อภิภูตํฯ **ปริพฺภมติ** อนวฏฺฐานโต, อวฏฺฐานสฺส สมาธานสฺส อภาวโตติ อโตฺถฯ **วิจิกิจฺฉาย อุปหต**นฺติ สาติสยสฺส วิจารสฺส อภาวโต ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ นุ โข ภควา, น นุ โข’’ติ, ‘‘ปถวี ปถวี’’ติอาทินา มนสิกาเรน, ‘‘ฌานํ สิยา นุ โข, น นุ โข’’ติอาทินา จ ปวตฺตาย วิจิกิจฺฉาย อุปหตํฯ **นาโรหติ** อปฺปฏิปตฺตินิมิตฺตตฺตาฯ **วิเสเสน ฌานนฺตรายกรตฺตา**ติ สมาธิอาทีนํ อุชุวิปจฺจนีกภาเวน ฌานาธิคมสฺส อนฺตรายกรณโตฯ

เตหีติ ฌานาธิคมสฺส ปจฺจยภูเตหิ วิตกฺกวิจาเรหิฯ **อวิเกฺขปาย สมฺปาทิตปฺปโยคสฺสา**ติ ตโต เอวํ สมาธานาย นิปฺผาทิตภาวนาปโยคสฺสฯ **เจตโส ปโยคสมฺปตฺติสมฺภวา**ติ ยถาวุตฺตภาวนาปโยคสมฺปตฺติสมุฏฺฐานาฯ **ปีติ ปีณนํ** ภาวนาวเสน ตปฺปนํฯ **อุปพฺรูหนํ** ภาวนาวเสน ปริวุทฺธิํ เจตโส **กโรตี**ติ สมฺพโนฺธฯ **น**นฺติ จิตฺตํฯ **สเสสสมฺปยุตฺตธมฺม**นฺติ อวสิฏฺฐผสฺสาทิธมฺมสหิตํ, สมํ สมฺมา จ อาธิยตีติ สมฺพโนฺธฯ อินฺทฺริยสมตาวเสน **สมํ,** ปฏิปกฺขธมฺมานํฯ ทูรีภาเว ลีนุทฺธจฺจาภาเวน **สมฺมา** จ ฐเปตีติ อโตฺถฯ เอกคฺคตา หิ สมาธานกิเจฺจน จิตฺตํ, สมฺปยุตฺตธเมฺม จ อตฺตานํ อนุวตฺตาเปนฺตี ฌานกฺขเณ สาติสยํ สมาหิเต กโรตีติฯ **อุปฺปตฺติวเสนา**ติ ยถาปจฺจยํ อุปฺปชฺชนวเสน ฯ เอเตสุ วิตกฺกาทีสุ ฌานํ **อุปฺปนฺนํ นาม** โหติ ตเตฺถว ฌานโวหารโตฯ เตนาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ **‘‘ยถา ปนา’’**ติอาทินาปิ อุปมาวเสน ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ

ปกติจิตฺตโตติ ปากติกกามาวจรจิตฺตโตฯ **สุวิสเทนา**ติ สุฏฺฐุ วิสเทน, ปฏุตเรนาติ อโตฺถฯ **สพฺพาวนฺต**นฺติ สพฺพาวยววนฺตํ, อนวเสสนฺติ อโตฺถฯ **อปฺผุฏ**นฺติ อสมฺผุฏฺฐํฯ **อารมฺมเณสุ ผุสิตา**ติ อปฺปนาวเสน ปวตฺตมานา จิเตฺตกคฺคตา สมนฺตโต อารมฺมณํ ผรนฺตี วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ ฌานปาเฐ อคฺคหิตา จิเตฺตกคฺคตา คหิตาติ อนุโยคํ

สนฺธาย **“ตตฺถ จิเตฺตกคฺคตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถาติ** เตสุ ฌานเงฺคสุฯ **น นิทฺทิฏฺฐาติ** สรูปโต น นิทฺทิฏฺฐา, สามญฺญโต ปน ฌานคฺคหเณน คหิตาฯ **เอวํ วุตฺตตฺตาติ** สรูเปเนว วุตฺตตฺตา, องฺคเมว จิเตฺตกคฺคตาติ สมฺพโนฺธฯ **เยน อธิปฺปาเยนาติ** เยน วิตกฺกาทีหิ สห วตฺตนฺตํ ธมฺมํ ทีเปตุํ ตสฺส ปกาสนาธิปฺปาเยน ‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’นฺติอาทินา **อุเทฺทโส กโตฯ โส เอว** อธิปฺปาโย **เตน** ภควตา **วิภเงฺค** ‘‘จิเตฺตกคฺคตา’’ติ นิทฺทิสเนฺตน **ปกาสิโตฯ** ตสฺมา สา ฌานปาเฐ อคฺคหิตาติ น จิเนฺตตพฺพํฯ

ติวิธกลฺยาณวณฺณนา

๗๕. **อาทิมชฺฌปริโยสานวเสนาติ** ฌานสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานวเสนฯ **ลกฺขณวเสนาติ** เตสํเยว อปฺปนายํ ลกฺขิตพฺพภาววเสนฯ

ตตฺราติ ตสฺมิํ กลฺยาณตาลกฺขณานํ วิภาวเนฯ **ปฏิปทาวิสุทฺธีติ** ปฏิปชฺชติ ฌานํ เอตายาติ ปฏิปทา, โคตฺรภุปริโยสาโน ปุพฺพภาคิโย ภาวนานโยฯ ปริปนฺถโต วิสุชฺฌนํ วิสุทฺธิ, ปฏิปทาย วิสุทฺธิ **ปฏิปทาวิสุทฺธิ**ฯ สา ปนายํ ยสฺมา ฌานสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ลพฺภติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาที”**ติฯ **อุเปกฺขานุพฺรูหนาติ** วิโสเธตพฺพตาทีนํ อภาวโต ฌานปริยาปนฺนาย ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจนิปฺผตฺติยา อนุพฺรูหนาฯ สา ปนายํ วิเสสโต ฌานสฺส ฐิติกฺขเณ ลพฺภติฯ เตน วุตฺตํ **“อุเปกฺขานุพฺรูหนา มเชฺฌ”**ติฯ **สมฺปหํสนาติ** ตตฺถ ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิสาธกสฺส ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน ปริโยทปนาฯ สา ปน ยสฺมา ฌานสฺส โอสานกฺขเณ ปากฏา โหติ , ตสฺมา วุตฺตํ **“สมฺปหํสนา ปริโยสาน”**นฺติฯ **อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานีติ** ปริปนฺถโต จิตฺตสฺส วิสุชฺฌนากาโร , มชฺฌิมสฺส สมถนิมิตฺตสฺส ปฏิปชฺชนากาโร, ตตฺถ ปกฺขนฺทนากาโรติ อิมานิ ตีณิ ฌานสฺส อาทิโต อุปฺปาทกฺขเณ อปฺปนาปตฺติลกฺขณานิ เตหิ อากาเรหิ วินา อปฺปนาปตฺติยา อภาวโต, อสติ จ อปฺปนาย ตทภาวโตฯ **อาทิกลฺยาณเญฺจว** วิสุทฺธิปฏิปทตฺตาฯ ยถาวุเตฺตหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคตตฺตา, สมฺปนฺนลกฺขณตฺตา จ **ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจ**ฯ อิมินา นเยน มชฺฌปริโยสานลกฺขณานญฺจ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

สมฺภรียติ ฌานํ เอเตนาติ สมฺภาโร, นานาวชฺชนปริกมฺมํฯ สห สมฺภาเรนาติ สสมฺภาโร, โส เอว **สสมฺภาริโกฯ อุปจาโรติ** เอกาวชฺชนูปจารมาหฯ ปคฺคหาทิกิจฺจสฺส ปุพฺพภาเค ภาวนาย เอว สาธิตตฺตา ยา ตตฺถ เอกาวชฺชนูปจาเร สิทฺธา อชฺฌุเปกฺขนา, สา ฌานกฺขเณ ปริพฺรูหิตา นาม โหตีติ วุตฺตํ **“อุเปกฺขานุพฺรูหนา นาม อปฺปนา”**ติฯ ยถาธิคตํ ฌานํ นิสฺสาย โยปหฏฺฐากาโร จิตฺตสฺส ปริโตโส, ตํ ปจฺจเวกฺขณาวเสน ปวตฺตํ สนฺธายาห **“สมฺปหํสนา นาม ปจฺจเวกฺขณา”**ติฯ **เอเกติ** อภยคิริวาสิโนฯ เต หิ เอวํ ปฏิปทาวิสุทฺธิอาทิเก วณฺณยนฺติ, ตทยุตฺตํฯ ตถา หิ สติ อชฺฌานธเมฺมหิ ฌานสฺส คุณสํกิตฺตนํ นาม กตํ โหติฯ น หิ ภูมนฺตรํ ภูมนฺตรปริยาปนฺนํ โหติฯ ปาฬิยา เจตํ วิรุทฺธนฺติ ทเสฺสตุํ **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกตฺตคตํ จิตฺตนฺติ** อินฺทฺริยานํ เอกรสภาเวน, เอกคฺคตาย จ สิขาปฺปตฺติยา ตทนุคุณํ เอกตฺตํ คตนฺติ เอกตฺตคตํ, สสมฺปยุตฺตํ อปฺปนาปตฺตจิตฺตํฯ ตเสฺสว ปฏิปทาวิสุทฺธิปกฺขนฺทตาทิ อนนฺตรเมว วุจฺจติฯ **ตสฺมาติ** ยสฺมา เอกสฺมิํเยว อปฺปนาจิตฺตกฺขเณ ปฏิปทาวิสุทฺธิอาทิ ปาฬิยํ วุตฺตํ, ตสฺมา **อาคมนวเสนาติ** ปริกมฺมาคมนวเสนฯ **อนติวตฺตนาทีติ อาทิ**-สเทฺทน อินฺทฺริเยกรสตาตทุปควีริยวาหนาเสวนานิ สงฺคณฺหาติฯ **ปริโยทาปกสฺสาติ** ปริโสธกสฺส ปภสฺสรภาวกรสฺสฯ **อนติวตฺตนาทิภาวสาธน**เมว เจตฺถ ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ เวทิตพฺพาฯ

ตสฺมินฺติ ตสฺมิํ วาเร, จตุปญฺจจิตฺตปริมาณาย อปฺปนาวีถิยนฺติ อโตฺถฯ **ตโต** ปริปนฺถโตฯ **จิตฺตํ วิสุชฺฌตีติ** ยทิปิ อาคมนํ คเหตฺวา อวิเสเสน วิย วุตฺตํ, ปริกมฺมวิสุทฺธิโต ปน อปฺปนาวิ

สุทฺธิ สาติสยาวฯ เตนาห **“วิสุทฺธตฺตา”**ติอาทิฯ **อาวรณวิรหิตํ หุตฺวา**ติ เยนาวรเณน อาวฏตฺตา จิตฺตํ ตโต ปุเพฺพ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชิตุํ น สโกฺกติ, เตน วิวิตฺตํ หุตฺวา, ตํ วิกฺขเมฺภตฺวาติ อโตฺถฯ ลีนุทฺธจฺจสงฺขาตานํ อุภินฺนํ อนฺตานํ อนุปคมเนน มชฺฌิโม, สวิเสสํ ปจฺจนีกธมฺมานํ วูปสมนโต สมโถ, โยคิโน สุขวิเสสานํ การณภาวโต นิมิตฺตญฺจาติ **มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ**ฯ เตนาห **“สมปฺปวโตฺต อปฺปนาสมาธิเยวา”**ติฯ **ตทนนฺตรํ ปน ปุริมจิตฺตนฺ**ติ ตสฺส อปฺปนาจิตฺตสฺส อนนฺตรปจฺจยภูตํ ปุริมํ จิตฺตํ, โคตฺรภุจิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **เอกสนฺตติปริณามนเยนา**ติ ยถา ‘‘ตเทว ขีรํ ทธิสมฺปนฺนนฺ’’ติ, เอวํ สติปิ ปริตฺตมหคฺคตภาวเภเท, ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาวเภเท จ เอกิสฺสา เอว สนฺตติยา ปริณามูปคมนนเยน เอกตฺตนยวเสนฯ **ตถตฺตนฺ**ติ ตถภาวํ อปฺปนาสมาธิวเสน สมาหิตภาวํฯ **เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา**ติ วุตฺตากาเรน ปฏิปชฺชมานตฺตาฯ ยสฺมิญฺหิ ขเณ ตถตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ตสฺมิํเยว ขเณ **ตถตฺตุปคมเนน** อปฺปนาสมาธินา สมาหิตภาวูปคมเนน **ตตฺถ ปกฺขนฺทติ นามฯ ปุริมจิเตฺต**ติ อปฺปนาจิตฺตสฺส ปุริมสฺมิํ จิเตฺต โคตฺรภุจิเตฺตฯ **วิชฺชมานาการนิปฺผาทิกา**ติ ตสฺมิํ จิเตฺต วิชฺชมานานํ ปริปนฺถวิสุทฺธิมชฺฌิมสมถปฏิปตฺติปกฺขนฺทนาการานํ นิปฺผาทิกา, เตนากาเรน นิปฺผชฺชมานาติ อโตฺถฯ เตเยว หิ อาการา ปจฺจยวิเสสโต ฌานกฺขเณ นิปฺผชฺชมานา ‘‘ปฏิปทาวิสุทฺธี’’ติ ลทฺธสมญฺญา ฌานสฺส ตํ วิเสสํ นิปฺผาเทนฺตา วิย วุตฺตาฯ **อุปฺปาทกฺขเณเยวา**ติ อตฺตลาภเวลายเมวฯ ยทิ เอวํ, กถํ เต อาการา นิปฺผชฺชนฺตีติ อาห **“อาคมนวเสนา”**ติฯ

ตสฺสาติ จิตฺตสฺสฯ ‘‘วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขตี’’ติ **ปาฬิยํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๘) ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน อาคตาติ **“พฺยาปารํ อกโรโนฺต”**ติ อาหฯ สมถปฏิปตฺติตถตฺตุปคมนญฺจ อิธ สมถภาวาปตฺติเยวาติ อาห **“สมถภาวูปคมเนนา”**ติฯ **กิเลสสํสคฺคํ ปหาย เอกเตฺตน อุปฏฺฐิตสฺสา**ติ ปุเพฺพ ‘‘กถํ นุ โข กิเลสสํสคฺคํ ปชเหยฺย’’นฺติ ปฏิปนฺนสฺส อิทานิ สมถปฏิปตฺติยา ตสฺส ปหีนตฺตา กิเลสสงฺคณิกาภาเวน เอกเตฺตน อุปฏฺฐิตสฺส ฌานจิตฺตสฺสฯ ปริปนฺถวิสุทฺธิมชฺฌิมสมถปฏิปตฺติปกฺขนฺทเนหิ วุทฺธิปฺปตฺติยา อนุพฺรูหิเต ฌานจิเตฺต ลโทฺธกาสา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา สมฺปยุเตฺตสุ สมวาหิตภาเวน ปวตฺตมานา เต อนุพฺรูเหนฺตี วิย โหตีติ อาห **“ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน อุเปกฺขานุพฺรูหนา เวทิตพฺพา”**ติฯ

เย ปเนเต ยุคนทฺธธมฺมาติ สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ฌานจิเตฺตฯ อญฺญมญฺญานติวตฺตนวเสน กิจฺจกรณโต ยุเค นทฺธา พทฺธา วิย **ยุคนทฺธาฯ วิมุตฺติรเสนา**ติ วิมุจฺจนกิเจฺจน, วิมุจฺจนสมฺปตฺติยา วาฯ **เอส** โยคีฯ **วาหยตี**ติ ปวเตฺตติฯ **อสฺสา**ติ ฌานจิตฺตสฺสฯ **ตสฺมิํ ขเณ**ติ ภงฺคกฺขเณฯ อุปฺปาทกฺขเณ อตีเต หิ ฐิติกฺขณโต ปฏฺฐาย **อาเสวนา** ปวตฺตติ นามฯ **เต อาการา**ติ อญฺญมญฺญานติวตฺตนาทโย ตตฺถ ธมฺมานํ ปวตฺติอาการาฯ อาเสวนาปิ หิ อาเสวนปจฺจยภาวีนํ ธมฺมานํ ปวตฺติอากาโรเยวฯ **สํกิเลสโวทาเนสู**ติ สมาธิปญฺญานํ สมรสตายอกรณํ ภาวนาย สํกิเลโส, กรณํ โวทานํฯ ตถา เสเสสุปิฯ เอวเมเตสุ สํกิเลสโวทาเนสุ **ตํ ตํ อาทีนวํ** โทสํ **อานิสํสํ** คุณํ ปุเรตรํ ปาฏิหาริยญาเณน **ทิสฺวา** ยถา อญฺญมญฺญานติวตฺตนาทโย โหนฺติ, **ตถา** ภาวนาย **สมฺปหํสิตตฺตา** เตเนว ญาเณน **วิโสธิตตฺตา**ฯ วิโสธนํ เหตฺถ สมฺปหํสนํฯ เต อาการา ยสฺมา นิปฺผนฺนา, ตสฺมา **“ธมฺมานํ...เป.... เวทิตพฺพาติ วุตฺต”**นฺติ ลกฺขณสํวณฺณนาย อาทิมฺหิ วุตฺตํ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ

‘‘ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหตี’’ติ โก สมฺพโนฺธฯ กสฺมา สมฺปหํสนาว ปริโยสานนฺติ วุตฺตา, น อุเปกฺขานุพฺรูหนาติ โจทนํ สนฺธาย **“ตตฺถ ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหตี”**ติ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ภาวนาจิเตฺตฯ **อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหตี**ติ

อปฺปนากาเล ภาวนาย สมฺปฺปวตฺติยา, ปฏิปกฺขสฺส จ ปหานโต ปคฺคหาทีสุ พฺยาปารสฺส อภาวพฺพโต อชฺฌุเปกฺขนาว โหติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สมเย จิตฺตสฺส อชฺฌุเปกฺขนา, วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขตี’’ติ จ อาทิฯ สา ปนายํ อชฺฌุเปกฺขนา ญาณสฺส กิจฺจสิทฺธิยา โหติ, วิเสสโต ญาณสาธนตฺตา อปฺปนาพฺยาปารสฺสาติ ผเลน การณานุมานญาเยนฯ ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหติ, ตสฺมา ญาณกิจฺจภูตา สมฺปหํสนา ปริโยสานนฺติ วุตฺตาติ สมฺพนฺโธฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา สมเตฺถตุํ **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตถาปคฺคหิตํ จิตฺตนฺ**ติ ยถา ภาวนาจิตฺตํ โกสชฺชปเกฺข น ปตติ, ตถา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานิยานํ ธมฺมานํ พหุลีการวเสน ปคฺคหิตํฯ **สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขตี**ติ ปคฺคณฺหเณฺตนาปิ สมาธิสฺส วีริยสมตาโยชนวเสน ปคฺคหิตตฺตา สกฺกจฺจํ อชฺฌุเปกฺขติ, ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา โอกาสํ ลภติฯ ตํ ปน อชฺฌุเปกฺขนํ อุเปกฺขาวเสน ปุเพฺพ ปวตฺตปาริหาริยปญฺญาวเสน อปฺปนาปญฺญาย กิจฺจาธิกตาติ อาห **‘‘ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหตี’’**ติฯ ตสฺส อธิมตฺตตฺตา เอว อชฺฌุเปกฺขนฺตเสฺสว นานาสภาเวหิ นีวรณปมุเขหิ กิเลเสหิ อปฺปนา**จิตฺตํ วิมุจฺจติฯ วิโมกฺขวเสน** วิมุจฺจนวเสนฯ **ปญฺญาวเสนา**ติ ปุเพฺพ ปวตฺตปาริหาริยปญฺญาวเสนฯ **วิมุตฺตตฺตา**ติ นานากิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา เอวฯ **เต ธมฺมา** สทฺธาทโย, วิเสสโต สทฺธาปญฺญาวีริยสมาธโย จ **เอกรสา** สมานกิจฺจา **โหนฺติ**ฯ เอวมยํ อินฺทฺริยานํ เอกรสเฎฺฐน ภาวนา นิปฺผชฺชมานา ญาณพฺยาปาโรติ อาห **‘‘ญาณกิจฺจภูตา สมฺปหํสนา ปริโยสาน’’**นฺติฯ เอวํ ติวิธาย ปฏิปทาวิสุทฺธิยา ลทฺธวิเสสาย ติวิธาย อุเปกฺขานุพฺรูหนาย สาติสยํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส อธิมุตฺตภาเวน จตุพฺพิธาปิ สมฺปหํสนา สิชฺฌตีติ อาคมนุเปกฺขา ญาณกิจฺจวเสน ทสปิ อาการา ฌาเน เอว เวทิตพฺพาฯ

คณนานุปุพฺพตาติ คณนานุปุพฺพตาย, คณนานุปุพฺพตามตฺตํ วา ปฐมนฺติ อิทนฺติ อโตฺถฯ เตน เทสนากฺกมํ อุลฺลิเงฺคติฯ **‘‘ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติ ปฐม’’**นฺติ อิมินา ปฏิปตฺติกฺกมํ, อุปฺปนฺนนฺติ หิ อธิคตนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ปฐมํ สมาปชฺชิตพฺพนฺติ ปฐม’’นฺติ อิทํ ปน น เอกนฺตลกฺขณนฺติ **อฎฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๖๐) ปฏิสิทฺธตฺตา อิธ น คหิตํฯ อารมฺมณูปนิชฺฌานํ ลกฺขณูปนิชฺฌานนฺติ ทุวิเธ ฌาเน อิธาธิเปฺปตชฺฌานเมว ทเสฺสตุํ **‘‘อารมฺมณูปนิชฺฌานโต’’**ติ วุตฺตํฯ ปถวีกสิณสงฺขาตสฺส อตฺตโน อตฺตโน อารมฺมณสฺส รูปํ วิย จกฺขุนา อุปนิชฺฌายนโตฯ **ปจฺจนีกฌาปนโต**ติ นีวรณาทีนํ ปจฺจนีกธมฺมานํ ทหนโต วิกฺขมฺภนวเสน ปชหนโตฯ **สกลเฎฺฐนา**ติ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน กเต วา อกเต วา ปริจฺฉินฺชฺช คหิเต ปถวีภาเค ปถวีมณฺฑเล สกลารมฺมณกรณเฎฺฐนฯ น หิ ตสฺส เอกเทสมารมฺมณํ กรียติฯ ปถวีกสิณสนฺนิสฺสยตาย นิมิตฺตํ **ปถวีกสิณํ** ยถา ‘‘มญฺจา อุกฺกุฎฺฐึ กโรนฺตี’’ติฯ ตํสหจรณโต ฌานํ **ปถวีกสิณํ** ยถา ‘‘กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติฯ

จิรฎฺฐิติสมฺปาทนวณฺณนา

๗๖. ลกฺขฎฺฐาเน ฐิตํ สเรน วาลํ วิชฺฌตีติ วาลเวธีฯ อิธ ปน อเนกธา ภินฺนสฺส วาลสฺส อํสุํ วิชฺฌโนฺต ‘‘วาลเวธี’’ติ อธิเปฺปโตฯ **เตน วาลเวธินาฯ สูเทนา**ติ ภตฺตกาเรนฯ **‘‘อาการา ปริคฺคเหตพฺพา’’**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุกุสโล**ติ สุฎฺฐุ เฉโกฯ **ธนุคฺคโห**ติ อิสฺสาโสฯ **กมฺม**นฺติ โยคฺยํฯ **อกฺกนฺตปทาน**นฺติ วิชฺฌนกาเล อกฺกมนวเสน ปวตฺตปทานํฯ **อาการ**นฺติ ธนุชิยาสรานํ คหิตาการํฯ **ปริคฺคเณฺหยฺยา**ติ อุปธาเรยฺยฯ **โภชนสปฺปายาทโย**ติ **อาทิ**-สโทฺท อวุตฺตาการานมฺปิ สงฺคาหโก ทฎฺฐโพฺพฯ เตน อุตุภาวนานิมิตฺตาทีนมฺปิ ปริคฺคณฺหนํ วุตฺตํ โหติฯ **ตสฺมิ**นฺติ ตสฺมึ ตรุณสมาธิมฺหิฯ

ภตฺตารนฺติ สามินํ, ภตฺตเวตนาทีหิ โปสกนฺติ อโตฺถฯ **ปริวิสโนฺต**ติ โภเชโนฺตฯ ตสฺส รุจฺจิตฺวา ภฺุชนาการํ สลฺลเกฺขตฺวา ตสฺส อุปนาเมโนฺตติ โยชนาฯ **อยมฺปิ** โยคีฯ **อธิคตกฺขเณ โภชนาทโย อาการา**ติ ปุเพฺพ ฌานสฺส อธิคตกฺขเณ กิจฺจสาธเก โภชนาทิคเต อาการาฯ **คเหตฺวา**ติ ปริคฺคเหตฺวา สลฺลเกฺขตฺวาฯ **นเฏฺฐ นเฏฺฐ** สมาธิมฺหิ **ปุนปฺปุนํ อปฺปนาย**ฯ

มหานสวิชฺชาปริจเยน **ปณฺฑิโต**ฯ ตตฺถ วิสทญาณตาย **พฺยโตฺต**ฯ ฐานุปฺปตฺติกกโอสลฺลโยเคน **กุสโล**ฯ **นานจฺจเยหี**ติ นานจฺจเยหิ นานาสภาเวหิ, นานารเสหีติ อโตฺถฯ เตนาห **"อมฺพิลเคฺคหี"**ติอาทิฯ **สูเปหี**ติ พฺยฺชเนหิฯ **อมฺพิลเคฺคหี**ติ อมฺพิลโกฏฺฐาเสหิ, เยวา อมฺพิลรสา หุตฺวา อคฺคภูตา, เตหิ จตุรมฺพิลาทิมิเสฺสหิฯ เอส นโย **ติตฺตกคฺคา**ทีสุปิฯ **ขาริเกหี**ติ วาติงฺคณกฬีราทิมิเสฺสหิฯ **นิมิตฺต**นฺติ อาการํ รุจฺจนวเสน ภฺุชนาการํฯ **อุคฺคณฺหาตี**ติ อุปรูปริ คณฺหาติ อุปธาเรติฯ **อิมสฺส วา** สูเปยฺยสฺส อตฺถาย หตฺถํ **อภิหรติ**ฯ **อภิหาราน**นฺติ อภิมุเขน หริตพฺพานํ ปณฺณาการานํ, ปูชาภิหารานํ วาฯ **นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาตี**ติ "เอวํ เม จิตฺตํ สมาหิตํ อโหสี"ติ นิมิตฺตํ คณฺหาติ สลฺลเกฺขติฯ

สมาธิปริปนฺถานนฺติ สมาธิสฺส ปริปนฺถภูตานํฯ **ธมฺมาน**นฺติ กามจฺฉนฺทาทินีวรณธมฺมานํฯ **สุวิโสธิตตฺตา**ติ สุฏฺฐุ วิโสธิตตฺตา, วิกฺขมฺภนวเสเนว สมฺมเทว ปหีนตฺตาติ อโตฺถฯ **กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อสุภมนสิการเนกฺขมฺมานิสํสปจฺจเวกฺขณาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ เนกฺขมฺมคุณทสฺสเนนาปิ หิ ตสฺส วิพนฺธภูเต กามจฺฉเนฺท อาทีนโว วิเสสโต ปากโฏ โหตีติฯ **กายทุฏฺฐุลฺล**นฺติ กายทรถํ สารทฺธกายตํฯ เตน กายจิตฺตานํ สารมฺภนิมิตฺตสฺส พฺยาปาทนีวรณสฺส น วิโสธนมาหฯ **อารมฺภธาตุมนสิการาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน วีริยสโมฺพชฺฌงฺคนิมิตฺตานํ, อาโลกสญฺญาทีนญฺจ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สมถนิมิตฺตมนสิการาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานิยานํ ธมฺมานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อเญฺญปิ สมาธิปริปเนฺถ**ติ วิจิกิจฺฉาฏฺฐานิเย, มทมานาทิเก จ สนฺธายาหฯ **อาสย**นฺติ วสนกสฺสิรํฯ **สุปริสุทฺธ**นฺติ อาสงฺกนียตฺตาภาเวน สุฏฺฐุ ปริสุทฺธํฯ เอตฺถาห – นนุ จายํ ปเคว กามาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมถปฏิปทํ ปฏิปโนฺน อุปจารกฺขเณเยว ฌาเนน นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตานิ, อถ กสฺมา ปุน กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทิ คหิตนฺติ? สจฺจเมตํฯ ตํ ปน ปหานมตฺตนฺติ ฌานสฺส จิรฏฺฐิติยา อติสยปหานตฺถํ ปุน คหิตํฯ

อุทฺธจฺจ มิทฺธนฺติ กุกฺกุจฺจํ, ถินญฺจ ตเทกฏฺฐตาย คหิตเมวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ **สุทฺธนฺตคโต**ติ สุปริสุทฺธปริยนฺตํ สพฺพโส วิโสธิตโกณปริยนฺตํ อุยฺยานํ คโตฯ **ตหึ รเม**ติ ตสฺมึ ฌาเน รเมยฺย ทิวสภาคมฺปิ ฌานสมงฺคี เอว ภเวยฺยฯ

จิตฺตภาวนาเวปุลฺลตฺถนฺติ สมาธิภาวนาย วิปุลภาวายฯ ยถา หิ ภาวนาวเสน นิมิตฺตสฺส อุปฺปตฺติ, เอวมสฺส ภาวนาวเสเนว วฑฺฒนมฺปิฯ ตสฺมา เอกงฺคุลาทิวเสน นิมิตฺตํ วเฑฺฒนฺตสฺส ปุนปฺปุนํ พหุลีกาเรน ฌานํ ภาวนาปิ วุทฺธึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ **"จิตฺตภาวนาเวปุลฺลตฺถญฺจ ยถาลทฺธํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ วเฑฺฒตพฺพ"**นฺติฯ **ตสฺสา**ติ ปฏิภาคนิมิตฺตสฺสฯ

นิมิตฺตวฑฺฒนนยวณฺณนา

๗๗. **ตตฺรา**ติ สามิอเตฺถ ภุมฺมวจนํ, ตสฺสาติ อโตฺถฯ **อวเฑฺฒตฺวา**ติ ยถา กุมฺภกาโร มตฺติกาย ปตฺตํ กโรโนฺต ปฐมํ อปริจฺฉินฺทิตฺวาว ปตฺตํ วเฑฺฒติ, เอวํ **ปตฺตวฑฺฒนโยเคน** ปตฺตวฑฺฒนยุตฺติยา อวเฑฺฒตฺวา ปูวิกสฺส **ปูววฑฺฒนํ**ฯ ภตฺตสฺส อุปริ ภตฺตปกฺขิปนํ **ภตฺตวฑฺฒนํ**ฯ วตฺถสฺส ตินฺตสฺส อญฺฉนาทิ **ทุสฺสวฑฺฒนํ**ฯ ปเจฺจกํ **โยค**-สเทฺท โยเชต

โพฺพฯ อปริจฺฉินฺทิตฺวา น วเฑฺฒตพฺพํ สปริเจฺฉเท เอว ภาวนาปวตฺติโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สานฺตเก โน อนนฺตเก’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๕๕)ฯ

หํสโปตกาติ ชวนหํสโปตกาฯ **อุกฺกูลํ** อุนฺนตฏฺฐานํฯ **วิกูลํ** นินฺนฏฺฐานํฯ นทีโสเตน กตํ วิทุคฺคํ **นทีวิทุคฺคํ**ฯ วิสมากาเรน ฐิโต ปพฺพตปเทโส **ปพฺพตวิสโม**ฯ

ถูลานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ ปจฺจเวกฺขณาพาหุเลฺลน วิภูตภาวโตฯ **ทุพฺพลานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ** ปคุณพลวภาวสฺส อนาปาทิกตฺตาฯ **อุปริ อุสฺสุกฺกนายา**ติ ภาวนาย อุปริ อาโรหนาย, ทุติยชฺฌานาธิคมายาติ อโตฺถฯ

ปพฺพเตยฺยาติ ปพฺพเต พหุลจารินีฯ **อเขตฺตญฺญู**ติ อโคจรญฺญูฯ สมาธิปริปนฺถานํ วิโสธนานภิญฺญาตาย **พาโล**ฯ ฌานสฺส ปคุณภาวาปาทนเวยฺยตฺติยสฺส อภาเวน **อพฺยโตฺต**ฯ อุปริฌานสฺส ปทฏฺฐานภาวานวโพเธน **อเขตฺตญฺญู**ฯ สพฺพถาปิ สมาปตฺติโกสลฺลาภาเวน **อกุสโล**ฯ สมาธินิมิตฺตสฺส วา อนาเสวนาย **พาโล**ฯ อภาวนาย **อพฺยโตฺต**ฯ อพหุลีกาเรน **อเขตฺตญฺญู**ฯ สมฺมเทว อนธิฏฺฐานโต **อกุสโล**ติ โยเชตพฺพํฯ **อุภโต ภโฏฺฐ**ติ อุภยโต ฌานโต ภโฏฺฐฯ โส หิ อปฺปคุณตาย น สุปฺปติฏฺฐิตตาย สอุสฺสาโหปิ วินาสโต, อสามตฺถิยโต จ ฌานทฺวยโต ปริหีโนฯ **จิณฺณวสินา**ติ อาเสวิตวสินาฯ

ปญฺจวสีกถาวณฺณนา

๗๘. วสนํ วสีติ ธาตุนิเทฺทสตาย กิริยานิเทฺทโสติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘วสิโย’’**ติ, ยถารุจิ ปวตฺติโยติ อโตฺถฯ อาวชฺชนาย วสี, อาวชฺชนาวเสน วา วสี **อาวชฺชนวสี**ฯ ฌานํ อาวชฺชิตุํ ยตฺถ ยตฺถ ปเทเส อิจฺฉา **ยตฺถิจฺฉกํ**ฯ ยทา ยทา, ยสฺมิํ ยสฺมิํ วา ฌานเงฺค อิจฺฉา **ยทิจฺฉกํ**ฯ ยาว ยาว อิจฺฉา **ยาวทิจฺฉกํ,** ท-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **‘‘ยาวา’’**ติ จ อิทํ พหูนํ ชวนวารานํ นิรนฺตรํ วิย ตถาปวตฺตนํ สนฺธาย วุตฺตํ, น เอกเมวฯ โส หิ ปริจฺฉินฺนจิตฺตกฺขโณติฯ **อาวชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถี**ติ วุตฺตนเยน ยตฺถ กตฺถจิ ฐาเน ยทา ยทา ยํ กิญฺจิ ฌานงฺคํ อาวเชฺชนฺตสฺส ยถิจฺฉิตํ กาลํ อาวชฺชนาย อาวชฺชนปฺปวตฺติยา ทนฺธายิตตฺตํ วิตฺถายิตตฺตํ, จิรายิตตฺตํ วา นตฺถิฯ เอวํ อาวชฺชนวสี สิทฺธา นาม โหตีติ อโตฺถฯ **เสสา**ติ วุฏฺฐานอธิฏฺฐานปจฺจเวกฺขณาวสิโยฯ

องฺคสมุทายภาวโต ฌานสฺส ฌาเน อาวชฺชนวสิํ นิปฺผาเทตุกาเมน ปฏิปาฏิยา ฌานงฺคานิ อาวเชฺชตพฺพานีติ อาห **‘‘ปฐมํ วิตกฺกํ อาวชฺชยโต’’**ติฯ ยทิปิ อาวชฺชนเมเวตฺถ อิจฺฉิตํ อาวชฺชนวสิยา อธิเปฺปตตฺตา, อาวชฺชนาย ปน อุปฺปนฺนาย ชวเนหิ ภวิตพฺพํฯ ตานิ จ โข อาวชฺชนตปฺปรตาย จิตฺตาภินีหารสฺส ยถาวชฺชิตฌานงฺคารมฺมณานิ กติปยาเนว โหนฺติ, น ปริปุณฺณานีติ วุตฺตํ **‘‘วิตกฺการมฺมณาเนว จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺตี’’**ติฯ **จตฺตาริ** ติกฺขินฺทฺริยสฺสฯ **ปญฺจ** นาติติกฺขินฺทฺริยสฺสาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **นิรนฺตรน**ฺติ วิสภาเคหิ นิรนฺตรํฯ **อยํ ปนา**ติ ภวงฺคทฺวยนฺตริตา จตุชวนจิตฺตา ยถาวุตฺตา **อาวชฺชนวสีฯ อเญฺญสํ วา** ธมฺมเสนาปติอาทีนํฯ **เอวรูเป กาเล**ติ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย ลหุตรํ อาวชฺชนวสีนิพฺพตฺตนกาเลฯ สา จ โข อิตฺตรา ปริตฺตกาลา, น สตฺถุ ยมกมหาปาฏิหาริเย วิย จิรตรปฺปพนฺธวตีฯ ตถา หิ ตํ สาวเกหิ อสาธารณํ วุตฺตํฯ อธิคเมน สมํ สสมฺปยุตฺตสฺส ฌานสฺส สมฺมา อาปชฺชนํ ปฏิปชฺชนํ **สมาปชฺชนํ,** ฌานสมงฺคิตาฯ

สีฆนฺติ เอตฺถ สมาปชฺชิตุกามตานนฺตรํ ทฺวีสุ ภวงฺคสุ อุปฺปเนฺนสุ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ สมาปชฺชนํ สีฆํ **สมาปชฺชนสมตฺถตา**ฯ อยญฺจ มตฺถกปฺปตฺตา **สมาปชฺชนวสี** สตฺถุ ธมฺมเทสนายํ ลพฺภติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ''โส โข อหํ, อคฺคิเวสฺสน, ตสฺสา เอว กถาย ปริโยสาเน ตสฺมึเยว ปุริมสฺมึ สมาธินิมิเตฺต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ สนฺนิสาเทมิ เอโกทึ กโรมิ สมาทหามิ เยนสฺสุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี''ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗)ฯ อิโต สีฆตรา หิ สมาปชฺชนวสี นาม นตฺถิฯ ชุณฺหาย รตฺติยา นโวโรปิเตหิ เกเสหิ กโปตกนฺทรายํ วิหรนฺตสฺส อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ยเกฺขน มหนฺตมฺปิ ปพฺพตกูฏํ ปทาเลตุํ สมเตฺถ ปหาเร สีเส ทิเนฺน สมาปชฺชนเมฺปตฺถ นิทเสฺสตพฺพํฯ ตถา หิ วกฺขติ ''ตทา เถโร ตสฺส ปหรณสมเย สมาปตฺตึ อเปฺปสี''ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๓๗๔)ฯ **ปาฬิยํ** ปน ''อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา นิสิโนฺน''ติ (อุทา. ๓๔) วุตฺตํฯ อิเม ปน เถรา ''สมาปตฺติโต วุฏฺฐานสมกาลํ เตน ปหาโร ทิโนฺน''ติ วทนฺติฯ

อจฺฉรามตฺตนฺติ องฺคุลิโผฏมตฺตํ **ขณํฯ ฐเปตุนฺ**ติ เสตุ วิย สีฆโสตาย นทิยา โอฆํ เวเคน ปวตฺติตุํ อทตฺวา ยถาวุตฺตกฺขณํ ฌานํ **ฐเปตุํ สมตฺถตา**ฯ อภิภุยฺย ฐปนํ, อธิฏฺฐานํ วิยาติ วา อธิฏฺฐานํฯ ตตฺถ วสี **อธิฏฺฐานวสีฯ ตเถว ลหุํ วุฏฺฐาตุนฺ**ติ อจฺฉรามตฺตํ วา ทสจฺฉรามตฺตํ วา ลหุํ ขณํ ฌานสมงฺคี หุตฺวา ฌานโต วุฏฺฐาตุํ สมตฺถตาฯ ภวงฺคจิตฺตุปฺปตฺติเยว เหตฺถ ฌานโต วุฏฺฐานํ นามฯ เอตฺถ จ ยถา ''เอตฺตกเมว ขณํ ฌานํ ฐเปสฺสามี''ติ ปุพฺพปริกมฺมวเสน อธิฏฺฐานสมตฺถตา **อธิฏฺฐานวสี,** เอวํ ''เอตฺตกเมว ขณํ ฌานสมงฺคี หุตฺวา ฌานโต วุฏฺฐหิสฺสามี''ติ ปุพฺพปริกมฺมวเสน วุฏฺฐานสมตฺถตา **วุฏฺฐานวสี** เวทิตพฺพา, ยา สมาปตฺติ ''วุฏฺฐานกุสลตา''ติ วุจฺจติฯ **ตทุภยทสฺสนตฺถนฺ**ติ อธิฏฺฐานวุฏฺฐานวสีทสฺสนตฺถํฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ นิมฺมิตปพฺพเต ตสฺส วิวเรฯ กิญฺจาปิ เอกํเยว ตํ อภิญฺญาจิตฺตํ เยน ปพฺพตํ นิมฺมิเนยฺย, อภิญฺญาปาทกสฺส ปน ฌานสฺส ลหุตรํ ฐปนํ, วุฏฺฐานญฺจ อิธ นิทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ''เอตฺตกา อิทฺธิมนฺตา เอกํ อุปฏฺฐากํ ครุฬโต รกฺขิตุํ น สกฺขึสู''ติ คารยฺหา อสฺสามฯ

อาวชฺชนานนฺตรานีติ อาวชฺชนวสีภาวาย ยถากฺกมํ วิตกฺกาทีนํ ฌานงฺคานํ อาวชฺชนาย ปรโต ยานิ ชวนานิ ปวตฺตานิ, ตานิ เตสํ ปจฺจเวกฺขณานิฯ ยทเคฺคน อาวชฺชนวสีสิทฺธิ, ตทเคฺคน ปจฺจเวกฺขณาวสีสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

ทุติยชฺฌานกถาวณฺณนา

๗๙. นีวรณปฺปหานสฺส ตปฺปฐมตาย **อาสนฺนนีวรณปจฺจตฺถิกา**ฯ ถูลํ นาม วิปุลมฺปิ เผคฺคุ วิย สุขภญฺชนียนฺติ อาห **''โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา''**ติฯ **สนฺตโต มนสิ กริตฺวา**ติ ปฐมชฺฌานํ วิย อโนฬาริกงฺคตฺตา, สนฺตธมฺมสมงฺคิตาย จ ''สนฺต''นฺติ มนสิ กตฺวาฯ เย หิ ธมฺมา ทุติยชฺฌาเน ปีติสุขาทโย, กามํ เต ปฐมชฺฌาเนปิ สนฺติ, เตหิ ปน เต สนฺตตรา เจว ปณีตตรา จ ภวนฺตีติฯ **นิกนฺตินฺ**ติ นิกามนํ, อเปกฺขนฺติ อโตฺถฯ **ปริยาทายา**ติ เขเปตฺวาฯ **จตฺตาริ ปญฺจา**ติ วา-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐฯ ทุติยชฺฌานํ เอตสฺส อตฺถีติ ทุติยชฺฌานิกํฯ **วุตฺตปฺปการาเนวา**ติ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตปฺปการานิเยว, ปริกมฺมาทินามกานีติ อโตฺถฯ

๘๐. **วูปสมา**ติ วูปสมเหตุ, **วูปสโม**ติ เจตฺถ ปหานํ อธิเปฺปตํ, ตญฺจ วิตกฺกวิจารานํฯ อติกฺกโม อตฺถโต ทุติยชฺฌานกฺขเณ อนุปฺปาโทติ อาห **''สมติกฺกมา''**ติอาทิฯ กตเมสํ ปเนตฺถ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม อธิเปฺปโต, กึ ปฐมชฺฌานิกานํ, อุทาหุ ทุติยชฺฌานิกานนฺติฯ กิเญฺจตฺถ ยทิ ปฐมชฺฌานิกานํ, นตฺถิ เตสํ วูปสโมฯ น หิ กทาจิ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารรหิตํ อตฺถิฯ อถ

ทุติยชฺฌานิกานํ, เอวมฺปิ นเตฺถว วูปสโม, สเพฺพน สพฺพํ เตสํ ตตฺถ อภาวโตติ? วุจฺจเต – เยหิ วิตกฺกวิจาเรหิ ปฐมชฺฌานสฺส โอฬาริกตา, เตสํ สมติกฺกมา ทุติยสฺส ฌานสฺส สมธิคโม, น สภาวโต อโนฬาริกานํ ผสฺสาทีนํ สมติกฺกมาติ อยมเตฺถ "วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา"ติ เอเตน ทีปิโตฯ ตสฺมา "กึ ปฐมชฺฌานิกานํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม อิธาธิเปฺปโต, อุทาหุ ทุติยชฺฌานิกาน"นฺติ เอทิสี โจทนา อโนกาสาวฯ ยสฺมา ทิฏฺฐาทีนวสฺส ตํตํฌานกฺขเณ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนํ วูปสมนํ อธิเปฺปตํฯ วิตกฺกาทโย เอว ฌานงฺคภูตา ตถา กรียนฺติ, น ตํสมฺปยุตฺตา ผสฺสาทโย, ตสฺมา วิตกฺกาทีนํเยว วูปสมาทิวจนํ ญายาคตํฯ ยสฺมา ปน วิตกฺกาทีนํ วิย ตํสมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ เอเตน "เอตํ โอฬาริก"นฺติ อาทีนวทสฺสนํ สุเตฺต อาคตํ, ตสฺมา อวิเสเสน วิตกฺกาทีนํ, ตํสหคตานญฺจ วูปสมาทิเก วตฺตเพฺพ วิตกฺกาทีนํเยว วูปสโม วุจฺจมาโน อธิกวจนํ อญฺญํ อตฺถํ โพเธตีติ กตฺวา กิญฺจิ วิเสสํ ทีเปตีติ ทเสฺสตุํ **อฏฺฐกถายํ "โอฬาริกสฺส ปนา"**ติ อาทิ คหิตนฺติ อิธ "เยหิ วิตกฺกวิจาเรหี"ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ "ปีติยา จ วิราคา"ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา วิตกฺกวิจารปีติสุขสมติกฺกมวจนานิ โอฬาริโกฬาริกงฺคสมติกฺกมา ทุติยาทิอธิคมทีปกานีติ เตสํ เอกเทสภูตํ วิตกฺกวิจารสมติกฺกมวจนํ ตํทีปกํ วุตฺตํฯ วิสุํ วิสุํ ฐิเตปิ หิ วิตกฺกวิจารสมติกฺกมวจนาทิเก ปเหยฺยงฺคนิเทฺทสตาสามเญฺญน จิเตฺตน สมูหโต คหิเต วิตกฺกวิจารวูปสมวจนสฺส ตเทกเทสตา ทฏฺฐพฺพาฯ อยญฺจ อโตฺถ อวยเวน สมุทาโยปลกฺขณนเยน วุโตฺตฯ อถ วา วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนเนว ตํสมติกฺกมา ทุติยาธิคมทีปเกน ปีติวิราคาทิวจนานํ ปีติอาทิสมติกฺกมา ตติยาทิอธิคมทีปกตา ทีปิตา โหตีติ ตสฺส ตํทีปกตา วุตฺตาฯ

นิยกชฺฌตฺตมธิเปฺปตํ น อชฺฌตฺตชฺฌตฺตาทิฯ ตตฺถ การณมาห **"วิภเงฺค ปนา"**ติ อาทิฯ **นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิยา**ติ นีลโยคโต วตฺถํ นีลํ วิยาติ อธิปฺปาโยฯ เยน สมฺปสาทเนน โยคา ฌานํ **สมฺปสาทนํ**ฯ ตสฺมึ ทสฺสิเต "สมฺปสาทนํ ฌาน"นฺติ สมานาธิกรณนิเทฺทเสเนว ตํโยคา ฌาเน ตํสทฺทปฺปวตฺติ ทสฺสิตาติ อวิโรโธ ยุโตฺตฯ เอโกทิภาเว กถนฺติ เอโกทิมฺหิ ทสฺสิเต เอโกทิภาวํ ฌานนฺติ สมานาธิกรณนิเทฺทเสเนว ฌานสฺส เอโกทิวฑฺฒนตา วุตฺตา โหตีติ เจ? "เอโกทิภาว"นฺติ ปทํ อุทฺธริตฺวา เอโกทิสฺส นิเทฺทโส น กาตโพฺพ สิยาติ เอโกทิภาวสโทฺท เอว สมาธิมฺหิ ปวโตฺต สมฺปสาทนสโทฺท วิย ฌาเน ปวตฺตตีติ ยุตฺตํฯ **อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป**ติ "เจตโส สมฺปสาทยตี"ติ เอตสฺมึ ปเกฺข "เจตโส"ติ จ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **ปุริมสฺมิ**นฺติ "สมฺปสาทนโยคโต ฌานํ สมฺปสาทน"นฺติ วุตฺตปเกฺขฯ **เจตโส**ติ สมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ

เสโฏฺฐปิ โลเก "เอโก"ติ วุจฺจติ "ยาว ปเร เอกาหํ เต กโรมี"ติอาทีสุฯ เอโก อทุติโย "เอกากีภิ ขุทฺทเกหิ ชิต"นฺติอาทีสุ อสหายโตฺถปิ เอก-สโทฺท ทิโฏฺฐติ อาห **"เอโก อสหาโย หุตฺวา"**ติฯ สทฺธาทโยปิ กามํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สาธารณโต, อสาธารณโต จ ปจฺจยา โหนฺติเยว, สมาธิ ปน ฌานกฺขเณ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อวิเกฺขปลกฺขเณ อินฺทฏฺฐกรเณน สาติสยํ ปจฺจโย โหตีติ ทเสฺสโนฺต **"สมฺปยุตฺตธเมฺม...เป.... อธิวจน"**นฺติ อาหฯ

"สมฺปสาทนํ , เจตโส เอโกทิภาว"นฺติ วิเสสนทฺวยํ ฌานสฺส อติสยวจนิจฺฉาวเสน คหิตํฯ สฺวายมติสโย ยถา อิมสฺมึ ฌาเน ลพฺภติ, น ตถา ปฐมชฺฌาเนติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **"นนุ จา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อารมฺมเณ อาหนนปริยาหนนวเสน, อนุมชฺชนอนุโยชนวเสน จ ปวตฺตมานา ธมฺมา สติปิ นีวรณปฺปหาเนน กิเลสกาลุสฺสิยาปคเม สมฺปยุตฺตานํ กญฺจิ โขภํ กโรนฺตา วิย เตหิ จ เต น สนฺนิสินฺนา โหนฺตีติ วุตฺตํ **"วิตกฺกวิจารโกฺขเภน น สุปฺปสนฺน"**นฺติฯ ขุทฺทิกา อูมิโย **วีจิโย**ฯ มหติโย **ตรงฺคา**ฯ สติปิ อินฺทฺริยสมเตฺต, วีริยสมตาย จ เตเนว โข

เภน, สมฺปสาทาภาเวน จ **สมาธิปิ น สุฏฺฐุ ปากโฏ** พหเล วิย ชเล มจฺฉฯ ยถาวุตฺตโกฺขโภ เอว **ปลิโพโธฯ เอวํ วุเตฺตนา**ติ ยสฺสา สทฺธาย วเสน สมฺปสาทนํ, ยสฺสา จ จิเตฺตกคฺคตาย วเสน เอโกทิภาวนฺติ จ ฌานํ วุตฺตํฯ ตาสํ เอว ''สทฺทหนา''ติอาทินา ปวตฺติอาการสฺส วิเสสวิภาวนาวเสน วุเตฺตนฯ **เตน** วิภงฺคปาเฐนฯ ''สมฺปสาทนโยคโต, สมฺปสาทนโต วา สมฺปสาทนํ, เอโกทึ ภาเวตีติ เอโกทิภาวนฺติ ฌานํ วุตฺต''นฺติ เอวํ ปวตฺตา **อยํ อตฺถวณฺณนา น วิรุชฺฌติ**ฯ ยถา ปน อวิโรโธ, โส วุโตฺต เอวฯ

๘๑. **สนฺตา**ติ สมํ นิโรธํ คตาฯ **สมิตา**ติ ภาวนาย สมํ คมิตา นิโรธิตาฯ **วูปสนฺตา**ติ ตโต เอว สุฏฺฐุ อุปสนฺตาฯ **อตฺถงฺคตา**ติ อตฺถํ วินาสํ คตาฯ **อพฺภตฺถงฺคตา**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วเฑฺฒตฺวา วุตฺตํฯ **อปฺปิตา**ติ วินาสํ คมิตาฯ **โสสิตา**ติ ปวตฺติสงฺขาตสฺส สนฺตานสฺส อภาเวน โสสํ สุกฺขภาวํ อิตาฯ **พฺยนฺติกตา**ติ วิคตนฺตกตาฯ

อยมโตฺถติ ภาวนาย ปหีนตฺตา วิตกฺกวิจารานํ อภาโวฯ โจทเกน วุตฺตมตฺถํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปริหริตุํ ''เอวเมตํ สิโทฺธวายมโตฺถ''ติ วตฺวา **''น ปเนต''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ ''วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา''ติ เอตํ วจนํฯ **ตทตฺถทีปก**นฺติ ตสฺส วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส ทีปกํฯ อยเมฺหตฺถ อโตฺถ – ทุติยชฺฌานาทิอธิคมูปายทีปเกน อชฺฌตฺตสมฺปสาทนตาย, เจตโส เอโกทิภาวตาย จ เหตุทีปเกน, อวิตกฺกอวิจารภาวเหตุทีปเกน จ วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนเนว วิตกฺกวิจาราภาโว ทีปิโตติ กึ ปุน อวิตกฺกอวิจารวจเนน กเตนาติ? น, อทีปิตตฺตาฯ น หิ วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนน วิตกฺกวิจารานํ อปฺปวตฺติ วุตฺตา โหติฯ วิตกฺกวิจาเรสุ หิ ตณฺหาปฺปหานํ เอเตสํ วูปสมนํ, เย จ สงฺขาเรสุ ตณฺหาปฺปหานํ กโรนฺติ, เตสุ มเคฺคสุ, ปหีนเตฺณหสุ จ ผเลสุ สงฺขารปวตฺติ โหติ เอว , เอวเมวิธาปิ วิกฺขมฺภิตวิตกฺกวิจารตเณฺหสฺส ทุติยชฺฌานสฺส วิตกฺกวิจารสมฺปโยโค ปุริเมน น นิวาริโต สิยาติ ตํนิวารณตฺถํ, อาวชฺชิตุกามตาทิอติกฺกโมว เตสํ วูปสโมติ ทสฺสนตฺถญฺจ **''อวิตกฺกํ อวิจาร''**นฺติ วุตฺตํฯ **ปฐมมฺปี**ติ ปฐมํ ฌานมฺปิฯ

''ทุติยํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ทุติย''นฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ **น ตถา อิมสฺส วิตกฺกวิจารา**ติ ยถา ปฐมชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณ นีวรณานิ ปหียนฺติ, ตถา อิมสฺส ทุติยชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณ วิตกฺกวิจารา น ปหียนฺติ อสํกิลิฏฺฐสภาวตฺตา, อุปจารภาวนาย จ เต ปหาตุํ อสมตฺถภาวโตฯ ยทิปิ ตาย เตสุ ตณฺหา ปหียติ, น ปน สวิเสสํฯ สวิเสสญฺหิ ตตฺถ ตณฺหาปฺปหานํ อปฺปนาย เอว โหติฯ เตน วุตฺตํ **''อปฺปนากฺขเณเยวา''**ติอาทิฯ ปหานงฺคตาปิ อติสยปฺปหานวเสเนว เวทิตพฺพา ยถา นีวรณานํ ปฐมชฺฌานสฺสฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ติวงฺคเมเวตํ ฌานํ, ตสฺมาฯ **ต**นฺติ วิภเงฺค วจนํฯ รถสฺส ปญฺจงฺคิกมฺพลํ วิย สมฺปสาโท ฌานสฺส ปริกฺขาโร, น ฌานงฺคนฺติ อาห **''สปริกฺขารํ ฌานํ ทเสฺสตุ''**นฺติฯ

ตติยชฺฌานกถาวณฺณนา

๘๒. **อุปฺปิลาวิต**นฺติ กามญฺจายํ ปริเคฺคเหสุ อปริจฺจตฺตเปมสฺส อนาทีนวทสฺสิโน ตณฺหาสหคตาย ปีติยา ปวตฺติอากาโร, อิธ ปน ทุติยชฺฌานปีติ อธิเปฺปตาฯ ตถาปิ สพฺพโส ปีติยํ อวิรตฺตํ, สาปิ อนุพเนฺธยฺยาติ วุตฺตํฯ อุปฺปิลาวิตํ วิยาติ วา **อุปฺปิลาวิตํ**ฯ อาทีนวํ หิ ตตฺถ ปากฏตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๘๓. วิรชฺชนํ **วิราโค**ฯ ตํ ปน วิรชฺชนํ นิพฺพินฺทนมุเขน หีฬนํ วา ตปฺปฏิพทฺธราคปฺปหานํ วาติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **''วุตฺตปฺปการาย ปีติยา ชิคุจฺฉนํ วา สมติกฺกโม วา''**ติ อาหฯ **วุตฺตปฺ**

ปการายาติ ‘‘ยเทว ตตฺถ ปีตี’’ติอาทินา วุตฺตปฺปการายฯ **สมฺปิณฺฑนํ** สมุจฺจโยฯ

มโคฺคติ อุปาโยฯ **ตทธิคมายา**ติ ตติยมคฺคาธิคมายฯ

๘๔. **อุปปตฺติโต**ติ สมวาหิตภาเวน ปติรูปโตฯ ฌานุเปกฺขาปิ สมวาหิตเมว อโนฺตนีตํ กตฺวา ปวตฺตตีติ อาห **‘‘สมํ ปสฺสตี’’**ติฯ **วิสทายา**ติ ปริพฺยตฺตาย สํกิเลสวิคเมนฯ **วิปุลายา**ติ มหติยา สาติสยํ มหคฺคตภาวปฺปตฺติยาฯ **ถามคตายา**ติ ปีติวิคเมน ถิรภาวปฺปตฺตายฯ

ปริสุทฺธปกติ ขีณาสวปกติ นิกฺกิเลสตาฯ สเตฺตสุ กมฺมสฺสกตาทสฺสนเหตุโก สมภาวทสฺสนากาโร มชฺฌตฺตากาโร **พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา**ฯ

สหชาตธมฺมานนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ สมปฺปวตฺติยา ภาวนาย วีถิปฏิปนฺนาย อลีนานุทฺธตา นิรสฺสาทตาย ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ พฺยาปาราภาวโต สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ มชฺฌตฺตาการภูตา **โพชฺฌงฺคุเปกฺขา**ฯ

อุเปกฺขานิมิตฺตนฺติ เอตฺถ ลีนุทฺธจฺจปกฺขปาตรหิตํ มชฺฌตฺตํ วีริยํ อุเปกฺขาฯ ตเทว ตํ อาการํ คเหตฺวา ปวเตฺตตพฺพสฺส ตาทิสสฺส วีริยสฺส นิมิตฺตภาวโต อุเปกฺขานิมิตฺตํ ภาวนายสมปฺปวตฺติกาเล อุเปกฺขียตีติ อุเปกฺขา, วีริยเมว อุเปกฺขา **วีริยุเปกฺขา**ฯ

‘‘ปฐมํ ฌานํ ปฏิลาภตฺถาย นีวรเณ…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติํ ปฏิลาภตฺถาย อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๗) เอวมาคตา อิมา **อฏฺฐ สมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ**ฯ ‘‘โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธิํ คติํ นิพฺพตฺติํ อุปปตฺติํ ชาติํ ชรํ พฺยาธิํ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํฯ โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ…เป…. อรหตฺตมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ…เป…. อุปายาสํ…เป…. อรหตฺตผลสมาปตฺตตฺถาย สุญฺญตาวิหารสมาปตฺตตฺถาย อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธิํ คติํ นิพฺพตฺติํ อุปปตฺติํ ชาติํ ชรํ พฺยาธิํ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณ’’นฺติ เอวมาคตา อิมา **ทส วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ**ฯ เอตฺถ จ ปฐมชฺฌานาทีหิ วิกฺขมฺภิตานิ นีวรณวิตกฺกวิจาราทีนิ ปฏิสงฺขาย สภาวโต อุปปริกฺขิตฺวา สนฺนิฏฺฐานวเสน ติฏฺฐมานา **นีวรณาทิปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา** ทิฏฺฐาทีนวตฺตา เตสํ **คหเณ** อุปฺปาทเน อชฺฌุเปกฺขนฺตี วิปสฺสนาปญฺญา คหเณ **มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา**ฯ

ตตฺถ **อุปฺปาท**นฺติ ปุริมกมฺมปจฺจยา ขนฺธานํ อิธ อุปฺปตฺติมาหฯ **ปวตฺต**นฺติ ตถาอุปฺปนฺนสฺส ปวตฺติํฯ **นิมิตฺต**นฺติ สพฺพมฺปิ เตภูมกสงฺขารคตํ นิมิตฺตภาเวน อุปฏฺฐานโตฯ **อายูหน**นฺติ อายติํ ปฏิสนฺธิเหตุภูตํ กมฺมํฯ **ปฏิสนฺธิ**นฺติ อายติํ อุปฺปตฺติํฯ **คติ**นฺติ ยาย คติยา สา ปฏิสนฺธิ โหติฯ **นิพฺพตฺติ**นฺติ ขนฺธานํ นิพฺพตฺตนํฯ **อุปปตฺติ**นฺติ ‘‘สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๗๒) เอตฺถ ‘‘อุปปนฺนสฺสา’’ติ วุตฺตวิปากปฺปวตฺติํฯ **ชาติ**นฺติ ชราทีนํ ปจฺจยภูตํ ภวปจฺจยา ชาติํฯ **ชราพฺยาธิมรณา**ทโย ปากฏา เอวฯ เอตฺถ จ อุปฺปาทาทโย ปเญฺจว สงฺขารุเปกฺขาญาณสฺส วิสยวเสน วุตฺตา, เสสา เตสํ เววจนวเสนฯ ‘‘นิพฺพตฺติ, ชาตี’’ติ อิทญฺหิ ทฺวยํ อุปฺปาทสฺส เจว ปฏิสนฺธิยา จ เววจนํ, ‘‘คติ, อุปปตฺติ จา’’ติ อิทํ ทฺวยํ ปวตฺตสฺส, ชราทโย นิมิตฺตสฺสาติ เวทิตพฺพํฯ อปฺปณิหิตวิโมกฺขวเสน มคฺคุปฺปตฺติเหตุภูตา จตโสฺส, ตถา ผลสมาปตฺติยา จตโสฺส, สุญฺญตวิหารอนิมิตฺตวิหารวเสน เทฺวติ ทส สงฺขารุเปกฺขาฯ

ยาติ วิปสฺสนาปญฺญาฯ **ยทตฺถี**ติ ยํ อนิจฺจาทิลกฺขณตฺตยํ อุปลพฺภติฯ **ยํ ภูตนฺ**ติ ยํ ปจฺจยนิพฺพตฺตตฺตา ภูตํ ขนฺธปญฺจกํฯ **ตํ ปชหตี**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิจฺจสญฺญาทโย ปชหโนฺต สมฺมเทว ทิฏฺฐาทีนวตฺตา ตปฺปฏิพทฺธจฺฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหติ, ยถา อายตึ อาทานํ น โหติ, ตถา ปฏิปตฺติยา ปชหติฯ ตถาภูโต จ ตตฺถ **อุเปกฺขํ ปฏิลภติฯ วิจินเน**ติ อนิจฺจาทิวเสน สมฺมสเนปิฯ

สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สมปฺปวตฺติเหตุตาย **สมวาหิตภูตา**ฯ นีวรณวิตกฺกวิจาราทิสพฺพปจฺจนีเกหิ วิมุตฺตตฺตา **สพฺพปจฺจนีกปริสุทฺธา**ฯ เตสํ วูปสนฺตตฺตา **ปจฺจนีกวูปสมเนปิ อพฺยาปารภูตา** อพฺยาปารภาเวน ปวตฺตา, อพฺยาปารตํ วา ปตฺตาฯ

ยทิ อตฺถโต เอกา, กถมยํ เภโทติ อาห **“เตน เตนา”**ติอาทิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สติปิ สภาวโต อเภเท เยหิ ปน ปจฺจยวิเสเสหิ สฺวายมิมาสํ อวตฺถาเภโท, เตสํ เอกชฺฌํ อปฺปวตฺติโต น ตาสํ อเภโท, เอกชฺฌํ วา ปวตฺติ, ตสฺมาฯ เตนาห **“ยตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา”**ติอาทิฯ

เอกีภาโวติ เอกตาฯ สติปิ มชฺฌตฺตาภาวสามญฺญ วิสยเภเทน ปนสฺสา เภโทฯ ยมตฺถํ สนฺธาย **“กิจฺจวเสน ทุวิธา ภินฺนา”**ติ วุตฺตํ, ตํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ **อยํ วิปสฺสนุเปกฺขา**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ **ปาฬิยํ** ‘‘ยทตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ ปชหติ, อุเปกฺขํ ปฏิลภตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๗๑; อ. นิ. ๗.๕๕)ฯ ตตฺถ **ยทตฺถิ ยํ ภูตนฺ**ติ ขนฺธปญฺจกํ, ตํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาเณน ปชหติฯ ทิฏฺฐโสวตฺติกตฺตยสฺส สพฺพลกฺขณวิจินเน วิย ทิฏฺฐลกฺขณตฺตยสฺส ภูตสฺส สงฺขารลกฺขณวิจินเน อุเปกฺขํ ปฏิลภติฯ สงฺขารานํ อนิจฺจาทิลกฺขณสฺส สุทิฏฺฐตฺตา เตสํ วิจินเน มชฺฌตฺตภูตาย **วิปสฺสนุเปกฺขาย สิทฺธาย** ตถา ทิฏฺฐาทีนวานํ เตสํ คหเณปิ อชฺฌุเปกฺขนา **สิทฺธาว โหติ,** สพฺพโส วิสงฺขารนินฺนตฺตา อชฺฌาสยสฺสฯ

อนาโภครสาติ ปณีตสุเขปิ ตสฺมึ อวนติปฏิปกฺขกิจฺจาติ อโตฺถฯ **อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานา**ติ สติปิ สุขปารมิปฺปตฺติยํ ตสฺมึ สุเข อพฺยาวฏา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺฐติ, สมฺปยุตฺตานํ วา ตตฺถ อพฺยาปารํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ อโตฺถฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ โขภํ, อุปฺปิลวญฺจ อาวหเนฺตหิ วิตกฺกาทีหิ อภิภูตตฺตา **อปริพฺยตฺตํฯ ตตฺถ** ตตฺรมชฺฌตฺตตาย **กิจฺจํ**ฯ ตทภาวโต **อิธ ปริพฺยตฺตํ**ฯ

นิฏฺฐิตา ‘‘อุเปกฺขโก จ วิหรตี’’ติ เอตสฺส

สพฺพโส อตฺถวณฺณนาฯ

๘๕. **“สรตีติ สโต”**ติ ปทสฺส กตฺตุสาธนตมาหฯ **สมฺปชานาตี**ติ สมฺมเทว ปชานาติฯ สรณํ จินฺตนํ อุปฏฺฐานํ ลกฺขณเมติสฺสาติ **สรณลกฺขณา**ฯ สมฺมุสฺสนปฏิปกฺโข อสมฺมุสฺสนํ, ตํ กิจฺจํ เอติสฺสาติ **อสมฺมุสฺสนรสา**ฯ กิเลเสหิ อารกฺขา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺฐติ, ตโต วา อารกฺขํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา**ฯ อสมฺมุยฺหนํ สมฺมเทว ปชานนํ, สโมฺมหปฏิปโกฺข วา **อสโมฺมโหฯ ตีรณํ** กิจฺจสฺส ปารคมนํฯ **ปวิจโย** วีมํสาฯ

กามํ อุปจารชฺฌานาทีนิ อุปาทาย ปฐมทุติยชฺฌานานิปิ สุขุมาเนว, อิมํ ปน อุปริฌานํ อุปาทาย **“โอฬาริกตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ สา จ โอฬาริกตา วิตกฺกาทิถูลงฺคตาย เวทิตพฺพาฯ เกจิ ‘‘พหุเจตสิกตายา’’ติ จ วทนฺติ ฯ **คติ สุขา โหติ** ตตฺถ ฌาเนสูติ อธิปฺปาโยฯ **อพฺยตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชญฺญกิจฺจํ** ‘‘อิทํ นาม ทุกฺกรํ กรียตี’’ติ วตฺตพฺพสฺส อภาวโตฯ **โอฬาริกงฺคปฺปหา**

เนน สุขุมตฺตาติ อยมโตฺถ กามํ ทุติยชฺฌาเนปิ สมฺภวติ, ตถาปิ เยภุเยฺยน อวิปฺปโยคีภาเวน วตฺตมาเนสุ ปีติสุเขสุ ปีติสงฺขาตสฺส โอฬาริกงฺคสฺส ปหาเนน สุขุมตาย อิธ สาติสโย สติสมฺปชญฺญพฺยาปาโรติ วุตฺตํ **"ปุริสสฺสา"**ติอาทิฯ **ปุนเทว ปีตึ อุปคจฺเฉยฺยา**ติ หานภาคิยํ ฌานํ สิยา ทุติยชฺฌานเมว สมฺปชฺเชยฺยาติ อโตฺถฯ เตนาห **"ปีติสมฺปยุตฺตเมว สิยา"**ติฯ **"อิทญฺจ อติมธุรํ สุข"**นฺติ ตติยชฺฌานสุขํ สนฺธายาหฯ อติมธุรตา จสฺส ปหาโสทคฺยสภาวาย ปีติยา อภาเวเนว เวทิตพฺพาฯ **อิท**นฺติ "สโต, สมฺปชาโน"ติ ปททฺวยํฯ

ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺตติ ยสฺมา ตสฺส ฌานสมงฺคิโน ยํ นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ, ตํ โส ปฏิสํเวเทยฺยฯ **ยํ วา ต**นฺติ อถ วา ยํ ตํ ยถาวุตฺตํ **นามกายสมฺปยุตฺตํ สุขํฯ ตํสมุฏฺฐาเนน** ตโต สมุฏฺฐิเตน **อติปณีเตน รูเปน อสฺส** ฌานสมงฺคิโน **รูปกาโย ยสฺมา ผุโฏฯ ยสฺส** รูปกายสฺส **ผุฏตฺตา ฌานา วุฏฺฐิโตปิ** ฌานสมงฺคี กายิกํ **สุขํ ปฏิสํเวเทยฺย**ฯ ตสฺมา **เอตํ** เจตสิกกายิกสุขปฏิสํเวทนสงฺขาตํ **อตฺถํ** ทเสฺสโนฺต **"สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ อาหา"**ติ โยชนาฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – นามกาเยน เจตสิกสุขํ, กายิกสุขเหตุรูปสมุฏฺฐาปเนน กายิกสุขญฺจ ฌานสมงฺคี ปฏิสํเวเทตีติ วุจฺจติฯ **ผุฏตฺตา**ติ พฺยาปิตตฺตาติ อโตฺถฯ ยถา หิ อุทเกน ผุฏสรีรสฺส ตาทิเส นาติปจฺจนีเก วาตาทิโผฏฺฐเพฺพ ผุเฏ สุขํ อุปฺปชฺชติ, เอวเมเตหิ ผุฏสรีรสฺสาติฯ อปโร นโย – **สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี**ติ เอตฺถ กถมาโภเคน วินา สุขปฏิสํเวทนาติ โจทนายํ "กิญฺจาปิ…เป.… เอวํ สเนฺตปี"ติฯ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ, ตสฺมา สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ โยชนาฯ อิทานิ สหาปิ อาโภเคน สุขปฏิสํเวทนํ ทเสฺสตุํ **"ยํ วา ต"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๘๖. **ย**นฺติ เหตุอเตฺถ นิปาโต, ยสฺมาติ อโตฺถฯ เตนาห **"ยํฌานเหตู"**ติฯ **"อาจิกฺขนฺตี"**ติอาทีนิ ปทานิ กิตฺตนตฺถานีติ อธิปฺปาเยนาห **"ปสํสนฺตีติ อธิปฺปาโย"**ติฯ **กินฺตี**ติ ปสํสนาการปุจฺฉาฯ เอทิเสสุ ฐาเนสุ สติคฺคหเณเนว สมฺปชญฺญมฺปิ คหิตํ โหตีติ อิธ ปาฬิยํ สติยา เอว คหิตตฺตา เอวํ อุปฏฺฐิตสติตาย **"สติมา"** อิเจฺจว วุตฺตํ, "สมฺปชาโน"ติ เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา วาฯ

ฌานกฺขเณ เจตสิกสุขเมว ลพฺภตีติ **"สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทตี"**ติ จ วุตฺตํฯ **ตติยนฺติ คณนานุปุพฺพตา**ติ อิโต ปฏฺฐาย ทุติยตติยชฺฌานกถาหิ อวิเสโส, วิเสโส จ วุโตฺตติฯ

จตุตฺถชฺฌานกถาวณฺณนา

๘๗. อิทานิ นิพฺพตฺติตวิเสสํ ทเสฺสโนฺต **"อยํ ปน วิเสโส"**ติ วตฺวา **"ยสฺมา"**ติอาทิมาหฯ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย น โหติ, อนิเฏฺฐ ฐาเน ปทนฺตรสงฺคหิตสฺส อาเสวนปจฺจยตฺตาภาวโตฯ **อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อุปฺปชฺชิตพฺพํ** สาติสยํ สุขวิราคภาวนาภาวโตฯ **ตานี**ติ อปฺปนาวีถิยํ ชวนานิ สนฺธายาหฯ

๘๘. **"ปุเพฺพวา"**ติ วุตฺตตฺตา กทา ปน เตสํ ปหานํ โหตีติ โจทนายํ อาห **"จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณ"**ติฯ เอวํ เวทิตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ปหานกฺกโม** นาม ปหายกธมฺมานํ อุปฺปตฺติปฏิปาฏิฯ เตน ปน วุจฺจมาเน "ทุกฺขํ โทมนสฺสํ สุขํ โสมนสฺส"นฺติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ กสฺมา อิโต อญฺญถา วจนนฺติ อาห **"อินฺทฺริยวิภเงฺค"**ติอาทิฯ อถ กสฺมา ฌาเนเสฺวว นิโรโธ วุโตฺตติ สมฺพโนฺธฯ

กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยนฺติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํฯ **กตฺถ จ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี**ติ นิโรธฎฺฐานํ ปุจฺฉติฯ เตน **“กตฺถา”**ติ ปุจฺฉายํ, **“เอตฺถา”**ติ วิสฺสชฺชเนปิ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ฌานานุภาวนิมิตฺตํ หิ อนุปฺปชฺชนฺตํ **“ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี”**ติ วุตฺตํฯ **อติสยนิโรโธ** สุฏฺฐุ ปหานํ อุชุปฏิปกฺเขน วูปสโมฯ

นานาวชฺชเนติ เยน อาวชฺชเนน อปฺปนาวีถิ, ตโต ภินฺนาวชฺชเน, อเนกาวชฺชเน วาฯ อปฺปนาวีถิยญฺหิ อุปจาโร เอกาวชฺชโน, อิตโร อเนกาวชฺชโน อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺตนโตฯ วิสมนิสชฺชาย อุปฺปนฺนกิลมโถ **วิสมาสนุปตาโปฯ ปีติผรเณนา**ติ ปีติยา ผรณรสตฺตา, ปีติสมุฏฺฐานานํ วา ปณีตรูปานํ กายสฺส พฺยาปนโต วุตฺตํฯ เตนาห **“สโพฺพ กาโย สุโขกฺกโนฺต โหตี”**ติฯ **วิตกฺกวิจารปจฺจเยปีติ ปิ**-สโทฺท อฎฺฐานปฺปยุโตฺต, โส ‘‘ปหีนสฺสา’’ติ เอตฺถ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตโพฺพ ‘‘ปหีนสฺสาปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺสา’’ติฯ เอตํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ตสฺส มยฺหํ อติจิรํ วิตกฺกยโต วิจารยโต กาโยปิ กิลมิจิตฺตมฺปิ อุหญฺญี’’ติ วจนโต กายจิตฺตเขทานํ วิตกฺกวิจารปฺปจฺจยตา เวทิตพฺพา ฯ ‘‘วิตกฺกวิจารภาเว อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสินฺทฺริย’’นฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตี**ติ ตตฺถ ทุติยชฺฌานูปจาเร อสฺส โทมนสฺสสฺส อุปฺปตฺติ ภเวยฺยฯ

เอตฺถ จ ยเทเก ‘‘ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตี’’ติ วทเนฺตน ฌานลาภีนมฺปิ โทมนฺสสุปฺปตฺติ อตฺถีติ ทสฺสิตํ โหติฯ เตน จ อนีวรณสภาโว โลโภ วิย โทโสปิ อตฺถีติ ทีเปติฯ น หิ โทเสน วินา โทมนสฺสํ ปวตฺตติฯ น เจตฺถ **ปฏฺฐานปาฬิยา** วิโรโธ จิเนฺตตโพฺพฯ ยสฺมา ตตฺถ ปริหีนํ ฌานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานํ โทมนสฺสํ ทสฺสิตํ, อปริหีนชฺฌานมารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมานสฺส โทมนสฺสสฺส อสมฺภวโตฯ ฌานลาภีนํ สพฺพโส โทมนสฺสํ นุปฺปชฺชตีติ จ น สกฺกา วตฺตุํ, อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน อปิ ตสฺส อุปฺปนฺนตฺตาฯ น เหว โข โส ปหีนชฺฌาโน อโหสีติ วทนฺติ, ตํ อยุตฺตํ อนีวรณสภาวสฺส โทสสฺส อภาวโตฯ ยทิ สิยา, รูปารูปาวจรสตฺตานมฺปิ อุปฺปเชฺชยฺย, น จ อุปฺปชฺชติฯ ตถา หิ ‘‘อรูเป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ ถินมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจนีวรณํ อวิชฺชานีวรณ’’นฺติอาทีสุ พฺยาปาทกุกฺกุจฺจนีวรณานิ อนุทฺธฏานิฯ น เจตฺถ นีวรณตฺตา ปริหาโร, กามจฺฉนฺทาทีนมฺปิ อนีวรณานํเยว นีวรณสทิสตาย นีวรณปริยายสฺส วุตฺตตฺตาฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน อปิ ตสฺส อุปฺปนฺนตฺตา’’ติ, ตมฺปิ อการณํ อุปฺปชฺชมาเนน จ โทมนเสฺสน ฌานโต ปริหายนโตฯ ลหุเกน ปน ปจฺจเยน ปริหีนํ ตาทิสา อปฺปกสิเรเนว ปฏิปากติกํ กโรนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตี’’ติ อิทํ ปน ปริกปฺปวจนํ อุปจารกฺขเณ โทมนสฺสสฺส อปฺปหีนภาวทสฺสนตฺถํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘น เตฺวว อโนฺตอปฺปนาย’’นฺติฯ ยทิ ปน ตทา โทมนสฺสํ อุปฺปเชฺชยฺย, ปฐมชฺฌานมฺปิสฺส ปริหีนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปหีนมฺปิ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ปีติ วิย น ทูเรติ กตฺวา **“อาสนฺนตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ นานาวชฺชนูปจาเร ปหีนมฺปิ ปหานงฺคํ ปฏิปกฺเขน อวิหตตฺตา อนฺตรนฺตรา อุปฺปเชฺชยฺย วาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อปฺปนาปฺปตฺตายา”**ติ อาทิมาหฯ ตาทิสาย อาเสวนาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา ยถา **มคฺควีถิโต ปุเพฺพ เทฺว ตโย ชวนวารา สทิสานุปสฺสนาว ปวตฺตนฺติ,** เอวมิธาปิ อปฺปนาวารโต ปุเพฺพ เทฺว ตโย ชวนวารา อุเปกฺขาสหคตาว ปวตฺตนฺตีติ วทนฺติฯ

สมาหฏาติ สมานีตา, สงฺคเหตฺวา วุตฺตาติ อโตฺถฯ สุขทุกฺขานิ วิย อโนฬาริกตฺตา อวิภูตตาย **สุขุมาฯ** ตโต เอว อนุมินิตพฺพสภาวตฺตา **ทุวิเญฺญยฺยาฯ ทุฏฺฐสฺสา**ติ ทุฏฺฐปโยคสฺส, ทุทฺทมฺมสฺสาติ อโตฺถฯ **สกฺกา โหติ เอสา คาหยิตุํ** อญฺญาโปหนนเยนาติ อธิปฺปาโยฯ

อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยาติ อิทเมว จตุตฺถชฺฌานํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปจฺจยทสฺสนตฺถนฺ**ติ อธิคมสฺส อุปายภูตปจฺจยทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **“ทุกฺขปฺปหานาทโย หิ ตสฺสา ปจฺจยา”**ติฯ **ทุกฺขปฺปหานาทโย**ติ จ โสปจารา ปฐมชฺฌานาทโยเวตฺถ อธิเปฺปตาฯ

ปหีนาติ วุตฺตา ‘‘ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา’’ติฯ **เอตา**ติ สุขาทโย เวทนาฯ

โสมนสฺสํ ราคสฺส ปจฺจโยฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘สุขาย โข, อาวุโส วิสาข, เวทนาย ราคานุสโย อนุเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ **โทมนสฺสํ โทสสฺส** ปจฺจโยฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ทุกฺขาย โข, อาวุโส วิสาข, เวทนาย ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติฯ **สุขาทิฆาเตนา**ติ สุขาทีนํ ปหาเนนฯ **อสฺส** ฌานสฺสฯ

น ทุกฺขนฺติ **อทุกฺขํ,** ทุกฺขวิธุรํฯ ยสฺมา ตตฺถ ทุกฺขํ นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ทุกฺขาภาเวนา”**ติฯ **อสุข**นฺติ เอตฺถปิ เอเสว นโยฯ **เอเตนา**ติ ทุกฺขสุขปฏิเกฺขปวจเนนฯ **“ปฏิปกฺขภูต”**นฺติ อิทํ อิธ ตติยเวทนาย ทุกฺขาทีนํ สมติกฺกมวเสน ปตฺตพฺพตฺตา วุตฺตํ, น กุสลากุสลานํ วิย อุชุวิปจฺจนีกตายฯ อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตสฺส มชฺฌตฺตารมฺมณสฺส, อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตํ วา มชฺฌตฺตากาเรน อนุภวนลกฺขณา **อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณา**ฯ ตโต เอว **มชฺฌตฺตรสาฯ อวิภูตปจฺจุปฏฺฐานา**ติ สุขทุกฺขานิ วิย น วิภูตาการา , ปิฏฺฐิปาสาเณ มิคคตมโคฺค วิย เตหิ อนุมาตพฺพา อวิภูตาการโปฏฺฐานาฯ สุขนิโรโธ นาม อิธ จตุตฺถชฺฌานูปจาโร, โส ปทฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **สุขนิโรธปทฏฺฐานา**ฯ

๘๙. **“อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ”**นฺติ ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปเนตํ สมาสปทนฺติ อาห **“อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธิ”**นฺติฯ สพฺพปจฺจนีกธมฺมปริสุทฺธาย ปจฺจนีกสมเนปิ อพฺยาวฏาย ปาริสุทฺธิอุเปกฺขาย วตฺตมานาย จตุตฺถชฺฌาเน สติ สมฺปหํสนปญฺญา วิย สุปริสุทฺธา, สุวิสทา จ โหตีติ อาห **“ยา จ ตสฺสา สติยา ปาริสุทฺธิ, สา อุเปกฺขาย กตา, น อเญฺญนา”**ติฯ ยทิ ตตฺรมชฺฌตฺตตา อิธ ‘‘อุเปกฺขา’’ติ อธิเปฺปตา, กถํ สติเยว ‘‘ปริสุทฺธา’’ติ วุตฺตาติ อาห **“น เกวล”**นฺติอาทิฯ

เอวมฺปิ กสฺมา อยเมว สติ ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธี’’ติ วุตฺตาติ อนุโยคํ สนฺธาย **“ตตฺถ กิญฺจาปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เหฏฺฐา ตีสุ ฌาเนสุ วิชฺชมานายปิ ตตฺรมชฺฌตฺตตาย ปจฺจนีกาภิภวโต, สหายปจฺจยเวกลฺลโต จ อปาริสุทฺธิ, ตถา ตํสมฺปยุตฺตานํฯ ตทภาวโต อิธ ปาริสุทฺธีติ อิมมตฺถํ รูปกวเสน ทเสฺสตุํ **“ยถา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สูริยปฺปภาภิภวา**ติ สูริยปฺปภาย อภิภุยฺยมานตฺตาฯ อติกฺขตาย จนฺทเลขา วิย รตฺติปิ โสมฺมสภาวา สภาคาย รตฺติยเมว จ จนฺทเลขา สมุชฺชลตีติ สา ตสฺสา สภาคาติ ทเสฺสโนฺต **“โสมฺมภาเวน จ อตฺตโน อุปการกเตฺตน วา สภาคาย รตฺติยา”**ติ อาหฯ

“เอกวีถิย”นฺติ อิทํ ตตฺถ โสมนสฺสสฺส เอกํเสน อภาวโต วุตฺตํ, น ตโต ปุริมตเรสุ เอกํเสน ภาวโตฯ ยถา ปน วิตกฺกาทโย ทุติยาทิชฺฌานกฺขเณเยว ปหียนฺติ, น เตสํ เอกวีถิยํ ปุริมชวเนสุ, น เอวเมตนฺติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **จตุกฺกชฺฌาเน**ติ จตุกฺกนยวเสน นิพฺพตฺติตชฺฌานจตุเกฺกฯ

ปญฺจกชฺฌานกถาวณฺณนา

๙๐. **ตตฺถา**ติ ปฐมชฺฌาเนฯ **จตุกฺกนยสฺส ทุติยชฺฌาเน วิยา**ติ จตุกฺกนยสมฺพนฺธินิ ทุติยชฺฌาเน วิยฯ **ตํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา**ติ จตุกฺกนเย ทุติยํ ''อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ, อวิตกฺกํ อวิจาร''นฺติ จ เอวํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา **ปญฺจกนเย ทุติยเญฺจว ตติยญฺจ โหติ** อภิธมฺมติ (ธ. ส. ๑๖๘) อธิปฺปาโยฯ สุตฺตเนฺตสุ ปน สรูปโต ปญฺจกนโย น คหิโตฯ

กสฺมา ปเนตฺถ นยทฺวยวิภาโค คหิโตติ? อภิธมฺม นยทฺวยวเสน ฌานานํ เทสิตตฺตาฯ กสฺมา จ ตตฺถ ตถา ตานิ เทสิตานิ? ปุคฺคลชฺฌาสยโต, เทสนาวิลาสโต จฯ สนฺนิปติตเทวปริสาย กิร เยสํ ยถาเทสิเต ปฐมชฺฌาเน วิตกฺโก เอว โอฬาริกโต อุปฎฺฐาสิ, อิตเร สนฺตโตฯ เตสํ อชฺฌาสยวเสน จ จตุรงฺคิกํ อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ ฌานํ เทสิตํฯ เยสํ วิจาโร, เยสํ ปีติ, เยสํ สุขํ โอฬาริกโต อุปฎฺฐาสิ, อิตเร สนฺตโตฯ เตสํ เตสํ อชฺฌาสยวเสน ตติยาทีนิ ฌานานิ เทสิตานิฯ อยํ ตาว ปุคฺคลชฺฌาสโยฯ

ยสฺสา ปน ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา ภควา ยสฺมา เทสนาวิลาสปฺปตฺโต, ตสฺมา ญาณมหนฺตตาย เทสนาย สุกุสโล ยํ ยํ องฺคํ ลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส วเสน ยถารุจึ เทสนํ นิยาเมนฺโต จตุกฺกนยวเสน, ปญฺจกนยวเสน จฯ ตตฺถ จ ปญฺจงฺคิกํ ปฐมํ, จตุรงฺคิกํ ทุติยํ, ติวงฺคิกํ ตติยํ, ทุวงฺคิกํ จตุตฺถํ, ทุวงฺคิกเมว ปญฺจมํ ฌานํ เทเสสีติ อยํ เทสนาวิลาโสฯ เอตฺถ จ ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานํ จตุกฺกนเย ทุติยชฺฌานปกฺขิกํ กตฺวา วิภตฺตํ ''ยสฺมึ สมเย รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติ (ธ. ส. ๑๖๘)ฯ กสฺมา? เอกตฺตกายนานตฺตสญฺญีสตฺตาวาสผลตาย ทุติยชฺฌาเนน สมานผลตฺตา, ปฐมชฺฌานสมาธิโต ชาตตฺตา จฯ ปฐมชฺฌานเมว หิ ''กาเมหิ อกุสเลหิ จ วิวิตฺต''นฺติ ตทภาวา น อิธ ''วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหี''ติ สกฺกา วตฺตุํ, นาปิ ''วิเวกช''นฺติฯ สุตฺตนฺตเทสนาสุ จ ปญฺจกนเย ทุติยตติยชฺฌานานิ ทุติยชฺฌานเมว ภชนฺติ วิตกฺกวูปสมา วิจารวูปสมา อวิตกฺกตฺตา, อวิจารตฺตา จฯ เอวญฺจ กตฺวา สุตฺตนฺตเทสนายปิ ปญฺจกนโย ลพฺภเตวาติ สิทฺธํ โหติฯ นนุ สุตฺตเนฺต จตฺตาริเยว ฌานานิ วิภตฺตานีติ ปญฺจกนโย น ลพฺภตีติ? น, ''สวิตกฺกสวิจาโร สมาธี''ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๐๕) สมาธิตฺตยาปเทเสน ปญฺจกนยสฺส ลพฺภมานตฺตาฯ จตุกฺกนยนิสฺสิโต ปน กตฺวา ปญฺจกนโย วิภโตฺตติ สุตฺตนฺตเทสนายปิ ปญฺจกนโย นิทฺธาเรตโพฺพฯ ''วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา''ติ หิ วิตกฺกสฺส, วิจารสฺส, วิตกฺกวิจารานญฺจ ''วิตกฺกวิจาราน''นฺติ สกฺกา วตฺตุํฯ ตถา ''อวิตกฺกํ, อวิจาร''นฺติ จ วินา, สห จ วิจาเรน วิตกฺกปฺปหาเนน อวิตกฺกํ, สห, วินา จ วิตเกฺกน วิจารปฺปหาเนน อวิจารนฺติ อวิตกฺกํ, อวิจารํ, อวิตกฺกญฺจ อวิจารญฺจาติ วา ติวิธมฺปิ สกฺกา สงฺคเหตุํฯ

ทุติยนฺติ จ วิตกฺกรหิเต, วิตกฺกวิจารทฺวยรหิเต จ ญายาคตา เทสนา ทุติยํ อธิคนฺตพฺพตฺตา, วิจารมตฺตรหิเตปิ ทฺวยปฺปหานาธิคตสมานธมฺมตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ปญฺจกนยนิเทฺทเส ทุติเย วูปสนฺตมฺปิ วิตโกฺก สหายภูตวิจาราวูปสเมน น สมฺมา วูปสนฺโตติ วิตกฺกวิจารทฺวยรหิเต วิย วิจารวูปสเมเนว ตทุปสมํ, เสสธมฺมานํ สมานตญฺจ ทเสฺสเนฺตน ''วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติ ตติยํ จตุกฺกนเย ทุติเยน นิพฺพิเสสํ วิภตฺตํฯ ทุวิธสฺสาปิ สหายวิรเหน, อญฺญถา จ วิตกฺกปฺปหาเนน อวิตกฺกตฺตํ, สมาธิชํ ปีติสุขตฺตญฺจ สมานนฺติ สมานธมฺมตฺตาปิ **ทุติย**นฺติ นิเทฺทโส ฯ วิจารมตฺตมฺปิ หิ วิตกฺกวิจารทฺวยรหิตํ วิย ''ยสฺมึ สมเย รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ อวิตกฺกํ วิจารมตฺตํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติ (ธ. ส. ๑๖๘) อวิตกฺกํ สมาธิชํ ปีติสุขนฺติ วิภตฺตํฯ ปฐมชฺฌาเน วา สหจารีสุ วิตกฺกวิจาเรสุ เอกํ อติกฺกมิตฺวา ทุติยมฺปิ ตตฺรฏฺฐเมว โทสโต ทิสฺวา อุภยมฺปิ สหาติกฺกมนฺตสฺส ปญฺจกนเย **ตติยํ**

วุตฺตํ, ตติยํ อธิคนฺตพฺพตฺตาฯ ปฐมโต อนนฺตรภาเวน ปนสฺส ทุติยภาโว จ อุปฺปชฺชตีติฯ กสฺมา ปเนวํ สรูปโต ปญฺจกนโย น วิภตฺโตติ? วิเนยฺยชฺฌาสยโตฯ ยถานุโลมเทสนา หิ สุตฺตนฺตเทสนาติฯ

ปถวีกสิณนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ จตุตฺถปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๕. เสสกสิณนิเทฺทสวณฺณนา

อาโปกสิณกถาวณฺณนา

๙๑. ยถาวิตฺถาริตสฺส อตฺถสฺส อติเทโสปิ วิตฺถารฏฺฐาเนเยว ติฏฺฐตีติ อาห **“วิตฺถารกถา โหตี”**ติฯ **อาโปกสิณ**นฺติ อาโปกสิณชฺฌานํ, อาโปกสิณกมฺมฏฺฐานํ วาฯ **สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพ**นฺติ ปถวีกสิณกมฺมฏฺฐาเน วุตฺตนเยน วิตฺถาเรตพฺพํฯ **เอตฺตกมฺปี**ติ ‘‘กเต วา อกเต วาติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพ’’นฺติ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวาฯ สามุทฺทิเกน โลณุทเกน ภริโต ชลาสโย **โลณี**ฯ นีลาทิวณฺณสงฺกรปริหรณตฺถํ **“สุทฺธวเตฺถน คหิต”**นฺติ วุตฺตํฯ **อณฺญ**นฺติ ภูมึ สมฺปตฺตํฯ **ตถารูป**นฺติ ยาทิสํ อากาสชํ อุทกํ, ตาทิสํฯ เตนาห **“วิปฺปสนฺนํ อนาวิล”**นฺติ, ยํ ปน อุทกนฺติ สมฺพนฺโธฯ **“น วโณฺณ ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ”**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปถวีกสิณกถายํ วุตฺตเมวฯ **ลกฺขณํ** ปน อิธ ปคฺฆรณลกฺขณํ เวทิตพฺพํฯ

วุตฺตนเยเนวาติ ปถวีกสิณภาวนายํ วุตฺตนเยเนวฯ ตรงฺคุฏฺฐานาทิ, เผณมิสฺสตาทิ จ อิธ **กสิณโทโสฯ โส**ติ โยคาวจโรฯ **ตสฺสา**ติ ปฏิภาคนิมิตฺตสฺสฯ

เตโชกสิณกถาวณฺณนา

๙๒. **สินิทฺธานิ** สิเนหวนฺตานิฯ **สารทารูนิ** น เผคฺคุทารูนิฯ ชาลาย จิรฏฺฐิตตฺถํ สินิทฺธสารทารุคฺคหณํฯ **ฆฏิกํ ฆฏิกํ กตฺวา**ติ ขนฺธโส กริตฺวาฯ **อาลิเมฺปตฺวา**ติ ชาเลตฺวาฯ **ฆนชาลายา**ติ อวิรฬวเสน ปวตฺตอคฺคิชาลายํฯ

ปตนสทิสนฺติ ปตมานสทิสํฯ **อกเต คณฺหนฺตสฺสา**ติ วุตฺตนเยน ยถา กสิณมณฺฑลํ ปญฺญายติ, เอวํ อนภิสงฺขเต เกวเล เตชสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺสฯ

วาโยกสิณกถาวณฺณนา

๙๓. **วุตฺตเณฺหต**นฺติ เอตฺถ **หิ**-สโทฺท เหตุอโตฺถ, ยสฺมาติ อโตฺถฯ ตสฺส ‘‘ตสฺมา’’ติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ **อุจฺฉคฺค**นฺติ อุจฺฉุเขตฺต ยถาฐิตานํ อคฺคํฯ **เอริต**นฺติ วาเตน จลิตํฯ **สเมริต**นฺติ สพฺพโส จลิตํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ‘‘วาโยกสิณํ…เป…. อุปลเกฺขตี’’ติ เอวํ วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ, ตสฺมาฯ **สมสีสฏฺฐิต**นฺติ อุปริ ปตฺตานํ วเสน สมสีสํ หุตฺวา ฐิตํฯ **เวฬุํ วา รุกฺขํ วา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘สมสีสํ ฐิตํ ฆนปตฺตเวฬุํ วา ฆนปตฺตรุกฺขํ วา’’ติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ เอกงฺคุลาทิปฺปมาเณสุ เกเสสุ รสฺสภาวโต, ทีฆตเรสุ โอลมฺพนโต, วิรเฬสุ อนุปฺปเวสโต วาตปฺปหาโร น ปญฺญายตีติ **จตุรงฺคุลปฺปมาณ**คฺคหณํ, **ฆน**คฺคหณญฺจ กตํฯ **เอตสฺมึ ฐาเน ปหรตีติ สตึ ฐเปตฺวา**ติ อุจฺฉคฺคาทีนํ ปจลนาการคฺคหณมุเขน เตสํ ปหารเก วาตสงฺฆาเต สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาฯ **ตตฺถ สตึ ฐเปตฺวา**ติ ตสฺมึ กายปเทสสฺส สงฺฆฏฺฏนวเสน ปวเตฺต วายุปิเณฺฑ สงฺฆฏฺฏนาการคฺคหณมุเขน สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาฯ ‘‘อุสฺมวฏฺฏิสทิส’’นฺติ เอเตน ปุริมกสิณสฺส วิย อิมสฺสาปิ นิมิตฺตสฺส สํวิคฺคหตํ ทเสฺสติฯ ‘‘นิจฺจล’’นฺติ อิมินา นิจฺจลภาโวเยว อุคฺคหนิมิตฺตโต อิมสฺส วิเสโสติ ปฏิภาคนิมิตฺตสฺสาปิ อุสฺมวฏฺฏิสทิสตาว วิภาวิตา โหติฯ

นีลกสิณกถาวณฺณนา

๙๔. อญฺชนราชิวฏฺฏาที **วณฺณธาตุยา วาฯ ตถารูปํ มาลาคจฺฉ**นฺติ อวิรฬวิกสิตนีลวณฺณปุปฺผสญฺฉนฺนํ ปุปฺผคจฺฉํฯ **อิตเรนา**ติ อกตาธิกาเรนฯ **คิริกณฺณิก**คฺคหเนน นีลํ คิริกณฺณิกมาหฯ **กรณฺฑปฏลํ** สมุคฺคปิธานํฯ **ปเตฺตหิเยวา**ติ นีลุปฺปลาทีนํ เกสรวณฺฏานิ อปเนตฺวา เกวเลหิ ปเตฺตหิเยวฯ **ปูเรตพฺพ**นฺติ นีลวณฺณํ วตฺถํ คเหตฺวา ภณฺฑิกํ วิย พนฺธิตฺวา ยถา นีลมณฺฑลํ หุตฺวา ปญฺญายติ, ตถา **จโงฺกฏกํ วา กรณฺฑปฏลํ วา ปูเรตพฺพํฯ มุขวฏฺฏิยํ วา อสฺสา**ติ อสฺส จโงฺกฏกสฺส, กรณฺฑปฏลสฺส วา มุขวฏฺฏิยํ **พนฺธิตพฺพํฯ มณิตาลวณฺฏํ** อินฺทนีลมณิมยํ ตาลวณฺฏํฯ

ปีตกสิณกถาวณฺณนา

๙๕. ปีตกสิเณ **มาลาคจฺฉ**นฺติ อิกฺกฏาทิมาลาคจฺฉํฯ หริตาลํ, มโนสิลา วา **ธาตุฯ ปตฺตงฺคปุเปฺผหี**ติ ปตฺตงฺคนามิกา ปีตวณฺณปุปฺผา เอกา คจฺฉชาติ, ตสฺส ปุเปฺผหิฯ **อาสนปูช**นฺติ เจติยงฺคเณ กตํ อาสนปูชํ ฯ **กณิการปุปฺผาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อากุลิกิงฺกิราตปุปฺผาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

โลหิตกสิณกถาวณฺณนา

๙๖. **โลหิตมณิ** โลหิตงฺคมณิอาทิฯ **โลหิตธาตุ** เครุกชาติหิงฺคุลิกาทิฯ

โอทาตกสิณกถาวณฺณนา

๙๗. โอทาตกสิเณ **มาลาคจฺฉ**นฺติ นนฺทิยาวตฺตาทิมาลาคจฺฉํฯ **ธาตุ** กกฺกฏิมุตฺตเสติกาทิฯ

อาโลกกสิณกถาวณฺณนา

๙๘. **ตถา อสโกฺกเนฺตนา**ติ ยถา สูริยาโลกาทิวเสน โอภาสนิมิตฺตุปฺปาทนํ วุตฺตํ, ตสฺส โอภาสมณฺฑลสฺส น จิรฏฺฐิติตาย ตถา นิมิตฺตุปฺปาทนํ กาตุํ อสโกฺกเนฺตนฯ ฆฏมุเขน นิคฺคจฺฉนกโอภาสสฺส มหนฺตภาวโต **“ฆฏมุขํ ปิทหิตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **ภิตฺติมุข**นฺติ ภิตฺติอภิมุขํฯ **อุฏฺฐิตมณฺฑลสทิส**นฺติ ภิตฺติอาทีสุ อุฏฺฐิตปากติกอาโลกมณฺฑลสทิสํฯ **ฆนวิปฺปสนฺนํ อาโลกปุญฺชสทิส**นฺติ ภควโต พฺยามปฺปภา วิย พหโล, วิปฺปสโนฺน จ หุตฺวา ปุญฺชภูโต อาโลโก อตฺถิ เจ, ตํสทิโสติ อโตฺถฯ

ปริจฺฉินฺนากาสกสิณกถาวณฺณนา

๙๙. **ฉิทฺทสทิสเมว โหตี**ติ เยหิ ภิตฺติปริยนฺตาทีหิ ปริจฺฉินฺนํ, ตํ ฉิทฺทํ, ตํสทิสํ, เตนวาการเรน อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฏฺฐาตีติ อโตฺถฯ **“วฑฺฒิยมานมฺปิ น วฑฺฒตี”**ติ อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อวฑฺฒนียตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ สพฺพมฺปิ หิ อุคฺคหนิมิตฺตํ วฑฺฒิยมานํ น วฑฺฒติเยวฯ สติปิ จ วเฑฺฒตุกามตายํ วฑฺฒนา น สมฺภวติ ภาวนาย ปริทุพฺพลตฺตาฯ ภาวนาวเสน หิ นิมิตฺตวฑฺฒนา ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ตสฺมิํ อุปฺปเนฺน ภาวนา ถิราติ กตฺวา **“วฑฺฒิยมานํ วฑฺฒตี”**ติ วุตฺตํฯ

กิญฺจาปิ **ปาฬิยํ** “ปถวีกสิณาทีนิ รูปฌานารมฺมณานิ อเฏฺฐว กสิณานิ สรูปโต อาคตานิ, โอทาตกสิเณ ปน อาโลกกสิณํ, อากาสกสิเณ จ ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํ อโนฺตคธํ กตฺวา เท

สนา กตา’’ติ อธิปฺปาเยนาห **“อิติ กสิณานิ ทสพโล, ทส ยานิ อโวจา”**ติฯ **ปกิณฺณกกถาปิ วิเญฺญยฺยา**ติ ปุเพฺพ วิย อสาธารณํ ตสฺมึ ตสฺมึ กสิเณ ปฏินิยตเมว อตฺถํ อคฺคเหตฺวา อสาธารณโต, สาธารณโต จ ตตฺถ ตตฺถ ปกิณฺณกํ วิสฏํ อตฺถํ คเหตฺวา ปวตฺตา ปกิณฺณกกถาปิ วิชานิตพฺพาฯ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา

๑๐๐. อาทิภาโวติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ยสฺส กสฺสจิ ปถวีปกฺขิยสฺส วตฺถุโน นิมฺมานาทึ สงฺคณฺหาติฯ **ฐานนิสชฺชาทิกปฺปนํ วา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘อากาเส วา อุทเก วา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ปริตฺตอปฺปมาณนเยนา**ติ นีลาทิวณฺณํ อนามสิตฺวา ปริตฺตอปฺปมาณนเยเนวฯ **เอวมาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สรีรโต อุทกธารานิมฺมานาทึ สงฺคณฺหาติฯ

ยเทว โส อิจฺฉติ ตสฺส ฑหนสมตฺถตาติ พหูสุ กปฺปาสปิจุสารทารุอาทีสุ เอกชฺฌํ ราสิภูเตสุ ฐิเตสุ ยํ ยเทว อิจฺฉติ, ตสฺส ตเสฺสว ฑหนสมตฺถตาฯ อิธ **อาทิ**-สเทฺทน อนฺธการวิธมนาทึ สงฺคณฺหาติฯ

วายุคติยา คมนํ **วายุคติคมนํ,** อติสีฆคมนํฯ อิธ **อาทิ**-สเทฺทน ยทิจฺฉิตเทสนฺตรํ ปาปุณนาทึ สงฺคณฺหาติฯ

สุวณฺณนฺติ อธิมุจฺจนา สุวณฺณภาวาธิฏฺฐานํ เสยฺยถาปิ อายสฺมา ปิลินฺทวโจฺฉ (ปารา. ๖๑๙-๖๒๐) ติณณฺฑุปคปาสาทาทีนํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ สุวณฺณทุพฺพณฺณนเยนฯ

วณฺณกสิเณสุ ตตฺถ ตตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน นีโลภาสนิมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ปถวีปพฺพตาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สมุทฺทาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

สพฺพาเนว ทสปิ กสิณานิฯ **อิมํ ปเภทํ ลภนฺตี**ติ อิมํ วฑฺฒนาทิวิเสสํ ปาปุณนฺติฯ **เอโก**ติ เอกโจฺจฯ **สญฺชานาตี**ติ ภาวนาปญฺญาย สญฺชานาติฯ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อาโปกสิณ’’นฺติอาทิปาฬึ สงฺคณฺหาติฯ

อุปริคคนตลาภิมุขํ ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาตี’’ติ ปาฬิปทานิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ตญฺจ โข วฑฺฒนวเสนฯ เตนาห **“เอกโจฺจ หิ อุทฺธเมว กสิณํ วเฑฺฒตี”**ติฯ **เหฏฺฐาภูมิตลาภิมุข**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปุเพฺพ วฑฺฒนกาเล ปโยชนํ อนเปกฺขิตฺวา วเฑฺฒนฺตานํ วเสน วุตฺตตฺตา อิทานิ **“เตน เตน วา การเณน เอวํ ปสาเรตี”**ติ อาห, กสิณํ วเฑฺฒตีติ อโตฺถฯ ยถา กินฺติ อาห **“อาโลกมิว ทิพฺพจกฺขุนา รูปทสฺสนกาโม”**ติฯ อุทฺธเญฺจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม อุทฺธํ อาโลกํ ปสาเรติ, อโธ เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม อโธ อาโลกํ ปสาเรติ, สมนฺตโต เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม สมนฺตโต อาโลกํ ปสาเรติ, เอวมยํ กสิณนฺติ อโตฺถฯ

เอกสฺสาติ ปถวีกสิณาทีสุ เอเกกสฺสฯ **อญฺญภาวานุปคมนตฺถ**นฺติ อญฺญกสิณภาวานุปคมนทีปนตฺถํ, น อญฺญํ ปถวีอาทิฯ น หิ อุทเกน ฐิตฏฺฐาเน สสมฺภารปถวี อตฺถิฯ **อโญฺญกสิณสเมฺภโท**ติ อาโปกสิณาทินา สงฺกโรฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ อาโปกสิณาทีสุ เสสกสิเณสุฯ เอกเทเส อฏฺฐตฺวา อนวเสเสน ผรณปฺปมาณสฺส อคฺคหณโต ผรณํ **อปฺปมาณํ**ฯ เตเนว หิ เนสํ กสิณสมญฺญาฯ ตถา จาห **“ตญฺหี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **เจตสา ผรโนฺต**ติ ภาวนาจิเตฺตน อาลมฺพนํ กโรโนฺตฯ ภาวนาจิตฺตญฺหิ กสิณํ ปริตฺตํ วา วิปุลํ วา เอกกฺขเณ สกลเมว มนสิกโรติ, น เอกเทสนฺติฯ

๑๐๑. อานนฺตริยกมฺมสมงฺคิโนติ ปญฺจสุ อานนฺตริยกมฺเมสุ เยน เกนจิ สมนฺนาคตาฯ **นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกา**ติ อเหตุกทิฏฺฐิ อกิริยทิฏฺฐิ นตฺถิกทิฏฺฐีติ ตีสุ มิจฺฉาทิฏฺฐีสุ ยาย กายจิ นิยตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคตาฯ **อุภโตพฺยญฺชนกปณฺฑกา**ติ อุภโตพฺยญฺชนกา, ปณฺฑกา จฯ กามเณฺจเต อเหตุกปฏิสนฺธิกตฺตา วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา โหนฺติ, ตถาปิ ติพฺพกิเลสตฺตา กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตา วุตฺตาฯ **อเหตุกทฺวิเหตุกปฏิสนฺธิกา**ติ อเหตุกปฏิสนฺธิกา , ทฺวิเหตุกปฏิสนฺธิกา จฯ ทุเหตุกปฏิสนฺธิกานมฺปิ หิ อริยมคฺคปฏิเวโธ, ฌานปฏิลาโภ จ นตฺถิ, ตสฺมา เตปิ วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา เอวฯ

อปจฺจนีกปฏิปทายนฺติ มคฺคสฺส อนุโลมปฏิปทายํ สจฺจานุโลมิกายํ วิปสฺสนายํฯ **อจฺฉนฺทิกา**ติ ‘‘กตฺตุกมฺยตาฉนฺทรหิตา’’ติ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** วุตฺตํ, ตมฺปิ นิพฺพานาธิคมตฺถเมว กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อุตฺตรกุรุกาปิ มนุสฺสา มาราทโย วิย อจฺฉนฺทิกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐา นิพฺพุติฉนฺทรหิตตฺตาฯ **ทุปฺปญฺญา**ติ ภวงฺคปญฺญาย ปริหีนาฯ ‘‘ภวงฺคปญฺญาย ปริปุณฺณายปิ ยสฺส ภวงฺคํ โลกุตฺตรสฺส ปาทกํ น โหติ, โสปิ ทุปฺปโญฺญเยวา’’ติ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** วุตฺตํฯ ยสฺมิํ หิ ภวเงฺค วตฺตมาเน ตํสนฺตติยํ โลกุตฺตรํ นิพฺพตฺตติ, ตํ ตสฺส ปาทกํ นาม โหติฯ

กุสเลสุ ธเมฺมสูติ อนวชฺชธเมฺมสุ, สุขวิปากธเมฺมสุ วาฯ **โอกฺกมิตุ**นฺติ อธิคนฺตุํฯ **กสิเณเยวา**ติ กสิณกมฺมฏฺฐาเนเยวฯ **เอเตส**นฺติ กมฺมาวรณสมนฺนาคตาทีนํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอเต วิปากนฺตรายาทโย เอวํ อตฺถชานิกรา, อนตฺถเหตุภูตา จ, ตสฺมาฯ ติณฺณเมว เจตฺถ อนฺตรายานํ คหณํ อิตรสฺส สปฺปฏิการตฺตา, กมฺมนฺตรายปกฺขิกตฺตา วาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สปฺปุริสูปนิสฺสยาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน ตชฺชํ โยนิโสมนสิการาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **สทฺธ**นฺติ กมฺมผลสทฺธํ, รตนตฺตยสทฺธญฺจฯ **ฉนฺท**นฺติ ภาวนานุโยเค ติพฺพกตฺตุกมฺยตาสงฺขาตํ กุสลจฺฉนฺทํฯ **ปญฺญ**นฺติ ปาริหาริยปญฺญํฯ **วเฑฺฒตฺวา**ติ ยถา ภาวนา อิชฺฌติ, ตถา ปริพฺรูเหตฺวาฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา, เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา จ น วิภตฺตํฯ

เสสกสิณนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ ปญฺจมปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๖. อสุภกมฺมฏฺฐานนิเทฺทสวณฺณนา

อุทฺธุมาตกาทิปทตฺถวณฺณนา

๑๐๒. **“อวิญฺญาณกาสุเภสู”**ติ อิทํ อุทฺธุมาตกาทีนํ สภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ ตสฺมา ภูตกถนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ, น สวิญฺญาณกอสุภสฺส อกมฺมฏฺฐานภาวโตฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘น เกวลํ มตสรีร’’นฺติอาทิ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๒)ฯ **อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา**ติ ชีวิตกฺขยโต อุปริ มรณโต ปรํฯ **สมุคฺคเตนา**ติ อุฏฺฐิเตนฯ **อุทฺธุมาตตฺตา**ติ อุทฺธํ อุทฺธํ ธุมาตตฺตา สูนตฺตาฯ **อุทฺธุมาตเมว อุทฺธุมาตก**นฺติ **ก**-กาเรน ปทวฑฺฒนมาห อนตฺถนฺตรโต ยถา ‘‘ปีตกํ โลหิตก’’นฺติฯ **ปฏิกฺกูลตฺตา**ติ ชิคุจฺฉนียตฺตาฯ **กุจฺฉิตํ อุทฺธุมาตํ อุทฺธุมาตก**นฺติ กุจฺฉนเตฺถ วา อยํ **ก**-กาโรติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ ยถา ‘‘ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี’’ติ (มหาว. ๒๘๕; ปริ. ๓๒๕; ที. นิ. ๒.๑๔๙; อ. นิ. ๕.๒๑๓)ฯ **ตถารูปสฺสา**ติ ‘‘ภสฺตา วิย วายุนา’’ติอาทินา ยถารูปํ วุตฺตํ, ตถารูปสฺสฯ

เสตรเตฺตหิ ปริภินฺนํ วิมิสฺสิตํ นีลํ **วินีลํ,** ปุริมวณฺณวิปริณามภูตํ วา นีลํ **วินีล**ํฯ

ปริภินฺนฏฺฐาเนสุ กากกงฺกาทีหิฯ **วิสฺสนฺทมานปุพฺพ**นฺติ วิสฺสวนฺตปุพฺพํ, ตหํ ตหํ ปคฺฆรนฺตปุพฺพนฺติ อโตฺถฯ

อปธาริตนฺติ วิวฏฺํ อุคฺฆาฏิตํฯ **ขิตฺต**นฺติ ฉฑฺฑิตํ, โสณสิงฺคาลาทีหิ วิสุํ กตฺวา ขาทเนน สรีรสงฺฆาตโต ลุญฺจิตฺวา ตหํ ตหํ ฉฑฺฑิตํฯ วิวิธํ ขิตฺตนฺติ **วิกฺขิตฺต**ํฯ

ปุริมนเยนาติ ‘‘วิวิธํ ขิตฺต’’นฺติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยนฯ **สเตฺถน หนิตฺวา**ติ เวรีหิ ขคฺคกรวาลาทินา สเตฺถน ปหริตฺวาฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘อเญฺญน หตฺถ’’นฺติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยนฯ

อพฺภนฺตรโต นิกฺขมเนฺตหิ กิมีหิ ปคฺฆรนฺตกิมิกุลํ ปุฬวกนฺติ อาห **“กิมิปริปุณฺณสฺสา”**ติฯ

อุทฺธุมาตกาทีนิ อามกสุสานาทีสุ ฉฑฺฑิตาสุภานิฯ **นิสฺสายา**ติ ปฏิจฺจ ตานิปิ อารพฺภฯ **นิมิตฺตาน**นฺติ อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตานํฯ **เอตาเนว** อุทฺธุมาตกาทีเนว **นามานิ**ฯ

อุทฺธุมาตกกมฺมฏฺฐานวณฺณนา

๑๐๓. **ภาเวตุกาเมนา**ติ อุปฺปาเทตุกาเมนฯ **เตนา**ติ อาจริเยนฯ **อสฺสา**ติ โยคิโนฯ **อสุภนิมิตฺตตฺถาย**าติ อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคณฺหนตฺถาย, อสุเภ วา อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อตฺถายฯ **คมนวิธาน**นฺติ คมนวิธิฯ เยน วิธินา คนฺตพฺพํ, โส วิธิฯ อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อุปฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย ปถวีกสิเณ วุตฺตํ ปฏิปชฺชนวิธิํ สนฺธายาห **“อปฺปนาวิธานปริโยสาน”**นฺติฯ

๑๐๔. **ตาวเทวา**ติ สุตกฺขเณเยวฯ **อติเตฺถน** ปุณฺณนทีอาทิํ **ปกฺขนฺทเนฺตน วิย** อนุปวิสเนฺตน วิยฯ **เกทารโกฏิยา**ติ เกทารมริยาทายฯ **วิสภาครูป**นฺติ เขตฺตรกฺขิกาทิวิสภาควตฺถุรูปํฯ **สรีร**นฺติ อุทฺธุมาตกกเฬวรํฯ **อธุนามต**นฺติ อจิรมตํ อุทฺธุมาตกภาวํ อปฺปตฺตํฯ **ตกฺกยตี**ติ สมฺภาเวติ ภาริยํ กตฺวา น มญฺญติฯ

๑๐๕. **รูปสทฺทาที**ติ เอตฺถ อมนุสฺสานํ รูเปหิ, สีหพฺยคฺฆาทีนํ สทฺทาทีหิ, อมนุสฺสานมฺปิ วา รูปสทฺทาทีหิฯ ตถา **สีหพฺยคฺฆาทีนนฺ**ติ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ **อนิฏฺฐารมฺมณาภิภูตสฺสา**ติ เภรวาทิภาเวน อนิเฏฺฐหิ อารมฺมเณหิ อภิภูตสฺส อโชฺฌตฺถฏสฺสฯ **น ปฏิสณฺฐาตี**ติ วิทาหวเสน อาสเย น ติฏฺฐติ, อุจฺฉเฑฺฑตพฺพํ โหตีติ อโตฺถฯ **อโญฺญ**ติ อมนุสฺสาทีนํ วเสน วา อญฺญถา วา วุตฺตปฺปการโต อโญฺญ อาพาโธ โหติฯ **โส**ติ สงฺฆเตฺถโร, อภิญฺญาตภิกฺขุ วาฯ ยสฺสาเนน อาโรจิตํ, โสฯ **กตกมฺมา**ติ กตเถยฺยกมฺมาฯ **อกตกมฺมา**ติ เถยฺยกมฺมํ กาตุกามาฯ กตกมฺมา ปน อิธาธิเปฺปตาฯ ตสฺมา **เต**ติ กตกมฺมา โจราฯ สห โอเฑฺฒนาติ **สโหฑฺฒํ,** เถเนตฺวา คหิยมานภเณฺฑน สทฺธินฺติ อโตฺถฯ **ยชมาโน**ติ ยญฺญํ ยชโนฺต ยญฺญสามิโกฯ ‘‘อทฺธา อิมาย ปฏิปตฺติยา ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามี’’ติ **ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา**ฯ

เอวํ คมนวิธานํ เอกเทเสน วตฺวา อิทานิ อฏฺฐกถาสุ อาคตนเยน ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อฏฺฐกถาสุ วุเตฺตน วิธินา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุคฺคณฺหโนฺต**ติ อุคฺคณฺหนเหตุฯ **เอโก**ติ อยํ **เอก**-สโทฺท อสหายโตฺถ, น อญฺญาทิอโตฺถติ **‘‘อทุติโย’’**ติ วุตฺตํฯ ยถา วณฺณาทิโต ววตฺถานํ เอกํสโต สมฺปิตเมว อิจฺฉิตพฺพํ สพฺพตฺถกภาวโต, น ตถา สนฺธิอาทิโตติ ทสฺสนตฺถํ **‘‘วณฺณโตปี’’**ติอาทินา ฉสุ ฐาเนสุ สมฺปิณฺฑนโตฺถ **ปิ**-สโทฺท คหิโตฯ **ปุน เอโก อทุติโย**ติอาทิ คหิตนิมิตฺตสฺส โยคิโน นิวตฺติตฺวา วสนฏฺฐานคมนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ตพฺภาคิยเญฺญวา**ติ ตปฺปกฺขิยํเยว อสุภนิมิตฺตมนสิการสหิตเมวฯ **อาสนํ ปญฺญเปตี**ติ นิสชฺชํ กเปฺปติฯ ยํ ปน ‘‘อสุภนิมิตฺตทิสาภิมุเข ภูมิปฺปเทเส’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๑๓) วกฺขติ, ตมฺปิ อิมเมวตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ เกวเลน ทิสาภิมุขภาเวน กิญฺจิ อิชฺฌติฯ

สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณาติ อุทฺธุมาตกสฺส สมนฺตา ปาสาณาทินิมิตฺตสลฺลกฺขณาฯ **อสโมฺมหตฺถา**ติ อุคฺคหนิมิเตฺต อุปฺปฏฺฐิเต อุปฺปชฺชนกสโมฺมหวิคมตฺถาฯ **เอกาทสวิเธนา**ติ วณฺณาทิวเสน เอกาทสวิเธนฯ **อุปนิพนฺธนโตฺถ**ติ อสุภารมฺมเณ จิตฺตํ อุปเนตฺวา นิพนฺธนโตฺถฯ **วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถา**ติ กมฺมฏฺฐานวีถิยา สมฺมเทว ปฏิปาทนตฺถาฯ ปุญฺญกิริยวตฺถุ อธิคตํ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๐๖. **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคณฺหนํ อริยมคฺคปทฏฺฐานสฺส ปฐมชฺฌานสฺส อธิคมุปาโย, ยสฺมา วา ‘‘อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหโนฺต เอโก อทุติโย คจฺฉตี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมาฯ **จิตฺตสญฺญตฺตตฺถายา**ติ สรีรสภาวสลฺลกฺขเณน, สํเวคชนเนน จ อตฺตโน จิตฺตสฺส สญฺญตฺติอตฺถํ สญฺญาปนตฺถํฯ ‘‘จิตฺตสญฺญตฺตตฺถายา’’ติ วา ปาโฐ, กิเลสวเสน อสํยตสฺส จิตฺตสฺส สํยมนตฺถํ ทมนตฺถํ, น กมฺมฏฺฐานตฺถนฺติ อโตฺถฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสนา**ติ กมฺมฏฺฐาเนน สีสภูเตน, ตํ อุตฺตมงฺคํ ปธานํ การณํ กตฺวาฯ **มูลกมฺมฏฺฐานนฺ**ติ ปกติยา อตฺตนา กาเลน กาลํ ปริหริยมานํ พุทฺธานุสฺสติอาทิสพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํฯ ‘‘กมฺมฏฺฐานสีเสน คจฺฉามี’’ติ ตํ **อวิสฺสเชฺชตฺวา**ฯ เตนาห **‘‘ตํ มนสิกโรเนฺตเนวา’’**ติฯ **สูปฏฺฐิตภาวสมฺปาทเนนา**ติ มูลกมฺมฏฺฐาเน สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตภาวสฺส สมฺปาทเนนฯ เอวํ หิ สติ อสมฺมุฏฺฐา นาม โหติฯ พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ อปฺปวตฺติตฺวา กมฺมฏฺฐาเนเยว ปวตฺตมานํ มานสํ **อพหิคตํ** นามฯ ตถาภูเตน จาเนน รูปินฺทฺริยานิ อปฺปวตฺตกิจฺจานิ กตานิ โหนฺตีติ อาห **‘‘มนจฺฉฏฺฐานํ...เป.... คนฺตพฺพ’’**นฺติฯ

ทฺวารํ สลฺลเกฺขตพฺพนฺติ วิหาเร ปุรตฺถิมาทีสุ ทิสาสุ อสุกทิสาย อิทํ ทฺวารํ, ตโต เอว ตาย ทิสาย สลฺลกฺขิเตน อสุกทฺวาเรน นิกฺขโนฺตมฺหีติ ทฺวารํ อุปธาเรตพฺพํฯ **ตโต**ติ ทฺวา

รสลฺลกฺขณโต ปจฺฉาฯ **เยน มเคฺคน คจฺฉติ** สยํฯ **นิมิตฺตฏฺฐาน**นฺติ อสุภนิมิตฺตสฺส คณฺหนฏฺฐานํฯ **อาหารํ ฉฑฺฑาเปยฺยา**ติ วมนํ การาเปยฺยฯ **กณฺฏกฏฺฐาน**นฺติ กณฺฏกวนฺตํ ฐานํฯ

๑๐๗. **ทิสา ววตฺถเปตพฺพา**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **“เอกสฺมิํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ขายตี**ติ อุปฏฺฐาติฯ **กมฺมนิย**นฺติ ภาวนาย กมฺมกฺขมํฯ **อุพฺพาฬฺหสฺสา**ติ พาธิตสฺสฯ **วิธาวตี**ติ นานารมฺมเณ วิสรติฯ **อุกฺกมฺมา**ติ อุชุกํ อนฺวาตโต อปกฺกมฺมฯ มตกเฬวรํ ปุถุชฺชนสฺส เยภุเยฺยน ภยโต อุปฏฺฐาตีติ อาห **“อจฺจาสเนฺน ภยมุปฺปชฺชตี”**ติฯ **อนุปาท**นฺติ ปาทสมีปํฯ ยตฺถ ฐิตสฺส สุเขน โอโลเกตุํ สกฺกา, ตํ **โอโลเกนฺตสฺส ผาสุกฏฺฐานํ**ฯ

๑๐๘. **สมนฺตา**ติ สมนฺตโตฯ ปุน **สมนฺตา**ติ สามนฺตา สมีเปฯ **กจฺฉโก**ติ กาฬกจฺฉโก, ‘‘ปิลโกฺข’’ติปิ วทนฺติฯ **กปีตโน**ติ ปิปฺปลิรุโกฺขฯ **สินฺที**ติ ขุทฺทกขชฺชุรีฯ **กรมนฺทา**ทโย ปากฏา เอวฯ **สามา**ติ สามลตาฯ **กาฬวลฺลี**ติ กาฬวณฺณา อปตฺติกา เอกา ลตาชาติฯ **ปูติลตา**ติ ชีวนวลฺลิ, ยา ‘‘คโลจี’’ติ วุจฺจติฯ

๑๐๙. **ตํ** นิมิตฺตกรณาทิ **อิเธว** ยถาวุเตฺต ปาสาณาทินิมิตฺตกรเณ เอว **อโนฺตคธํ** ปริยาปนฺนํฯ **สนิมิตฺตํ กโรตี**ติ สห นิมิตฺตํ กโรติ, อสุภํ ปาสาณาทินิมิเตฺตน สห กโรติ ววตฺถเปติฯ อถ วา อสุภนิมิตฺตํ, ปาสาณาทินิมิตฺตญฺจ สห เอกชฺฌํ กโรโนฺต ววตฺถเปโนฺต **“สนิมิตฺตํ กโรตี”**ติ วุโตฺตฯ สมานกาลตาทีปเกน หิ สห-สเทฺทน อยํ สมาโส ยถา ‘‘สจกฺกํ เทหี’’ติฯ ตยิทํ นิมิตฺตกรณํ อปราปรํ สลฺลกฺขเณน โหติ, น เอกวารเมวาติ อาห **“ปุนปฺปุนํ ววตฺถเปโนฺต หิ สนิมิตฺตํ กโรตี”**ติฯ **เทฺว**ติ ปาสาณาสุภนิมิตฺตานิฯ **สมาเสตฺวา** สงฺคเหตฺวา เอกชฺฌํ กตฺวาฯ **สารมฺมณ**นฺติ อสุภารมฺมเณน สทฺธิํ ปาสาณาทิํ สมานารมฺมณํ กโรติ, สห วา อารมฺมณํ กโรติ, เอการมฺมณํ วิย อุภยํ อารมฺมณํ กโรติ, เอกชฺฌํ วิย จ อปราปรํ สลฺลเกฺขโนฺต ปาสาณาทิํ, อสุภนิมิตฺตญฺจาติ ทฺวยํ อารมฺมณํ กโรตีติ อโตฺถฯ

อตฺตนิโยติ สโกฯ **วณฺณิต**นฺติ สูนํฯ **สภาเวน สรเสนา**ติ อุทฺธุมาตกภาวสงฺขาเตน อตฺตโน ลกฺขเณน, ปเรสํ ชิคุจฺฉุปฺปาทนสงฺขาเตน อตฺตโน กิเจฺจน จ, สภาโว เอว วา ตถา นิปฺผชฺชนโต ‘‘รโส’’ติ วุโตฺตฯ

๑๑๐. **ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คเหตพฺพ**นฺติ วณฺณาทินา ฉปฺปกาเรน ตาว อุทฺธุมาตกอสุภนิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ เกจิ ‘‘กเฬวรสฺส ทีฆรสฺสาทิปฺปมาเณน สทฺธิํ สตฺตวิเธนา’’ติ วทนฺติ, ตํ อฏฺฐกถายํ นตฺถิฯ **ลิงฺคโต**ติ เอตฺถ **ลิงฺคํ** นาม วโย ลิงฺคํ, น ถนมสฺสุอาทิ อิตฺถิปุริสลิงฺคนฺติ ทเสฺสเนฺตน **“อิตฺถิลิงฺคํ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ฐิตสฺส** สตฺตสฺส **อิทํ สรีร**นฺติ สมฺพโนฺธฯ **อุทฺธุมาตกสณฺฐานวเสเนว,** น ปากติกสณฺฐานวเสนฯ เอเตน ยทิ ตตฺถ โกจิ อนุทฺธุมาตกภาวปฺปโตฺต ปเทโส สิยา, โส น คเหตโพฺพติ ทเสฺสติฯ โอฬาริกาวยววเสน อิทํ สณฺฐานววตฺถานํ, น สุขุมาวยววเสนาติ สีสสณฺฐานาทิกํ นววิธเมว สณฺฐานํ คหิตํฯ

อิมิสฺสา ทิสายาติ อิมิสฺสา ปุรตฺถิมาย, ทกฺขิณปจฺฉิมอุตฺตราย ทิสาย, อนุทิสาย วา ฐิโตติ โยชนาฯ **อิมสฺมิํ นาม โอกาเส หตฺถา**ติ อิมสฺมิํ นาม ภูมิปฺปเทเส อิมสฺส กเฬวรสฺส หตฺถา ฐิตาติ ววตฺถเปตพฺพนฺติ โยชนาฯ

อโธ ปาทตเลนาติอาทิ นาภิยา เหฏฺฐา อโธ, ตโต อุทฺธํ อุปรีติ อิมสฺส ววตฺถานสฺส วเสน วุตฺตํฯ **หตฺถปริเจฺฉโท** เหฏฺฐา องฺคุลิอเคฺคน อุปริ อํสกูฏสนฺธินา ติริยํ ตจปริยเนฺตน คเหตโพฺพฯ เอส นโย **ปาทปริเจฺฉทา**ทีสุปิฯ **ยตฺตกํ วา ปน ฐานํ คณฺหตี**ติ สเจ สพฺพํ สรีรํ

ปริจฺฉินฺทิตฺวา คเหตุํ น สกฺกติ, ปเทโส ตสฺส อุทฺธุมาโต, โส ยตฺตกํ สรีรปฺปเทสํ อุทฺธุมาตก วเสน ญาเณน ปริคฺคณฺหาติ, **ตตฺตกเมว** ยถาปริคฺคหิตเมวฯ **อิทํ อีทิสนฺ**ติ อิทํ หตฺถาทิกํ อีทิสํ เอวมาการํฯ **อุทฺธุมาตกนฺ**ติ ยถาสภาวโต **ปริจฺฉินฺทิตพฺพํฯ วิสภาเค สรีเร อารมฺมณนฺ**ติ กมฺมฏฺฐานํ ปฏิกฺกูลากาโร **น อุปฏฺฐาติ** น ขายติ, สุภโต อุปฏฺฐเหยฺยฯ เตนาห **“วิปฺผนฺทนเสฺสว ปจฺจโย โหตี”**ติ, กิเลสปริปฺผนฺทนเสฺสว นิมิตฺตํ โหตีติ อโตฺถฯ **อุคฺฆาฏิตาปี**ติ อุทฺธุมาตภาวปฺปตฺตาปิ, สพฺพโส กุถิตสรีราปีติ วา อโตฺถฯ สฺวายมโตฺถ **ปฐมปาราชิเก** (ปารา. ๖๗ อาทโย) วินีตวตฺถูหิ ทีเปตโพฺพฯ

๑๑๑. **อาเสวิตกมฺมฏฺฐาโน**ติ อสุภกมฺมฏฺฐาเน กตปริจโยฯ โสสานิกงฺคาทีนํ วเสน **ปริหตธุตโงฺค**ฯ จตุธาตุววตฺถานวเสน **ปริมทฺทิตมหาภูโต**ฯ สลกฺขณโต ญาเณน **ปริคฺคหิตสงฺขาโร**ฯ ปจฺจยปริคฺคหวเสน **ววตฺถาปิตนามรูโป**ฯ สลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาย อุกฺกํสเนน สุญฺญตานุปสฺสนาพเลน **อุคฺฆาฏิตสตฺตสโญฺญ**ฯ วิปสฺสนาย ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิสมฺปาปเนน **กตสมณธโมฺม**ฯ ตโต เอว สพฺพโส กุสลวาสนาย, กุสลภาวนาย จ ปูรเณน **วาสิตวาสโน ภาวิตภาวโน**ฯ วิวฏฺฏูปนิสฺสยกุสลพีเชน **สพีโช**ฯ ญาณสฺส ปริปกฺกภาเวน **ญาณุตฺตโร**ฯ ยถาวุตฺตาย ปฏิปตฺติยา กิเลสานํ ตนุกรเณน **อปฺปกิเลโสฯ โอโลกิโตโลกิตฏฺฐาเนเยวา**ติ อุทฺธุมาตกาทิอสุภสฺส ยตฺถ ยตฺถ โอโลกิโตโลกิตฏฺฐาเน เอว, ตาทิสสฺส กาลวิเสโส, อสุภสฺส ปเทสวิเสโส วา อเปกฺขิตโพฺพ นตฺถีติ อโตฺถฯ **โน เจ เอวํ อุปฏฺฐาตี**ติ เอวํ ยถาวุตฺตปุริสวิเสสสฺส วิย ปฏิภาคนิมิตฺตํ โน เจ อุปฏฺฐาติฯ **เอวํ ฉพฺพิเธนา**ติ เอวํ วุตฺตากาเรน วณฺณาทิวเสน ฉพฺพิเธนฯ **ปุนปี**ติ **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน นิมิตฺตคฺคหณวิธึ สมฺปิเณฺฑติ, น ปญฺจวิธตฺตํฯ ฉพฺพิเธน หิ ปุเพฺพ นิมิตฺตคฺคหณํ วิหิตํฯ

๑๑๒. **อสีติสตสนฺธิโต**ติ สเพฺพปิ สนฺธโย ตทาปิ อเตฺถวาติ ทสฺสนตฺถํ วตฺวา อุทฺธุมาตภาเวน เยภุเยฺยน น ปญฺญายนฺติฯ เย ปน ปญฺญายนฺติ, เต ววตฺถเปตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“อุทฺธุมาตเก ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตโย ทกฺขิณหตฺถสนฺธี**ติ อํสกปฺปรมณิพนฺธานํ วเสน ตโย ทกฺขิณหตฺถสนฺธโยฯ ตถา วามหตฺถสนฺธโยฯ กฏิชณฺณุโคปฺผกานํ วเสน ตโย ทกฺขิณปาทสนฺธโยฯ ตถา วามปาทสนฺธโยฯ **เอโก กฏิสนฺธี**ติ กฏิยา สทฺธึ ปิฏฺฐิกณฺฏกสนฺธึ สนฺธาย วทติฯ **หตฺถนฺตรนฺ**ติ ทกฺขิณหตฺถทกฺขิณปสฺสานํ, วามหตฺถวามปสฺสานญฺจ อนฺตรํ วิวรํฯ **ปาทนฺตรนฺ**ติ อุภินฺนํ ปาทานํ เวมชฺฌํฯ **อุทรนฺตรนฺ**ติ นาภิฏฺฐานสญฺญิตํ กุจฺฉิเวมชฺฌํ, อุทรสฺส วา อพฺภนฺตรํฯ **กณฺณนฺตรนฺ**ติ กณฺณฉิทฺทํฯ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เตน นาสจฺฉิทฺทาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ อกฺขีนํ, มุขสฺส จ วเสนาปิ วิวรํ ลพฺภเตวาติ ทเสฺสตุํ **“อกฺขีนมฺปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมนฺตโต**ติ เอวํ สนฺธิอาทิโต อุทฺธุมาตกํ ววตฺถเปนฺตสฺส เจ นิมิตฺตํ อุปติฏฺฐติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ, สมนฺตโต ววตฺถเปตพฺพนฺติ ววตฺถาปนวิธึ ทเสฺสตุํ **“สกลสรีเร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ญาณํ จาเรตฺวา**ติ สพฺพตฺถกเมว สรีรํ อาวเชฺชตฺวา ตตฺถ ปฏิกฺกูลาการสหิตํ อุทฺธุมาตกภาวํ อารพฺภ นิรนฺตรํ ภาวนาญาณํ ปวเตฺตตฺวาฯ **ยํ ฐานนฺ**ติ เอวํ ปน ญาณํ จาเรนฺตสฺส ตสฺมึ สรีเร โย ปเทโส วิภูโต หุตฺวา อุทฺธุมาตกากาเรน วิภูตภาเวน อุปฏฺฐาติฯ **อุทรปริโยสานํ** อุปริมสรีรํฯ

วินิจฺฉยกถาวณฺณนา

๑๑๓. **วินิจฺฉยกถา**ติ วินิจฺฉยสหิตา อตฺถวณฺณนาฯ **ยถาวุตฺตนิมิตฺตคฺคาหวเสนา**ติ วณฺณาทิโต, สนฺธิอาทิโต จ วุตฺตปฺปการอุทฺธุมาตกนิมิตฺตคฺคหณวเสนฯ **สุฏฺฐุ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพนฺ**ติ ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฏฺฐหติ, เอวํ สมฺมเทว อสุภนิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ อิทานิ ตเมว

นิมิตฺตสฺส สุฏฺฐุ คหณาการํ อุปทิสโนฺต **“สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรเนฺตนา**ติ ยถา ‘‘อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามี’’ติ สญฺชาตาทเรน สติสมฺปชญฺญญฺจ สุฏฺฐุ อุปฏฺฐเปตฺวา อุทฺธุมาตกอสุภํ ปฐมํ อาวชฺชิตํ, เอวํ ปุนปฺปุนํ ตตฺถ อาวชฺชนํ กโรเนฺตนฯ **สาธุกํ อุปธาเรตพฺพเญฺจว ววตฺถเปตพฺพญฺจา**ติ สกฺกจฺจํ สติยา สลฺลเกฺขตพฺพเญฺจว ปญฺญาย นิเจฺฉตพฺพญฺจฯ สติ หิ ‘‘ธารณา’’ติ นิทฺทิฏฺฐา, **ธารณ**เญฺจตฺถ สลฺลกฺขณํฯ ปญฺญา ‘‘ปวิจโย’’ติ (ธ. ส. ๑๖) นิทฺทิฏฺฐา, **ปวิจโย** เจตฺถ นิจฺฉโยติฯ อถ วา **อุปธาเรตพฺพนฺ**ติ สติปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย อุปลเกฺขตพฺพํ ฯ น หิ กทาจิ สติรหิตา ปญฺญา อตฺถิฯ **ววตฺถเปตพฺพนฺ**ติ ปญฺญาปุพฺพงฺคมาย สติยา นิจฺฉินิตพฺพํฯ ปญฺญาสหิตา เอว หิ สติ อิธาธิเปฺปตา, น ตพฺพิรหิตาฯ อทฺธกฺขิอปงฺคาทิวเสนาปิ โอโลกนํ อตฺถีติ **“อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เตน ปริพฺยตฺตเมว โอโลกนํ ทเสฺสติฯ **เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรนฺตสฺสา**ติ วุตฺตปฺปกาเรน จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลกนํ, นิมฺมีเลตฺวา อาวชฺชนญฺจ อปราปรํ อเนกวารํ กโรนฺตสฺสฯ **อุคฺคหนิมิตฺตนฺ**ติ อุทฺธุมาตเก อุคฺคณฺหนนิมิตฺตํฯ **สุคฺคหิตนฺ**ติ สุฏฺฐุ คหิตํฯ ยถา น วินสฺสติ น ปมุฏฺฐํ โหติ, เอวํ คหิตํฯ **เอกสทิสนฺ**ติ สมานสทิสํฯ สมานโตฺถ หิ อยํ **เอก**-สโทฺท, ยถา ‘‘อริยวินเยติ วา, สปฺปุริสวินเยติ วา, เอเสเส เอเก เอกเฏฺฐ สเม สมภาเค ตชฺชาเต ตเญฺญ วา’’ติฯ

อาคมนกาเลติ วิหารโต สุสานํ อุทฺทิสฺส อาคมนกาเลฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ อติเทสวเสน ทีปิตมฺปิ อตฺถํ ‘‘เอกเกนา’’ติอาทินา สรูปโต ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ตเทว กมฺมฏฺฐานนฺ**ติ อุทฺธุมาตกกมฺมฏฺฐานํฯ มูลกมฺมฏฺฐานนฺติ เอเก, ตทยุตฺตํฯ อุปฏฺฐิตนิมิตฺตํ หิ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา กมฺมฏฺฐานนฺตรมนสิกาโร รโญฺญ รชฺชํ ฉเฑฺฑตฺวา วิเทสคมนํ วิยาติฯ **อาคเตนา**ติ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อาคเตนฯ

๑๑๔. **อเวลายนฺ**ติ สญฺฌาเวลาทิอยุตฺตเวลายํฯ **พีภจฺฉนฺ**ติ วิรูปํฯ **เภรวารมฺมณนฺ**ติ เวตาฬสทิสํ ภยานกํ วิสยํฯ **วิกฺขิตฺตจิโตฺต**ติ ภีรุกปุริโส วิย ปิสาจาทึ ทิสฺวา จิตฺตวิเกฺขปํ ปโตฺตฯ **อุมฺมตฺตโก วิยา**ติ ยกฺขุมฺมตฺตโก วิย เอกโจฺจ โหติฯ **ฌานวิพฺภนฺตโก**ติ ฌานโต วิจุตโก สีลวิพฺภนฺตกมนฺตวิพฺภนฺตกา วิยฯ **สนฺถเมฺภตฺวา**ติ อุปฺปนฺนปริตฺตาสวูปสมเนน วิคตกมฺปตาย นิจฺจโล หุตฺวาฯ **สตึ สูปฏฺฐิตนฺ**ติอาทิ สนฺถมฺภนสฺส อุปายทสฺสนํฯ **มตสรีรํ อุฎฺฐหิตฺวา อนุพนฺธนกํ** นาม นตฺถิ อสติ ตาทิเส มนฺตปฺปโยเคฯ โสปิ อุทฺธุมาตกาทิภาวมปฺปเตฺต อวินฏฺฐรูเป เอว อิชฺฌติ, ตถา เทวตาธิคฺคโห, น เอวรูเปติ อธิปฺปาโยฯ **สญฺญโช**ติ ภาวนาปริกปฺปสญฺญาย ชาโตฯ ตโต เอว **สญฺญาสมฺภโว** สญฺญามตฺตสมุฏฺฐาโนฯ **ตาสํ วิโนเทตฺวา**ติ นิมิตฺตุปฏฺฐานนิมิตฺตํ อุปฺปนฺนจิตฺตสนฺตาสํ วุตฺตปฺปกาเรน วิโนเทตฺวา วูปสเมตฺวา ฯ ‘‘อิทานิ ตว ปริสฺสโม สปฺผโล ชาโต’’ติ **หาสํ** ปีตึ ปโมทนํ **อุปฺปาเทตฺวาฯ จิตฺตํ สญฺจราเปตพฺพนฺ**ติ ภาวนาจิตฺตํ ปวเตฺตตพฺพํ มนสิกาตพฺพํฯ

นิมิตฺตคฺคาหนฺติ นิมิตฺตสฺส อุคฺคณฺหนํ, อุคฺคหนิมิตฺตํฯ **สมฺปาเทโนฺต**ติ สาเธโนฺต นิปฺผาเทโนฺตฯ **กมฺมฏฺฐานํ อุปนิพนฺธตี**ติ ภาวนํ ยถาวุเตฺต นิมิเตฺต อุปเนโนฺต นิพนฺธติฯ โยคกมฺมํ หิ โยคิโน สุขวิเสสานํ การณภาวโต ‘‘กมฺมฏฺฐาน’’นฺติ อธิเปฺปตํ, โยคกมฺมสฺส วา ปวตฺติฏฺฐานตาย ยถาอุปฏฺฐิตนิมิตฺตํ กมฺมฏฺฐานํ, ตํ ภาวนาจิเตฺต อุปนิพนฺธติฯ ตํ ปนสฺส อุปนิพนฺธนํ สนฺธาย จิตฺตํ สญฺจราเปตพฺพํฯ เอวํ ‘‘วิเสสมธิคจฺฉตี’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตสฺส หี”**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ โยคิโน, ตสฺส วา อุทฺธุมาตกาสุภสฺสฯ **มานสํ จาเรนฺตสฺสา**ติ ภาวนาจิตฺตํ อปราปรํ ปวเตฺตนฺตสฺส, อุคฺคหนิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ มนสิ กโรนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ

๑๑๕. **“วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถา”**ติ ปทสฺส ‘‘กมฺมฏฺฐานวีถิยา สมฺปฏิปาทนตฺถา’’ติ อตฺถํ วตฺวา ตํ ปน กมฺมฏฺฐานวีถึ, ตสฺสา จ สมฺปฏิปาทนวิธึ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“สเจ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กติมี**ติ ปกฺขสฺส กตมี, กึ ทุติยา, ตติยาทีสุ วา อญฺญตราติ อโตฺถฯ **ตุณฺหีภูเตน คนฺตุํ น วฏฺฏติ** ปุจฺฉนฺตานํ จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตปริหรณตฺถํฯ อปฺปสนฺนานญฺหิ ปสาทาย, ปสนฺนานญฺจ ภิโยฺยภาวาย สาสนสมฺปฏิปตฺติฯ **นสฺสตี**ติ น ทิสฺสติ , น อุปฏฺฐาตีติ อโตฺถฯ **“อาคนฺตุกปฏิสนฺถาโร กาตโพฺพ”**ติ อิมินา อาคนฺตุกวตฺตํ เอกเทเสน ทสฺสิตนฺติ ‘‘อวเสสานิปี’’ติ วตฺวา อาคนฺตุกวตฺตํ ปริปุณฺณํ คเหตุํ ปุน **อาคนฺตุก**คฺคหณํ กตํฯ **คมิกวตฺตาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาวาสิกอนุโมทนปิณฺฑจาริกอนุโมทนปิณฺฑจาริกอารญฺญิกเสนาสนวจฺจกุฏิวตฺตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **วตฺตกฺขนฺธเก** (จูฬว. ๓๕๖) หิ อาคตานิ มหาวตฺตานิ อิธ **“ขนฺธกวตฺตานี”**ติ วุตฺตานิฯ ตชฺชนียกมฺมกตาทิกาเล ปน ปาริวาสิกาทิกาเล จ จริตพฺพานิ อิมสฺส ภิกฺขุโน อสมฺภวโต อิธ นาธิเปฺปตานิฯ **นิมิตฺตํ วา อนฺตรธายตี**ติ สุสาเน ฐิตํ อสุภนิมิตฺตํ อุทฺธุมาตกภาวาปคเมน อนฺตรธายติฯ เตนาห **“อุทฺธุมาตก”**นฺติอาทิฯ **ตสฺมา**ติ เตน การเณน, อิมสฺส กมฺมฏฺฐานสฺส ทุลฺลภตฺตาติ อโตฺถฯ นิสีทิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ

นิมิตฺตํ คเหตุํ คมเน วิย นิมิตฺตํ คเหตฺวา นิวตฺตเนปิ ยถาสลฺลกฺขิตทิสาทิปจฺจเวกฺขณํ ยาว นิมิตฺตวินาสา ปวตฺติตกิริยาย อวิเจฺฉทเทน อุปธารณตฺถํฯ สติ หิ ตสฺส นิรนฺตรุปธารเณ วิหารํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนกาเล กมฺมฏฺฐานสฺส อุปฏฺฐิตาการโร สมถนิมิตฺตสฺส คหเณ จิตฺตสฺส สมาหิตาการโร วิย ปากโฏ หุตฺวา อุปติเฏฺฐยฺยาติฯ เตนาห **“ตเสฺสวํ…เป…. วีถึ ปฏิปชฺชตี”**ติฯ ปุริมาการเรน นิมิตฺตสฺส ปากฏภาเวน อุปฏฺฐิตตฺตา ปุริมาการเรเนว กมฺมฏฺฐานมนสิการโร ภาวนาวีถึ ปฏิปชฺชติฯ

๑๑๖. อุทฺธุมาตกํ นาม อติวิย อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกฺกูลํ พีภจฺฉํ ภยานกญฺจ, เอวรูเป อารมฺมเณ ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส เอวํ อาพทฺธปริกมฺมสฺส ถิรีภูตเสฺสว โยคิโน อธิปฺปาโย สมิชฺฌตีติ ทเสฺสตุํ **“อานิสํสทสฺสาวี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวน**ฺติ เอวเมว วุตฺตปฺปกาเรเนว อานิสํสทสฺสาวินาฯ **ตํ รเกฺขยฺยา**ติ ‘‘อทฺธา อิมินา สุขํ ชีวิสฺสามี’’ติ อตฺตโน ชีวิตํ วิย ตํ มณิรตนํ รเกฺขยฺยฯ **จตุธาตุกมฺมฏฺฐานิโก**ติอาทิ เนสํ กมฺมฏฺฐานานํ สุลภตาทสฺสนํฯ ตตฺถ **จตุธาตุกมฺมฏฺฐานิโก**ติ จตุธาตุกมฺมฏฺฐานํ วา ตตฺถ วา นิยุโตฺต, จตุธาตุกมฺมฏฺฐานํ วา ปริหรโนฺตฯ **อิตรานี**ติ วุตฺตาวสิฏฺฐานิ อนุสฺสติพฺรหฺมวิหาราทีนิฯ **ตํ นิมิตฺตน**ฺติ ตํ ยถาลทฺธํ อุคฺคหนิมิตฺตํฯ **“รกฺขิตพฺพ”**นฺติ วตฺวา รกฺขณวิธึ ปุน ทเสฺสตุํ **“รตฺติฏฺฐาเน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๑๗. นานา กรียติ เอเตนาติ **นานากรณํ,** เภโทฯ **พีภจฺฉํ เภรวทสฺสนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ** มนสิการสฺส อนุฬารตาย, อนุปสนฺตตาย จ อารมฺมณสฺสฯ ตพฺพิปริยายโต ‘‘ปฏิภาคนิมิตฺตํ ถูลงฺคปจฺจงฺคปุริโส วิย อุปฏฺฐาตี’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **พหิทฺธา**ติ โคจรชฺฌตฺตโต พหิทฺธาฯ **กามานํ อมนสิการา**ติ อสุภภาวนานุภาเวน กามสญฺญาย ทูรสมุสฺสาริตตฺตา กามคุเณ อารพฺภ มนสิการเสฺสว อภาวาฯ **อมนสิการา**ติ วา มนสิการปฏิปกฺขเหตุฯ ยาย หิ กามสญฺญาย วเสน สตฺตา กาเม มนสิ กโรนฺติ, ตสฺสา ปฏิปกฺขภูตา อสุภสญฺญา กามานํ อมนสิกาโร, ตนฺนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“วิกฺขมฺภนวเสน กามจฺฉโนฺท ปหียตี”**ติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณาย หิ อสุภสญฺญาย สทฺธึ พลปฺปโตฺต สมาธิ อุปฺปชฺชมาโนว กามจฺฉนฺทํ วิกฺขเมฺภติ, อนุโรธมูลโก อาฆาโต มูลการเณ วิกฺขมฺภิเต วิกฺขมฺภิโตเยว โหตีติ อาห **“อนุนย… เป…. ปหียตี”**ติฯ น หิ กทาจิ ปหีนานุนยสฺส พฺยาปาโท สมฺภวติฯ ยถาวุตฺตอสุภสญฺญาสหคตา หิ ปีติ สาติสยา ปวตฺตมานาว พฺยาปาทํ วิกฺขเมฺภนฺตี ปวตฺตติฯ **ตถา อารทฺธวีริยตา**

ยาติ ยถา อุปจารชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ, ตถา กมฺมฏฺฐานมนสิการวเสน ปคฺคหิตวีริยตายฯ วีริยญฺหิ ปคฺคณฺหนฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปํ วิย สวิปฺผารตาย **ถินมิทฺธํ** วิกฺขเมฺภนฺตเมว อุปฺปชฺชติฯ

วิปฺปฏิสาโร ปจฺฉานุตาโป, ตปฺปฏิปกฺขโต **อวิปฺปฏิสาโร** ทรถปริฬาหาภาเวน จิตฺตสฺส นิพฺพุตตาฯ ตสฺส อวิปฺปฏิสารสฺส ปจฺจยภูตํ สีลํ, ตํสหคตา ตทุปนิสฺสยา จ ปีติปสฺสทฺธิสุขาทโย สภาวโต, เหตุโต จ สนฺตสภาวา, เตสํ อนุยุญฺชเนน อวูปสนฺตสภาวํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียตีติ อาห **“อวิปฺปฏิสารกรสนฺตธมฺมานุโยควเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียตี”**ติฯ ภาวนายหิ ปุเพฺพนาปรํ วิเสสํ อาวหนฺติยา ยํ สาติสยํ สุขํ ลพฺภติ, ตํ อนุปสนฺตสภาวํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ วิกฺขเมฺภนฺตเมว อุปฺปชฺชติฯ **อธิคตวิเสสสฺสา**ติ ยถาธิคตสฺส ภาวนาวิเสสสฺสฯ **ปจฺจกฺขตายา**ติ ปฏิปชฺชนฺตสฺส โยคิโน ปจฺจกฺขภาวโต ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควา, โย เอวรูปิํ สมฺมาปฏิปตฺติํ เทเสตี’’ติ **ปฏิปตฺติเทสเก สตฺถริฯ ปฏิปตฺติย**นฺติ ปฏิปชฺชมานชฺฌานปฏิปตฺติยํฯ **ปฏิปตฺติผเล**ติ ตาย สาเธตเพฺพ โลกิยโลกุตฺตรผเลฯ **วิจิกิจฺฉา ปหียติ** ธมฺมนฺวยวิจาราหิตพเลน วิจารพเลนฯ **อิติ ปญฺจ นีวรณานิ ปหียนฺตี**ติ เอวํ ปฏิภาคนิมิตฺตปฏิลาภสมกาลเมว เหฏฺฐา ปวตฺตภาวนานุภาวนิปฺผเนฺนหิ สมาธิอาทีหิ กามจฺฉนฺทาทีนิ ปญฺจ นีวรณานิ วิกฺขมฺภนวเสน ปหียนฺติฯ น หิ ปฏิปเกฺขน วินา ปหาตพฺพสฺส ปหานํ สมฺภวติ, ปฏิปกฺขา จ สมาธิอาทโย กามจฺฉนฺทาทีนํฯ ยถาห **เปฏเก** ‘‘สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปโกฺข’’ติอาทิฯ

เตเนว จ ‘‘อิเมหิ เตสํ นีวรณานํ ปหาน’’นฺติ ปหานปริทีปนมุเขน ฌานงฺคานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“ตสฺมิเญฺญว จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺมิเญฺญว จา**ติ ยํ ตํ ยถาอุปฏฺฐิตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ภินฺทิตฺวา วิย อุปฺปฏฺฐิตํ, ตสฺส ปฏิจฺฉนฺนภูตํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ, ตสฺมิเญฺญว นิมิเตฺตฯ **เจตโส**ติ อตฺตนา สมฺปยุตฺตจิตฺตสฺสฯ **อภินิโรปนลกฺขโณ**ติ อาโรปนลกฺขโณ, อปฺปนาสภาโวติ อโตฺถฯ นิมิตฺตานุมชฺชนํ ปฏิภาคนิมิเตฺต อนุวิจรณํฯ อารมฺมเณ หิ ภมรสฺส ปทุมสฺสูปริ อนุปริพฺภมนํ วิย วิจารสฺส อนุวิจารณากาเรน ปวตฺติ **อนุมชฺชนกิจฺจํ**ฯ วิเสโส เอว อธิคนฺตพฺพโต วิเสสาธิคโม, ปฏิลโทฺธ จ โส วิเสสาธิคโม จาติ ปฏิ…เป.… คโม, ตปฺปจฺจยา ตํเหตุกา **ปฏิลทฺธวิเสสาธิคมปจฺจยา ปีติฯ ปีติมนสฺส** ปีติสหิตจิตฺตสฺสฯ **ปสฺสทฺธิสมฺภวโต**ติ กายจิตฺตปสฺสทฺธีนํ สํสิชฺฌนโตฯ ‘‘ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ **ปสฺสทฺธินิมิตฺตํ** ปสฺสทฺธิเหตุกํ **สุขํ** ‘‘ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทิยตี’’ติ วจนโตฯ **สุขนิมิตฺตา** สุขปจฺจยา **เอกคฺคตา**ฯ ‘‘สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๖๖; อ. นิ. ๓.๙๖; ๑๑.๑๒) หิ วุตฺตํฯ **อิติ ฌานงฺคานิ ปาตุภวนฺตี**ติ เอวํ เอตานิ วิตกฺกาทีนิ ฌานงฺคานิ ตสฺมิํเยว นิมิเตฺต อุปฺปชฺชนฺติฯ **ปฐมชฺฌานปฏิพิมฺพภูต**นฺติ ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิจฺฉนฺนภูตํฯ **ตงฺขณเญฺญว** ปฏิภาคนิมิตฺตปฏิลาภสมกาลเมว อุปจารชฺฌานมฺปิ **นิพฺพตฺตติ,** น นีวรณปฺปหานเมวาติ อธิปฺปาโยฯ

วินีลกาทิกมฺมฏฺฐานวณฺณนา

๑๑๘. **วินีลกาทีสุ**ปิ กมฺมฏฺฐาเนสุฯ **ลกฺขณํ วุตฺต**นฺติ ยํ ตํ นิมิตฺตคฺคหณลกฺขณํ วุตฺตํฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ อุทฺธุมาตเก วุตฺตนเยเนวฯ สห วินิจฺฉเยน, อธิปฺปาเยน จาติ **สวินิจฺฉยาธิปฺปายํฯ ตํ สพฺพํ** ลกฺขณํ **เวทิตพฺพ**นฺติ สมฺพโนฺธฯ

กพรกพรวณฺณนฺติ เยภุเยฺยน สพลวณฺณํฯ **อุสฺสทวเสนา**ติ รตฺตเสตนีลวเณฺณสุ อุสฺสทสฺส วณฺณสฺส วเสนฯ

สนฺนิสินฺนนฺติ นิจฺจลภาเวเนว สพฺพโส ถิรตํฯ

โจราฏวิยนฺติ โจเรหิ ปริยุฏฺฐิตอรเญฺญฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ อาฆาตเนฯ **ฉินฺนปุริสฏฺฐาเน**ติ ฉินฺนปุริสวเนฺต ฐาเนฯ **นานาทิสายํ ปติตมฺปี**ติ ฉินฺนํ หุตฺวา สรีรสฺส ขณฺฑทฺวยํ วิสุํ ทิสาสุ ปติตมฺปิฯ **เอกาวชฺชเนนา**ติ เอกสมนฺนาหาเรนฯ **อาปาถมาคจฺฉตี**ติ เอกชฺฌํ อาปาถํ อาคจฺฉติฯ **วิสฺสาสํ อาปชฺชตี**ติ อเชคุจฺฉิตํ อุปคเจฺฉยฺย เสยฺยถาปิ ฉวฑาหโกฯ สหตฺถา อปรามสเน ชิคุจฺฉา สณฺฐาติเยวาติ อาห **“กตฺตรยฏฺฐิยา วา ทณฺฑเกน วา…เป…. อุปนาเมตพฺพ”**นฺติฯ วิจฺฉิทฺทกภาวปญฺญายนตฺถํ เอกงฺคุลนฺตรกรณํฯ **อุปนาเมตพฺพ**นฺติ อุปเนตพฺพํฯ

ขายิตสทิสเมวาติ ขายิตาสุภสทิสเมวฯ **องฺคุลงฺคุลนฺตร**นฺติ วิวิธํ ขิตฺตํ สรีราวยวํ องฺคุลนฺตรํ องฺคุลนฺตรํฯ **กตฺวา วา**ติ กตฺตรยฏฺฐิยา วา ทณฺฑเกน วา สยํ กตฺวา วาฯ

ลทฺธปฺปหารานนฺติ ลทฺธาวุธปฺปหารานํ มุขโตติ สมฺพโนฺธฯ **มุขโต**ติ ปหาราทิมุขโตฯ **ปคฺฆรมานกาเล**ติ โลหิตํ ปคฺฆรมานกาเลฯ โลหิตกํ ลพฺภตีติ โยชนาฯ

ตนฺติ ปุฬวกํฯ **เตสู**ติ โสณาทิสรีเรสุฯ **อฏฺฐิก**นฺติ อฏฺฐิกอสุภํ นานปฺปการโต วุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ปุเพฺพ อุทฺธุมาตเก วุตฺตนเยเนวฯ

๑๑๙. **ต**นฺติ อฏฺฐิกํฯ **น อุปฏฺฐาตี**ติ สภาวโต น อุปฏฺฐาติ, ปฏิกฺกูลวเสน น อุปฏฺฐาตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“โอทาตกสิณสเมฺภโท โหตี”**ติฯ อฏฺฐิเก ปฐมวยาทิสํลกฺขณํ น สกฺกาติ **“ลิงฺคนฺติ อิธ หตฺถาทีนํ นาม”**นฺติ วุตฺตํฯ อฏฺฐิกสงฺขลิกา ปน ‘‘อยํ ทหรสฺส, อยํ โยพฺพเนฐิตสฺส, อยํ อวยเวหิ วุทฺธิปตฺติสฺสา’’ติ เอวํ วยวเสน ววตฺถเปตุํ สกฺกุเณยฺยาว, อพฺยาปิตาย ปน น คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยทิปิ อฏฺฐิกสงฺขลิกายํ สนฺธิโต ววตฺถาปนํ ลพฺภติ, อฏฺฐิเก ปน น ลพฺภตีติ ตสฺส อนิยตภาวทีปนตฺถํ กมวิลงฺฆนํ กตฺวา **“ตสฺส ตสฺส อฏฺฐิโน นินฺนฏฺฐานถลฏฺฐานวเสนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นินฺนฏฺฐานํ** นาม อฏฺฐิโน วินตปฺปเทโสฯ **ถลฏฺฐานํ** อุนฺนตปฺปเทโสฯ **ฆฏิตฆฏิตฏฺฐานวเสนา**ติ อนุปคตนฺหารุพนฺธานํ, อิตเรสญฺจ อญฺญมญฺญํ สํกิลิฏฺฐสํกิลิฏฺฐฏฺฐานวเสนฯ **อนฺตรวเสนา**ติ อญฺญมญฺญสฺส อนฺตรวเสน, สุสิรวเสน จฯ **สพฺพเตฺถวา**ติ สกลาย อฏฺฐิสงฺขลิกาย, สพฺพสฺมึ วา อฏฺฐิเกฯ

๑๒๐. **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ อฏฺฐิกาสุเภฯ **ยุชฺชมานวเสน สลฺลเกฺขตพฺพ**นฺติ ยํ นิมิตฺตคฺคหณํ ยตฺถ ยุชฺชติ, ตํ ตตฺถ อุคฺคณฺหนตฺถํ นิมิตฺตคฺคหณวเสน อุปลเกฺขตพฺพํฯ **สกลายา**ติ อนวเสสภาคาย ปริปุณฺณาวยวายฯ **สมฺปชฺชติ** นิมิตฺตุปฏฺฐานวเสนฯ **เตสู**ติ อฏฺฐิกสงฺขลิกฏฺฐิเกสุฯ **วุตฺตํ** อฏฺฐกถายํฯ **ต**นฺติ ‘‘เอกสทิสเมวา’’ติ วจนํฯ **เอกสฺมึ อฏฺฐิเก ยุตฺต**นฺติ อิทํ ยถาวินีลกาทีสุ อุภินฺนํ นิมิตฺตานํ ยถารหํ วณฺณวิเสสโต, ปริปุณฺณาปริปุณฺณโต, สวิวราวิวรโต, จลาจลโต จ วิเสโส ลพฺภติ, น เอวเมตสฺสาติ กตฺวา วุตฺตํ, น ปน สเพฺพน สพฺพํ วิเสสาภาวโตฯ เตเนวาห **“เอกฏฺฐิเกปิ จา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **พีภเจฺฉนา**ติ สุวิภูตอฏฺฐิรูปตฺตา อฏฺฐิภาเวเนว วิรูเปนฯ **ภยานเกนา**ติ เตเนว ปากติกสตฺตานํ ภยาวเหนฯ **ปีติโสมนสฺสชนเกนา**ติ สณฺหมฏฺฐภาเวน อุปฏฺฐานโต, ภาวนาย จ สวิเสสตฺตา ปีติยา, โสมนสฺสสฺส จ อุปฺปาทเกนฯ เตเนวาห **“อุปจาราวหตฺตา”**ติฯ

อิมสฺมึ โอกาเสติ อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตานํ วุตฺตฏฺฐาเนฯ **ทฺวารํ ทตฺวา วา**ติ ‘‘ปฏิกฺกูลภาเวเยว ทิเฏฺฐ นิมิตฺตํ นาม โหตี’’ติ เอตฺตเก เอว อฏฺฐตฺวา อนนฺตรเมว ‘‘ทุวิธํ อิธ นิมิตฺต’’นฺติอาทินา อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตานิ วิภชิตฺวา วจเนน ยถาวุตฺตสฺส นิมิตฺตวิภาคสฺส ทฺวารํ ทตฺ

วาว วุตฺตํฯ **นิพฺพิกปฺป**นฺติ ‘‘สุภ’’นฺติ วิกเปฺปน นิพฺพิกปฺปํ, อสุภเนฺตววาติ อโตฺถฯ **วิจาเรตฺวา**ติ ‘‘เอกสฺมิํ อฏฺฐิเก ยุตฺต’’นฺติอาทินา วิจาเรตฺวาฯ

มหาติสฺสเตฺถรสฺสาติ เจติยปพฺพตวาสีมหาติสฺสเตฺถรสฺสฯ **นิทสฺสนานี**ติ ทนฺตฏฺฐิกมตฺตทสฺสเนน สกลสฺสาปิ ตสฺสา อิตฺถิยา **สรีรสฺส อฏฺฐิสงฺฆาตภาเวน อุปฏฺฐานาทีนิ เอตฺถ** อฏฺฐิกกมฺมฏฺฐาเน อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตานํ วิเสสวิภาวนานิ อุทาหรณานิฯ

สุภคุโณติ สวาสนานํ กิเลสานํ ปหีนตฺตา สุปริสุทฺธคุโณฯ **ทสสตโลจเนนา**ติ สหสฺสเกฺขน เทวานมิเนฺทนฯ โส หิ เอกาสเนเนว สหสฺสอตฺถานํ วิจารณสมเตฺถน ปญฺญาจกฺขุนา สมนฺนาคตตฺตา ‘‘สหสฺสโกฺข’’ติ วุจฺจติฯ **ถุตกิตฺตี**ติ ‘‘โย ธีโร สพฺพธิ ทโนฺต’’ติอาทินา (มหาว. ๕๘) อภิตฺถุตกิตฺติสโทฺทฯ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา

๑๒๑. อุชุปฏิปเกฺขน ปหีนภาวํ สนฺธายาห **‘‘สุวิกฺขมฺภิตราคตฺตา’’**ติฯ **อสุภปฺปเภโท**ติ อุทฺธุมาตกาทิอสุภวิภาโคฯ **สรีรสภาวปฺปตฺติวเสนา**ติ สรีรสฺส อตฺตโน สภาวูปคมนวเสนฯ สรีรญฺหิ วินสฺสมานํ อเนฺนฺญรูเปน ฐิตสฺส รกฺขสสฺส วิย สภาวปฺปตฺติวเสเนว วินสฺสติฯ **ราคจริตเภทวเสนา**ติ ราคจริตวิภาควเสนฯ ยทิ สรีรสภาวปฺปตฺติวเสน อยมสุภปฺปเภโท วุโตฺต, **มหาสติปฏฺฐานาทีสุ** (ที. นิ. ๒.๓๗๒ อาทโย; ม. นิ. ๑.๑๐๕ อาทโย) กถํ นวปฺปเภโทติ? โส สรสโต เอว สภาวปฺปตฺติวเสน วุโตฺต, อยํ ปน ปรูปกฺกเมนาปิฯ ตตฺถ จ อิธาคเตสุ ทสสุ อสุเภสุ เอกจฺจาเนว คหิตานิ, อฏฺฐิกญฺจ ปญฺจวิธา วิภตฺตํฯ ตานิ จ วิปสฺสนาวเสน, อิมานิ สมถวเสนาติ ปากโฏฺยํ เภโทติฯ

อิเมสํ ปน ทสฺสนมฺปิ อสุภภาวสามเญฺญน สติปิ อวิเสสโต ราคจริตานํ สปฺปายภาเว ยํ วุตฺตํ ‘‘ราคจริตเภทวเสน จา’’ติ, ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘วิเสสโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สูนภาเวน สุสณฺฐิตมฺปิ สรีรํ ทุสฺสณฺฐิตเมว โหตีติ อุทฺธุมาตกสรีเร สณฺฐานวิปตฺติํ ทีเปตีติ อาห **‘‘สรีรสณฺฐานวิปตฺติปฺปกาสนโต’’**ติฯ สณฺฐานสมฺปตฺติยํ รโตฺต **สณฺฐานราคี,** ตสฺส **สปฺปายํ** สณฺฐานราคสฺส วิกฺขมฺภนุปายภาวโตฯ กาโย เอว **กายวโณ,** ตตฺถ **ปฏิพทฺธสฺส** นิสฺสิตสฺสฯ **สุสิรภาวปฺปกาสนโต**ติ สุสิรสฺส วิวรสฺส อตฺถิภาวปฺปกาสนโตฯ **สรีเร ฆนภาวราคิโน**ติ สรีเร องฺคปจฺจงฺคานํ ถิรภาวํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกราควโตฯ **วิเกฺขปปฺปกาสนโต**ติ โสณสิงฺคาลาทีหิ อิโต จิโต จ วิเกฺขปสฺส ปกาสนโต **องฺคปจฺจงฺคลีลาราคิโน สปฺปายํ**ฯ อีทิสานํ กิร อนวฏฺฐิตรูปานํ อวยวานํ โก ลีฬาวิลาโสติ วิราคสมฺภวโตฯ **สงฺฆาตเภทวิการปฺปกาสนโต**ติ สงฺฆาตสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ สํหตภาวสฺส สุสมฺพนฺธตาย เภโท เอว วิกาโร สงฺฆาตเภทวิกาโร, ตสฺส ปกาสนโตฯ โลหิตํ มกฺขิตํ หุตฺวา ปฏิกฺกูลภาโว **โลหิตมกฺขิตปฏิกฺกูลภาโว,** ตสฺส **ปกาสนโตฯ มมตฺตราคิโน**ติ ‘‘มม อย’’นฺติ อุปฺปชฺชนกราควโตฯ **ทนฺตสมฺปตฺติราคิโน**ติ ทนฺตสมฺปตฺติยํ รชฺชนสีลสฺสฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อุทฺธุมาตกาทิเก ปฐมชฺฌานเมว อุปฺปชฺชติ, น ทุติยาทีนีติ อนุโยคํ มนสิกตฺวา อาห **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติอาทิฯ **อปริสณฺฐิตชลายา**ติ โสตวเสน ปวตฺติยา สมนฺตโต อฏฺฐิตชลาย อสนฺนิสินฺนสลิลายฯ **อริตฺตพเลนา**ติ ปาชนทณฺฑพเลนฯ **ทุพฺพลตฺตา อารมฺมณสฺสา**ติ ปฏิกฺกูลภาเวน อตฺตนิ จิตฺตํ ฐเปตุํ อสมตฺถภาโว อารมฺมณสฺส ทุพฺพลตาฯ ปฏิกฺกูเล หิ อารมฺมเณ สรสโต จิตฺตํ ปวตฺติตุํ น สโกฺกติ, อภินิโรปนลกฺขเณน ปน วิตเกฺกน

อภินิโรปิยมานเมว จิตฺตํ เอกคฺคตํ ลภติฯ **น วินา วิตกฺกนา**ติ วิตกฺกรหิตานิ ทุติยาทิชฺฌานานิ ตตฺถ ปติฏฺฐํ น ลภนฺติฯ เตนาห “**วิตกฺกพเลเนวา**”ติอาทิฯ

ยทิ ปฏิกฺกูลภาวโต อุทฺธุมาตาทิอารมฺมเณ ทุติยาทิชฺฌานานิ น ปวตฺตนฺติ, เอวํ สเนฺต ปฐมชฺฌาเนนาปิ ตตฺถ น อุปฺปชฺชิตพฺพํฯ น หิ ตตฺถ ปีติโสมนสฺสานํ สมฺภโว ยุโตฺตติ โจทนํ สนฺธายาห “**ปฏิกฺกูเลปิ จ เอตสฺมิ**”นฺติอาทิฯ ตตฺถ อานิสํสทสฺสาวิตานีวรณสนฺตาปโรควูปสมานํ ยถากฺกมํ ปุปฺผจฺฉฑฺฑก, วมนวิเรจนอุปมา โยเชตพฺพาฯ

๑๒๒. ยถาวุตฺตการเณน ทสธา ววตฺถิตมฺปิ สภาวโต เอกวิธเมวาติ ทเสฺสตุํ “**ทสวิธมฺปิ เจต**”นฺติอาทึ วตฺวา สฺวายํ สภาโว ยถา อวิญฺญาณเกสุ, เอวํ สวิญฺญาณเกสุปิ ลพฺภเตวฯ ตสฺมา ตตฺถาปิ โยนิโสมนสิการวโต ภาวนา อิชฺฌเตวาติ ทเสฺสโนฺต “**ตเทตํ อิมินา ลกฺขเณนา**”ติอาทิมาหฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ชีวมานกสรีเรฯ **อลงฺกาเรนา**ติ ปฏิชคฺคนปุพฺพเกน อลงฺกรเณนฯ **น ปญฺญายติ** ปจุรชนสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **อติเรกติสตอฏฺฐิกสมุสฺสยํ** ทนฺตฏฺฐิเกหิ สทฺธึ, เตหิ ปน วินา ‘‘ติมตฺตานิ อฏฺฐิสตานี’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๙๐) กายคตาสติยํ วกฺขติฯ **ฉิทฺทาวฉิทฺท**นฺติ ขุทฺทานุขุทฺทฉิทฺทวนฺตํฯ **เมทกถาลิกา** เมทภริตภาชนํฯ **นิจฺจุคฺฆริตปคฺฆริต**นฺติ นิจฺจกาลํ อุปริ, เหฏฺฐา จ วิสฺสวนฺตํฯ **เวมตฺต**นฺติ นานตฺตํฯ **นานาวเตฺถหี**ติ นานาวเณฺณหิ วเตฺถหิฯ หิริยา ลชฺชาย โกปนโต วินาสนโต **หิริโกปินํ,** อุจฺจารปสฺสาวมคฺคํฯ **ยาถาวสรส**นฺติ ยถาภูตํ สภาวํฯ ยาถาวโต รสียติ ญายตีติ หิ **รโส,** สภาโวฯ **รติ**นฺติ อภิรตึ อภิรุจึฯ อตฺตสิเนหสงฺขาเตน ราเคน รตฺตา **อตฺตสิเนหราครตฺตาฯ วิหญฺญมาเนนา**ติ อิจฺฉิตาลาเภน วิฆาตํ อาปชฺชเนฺตนฯ

กึสุกนฺติ ปาลิภทฺทกํ, ปลาโสติ เกจิ, สิมฺพลีติ อปเรฯ **อติโลลุโป**ติ อติวิย โลลสภาโว ฯ **อทุ**นฺติ เอตํฯ **น**นฺติ เกสาทิสรีรโกฏฺฐาสํฯ **มุจฺฉิตา**ติ โมหิตา, มุจฺฉาปาปิกาย วา ตณฺหายวเสน มุจฺฉํ ปตฺตาฯ **สภาว**นฺติ ปฏิกฺกูลภาวํฯ

อุกฺกรูปโมติ อุจฺจารปสฺสาวฏฺฐานสโม, วจฺจกูปสโม วาฯ **จกฺขุภูเตหี**ติ จกฺขุํ ปเตฺตหิ ปฏิลทฺธปญฺญาจกฺขุเกหิ, โลกสฺส วา จกฺขุภูเตหิฯ **อลฺลจมฺมปฏิจฺฉโนฺน**ติ อลฺลจมฺมปริโยนโทฺธฯ

ทพฺพชาติเกนาติ อุตฺตริมนุสฺสธมฺม ปฏิลทฺธุํ ภพฺพรูเปนฯ **ยตฺถ ยตฺถ** สรีเร, สรีรสฺส วา ยตฺถ ยตฺถ โกฏฺฐาเสฯ **นิมิตฺตํ คเหตฺวา**ติ อสุภาการสฺส สุฏฺฐุ สลฺลกฺขณวเสน ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุคฺคณฺหนวเสน นิมิตฺตํ คเหตฺวา, อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวาติ อโตฺถฯ **กมฺมฏฺฐานํ อปฺปนํ ปาเปตพฺพ**นฺติ ยถาลทฺธ อุคฺคหนิมิเตฺต กมฺมํ กโรเนฺตน ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อุปจารชฺฌาเน ฐิเตน ตเมว ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปเนฺตน อสุภกมฺมฏฺฐานํ อปฺปนํ ปาเปตพฺพํฯ อธิคตปฺปโน หิ ปฐมชฺฌาเน ฐิโต ตเมว ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต นจิรเสฺสว สพฺพาสเว เขเปตีติฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ ฉฏฺฐปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๗. ฉอนุสฺสตินิเทฺทสวณฺณนา

๑. พุทฺธานุสฺสติกถาวณฺณนา

๑๒๓. **อสุภานนฺตรนฺ**ติ อสุภกมฺมฏฺฐานานนฺตรํฯ **อนุสฺสตีสู**ติ อนุสฺสติกมฺมฏฺฐาเนสุฯ ‘‘อนุ อนุ สติ อนุสฺสตี’’ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต’’**ติ วตฺวา น เอตฺถ **อนุ**-สทฺทโยเคน สติ-สโทฺท อตฺถนฺตรวาจโกติ ทเสฺสตุํ **‘‘สติเยว อนุสฺสตี’’**ติ วุตฺตํฯ เตน นาย มนุ-สโทฺท ‘‘อุปลพฺภตี’’ติอาทีสุ อุป-สโทฺท วิย อนตฺถโก, นาปิ ‘‘สญฺชานนํ ปชานน’’นฺติอาทีสุ สํ-สทฺทาทโย วิย อตฺถนฺตรทีปโกติ ทเสฺสติฯ ‘‘ปวตฺติตพฺพฏฺฐานมฺหิเยว วา ปวตฺตตฺตา’’ติ อิมินา จ อนุสฺสติยา อนุสฺสริตพฺพานุรูปตา วุตฺตา โหตีติ ปวตฺตกเสฺสว อนุรูปตํ ทเสฺสตุํ **‘‘กุลปุตฺตสฺส อนุรูปา’’**ติ วุตฺตํ, สทฺธาปพฺพชิตสฺส วา กุลปุตฺตสฺสฯ อนุรูปตา นาม ปวตฺติตพฺพฏฺฐานสฺส อนุรูปตาย เอว โหตีติ ปวตฺตกเสฺสว อนุรูปตา วุตฺตา, น อุภยสฺสฯ **อนุรูปา**ติ จ ยุตฺตาติ อโตฺถฯ **พุทฺธนฺ**ติ เย คุเณ อุปาทาย ภควติ ‘‘พุโทฺธ’’ติ ปญฺญตฺติ, เต คุเณ เอกชฺฌํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘พุทฺธคุณารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจน’’**นฺติฯ **อารพฺภา**ติ อาลมฺพิตฺวาฯ **ธมฺมนฺ**ติ ปริยตฺติธเมฺมน สทฺธึ นววิธมฺปิ โลกุตฺตรธมฺมํฯ นนุ จ นิพฺพานํ วิสุํ กมฺมฏฺฐานภาเวน วกฺขติ? กิญฺจาปิ วกฺขติ, ธมฺมภาวสามญฺญูน ปน มคฺคผเลหิ สทฺธึ อิธ ปาฬิยา สงฺคหิตตฺตา ตสฺสาปิ ธมฺมานุสฺสติกมฺมฏฺฐาเน คหณํ ทฏฺฐพฺพํ, อสงฺขตามตาทิภาเวน ปน มคฺคผเลหิ วิสิฏฺฐตาย ตสฺส วิสุํ กมฺมฏฺฐานภาเวน คหณํ กตํฯ **สีลานุสฺสติ**อาทีนํ ปน ติสฺสนฺนํ อนุสฺสตีนํ วิสุํ กมฺมฏฺฐานภาเวน คหณํ โยคาวจรสฺส อตฺตโน เอว สีลสฺส จาคสฺส สทฺธาทีนญฺจ อนุสฺสติฏฺฐานภาเวน คเหตพฺพตฺตาฯ **รูปกายํ คตา**ติ อตฺตโน กรชกายํ อารพฺภ อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตาฯ **กาเย**ติ กาเย วิสยภูเตฯ **โกฏฺฐาสนิมิตฺตารมฺมณายา**ติ เกสาทิโกฏฺฐาเสสุ ปฏิกฺกูลนิมิตฺตารมฺมณายฯ อิโต ปุริมาสุ สตฺตสุ อนุสฺสตีสุ นตฺถิ นิมิตฺตุปฺปตฺติ , อิธ อตฺถีติ ทสฺสนตฺถํ **นิมิตฺต**-คฺคหณํฯ ตถา **อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณายา**ติ เอตฺถาปิฯ **อุปสมนฺ**ติ สพฺพสงฺขารูปสมํ, นิพฺพานนฺติ อโตฺถฯ

๑๒๔. อเวจฺจ พุทฺธคุเณ ยาถาวโต ญตฺวา อุปฺปโนฺน ปสาโท **อเวจฺจปฺปสาโท,** อริยมเคฺคน อาคตปฺปสาโท, ตํสทิโสปิ วา โย ทิฏฺฐิคตวาเตหิ อจโล อสมฺปกมฺปิโย, เตน **สมนฺนาคเตน**ฯ ตาทิสสฺส พุทฺธานุสฺสติภาวนา อิชฺฌติ, น อิตรสฺสฯ **ปติรูปเสนาสเน**ติ ยถาวุตฺตอฏฺฐารสโทสวชฺชิเต ปญฺจงฺคสมนฺนาคเต เสนาสเนฯ **รโหคเตนา**ติ รหสิ คเตนฯ เตน กายวิเวกํ ทเสฺสติฯ **ปฏิสลฺลีเนนา**ติ นานารมฺมณโต ปฏิสลฺลีเนน, พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต ปฏิกฺกมาเปตฺวา กมฺมฏฺฐาเน สลฺลีเนน, สุสิลิฏฺฐจิเตฺตนาติ อโตฺถฯ **เอวนฺ**ติ อิมาย ปาฬิยา อาคตนเยนฯ

โส ภควาติ เอตฺถ **โส**ติ โย โส สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ เทวานํ อติเทโว พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา โลกนาโถ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ สเทวเก โลเก ‘‘ภควา’’ติ ปตฺถฏกิตฺติสโทฺท, โสฯ **ภควา**ติ อิทํ สตฺถุ นามกิตฺตนํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กต’’นฺติอาทิ (มหานิ. ๑๙๘, ๒๑๐; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒)ฯ ปรโต ปน **ภควา**ติ คุณกิตฺตนํฯ **อรหนฺ**ติอาทีสุ นวสุ ฐาเนสุ ปเจฺจกํ อิติปิ-สทฺทํ โยเชตฺวา พุทฺธคุณา อนุสฺสริตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิติปิ อรหํ…เป…. อิติปิ ภควาติ อนุสฺสรตี’’**ติ อาหฯ ‘‘อิติเปตํ ภูตํ อิติเปตํ ตจฺฉ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๖) วิย **อิติ**-สโทฺท อาสนฺนปจฺจกฺขกรณโตฺถ, **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน เนสํ พหุภาโว ทีปิโต, ตานิ

จ คุณสลฺลกฺขณการณานิ ภาเวเนฺตน จิตฺตสฺส สมฺมุขีภูตานิ กาตพฺพานีติ ทเสฺสโนฺต **“อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหตี”**ติ อาหฯ

๑๒๕. ทูรตา นาม อาสนฺนตา วิย อุปาทายุปาทาย วุจฺจตีติ ปรมุกฺกํสคตํ ทูรภาวํ ทเสฺส โนฺต **“สุวิทูรวิทูเร”**ติ อาห, สุฏฺฐุ วิทูรภาเวเนว วิทูเรติ อโตฺถฯ สา ปนสฺส กิเลสโต ทูรตา เตสํ สพฺพโส ปหีนตฺตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“มเคฺคน กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตา”**ติฯ นนุ อเญฺญ สมฺปิ ขีณาสวานํ เต ปหีนา เอวาติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา วุตฺตํ **“สวาสนาน”**นฺติฯ น หิ ภควนฺตํ ฐเปตฺวา อเญฺญ สห วาสนาย กิเลเส ปหาตุํ สโกฺกนฺติ , เอเตน อเญฺญหิ อสาธารณํ ภควโต อรหตฺตนฺติ ทสฺสิตํ โหติฯ กา ปนายํ วาสนา นาม? ปหีนกิเลสสฺสาปิ อปฺปหีนกิเลสสฺส ปโย คสทิสปโยคเหตุภูโต กิเลสนิหิโต สามตฺถิยวิเสโส อายสฺมโต **ปิลินฺทวจฺฉสฺส** (ปารา. ๖๒๑) วสลสมุทาจารนิมิตฺตํ วิยฯ กถํ ปน ‘‘อารกา’’ติ วุเตฺต ‘‘กิเลเสหี’’ติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ? สาม ญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต, วิเสสตฺถินา จ วิเสสสฺส อนุปโยเชตพฺพโต, ‘‘อารกาสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา’’ติอาทีนิ (ม. นิ. ๑.๔๓๔) สุตฺตปทาเนตฺถ อุทาหริตพฺพานิฯ **อารกา**ติ เจตฺถ อา-การสฺส รสฺสตฺตํ, ก-การสฺส จ ห-การํ, สานุสารํ กตฺวา นิรุตฺตินเยน **“อรห”**นฺติ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเมวตฺถํ สุขคฺคหณตฺถํ **“โส ตโต อารกา นามา”**ติ คา ถาพนฺธมาหฯ ตตฺถ สมณฺชนสีโล สมงฺคี, น สมงฺคิตา **อสมงฺคิตา** อสมนฺนาคโม อสหวุตฺติ ตาฯ

๑๒๖. อนตฺถจรเณน กิเลสา เอว อรโยติ **กิเลสารโย**ฯ ‘‘อรีนํ หตตฺตา อริหา’’ติ วตฺต เพฺพ นิรุตฺตินเยน **“อรห”**นฺติ วุตฺตํฯ

๑๒๗. ยเญฺจตํ สํสารจกฺกนฺติ สมฺพโนฺธฯ รถจกฺกสฺส นาภิ วิย มูลาวยวภูตํ อโนฺต, พหิ จ สมวฏฺฐิตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยํ ทฺวยนฺติ วุตฺตํ **“อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภี”**ติฯ นาภิยา, เนมิยา จ สมฺพนฺธา อรสทิสา ปจฺจยผลภูเตหิ อวิชฺชาตณฺหาชรามรเณหิ สมฺพนฺธา ปุญฺญาทิ สงฺขาราติ วุตฺตํ **“ปุญฺญาทิอภิสงฺขารารา”**นฺติฯ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปริยนฺตภาเวน ปากฏํ ชรา มรณนฺติ ตํ เนมิฏฺฐานิยํ กตฺวา อาห **“ชรามรณเนมี”**ติฯ ยถา จ รถจกฺกปวตฺติยา ปธานกา รณํ อโกฺข, เอวํ สํสารจกฺกปวตฺติยา อาสวสมุทโยติ อาห **“อาสวสมุทยมเยน อเกฺขน วิชฺฌิตฺวา”**ติฯ อาสวา เอว อวิชฺชาทีนํ การณตฺตา อาสวสมุทโยฯ ยถาห ‘‘อาสวสมุทยา อ วิชฺชาสมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๓)ฯ วิปากกฏตฺตารูปปฺปเภโท กามภวาทิโก ติภโว เอว รโถ, ตสฺมิํ **ติภวรเถ**ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ สมํ, สพฺพโส วา อาทิโต ปฏฺฐาย โยชิตนฺติ **สมาโยชิตํ**ฯ อาทิรหิตํ กาลํ ปวตฺตตีติ กตฺวา **อนาทิกาลปฺปวตฺตํ**ฯ

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, ‘สํสาโร’ติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๕ อปสาทนาว ณฺณนา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๖๐; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๑๙๙) –

เอวํ วุตฺตสํสาโรว **สํสารจกฺกํฯ อเนนา**ติ ภควตาฯ **โพธิมเณฺฑ**ติ โพธิสงฺขาตสฺส ญาณสฺส มณฺฑภาวปฺปเตฺต ฐาเน, กาเล วาฯ **วีริยปาเทหี**ติ สํกิเลสโวทานปกฺขิเยสุ สนฺนิรุมฺภนสนฺ นิกฺขิปนกิจฺจตาย ทฺวิธา ปวเตฺตหิ อตฺตโน วีริยสงฺขาเตหิ ปาเทหิฯ **สีลปถวิย**นฺติ ปติฏฺฐเฏฺฐน สีลเมว ปถวี, ตสฺสํฯ **ปติฏฺฐายา**ติ สมฺปาทนวเสน ปติฏฺฐหิตฺวาฯ **สทฺธาหเตฺถนา**ติ อนวชฺช ธมฺมาทานสาธนโต สทฺธาว หโตฺถ, เตนฯ **กมฺมกฺขยกร**นฺติ กายกมฺมาทิเภทสฺส สพฺพสฺสปิ กมฺมสฺส ขยกรณโต กมฺมกฺขยกรํฯ **ญาณผรสุ**นฺติ สมาธิสิลายํ สุนิสิตมคฺคญาณผรสุํ คเหตฺวาฯ

๑๒๘. เอวํ ‘‘อรานํ หตตฺตา’’ติ เอตฺถ วุตฺตอรฆาเต สํสารํ จกฺกํ วิย จกฺกนฺติ คเหตฺวา อตฺถโยชนํ กตฺวา อิทานิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนากฺกเมนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนมตคฺคํ สํสารวฏฺฏนฺ**ติ อนุ อนุ อมตคฺคํ อวิญฺญาตโกฏิกํ สํสารมณฺฑลํฯ **เสสา ทส ธมฺมา** สงฺขาราทโย ชาติปริโยสานา **อรา**ฯ กถํ? นาภิยา อวิชฺชาย มูลโต, เนมิยา ชรามรเณน อนฺตโต สมฺพนฺธตฺตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อวิชฺชามูลกตฺตา ชรามรณปริยนฺตตฺตา จา’’**ติฯ **ทุกฺขาทีสู**ติ ทุกฺขสมุทยนิโรธมเคฺคสุฯ ตตฺถ ทุเกฺข **อญฺญาณํ** ตทโนฺตคธตฺตา, ตปฺปฏิจฺฉาทนโต จ, เสเสสุ ปฏิจฺฉาทนโตวฯ **ทุกฺข**นฺติ เจตฺถ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ อธิเปฺปตนฺติ ตํ กามภวาทิวเสน ติธา ภินฺทิตฺวา ตถา ตปฺปฏิจฺฉาทิกํ อวิชฺชํ, อวิชฺชาทิปจฺจเย ตีสุ ภเวสุ สงฺขาราทิเก จ ปฏิปาฏิยา ทเสฺสโนฺต **‘‘กามภเว จ อวิชฺชา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กามภเว อวิชฺชา**ติ กามภเว อาทีนวปฺปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ **รูปภเว อรูปภเว อวิชฺชา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **กามภเว สงฺขารานฺ**ติ กามภูมิปริยาปนฺนานํ สงฺขารานํ, กามภเว วา นิปฺผาเทตพฺพาเย สงฺขารา, เตสํ กามภวูปปตฺตินิพฺพตฺตกสงฺขารานนฺติ อโตฺถฯ **ปจฺจโย โหตี**ติ ปุญฺญาภิสงฺขารานํ ตาว อารมฺมณปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ ทฺวิธา ปจฺจโย โหติฯ อปุญฺญาภิสงฺขาเรสุ สหชาตสฺส สหชาตาทิวเสน , อสหชาตสฺส อนนฺตรสมนนฺตราทิวเสน, นานนฺตรสฺส ปน อารมฺมณวเสน เจว อุปนิสฺสยวเสน จ ปจฺจโย โหติฯ **อรูปภเว สงฺขาราน**นฺติ อาเนญฺชาภิสงฺขารานํ ฯ **ปจฺจโย โหติ** อุปนิสฺสยวเสเนวฯ อิมสฺมิํ ปนเตฺถ เอตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติปฺปปโญฺจ โหติ, สยเมว จ ปรโต อาคมิสฺสตีติ น นํ วิตฺถารยามฯ

ติณฺณํ อายตนานฺติ จกฺขุโสตมนายตนานํฯ **เอกสฺสายตนสฺสา**ติ มนายตนสฺสฯ อิมินา นเยน ผสฺสาทีนมฺปิ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ **ตตฺถ ตตฺถ สา สา ตณฺหา**ติ รูปตณฺหาทิเภทา ตตฺถ ตตฺถ กามภวาทีสุ อุปฺปชฺชนกา ตณฺหาฯ

ตณฺหาทิมูลิกา กถา อติสํขิตฺตาติ ตํ, อุปาทานภเว จ วิภชิตฺวา วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘กถ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **‘‘กาเม ปริภุญฺชิสฺสามี’’**ติ อิมินา กามตณฺหาปวตฺติมาหฯ ตถา **‘‘สคฺคสมฺปตฺติํ อนุภวิสฺสามี’’**ติอาทีหิฯ สา ปน ตณฺหา ยสฺมา ภุสมาทานวเสน ปวตฺตมานา กามุปาทานํ นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘กามุปาทานปจฺจยา’’**ติฯ **ตเถวา**ติ กามุปาทานปจฺจยา เอวฯ

พฺรหฺมโลกสมฺปตฺตินฺติ รูปีพฺรหฺมโลเก สมฺปตฺติํฯ ‘‘สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา กามนียเฏฺฐน กามา’’ติ (มหานิ. ๑; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘ โถก วิสทิสํ) วจนโต ภวราโคปิ กามุปาทานเมวาติ กตฺวา **‘‘กามุปาทานปจฺจยา เอว เมตฺตํ ภาเวตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เสสุปาทานมูลิกาสุปี**ติ เอตฺถายํ โยชนา – อิเธกโจฺจ ‘‘นตฺถิ ปโร โลโก’’ติ นตฺถิกทิฏฺฐิํ คณฺหาติ, โส ทิฏฺฐุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรตีติอาทิ วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ อปโร ‘‘อสุกสฺมิํ สมฺปตฺติภเว อตฺตา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิํ คณฺหาติ, โส ตตฺรูปปตฺติยา กาเยน สุจริตํ จรตีติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อปโร ‘‘รูปี มโนมโย หุตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติฯ **ภาวนาปาริปูริยา**ติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อปโร ‘‘อรูปภเว อุปฺปชฺชิตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ อรูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติฯ **ภาวนาปาริปูริยา**ติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอตาหิเยว อตฺตวาทุปาทานมูลิกาปิ โยชนา สํวณฺณิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทวเสนาปิ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อปโร ‘‘สีเลน สุทฺธี’’ติ ‘‘อสุทฺธิมคฺคํ สุทฺธิมโคฺค’’ติ ปรามสโนฺต สีลพฺพตุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรตีติอาทินา สพฺพํ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

อิทานิ ยุวายํ สํสารจกฺกํ ทเสฺสเนฺตน ‘‘กามภเว อวิชฺชา กามภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหตี’’ติอาทินา อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยภาโว, สงฺขาราทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนภาโว จ ทสฺสิโต, ตเมว **ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬึ** อาเนตฺวา นิคมนวเสน ทเสฺสเนฺต **“เอวํ อย”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา สงฺขารา เหตุนิพฺพตฺตา, เอวํ อวิชฺชาปิ กามาสวาทินา สเหตุกา เอวาติ อาห **“อุโภเป เต เหตุสมุปฺปนฺนา”**ติฯ **ปจฺจยปริคฺคเห**ติ นามรูปสฺส ปจฺจยานํ อวิชฺชาทีนํ ปริจฺฉิชฺช คหเณ, นิปฺผาเทตเพฺพ ภุมฺมํฯ **ปญฺญา**ติ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิสงฺขาตา ปการโต ชานนาฯ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาวโพโธฯ อิทญฺจ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ ยสฺมา อทฺธาตฺตเย กงฺขามลวิตรณวเสน ปวตฺตติ, ตสฺมา **“อตีตมฺปิ อทฺธาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เอเตเนว นเยน า**ติ เอเตน ‘‘อวิชฺชา เหตู’’ติอาทินา อวิชฺชาย วุเตฺตน นเยนฯ ‘‘สงฺขารา เหตุ, วิญฺญาณํ เหตุสมุปฺปนฺน’’นฺติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๔๖) **สพฺพปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานิ**ฯ

สํขิปฺปนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย, วิญฺญาณาทโย จาติ **สเงฺขโป,** เหตุ, วิปาโก จฯ เหตุ วิปาโกติ วา สํขิปฺปตีติ **สเงฺขโป,** อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จฯ สเงฺขปภาวสามเญฺญน ปน เอกวจนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เต ปน สเงฺขปา อตีเต เหตุ, เอตรหิ วิปาโก, เอตรหิ เหตุ, อายตึ วิปาโกติ เอวํ กาลวิภาเคน จตฺตาโร ชาตาฯ เตนาห **“ปุริมสเงฺขโป เจตฺถ อตีโต อทฺธา”**ติอาทิฯ สเงฺขป-สโทฺท วา ภาคาธิวจนนฺติ อตีโต เหตุภาโค ปฐโม สเงฺขโปฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ตณฺหุปาทานภวา คหิตาว โหนฺติ** กิเลสกมฺมภาวสามญฺญโต, เตหิ วินา อวิชฺชาสงฺขารานํ สกิจฺจากรณโต จฯ กมฺมํ ตณฺหา จ ตสฺส สหการีการณํ หุตฺวา วฏฺฏนเตฺถน **กมฺมวฏฺฏํ**ฯ

วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนานํ ชาติชราภงฺคาวตฺถา ‘‘ชาติชรามรณ’’นฺติ วุตฺตาติ อาห **“ชาติชรามรณาปเทเสน วิญฺญาณาทีนํ นิทฺทิฏฺฐตฺตา”**ติฯ **อิเม**ติ วิญฺญาณาทโยฯ **อายตึ วิปากวฏฺฏํ** ปจฺจุปฺปนฺนเหตุโต ภาวีนํ อนาคตานํ คหิตตฺตาฯ **เต**ติ อวิชฺชาทโยฯ **อาการโต**ติ สรูปโต อวุตฺตาปิ ตสฺมึ ตสฺมึ สงฺคเห อากิรียนฺติ อวิชฺชาสงฺขาราทิคฺคหเณหิ ปกาสียนฺตีติ อาการา, อตีตเหตุอาทีนํ วา ปการา อาการา, ตโต อาการโตฯ **วีสติวิธา โหนฺติ** อตีเตเหตุปญฺจกาทิเภทโตฯ

สงฺขารวิญฺญาณานํ อนฺตรา เอโก สนฺธีติ เหตุโต ผลสฺส อวิเจฺฉทปฺปวตฺติภาวโต เหตุผลสมฺพนฺธภูโต เอโก สนฺธิฯ ตถา **ภวชาตีนมนฺตราฯ เวทนาตณฺหานมนฺตรา** ปน ผลโต เหตุโน อวิเจฺฉทปฺปวตฺติภาวโต ผลเหตุสมฺพนฺธภูโต เอโก สนฺธิฯ ผลภูโตปิ หิ ธโมฺม อญฺญสฺส เหตุสภาวสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย โหตีติฯ

อิตีติ วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ เตนาห **“จตุสเงฺขป”**นฺติอาทิฯ **สพฺพาการโต**ติ อิธ วุเตฺตหิ, อวุเตฺตหิ จ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค** (วิภ. ๒๒๕ อาทโย), อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานาทีสุ จ อาคเตหิ สเพฺพหิ อาการเหิฯ **ชานาตี**ติ อวพุชฺฌติฯ **ปสฺสตี**ติ ทสฺสนภูเตน ญาณจกฺขุนา ปจฺจกฺขโต ปสฺสติฯ **อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌตี**ติ เตสํเยว เววจนํฯ **ตนฺ**ติ ตํ ชานนํฯ **ญาตเฏฺฐนา**ติ ยถาสภาวโต ชานนเฏฺฐนฯ **ปชานนเฏฺฐนา**ติ อนิจฺจาทีหิ ปกาเรหิ ปฏิวิชฺฌนเฏฺฐนฯ

อิทานิ ยทตฺถมิทํ ภวจกฺกํ อิธานีตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อิมินา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เต ธเมฺม**ติ เต อวิชฺชาทิเก ธเมฺมฯ **ยถาภูตํ ญตฺวา**ติ มหาวชิรญาเณน ยาถาวโต ชานิตฺวาฯ **นิพฺพินฺทโนฺต** พลววิปสฺสนาย **วิรชฺชโนฺต วิมุจฺจโนฺต** อริยมเคฺคหิ **อเร หนี**ติ โยชนาฯ ตตฺถ ยทา ภควา วิรชฺชติ วิมุจฺจติ, ตทา อเร หนติ นามฯ ตโต ปรํ ปน อภิสมฺพุทฺธกฺขณํ คเหตฺวา วุตฺตํ **“หนิ วิหนิ วิทฺธํเสสี”**ติฯ

๑๒๙. จกฺกวตฺติโน อเจตเน จกฺกรตเน อุปฺปนฺเน ตเตฺถว โลโก ปูชํ กโรติ, อญฺญตฺถ ปูชาวิเสสา ปจฺฉิชฺชนฺติ, กิมงฺคํ ปน สมฺมาสมฺพุทฺเธ อุปฺปนฺเนติ ทเสฺสนฺโต **"อุปฺปนฺเน ตถาคเต"**ติอาทิมาหฯ **โก ปน วาโท อเญฺญสํ ปูชาวิเสสาน**นฺติ ยถาวุตฺตโต อเญฺญสํ อมเหสกฺขหิ เทวมนุเสฺสหิ กริยมานานํ นาติอุฬารานํ ปูชาวิเสสานํ อรหภาเว กา นาม กถาฯ **อตฺถานุรูป**นฺติ อรหตฺตตฺถสฺส อนุรูปํ อนฺวตฺถํฯ

๑๓๐. **อสิโลกภเยนา**ติ อกิตฺติภเยนฯ **รโห ปาปํ กโรนฺติ** ''มา นํ โกจิ ชญฺญา''ติ **เอส** ภควา **น กทาจิ กโรติ** ปาปเหตูนํ โพธิมเณฺฑ เอว สุปฺปหีนตฺตาฯ อปโร นโย – อารกาติ **อรหํ,** สุวิทูรภาวโตอิเจฺจว อโตฺถฯ กุโต ปน สุวิทูรภาวโตติ? เย อภาวิตกายา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา, ตโต เอว อปฺปหีนราคโทสโมหา อริยธมฺมสฺส อโกวิทา อริยธเมฺม อวินีตา อริยธมฺมสฺส อทสฺสาวิโน อปฺปฏิปนฺนา มิจฺฉาปฏิปนฺนา จ, ตโต สุวิทูรภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ''สงฺฆาฏิกเณฺณเจปิ เม, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺโธ อสฺส ปาเท ปาทํ นิกฺขิปโนฺต, โส จ โหติ อภิชฺฌาลุ กาเมสุ ติพฺพสาราโค พฺยาปนฺนจิโตฺต ปทุฏฺฐมนสงฺกโปฺป มุฏฺฐสฺสติ อสมฺปชาโน อสมาหิโต วิพฺภนฺตจิโตฺต ปากตินฺทฺริโยฯ อถ โข โส อารกาว มยฺหํ, อหญฺจ ตสฺสฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ธมฺมํ หิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ น ปสฺสติ, ธมฺมํ อปสฺสโนฺต มํ น ปสฺสตี''ติ (อิติวุ. ๙๒)ฯ

ยถาวุตฺตปุคฺคลา หิ สเจปิ สาฏํ ปาตํ สตฺถุ สนฺติกาวจราว สิยุํ, น เต ตาวตา ''สตฺถุ สนฺติกา''ติ วตฺตพฺพา, ตถา สตฺถาปิ เนสํฯ อิติ อสปฺปุริสานํ อารกา ทูเรติ **อรหํ**ฯ

> ''สมฺมา น ปฏิปชฺชนฺติ, เย นิหีนาสยา นรา;
> อารกา เตหิ ภควา, ทูเร เตนา**รหํ** มโต''ติฯ

ตถา อารกาติ **อรหํ,** อาสนฺนภาวโตติ อโตฺถฯ กุโต ปน อาสนฺนภาวโตติ? เย ภาวิตกายา ภาวิตสีลา ภาวิตจิตฺตา ภาวิตปญฺญา, ตโต เอว ปหีนราคโทสโมหา อริยธมฺมสฺส โกวิทา อริยธเมฺม สุวินีตา อริยธมฺมสฺส ทสฺสาวิโน สมฺมาปฏิปนฺนา, ตโต อาสนฺนภาวโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ''โยชนสเต เจปิ เม, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิหเรยฺย, โส จ โหติ อนภิชฺฌาลุ กาเมสุ น ติพฺพสาราโค อพฺยาปนฺนจิโตฺต อปฺปทุฏฺฐมนสงฺกโปฺป อุปฏฺฐิตสฺสติ สมฺปชาโน สมาหิโต เอกคฺคจิโตฺต สํวุตินฺทฺริโยฯ อถ โข โส สนฺติเกว มยฺหํ, อหญฺจ ตสฺสฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ธมฺมํ หิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปสฺสติ, ธมฺมํ ปสฺสโนฺต มํ ปสฺสตี''ติ (อิติวุ. ๙๒)ฯ

ตถารูปา หิ ปุคฺคลา สตฺถุ โยชนสหสฺสนฺตริกาปิ โหนฺติ, น ตาวตา เต ''สตฺถุ ทูรจาริโน''ติ วตฺตพฺพา, ตถา สตฺถาปิ เนสํฯ อิติ สปฺปุริสานํ อารกา อาสเนฺนติ **อรหํ**ฯ

> เย สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติ, สุปฺปณีตาธิมุตฺติกา;
> อารกา เตหิ อาสเนฺน, เตนาปิ **อรหํ** ชิโนฯ

เย อิเม ราคาทโย ปาปธมฺมา ยสฺมิํ สนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกมฺปิ สมฺปรายิกมฺปิ อนตฺถํ อาวหนฺติฯ นิพฺพานคามินิยา ปฏิปทาย เอกํเสเนว อุชุวิปจฺจนีกภูตา จ, เต อตฺตหิตํ, ปรหิตญฺจ ปริปูเรตุํ สมฺมา ปฏิปชฺชเนฺตหิ สาธูหิ ทูรโต รหิตพฺพา ปริจฺจชิตพฺพา ปหาตพฺ

พาติ **รหา** นาม, เต จ ยสฺมา ภควโต โพธิมูเลเยว อริยมคฺเคน สพฺพโส ปหีนา สมุจฺฉินฺนาฯ ยถาห –

“ตถาคตสฺส โข, พฺราหฺมณ, ราโค ปหีโน โทโส โมโห, สเพฺพปิ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา อายตึ อนุปฺปาทธมฺมา’’ติ (ปารา. ๙-๑๐ อตฺถโต สมานํ)ฯ

ตสฺมา สพฺพโส น สนฺติ เอตสฺส รหาติ อรโหติ วตฺตเพฺพ โอการสฺส สานุสารํ อ-การาเทสํ กตฺวา “**อรห**’’นฺติ วุตฺตํฯ

ปาปธมฺมา รหา นาม, สาธูหิ รหิตพฺพโต;
เตสํ สุฏฺฐุ ปหีนตฺตา, ภควา **อรหํ** มโตฯ

เย เต สพฺพโส ปริญฺญาตกฺขนฺธา ปหีนกิเลสา ภาวิตมคฺคา สจฺฉิกตนิโรธา อรหนฺโต ขีณาสวา, เย จ เสกฺขา อปฺปตฺตมานสา อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ ปตฺถยมานา วิหรนฺติ, เย จ ปริสุทฺธปโยคา กลฺยาณชฺฌาสยา สทฺธาสีลสุตาทิคุณสมฺปนฺนา ปุคฺคลา, เตหิ น รหิตโพฺพ น ปริจฺจชิตโพฺพ, เต จ ภควตาติ **อรหํ**ฯ ตถา หิ อริยปุคฺคลา สตฺถารา ทิฏฺฐธมฺมสฺส ปจฺจกฺขกรณโต สตฺถุ ธมฺมสรีเรน อวิรหิตา เอว โหนฺติฯ ยถาห อายสฺมา **ปิงฺคิโย** –

“ปสฺสามิ นํ มนสา จกฺขุนาว,
รตฺตินฺทิวํ พฺราหฺมณ อปฺปมตฺโต;
นมสฺสมาโน วิวเสมิ รตฺตึ,
เตเนว มญฺญามิ อวิปฺปวาสํฯ

“สทฺธา จ ปีติ จ มโน สติ จ,
นาเปนฺติเม โคตมสาสนมฺหา;
ยํ ยํ ทิสํ วชติ ภูริปโญฺญ,
ส เตน เตเนว นโตหมสฺมี’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๑๔๘-๑๑๔๙);

เตเนว จ เต อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสนฺติฯ ยถาห –

“อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๘; อ. นิ. ๑.๒๗๖)ฯ

กลฺยาณปุถุชฺชนาปิ เยภุเยฺยน สตฺถริ นิจฺจลสทฺธา เอว โหนฺติฯ อิติ สุปฺปฏิปเนฺนหิ ปุริสวิเสเสหิ อวิรหิตพฺพโต, เตสญฺจ อวิรหนโต น สนฺติ เอตสฺส รหา ปริจฺจชนกา, นตฺถิ วา เอตสฺส รโห สาธูหิ ปริจฺจชิตพฺพตาติ **อรหํ**ฯ

“เย สจฺฉิกตสทฺธมฺมา, อริยา สุทฺธโคจรา;
น เตหิ รหิโต โหติ, นาโถ เตนา**รหํ** มโต’’ติฯ

รโหติ จ คมนํ วุจฺจติ, ภควโต จ นานาคตีสุ ปริพฺภมนสงฺขาตํ สํสาเร คมนํ นตฺถิ กมฺมกฺขยกเรน อริยมคฺเคน โพธิมูเลเยว สพฺพโส สสมฺภารสฺส กมฺมวฏฺฏสฺส วิทฺธํสิตตฺตาฯ ยถาห –

‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธพฺพ วา วิหงฺคโม;
ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖);

เอวํ นตฺถิ เอตสฺส รโหคมนํ คตีสุ ปจฺจาชาตีติปิ **อรหํ**ฯ

รโห วา คมนํ ยสฺส, สํสาเร นตฺถิ สพฺพโส;
ปหีนชาติมรโณ, **อรหํ** สุคโต มโตฯ

ปาสํสตฺตา วา ภควา **อรหํ**ฯ อกฺขรจินฺตกา หิ ปสํสายํ อรห-สทฺทํ วณฺเณนฺติฯ ปาสํสภาโว จ ภควโต อนญฺญสาธารโณ ยถาภุจฺจคุณาธิคโต สเทวเก โลเก สุปฺปติฏฺฐิโตฯ ตถา เหส อนุตฺตเรน สีเลน อนุตฺตเรน สมาธินา อนุตฺตราย ปญฺญาย อนุตฺตราย วิมุตฺติยา อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโลติ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ คุเณ วิภชิตฺวา วุจฺจมาเน ปณฺฑิตปุริเสหิ เทเวหิ พฺรเหฺมหิ ภควตา วา ปน ปริโยสาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยรูโปฯ อิติ ปาสํสตฺตาปิ ภควา **อรหํ**ฯ

คุเณหิ สทิโส นตฺถิ, ยสฺมา โลเก สเทวเก;
ตสฺมา ปาสํสิยตฺตาปิ, **อรหํ** ทฺวิปทุตฺตโมฯ

เอวํ สพฺพถาปิ –

‘‘อารกา มนฺทพุทฺธีนํ, อารกา จ วิชานตํ;
รหานํ สุปฺปหีนตฺตา, วิทูนมรเหยฺยโต;
ภเวสุ จ รหาภาวา, ปาสํสา **อรหํ** ชิโน’’ติฯ

๑๓๑. **สมฺมา**ติ อวิปรีตํฯ **สาม**นฺติ สยเมวฯ **สมฺพุทฺโธ**ติ หิ เอตฺถ **สํ**-สทฺโท ‘‘สย’’นฺติ เอตสฺส อตฺถสฺส โพธโก ทฏฺฐพฺโพฯ **สพฺพธมฺมาน**นฺติ อนวเสสานํ เญยฺยธมฺมานํฯ กถํ ปเนตฺถ สพฺพธมฺมาวโพโธ ลพฺภตีติ? เอกเทสสฺส อคฺคหณโตฯ ปเทสคฺคหเณ หิ อสติ คเหตพฺพสฺส นิปฺปเทสตาว วิญฺญายติ ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา อตฺถวิเสสานเปกฺขา กตฺตริ เอว พุทฺธสทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา กมฺมวจนิจฺฉาย อภาวโตฯ ‘‘สมฺมา สามํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺโธ’’ติ เอตฺตกเมว หิ อิธ สทฺทโต ลพฺภติ, ‘‘สพฺพธมฺมาน’’นฺติ ปน อตฺถโต ลพฺภมานํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ น หิ พุชฺฌนกิริยา อวิสยา ยุชฺชติฯ

อิทานิ ตสฺสา วิสยํ ‘‘สพฺพธเมฺม’’ติ สามญฺญโต วุตฺตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อภิเญฺญยฺยธเมฺม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภิเญฺญยฺย**ติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานิตพฺพํฯ เก ปน เตติ? จตุสจฺจธเมฺมฯ **อภิเญฺญยฺยโต พุทฺโธ**ติ อภิเญฺญยฺยภาวโต พุชฺฌิฯ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาปญฺญาย, อธิคมกฺขเณ มคฺคปญฺญาย, อปรภาเค สพฺพญฺญุตญฺญาณาทีหิ อญฺญาสีติ อตฺโถฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ **ปริเญฺญยฺย ธเมฺม**ติ ทุกฺขํ อริยสจฺจมาหฯ **ปหาตพฺพ**ติ สมุทยปกฺขิเยฯ **สจฺฉิกาตพฺพ**ติ นิพฺพานํ สนฺธายาหฯ พหุวจนนิเทฺทโส ปน โสปาทิเสสาทิกํ ปริยายสิทฺธํ เภทํ คเหตฺวา กโต, อุเทฺทโส วา อยํ จตุสจฺจธมฺมานนฺติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘จกฺขุํ ทุกฺขสจฺจ’’นฺติอาทิฯ อุเทฺทโส จ อวินิจฺฉิตตฺถปริเจฺฉทสฺส ธมฺมสฺส วเสน กรียติฯ อุเทฺทเสน หิ อุทฺทิสิยมานานํ ธมฺมานํ อตฺถิตามตฺตํ วุจฺจติ, น ปริเจฺฉโทติ อปริเจฺฉเทน พหุวจเนน วุตฺตํ ยถา ‘‘อปฺปจฺจยา ธมฺมา, อสงฺขตา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๗-๘)ฯ **สจฺฉิ**

กาตพฺพติ วา ผลวิมุตฺตีนมฺปิ คหณํ, น นิพฺพานเสฺสวาติ พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ เอวญฺจ **ภาเวตพฺพ**ติ เอตฺถ ฌานานมฺปิ คหณํ ทฎฺฐพฺพํฯ

คาถายํ **ภาเวตพฺพญฺจา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน สจฺฉิกาตพฺพสฺส คหณํ เวทิตพฺพํฯ **ตสฺมา พุโทฺธสฺมี**ติ ยสฺมา จตฺตาริ สจฺจานิ มยา พุทฺธานิ, สจฺจวินิมุตฺตญฺจ กิญฺจิ เญยฺยํ นตฺถิ, ตสฺมา สพฺพมฺปิ เญยฺยํ พุโทฺธสฺมิ, อพฺภญฺญาสินฺติ อโตฺถฯ

๑๓๒. เอวํ สจฺจวเสน สามญฺญโต วุตฺตมตฺถํ ทฺวารารมฺมเณหิ สทฺธิํ ทฺวารปฺปวตฺตธเมฺมหิ, ขนฺธาทีหิ จ สจฺจวเสเนว วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“อปิ จา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **มูลการณภาเวนา**ติ สเนฺตสุปิ อวิชฺชาทีสุ อเญฺญสุ การเณสุ เตสมฺปิ มูลภูตการณภาเวนฯ ตณฺหา หิ กมฺมสฺส วิจิตฺตภาวเหตุโต, สหายภาวูปคมนโต จ ทุกฺขวิจิตฺตตาย ปธานการณํฯ **สมุฎฺฐาปิกา**ติ อุปฺปาทิกาฯ **ปุริมตณฺหา**ติ ปุริมภวสิทฺธา ตณฺหาฯ **อุภินฺนนฺ**ติ จกฺขุสฺส , ตํสมุทยสฺส จฯ **อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํฯ **นิโรธปชานนา**ติ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน นิโรธสฺส ปฎิวิชฺฌนาฯ **เอเกกปทุทฺธาเรนา**ติ ‘‘จกฺขุํ จกฺขุสมุทโย’’ติอาทินา เอเกกโกฎฺฐาสนิทฺธารเณน ฯ ตณฺหายปิ ปริเญฺญยฺยภาวสพฺภาวโต, อุปาทานกฺขนฺธโนฺตคธตฺตา จ ทุกฺขสจฺจสงฺคหํ ทเสฺสตุํ **“รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา”**ติ วุตฺตํฯ

กสิณานีติ กสิณชฺฌานานิฯ **ทฺวตฺติํสาการา**ติ ทฺวตฺติํส โกฎฺฐาสา, ตทารมฺมณชฺฌานานิ จฯ **นว ภวา**ติ กามภวาทโย ตโย, สญฺญีภวาทโย ตโย, เอกโวการภวาทโย ตโยติ นว ภวาฯ **จตฺตาริ ฌานานี**ติ อคฺคหิตารมฺมณวิเสสานิ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ, วิปากชฺฌานานํ วา เอตํ คหณํฯ เอตฺถ จ กุสลธมฺมานํ อุปนิสฺสยภูตา ตณฺหา สมุฎฺฐาปิกา ปุริมตณฺหาติ เวทิตพฺพาฯ กิริยธมฺมานํ ปน ยตฺถ เต ตสฺส อตฺตภาวสฺส การณภูตาฯ

อนุพุโทฺธติ พุชฺฌิตพฺพธมฺมสฺส อนุรูปโต พุโทฺธฯ **เตนา**ติ ตสฺมาฯ ยสฺมา สามญฺญโต, วิเสสโต จ เอเกกปทุทฺธาเรน สพฺพธเมฺม พุโทฺธ, ตสฺมา วุตฺตํฯ กินฺติ อาห **“สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา”**ติ, สพฺพสฺสปิ เญยฺยสฺส สพฺพาการโต อวิปรีตํ สยเมว อภิสมฺพุทฺธตฺตาติ อโตฺถฯ อิมินาสฺส ปโรปเทสรหิตสฺส สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขปฺปฎิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณญาณสงฺขาตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อธิคโม ทสฺสิโตฯ

นนุ จ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต อญฺญํ อนาวรณญาณํ, อญฺญถา ‘‘ฉ อสาธารณญาณานิ พุทฺธญาณานี’’ติ (ปฎิ. ม. มาติกา ๑.๗๓) วจนํ วิรุเชฺฌยฺยาติ? น วิรุชฺฌติ, วิสยปวตฺติเภทวเสน อเญฺญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ เอกเสฺสว ญาณสฺส ทฺวิธา วุตฺตตฺตาฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมวิสยตาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ จ อาวรณาภาวโต นิสฺสงฺคจารมุปาทาย ‘‘อนาวรณญาณ’’นฺติ วุตฺตํฯ ยถาห ปฎิสมฺภิทายํ ‘‘สพฺพํ สงฺขตมสงฺขตํ อนวเสสํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณ’’นฺติอาทิ (ปฎิ. ม. ๑.๑๑๙)ฯ ตสฺมา นตฺถิ เนสํ อตฺถโต เภโท, เอกเนฺตน เจตํ เอวมิจฺฉิตพฺพํฯ อญฺญถา สพฺพญฺญุตานาวรณญาณานํ สาธารณตา, อสพฺพธมฺมารมฺมณตา จ อาปเชฺชยฺยฯ น หิ ภควโต ญาณสฺส อณุมตฺตมฺปิ อาวรณํ อตฺถิ, อนาวรณญาณสฺส จ อสพฺพธมฺมารมฺมณภาเว ยตฺถ ตํ น ปวตฺตติ, ตตฺถาวรณสพฺภาวโต อนาวรณภาโวเยว น สิยาฯ อถ วา ปน โหตุ อญฺญเมว อนาวรณญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต, อิธ ปน สพฺพตฺถ อปฺปฎิหตวุตฺติตาย อนาวรณญาณนฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว อธิเปฺปตํฯ ตสฺส จาธิคเมน ภควา ‘‘สพฺพญฺญู, สพฺพวิทู, สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ จ วุจฺจติ น สกิํเยว สพฺพธมฺมาวโพธโตฯ ตถา จ วุตฺตํ **ปฎิสมฺภิทายํ** (ปฎิ. ม. ๑.๑๖๒) ‘‘วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฎิ

ลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ ‘‘พุโทฺธ’’ติฯ สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถญาณสมธิคเมน หิ ภควโต สนฺตาเน อนวเสสธเมฺม ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถตา อโหสีติฯ

เอตฺถาห – กึ ปนิทํ ญาณํ ปวตฺตมานํ สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อุทาหุ กเมนาติ? กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธาทิเภทภินฺนานํ สงฺขตธมฺมานํ, อสงฺขตสมฺมุติธมฺมานญฺจ เอกชฺฌํ อุปฏฺฐาเน ทูรโต จิตฺตปฏํ เปกฺขนฺตสฺส วิย ปฏิวิภาเคนาวโพโธ น สิยา, ตถา จ สติ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ วิปสฺสนฺตานํ อนตฺตากาเรน วิย สพฺพธมฺมา อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณสฺส วิสยา โหนฺตีติ อาปชฺชติฯ เยปิ ‘‘สพฺพเญฺญยฺยธมฺมานํ ฐิตลกฺขณวิสยํ วิกปฺปรหิตํ สพฺพกาลํ พุทฺธานํ ญาณํ ปวตฺตติ, เตน เต ‘สพฺพวิทู’ติ วุจฺจนฺติ, เอวญฺจ กตฺวา ‘จรํ สมาหิโต นาโค, ติฎฺฐโนฺตปิ สมาหิโต’ติ อิทมฺปิ วจนํ สุวุตฺตํ โหตี’’ติ วทนฺติ, เตสมฺปิ วุตฺตโทสานาติวตฺติ, ฐิตลกฺขณารมฺมณตาย จ อตีตานาคตสมฺมุติธมฺมานํ ตทภาวโต เอกเทสวิสยเมว ภควโต ญาณํ สิยาฯ ตสฺมา สกึเยว ญาณํ ปวตฺตตีติ น ยุชฺชติฯ

อถ กเมน สพฺพสฺมึ วิสเย ญาณํ ปวตฺตติ? เอวมฺปิ น ยุชฺชติฯ น หิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน, ทิสาเทสกาลาทิวเสน จ อเนกเภทภินฺเน เญฺเยฺย กเมน คยฺหมาเน ตสฺส อนวเสสปฏิเวโธ สมฺภวติ, อปริยนฺตภาวโต เญฺยฺยสฺสฯ เย ปน ‘‘อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต เญฺยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ‘เสเสปิ เอว’นฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปเนน สพฺพญฺญู ภควา, ตญฺจ ญาณํ น อนุมานิกํ สํสยาภาวโตฯ สํสยานุพทฺธํ หิ โลเก อนุมานญาณ’’นฺติ วทนฺติ, เตสมฺปิ ตํ น ยุตฺตํฯ สพฺพสฺส หิ อปฺปจฺจกฺขภาเว อตฺถาวิสํวาทเนน เญฺยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ‘‘เสเสปิ เอว’’นฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปนสฺส อสมฺภวโตฯ ยญฺหิ ตํ เสสํ, ตํ อปฺปจฺจกฺขนฺติฯ

อถ ตมฺปิ ปจฺจกฺขํ, ตสฺส เสสภาโว เอว น สิยาติ? สพฺพเมตํ อการณํฯ กสฺมา ? อวิสยวิจารณภาวโตฯ วุตฺตํ เหตํ ภควตา ‘‘พุทฺธวิสโย, ภิกฺขเว, อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพฯ โย จิเนฺตยฺย, อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๗)ฯ อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ – ยํกิญฺจิ ภควตา ญาตุํ อิจฺฉิตํ สกลํ, เอกเทโส วา, ตตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย ปจฺจกฺขโต ญาณํ ปวตฺตติ, นิจฺจสมาธานญฺจ วิเกฺขปาภาวโตฯ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส จ สกลสฺส อวิสยภาเว ตสฺส อากงฺขปฺปฏิพทฺธวุตฺติตา น สิยา, เอกเนฺตเนว สา อิจฺฉิตพฺพา ‘‘สเพฺพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฺปฏิพทฺธา อากงฺขปฺปฏิพทฺธา มนสิการปฺปฏิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฺปฏิพทฺธา’’ติ วจนโตฯ อตีตานาคตวิสยมฺปิ ภควโต ญาณํ อนุมานาคมตกฺกคฺคหณวิรหิตตฺตา ปจฺจกฺขเมวฯ

นนุ จ เอตสฺมึ ปเกฺข ยทา สกลํ ญาตุํ อิจฺฉิตํ, ตทา สกึเยว สกลวิสยตาย อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวเตฺตยฺยาติ วุตฺตโทสานาติวตฺติเยวาติ? น, ตสฺส วิโสธิตตฺตาฯ วิโสธิโต หิ โส พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺยติฯ อญฺญถา ปจุรชนญาณสมานวุตฺติตาย พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ญาณสฺส อจิเนฺตยฺยตา น สิยาฯ ตสฺมา สกลธมฺมารมฺมณมฺปิ ตํ เอกธมฺมารมฺมณํ วิย สุววตฺถาปิเตเยว เต ธเมฺม กตฺวา ปวตฺตตีติ อิทเมตฺถ อจิเนฺตยฺยํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยาวตกํ เญฺยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญฺยฺยํฯ เญฺยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เญฺยฺย’’นฺติ (มหานิ. ๖๙; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ เอวเมกชฺฌํ, วิสุํ, สกึ, กเมน วา อิจฺฉานุรูปํ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ

๑๓๓. **วิชฺชาหี**ติ เอตฺถ วินฺทิยํ วินฺทตีติ วิชฺชา, ยาถาวโต อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ อตฺตโน วา ปฏิปกฺขสฺส วิชฺฌนเฎฺฐน วิชฺชา, ตโมกฺขนฺธาทิกสฺส ปทาลนเฎฺฐนาติ อโตฺถฯ ตโต เอว อตฺตโน วิสยสฺส วิทิตกรณเฎฺฐนปิ วิชฺชาฯ **สมฺปนฺนตฺตา**ติ สมนฺนาคตตฺตา, ปริปุณฺณตฺตา

วา, อวิกลตฺตาติ อโตฺถฯ ติสฺสนฺนํ, อฏฺฐนฺนํ จ วิชฺชานํ ตตฺถ ตตฺถ สุเตฺต คหณํ วิเนยฺยชฺฌาสยวเสนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **สตฺต สทฺธมฺมา** นาม สทฺธา หิรี โอตฺตปฺปํ พาหุสจฺจํ วีริยํ สติ ปญฺญา จฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ ''อิธ ภิกฺขุ สโทฺธ โหตี''ติอาทิ (อ. นิ. ๑๐.๑๑)ฯ **จตฺตาริ ฌานานี**ติ ยานิ กานิจิ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิฯ

กสฺมา ปเนตฺถ สีลาทโย ปนฺนรเสว ''จรณ''นฺติ วุตฺตาติ โจทนํ สนฺธายาห **''อิเมเยว หี''**ติอาทิ ฯ เตน เตสํ สิกฺขตฺตยสงฺคหโต นิพฺพานุปคมเน เอกํสโต สาธนภาวมาหฯ อิทานิ ตทตฺถสาธนาย อาคมํ ทเสฺสโนฺต **''ยถาหา''**ติอาทิมาหฯ ***ภควา***ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส นิคมนวเสน วุตฺตํฯ

นนุ จายํ วิชฺชาจรณสมฺปทา สาวเกสุปิ ลพฺภตีติ? กิญฺจาปิ ลพฺภติ, น ปน ตถา, ยถา ภควโตติ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ วิชฺชาสมฺปทา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ จรณธมฺมปริยาปนฺนตฺตา กรุณา พฺรหฺมวิหารสฺส, โส เจตฺถ มหคฺคตภาวปฺปตฺตา สาธารณภาโวติ อาห **''จรณสมฺปทา มหาการุณิกตํ ปูเรตฺวา ฐิตา''**ติฯ ยถา สตฺตานํ อนตฺถํ ปริวเชฺชตฺวา อเตฺถ นิโยชนํ ปญฺญาย วินา น โหติ, เอวํ เนสํ อตฺถานตฺถชานนํ สตฺถุ กรุณาย วินา น โหตีติ อุภยมฺปิ อุภยตฺถ สกิจฺจกเมว สิยาฯ ยตฺถ ปน ยสฺสา ปธานภาโว, ตํ ทเสฺสตุํ **''โส สพฺพญฺญุตายา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยถา ตํ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ติ ยถา อโญฺญปิ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน, เตน วิชฺชาจรณสมฺปนฺนเสฺสวายํ อาเวณิกา ปฏิปตฺตีติ ทเสฺสติฯ สา ปนายํ สตฺถุ วิชฺชาจรณสมฺปทา สาสนสฺส นิยฺยานิกตาย สาวกานํ สมฺมาปฏิปตฺติยา เอกนฺตการณนฺติ ทเสฺสตุํ **''เตนสฺสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอตฺถ จ วิชฺชาสมฺปทาย สตฺถุ ปญฺญามหตฺตํ ปกาสิตํ โหติ, จรณสมฺปทาย กรุณามหตฺตํฯ เตสุ ปญฺญาย ภควโต ธมฺมรชฺชปฺปตฺติ, กรุณาย ธมฺมสํวิภาโคฯ ปญฺญาย สํสารทุกฺขนิพฺพิทา, กรุณาย สํสารทุกฺขสหนํฯ ปญฺญาย ปรทุกฺขปริชานนํ, กรุณาย ปรทุกฺขปติการารโมฺภฯ ปญฺญาย ปรินิพฺพานาภิมุขภาโว, กรุณาย ตทธิคโมฯ ปญฺญาย สยํ ตรณํ, กรุณาย ปเรสํ ตารณํฯ ปญฺญาย พุทฺธภาวสิทฺธิ, กรุณาย พุทฺธกิจฺจสิทฺธิฯ กรุณาย วา โพธิสตฺตภูมิยํ สํสาราภิมุขภาโว, ปญฺญาย ตตฺถ อนภิรติฯ ตถา กรุณาย ปเรสํ อภิํสาปนํ , ปญฺญาย สยํ ปเรหิ อภายนํฯ กรุณาย ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขติ, ปญฺญาย อตฺตานํ รกฺขโนฺต ปรํ รกฺขติฯ ตถา กรุณาย อปรนฺตโป, ปญฺญาย อนตฺตนฺตโปฯ เตน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ จตุตฺถปุคฺคลภาโว สิโทฺธ โหติฯ ตถา กรุณาย โลกนาถตา, ปญฺญาย อตฺตนาถตาฯ กรุณาย จสฺส นินฺนตาภาโว, ปญฺญาย อุนฺนมาภาโวฯ ตถา กรุณาย สพฺพสเตฺตสุ ชนิตานุคฺคโห ปญฺญานุคตตฺตา น จ น สพฺพตฺถ วิรตฺตจิโตฺต, ปญฺญาย สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิโตฺต กรุณานุคตตฺตา น จ น สพฺพสตฺตานุคฺคหาย ปวโตฺตฯ ยถา หิ กรุณา ภควโต สิเนหโสกวิรหิตา, เอวํ ปญฺญา อหํการมมํการวินิมุตฺตาติ อญฺญมญฺญวิโสธิตา ปรมวิสุทฺธา คุณวิเสสา วิชฺชาจรณสมฺปทาหิ ปกาสิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๑๓๔. คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจติ ''คเต ฐิเต''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๑๔; ๒.๓๗๖)ฯ **โสภน**นฺติ สุภํฯ สุภภาโว วิสุทฺธตาย, วิสุทฺธตา โทสวิคเมนาติ อาห **''ปริสุทฺธมนวชฺช''**นฺติฯ คมนญฺจ นาม พหุวิธนฺติ อิธาธิเปฺปตํ คมนํ ทเสฺสโนฺต **''อริยมโคฺค''**ติ อาหฯ โส หิ นิพฺพานสฺส คติ อธิคโมติ กตฺวา ''คตํ, คมน''นฺติ จ วุจฺจติฯ อิทานิ ตเสฺสว คหเณ การณํ ทเสฺสตุํ **''เตน เหสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เขมํ ทิส**นฺติ นิพฺพานํฯ **อสชฺชมาโน**ติ ปริปนฺถาภาเวน สุคติคมเนปิ อสชฺชโนฺต สงฺคํ อกโรโนฺต, ปเคว อิตรตฺถฯ อถ วา เอกาสเน นิสีทิตฺวา ขิปฺปภิญฺญาวเส

เนว จตุนฺนมฺปิ มคฺคานํ ปฏิลทฺธภาวโต อสชฺชมาโน อสชฺชโนฺต คโตฯ ยํ คมนํ คจฺฉโนฺต สพฺพมนตฺถํ อปหรติ, สพฺพญฺจ อนุตฺตรํ สมฺปตฺตึ อาวหติ, ตเทว โสภนํ นามฯ เตน จ ภควา คโตติ อาห **“อิติ โสภนคมนตฺตา สุคโต”**ติ โสภนโตฺถ **สุ**-สโทฺทติ กตฺวาฯ

อสุนฺทรานํ ทุกฺขานํ สงฺขารปฺปวตฺตีนํ อภาวโต อจฺจนฺตสุขตฺตา เอกนฺตโต สุนฺทรํ นาม อสงฺขตา ธาตูติ อาห **“สุนฺทรเญฺจส ฐานํ คโต อมตํ นิพฺพาน”**นฺติฯ เตนาห ภควา ‘‘นิพฺพานํ ปรมํ สุข’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๑๕; ธ. ป. ๒๐๓-๒๐๔)ฯ **สมฺมา**ติ สุฏฺฐุฯ สุฏฺฐุ คมนญฺจ นาม ปฏิปเกฺขน อนภิภูตสฺส คมนนฺติ อาห **“ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคจฺฉโนฺต”**ติฯ อิทญฺจ สิขาปฺปตฺตํ สมฺมาคมนํ, ยาย อาคมนียปฏิปทาย สิทฺธํ, สาปิ สมฺมาคมนเมวาติ เอวมฺปิ ภควา สุคโตติ ทเสฺสตุํ **“สมฺมา วา คโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมฺมาปฏิปตฺติยา**ติ สมฺมาสโมฺพธิยา สมฺปาปเน อวิปรีตปฏิปตฺติยาฯ **“สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรโนฺต”**ติ เอเตน มหาโพธิยาปฏิปทา อวิภาเคน สพฺพสตฺตานํ สพฺพทา หิตสุขาวหภาเวเนว ปวตฺตตีติ ทเสฺสติฯ **“สสฺสตํ อุเจฺฉทนฺติ อิเม อเนฺต อนุปคจฺฉโนฺต คโต”**ติ เอเตน ปฏิจฺจสมุปฺปาทคตึ ทเสฺสติฯ **“กามสุขํ อตฺตกิลมถนฺติ อิเม อนุปคจฺฉโนฺต คโต”**ติ เอเตน อริยมคฺคคตึ ทเสฺสติฯ

ตตฺราติ ยุตฺตฏฺฐาเน ยุตฺตเสฺสว ภาสเน นิปฺผาเทตเพฺพ, สาเธตเพฺพ เจตํ ภุมฺมํฯ **อภูต**นฺติ อภูตตฺถํฯ อตฺถมุเขน หิ วาจาย อภูตตา, ภูตตา วาฯ **อตจฺฉ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อภูต**นฺติ วา อสนฺตํ อวิชฺชมานํฯ **อตจฺฉ**นฺติ อตถาการํ อญฺญถาสนฺตํฯ **อนตฺถสญฺหิต**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิเกน, สมฺปรายิเกน วา อนเตฺถน สญฺหิตํ, อนตฺถาวหํฯ น อโตฺถติ อนโตฺถ, อตฺถสฺส ปฏิปโกฺข, อภาโว จ, เตน สญฺหิตํ, ปิสุณวาจํ, สมฺผปฺปลาปญฺจาติ อโตฺถฯ เอวเมตฺถ จตุพฺพิธสฺสาปิ วจีทุจฺจริตสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถ จ ปฐมา วาจา สีลวนฺตํ ‘‘ทุสฺสีโล’’ติ, อจณฺฑาลาทิเมว ‘‘จณฺฑาโล’’ติอาทินา ภาสมานสฺส ทฏฺฐพฺพาฯ ทุติยา ทุสฺสีลํ ‘‘ทุสฺสีโล’’ติ, จณฺฑาลาทิเมว ‘‘จณฺฑาโล’’ติอาทินา อวินเยน ภาสมานสฺสฯ ตติยา เนรยิกาทิกสฺส เนรยิกาทิภาววิภาวนีกถา ยถา ‘‘อาปายิโก เทวทโตฺต เนรยิโก’’ติอาทิกา (จูฬว. ๓๔๘)ฯ จตุตฺถี ‘‘เวทวิหิเตน ยญฺญวิธินา ปาณาติปาตาทิกตํ สุคตึ อาวหตี’’ติ โลกสฺส พฺยาโมหนกถาฯ ปญฺจมี ภูเตน เปสุญฺญูปสํหาราทิกถาฯ ฉฏฺฐา ยุตฺตปฺปตฺตฏฺฐาเน ปวตฺติตา ทานสีลาทิกถา เวทิตพฺพาฯ **เอวํ สมฺมา คทตฺตา**ติ ยถาวุตฺตํ อภูตาทึ วเชฺชตฺวา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ ปิยํ มนาปํ ตโต เอว สมฺมา สุฏฺฐุ คทนโต **สุคโต** ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ อาปาถคมนมเตฺตน กสฺสจิ อปฺปิยมฺปิ หิ ภควโต วจนํ ปิยํ มนาปเมว อตฺถสิทฺธิยา โลกสฺส หิตสุขาวหตฺตาฯ

อปิจ โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ **สุคโต**ฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนุปสงฺกมนํ เอกเนฺตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ ภทฺทกํ ฯ ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ทุตวิลมฺพิตขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬนุกฺกุฏิกกุฏิลากุลตาทิโทสรหิตวิลาสิตราชหํสวสภวารณมิคราชคมนํ กายคมนํ, ญาณคมนญฺจ วิปุลนิมฺมลกรุณาสติวีริยาทิคุณวิเสสสหิตํ อภินีหารโต ยาว มหาโพธิ อนวชฺชตาย, สตฺตานํ หิตสุขาวหตาย จ โสภนเมวฯ อถ วา สยมฺภูญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริชานโนฺต สมฺมา คโต อวคโตติ **สุคโต**ฯ ตถา โลกสมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหโนฺต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทโนฺต สมฺมา คโต อตีโตติ **สุคโต**ฯ โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อธิคโตติ **สุคโต**ฯ โลกนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ภาวนาภิสมยวเสน สมฺมา คโต ปฏิปโนฺนติ **สุคโต**ฯ ตถา ยํ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, สพฺพํ ตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย สมฺมา ปจฺจกฺขโต คโต อพฺภญฺญาสีติ **สุคโต**ฯ

๑๓๕. **สพฺพถา**ติ สพฺพปฺปกาเรนฯ โย โย โลโก ยถา ยถา เวทิตพฺโพ, ตถา ตถาฯ เต ปน ปกาเร ทเสฺสตุํ **“สภาวโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สภาวโต**ติ ทุกฺขสภาวโตฯ สพฺโพ หิ โลโก ทุกฺขสภาโวฯ ยถาห ‘‘สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ (มหาว. ๑๔; ที. นิ. ๒.๓๘๗)ฯ **สมุทยโต**ติ ยโต โส สมุเทติ, ตโต ตณฺหาทิโตฯ **นิโรธโต**ติ ยตฺถ โส นิรุชฺฌติ, ตโต วิสงฺขารโตฯ **นิโรธูปายโต**ติ เยน วิธินา โส นิโรโธ ปตฺตพฺโพ, ตโต อริยมคฺคโต, อิโต อญฺญสฺส ปการสฺส อภาวาฯ

อิติ ‘‘สพฺพถา โลกํ อเวที’’ติ วตฺวา ตทตฺถสาธกํ สุตฺตํ ทเสฺสโนฺต **“ยตฺถ โข อาวุโส”**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **“น ชายตี”**ติอาทินา อุชุกํ ชาติอาทีนิ ปฏิกฺขิปิตฺวา **“น จวติ น อุปปชฺชตี”**ติ ปททฺวเยน อปราปรํ จวนุปปชฺชนานิ ปฏิกฺขิปติฯ เกจิ ปน ‘‘น ชายตีติอาทิ คพฺภเสยฺยกวเสน วุตฺตํ, อิตรํ โอปปาติกวเสนา’’ติ วทนฺติฯ **ตนฺ**ติ ชาติอาทิรหิตํฯ **คมเนนา**ติ ปทสา คมเนนฯ **ญาเตยฺยนฺ**ติ ชานิตพฺพํฯ ‘‘ญาตาย’’นฺติ วา ปาโฐ, ญาตา อยํ นิพฺพานตฺถิโกติ อธิปฺปาโยฯ

กามํ ปาทคมเนน คนฺตฺวา โลกสฺสนฺตํ ญาตุํ, ทฏฺฐุํ, ปตฺตุํ วา น สกฺกา, อปิจ ปริมิตปริจฺฉินฺนฏฺฐาเน ตํ ปญฺญาเปตฺวา ทเสฺสมีติ ทเสฺสโนฺต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สสญฺญิมฺหี**ติ สญฺญาสหิเตฯ ตโต เอว **สมนเก** สวิญฺญาณเกฯ อวิญฺญาณเก ปน อุตุสมุฏฺฐานรูปสมุทายมเตฺต ปญฺญาเปตุํ น สกฺกาติ อธิปฺปาโยฯ **โลกนฺ**ติ ขนฺธาทิโลกํฯ **โลกนิโรธนฺ**ติ ตสฺส โลกสฺส นิรุชฺฌนํ, นิพฺพานเมว วาฯ อเทสมฺปิ หิ ตํ เยสํ นิโรโธ, เตสํ วเสน อุปจารโต, เทสโตปิ นิทฺทิสียติ ยถา ‘‘จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๐๑; ม. นิ. ๑.๑๓๔; วิภ. ๒๐๔)ฯ

คมเนนาติ ปากติกคมเนนฯ **โลกสฺสโนฺต**ติ สงฺขารโลกสฺส อโนฺต อนฺตกิริยาเหตุภูตํ นิพฺพานํฯ **กุทาจนนฺ**ติ กทาจิปิฯ **อปตฺวา**ติ อคฺคมเคฺคน อนธิคนฺตฺวาฯ **ปโมจนนฺ**ติ ปมุตฺติ นิสฺสรณํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา โลกสฺสนฺตํ อปตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต มุตฺติ นตฺถิ, ตสฺมาฯ **หเว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **โลกวิทู**ติ สภาวาทิโต สพฺพํ โลกํ ชานโนฺตฯ **สุเมโธ**ติ สุนฺทรปโญฺญฯ **โลกนฺตคู**ติ ปริญฺญาภิสมเยน โลกํ วิทิตฺวา ปหานาภิสมเยน โลกนฺตคูฯ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสสฺส ปรินิฏฺฐิตตฺตา **วุสิตพฺรหฺมจริโย**ฯ สเพฺพสํ กิเลสานํ สมิตตฺตา, จตุสจฺจธมฺมานํ วา อภิสมิตตฺตา **สมิตาวีฯ นาสีสติ** น ปเตฺถติฯ ยถา อิมํ โลกํ, เอวํ ปรญฺจ โลกํ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตาฯ

๑๓๖. เอวํ ยทิปิ โลกวิทุตา อนวเสสโต ทสฺสิตา สภาวโต ทสฺสิตตฺตา, โลโก ปน เอกเทเสเนว วุโตฺตติ ตํ อนวเสสโต ทเสฺสตุํ **“อปิจ ตโย โลกา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อินฺทฺริยพทฺธานํ ขนฺธานํ สมูโห, สนฺตาโน จ **สตฺตโลโก**ฯ รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย สโตฺต, โลกียนฺติ เอตฺถ กุสลากุสลํ, ตพฺพิปาโก จาติ โลโกติฯ อนินฺทฺริยพทฺธานํ รูปาทีนํ สมูโห, สนฺตาโน จ **โอกาสโลโก** โลกิยนฺติ เอตฺถ ตสา, ถาวรา จ, เตสญฺจ โอกาสภูโตติฯ ตทาธารตาย เหส ‘‘ภาชนโลโก’’ติปิ วุจฺจติฯ อุภเยปิ ขนฺธา **สงฺขารโลโก** ปจฺจเยหิ สงฺขรียนฺติ, ลุชฺชนฺติ ปลุชฺชนฺติ จาติฯ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ ปจฺจยฏฺฐิติกา, ปจฺจยายตฺตวุตฺติกาติ อโตฺถฯ ปจฺจยโตฺถ เหตฺถ **อาหาร**-สโทฺท ‘‘อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทายา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) วิยฯ เอวํ หิ ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ อิมินา อสญฺญสตฺตาปิ ปริคฺคหิตา โหนฺติฯ สา ปนายํ อาหารฏฺฐิติกตา นิปฺปริยายโต สงฺขารธโมฺม, น สตฺตธโมฺมติ อาห **“อาหารฏฺฐิติกาติ อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตโพฺพ”**ติฯ

ยทิ เอวํ ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ อิทํ กถนฺติ? ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนาติ นายํ โทโสฯ ยถา อญฺญตฺถาปิ ‘‘เอกธมฺเม, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน สมฺมา วิรชฺชมาโน สมฺมา วิมุจฺจมาโน สมฺมา ปริยนฺตทสฺสาวี สมฺมทตฺถํ อภิสเมจฺจ ทิฏฺเฐว ธมฺเม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติฯ กตมสฺมิํ เอกธมฺเม? สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗)ฯ ทิฏฺฐิคติกานํ สสฺสตาทิวเสน ‘‘อตฺตา, โลโก’’ติ จ ปริกปฺปนา เยภุเยฺยน สตฺตวิสยา, น สงฺขารวิสยาติ อาห **‘‘สสฺสโต โลโกติ วา อสสฺสโต โลโกติ วา อาคตฏฺฐาเน สตฺตโลโก เวทิตโพฺพ’’**ติฯ

ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺตีติ ยตฺตเก ฐาเน จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺติ ปริพฺภมนฺติฯ **ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา**ติ เตสํ ปริพฺภมเนเนว ตา ทิสา ปภสฺสรา หุตฺวา วิโรจนฺติฯ **ตาว สหสฺสธา โลโก**ติ ตตฺตกํ สหสฺสปฺปกาโร โอกาสโลโก, สหสฺสโลกธาตุโยติ อโตฺถฯ ‘‘ตาว สหสฺสวา’’ติ วา ปาโฐฯ

ตมฺปีติ ตํ ติวิธมฺปิ โลกํฯ ตถา หิสฺส สพฺพถาปิ วิทิโตติ สมฺพโนฺธฯ **เอโก โลโก**ติ ‘‘สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ ยาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย สเพฺพสํ สงฺขารานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา วุตฺตา, ตาย สโพฺพ สงฺขารโลโก เอโก เอกวิโธ ปการนฺตรสฺส อภาวโตฯ **เทฺว โลกา**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **นาม**-คฺคหเณน เจตฺถ นิพฺพานสฺส อคฺคหณํ, ตสฺส อโลกสภาวตฺตาฯ นนุ จ ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ เอตฺถ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย มคฺคผลธมฺมานมฺปิ โลกตา อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, ปริญฺเญยฺยานํ ทุกฺขสจฺจธมฺมานํ อิธ ‘‘โลโก’’ติ อธิเปฺปตตฺตาฯ อถ วา ‘‘น ลุชฺชติ น ปลุชฺชตี’’ติ โย คหิโต ตถา น โหติ, โส โลโกติ ตํคหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตาฯ อุปาทานานํ อารมฺมณภูตา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธาฯ ทสายตนานี**ติ ทส รูปายตนานิฯ

เอตฺถ จ ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาวจเนน สงฺขารานํ อนิจฺจตาฯ ตาย จ ‘‘ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขํฯ ยํ ทุกฺขํ, ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕) วจนโต ทุกฺขานตฺตตา จ ปกาสิตา โหนฺตีติ ตีณิปิ สามญฺญลกฺขณานิ คหิตานิฯ **นาม**นฺติ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา, เต จ อตฺถโต ผสฺสาทโยฯ **รูป**นฺติ ภูตุปาทายรูปานิ, ตานิ จ อตฺถโต ปถวีอาทโยติ อวิเสเสเนว สลกฺขณโต สงฺขารา คหิตาฯ ตคฺคหเณเนว เย เตสํ วิเสสา กุสลาทโย, เหตุอาทโย จ, เตปิ คหิตา เอว โหนฺตีติ อาห **‘‘อิติ อยํ สงฺขารโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต’’**ติฯ

อาคมฺม จิตฺตํ เสติ เอตฺถาติ **อาสโย** มิคาสโย วิยฯ ยถา มิโค โคจราย คนฺตฺวา ปจฺจาคนฺตฺวา ตเตฺถว วนคหเน สยตีติ โส ตสฺส อาสโย, เอวํ อญฺญถา ปวตฺติตฺวาปิ จิตฺตํ อาคมฺม ยตฺถ เสติ, โส ตสฺส อาสโยติ วุจฺจติฯ โส ปน สสฺสตทิฏฺฐิอาทิวเสน จตุพฺพิโธฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิ จ, ขนฺติ เจวานุโลมิกา;
> ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ, เอตํ อาสยสทฺทิต’’นฺติฯ

ตตฺถ สพฺพทิฏฺฐีนํ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐีหิ สงฺคหิตตฺตา สเพฺพปิ ทิฏฺฐิคติกา สตฺตา อิมา เอว เทฺว ทิฏฺฐิโย สนฺนิสฺสิตาฯ ยถาห ‘‘ทฺวยนิสฺสิโต ขฺวายํ, กจฺจาน, โลโก เยภุเยฺยน อตฺถิตญฺจ นตฺถิตญฺจา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕)ฯ **อตฺถิตา**ติ หิ สสฺสตคฺคาโห อธิเปฺปโต, **นตฺถิตา**ติ อุเจฺฉทคฺคาโหฯ อยํ ตาว วฏฺฏนิสฺสิตานํ ปุถุชฺชนานํ อาสโยฯ วิวฏฺฏนิสฺสิตานํ ปน สุทฺธสตฺตานํ อนุโลมิกา ขนฺติ, ยถาภูตญาณนฺติ ทุวิโธ อาสโยฯ

อาสยํ ชานาตีติ จตุพฺพิธมฺปิ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติฯ ชานนฺโต จ เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ, เตสญฺจ ญาณานํ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กามํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุตฺโต’ติ, กามํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุตฺโต’ติ’’อาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓)ฯ

อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุ อนุ สยนฺตีติ **อนุสยา,** อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ เอเตน เนสํ การณลาเภ อุปฺปชฺชนารหตํ ทเสฺสติฯ อปฺปหีนา หิ กิเลสา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนฺติฯ เก ปน เต? ราคาทโย สตฺต อนาคตา กิเลสา, อตีตา, ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺติฯ น หิ ธมฺมานํ กาลเภเทน สภาวเภโท อตฺถิฯ ตํ สตฺตวิธํ อนุสยํ ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส สนฺตาเน ปโรปรภาเวน ปวตฺตมานํ ชานาติฯ

จริตนฺติ สุจริตทุจฺจริตํฯ ตํ หิ **วิภเงฺค** (วิภ. ๘๑๔, ๘๑๗) จริตนิเทฺทเส นิทฺทิฏฺฐํฯ อถ วา **จริต**นฺติ จริยา เวทิตพฺพาฯ ตา ปน ราคโทสโมหสทฺธาพุทฺธิวิตกฺกวเสน ฉ มูลจริยา, ตาสํ อปริยนฺโต อนฺตรเภโท, สํสคฺคเภโท ปน เตสฏฺฐิวิโธฯ ตํ จริตํ สภาวโต สํกิเลสโวทานโต สมุฏฺฐานโต ผลโต นิสฺสนฺทโตติ เอวมาทินา ปกาเรน **ชานาติ**ฯ

อธิมุตฺติ อชฺฌาสยธาตุฯ สา ทุวิธา หีนาธิมุตฺติ ปณีตาธิมุตฺตีติฯ ยาย หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเกเยว เสวนฺติ, ปณีตาธิมุตฺติกา จ ปณีตาธิมุตฺติเกเยวฯ สา อชฺฌาสยธาตุ อชฺฌาสยสภาโว อธิมุตฺติฯ ตํ **อธิมุตฺตึ ชานาติ** ‘‘อิมสฺส อธิมุตฺติ หีนา, อิมสฺส ปณีตา’’ติ, ตตฺถาปิ ‘‘อิมสฺส มุทุ, อิมสฺส มุทุตรา, อิมสฺส มุทุตมา’’ติอาทินาฯ อินฺทฺริยานํ หิ ติกฺขมุทุภาวาทินา ยถารหํ อธิมุตฺติยา ติกฺขมุทุภาวาทิโก เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ วุตฺตํ **สโมฺมหวิโนทนียํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๘๑๘, ๘๒๐) ‘‘เหฏฺฐา คหิตาปิ อธิมุตฺติ อิธ สตฺตานํ ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยภาวทสฺสนตฺถํ ปุน คหิตา’’ติฯ

อปฺปรชํ อกฺขํ เอเตสนฺติ อปฺปรชกฺขา, อปฺปํ วา รชํ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ เอเตสนฺติ อปฺปรชกฺขา, อนุสฺสทราคาทิรชา สตฺตา, เต **อปฺปรชเกฺขฯ มหารชเกฺข**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อุสฺสทราคาทิรชา มหารชกฺขาฯ

ติกฺขินฺทฺริเยติ ติขิเณหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคเตฯ **มุทินฺทฺริเย**ติ มุทุเกหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคเตฯ อุปนิสฺสยอินฺทฺริยานิ นาม อิธาธิเปฺปตานิฯ **สฺวากาเร**ติ สุนฺทรากาเร กลฺยาณปกติเก, วิวฏฺฏชฺฌาสเยติ อโตฺถฯ **สุวิญฺญาปเย**ติ สมฺมตฺตนิยามํ วิญฺญาเปตุํ สุกเร สเทฺธ, ปญฺญวเนฺต จฯ **ภเพฺพ อภเพฺพ**ติ เอตฺถ **ภเพฺพ**ติ กมฺมาวรณกิเลสาวรณวิปากาวรณรหิเตฯ วุตฺตวิปริยาเยน **ทฺวาการทุวิญฺญาปยาภพฺพา** เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ จ ‘‘อิมสฺส ราครโช อโปฺป, อิมสฺส โทสรโช อโปฺป’’ติอาทินา อปฺปรชเกฺขสุ ชานนํ เวทิตพฺพํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ภควา อปริมาเณ สเตฺต อาสยาทิโต อนวเสเสตฺวา ชานาติ, ตสฺมา อสฺส ภควโต สตฺตโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตฯ

นนุ จ สเตฺตสุ ปมาณาทิปิ ชานิตโพฺพ อตฺถีติ? อตฺถิฯ ตสฺส ปน ชานนํ น นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธายาติ อิธ น คหิตํ, ภควโต ปน ตมฺปิ สุวิทิตํ สุววตฺถาปิตเมว, ปโยชนาภาวา เทสนํ นารุฬฺหํฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘อถ โข ภควา ปริตฺตํ นขสิขายํ ปํสุํ อาโรเปตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ ‘ตํ กึ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข พหุตรํ – โย วายํ มยา ปริโตฺต นขสิขายํ ปํสุ อาโรปิโต, อยํ วา มหาปถวี’’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๑๒๑)ฯ

๑๓๗. โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตติ สมฺพนฺโธฯ **จกฺกวาฬ**นฺติ โลกธาตุฯ สา หิ เนมิมณฺฑลสทิเสน จกฺกวาฬปพฺพเตน สมนฺตโต ปริกฺขิตฺตตฺตา ‘‘จกฺกวาฬ’’นฺติ วุจฺจติฯ **จตฺตึสสตานิ จา**ติ จตฺอธิกานิ ตึสสตานิ, ตีณิสหสฺสานิ, จตฺตาริสตานิ จาติ อโตฺถ ฯ **อฑฺฒุฑฺฒานี**ติ อุปฑฺฒจตฺตฺถานิ, ตีณิสตานิ, ปญฺญาสญฺจาติ อโตฺถฯ **นหุตานี**ติ ทสสหสฺสานิฯ **สงฺขาตา**ติ กถิตาฯ **สณฺฐิตี**ติ เหฎฺฐา, อุปริโต จาติ สพฺพโส ฐิติฯ

เอวํ สณฺฐิเตติ เอวมวฎฺฐิเตฯ **เอตฺถา**ติ จกฺกวาเฬฯ **อจฺจุคฺคโต ตาวเทวา**ติ ตตฺตกเมว จตุราสีติ โยชนสหสฺสานิเยว อุเพฺพโธ ฯ น เกวลํ เจตฺถ อุเพฺพโธว, อถ โข อายามวิตฺถาราปิสฺส ตตฺตกาเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘สิเนรุ, ภิกฺขเว, ปพฺพตราชา จตุราสีติ โยชนสหสฺสานิ อายาเมน, จตุราสีติ โยชนสหสฺสานิ วิตฺถาเรนา’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๖)ฯ

ตโตติ สิเนรุสฺส เหฎฺฐา, อุปริ จ วุตฺตปฺปมาณโตฯ **อุปฑฺฒุปเฑฺฒนา**ติ อุปเฑฺฒน อุปเฑฺฒนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ทฺวาจตฺตาลีส โยชนสหสฺสานิ สมุเทฺท อโชฺฌคาเฬฺห ตตฺตกเมว จ อุปริ อุคฺคโต **ยุคนฺธรปพฺพโต,** เอกวีส โยชนสหสฺสานิ สมุเทฺท อโชฺฌคาเฬฺห ตตฺตกเมว จ อุปริ อุคฺคโต **อีสธโร** ปพฺพโตติ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อุปฑฺฒุปฑฺฒปมาณตา เวทิตพฺพาฯ ยถา มหาสมุโทฺท ยาว จกฺกวาฬปาทมูลา อนุปุพฺพนิโนฺน, เอวํ ยาว สิเนรุปาทมูลาติ เหฎฺฐา สิเนรุปมาณโต อุปฑฺฒปมาโณปิ ยุคนฺธรปพฺพโต ปถวิยํ สุปฺปติฎฺฐิโต, เอวํ อีสธราทโยปีติ ทฎฺฐพฺพํฯ วุตฺตํ เหตํ ‘‘มหาสมุโทฺท, ภิกฺขเว, อนุปุพฺพนิโนฺน อนุปุพฺพโปโณ อนุปุพฺพปพฺภาโร’’ติ (อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๔; อ. นิ. ๘.๑๙)ฯ สิเนรุยุคนฺธราทีนํ อนฺตเร **สีทนฺตรสมุทฺทา** นามฯ เต วิตฺถารโต ยถากฺกมํ สิเนรุอาทีนํ อจฺจุคฺคตสมานปริมาณาติ วทนฺติฯ **พฺรหา**ติ มหโนฺตฯ

สิเนรุสฺส สมนฺตโตติ ปริกฺขิปนวเสน สิเนรุสฺส สมนฺตโต ฐิตาฯ สิเนรุํ ตาว ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต ยุคนฺธโร, ตํ ปริกฺขิปิตฺวา อีสธโรฯ เอวํ ตํ ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตา ‘‘สิเนรุสฺส สมนฺตโต’’ติ วุตฺตาฯ

โยชนานํ สตานุโจฺจ, หิมวา ปญฺจ ปพฺพโตติ หิมวา ปพฺพโต ปญฺจ โยชนานํ สตานิ อุโจฺจ อุเพฺพโธฯ **นควฺหยา**ติ **นค**-สเทฺทน อวฺหาตพฺพา รุกฺขาภิธานาฯ **ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธสาขายามา**ติ’ อุเพฺพธโต ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธายามา, อุเพฺพธโต, **สมนฺตโต** จ ปญฺญาสโยชนสาขายามา จฯ ตโต เอว **สตโยชนวิตฺถิณฺณา, ตาวเทว จ อุคฺคตาฯ ยสฺสานุภาเวนา**ติ ยสฺสา มหนฺตตา กปฺปฎฺฐายิตาทิปฺปกาเรน ปภาเวนฯ

ครุฬานํ สิมฺพลิรุโกฺข สิเนรุสฺส ทุติยปริภเณฺฑ ปติฎฺฐิโตฯ

สิรีเสนาติ ปจฺจเตฺต กรณวจนํฯ **สตฺตม**นฺติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, สิรีโส ภวติ สตฺตโมติ อโตฺถฯ

ตตฺถ **จณฺฑมณฺฑลํ** เหฏฺฐา, **สูริยมณฺฑลํ** อุปริฯ ตสฺส อาสนฺนภาเวน จนฺทมณฺฑลํ อตฺตโน ฉายาย วิกลภาเวน อุปฏฺฐาติฯ ตานิ โยชนนฺตริกานิ ยุคนฺธรคฺคปมาเณ อากาเส วิจรนฺติฯ **อสุรภวนํ** สิเนรุสฺส เหฏฺฐาฯ **อวีจิ** ชมฺพุทีปสฺสฯ **ชมฺพุทีโป** สกฏสณฺฐาโนฯ **อปรโคยานํ** อาทาสสณฺฐาโนฯ **ปุพฺพวิเทโห** อทฺธจนฺทสณฺฐาโนฯ **อุตฺตรกุรุ** ปีฐสณฺฐาโนฯ ตํตํนิวาสีนํ, ตํตํปริวารทีปวาสีนญฺจ มนุสฺสานํ มุขมฺปิ ตํตํสณฺฐานนฺติ วทนฺติฯ **ตทนฺตเรสู**ติ เตสํ จกฺกวาฬานํ อนฺตเรสุฯ ติณฺณํ หิ ปตฺตานํ อญฺญมญฺญอาสนฺนภาเวน ฐปิตานํ อนฺตรสทิเส ติณฺณํ ติณฺณํ จกฺกวาฬานํ อนฺตเร เอเกโก **โลกนฺตรนิรโย**ฯ

อนนฺตานีติ อปริมาณานิ, ‘‘เอตฺตกานี’’ติ อเญฺญหิ มินิตุํ อสกฺกุเณยฺยานิฯ **ภควา อนเนฺตน พุทฺธญาเณน อเวทิ** ‘‘อนโนฺต อากาโส, อนโนฺต สตฺตนิกาโย, อนนฺตานิ จกฺกวาฬานี’’ติ ติวิธมฺปิ อนนฺตํ พุทฺธญาณํ ปริจฺฉินฺทติ สยมฺปิ อนนฺตตฺตาฯ ยาวตกํ หิ เญยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญยฺยํฯ เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนเนฺตน พุทฺธญาเณน อเวที’’ติฯ อนนฺตตา จสฺส อนนฺตเญยฺยปฏิวิชฺฌเนเนว เวทิตพฺพา ตตฺถ อปฺปฏิหตจารตฺตาฯ นนุ เจตฺถ วิวฏฺฏาทีนมฺปิ วิทิตตา วตฺตพฺพาติ? สจฺจํ วตฺตพฺพํ, สา ปน ปรโต อภิญฺญากถายํ อาคมิสฺสตีติ อิธ น คหิตาฯ

๑๓๘. **อตฺตนา**ติ นิสฺสกฺกวจนเมตํฯ คุเณหิ อตฺตนา วิสิฏฺฐตรสฺสาติ สมฺพโนฺธฯ **ตร**-คฺคหณํ เจตฺถ **‘‘อนุตฺตโร’’**ติ ปทสฺส อตฺถนิเทฺทสตาย กตํ, น วิสิฏฺฐสฺส กสฺสจิ อตฺถิตายฯ สเทวเก หิ โลเก สทิสกโปฺปปิ นาม โกจิ ตถาคตสฺส นตฺถิ, กุโต สทิโสฯ วิสิเฏฺฐ ปน กา กถาฯ **กสฺสจี**ติ กสฺสจิปิฯ **อภิภวตี**ติ สีลสมฺปทาย อุปนิสฺสยภูตานํ หิโรตฺตปฺปเมตฺตากรุณานํ, วิเสสปจฺจยานํ สทฺธาสติวีริยปญฺญานญฺจ อุกฺกํสปฺปตฺติยา สมุทาคมโต ปฏฺฐาย อนญฺญสาธารโณ สวาสนปฏิปกฺขสฺส ปหีนตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต สตฺถุ สีลคุโณฯ เตน ภควา สเทวกํ โลกํ อญฺญทตฺถุ อภิภุยฺย ปวตฺตติ, น สยํ เกนจิ อภิภุยฺยตีติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ สมาธิคุณาทีสุปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ สีลาทโย เจเต โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา เวทิตพฺพาฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนํ** ปน โลกิยํ กามาวจรเมวฯ

ยทิ เอวํ, กถํ เตน สเทวกํ โลกํ อภิภวตีติ? ตสฺสาปิ อานุภาวโต อสทิสตฺตาฯ ตมฺปิ หิ วิสยโต, ปวตฺติโต, ปวตฺติ อาการโต จ อุตฺตริตรเมวฯ ตํ หิ อนญฺญสาธารณํ สตฺถุ วิมุตฺติคุณํ อารพฺภ ปวตฺตติ, ปวตฺตมานญฺจ อตกฺกาวจรํ ปรมคมฺภีรํ สณฺหสุขุมํ สวิสยํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ สุปฺปหีนตฺตา สุฏฺฐุ ปากฏํ วิภูตตรํ กตฺวา ปวตฺตติ, สมฺมเทว จ วสีภาวสฺส ปาปิตตฺตา, ภวงฺคปริวาสสฺส จ อติปริตฺตกตฺตา ลหุํ ลหุํ ปวตฺตตีติฯ

เอวํ สีลาทิคุเณหิ ภควโต อุตฺตริตรสฺส อภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สทิสสฺสาปิ อภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อสโม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อสโม**ติ เอกสฺมิํ กาเล นตฺถิ เอตสฺส สีลาทิคุเณน สมา สทิสาติ อสโมฯ ตถา อสเมหิ อตีตานาคตพุเทฺธหิ สโม, อสมา วา สมา เอตสฺสาติ **อสมสโม**ฯ สีลาทิคุเณน นตฺถิ เอตสฺส ปฏิมาติ **อปฺปฏิโม**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ อุปมามตฺตํ ปฏิมา, สทิสูปมา ปฏิภาโค, ยุคคฺคาหวเสน ฐิโต ปฏิปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ

น โข ปนาหํ สมนุปสฺสามีติ มม สมนฺตจกฺขุนา หตฺถตเล อามลกํ วิย สพฺพโลกํ ปสฺสโนฺตปิ ตตฺถ สเทวเก…เป.… ปชาย อตฺตนา อตฺตโต สีลสมฺปนฺนตรํ สมฺปนฺนตรสีลํ กญฺจิ ปุคฺคลํ น โข ปน ปสฺสามิ, ตาทิสสฺส อภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนี**ติ เอตฺถ –

‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา พหุปฺปทา วา รูปิโน วา อรูปิโน วา สญฺญิโน วา อสญฺญิโน วา เนวสญฺญินาสญฺญิโน วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธฯ เย, ภิกฺขเว, พุทฺเธ ปสนฺนา, อคฺเค เต ปสนฺนาฯ อคฺเค โข ปน ปสนฺนานํ อโคฺค วิปาโก โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒; ๑๐.๑๕; อิติวุ. ๙๐) –

อิทํ อคฺคปฺปสาทสุตฺตํฯ **อาทิ**-สทฺเทน –

‘‘สเทวเก…เป…. สเทวมนุสฺสาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺตี, ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔; ที. นิ. ๓.๑๘๘) –

เอวมาทีนิ สุตฺตปทานิ เวทิตพฺพานิฯ **อาทิกา คาถาโย**ติ เอตฺถ –

‘‘อหํ หิ อรหา โลเก, อหํ สตฺถา อนุตฺตโร;
เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ, สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโตฯ (มหาว. ๑๑; ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑);

‘‘ทนฺโต ทมยตํ เสฏฺโฐ, สนฺโต สมยตํ อิสิ;
มุตฺโต โมจยตํ อโคฺค, ติณฺโณ ตารยตํ วโรฯ (อิติวุ. ๑๑๒);

‘‘นยิมสฺมิํ โลเก ปรสฺมิํ วา ปน,
พุทฺเธน เสฏฺโฐ สทิโส จ วิชฺชติ;
ยมาหุ ทกฺขิเณยฺยานํ อคฺคตํ คโต,
ปุญฺญตฺถิกานํ วิปุลผเลสิน’’นฺติฯ (วิ. ว. ๑๐๔๗; กถา. ๗๙๙) –

เอวมาทิกา คาถา **วิตฺถาเรตพฺพา**ฯ

๑๓๙. **ทเมตี**ติ สเมติ, กายสมาทีหิ โยเชตีติ อโตฺถฯ ตํ ปน กายสมาทีหิ โยชนํ ยถารหํ ตทงฺควินยาทีสุ ปติฏฺฐาปนํ โหตีติ อาห **‘‘วิเนตีติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ **ทเมตุํ ยุตฺตา**ติ ทมนารหาฯ **อมนุสฺสปุริสา**ติ เอตฺถ น มนุสฺสาติ อมนุสฺสาฯ ตํสทิสตา เอตฺถ โชตียติ, เตน มนุสฺสตฺตมตฺตํ นตฺถิ, อญฺญํ สมานนฺติ ยกฺขาทโย ‘‘อมนุสฺสา’’ติ อธิเปฺปตา, น เย เกจิ มนุเสฺสหิ อเญฺญฯ ตถา หิ ติรจฺฉานปุริสานํ วิสุํ คหณํ กตํ, ยกฺขาทโย เอว จ นิทฺทิฏฺฐาฯ **อปลาโล** หิมวนฺตวาสีฯ **จูโฬทรมโหทรา** นาคทีปวาสิโนฯ **อคฺคิสิขธูมสิขา** สีหฬทีปวาสิโนฯ **นิพฺพิสา กตา** โทสวิสสฺส วิโนทเนนฯ เตนาห **‘‘สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปิตา’’**ติฯ **กูฏทนฺตาทโย**ติ **อาทิ**-สทฺเทน โฆฏมุขอุปาลิคหปติอาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สกฺกเทวราชาทโย**ติ **อาทิ**-สทฺเทน อชกลาปยกฺขพกพฺรหฺมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อิทํ เจตฺถ สุตฺต**นฺติ อิทํ เกสิสุตฺตํฯ **วินีตา วิจิเตฺรหิ วินยนูปาเยหี**ติ เอตสฺมิํ อเตฺถ วิตฺถาเรตพฺพํ ยถารหํ สณฺหาทีหิ อุปาเยหิ วินยสฺส ทีปนโตฯ

วิสุทฺธสีลาทีนํ ปฐมชฺฌานาทีนีติ ‘‘วิสุทฺธสีลสฺส ปฐมชฺฌานํ, ปฐมชฺฌานลาภิโน ทุติยชฺฌาน’’นฺติอาทินา ตสฺส ตสฺส อุปรูปริ วิเสสํ อาจิกฺขโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ **โสตาปนฺนาทีน**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **‘‘ทเนฺตปิ ทเมติเยวา’’**ติ อิทํ ปุเพฺพ ‘‘สเพฺพน สพฺพํ ทมถํ อนุปคตา ปุริสทมฺมา’’ติ วุตฺตาติ กตฺวา วุตฺตํฯ เย ปน วิปฺปกตทมฺมภาวา สพฺพถา ทเมตพฺพตํ นาติว

ตฺตา, เต สเตฺต สนฺธาย ‘‘ทเนฺตปิ ทเมติเยวา’’ติ วุตฺตํฯ เตปิ หิ ปุริสทมฺมา เอวาติ, ยโต เน สตฺถา ทเมติฯ

อตฺถปทนฺติ อตฺถาภิพฺยญฺชกปทํ, วากฺยนฺติ อโตฺถฯ วาเกฺยน หิ อตฺถาภิพฺยตฺติ, น นามาทิปทมเตฺตนฯ เอกปทภาเวน จ อนญฺญสาธารโณ สตฺถุ ปุริสทมฺมสารถิภาโว ทสฺสิโต โหติฯ เตนาห ‘‘***ภควา หี***’’ติอาทิฯ **อฏฺฐ ทิสา**ติ อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ ตา หิ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธาปิ อสํกิณฺณภาเวน ทิสฺสนฺติ อปทิสฺสนฺตีติ **ทิสา,** ทิสา วิยาติ วา **ทิสาฯ อสชฺชมานา**ติ น สชฺชมานา วสีภาวปฺปตฺติยา นิสฺสงฺคจาราฯ **ธาวนฺติ** ชวนวุตฺติโยคโตฯ **เอกํเยว ทิสํ ธาวติ,** อตฺตโน กายํ อปริวเตฺตโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ สตฺถารา ปน ทมิตา ปุริสทมฺมา เอกิริยาปเถเนว อฏฺฐ ทิสา ธาวนฺติฯ เตนาห ‘‘**เอกปลฺลเงฺกเนว นิสินฺนา**’’ติฯ **อฏฺฐ ทิสา**ติ จ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, โลกิเยหิ อคตปุพฺพํ นิโรธสมาปตฺติทิสํ, อมตทิสญฺจ ปกฺขนฺทนโตฯ

๑๔๐. ทิฏฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว, ตตฺถ นิยุโตฺตติ ทิฏฺฐธมฺมิโก, อิธโลกโตฺถ ฯ กมฺมกิเลสวเสน สมฺปเรตพฺพโต สมฺมา คนฺตพฺพโต สมฺปราโย, ปรโลโก, ตตฺถ นิยุโตฺตติ สมฺปรายิโก, ปรโลกโตฺถฯ ปรโม อุตฺตโม อโตฺถ ปรมโตฺถ, นิพฺพานํฯ เตหิ **ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิฯ ยถารหนฺ**ติ ยถานุรูปํฯ เตสุ อเตฺถสุ โย โย ปุคฺคโล ยํ ยํ อรหติ, ตทนุรูปํฯ **อนุสาสตี**ติ วิเนติ ตสฺมิํ อเตฺถ ปติฏฺฐเปติ, สห อเตฺถน วตฺตตีติ **สโตฺถ,** ภณฺฑมูเลน วาณิชฺชาย เทสนฺตรํ คจฺฉโนฺต ชนสมูโหฯ หิตุปเทสาทิวเสน ปริปาเลตโพฺพ สาสิตโพฺพ โส เอตสฺส อตฺถีติ **สตฺถา,** สตฺถวาโหฯ โส วิย ภควาติ อาห ‘‘**สตฺถา วิยาติ สตฺถา, ภควา สตฺถวาโห**’’ติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ นิเทฺทสปาฬินเยน ทเสฺสตุํ ‘‘**ยถา สตฺถวาโห**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สเตฺถ**ติ สตฺถิเก ชเนฯ กํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ **กนฺตาโร,** นิรุทโก อรญฺญปฺปเทโสฯ รุฬฺหีวเสน ปน อิตโรปิ อรญฺญปฺปเทโส ตถา วุจฺจติฯ **โจรกนฺตารนฺ**ติ โจเรหิ อธิฏฺฐิตกนฺตารํฯ ตถา **วาฬกนฺตารํฯ ทุพฺภิกฺขกนฺตารนฺ**ติ ทุลฺลภภิกฺขํ กนฺตารํฯ **ตาเรตี**ติ อเขมนฺตฏฺฐานํ อติกฺกาเมติฯ **อุตฺตาเรตี**ติอาทิ อุปสเคฺคน ปทํ วเฑฺฒตฺวา วุตฺตํฯ อถ วา **อุตฺตาเรตี**ติ เขมนฺตภูมิํ อุปเนโนฺต ตาเรติฯ **นิตฺตาเรตี**ติ อเขมนฺตฏฺฐานโต นิกฺขาเมโนฺต ตาเรติฯ **ปตาเรตี**ติ ปริคฺคเหตฺวา ตาเรติ, หเตฺถน ปริคฺคเหตฺวา วิย ตาเรตีติ อโตฺถฯ สพฺพเมฺปตํ ตารณุตฺตารณาทิเขมฏฺฐาเน ฐปนเมวาติ อาห ‘‘**เขมนฺตภูมิํ สมฺปาเปตี**’’ติฯ **สเตฺต**ติ เวเนยฺยสเตฺตฯ มหาคหนตาย, มหานตฺถตาย, ทุนฺนิตฺถรณตาย จ ชาติเยว กนฺตาโร ชาติกนฺตาโร, ตํ **ชาติกนฺตารํ**ฯ

อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสนาติ อุกฺกฏฺฐสตฺตปริเจฺฉทวเสนฯ เทวมนุสฺสา เอว หิ อุกฺกฏฺฐสตฺตา, น ติรจฺฉานาทโยฯ **ภพฺพปุคฺคลปริเจฺฉทวเสนา**ติ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนสฺส โยคฺยปุคฺคลสฺส ปริจฺฉินฺทนวเสนฯ **เอตนฺ**ติ ‘‘เทวมนุสฺสานนฺ’’ติ เอตํ วจนํฯ **ภควโต**ติ นิสฺสกฺกวจนํ ยถา ‘‘อุปชฺฌายโต อเชฺฌตี’’ติ, ภควโต สนฺติเกติ วา อโตฺถฯ **อุปนิสฺสยสมฺปตฺตินฺ**ติ ติเหตุกปฏิสนฺธิอาทิกํ มคฺคผลาธิคมสฺส พลวการณํฯ

คคฺครายาติ คคฺคราย นาม รโญฺญ เทวิยา, ตาย วา การิตตฺตา ‘‘คคฺครา’’ติ ลทฺธนามายฯ **สเร นิมิตฺตํ อคฺคเหสี**ติ ‘‘ธโมฺม เอโส วุจฺจตี’’ติ ธมฺมสญฺญาย สเร นิมิตฺตํ คณฺหิ, คณฺหโนฺต จ ปสนฺนจิโตฺต ปริสปริยเนฺต นิปชฺชิฯ **สนฺนิรุมฺภิตฺวา อฏฺฐาสี**ติ ตสฺส สีเส ทณฺฑสฺส ฐปิตภาวํ อปสฺสโนฺต ตตฺถ ทณฺฑํ อุปฺปีเฬตฺวา อฏฺฐาสิฯ มณฺฑูโกปิ ทเณฺฑ ฐปิเตปิ อุปฺปีฬิเตปิ ธมฺมคเตน ปสาเทน วิสฺสรมกโรโนฺตว กาลมกาสิฯ เทวโลเก นิพฺพตฺตสตฺตานํ อยํ ธมฺมตา, ยา ‘‘กุโตหํ อิธ นิพฺพโตฺต, ตตฺถ กิํ นุ โข กมฺมมกาสิ’’นฺติ อาวชฺชนาฯ ตสฺมา

อตฺตโน ปุริมภวสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาห **“อเร อหมฺปิ นาม อิธ นิพฺพโตฺต”**ติ ฯ ***ภควโต ปาเทวนฺทิ*** กตญฺญุตาสํวฑฺฒิเตน เปมคารวพหุมาเนนฯ

ภควา ชานโนฺตว มหาชนสฺส กมฺมผลํ, พุทฺธานุภาวญฺจ ปจฺจกฺขํ กาตุกาโม ‘‘โก เมวนฺทตี’’ติ คาถาย **ปุจฺฉิ**ฯ ตตฺถ **โก**ติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก, กตโมติ อโตฺถฯ **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **“ยสสา”**ติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน, ปริเจฺฉเทน จฯ **ชลนฺ**ติ วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนีเยน สุนฺทเรนฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ สพฺพา ทสปิ ทิสา ปภาเสโนฺต, จโนฺท วิย, สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ

เอวํ ปน ภควตา ปุจฺฉิโต เทวปุโตฺต อตฺตานํ ปเวเทโนฺต **“มณฺฑูโกหํ ปุเร อาสิ”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปุเร**ติ ปุริมชาติยํฯ **“อุทเก”**ติ อิทํ ตทา อตฺตโน อุปฺปตฺติฏฺฐานทสฺสนํฯ **“อุทเก มณฺฑูโก”**ติ เอเตน อุทฺธมายิกาทิกสฺส ถเล มณฺฑูกสฺส นิวตฺตนํ กตํ โหติฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, คุนฺนํ ฆาเสสนฏฺฐานํฯ อิธ ปน โคจโร วิยาติ โคจโร, วาริ อุทกํ โคจโร เอตสฺสาติ **วาริโคจโร**ฯ อุทกจารีปิ หิ โกจิ กจฺฉปาทิ อวาริโคจโรปิ โหตีติ ‘‘วาริโคจโร’’ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **ตว ธมฺมํ สุณนฺตสฺสา**ติ พฺรหฺมสฺสเรน กรวีกรุตมญฺชุนา เทเสนฺตสฺส ตว ธมฺมํ ‘‘ธโมฺม เอโส วุจฺจตี’’ติ สเร นิมิตฺตคฺคาหวเสน สุณนฺตสฺสฯ อนาทเร เจตํ สามิวจนํฯ **อวธิ วจฺฉปาลโก**ติ วเจฺฉ รกฺขโนฺต โคปาลทารโก มม สมีปํ อาคนฺตฺวา ทณฺฑโมลุพฺภ ติฏฺฐโนฺต มม สีเส ทณฺฑํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา มํ มาเรสีติ อโตฺถฯ

สิตํ กตฺวาติ ‘‘ตถา ปริตฺตตเรนาปิ ปุญฺญานุภาเวน เอวํ อติวิย อุฬารา โลกิยโลกุตฺตรา สมฺปตฺติโย ลพฺภนฺตี’’ติ ปีติโสมนสฺสชาโต ภาสุรตรธวลวิปฺผุรนฺตทสฺสนกิรณาวลีหิ ภิโยฺยโสมตฺตาย ตํ ปเทสํ โอภาเสโนฺต สิตํ กตฺวาฯ ปีติโสมนสฺสวเสน หิ โส –

> ‘‘มุหุตฺตํ จิตฺตปสาทสฺส, อิทฺธึ ปสฺส ยสญฺจ เม;
> อานุภาวญฺจ เม ปสฺส, วณฺณํ ปสฺส ชุติญฺจ เมฯ
>
> ‘‘เย จ เต ทีฆมทฺธานํ, ธมฺมํ อโสฺสสุํ โคตม;
> ปตฺตา เต อจลฏฺฐานํ, ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเร’’ติฯ (วิ. ว. ๘๕๙-๘๖๐);

อิมา เทฺว คาถา วตฺวา ปกฺกามิฯ

๑๔๑. **ยํ ปน กิญฺจี**ติ เอตฺถ **ย**นฺติ อนิยมิตวจนํฯ ตถา **กิญฺจี**ติฯ **ปนา**ติ วจนาลงฺการมตฺตํฯ ตสฺมา **ยํ กิญฺจี**ติ เญยฺยสฺส อนวเสสปริยาทานํ กตํ โหติฯ **ปนา**ติ วา วิเสสตฺถทีปโก นิปาโตฯ เตน ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ อิมินา สเงฺขปโต, วิตฺถารโต จ สตฺถุ จตุสจฺจาภิสโมฺพโธ วุโตฺตฯ ‘‘พุโทฺธ’’ติ ปน อิมินา ตทญฺญสฺสปิ เญยฺยสฺสาวโพโธฯ ปุริเมน วา สตฺถุ ปฏิเวธญาณานุภาโว, ปจฺฉิเมน เทสนาญาณานุภาโวฯ **ปี**ติ อุปริ วุจฺจมาโน วิเสโส โชตียติฯ สพฺพโส ปฏิปเกฺขหิ วิมุจฺจตีติ วิโมโกฺข, อคฺคมโคฺคฯ ตสฺส อโนฺต อคฺคผลํ, ตตฺถ ภวํ ตสฺมึ ลเทฺธ ลทฺธพฺพโต **วิโมกฺขนฺติกญาณํ,** สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธึ สพฺพมฺปิ พุทฺธญาณํฯ **เอวํ ปวโตฺต**ติ เอตฺถ –

> ‘‘สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธ, สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ, อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ, วิสวิตาย พุโทฺธ, ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ, นิรุปเลปสงฺขาเตน พุโทฺธ, เอกนฺตวีตราโค

ติ พุโทฺธ, เอกนฺตวีตโทโสติ พุโทฺธ, เอกนฺตวีตโมโหติ พุโทฺธ, เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ พุโทฺธ, เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ, เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ พุโทฺธ, อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุโทฺธฯ พุโทฺธติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ, น ปิตรา กตํ, น ภาตรา กตํ, น ภคินิยา กตํ, น มิตฺตามเจฺจหิกตํ, น ญาติสาโลหิเตหิ กตํ, น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ, น เทวตาหิ กตํฯ วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธ''ติ (มหานิ. ๑๙๒) –

อยํ **นิเทฺทสปาฬินโย**ฯ ยสฺมา เจตฺถ ตสฺสา ปฏิสมฺภิทาปาฬิยา เภโท นตฺถิ, ตสฺมา ทฺวีสุ เอเกนาปิ อตฺถสิทฺธีติ ทสฺสนตฺถํ **''ปฏิสมฺภิทานโย วา''**ติ อนิยมโตฺถ **วา**-สโทฺท วุโตฺตฯ

ตตฺถ ยถา โลเก อวคนฺตา ''อวคโต''ติ วุจฺจติ, เอวํ **พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ** สุทฺธกตฺตุวเสนฯ ยถา ปณฺณโสสา วาตา ''ปณฺณสุสา''ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ **โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ** เหตุกตฺตุวเสน, เหตุอโตฺถ เจตฺถ อโนฺตนีโตฯ

สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธติ สพฺพธมฺมพุชฺฌนสมตฺถาย พุทฺธิยา พุโทฺธติ อโตฺถฯ **สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ**ติ สพฺพธมฺมานํ ญาณจกฺขุนา ทิฏฺฐตฺตา พุโทฺธติ อโตฺถฯ **อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ**ติ อเญฺญน อโพธนีโต สยเมว พุทฺธตฺตา พุโทฺธติ อโตฺถฯ **วิสวิตาย พุโทฺธ**ติ นานาคุณวิสวนโต ปทุมมิว วิกสนเฏฺฐน พุโทฺธติ อโตฺถฯ **ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ**ติ เอวมาทีหิ ฉหิ ปริยาเยหิ นิทฺทกฺขยวิพุโทฺธ ปุริโส วิย สพฺพกิเลสนิทฺทกฺขยวิพุทฺธตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ**ติ คมนตฺถานํ พุทฺธิอตฺถตาย พุทฺธิอตฺถานมฺปิ คมนตฺถตา ลพฺภตีติ เอกายนมคฺคํ คตตฺตา พุโทฺธติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ พุโทฺธ**ติ น ปเรหิ พุทฺธตฺตา พุโทฺธ, อถ โข สยเมว อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุทฺธตฺตา พุโทฺธติ อโตฺถฯ **อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุโทฺธ**ติ พุทฺธิ พุทฺธํ โพโธติ อนตฺถนฺตรํฯ ตตฺถ ยถา รตฺตคุณโยคโต รโตฺต ปโฏ, เอวํ พุทฺธคุณโยคโต พุโทฺธติ ญาปนตฺถํ วุตฺตํฯ ตโต ปรํ **พุโทฺธติ เนตํ นาม**นฺติอาทิ อตฺถานุคตายํ ปญฺญตฺตีติ โพธนตฺถํ วุตฺตนฺติ เอวเมตฺถ อิมินาปิ การเณน ภควา พุโทฺธติ เวทิตพฺพํฯ

๑๔๒. **อสฺสาติ** ภควโตฯ **คุณวิสิฏฺฐสพฺพสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจน**นฺติ สเพฺพหิ สีลาทิคุเณหิ วิสิฏฺฐสฺส ตโต เอว สพฺพสเตฺตหิ อุตฺตมสฺส ครุโน คารววเสน วุตฺตวจนมิทํ ภควาติฯ ตถา หิ โลกนาโถ อปริมิตนิรุปมปฺปภาวสีลาทิคุณวิเสสสมงฺคิตาย สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย, อจฺจนฺตุปการิตาย จ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมคารวฏฺฐานนฺติฯ

ภควาติ วจนํ เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐวาจกํ วจนํ เสฏฺฐคุณสหจรณโต ''เสฏฺฐ''นฺติ วุตฺตํฯ อถ วา วุจฺจตีติ วจนํ, อโตฺถฯ ตสฺมา โย ''ภควา''ติ วจเนน วจนีโย อโตฺถ, โส เสโฏฺฐติ อโตฺถฯ **ภควาติ วจนมุตฺตม**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **คารวยุโตฺต**ติ ครุภาวยุโตฺต ครุคุณโยคโต, ครุกรณํ วา สาติสยํ อรหตีติ คารวยุโตฺต, คารวารโหติ อโตฺถฯ

คุณวิเสสเหตุกํ ''ภควา''ติ อิทํ ภควโต นามนฺติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต วิภชิตุกาโม นามํเยว ตาว อตฺถุทฺธารวเสน ทเสฺสโนฺต **''จตุพฺพิธํ วา นาม''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาวตฺถิก**นฺติ อวตฺถาย วิทิตํ ตํ ตํ อวตฺถํ อุปาทาย ปญฺญตฺตํ โวหริตํฯ ตถา **ลิงฺคิกํ** เตน เตน ลิเงฺคน โวหริตํฯ **เนมิตฺติก**นฺติ นิมิตฺตโต อาคตํฯ **อธิจฺจสมุปฺปนฺน**นฺติ ยทิจฺฉาย ปวตฺตํ, ยทิจฺ

ฉาย อาคตํ **ยทิจฺฉกํ**ฯ ปฐเมน **อาทิ**-สเทฺทน พาโล, ยุวา, วุโฑฺฒติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติ, ทุติเยน มุณฺฑี, ชฏิลิ เอวมาทึ, ตติเยน พหุสฺสุโต, ธมฺมกถิโก, ฌายีติ เอวมาทึ, จตุเตฺถน อฑฺฒมริสนํ ปาวจนนฺติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติฯ ''เนมิตฺติก''นฺติ วุตฺตมตฺถํ พฺยติเรกวเสน ปติฏฺฐาเปตุํ **''น มหามายายา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **''วิโมกฺขนฺติก''**นฺติ อิมินา อิทํ นามํ อริยาย ชาติยา ชาตกฺขเณเยว ชาตนฺติ ทเสฺสติฯ ยทิ วิโมกฺขนฺติกํ, อถ กสฺมา อเญฺญหิ ขีณาสเวหิ อสาธารณนฺติ อาห **''สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา''**ติฯ พุทฺธานญฺหิ อรหตฺตผลํ นิปฺผชฺชมานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทีหิ สเพฺพหิ พุทฺธคุเณหิ สทฺธิํเยว นิปฺผชฺชติฯ เตน วุตฺตํ ''วิโมกฺขนฺติก''นฺติฯ **สจฺฉิกา ปญฺญตฺตี**ติ สพฺพธมฺมานํ สจฺฉิกิริยานิมิตฺตา ปญฺญตฺติฯ อถ วา **สจฺฉิกา ปญฺญตฺตี**ติ ปจฺจกฺขสิทฺธา ปญฺญตฺติฯ ยํคุณนิมิตฺตา หิ สา, เต สตฺถุ ปจฺจกฺขภูตาติ คุณา วิย สาปิ สจฺฉิกตา เอว นาม โหติ, น ปเรสํ โวหารมเตฺตนาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๔๓. **วทนฺตี**ติ มหาเถรสฺส ครุภาวโต พหุวจเนนาห, สงฺคีติกาเรหิ วา กตมนุวาทํ สนฺธายฯ อิสฺสริยาทิเภโท ภโค อสฺส อตฺถีติ **ภคีฯ อกาสิ ภคฺค**นฺติ ราคาทิปาปธมฺมํ ภคฺคํ อกาสิ, ภคฺควาติ อโตฺถฯ **พหูหิ ญาเยหี**ติ กายภาวนาทิเกหิ อเนเกหิ ภาวนากฺกเมหิฯ **สุภาวิตตฺตโน**ติ สมฺมเทว ภาวิตสภาวสฺสฯ ปจฺจเตฺต เจตํ สามิวจนํฯ

นิเทฺทเส วุตฺตนเยนาติ เอตฺถายํ นิเทฺทสนโย –

> ''ภควาติ คารวาธิวจนเมตํฯ อปิจ ภคฺคราโคติ ภควา, ภคฺคโทโสติ ภควา, ภคฺคโมโหติ ภควา, ภคฺคมาโนติ ภควา, ภคฺคทิฏฺฐีติ ภควา, ภคฺคตโณฺหติ ภควา, ภคฺคกิเลโสติ ภควา, ภชิ วิภชิ ปวิภชิ ธมฺมรตนนฺติ ภควา, ภวานํ อนฺตกโรติ ภควา, ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิโตฺต ภาวิตปโญฺญติ ภควา, ภชิ วา ภควา อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ อปฺปสทฺทานิ อปฺปนิโคฺฆสานิ วิชนวาตานิ มนุสฺสราหเสฺสยฺยกานิ ปฏิสลฺลานสารุปฺปานีติ ภควา, ภาคี วา ภควา จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ ภควา, ภาคี วา ภควา อตฺถรสสฺส ธมฺมรสสฺส วิมุตฺติรสสฺส อธิสีลสฺส อธิจิตฺตสฺส อธิปญฺญายาติ ภควา, ภาคี วา ภควา จตุนฺนํ ฌานานํ จตุนฺนํ อปฺปมญฺญานํ จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนนฺติ ภควา, ภาคี วา ภควา อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ อฏฺฐนฺนํ อภิภายตนานํ นวนฺนํ อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีนนฺติ ภควา, ภาคี วา ภควา ทสนฺนํ สญฺญาภาวนานํ ทสนฺนํ กสิณสมาปตฺตีนํ อานาปานสฺสติสมาธิสฺส อสุภสมาปตฺติยาติ ภควา, ภาคี วา ภควา จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานานํ จตุนฺนํ อิทฺธิปาทานํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ปญฺจนฺนํ พลานํ สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺสาติ ภควา, ภาคี วา ภควา ทสนฺนํ ตถาคตพลานํ จตุนฺนํ เวสารชฺชานํ จตุนฺนํ ปฏิสมฺภิทานํ ฉนฺนํ อภิญฺญานํ ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานนฺติ ภควา, ภควาติ เนตํ นามํ…เป.… สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควา''ติ (มหานิ. ๘๓)ฯ

เอตฺถ จ **''คารวาธิวจน''**นฺติอาทีนิ ยทิปิ คาถายํ อาคตปทานุกฺกเมน น นิทฺทิฏฺฐานิ, ยถารหํ ปน เตสํ สเพฺพสมฺปิ นิเทฺทสภาเวน เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ **คารวาธิวจน**นฺติ ครูนํ ครุภาววาจกํ วจนํฯ **ภชี**ติ ภาคโส กเถสิฯ เตนาห **''วิภชี''**ติฯ **ธมฺมรตน**นฺติ มคฺคผลาทิอริยธมฺมรตนํฯ ปุน **ภชี**ติ เสวิฯ **ภาคี**ติ ภาคเธยฺยวาฯ ปุน **ภาคี**ติ ภชนสีโลฯ **อตฺถรสสฺสา**ติ อตฺถสนฺนิสฺสยสฺส รสสฺสฯ วิมุตฺตายตนสีเส หิ ฐตฺวา ธมฺมํ กเถนฺตสฺส, สุณนฺตสฺส จ ตทตฺถํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนกปีติโสมนสฺสํ อตฺถรโสฯ ธมฺมํ อารพฺภ **ธมฺมรโส**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ''ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวท''นฺติ (อ. นิ. ๖.๑๐)ฯ **วิมุตฺติรสสฺสา**ติ วิมุตฺติภูตสฺส, วิมุตฺติสนฺนิสฺสยสฺส วา

รสสฺสฯ **สญฺญาภาวนาน**นฺติ อนิจฺจสญฺญาทีนํ ทสนฺนํ สญฺญาภาวนานํฯ **ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมาน**นฺติ ฉ อสาธารณญาณานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ ตตฺถ ‘‘*ภควา*’’ติ สทฺทสิทฺธิ นิรุตฺตินเยน เวทิตพฺพาฯ

๑๔๔. ยทิปิ ‘‘*ภาคฺยวา*’’ติอาทีหิ ปเทหิ วุจฺจมาโน อโตฺถ ‘‘*ภคี ภชี*’’ติ นิเทฺทสคาถาย สงฺคหิโต เอว, ตถาปิ ปทสิทฺธิ อตฺถวิภาคอตฺถโยชนาทิสหิโต สํวณฺณนานโย ตโต อญฺญากาโรติ วุตฺตํ **‘‘อยํ ปน อปโร นโย’’**ติฯ **อาทิก**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน วณฺณวิกาโร , วณฺณโลโป, ธาตฺอเตฺถน นิโยชนญฺจาติ อิมํ ติวิธํ ลกฺขณํ สงฺคณฺหาติฯ **สทฺทนเยนา**ติ พฺยากรณนเยนฯ ปิโสทราทีนํ สทฺทานํ อากติคณภาวโต วุตฺตํ **‘‘ปิโสทราทิปเกฺขปลกฺขณํ คเหตฺวา’’**ติฯ ปกฺขิปนเมว ลกฺขณํฯ ตปฺปริยาปนฺนตากรณํ หิ ปกฺขิปนํฯ **ปารปฺปตฺต**นฺติ ปรมุกฺกํสคตํ ปารมิภาวปฺปตฺตํฯ **ภาคฺย**นฺติ กุสลํฯ ตตฺถ มคฺคกุสลํ โลกุตฺตรสุขนิพฺพตฺตกํ, อิตรํ โลกิยสุขนิพฺพตฺตกํ, อิตรมฺปิ วา วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปริยายโต โลกุตฺตรสุขนิพฺพตฺตกํ สิยาฯ

โลภาทโย เอกกวเสน คหิตาฯ ตถา วิปรีตมนสิกาโร วิปลฺลาสภาวสามเญฺญน, อหิริกาทโย ทุกวเสนฯ โลภาทโย จ ปุน **‘‘ติวิธากุสลมูล’’**นฺติ ติกวเสน คหิตาฯ กายทุจฺจริตาทิ-ตณฺหาสํกิเลสาทิราคมลาทิราควิสมาทิกามสญฺญาทิกามวิตกฺกาทิตณฺหาปปญฺจาทโย **ติวิธทุจฺจริตา**ทโยฯ สุภสญฺญาทิกา **จตุพฺพิธวิปริเยสา**ฯ ‘‘จีวรเหตุ วา ภิกฺขุโน ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, ปิณฺฑปาต , เสนาสน, อิติภวาภวเหตุ วา’’ติ (อ. นิ. ๔.๙) เอวมาคตา **จตฺตาโร ตณฺหุปฺปาทา**ฯ ‘‘พุเทฺธ กงฺขติ, ธเมฺม, สเงฺฆ, สิกฺขาย, สพฺรหฺมจารีสุ กุปิโต โหติ อนตฺตมโน อาหตจิโตฺต ขีลชาโต’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๙; ม. นิ. ๑.๑๘๕; อ. นิ. ๕.๒๐๕; ๙.๗๑; วิภ. ๙๔๑) เอวมาคตานิ **ปญฺจ เจโตขีลานิ**ฯ ‘‘กาเม อวีตราโค โหติ, กาเย อวีตราโค, รูเป อวีตราโค, ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุโตฺต วิหรติ, อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘๖) อาคตา **ปญฺจ วินิพนฺธา**ฯ รูปาภินนฺทนาทโย **ปญฺจาภินนฺทนา**ฯ โกโธ, มกฺข, อิสฺสา, สาเฐยฺยํ, ปาปิจฺฉตา, สนฺทิฏฺฐิปรามาโสติ อิมานิ **ฉ วิวาทมูลานิ**ฯ รูปตณฺหาทโย **ฉ ตณฺหากายา**ฯ

กามราคปฏิฆทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาภวราคมานาวิชฺชา **สตฺตานุสยา**ฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย **อฏฺฐ มิจฺฉตฺตา**ฯ ‘‘ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา, ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาโภ, ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย, วินิจฺฉยํ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค, ฉนฺทราคํ ปฏิจฺจ อโชฺฌสานํ, อโชฺฌสานํ ปฏิจฺจ ปริคฺคโห, ปริคฺคหํ ปฏิจฺจ มจฺฉริยํ, มจฺฉริยํ ปฏิจฺจ อารกฺขา, อารกฺขาธิกรณํ ทณฺฑาทานาทโย’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๐๓; ๓.๓๕๙) เอเต **นว ตณฺหามูลกา**ฯ จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา, โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา , สตฺต อุเจฺฉทวาทา, ปญฺจ ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ เอตานิ **ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ**ฯ อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย ‘‘อสฺมี’’ติ โหติ, ‘‘อิตฺถสฺมี’’ติ, ‘‘เอวสฺมี’’ติ, ‘‘อญฺญถาสฺมี’’ติ, ‘‘ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘อิตฺถํ ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘เอวํ ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘อญฺญถา ภวิสฺส’’นฺติ, ‘‘อสสฺมี’’ติ, ‘‘สาตสฺมี’’ติ, ‘‘สิย’’นฺติ, ‘‘อิตฺถํ สิย’’นฺติ, ‘‘เอวํ สิย’’นฺติ, ‘‘อญฺญถา สิย’’นฺติ, ‘‘อปาหํ สิย’’นฺติ, ‘‘อปาหํ อิตฺถํ สิย’’นฺติ, ‘‘อปาหํ เอวํ สิย’’นฺติ, ‘‘อปาหํ อญฺญถา สิย’’นฺติ โหตีติ อฏฺฐารส, พาหิรสฺสุปาทาย ‘‘อิมินา อสฺมี’’ติ โหติ, ‘‘อิมินา อิตฺถสฺมี’’ติ, ‘‘อิมินา เอวสฺมี’’ติ, ‘‘อิมินา อญฺญถาสฺมี’’ติอาทิกา (วิภ. ๙๗๕-๙๗๖) วุตฺตนยา อฏฺฐารสาติ ฉตฺตึส, อตีตา ฉตฺตึส, อนาคตา ฉตฺตึส, ปจฺจุปฺปนฺนา ฉตฺตึสาติ **อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ**ฯ

ปเภท-สโทฺท ปเจฺจกํ สมฺพนฺธิตโพฺพฯ ตตฺถายํ โยชนา – โลภปฺปเภทา โทสปฺปเภทา ยาว อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตปฺปเภทาติฯ สพฺพานิ สตฺตานํ ทรถปริฬาหกรานิ กิเลสานํ อเนกานิ สตสหสฺสานิ อภญฺชีติ โยชนาฯ อารมฺมณาทิวิภาคโต หิ ปวตฺติอาการวิภาคโต จ อนนฺตปฺปเภทา กิเลสาติฯ **สเงฺขปโต**ติ เอตฺถ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน สพฺพโส อปฺปวตฺติกรเณน **กิเลสมารํ,** สมุทยปฺปหานปริญฺญาวเสน **ขนฺธมารํ,** สหายเวกลฺลกรณวเสน สพฺพถา อปฺปวตฺติกรเณน **อภิสงฺขารมารํ,** พลวิธมนวิสยาติกฺกมนวเสน **เทวปุตฺตมจฺจุมาร**ญฺจ **อภญฺชิ** ภเคฺคอกาสิฯ **ปริสฺสยาน**นฺติ อุปทฺทวานํฯ สมฺปติ, อายติญฺจ สตฺตานํ อนตฺถาวหตฺตา มารณเฏฺฐน วิพาธนเฏฺฐน กิเลสาว มาโรติ **กิเลสมาโร**ฯ วธกเฏฺฐน ขนฺธาว มาโรติ **ขนฺธมาโร**ฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘วธกํ รูปํ ‘วธกํ รูป’นฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๓.๘๕)ฯ ชาติชราทิมหาพฺยสนนิพฺพตฺตเนน อภิสงฺขาโรว มาโรติ **อภิสงฺขารมาโร**ฯ สํกิเลสนิมิตฺตํ หุตฺวา คุณมารณเฏฺฐน เทวปุโตฺตว มาโรติ **เทวปุตฺตมาโร**ฯ สตฺตานํ ชีวิตสฺส, ชีวิตปริกฺขารานญฺจ ชานิกรเณน มหาพาธรูปตฺตา มจฺจุ เอว มาโรติ **มจฺจุมาโร**ฯ

สตปุญฺญลกฺขณธรสฺสาติ อเนกสตปุญฺญนิพฺพตฺตมหาปุริสลกฺขณวหโต **รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติ,** อิตราสํ ผลสมฺปทานํ มูลภาวโต, อธิฏฺฐานภาวโต จฯ **ธมฺมกายสมฺปตฺติ** ทีปิตา โหติ, ปหานสมฺปทาปุพฺพกตฺตา ญาณสมฺปทาทีนํฯ ภาคฺยวตาย โลกิยานํ **พหุมตภาโว**ฯ ภคฺคโทสตาย ปริกฺขกานํ พหุมตภาโวติ โยชนาฯ เอวํ อิโต ปเรสุปิ ยถาสงฺขฺยํ โยเชตพฺพํฯ ปุญฺญวนฺตํ หิ **คหฏฺฐา** ขตฺติยาทโย อภิคจฺฉนฺติ, ปหีนโทสํ **ปพฺพชิต**ตา ปสปริพฺพาชกาทโย ‘‘โทสวินยาย ธมฺมํ เทเสตี’’ติฯ **อภิคตานญฺจ เนสํ กายจิตฺตทุกฺขาปนยเน ปฏิพลภาโว, อามิสทานธมฺมทาเนหิ** อุปการสพฺภาวโตฯ รูปกายํ ตสฺส ปสาทจกฺขุนา, ธมฺมกายํ ปญฺญาจกฺขุนา ทิสฺวา ทุกฺขทฺวยสฺส ปฏิปฺปสฺสมฺภนโต อุปคตานญฺจ เตสํ อามิสทานธมฺมทาเนหิ **อุปการิตา,** ‘‘ปุเพฺพ อามิสทานธมฺมทาเนหิ มยา อยํ โลกคฺคภาโว อธิคโต, ตสฺมา ตุเมฺหหิปิ เอวเมว ปฏิปชฺชิตพฺพ’’นฺติ เอวํ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยชเนน อภิคตานํ **โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ สํโยชนสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติ**ฯ

สกจิเตฺต อิสฺสริยํ อตฺตโน จิตฺตสฺส วสีภาวาปาทนํ, เยน ปฏิกฺกูลาทีสุ อปฺปฏิกฺกูลสญฺญิตาทิวิหารสิทฺธิ, อธิฏฺฐานิทฺธิอาทิโก อิทฺธิวิโธปิ จิตฺติสฺสริยเมว จิตฺตภาวนาย วสีภาวปฺปตฺติยา อิชฺฌนโตฯ **อณิมาลฆิมาทิก**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน มหิมา ปตฺติ ปากมฺมํ อีสิตา วสิตา ยตฺถกามาวสายิตาติ อิเม ฉปิ สงฺคหิตาฯ ตตฺถ กายสฺส อณุภาวกรณํ **อณิมา**ฯ ลหุภาโว **ลฆิมา** อากาเส ปทสา คมนาทินาฯ มหตฺตํ **มหิมา** กายสฺส มหนฺตตาปาทนํฯ อิฏฺฐเทสปฺปตฺติ **ปตฺติ**ฯ อธิฏฺฐานาทิวเสน อิจฺฉิตนิปฺผาทนํ **ปากมฺมํ**ฯ สยํวสิตา อิสฺสรภาโว **อีสิตา**ฯ อิทฺธิวิเธ วสีภาโว **วสิตา**ฯ อากาเสน วา คจฺฉโต, อญฺญํ วา กิญฺจิ กโรโต ยตฺถ กตฺถจิ โวสานปฺปตฺติ **ยตฺถกามาวสายิตา**ฯ ‘‘กุมารกรูปาทิทสฺสน’’นฺติปิ วทนฺติฯ เอวมิทํ อฏฺฐวิธํ **โลกิยสมฺมตํ** อิสฺสริยํฯ ตํ ปน ภควโต อิทฺธิวิธโนฺตคธํ, อนญฺญสาธารณญฺจาติ อาห **‘‘สพฺพาการปริปูรํ อตฺถี’’**ติฯ

เกสญฺจิ ปเทสวุตฺติ, อยถาภูตคุณสนฺนิสฺสยตฺตา อปริสุโทฺธ จ ยโส โหติ, น เอวํ ตถาคตสฺสาติ ทเสฺสตุํ **‘‘โลกตฺตยพฺยาปโก’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อิธ อธิคตสตฺถุคุณานํ อารุเปฺป อุปฺปนฺนานํ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา ภควโต คุเณ อนุสฺสรนฺตานํ ยโส ปากโฏ โหตีติ อาห ‘‘โลกตฺตยพฺยาปโก’’ติฯ ยถาภุจฺจคุณาธิคตตฺตา เอว **อติวิย ปริสุโทฺธ**ฯ อนวเสสลกฺขณานุพฺยญฺชนาทิสมฺปตฺติยา **สพฺพาการปริปูราฯ สพฺพงฺคปจฺจงฺคสิรี** สเพฺพสํ องฺคปจฺจงฺคานํ โสภาฯ ‘‘ติโณฺณ ตาเรยฺย’’นฺติอาทินา **ยํ ยํ เอเตน** โลกนาเถน **อิจฺฉิตํ** มโนวจีปณิธานวเสน,

ปตฺถิตํ กายปณิธานวเสนฯ **ตเถวา**ติ ปณิธานานุรูปเมวฯ วีริยปารมิภาวปฺปตฺต, อริยมคฺคปริยาปนฺนํ จ **สมฺมาวายามสงฺขาโต ปยโตฺต**ฯ

เภเทหีติ สพฺพตฺติกทุกปทสํหิเตหิ ปเภเทหิฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน นเกวลํ **วิภงฺคปาฬิยํ** อาคตา สติปฏฺฐานาทโยว สงฺคหิตา, อถ โข สงฺคหาทโย, สมยวิมุตฺตาทโย, ฐปนาทโย , ติกปฏฺฐานาทโย จ สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํฯ **ทุกฺขสจฺจสฺส ปีฬนโฏฺฐ** ตํสมงฺคิโน สตฺตสฺส หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํฯ **สงฺขตโฏฺฐ** สเมจฺจสมฺภูยปจฺจเยหิ กตภาโวฯ **สนฺตาปโฏฺฐ** ทุกฺขทุกฺขตาทีหิ สนฺตปฺปนํ ปริทหนํฯ **วิปริณามโฏฺฐ** ชราย, มรเณน จาติ ทุวิธา วิปริณาเมตพฺพตาฯ **สมุทยสฺส อายูหนโฏฺฐ** ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตนวเสน สมฺปิณฺฑนํฯ **นิทานโฏฺฐ** ‘‘อิทํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ นิทฺทนฺตสฺส วิย สมุฏฺฐาปนํฯ **สํโยคโฏฺฐ** สํสารทุเกฺขน สํโยชนํฯ **ปลิโพธโฏฺฐ** มคฺคาธิคมสฺส นิวารณํฯ นิโรธสฺส **นิสฺสรณโฏฺฐ** สพฺพูปธีนํ ปฏินิสฺสคฺคสภาวตฺตา ตโต วินิสฺสฏตา, ตนฺนิสฺสรณนิมิตฺตตา วาฯ **วิเวกโฏฺฐ** สพฺพสงฺขารวิสํยุตฺตตาฯ **อสงฺขตโฏฺฐ** เกนจิปิ ปจฺจเยน อนภิสงฺขตตาฯ **อมตโฏฺฐ** นิจฺจสภาวตฺตา มรณาภาโว, สตฺตานํ มรณาภาวเหตุตา วาฯ **มคฺคสฺส นิยฺยานโฏฺฐ** วฏฺฏทุกฺขโต นิคฺคมนโฏฺฐฯ **เหตฺวโตฺถ** นิพฺพานสฺส สมฺปาปกภาโวฯ **ทสฺสนโฏฺฐ** อจฺจนฺตสุขุมสฺส นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณํฯ **อาธิปเตยฺยโฏฺฐ** จตุสจฺจทสฺสเน สมฺปยุตฺตานํ อาธิปจฺจกรณํ, อารมฺมณาธิปติภาโว วา วิเสสโต มคฺคาธิปติวจนโตฯ สติปิ หิ ฌานาทีนํ อารมฺมณาธิปติภาเว ‘‘ฌานาธิปติโน ธมฺมา’’ติ เอวมาทึ อวตฺวา ‘‘มคฺคาธิปติโน ธมฺมา’’ อิเจฺจว วุตฺตํ, ตสฺมา วิญฺญายติ ‘‘อตฺถิ มคฺคสฺส อารมฺมณาธิปติภาเว วิเสโส’’ติฯ เอเต จ ปีฬนาทโย โสฬสาการา นามฯ กสฺมา ปเนตฺถ อเญฺญสุ โรคคณฺฐาทิอากาเรสุ วิชฺชมาเนสุ เอเตว ปริคฺคยฺหนฺตีติ? สลกฺขณโต จ สจฺจนฺตรทสฺสนโต จ อาวิภาวโตฯ สฺวายมโตฺถ ปรโต สจฺจกถายเมว อาวิ ภวิสฺสติฯ

ทิพฺพวิหาโร กสิณาทิอารมฺมณานิ รูปาวจรชฺฌานานิฯ เมตฺตาทิชฺฌานานิ **พฺรหฺมวิหาโร**ฯ ผลสมาปตฺติ **อริยวิหาโร**ฯ กาเมหิ วิเวกฏฺฐกายตาวเสน เอกีภาโว **กายวิเวโก**ฯ ปฐมชฺฌานาทินา นีวรณาทีหิ วิวิตฺตจิตฺตตา **จิตฺตวิเวโกฯ อุปธิวิเวโก** นิพฺพานํฯ **อเญฺญ**ติ โลกิยาภิญฺญาทิเกฯ

กิเลสาภิสงฺขารวเสน ภเวสุ ปริพฺภมนํ, โส จ ตณฺหาปฺปธาโนติ วุตฺตํ **‘‘ตณฺหาสงฺขาตํ คมน’’**นฺติฯ **วนฺต**นฺติ อริยมคฺคมุเขน อุคฺคิริตํ ปุน อปจฺจาวมนวเสน ฉฑฺฑิตํฯ **ภควาติ วุจฺจติ** นิรุตฺตินเยนาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ยถา…เป…. เมขลา’’**ติฯ

อปโร นโย – ภาควาติ ภควา, ภตวาติ ภควา, ภาเค วนีติ ภควา, ภเค วนีติ ภควา, ภตฺตวาติ ภควา, ภเค วมีติ ภควาฯ ภาเค วมีติ ภควาฯ

ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;
ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโนฯ

ตตฺถ กถํ **ภาควาติ ภควา**? เย เต สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา คุณโกฏฺฐาสา, เต อนญฺญสาธารณา นิรติสยา ตถาคตสฺส อตฺถิ อุปลพฺภนฺติฯ ตถา หิสฺส สีลํ สมาธิ ปญฺญา วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ, หิรี โอตฺตปฺปํ, สทฺธา วีริยํ, สติ สมฺปชญฺญํ, สีลวิสุทฺธิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, สมโถ วิปสฺสนา, ตีณิ กุสลมูลานิ, ตีณิ สุจริตานิ, ตโย สมฺมาวิตกฺกา, ติโสฺส อนวชฺชสญฺญา, ติโสฺส ธาตุโย, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, จตฺตาโร อริยมคฺคา, จตฺตาริ อริยผลานิ, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณานิ, จตฺตาโร อริยวํสา, จตฺ

ตาริ เวสารชฺชญาณานิ, ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ, ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, ปญฺจ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ปญฺจ วิมุตฺตายตนญาณานิ, ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนียา สญฺญา, ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ, ฉ คารวา, ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ฉ สตตวิหารา, ฉ อนุตฺตริยานิ, ฉ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, ฉ อภิญฺญา, ฉ อสาธารณญาณานิ, สตฺต อปริหานิยา ธมฺมา, สตฺต อริยธมฺมา, สตฺต อริยธนานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, สตฺต สปฺปุริสธมฺมา, สตฺต นิชฺชรวตฺถูนิ, สตฺต สญฺญา, สตฺตทกฺขิเณยฺยปุคฺคลเทสนา, สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติเทสนา, สตฺตขีณาสวพลเทสนา, อฏฺฐปญฺญาปฏิลาภเหตุเทสนา, อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ, อฏฺฐ โลกธมฺมาติกฺกมา, อฏฺฐ อารมฺภวตฺถูนิ, อฏฺฐอกฺขณเทสนา, อฏฺฐ มหาปุริสวิตกฺกา, อฏฺฐอภิภายตนเทสนา, อฏฺฐ วิโมกฺขา, นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา, นว ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ, นวสตฺตาวาสเทสนา, นว อาฆาตปฏิวินยา, นว สญฺญา, นว นานตฺตา, นว อนุปุพฺพวิหารา, ทส นาถการณา ธมฺมา, ทส กสิณายตนานิ, ทส กุสลกมฺมปถา, ทส สมฺมตฺตานิ, ทส อริยวาสา, ทส อเสกฺขธมฺมา, ทส ตถาคตพลานิ, เอกาทส เมตฺตานิสํสา, ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการา, เตรส ธุตคุณา, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, โสฬสวิธา อานาปานสฺสติ, โสฬส อปรนฺตปนียา ธมฺมา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ , ปญฺญาส อุทยพฺพยญาณานิ, ปโรปญฺญาส กุสลธมฺมา, สตฺตสตฺตติญาณวตฺถูนิ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ, อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานปวิจยปจฺจเวกฺขณเทสนาญาณานิ, ตถา อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนญาณานิ จาติ เอวมาทโย อนนฺตาปริมาณเภทา อนญฺญสาธารณา นิรติสยา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตวิภาคา คุณภาคา อสฺส อตฺถีติ ภาควาติ วตฺตเพฺพ อา-การสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา ‘‘ภควา’’ติ วุตฺโตฯ เอวํ ตาว ภาควาติ ภควาฯ

> ยสฺมา สีลาทโย สเพฺพ, คุณภาคา อเสสโต;
> วิชฺชนฺติ สุคเต ตสฺมา, ‘‘ภควา’’ติ ปวุจฺจติฯ

กถํ **ภตวาติ ภควา**? เย เต สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปนฺนหิ มนุสฺสตฺตาทิเก อฏฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา สมฺมาสโมฺพธิยา กตมหาภินีหาเรหิ มหาโพธิสเตฺตหิ ปริปูเรตพฺพา ทานปารมี, สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมีติ ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึส ปารมิโย, ทานาทีนิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ, สจฺจาทีนิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ, อตฺตปริจฺจาโค, นยน, ธน, รชฺช, ปุตฺตทารปริจฺจาโคติ ปญฺจ มหาปริจฺจาคา, ปุพฺพโยโค, ปุพฺพจริยา, ธมฺมกฺขานํ, ญาตตฺถจริยา, โลกตฺถจริยา, พุทฺธตฺถจริยาติ เอวมาทโย, สงฺเขปโต วา สเพฺพ ปุญฺญสมฺภารญาณสมฺภารพุทฺธการกธมฺมา, เต มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยานิ ยถา หานภาคิยา, สํกิเลสภาคิยา, ฐิติภาคิยา วา น โหนฺติ, อถ โข อุตฺตรุตฺตริ วิเสสภาคิยาว โหนฺติ, เอวํ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ อนวเสสโต ภตา สมฺภตา อสฺส อตฺถีติ ภตวาติ วตฺตเพฺพ ‘‘ภควา’’ติ วุโตฺต นิรุตฺตินเยน ต-การสฺส ค-การํ กตฺวาฯ อถ วา **ภตวา**ติ เตเยว ยถาวุเตฺต พุทฺธการกธเมฺม วุตฺตนเยน ภริ สมฺภริ, ปริปูเรสีติ อโตฺถฯ เอวมฺปิ ภตวาติ ภควาฯ

> สมฺมาสโมฺพธิยา สเพฺพ, ทานปารมิอาทิเก;
> สมฺภาเร ภตวา นาโถ, ตสฺมาปิ ภควา มโตฯ

กถํ **ภาเค วนีติ ภควา**? เย เต จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ วฬญฺชนกสมาปตฺติภาคา, เต อนวเสสโต โลกหิตตฺถํ, อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ นิจฺจกปฺปํ นิจฺจกปฺปํ วนิ ภชิ เสวิ พหุลมกาสีติ ภาเค วนีติ ภควาฯ อถ วา อภิเญฺญยฺยธเมฺมสุ, กุสลาทีสุ, ขนฺธาทีสุ จ เย เต ปริเญฺญยฺยาทิวเสน สเงฺขปโต วา จตุพฺพิธา อภิสมยภาคา, วิตฺถารโต ปน ''จกฺขุํ ปริเญฺญยฺยํ…เป…. ชรามรณํ ปริเญฺญยฺย''นฺติอาทินา อเนกปริเญฺญยฺยภาคา, ''จกฺขุสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ…เป…. ชรามรณสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ''ติอาทินา ปหาตพฺพภาคา, ''จกฺขุสฺส นิโรโธ…เป…. ชรามรณสฺส นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพ''ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๒๑) สจฺฉิกาตพฺพภาคา, ''จกฺขุสฺส นิโรธคามินี ปฏิปทา''ติอาทินา, ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา''ติอาทินา จ อเนกเภทา ภาเวตพฺพภาคา จ ธมฺมา, เต สเพฺพ วนิ ภชิ ยถารหํ โคจรภาวนาเสวนานํ วเสน เสวิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควาฯ อถ วา เย อิเม สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา สาวเกหิ สาธารณา คุณโกฏฺฐาสา คุณภาคา, ''กินฺติ นุ โข เต เวเนยฺยสนฺตาเนสุ ปติฏฺฐเปยฺย''นฺติ มหากรุณาย วนิ อภิปตฺถยิ, สา จสฺส อภิปตฺถนา ยถาธิเปฺปตผลาวหา อโหสิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควาฯ

> ยสฺมา เญยฺยสมาปตฺติ-คุณภาเค ตถาคโต;
> ภชิ ปตฺถยิ สตฺตานํ, หิตาย ภควา ตโตฯ

กถํ **ภเค วนีติ ภควา**? สมาสโต ตาว กตปุเญฺญหิ ปโยคสมฺปเนฺนหิ ยถาวิภวํ ภชียนฺตีติ ภคา, โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติโยฯ ตตฺถ โลกิเย ตาว ตถาคโต สโมฺพธิโต ปุเพฺพ โพธิสตฺตภูโต ปรมุกฺกํสคเต วนิ ภชิ เสวิ, ยตฺถ ปติฏฺฐาย นิรวเสสโต พุทฺธการกธเมฺม สมนฺนาเนฺโต พุทฺธธเมฺม ปริปาเจสิฯ พุทฺธภูโต ปน เต นิรวชฺชสุขูปสํหิเต อนญฺญสาธารเณ โลกุตฺตเรปิ วนิ ภชิ เสวิฯ วิตฺถารโต ปน ปเทสรชฺชอิสฺสริยจกฺกวตฺติสมฺปตฺติเทวรชฺชสมฺปตฺติอาทิวเสน, ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติญาณทสฺสนมคฺคภาวนาผลสจฺฉิกิริยาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน จ อเนกวิหิเต อนญฺญสาธารเณ ภเค วนิ ภชิ เสวิฯ เอวมฺปิ ภเค วนีติ ภควาฯ

> ยา ตา สมฺปตฺติโย โลเก, ยา จ โลกุตฺตรา ปุถู;
> สพฺพา ตา ภชิ สมฺพุโทฺธ, ตสฺมาปิ ภควา มโตฯ

กถํ **ภตฺตวาติ ภควา**? ภตฺตา ทฬฺหภตฺติกา อสฺส พหู อตฺถีติ ภตฺตวาฯ ตถาคโต หิ มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิ ภาวโต สพฺพสตฺตุตฺตโม สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทิอนญฺญสาธารณคุณวิเสสปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ยถาภุจฺจคุณาธิคเตน ''อิติปิ โส ภควา''ติอาทินยปฺปวเตฺตน โลกตฺตยพฺยาปินาสุวิปุเลน, สุวิสุเทฺธน จ ถุติโฆเสน สมนฺนาคตตฺตา, อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตาสุ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิอาทีสุ สุปติฏฺฐิตภาวโต, ทสพลจตุเวสารชฺชาทินิรติสยคุณวิเสสสมงฺคิภาวโต จ ''รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺน, โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสโนฺน, ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสโนฺน, ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสโนฺน''ติ เอวํ จตุปฺปมาณิเก โลกสนฺนิวาเส สพฺพถาปิ ปสาทาวหภาเวน สมนฺตปาสาทิกตฺตา อปริมาณานํ สตฺตานํ สเทวมนุสฺสานํ อาทรพหุมานคารวายตนตาย ปรมเปมสมฺภตฺติฏฺฐานํฯ เย ตสฺส โอวาเท ปติฏฺฐิตา อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตา โหนฺติ, เกนจิ อสํหาริยา เตสํ สมฺภตฺติ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วาติฯ ตถา หิ เต อตฺตโน ชีวิตปริจฺจาเคปิ ตตฺถ ปสาทํ น ปริจฺจชนฺติ, ตสฺส วา อาณํ ทฬฺหภตฺติภาวโตฯ เตเนวาห –

‘‘โย เว กตญฺญู กตเวที ธีโร,
กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหตี’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๘);

‘‘เสยฺยถาปิ , ภิกฺขเว, มหาสมุทฺโท ฐิตธมฺโม เวลํ นาติวตฺตติ, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕) จฯ

เอวํ ภตฺตวาติ ภควา นิรุตฺตินเยน เอกสฺส ต-การสฺส โลปํ กตฺวา อิตรสฺส ค-การํ กตฺวาฯ

คุณาติสยยุตฺตสฺส , ยสฺมา โลกหิเตสิโน;
สมฺภตฺตา พหโว สตฺถุ, ภควา เตน วุจฺจติฯ

กถํ **ภเค วมีติ ภควา**? ยสฺมา ตถาคโต โพธิสตฺตภูโตปิ ปุริมาสุ ชาตีสุ ปารมิโย ปูเรนฺโต ภคสงฺขาตํ สิริํ, อิสฺสริยํ, ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิฯ ตถา หิสฺส **โสมนสฺสกุมารกาเล** (ชา. ๑.๑๕.๒๑๑ อาทโย) **หตฺถิปาลกุมารกาเล** (ชา. ๑.๑๕.๓๓๗ อาทโย) **อโยฆรปณฺฑิตกาเล** (ชา. ๑.๑๕.๓๖๓ อาทโย) **มูคปกฺขปณฺฑิตกาเล** (ชา. ๒.๒๒.๑ อาทโย) **จูฬสุตโสมกาเล**ติ (ชา. ๒.๑๗.๑๙๕ อาทโย) เอวมาทีสุ เนกฺขมฺมปารมิปูรณวเสน เทวรชฺชสทิสาย รชฺชสิริยา ปริจฺจตฺตอตฺตภาวานํ ปริมาณํ นตฺถิฯ จริมตฺตภาเวปิ หตฺถคตํ จกฺกวตฺติสิริํ เทวโลกาธิปจฺจสทิสํ จตุทีปิสฺสริยํ, จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยํ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสญฺจ ติณายปิ อมญฺญมาโน นิรเปกฺโข ปหาย อภินิกฺขมิตฺวา สมฺมาสมฺโพธิํ อภิสมฺพุทฺโธ, ตสฺมา อิเม สิริอาทิเก ภเค วมีติ ภควาฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคา, สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกวิเสสสนฺนิสฺสยา โสภากปฺปฏฺฐิยภาวโตฯ เตปิ ภควา วมิ ตนฺนิวาสสตฺตาวาสสมติกฺกมนโต ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติฯ เอวมฺปิ ภเค วมีติ ภควาฯ

จกฺกวตฺติสิริํ ยสฺมา, ยสํ อิสฺสริยํ สุขํ;
ปหาสิ โลกจิตฺตญฺจ, สุคโต ภควา ตโตฯ

กถํ **ภาเค วมีติ ภควา**? ภาคา นาม สภาวธมฺมโกฏฺฐาสา, เต ขนฺธายตนธาตาทิวเสน, ตตฺถาปิ รูปเวทนาทิวเสน, อตีตาทิวเสน จ อเนกวิธา, เต จ ภควา ‘‘สพฺพํ ปปญฺจํ, สพฺพํ โยคํ, สพฺพํ คนฺถํ, สพฺพํ สํโยชนํ สมุจฺฉินฺทิตฺวา อมตํ ธาตุํ สมธิคจฺฉนฺโต วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ น ปจฺจาวมิฯ ตถา เหส สพฺพตฺถกเมว ปถวิํ อาปํ เตชํ วายํ, จกฺขุํ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ มนํ, รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ ธมฺเม, จกฺขุวิญฺญาณํ…เป…. มโนวิญฺญาณํ, จกฺขุสมฺผสฺสํ…เป…. มโนสมฺผสฺสํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ สญฺญํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เจตนํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ, รูปตณฺหํ …เป…. ธมฺมตณฺหํ, รูปวิตกฺกํ…เป…. ธมฺมวิตกฺกํ, รูปวิจารํ…เป…. ธมฺมวิจาร’’นฺติอาทินา อนุปทธมฺมวิภาควเสนปิ สเพฺพว ธมฺมโกฏฺฐาเส อนวเสสโต วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺขปริจฺจาเคน ฉฑฺฑยิฯ วุตฺตํ เหตํ –

‘‘ยํ ตํ, อานนฺท, จตฺตํ วนฺตํ มุตฺตํ ปหีนํ ปฏินิสฺสฏฺฐํ, ตํ ตถาคโต ปุน ปจฺจาวมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๘๓)ฯ

เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควาฯ อถ วา **ภาเค วมี**ติ สเพฺพปิ กุสลากุสเล สาวชฺชานวเชฺช หีน ปณีเต กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค ธเมฺม อริยมคฺคญาณมุเขน วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ปริจฺจชิ ปชหิ, ปเรสญฺจ ตถตฺตาย ธมฺมํ เทเสสิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ธมฺมาปิ โว, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ กุลฺลูปมํ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ นิตฺถรณตฺถาย, โน คหณตฺถายา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ

เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควาฯ

ขนฺธายตนธาตาทิ-ธมฺมเภทา มเหสินา;
กณฺหา สุกฺกา ยโต วนฺตา, ตโตปิ ภควา มโตฯ

เตน วุตฺตํ –

‘‘ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;
ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโน’’ติฯ

เอตฺถ จ ยสฺมา สเงฺขปโต อตฺตหิตสมฺปตฺติปรหิตปฏิปตฺติวเสน ทุวิธา พุทฺธคุณา, ตาสุ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปหานสมฺปทาญาณสมฺปทาเภทโต ทุวิธา, อานุภาวสมฺปทาทีนํ ตทวินาภาเวน ตทนฺโตคธตฺตาฯ ปรหิตปฏิปตฺติ ปโยคาสยเภทโต ทุวิธาฯ ตตฺถ ปโยคโต ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมูปเทโส, อาสยโต ปฏิวิรุเทฺธสุปิ นิจฺจํ หิเตสิตา, ญาณปริปากกาลาคมนาทิปรหิตปฏิปตฺติ จ, อามิสปฏิคฺคหณาทินาปิ อตฺถจริยา ปรหิตปฏิปตฺติ โหติเยวฯ ตสฺมา เตสํ วิภาวนวเสน ปาฬิยํ ‘‘อรห’’นฺติอาทีนํ ปทานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **‘‘อรห’’**นฺติ อิมินา ปเทน ปหานสมฺปทาวเสน ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ วิภาวิตาฯ **‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ, โลกวิทู’’**ติ จ อิเมหิ ปเทหิ ญาณสมฺปทาวเสนฯ นนุ จ ‘‘โลกวิทู’’ติ อิมินาปิ สมฺมาสมฺพุทฺธตา วิภาวียตีติ? สจฺจํ วิภาวียติ, อตฺถิ ปน วิเสโส, ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ อิมินา สพฺพญฺญุตญฺญาณานุภาโว วิภาวิโต, ‘‘โลกวิทู’’ติ ปน อิมินา อาสยานุสยญาณาทีนมฺปิ อานุภาโว วิภาวิโตติฯ **‘‘วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน’’**ติ อิมินา สพฺพาปิ ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ วิภาวิตาฯ **‘‘สุคโต’’**ติ ปน อิมินา สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ, ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตาฯ **‘‘อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’**นฺติ อิเมหิ ปเทหิ ภควโต ปรหิตปฏิปตฺติ วิภาวิตาฯ **‘‘พุโทฺธ’’**ติ อิมินา ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ, ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ วตฺวา ‘‘พุโทฺธ’’ติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ เตเนวาห ‘‘อตฺตนาปิ พุชฺฌิ อเญฺญปิ สเตฺต โพเธสี’’ติอาทิฯ **‘‘ภควา’’**ติ จ อิมินาปิ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ภควโต สพฺพา อตฺตหิตสมฺปตฺติ, ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตาฯ

อปโร นโย – เหตุผลสตฺตูปการวเสน สเงฺขปโต ติวิธา พุทฺธคุณาฯ ตตฺถ ‘‘อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน โลกวิทู’’ติ อิเมหิ ปเทหิ ผลสมฺปตฺติวเสน พุทฺธคุณา วิภาวิตาฯ ‘‘อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติ อิเมหิ สตฺตูปการวเสน พุทฺธคุณา ปกาสิตาฯ ‘‘พุโทฺธ’’ติ อิมินา ผลวเสน, สตฺตูปการวเสน จ พุทฺธคุณา วิภาวิตาฯ ‘‘สุคโต ภควา’’ติ ปน อิเมหิ ปเทหิ เหตุผลสตฺตูปการวเสน พุทฺธคุณา วิภาวิตาติ เวทิตพฺพํฯ

๑๔๕. ตสฺสาติ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานิกสฺส โยคิโนฯ **เอวนฺ**ติ ‘‘ตตฺรายํ นโย’’ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ **ตสฺมิํ สมเย**ติ พุทฺธคุณานุสฺสรณสมเยฯ **ราคปริยุฏฺฐิต**นฺติ ราเคน ปริยุฏฺฐิตํ, ปริยุฏฺฐานปฺปเตฺตหิ ราเคหิ สหิตํ จิตฺตํ อรญฺญมิว โจเรหิ เตน ปริยุฏฺฐิตนฺติ วุตฺตํ, ตสฺส ปริยุฏฺฐานฏฺฐานภาวโต, ปริยุฏฺฐิตราคนฺติ อโตฺถฯ ยํ วา ราคสฺส ปริยุฏฺฐานํ, ตํ ตํสหิเต จิเตฺต อุปจริตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตสฺมิํ ปเกฺข **ราเคนา**ติ ราเคน เหตุนาติ อโตฺถฯ **อุชุคตเมวา**ติ ปเคว กายวงฺกาทีนํ อปนีตตฺตา, จิตฺตสฺส จ อนุชุภาวกรานํ มายาทีนํ อภาวโต, ราคาทิปริยุฏฺฐานาภาเวน วา โอนติอุนฺนติวิรหโต อุชุภาวเมว กตํฯ อถ วา **อุชุคตเมวา**ติ กมฺมฏฺฐานสฺส วีถิํ โอติณฺณตาย ลีนุทฺธจฺจวิคมนโต มชฺฌิมสมถนิมิตฺตปฏิปตฺติยา อุชุภาวเมว คตํฯ **ตถาคตํ อารพฺภา**ติ ตถาคตคุเณ อารมฺมณํ กตฺวาฯ

อิจฺจสฺสาติ อิติ อสฺสฯ ‘‘โส ภควา อิติปิ อรห’’นฺติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเรน พุทฺธคุเณ อนุวิตกฺกยโตติ สมฺพโนฺธฯ **เอวนฺ**ติ ‘‘เนว ตสฺมิํ สมเย’’ติอาทินา วุตฺตนเยนฯ **พุทฺธคุณโปณา**ติ พุทฺธคุณนินฺนาฯ **‘‘วิตกฺกวิจารา ปวตฺตนฺตี’’**ติ เอเตน พุทฺธคุณสงฺขาตํ กมฺมฏฺฐานํ วิตกฺกาหตํ, วิตกฺกปริยาหตํ, ปุนปฺปุนํ อนุมชฺชนญฺจ กโรตีติ ทเสฺสติฯ **ปีติ อุปฺปชฺชตี**ติ ภาวนาวเสน อุปจารชฺฌานนิปฺผาทิกา พลวตี ปีติ อุปฺปชฺชติฯ **ปีติมนสฺส** วุตฺตปฺปการปีติสหิตจิตฺตสฺสฯ **กายจิตฺตทรถา**ติ กายจิตฺตปสฺสทฺธีนํ ปฏิปกฺขภูตา สุขุมาวตฺถา อุทฺธจฺจสหคตา กิเลสาฯ **ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺตี**ติ สนฺนิสีทนฺติฯ **อนุกฺกเมน เอกกฺขเณ**ติ ยทา พุทฺธคุณารมฺมณา ภาวนา อุปรูปริ วิเสสํ อาวหนฺตี ปวตฺตติ, ตทา นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ, กิเลสา สนฺนิสินฺนาว โหนฺติ, สุวิสทานิ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ โหนฺติ, ภาวนาย ปคุณตาย วิตกฺกวิจารา สาติสยํ ปฏุกิจฺจาว โหนฺติ, พลวตี ปีติ อุปฺปชฺชติ, ปีติปทฏฺฐานา ปสฺสทฺธิ สวิเสสา ชายติ, ปสฺสทฺธกายสฺส สมาธิปทฏฺฐานํ สุขํ ถิรตรํ หุตฺวา ปวตฺตติ, สุเขน อนุพฺรูหิตํ จิตฺตํ กมฺมฏฺฐาเน สมฺมเทว สมาธิยติฯ เอวํ อนุกฺกเมน ปุพฺพภาเค วิตกฺกาทโย อุปรูปริ ปฏุปฏุตรภาเวน ปวตฺติตฺวา ภาวนาย มชฺฌิมสมถปฏิปตฺติยา อินฺทฺริยานญฺจ เอกรสภาเวน ปฏุตมานิ หุตฺวา เอกกฺขเณ **ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติ**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ภควตา –

> ‘‘ยสฺมิํ , มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ…เป…. สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐)ฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ฌานํ อปฺปนาปตฺตํ น โหตีติ อาห **‘‘พุทฺธคุณานํ ปน คมฺภีรตายา’’**ติ อาทิฯ คมฺภีเร หิ อารมฺมเณ คมฺภีเร อุทเก ปติตนาวา วิย สมถภาวนา ปติฏฺฐํ น ลภติ, ‘‘คมฺภีรตายา’’ติ จ อิมินา สภาวธมฺมตาปิ สงฺคหิตาฯ สภาวธโมฺม หิ คมฺภีโร น ปญฺญตฺติฯ นนุ จ ตชฺชาปญฺญตฺติวเสน สภาวธโมฺม คยฺหตีติ? สจฺจํ คยฺหติ ปุพฺพภาเค, ภาวนาย ปน วฑฺฒมานาย ปญฺญตฺติํ สมติกฺกมิตฺวา สภาเวเยว จิตฺตํ ติฏฺฐติฯ นนุ จ สภาวธเมฺมปิ กตฺถจิ อปฺปนา สมิชฺฌติ ทุติยารุปฺปชฺฌานาทีติ? สจฺจํ สมิชฺฌติ, ตญฺจ โข เอกปฺปกาเร อารมฺมเณ, อิทํ ปน นานปฺปการนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตายา’’**ติ อาหฯ เอวมฺปิ ยถา นานปฺปกาเรสุ เกสาทิโกฏฺฐาเสสุ มนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺส เอกสฺมิํเยว โกฏฺฐาเส อปฺปนาวเสน ภาวนา อวติฏฺฐติ, เอวมิธ กสฺมา น โหตีติ? วิสโมยํ อุปญฺญาโสฯ ตตฺถ หิ สติปิ โกฏฺฐาสพหุภาเว เอกปฺปกาเรเนว ภาวนา วตฺตติ ปฏิกฺกูลาการเสฺสว คหณโต, อิธ ปน นานปฺปกาเรน คุณานํ นานปฺปการตฺตา, น อยเมกสฺมิํเยว คุเณ ฐาตุํ สโกฺกติ ภาวนาพเลน ปจฺจกฺขโต พุทฺธคุเณสุ อุปฏฺฐหเนฺตสุ สทฺธาย พลวภาวโตฯ เตเนว หิ **‘‘อธิมุตฺตตายา’’**ติ วุตฺตํฯ ยทิ อุปจารปฺปตฺตํ ฌานํ โหติ, กถํ พุทฺธานุสฺสตีติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ตเทต’’**นฺติอาทิฯ

สคารโว โหติ สปฺปติโสฺส, สตฺถุ คุณสรีรสฺส ปจฺจกฺขโต อุปฏฺฐหนโตฯ ตโตเยว **สทฺธาเวปุลฺลํ** อเวจฺจปฺปสาทสทิสํ สทฺธามหตฺตํฯ พุทฺธคุณานํ อนุสฺสรณวเสน ภาวนาย ปวตฺตตฺตา **สติเวปุลฺลํ**ฯ เตสํ ปรมคมฺภีรตาย, นานปฺปการตาย จ **ปญฺญาเวปุลฺลํ**ฯ เตสํ อุฬารปุญฺญเกฺขตฺตตาย **ปุญฺญเวปุลฺลญฺจ อธิคจฺฉติฯ ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติ** ปีติส โมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียตฺตา พุทฺธานุสฺสติยาฯ **ภยเภรวสโห** พุทฺธคุณารมฺมณาย สติยา ภยเภรว าภิภวนโตฯ เตนาห ภควา ''อนุสฺสเรถ สมฺพุทฺธํ, ภยํ ตุมฺหาก โน สิยา''ติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙ โถกํ วิสทิสํ)ฯ **ทุกฺขาธิวาสนสมโตฺถ** พุทฺธานุสฺสติยา สรีรทุกฺขสฺส ปทุมปลาเส อุทกสฺส วิย วินิ วฏฺฏนโต ฯ **สํวาสสญฺญ**นฺติ สหวาสสญฺญํฯ **พุทฺธภูมิยํ จิตฺตํ นมติ** พุทฺธคุณานํ มหนฺตภาว สฺส ปจฺจกฺขโต อุปฏฺฐานโตฯ พุทฺธานุสฺสติภาวนาย สพฺพทา พุทฺธคุณานํ จิเตฺต วิปริวตฺตน โต วุตฺตํ **''สมฺมุขา สตฺถารํ ปสฺสโต วิยา''**ติฯ **อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต**ติ อิมาย ภาวนาย อุปริ ตํ อธิฏฺฐานํ กตฺวา สจฺจานิ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺตฯ **สุคติปรายโณ**ติ สุคติสมฺปราโยฯ

อปฺปมาทนฺติ อปฺปมชฺชนํ สกฺกจฺจํ อนุโยคํฯ **กยิราถา**ติ กเรยฺยฯ **สุเมธโส**ติ สุนฺทร ปโญฺญ ฯ **เอวํ มหานุภาวายา**ติ วุตฺตปฺปกาเรน นีวรณวิกฺขมฺภนาทิสมเตฺถน สตฺถริ สคารว ภาวาทิเหตุภูเตน มหตา สามตฺถิเยน สมนฺนาคตายฯ

๒. ธมฺมานุสฺสติกถาวณฺณนา

๑๔๖. **ธมฺมานุสฺสติ**นฺติ เอตฺถ ปทโตฺถ, สภาวโตฺถ จ อาทิโต วุโตฺตเยวาติ ตํ อนามสิตฺวา ภาวนาวิธานเมว ทเสฺสตุํ **''ธมฺมานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมนาปี''**ติอาทิ อารทฺธํฯ กสฺมา ป เนตฺถ พุทฺธานุสฺสติยํ วิย ''อเวจฺจปฺปสาทสมนฺนาคเตนา''ติ น วุตฺตํฯ นนุ เอตา ปฏิปาฏิยา ฉ อนุสฺสติโย อริยสาวกานํ วเสน เทสนํ อารุฬฺหาติ? สจฺจเมตํ, เอวํ สเนฺตปิ ''ปริสุทฺธสีลาทิ คุณานํ ปุถุชฺชนานมฺปิ อิชฺฌนฺตี''ติ ทสฺสนตฺถํ ''อเวจฺจปฺปสาทสมนฺนาคเตนา''ติ อิธ น วุตฺตํ, อริยสาวกานํ ปน สุเขน อิชฺฌนฺตีติฯ ตถาปิ ปาฬิยํ อาคตตฺตา จ พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วุตฺตนฺ ติ ทฏฺฐพฺพํ, อยญฺจ วิจาโร ปรโต อาคมิสฺสเตวฯ

๑๔๗. **ปริยตฺติธโมฺมปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน โลกุตฺตรธมฺมํ สมฺปิเณฺฑติฯ **อิตเรสู**ติ สนฺทิฏฺฐิกา ทิปเทสุฯ **โลกุตฺตรธโมฺมวา**ติ อวธารณํ นิปฺปริยาเยน สนฺทิฏฺฐิกาทิอตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ, ปริยายโต ปเนเต ปริยตฺติธเมฺมปิ สมฺภวเนฺตวฯ ตถา หิ **ปริยตฺติธโมฺม** พหุสฺสุเตน อาคตาค เมน ปรเมน สติเนปเกฺกน สมนฺนาคเตน ปญฺญวตา อาทิกลฺยาณตาทิวิเสสโต สยํ ทฏฺฐโพฺพ ติ **สนฺทิฏฺฐิโก**ฯ อาจริยปยิรุปาสนาย วินา น ลพฺภาติ เจ? โลกุตฺตรธเมฺมปิ สมาเนน กลฺยาณ มิตฺตสนฺนิสฺสเยเนว สิชฺฌนโต, ตถา สตฺถุสนฺทสฺสเนปิฯ ''สนฺทิฏฺฐิยา ชยตี''ติ อยํ ปนโตฺถ ติตฺถิยนิมฺมทฺทเน นิปฺปริยายโตว ลพฺภติ , กิเลสชเย ปริยายโต ปรมฺปราเหตุภาวโตฯ ''สนฺทิฏฺฐํ อรหตี''ติ อยมฺปิ อโตฺถ ลพฺภเตว, สพฺพโส สํกิเลสธมฺมานํ ปหานํ, โวทานธมฺมานํ ปริพฺรูหนญฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตตฺตาฯ อยญฺจ อโตฺถ ''เย โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ, อิเม ธมฺมา สราคาย สํวตฺตนฺติ โน วิราคาย, สโญฺญคาย สํวตฺตนฺติ โน วิสโญฺญคาย, สอุปาทา นาย สํวตฺตนฺติ โน อนุปาทานายฯ เอกํเสน, โคตมิ, ธาเรยฺยาสิ 'เนโส ธโมฺม, เนโส วินโย, เนตํ สตฺถุสาสน'''นฺติ (จูฬว. ๔๐๖; อ. นิ. ๘.๕๓), ''ธมฺมาปิ โว, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา, ปเคว อ ธมฺมา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๐) จ เอวมาทีหิ สุตฺตปเทหิ วิภาเวตโพฺพฯ อกาลิกาธิคมุปายตาย **อกาลิโก**ฯ วิชฺชมานตาปริสุทฺธตาหิ เอหิปสฺสวิธึ อรหตีติ **เอหิปสฺสิโก**ฯ ตโต เอว วฏฺฏทุกฺ ขนิตฺถรณตฺถิเกหิ อตฺตโน จิเตฺต อุปนยนํ, จิตฺตสฺส วา ตตฺถ อุปนยนํ อรหตีติ **โอปเนยฺยิโก**ฯ

วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา ปริจเยน สมฺมเทว อตฺถเวทํ, ธมฺมเวทญฺจ ลภเนฺตหิ **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพ วิญฺญูหี**ติฯ เอวํ สนฺทิฏฺฐิกาทิปเทสุ ปริยตฺติธมฺมมฺปิ ปกฺขิปิตฺวา มนสิกาโร ยุชฺชเตวฯ

สาติ คาถาฯ **สมนฺตภทฺรกตฺตา**ติ สพฺพภาเคหิ สุนฺทรตฺตาฯ **ธมฺมสฺสา**ติ สาสนธมฺมสฺสฯ กิญฺจาปิ อวยววินิมุโตฺต สมุทาโย นาม ปรมตฺถโต โกจิ นตฺถิ, เยสุ ปน อวยเวสุ สมุทายรูเปน อเวกฺขิเตสุ ‘‘คาถา’’ติ สมญฺญา, ตํ ตโต ภินฺนํ วิย กตฺวา สํสามิโวหารํ อาโรเปตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘ปฐเมน ปาเทน อาทิกลฺยาณา’’**ติอาทิมาหฯ **‘‘เอกานุสนฺธิก’’**นฺติ อิทํ นาติพหุวิภาคํ ยถานุสนฺธินา เอกานุสนฺธิกํ สนฺธาย วุตฺตํ, อิตรสฺส ปน เตเนว เทเสตพฺพธมฺมวิภาเคน อาทิมชฺฌปริโยสานภาคา ลพฺภนฺตีติฯ **นิทาเนนา**ติ กาลเทสเทสกปริสาทิอปทิสนลกฺขเณน นิทานคเนฺถนฯ **นิคมเนนา**ติ ‘‘อิทมโวจา’’ติอาทิเกน (สํ. นิ. ๑.๒๔๙), ‘‘อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฎิจฺจ วุตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗) วา ยถาวุตฺตตฺถนิคมเนนฯ

อยํ กถา วิเสสโต สุตฺตปิฏกสํวณฺณนาติ กตฺวา สุตฺตปิฏกวเสน ธมฺมสฺส อาทิกลฺยาณาทิกํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สุตฺตปิฏกวินยปิฏกานํ วเสน ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สนิทานสอุปฺปตฺติกตฺตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สนิทานสอุปฺปตฺติกตฺตา**ติ ยถาวุตฺตนิทาเนน สนิทานตาย, สอฏฺฐุปฺปตฺติกตาย จฯ **เวเนยฺยานํ อนุรูปโต**ติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา, ธมฺมเทสนาย จ ตํตํสิกฺขาปทภาเวน ปญฺญาปิยมานสฺส เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ปวตฺติยมานสฺส อนุรูปโตฯ **อตฺถสฺสา**ติ เทสิยมานสฺส จ สีลาทิอตฺถสฺสฯ ‘‘ตํ กิสฺส เหตุ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙)? เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๙๕) ตตฺถ ตตฺถ เหตูปมาคหเณน **เหตุทาหรณยุตฺตโต**ฯ

เอวํ สุตฺตวินยวเสน ปริยตฺติธมฺมสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตีณิ ปิฏกานิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สกโลปิ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สาสนธโมฺม**ติ –

> ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
> สจิตฺตปริโยทปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๘๓; ที. นิ. ๒.๙๐) –

เอวํ วุตฺตสฺส สตฺถุสาสนสฺส ปกาสโก ปริยตฺติธโมฺมฯ **สีเลน อาทิกลฺยาโณ** สีลมูลกตฺตา สาสนสฺสฯ สมถาทีหิ **มเชฺฌกลฺยาโณ** เตสํ สาสนสมฺปตฺติยา เวมชฺฌภาวโตฯ **นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาโณ** ตทธิคมโต อุตฺตริกรณียาภาวโตฯ สาสเน สมฺมาปฏิปตฺติ นาม ปญฺญาย โหติ, ตสฺสา จ สีลํ, สมาธิ จ มูลนฺติ อาห **‘‘สีลสมาธีหิ อาทิกลฺยาโณ’’**ติฯ ปญฺญา ปน อนุโพธปฏิเวธวเสน ทุวิธาติ ตทุภยมฺปิ คณฺหโนฺต **‘‘วิปสฺสนามคฺคหิ มเชฺฌกลฺยาโณ’’**ติ อาหฯ ตสฺส นิปฺผตฺติ ผลํ, กิจฺจํ นิพฺพานสจฺฉิกิริยา, ตโต ปรํ กตฺตพฺพํ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณ’’**ติฯ ผลคฺคหเณน วา สอุปาทิเสสนิพฺพานมาห, อิตเรน อิตรํ, ตทุภยญฺจ สาสนสมฺปตฺติยา โอสานนฺติ อาห **‘‘ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณ’’**ติฯ

พุทฺธสฺส สุโพธิตา สมฺมาสมฺพุทฺธตา, ตาย **อาทิกลฺยาโณ** ตปฺปภวตฺตาฯ สพฺพโส สํกิเลสปฺปหานํ โวทานํ, ปาริปูรี จ ธมฺมสุธมฺมตา, ตาย **มเชฺฌกลฺยาโณ** ตํสรีรตฺตาฯ สตฺถารา ยถานุสิฏฺฐํ ตถา ปฏิปตฺติ **สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติ,** ตาย **ปริโยสานกลฺยาโณ,** ตาย สาสนสฺส โลเก สุปฺปติฏฺฐิตภาวโตฯ **ตนฺ**ติ สาสนธมฺมํฯ **ตถตฺตายา**ติ ยถตฺตาย ภควตา ธโมฺม เทสิโต, ตถตฺตาย ตถภาวายฯ โส ปน อภิสโมฺพธิ ปเจฺจกโพธิ สาวกโพธีติ ติวิโธ , อิโต อญฺญถา นิพฺพานาธิคมสฺส อภาวโตฯ ตตฺถ สพฺพคุเณหิ อคฺคภาวโต, อิตรโพธิทฺวยมูลตาย จ ปฐมาย

โพธิยา **อาทิกลฺยาณตา,** คุเณหิ เวมชฺฌภาวโต ทุติยาย **มชฺฌกลฺยาณตา,** ตทุภยาวรตาย, ตโทสานตาย จ สาสนธมฺมสฺส ตติยาย **ปริโยสานกลฺยาณตา** วุตฺตาฯ

เอโสติ สาสนธมฺโมฯ **นีวรณวิกฺขมฺภนโต**ติ วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา สทฺธมฺมํ สุณนฺตสฺส นีวรณานํ วิกฺขมฺภนสมฺภวโตฯ วุตฺตํ เหตํ –

> ‘‘ยถา ยถาวุโส, ภิกฺขุโน สตฺถา วา ธมฺมํ เทเสติ, อญฺญตโร วา ครุฏฺฐานิโย สพฺรหฺมจารี , ตถา ตถา โส ตตฺถ ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวท’’นฺติ (อ. นิ. ๕.๒๖)ฯ

> ‘‘ยสฺมึ, ภิกฺขเว, สมเย อริยสาวโก โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ, ปญฺจสฺส นีวรณานิ ตสฺมึ สมเย ปหีนานิ โหนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๑๙) –

จ อาทิฯ **สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโต**ติ สมถสุขสฺส จ วิปสฺสนาสุขสฺส จ สมฺปาทนโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘โส วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุข’’นฺติ อาทิ (ที. นิ. ๑.๒๗๙; ม. นิ. ๒.๑๓๘)ฯ

ตถา –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานตํ;
> อมานุสี รตี โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต’’ติ จฯ (ธ. ป. ๓๗๔, ๓๗๓);

ตถาปฏิปโนฺนติ ยถา สมถวิปสฺสนาสุขํ อาวหติ, ยถา วา สตฺถารา อนุสิฏฺฐํ, ตถา ปฏิปโนฺน สาสนธโมฺมฯ **ตาทิภาวาวหนโต**ติ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวสฺส โลกธเมฺมหิ อนุปเลปสฺส อาวหนโตฯ เอส ภควา วุตฺตนเยน ติวิธกลฺยาณํ ธมฺมํ เทเสนฺโต ยํ สาสนพฺรหฺมจริยํ, มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ ปกาเสติ, ตํ ยถานุรูปํ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ, พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนนฺติ โยชนาฯ

ตตฺถ อวิเสเสน ติโสฺส สิกฺขา, สกโล จ ตนฺติธโมฺม **สาสนพฺรหฺมจริยํ**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘กตเมสานํ โข, ภเนฺต, พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ นจิรฏฺฐิติกํ อโหสี’’ติอาทิ (ปารา. ๑๘)ฯ สพฺพสิกฺขานํ มณฺฑภูตสิกฺขตฺตยสงฺคหิโต อริยมโคฺค **มคฺคพฺรหฺมจริยํ**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณีย’’นฺติ (มหาว. ๒๓; สํ. นิ. ๕.๑๘๖)ฯ **ยถานุรูป**นฺติ ยถารหํฯ สิกฺขตฺตยสงฺคหํ หิ สาสนพฺรหฺมจริยํ อตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถํ**ฯ มคฺคพฺรหฺมจริเย วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **อตฺถสมฺปตฺติยา**ติ สมฺปนฺนตฺถตายฯ สมฺปตฺติอโตฺถ หิ อิธ สห-สโทฺทฯ อิตรํ ปน ยถาวุเตฺตนเตฺถน **สาตฺถํ, สพฺยญฺชน**ญฺจฯ เย ปเนตฺถ ‘‘วจนสภาวํ **สาตฺถํ,** อตฺถสภาวํ **สพฺยญฺชน**’’นฺติ วิภชิตฺวา วทนฺติ, ตํ น สุนฺทรํ, ตถา วิภตฺตสฺส ปริยตฺติธมฺมสฺส อภาวโตฯ สทฺทตฺถา หิ อภินฺนรูปา วิย หุตฺวา วินิโยคํ คจฺฉนฺติฯ ตถา หิ เนสํ โลกิยามิสฺสีภาวํ ปฏิชานนฺติฯ สติปิ วา เภเท ‘‘สพฺยญฺชน’’นฺติ เอตฺถ ยทิ ตุลฺยโยโค อธิเปฺปโต ‘‘สปุโตฺต อาคโต’’ติอาทีสุ วิย, เอวํ สติ ‘‘อตฺถปฏิสรณา, ภิกฺขเว, โหถ, มา พฺยญฺชนปฏิสรณา’’ติ อตฺถปฺปธานวาโท พาธิโต สิยา, อถ วิชฺชมานตามตฺตํ ‘‘สโลมโก สปกฺขโก’’ติอาทีสุ วิย พฺยญฺชนสมฺปตฺติ อคฺคหิตา สิยาฯ ตสฺมา อฏฺฐกถายํ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ เอตฺถ เนตฺตินเยนาปิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“สงฺกาสน...เป.... สพฺยญฺชน”**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทิปิ เนตฺติยํ พฺยญฺชนมุเขน พฺยญฺชนตฺถคฺคหณํ โหตีติ ‘‘อกฺขรํ ปท’’นฺติอาทินา (เนตฺติ. ๔ ทฺวาทสปท) พฺยญฺชนปทานิ ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐานิ, อิธ ปน ปาฬิยํ ‘‘สาตฺถํ สพฺยญฺชน’’นฺติ อาคตตฺตา อตฺถปทานิเยว ปฐมํ ทเสฺสตุํ **“สงฺกาสนปกาสนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สเงฺขปโต กาสนํ ทีปนํ **สงฺกาสนํ** ‘‘มญฺญมาโน ภิกฺขุ พโทฺธ มารสฺส, อมญฺญมาโน มุโตฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๔) วิยฯ ตตฺตเกน หิ เตน ภิกฺขุนา ปฏิวิทฺธํฯ เตนาห ‘‘อญฺญาตํ ภควา’’ติอาทิฯ ปฐมํ กาสนํ **ปกาสนํ**ฯ อาทิกมฺมสฺมิํ หิ อยํ **ป**สโทฺท ‘‘ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๒๐) วิยฯ ติกฺขินฺทฺริยาเปกฺขํ เจตํ ปททฺวยํ อุเทฺทสภาวโตฯ ติกฺขินฺทฺริโย หิ สเงฺขปโต ปฐมญฺจ วุตฺตมตฺถํ ปฏิปชฺชติ ฯ สํขิตฺตสฺส วิตฺถารวจนํ, สกิํ วุตฺตสฺส ปุน วจนญฺจ **วิวรณวิภชนานิ**ฯ ยถา ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ สเงฺขปโต สกิํเยว จ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺต’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑) วิตฺถารโต วิวรณวเสน, วิภชนวเสน จ ปุน วจนํฯ มชฺฌิมินฺทฺริยาเปกฺขเมตํ ปททฺวยํ นิเทฺทสภาวโตฯ วิวฏสฺส วิตฺถารตราภิธานํ, วิภตฺตสฺส จ ปกาเรหิ ญาปนํ เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ **อุตฺตานีกรณปญฺญาปนานิ**ฯ ยถา ‘‘ผโสฺส โหตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒) วิวฏวิภตฺตสฺส อตฺถสฺส ‘‘กตโม ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส? โย ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส ผุสนา สมฺผุสนา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒) อุตฺตานีกิริยา, ปญฺญาปนา จฯ มุทินฺทฺริยาเปกฺขเมตํ ปททฺวยํ ปฏินิเทฺทสภาวโตฯ ‘‘ปญฺญาปนปฏฺฐปนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปกาสนอตฺถปทสมาโยคโต’’ติปิ ปาโฐฯ

กถํ ปนายํ ปาฐวิกโปฺป ชาโตติ? วุจฺจเต – เนตฺติปาฬิยํ อาคตนเยน ปุริมปาโฐฯ ตตฺถ หิ –

‘‘สงฺกาสนา ปกาสนา,
วิวรณา วิภชนุตฺตานีกมฺมปญฺญตฺติ;
เอเตหิ ฉหิ ปเทหิ,
อโตฺถ กมฺมญฺจ นิทฺทิฏฺฐ’’นฺติฯ (เนตฺติ. ๔ ทฺวาทสปท) –

เทสนาหารโยชนาย จ เอตเสฺสวตฺถสฺส ‘‘สงฺกาสนา ปกาสนา’’ติอาทินา อาคตํฯ ปจฺฉิโม ปน ‘‘ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานีกโรติ ‘ปสฺสถา’ติ จาหา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๒๐) สุเตฺตอาคตนเยน พฺยญฺชนมตฺตกโตฯ เอวญฺจ เนสํ ทฺวินฺนํ ปาฐานํ วิเสโส, น อตฺถโตฯ ตถา หิ สเงฺขปโต ‘‘ปฐมํ ญาปนํ **ปญฺญาปนํ,** ปฐมเมว ฐปนํ **ปฏฺฐปน’’**นฺติ อิมานิ ปทานิ สงฺกาสนปกาสนปเทหิ อตฺถโต อวิสิฏฺฐานิฯ ยญฺจ ปุริมปาเฐ ฉฏฺฐํ ปทํ ‘‘ปการโต ญาปน’’นฺติ ปญฺญาปนํ วุตฺตํ, ตํ ทุติยปาเฐ ปกาสนปเทน ‘‘นิพฺพิเสสํ ปการโต กาสน’’นฺติ กตฺวาฯ ยสฺมา ญาปนกาสนานิ อตฺถาวภาสนสภาวตาย อภินฺนานิ, สเพฺพสญฺจ เวเนยฺยานํ จิตฺตสฺส โตสนํ, พุทฺธิยา จ นิสานํ ยาถาวโต วตฺถุสภาวาวภาสเน ชายตีติฯ เอวํ อตฺถปทรูปตฺตา ปริยตฺติอตฺถสฺส ยถาวุตฺตฉอตฺถปทสมาโยคโต **สาตฺถํ** สาสนํฯ

อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสสมฺปตฺติยาติ เอตฺถ อุจฺจารณเวลายํ อปริโยสิเต ปเท วโณฺณ **อกฺขรํ**ฯ ‘‘เอกกฺขรํ ปทํ อกฺขร’’นฺติ เอเก ‘‘อา เอวํ กิร ต’’นฺติอาทีสุ อา-การาทโย วิยฯ ‘‘วิสุทฺธกรณานํ มนสา เทสนาวาจาย อกฺขรณโต อกฺขร’’นฺติ อเญฺญฯ วิภตฺติยนฺตํ อตฺถญาปนโต **ปทํ**ฯ สเงฺขปโต วุตฺตํ ปทาภิหิตํ อตฺถํ พฺยเญฺชตีติ **พฺยญฺชนํ,** วากฺยํฯ ‘‘กิริยาปทํ อพฺยยการกวิเสสนยุตฺตํ วากฺย’’นฺติ หิ วทนฺติฯ ปการโต วากฺยวิภาโค **อากาโร**ฯ

อาการาภิหิตํ นิพฺพจนํ **นิรุตฺติ**ฯ นิพฺพจนวิตฺถาโร นิเสฺสปุเทสโต **นิเทฺทโส**ฯ เอเตสํ อกฺขรา ทีนํ พฺยญฺชนปทานํ สมฺปตฺติยา สมฺปนฺนตาย **สพฺยญฺชนํ**ฯ

ตตฺรายมสฺส อตฺถปทสมาโยโค, พฺยญฺชนสมฺปตฺติ จ – อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ, ปเทหิ ปกาเสติ, พฺยญฺชเนหิ วิวรติ, อากาเรหิ วิภชติ, นิรุตฺตีหิ อุตฺตานีกโรติ, นิเทฺทเสหิ ปญฺญเปติ, ตถา อกฺขเรหิ อุคฺฆาเฏตฺวา ปเทหิ วิเนติ อุคฺฆฏิตญฺญุํ, พฺยญฺชเนหิ วิปเญฺจตฺวา อากาเรหิ วิเนติ วิปญฺจิตญฺญุํ, นิรุตฺตีหิ เนตฺวา นิเทฺทเสหิ วิเนติ เนยฺยํฯ เอวญฺจายํ ธโมฺม อุคฺฆฏิยมาโน อุคฺฆฏิตญฺญุํ วิเนติ, วิปญฺจิยมาโน วิปญฺจิตญฺญุํ, นิยฺยมาโน เนยฺยํฯ ตตฺถ อุคฺฆฏนา อาทิ, วิปญฺจนา มเชฺฌ, นยนมเนฺตฯ เอวํ ตีสุ กาเลสุ ติธา เทสิโต โทสตฺตยวิธมโน คุณตฺตยาวโห ติวิธเวเนยฺยวินยโนติฯ เอวมฺปิ ติวิธกลฺยาโณยํ ธโมฺม อตฺถพฺยญฺชนปาริปูริยา ‘‘สาโตฺถ สพฺยญฺชโน’’ติ เวทิตโพฺพ ‘‘ปริปุโณฺณ, ปริสุโทฺธ’’ติ จฯ

อตฺถคมฺภีรตาติอาทีสุ **อโตฺถ** นาม ตนฺติอโตฺถฯ **ธโมฺม** ตนฺติฯ **ปฏิเวโธ** ตนฺติยา, ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธฯ **เทสนา** มนสา ววตฺถาปิตาย ตนฺติยา เทสนาฯ เต ปเนเต อตฺถาทโย ยสฺมา สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท มนฺทพุทฺธีหิ ทุโกฺขคาหา, อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา **คมฺภีรา**ฯ อถ วา **อโตฺถ** นาม เหตุผลํฯ **ธโมฺม** เหตุฯ **เทสนา** ปญฺญตฺติ, ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลาโป, อนุโลมปฏิโลมสเงฺขปวิตฺถาราทิวเสน วา กถนํฯ **ปฏิเวโธ** อภิสมโย, อตฺถานุรูปํ ธเมฺมสุ, ธมฺมานุรูปํ อเตฺถสุ, ปญฺญตฺติปถานุรูปํ ปญฺญตฺตีสุ อวโพโธ, เตสํ เตสํ วา ธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ สลกฺขณสงฺขาโต อวิปรีตสภาโวฯ เตปิ เจเต อตฺถาทโย ยสฺมา อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ ทุปฺปเญฺญหิ สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท ทุโกฺขคาหา, อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา **คมฺภีรา**ฯ เตสุ ปฏิเวธสฺสาปิ อตฺถสนฺนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ **‘‘อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ สาตฺถ**’’นฺติ อตฺถคุณทีปนโตฯ ตาสํ ธมฺมเทสนานํ พฺยญฺชนสนฺนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ **‘‘ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชน**’’นฺติ ตาสํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติทีปนโตฯ

อเตฺถสุ ปเภทคตํ ญาณํ **อตฺถปฏิสมฺภิทา**ฯ อตฺถธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสุ ปเภทคตํ ญาณํ **ปฏิภานปฏิสมฺภิทา**ติ อิมิสฺสาปิ ปฏิสมฺภิทาย อตฺถวิสยตฺตา อาห **‘‘อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตฺถ**’’นฺติ, อตฺถสมฺปตฺติยา อสติ ตทภาวโตฯ **ธโมฺม**ติ ตนฺติ ฯ **นิรุตฺตี**ติ ตนฺติปทานํ นิทฺธาเรตฺวา วจนํฯ ตตฺถ ปเภทคตานิ ญาณานิ ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาติ อาห **‘‘ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชน**นฺติ, อสติ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา ตทภาวโตฯ **ปริกฺขกชนปฺปสาทก**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ ยสฺมา ปริกฺขกชนานํ กิํกุสลคเวสีนํ ปสาทาวหํ, ตสฺมา **สาตฺถํ**ฯ อตฺถสมฺปนฺนนฺติ ผเลน เหตุโน อนุมานํ นทีปูเรน วิย อุปริวุฏฺฐิปฺปวตฺติยาฯ สาตฺถกตา ปนสฺส ปณฺฑิตเวทนียตาย, สา ปรมคมฺภีรสณฺหสุขุมภาวโต เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘คมฺภีโร ทุทฺทโส’’ติอาทิ (มหาว. ๘)ฯ **โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชน**นฺติ ยสฺมา โลกิยชนสฺส ปสาทาวหํ, ตสฺมา **สพฺยญฺชนํ**ฯ โลกิยชโน หิ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา ตุสฺสติ, อิธาปิ ผเลน เหตุโน อนุมานํฯ สพฺยญฺชนตา ปนสฺส สเทฺธยฺยตาย, สา อาทิกลฺยาณาทิภาวโต เวทิตพฺพาฯ

อถ วา **ปณฺฑิตเวทนียโต สาตฺถ**’’นฺติ ปญฺญาปทฏฺฐานตาย อตฺถสมฺปนฺนตํ อาห, ตโต ปริกฺขกชนปฺปสาทกํฯ **สเทฺธยฺยโต สพฺยญฺชน**นฺติ สทฺธาปทฏฺฐานตาย พฺยญฺชนสมฺปนฺนตํ, ตโต โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถ**นฺติ อธิปฺปายโต อคาธาปารตาย อตฺถสมฺปนฺนํ อญฺญถา ตทภาวโตฯ **อุตฺตานปทโต สพฺยญฺชน**นฺติ สุโพธสทฺทตาย พฺยญฺชนสมฺปนฺนํ, ปรมคมฺภีรสฺสปิ อตฺถสฺส เวเนยฺยานํ สุวิเญฺญยฺยภาวาปา

ทนโตฯ สโพฺพเปส ปฐมสฺส อตฺถทฺวยสฺส ปเภโท ทฏฺฐโพฺพ, ตถา เจว ตตฺถ ตตฺถ สํวณฺณิตํฯ ตถา เหตฺถ วิกปฺปสฺส, สมุจฺจยสฺส วา อคฺคหณํฯ **อุปเนตพฺพสฺสา**ติ ปกฺขิปิตพฺพสฺส โวทาน ตฺถสฺส อวุตฺตสฺส **อภาวโตฯ สกลปริปุณฺณภาเวนา**ติ สพฺพภาเคหิ ปริปุณฺณตายฯ **อปเนต พฺพสฺสา**ติ สํกิเลสธมฺมสฺสฯ

ปฏิปตฺติยาติ สีลวิสุทฺธิยาทิสมฺมาปฏิปตฺติยา, ตนฺนิมิตฺตํฯ **อธิคมพฺยตฺติโต**ติ สจฺจปฏิเวเธน อธิคมเวยฺยตฺติยสพฺภาวโต **สาตฺถํ** กปิลวตาทิ วิย ตุจฺฉํ นิรตฺถกํ อหุตฺวา อตฺถ สมฺปนฺนนฺติ กตฺวาฯ **ปริยตฺติยา**ติ ปริยตฺติธมฺมปริจเยนฯ **อาคมพฺยตฺติโต**ติ ทุรกฺขาตธเมฺมสุ ปริจยํ กโรนฺตสฺส วิย สโมฺมหํ อชเนตฺวา พาหุสจฺจเวยฺยตฺติยสพฺภาวโต **สพฺยญฺชนํ**ฯ พฺยญฺ ชนสมฺปตฺติยา หิ สติ อาคมพฺยตฺตีติฯ **สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโต**ติ สีลาทีหิ ปญฺจหิ ธมฺมโกฏฺฐาเสหิ อวิรหิตตฺตาฯ **เกวลปริปุณฺณํ** อนวเสเสน สมนฺตโต ปุณฺณํ ปูริตํฯ **นิรุปกฺ กิเลสโต**ติ ทิฏฺฐิมานาทิอุปกฺกิเลสาภาวโตฯ **นิตฺถรณตฺถายา**ติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณายฯ **โลกามิสนิรเปกฺขโต**ติ กถญฺจิปิ ตณฺหาสนฺนิสฺสยสฺส อนิสฺสยนโตฯ

เอวํ อาทิกลฺยาณตาทิอปเทเสน สตฺถุ ปุริมเวสารชฺชทฺวยวเสน ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตตํ วิ ภาเวตฺวา อิทานิ ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยวเสนาปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“อตฺถวิปลฺลาสาภาวโต วา สุฏฺฐุ อกฺขาโตติ สฺวากฺขาโต”**ติ วตฺวา ตมตฺถํ พฺยติเรกมุเขน วิภาเวโนฺต **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิปลฺลาสมาปชฺชตี**ติ เตสํ ธเมฺม ‘‘อนฺตรายิกา’’ติ วุตฺตธมฺมานํ วิปากาทีนํ อนฺตรายิกตฺ ตาภาวโต เอกํเสน อปายูปปตฺติเหตุตาย อภาวโตฯ **นิยฺยานิกตฺตาภาวโต**ติ อตมฺมยตาภาว โต, สํสารโต จ นิยฺยานิกาติ วุตฺตธมฺมานํ เอกจฺจยญฺญกิริยาปกติปุริสนฺตรญฺญาณาทีนํ ตโต นิยฺยานิกตฺตาภาวโต วิปรีโต เอว โหติฯ **เตนา**ติ อตฺถสฺส วิปลฺลาสาปชฺชเนนฯ **เต** อญฺญ ติตฺถิยาฯ **ตถาภาวานติกฺกมนโต**ติ กมฺมนฺตรายาทีนํ ปญฺจนฺนํ อนฺตรายิกภาวสฺส อริยมคฺค ธมฺมานํ นิยฺยานิกภาวสฺส กทาจิปิ อนติวตฺตนโตฯ

นิพฺพานานุรูปาย ปฏิปตฺติยาติ อธิคนฺตพฺพสฺส สพฺพสงฺขตวินิสฺสฏสฺส นิพฺพานสฺส อนุรูปาย สพฺพสงฺขารนิสฺสรณูปายภูตาย สปุพฺพภาคาย สมฺมาปฏิปตฺติยา อกฺขาตตฺตาติ โย ชนาฯ **ปฏิปทานุรูปสฺสา**ติ สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกภูตา อารมฺมณกรณมเตฺตนาปิ กิเลเสหิ อนาม สนียา ยาทิสี ปฏิปทา, ตทนุรูปสฺสฯ **สุปญฺญตฺตตา**ติ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคหิตา สมฺมาทิฏฺฐิ อาทิปฺปเภทา มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทีนํ ปหายิกภาเวน สุฏฺฐุ สมฺมเทว วิหิตาฯ **สํสนฺทติ** กิเลสมลวิ สุทฺธิตาย **สเมติ**ฯ เอวํ มคฺคนิพฺพานานํ ปฏิปทาปฏิปชฺชนียภาเวหิ อญฺญมญฺญานุรูปตาย สฺ วากฺขาตตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ติวิธสฺสาปิ โลกุตฺตรธมฺมสฺส ปเจฺจกํ สฺวากฺขาตตํ ทเสฺสตุํ **“อริ ยมโคฺค เจตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนฺตทฺวยนฺ**ติ สสฺสตุเจฺฉทํ, กามสุขอตฺตกิลมถานุโยคํ, ลีนุทฺธจฺจํ, ปติฏฺฐานายูหนนฺติ เอวํ ปเภทํ อนฺตทฺวยํฯ **อนุปคมฺมา**ติ อนุปคนฺตฺวา, อนุปคมน เหตุ วาฯ **ปฏิปสฺสทฺธกิเลสานี**ติ สุฏฺฐุ วูปสนฺตกิเลสานิ, ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหานวเสน สมฺมเทว ปหีนโทสานิฯ **สสฺสตาทิสภาววเสนา**ติ ‘‘สสฺสตญฺจ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ อมตญฺจ ตาณญฺจ เลณญฺจา’’ติอาทินา เตสุ เตสุ สุเตฺตสุ สสฺสตาทิภาวกิตฺตนวเสนฯ

๑๔๘. **“ราคาทีนํ อภาวํ กโรเนฺตน อริยปุคฺคเลน สามํ ทฏฺฐโพฺพ”**ติ อิมินา ‘‘อริยม เคฺคน มม ราคาทโย ปหีนา’’ติ สยํ อตฺตนา อนญฺญเนยฺเยน ทฏฺฐโพฺพติ สนฺทิฏฺฐิ, สนฺทิฏฺฐิ เอว **สนฺทิฏฺฐิโก**ฯ

เตน เตน อริยสาวเกน **ปรสทฺธาย** ปรสฺส สทฺทหเนน ปรเนยฺเยน **คนฺตพฺพตํ หิตฺวา** ญาเปตพฺพตํ ปหาย **ปจฺจเวกฺขณญาเณน** กรณภูเตนฯ **ปสฺสตา ทิฏฺฐิ สนฺทิฏฺฐิ** ยถา ส

โมฺพชฺฌโงฺคฯ อริยมโคฺค อตฺตนา สมฺปยุตฺตาย สนฺทิฏฺฐิยา กิเลเส ชยติ, อริยผลํ ตาย เอว อตฺตโน การณภูตาย, นิพฺพานํ อารมฺมณกรเณน อตฺตโน วิสยีภูตาย สนฺทิฏฺฐิยา กิเลเส ชยตีติ โยชนาฯ

ภาวนาภิสมยวเสน มคฺคธมฺโมฯ **สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน** นิพฺพานธมฺโมฯ ผลมฺปิ เหฏฺฐิมํ สกทาคามิวิปสฺสนาทีนํ ปจฺจยภาเวน อุปริ มคฺคาธิคมสฺส อุปนิสฺสยภาวโต ปริยายโต **“ทิสฺสมาโน วฏฺฏภยํ นิวเตฺตตี”**ติ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ

๑๔๙. **นาสฺส กาโล**ติ นาสฺส อาคเมตโพฺพ กาโล อตฺถิฯ ยถา หิ โลกิยกุสลสฺส ‘‘อุปปเชฺช, อปรปริยาเย’’ติอาทินา ผลทานํ ปติ อาคเมตโพฺพ กาโล อตฺถิ, น เอวเมตสฺสาติ อโตฺถฯ เตนาห **“น ปญฺจาหา”**ติอาทิฯ **ปกโฏฺฐ**ติ ทูโรฯ ผลทานํ ปติ กาโล ปกโฏฺฐ อสฺสาติ **กาลิโก,** กาลนฺตรผลทายีฯ เตนาห **“อตฺตโน ผลทาเน”**ติฯ **ปโตฺต**ติ อุปนีโตฯ **อิทนฺ**ติ ‘‘อกาลิโก’’ติ ปทํฯ

๑๕๐. **วิธินฺ**ติ วิธานํ, ‘‘เอหิ ปสฺสา’’ติ เอวํปวตฺตวิธิวจนํฯ **วิชฺชมานตฺตา**ติ ปรมตฺถโต อุปลพฺภมานตฺตาฯ **ปริสุทฺธตฺตา**ติ กิเลสมลวิรเหน สพฺพถา วิสุทฺธตฺตาฯ อมนุญฺญมฺปิ กทาจิ ปโยชนวเสน ยถาสภาวปฺปกาสเนน ทเสฺสตพฺพํ ภเวยฺยาติ ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **“มนุญฺญภาวปฺปกาสเนนา”**ติฯ

๑๕๑. อุปเนตโพฺพติ อุปเนยฺย, อุปเนยฺยว โอปเนยฺยิโกติ อิมสฺส อตฺถสฺส อธิเปฺปตตฺตา อาห **“อุปเนตโพฺพติ โอปเนยฺยิโก”**ติฯ จิเตฺต อุปนยนํ อุปฺปาทนนฺติ อาห **“อิทํ สงฺขเต โลกุตฺตรธเมฺม ยุชฺชตี”**ติฯ **จิเตฺต อุปนยนนฺ**ติ ปน อารมฺมณภูตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณภาวูปนยเน อธิเปฺปเต อสงฺขเตปิ ยุเชฺชยฺย ‘‘อารมฺมณกรณสงฺขาตํ **อุปนยนํ อรหตีติ โอปเนยฺยิโก**’’ติฯ **อลฺลียนนฺ**ติ ผุสนํฯ **นิพฺพานํ อุปเนติ** อริยปุคฺคลนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๑๕๒. **วิญฺญูหี**ติ วิทูหิ, ปฏิวิทฺธสเจฺจหีติ อโตฺถฯ เต ปน เอกํสโต อุคฺฆฏิตญฺญูอาทโยโหนฺตีติ อาห **“อุคฺฆฏิตญฺญูอาทีหี”**ติฯ **“ปจฺจตฺต”**นฺติ เอตสฺส ‘‘ปติ อตฺตนี’’ติ ภุมฺมวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพติ อาห **“อตฺตนิ อตฺตนี”**ติฯ **เวทิตโพฺพ**ติ วุตฺตํ, กถํ เวทิตโพฺพติ อาห ***“ภาวิโต เม”***ติอาทิฯ ตตฺถ **“เม”**ติ อิมินา ‘‘ปจฺจตฺต’’นฺติ ปเทน วุตฺตมตฺถํ อนฺวยโต ทเสฺสตฺวา ปุน พฺยติเรเกน ทเสฺสตุํ **“น หิ”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **“วิญฺญูหิ”**ติ อิทํ อโนฺตคธาวธารณนฺติ ทเสฺสโนฺต **“พาลานํ ปน อวิสโย เจสา”**ติ อาหฯ

เอวํ อาทิกลฺยาณตาทินา อญฺญมญฺญสฺส อนุรูปเทสนาย ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ปทํ การณวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สนฺทิฏฺฐิกตฺตา**ติ ยสฺมา อยํ ธโมฺม วุตฺตนเยน สามํ ทฏฺฐโพฺพ, สนฺทิฏฺฐิยา กิเลเส วิทฺธํเสติ, สนฺทสฺสนญฺจ อรหติ, ตสฺมา **สฺวากฺขาโต** ทุรกฺขาเต ติตฺถิยธเมฺม ตทภาวโตฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ ยถารหํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๑๕๓. **ตเสฺสว**นฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ พุทฺธานุสฺสติยํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

๓. สงฺฆานุสฺสติกถาวณฺณนา

๑๕๔. **อริยสงฺฆคุณา**ติ อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต, สเทวเกน จ โลเกน ‘‘สรณ’’นฺติ อรณียโต อริโย จ โส สโงฺฆ จ, อริยานํ วา สโงฺฆ อริยสโงฺฆ, ตสฺส

คุณาฯ

๑๕๕. ยํ สมฺมาปฏิปทํ ปฏิปโนฺน ‘‘สุฏฺฐุ ปฏิปโนฺน’’ติ วุจฺจติฯ สา อริยมคฺคปฏิปทา ปฏิปกฺขธเมฺม อนิวตฺติธเมฺม กตฺวา ปชหนฺโต ปโยชนาภาวา สยมฺปิ อนิวตฺติธมฺมา, อธิคนฺตพฺพสฺส จ นิพฺพานสฺส เอกํสโต อนุโลมีติฯ ตโต เอว อปจฺจนีกา, อนุธมฺมภูตา จ, ตสฺสา **จ** ปฏิปนฺนตฺตา อริยสโงฺฆ ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน’’ติ วุโตฺตติ ทเสฺสตุํ **‘‘สุฏฺฐุ ปฏิปโนฺน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **‘‘อนิวตฺติปฏิปท’’**นฺติ อิมินา อุชุปฺปฏิปตฺตึ ทเสฺสติฯ ปุนปฺปุนํ นิวตฺตเน หิ สติ อุชุปฺปฏิปตฺติ น โหติฯ **‘‘อนุโลมปฏิปทํ อปจฺจนีกปฏิปท’’**นฺติ อิมินา ญายปฺปฏิปตฺตึฯ ปฏิปชฺชิตพฺพสฺส หิ นิพฺพานสฺส อนุโลมเนน, อปจฺจนีกตาย จสฺสา ญายโตฯ **‘‘ธมฺมานุธมฺมปฏิปท’’**นฺติ อิมินา สามีจิปฺปฏิปตฺตึ อนุจฺฉวิกภาวทีปนโตฯ เอเตน ปฐมปทสฺส ปปญฺจนิเทฺทโส, อิตรานิ ตีณิ ปทานีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติอาทิฯ

ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชเนน กิจฺจสิทฺธิโต อริยภาวาวหํ สวนํ สกฺกจฺจสวนํ นามาติ วุตฺตํ **‘‘สกฺกจฺจํ สุณนฺตีติ สาวกา’’**ติ, เตน อริยา เอว นิปฺปริยายโต สตฺถุ สาวกา นามาติ ทเสฺสติฯ **สีลทิฏฺฐิสามญฺญตายา**ติ อริเยน สีเลน, อริยาย จ ทิฏฺฐิยา สมานภาเวนฯ อริยานญฺหิ สีลทิฏฺฐิโย มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย นินฺนานากรณํ มเคฺคนาคตตฺตาฯ เตน เต ยตฺถ กตฺถจิ ฐิตาปิ สํหตาวฯ เตนาห **‘‘สงฺฆาตภาวมาปโนฺน’’**ติฯ มายาสาเฐยฺยาทิปาปธมฺมสมุเจฺฉเทน **อุชุ**ฯ ตโต เอว โคมุตฺตวงฺกาภาเวน **อวงฺกา**ฯ จนฺทเลขาวงฺกาภาเวน **อกุฏิลา**ฯ นงฺคลโกฏิวงฺกาภาเวน **อชิมฺหา**ฯ อวงฺกาทิภาเวน วา **อุชุ**ฯ ปริสุทฺธเฏฺฐน **อริยา**ฯ อปณฺณกภาเวน ญายติ กมติ นิพฺพานํ, ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌียติ เอเตนาติ **ญาโย**ฯ วฏฺฏทุกฺขนิยฺยานาย **อนุจฺฉวิกตฺตา**ฯ อนุรูปตฺตา **สามีจิ** โอปายิกาติปิ **สงฺขํ** สมญฺญํ **คตา** สมฺมาปฏิปตฺติ, ตาย สมงฺคิตาย **สุปฺปฏิปนฺนา** ‘‘สมฺมา ปฏิปชฺชนฺตี’’ติ กตฺวาฯ วตฺตมานโตฺถ หิ อยํ **ปฏิปนฺน**-สโทฺท ยถา ‘‘โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน’’ติ (ปุ. ป. ๒๐๖)ฯ **อตีตํ ปฏิปท**นฺติ ยถาวุตฺตมคฺคสมฺมาปฏิปตฺตึ วทติฯ อุภเยน จ สามญฺญนิเทฺทเสน, ‘‘สุปฺปฏิปนฺนา จ สุปฺปฏิปนฺนา จ สุปฺปฏิปนฺนา’’ติ เอกเสสนเยน วา คหิตานํ สมูโห ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน’’ติ วุโตฺตติ ทเสฺสติฯ

เอวํ อาทิปทตฺถนิเทฺทสภาเวน อิตรปทานํ อตฺถํ วตฺวา อิทานิ จตุนฺนมฺปิ ปทานํ อโวมิสฺสกํ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยถานุสิฏฺฐ**นฺติ สตฺถารา ยถา อนุสิฏฺฐํ, ตถา อนุสาสนีอนุรูปนฺติ อโตฺถฯ **อปณฺณกปฏิปท**นฺติ อวิรชฺฌนกปฏิปทํ, อนวชฺชปฏิปตฺตินฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปนฺนตฺตาติ เอวํ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ปุริมปเทน สมฺพเนฺธ ทุติยปทํ น วตฺตพฺพํ สิยา, นนุ จ ทุติยปเทน สมฺพเนฺธปิ ปฐมํ ปทํ น วตฺตพฺพํ สิยาติ? น ตสฺส ปฐมํ อเปกฺขิตตฺตาฯ สา ปน สาวกานํ อปณฺณกปฏิปทา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปทาติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปนฺนตฺตา’’ติ วตฺตพฺพํ ฯ อุภยสฺสาปิ วา สุปฺปฏิปนฺนภาวสาธนตฺตา อุภยํ วุตฺตํฯ ตถา หิ ปิ-สเทฺทน อุภยํ สมุจฺจิโนติฯ

กิเลสชิมฺหวเสน อนฺตทฺวยคาโหติ สพฺพโส ตํ ปหาย สมฺมาปฏิปทา กายาทิวงฺกปฺปหายินี อุชุปฺปฏิปตฺติ โหตีติ อาห **‘‘มชฺฌิมาย ปฏิปทาย…เป…. อุชุปฺปฏิปโนฺน’’**ติฯ

ญาโย นาม ยุตฺตปฺปตฺตปฏิปตฺติ, นิพฺพานญฺจ, สพฺพสงฺขารสมถตาย อาทิตฺตํ เจลํ, สีสํ วา อชฺฌุเปกฺขิตฺวาปิ ปฏิปชฺชิตพฺพเมวาติ อาห **‘‘ญาโย วุจฺจติ นิพฺพาน’’**นฺติฯ นิพฺพายนกิริยามุเขน เจตฺถ นิพฺพานํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ , มคฺคญาณาทีหิ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌียติ สจฺฉิกรียติ จาติ **ญาโย นิพฺพาน**นฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

คุณสมฺภาวนาย ปเรหิ กยิรมานํ ปจฺจุปฏฺฐานาทิสามีจิกมฺมํ อรหนฺตีติ **สามีจิกมฺมารหา**ฯ

๑๕๖. **ยทิทนฺ**ติ อโนฺตคธลิงฺควจนเภโท นิปาโตติ ตสฺส วจนเภเทน อตฺถมาห **“ยา อิมานี”**ติฯ **เอวนฺ**ติ ปการเตฺถ นิปาโต, อิมินา ปกาเรนาติ อโตฺถฯ เตน อิตรานิ ตีณิ ยุคฬานิ ทสฺสิตานิ โหนฺตีติ อาห **“เอวํ จตฺตาริ ปุริสยุคฬานิ โหนฺตี”**ติฯ **เอต**นฺติ เอตํ ‘‘ปุริสปุคฺคลา’’ติ พหุวจนวเสน วุตฺตํ ปทํฯ ปุริสา จ เต ปุคฺคลา จ **ปุริสปุคฺคลา**ฯ ตตฺถ **“ปุริสา”**ติ อิมินา ปฐมาย ปกติยา คหณํ, **“ปุคฺคลา”**ติ ปน ทุติยายปิ สตฺตสามเญฺญนาติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **จตุนฺนํ ปจฺจยานํ** กีทิสานํ? อาเนตฺวา หุนิตพฺพานนฺติ อธิการโต ปากโฎยมโตฺถฯ **หาตพฺพนฺ**ติ วา ปจฺจตฺตวจนํ ‘‘จตุนฺนํ ปจฺจยาน’’นฺติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา สามิวเสน ปริณาเมตพฺพํ, อญฺญถา เยสํ เกสญฺจิ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ‘‘อาหุน’’นฺติ สมญฺญา สิยาฯ อาหุนํ อรหตีติ วา **อาหุเนโยฺยฯ สกฺกาทีนมฺปิ วา อาหวน**นฺติ สกฺกาทีหิปิ ทิยฺยมานํ ทานํฯ **ยตฺถ หุตํ มหปฺผล**นฺติ ยสฺมิํ อาวหนียคฺคิมฺหิ หุตํ ทธิอาทิ อาหุเนยฺยคฺคิคหปตคฺคิทกฺขิเณยฺยคฺคีสุ หุตโต อุฬารผลนฺติ **เตสํ** พฺราหฺมณานํ **ลทฺธิฯ หุต**นฺติ ทินฺนํฯ **นิกายนฺตเร**ติ สพฺพตฺถิกวาทินิกาเยฯ

ฐเปตฺวา ๑๖๕ **เต**ติ เต ปิยมนาเป ญาติมิเตฺต อปเนตฺวา, เตสํ อทตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **เอส** เอโสฯ **เอกพุทฺธนฺตเร จ ทิสฺสตี**ติ เอกสฺมิํ พุทฺธนฺตเร วีติวเตฺต ทิสฺสติฯ **จ**-สเทฺทน กทาจิ อสเงฺขฺยเยฺยปิ กเปฺป วีติวเตฺตติ ทเสฺสติฯ **อโพฺพกิณฺณ**นฺติ ปฏิปเกฺขหิ อโวมิสฺสํ, กิริยาวิเสสกเญฺจตํฯ **ปิยมนาปตฺตกรธมฺมา** นาม สีลาทโย, เต อริยสเงฺฆ สุปฺปติฎฺฐิตาฯ อยํ เหตฺถ อธิปฺปาโย – ญาติมิตฺตา วิปฺปยุตฺตา น จิรเสฺสว สมาคจฺฉนฺติ, อนวฎฺฐิตา จ เตสุ ปิยมนาปตา, น เอวมริยสโงฺฆฯ ตสฺมา สโงฺฆว **ปาหุเนโยฺย**ติฯ **ปุพฺพการ**นฺติ อคฺคกิริยํฯ **สพฺพปฺปกาเรนา**ติ อาทรคารวพหุมานาทินา, เทยฺยธมฺมสฺส สกฺกจฺจกรณาทินา จ สเพฺพน ปกาเรนฯ สฺวายํ **ปาหวนีย**-สโทฺท ‘‘ปาหุเนโยฺย’’ติ วุจฺจติ ปริยายภาเวนฯ

ทกฺขนฺติ เอตาย สตฺตา ยถาธิเปฺปตาหิ สมฺปตฺตีหิ วฑฺฒนฺตีติ **ทกฺขิณา**ฯ ตถาภาวกรเณน **ทกฺขิณํ อรหติ**ฯ ยถา อุฬาราติวิปุลุทฺรยลาเภน วิโสธิตํ นาม โหติ, เอวํ ทกฺขิณา วิปุลผลตายาติ วุตฺตํ **“มหปฺผลกรณตาย วิโสเธตี”**ติฯ

ปุญฺญตฺถิเกหิ อญฺชลิ กรณียา เอตฺถาติ **อญฺชลิกรณีโย**ฯ

ยทิปิ ปาฬิยํ ‘‘อนุตฺตร’’นฺติ วุตฺตํฯ นตฺถิ อิโต อุตฺตรํ วิสิฎฺฐนฺติ หิ **อนุตฺตรํ**ฯ สมมฺปิสฺส ปน นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **“อสทิส”**นฺติ อาหฯ ขิตฺตํ วุตฺตํ พีชํ มหปฺผลภาวกรเณน ตายติ รกฺขติ, ขิปนฺติ วปนฺติ เอตฺถ พีชานีติ วา เขตฺตํ, เกทาราทิ, เขตฺตํ วิย เขตฺตํ, ปุญฺญานํ เขตฺตํ **ปุญฺญเกฺขตฺตํ**ฯ เสสํ พุทฺธานุสฺสติยํ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

๔. สีลานุสฺสติกถาวณฺณนา

๑๕๘. อโห วต สีลานิ อขณฺฑานิ, อโห วต อจฺฉิทฺทานีติ เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ **อโห วตา**ติ จ สมฺภาวเน นิปาโตฯ เตนาห **“อขณฺฑตาทิคุณวเสนา”**ติฯ อขณฺฑภาวาทิสมฺปตฺติวเสนาติ อโตฺถฯ ปรสฺส สีลานิ อนุสฺสริยมานานิ ปิยมนาปภาวาวหเนน เกวลํ เมตฺตาย ปทฏฺฐานํ โหนฺติ, น วิสุํ กมฺมฏฺฐานนฺติ อาห **“อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสริตพฺพานี”**ติฯ **จาคา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เยสนฺติ สีลาทีนํฯ ปฏิปาฏิยา สมาทาเน สมาทานกฺกเมน, เอกชฺฌํ สมาทาเน อุเทฺทสกฺกเมน สีลานํ อาทิอนฺตํ เวทิตพฺพํฯ **ปริยนฺต ฉินฺนสาฏโก วิยา**ติ วตฺถนฺต, ทสนฺต วา ฉินฺนวตฺถํ วิย, วิสทิสูทาหรณํ เจตํฯ เอวํ เสสานิปิ อุทาหรณานิฯ วินิเวธวเสน ฉินฺนสาฏโก **วินิวิทฺธสาฏโก**ฯ วิสภาควเณฺณน คาวี วิยาติ สมฺพนฺโธฯ สพลรหิตานิ วา **อสพลานิ**ฯ ตถา **อกมฺมาสานิ**ฯ สตฺตวิธเมถุนสํโยโค เหฏฺฐา สีลกถายํ วุตฺโต เอวฯ **โกธูปนาหาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน มกฺขปฬาสอิสฺสามจฺฉริยมายาสาเฐยฺยมานาติมานาทโย คหิตาฯ **ตานิเยว** อขณฺฑาทิคุณานิ สีลานิฯ สีลสฺส **ตณฺหาทาสพฺยโต** โมจนํ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภาวาปาทนํฯ ตโต เอว ตํสมงฺคีปุคฺคโล เสรี สยํวสี ภุชิโสฺส นาม โหติฯ เตนาห **“ภุชิสฺสภาวกรเณน ภุชิสฺสานี”**ติฯ ‘‘อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภเวยฺยํ เทวญฺญตโร วา, ตตฺถ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต’’ติ, ‘‘สีเลน สุทฺธี’’ติ จ เอวมาทินา **ตณฺหาทิฏฺฐีหิ** อปรามฏฺฐตฺตา **อยํ เต สีเลสุ โทโส**ติ จตูสุ วิปตฺตีสุ ยาย กายจิ วิปตฺติยา ทสฺสเนน **ปรามฏฺฐุํ** อนุทฺธํเสตุํฯ สมาธิสํวตฺตนปฺปโยชนานิ **สมาธิสํวตฺตนิกานิ**ฯ

๑๕๙. **สิกฺขาย สคารโว**ติ สีลธนํ นิสฺสาย ปฏิลทฺธสมาทานตฺตา สาติสยํ สิกฺขาย สคารโว สปฺปติโสฺส โหติฯ **สภาควุตฺตี**ติ สมฺปนฺนสีเลหิ สภาควุตฺติโก, ตาย เอว วา สิกฺขาย สภาควุตฺติฯ โย หิ สิกฺขาคารวรหิโต, โส ตาย วิสภาควุตฺติ นาม โหติ วิโลมนโตฯ ยถา ปเรหิ สทฺธิํ อตฺตโน ฉิทฺทํ น โหติ, เอวํ ธมฺมามิเสหิ ปฏิสนฺถรณํ **ปฏิสนฺถาโร**ฯ สิกฺขาย สคารวตฺตา เอว ตตฺถ **อปฺปมโตฺต** โหติฯ อตฺตานุวาทภยํ ปรานุวาทภยํ ทณฺฑภยํ ทุคฺคติภยนฺติ เอวมาทีนิ ภยานิ อิมสฺส ทูรสมุสฺสาริตานีติ อาห **“อตฺตานุวาทาทิภยวิรหิโต”**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๕. จาคานุสฺสติกถาวณฺณนา

๑๖๐. **ปกติยา**ติ สภาเวนฯ **จาคาธิมุตฺตนา**ติ เทยฺยธมฺมปริจฺจาเค ยุตฺตปฺปยุตฺตน ตนฺนิเนฺนน ตโปฺปเณนฯ นิจฺจํ สทา ปวตฺตา ทานสํวิภาคา ยสฺส โส **นิจฺจปวตฺตทานสํวิภาโค,** เตนฯ อิธาปิ ‘‘ปกติยา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ยํ ปรสฺส ปฏิยตฺตํ ทิยฺยติ, ตํ **ทานํ**ฯ ยํ อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพโต สํวิภชติ, โส **สํวิภาโคฯ อิโต ทานิ ปภุตี**ติ อิโต ปฏฺฐาย ทานิ อชฺชตเคฺค อชฺชทิวสํ อาทิํ กตฺวาฯ **อทตฺวา น ภุญฺชิสฺสามีติ** ทาน**สมาทานํ** กตฺวา ฯ **ตํ ทิวส**นฺติ ตสฺมิํ ภาวนารมฺภทิวเสฯ ตตฺถ **นิมิตฺตํ คณฺหิตฺวา**ติ ตสฺมิํ ทาเน ปริจฺจาคเจตนาย ปวตฺติอาการสฺส สลฺลกฺขณวเสน นิมิตฺตํ คเหตฺวาฯ **วิคตมลมเจฺฉรตาทิคุณวเสนา**ติ วิคตานิ มลมเจฺฉรานิ เอตสฺมาติ วิคตมลมเจฺฉโร, จาโค, ตสฺส ภาโว **วิคตมลมเจฺฉรตา**ฯ ตทาทีนํ คุณานํ, สมฺปตฺตีนํ, อานิสํสานํ วา วเสนฯ

สตํ ธมฺมํ อนุกฺกมนฺติ สาธูนํ โพธิสตฺตานํ ธมฺมํ ปเวณิํ อนุ อนุ กมโนฺต โอกฺกมโนฺต, อโวกฺกมโนฺต วาฯ เย อิเม **ทายกสฺส ลาภา** อายุวณฺณสุขพลปฏิภานาทโย, ปิยภาวาทโย จ ภควตา **สํวณฺณิตา** ปกิตฺติตาฯ **มนุสฺสตฺตํ วา**ติ **วา**-สเทฺท อวุตฺตวิกปฺปโตฺถ, เตน อินฺทฺริยปาฏวภาวกมฺมสฺสกตาญาณาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

มเจฺฉรมเลนาติ มเจฺฉรสงฺขาเตน มเลนฯ อถ วา มเจฺฉรญฺจ มลญฺจ มเจฺฉรมลํ, เตน มเจฺฉเรน เจว โลภาทิมเลน จาติ อโตฺถฯ **ปชายนวเสนา**ติ ยถาสกํ กมฺมนิพฺพตฺตนวเสนฯ **กณฺหธมฺมาน**นฺติ โลภาทิเอกนฺตกาฬกานํ ปาปธมฺมานํฯ **วิคตตฺตา**ติ ปหีนตฺตาฯ **วิคตมลมเจฺฉเรน เจตสา**ติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํฯ **โสตาปนฺนสฺส สโต**ติ เคหํ อาวสนฺตสฺส โสตาปนฺนสฺส สมานสฺสฯ **นิสฺสยวิหาร**นฺติ นิสฺสาย วิหริตพฺพวิหารํ, เทวสิกํ วฬญฺชนกกมฺมฏฺ

ฐานนฺติ อโตฺถฯ **อภิภวิตฺวา**ติ อคารํ อาวสนฺตานํ อเญฺญสํ อุปฺปชฺชนกราคาทิอุปกฺกิเลเส อภิภุยฺยฯ

โย กิญฺจิ เทนฺโตปิ สาเปโกฺขว เทติ, โส มุตฺตจาโค น โหติ, อยํ ปน น เอวนฺติ **“มุตฺตจาโค”**ติ วุตฺตํฯ **วิสฺสฏฺฐจาโค**ติ นิรเปกฺขปริจฺจาโคติ อโตฺถฯ ยถา ปาณาติปาตพหุโล ปุคฺคโล ‘‘โลหิตปาณี’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ทานพหุโล ปุคฺคโล ‘‘ปยตปาณี’’ติ วุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต **“ทาตุํ สทา โธตหโตฺถเยวา”**ติ อาหฯ ตตฺถ **สทา**ติ นิจฺจํ, อภิณฺหนฺติ อโตฺถฯ **ปริจฺจาโค**ติ เทยฺยธมฺมปริจฺจาโคติ อธิการโต วิญฺญายติฯ **ยํ ยํ** เทยฺยธมฺมํ **ปเร** ยาจนกาฯ ยาจเน โยโค **ยาจนโยโค,** ปเรหิ ยาจิตุํ ยุโตฺตติ อโตฺถฯ **ยาเชน ยุโตฺต**ติ ทาเนน ยุโตฺต สทา ปริจฺจชนโตฯ **อุภเย**ติ ยถาวุเตฺต ทาเน, สํวิภาเค จ **รโต** อภิรโตฯ

๑๖๑. ยถา ปริสุทฺธสีลสฺส ปุคฺคลสฺส อขณฺฑตาทิคุณวเสน อตฺตโน สีลสฺส อนุสฺสรนฺตสฺส สีลานุสฺสติภาวนา อิชฺฌติ, เอวํ ปริสุทฺธอุฬารปริจฺจาคสฺส ปุคฺคลสฺส อนุปกฺกิลิฏฺฐเมว อตฺตโน ปริจฺจาคํ อนุสฺสรนฺตสฺส ภาวนา อิชฺฌตีติ ทเสฺสตุํ **“วิคตมลมเจฺฉรตาทิคุณวเสนา”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

ภิโยฺยโสติ อุปริปิฯ **มตฺตาย** ปมาณสฺส มหติยา มตฺตาย, วิปุเลน ปมาเณนาติ อโตฺถฯ **จาคาธิมุโตฺต**ติ ปริจฺจาเค อธิมุโตฺต นินฺนโปณปพฺภาโรฯ ตโต เอว **อโลภชฺฌาสโย** กตฺถจิปิ อนภิสงฺคจิโตฺตฯ ปฏิคฺคาหเกสุ เมตฺตายนวเสน ปริจฺจาโค โหตีติ **เมตฺตาย** เมตฺตาภาวนาย **อนุโลมการี** อนุรูปปฏิปตฺติฯ **วิสารโท**ติ วิสโท อตฺตโนว คุเณน กตฺถจิปิ อมงฺกุภูโต อภิภุยฺย วิหารีฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๖. เทวตานุสฺสติกถาวณฺณนา

๑๖๒. **อริยมคฺควเสนา**ติ อริยมคฺคสฺส อธิคมวเสนฯ **สมุทาคเตหี**ติ สมฺมเทว ตทุปฺปตฺติโต อุทฺธํ อาคเตหิฯ ยาทิสา หิ อริยานํ สนฺตาเน โลกิยาปิ สทฺธาทโย, น ตาทิสา กทาจิปิ โปถุชฺชนิกา สทฺธาทโยฯ ทิพฺพนฺตีติ **เทวา**ฯ จตฺตาโร มหาราชาโน เอเตสนฺติ จตุมหาราชา, เต เอว **จาตุมหาราชิกา**ฯ เตตฺตึส สหปุญฺญการิโน ตตฺถูปปนฺนาติ ตํสหจริตํ ฐานํ ตาวตึสํ, ตนฺนิวาสิโนปิ เทวา ตํสหจรณโต เอว **ตาวตึสา**ฯ ทุกฺขโต ยาตา อปยาตาติ **ยามา**ฯ ตุสาย ปีติยา อิตา อุปคตาติ **ตุสิตา**ฯ โภคานํ นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ **นิมฺมานรติโน**ฯ ปรนิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วเตฺตนฺตีติ **ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน**ฯ พฺรหฺมานํ กาโย สมูโห พฺรหฺมกาโย, ตปฺปริยาปนฺนตาย ตตฺถ ภวาติ **พฺรหฺมกายิกาฯ ตตุตฺตรี**ติ ตโต พฺรหฺมกายิเกหิ อุตฺตริ, อุปริ ปริตฺตาภาทิเก สนฺธาย วทติฯ **เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา**ติ ‘‘ยถารูปาย มเคฺคนาคตาย **สทฺธาย สมนฺนาคตา, สีเลน สุเตน จาเคน ปญฺญาย สมนฺนาคตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปปนฺนา ตา เทวตา,** มยฺหมฺปิ ตถารูปา สทฺธา สีลํ สุตํ จาโค ปญฺญา จ สํวิชฺชตี’’ติ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา สกฺขึ โอตาเรเนฺตน วิย **อตฺตโน สทฺธาทิคุณา อนุสฺสริตพฺพา**ฯ

ยทิ เอวํ **สุเตฺต** (อ. นิ. ๖.๑๐) อุภยคุณานุสฺสรณํ วุตฺตํ, ตํ กถนฺติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา อาห **“สุเตฺต ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **กิญฺจาปิ วุตฺต**นฺติ ‘‘อตฺตโน จ, ตาสญฺจ เทวตาน’’นฺติ อุภยํ สมธุรํ วิย **สุเตฺต** (อ. นิ. ๖.๑๐) กิญฺจาปิ วุตฺตํฯ อถ โข **ตํ** ‘‘เทวตานํ สทฺธญฺจ สีลญฺจา’’ติ อาทิวจนํฯ **สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตพฺพ**นฺติ ‘‘วุตฺต’’นฺติ ปรโต ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ กิมตฺถํ ปน สกฺขิฏฺฐาเน ฐปนนฺติ อาห **“เทวตานํ อตฺตโน สทฺธาทีหิ สมานคุณทีปนตฺถนฺ

ติ เวทิตพฺพ”นฺติฯ กสฺมา ปน สุเตฺต ยถารุตวเสน อตฺถํ อคฺคเหตฺวา เอวํ อโตฺถ คยฺหตีติ อาห **“อฎฺฐกถายญฺหี”**ติอาทิฯ

๑๖๓. **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อฎฺฐกถายํ เทวตา สกฺขิฎฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน คุณานุสฺสรณํ ทฬฺหํ กตฺวา วุตฺตํ, สีลจาคานุสฺสตีสุ วิย อิธาปิ อตฺตโน คุณานุสฺสรณํ ฌานุปฺปตฺตินิมิตฺตํ ยุตฺตํ, ตสฺมาฯ **ปุพฺพภาเค** ภาวนารเมฺภฯ **อปรภาเค**ติ ยถา ภาเวนฺตสฺส อุปจารชฺฌานํ อิชฺฌติ, ตถา ภาวนากาเลฯ ยทิ อตฺตโน เอว อิธ คุณา อนุสฺสริตพฺพา, กถมยํ เทวตานุสฺสตีติ อาห **“เทวตานํ คุณสทิสสทฺธาทิคุณานุสฺสรณวเสนา”**ติฯ เตน สทิสกปฺปนาย อยํ ภาวนา ‘‘เทวตานุสฺสตี’’ติ วุตฺตา, น เทวตานํ, ตาสํ คุณานํ วา อนุสฺสรเณนาติ ทเสฺสติฯ ปุพฺพภาเค วา ปวตฺตํ เทวตาคุณานุสฺสรณํ อุปาทาย ‘‘เทวตานุสฺสตี’’ติ อิมิสฺสา สมญฺญา เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ปุพฺพภาเค เทวตา อารพฺภ ปวตฺตจิตฺตวเสนา’’ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา

๑๖๔. **เอตาส**นฺติ เอตาสํ พุทฺธานุสฺสติอาทีนํ ฉนฺนํ อนุสฺสตีนํฯ **วิตฺถารเทสนาย**นฺติ วิตฺถารวเสน ปวตฺตเทสนายํ, **มหานามสุตฺตํ** (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑) สนฺธาย วทติฯ ***ภควาติ* อาทีนํ อตฺถ**นฺติ ภควาติอาทีนํ ปทานํ อตฺถํฯ **อตฺถเวท**นฺติ วา เหตุผลํ ปฎิจฺจ อุปฺปนฺนํ ตุฎฺฐิมาหฯ **ธมฺมเวท**นฺติ เหตุํ ปฎิจฺจ อุปฺปนฺนํ ตุฎฺฐิํฯ ‘‘อารกตฺตา อรห’’นฺติ อนุสฺสรนฺตสฺส หิ ยํ ตํ ภควโต กิเลเสหิ อารกตฺตํ, โส เหตุฯ ญาปโก เจตฺถ เหตุ อธิเปฺปโต, น การโก, สมฺปาปโก วาฯ โยเนน ญายมาโน อรหตฺตโตฺถ, ตํ ผลํฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ เหตุผลวิภาโค เวทิตโพฺพฯ ธมฺมานุสฺสติอาทีสุปิ ‘‘อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตฺตา’’ติอาทินา, ‘‘ยสฺมา ปน สา สมฺมาปฎิปทา’’ติอาทินา จ ตตฺถ ตตฺถ เหตุอปเทโส กโตเยวาติฯ **ธมฺมูปสํหิต**นฺติ ยถาวุตฺตเหตุเหตุผลสงฺขาตคุณูปสํหิตํฯ **คุเณ**ติ อตฺตโน คุเณฯ

๑๖๕. **อริยสาวกานเญฺญว อิชฺฌนฺตี**ติ อริยสาวกานํ อิชฺฌนฺติเยวาติ อุตฺตรปทาวธารณํ ทฎฺฐพฺพํ, อวธารณญฺจ เตสํ สุขสิทฺธิทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **“เตสํ หี”**ติอาทิฯ น ปุถุชฺชนานํ สเพฺพน สพฺพํ อิชฺฌนฺตีติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘เอวํ สเนฺตปี’’ติอาทิฯ ยทิ เอวํ , กสฺมา **มหานามสุตฺตา**ทีสุ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑) พหูสุ สุเตฺตสุ อริยสาวกคฺคหณํ กตนฺติ? เตสํ พหุลวิหารตายาติ อาจริยาฯ

นิกฺขนฺตนฺติ นิคฺคตํ นิสฺสฎํฯ **มุตฺต**นฺติ วิสฺสฎฺฐํฯ **วุฎฺฐิต**นฺติ อเปตํฯ สพฺพเมตํ วิกฺขมฺภนเมว สนฺธาย วทติฯ **เคธมฺหา**ติ ปลิโพธโตฯ **อิทมฺปี**ติ พุทฺธานุสฺสติวเสน ลทฺธํ อุปจารชฺฌานมาหฯ **อารมฺมณํ กริตฺวา**ติ ปจฺจยํ กตฺวา, ปาทกํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **วิสุชฺฌนฺตี**ติ ปรมตฺถวิสุทฺธิํ ปาปุณนฺติฯ

สมฺพาเธติ ตณฺหาสํกิเลสาทินา สมฺปีเฬ สํกเฎ ฆราวาเสฯ **โอกาสาธิคโม** โลกุตฺตรธมฺมสฺส อธิคมาย อธิคนฺตพฺพโอกาโสฯ อนุสฺสติโย เอว **อนุสฺสติฎฺฐานานิฯ วิสุทฺธิธมฺมา**ติ วิสุชฺฌนสภาวา, วิสุชฺฌิตุํ วา ภพฺพาฯ **ปรมตฺถวิสุทฺธิธมฺมตายา**ติ ปรมตฺถวิสุทฺธิยา นิพฺพานสฺส ภพฺพภาเวนฯ **อุปกฺกเมนา**ติ ปโยเคนฯ **ปริโยทปนา**ติ วิโสธนาฯ

๑๖๖. **เอวํ สเนฺตปีติ** เอวํ **มหานามสุตฺตา**ทีสุ อเนเกสุ สุเตฺตสุ อริยสาวกเสฺสว วเสน ฉสุ อนุสฺสตีสุ เทสิตาสุปิฯ **ยสฺสานุภาเวนา**ติ ยสฺส จิตฺตปฺปสาทสฺส พเลนฯ **ปีติํ ปฎิลภิตฺวา**ติ อนุสฺสววเสน พุทฺธารมฺมณํ ปีติํ อุปฺปาเทตฺวาฯ

ฉอนุสฺสตินิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ สตฺตมปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๘. อนุสฺสติกมฺมฏฺฐานนิเทฺทสวณฺณนา

มรณสฺสติกถาวณฺณนา

๑๖๗. **อิโต**ติ เทวตานุสฺสติยาฯ สา หิ ฉสุ อนุสฺสตีสุ สพฺพปจฺฉา นิทฺทิฏฺฐตฺตา อาสนฺนา, ปจฺจกฺขา จฯ **อนนฺตรายา**ติ ตทนนฺตรํ อุทฺทิฏฺฐตฺตา วุตฺตํฯ มรณสฺส สติ มรณสฺสตีติ มรณํ ตาว ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ มรณ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ กามเญฺจตฺถ ขนฺธานํ เภโท ‘‘ชรามรณํ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิต’’นฺติ (ธาตุ. ๗๑) วจนโต จุติขนฺธานํ วินาโส มรณนฺติ วตฺตพฺพํ, วิเสสโต ปน ตํ ชีวิตินฺทฺริยสฺส วินาสภาเวน กมฺมฏฺฐานิกานํ ปจฺจุปติฏฺฐตีติ **“ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉโท”**ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **นิเทฺทเส** ‘‘กเฬวรสฺส นิเกฺขโป ชีวิตินฺทฺริยสฺสุปเจฺฉโท’’ติ (วิภ. ๒๓๖; ที. นิ. ๒.๓๙๐; ม. นิ. ๑.๙๒, ๑๒๓)ฯ ตตฺถ **เอกภวปริยาปนฺนสฺสา**ติ เอเกน ภเวน ปริจฺฉินฺนสฺสฯ **ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉโท**ติ ชีวิตินฺทฺริยปฺปพนฺธสฺส วิเจฺฉโท อายุกฺขยาทิวเสน อนฺตรธานํฯ **สมุเจฺฉทมรณ**นฺติ อรหโต สนฺตานสฺส สพฺพโส อุเจฺฉทภูตํ มรณํฯ **สงฺขารานํ ขณภงฺคสงฺขาต**นฺติ สงฺขตธมฺมานํ อุทยวยปริจฺฉินฺนสฺส ปวตฺติขณสฺส ภโงฺค นิโรโธติ สงฺขํ คตํฯ **ขณิกมรณ**นฺติ ยถาวุตฺตขณวนฺตํ ตสฺมึเยว ขเณ ลพฺภมานํ มรณํฯ ยํ ขนฺธปฺปพนฺธํ อุปาทาย รุกฺขาทิสมญฺญา, ตสฺมึ อนุปจฺฉิเนฺนปิ อลฺลตาทิวิคมนํ นิสฺสาย มตโวหาโร **สมฺมุติมรณํ**ฯ **น ตํ อิธ อธิเปฺปต**นฺติ ตํ สมุเจฺฉทขณิกสมฺมุติมรณํ อิธ มรณานุสฺสติยํ นาธิเปฺปตํ อพาหุลฺลโต, อนุปฏฺฐหนโต, อสํเวควตฺถุโต จาติ อธิปฺปาโยฯ

อธิเปฺปตํ สติยา อารมฺมณภาเวนฯ อายุอาทีนํ ขยกาเล มรณํ **กาลมรณํ**ฯ เตสํ อปริกฺขีณกาเล มรณํ **อกาลมรณํ**ฯ **“กาลมรณํ ปุญฺญกฺขเยนา”**ติ อิทํ ยถาธิการํ สมฺปตฺติภววเสน วุตฺตํ, วิปตฺติภววเสน ปน ‘‘ปาปกฺขเยนา’’ติ วตฺตพฺพํฯ

อายุสนฺตานชนกปจฺจยสมฺปตฺติยาติ อายุปฺปพนฺธสฺส ปวตฺตาปนกานํ อาหาราทิปจฺจยานํ สมฺปตฺติยํฯ **วิปกฺกวิปากตฺตา**ติ อตฺตโน ผลานุรูปํ ทาตพฺพวิปากสฺส ทินฺนตฺตาฯ **คติกาลาหาราทิสมฺปตฺติยา อภาเวนา**ติ เทวานํ วิย คติสมฺปตฺติยา, ปฐมกปฺปิยานํ วิย กาลสมฺปตฺติยา, อุตฺตรกุรุกาทีนํ วิย อาหารสมฺปตฺติยา จ อภาเวนฯ **อาทิ**-สเทฺทน อุตุสุกฺกโสณิตาทึ ปริคฺคยฺหติฯ **อชฺชตนกาลปุริสานํ วิยา**ติ **วิย**-สโทฺท อฏฺฐาเน ปฏฺฐปิโต, อชฺชตนกาลปุริสานํ วสฺสสตมตฺตปริมาณสฺส วิย อายุโน ขยวเสนาติ โยชนาฯ เอวํ หิ อนาคเตปิ ปรมายุโน สงฺคโห กโต โหติ, อตีเต ปน คติสมฺปตฺติยา วิย กาลาหาราทิสมฺปตฺติยา ภาเวน อเนกวสฺสสหสฺส ปริมาโณปิ อายุ อโหสิฯ อยญฺจ วิภาโค วตฺตมานสฺส อนฺตรกปฺปสฺส วเสน วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กลาพุราชาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน นนฺทยกฺขนนฺทมาณวกาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ตํ สพฺพมฺปี**ติ ยํ ‘‘กาลมรณํ อกาลมรณํ, ตตฺถาปิ ปุญฺญกฺขยมรณํ อายุกฺขยมรณํ อุภยกฺขยมรณํ อุปกฺกมมรณ’’นฺติ วุตฺตปฺปเภทํ มรณํ, ตํ สพฺพมฺปิฯ

๑๖๘. **โยนิโส**ติ อุปาเยนฯ **มนสิกาโร**ติ มรณารมฺมโณ มนสิกาโรฯ เยน ปน อุปาเยน มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพ, ตํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **“อโยนิโส ปวตฺตยโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อโยนิโส ปวตฺตยโต**ติ อนุปาเยน สตึ, สํเวคํ, ญาณญฺจ อนุปฏฺฐเปตฺวา มรณํ อนุสฺสรโตฯ **ตเทตํ สพฺพมฺปี**ติ โสกปาโมชฺชานํ อุปฺปชฺชนํ, สํเวคสฺส อนุปฺปชฺชนํ, สนฺตาสสฺส อุปฺปชฺชนญฺจ ยถากฺกมํ **สติสํเวคญาณวิรหโต โหติ**ฯ โย หิ ‘‘มรณํ นาเมตํ ชาตสฺส เอกนฺติก’’นฺติ ปณฺฑิตานํ วจนํ สรติ, ตตฺถ สํเวคชาโต โหติ สมฺปชาโน จ, ตสฺส อิฏฺฐชนมรณาทินิมิตฺตํ โสกาทโย อโนกาสาวฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อโยนิโส มนสิการํ ปวตฺตยโต เอเต โทสา, ตสฺมาฯ

ตตฺถ ตตฺถาติ อรญฺญสุสานาทีสุฯ **หตมตสเตฺต**ติ โจราทีหิ หเต, สรเสน มเต จ สเตฺตฯ ทิฎฺฐปุพฺพา สมฺปตฺติ เยสํ เต ทิฎฺฐปุพฺพสมฺปตฺตี, เตสํ **ทิฎฺฐปุพฺพสมฺปตฺตีนํฯ โยเชตฺวา**ติ อุปฎฺฐเปตฺวาฯ **เอกจฺจสฺสา**ติ ติกฺขินฺทฺริยสฺส ญาณุตฺตรสฺสฯ

๑๖๙. วธกปจฺจุปฎฺฐานโตติ ฆาตกสฺส วิย ปติ ปติ อุปฎฺฐานโต อาสนฺนภาวโตฯ **สมฺปตฺติวิปตฺติโต**ติ อาโรคฺยาทิสมฺปตฺตีนํ วิย ชีวิตสมฺปตฺติยา วิปชฺชนโตฯ **อุปสํหรณโต**ติ ปเรสํ มรณํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน มรณสฺส อุปนยนโตฯ **กายพหุสาธารณโต**ติ สรีรสฺส พหูนํ สาธารณภาวโตฯ **อายุทุพฺพลโต**ติ ชีวิตสฺส ทุพฺพลภาวโตฯ **อนิมิตฺตโต**ติ มรณสฺส ววตฺถิตนิมิตฺตาภาวโต ฯ **อทฺธานปริเจฺฉทโต**ติ กาลสฺส ปริจฺฉินฺนภาวโตฯ **ขณปริตฺตโต**ติ ชีวิตกฺขณสฺส อิตฺตรภาวโตฯ

วธกปจฺจุปฎฺฐานโตติ เอตฺถ วิย-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐติ ทเสฺสโนฺต "**วธกสฺส วิย ปจฺจุปฎฺฐานโต**"ติ วตฺวา ตเมวตฺถํ วิวรโนฺต "**ยถา หี**"ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จารยมาโน**ติ อาคุเรโนฺต ปหรณาการํ กโรโนฺตฯ **ปจฺจุปฎฺฐิโตว** อุปคนฺตฺวา ฐิโต สมีเป เอวฯ **ชรามรณํ คเหตฺวาว นิพฺพตฺต**นฺติ ''ยถา หิ อหิจฺฉตฺตกมกุฬํ อุคฺคจฺฉนฺตํ ปํสุํ วิรหิตํ น โหติ, เอวํ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺตา ชรามรณวิรหิตา น โหนฺตี''ติ เอเตฺตเกน อุปมาฯ อหิจฺฉตฺตกมกุฬํ กทาจิ กตฺถจิ ปํสุวิรหิตมฺปิ ภเวยฺย, สตฺตา ปน กถญฺจิปิ ชรามรณวิรหิตา น โหนฺตีติ ขณิกมรณํ ตาว อุปมาภาเวน ทเสฺสตฺวา อิธาธิเปฺปตํ มรณํ ทเสฺสตุํ "**ตถา หี**"ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ยทิเม สตฺตา ชรามรณํ คเหตฺวาว นิพฺพตฺตนฺติ, นิพฺพตฺติสมนนฺตรเมว มริตพฺพนฺติ โจทนํ สนฺธายาห "**ตถา หี**"ติอาทิฯ **อวสฺสํ มรณโต**ติ อวสฺสํ มริตพฺพโต, เอกเนฺตน มรณสพฺภาวโต วาฯ **ปพฺพเตยฺยา**ติ ปพฺพตโต อาคตาฯ **หารหารินี**ติ ปวาเห ปติตสฺส ติณปณฺณาทิกสฺส อติวิย หรณสีลาฯ **สนฺทเตวา**ติ สวติ เอวฯ **วตฺตเตวา**ติ ปวาหวเสน วตฺตติ เอว น ติฎฺฐติฯ

ยเมกรตฺตินฺติ ยสฺสํ เอกรตฺติยํ, ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ ทฎฺฐพฺพํ, อจฺจนฺตสํโยเค วาฯ **ปฐม**นฺติ สพฺพปฐมํ ปฎิสนฺธิกฺขเณฯ **คเพฺภ**ติ มาตุกุจฺฉิยํฯ **มาณโว**ติ สโตฺตฯ เยภุเยฺยน สตฺตา รตฺติยํ ปฎิสนฺธึ คณฺหนฺตีติ **รตฺติ**คฺคหณํฯ **อพฺภุฎฺฐิโตวา**ติ อุฎฺฐิตอโพฺภ วิย, อภิมุขภาเวน วา อุฎฺฐิโตว มรณสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **โส ยาตี**ติ โส มาณโว ยาติ, ปฐมกฺขณโต ปฎฺฐาย คจฺฉเตวฯ **ส คจฺฉํ น นิวตฺตตี**ติ โส เอวํ คจฺฉโนฺต ขณมตฺตมฺปิ น นิวตฺตติ, อญฺญทตฺถุ มรณํเยว อุปคจฺฉติฯ

กุนฺนทีนนฺติ ปพฺพตโต ปติตานํ ขุทฺทกนทีนํฯ **ปาโต อาโปรสานุคตพนฺธนาน**นฺติ ปุริมทิวเส ทิวา สูริยสนฺตาเปน อโนฺต อนุปวิสิตฺวา ปุน รตฺติยํ พนฺธนมูลํ อุปคเตน อาโปรเสน ตินฺตสิถิลพนฺธนตาย ปาโต อาโปรสานุคตพนฺธนานํฯ

อจฺจยนฺตีติ อติกฺกมนฺติฯ **อุปรุชฺฌตี**ติ นิรุชฺฌติฯ อุทกเมว **โอทกํ,** อุทโกฆํ วา ฯ ยสฺมา อจฺจยนฺติ อโหรตฺตา, ตสฺมา ชีวิตํ อุปรุชฺฌติฯ ยสฺมา ชีวิตํ อุปรุชฺฌติ, ตสฺมา **อายุ ขียติ มจฺจานํฯ ปปตโต**ติ ปปตนโต **ภยํ** สามิกานํ รุเกฺข ฐตฺวา กเมฺม วินิยุญฺชิตุกามานํ, เหฎฺฐา ปวิฎฺฐานํ วาฯ **อุคฺคมนํ ปติ** อุคฺคมนนิมิตฺตํฯ **มา มํ อมฺม นิวารย** ปพฺพชฺชายาติ อธิปฺปาโยฯ

โกจิ มิตฺตมุขสตฺตุรนฺธคเวสี สห วตฺตมาโนปิ น หเนยฺย, อยํ ปน เอกํเสน หนติเยวาติ ทเสฺสตุํ "**สหชาติยา อาคตโต**"ติ วตฺวา "**ชีวิตหรณโต จา**"ติ วุตฺตํฯ

๑๗๐. **นนฺติ** สมฺปตฺติํ ฯ **สุขีติ** ทิพฺพสทิเสหิ โภเคหิ, อาธิปเตยฺเยน จ สุขสมงฺคีฯ **เทหพเนฺธนา**ติ สรีเรนฯ **อโสโก**ติ อโสกมหาราชาฯ **โสกมาคโต**ติ โสจิตพฺพตํ คโตฯ

อาโรคฺยํ โยพฺพนานํฯ พฺยาธิชราปริโยสานตา ชีวิตสฺส มรณปริโยสานตาย อุทาหรณวเสน อานีตา, ปจฺจยภาควเสน วาฯ โลโกเยว **โลกสนฺนิวาโส** ยถา สตฺตาวาสาติ, สนฺนิวสิตพฺพตาย วา สตฺตนิกาโย **โลกสนฺนิวาโส**ฯ **อนุคโต**ติ อนุพโนฺธ ปจฺจตฺถิเกน วิยฯ **อนุสโฏ**ติ อนุปวิโฏฺฐ อุปวิเสน วิยฯ **อภิภูโต**ติ อโชฺฌตฺถโฏ มทฺทหตฺถีหิ วิยฯ **อพฺภาหโต**ติ ปหโฏ ภูเตหิ วิยฯ

เสลาติ สิลามยา, น ปํสุอาทิมยาฯ **วิปุลา**ติ มหนฺตา อเนกโยชนายามวิตฺถาราฯ **นภํ อาหจฺจา**ติ วิปุลตฺตา เอว อากาสํ อภิวิหจฺจ สพฺพทิสาสุ ผริตฺวาฯ **อนุปริเยยฺยุ**นฺติ อนฺวิจเรยฺยุํฯ **นิโปฺปเถนฺตา**ติ อตฺตนา อาฆาติตํ จุณฺณวิจุณฺณํ กโรนฺตาฯ **อธิวตฺตนฺตี**ติ อธิภวนฺติฯ กุเลน วา รูเปน วา สีเลน วา สุเตน วา สทฺธาทีหิ วา เสโฎฺฐติ สมฺภาวนาย **ขตฺติยา**ทีสุ **น กญฺจิ ปริวเชฺชติ**ฯ เตหิ เอว นิหีโนติ อวมญฺญมานาย **สุทฺทา**ทีสุ **น กญฺจิ ปริวเชฺชติ**ฯ อญฺญทตฺถุ **สพฺพเมว อภิมทฺทติ** นิมฺมถติฯ ทณฺฑาทิอุปายา จ ตตฺถ อวิสยา เอวาติ ทเสฺสตุํ **"น ตตฺถ หตฺถีนํ ภูมี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มนฺตยุเทฺธนา**ติ อาถพฺพณเวทวิหิเตน มนฺตสงฺคามปฺปโยเคนฯ **ธเนนา**ติ ธนทาเนนฯ **วา**-สโทฺท อวุตฺตวิกปฺปนโตฺถฯ เตน สามํ, เภทญฺจ สงฺคณฺหาติฯ

๑๗๑. **ปเรหิ สทฺธิํ อตฺตโน อุปสํหรณโต**ติ ปเรหิ มเตหิ สทฺธิํ ''เตปิ นาม มตา, กิมงฺคํ ปน มาทิสา''ติ อตฺตโน มรณสฺส อุปนยนโตฯ **ยสมหตฺตโต**ติ ปริวารมหตฺตโต, วิภวมหตฺตโต จฯ **ปุญฺญมหตฺตโต**ติ มหาปุญฺญภาวโตฯ **ถามมหตฺตโต**ติ วีริยพลมหตฺตโตฯ **ยุธิฏฺฐิโล** ธมฺมปุโตฺตฯ **จานุโร** โย พลเทเวน นิพฺพุทฺธํ กตฺวา มาริโตฯ

สห อิทฺธีหีติ เวชยนฺตกมฺปนนโนฺทปนนฺททมนาทีสุ ทิฏฺฐานุภาวาหิ อตฺตโน อิทฺธีหิ สทฺธิํ **มจฺจุมุขํ ปวิโฏฺฐ**ฯ

กลํ นคฺฆนฺติ โสฬสินฺติ โสฬสนฺนํ ปูรณภาคํ น อคฺฆนฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อายสฺมโต เถรสฺส สาริปุตฺตสฺส ปญฺญํ โสฬสภาเค กตฺวา ตโต เอกํ ภาคํ โสฬสธา คเหตฺวา ลทฺธํ เอกภาคสงฺขาตํ กลํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ฐเปตฺวา อเญฺญสํ สตฺตานํ ปญฺญา น อคฺฆนฺตีติฯ

สพฺพสฺสาปิ สํกิเลสปกฺขสฺส สมุคฺฆาโต ญาเยน อารทฺธวีริยสฺส โหตีติ อาห **"ญาณวีริยพเลนา"**ติฯ สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาวายาเมสุ หิ สิเทฺธสุ อฏฺฐงฺคิโก อริยมโคฺค สิโทฺธว โหตีติฯ เอกากีภาเวน **ขคฺควิสาณกปฺปา**ฯ ปรโตโฆเสน วินา สยเมว ภูตา ปฏิวิทฺธากุปฺปาติ **สยมฺภุโน**ฯ

หตฺถคตสุวณฺณวลยานํ อญฺญมญฺญํ สงฺฆฏฺฏนํ วํสกฬีรสฺส กตฺถจิ อสตฺตตาติ เอวมาทิกํ **ตํ ตํ นิมิตฺตํ** การณํ **อาคมฺม**ฯ **วีมํสนฺตา**ติ ปวตฺตินิวตฺติโย อุปปริกฺขนฺตาฯ มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสนเฎฺฐน **มเหสโย**ฯ **เอกจริยนิวาเสนา**ติ เอกจริยนิวาสมเตฺตน, น สีลาทินาฯ ขคฺคมิคสิงฺคสมา อุปมา เยสํ, ขคฺคมิคสิงฺคํ วา สมูปมา เยสํ เต **ขคฺคสิงฺคสมูปมา**ฯ

ตมฺพนขตุงฺคนขตาทิอสีติอนุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิเตหิ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาทีหิ ทฺวตฺติํสายมหาปุริสลกฺขเณหิ วิจิโตฺร อจฺฉริยพฺภุโต รูปกาโย เอตสฺสาติ **อสีติ...เป.... รูปกาโย**ฯ สห

วาสนาย สเพฺพสํ กิเลสานํ ปหีนตฺตา สพฺพาการปริสุทฺธสีลกฺขนฺธาทิคุณรตเนหิ สมิโทฺธ ธมฺมกาโย เอตสฺสาติ **สพฺพาการ...เป.... ธมฺมกาโยฯ ฐานโส**ติ ตงฺขเณเยวฯ

เอวํ มหานุภาวสฺสาติ เอวํ ยถาวุตฺตรูปกายสมฺปตฺติยา, ธมฺมกายสมฺปตฺติยา จ วิญฺญายมานวิปุลาปริเมยฺยพุทฺธานุภาวสฺส, **วสํ นาคตํ** อนุปคมนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

มรณํ สามญฺญํ เอตสฺสาติ มรณสามโญฺญ, ตสฺส ภาโว **มรณสามญฺญตา,** ตายฯ

๑๗๒. **กิมิกุลาน**นฺติ กิมิสมูหานํ, กิมิชาตีนํ วาฯ **ชีรนฺตี**ติ ชรํ ปาปุณนฺติฯ

นิกฺขเนฺตติ วีติวเตฺตฯ **ปฏิหิตายา**ติ ปจฺจานุคตายฯ **โส มมสฺส อนฺตราโย**ติ สา ยถาวุตฺตา น เกวลํ กาลกิริยาว, อถ โข มม อติทุลฺลภํ ขณํ ลภิตฺวา ฐิตสฺส สตฺถุสาสนมนสิการสฺส อนฺตราโย **อสฺส** ภเวยฺยฯ **พฺยาปเชฺชยฺยา**ติ วิปตฺติํ คเจฺฉยฺยฯ สตฺถเกน วิย องฺคปจฺจงฺคานํ กนฺตนกา มรณกาเล สนฺธิพนฺธนเจฺฉทนกวาตา **สตฺถกวาตา**ฯ

๑๗๓. **อพล**นฺติ พลหีนํฯ **ทุพฺพล**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ อภาวโตฺถ หิ อยํ **ทุ**-สโทฺท ‘‘ทุสฺสีโล (อ. นิ. ๕.๒๑๓; อ. นิ. ๑๐.๗๕) ทุปฺปโญฺญ’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๔๙) วิยฯ **ตเทตํ** อายุฯ **อสฺสาสปสฺสาสานํ** สมวุตฺติตา อปราปรํ ปเวสนิกฺขโมวฯ **พหิ นิกฺขนฺตนาสิกวาเต อโนฺต อปวิสเนฺต, ปวิเฏฺฐ วา อนิกฺขมเนฺต**ติ เอกเสฺสว ปเวสนิกฺขโม วิย วุตฺตํ, ตํ นาสิกวาตภาวสามเญฺญนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อธิมตฺตตาย** อจฺจาสนฺนอธิฏฺฐานาทินาฯ ตทภาโว หิ อิริยาปถานํ สมวุตฺติตาฯ **อติสีเตน** อภิภูตสฺส กายสฺส วิปชฺชนํ มหิํสรฏฺฐาทีสุ หิมปาตกาเลน ทีเปตพฺพํฯ ตตฺถ หิ สตฺตา สีเตน ภินฺนสรีรา ชีวิตกฺขยํ ปาปุณนฺติฯ **อติอุเณฺหน** อภิภูตสฺส วิปชฺชนํ มรุกนฺตาเร อุณฺหาภิตตฺตาย ปจฺฉิํ, ตตฺถ ฐปิตํ อุปริ สาฎกํ, ปุตฺตญฺจ อกฺกมิตฺวา มตาย อิตฺถิยา ทีเปตพฺพํฯ **มหาภูตานํ** สมวุตฺติตา ปโกปาภาโว ฯ **ปถวีธาตุ**อาทีนํ ปโกเปน สรีรสฺส วิการาปตฺติ ปรโต **ธาตุกมฺมฏฺฐานกถายํ** อาคมิสฺสติฯ **ยุตฺตกาเล**ติ ภุญฺชิตุํ ยุตฺตกาเล ขุทฺทาภิภูตกาเลฯ

๑๗๔. **อววตฺถานโต**ติ กาลาทิวเสน ววตฺถานาภาวโตฯ **ววตฺถาน**นฺติ เจตฺถ ปริเจฺฉโท อธิเปฺปโต, น อสงฺกรโต ววตฺถานํ, นิจฺฉโย จาติ อาห **‘‘ปริเจฺฉทาภาวโต’’**ติฯ **น นายเร**ติ น ญายนฺติฯ

อิโต ปรนฺติ เอตฺถ **ปร**นฺติ ปรํ อญฺญํ กาลนฺติ อโตฺถฯ เตน โอรกาลสฺสาปิ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ ปรมายุโต โอรกาลํ เอว เจตฺถ ‘‘ปร’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ ตโต ปรํ สตฺตานํ ชีวนสฺส อภาวโต **‘‘ววตฺถานาภาวโต’’**ติ วตฺตุํ น สกฺกาติฯ **อพฺพุทเปสี**ติอาทีสุ ‘‘อพฺพุทกาเล เปสิกาเล’’ติ อาทินา **กาล**-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ **กาโล**ติ อิธ ปุพฺพณฺหาทิเวลา อธิเปฺปตาฯ เตนาห **‘‘ปุพฺพเณฺหปิ หี’’**ติอาทิฯ อิเธว เทเหน ปติตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อเนกปฺปการโต**ติ นคเร ชาตานํ คาเม, คาเม ชาตานํ นคเร, วเน ชาตานํ ชนปเท, ชนปเท ชาตานํ วเนติอาทินา อเนกปฺปการโตฯ **อิโต จุเตนา**ติ อิโต คติโต จุเตนฯ **อิธ** อิมิสฺสํ คติยํฯ **ยนฺตยุตฺตโคโณ วิยา**ติ ยถา ยเนฺต ยุตฺตโคโณ ยนฺตํ นาติวตฺตติ, เอวํ **โลโก** คติปญฺจกนฺติ เอเตฺตเกน อุปมาฯ

๑๗๕. **อปฺปํ วา ภิโยฺย**ติ วสฺสสตโต อุปริ ‘‘ทส วา วสฺสานิ, วีสติ วา’’ติอาทินา ทุติยํ วสฺสสตํ อปาปุณโนฺต อปฺปกํ วา ชีวตีติ อโตฺถฯ **คมนีโย**ติ คนฺตโพฺพ อุปปชฺชนวเสนฯ **สมฺปราโย**ติ ปรโลโกฯ

หีเฟยฺยาติ ปริภเวยฺย น สมฺภาเวยฺยฯ **นนฺ**ติ อายุํฯ **สุโปริโส**ติ สาธุปุริโส ปญฺญวาฯ **จเรยฺยา**ติ สุจริตํ จเรยฺยฯ เตนาห **“อาทิตฺตสีโสวา”**ติฯ

สตฺตหิ อุปมาหีติ –

“เสยฺยถาปิ, พฺราหฺมณ, ติณเคฺค อุสฺสาวพินฺทุ สูริเย อุคฺคจฺฉนฺเต ขิปฺปํเยว ปฏิวิคจฺฉติ, น จิรฏฺฐิติกํ โหติฯ อุทเก อุทกปุพฺพุฬํฯ อุทเก ทณฺฑราชิฯ นที ปพฺพเตยฺยา ทูรงฺคมา สีฆโสตา หารหาริฉีฯ พลวา ปุริโส ชิวฺหเคฺค เขฬปิณฺฑํ สํยูหิตฺวา อกสิเรเนว วเมยฺยฯ ทิวสํ สนฺตตฺเต อโยกฏาเห มํสเปสิ ปกฺขิตฺตา ขิปฺปํเยว ปฏิวิคจฺฉติ, น จิรฏฺฐิติกา โหติฯ คาวี วชฺฌา อาฆาตนํ นียมานา ยํ ยเทว ปาทํ อุทฺธรติ, สนฺติเกว โหติ วธสฺส, สนฺติเกว มรณสฺส, เอวเมวํ โข, พฺราหฺมณ, โควชฺฌูปมํ ชีวิตํ มนุสฺสานํ ปริตฺตํ ลหุกํ พหุทุกฺขํ พหุปายาสํ มนฺตายํ โพทฺธพฺพํ, กตฺตพฺพํ กุสลํ, จริตพฺพํ พฺรหฺมจริยํ, นตฺถิ ชาตสฺส อมรณ”นฺติ (อ. นิ. ๗.๗๔) –

เอวมาคตาหิ อิมาหิ สตฺตหิ อุปมาหิ **อลงฺกตํ**ฯ

รตฺตินฺทิวนฺติ เอกํ รตฺตินฺทิวํฯ **ภควโต สาสน**นฺติ อริยมคฺคปฏิเวธาวหํ สตฺถุ โอวาทํฯ **พหุํ วต เม กตํ อสฺสา**ติ พหุํ วต มยา อตฺตหิตํ ปพฺพชิตกิจฺจํ กตํ ภเวยฺยฯ **ตทนฺตร**นฺติ ตํ ขณํ ตตฺตกํ เวลํฯ **เอกํ ปิณฺฑปาต**นฺติ เอกํ ทิวสํ ยาปนปฺปโหนกํ ปิณฺฑปาตํฯ **ทนฺธ**นฺติ มนฺทํ จิรายฯ **อวิสฺสาสิโย** อวิสฺสาสนีโยฯ

๑๗๖. จิเตฺต ธรนฺเตเยว สตฺตานํ ชีวิตโวหาโร, จิตฺตสฺส จ อติอิตฺตโร ขโณ ลหุปริวตฺติภาวโตฯ ยถาห ภควา “นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ลหุปริวตฺตํ, ยถยิทํ จิตฺต”นฺติ (อ. นิ. ๑.๔๘; กถา. ๓๓๕)ฯ ตสฺมา สตฺตานํ ชีวิตํ เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา ลหุสํ อิตฺตรนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ปรมตฺถโต”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **“ปรมตฺถโต”**ติ อิมินา ยายํ “โย จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสต”นฺติอาทินา สตฺตานํ (ที. นิ. ๒.๗; สํ. นิ. ๑.๑๔๕; อ. นิ. ๗.๗๔) ชีวิตปฺปวตฺติ วุตฺตา, สา ปพนฺธวิสยตฺตา โวหารวเสนาติ ตํ ปฏิกฺขิปติฯ **“อติปริโตฺต”**ติ อิมินา –

“เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, จตฺตาโร ทฬฺหธมฺมา ธนุคฺคหา สุสิกฺขิตา กตหตฺถา กตูปาสนา จตุทฺทิสา ฐิตา อสฺสุ, อถ ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ‘อหํ อิเมสํ…เป.… กตูปาสนานํ จตุทฺทิสา กเณฺฑ ขิเตฺต อปฺปติฏฺฐิเต ปถวิยํ คเหตฺวา อาหริสฺสามี’ติฯ ยถา จ, ภิกฺขเว, ตสฺส ปุริสสฺส ชโว, ยถา จ จนฺทิมสูริยานํ ชโว, ตโต สีฆตโรฯ ยถา จ, ภิกฺขเว, ตสฺส ปุริสสฺส ชโว, ยถา จ จนฺทิมสูริยานํ ชโว, ยถา จ ยา เทวตา จนฺทิมสูริยานํ ปุรโต ธาวนฺติ, ตาสํ เทวตานํ ชโว, ตโต สีฆตรํ อายุสงฺขารา ขียนฺตี”ติ (สํ. นิ. ๒.๒๒๘) –

เอวํ วุตฺตํ ปริตฺตมฺปิ ปฏิกฺขิปติฯ ตตฺร หิ คมนสฺสาทานํ เทวปุตฺตานํ เหฏฺฐุปริเยน ปฏิมุขํ ธาวนฺตานํ สิรสิ, ปาเท จ พทฺธขุรธาราสนฺนิปาตโตปิ ปริตฺตโก รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส โส ขโณ วุโตฺต, จิตฺตสฺส ปน อติวิย ปริตฺตตโร, ยสฺส อุปมาปิ นตฺถิฯ เตเนวาห “ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, อุปมาปิ น สุกรา, ยาว ลหุปริวตฺตํ จิตฺต”นฺติ (อ. นิ. ๑.๔๘)ฯ **ชีวิตกฺขโณ**ติ ชีวนกฺขโณฯ **เอกจิตฺตปฺปวตฺติมโตฺตเยว** เอกสฺส จิตฺตสฺส ปวตฺติมเตฺตเนว สตฺตานํ ปรมตฺถโต ชีวนกฺขณสฺส ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย ปกาเสโนฺต **“ยถา นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปวตฺตมาน**นฺติ ปวตฺตนฺตํฯ **เอกจิตฺตกฺขณิก**นฺติ เอกจิตฺตกฺขณมตฺตวนฺตํฯ **ตสฺมิํ จิเตฺต นิรุทฺธม**

เตฺตติ เยน วตฺตมานจิตฺตกฺขเณน ‘‘ชีวตี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ จิเตฺต นิโรธํ ภงฺคํ ปตฺตมเตฺต ตํสมงฺคี **สโตฺต นิรุโทฺธ** มโตติ **วุจฺจติ**ฯ วุตฺตเมวตฺถํ ปาฬิยา วิภาเวตุํ **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน ตีสุปิ กาเลสุ สตฺตานํ ปรมตฺถโต ชีวนํ นาม จิตฺตกฺขณวเสเนวาติ ทเสฺสติฯ

ชีวิตนฺติ ชีวิตินฺทฺริยํฯ **สุขทุกฺขา**ติ สุขทุกฺขเวทนาฯ อุเปกฺขาปิ หิ สุขทุกฺขาสุ เอว อโนฺตคธา อิฎฺฐานิฎฺฐภาวโตฯ **อตฺตภาโว**ติ ชีวิตเวทนาวิญฺญาณานิ ฐเปตฺวา อวสิฎฺฐธมฺมา วุตฺตาฯ **เกวลา**ติ อตฺตนา, นิจฺจภาเวน วา อโวมิสฺสาฯ **เอกจิตฺตสมายุตฺตา**ติ เอเกเกน จิเตฺตน สหิตาฯ **ลหุโส วตฺตติ ขโณ**ติ วุตฺตนเยน เอกจิตฺตกฺขณิกตาย ลหุโก อติอิตฺตโร ชีวิตาทีนํ ขโณ วตฺตติฯ

เย นิรุทฺธา มรนฺตสฺสาติ จวนฺตสฺส สตฺตสฺส จุติโต อุทฺธํ ‘‘นิรุทฺธา’’ติ วตฺตพฺพา เย ขนฺธาฯ **ติฎฺฐมานสฺส วา อิธา**ติ เย วา อิธ ปวตฺติยํ ติฎฺฐนฺตสฺส ธรนฺตสฺส ภงฺคปฺปตฺติยา นิรุทฺธา ขนฺธาฯ **สเพฺพปิ สทิสา** เต สเพฺพปิ เอกสทิสาฯ กถํ? **คตา อปฺปฎิสนฺธิกา** ปุน อาคนฺตฺวา ปฎิสนฺธานาภาเวน วิคตาฯ ยถา หิ จุติขนฺธา น นิวตฺตนฺติ, เอวํ ตโต ปุเพฺพปิ ขนฺธา, ตสฺมา เอกจิตฺตกฺขณิกํ สตฺตานํ ชีวิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อนิพฺพเตฺตน น ชาโตติ อนุปฺปเนฺนน จิเตฺตน ชาโต น โหติ อชาโต นาม โหติฯ **ปจฺจุปฺปเนฺนน** วตฺตมาเนน จิเตฺตน **ชีวติ** ชีวมาโน นาม โหติฯ **จิตฺตภงฺคา มโต โลโก**ติ จุติจิตฺตสฺส วิย สพฺพสฺสปิ ตสฺส ตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺคปฺปตฺติยา อยํ โลโก ปรมตฺถโต มโต นาม โหติ นิรุทฺธสฺส อปฺปฎิสนฺธิกตฺตาฯ เอวํ สเนฺตปิ **ปญฺญตฺติ ปรมตฺถิยา** ยา ตํ ตํ ธรนฺตํ จิตฺตํ อุปาทาย ‘‘ติโสฺส ชีวติ, ผุโสฺส ชีวตี’’ติ วจนปฺปวตฺติยา วิสยภูตา สนฺตานปญฺญตฺติ, สา เอตฺถ **ปรมตฺถิยา** ปรมตฺถภูตาฯ ตถา หิ วทนฺติ ‘‘นามโคตฺตํ น ชีรตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๗๖)ฯ

๑๗๗. **อญฺญตรญฺญตเรน** อากาเรนฯ **จิตฺต**นฺติ กมฺมฎฺฐานารมฺมณํ จิตฺตํฯ **อาเสวนํ ลภตี**ติ ภาวนาเสวนํ ลภติ, พหิทฺธา วิเกฺขปํ ปหาย เอกตฺตวเสน มรณารมฺมณเมว โหตีติฯ เตนาห **‘‘มรณารมฺมณา สติ สนฺติฎฺฐตี’’**ติฯ สภาวธมฺมานํ เภโท สภาวธมฺมคติโก เอวาติ อาห **‘‘สภาวธมฺมตฺตา ปน อารมฺมณสฺสา’’**ติฯ เตนาห ภควา ‘‘ชรามรณํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฎิจฺจสมุปฺปนฺน’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๒๐)ฯ **สํเวชนียตฺตา**ติ สํเวคชนนโต มหาภูเตสุ มหาวิการตา วิย คยฺหมานา มรณํ อนุสฺสริยมานํ อุปรูปริ อุเพฺพคเมว อาวหตีติ ตตฺถ น ภาวนาจิตฺตํ อเปฺปตุํ สโกฺกติฯ ยทิ สภาวธมฺมตฺตา อปฺปนํ น ปาปุณาติ, โลกุตฺตรชฺฌานํ เอกจฺจานิ อรูปชฺฌานานิ จ กถนฺติ อาห **‘‘โลกุตฺตรชฺฌานํ ปนา’’**ติอาทิฯ **วิสุทฺธิภาวนานุกฺกมวเสนา**ติ เหฎฺฐิมวิสุทฺธิยา อานุภาเวน อธิคตาติสยาย ปฎิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิภาวนาย, สพฺพสงฺขาเรหิ นิพฺพินฺทนวิรชฺชนาทิวิสํโยคาธิมุตฺติอปฺปนาย จ ปฎิปกฺขภูตานํ ปาปธมฺมานํ วิคโมติ เอวํภูตสฺส วิสุทฺธิภาวนานุกฺกมสฺส วเสน โลกุตฺตรชฺฌานํ อปฺปนาปฺปตฺตเมว โหติฯ **อารมฺมณสมติกฺกมนมตฺตํ ตตฺถ โหตี**ติ อเญฺญสํ สภาวธมฺมารมฺมณกมฺมฎฺฐานานํ วิย จิตฺตสฺส สมาธาเน พฺยาปาโร นตฺถิฯ ยถาสมาหิเตน ปน จิเตฺตน อารมฺมณสมติกฺกมนมตฺตเมว ภาวนาย กาตพฺพํ, ตสฺมา สภาวธเมฺมปิ อารุปฺปชฺฌานํ อเปฺปตีติฯ

สตตํ อปฺปมโตฺต โหติ สํเวคพหุลตฺตา, ตโต เอวสฺส สพฺพภเวสุ อนภิรติสญฺญาปฎิลาโภฯ **ชีวิตนิกนฺติํ ชหาติ** มรณสฺส อวสฺสํภาวิตาทสฺสนโตฯ **ปาปครหี โหติ** อนิจฺจสญฺญาปฎิลาภโต, ตโต เอว อสนฺนิธิพหุลตา, วิคตมลมเจฺฉรตา จฯ **ตทนุสาเรนา**ติ อนิจฺจสญฺญาปริจยานุสาเรนฯ **อภาวิตมรณา**ติ อภาวิตมรณานุสฺสรณาฯ **อภโย อสมฺมูโฬฺห กาลํ กโรติ** ปเคว มรณสญฺญาย สูปฎฺฐิตตฺตาฯ

กายคตาสติกถาวณฺณนา

๑๗๘. พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ เอตฺถาติ **พุทฺธุปฺปาโท,** พุทฺธานํ อุปฺปชฺชนกาโล, ตสฺมาฯ **อญฺญตฺร** ตํ ฐเปตฺวา, อญฺญสฺมิํ กาเลติ อโตฺถฯ น ปวตฺตปุพฺพนฺติ **อปวตฺตปุพฺพํ**ฯ ตโต เอว **สพฺพติตฺถิยานํ อวิสยภูตํ**ฯ นนุ จ **สุเนตฺตสตฺถาราทโย** (อ. นิ. ๖.๕๔; ๗.๖๖, ๗๓), อเญฺญ จ ตาปสปริพฺพาชกา สรีรํ ''อสุภ''นฺติ ชานิํสุฯ ตถา หิ **สุเมธตาปเสน** สรีรํ ชิคุจฺฉเนฺตน วุตฺตํ –

> ''ยนฺนูนิมํ ปูติกายํ, นานากุณปปูริตํ;
> ฉฑฺฑยิตฺวาน คเจฺฉยฺยํ, อนเปโกฺข อนตฺถิโก''ติฯ (พุ. วํ. ๒.๘) –

อาทิฯ กามํ โพธิสตฺตา, อเญฺญ จ ตาปสาทโย สรีรํ ''อสุภ''นฺติ ชานนฺติ, กมฺมฎฺฐานภาเวน ปน น ชานนฺติฯ เตน วุตฺตํ **''อญฺญตฺร พุทฺธุปฺปาทา''**ติอาทิฯ **สํเวคาย สํวตฺตติ** ยาถาวโต กายสภาวปฺปเวทนโตฯ **อตฺถายา**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกาทิอตฺถายฯ **โยคเกฺขมายา**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมภาวายฯ **สติสมฺปชญฺญายา**ติ สพฺพตฺถ สติอวิปฺปวาสาย จ สตฺตฎฺฐานิยสมฺปชญฺญาย จฯ **ญาณทสฺสนปฎิลาภายา**ติ วิปสฺสนาญาณาธิคมายฯ **วิชฺชาวิมุตฺติผลสจฺฉิกิริยายา**ติ ติโสฺส วิชฺชา, จิตฺตสฺส อธิมุตฺติ นิพฺพานํ, จตฺตาริ สามญฺญผลานีติ เอเตสํ ปจฺจกฺขกรณายฯ อมตสฺส นิพฺพานสฺส อธิคมเหตุตาย, อมตสทิสาตปฺปกสุขสหิตตาย จ กายคตาสติ **''อมต''**นฺติ วุตฺตาฯ **ปริภุญฺชนฺตี**ติ ฌานสมาปชฺชเนน วฬญฺชนฺติฯ **ปริหีน**นฺติ ชินํฯ **วิรทฺธ**นฺติ อนธิคเมน วิรชฺฌิตํฯ **อารทฺธ**นฺติ สาธิตํ นิปฺผาทิตํฯ อเนเกหิ อากาเรหิ เตสุ เตสุ สุตฺตเนฺตสุ ปสํสิตฺวา ยํ ตํ กายคตาสติกมฺมฎฺฐานํ นิทฺทิฎฺฐนฺติ สมฺพโนฺธ ฯ กตฺถ ปน นิทฺทิฎฺฐนฺติ? **กายคตาสติสุเตฺต** (ม. นิ. ๓.๑๕๓ อาทโย)ฯ ตตฺถ หิ ''กถํ ภาวิตา จ ภิกฺขเว''ติอาทินา อยํ เทสนา อาคตาฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ภิกฺขเว, เกน ปกาเรน กายคตาสติภาวนา ภาวิตา, เกน จ ปกาเรน ปุนปฺปุนํ กตา อานาปานชฺฌานาทีนํ นิปฺผตฺติยา มหปฺผลา, เตสํ เตสํ วิชฺชาภาคิยานํ, อภิญฺญาสจฺฉิกรณียานญฺจ ธมฺมานํ, อรติรติสหนตาทีนญฺจ สํสิทฺธิยา มหานิสํสา จ โหตีติ? **อานาปานปพฺพ**นฺติ อานาปานกมฺมฎฺฐานาวธิฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

ธาตุมนสิการกมฺมฎฺฐาเนน ยทิปิ อุปจารสมาธิ อิชฺฌติ, สมฺมสนวาโร ปน ตตฺถ สาติสโยติ ธาตุมนสิการปพฺพมฺปิ **''วิปสฺสนาวเสน วุตฺต''**นฺติ วุตฺตํฯ ''อยมฺปิ โข กาโย เอวํธโมฺม เอวํภาวี เอวํอนตีโต''ติ (ที. นิ. ๒.๓๗๙; ม. นิ. ๑.๑๑๒) ตตฺถ ตตฺถ อสุภานิจฺจตาทีหิ สทฺธิํ กาเย อาทีนวสฺส วิภาวนวเสน เทสนาย อาคตตฺตา **''นวสิวถิก...เป.... วุตฺตานี''**ติ วุตฺตํฯ **เอตฺถ อุทฺธุมาตกาทีสู**ติ เอเตสุ สิวถิกปเพฺพสุ อาคตอุทฺธุมาตกาทีสุฯ **อานาปานสฺสติวเสนา**ติ อานาปานสฺสติภาวนาวเสนฯ โย อุปริ ''กรีสํ มตฺถลุงฺค''นฺติ มตฺถลุงฺคโกฎฺฐาโส คยฺหติ, ตํ อิธ **ปาฬิยํ** (ม. นิ. ๓.๑๕๔) อฎฺฐิมิเญฺชเนว สงฺคณฺหิตฺวา เทสนา อาคตาติ ทเสฺสโนฺต **''มตฺถลุงฺคํ อฎฺฐิมิเญฺชน สงฺคเหตฺวา''**ติ อาห ฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ อนุสฺสตินิเทฺทเสฯ กายํ คตา, กาเย วา คตา สติ **กายคตาสตี**ติ สติสีเสน อิทํ ทฺวตฺติํสาการกมฺมฎฺฐานํ อธิเปฺปตนฺติ โยชนาฯ

๑๗๙. **จตุมหาภูติก**นฺติ จตุมหาภูตสนฺนิสฺสยํฯ **ปูติกาย**นฺติ ปูติภูตํ ปรมทุคฺคนฺธกายํฯ ฐานคมนาวตฺถํ สรีรํ สนฺธาย, ตสฺส วา อวยเวสุ สพฺพเหฎฺฐิมํ ปาทตลนฺติ วุตฺตํ **''อุทฺธํ ปาทตลา''**ติฯ **ติริยํ ตจปริจฺฉินฺน**นฺติ เอตฺถ นนุ เกสโลมนขานํ, ตจสฺส จ อตจปริจฺฉินฺนตา อตฺถีติ? กิญฺจาปิ อตฺถิ, ตจปริจฺฉินฺนพหุลตาย ปน กายสฺส ตจปริจฺฉินฺนตา โหตีติ เอวํ วุตฺตํฯ ตโจ ปริยโนฺต อสฺสาติ ตจปริยโนฺตติ เอเตน ปน วจเนน กาเยกเทสภูโต ตโจ คหิโต เอว,

ตปฺปฏิพทฺธา จ เกสาทโย ตทนุปวิฏฺฐมูลา ตจปริยนฺตาว โหนฺตีติ ทฺวตฺตึสาการสมูโห ส โพฺพปิ กาโย ตจปริยโนฺต วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

อตฺถีติ วจนวิปลฺลาเสน วุตฺตํ, นิปาตปทํ วา เอตํฯ ตสฺมา ตีสุปิ สงฺขาสุ ตเทวสฺส รูปํฯ เต นาห **“สํวิชฺชนฺตี”**ติฯ อกฺขรจินฺตเกหิ สรีเร กาย-สทฺทํ วณฺณเนฺตหิปิ อสุจิสมุทายภาเวเนว อิจฺฉิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต ‘‘อสุจิสญฺจยโต’’ติ วตฺวา ปุน นํ นิรุตฺตินเยน ทเสฺสตุํ **“กุจฺฉิตาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อายภูตโตติ** อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตตฺตาฯ **“ปูรํ นานปฺปการสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘เก ปน เต ปการา? เยหิ นานปฺปการํ อสุจิ วุตฺต’’นฺติ เต เกสาทิเก ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘เกสา โลมา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ ทีเปโนฺต อาห **“เอเต เกสาทโย ทฺวตฺตึสาการา”**ติฯ อาการา ปการาติ หิ เอโก อโตฺถติฯ **เอวํ สมฺพโนฺธ**ติ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย นขา’’ติอาทินา สพฺพ โกฏฺฐาเสสุ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย’’ติ ปทตฺตเยน สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

ปริโตติ ติริยํ, สมนฺตโต วา ปาทตลเกสมูเลสุ จ ตจสฺส ลพฺภนโตฯ **สุจิภาว**นฺติ สุจิโน สพฺภาวํ, สุจิเมว วาฯ

๑๘๐. เยน วิธินา อุคฺคเห กุสโล โหติ, โส สตฺตวิโธ วิธิ **“อุคฺคหโกสลฺล”**นฺติ วุจฺจติ, ตนฺนิพฺพตฺตํ วา ญาณํฯ **มนสิการโกสเลฺล**ปิ เอเสว นโยฯ

สชฺฌายนฺตา วาติ สชฺฌายํ กโรนฺตา เอวฯ เตสํ กิร จตฺตาโร มาเส สชฺฌายนฺตานํ สชฺฌายมเคฺคเนว โกฏฺฐาเส อุปธาเรนฺตานํ ปฏิปาฏิยา ทฺวตฺตึสาการา วิภูตตรา หุตฺวา ขายิํสุ, ปฏิกฺกูลสญฺญา สณฺฐาสิ, เต ตสฺมิํ นิมิเตฺต ฌานํ อเปฺปตฺวา ฌานปาทกํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ทสฺสนมคฺคํ ปฏิวิชฺฌิํสุฯ เตน วุตฺตํ **“สชฺฌายนฺตา ว โสตาปนฺนา อเหสุ”**นฺติฯ

ปริจฺฉินฺทิตฺวาติ ตจปญฺจกาทิวเสเนว ปริเจฺฉทํ กตฺวาฯ ปถวีธาตุพหุลภาวโต มตฺถลุงฺคสฺส กรีสาวสาเน ตนฺติอาโรปนมาหฯ เอตฺถ จ **มํสํ, นฺหารุ, อฏฺฐิ, อฏฺฐิมิญฺชํ วกฺกํ, วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ, อฏฺฐิ, นฺหารุ, มํสํ, ตโจ, ทนฺตา, นขา, โลมา, เกสา**ติ เอวํ วกฺกปญฺจกาทีสุ อนุโลมสชฺฌายํ วตฺวา ปฏิโลมสชฺฌาโย ปุริเมหิ สมฺพโนฺธ วุโตฺตฯ สฺวายํ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๓๕๖) วิสุํ ติปญฺจาหํ, ปุริเมหิ เอกโต ติปญฺจาหนฺติ ฉปญฺจาหํ สชฺฌาโย วุโตฺต, ตตฺถ อาทิอนฺตทสฺสนวเสน วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ อนุโลมปฏิโลมสชฺฌาเยปิ หิ ปฏิโลมสชฺฌาโย อนฺติโม โหติ, สชฺฌายปฺปการนฺตรํ วา เอตมฺปีติ เวทิตพฺพํฯ

หตฺถสงฺขลิกาติ องฺคุลิปนฺติมาหฯ

มนสา สชฺฌาโยติ จิเตฺตน จินฺตนมาห, ยํ มานสํ ‘‘ชปฺปน’’นฺติ วุจฺจติ, สมฺมเทว อชฺฌาโยติ วา สชฺฌาโย, จินฺตนนฺติ อโตฺถฯ จิรตรํ สุฏฺฐุ ปวตฺตเนน ปคุณภูตา กมฺมฏฺฐานตนฺติ สมาวชฺชิตฺวา มนสิ กโรนฺตสฺส อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา กตฺถจิ อสชฺชมานา นิรนฺตรเมว อุปฏฺฐาติ, ตทนุสาเรน ตทโตฺถปิ วิภูตตโร หุตฺวา ขายตีติ อาห **“วจสา สชฺฌาโย หิ…เป. … ปฏิเวธสฺส ปจฺจโย โหตี”**ติฯ **ลกฺขณปฏิเวธสฺสา**ติ อสุภลกฺขณปฏิเวธสฺสฯ

ปฏิกฺกูลสภาวสลฺลกฺขณสฺส กสฺสจิ วณฺณคฺคหณมุเขน โกฏฺฐาสา ววตฺถานํ คจฺฉนฺติ, กสฺสจิ สณฺฐานคฺคหณมุเขน, กสฺสจิ ทิสาวิภาคคฺคหณมุเขน, กสฺสจิ ปติฏฺฐิโตกาสคฺคหณมุเขน, กสฺสจิ สพฺพโส ปริจฺฉิชฺชคฺคหณมุเขนาติ วณฺณาทิโต สลฺลกฺขณํ อุคฺคหโกสลฺลาวหํ วุตฺตนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“เกสาทีนํ วโณฺณ ววตฺถเปตโพฺพ”**ติอาทิมาหฯ

อตฺตโน ภาโค สภาโค, สภาเคน ปริเจฺฉโท **สภาคปริเจฺฉโท,** เหฏฺฐุปริติริยปริยเนฺตหิ, สโกฏฺฐาสิกเกสนฺตราทีหิ จ ปริเจฺฉโทติ อโตฺถฯ **อมิสฺสกตาวเสนา**ติ โกฏฺฐาสนฺตเรหิ อโว มิสฺสกตาวเสนฯ อสภาโค หิ อิธ **“วิสภาโค”**ติ อธิเปฺปโต, น วิรุทฺธสภาโคฯ สฺวายมโตฺถ เก สาทิสทฺทโต เอว ลพฺภติฯ สทฺทนฺตรตฺถาโปหนวเสน สโทฺท อตฺถํ วทตีติ ‘‘เกสา’’ติ วุเตฺต ‘‘อเกสา น โหนฺตี’’ติ อยมโตฺถ วิญฺญายติฯ เก ปน เต อเกสา? โลมาทโย, น จ ฆฏาทีสุ ปส โงฺคปกรเณเนว เตสํ นิวตฺติตตฺตาฯ

ปฏิกฺกูลวเสเนว กถิตํ ธาตุวิภาคสฺส สามญฺญโตปิ อคหิตตฺตาฯ ตเตฺถว วิสุํ ธาตุกมฺมฏฺ ฐานสฺส กถิตตฺตา จ ธาตุวิภโงฺค **ปกฺกุสาติสุตฺตํ** (ม. นิ. ๓.๓๔๒) วิภงฺคปฺปกรเณ **ธาตุวิภงฺค ปาฬิ** (วิภ. ๑๗๒ อาทโย) จฯ ยสฺส วณฺณโต อุปฏฺฐาติ เกสาทิ, **ตํ ปุคฺคลํ สนฺธาย ฌานานิ** เกสาทีสุ วณฺณกสิณารมฺมณานิ **วิภตฺตานิ**ฯ ญตฺวา อาจิกฺขิตพฺพนฺติ ยทตฺถํ วุตฺตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ธาตุวเสนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ ปฏิกฺกูลมนสิการปเพฺพฯ **กายคตาสติสุ เตฺต** (ม. นิ. ๓.๑๕๓ อาทโย) หิ ปฏิกฺกูลมนสิการปพฺพํ คเหตฺวา อิธ กายคตาสติภาวนา นิทฺทิสียติฯ

๑๘๑. น เอกนฺตริกายาติ เอกนฺตริกายปิ น มนสิ กาตพฺพํ, ปเคว ทฺวนฺตริกาทีนาติ อธิปฺปาโยฯ น ภาวนํ สมฺปาเทติ, ลกฺขณปฏิเวธํ น ปาปุณาติ เอกนฺตริกาย มนสิ กโรโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ

โอกฺกมนวิสฺสชฺชนนฺติ ปฏิปชฺชิตพฺพวิสฺสเชฺชตเพฺพ มเคฺคฯ **ปุจฺฉิตฺวาว คนฺตพฺพํ โหติ** คเหตพฺพวิสฺสเชฺชตพฺพฏฺฐานสฺส อสลฺลกฺขณโตฯ **กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ ปาปุณา ตี**ติ อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา มนสิการมตฺตํ โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **อวิภูตํ ปน โหติ** ปฏิกฺกูลาการสฺส สุฏฺฐุ อสลฺลกฺขณโตฯ ตโต เอว **น วิเสสํ อาวหติ**ฯ

กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ น คจฺฉตีติ ปฏิปาฏิยา สพฺพโกฏฺฐาเส มนสิ กโรโตเยว วิภูตา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ เต สาติสยํ ปาฏิกฺกูลโต มนสิ กโรนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ คเจฺฉยฺย, อิมสฺส ปน อติวิย ทนฺธํ มนสิ กโรโต วิภูตโต อุปฏฺฐานเมว นตฺถิ, กุโต ปฏิกฺกูลตาย สณฺฐานํฯ เตนาห **“วิเสสาธิคมสฺส ปจฺจโย น โหตี”**ติฯ

พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณติ ‘‘อสุจิ ปฏิกฺกูล’’นฺติ เกสาทีสุ ปวเตฺตตพฺพํ อสุภานุปสฺสนํ หิตฺวา สุภาทิวเสน คยฺหมานา เกสาทโยปิ อิธ ‘‘พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณเมวา’’ติ เวทิตพฺพาฯ รูปาทโย หิ นีลาทิวเสน ปุถุสภาวตาย ปุถุตฺตารมฺมณํ นาม, นานารมฺมณนฺติ อโตฺถฯ อสมา ธานํ **เจตโส** วิรูโป เขโปติ **วิเกฺขโป**ฯ โส สติํ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา สกฺกจฺจํ กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรเนฺ ตน **ปฏิพาหิตโพฺพฯ ปริหายตี**ติ หายติฯ **ปริธํสตี**ติ วินสฺสติฯ

ยา อยํ เกสา โลมาติอาทิกา โลกสเงฺกตานุคตาฯ **ปณฺณตฺตี**ติ อฏฺฐ ธเมฺม อุปาทาย ปณฺณตฺติฯ **ตํ** เกสาทิปณฺณตฺติํฯ **อติกฺกมิตฺวา**ติ ปฏิกฺกูลภาวนาย อติกฺกมิตฺวา อุคฺฆาเฏตฺ วาฯ ตสฺสา อุคฺฆาฏิตตฺตา ตสฺมิํ ตสฺมิํ โกฏฺฐาเส ปฏิกฺกูลโต อุปฏฺฐหเนฺต **“ปฏิกฺกูล”นฺติ จิตฺ ตํ ฐเปตพฺพํ**ฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวโนฺต **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺริทํ อุปมาสํสนฺ ทนํ – มนุสฺสา วิย โยคาวจโรฯ อุทปานํ วิย โกฏฺฐาสาฯ ตาลปณฺณาทิสญฺญาณํ วิย เกสาทิป ณฺณตฺติฯ เตน มนุสฺสานํ อุทปาเน นฺหานปิวนาทิ วิย โยคาวจรสฺส ปุพฺพภาเค เกสา โลมาติ ปณฺณตฺติวเสน มนสิการโรฯ อภิณฺหสญฺจาเรน มนุสฺสานํ สญฺญาเณน วินา อุทปาเน กิจฺจกรณํ วิย โยคาวจรสฺส มนสิการพเลน ปณฺณตฺติํ อติกฺกมิตฺวา ปฏิกฺกูลภาเวเยว จิตฺตํ ฐเปตฺวา

ภาวนานุโยโคฯ **ปุพฺพภาเค...เป.... ปากโฏ โหตี**ติ ‘‘เกสา โลมา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๑๕๔) ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส เกสาทิปณฺณตฺติยา สทฺธึเยว โกฏฺฐาสานํ ปฏิกฺกูลภาโว ปุพฺพภาเค ปากโฏ โหติฯ **อถา**ติ ปจฺฉา ภาวนาย วีถิปฏิปนฺนกาเลฯ **ปฏิกฺกูลภาเวเยว จิตฺตํ ฐเปตพฺพ**นฺติ โกฏฺฐาสานํ ปฏิกฺกูลาการเยว ภาวนาจิตฺตํ ปวเตฺตตพฺพํฯ

อนุปุเพฺพน มุญฺจนํ **อนุปุพฺพมุญฺจนํ,** อนุปฏฺฐหนฺตสฺส อนุปฏฺฐหนฺตสฺส มุญฺจนนฺติ อโตฺถฯ กถํ ปน อนุปฏฺฐานํ โหตีติ อาห **‘‘อาทิกมฺมิกสฺสา’’**ติอาทิฯ **ปริโยสานโกฏฺฐาสเมว อาหจฺจ ติฏฺฐตี**ติ อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ตนฺติอนุสาเรน อาทิโต กมฺมฏฺฐานมนสิกาโร ปวตฺตตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตถา หิสฺส มนสา สชฺฌาโย วิย มนสิกาโร เต เต โกฏฺฐาเส อามฏฺฐมเตฺต กตฺวา คจฺฉติ, น ลกฺขณสลฺลกฺขณวเสนฯ ยทา ปน เน ลกฺขณสลฺลกฺขณวเสน สุฏฺฐุ อุปธาเรโนฺต มนสิ กโรติ, ตทา เกจิ อุปฏฺฐหนฺติ, เกจิ น อุปฏฺฐหนฺติฯ ตตฺถ ปฏิปชฺชนวิธึ ทเสฺสโนฺต **‘‘อถสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กมฺมน**ฺติ มนสิการกมฺมํ **ตาว กาตพฺพํ**ฯ กีว จิรนฺติ? **ยาว ทฺวีสุ อุปฏฺฐิเตสุ,** เตสมฺปิ ทฺวินฺนํ **เอโก สุฏฺฐุตรํ อุปฏฺฐหติ** ตาวฯ

อุกฺกุฏฺฐุกฺกุฏฺฐิฏฺฐาเนเยว อุฏฺฐหิตฺวาติ ปุเพฺพ วิย เอกตฺถกตาย อุกฺกุฏฺฐิยา กเมน สพฺพตาเลสุ ปติตฺวา อุฏฺฐหิตฺวา อุฏฺฐหิตฺวา ปริยนฺตตาลํ , อาทิตาลญฺจ อาคนฺตฺวา ตโต ตโต ตตฺถ ตเตฺถว กตาย อุกฺกุฏฺฐิยา อุฏฺฐหิตฺวาติ อโตฺถฯ

เทฺว ภิกฺขาติ ทฺวีสุ เคเหสุ ลทฺธภิกฺขาฯ

อปฺปนาโตติ อปฺปนาการโต ทฺวตฺตึสากาเร อปฺปนา โหนฺติฯ กึ ปเจฺจกํ โกฏฺฐาเสสุ โหติ อุทาหุ อญฺญถาติ วิจารณายํ อาห **‘‘อปฺปนาโกฏฺฐาสโต’’**ติ, โกฏฺฐาสโต โกฏฺฐาสโตติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘เกสาทีสู’’**ติอาทิฯ

อธิจิตฺตนฺติ สมถวิปสฺสนาจิตฺตํฯ

อนุยุเตฺตนาติ ยุตฺตปฺปยุเตฺตน, ภาเวเนฺตนาติ อโตฺถฯ **กาเลนกาล**นฺติ กาเล กาเลฯ **สมาธินิมิตฺตํ** อุปลกฺขิตสมาธานาการโร สมาธิ เอวฯ **มนสิ กาตพฺพ**นฺติ จิเตฺต กาตพฺพํ, อุปฺปาเทตพฺพนฺติ อโตฺถฯ สมาธิการณํ วา อารมฺมณํ **สมาธินิมิตฺตํ,** ตํ อาวชฺชิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ปคฺคหนิมิตฺตอุเปกฺขานิมิเตฺตสุปิ** เอเสว นโยฯ **ฐานํ** อตฺถีติ วจนเสโสฯ **ตํ** ภาวนา **จิตฺตํ โกสชฺชาย สํวเตฺตยฺย,** เอตสฺส สํวตฺตนสฺส ฐานํ การณํ อตฺถีติ อโตฺถฯ **ตํ** วา มนสิกรณ**จิตฺตํ โกสชฺชาย สํวเตฺตยฺย,** เอตสฺส ฐานํ การณํ อตฺถีติ อโตฺถฯ **มุทุ**นฺติ สุภาวิตภาเวน มุทุภูตํ, วสีภาวปฺปตฺตนฺติ อโตฺถฯ มุทุตฺตา เอว **กมฺมญฺญํ** กมฺมกฺขมํ กมฺมโยคฺคํฯ **ปภสฺสร**นฺติ อุปกฺกิเลสวิคเมน ปริสุทฺธํ, ปริโยทาตนฺติ อโตฺถฯ **น จ ปภงฺคุ**ติ กมฺมนิยภาวูปคมเนน น จ ปภิชฺชนสภาวํ สุทฺธนฺตํ วิย สุวณฺณํ วินิโยคกฺขมํฯ เตนาห **‘‘สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายา’’**ติฯ

อุกฺกํ พนฺธตีติ มูสํ สมฺปาเทติฯ **อาลิเมฺปตี**ติ อาทีเปติ ชาเลติฯ **ตญฺจา**ติ ตํ ปิฬนฺธนวิกติสงฺขาตํ อตฺถํ ปโยชนํ **อสฺส** สุวณฺณการสฺส **อนุโภติ** ปโหติ สาเธติฯ **อสฺส** วา สุวณฺณสฺส อตฺถํ สุวณฺณกาโร **อนุโภติ** ปาปุณาติฯ

อภิญฺญาย อิทฺธิวิธาทิญาเณน สจฺฉิกรณียสฺส อิทฺธิวิธปจฺจนุภวนาทิกสฺส **อภิญฺญาสจฺฉิกรณียสฺส** ฯ ยสฺส ปจฺจกฺขํ อตฺถิ, โส สกฺขิฯ สกฺขิโน ภพฺพตา **สกฺขิภพฺพตา,** สกฺขิภ

วนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สกฺขิ จ โส ภโพฺพ จาติ วา สกฺขิภโพฺพฯ อยญฺหิ อิทฺธิวิธาทีนํ ภโพฺพ, ตตฺถ จ สกฺขีติ สกฺขิภโพฺพ, ตสฺส ภาโว **สกฺขิภพฺพตา,** ตํ **ปาปุณาติฯ สติ สติ อายตเน**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ ปุพฺพเหตุอาทิเก การเณ สติฯ

สีติภาวนฺติ นิพฺพานํ, กิเลสทรถวูปสมํ วาฯ **นิคฺคณฺหาตี**ติ อุทฺธฏํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขณวเสน นิคฺคณฺหาติฯ **ปคฺคณฺหาตี**ติ ลีนํ จิตฺตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขณวเสน ปคฺคณฺหาติฯ **สมฺปหํเสตี**ติ สมปฺปวตฺตํ จิตฺตํ ตถาปวตฺติยํ ปญฺญาย โตเสติ, อุเตฺตเชติ วาฯ ยทา วา นิรสฺสาทํ จิตฺตํ ภาวนาย น ปกฺขนฺทติ, ตทา ชาติอาทีนิ **สํเวควตฺถูนิ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๔๑๘; อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๗) ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมฺปหํเสติ สมุเตฺตเชติฯ **อชฺฌุเปกฺขตี**ติ ยทา ปน จิตฺตํ อลีนํ อนุทฺธตํ สมฺมเทว ภาวนาวีถึ โอติณฺณํ โหติ, ตทา ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ กญฺจิ พฺยาปารํ อกตฺวา สมปฺปวเตฺตสุ ยุเคสุ สารถิ วิย อชฺฌุเปกฺขติ อุเปกฺขโกว โหติฯ **ปณีตาธิมุตฺติโก**ติ ปณีเต อุตฺตเม มคฺคผเล อธิมุโตฺต นินฺนโปณปพฺภาโรฯ

สุคฺคหิตํ กตฺวาติ ยถาวุตฺตํ อุคฺคหโกสลฺลสงฺขาตํ วิธึ สุฏฺฐุ อุคฺคหิตํ ปริยาปุณนาทินา สุปริคฺคหิตํ กตฺวาฯ **สุฏฺฐุ ววตฺถเปตฺวา**ติ มนสิการโกสลฺลสงฺขาตํ วิธึ สมฺมเทว สลฺลกฺขณวเสน อุปธาเรตฺวาฯ **วิเสส**นฺติ ปุเพฺพนาปรํ ภาวนาย วิเสสํฯ **ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานตนฺตึ ปคุณภาวํ ปาเปนฺโต ภิโยฺย ภิโยฺย วาจาย, มนสา จ ปริวเตฺตตฺวาฯ **คณฺฐิฏฺฐาน**นฺติ ยถา รุกฺขสฺส ทุพฺพินิเภโท อรญฺญสฺส วา คหนภูโต ปเทโส ‘‘คณฺฐิฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ กมฺมฏฺฐานตนฺติยา อตฺถโต ทุพฺพินิเภโท คหนภูโต จ ปเทโส ‘‘คณฺฐิฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ตํ ปริปุจฺฉนาทิลเทฺธน ญาณผรสุนา **ฉินฺทิตฺวา**ฯ

นิมิตฺตนฺติ กมฺมฏฺฐานนิมิตฺตํ, อสุภาการโรฯ เอทิเสน ปโยชเนน ลุญฺจนมฺปิ อนวชฺชนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ลุญฺจิตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ **ฉินฺนฏฺฐาเน**ติ มุญฺฑิตฏฺฐาเนฯ **วฏฺฏิเยว** นิสฺสรณชฺฌาสเยน โอโลกนโตฯ **อุสฺสทวเสนา**ติ อผลิตานํ, ผลิตานํ วา พหุลตาวเสนฯ **ทิสฺวาว นิมิตฺตํ คเหตพฺพํ** ทสฺสนโยคฺยตาย ตจปญฺจกสฺส, อิตเรสุ สุตฺวา จ ญตฺวา จ นิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ

โกฏฺฐาสววตฺถาปนกถาวณฺณนา

๑๘๒. **อทฺทาริฏฺฐกวณฺณา**ติ อภินวาริฏฺฐผลวณฺณาฯ **กณฺณจูฬิกา**ติ อุปริกณฺณสกฺขลิกาย ปรภาคํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนา,** กถํ? **เทฺว เกสา เอกโต นตฺถี**ติฯ

อาสโยติ นิสฺสโย, ปจฺจโยติ อโตฺถฯ

๑๘๔. **อสมฺภินฺนกาฬกา** อเญฺญน วเณฺณน อสมฺมิสฺสกาฬกาฯ

๑๘๕. ปตฺตสทิสตฺตา นขา เอว **นขปตฺตานิ**ฯ นขา **ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนา**ติ วิสุํ ววตฺถิตตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตเมว หิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘เทฺว นขา เอกโต นตฺถี’’**ติ อาหฯ

๑๘๖. **ทนฺตปาฬิยา**ติ ทนฺตาวลิยาฯ **ยานกอุปตฺถมฺภินี**ติ สกฏสฺส ธุรฏฺฐาเน อุปตฺถมฺภกทโณฺฑฯ ทนฺตานํ อาธารภูตา อฏฺฐิ **หนุกฏฺฐิ**ฯ

๑๘๗. **สงฺกฑฺฒิยมานา**ติ สมฺปิณฺฑิยมานาฯ **โกสการกโกโส** อุปลฺลิณฺฑุโปฏฺฏลกํ, ยํ ‘‘โกเสยฺยผล’’นฺติปิ วุจฺจติฯ **ปุฏพนฺธอุปาหโน** สกลปิฏฺฐิปาทจฺฉาทนอุปาหโนฯ **อานิสทํ**

อาสนปเทโสฯ **ตูณิโร** สราวาโสฯ **คลกณฺจุกํ** กณฺฐตฺตาณํฯ **กีฏกุลาวกํ** ขรมฺขกุฏิฯ

อนุโลเมน ปฏิโลเมน จาติ เอตฺถ อํสปเทสโต ปฏฺฐาย พาหุโน ปิฏฺฐิปเทเสน โอตรณํ อนุโลโม, มณิพนฺธโต ปฏฺฐาย พาหุโน ปุริมภาเคน อาโรหนํ ปฏิโลโมฯ **เตเนว นเยนา**ติ ทกฺขิณหเตฺถ วุเตฺตน นเยน อนุโลเมน ปฏิโลเมน จาติ อโตฺถฯ **สุขุมมฺปี**ติ ยถาวุตฺตโอฬาริกจมฺมโต สุขุมํฯ อโนฺตมุขจมฺมาทิโกฏฺฐาเสสุ วา ตเจน ปริจฺฉินฺนตฺตา ยํ ทุรุปลกฺขณียํ, ตํ ‘‘สุขุม’’นฺติ วุตฺตํฯ ตญฺหิ วุตฺตนเยน ญาเณน ตจํ วิวริตฺวา ปสฺสนฺตสฺส ปากฏํ โหติฯ อิธ ฉวิปิ ตจคติกา เอวาติ ‘‘ตโจ **อุปริ อากาเสน ปริจฺฉิโนฺน**’’ติ วุโตฺตฯ

๑๘๘. **นิสทโปโต** สิลาปุตฺตโกฯ **อุทฺธนโกฏี**ติ มตฺติกาปิเณฺฑน กตอุทฺธนสฺส โกฏิฯ **ตาลคุฬปฏลํ** นาม ปกฺกตาลผลลสิกํ ตาลปฏฺฏิกาทีสุ ลิมฺปิตฺวา สุกฺขาเปตฺวา อุทฺธริตฺวา คหิตปฏลํฯ **สุขุม**นฺติ ยถาวุตฺตมํสโต สุขุมํฯ ปณฺหิกมํสาทิถูลานํ สกลสรีรสฺส กิสานํ เยภุเยฺยน มํเสน ปฏิจฺฉาทิตตฺตา วุตฺตํ **‘‘ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺน’’**นฺติฯ

๑๘๙. ชาลากาโร กญฺจุโก **ชาลกญฺจุโก**ฯ วิสุํ ววตฺถิตภาเวเนว นฺหารู **ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนา**ฯ

๑๙๐. ทนฺตานํ วิสุํ คหิตตฺตา **‘‘ฐเปตฺวา ทฺวตฺติํส ทนฺตฏฺฐีนี’’**ติ วุตฺตํฯ **เอกํ ชณฺณุกฏฺฐิ, เอกํ อูรุฏฺฐี**ติ **เอก**-คฺคหณํ ‘‘เอเกกสฺมิํ ปาเท’’ติ อธิกตตฺตาฯ **เอวํ ติมตฺตานี**ติ เอวํ มตฺตสเทฺทหิ อานิสทฏฺฐิอาทีนิ อิธ อวุตฺตานิปิ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘อติเรกติสตอฏฺฐิกสมุสฺสย’’นฺติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๒) อิทญฺจ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

กีฬาโคฬกานิ สุเตฺตน พนฺธิตฺวา อญฺญมญฺญํ ฆเฏฺฏตฺวา กีฬนโคฬกานิฯ **ธนุกทโณฺฑ** ทารกานํ กีฬนกขุทฺทกธนุกํฯ ตตฺถ **ชงฺฆฏฺฐิกสฺส ปติฏฺฐิตฏฺฐาน**นฺติ ชณฺณุกฏฺฐิมฺหิ ปวิสิตฺวา ฐิตฏฺฐานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เตน** อูรุฏฺฐินา ปติฏฺฐิตํ ฐานํ ยํ **กฏิฏฺฐิโน,** ตํ **อคฺคจฺฉินฺนมหาปุนฺนาคผล**สทิสํฯ

กุมฺภกาเรน นิปฺผาทิตํ อุทฺธนํ **กุมฺภการิกอุทฺธนํฯ สีสกปฏฺฏเวฐกํ** เวเฐตฺวา ฐปิตํ สีสมยํ ปฏฺฏกํฯ เยน สุตฺตํ กนฺตนฺติ, ตสฺมิํ ตกฺกมฺหิ วิชฺฌิตฺวา ฐปิตโคฬกา วฏฺฏนา นาม, วฏฺฏนานํ อาวฬิ **วฏฺฏนาวฬิ**ฯ

มณฺฑลากาเรน ฉินฺนวํสกฬีรขณฺฑานิ **วํสกฬีรจกฺกลกานิฯ อวเลขนสตฺถกํ** อุจฺฉุตจาวเลขนสตฺถกํฯ

๑๙๒. **วกฺกภาเคน ปริจฺฉินฺน**นฺติ วกฺกปริยเนฺตน ภาเคน ปริจฺฉินฺนํฯ อิโต ปเรสุปิ เอวรูเปสุ เอเสว นโยฯ

๑๙๓. **ยํ นิสฺสายา**ติ ยํ โลหิตํ นิสฺสาย, นิสฺสยนิสฺสโยปิ ‘‘นิสฺสโย’’เตฺวว วุจฺจติฯ ภวติ หิ การณการเณปิ การณโวหาโร ยถา ‘‘โจเรหิ คาโม ทโฑฺฒ’’ติฯ อถ วา ยสฺมิํ รูปกลาเป หทยวตฺถุ , ตมฺปิ โลหิตคติกเมว หุตฺวา ติฏฺฐตีติ ‘‘ยํ นิสฺสายา’’ติ วุตฺตํฯ

๑๙๔. **ปณฺฑุกธาตุก**นฺติ ปณฺฑุสภาวํฯ

๑๙๕. **ปริโยนหนมํส**นฺติ ปฏิจฺฉาทกมํสํฯ

๑๙๖. **อุทรชิวฺหามํส**นฺติ ชิวฺหาสณฺฐานํ อุทรสฺส มตฺถกปเทสฺส ติฏฺฐนกมํสํฯ ‘‘นีล’’นฺติ วตฺวา นีลํ นาม พหุธาตุกนฺติ อาห **‘‘นิคฺคุณฺฑิปุปฺผวณฺณ’’**นฺติฯ

๑๙๗. **ปปฺผาสมํส**นฺติ ยถาฐาเน เอว ลมฺพิตฺวา โถกํ ปริวตฺตกมํสํฯ **นิรส**นฺติ นิหีนรสํฯ **นิโรช**นฺติ นิปฺปภํ, โอชารหิตํ วาฯ

๑๙๘. **โอภคฺคา**ติ อวภุชิตฺวา ฐิตาฯ **สกฺขรสุธาวณฺณ**นฺติ มรุเมฺพหิ กตสุธาวณฺณํฯ ‘‘เสตสกฺขรสุธาวณฺณ’’นฺติปิ ปาโฐ, เสตสกฺขรวณฺณํ, สุธาวณฺณญฺจาติ อโตฺถฯ

๑๙๙. อนฺตสฺส อาภุชิตฺวา อาภุชิตฺวา ฐิตปฺปเทสา **อนฺตโภคฏฺฐานานิ**ฯ เตสํ พนฺธนภูตํ อนฺตคุณํ นามาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อนฺตคุณนฺติ อนฺตโภคฏฺฐาเนสุ พนฺธน’’**นฺติฯ **กุทฺทาลผรสุกมฺมาทีนิ กโรนฺตานํ อนฺตโภเค อคฟเนฺต เอกโต อาพนฺธิตฺวา,** กึ วิย? ยนฺตสุตฺตกมิว ยนฺตผลกานีติฯ กิมิว ตตฺถ ฐิตนฺติ อาห **‘‘ปาทปุญฺฉน...เป.... ฐิต’’**นฺติฯ ปุริมเญฺจตฺถ อาพนฺธนสฺส, ทุติยํ ฐานาการสฺส นิทสฺสนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๒๐๐. **อสิตํ** นาม ภุตฺตํ โอทนาทิฯ **ปีตํ** นาม ปิวนวเสน อโชฺฌหฏปานกาทิฯ **ขายิตํ** นาม สํขาทิตํ ปิฏฺฐมูลผลขชฺชาทิฯ **สายิตํ** นาม อสฺสาทิตํ อมฺพปกฺกมธุผาณิตาทิฯ

ยตฺถาติ ยสฺมึ อุทเรฯ **ย**นฺติ จ อุทรเมว ปจฺจามสติฯ ยตฺถ ปานโภชนาทีนิ ปติตฺวา ติฏฺฐตีติ สมฺพโนฺธฯ **สฺวานวมถุ** สารเมยฺยวนฺตํฯ **วิเวก**นฺติ วิภาคํฯ

๒๐๑. **เหฏฺฐานาภิปิฏฺฐิกณฺฏกมูลานํ อนฺตเร**ติ ปุริมภาควเสน นาภิยา เหฏฺฐาปเทสสฺส ปจฺฉิมภาควเสน เหฏฺฐิมปิฏฺฐิกณฺฏกานํ เวมเชฺฌฯ **เวฬุนาฬิกสทิโส** ปเทโสติ อธิปฺปาโยฯ

๒๐๒. **สโมหิต**นฺติ นิจิตํฯ

๒๐๔. ปูติภาวํ อาปนฺนํ กุกฺกุฏณฺฑํ **ปูติกุกฺกุฏณฺฑํฯ อุเทฺทโก** ปิตฺตาทีหิ วินา เกวโล อุทฺธงฺคมวาโตฯ

๒๐๕. **อาจาโม** อวสฺสาวนกญฺชิกํฯ

๒๐๖. **วกฺกหทยยกนปปฺผาเส เตมยมาน**นฺติ เอตฺถ ยกนํ เหฏฺฐาภาคปูรเณเนว เตเมติ, อิตรานิ เตสํ อุปริ โถกํ โถกํ ปคฺฆรเณนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๒๐๗. **อุตุวิกาโร** อุณฺหวลาหกาทิเหตุโกฯ วิสมจฺฉิโนฺน ภิสาทิกลาโป วิสมํ อุทกํ ปคฺฆรติ, เอวเมวํ สรีรํ เกสกูปาทิวิวเรหิ อุปริ, เหฏฺฐา, ติริยญฺจ เสทํ วิสมํ ปคฺฆรตีติ ทเสฺสตุํ **วิสมจฺฉิโนฺน**-คฺคหณํ กตํฯ

๒๐๘. **วิสมาหาร**นฺติ ตทาปวตฺตมานสรีราวตฺถาย อสปฺปายาหารํ, อติกฺกฎกอจฺจุณฺหาทิวิสภาคาหารํ วาฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฎฺฐ. ๓๕๖) ปน ‘‘วิสภาคาหาร’’เนฺตฺวว วุตฺตํ ตทา ปวตฺตมานานํ ธาตูนํ วิสภาคตฺตาฯ

๒๐๙. **‘‘นฺหานกาเล’’**ติ อิทํ อุทกสฺส อุปริ สิเนหสฺส สมฺภวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ปริพฺภมนฺตสิเนหพินฺทุวิสฎสณฺฐานา**ติ วิสฎํ หุตฺวา ปริพฺภมนฺตสิเนหพินฺทุสณฺฐานาฯ **อุตุวิสภา**

โค พหิทฺธาสมุฏฺฐาโนฯ **ธาตุวิสภาโค** อโนฺตสมุฏฺฐาโนฯ **เต ปเทสา**ติ เต หตฺถตลาทิปเทสาฯ

๒๑๐. **กิญฺจี**ติ อุณฺหาทิรสานํ อญฺญตรํ อาหารวตฺถุฯ **เนสนฺ**ติ สตฺตานํฯ **หทยํ อาคิลายตี**ติ วิสภาคาหาราทึ ปฏิจฺจ หทยปฺปเทโส วิวตฺตติฯ

๒๑๑. ทธิโน วิสฺสนฺทนอจฺฉรโส **ทธิมุตฺตํฯ คฬิตฺวา**ติ สนฺทิตฺวาฯ **ตาลุมตฺถกวิวเรน โอตริตฺวา**ติ มตฺถกวิวรโต อาคนฺตฺวา ตาลุมตฺถเกน โอตริตฺวาฯ

๒๑๒. เตลํ วิย สกฏสฺส นาภิอกฺขสีสานํ **อฏฺฐิสนฺธีนํ อพฺภญฺชนกิจฺจํ สาธยมานาฯ กฏกฏายนฺตี**ติ ''กฏ กฏา''ติ สทฺทํ กโรนฺติฯ อนฺรวทสฺสนํ เหตํฯ **ทุกฺขนฺตี**ติ ทุกฺขิตานิ สญฺชาตทุกฺขานิ โหนฺติฯ

๒๑๓. สมูลกูลมาสํ ฌาเปตฺวา ฉาริกํ อวสฺสาเวตฺวา คหิตยูโส **มาสขาโร**ฯ อุจฺฉิโฏฺฐทกคพฺภมลาทีนํ ฉฑฺฑนฏฺฐานํ **จนฺทนิกาฯ รวณฆฏํ** นาม ปกติยา สมฺมุขเมว โหติฯ ยสฺส ปน อารคฺคมตฺตมฺปิ อุทกสฺส ปวิสนมุขํ นตฺถิ, ตํ ทเสฺสตุํ **''อมุเข รวณฆเฏ''**ติ วุตฺตํฯ **อายูหนนฺ**ติ สมีหนํฯ

๒๑๔. **เอวญฺหี**ติอาทิ ยถาวุตฺตาย อุคฺคหโกสลฺลปฏิปตฺติยา นิคมนํฯ อิทานิ ยถาวุตฺตํ มนสิการโกสลฺลปฏิปตฺติมฺปิ นิคมนวเสน คเหตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสตุํ **''อนุปุพฺพโต''**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ปณฺณตฺติสมติกฺกมาวสาเน**ติ เกสาทิปณฺณตฺติสมติกฺกมวเสน ปวตฺตาย ภาวนาย อวสาเนฯ **อปุพฺพาปริยมิวา**ติ เอกชฺฌมิวฯ **เกสาติ อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เอวมาทินา อิมินา ปกาเรน วาติ อโตฺถฯ **เต ธมฺมา**ติ วณฺณาทิวเสน ววตฺถาปิตา ปฏิกฺกูลาการโต อุปฏฺฐิตา โกฏฺฐาสธมฺมาฯ

พหิทฺธาปีติ สสนฺตานโต พหิปิ, ปรสนฺตานกาเยปีติ อโตฺถฯ **มนสิการํ อุปสํหรตี**ติ ยถาวุตฺตํ ปฏิกฺกูลมนสิการํ อุปเนติฯ ยถา อิทํ, ตถา เอตนฺติฯ **เอวํ สพฺพโกฏฺฐาเสสุ ปากฏีภูเตสู**ติ ยถา อตฺตโน กาเย, เอวํ ปเรสมฺปิ กาเย สเพฺพสุ เกสาทิโกฏฺฐาเสสุ ปฏิกฺกูลวเสน วิภูตภาเวน อุปฏฺฐิเตสูติ อโตฺถฯ อยเมตฺถ กสิเณสุ วฑฺฒนสทิโส โยคิโน ภาวนาวิเสโส ทสฺสิโตฯ

อนุปุพฺพมุญฺจนาทีติ **อาทิ**-สเทฺทน สุตฺตนฺตนเยน วิภาวิตํ วีริยสมตาโยชนํ สงฺคณฺหาติฯ **ปุนปฺปุนํ มนสิ กโรโต**ติ วุตฺตนเยน อตฺตโน กาเย เกสาทิเก ''ปฏิกฺกูลา ปฏิกฺกูลา''ติ อภิณฺหโส มนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺส ยทา สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ลทฺธสมถานิ วิสทานิ ปวตฺตนฺติ, ตทา อสฺสทฺธิยาทีนํ ทูรีภาเวน สาติสยํ พลปฺปเตฺตหิ สตฺตหิ สทฺธเมฺมหิ ลทฺธูปตฺถมฺภานิ วิตกฺกาทีนิ ฌานงฺคานิ ปฏุตรานิ หุตฺวา ปาตุภวนฺติฯ เตสํ อุชุวิปจฺจนีกตาย นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ สทฺธึ ตเทกเฏฺฐหิ ปาปธเมฺมหิฯ อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาธิยติ, โส ตํเยว นิมิตฺตํ อาเสวโนฺต ภาเวโนฺต พหุลีกโรโนฺต อปฺปนํ ปาปุณาติฯ เตน วุตฺตํ **''อนุกฺกเมน อปฺปนา อุปฺปชฺชตี''**ติฯ **สพฺพาการโต**ติ วณฺณาทิวเสน ปญฺจธาปิฯ **สา**ติ อปฺปนาฯ

ยทิ ปเนตํ กมฺมฏฺฐานํ อวิญฺญาณกาสุภกมฺมฏฺฐานานิ วิย ปฐมชฺฌานวเสน สิชฺฌติ, อถ กสฺมา ''กายคตาสตี''ติ วุตฺตนฺติ อาห **''เอวํ ปฐมชฺฌานวเสนา''**ติอาทิฯ นานาวณฺณสณฺ

ฐานาทีสุ ทวตฺตึสาย โกฏฺฐาเสสุ ปวตฺตมานาย สติยา กิจฺจเมตฺถ สาติสยนฺติ อาห **“สติพเลน อิชฺฌนโต”**ติฯ

ปนฺตเสนาสเนสุ, อธิกุสเลสุ จ อรตึ, กามคุเณสุ จ รตึ สหติ อภิภวตีติ **อรติรติสโห** สรีรสภาวจินฺตเนน อนภิรติยา ปหีนตฺตาฯ ตถา โกฏฺฐาสภาวนาย อตฺตสิเนหสฺส ปริกฺขีณตฺตา ***ภยเภรวํ สหติ,*** สีตาทีนญฺจ **อธิวาสกชาติโก** โหติฯ อตฺตสิเนหวเสน หิ ปุริสสฺส ภยเภรวํ โหติ, ทุกฺขสฺส จ อนธิวาสนํฯ อิมํ ปน โกฏฺฐาสภาวนมนุยุตฺตสฺส น เกวลํ ปฐมชฺฌานมตฺตเมว, อุตฺตริปิ ปฏิเวโธ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **“เกสาทีน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อานาปานสฺสติกถาวณฺณนา

๒๑๕. ยํ ตํ เอวํ ปสํสิตฺวา อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ นิทฺทิฏฺฐนฺติ สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ ยสฺมา **“กถํ ภาวิโต”**ติอาทิกาย ปุจฺฉาปาฬิยา อเตฺถ วิภาวิเต โถมนาปาฬิยาปิ อโตฺถ วิภาวิโต เยว โหติ เภทาภาวโต, ตสฺมา ตํ ลงฺฆิตฺวา **“กถํ ภาวิโต จา”**ติอาทินา อารภติฯ ตตฺถ หิ อิโต ปสํสาภาโว ‘‘อยมฺปิ โข’’ติ วจนญฺจ วิเสโสฯ เตสุ ปสํสาภาวํ ทเสฺสตุํ **“เอวํ ปสํสิตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ ปสํสา จ ตตฺถ อภิรุจิชนเนน อุสฺสาหนตฺถาฯ ตญฺหิ สุตฺวา ภิกฺขู ‘‘ภควา อิมํ สมาธึ อเนเกหิ อากาเรหิ ปสํสติ, สโนฺต กิรายํ สมาธิ ปณีโต จ อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร ปาปธเมฺม จ ฐานโส อนฺตรธาเปตี’’ติ สญฺชาตาภิรุจโย อุสฺสาหชาตา สกฺกจฺจํ อนุยุญฺชิตพฺพํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ มญฺญนฺติฯ ‘‘อยมฺปิ โข’’ติ ปทสฺส เย อิเม มยา นิพฺพานมหาสรสฺส โอตรณติตฺถภูตา กสิณชฺฌานอสุภชฺฌานาทโย เทสิตา, น เกวลํ เต เอว, อยมฺปิ โขติ ภควา อตฺตโน ปจฺจกฺขภูตํ สมาธึ เทสนานุภาเวน เตสมฺปิ ภิกฺขูนํ อาสนฺนํ, ปจฺจกฺขญฺจ กโรโนฺต สมฺปิณฺฑนวเสน เอวมาหาติ สมฺพนฺธมุเขน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

โสฬสวตฺถุกนฺติ จตูสุ อนุปสฺสนาสุ จตุนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน โสฬสฏฺฐานํฯ **สพฺพาการปริปูโร**ติ กมฺมฏฺฐานปาฬิยา ปทโตฺถ ปิณฺฑโตฺถ อุปมา โจทนา ปริหาโร ปโยชนนฺติ เอวมาทีหิ สเพฺพหิ อากาเรหิ ปริปุโณฺณฯ **นิเทฺทโส**ติ กมฺมฏฺฐานสฺส นิเสฺสสโต วิตฺถาโรฯ

๒๑๖. **กถ**นฺติ อิทํ ปุจฺฉนาการวิภาวนปทํฯ ปุจฺฉา เจตฺถ กเถตุกมฺยตาวเสน อญฺญาสํ อสมฺภวโตฯ สา จ อุปริ เทสนํ อารุฬฺหานํ สเพฺพสํ ปการวิเสสานํ อามสนวเสนาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“กถนฺติ…เป…. กมฺยตาปุจฺฉา”**ติ อาหฯ **กถํ พหุลีกโต**ติ เอตฺถาปิ ‘‘อานาปานสฺสติสมาธี’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ตตฺถ **กถ**นฺติ อานาปานสฺสติสมาธิพหุลีการํ นานปฺปการโต วิตฺถาเรตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **พหุลีกโต อานาปานสฺสติสมาธี**ติ ตถาปุฏฺฐธมฺมนิทสฺสนนฺติ อิมมตฺถํ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา อติทิสติฯ ตถา สนฺตภาวาทโยปิ ตสฺส เยหิ ภาวนาพหุลีกาเรหิ สิทฺธา, ตคฺคหเณเนว คหิตา โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **“กถํ พหุลีกโต…เป…. วูปสเมตีติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย”**ติ วุตฺตํฯ

‘‘ปุน จ ปรํ, อุทายิ, อกฺขาตา มยา สาวกานํ ปฏิปทา, ยถาปฏิปนฺนา เม สาวกา จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๔๗) อุปฺปาทนวฑฺฒนเฏฺฐน ภาวนา วุจฺจตีติ ตทุภยวเสน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“*ภาวิโตติ อุปฺปาทิโต วฑฺฒิโต วา*”**ติ อาหฯ ตตฺถ ภาวํ วิชฺชมานตํ อิโต คโตติ ***ภาวิโต,*** อุปฺปาทิโต ปฏิลทฺธมโตฺตติ อโตฺถฯ **อุปฺปโนฺน** ปน ลทฺธาเสวโน, ***ภาวิโต*** ปคุณภาวํ อาปาทิโต, วฑฺฒิโตติ อโตฺถ ฯ **อานาปานปริคฺคาหิกายา**ติ ทีฆรสฺสาทิวิเสเสหิ สทฺธึ อสฺสาสปสฺสาเส ปริจฺฉิชฺชคาหิกาย, เต อารพฺภ ปวตฺตาย, สติยํ ปจฺจยภูตายนฺติ อโตฺถฯ ปุริมสฺมิญฺหิ อเตฺถ สมาธิสฺส สติยา สหชาตาทิปจฺจยภาโว วุโตฺต สมฺปยุตฺตวจน

โต, ทุติยสฺมึ ปน อุปนิสฺสยภาโวปิฯ อุปจารชฺฌานสหคตา หิ สติ อปฺปนาสมาธิสฺส อุปนิสฺสโย โหตีติฯ **พหุลีกโต**ติ พหุลํ ปวตฺติโต, เตน อาวชฺชนาทิวสีภาวปฺปตฺติมาหฯ โย หิ วสีภาวํ อาปาทิโต, โส อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตพฺพโต ปุนปฺปุนํ ปวตฺตียติฯ เตน วุตฺตํ **"ปุนปฺปุนํ กโต"**ติฯ ยถา ''อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ''ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๒๔๑), ''วิวิเจฺจว กาเมหี''ติ (ที. นิ. ๑.๒๒๖; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓) จ เอวมาทีสุ ปฐมปเท วุโตฺต เอว-สโทฺท ทุติยาทีสุปิ วุโตฺต เอว โหติ, เอวมิธาปีติ อาห **"อุภยตฺถ เอวสเทฺทน นิยโม เวทิตโพฺพ"**ติฯ อุภยปทนิยเมน ลทฺธคุณํ ทเสฺสตุํ **"อยญฺหี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อสุภกมฺมฏฺฐานนฺติ อสุภารมฺมณฌานมาหฯ ตํ หิ อสุเภสุ โยคกมฺมภาวโต, โยคิโน สุขวิเสสานํ การณภาวโต จ ''อสุภกมฺมฏฺฐาน''นฺติ วุจฺจติฯ **"เกวล"**นฺติ อิมินา อารมฺมณํ นิวเตฺตติฯ **ปฏิเวธวเสนา**ติ ฌานปฏิเวธวเสนฯ ฌานญฺหิ ภาวนาวิเสเสน อิชฺฌนฺตํ อตฺตโน วิสยํ ปฏิวิชฺฌนฺตเมว ปวตฺตติ, ยถาสภาวโต ปฏิวิชฺฌียติ จาติ ''ปฏิเวโธ''ติ วุจฺจติฯ **โอฬาริการมฺมณตฺตา**ติ พีภจฺฉารมฺมณตฺตาฯ **ปฏิกฺกูลารมฺมณตฺตา**ติ ชิคุจฺฉิตพฺพารมฺมณตฺตาฯ **ปริยาเยนา**ติ การเณน, เลสนฺตเรน วาฯ **อารมฺมณสนฺตตายา**ติ อนุกฺกเมน วิเจตพฺพตํ ปตฺตํ อารมฺมณสฺส ปรมสุขุมตํ สนฺธายาหฯ สเนฺต หิ สนฺนิสิเนฺน อารมฺมเณ ปวตฺตมาโน ธโมฺม สยมฺปิ สนฺนิสิโนฺนว โหติฯ เตนาห **"สโนฺต วูปสโนฺต นิพฺพุโต"**ติ, นิพฺพุตสพฺพปริฬาโหติ อโตฺถฯ อารมฺมณสนฺตตาย ตทารมฺมณธมฺมานํ สนฺตตา โลกุตฺตรธมฺมารมฺมณาหิ ปจฺจเวกฺขณาหิ ทีเปตพฺพาฯ

นาสฺส สนฺตปณีตภาวาวหํ กิญฺจิ เสจนนฺติ **อเสจนโก**ฯ อเสจนกตฺตา **อนาสิตฺตโก**ฯ อนาสิตฺตกตฺตา เอว **อโพฺพกิโณฺณ** อสมฺมิโสฺส ปริกมฺมาทินาฯ ตโต เอว **ปาฏิเยโกฺก** วิสุํเยเวโกฯ **อาเวณิโก** อสาธารโณฯ สพฺพเมตํ สรสโต เอว สนฺตภาวํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **ปริกมฺมํ** วา สนฺตภาวนิมิตฺตํ, **ปริกมฺม**นฺติ จ กสิณกรณาทีนิ นิมิตฺตุปฺปาทปริโยสานํ, ตาทิสํ อิธ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ตทา หิ กมฺมฏฺฐานํ นิรสฺสาทตฺตา อสนฺตมปฺปณีตํ สิยาฯ **อุปจาเรน** วา นตฺถิ เอตฺถ สนฺตตาติ โยชนาฯ ยถา อุปจารกฺขเณ นีวรณวิคเมน, องฺคปาตุภาเวน จ ปเรสํ สนฺตตา โหติ, น เอวมิมสฺสฯ อยํ ปน อาทิสมนฺนา…เป.… ปณีโต จาติ โยชนาฯ **เกจี**ติ อุตฺตรวิหารวาสิเก สนฺธายาหฯ **อนาสิตฺตโก**ติ อุปเสจเนน น อาสิตฺตโกฯ เตนาห **"โอชวโนฺต"**ติ, โอชวนฺตสทิโสติ อโตฺถฯ **มธุโร**ติ อิโฏฺฐ, เจตสิกสุขปฏิลาภสํวตฺตนํ ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน, อุเปกฺขาย วา สนฺตภาเวน สุขคติกตฺตา สเพฺพสมฺปิ วเสน เวทิตพฺพํฯ ฌานสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐสรีรตาวเสน ปน กายิกสุขปฏิลาภสํวตฺตนํ ทฏฺฐพฺพํ, ตญฺจ โข ฌานโต วุฏฺฐิตกาเลฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข **"อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ"**ติ อิทํ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อวิกฺขมฺภิเต**ติ ฌาเนน สกสนฺตานโต อนีหเฏ อปฺปหีเนฯ **อโกสลฺลสมฺภูเต**ติ อโกสลฺลํ วุจฺจติ อวิชฺชา, ตโต สมฺภูเตฯ อวิชฺชาปุพฺพงฺคมา หิ สเพฺพ ปาปธมฺมาฯ **ขเณเนวา**ติ อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณเนวฯ **อนฺตรธาเปตี**ติ เอตฺถ อนฺตรธาปนํ วินาสนํ, ตํ ปน ฌานกตฺตุกสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตา ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ โหตีติ อาห **"วิกฺขเมฺภตี"**ติฯ **วูปสเมตี**ติ วิเสเสน อุปสเมติฯ วิเสเสน อุปสมนํ ปน สมฺมเทว อุปสมนํ โหตีติ อาห **"สุฏฺฐุ อุปสเมตี"**ติฯ

นนุ จ อโญฺญปิ สมาธิ อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณเนว ปฏิปกฺขธเมฺม อนฺตรธาเปติ วูปสเมติ, อถ กสฺมา อยเมว สมาธิ เอวํ วิเสเสตฺวา วุโตฺตติ? ปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย นานาวิตกฺกวูปสมสพฺภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''อานาปานสฺสติ ภาเวตพฺพา วิตกฺกุปเจฺฉทายา''ติ (อ. นิ. ๙.๑; อุทา. ๓๑)ฯ อปิจ ติกฺขปญฺญสฺส ญาณุตฺตรเสฺสตํ กมฺมฏฺฐานํ, ญาณุตฺตรสฺส จ กิเลสปฺปหานํ อิตเรหิ สาติสยํ, ยถา สทฺธาธิมุเตฺตหิ ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสฯ ตสฺมา อิมํ วิเสสํ สนฺธาย **"ฐานโส อนฺตรธา

เปติ วูปสเมตี''ติ วุตฺตํฯ อถ วา นิมิตฺตปาตุภาเว สติ ขเณเนว องฺคปาตุภาวสพฺภาวโต อย เมว สมาธิ ''ฐานโส อนฺตรธาเปติ วูปสเมตี''ติ วุตฺโตฯ ยถา ตํ มหโต อกาลเมฆสฺส อุฏฺฐิตสฺส ธารานิปาเต ขเณเนว ปถวิยํ รโชชลฺลสฺส วูปสโมฯ เตนาห – ''เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหา อกาลเมโฆ อุฏฺฐิโต''ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๙๘๕; ปารา. ๑๖๕)ฯ สาสนิกสฺส ฌานภาวนา เยภุยฺเยน นิพฺเพธภาคิยาว โหตีติ อาห **''นิพฺเพธภาคิยตฺตา''**ติฯ พุทฺธานํ ปน เอกํเสน นิ เพฺพธภาคิยาว โหติฯ อิมเมว หิ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา สเพฺพปิ สมฺมาสมฺพุทฺธา สมฺมาสโมฺพธึ อธิคจฺฉนฺติฯ อริยมคฺคสฺส ปาทกภูโต อยํ สมาธิ อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อริยมคฺคภาวํ อุปคโต วิย โหตีติ อาห **''อนุปุเพฺพน อริยมคฺควุทฺธิปฺปโตฺต''**ติฯ

อยํ ปนโตฺถ วิราคนิโรธปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนานํ วเสน สมฺมเทว ยุชฺชติฯ เหฏฺฐา ปปญฺจวเสน วุตฺตมตฺถํ สุขคฺคหณตฺถํ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสโนฺต **''อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ''**ติ อาห, ปิณฺฑโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ

๒๑๗. **ตมตฺถ**นฺติ ตํ ''กถํ ภาวิโต''ติอาทินา ปุจฺฉาวเสน สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํฯ ''อิธ ต ถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๙๐; ม. นิ. ๑.๒๙๑; อ. นิ. ๓.๖๑) อิธ-สโทฺท โลกํ อุปาทาย วุโตฺต, ''อิเธว ติฏฺฐมานสฺสา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๖๙) โอกาสํ, ''อิธาหํ, ภิกฺขเว, ภุตฺตาวี อสฺสํ ปวาริโต''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐) ปทปูรณมตฺตํ, ''อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยา ปุณาตี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๗๓) ปน สาสนํ, ''อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู''ติ อิธาปิ สาสนเมวาติ ทเสฺส โนฺต ''ภิกฺขเว, อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขู''ติ วตฺวา ตมตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **''อยญฺหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพปฺปการอานาปานสฺสติสมาธินิพฺพตฺตกสฺสา**ติ สพฺพปฺปการคฺคหณํ โสฬส ปกาเร สนฺธายฯ เต หิ อิมสฺมึเยว สาสเนฯ พาหิรกา หิ ชานนฺตา อาทิโต จตุปฺปการ เมว ชานนฺติฯ เตนาห **''อญฺญสาสนสฺส ตถาภาวปฏิเสธโน''**ติ, ยถาวุตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส นิสฺสยภาวปฏิเสธโนติ อโตฺถฯ เอเตน **''อิธ ภิกฺขเว''**ติ อิทํ อโนฺตคเธวสทฺทนฺติ ทเสฺสติฯ สนฺติ หิ เอกปทานิปิ สาวธารณานิ ยถา ''วายุภโกฺข''ติฯ เตเนวาห **''อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ''**ติอาทิฯ ปริปุณฺณสมณกรณธโมฺม หิ โส, โย สพฺพปฺปการอานาปานสฺสติสมาธิ นิพฺพตฺตโกฯ **ปรปฺปวาทา**ติ ปเรสํ อญฺญติตฺถิยานํ นานปฺปการา วาทา ติตฺถายตนานิฯ

อรญฺญาทิกเสฺสว ภาวนานุรูปเสนาสนตํ ทเสฺสตุํ **''อิมสฺส หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทุทฺทโม ทมถํ อนุปคโต โคโณ **กูฏโคโณ**ฯ ยถา ถเนหิ สพฺพโส ขีรํ น ปคฺฆรติ, เอวํ โทหปฏิพนฺธินี **กูฏเธนุ**ฯ รูปสทฺทาทิเก ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนโก อสฺสาโท **รูปารมฺมณาทิรโสฯ ปุเพฺพ อา จิณฺณารมฺมณ**นฺติ ปพฺพชฺชโต ปุเพฺพ, อนาทิมติ วา สํสาเร ปริจิตารมฺมณํฯ

นิพเนฺธยฺยาติ พเนฺธยฺยฯ **สติยา**ติ สมฺมเทว กมฺมฏฺฐานสลฺลกฺขณสมฺปวตฺตาย สติยาฯ **อารมฺมเณ**ติ กมฺมฏฺฐานารมฺมเณฯ **ทฬฺหนฺ**ติ ถิรํ, ยถา สโตการิสฺส อุปจารปฺปนาเภโท สมาธิ อิชฺฌติ, ตถา ถามคตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

วิเสสาธิคมทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารปทฏฺฐานนฺติ สเพฺพสํ พุทฺธานํ, เอกจฺจานํ ปเจฺจก พุทฺธานํ, พุทฺธสาวกานญฺจ วิเสสาธิคมสฺส เจว อญฺญกมฺมฏฺฐาเนน อธิคตวิเสสานํ ทิฏฺฐธมฺม สุขวิหารสฺส จ ปทฏฺฐานภูตํฯ

วตฺถุวิชฺชาจริโย วิย ภควา โยคีนํ อนุรูปนิวาสฏฺฐานุปทิสนโตฯ

ภิกฺขุ ทีปิสทิโส อรเญฺญ เอกิโก วิหริตฺวา ปฏิปกฺขนิมฺมถเนน อิจฺฉิตตฺถสาธนโตฯ **ผลมุตฺตม**นฺติ สามญฺญผลมาหฯ **ปรกฺกมชวโยคฺคภูมิ**นฺติ ภาวนุสฺสาหชวสฺส โยคฺคกรณภูมิภูตํฯ

๒๑๘. เอวํ วุตฺตลกฺขเณสูติ อภิธมฺมปริยาเยน (วิภ. ๕๓๐), **สุตฺตนฺตปริยาเยน** จ วุตฺตลกฺขเณสุฯ **รุกฺขสมีป**นฺติ ‘‘ยาวตา มชฺฌนฺหิเก กาเล สมนฺตา ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ ปตนฺติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูลนฺติ วุจฺจตี’’ติ เอวํ วุตฺตํ รุกฺขสฺส สมีปฏฺฐานํฯ **อวเสสสตฺตวิธเสนาสน**นฺติ ปพฺพตํ กนฺทรํ คิริคุหํ สุสานํ วนปตฺถํ อโพฺภกาสํ ปลาลปุญฺชนฺติ เอวํ วุตฺตํฯ

อุตุตฺตยานุกูลํ ธาตุจริยานุกูลนฺติ คิมฺหาทิอุตุตฺตยสฺส, เสมฺหาทิธาตุตฺตยสฺส, โมหาทิจริยตฺตยสฺส จ อนุกูลํฯ ตถา หิ คิมฺหกาเล จ อรญฺญํ อนุกูลํ, เหมเนฺต รุกฺขมูลํ, วสฺสกาเล สุญฺญาคารํ, เสมฺหธาตุกสฺส เสมฺหปกติกสฺส อรญฺญํ, ปิตฺตธาตุกสฺส รุกฺขมูลํ , วาตธาตุกสฺส สุญฺญาคารํ อนุกูลํ, โมหจริตสฺส อรญฺญํ, โทสจริตสฺส รุกฺขมูลํ, ราคจริตสฺส สุญฺญาคารํ อนุกูลํฯ **อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิก**นฺติ อสโงฺกจาวิเกฺขปปกฺขิกํฯ สยนญฺหิ โกสชฺชปกฺขิกํ, ฐานจงฺกมนานิ อุทฺธจฺจปกฺขิกานิ, น เอวํ นิสชฺชาฯ ตโต เอวสฺส สนฺตตาฯ **นิสชฺชาย ทฬฺหภาวํ** ปลฺลงฺกาภุชเนน, **อสฺสาสปสฺสาสานํ ปวตฺตนสุขตํ** อุปริมกายสฺส อุชุกฏฺฐปเนน, **อารมฺมณปริคฺคหูปายํ** ปริมุขํ สติยา ฐปเนน **ทเสฺสโนฺตฯ อูรุพทฺธาสน**นฺติ อูรูนมโธพนฺธนวเสน นิสชฺชาฯ เหฏฺฐิมกายสฺส อนุชุกํ ฐปนํ นิสชฺชา-วจเนเนว โพธิตนฺติ **‘‘อุชุํ กาย’’**นฺติ เอตฺถ **กาย**-สโทฺท อุปริมกายวิสโยติ อาห **‘‘อุปริมสรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา’’**ติฯ ตํ ปน อุชุกฏฺฐปนํ สรูปโต, ปโยชนโต จ ทเสฺสตุํ **‘‘อฏฺฐารสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น ปณมนฺตีติ** น โอนมนฺติฯ **น ปริปตตีติ** น วิคจฺฉติ วีถึ น วิลงฺฆติ, ตโต เอว ปุเพฺพนาปรํ วิเสสุปฺปตฺติยา **วุทฺธึ ผาตึ อุปคจฺฉติ**ฯ อิธ **ปริ**-สโทฺท **อภิ**-สเทฺทน สมานโตฺถติ อาห **‘‘กมฺมฏฺฐานาภิมุข’’**นฺติ, พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรตฺวา กมฺมฏฺฐานํเยว ปุรกฺขิตฺวาติ อโตฺถฯ **ปรีติ ปริคฺคหโฏฺฐ** ‘‘ปริณายิกา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖) วิยฯ **นิยฺยานโฏฺฐ** ปฏิปกฺขโต นิคฺคมนโฏฺฐฯ ตสฺมา **ปริคฺคหิตนิยฺยาน**นฺติ สพฺพถาคหิตาสโมฺมสํ ปริจฺจตฺตสโมฺมสํ สตึ กตฺวา, ปรมํ สติเนปกฺกํ อุปฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ

๒๑๙. สโตวาติ สติยา สมนฺนาคโต เอว สรโนฺต เอว **อสฺสสติ** นาสฺส กาจิ สติวิรหิตา อสฺสาสปฺปวตฺติ โหตีติ อโตฺถฯ **สโต ปสฺสสตี**ติ เอตฺถาปิ สโตว ปสฺสสตีติ เอว-สโทฺท อาเนตฺวา วตฺตโพฺพฯ **สโตการี**ติ สโต เอว หุตฺวา, สติยา เอว วา กาตพฺพสฺส กตฺตา, กรณสีโล วาฯ ยทิ ‘‘สโตว อสฺสสติ สโต ปสฺสสตี’’ติ เอตสฺส **วิภเงฺค** (ม. นิ. ๓.๑๔๘; สํ. นิ. ๕.๙๘๖; ปารา. ๑๖๕) วุตฺตํ, อถ กสฺมา ‘‘อสฺสสติ ปสฺสสติ’’เจฺจว อวตฺวา ‘‘สโตการี’’ติ วุตฺตํ? เอกรสํ เทสนํ กาตุกามตายฯ ปฐมจตุเกฺก ปทฺทฺวยเมว หิ วตฺตมานกาลวเสน อาคตํ, อิตรานิ อนาคตกาลวเสนฯ ตสฺมา เอกรสํ เทสนํ กาตุกามตาย **สพฺพตฺถ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๕ อาทโย) ‘‘สโตการิ’’เจฺจว วุตฺตํฯ

ทีฆํ อสฺสาสวเสนาติ ทีฆอสฺสาสวเสน วิภตฺติอโลปํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ **ทีฆ**นฺติ วา ภควตา วุตฺตอสฺสาสวเสนฯ **จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิเกฺขป**นฺติ วิเกฺขปสฺส ปฏิปกฺขภาวโต ‘‘อวิเกฺขโป’’ติ ลทฺธนามจิตฺตสฺส เอกคฺคภาวํ ปชานโตฯ **สติ อุปฏฺฐิตา โหตี**ติ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐิตา โหติฯ **ตาย สติยา เตน ญาเณนา**ติ ยถาวุตฺตาย สติยา, ยถาวุเตฺตน จ ญาเณนฯ อิทํ วุตฺต โหติ – ทีฆํ อสฺสาสํ อารมฺมณภูตํ อวิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส, อสโมฺมหโต วา ปชานนฺตสฺส ตตฺถ สติ อุปฏฺฐิตา เอว โหติ, ตํ สมฺปชานนฺตสฺส อารมฺมณกรณวเสน, อสโมฺมหวเสน วา

สมฺปชญฺญํ, ตทธีนสติสมฺปชญฺญเน ตํสมงฺคี โยคาวจโร สโตการี นาม โหตีติฯ **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสนา**ติ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี หุตฺวา อสฺสสนสฺส วเสนฯ ‘‘ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสีอสฺสาสวเสนา’’ติ วา ปาโฐฯ ตสฺส ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสิโน อสฺสาสา ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสีอสฺสาสา, เตสํ วเสนาติ อโตฺถฯ วินยนเยน อโนฺต อุฏฺฐิตสสนํ **อสฺสาโส,** พหิ อุฏฺฐิตสสนํ **ปสฺสาโส**ฯ สุตฺตนฺตนเยน ปน พหิ อุฏฺฐหิตฺวาปิ อโนฺต สสนโต **อสฺสาโส,** อโนฺต อุฏฺฐหิตฺวาปิ พหิ สสนโต **ปสฺสาโส**ฯ อยเมว จ นโย –

> ‘‘อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตํ วิเกฺขปคเตน จิเตฺตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จา’’ติ, ‘‘ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธา วิเกฺขปคเตน จิเตฺตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๗) –

อิมาย **ปาฬิยา** สเมติฯ

ปฐมํ อพฺภนฺตรวาโต พหิ นิกฺขมติ, ตสฺมา ปวตฺติกฺกเมน อสฺสาโส ปฐมํ วุโตฺตติ วทนฺติฯ **ตาลุํ อาหจฺจ นิพฺพายตี**ติ ตาลุํ อาหจฺจ นิรุชฺฌติฯ เตน กิร สมฺปติชาโต พาลทารโก ขิปิตํ กโรติฯ **เอวํ ตาวา**ติอาทิ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส นิคมนํฯ เกจิ ‘‘เอวํ ตาวาติ อเนน ปวตฺติกฺกเมน อสฺสาโส พหินิกฺขมนวาโตติ คเหตพฺพนฺติ อธิปฺปาโย’’ติ วทนฺติฯ

อทฺธานวเสนาติ กาลทฺธานวเสนฯ อยํ หิ **อทฺธาน**-สโทฺท กาลสฺส, เทสสฺส จ วาจโกฯ ตตฺถ เทสทฺธานํ อุทาหรณภาเวน ทเสฺสตฺวา กาลทฺธานวเสน อสฺสาสปสฺสาสานํ ทีฆรสฺสตํ วิภาเวตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โอกาสทฺธาน**นฺติ โอกาสภูตํ อทฺธานํฯ **ผริตฺวา**ติ พฺยาเปตฺวาฯ **จุณฺณวิจุณฺณาปิ** อเนกกลาปภาเวนฯ **ทีฆํ อทฺธาน**นฺติ ทีฆํ ปเทสํฯ **ตสฺมา**ติ สณิกํ ปวตฺติยา ทีฆสนฺตานตาย ‘‘ทีฆา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เอตฺถ จ หตฺถิอาทิสรีเร, สุนขาทิสรีเร จ อสฺสาสปสฺสาสานํ เทสทฺธานวิสิเฏฺฐน กาลทฺธานวเสเนว ทีฆรสฺสตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘สณิกํ ปูเรตฺวา สณิกเมว นิกฺขมนฺติ’’, ‘‘สีฆํ ปูเรตฺวา สีฆเมว นิกฺขมนฺตี’’ติ จ วจนโตฯ **มนุเสฺสสู**ติ สมานปฺปมาเณสุปิ มนุสฺสสรีเรสุฯ **ทีฆํ อสฺสสนฺตี**ติ ทีฆํ อสฺสาสปฺปพนฺธํ ปวเตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **ปสฺสสนฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สุนขสสาทโย วิย รสฺสํ อสฺสสนฺติ จ ปสฺสสนฺติ จาติ โยชนาฯ อิทํ ปน ทีฆํ, รสฺสญฺจ อสฺสสนํ, ปสฺสสนญฺจ เตสํ สตฺตานํ สรีรสภาโวติ ทฎฺฐพฺพํฯ **เตส**นฺติ สตฺตานํฯ **เต**ติ อสฺสาสปสฺสาสาฯ **อิตฺตรมทฺธาน**นฺติ อปฺปกํ กาลํฯ

นวหากาเรหีติ ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส ปุเพฺพนาปรํ อลทฺธวิเสสสฺส เกวลํ อทฺธานวเสน อาทิโต วุตฺตา ตโย อาการา, เต จ โข เอกโจฺจ อสฺสาสํ สุฎฺฐุ สลฺลเกฺขติ, เอกโจฺจ ปสฺสาสํ, เอกโจฺจ ตทุภยนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ วเสนฯ เกจิ ปน ‘‘อสฺสสติปิ ปสฺสสติปีติ เอกชฺฌํ วจนํ ภาวนาย นิรนฺตรํ ปวตฺติทสฺสนตฺถ’’นฺติ วทนฺติฯ ฉนฺทวเสน ปุเพฺพ วิย ตโย, ตถา ปาโมชฺชวเสนาติ อิเมหิ นวหากาเรหิฯ

กามํ เจตฺถ เอกสฺส ปุคฺคลสฺส ตโย เอว อาการา ลพฺภนฺติ, ตนฺติวเสน ปน สเพฺพสํ ปาฬิํ อารุฬฺหตฺตา, เตสํ วเสน ปริกมฺมสฺส กาตพฺพตฺตา จ **‘‘ตตฺรายํ ภิกฺขุ นวหากาเรหี’’**ติ วุตฺตํฯ **เอวํ ปชานโต**ติ เอวํ ยถาวุเตฺตหิ อากาเรหิ อสฺสาสปสฺสาเส ปชานโต, ตตฺถ มนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺสฯ **เอเกนากาเรนา**ติ ทีฆํ อสฺสาสาทีสุ จตูสุ อากาเรสุ เอเกน อากาเรน, นวสุ ตีสุ วา เอเกนฯ ตถา หิ วกฺขติ –

‘‘ทีโฆ รโสฺส จ อสฺสาโส, ปสฺสาโสปิ จ ตาทิโส;
จตฺตาโร วณฺณา วตฺตนฺติ, นาสิกคฺเค ว ภิกฺขุโน’’ติฯ

อยํ ภาวนา อสฺสาสปสฺสาสกายานุปสฺสนาติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐาน ภาวนา สมฺปชฺชตี’’**ติฯ

อิทานิ ปาฬิวเสเนว เต นว อาการเร, ภาวนาวิธิญฺจ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กถํ ปชานาตี**ติ ปชานนวิธึ กเถตุกมฺยตาย ปุจฺฉติฯ **ทีฆํ อสฺสาส**นฺติ วุตฺตลกฺขณํ ทีฆํ อสฺสาสํฯ **อทฺธานสงฺขาเต**ติ ‘‘อทฺธาน’’นฺติ สงฺขํ คเต ทีเฆ กาเล, ทีฆํ ขณนฺติ อโตฺถฯ โกฏฺฐาสปริยาโย วา สงฺขาต-สโทฺท ‘‘เถยฺยสงฺขาต’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๙๑) วิย, ตสฺมา อทฺธานสงฺขาเตติ อทฺธานโกฏฺฐาเส, เทสภาเคติ อโตฺถฯ **ฉโนฺท อุปฺปชฺชตี**ติ ภาวนาย ปุเพฺพนาปรํ วิเสสํ อาวหนฺติยา ลทฺธสฺสาทตฺตา ตตฺถ สาติสโย กตฺตุกามตาลกฺขโณ กุสลจฺฉโนฺท อุปฺปชฺชติฯ **ฉนฺทวเสนา**ติ ตถาปวตฺตฉนฺทสฺส วเสน สวิเสสํ ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ วุทฺธึ ผาตึ คเมนฺตสฺสฯ **ตโต สุขุมตร**นฺติ ยถาวุตฺตฉนฺทปฺปวตฺติยา ปุริมโต สุขุมตรํฯ ภาวนาพเลน หิ ปฏิปฺปสฺสทฺธทรถปริฬาหตาย กายสฺส อสฺสาสปสฺสาสา สุขุมตรา หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ **ปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชตี**ติ อสฺสาสปสฺสาสานํ สุขุมตรภาเวน อารมฺมณสฺส สนฺตตรตาย, กมฺมฏฺฐานสฺส จ วีถิปฏิปนฺนตาย ภาวนาจิตฺตสหคโต ปโมโท ขุทฺทิกาทิเภทา ตรุณปีติ อุปฺปชฺชติฯ **จิตฺตํ วิวตฺตตี**ติ อนุกฺกเมน อสฺสาสปสฺสาสานํ อติวิย สุขุมตรภาวปฺปตฺติยา อนุปฏฺฐหเน วิเจตพฺพาการปฺปเตฺตหิ จิตฺตํ วินิวตฺตตีติ เกจิฯ ภาวนาพเลน ปน สุขุมตรภาวปฺปเตฺตสุ อสฺสาสปสฺสาเสสุ ตตฺถ ปฏิภาคนิมิเตฺต อุปฺปเนฺน ปกติอสฺสาสปสฺสาสโต จิตฺตํ นิวตฺตติฯ **อุเปกฺขา สณฺฐาตี**ติ ตสฺมึ ปฏิภาคนิมิเตฺต อุปจารปฺปนาเภเท สมาธิมฺหิ อุปฺปเนฺน ปุน ฌานนิพฺพตฺตนตฺถํ พฺยาปาราภาวโต อชฺฌุเปกฺขนํ โหตีติฯ สา ปนายํ อุเปกฺขา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาติ เวทิตพฺพาฯ

อิเมหิ นวหิ อากาเรหีติ อิเมหิ ยถาวุเตฺตหิ นวหิ ปกาเรหิ ปวตฺตาฯ **ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสา กาโย**ติ ทีฆาการา อสฺสาสปสฺสาสา จุณฺณวิจุณฺณาปิ สมูหเฏฺฐน กาโยฯ อสฺสาสปสฺสาเส นิสฺสาย อุปฺปนฺนนิมิตฺตเมฺปตฺถ อสฺสาสปสฺสาสสมญฺญเมว วุตฺตํฯ **อุปฏฺฐานํ สตี**ติ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ติฏฺฐตีติ สติ อุปฏฺฐานํ นามฯ **อนุปสฺสนา ญาณ**นฺติ สมถวเสน นิมิตฺตสฺส อนุปสฺสนา, วิปสฺสนาวเสน อสฺสาสปสฺสาเส, ตนฺนิสฺสยญฺจ กายํ ‘‘รูป’’นฺติ, จิตฺตํ ตํสมฺปยุตฺตธเมฺม จ ‘‘อรูป’’นฺติ ววตฺถเปตฺวา นามรูปสฺส อนุปสฺสนา จ ญาณํ, ตตฺถ ยถาภูตาวโพโธฯ **กาโย อุปฏฺฐาน**นฺติ โส กาโย อารมฺมณกรณวเสน อุปคนฺตฺวา สติ เอตฺถ ติฏฺฐตีติ อุปฏฺฐานํ นามฯ เอตฺถ จ ‘‘กาโย อุปฏฺฐาน’’นฺติ อิมินา อิตรกายสฺสาปิ สงฺคโห โหติ ยถาวุตฺตสมฺมสนจารสฺสาปิ อิธ อิจฺฉิตตฺตาฯ **โน สตี**ติ โส กาโย สติ นาม น โหติฯ **สติ อุปฏฺฐานเญฺจว สติ จ** สรณเฏฺฐน, อุปติฏฺฐนเฏฺฐน จฯ **ตาย สติยา**ติ ยถาวุตฺตาย สติยาฯ **เตน ญาเณนา**ติ ยถาวุเตฺตเนว ญาเณนฯ **ตํ กาย**นฺติ ตํ อสฺสาสปสฺสาสกายเญฺจว ตนฺนิสฺสยรูปกายญฺจฯ **อนุปสฺสตี**ติ ฌานสมฺปยุตฺตญาเณน เจว วิปสฺสนาญาเณน จ อนุ อนุ ปสฺสติฯ **เตน วุจฺจติ กาเย กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนา**ติ เตน อนุปสฺสเนน ยถาวุเตฺต กาเย อยํ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนาติ วุจฺจติฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยา อยํ ยถาวุเตฺต อสฺสาสปสฺสาสกาเย, ตสฺส นิสฺสยภูเต กรชกาเย จ กายเสฺสว อนุปสฺสนา อนุทกภูตาย มรีจิยา อุทกานุปสฺสนา วิย น อนิจฺจาทิสภาเว กาเย นิจฺจาทิภาวานุปสฺสนา, อถ โข ยถารหํ อนิจฺจทุกฺขานตฺตาสุภภาวเสฺสวานุปสฺสนาฯ อถ วา กาเย

‘‘อห’’นฺติ วา ‘‘มม’’นฺติ วา ‘‘อิตฺถี’’ติ วา ‘‘ปุริโส’’ติ วา คเหตพฺพสฺส กสฺสจิ อภาวโต ตาทิสํ อนนุปสฺสิตฺวา กายมตฺตเสฺสว อนุปสฺสนา **กายานุปสฺสนา,** ตาย กายานุปสฺสนาย สมฺปยุตฺตา สติเยว อุปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ,** ตสฺส ภาวนา วฑฺฒนา **กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนา** ติฯ

เอส นโยติ ‘‘นวหิ อากาเรหี’’ติอาทินา วุตฺตวิธึ รสฺส-ปเท อติทิสติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ยถาทสฺสิเต ‘‘กถํ ทีฆํ อสฺสสนฺโต’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๑๔๘; สํ. นิ. ๕.๙๘๖; ปารา. ๑๖๕) อาคเต ปาฬินเยฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ รสฺสปทวเสน อาคเต ปาฬินเยฯ

อยนฺติ โยคาวจโรฯ **อทฺธานวเสนา**ติ ทีฆกาลวเสนฯ **อิตฺตรวเสนา**ติ ปริตฺตกาลวเสนฯ **อิเมหิ อากาเรหี**ติ อิเมหิ นวหิ อากาเรหิฯ

ตาทิโสติ ทีโฆ, รโสฺส จฯ **จตฺตาโร วณฺณา**ติ จตฺตาโร อาการา, เต จ ทีฆาทโย เอวฯ **นาสิกเคฺค ว ภิกฺขุโน**ติ คาถาพนฺธสุขตฺถํ รสฺสํ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘นาสิกเคฺค วา**’’ติ, **วา**-สโทฺท อนิยมโตฺถ, เตน อุตฺตโรฏฺฐํ สงฺคณฺหาติฯ

๒๒๐. **สพฺพกายปฏิสํเวที**ติ สพฺพสฺส กายสฺส ปฏิ ปฏิ ปเจฺจกํ สมฺมเทว เวทนสีโล ชานนสีโล, ตสฺส วา ปฏิ ปฏิ สมฺมเทว เวโท เอตสฺส อตฺถิ, ตํ วา ปฏิ ปฏิ สมฺมเทว เวทมาโนติ อโตฺถฯ ตตฺถ ตตฺถ สพฺพ-คฺคหเณน อสฺสาสาทิกายสฺส อนวเสสปริยาทาเน สิเทฺธปิ อเนก กลาปสมุทายภาวโต ตสฺส สเพฺพสมฺปิ ภาคานํ สํเวทนทสฺสนตฺถํ ปฏิ-สทฺทคฺคหณํฯ ตตฺถ สกฺกจฺจการีภาวทสฺสนตฺถํ สํ-สทฺทคฺคหณนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สกลสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา สมาเนปิ อสฺสาสปสฺสาเสสุ โยคิโน ปฏิปตฺติวิธาเน ปเจฺจกํ สกฺกจฺจํเยว ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ วิสุํ เทสนา กตา, เอวํ ตเมวตฺถํ ทีเปตุํ สติปิ อตฺถสฺส สมานตาย ‘‘สกลสฺ สา’’ติอาทินา ปททฺวยสฺส วิสุํ วิสุํ อตฺถวณฺณนา กตาติ เวทิตพฺพํฯ **ปากฏํ กโรโนฺต**ติ วิภูตํ ก โรโนฺต, สพฺพโส วิภาเวโนฺตติ อโตฺถฯ ปากฏีกรณํ วิภาวนํ ตตฺถ อสมฺมุยฺหนํ ญาเณเนว เนสํ ปวตฺตเนน โหตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอวํ วิทิตํ กโรโนฺต’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ญาณ สมฺปยุตฺตจิเตฺตเนว อสฺสาสปสฺสาเส ปวเตฺตติ, น วิปฺปยุตฺตจิเตฺตน, ตสฺมา เอวํภูโต สพฺพกา ยปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตีติ วุจฺจติ พุทฺธาทีหีติ โยชนาฯ **จุณฺณวิจุณฺณ วิสเฏ**ติ อเนกกลาปตาย จุณฺณวิจุณฺณภาเวน วิสเฏฯ **อาทิ ปากโฏ โหติ** สติยา, ญาณสฺส จ วเสน ตถา ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส ปวตฺตตฺตาฯ **ตาทิเสน ภวิตพฺพ**นฺติ จตุตฺถปุคฺคลสทิเสน ภ วิตพฺพํ, ปเคว สตึ, ญาณญฺจ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ตีสุปิ ฐาเนสุ ญาณสมฺปยุตฺตเมว จิตฺตํ ปว เตฺตตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เอวนฺติ วุตฺตปฺปกาเรน สพฺพกายปฏิสํเวทนวเสเนวฯ **ฆฏตี**ติ อุสฺสหติฯ **วายมตี**ติ วา ยามํ กโรติ, มนสิการํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ **ตถาภูตสฺสา**ติ อานาปานสฺสตึ ภาเวนฺตสฺสฯ **สํว โร**ติ สติ , วีริยมฺปิ วาฯ **ตาย สติยา**ติ ยา อานาปาเน อารพฺภ ปวตฺตา สติ, ตายฯ **เตน มนสิ กาเรนา**ติ โย โส ตตฺถ สติปุพฺพงฺคโม ภาวนามนสิกาโร, เตน สทฺธินฺติ อธิปฺปาโยฯ **อาเสว ตี**ติ ‘‘ติโสฺส สิกฺขาโย’’ติ วุเตฺต อธิกุสลธเมฺม อาเสวติฯ ตทาเสวนเญฺหตฺถ สิกฺขนนฺติ อธิ เปฺปตํฯ

ปุริมนเยติ ปุริมสฺมึ ภาวนานเย, ปฐมวตฺถุทฺวเยติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถาปิ กามํ ญาณุปฺปา ทนํ ลพฺภเตว อสฺสาสปสฺสาสานํ ยาถาวโต ทีฆรสฺสภาวาวโพธสพฺภาวโต, ตถาปิ ตํ น ทุกฺกรํ ยถาปวตฺตานํ เตสํ คหณมตฺตภาวโตติ ตตฺถ วตฺตมานกาลปฺปโยโค กโตฯ อิทํ ปน ทุกฺกรํ ปุริ

สสฺส ขุรธารายํ คมนสทิสํ, ตสฺมา สาติสเยเนตฺถ ปุพฺพาภิสงฺขาเรน ภวิตพฺพนฺติ ทีเปตุํ อนาคตกาลปฺปโยโค กโตติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ยสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ญาณุปฺปาทนาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน กายสงฺขารปสฺสมฺภนปีติปฏิสํเวทนาทิํ สงฺคณฺหาติฯ เกจิ ปเนตฺถ “สํวรสมาทานานํ สงฺคโห”ติ วทนฺติฯ

กายสงฺขารนฺติ อสฺสาสปสฺสาสํฯ โส หิ จิตฺตสมุฏฺฐาโนปิ สมาโน กรชกายปฺปฏิพทฺธวุตฺติตาย เตน สงฺขรียตีติ กายสงฺขาโรติ วุจฺจติฯ โย ปน “กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร”ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๒) เอวมาคโต กายสงฺขาโร เจตนาลกฺขโณ สติปิ ทฺวารนฺตรุปฺปตฺติยํ เยภุยฺยวุตฺติยา, ตพฺพหุลวุตฺติยา จ กายทฺวาเรน ลกฺขิโต, โส อิธ นาธิเปฺปโตฯ **ปสฺสเมฺภนฺต**ติอาทีสุ ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ปทํ ปุริมสฺส ปุริมสฺส อตฺถวจนํ, ตสฺมา ปสฺสมฺภนํ นาม วูปสมนํ, ตญฺจ ตถาปโยเค อสติ อุปฺปชฺชนารหสฺส โอฬาริกสฺส กายสงฺขารสฺส ปโยคสมฺปตฺติยา อนุปฺปาทนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตตฺรา**ติ “โอฬาริกํ กายสงฺขารํ ปสฺสเมฺภนฺต”ติ เอตฺถฯ **อปริคฺคหิตกาเล**ติ กมฺมฏฺฐานสฺส อนารทฺธกาเล, ตโต เอว กายจิตฺตานมฺปิ อปริคฺคหิตกาเลฯ “นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธายา”ติ หิ อิมินา กายปริคฺคโห, “ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา”ติ อิมินา จิตฺตปริคฺคโห วุโตฺตฯ เตเนวาห **“กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ปริคฺคหิตา โหนฺตี”**ติฯ **กาโย**ติ กรชกาโยฯ **สทรถา**ติ สปริฬาหา, สา จ เนสํ สทรถตา ครุภาเวน วิย โอฬาริกตาย อวินาภาวินีติ อาห **“โอฬาริกา”**ติฯ **พลวตรา**ติ สพลา ถูลาฯ **สนฺตา โหนฺตี**ติ จิตฺตํ ตาวํ พหิทฺธา วิกฺเขปาภาเวน เอกคฺคํ หุตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา ปวตฺตมานํ สนฺตํ โหติ วูปสนฺตํ, ตโต เอว ตํสมุฏฺฐานา รูปธมฺมา ลหุมุทุกมฺมญฺญภาวปฺปตฺตา, ตทนุคุณตาย เสสํ ติสนฺตติรูปนฺติ เอวํ จิเตฺต, กาเย จ วูปสเนฺต ปวตฺตมาเน ตนฺนิสฺสิตา อสฺสาสปสฺสาสา สนฺตสภาวา อนุกฺกเมน สุขุมตรสุขุมตมา หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“ยทา ปนสฺส กาโยปี”**ติอาทิฯ

อาภุชนํ **อาโภโค,** “ปสฺสเมฺภมี”ติ ปฐมาวชฺชนาฯ สมฺมา อนุ อนุ อาหรณํ **สมนฺนาหาโร,** ตสฺมิํเยว อเตฺถ อปราปรํ ปวตฺตอาวชฺชนาฯ ตเสฺสว อตฺถสฺส มนสิ กรณํ จิเตฺต ฐปนํ **มนสิกาโร**ฯ วีมํสา **ปจฺจเวกฺขณา**ฯ

สารเทฺธติ สทรเถ สปริฬาเหฯ **อธิมตฺต**นฺติ พลวํ โอฬาริกํฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ กายสงฺขาโรติ หิ อธิเปฺปโตฯ “อธิมตฺตํ หุตฺวา ปวตฺตตี”ติ กิริยาวิเสสนํ วา เอตํฯ **สุขุม**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **กายมฺหี**ติ เอตฺถ “จิเตฺต จา”ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

๒๒๑. ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย กริยมานํ ทุติยชฺฌานสฺส นานาวชฺชนํ ปริกมฺมํ ปฐมชฺฌานํ วิย ทูรสมุสฺสาริตปฏิปกฺขนฺติ กตฺวา ตํสมุฏฺฐาโน กายสงฺขาโร ปฐมชฺฌาเน จ ทุติยชฺฌานูปจาเร จ โอฬาริโกติ สทิโส วุโตฺตฯ เอส นโย เสสูปจารทฺวเยปิฯ อถ วา ทุติยชฺฌานาทีนํ อธิคมาย ปฏิปชฺชโต ทุกฺขาปฏิปทาทิวเสน กิลมโต โยคิโน กายกิลมถจิตฺตูปฆาตาทิวเสน, วิตกฺกาทิสโงฺขเภน จ สปริผนฺทตาย จิตฺตปฺปวตฺติยา ทุติยชฺฌานาทิอุปจาเรสุ กายสงฺขารสฺส โอฬาริกตา เวทิตพฺพาฯ **อติสุขุโม**ติ อญฺญตฺถ ลพฺภมาโน กายสงฺขาโร จตุตฺถชฺฌาเน อติกฺกนฺตสุขุโมฯ สุขุมภาโวปิสฺส ตตฺถ นตฺถิ, กุโต โอฬาริกตา อปฺปวตฺตนโตฯ เตนาห **“อปฺปวตฺติเมว ปาปุณาตี”**ติฯ

ลาภิสฺส สโต อนุปุพฺพสมาปตฺติสมาปชฺชนเวลํ, เอกาสเนเนว วา สเพฺพสํ ฌานานํ ปฏิลาภํ สนฺธาย **มชฺฌิมภาณกา** เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌานโต อุปรูปริฌานูปจาเรปิ สุขุมตรํ อิจฺฉนฺติฯ ตตฺถ หิ โสปจารานํ ฌานานํ อุปรูปริ วิเสสวนฺตตา, สนฺตตา จ สมฺภเวยฺย, เอกาวชฺชนูปจารํ วา สนฺธาย เอวํ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ เหฏฺฐา วุตฺตวาเทน อิมสฺส วาทสฺส อวิโรโธ สิโทฺธ ภินฺ

นวิสยตฺตาฯ **สเพฺพสเญฺญวา**ติ อุภเยสมฺปิฯ ยสฺมา เต สเพฺพปิ วุจฺจมาเนน วิธินา ปสฺสทฺธิ มิจฺฉนฺติเยวฯ **“อปริคฺคหิตกาเล ปวตฺตกายสงฺขาโร ปริคฺคหิตกาเล ปฏิปฺปสฺสมฺภตี”**ติ อิทํ สทิสสนฺตานตาย วุตฺตํฯ น หิ เต เอว โอฬาริกา อสฺสาสาทโย สุขุมา โหนฺติฯ ปสฺสมฺภนากาโร ปน เนสํ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

มหาภูตปริคฺคเห สุขุโมติ จตุธาตุมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **สกลรูปปริคฺคเห สุขุโม** ภาวนาย อุปรูปริ ปณีตภาวโตฯ เตเนวาห **“รูปารูปปริคฺคเห สุขุโม”**ติฯ **ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนา**ติ กลาปสมฺมสนมาหฯ นิพฺพิทานุปสฺสนโต ปฏฺฐาย **พลววิปสฺสนา**ฯ ตโต โอรํ **ทุพฺพลวิปสฺสนาฯ ปุเพฺพ วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘อปริคฺคหิตกาเล’’ติอาทินา สมถนเย วุเตฺตน นเยน ‘‘อปริคฺคเห ปวโตฺต กายสงฺขาโร มหาภูตปริคฺคเห ปฏิปฺปสฺสมฺภตี’’ติ อาทินา วิปสฺสนานเยปิ ปฏิปฺปสฺสทฺธิ โยเชตพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ

อสฺสาติ อิมสฺส ‘‘ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขาร’’นฺติ ปทสฺสฯ **โจทนาโสธนาหี**ติ อนุโยคปริหาเรหิฯ **เอวน**ฺติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรนฯ

กถนฺติ ยํ อิทํ ‘‘ปสฺสมฺภยํ…เป…. สิกฺขตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๑) วุตฺตํ, ตํ กถํ เกน ปกาเรน กายสงฺขารสฺส ปสฺสมฺภนํ, โยคิโน จ สิกฺขนํ โหตีติ กเถตุกมฺยตาย ปุจฺฉิตฺวา กายสงฺขาเร สรูปโต, โอฬาริกสุขุมโต, วูปสมโต, อนุโยคปริหารโต จ ทเสฺสตุํ **“กตเม กายสงฺขารา”**ติ อาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กายิกา**ติ รูปกาเย ภวาฯ **กายปฏิพทฺธา**ติ กายสนฺนิสฺสิตาฯ กาเย สติ โหนฺติ, อสติ น โหนฺติ, ตโต เอว เต อกายสมุฏฺฐานาปิ กาเยน สงฺขรียนฺตีติ **กายสงฺขาราฯ ปสฺสเมฺภโนฺต**ติ โอฬาริโกฬาริกํ ปสฺสเมฺภโนฺตฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ โอฬาริกญฺหิ กายสงฺขารํ อวูปสนฺตสภาวํ สนฺนิสีทาเปโนฺต **“ปสฺสเมฺภโนฺต”**ติ วุจฺจติ, อนุปฺปาทนิโรธํ ปาเปโนฺต **“นิโรเธโนฺต”**ติ, สุฏฺฐุ สนฺตสภาวํ นยโนฺต **“วูปสเมโนฺต”**ติฯ

ยถารูเปหีติ ยาทิเสหิฯ **กายสงฺขาเรหี**ติ โอฬาริเกหิ กายสงฺขาเรหิฯ **อานมนา**ติ อภิมุขภาเวน กายสฺส นมนาฯ **วินมนา**ติ วิสุํ วิสุํ ปสฺสโต นมนาฯ **สนฺนมนา**ติ สพฺพโต, สุฏฺฐุ วา นมนาฯ **ปณมนา**ติ ปจฺฉโต นมนาฯ **อิญฺชนา**ทีนิ อานมนาทีนํ เววจนานิ, อธิมตฺตานิ วา อภิมุขํ จลนาทีนิ อานมนาทโย, มนฺทานิ อิญฺชนาทโยฯ **ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขาร**นฺติ ตถารูปํ อานมนาทีนํ การณภูตํ โอฬาริกํ กายสงฺขารํ ปสฺสเมฺภโนฺตฯ ตสฺมิํ หิ ปสฺสมฺภิเต อานมนาทโยปิ ปสฺสมฺภิตา เอว โหนฺติฯ

สนฺตํ สุขุมนฺติ ยถารูเปหิ กายสงฺขาเรหิ กายสฺส อปริปฺผนฺทนเหตูหิ อานมนาทโย น โหนฺติ, ตถารูปํ ทรถาภาวโต สนฺตํ, อโนฬาริกตาย สุขุมํฯ **ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขาร**นฺติ สามญฺญโต เอกํ กตฺวา วทติฯ อถ วา ปุเพฺพ โอฬาริโกฬาริกํ กายสงฺขารํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภโนฺต อนุกฺกเมน กายสฺส อปริปฺผนฺทนเหตุภูเต สุขุมสุขุมตเร อุปฺปาเทตฺวา เตปิ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา ปรมสุขุมตาย โกฏิปฺปตฺตํ ยํ กายสงฺขารํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“สนฺตํ สุขุมํ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขาร”**นฺติฯ

อิตีติอาทิ โจทกวจนํฯ ตตฺถ **อิตี**ติ ปการเตฺถ นิปาโตฯ **กิรา**ติ อรุจิสูจเน, เอวํ เจติ อโตฺถฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – วุตฺตปฺปกาเรน ยทิ อติสุขุมมฺปิ กายสงฺขารํ ปสฺสเมฺภตีติฯ **เอวํ สเนฺต**ติ เอวํ สติ ตยา วุตฺตาการ ลพฺภมาเนฯ **วาตูปลทฺธิยา**ติ วาตสฺส อุปลทฺธิยาฯ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, อสฺสาสาทิวาตารมฺมณสฺส จิตฺตสฺส ปภาวนา อุปฺปาทนา ปวตฺตนา น โหติ, เต จ เตน ปสฺสเมฺภตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ **อสฺสาสปสฺสาสานญฺจ ภาวนา**ติ โอฬาริเก

อสฺสาสปสฺสาเส ภาวนาย ปฏิปฺปสฺสมฺภตฺวา สุขุมานํ เตสํ ปภาวนา จ น โหติ, อุภเยสํ เตสํ เตน ปฏิปฺปสฺสมฺภตฺตพฺพโตฯ **อานาปานสฺสติยา**ติ อานาปานารมฺมณาย สติยา จ ปวตฺตนํ น โหติ, อานาปานานํ อภาวโตฯ ตโต เอว ตํสมฺปยุตฺตสฺส **อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ ปภาวนา** อุปฺปาทนาปิ น โหติฯ น หิ กทาจิ อารมฺมเณน วินา สารมฺมณธมฺมา สมฺภวนฺติฯ **น จ นํ ตนฺ**ติ เอตฺถ **นนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ ฯ ตํ วุตฺตวิธานํ สมาปตฺตึ ปณฺฑิตา ปญฺญวนฺโต น เจว สมาปชฺชนฺติปิ ตโต น วุฏฺฐหนฺติปีติ โยชนาฯ เอวํ โจทโก สเพฺพน สพฺพํ อภาวูปนยนํ ปสฺสมฺภนนฺติ อธิปฺปาเยน โจเทติฯ

ปุน **อิติ กิรา**ติอาทิ ยถาวุตฺตาย โจทนาย วิสฺสชฺชนาฯ ตตฺถ **กิรา**ติ ‘‘ยที’’ติ เอตสฺส อตฺเถ นิปาโตฯ อิติ กิร สิกฺขติ, มยา วุตฺตากาเรน ยทิ สิกฺขตีติ อโตฺถฯ **เอวํ สเนฺต**ติ เอวํ ปสฺสมฺภเน สติฯ **ปภาวนา โหตี**ติ ยทิปิ โอฬาริกา กายสงฺขารา ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺติ, สุขุมา ปน อเตฺถวาติ อนุกฺกเมน ปรมสุขุมภาวปฺปตฺตสฺส วเสน นิมิตฺตุปฺปตฺติยา อานาปานสฺสติยา, อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ ปภาวนา อิชฺฌเตวาติ อธิปฺปาโยฯ

ยถา กถํ วิยาติ ยถาวุตฺตวิธานํ ตํ กถํ วิย ทฏฺฐพฺพํ, อตฺถิ กิญฺจิ ตทตฺถสมฺปฏิปาทเน โอปมฺมนฺติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ โอปมฺมํ ทเสฺสตุํ **‘‘เสยฺยถาปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เสยฺยถาปี**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **กํเส**ติ กํสภาชเนฯ **นิมิตฺตนฺ**ติ นิมิตฺตสฺส, เตสํ สทฺทานํ ปวตฺตาการสฺสาติ อโตฺถฯ สามิอเตฺถ หิ อิทํ อุปโยควจนํฯ **สุคฺคหิตตฺตา**ติ สุฏฺฐุ คหิตตฺตาฯ **สุมนสิกตตฺตา**ติ สุฏฺฐุ จิเตฺต ฐปิตตฺตาฯ **สูปธาริตตฺตา**ติ สมฺมเทว อุปธาริตตฺตา สลฺลกฺขิตตฺตาฯ **สุขุมกา สทฺทา**ติ อนุรเว อาห, เย อปฺปกาฯ อปฺปโตฺถ หิ อยํ ก-สโทฺทฯ **สุขุมสทฺทนิมิตฺตารมฺมณตาปี**ติ สุขุโม สโทฺทว นิมิตฺตํ สุขุมสทฺทนิมิตฺตํ, ตทารมฺมณตายปิฯ กึ วุตฺตํ โหติ? กามํ ตทาสุขุมาปิ สทฺทา นิรุทฺธา, สทฺทนิมิตฺตสฺส ปน สุคฺคหิตตฺตา สุขุมตรสทฺทนิมิตฺตารมฺมณภาเวนาปิ จิตฺตํ ปวตฺตติฯ อาทิโต ปฏฺฐาย หิ ตสฺส ตสฺส นิรุทฺธสฺส สทฺทสฺส นิมิตฺตํ อวิกฺขิเตฺตน จิเตฺตน อุปธาเรนฺตสฺส อนุกฺกเมน ปริโยสาเน อติสุขุมสทฺทนิมิตฺตมฺปิ อารมฺมณํ กตฺวา จิตฺตํ ปวตฺตเตวฯ **จิตฺตํ น วิเกฺขปํ คจฺฉติ** ตสฺมึ ยถาอุปฏฺฐิเต นิมิเตฺต สมาธานสพฺภาวโตฯ

เอวํ สเนฺตติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส นิคมนวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺส สุตฺตปทสฺส สทฺธึ โจทนาโสธนาหิ อโตฺถ วุโตฺต, ตํ อุทฺธริตฺวา กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานานิ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **‘‘ปสฺสมฺภย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมวฯ

๒๒๒. **อาทิกมฺมิกสฺส กมฺมฏฺฐานวเสนา**ติ สมถกมฺมฏฺฐานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ วิปสฺสนํ กมฺมฏฺฐานํ ปน อิตรจตุเกฺกสุปิ ลพฺภเตวฯ **เอตฺถา**ติ ปฐมจตุเกฺกฯ **ปญฺจสนฺธิกนฺ**ติ ปญฺจปพฺพํ, ปญฺจภาคนฺติ อโตฺถฯ

กมฺมฏฺฐานสฺส อุคฺคณฺหนนฺติ กมฺมฏฺฐานคนฺถสฺส อุคฺคณฺหนํฯ ตทตฺถปริปุจฺฉา **กมฺมฏฺฐานสฺส ปริปุจฺฉนา** ฯ อถ วา คนฺถโต, อตฺถโต จ กมฺมฏฺฐานสฺส อุคฺคณฺหนํ **อุคฺคโห**ฯ ตตฺถ สํสยปริปุจฺฉนา **ปริปุจฺฉาฯ กมฺมฏฺฐานสฺส อุปฏฺฐานนฺ**ติ นิมิตฺตุปฏฺฐานํ, เอวํ ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส ‘‘เอวมิธ นิมิตฺตํ อุปฏฺฐาตี’’ติ อุปธารณํ, ตถา **กมฺมฏฺฐานปฺปนา** ‘‘เอวํ ฌานมเปฺปตี’’ติฯ **กมฺมฏฺฐานสฺส ลกฺขณนฺ**ติ คณนานุพนฺธนาผุสนานํ วเสน ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ฐปนาย สมฺปตฺติ, ตโต ปรมฺปิ วา สลฺลกฺขณาทิวเสน มตฺถกปฺปตฺตีติ กมฺมฏฺฐานสภาวสฺส สลฺลกฺขณํฯ เตนาห **‘‘กมฺมฏฺฐานสภาวูปธารณนฺติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ

อตฺตนาปิ น กิลมติ โอธิโส กมฺมฏฺฐานสฺส อุคฺคณฺหนโตฯ ตโต เอว **อาจริยมฺปิ น วิเหเสติ** ธมฺมาธิกรณมฺปิ ภาวนาย มตฺถกํ ปาปนโตฯ **ตสฺมา**ติ ตํ นิมิตฺตํ อตฺตโน อกิลมนอาจริยาวิเหสนเหตุฯ **โถกํ**ติ โถกํ โถกํฯ อุคฺคเหตพฺพโต **อุคฺคโห,** สโพฺพปิ กมฺมฏฺฐานวิธิ, น ปุเพฺพ วุตฺตอุคฺคหมตฺตํฯ อาจริยโต อุคฺคโห **อาจริยุคฺคโห,** ตโตฯ **เอกปทมฺปี**ติ เอกโกฏฺฐาสมฺปิฯ

๒๒๓. **อนุวหนา**ติ อสฺสาสปสฺสาสานํ อนุคมนวเสน สติยา นิรนฺตรํ อนุปวตฺตนาฯ **ผุสนา**ติ อสฺสาสปสฺสาเส คเณนฺตสฺส คณนํ ปฏิสํหริตฺวา เต สติยา อนุพนฺธนฺตสฺส ยถา อปฺปนา โหติ, ตถา จิตฺตํ ฐเปนฺตสฺส จ นาสิกคฺคาทิฏฺฐานสฺส เนสํ ผุสนาฯ ยสฺมา ปน คณนาทิวเสน วิย ผุสนาวเสน วิสุํ มนสิกาโร นตฺถิ, ผุฏฺฐผุฏฺฐฏฺฐาเนเยว คณนาทิ กาตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ อิธ ผุสนาคหณนฺติ ทีเปโนฺต **"ผุสนาติ ผุฏฺฐฏฺฐาน"**นฺติ อาหฯ **ฐปนา**ติ สมาธานํฯ ตํ หิ สมฺมเทว อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อาธานํ ฐปนํ โหติฯ ตถา หิ สมาธิ ''จิตฺตสฺส ฐิติ สณฺฐิตี''ติ (ธ. ส. ๑๑.๑๕) นิทฺทิโฏฺฐฯ สมาธิปฺปธานา ปน อปฺปนาติ อาห **"ฐปนาติ อปฺปนา"**ติฯ อนิจฺจตาทีนํ สลฺลกฺขณโต **สลฺลกฺขณา วิปสฺสนา**ฯ ปวตฺตโต, นิมิตฺตโต จ วินิวฏฺฏนโต **วิวฏฺฏนา** นาม **มโคฺค**ฯ สกลสํกิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิภาวโต สพฺพโส สุทฺธีติ **ปาริสุทฺธิ ผลํฯ เตสํ**ติ วิวฏฺฏนาปาริสุทฺธีนํฯ **ปฏิปสฺสนา**ติ ปฏิ ปฏิ ทสฺสนํ เปกฺขนํฯ เตนาห **"ปจฺจเวกฺขณา"**ติฯ

ขณฺฑนฺติ เอกํ ตีณิ ปญฺจาติ เอวํ คณนาย ขณฺฑนํฯ **โอกาเส**ติ คณนวิธิํ สนฺธายาหฯ **คณนนิสฺสิโตว** น กมฺมฏฺฐานนิสฺสิโตฯ **"สิขาปฺปตฺตํ นุ โข"**ติ อิทํ จิรตรํ คณนาย มนสิ กโรนฺตสฺส วเสน วุตฺตํฯ โส หิ ตถา ลทฺธํ อวิเกฺขปมตฺตํ นิสฺสาย เอวํ มเญฺญยฺย ฯ **"อสฺสาสปสฺสาเสสุ โย อุปฏฺฐาติ, ตํ คเหตฺวา"**ติ อิทํ อสฺสาสปสฺสาเสสุ ยสฺส เอโกว ปฐมํ อุปฏฺฐาติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ยสฺส ปน อุโภปิ อุปฏฺฐหนฺติ, เตน อุภยมฺปิ คเหตฺวา คเณตพฺพํฯ **"โย อุปฏฺฐาตี"**ติ อิมินา จ ทฺวีสุ นาสาปุฏวาเตสุ โย ปากฏตโร อุปฏฺฐาติ, โส คเหตโพฺพติ อยมฺปิ อโตฺถ ทีปิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปวตฺตมานํ ปวตฺตมาน**นฺติ อาเมฑิตวจเนน นิรนฺตรํ อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปลกฺขณํ ทเสฺสติฯ **เอว**นฺติ วุตฺตปฺปกาเรน อุปลเกฺขตฺวา วาติ อโตฺถฯ **ปากฏา โหนฺติ** คณนาวเสน พหิทฺธา วิเกฺขปาภาวโตฯ

ปลิฆสฺส ปริวตฺตนํ, ตํ ยตฺถ นิกฺขิปนฺติ, โส **ปลิฆตฺถโมฺภฯ ติยามรตฺติ**นฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ **ปุริมนเยนา**ติ สีฆคณนาย, โคปาลกคณนายาติ อโตฺถฯ **เอโก เทฺว ตีณิ จตฺตาริ ปญฺจา**ติ คณนาวิธิทสฺสนํฯ ตสฺมา **อฏฺฐา**ติอาทีสุปิ เอกโต ปฏฺฐาเยว ปเจฺจกํ อฏฺฐาทีนิ ปาเปตพฺพานิฯ **สีฆํ สีฆํ คเณตพฺพเมว**ฯ กสฺมาติ ตตฺถ การณํ, นิทสฺสนญฺจ ทเสฺสติ **"คณนปฏิพเทฺธ หี"**ติอาทินาฯ ตตฺถ อรียติ เตน นาวาติ อริตฺตํ, ปาชนทโณฺฑฯ อริเตฺตน อุปตฺถมฺภนํ **อริตฺตุปตฺถมฺภนํ,** ตสฺส วเสนฯ

นิปฺปริยายโต นิรนฺตรปฺปวตฺติ นาม ฐปนายเมวาติ อาห **"นิรนฺตรํ ปวตฺตํ วิยา"**ติฯ อโนฺต ปวิสนฺตํ วาตํ มนสิ กโรโนฺต อโนฺต จิตฺตํ ปเวเสติ นามฯ พหิ จิตฺตนีหรเณปิ เอเสว นโยฯ **วาตพฺภาหต**นฺติ อพฺภนฺตรคตํ วาตํ พหุลํ มนสิ กโรนฺตสฺส วาเตน ตํ ฐานํ อพฺภาหตํ วิย, เมเทน ปูริตํ วิย จ โหติ, ตถา อุปฏฺฐาติฯ **นีหรโต** ผุโฏฺฐกาสํ มุญฺจิตฺวา, ตถา ปน นีหรโต วาตสฺส คติสมเนฺวสนมุเขน นานารมฺมเณสุ จิตฺตํ วิธาวตีติ อาห **"ปุถุตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ วิกฺขิปตี"**ติฯ

เอตนฺติ เอตํ อสฺสาสปสฺสาสชาตํฯ

๒๒๔. **อนุคมน**นฺติ ปวตฺตปวตฺตานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ อารมฺมณกรณวเสน สติยา อนุ อนุ ปวตฺตนํ อนุคจฺฉนํฯ เตเนวาห **“ตญฺจ โข น อาทิมชฺฌปริโยสานานุคมนวเสนา”**ติฯ **นาภิ อาทิ** ตตฺถ ปฐมํ อุปฺปชฺชนโตฯ ปฐมุปฺปตฺติวเสน หิ อิธ อาทิจินฺตา, น อุปฺปตฺติมตฺตวเสนฯ ตถา หิ เต นาภิโต ปฏฺฐาย ยาว นาสิกคฺคา สพฺพตฺถ อุปฺปชฺชเนฺตวฯ ยตฺถ ยตฺถ จ อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนฺติ ธมฺมานํ คมนาภาวโตฯ ยถาปจฺจยํ ปน เทสนฺตรุปฺปตฺติยํ คติสมญฺญาฯ **หทยํ มชฺฌ**นฺติ หทยสมีปํ ตสฺส อุปริภาโค มชฺฌํฯ **นาสิกคฺคํ ปริโยสาน**นฺติ นาสิกฏฺฐานํ ตสฺส ปริโยสานํ อสฺสาสปสฺสาสสมญฺญาย ตทวธิภาวโตฯ ตถา เหเต ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานา’’ติ วุตฺตา, น จ พหิทฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ สมฺภโว อตฺถิฯ เตนาห **“อพฺภนฺตรํ ปวิสนวาตสฺส นาสิกคฺคํ อาที”**ติฯ ปวิสนนิกฺขมนปริยาโย ปน ตํสทิสวเสน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **วิเกฺขปคต**นฺติ วิเกฺขปํ อุปคตํ, วิกฺขิตฺตํ อสมาหิตนฺติ อโตฺถฯ **สารทฺธายา**ติ สทรถภาวายฯ **อิญฺชนายา**ติ กมฺมฏฺฐานมนสิการสฺส จลนายฯ

วิเกฺขปคเตน จิเตฺตนาติ เหตุมฺหิ กรณวจนํ, อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ วาฯ **สารทฺธา**ติ สทรถาฯ **อิญฺชิตา**ติ อิญฺชนกา จลนกาฯ ตถา **ผนฺทิตา**ฯ

อาทิมชฺฌปริโยสานวเสนาติ อาทิมชฺฌปริโยสานานุคมนวเสน น มนสิ กาตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘อนุพนฺธนาย มนสิ กโรเนฺตน ผุสนาวเสน จ ฐปนาวเสน จ มนสิ กาตพฺพ’’นฺติ เยนาธิปฺปาเยน วุตฺตํ, ตํ วิวริตุํ **“คณนานุพนฺธนาวเสน วิยา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิสุํ มนสิกาโร นตฺถี**ติ คณนาย, อนุพนฺธนาย จ วินา ยถากฺกมํ เกวลํ ผุสนาวเสน, ฐปนาวเสน จ กมฺมฏฺฐานมนสิกาโร นตฺถิฯ นนุ ผุสนาย วินา ฐปนาย วิย, ผุสนาย วินา คณนายปิ มนสิกาโร นตฺถิเยว? ยทิปิ นตฺถิ, คณนา ปน ยถา กมฺมฏฺฐานมนสิการสฺส มูลภาวโต ปธานภาเวน คเหตพฺพา, เอวํ อนุพนฺธนา ฐปนาย, ตาย วินา ฐปนาย อสมฺภวโตฯ ตสฺมา สติปิ ผุสนาย นานนฺตริกภาเว คณนานุพนฺธนา เอว มูลภาวโต ปธานภาเวน คเหตฺวา อิตราสํ ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **“คณนานุพนฺธนาวเสน วิย หิ ผุสนาฐปนาวเสน วิสุํ มนสิกาโร นตฺถี”**ติฯ ยทิ เอวํ ตา กสฺมา อุเทฺทเส วิสุํ คหิตาติ อาห **“ผุฏฺฐผุฏฺฐฏฺฐาเนเยวา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **“ผุฏฺฐผุฏฺฐฏฺฐาเนเยว คเณโนฺต”**ติ อิมินา คณนาย ผุสนา องฺคนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“คณนาย จ ผุสนาย จ มนสิ กโรตี”**ติฯ **ตเตฺถวา**ติ ผุฏฺฐผุฏฺฐฏฺฐาเนเยวฯ **เต**ติ อสฺสาสปสฺสาเสฯ **สติยา อนุพนฺธโนฺต**ติ คณนาวีถึ อนุคนฺตฺวา สติยา นิพนฺธโนฺต, ผุโฏฺฐกาเสเยว เต นิรนฺตรํ อุปธาเรโนฺตติ อโตฺถฯ **อปฺปนาวเสน จิตฺตํ ฐเปโนฺต**ติ ยถา อปฺปนา โหติ, เอวํ ยถาอุปฏฺฐิเต นิมิเตฺต จิตฺตํ ฐเปโนฺต สมาทหโนฺตฯ **อนุพนฺธนาย จา**ติอาทีสุ อนุพนฺธนาย จ ผุสนาย จ ฐปนาย จ มนสิ กโรตีติ วุจฺจตีติ โยชนาฯ **สฺวายมโตฺถ**ติ ยฺวายํ ‘‘ผุฏฺฐผุฏฺฐฏฺฐาเนเยว คเณโนฺต, ตเตฺถว คณนํ ปฏิสํหริตฺวา เต สติยา อนุพนฺธโนฺต’’ติ จ วุโตฺต, โส อยมโตฺถฯ ยา อจฺจนฺตาย น มิโนติ น วินิจฺฉินาติ, สา มานสฺส สมีเปติ **อุปมา** ยถา ‘‘โคโณ วิย ควโย’’ติฯ

๒๒๕. **ปงฺคุโฬ**ติ ปีฐสปฺปีฯ **โทลา** เปโขโลฯ **กีฬโต**นฺติ กีฬนฺตานํฯ **มาตาปุตฺตาน**นฺติ อตฺตโน ภริยาย, ปุตฺตสฺส จฯ **อุโภ โกฏิโย**ติ อาคจฺฉนฺตสฺส ปุริมโกฏึ, คจฺฉนฺตสฺส ปจฺฉิมโกฏินฺติ เทฺวปิ โกฏิโยฯ **มชฺฌ**นฺติ โทลาผลกเสฺสว มชฺฌํฯ อุปนิพนฺธนถมฺภํ วิยาติ **อุปนิพนฺธนถมฺภ,** นาสิกคฺคํ, มุขนิมิตฺตํ วา, ตสฺส **มูเล** สมีเป **ฐตฺวา**ฯ กถํ ฐตฺวา? สติยา วเสนฯ สติญฺหิ ตตฺถ สูปฏฺฐิตํ กโรโนฺต โยคาวจโร ตตฺถ ฐิโต นาม โหติ, อวยวธเมฺมน สมุทายสฺส อปทิสิตพฺพโตฯ **นิมิเตฺต**ติ นาสิกคฺคาทินิมิเตฺตฯ **สติยา นิสีทโนฺต**ติ สติวเสน นิสีทโนฺตฯ ‘‘สติญฺหิ ตตฺถา’’ติอาทินา ฐาเน วิย วตฺตพฺพํฯ **ตตฺถา**ติ ผุฏฺฐผุฏฺฐฏฺฐาเนฯ

๒๒๖. **เต**ติ นครสฺส อโนฺตพหิคตา มนุสฺสา, เตสํ สงฺคหา จ หตฺถคตาฯ

๒๒๗. **อาหิโต ปฎฺฐายา**ติ อุปเมยฺยตฺถทสฺสนโต ปฎฺฐายฯ คาถายํ **นิมิตฺตน**ฺติ อุปนิพนฺธนานิมิตฺตํฯ **อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺสา**ติ เอกสฺส จิตฺตสฺส น อารมฺมณํ, อารมฺมณํ น โหนฺตีติ อโตฺถฯ **อชานโต จ ตโย ธเมฺม**ติ นิมิตฺตํ อสฺสาโส ปสฺสาโสติ อิเม ตโย ธเมฺม อารมฺมณกรณวเสน อวินฺทนฺตสฺสฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเกฯ ***ภาวนา***ติ อานาปานสฺสติสมาธิภาวนาฯ **นุปลพฺภตี**ติ น อุปลพฺภติ น สิชฺฌตีติ อยํ โจทนาคาถาย อโตฺถ, ทุติยา ปน ปริหารคาถา สุวิเญฺญยฺยาวฯ

กถนฺติ ตาสํ อตฺถํ วิวริตุํ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **อิเม ตโย ธมฺมา**ติอาทีสุ ปทโยชนาย สทฺธิํ อยมตฺถนิเทฺทโส – อิเม นิมิตฺตาทโย ตโย ธมฺมา เอกจิตฺตสฺส กถํ อารมฺมณํ น โหนฺติ, ตถาปิ น จิเม น จ อิเม ตโย ธมฺมา อวิทิตา โหนฺติ, กถํ น จ โหนฺติ อวิทิตา? เตสญฺหิ อวิทิตเตฺต จิตฺตญฺจ กถํ วิเกฺขปํ น คจฺฉติ, ปธานญฺจ ภาวนาย นิปฺผาทกํ วีริยญฺจ กถํ ปญฺญายติ, นีวรณานํ วิกฺขมฺภกํ สมฺมเทว สมาธานาวหํ ภาวนานุโยคสงฺขาตํ ปโยคญฺจ โยคี กถํ สาเธติ, อุปรูปริ โลกิยโลกุตฺตรญฺจ วิเสสํ กถมธิคจฺฉตีติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ กกจูปมาย สาเธตุํ **“เสยฺยถาปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภูมิภาคสฺส วิสมตาย จญฺจเล รุเกฺข เฉทนกิริยา น สุกรา สิยา, ตถา จ สติ กกจทนฺตคติ ทุพฺพิเญฺญยฺยาติ อาห **“สเม ภูมิภาเค”**ติฯ **กกเจนา**ติ ขุทฺทเกน ขรปเตฺตนฯ เตนาห **“ปุริโส”**ติฯ **ผุฎฺฐกกจทนฺตาน**นฺติ ผุฎฺฐผุฎฺฐกกจทนฺตานํ วเสนฯ เตน กกจทเนฺตหิ ผุฎฺฐผุฎฺฐฎฺฐาเนเยว ปุริสสฺส สติยา อุปฎฺฐานํ ทเสฺสติฯ เตนาห **“น อาคเต วา คเต วา กกจทเนฺต มนสิ กโรตี”**ติฯ กกจสฺส อากฑฺฒนกาเล ปุริสาภิมุขํ ปวตฺตา อาคตาฯ เปลฺลนกาเล ตโต วิคตา ‘‘คตา’’ติ วุตฺตาฯ **น จ อาคตา วา คตา วา กกจทนฺตา อวิทิตา โหนฺติ** สพฺพตฺถ สติยา อุปฎฺฐิตตฺตา ฉินฺทิตพฺพฎฺฐานํ อผุสิตฺวา คจฺฉนฺตานํ, อาคจฺฉนฺตานญฺจ กกจทนฺตานํ อภาวโตฯ **ปธาน**นฺติ รุกฺขสฺส เฉทนวีริยํ ฯ **ปโยค**นฺติ ตเสฺสว เฉทนกิริยํฯ **วิเสส**นฺติ อเนกภาวาปาทนํ, เตน จ สาเธตพฺพํ ปโยชนวิเสสํฯ

ยถา รุโกฺขติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ อุปนิพนฺธติ อารมฺมเณ จิตฺตํ เอตายาติ สติ อุปนิพนฺธนา นาม, ตสฺสา อสฺสาสปสฺสาสานํ สลฺลกฺขณสฺส นิมิตฺตนฺติ **อุปนิพนฺธนานิมิตฺตํ,** นาสิกคฺคํ, มุขนิมิตฺตํ วาฯ **เอวเมวา**ติ ยถาปิ โส ปุริโส กกเจน รุกฺขํ ฉินฺทโนฺต อาคตคเต กกจทเนฺต อมนสิกโรโนฺตปิ ผุฎฺฐผุฎฺฐฎฺฐาเนเยว สติยา อุปฎฺฐปเนน อาคตคเต กกจทเนฺต ชานาติ, สุตฺตปทญฺจ อวิรชฺฌโนฺต อตฺถกิจฺจํ สาเธติ, เอวเมวฯ **นาสิกเคฺค มุขนิมิเตฺต**ติ ทีฆนาสิโก นาสิกเคฺค อิตโร มุขํ ทสนํ นิมียติ ฉาทียติ เอเตนาติ มุขนิมิตฺตนฺติ ลทฺธนาเม อุตฺตโรเฎฺฐฯ

อิทํ ปธานนฺติ เยน วีริยารเมฺภน อารทฺธวีริยสฺส โยคิโน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ กมฺมนิยํ ภาวนากมฺมกฺขมํ ภาวนากมฺมโยคฺคํ โหติ, อิทํ วีริยํ ปธานนฺติ ผเลน เหตุํ ทเสฺสติฯ **อุปกฺกิเลสา ปหียนฺตี**ติ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสภูตานิ นีวรณานิ วิกฺขมฺภนวเสน ปหียนฺติฯ **วิตกฺกา วูปสมนฺตี**ติ ตโต เอว กามวิตกฺกาทโย มิจฺฉาวิตกฺกา อุปสมํ คจฺฉนฺติ, นีวรณปฺปหาเนน วา ปฐมชฺฌานาธิคมํ ทเสฺสตฺวา วิตกฺกวูปสมาปเทเสน ทุติยชฺฌานาทีนมธิคมมาหฯ **อยํ ปโยโค**ติ อยํ ฌานาธิคมสฺส เหตุภูโต กมฺมฎฺฐานานุโยโค ปโยโคฯ **สํโยชนา ปหียนฺตี**ติ ทสปิ สํโยชนานิ มคฺคปฎิปาฎิยา สมุเจฺฉทวเสน ปหียนฺติฯ **อนุสยา พฺยนฺตี โหนฺตี**ติ ตถา สตฺตปิ อนุสยา อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนน ภงฺคมตฺตสฺสปิ อนวเสสโต วิคตนฺตา โหนฺติฯ เอตฺถ จ สํโยชนปฺ

ปหานํ นาม อนุสยนิโรเธเนว โหติ, ปหีเนสุ จ สํโยชเนสุ อนุสยานํ เลโสปิ น ภวิสฺสตีติ จ ทสฺสนตฺถํ **“สํโยชนา ปหียนฺติ อนุสยา พฺยนฺตี โหนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **อยํ วิเสโส**ติ อิมํ สมาธึ นิสฺสาย อนุกฺกเมน ลพฺภมาโน อยํ สํโยชนปฺปหานาทิโก อิมสฺส สมาธิสฺส วิเสโสติ อโตฺถฯ

ยสฺสาติ เยนฯ **อนุปุพฺพ**นฺติ อนุกฺกเมนฯ **ปริจิตา**ติ ปริจิณฺณาฯ อยํ เหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – อานาปานสฺสติ ยถา พุเทฺธน ภควตา เทสิตา , ตเถว เยน ทีฆรสฺสปชานนาทิวิธินา อนุปุพฺพํ ปริจิตา สุฏฺฐุ ภาวิตา, ตโต เอว ปริปุณฺณา โสฬสนฺนํ วตฺถูนํ ปาริปูริยา สพฺพโส ปุณฺณาฯ โส ภิกฺขุ อิมํ อตฺตโน ขนฺธาทิโลกํ ปโญฺญาภาเสน ปภาเสติฯ ยถา กึ อพฺภา มุโตฺตว จนฺทิมา อพฺภุปกฺกิเลสวิมุโตฺต จนฺทิมา ตารกราชา วิยาติฯ

อิธาติ กกจูปมายํฯ **อสฺสา**ติ โยคิโนฯ **อิธา**ติ วา อิมสฺมึ ฐาเนฯ **อสฺสา**ติ อุปมาภูตสฺส กกจสฺสฯ อาคตคตวเสน ยถา ตสฺส ปุริสสฺส อมนสิกาโร, เอวํ อสฺสาสปสฺสาสานํ **อาคตคตวเสน อมนสิการมตฺตเมว ปโยชนํ**ฯ

๒๒๘. **นิมิตฺต**นฺติ ปฏิภาคนิมิตฺตํฯ **อวเสสฌานงฺคปฏิมณฺฑิตา**ติ อปฺปนาวิตกฺกาทิอวเสสฌานงฺคปฏิมณฺฑิตาติ วทนฺติ, วิจาราทีติ ปน วตฺตพฺพํ นิปฺปริยาเยน วิตกฺกสฺส อปฺปนาภาวโตฯ โส หิ ปาฬิยํ ‘‘อปฺปนา พฺยปฺปนา’’ติ (ธ. ส. ๗) นิทฺทิโฏฺฐ, ตํสมฺปโยคโต วา ยสฺมา ฌานํ ‘‘อปฺปนา’’ติ อฎฺฐกถาโวหาโร, ฌานเงฺคสุ จ สมาธิ ปธานํ, ตสฺมา ตํ ‘‘อปฺปนา’’ติ ทเสฺสโนฺต **“อวเสสฌานงฺคปฏิมณฺฑิตา อปฺปนาสงฺขาตา ฐปนา จ สมฺปชฺชตี”**ติ อาหฯ **กสฺสจิ ปน คณนาวเสเนว มนสิการกาลโต ปภุตี**ติ เอตฺถ **“อนุกฺกมโต…เป…. ลงฺฆนาการปฺปตฺตํ วิย โหตี”**ติ เอตฺตโก คโนฺถ ปริหีโนฯ

สารทฺธกายสฺส กสฺสจิ ปุคฺคลสฺสฯ **โอนมติ** ปฏฺฐิกาทีนํ ปลมฺพเนนฯ **วิกูชตี**ติ สทฺทํ กโรติฯ คตฺตานิสทกปฺปราทีนํ สนฺธิฎฺฐาเนสุ **วลึ คณฺหาติ** ตตฺถ ตตฺถ วลิตํ โหติฯ กสฺมา? ยสฺมา สารทฺธกาโย ครุโก โหตีติ กายทรถวูปสเมน สทฺธึ สิชฺฌมาโน โอฬาริกอสฺสาสปสฺสาสนิโรโธ พฺยติเรกมุเขน ตสฺส สาธนํ วิย วุโตฺตฯ **โอฬาริกอสฺสาสปสฺสาสนิโรธวเสนา**ติ อนฺวยวเสน ตทตฺถสาธนํฯ ตตฺถ **กายทรเถ วูปสเนฺต**ติ จิตฺตชรูปานํ ลหุมุทุกมฺมญฺญภาเวน โย เสสติสนฺตติรูปานมฺปิ ลหุอาทิภาโว, โส อิธ กายสฺส ลหุภาโวติ อธิเปฺปโตฯ สฺวายํ ยสฺมา จิตฺตสฺส ลหุอาทิภาเวน วินา นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ลหุกํ โหตี”**ติฯ

โอฬาริเก อสฺสาสปสฺสาเส นิรุเทฺธติอาทิ เหฏฺฐา วุตฺตนยมฺปิ วิเจตพฺพาการปฺปตฺตสฺส กายสงฺขารสฺส วิจยนวิธึ ทเสฺสตุํ อานีตํฯ

๒๒๙. **อุปรูปริ วิภูตานี**ติ ภาวนาพเลน อุทฺธํ อุทฺธํ ปากฏานิ โหนฺติฯ **เทสโต**ติ ปกติยา ผุสนเทสโต, ปุเพฺพ อตฺตนา ผุสนวเสน อุปธาริตฎฺฐานโตฯ

“กตฺถ นตฺถี”ติ ฐานวเสน, **“กสฺส นตฺถี”**ติ ปุคฺคลวเสน วีมํสิยมานมตฺถํ เอกชฺฌํ กตฺวา วิภาเวตุํ **“อโนฺตมาตุกุจฺฉิย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา อุทเก นิมุคฺคสฺส ปุคฺคลสฺส นิรุโทฺธกาสตาย อสฺสาสปสฺสาสา น ปวตฺตนฺติ, เอวํ อโนฺตมาตุกุจฺฉิยํฯ ยถา มตานํ สมุฎฺฐาปกจิตฺตาภาวโต, เอวํ อสญฺญีภูตานํ มุจฺฉาปเรตานํ, อสญฺญีสุ วา ชาตานํ, ตถา นิโรธสมาปนฺนานํฯ จตุตฺถชฺฌานสมาปนฺนานํ ปน ธมฺมตาวเสเนว เนสํ อนุปฺปชฺชนํ, ตถา รูปารูปภวสมงฺคีนํฯ เกจิ ปน ‘‘อนุปุพฺพโต สุขุมภาวปฺปตฺติยา จตุตฺถชฺฌานสมาปนฺนสฺส, รูปภเว รูปานํ ภวงฺคสฺส จ สุขุมภาวโต รูปภวสมงฺคีนํ นตฺถี’’ติ การณํ วทนฺติฯ **อตฺถิเยว เต อสฺสาสปสฺสาสา**

ปริเยสโตติ อธิปฺปาโย, ยถาวุตฺตสตฺตฏฺฐานวินิมุตฺตสฺส อสฺสาสปสฺสาสานํ อนุปฺปชฺชนฏฺฐานสฺส อภาวโตฯ **ปกติผุฏฺฐวเสนา**ติ ปกติยา ผุสนฏฺฐานวเสนฯ **นิมิตฺตํ ฐเปตพฺพ**นฺติ สติยา ตตฺถ ตตฺถ สุขปฺปวตฺตนตฺถํ ถิรตรสณฺฐานนํ ปวเตฺตตพฺพํฯ ถิรสญฺญาปทฏฺฐานา หิ สติฯ **อิมเมวา**ติ อิมํ เอว อนุปฏฺฐหนฺตสฺส กายสงฺขารสฺส กณฺฏกฏฺฐาปนนเยน อุปฏฺฐาปนวิธิเมวฯ **อตฺถวส**นฺติ เหตุํฯ **อโตฺถ**ติ หิ ผลํ, โส ยสฺส วเสน ปวตฺตติ, โส อตฺถวโสติฯ **มุฏฺฐสฺสติสฺสา**ติ วินฏฺฐสฺสติสฺสฯ **อสมฺปชานสฺสา**ติ สมฺปชญฺญรหิตสฺส, ภาเวนฺตสฺส อนุกฺกเมน อนุปฏฺฐหเนฺต อสฺสาสปสฺสาเส วีมํสิตฺวา ‘‘อิเม เต’’ติ อุปธาเรตุํ, สมฺมเทว ปชานิตุญฺจ สมตฺถาหิ สติปญฺญาหิ วิรหิตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ

๒๓๐. **อิโต อญฺญํ** กมฺมฏฺฐานํฯ **ครุก**นฺติ ภาริยํฯ สา จสฺส ครุกตา ภาวนาย สุทุกฺกรภาเวนาติ อาห **‘‘ครุกภาวน’’**นฺติฯ อุปรูปริ สนฺตสุขุมภาวปฺปตฺติโต ‘‘พลวตี สฺวิสทา สูรา จ สติปญฺญา จ อิจฺฉิตพฺพา’’ติ วตฺวา สุขุมสฺส นาม อตฺถสฺส สาธเนนาปิ สุขุเมเนว ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิทานิ อนุปฏฺฐหนฺตานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ ปริเยสนุปายํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตาหิ จ ปนา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โคจรมุเข**ติ โคจราภิมุเขฯ **อนุปท**นฺติ ปทานุปทํฯ **จริตฺวา**ติ โคจรํ คเหตฺวาฯ **ตสฺมิํเยว ฐาเน**ติ อุปนิพนฺธนานิมิตฺตสญฺญิตฏฺฐาเนฯ **โยเชตฺวา**ติ มนสิกาเรน โยเชตฺวาฯ **สติรสฺมิยา พนฺธิตฺวา**ติ วา วุตฺตเมวตฺถมาห **‘‘ตสฺมิํเยว ฐาเน โยเชตฺวา’’**ติฯ น หิ อุปเมเยฺย พนฺธนโยชนฏฺฐานานิ วิสุํ ลพฺภนฺติฯ

๒๓๑. **นิมิตฺต**นฺติ อุคฺคหนิมิตฺตํ, ปฏิภาคนิมิตฺตํ วาฯ อุภยมฺปิ หิ อิธ เอกชฺฌํ วุตฺตํฯ ตถา หิ ตูลปิจุอาทิอุปมตฺตยํ อุคฺคเห ยุชฺชติ, เสสํ อุภยตฺถฯ **เอกเจฺจ**ติ เอเก อาจริยาฯ

ตารกรูปํ วิยาติ ตารกาย ปภารูปํ วิยฯ มณิคุฬิกาทิอุปมา ปฏิภาเค วฏฺฏนฺติฯ กถํ ปเนตํ เอกํเยว กมฺมฏฺฐานํ อเนกาการโต อุปฏฺฐาตีติ อาห **‘‘ตญฺจ ปเนต’’**นฺติอาทิฯ **สุตฺตนฺต**นฺติ เอกํ สุตฺตํฯ ปคุณปฺปวตฺติภาเวน อวิเจฺฉทํ, มหาวิสยตญฺจ สนฺธายาห **‘‘มหตี ปพฺพเตยฺยา นที วิยา’’**ติฯ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สมนฺตภทฺทกํ สุตฺตํ สพฺพภาคมโนหรา สพฺพปาลิผุลฺลา วนฆฏา วิยาติ อาห **‘‘เอกา วนราชิ วิยา’’**ติฯ เตนาห ภควา – ‘‘วนปฺปคุเมฺพ ยถ ผุสฺสิตเคฺค’’ติ (ขุ. ปา. ๖.๑๓; สุ. นิ. ๒๓๖)ฯ นานานุสนฺธิกํ นานาเปยฺยาลํ วิวิธนยนิปุณํ พหุวิธกมฺมฏฺฐานมุขสุตฺตนฺตํ อตฺถิเกหิ สกฺกจฺจํ สมฺปชีวิตพฺพนฺติ อาห **‘‘สีตจฺฉาโย...เป.... รุโกฺข วิยา’’**ติฯ **สญฺญานานตายา**ติ นิมิตฺตุปฏฺฐานโต ปุเพฺพว ปวตฺตสญฺญานํ นานาวิธภาวโตฯ

อิเม ตโย ธมฺมาติ อสฺสาโส, ปสฺสาโส, นิมิตฺตนฺติ อิเม ตโย ธมฺมาฯ **นตฺถี**ติ กมฺมฏฺฐานวเสน มนสิกาตพฺพภาเวน นตฺถิ น อุปลพฺภนฺติฯ **น จ อุปจาร**นฺติ อุปจารมฺปิ น ปาปุณาติ, ปเคว อปฺปนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ยสฺส ปนา**ติ วิชฺชมานปโกฺข วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส สมตฺถนตฺถํ กกจูปมายํ อาคตา **‘‘นิมิตฺต’’**นฺติอาทิกา คาถา ปจฺจานีตาฯ

๒๓๒. **นิมิเตฺต**ติ ยถาวุเตฺต ปฏิภาคนิมิเตฺตฯ **เอวํ โหตี**ติ ภาวนมนุยุตฺตสฺส เอว โหติฯ ตสฺมา ‘‘ปุนปฺปุนํ เอวํ มนสิ กโรหี’’ติ วตฺตโพฺพฯ **โวสานํ อาปเชฺชยฺยา**ติ ‘‘นิมิตฺตํ นาม ทุกฺกรํ อุปฺปาเทตุํ, ตยิทํ ลทฺธํ, หนฺทาหํ ทานิ ยทา วา ตทา วา วิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสามี’’ติ สโงฺกจํ อาปเชฺชยฺยฯ **วิสีเทยฺยา**ติ ‘‘เอตฺตกํ กาลํ ภาวนมนุยุตฺตสฺส นิมิตฺตมฺปิ น อุปฺปนฺนํ, อภโพฺพ มเญฺญ วิเสสสฺสา’’ติ วิสาทํ อาปเชฺชยฺยฯ

‘‘อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามีติ ปฏิปนฺนสฺส นิมิตฺต’’นฺติ วุตฺต กถํ สโงฺก จาปตฺติ, ภิโยฺยโส มตฺตาย อุสฺสาหเมว กเรยฺยาติ **‘‘นิมิตฺตมิทํ...เป.... วตฺตโพฺพ’’**ติ **มชฺฌิมภาณกา** อาหุฯ **เอวนฺ**ติ วุตฺตปฺปกาเรน ปฏิภาคนิมิตฺเตเยว ภาวนาจิตฺตสฺส ฐปเนนฯ **อิโต ปภุตี**ติ อิโต ปฏิภาคนิมิตฺตุปฺปตฺติโต ปฏฺฐายฯ ปุเพฺพ ยํ วุตฺตํ ‘‘อนุพนฺธนาย จ ผุสนาย จ ฐปนาย จ มนสิ กโรตี’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๒๔), ตตฺถ อนุพนฺธนํ, ผุสนญฺจ วิสฺสเชฺชตฺวา **ฐปนาวเสน ภาวนา โหตี**ติ ฐปนาวเสเนว ภาเวตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

โปราเณหิ วุโตฺตวายมโตฺถติ **‘‘นิมิตฺต’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **นิมิตฺต**ติ ปฏิภาคนิมิตฺตฯ **ฐปยํ จิตฺต**นฺติ ภาวนาจิตฺตํ ฐเปโนฺต, ฐปนาวเสน มนสิ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ **นานาการ**นฺติ ‘‘จตฺตาโร วณฺณา’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๑๙; ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๖๓) เอวํ วุตฺตํ นานาการํฯ อาการสามญฺญวเสน เหตํ เอกวจนํฯ **วิภาวย**นฺติ วิภาเวโนฺต อนฺตรธาเปโนฺตฯ นิมิตฺตุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย หิ เต อาการา อมนสิกโรโต อนฺตรหิตา วิย โหนฺติฯ **อสฺสาสปสฺสาเส**ติ อสฺสาสปสฺสาเส โย นานาการโร, ตํ วิภาวยํ, อสฺสาสปสฺสาสสมฺภูเต วา นิมิตฺเตฯ **สกํ จิตฺตํ นิพนฺธตี**ติ ตาย เอว ฐปนาย อตฺตโน จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ, อเปฺปตีติ อโตฺถฯ เย ปน ‘‘วิภาวยนฺติ วิภาเวโนฺต วิทิตํ ปากฏํ กโรโนฺต’’ติ อตฺถํ วทนฺติ, ตํ ปุพฺพภาควเสน ยุเชฺชยฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ธิติสมฺปนฺนตฺตา **ธีโร** โยคี อสฺสาสปสฺสาเส นานาการํ วิภาเวโนฺต นานาการโต เต ปชานโนฺต วิทิเต ปากเฏ กโรโนฺต, นานาการํ วา โอฬาริโกฬาริเก ปสฺสเมฺภโนฺต วูปสเมโนฺต ตตฺถ ยํ ลทฺธํ นิมิตฺตํ, ตสฺมิํ จิตฺตํ ฐเปโนฺต อนุกฺกเมน สกํ จิตฺตํ นิพนฺธติ อเปฺปตีติฯ

วณฺณโตติ ปีตฺปิณฺฑตารกรูปาทีสุ วิย อุปฏฺฐิตวณฺณโตฯ **ลกฺขณโต**ติ ขรภาวาทิสภาวโต, อนิจฺจาทิลกฺขณโต วาฯ รกฺขิตพฺพํ ตํ นิมิตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ นิมิตฺตสฺส รกฺขณํ นาม ตตฺถ ปฏิลทฺธสฺส อุปจารฌานสฺส รกฺขเณเนว โหตีติ อาห **‘‘ปุนปฺปุนํ มนสิการวเสน วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ คมยิตฺวา’’**ติฯ

๒๓๓. **เอตฺถา**ติ เอติสฺสํ กายานุปสฺสนายํฯ **ปาริสุทฺธิํ ปตฺตุกาโม**ติ อธิคนฺตุกาโม, สมาปชฺชิตุกาโม จ, ตตฺถ สลฺลกฺขณาวิวฏฺฏนาวเสน อธิคนฺตุกาโม, สลฺลกฺขณาวเสน สมาปชฺชิตุกาโมติ โยเชตพฺพํฯ **นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตี**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘กถ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยถา หี**ติอาทิ กายสฺส, จิตฺตสฺส จ อสฺสาสปสฺสาสานํ สมุทยภาวทสฺสนํฯ **กมฺมารคคฺคริยา**ติ กมฺมารานํ อุกฺกายํ อคฺคิธมนภสฺตาฯ **ธมมานายา**ติ ธมยนฺติยา, วาตํ คาหาเปนฺติยาติ อโตฺถฯ **ตชฺช**นฺติ ตทนุรูปํฯ **เอวเมวา**ติ เอตฺถ กมฺมารคคฺคริ วิย กรชกาโย, วายาโม วิย จิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ กิญฺจาปิ อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตสมุฏฺฐานา, กรชกายํ ปน วินา เตสํ อปฺปวตฺตนโต **‘‘กายญฺจ จิตฺตญฺจ ปฏิจฺจ อสฺสาสปสฺสาสา’’**ติ วุตฺตํฯ

ตสฺสาติ นามรูปสฺสฯ **ปจฺจยํ ปริเยสตี**ติ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) อวิชฺชาทิกํ ปจฺจยํ วีมํสติ ปริคฺคณฺหาติฯ **กงฺขํ วิตรตี**ติ ‘‘อโหสิํ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) อาทินยปฺปวตฺตํ โสฬสวตฺถุกํ วิจิกิจฺฉํ อติกฺกมติ ปชหติฯ ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๓๔๗; ๓๖๑; ๓.๘๖; อ. นิ. ๔.๑๘๑) อาทินยปฺปวตฺตํ **กลาปสมฺมสนํฯ ปุพฺพภาเค**ติ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิปริยาปนฺนาย อุทยพฺพยานุปสฺสนาย ปุพฺพภาเค **อุปฺปเนฺนฯ โอภาสาทโย**ติ โอภาโส ญาณํ ปีติ ปสฺสทฺธิ สุขํ อธิโมโกฺข ปคฺคโห อุเปกฺขา อุปฏฺฐานํ นิกนฺตีติ อิเม โอภาสาทโย ทสฯ **อุทยํ ป**

หายาติ อุทยพฺพยานุปสฺสนาย คหิตํ สงฺขารานํ อุทยํ วิสฺสชฺเชตฺวา เตสํ ภงฺคเสฺสว อนุปสฺสน โต ภงฺคานุปสฺสนํ ญาณํ **ปตฺวา** อาทีนวานุปสฺสนาปุพฺพงฺคมาย นิพฺพิทานุปสฺสนาย **นิพฺพินฺทโนฺต**ฯ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขานุปสฺสนาสงฺขารุเปกฺขานุโลมญาณานํ จิณฺณปริย เนฺต อุปฺปนฺนโคตฺรภุญาณานนฺตรํ อุปฺปเนฺนน มคฺคญาเณน สพฺพสงฺขาเรสุ **วิรชฺชโนฺต วิ มุจฺจโนฺต**ฯ มคฺคกฺขเณ หิ อริโย วิรชฺชติ วิมุจฺจตีติ จ วุจฺจติฯ เตนาห **“ยถากฺกเมน จตฺตาโร อริยมเคฺค ปาปุณิตฺวา”**ติฯ มคฺคผลนิพฺพานปหีนาวสิฏฺฐกิเลสสงฺขาตสฺส ปจฺจเวกฺ ขิตพฺพสฺส ปเภเทน **เอกูนวีสติเภทสฺส** ฯ อรหโต หิ อวสิฏฺฐกิเลสาภาเวน เอกูนวีสติตาฯ **อสฺสา**ติ อานาปานกมฺมฏฺฐานิกสฺสฯ

๒๓๔. **วิสุํ กมฺมฏฺฐานภาวนานโย นาม นตฺถิ** ปฐมจตุกฺกวเสน อธิคตฌานสฺส เวทนา จิตฺตธมฺมานุปสฺสนาวเสน เทสิตตฺตาฯ **เตสนฺ**ติ ติณฺณํ จตุกฺกานํฯ

ปีติปฏิสํเวทีติ ปีติยา ปฏิ ปฏิ สมฺมเทว เวทนาสีโล, ตสฺสา วา ปฏิ ปฏิ สมฺมเทว เวโท เอตสฺส อตฺถิ, ตํ วา ปฏิ ปฏิ สมฺมเทว เวทยมาโนฯ ตตฺถ กามํ สํเวทน-คฺคหเณเนว ปีติยา สกฺกจฺจํ วิทิตภาโว โพธิโต โหติ, เยหิ ปน ปการเรหิ ตสฺสา สํเวทนํ อิจฺฉิตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **ปฏิ**-สทฺทคฺคหณํ ‘‘ปฏิ ปฏิ สํเวทีติ ปฏิสํเวที’’ติฯ เตนาห **“ทฺวีหากาเรหี”**ติอาทิฯ

ตตฺถ **กถํ อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตี**ติ ปุจฺฉาวจนํฯ **สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชตี**ติ ปีติสหคตานิ เทฺว ปฐมทุติยฌานานิ ปฏิปาฏิยา สมาปชฺชติฯ **ตสฺสา**ติ เตนฯ ‘‘ปฏิสํวิทิตา’’ติ หิ ปทํ อเปกฺขิตฺวา กตฺตุอเตฺถ เอตํ สามิวจนํฯ **สมาปตฺติกฺขเณ**ติ สมาปนฺ นกฺขเณฯ **ฌานปฏิลาเภนา**ติ ฌาเนน สมงฺคิภาเวนฯ **อารมฺมณโต**ติ อารมฺมณมุเขน, ตทา รมฺมณฌานปริยาปนฺนา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ **อารมฺมณสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตา**ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา นาม สปฺปปริเยสนํ จรเนฺตน ตสฺส อาสเย ปฏิสํวิทิเต โสปิ ปฏิสํวิทิโต คหิโต เอว โหติ มนฺตาคทพเลน ตสฺส คหณสฺส สุกรตฺตา, เอวํ ปีติยา อาสยภูเต อารมฺมเณ ปฏิสํวิทิเต สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา เอว โหติ สลกฺขณโต, สามญฺญโต จ ตสฺสา คหณสฺส สุกรตฺตาติฯ

กถํ อสโมฺมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **วิปสฺสนากฺขเณ**ติ วิ ปสฺสนาปญฺญาย ติกฺขวิสทปฺปตฺตาย วิสยโต ทสฺสนกฺขเณฯ **ลกฺขณปฏิเวเธนา**ติ ปีติยา สลกฺขณสฺส, สามญฺญลกฺขณสฺส จ ปฏิวิชฺฌเนนฯ ยํ หิ ยสฺส วิเสสโต, สามญฺญโต จ ลกฺขณํ, ตสฺมึ วิทิเต โส ยาถาวโต วิทิโต เอว โหติฯ เตนาห **“อสโมฺมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตี”**ติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ ปาฬิยา เอว วิภาเวตุํ **“วุตฺตเญฺหต”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทีฆํ อสฺสาสว เสนา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ ตตฺถ ปน สโตการิตาทสฺสนวเสน ปาฬิ อาค ตา, อิธ ปีติปฏิสํเวทิตาวเสน, ปีติปฏิสํเวทิตา จ อตฺถโต วิภตฺตา เอวฯ อปิจ อยเมตฺถ สเงฺขป โตฺถ – **ทีฆํ อสฺสาสวเสนา**ติ ทีฆสฺส อสฺสาสสฺส อารมฺมณภูตสฺส วเสน ปชานโต สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิเกฺขปํ ปชานโต**ติ ฌานปริยาปนฺนํ ‘‘อ วิเกฺขโป’’ติ ลทฺธนามํ จิตฺตเสฺสกคฺคตํ ตํสมฺปยุตฺตาย ปญฺญาย ปชานโตฯ ยเถว หิ อารมฺมณ มุเขน ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ, เอวํ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ อารมฺมณมุเขน ปฏิสํวิทิตา เอว โหนฺตี ติฯ **สติ อุปฏฺฐิตา โหตี**ติ ทีฆํ อสฺสาสวเสน ฌานสมฺปยุตฺตา สติ ตสฺส อารมฺมเณ อุปฏฺฐิตา อารมฺมณมุเขน ฌาเนปิ อุปฏฺฐิตา นาม โหติฯ **ตาย สติยา**ติ เอวํ อุปฏฺฐิตาย ตาย สติยา ยถา วุเตฺตน **เตน ญาเณน** สุปฺปฏิวิทิตตฺตา อารมฺมณสฺส ตสฺส วเสน ตทารมฺมณา สา ปีติ **ปฏิสํวิ ทิตา โหติฯ ทีฆํ ปสฺสาสวเสนา**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ปฐมจตุกฺกวเสน ทสฺสิตํ ปีติปฏิสํเวทนํ อารมฺมณโต, อสมฺโมหโต จ วิภาคโส ทเสฺสตุํ ‘‘อาวชฺชโต’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อาวชฺชโต**ติ ฌานํ อาวชฺชนฺตสฺสฯ **สา ปีตี**ติ สา ฌานปริยาปนฺนา ปีติฯ **ชานโต**ติ สมาปนฺนกฺขเณ อารมฺมณมุเขน ชานโตฯ ตสฺส สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตีติ สมฺพนฺโธฯ **ปสฺสโต**ติ ทสฺสนภูเตน ญาเณน ฌานโต วุฏฺฐาย ปสฺสนฺตสฺสฯ **ปจฺจเวกฺขโต**ติ ฌานํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสฯ **จิตฺตํ อธิฏฺฐหโต**ติ ‘‘เอตฺตกํ เวลํ ฌานสมงฺคี ภวิสฺสามี’’ติ ฌานจิตฺตํ อธิฏฺฐหนฺตสฺสฯ เอวํ ปญฺจนฺนํ วสีภาวานํ วเสน ฌานสฺส ปชานนมุเขน อารมฺมณโต ปีติยา ปฏิสํเวทนา ทสฺสิตาฯ

อิทานิ เยหิ ธมฺเมหิ ฌานํ, วิปสฺสนา จ สิชฺฌนฺติ; เตสํ ฌานปริยาปนฺนานํ, วิปสฺสนามคฺคปริยาปนฺนานญฺจ สทฺธาทีนํ วเสน ปีติปฏิสํเวทนํ ทเสฺสตุํ **‘‘สทฺธาย อธิมุจฺจโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อธิมุจฺจโต**ติ สทฺทหนฺตสฺส, สมถวิปสฺสนาวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **วีริยํ ปคฺคณฺหโต**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อภิเญฺญยฺย**นฺติ อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย ชานิตพฺพํฯ **อภิชานโต**ติ วิปสฺสนาปญฺญาปุพฺพงฺคมาย มคฺคปญฺญาย ชานโตฯ **ปริเญฺญยฺย**นฺติ ทุกฺขสจฺจํ ตีรณปริญฺญาย, มคฺคปญฺญาย จ ปริชานโตฯ **ปหาตพฺพ**นฺติ สมุทยสจฺจํ ปหานปริญฺญาย, มคฺคปญฺญาย จ ปชหโตฯ **ภาวยโต สจฺฉิกโรโต ภาเวตพฺพํ** มคฺคสจฺจํ , **สจฺฉิกาตพฺพํ** นิโรธสจฺจํฯ เกจิ ปเนตฺถ ปีติยา เอว วเสน อภิเญฺญยฺยาทีนิ อุทฺธรนฺติ, ตํ อยุตฺตํ ฌานาทิสมุทายํ อุทฺธริตฺวา ตโต ปีติยา นิทฺธารณสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ

เอตฺถ จ ‘‘ทีฆํ อสฺสาสวเสนา’’ติอาทินา ปฐมจตุกฺกวเสน อารมฺมณโต ปีติปฏิสํเวทนํ วุตฺตํ, ตถา ‘‘อาวชฺชโต’’ติอาทีหิ ปญฺจหิ ปเทหิฯ ‘‘อภิเญฺญยฺยํ อภิชานโต’’ติอาทีหิ ปน อสโมฺมหโตฯ ‘‘สทฺธาย อธิมุจฺจโต’’ติอาทีหิ อุภยถาปีติ สเงฺขปโต สมถวเสน อารมฺมณโต, วิปสฺสนาวเสน อสโมฺมหโต ปีติปฏิสํเวทนํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กสฺมา ปเนตฺถ เวทนานุปสฺสนายํ ปีติสีเสน เวทนา คหิตา, น สรูปโต เอวาติ? ภูมิวิภาคาทิวเสน เวทนํ ภินฺทิตฺวา จตุธา เวทนานุปสฺสนํ ทเสฺสตุํฯ อปิจ เวทนากมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสโนฺต ภควา ปีติยา โอฬาริกตฺตา ตํสมฺปยุตฺตสุขํ สุขคฺคหณตฺถํ ปีติสีเสน ทเสฺสติฯ

เอเตเนว นเยน อวเสสปทานีติ ‘‘สุขปฏิสํเวที จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที’’ติ ปทานิ ปีติปฏิสํเวทิปเท อาคตนเยเนว อตฺถโต เวทิตพฺพานิฯ สกฺกา หิ ‘‘ทฺวีหากาเรหิ สุขปฏิสํเวทิตา โหติ, จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวทิตา โหติ อารมฺมณโต’’ติอาทินา ปีติฏฺฐาเน สุขาทิปทานิ ปกฺขิปิตฺวา ‘‘สุขสหคตานิ ตีณิ ฌานานิ, จตฺตาริ วา ฌานานิ สมาปชฺชตี’’ติอาทินา อตฺถํ วิญฺญาตุํฯ เตนาห **‘‘ติณฺณํ ฌานานํ วเสนา’’**ติอาทิฯ **เวทนาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สญฺญา คหิตาฯ เตนาห **‘‘เทฺว ขนฺธา’’**ติฯ **วิปสฺสนาภูมิทสฺสนตฺถ**นฺติ ปกิณฺณกสงฺขารสมฺมสนวเสน วิปสฺสนาย ภูมิทสฺสนตฺถํ **‘‘สุขนฺติ เทฺว สุขานี’’**ติอาทิ วุตฺตํ สมเถ กายิกสุขาภาวโตฯ **โส**ติ โส ปสฺสมฺภนปริยาเยน วุโตฺต นิโรโธฯ ‘‘อิมสฺส หิ ภิกฺขุโน ปุเพฺพ อปริคฺคหิตกาเล’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๒๐) วิตฺถารโต กายสงฺขาเร วุโตฺต, ตสฺมา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ กายสงฺขารวเสน อาคโต, อิธ จิตฺตสงฺขารวเสนาติ อยเมว วิเสโสฯ

เอวํ จิตฺตสงฺขารสฺส ปสฺสมฺภนํ อติเทเสน ทเสฺสตฺวา ยทญฺญํ อิมสฺมิํ จตุเกฺก วตฺตพฺพํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปีติปเท**ติ ‘‘ปีติปฏิสํเวที’’ติอาทินา เทสิตโกฏฺฐาเสฯ **ปีติสีเสน เวทนา วุตฺตา**ติ ปีติอปเทเสน ตํสมฺปยุตฺตา เวทนา วุตฺตา, น ปีตีติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **ทฺวีสุ จิตฺตสงฺขารปเทสู**ติ ‘‘จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขาร’’นฺติ จิตฺตสงฺขารปฏิสํยุเตฺตสุ ทฺวีสุ ปเทสุฯ ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ

(มหาว. ๑; ม. นิ. ๓.๑๒๖; อุทา. ๑) วจนโต จิเตฺตน ปฏิพทฺธาติ **จิตฺตปฏิพทฺธา**ฯ ตโต เอว กามํ จิเตฺตน สงฺขรียนฺตีติ **จิตฺตสงฺขารา,** สญฺญาเวทนาทโย, อิธ ปน อุปลกฺขณมตฺตํ สญฺญา เวทนาว อธิเปฺปตาติ อาห **“สญฺญาสมฺปยุตฺตา เวทนา”**ติฯ

๒๓๕. จิตฺตปฏิสํเวทีติ เอตฺถ ทฺวีหากาเรหิ จิตฺตปฏิสํเวทิตา โหติ อารมฺมณโต, อส โมฺมหโต จฯ กถํ อารมฺมณโต? จตฺตาริ ฌานานิ สมาปชฺชติ, ตสฺส สมาปตฺติกฺขเณ ฌานปฏิ ลาเภนาติอาทินา วุตฺตนยานุสาเรน สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยนฺติ อาห **“จตุนฺนํ ฌานานํ วเสน จิตฺตปฏิสํเวทิตา เวทิตพฺพา”**ติฯ **จิตฺตํ โมเทโนฺต**ติ ฌานสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ สมฺปยุตฺตาย ปีติยา โมทยมาโน, ตํ วา ปีตึ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตํ วิปสฺสนาจิตฺตํ ตาย เอว อารมฺมณภูตาย ปีติยา โมทยมาโนฯ **ปโมเทโนฺต**ติอาทีนิ ปทานิ ตเสฺสว เววจนานิ ปีติปริยายภาวโตฯ

สมฺปยุตฺตาย ปีติยา จิตฺตํ อาโมเทตีติ ฌานจิตฺตสมฺปยุตฺตาย ปีติสโมฺพชฺฌงฺคภูตาย โอทคฺยลกฺขณาย ฌานปีติยา ตเมว ฌานจิตฺตํ สหชาตาทิปจฺจยวเสน เจว ฌานปจฺจยวเสน จ ปริพฺรูเหโนฺต หฏฺฐปหฏฺฐาการํ ปาเปโนฺต อาโมเทติ ปโมเทติ จฯ **อารมฺมณํ กตฺวา**ติ อุฬารํ ฌานสมฺปยุตฺตํ ปีตึ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานํ วิปสฺสนา**จิตฺตํ** ตาย เอว อารมฺมณภูตาย ปีติยา โยคาวจโร หฏฺฐปหฏฺฐาการํ ปาเปโนฺต ‘‘อาโมเทติ ปโมเทตี’’ติ วุจฺจติฯ

สมํ ฐเปโนฺตติ ยถา อีสกมฺปิ ลีนปกฺขํ, อุทฺธจฺจปกฺขญฺจ อนุปคมฺม อโนนตํ อนุนฺนตํ ยถา อินฺทฺริยานํ สมตฺตปฏิปตฺติยา อวิสมํ, สมาธิสฺส วา อุกฺกํสคมเนน อาเนญฺชปฺปตฺติยา สมฺมเทว ฐิตํ โหติ, เอวํ อปฺปนาวเสน ฐเปโนฺตฯ **ลกฺขณปฏิเวเธนา**ติ อนิจฺจาทิกสฺส ลกฺขณสฺส ปฏิ ปฏิ วิชฺฌเนน ขเณ ขเณ อวโพเธนฯ **ขณิกจิเตฺตกคฺคตา**ติ ขณมตฺตฏฺฐิติโก สมาธิฯ โสปิ หิ อารมฺมเณ นิรนฺตรํ เอกากาเรน ปวตฺตมาโน ปฏิปเกฺขน อนภิภูโต อปฺปิโต วิย จิตฺตํ นิจฺจลํ ฐเปติฯ เตน วุตฺตํ **“เอวํ อุปฺปนฺนาย”**ติอาทิฯ

โมเจโนฺตติ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติวเสน วิเวเจโนฺต วิสุํ กโรโนฺต, นีวรณานิ ปชหโนฺตติ อโตฺถฯ **วิปสฺสนากฺขเณ**ติ ภงฺคานุปสฺสนากฺขเณฯ ภโงฺค หิ นาม อนิจฺจตาย ปรมา โกฏิ, ตสฺมา ตาย ภงฺคานุปสฺสโก โยคาวจโร จิตฺตมุเขน สพฺพสงฺขารคตํ อนิจฺจโต ปสฺสติ, โน นิจฺจโตฯ อนิจฺจสฺส ทุกฺขตฺตา, ทุกฺขสฺส จ อนตฺตกตฺตา ตเทว ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโตฯ อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโตฯ ยสฺมา ปน ยํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา, น ตํ อภินนฺทิตพฺพํฯ ยญฺจ น อภินนฺทิตพฺพํ, น ตํ รญฺชิตพฺพํฯ ตสฺมา ภงฺคทสฺสนานุสาเรน ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ สงฺขารคเต ทิเฏฺฐ ตสฺมิํ นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติฯ วิรชฺชติ, โน รชฺชติฯ โส เอวํ นิพฺพินฺทโนฺต วิรชฺชโนฺต โลกิเยเนว ตาว ญาเณน ราคํ นิโรเธติ, โน สมุเทติ, นาสฺส สมุทยํ กโรตีติ อโตฺถฯ อถ วา โส เอวํ วิรโตฺต ยถา ทิฏฺฐํ สงฺขารคตํ, ตถา อทิฏฺฐํ อตฺตโน ญาเณน นิโรเธติ, โน สมุเทติฯ นิโรธเมวสฺส มนสิกโรติ, โน สมุทยนฺติ อโตฺถฯ โส เอวํ ปฏิปโนฺน ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? อยญฺหิ อนิจฺจาทิอนุปสฺสนา สทฺธิํ ขนฺธาภิสงฺขาเรหิ กิเลสานํ ปริจฺจชนโต, สงฺขตโทสทสฺสเนน ตพฺพิปรีเต นิพฺพาเน ตนฺนินฺนตาย ปกฺขนฺทนโต ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค จาติ วุจฺจติฯ ตสฺมา ตาย สมนฺนาคโต โยคาวจโร วุตฺตนเยน กิเลเส จ ปริจฺจชติ, นิพฺพาเน จ ปกฺขนฺทติฯ เตน วุตฺตํ **“โส วิปสฺสนากฺขเณ อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาโต จิตฺตํ โมเจโนฺต วิโมเจโนฺต …เป.…** ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานโต **จิตฺตํ โมเจโนฺต วิโมเจโนฺต อสฺสสติ เจว ปสฺสสติ จา”**ติฯ

ตตฺถ อนิจฺจสฺส, อนิจฺจนฺติ วา อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**ฯ เตภูมกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย วิปสฺสนาย เอตํ นามํฯ **นิจฺจสญฺญาโต**ติ สงฺขตธเมฺม ‘‘นิจฺจา สสฺสตา’’ติ

ปวตฺตาย มิจฺฉาสญฺญายฯ สญฺญาสีเสน จิตฺตทิฏฺฐีนมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย สุข สญฺญาทีสุปิฯ **นิพฺพิทานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นนฺทิโต**ติ สปฺปีติกตณฺหาโตฯ **วิราคานุปสฺสนายา**ติ ตถา วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ เตน วุตฺตํ **“ราคโต โมเจโนฺต”**ติฯ **นิโรธานุปสฺสนายา**ติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส อนุปสฺสนายฯ ยถา สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติเยว, อายตึ ปุนพฺภววเสน น อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ วา อนุปสฺสนา นิโรธานุปสฺสนาฯ มุญฺจิตุกมฺยตา หิ อยํ พลปฺปตฺตาฯ เตนาห **“สมุทยโต โมเจโนฺต”**ติฯ ปฏินิสฺสชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาฯ อาทานโต**ติ นิจฺจาทิวเสน คหณโต, ปฏิสนฺธิคฺคหณโต วาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๒๓๖. อนิจฺจนฺติ อนุปสฺสี, อนิจฺจสฺส วา อนุปสฺสนสีโล **อนิจฺจานุปสฺสี**ติ เอตฺถ กิํ ปเนตํ อนิจฺจํ, กถํ วา อนิจฺจํ, กา วา อนิจฺจานุปสฺสนา, กสฺส วา อนิจฺจานุปสฺสนาติ จตุกฺกํ วิภาเวตพฺพนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“อนิจฺจํ เวทิตพฺพ”**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ นิจฺจํ นาม ธุวํ สสฺสตํ ยถา ตํ นิพฺพานํ, น นิจฺจนฺติ **อนิจฺจํ,** อุทยพฺพยวนฺตํ, อตฺถโต สงฺขตา ธมฺมาติ อาห **“อนิจฺจนฺติ ปญฺจกฺขนฺธาฯ กสฺมา? อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวา”**ติ, อุปฺปาทวยญฺญถตฺตสพฺภาวาติ อโตฺถฯ ตตฺถ สงฺขตธมฺมานํ เหตุปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชนํ อหุตฺวา สมฺภโว อตฺตลาโภ **อุปฺปาโท**ฯ อุปฺปนฺนานํ เตสํ ขณนิโรโธ วินาโส **วโย**ฯ ชราย อญฺญถาภาโว **อญฺญถตฺตํ**ฯ ยถา หิ อุปฺปาทาวตฺถาย ภินฺนาย ภงฺคาวตฺถายํ วตฺถุเภโท นตฺถิ, เอวํ ฐิติสงฺขาตาย ภงฺคาภิมุขาวตฺถายมฺปิ วตฺถุเภโท นตฺถิ, ยตฺถ ชราโวหาโรฯ ตสฺมา เอกสฺสาปิ ธมฺมสฺส ชรา ยุชฺชติ, ยา ขณิกชราติ วุจฺจติฯ เอกํเสน จ อุปฺปาทภงฺคาวตฺถาสุ วตฺถุโน อเภโท อิจฺฉิตโพฺพ, อญฺญถา ‘‘อโญฺญ อุปฺปชฺชติ, อโญฺญ ภิชฺชตี’’ติ อาปเชฺชยฺย ฯ ตยิมํ ขณิกชรํ สนฺธายาห **“อญฺญถตฺต”**นฺติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต กถยิสฺสามฯ

ยสฺส ลกฺขณตฺตยสฺส ภาวา ขเนฺธสุ อนิจฺจสมญฺญา, ตสฺมิํ ลกฺขณตฺตเย อนิจฺจตาสมญฺญาติ ‘‘อนิจฺจตาติ เตสํเยว อุปฺปาทวยญฺญถตฺต’’นฺติ วตฺวา วิเสสโต ธมฺมานํ ขณิกนิโรเธ อนิจฺจตาโวหาโรติ ทเสฺสโนฺต **“หุตฺวา อภาโว วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อุปฺปาทปุพฺพกตฺตา อภาวสฺส หุตฺวาคหณํฯ เตน ปากภาวปุพฺพกตฺตํ วินาสภาวสฺส ทเสฺสติฯ **เตเนวากาเรนา**ติ นิพฺพตฺตนากาเรเนวฯ **ขณภเงฺคนา**ติ ขณิกนิโรเธนฯ **ตสฺสา อนิจฺจตายา**ติ ขณิกภงฺคสงฺขาตาย อนิจฺจตายฯ **ตาย อนุปสฺสนายา**ติ ยถาวุตฺตาย อนิจฺจานุปสฺสนายฯ **สมนฺนาคโต**ติ สมงฺคิภูโต โยคาวจโรฯ

ขโย สงฺขารานํ วินาโส, วิรชฺชนํ เตสํเยว วิลุชฺชนํ **วิราโค,** ขโย เอว วิราโค **ขยวิราโค,** ขณิกนิโรโธฯ อจฺจนฺตเมตฺถ เอตสฺมิํ อธิคเต สงฺขารา วิรชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺตีติ **อจฺจนฺตวิราโค,** นิพฺพานํฯ เตนาห **“ขยวิราโค สงฺขารานํ ขณภโงฺค, อจฺจนฺตวิราโค นิพฺพาน”**นฺติฯ **ตทุภยวเสน ปวตฺตา**ติ ขยวิราคานุปสฺสนาวเสน วิปสฺสนาย, อจฺจนฺตวิราคานุปสฺสนาวเสน มคฺคสฺส ปวตฺติ โยเชตพฺพาฯ อารมฺมณโต วา วิปสฺสนาย ขยวิราคานุปสฺสนาวเสน ปวตฺติ, ตนฺนินฺนภาวโต อจฺจนฺตวิราคานุปสฺสนาวเสน, มคฺคสฺส ปน อสโมฺมหโต ขยวิราคานุปสฺสนาวเสน, อารมฺมณโต อจฺจนฺตวิราคานุปสฺสนาวเสน ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา ยสฺมา วิราคานุปสฺสี-ปเท วุตฺตนยานุสาเรน ‘‘เทฺว นิโรธา ขยนิโรโธ จ อจฺจนฺตนิโรโธ จา’’ติ เอวมาทิอตฺถวณฺณนํ อติทิสติ, ตสฺมา วิราคฏฺฐาเน นิโรธปทํ ปกฺขิปิตฺวา ‘‘ขโย สงฺขารานํ วินาโส’’ติอาทินา อิธ วุตฺตนเยน ตสฺส อตฺถวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ

ปฏินิสฺสชฺชนํ ปหาตพฺพสฺส ตทงฺควเสน วา สมุเจฺฉทวเสน วา ปริจฺจชนํ **ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค**ฯ ตถา สพฺพูปธีนํ ปฏินิสฺสคฺคภูเต วิสงฺขาเร อตฺตโน นิสฺสชฺชนํ, ตนฺนินฺนตาย วา ตทารมฺมณตาย วา ตตฺถ ปกฺขนฺทนํ **ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค**ฯ

ตทงฺควเสนาติ เอตฺถ อนิจฺจานุปสฺสนา ตาว ตทงฺคปฺปหานวเสน นิจฺจสญฺญํ ปริจฺจชติ, ปริจฺจชนฺตี จ ตถา อปฺปวตฺติยํ เย ''นิจฺจ''นฺติ คหณวเสน กิเลสา, ตมฺมูลกา อภิสงฺขารา, ตทุภยมูลกา จ วิปากกฺขนฺธา อนาคเต อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เต สเพฺพปิ อปฺปวตฺติกรณวเสน ปริจฺจชติ, ตถา ทุกฺขสญฺญาทโยฯ เตนาห **"วิปสฺสนา หิ ตทงฺควเสน สทฺธิํ ขนฺธาภิสงฺขาเรหิ กิเลเส ปริจฺจชตี"**ติฯ

สงฺขตโทสทสฺสเนนาติ สงฺขเต เตภูมเก สงฺขารคเต อนิจฺจตาทิโทสทสฺสเนนฯ นิจฺจาทิภาเวน **ตพฺพิปรีเตฯ ตนฺนินฺนตายา**ติ ตทธิมุตฺตตายฯ **ปกฺขนฺทตี**ติ อนุปวิสติ อนุปวิสนฺตํ วิย โหติฯ **สทฺธิํ ขนฺธาภิสงฺขาเรหิ กิเลเส ปริจฺจชตี**ติ มเคฺคน กิเลเสสุ ปริจฺจเตฺตสุ อวิปากธมฺมตาปาทเนน อภิสงฺขารา, ตมฺมูลกา จ ขนฺธา อนุปฺปตฺติรหภาเวน ปริจฺจตฺตา นาม โหนฺตีติ สเพฺพปิ เต มโคฺค ปริจฺจชตีติ วุตฺตํฯ **อุภย**นฺติ วิปสฺสนาญาณํ, มคฺคญาณญฺจฯ มคฺคญาณมฺปิ หิ โคตฺรภุญาณสฺส อนุ ปจฺฉา นิพฺพานทสฺสนโต **"อนุปสฺสนา"**ติ วุจฺจติฯ

โสฬสวตฺถุวเสน จาติ โสฬสนฺนํ วตฺถูนํ วเสนาปิ วุจฺจมานสนฺตภาวาทิวเสนาปีติ สมุจฺจยโตฺถ **จ**-สโทฺทฯ ''อานาปานสฺสติ ภาวิตา''ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

๒๓๗. **อสฺสา**ติ อานาปานสฺสติสมาธิสฺสฯ กามวิตกฺกาทิวิตกฺกุปเจฺฉทสมตฺถตายปิ มหานิสํสตา เวทิตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ **อย**นฺติ อานาปานสฺสติสมาธิฯ อุจฺจาวเจสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺติเยว **อิโต จิโต จ จิตฺตสฺส วิธาวนํ**ฯ

วิชฺชา นาม มโคฺคฯ **วิมุตฺติ** ผลํฯ **มูลภาโว** วิปสฺสนาย ปาทกภาโวฯ **จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ปริปูเรติ** กายานุปสฺสนาทีนํ จตุนฺนํ อนุปสฺสนานํ วเสน ตสฺสา ภาวนาย ปวตฺตนโตฯ **สตฺต โพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺติ** โพชฺฌงฺคภาวนาย วินา สติปฏฺฐานภาวนาปาริปูริยา อภาวโตฯ **วิชฺชาวิมุตฺติํ ปริปูเรนฺติ** โพชฺฌงฺคภาวนาย ตาสํ สิขาปฺปตฺติภาวโตฯ **จริมกาน**นฺติ อนฺติมกานํฯ

๒๓๘. **นิโรธวเสนา**ติ นิรุชฺฌนวเสนฯ **ภวจริมกา**ติ ภววเสน จริมกา นิหีนภวปวตฺติโนฯ ตถา **ฌานจริมกา** เวทิตพฺพาฯ **จุติจริมกา**ติ จุติยา จริมกา จุติกฺขณปวตฺติโน สพฺพปริโยสานกาฯ **ตสฺมา**ติ ตีสุ ภเวสุ นิหีเน กามภเว ปวตฺตนโตฯ **เต**ติ อสฺสาสปสฺสาสาฯ **ปุรโต**ติ เหฏฺฐาฯ ยสฺมา **วิภงฺคฏฺฐกถายํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๒๖ ปกิณฺณกกถา) รูปธมฺมานํ โสฬสจิตฺตกฺขณายุกตา วิภาวิตา, ตสฺมา **"โสฬสเมน จิเตฺตน สทฺธิํ อุปฺปชฺชิตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ **จุติจิตฺตสฺส ปุรโต**ติ วา จุติจิตฺตํ อวธิภาเวน คเหตฺวา ตโต โอรํ โสฬสเมน จิเตฺตน สทฺธิํ อุปฺปชฺชิตฺวาติ เอวํปน อเตฺถ คยฺหมาเน สตฺตรสจิตฺตกฺขณายุกตาว อสฺสาสปสฺสาสานํ วุตฺตา โหติฯ

อิเม กิร อิมํ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุตฺตสฺส ภิกฺขุโน ปากฏา โหนฺตีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ การณมาห **"อานาปานารมฺมณสฺส สุฏฺฐุ ปริคฺคหิตตฺตา"**ติฯ ตเมวตฺถํ วิภาเวตุํ **"จุติจิตฺตสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อายุอนฺตรํ** นาม ชีวิตนฺตรํ ชีวนกฺขณาวธิฯ **ธมฺมตาย เอวา**ติ สภาเวเนว, รุจิวเสเนวาติ อโตฺถฯ

จนฺทาโลกํ โอโลเกตฺวาติ ชุณฺหปเกฺข ปโทสเวลายํ สมนฺตโต อาสิญฺจมานขีรธารํ วิย คคนตลํ, รชตปตฺตสทิสวาลิกาสนฺถตญฺจ ภูมิภาคํ ทิสฺวา ''รมณีโย วตายํ กาโล, เทโส จ มม อชฺฌาสยสทิโส, กีว จิรํ นุ โข อยํ ทุกฺขภาโร วหิตโพฺพ''ติ อตฺตโน อายุสงฺขาเร อุปธาเรตฺวา ปริกฺขีเณติ อธิปฺปาโยฯ **เลขํ กตฺวา**ติ จงฺกเม ติริยํ เลขํ กตฺวาฯ

อนุยุเญฺชถาติ อนุยุเญฺชยฺย, ภาเวยฺยาติ อโตฺถฯ

อุปสมานุสฺสติกถาวณฺณนา

๒๓๙. **เอว**นฺติ ยถาวุเตฺตน วิราคาทิคุณานุสฺสรณปฺปกาเรนฯ **สพฺพทุกฺขูปสมสงฺขาตสฺสา**ติ ทุกฺขทุกฺขาทิเภทํ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ อุปสมฺมติ เอตฺถาติ สพฺพทุกฺขูปสโมติ สงฺขาตพฺพสฺสฯ

''ปญฺญตฺติธมฺมา''ติอาทีสุ อสภาโวปิ ญาเณน ธารียติ อวธารียตีติ ธโมฺมติ วุจฺจตีติ ตโต นิวเตฺตโนฺต **''ธมฺมาติ สภาวา''**ติ อาห ฯ ภวนํ ปรมตฺถโต วิชฺชมานตา ภาโว, สห ภาเวนาติ **สภาวา,** สจฺฉิกฏฺฐปรมตฺถโต ลพฺภมานรูปาติ อโตฺถฯ เต หิ อตฺตโน สภาวสฺส ธารณโต ธมฺมาติ, ยถาวุเตฺตนเฏฺฐน สภาวาติ จ วุจฺจนฺติฯ **สงฺคมฺมา**ติ ปจฺจยสโมธานลกฺขเณน สงฺคเมน สนฺนิปติตฺวาฯ **สมาคมฺมา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปจฺจเยหี**ติ อนุรูเปหิ ปจฺจเยหิฯ **กตา**ติ นิพฺพตฺติตาฯ **อกตา**ติ เกหิจิปิ ปจฺจเยหิ น กตาฯ **อสงฺขตา**ติ พหุวจนสฺส การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **อคฺคมกฺขายตี**ติ อโคฺค อกฺขายติ, **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ โส อสงฺขตลกฺขโณ สภาวธโมฺม **วิราโค**ติ ปเจฺจตโพฺพ, วิรชฺชติ เอตฺถ สํกิเลสธโมฺมติฯ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมาเนน อริยมเคฺคน ปหียมานา มานมทาทโย ตํ ปตฺวา ปหียนฺติ นามาติ อาห **''ตมาคมฺม...เป.... วินสฺสนฺตี''**ติฯ ตตฺถ ''เสโยฺยหมสฺมี''ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๒๑; สํ. นิ. ๔.๑๐๘) มญฺญนาวเสน ปวโตฺต มาโน เอว **มานมโท**ฯ ปุริสภาวํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกมโท **ปุริสมโทฯ อาทิ**-สเทฺทน ชาติมทาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **นิมฺมทา**ติ วิคตมทภาวาฯ อิมเมว หิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **''อมทา''**ติ วุตฺตํฯ มทา นิมฺมทียนฺติ เอตฺถ อมทภาวํ วินาสํ คจฺฉนฺตีติ **มทนิมฺมทโน**ฯ เอเสว นโย เสสปเทสุปิฯ **กามปิปาสา**ติ กามานํ ปาตุกมฺยตา, กามตณฺหาฯ กามคุณา เอว อาลิยนฺติ เอตฺถ สตฺตาติ **กามคุณาลยาฯ เตภูมกํ วฏฺฏ**นฺติ ตีสุ ภูมีสุ กมฺมกิเลสวิปากวฏฺฏํฯ **เอส** อสงฺขตธโมฺมฯ **อปราปรภาวายา**ติ อปราปรํ โยนิอาทิโต โยนิอาทิภาวายฯ **อาพนฺธนํ** คณฺฐิกรณํฯ **สํสิพฺพนํ** ตุนฺนการณํฯ นิกฺขมนํ, นิสฺสรณญฺจสฺส ตณฺหาย วิสํโยโค เอวาติ อาห **''วิสํยุโตฺต''**ติฯ

เย คุเณ นิมิตฺตํ กตฺวา มทนิมฺมทนาทินามานิ นิพฺพาเนน นิรุฬฺหานิ, เต มทนิมฺมทนตาทิเก ยถาวุเตฺต นิพฺพตฺติตนิพฺพานคุเณ เอว คเหตฺวา อาห **''มทนิมฺมทนตาทีนํ คุณานํ วเสนา''**ติ, น ปน มทา นิมฺมทียนฺติ เอเตนาติ เอวมาทิเกฯ เต หิ อริยมคฺคคุณา ฯ ภควตา อุปสมคุณา วุตฺตาติ สมฺพโนฺธฯ กตฺถ ปน วุตฺตาติ? **อสงฺขตสํยุตฺตา**ทีสุ (สํ. นิ. ๔.๓๖๖ อาทโย)ฯ ตตฺถ **สจฺจ**นฺติ อวิตถํฯ นิพฺพานํ หิ เกนจิ ปริยาเยน อสนฺตภาวาภาวโต เอกํเสเนว สนฺตตฺตา อวิปรีตเฏฺฐน สจฺจํฯ เตนาห ''เอกํ หิ สจฺจํ, น ทุติยมตฺถี''ติ (สุ. นิ. ๘๙๐)ฯ **ปาร**นฺติ สํสารสฺส ปรตีรภูตํฯ เตเนวาห ''ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ''ติ (อิติวุ. ๖๙), ''อปฺปกา เต มนุเสฺสสุ, เย ชนา ปารคามิโน''ติ (ธ. ป. ๘๕) จฯ **สุทุทฺทส**นฺติ ปรมคมฺภีรตาย,

อติสุขุมสนฺตสภาวตาย จ อนุปจิตญาณสมฺภาเรหิ ทฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตาย สุฏฺฐุ ทุทฺทสํฯ นตฺถิ เอตฺถ ชรา, เอตสฺมิํ วา อธิคเต ปุคฺคลสฺส ชราภาโวติ **อชรํ**ฯ ตโต เอว ชราทีหิ อปโลกิยตาย ถิรเฏฺฐน **ธุวํ**ฯ ตณฺหาทิปปญฺจาภาวโต **นิปฺปปญฺจํ**ฯ นตฺถิ เอตฺถ มตนฺติ **อมตํ**ฯ อสิวภาวกรานํ สํกิเลสธมฺมานํ อภาเวน **สิวํ**ฯ จตูหิ โยเคหิ อนุปทฺทุตตฺตา **เขมํ**ฯ วิสงฺขารภาเวน อจฺฉริยตาย, อภูตปุพฺพตาย จ **อพฺภุตํ**ฯ สพฺพาสํ อีตีนํ อนตฺถานํ อภาเวน **อนีติกํ**ฯ นิทฺทุกฺขตาย **อพฺยาพชฺฌํ**ฯ สพฺพสํกิเลสมลโต อจฺจนฺตสุทฺธิยา วิเสสโต สุทฺธีติ **วิสุทฺธิ**ฯ จตูหิปิ โอเฆหิ อนโชฺฌตฺถรณียตาย **ทีปํ**ฯ สกลวฏฺฏทุกฺขโต ปริปาลนเฏฺฐน **ตาณํ**ฯ

‘‘สจฺจญฺจ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติอาทิกา ปาฬิ สํขิตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **อาทิ**-สเทฺทน อนนฺตอนาสวนิปุณอชชฺชรอปโลกิตอนิทสฺสนปณีตอจฺฉริยอนีติกธมฺมมุตฺติเลณปรายณคมฺภีราทิวจเนหิ จ โพธิตา อิธ อวุตฺตา คุณา สงฺคยฺหนฺติ, ตตฺถ นตฺถิ เอตสฺส อุปฺปาทโนฺต วา วยโนฺต วาติ **อนโนฺต,** อสงฺขตธโมฺมฯ อาสวานํ อนารมฺมณตาย **อนาสโว**ฯ นิปุณญาณโคจรตาย **นิปุโณ**ฯ สงฺขตธโมฺม วิย ชราย อชชฺชริตตาย **อชชฺชโร**ฯ พฺยาธิอาทีหิ อปโลกิยตาย **อปโลกิตํ**ฯ อจกฺขุวิญฺญาณวิเญฺญยฺยตาย **อนิทสฺสโน**ฯ อติตฺติกรเฏฺฐน **ปณีโต**ฯ อปจุรตาย **อจฺฉริโย**ฯ อีตีหิ อนภิภวนียสภาวตฺตา, อนีติกภาวเหตุโต จ **อนีติกธโมฺม**ฯ วฏฺฏทุกฺขมุตฺตินิมิตฺตตาย **มุตฺติ**ฯ สํสารํ ภยโต ปสฺสเนฺตหิ นิลียนียโต **เลณํ**ฯ เตสํเยว ปรา คตีติ **ปรายโณ**ฯ ปกติญาเณน อลทฺธปติฏฺฐตาย อคาธเฏฺฐน **คมฺภีโร**ฯ กตปุเญฺญหิปิ ทุเกฺขน กิเจฺฉน อนุพุชฺฌิตพฺพโต **ทุรนุโพโธ**ฯ สจฺฉิกิริยํ มุญฺจิตฺวา น ตกฺกญาเณน อวจริตโพฺพติ **อตกฺกาวจโร**ฯ พุทฺธาทีหิ ปณฺฑิเตเหว เวทิตพฺพโต อธิคนฺตพฺพโต **ปณฺฑิตเวทนีโย**ติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อริยสาวกเสฺสว อิชฺฌติ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน นิพฺพานคุณานํ ปากฏภาวโตฯ อฏฺฐาเน จายํ **เอว**-สโทฺท วุโตฺต, อิชฺฌติ เอวาติ โยชนาฯ สุขสิทฺธิวเสน วา เอวํ วุตฺตํ **‘‘อริยสาวกเสฺสวา’’**ติฯ เตเนวาห **‘‘เอวํ สเนฺตปี’’**ติอาทิฯ **อุปสมครุเกนา**ติ นิพฺพานนิเนฺนนฯ **มนสิ กาตพฺพา** ยถาวุตฺตา อุปสมคุณาฯ **สุขํ สุปตี**ติอาทีสุ วตฺตพฺพํ เมตฺตากถายํ อาวิ ภวิสฺสติฯ **ปณีตาธิมุตฺติโก** โหติ นิพฺพานาธิมุตฺตตฺตาฯ

อนุสฺสติกมฺมฏฺฐานนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ อฏฺฐมปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๙. พฺรหฺมวิหารนิเทฺทสวณฺณนา

เมตฺตาภาวนากถาวณฺณนา

๒๔๐. เมตฺตํ พฺรหฺมวิหารํฯ **ภาเวตุกาเมนา**ติ อุปฺปาเทตุกาเมน ปจฺจเวกฺขิตโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ **สุขนิสิเนฺนนา**ติ วิสมํ อนิสีทิตฺวา ปลฺลงฺกาภุชเนน สุขนิสิเนฺนนฯ

กสฺมาติ ปจฺจเวกฺขณาย การณปุจฺฉา, อญฺญํ อธิคนฺตุกาเมน อญฺญตฺถ อาทีนวา นิสํสปจฺจเวกฺขณา กิมตฺถิยาติ อธิปฺปาโยฯ เมตฺตา นาม อตฺถโต อโทโสฯ ตถา หิ **อโทสนิเทฺทเส** ‘‘เมตฺติ เมตฺตายนา เมตฺตายิตตฺต’’นฺติ (ธ. ส. ๑๐๖๒) นิทฺทิฏฺฐํฯ **ขนฺตี**ติ จ อิธ อธิวาสนกฺขนฺติ อธิเปฺปตาฯ สา ปน อตฺถโต อโทสปฺปธานา จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธาติ เมตฺตาย สิชฺฌมานาย ติติกฺขาขนฺติ สิทฺธา เอว โหตีติ อาห **‘‘ขนฺติ อธิคนฺตพฺพา’’**ติฯ เตน ขนฺติยํ อานิสํสปจฺจเวกฺขณา สตฺถิกาวาติ ทเสฺสติฯ **อภิภูโต** ปริยุฏฺฐาเนนฯ **ปริยาทินฺนจิโตฺต** กุสลุปฺปตฺติยา โอกาสาลาเภนฯ **อาทีนโว ทฏฺฐโพฺพ** ปาณฆาตาทิวเสน ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิอนตฺถมูลภาวโตฯ

ขนฺตี ปรมํ ตโปติ ปราปการสหนาทิกา ติติกฺขลกฺขณา ขนฺติ อุตฺตมํ ตโป อกตฺตพฺพากรณกตฺตพฺพกรณลกฺขณาย สมฺมาปฏิปตฺติยา มูลภาวโตฯ **ขนฺติพลํ พลานีก**นฺติ ปรมํ มงฺคลภูตา ขนฺติ เอว พลํ เอตสฺสาติ ขนฺติพลํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ขนฺติพลา สมณพฺราหฺมณา’’ติฯ โทสาทิปฏิปกฺขวิธมนสมตฺถตาย อนีกภูเตน เตเนว จ ขนฺติพเลน พลานีกํฯ **ขนฺตฺยา ภิโยฺย น วิชฺชตี**ติ อตฺตโน ปเรสญฺจ อนตฺถปฏิพาหโน, อตฺถาวโห จ ขนฺติโต อุตฺตริ อปสฺสโย นตฺถิฯ

วิเวจนตฺถายาติ วิกฺขมฺภนตฺถายฯ **ขนฺติยา สํโยชนตฺถาย** อตฺตานนฺติ อธิปฺปาโยฯ ภาวนํ ทูเสนฺตีติ โทสา, ปุคฺคลาเยว โทสา **ปุคฺคลโทสา**ฯ เยสุ ภาวนา น สมฺปชฺชติ, อญฺญทตฺถุ วิปชฺชเตว, เต เอว วุตฺตาฯ **ปฐม**นฺติ วกฺขมาเนน โกฏฺฐาสโต โกฏฺฐาสนฺตรุปสํหรณนเยน วินา สพฺพปฐมํฯ

ปิยายิตโพฺพ ปิโย, ตปฺปฏิปโกฺข **อปฺปิโย**ฯ โส สเงฺขปโต ทุวิโธ อตฺถสฺส อการโก, อนตฺถสฺส การโกติฯ ตตฺถ โย อตฺตโน, ปิยสฺส จ อนตฺถสฺส การโก, โส เวริปุคฺคโล ทฏฺฐโพฺพฯ โย ปน อตฺตโน, ปิยสฺส จ อตฺถสฺส อการโก, อปฺปิยสฺส จ อตฺถสฺส การโก, ‘‘อตฺถํ เมนาจรี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๓๗), ‘‘อปฺปิยสฺส เม อมนาปสฺส อตฺถํ อจรี’’ติอาทินา จ อาฆาตวตฺถุภูโต, โส **อปฺปิโย,** อนนุกูลวุตฺติโก อนิโฏฺฐติ อโตฺถฯ **ลิงฺควิสภาเค**ติ อิตฺถิลิงฺคาทินา ลิเงฺคน วิสทิเสฯ **โอธิโส**ติ ภาคโสฯ ‘‘ติสฺส ทตฺตา’’ติอาทินา โอธิสกนฺติ อโตฺถฯ

อิทานิ ยถาวุเตฺตสุ ฉสุ ปุคฺคเลสุ อภาเวตพฺพตาย การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อปฺปิยํ หี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปิยํ หิ ปิยฎฺฐาเน ฐเปโนฺต กิลมตี**ติ โทเสน ภาวนาย สปริสฺสยตมาหฯ อปฺปิยตา หิ ปิยภาวสฺส อุชุปฏิปกฺขา, น จ ตสฺส ปิยฎฺฐาเน ฐปเนน วินา ภาวนา สิชฺฌติฯ **อติปฺปิยสหายกํ มชฺฌตฺตฎฺฐาเน ฐเปโนฺต กิลมตี**ติ ราเคน ภาวนาย สปริสฺสยตมาห อติปฺปิยสหายสฺส เคหสฺสิตเปมฏฺฐานภาวโตฯ เตนาห **‘‘อปฺปมตฺตเกปี’’**ติอาทิฯ **มชฺฌตฺตํ** อิฏฺฐานิฏฺฐตาหิ มชฺฌสภาวํ เนว ปิยํ นาปฺปิยนฺติ อโตฺถฯ **ครุฏฺฐาเน ปิยฏฺฐาเน จ ฐเปโนฺต กิลมติ** มชฺฌเตฺต สมฺภาวนียปิยายิตพฺพตานํ อภาวาฯ น หิ อชฺฌุเปกฺขิตเพฺพ ภาวนียตา, มนาปตา

วา ปจฺจุปฏฺฐาติ, ปิยครุภาวสมฺปเนฺน จ ปฐมํ เมตฺตา ภาเวตพฺพาฯ **โกโธ อุปฺปชฺชติ** โกฏฺฐาสนฺตรภาวานุปนยนโตฯ

ตเมวาติ วิสภาคลิงฺคเมวฯ ลิงฺคสภาเคติ อวิเสเสตฺวา “**ปิยปุคฺคเล**”ติ อาหฯ **ภิตฺติยุทฺธมกาสี**ติ สีลํ อธิฏฺฐาย ปิหิตทฺวาเร คเพฺภ สยนปีเฐ นิสีทิตฺวา เมตฺตํ ภาเวเนฺต เมตฺตามุเขน อุปฺปเนฺนราเคน อนฺธีกโต ภริยาย สนฺติกํ คนฺตุกาโม ทฺวารํ อสลฺลเกฺขตฺวา ภิตฺติํ ภินฺทิตฺวาปิ นิกฺขมิตุกามตาย ภิตฺติํ ปหริฯ เตนาห ‘‘เมตฺตายนามุเขน ราโค วเญฺจตี’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๑), ‘‘อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ ราโค สหเต นร’’นฺติ จฯ

อาทานนิเกฺขปปริจฺฉิเนฺน อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนภูเต ธรมานตาย ปจฺจกฺขโต วิย อุปลพฺภมาเน ขนฺธปฺปพเนฺธ อิธ สตฺตาทิคฺคหณํ, น ติยทฺธคเตติ อาห “**กาลกเต ปนา**”ติอาทิฯ กสฺมา ปน กาลกเต เมตฺตาภาวนา น อิชฺฌตีติ? เมตฺตาพฺยาปารสฺส อโยคฺยฏฺฐานภาวโตฯ น หิ มตปุคฺคโล หิตูปสํหารารโหฯ ยตฺถ สติ สมฺภเว ปโยคโต หิตูปสํหาโร ลเพฺภยฺย, ตเตฺถว มานโส หิตูปสํหาโร ยุเชฺชยฺยฯ ทุกฺขาปนยนโมทปฺปวตฺตีสุปิ เอเสว นโยติ กรุณาภาวนาทีนมฺปิ กาลกเต อนิชฺฌนํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อญฺญตฺถ ปคุณเมตฺตาฌาโน อาจริยสฺส กาลกตภาวํ อชานเนฺต ตํ เมตฺตาย ผริตุกาโม “**อาจริยํ อารพฺภ เมตฺตํ อารภตี**”ติ วุโตฺตฯ เตนาห “**ปคุณาว เม เมตฺตาฌานสมาปตฺตี**”ติฯ **นิมิตฺตนฺติ** อารมฺมณํฯ **คเวสาหี**ติ ‘‘ยํ ปุคฺคลํ อุทฺทิสฺสเมตฺตํ อารภสิ, โส ชีวติ น ชีวตี’’ติ ชานาหีติ อโตฺถฯ **เมตฺตายเนฺต**ติ เมตฺตํ กโรเนฺต, เมตฺตํ ภาเวเนฺตติ อโตฺถฯ

๒๔๑. อตฺตนิ ภาวนา นาม สกฺขิภาวตฺถาติ นานาวิธสุขานุพนฺธอนวชฺชสุขอพฺยาเสกสุขาทิ ยํ อตฺตนิ อุปลพฺภติ, ตํ นิทเสฺสเนฺต ตสฺส วตฺตมานตาย อาห “**อหํ สุขิโต โหมี**”ติฯ สรีรสุขํ นาม อเนกนฺติกํ, อีทิสสฺส ปุคฺคลสฺส อโนกาสํ จิตฺตทุกฺขนฺติ ตทภาวํ สนฺธายาห “**นิทฺทุโกฺขติ วา**”ติฯ โหมีติ สมฺพโนฺธฯ ตถา **อเวโร**ติอาทีสุ, วิเสสโต จ ทุกฺขาภาเว สุขสญฺญาฯ สา ปนายํ นิทฺทุกฺขตา เวรีนํ ปุคฺคลานํ เวรสญฺญิตานํ ปาปธมฺมานํ อภาวโต, วิเสสโต พฺยาปาทวิรหโต อีฆสญฺญิตาย อีติยา อภาวโต, อนวชฺชกายิกสุขสมงฺคิตาย จ โหตีติ ทเสฺสเนฺต อาห “**อเวโร อพฺยาปโชฺช อนีโฆ สุขี**”ติฯ **อตฺตานํ ปริหรามี**ติ เอวํภูโต หุตฺวา มม อตฺตภาวํ ปวเตฺตมิ, ยาเปมีติ อโตฺถฯ

เอวํ สเนฺต ยํ วิภเงฺค วุตฺตํ, ตํ วิรุชฺฌตีติ สมฺพโนฺธฯ **เอวํ สเนฺต**ติ เอวํ สติ, ยทิ อตฺตนิปิ เมตฺตา ภาเวตพฺพาติ อโตฺถฯ ‘‘ยํ วิภเงฺค วุตฺต’’นฺติ วตฺวา วิภงฺคเทสนาย สมานคติกํ สุตฺตปทํ อาหรเนฺต “**กถญฺจ ภิกฺขู**”ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ ปรโต อาคมิสฺสติฯ

ตนฺติ วิภงฺคาทีสุ วจนํฯ **อปฺปนาวเสนา**ติ อปฺปนาวหภาวนาวเสนฯ **อิทนฺติ** ‘‘อหํ สุขิโต โหมี’’ติอาทิวจนํฯ **สกฺขิภาววเสนา**ติ อหํ วิย สเพฺพ สตฺตา อตฺตโน สุขกามา, ตสฺมา เตสุมยา อตฺตนิ วิย สุขูปสํหาโร กาตโพฺพติ เอวํ ตตฺถ อตฺตานํ สกฺขิภาเว ฐปนวเสนฯ เตนาห “**สเจปิ หี**”ติอาทิฯ กสฺมา ปน อตฺตนิ ภาวนา อปฺปนาวหา น โหตีติ? อตฺตสิเนหวเสน สปริสฺสยภาวโตฯ โกฏฺฐาสนฺตเร ปน ภาวิตภาวนสฺส ตตฺถาปิ สีมสเมฺภโท โหติเยวฯ

สพฺพา ทิสาติ อนวเสสา ทสปิ ทิสาฯ **อนุปริคมฺม เจตสา**ติ จิเตฺตน ปริเยสนวเสน อนุคนฺตฺวาฯ **เนวชฺฌคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจี**ติ สพฺพุสฺสาเหน ปริเยสเนฺต อติสเยน อตฺตโต ปิยตรํ อญฺญํ สตฺตํ กตฺถจิ ทิสาย เนว อธิคเจฺฉยฺย น ปเสฺสยฺยฯ **เอวํ ปิโย ปุถุ อตฺตา ปเรสนฺติ** เอวํ กสฺสจิ อตฺตโต ปิยตรสฺส อนุปลพฺภนวเสน ปุถุ วิสุํ วิสุํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ อตฺตา ปิโยฯ

ตสฺมา เตน การเณน, **อตฺตกาโม** อตฺตโน หิตสุขํ อิจฺฉนฺโต, **ปรํ** สตฺตํ อนฺตมโส กุนฺถกิปิลฺลิกมฺปิ, **น หึเส** น หเนยฺย, น วิเหเฐยฺยาติ อโตฺถฯ

อยํ นโยติ สเพฺพหิ สเตฺตหิ, อตฺตโน จ ปิยตรภาวํ นิทเสฺสตฺวา เตสุ กรุณายนํ วทตา ภควตา สุเขสิตาย ''อตฺตานํ สกฺขิภาเว ฐเปตฺวา สเตฺตสุ เมตฺตา ภาเวตพฺพา''ติ เมตฺตาภาวนาย นยทสฺสนํ กตเมวาติ อโตฺถฯ

๒๔๒. **สุขปวตฺตนตฺถ**นฺติ สุเขน อกิเจฺฉน เมตฺตาย ปวตฺตนตฺถํฯ **ยฺวาสฺสา**ติ โย ปุคฺคโล อสฺส โยคิโนฯ **ปิโย**ติ อิโฎฺฐฯ **มนาโป**ติ มนวฑฺฒนโกฯ **ครู**ติ คุณวิเสสวเสน ครุกาตโพฺพฯ **ภาวนีโย**ติ สมฺภาเวตโพฺพฯ **อาจริยมโตฺต**ติ สีลาทินา อาจริยปฺปมาโณฯ **ปิยวจนาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อตฺถจริยาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **สีลสุตาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สทฺธาทิเก, ธุตธมฺมชาคริยานุโยคาทิเก จ สงฺคณฺหาติฯ

กามนฺติ ยุตฺตปฺปตฺตการิตาสุขสิทฺธิทีปโนยํ นิปาโตฯ เตเนตํ ทีเปติ – ตาทิสํ ปุคฺคลํ อุทฺทิสฺส ภาวนํ อารภโนฺต โยคี ยุตฺตปฺปตฺตการี, สุเขน จสฺส ตตฺถ ภาวนา อิชฺฌติ, เตน ปน โยคินา ตาวตา สโนฺตโส น กาตโพฺพติฯ เตนาห **''อปฺปนา สมฺปชฺชตี''**ติอาทิฯ **สีมาสเมฺภท**นฺติ มริยาทาปนยนํ, อตฺตา ปิโย มชฺฌโตฺต เวรีติ วิภาคากรณนฺติ อโตฺถฯ **ตทนนฺตร**นฺติ ตโต ปิยมนาปครุภาวนียโต, ตตฺถ วา เมตฺตาธิคมโต อนนฺตรํฯ อติปฺปิยสหายเก เมตฺตา ภาเวตพฺพาติ สมฺพโนฺธ, ครุฎฺฐานิเย ปฎิลทฺธํ เมตฺตามนสิการํ อติปฺปิยสหายเก อุปสํหริตพฺพนฺติ อโตฺถฯ สุขูปสํหารกตสฺส ตํ โหติ ปเคว ปฎิปกฺขธมฺมานํ วิกฺขมฺภิตตฺตาฯ อติปฺปิยสหายกโต อนนฺตรํ มชฺฌเตฺต เมตฺตา ภาเวตพฺพา มชฺฌตฺตํ ปิยครุฎฺฐาเน ฐเปตฺุ สุกรภาวโตฯ ''อติปฺปิยสหายกโต''ติ จ อิทํ ปุริมาวตฺถํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ ปคุณมนสิการาธิคมโต ปฎฺฐาย หิสฺสโสปิ ปิยฎฺฐาเน เอว ติฎฺฐติฯ **มชฺฌตฺตโต เวรีปุคฺคเล**ติ มชฺฌตฺตปุคฺคเล เมตฺตายเนฺตน ตตฺถ ปคุณมนสิการาธิคเมน ปิยภาวํ อุปสํหริตฺวา ตทนนฺตรํ เวรีปุคฺคลํ ภาวนาย มชฺฌเตฺต ฐเปตฺวา ตโต มชฺฌตฺตโต ปิยภาวูปสํหาเรน เวรีปุคฺคเล **เมตฺตา ภาเวตพฺพา**ฯ ''เวรีปุคฺคเล''ติ จ อิทํ ปุริมาวตฺถํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ **เอเกกสฺมึ โกฎฺฐาเส มุทุํ กมฺมนิยํ จิตฺตํ กตฺวา**ติ ปิยครุฎฺฐานีโย, อติปฺปิโย, มชฺฌโตฺต, เวรีติ จตูสุ ปุคฺคลโกฎฺฐาเสสุ ปฐมํ ตาว ปิยครุฎฺฐานีเย เมตฺตาภาวนํ อธิคนฺตฺวา วสีภาวปฺปตฺติยา ตถาปวตฺตํ จิตฺตํ โกฎฺฐาสนฺตรูปสํหารตฺถํ มุทุํ กมฺมนิยํ กตฺวา ตทนนฺตรํ อติปฺปิยสหาเย อติปฺปิยภาวํ วิกฺขเมฺภตฺวา ปิยภาวมเตฺต จิตฺตํ ฐเปเนฺตน ภาวนา อุปสํหริตพฺพา, ตมฺปิ วสีภาวาปาทเนน มุทุํ กมฺมนิยํ กตฺวา ตทนนฺตรํ มชฺฌเตฺต อุทาสินภาวํ วิกฺขเมฺภตฺวา ปิยภาวํ อุปฎฺฐเปตฺวา ภาวนา อุปสํหริตพฺพา, ปุน ตมฺปิ วสีภาวาปาทเนน มุทุํ กมฺมนิยํ กตฺวา ตทนนฺตรํ เวริมฺหิ เวรีสญฺญํ วิกฺขเมฺภตฺวา มชฺฌตฺตภาวูปฎฺฐปนมุเขน ปิยภาวํ อุปฺปาเทเนฺตน ภาวนา อุปสํหริตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ **''ตทนนฺตเร ตทนนฺตเร อุปสํหริตพฺพ''**นฺติ, ฌานจิตฺตํ อุปเนตพฺพํ อุปฺปาเทตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

เวรีปุคฺคโล วา นตฺถิ กมฺมพเลน วา เอตรหิ ปโยคสมฺปตฺติยา วา สพฺพโส อนตฺถกรสฺส อภาวโตฯ **มหาปุริสชาติกตฺตา**ติ มหาปุริสสภาวตฺตา จิรกาลปริจยสมิทฺธขนฺติเมตฺตานุทฺทยาทิคุณสมฺปนฺนตาย อุฬารชฺฌาสยตฺตาติ อโตฺถฯ ตาทิโส หิ สพฺพสโห ปราปราธํ ติณายปิ น มญฺญติฯ เตน วุตฺตํ **''อนตฺถํ กโรเนฺตปิ ปเร เวรีสญฺญาว นุปฺปชฺชตี''**ติฯ **เตนา**ติ เตน โยคินาฯ อตฺถิ เวรีปุคฺคโลติ สมฺพโนฺธฯ

๒๔๓. **ปุริมปุคฺคเลสู**ติ ปิยาทีสุ ฌานสฺส อารมฺมณภูเตสุ ปุริเมสุ ปุคฺคเลสุฯ **เมตฺตํ สมาปชฺชิตฺวา**ติ ปฎิฆํ วิกฺขเมฺภตฺวา อุปฺปาทิตํ เมตฺตาฌานํ สมาปชฺชิตฺวาฯ **เมตฺตายเนฺตน**

ปฏิฆํ ปฏิวิโนเทตพฺพนฺติ เอตฺถ เกจิ ปน ‘‘อุปจารชฺฌานํ สมฺปาเทตฺวา’’ติ อตฺถํ วทนฺติ, เตสํ อุปจารชฺฌานโต วุฏฺฐานมฺปิ อิจฺฉิตพฺพํ สิยา ‘‘วุฏฺฐหิตฺวา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ ปุเพฺพ ตสฺมิํ ปุคฺคเล อสติยา อมนสิกาเรน ปฏิฆํ อนุปฺปาเทนฺตสฺส สาธารณโต ตํ วิกฺขเมฺภตฺวา ฌานสฺส อุปฺปาทนํ, สมาปชฺชนญฺจ วุตฺตํฯ อิทานิ ปน ตํ อนุสฺสรนฺตสฺสปิ มนสิ กโรนฺตสฺสปิ ยถา ปฏิฆํ น อุปฺปชฺชติ, ตํ วิธิํ ทเสฺสตุํ อิทํ วุตฺตํ **‘‘ตํ ปุคฺคลํ เมตฺตายเนฺตน ปฏิฆํ วิโนเทตพฺพ’’**นฺติฯ เมตฺตายนเมว หิ อิธ ปฏิฆวิโนทนํ อธิเปฺปตํฯ **น นิพฺพาตี**ติ น วูปสมฺมติฯ

อนุสารโตติ อนุคมนโต, ปจฺจเวกฺขณโตติ อโตฺถฯ **ฆฎิตพฺพ**นฺติ วายมิตพฺพํฯ

ตญฺจ โข ฆฎนํ วายมนํฯ **อิมินา** อิทานิ วกฺขมาเนน อากาเรนฯ

อุภโต ทฺวีสุ ฐาเนสุ ทโณฺฑ เอตสฺสาติ **อุภโตทณฺฑกํ,** เตนฯ **โอจรกา** ลามกาจารา ปาปปุริสาฯ **ตตฺราปี**ติ เตสุปิ องฺคมงฺคานิ โอกฺกเนฺตสุปิฯ **เตนา**ติ มโนปโทเสนฯ **น สาสนกโร**ฯ สพฺพปาปสฺส อกรณํ หิ สาสนํฯ **ตเสฺสวา**ติ ตโตปิฯ นิสฺสเกฺก หิ อิทํ สามิวจนํ, สมุจฺจเย จ **เอว**-สโทฺท, ปฐมํ กุทฺธปุริสโตปีติ อโตฺถฯ **เตนา**ติ กุชฺฌเนนฯ **ปาปิโย**ติ ปาปตโรฯ สารมฺภาทิกสฺส กิเลสานุพนฺธสฺส วตฺถุภาวโต โกธสฺส สาวชฺชตํ ญตฺวาปิ กุชฺฌนโต สเจ โกเธ อนวชฺชสญฺญี กุทฺธสฺส ปุคฺคลสฺส น ปฏิกุเชฺฌยฺยาติ เกจิฯ **อุภินฺน**นฺติ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํฯ เตนาห **‘‘อตฺตโน จ ปรสฺส จา’’**ติฯ อถ วา **อุภินฺน**นฺติ อุภเยสํ โลกานํ, อิธโลกปรโลกานนฺติ อโตฺถฯ

สปตฺตกนฺตาติ ปฏิสตฺตูหิ อิจฺฉิตาฯ **สปตฺตกรณา**ติ เตหิ กาตพฺพาฯ **โกธน**นฺติ กุชฺฌนสีลํฯ **โกธนาย**นฺติ โกธโน อยํ, **อย**นฺติ จ นิปาตมตฺตํฯ **โกธปเรโต**ติ โกเธน อนุคโต, ปราภิภูโต วาฯ **ทุพฺพโณฺณว โหตี**ติ ปกติยา วณฺณวาปิ อลงฺกตปฏิยโตฺตปิ มุขวิการาทิวเสน วิรูโป เอว โหติ เอตรหิ, อายติํ จาติฯ โกธาภิภวสฺส เอกนฺติกมิทํ ผลนฺติ ทีเปตุํ ‘‘ทุพฺพโณฺณ วา’’ติ อวธารณํ กตฺวา ปุน **‘‘โกธาภิภูโต’’**ติ วุตฺตํฯ **น ปจฺจุรโตฺถ**ติ น ปหูตธโนฯ **น โภควา**ติ อุปโภคปริโภควตฺถุรหิโตฯ **น ยสวา**ติ น กิตฺติมาฯ

ฉวาลาตนฺติ ฉวทหนาลาตํ, จิตกายํ สนฺตชฺชนุมฺมุกฺกนฺติปิ วทนฺติฯ **อุภโตปทิตฺต**นฺติ อุโภสุ โกฏีสุ ทฑฺฒํฯ **มเชฺฌ คูถคต**นฺติ เวมชฺฌฎฺฐาเน สุนขสฺส วา สิงฺคาลสฺส วา อุหเทน คูเถน มกฺขิตํฯ **กฏฺฐตฺถ**นฺติ ทารุกิจฺจํฯ **เนว ผรติ** น สาเธติฯ **ตถูปมาห**นฺติ ตถูปมํ ตาทิสํ อหํฯ **อิม**นฺติ ‘‘โส จ โหติ อภิชฺฌาลู’’ติอาทินา (อิติวุ. ๙๒) เหฎฺฐา วุตฺตํ สนฺธาย สตฺถา วทติ, ตสฺมา กาเมสุ ติพฺพสาราคตาทินา สีลรหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ อิธ ปน พฺยาปนฺนจิตฺตํ ปทุฎฺฐมนสงฺกปฺปตาวเสน โยเชตพฺพํฯ

โส ทานิ ตฺวนฺติอาทิ ยถาวุเตฺตหิ สุตฺตปเทหิ อตฺตโน โอวทนาการทสฺสนํฯ

๒๔๔. โย โย ธโมฺมติ กายสมาจาราทีสุ โย โย สุจริตธโมฺมฯ **วูปสโนฺต**ติ สํยโตฯ **ปริสุโทฺธ**ติ กิเลสมลวิคเมน วิสุโทฺธฯ กิเลสทาหาภาเวน วา อุปสโนฺต, อนวชฺชภาเวน ปริสุโทฺธ, กายสมาจารเสฺสว อุปสโม จิรกาลํ สํยตกายกมฺมตาย เวทิตโพฺพฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

เตติ วจีมโนสมาจาเรฯ

โสติ อุปสนฺตวจีสมาจาโร ปุคฺคโลฯ **ปฏิสนฺถารกุสโล**ติ ยถา ปเรหิ ฉิทฺทํ น โหติ, เอวํ ปฏิสนฺถรเณ กุสโลฯ **สขิโล**ติ อธิวาสนขนฺติสงฺขาเตน สขิลภาเวน สมนฺนาคโตฯ **สุขสมฺ**

ภาโสติ ปิยกโถฯ **สโมฺมทโก**ติ สโมฺมทนียกถาย สโมฺมทนสีโลฯ **อุตฺตานมุโข**ติ วิกุณิตมุโข อหุตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสน วิกสิตมุโขฯ **ปุพฺพภาสี**ติ เยน เกนจิ สมาคโต ปฏิสนฺถารวเสน ปฐมํเยว อาภาสนสีโลฯ **มธุเรน สเรน ธมฺมํ โอสาเรติ** สรภญฺญวเสนฯ สรภาณํ ปน กโรนฺต **ปริมณฺฑเลหิ** ปริปุเณฺณหิ ปเทหิ จ พฺยญฺชเนหิ จ อพฺยากุเลหิ ธมฺมกถํ กเถติฯ

สพฺพชนสฺส ปากโฏ สกฺกจฺจกิริยายาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“โย หี”**ติอาทิฯ **โอกเปฺปตฺวา**ติ สทฺทหิตฺวาฯ โอกปฺปนลกฺขณา หิ สทฺธาฯ **โอหิตโสโต**ติ อวหิตโสโต, สุสฺสุสนฺตติ อโตฺถฯ **อฏฺฐิํกตฺวา** อตฺถํ กตฺวา, อตฺถิโก วา หุตฺวาฯ

“เอโกปิ น วูปสโนฺต โหตี”ติ ปาโฐ, เอวรูโป ปุคฺคโล นิรยโต นิรยํ อุปปชฺชโนฺต พหุกาลํ ตเตฺถว สํสรตีติ ทเสฺสตุํ **“อฏฺฐมหานิรยโสฬสอุสฺสทนิรยปริปูรโก ภวิสฺสตี”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ สญฺชีวาทโย อฏฺฐ มหานิรยาฯ อวีจิมหานิรยสฺส ทฺวาเร ทฺวาเร จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา กุกฺกุฬาทโย โสฬส อุสฺสทนิรยาฯ **การุญฺญํ อุปฏฺฐเปตพฺพํ** มหาทุกฺขภาคิภาวโตฯ ยสฺมิํ ปุคฺคเล อวิเหสาภูตา ทุกฺขาปนยนกามตา อุปติฏฺฐติ, ตตฺถ ปฏิโฆ อโนกาโสวาติ อาห **“การุญฺญมฺปิ ปฏิจฺจ อาฆาโต วูปสมฺมตี”**ติฯ

อิมสฺส จ อตฺถสฺสาติ “โย โย ธโมฺม”ติอาทินา วุตฺตสฺส อตฺถสฺสฯ

๒๔๕. ยํ เวรี ทุกฺขาเปตุํ สโกฺกติ, โส ตสฺส วเสน **“อตฺตโน วิสเย”**ติ วุโตฺต ภิกฺขุโน กาโยฯ **กินฺติ** กิํ การณํฯ **ตสฺสา**ติ เวริโนฯ **อวิสเย**ติ ทุกฺขํ อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อโคจเรฯ **สจิเตฺต**ติ อตฺตโน จิเตฺตฯ **มหานตฺถกรนฺ**ติ อิธโลกตฺถปรโลกตฺถปรมตฺถานํ วิราธนวเสน มหโต วิปุลสฺส, นานาวิธสฺส จ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทสฺส อนตฺถสฺส การณํฯ **มูลนิกนฺตนนฺ**ติ สีลสฺส มูลานิ นาม หิโรตฺตปฺปขนฺติเมตฺตานุทฺทยา, เตสํ ฉินฺทนํฯ โกโธ หิ อุปฺปชฺชมาโนว ปาณาติปาตาทิวเสน หิโรตฺตปฺปาทีนิ อุจฺฉินฺทติฯ **ชโฬ**ติ อนฺธพาโลฯ

อนริยํ กมฺมนฺติ เวรินา กตมหาปราธมาหฯ **โย สยนฺ**ติ โย ตฺวํ สยมฺปิฯ **โทเสตุกาโม**ติ โกธํ อุปฺปาเทตุกาโมฯ **ยทิ กริ** ยทิ อกาสิฯ **โทสุปฺปาเทนา**ติ โทสสฺส อุปฺปาทเนนฯ **ทุกฺขํ ตสฺส จ นามา**ติ ทุกฺขญฺจ นาม ตสฺส อปราธกสฺสฯ **นามา**ติ อสมฺภาวเน นิปาโต, เตน ตสฺส การณํ อเนกนฺติกนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“กาหสิ วา น วา”**ติ, กริสฺสสิ น วา กริสฺสสีติ อโตฺถฯ **อหิตํ มคฺคนฺ**ติ อตฺตโน อหิตาวหํ ทุคฺคติมคฺคํฯ

อฏฺฐาเนติ โทโส ตว อปฺปิยสฺส การาปโก, สตฺตุ ปน ตสฺส วสวตฺติตาย ทาสสทิโสติ อฏฺฐานํ ปจฺจาปกิริยายฯ ตสฺมา **ตเมว โทสํ ฉินฺทสฺสุ** อุจฺฉินฺทฯ **ขณิกตฺตา**ติ อุทยวยปริจฺฉิโนฺน อตฺตโน ปวตฺติกาลสงฺขาโต ขโณ เอเตสํ อตฺถีติ ขณิกา, ตพฺภาวโต ขณปภงฺคุภาวโตติ อโตฺถฯ **กสฺส ทานีธ กุชฺฌสี**ติ อปราธกสฺส สนฺตาเน เยหิ ขเนฺธหิ เต อปราโธ กโต, เต ตํขณํเยว สพฺพโส นิรุทฺธาฯ อิทานิ ปน อเญฺญ ติฏฺฐนฺตีติ กสฺส ตฺวํ อิธ กุชฺฌสิฯ น หิ ยุตฺตํ อนปราเธสุ กุชฺฌนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตํ วินา กสฺส โส กเร**ติ โย ปุคฺคโล ยสฺส ทุกฺขํ กโรติ, ตํ ทุกฺขกิริยาย วิสยภูตํ ปุคฺคลํ วินา กสฺส นาม โส ทุกฺขการโก ทุกฺขํ กเร กเรยฺยฯ **สยมฺปิ ทุกฺขเหตุ ตฺวมิตี**ติ เอวํ สยมฺปิ ตฺวํ เอตสฺส ทุกฺขสฺส เหตุ, เอวํ สมาเน ตสฺส ตุยฺหญฺจ ตสฺส ทุกฺขสฺส เหตุภาเว **กิํ** การณา **ตสฺส กุชฺฌสิ** น ตุยฺหนฺติ อโตฺถฯ

๒๔๖. ปรโลเกปิ อนุคามิภาวโต กมฺมํเยว สกํ สนฺตกํ เอเตสนฺติ กมฺมสฺสกา, เตสํ ภาโว **กมฺมสฺสกตา**ฯ ปจฺจเวกฺขณา นาม นิเสธนตฺถา, นิเสธนญฺจ ภาวิโน กมฺมสฺสาติ อาห **“ยํ**

กมฺมํ กริสฺสสี”ติฯ ปฏิฆวเสน ปน ปวตฺตกมฺมํ ปากฏภาวโต อาสนฺนํ, ปจฺจกฺขญฺจาติ อาห **“อิทญฺจา”**ติฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเก, โส ตสฺส กมฺมสฺส ผลนิสฺสเนฺทน **“เนว สมฺมาส โมฺพธิ”**นฺติอาทินา พฺยติเรกโต วุจฺจมานเมวตฺถํ โชเตติฯ เนว สมตฺถนฺติ สมฺพโนฺธฯ นิรเย นิยุตฺตํ, ชาตนฺติ วา **เนรยิกํฯ อตฺตานํเยว โอกิรติ** โทสรเชนาติ อธิปฺปาโยฯ

๒๔๗. **สตฺถุ ปุพฺพจริยคุณา** ปจฺจเวกฺขิตพฺพา, สตฺถุ คารเวนาปิ ปฏิฆํ วูปสเมยฺยาติฯ

โพธิสโตฺตปิ สมาโน นนุ เต สตฺถา จิตฺตํ นปฺปทูเสสิ, ปเคว อภิสมฺพุโทฺธติ อธิปฺปาโยฯ **เทวิยา ปทุเฏฺฐนา**ติ เทวิยา สทฺธิํ ปทุฏฺฐินา มิจฺฉาจารวเสน อปรเทฺธนฯ ยตฺถ สุสาเน ฉว สรีรํ ฉฑฺฑียติ, ตํ **อามกสุสานํฯ นิขญฺญมาโน**ติ นิขณียมาโนฯ **ปุริสการํ กตฺวา**ติ อาวาฏโต นิกฺขมนตฺถาย พาหุพเลน ปุริสการํ กตฺวาฯ **ยกฺขานุภาเวนา**ติ อชฺฌาวินิจฺฉเยน อาราธิต จิตฺตสฺส ยกฺขสฺส อานุภาเวนฯ **สิริคพฺภ**นฺติ วาสาคาเรฯ

อาสีเสเถวาติ ยถาธิเปฺปเต อเตฺถ ญายโต อนวชฺชโต อาสํ กเรยฺยฯ **น นิพฺพิเนฺทยฺยา**ติ ‘‘เอวํ กิจฺฉาปนฺนสฺส เม กุโต โสตฺถิภาโว’’ติ น นิพฺพิเนฺทยฺยฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘อาปทาสุ โข, มหาราช, ถาโม เวทิตโพฺพ’’ติ (อุทา. ๕๓)ฯ **ยถา อิจฺฉิ**นฺติ เยน ปกาเรน กสฺสจิ ปีฬํ อกตฺวา รเชฺช ปติฏฺฐิตํ อตฺตานํ อิจฺฉิํ, **ตถา อหํ อหุ**นฺติ **ปสฺสามิฯ โว**ติ หิ นิปาตมตฺตํฯ

กาสิรญฺญาติ กลาพุนา กาสิราเชนฯ **สกณฺฏกาหี**ติ อยกณฺฏเกหิ สกณฺฏกาหิฯ

มหลฺลโกติ วุโทฺธ วโยอนุปฺปโตฺตฯ **รุชฺฌนฺตี**ติ นิรุชฺฌนฺติฯ

จิตฺตปริคฺคณฺหนกาโลติ วิเสวนํ กาตุํ อทตฺวา จิตฺตสฺส สมฺมเทว ทมนกาโลฯ

ปุถุสเลฺลนาติ วิปุเลน สเลฺลนฯ **นาโค**ติ หตฺถินาโคฯ **วธี**ติ วิชฺฌิ, มาเรสีติ วา อโตฺถฯ อิมํ ฐานํ อาคนฺตฺวา มยิ เอวํ กรณํ นาม น ตว วเสน โหติ, ตสฺมา **กสฺส วา** รโญฺญ, ราชมตฺตสฺส วา **อยํ ปโยโค** อุโยฺยชนาติ อโตฺถฯ

ฉพฺพณฺณรสฺมีติ นีลปีตโลหิตาทิวเสน ฉพฺพณฺณมยูขาฯ ฉพฺพณฺณกิรณวนฺตทนฺตาย หิ เต หตฺถี ‘‘ฉทฺทนฺตา’’ติ วุจฺจนฺติ, น ฉทฺทนฺตวนฺตตายฯ

ฉาโตติ ชิฆจฺฉิโตฯ **ขาเทยฺยา**ติ ขาเทยฺยํ, อยเมว วา ปาโฐฯ **อาหิโต**ติ สุหิโตฯ **สมฺพล**นฺติ มคฺคาหารํฯ ตํ ปน ยสฺมา อุปจาเรน ปถสฺส หิตนฺติ วุจฺจติ, ตสฺมา **“ปาเถยฺย”**นฺติปิ วุตฺตํฯ ‘‘มิตฺตทุพฺภี วตายํ อนฺธพาโล’’ติ การุเญฺญน **อสฺสุปุเณฺณหิ เนเตฺตหิ ตํ ปุริสํ อุทิกฺขมาโนฯ**

มา อโยฺยสิ เม ภทเนฺตติ เอตฺถ **มา**ติ นิปาตมตฺตํ, **มา**ติ วา ปฏิเกฺขโป, เตน อุปริ เตน กาตพฺพํ วิปฺปการํ ปฏิเสเธติฯ **อโยฺย เม**ติ อยฺยิรโก ตฺวํ มม อติถิภาวโตฯ **ภทเนฺต**ติ ปิยสมุทาจาโรฯ **ตฺวํ นาเมตาทิสํ กรี**ติ ตฺวมฺปิ เอวรูปํ อกาสิ นามฯ

ติรจฺฉานภูโตปิ ปน มหากปิ หุตฺวา เขมนฺตภูมิํ สมฺปาเปสีติ โยชนาฯ

เปฬาย ปกฺขิปเนฺตปีติ ขุทฺทกาย เปฬาย ปาเทหิ โกเฏฺตฺวา ปกฺขิปเนฺตปิฯ **มทฺทเนฺตปี**ติ ทุพฺพลภาวกรณตฺถํ นานปฺปกาเรหิ มทฺทเนฺตปิฯ **อลมฺปาเน**ติ เอวํนามเก อหิตุณฺฑิเกฯ

ปีตํ วาติ เอตฺถ **วา**-สโทฺท อวุตฺตตฺถวิกปฺป, เตน โอทาตมญฺชิฏฺฐาทิํ อวุตฺตํ สงฺคณฺหาติฯ **จิตฺตานุวตฺตโนฺต**ติ จิตฺตํ อนุวตฺตโนฺตฯ **โหมิ จินฺติตสนฺนิโภ** เอวมยํ พหุลาภํ ลภตูติฯ อานุภาเวน ปน **ถลํ กเรยฺย อุทกํ…เป…. ฉาริกํ กเรฯ เอวํ** ปน **ยทิ จิตฺตวสี เหสฺสํ…เป. … อุตฺตมโตฺถ น สิชฺฌตี**ติ ตทา อตฺตนา ตตฺถ ทิฏฺฐํ อาทีนวํ ทเสฺสติ ภควาฯ ตตฺถ **อุตฺตมโตฺถ**ติ พุทฺธภาวมาหฯ **โภชปุเตฺตหี**ติ ลุทฺทปุเตฺตหิฯ

อฬาราติ เยน สยํ ตทา ลุทฺทหตฺถโต โมจิโต, ตํ สตฺถวาหํ นาเมน อาลปติฯ **อติกสฺสา**ติ นาสาย อาวุตรชฺชุํ อากฑฺฒิตฺวาฯ **สมฺปริคยฺหา**ติ กาฬเวตฺตลตาทีหิ สพฺพโส ปริคฺคเหตฺวา, อจฺฉริยานิ ทุสฺสหานํ สหนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

อติวิย อยุตฺตํ อปฺปติรูปํ ปฏิฆจิตฺตุปฺปาทเนน เกนจิ อปฺปฏิสมขนฺติคุณสฺส สตฺถุสาสนาโวกฺกมนปฺปสงฺคโตฯ

๒๔๘. ‘‘อนมตโคฺคยํ, ภิกฺขเว, สํสาโร’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๑๒๔; ๓.๙๙, ๑๐๐; ๓.๕.๕๒๐; กถา. ๗๕) อาคตานิ สุตฺตปทานิ อนมตคฺคสโทฺท, ตทโตฺถ วา เอเตสนฺติ **อนมตคฺคิยานิ**ฯ

อเชหิ คมนมโคฺค **อชปโถ**ฯ สงฺกู ลคฺคาเปตฺวา เต อาลมฺพิตฺวา คมนมโคฺค **สงฺกุปโถฯ สงฺกู**ติ องฺกุสากาเรน กตทีฆทโณฺฑ วุจฺจติฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปปาตมคฺคทุคฺคมคฺคาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **อุภโตพฺยูเฬฺห**ติ สมฺปหารตฺถํ ทฺวีหิปิ ปเกฺขหิ คาฬฺหสนฺนาเหฯ **อญฺญานิ จ ทุกฺกรานิ กริตฺวา** ธนาสาย ปพฺพตวิทุคฺคนทีวิทุคฺคาทิปกฺขนฺทนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **มํ โปเสสิ, อุปการํ อกาสิ, ตตฺร นปฺปติรูปํ มนํ ปทูเสตุ**นฺติ เอวํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธฯ เอวํ จิตฺตุปฺปาทนญฺจ เอตรหิ ทิสฺสมาเนน ปุตฺตาทีนํ โปสนาทินา อตีตสฺส อนุมานโต คหณวเสน เวทิตพฺพํฯ

๒๔๙. **เมตฺตายา**ติ เมตฺตาสงฺขาตาย, เมตฺตาสหิตาย วาฯ **เจโตวิมุตฺติยา**ติ จิตฺตสมาธาเนฯ **อาเสวิตายา**ติ อาทเรน เสวิตายฯ **ภาวิตายา**ติ วฑฺฒิตายฯ **พหุลีกตายา**ติ ปุนปฺปุนํ กตายฯ **ยานีกตายา**ติ ยุตฺตยานํ วิย กตายฯ **วตฺถุกตายา**ติ อธิฏฺฐานวตฺถุํ วิย กตายฯ **อนุฏฺฐิตายา**ติ อธิฏฺฐิตายฯ **ปริจิตายา**ติ ปริจิณฺณาย จิณฺณวสีภาวายฯ **สุสมารทฺธายา**ติ สุฏฺฐุ สมฺปาทิตายฯ **ปาฏิกงฺขา**ติ อิจฺฉิตพฺพา อวสฺสํภาวิโนฯ เสสํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ

๒๕๐. **ธาตุวินิโพฺภโค**ติ สสมฺภารสเงฺขปาทินา ธาตูนํ วินิพฺภุชนํฯ อปราโธ นาม อปรชฺฌนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส รูปธมฺมมุเขน คยฺหตีติ กตฺวา อาห **“กิํ เกสานํ กุชฺฌสี”**ติอาทิ, เกสาทิวินิมุตฺตสฺส อปรชฺฌนกสฺส ปุคฺคลสฺส อภาวโตฯ อิทานิ นิพฺพตฺติตปรมตฺถธมฺมวเสเนว วินิโพฺภควิธิํ ทเสฺสตุํ **“อถ วา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปญฺจกฺขเนฺธ อุปาทาย, ทฺวาทสายตนานิ อุปาทายาติ ปเจฺจกํ **อุปาทาย**-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ **โกธสฺส ปติฏฺฐานฏฺฐานํ น โหตี**ติ ยถา อารเคฺค สาสปสฺส, อากาเส จ จิตฺตกมฺมสฺส ปติฏฺฐานฏฺฐานํ นตฺถิ, เอวมสฺส ‘‘เวรี’’ติ ปริกปฺปิเต ปุคฺคเล โกธสฺส ปติฏฺฐานฏฺฐานํ น โหติ, เกสาทีนํ อกุชฺฌิตพฺพโต, ตพฺพินิมุตฺตสฺส จ ปุคฺคลสฺส อภาวโตฯ

๒๕๑. **สํวิภาโค**ติ อามิสสํวิภาโคฯ **ปรสฺสา**ติ ปจฺจตฺถิกสฺสฯ **ภินฺนาชีโว**ติ อปริสุทฺธาชีโวฯ **ตเสฺสวํ กโรโต**ติ เอวํ สํวิภาคํ กโรนฺตสฺส ตสฺส ทายกสฺสฯ **อิตรสฺสา**ติ ปฏิคฺคาหกสฺสฯ

“มม มาตรา อุปาสิกาย ทิโนฺน”ติ อิทํ **“ธมฺมิยลาโภ”**ติ เอตสฺส การณวจนํฯ เตน ปน ตสฺส อาคมนสุทฺธึ ทเสฺสติฯ

สพฺพตฺถสาธกนฺติ ‘‘อตฺตโตฺถ ปรโตฺถ ทิฏฺฐธมฺมิโก อโตฺถ สมฺปรายิโก อโตฺถ’’ติ (มหานิ. ๖๙; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) เอวมาทีนํ สเพฺพสํ อตฺถานํ, หิตานํ, ปโยชนานญฺจ นิปฺผาทกํฯ **อุนฺนมนฺติ** ทายกาฯ **นมนฺติ** ปฏิคฺคาหกาฯ

๒๕๒. **เอว**นฺติ ยถาวุเตฺตหิ กกจูปโมวาทานุสฺสรณาทีหิ อตฺตโน โอวทนากาเรหิฯ **วูปสนฺตปฏิฆสฺสา**ติ ปฏิสงฺขานพเลน วิโนทิตาฆาตสฺสฯ **ตสฺมิมฺปี**ติ เวรีปุคฺคเลปิฯ **เวรี**-คหเณเนว เจตฺถ อปฺปิยปุคฺคลสฺสาปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ เวริมฺหิ เมตฺตาย สิทฺธาย ตสฺมิมฺปิ เมตฺตาสิทฺธิโต, ปิยโต ปน อติปฺปิยสหายกสฺส วิสุํ คหณํ อาสนฺนปจฺจตฺถิกสฺส ทุพฺพินิโมจยภาวทสฺสนตฺถํฯ **เมตฺตาวเสนา**ติ เมตฺตายนวเสนฯ **สมจิตฺตต**นฺติ หิตูปสํหาเรน สมานจิตฺตตํฯ **สีมาสเมฺภโท** สา เอว สมจิตฺตตาฯ **อิมสฺมึ ปุคฺคเล**ติ เมตฺตากมฺมฏฺฐานิกปุคฺคเลฯ **นิสิเนฺน**ติ ภาเวนภาวลกฺขเณ ภุมฺมํฯ

หิตมชฺฌเตฺตติ ปิเย, มชฺฌเตฺต จฯ **จตุพฺพิเธ**ติ จตุพฺพิเธ ชเน, ยตฺถ กตฺถจีติ อธิปฺปาโยฯ **นานตฺต**นฺติ ปิยมชฺฌตฺตาทินานากรณํฯ **หิตจิโตฺตว ปาณิน**นฺติ เกวลํ สเตฺตสุ หิตจิโตฺต เอวาติ ปวุจฺจติ, น ปน ‘‘เมตฺตาย นิกามลาภี’’ติ วา ‘‘กุสลี’’ติ วา ปวุจฺจติฯ กสฺมา? ยสฺมา อตฺตาทีสุ ปสฺสติ นานตฺตนฺติฯ กสฺมา ปนายํ หิตจิโตฺต กุสลีติ น วุจฺจตีติ? สาติสยสฺส กุสลสฺส วเสน กุสลิภาวสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ อิมสฺส จ ปุคฺคลสฺส เมตฺตาภาวนา น วิเสสวตีฯ อถ วา **น นิกามลาภี เมตฺตาย** ยโต อตฺตาทีสุ ปสฺสติ นานตฺตํฯ **กุสลี**ติ ปวุจฺจติ, ยสฺมา หิตจิโตฺตว ปาณินนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ คามสีมาทโย วิย คามนฺตราทีหิ สตฺตสงฺขาเต เมตฺตาวิสเย ภาวนาย ปุเพฺพ อญฺญมญฺญํ อสํกิณฺณมริยาทารูเปน ฐิตตฺตา อตฺตาทโย อิธ สีมา นามาติ อาห **“จตโสฺส สีมาโย”**ติฯ **สมฺภินฺนา โหนฺตี**ติ เอตฺถ วุตฺตํ สเมฺภทํ ทเสฺสตุํ **“สมํ ผรติ เมตฺตายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มหาวิเสโส**ติ มหโนฺต ภาวนาย วิเสโส อติสโยฯ **ปุริเมน** ปุริมโต อตฺตาทินานตฺตทสฺสินาฯ **น นายตี**ติ น ญายติฯ

๒๕๓. **นิมิตฺต**นฺติ ยถา กสิณกมฺมฏฺฐานาทีสุ ตํตํกสิณมณฺฑลาทิปริคฺคหมุเขน ภาวนาวเสน ลทฺธํ อุคฺคหนิมิตฺตํ นิสฺสาย ฌานสฺส โคจรภาเวน ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปติฏฺฐติ, น เอวมิธ อุปฏฺฐิตํ นิมิตฺตํ นาม อตฺถิฯ โย ปนายํ ยถาวุโตฺต สีมาสเมฺภโท ลโทฺธ, เสฺวว นิมิตฺตํ วิยาติ นิมิตฺตํฯ ตสฺมึ หิ ลเทฺธ ภาวนาย สาติสยตฺตา นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ, กิเลสา สนฺนิสินฺนาว, อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาหิตเมวฯ เตนาห **“นิมิตฺตญฺจ อุปจารญฺจ ลทฺธํ โหตี”**ติฯ **ตเมว นิมิตฺต**นฺติ สีมาสเมฺภทวเสน ปวตฺตสมถนิมิตฺตํฯ **อปฺปกสิเรเนว** อกิเจฺฉเนว, ปเคว ปริปนฺถสฺส วิโสธิตตฺตาฯ

เอตฺตาวตาติ เอตฺตเกน ภาวนานุโยเคนฯ **อเนน** โยคินาฯ **ปญฺจงฺควิปฺปหีน**นฺติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ

“ปฐมชฺฌานาทีนํ อญฺญตรวเสนา”ติ อิทํ วกฺขมานาย วิกุพฺพนาย เตสํ สาธารณตาย วุตฺตํฯ **อปฺปนาปฺปตฺตจิตฺตเสฺสว** น อุปจารมตฺตลาภิโนฯ ปคุณพลวภาวาปาทเนน เวปุลฺลาทิวิเสสปฺปตฺตสฺส โอธิโส, อโนธิโส จ ทิสาผรณาทิวเสน ฌานสฺส ปวิชมฺภนา วิกุพฺพนา วิวิธา กิริยาติ กตฺวาฯ

๒๕๔. เมตฺตาสหคเตนาติ อุปฺปาทโต ยาว ภงฺคา เมตฺตาย สห ปวตฺเตน สํสฏฺเฐน สมฺปยุตฺเตนาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน ตํ วุตฺตนเยน เมตฺตาย สหคตํ, ตาย เอกุปฺปาทาทิวิธินา สมฺมเทว อาคตํ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“เมตฺตาย สมนฺนาคเตนา”**ติฯ **เจโต**-สโทฺท ‘‘อธิเจต โส’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๑๕๓; อุทา. ๓๗) สมาธิปริยาโยปิ โหตีติ ตโต วิเสเสตุํ **“เจตสาติ จิเตฺตนา”**ติ วุตฺตํฯ **เอตนฺ**ติ เอตํ ปทํฯ ทิโสธิปริคฺคโห สโตฺตธิปริคฺคหมุเขเนว โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“เอกิสฺสา ทิสาย ปฐมปริคฺคหิตํ สตฺตํ อุปาทายา”**ติฯ ทิสาสุ หิ ฐิตสตฺตา ทิสาคห เณน คหิตาฯ เตนาห **“เอกทิสาปริยาปนฺนสตฺตผรณวเสน วุตฺต”**นฺติฯ ผรณญฺจ สา รมฺมณสฺส ธมฺมสฺส อตฺตโน อารมฺมณสฺส ผสฺสนา ปจฺจกฺขโต ทสฺสนํ คหณํ อารมฺมณกรณเม วาติ อาห **“ผริตฺวาติ ผุสิตฺวา อารมฺมณํ กตฺวา”**ติฯ **พฺรหฺมวิหาราธิฏฺฐิต**นฺติ เมตฺตาฌานุ ปตฺถมฺภิตํฯ **ตถา**ติ นิยมนํฯ ตํ อนิยมาเปกฺขสมฺพนฺธีภาวโต อุปมาการนิยมนํฯ **ทุติย**นฺติ อุป เมยฺยทสฺสนํ, อุปเมยฺยญฺจ นาม อุปมํ, เตน สมฺพนฺธญฺจ วินา นตฺถีติ ตทุภยมฺปิ ทเสฺสตุํ **“ยถา ปุรตฺถิมาทีสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตถา ทุติย**นฺติ เอตฺถ ผริตฺวา วิหรตีติ อาเนตฺวา สมฺ พนฺธิตพฺพํฯ เอวํ **ตติยํ จตุตฺถ**นฺติ เอตฺถาปิฯ **ตทนนฺตร**นฺติ จ ผรณาเปกฺขํ อนนฺตรคฺคหณํ, น ผริตพฺพทิสาเปกฺขํ ทิสานํ อนิทฺทิฏฺฐรูปตฺตาฯ ผรณานุกฺกเมน หิ ตาสํ ทุติยาทิตา, น สรูป โตฯ เตเนวาห **“ยํ กิญฺจิ เอกํ ทิส”**นฺติฯ **อิตี**ติ เอวํ ยถาวุตฺตํ จตโสฺส, เอวํ อุทฺธํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“เอเตเนว นเยนา”**ติฯ อิทมฺปิ อิติ-สทฺทเสฺสว อตฺถทสฺสนํฯ **ปาฬิยํ** (ม. นิ. ๓.๓๐๙; ๓.๒๓๐; วิภ. ๖๔๒) **อโธ ติริย**นฺติ เอตฺถ ปิ-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ ทเสฺสตุํ **“อโธทิสมฺปิ ติริยํ ทิสมฺปี”**ติ วุตฺตํฯ เอเตเนว **“ทุติย”**นฺติอาทีสุปิ ปิ-สทฺทสฺส ลุตฺตนิทฺทิฏฺฐ ตา ทีปิตาติ เวทิตพฺพํฯ **เอวเมวา**ติ อิทมฺปิ อิติ-สทฺทเสฺสว อตฺถทสฺสนํฯ เอตฺถ จ **“อโธ”**ติ อิ มินา ยถา นิรเยสุ, นาคภวนาทีสุ, ยตฺถ ตตฺถ วา อตฺตโน เหฏฺฐิมทิสาย สตฺตา คยฺหนฺติ, เอวํ **“อุทฺธ”**นฺติ อิมินา เทวโลเก, ยตฺถ ตตฺถ วา อตฺตโน อุปริมทิสายํ สตฺตา คหิตาติ เวทิตพฺพํฯ

มชฺฌตฺตาทีติ **อาทิ**-สเทฺทน อิตฺถิปุริสอริยานริยเทวมนุสฺสาทิเก ปเภเท สงฺคณฺหาติฯ **อีสกมฺปิ พหิ อวิกฺขิปมาโน**ติ อปฺปกมฺปิ กมฺมฏฺฐานโต พหิ วิเกฺขปํ อนาปชฺชโนฺต หิตูปสํ หารโต อญฺญถา โถกมฺปิ อวตฺตมาโนฯ **สพฺพตฺตตายา**ติ วา สเพฺพน อตฺตภาเวน ยถา สพฺพ ภาเวน อตฺตนิ อตฺตโน อตฺตภาเว หิเตสิตา, เอวํ สพฺพธิ สพฺพสเตฺตสุ เมตฺตาย ผริตฺวา วิหรตี ติ อโตฺถฯ เมตฺตาย วุจฺจมานตฺตา สตฺตวิสโย **สพฺพ**-สโทฺท, โส จ ทีฆํ กตฺวา วุโตฺต, ตสฺมา สพฺพสตฺตกายสงฺขาตา ปชา เอตสฺส อตฺถีติ สพฺพาวโนฺตติ ปทตฺถโต ทเสฺสโนฺต **“สพฺพาวนฺ ตนฺติ สพฺพสตฺตวนฺต”**นฺติ อาหฯ เอตฺถ จ **สพฺพธี**ติ ทิโสธินา, เทโสธินา จ อโนธิโสผรณํ วุตฺตํ, **สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺต**นฺติ สโตฺตธินาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘อโนธิโส ทสฺสนตฺถ’’นฺติ ฯ เอกเมวตฺถํ ปการโต ปริยาเยนฺติ ญาเปนฺตีติ **ปริยายา,** เววจนานิฯ วิปุลาทิสทฺทา เจตฺถ ตา ทิสาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“วิปุเลนาติ เอวมาทิปริยายทสฺสนโต”**ติฯ ปริยายทสฺสเน จ ปุ เพฺพ คหิตปทานิปิ ปุน คยฺหนฺติ, ยถา ‘‘สทฺธา สทฺทหนา’’ติ (ธ. ส. ๑๒) เอตฺถ วุตฺตมฺปิ สทฺธาปทํ ปุน อินฺทฺริยาทิปริยายทสฺสเน ‘‘สทฺธา สทฺธินฺทฺริย’’นฺติ (ธ. ส. ๑๒) วุตฺตํฯ **ตถาส โทฺท วา อิติสโทฺท วา น วุโตฺต**ติ ‘‘เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติ เอตสฺส อนุวตฺตโก ตถา-สโทฺท จ อิติ-สโทฺท จ เตสํ ผรณานนฺตราทิฏฺฐานํ อฏฺฐานนฺติ กตฺวา เต น วุตฺตาติ ปุน **“เมตฺตาสหคเตน เจตสาติ วุตฺต”**นฺติ อโตฺถฯ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปุน วจนํ นิคมนนฺติ อาห **“นิคมนวเสน วา เอตํ วุตฺต”**นฺติฯ นนุ จ สมาปนวเสน วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปุน วจนํ นิคมนนฺติ? นายํ โทโส โอธิโสอโนธิโสผรณานํ สมาปเน เอว วุตฺตตฺตาฯ **วิปุเลนา**ติ มหเนฺตน, มหตฺตญฺจสฺส อสุภกมฺมฏฺฐานาทีสุ วิย อารมฺมณสฺส เอกเทสเมว อคฺคเหตฺวา อนว เสสคฺคหณวเสนาติ อาห **“ผรณวเสน วิปุลตา ทฏฺฐพฺพา”**ติฯ

กิเลสวิกฺขมฺภนสมตฺถตาทีหิ มหตฺตํ คตํ, มหเนฺตหิ วา อุฬารจฺฉนฺทจิตฺตวีริยปญฺญาหิ คตํ ปฏิปนฺนนฺติ **มหคฺคตํ**ฯ ตยิทํ ยสฺมา เอกนฺตโต รูปาวจรํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ภูมิวเสน มหคฺคต”**นฺติฯ นิรุฬฺโห หิ รูปารูปาวจเรสุ มหคฺคตโวหาโรฯ **ปคุณวเสนา**ติ ปการโต คุณิตํ พหุลีกตํ ปคุณํ, ตสฺส วเสน, สุภาวิตภาเวนาติ อโตฺถฯ ตํ หิ ปมาณํ คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อปฺปมาณํ นาม โหติฯ **อปฺปมาณสตฺตารมฺมณวเสนา**ติ อปริมาณสตฺตารมฺมณกรณวเสนฯ สยมฺปิ เวรรหิตตฺตา, ตํสมงฺคิโน เวราภาวเหตุตฺตา จ **อเวรํ**ฯ ตยิทํ ทฺวยํ ยโต ลภติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“พฺยาปาทปจฺจตฺถิกปฺปหาเนนา”**ติ วุตฺตํฯ เจตโส พฺยาปตฺติวเสน หนนโต พฺยาปชฺชํ, เจตสิกํ อสาตํ, ตทภาวโต **อพฺยาปชฺชํ**ฯ เตนาห **“นิทฺทุกฺข”**นฺติฯ ตํ ปนสฺส อพฺยาปชฺชตฺตํ ปญฺจวิญฺญาณาทีนํ วิย น สภาวโต, อถ โข ปจฺจตฺถิกวิเวกโตติ ทเสฺสโนฺต **“โทมนสฺสปฺปหานโต”**ติ อาหฯ **อยนฺ**ติ อิธ ยถานีตํ **อปฺปมญฺญาวิภเงฺค** (วิภ. ๖๔๒), เตสุ เตสุ จ **สุตฺตปเทเสสุ** (ม. นิ. ๑.๔๕๙; ๒.๓๐๙, ๓๑๕) อาคตํ เมตฺตาพฺรหฺมวิหารวิกุพฺพนมาหฯ

๒๕๕. **“ตถา”**ติ อิมินา อิมิสฺสา ‘‘ปญฺจหากาเรหิ, สตฺตหากาเรหิ, ทสหากาเรหี’’ติ อาการวิภาเคน **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๒.๒๒) วุตฺตาย จ วิกุพฺพนาย มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณสฺส วิย เภทาภาวมุปสํหรติ โอธิโสผรณอโนธิโสผรณทิสาผรณวเสน เทสนาย อาคตตฺตาฯ เกวลํ ปเนตฺถ **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๒.๒๒) วิย สโตฺตธิ น คหิโตติ อยเมว วิเสโสฯ **ยมฺปี**ติ วิกุพฺพนํ สนฺธายาหฯ

อิทานิ เภทาภาวทสฺสนมุเขน อุเทฺทสโต อานีตํ **ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬึ** นิเทฺทสโต ทเสฺสตฺวา ตสฺสา อนุตฺตานปทวณฺณนํ กาตุํ **“ตตฺถ จา”**ติอาทิมาหฯ

๒๕๖. ตตฺถ **สเพฺพ สตฺตา**ติ **สพฺพ**-สโทฺท กามํ ปเทสสพฺพวิสโย, น สพฺพสพฺพวิสโย ยถา ‘‘สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๙-๑๒๐), ‘‘สตฺตา’’ติ ปน ปเทน ปริจฺฉินฺนํ อตฺตโน วิสยํ อเสเสตฺวาว ปริยาทิยตีติ อาห **“อนวเสสปริยาทานเมต”**นฺติฯ

ตตฺราติ ตสฺมึ รูเปฯ **สโตฺต**ติ สชฺชนกิเจฺจน ฉนฺทาทิปริยาเยน โลเภน อาสโตฺต ลโคฺคฯ **ตตฺรา**ติ วา กรเณ ภุมฺมํ, เตน ฉนฺทาทินาติ อโตฺถฯ

ยทิ สตฺตตาย สตฺตา, กถํ วีตราเคสูติ อาห **“รุฬฺหีสเทฺทนา”**ติอาทิฯ อวีตราเคสุ รุเฬฺหน, อวีตราเคสุ วา ปวตฺติตฺวา อินฺทฺริยพทฺธขนฺธสนฺตานตาย ตํสทิเสสุ วีตราเคสุ รุเฬฺหน สเทฺทนฯ อถ วา กิญฺจิ นิมิตฺตํ คเหตฺวา สติปิ อญฺญสฺมึ ตนฺนิมิตฺตยุเตฺต กตฺถจิ วิสเย สมฺมุติยา จิรกาลตาย นิมิตฺตวิรเหปิ ปวตฺติ รุฬฺหี นาม ยถา ‘‘คจฺฉนฺตีติ คาโว’’ติ, เอวํ สตฺตสทฺทสฺสาปิ รุฬฺหีภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ ภูตปุพฺพคติยา วา วีตราเคสุ สตฺตโวหาโร ทฏฺฐโพฺพฯ **สตฺวโยคโต**ติ เอตฺถ **สตฺวํ** นาม พุทฺธิ, วีริยํ, เตโช วา, เตน โยคโต สตฺตา, ยถา ‘‘นีลคุณโยคโต นีโล ปโฏ’’ติฯ

ปาณนฺติ เอเตนาติ ปาณนํ, อสฺสาสปสฺสาสา, ตสฺส กมฺมํ **ปาณนตา,** ตาย, อสฺสาสปสฺสาสสมฺปโยเคนาติ อโตฺถฯ **ภูตตฺตา**ติ กมฺมกิเลเสหิ ชาตตฺตาฯ ปูรณโต, คลนโต จ **ปุคฺคลา**ติ เนรุตฺตาฯ สตฺตา หิ นิพฺพตฺตนฺตา ตํตํสตฺตนิกายํ ปูเรนฺตา วิย โหนฺติ, สพฺพาวตฺถนิปาติตาย จ คลนฺติ จวนฺตีติ อโตฺถฯ อปริญฺญาตวตฺถุกานํ ‘‘อตฺตา’’ติ ภวติ เอตฺถ อภิธานํ, จิตฺตญฺจาติ **อตฺตภาโว, สรีรํ, ขนฺธปญฺจกเมว วาฯ ตนฺ**ติ ขนฺธปญฺจกํ ฯ **อุปาทายา**ติ คเหตฺวา อุ

ปาทานํ นิสฺสยํ กตฺวาฯ **ปญฺญตฺติมตฺตสมฺภวโต**ติ ปรมตฺถโต อสเนฺตปิ สตฺตสญฺญิเต ปญฺญตฺติมเตฺตน สมฺภวโตฯ

ยถา จ สตฺตาติ วจนนฺติ ยถา สตฺต-สโทฺท ยถาวุเตฺตนเฏฺฐน นิปฺปริยายโต ปเทสวุตฺติปิ รุฬฺหีวเสน อนวเสสปริยาทายโกฯ **เสสานิปี**ติ ปาณาทิวจนานิปิฯ ตานิปิ หิ รูปารูปภวูปคจตุตฺถชฺฌานาทิสมงฺคีนํ อสฺสาสปสฺสาสาภาวโต อวินิปาตธมฺมานํ ปุคฺคลนสฺส อภาวโต ปเทสวุตฺตีนิฯ **รุฬฺหีวเสน อาโรเปตฺวา** ยถาวุตฺตาย รุฬฺหิยา วเสน กตฺถจิ วิสเย อวิชฺชมานมฺปิ ปาณปุคฺคลภาวํ อาโรเปตฺวาฯ ยทิ สาธารณโต สตฺตเววจนานีติ คเหตฺวา อโนธิโสผรณา เมตฺตา วุจฺจติ, อถ กสฺมา ปญฺจเหว อากาเรหิ วุตฺตาติ อนุโยคํ สนฺธายาห **“กามญฺจา”**ติ อาทิฯ เกจิ ปนาหุ ‘‘น โข ปเนตานิ ‘‘สตฺตา’’ติอาทีนิ ปทานิ เววจนตามตฺตํ อุปาทาย คหิตานิ, ยโต ชนฺตุอาทีนมฺปิ คหณํ อาปเชฺชยฺย, อตฺถวิเสสํ ปน นิมิตฺตภูตํ อุปาทาย คหิตานี’’ติ, เต สนฺธายาห **“เย ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อตฺถโต**ติ สชฺชนเฏฺฐน สตฺตา, ปาณนเฏฺฐน ปาณาติ เอวมาทิอตฺถโตฯ เตสํ ตํ มติมตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อโนธิโสผรณา วิรุชฺฌตี”**ติฯ กสฺมา? เกจิ สตฺตา, เกจิ ปาณา, เกจิ ปุคฺคลาติ อาปชฺชนโตฯ **ตถา อตฺถํ อคฺคเหตฺวา**ติ สตฺตาทิสทฺทา สปฺปเทสวิสยาติ เอวมตฺถํ อคฺคเหตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตนเยน นิปฺปเทสวิสยาติ เอวมตฺถํ คเหตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“อิเมสู”**ติอาทิฯ **ปญฺจสุ อากาเรสู**ติ ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติอาทินา **ปาฬิยํ** (ปฏิ. ม. ๒.๒๒) อาคเตสุ ปญฺจสุ ภาวนากาเรสุฯ **อญฺญตรวเสนา**ติ ยสฺส กสฺสจิ วเสนฯ

๒๕๗. อิทานิ ทฺวาวีสติยา ภาวนากาเรสุ อปฺปนา ปริคฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **“เอตฺถ จา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **พฺยาปาทรหิตา**ติ โทมนสฺสพฺยาปาทรหิตาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา น เกวลํ ยถาวุตฺตอาการวิภาคมตฺตโต อปฺปนาวิภาโค, ตสฺมาฯ **อิเมสุปิ ปเทสู**ติ ‘‘สเพฺพ สตฺตา อเวรา โหนฺตู’’ติอาทิโกฏฺฐาเสสุปิฯ **ยํ ยํ ปากฏํ โหตี**ติ ยทิปิ ปุพฺพภาเค ตตฺถ ตตฺถ อภินิเวเส อเนกโกฏฺฐาสวเสเนว มนสิการํ ปวเตฺตติ, ภาวนาย สมิชฺฌนกฺขเณ ปน ตตฺถ ยํ ปคุณตราย สุปากฏํ โหติ, ตสฺส วเสน อปฺปนา โหติ, ยถา ตํ ทฺวตฺติํสากาเรฯ ตตฺถ ปน อารมฺมณํ, อิธ ภาวนากาโรติ อยเมว วิเสโสฯ **จตุนฺนน**นฺติ จตุนฺนํ จตุนฺนํฯ พฺยาปนิจฺฉาโลเปน หิ นิทฺทิฏฺฐํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

ลิงฺควเสน วุตฺตํ เตสํ ปจุรโต ลพฺภมานตฺตาฯ ตติยา ปน ปกติ ยทิปิ ปฐมทุเกน น สงฺคหิตา, ทุติยทุเกน ปน ติเกน จ สงฺคหิตา เอวฯ

อิติ สพฺพานิปีติ อโนธิโสผรเณ วีสติ, โอธิโสผรเณ อฏฺฐวีสติ, ทิสาผรเณ จตฺตาริ สตานิ, อสีติ จาติ เอวํ สพฺพานิปิฯ สต-สทฺทาเปกฺขาย นปุํสกนิเทฺทโสฯ

๒๕๘. เอวํ เมตฺตาภาวนํ วิภาเวตฺวา อิทานิ ตตฺถ อานิสํเส วิภาเวตุํ **“อิตี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **เสสา ชนา**ติ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อลาภิโนฯ **สมฺปริวตฺตมานา**ติ ทกฺขิเณน ปเสฺสน อสยิตฺวา สพฺพโส ปริวตฺตมานาฯ **กากจฺฉมานา**ติ ฆุรุฆุรุปสฺสาสวเสน วิสฺสรํ กโรนฺตาฯ **สุขํ สุปตี**ติ เอตฺถ ทุวิธาสุปนา สยเน ปิฏฺฐิปฺปสารณลกฺขณา, กิริยามยจิเตฺตหิ อโวกิณฺณภวงฺคปฺปวตฺติลกฺขณา จฯ ตตฺถายํ อุภยถาปิ สุขเมว สุปติฯ ยสฺมา สณิกํ นิปชฺชิตฺวา องฺคปจฺจงฺคานิ สโมธาย ปาสาทิเกน อากาเรน สยติ, นิโทฺทกฺกมเนปิ ฌานํ สมาปโนฺน วิย โหติฯ เตนาห **“เอวํ อสุปิตฺวา”**ติอาทิฯ

นิทฺทากาเล สุขํ อลภิตฺวา ทุกฺขน สุตฺตตฺตา เอว ปฏิพุชฺฌนกาเล สรีรเขเทน นิตฺถุนนํ, วิชมฺภนํ, อิโต จิโต วิปริวตฺตนญฺจ โหตีติ อาห **“นิตฺถุนนฺตา วิชมฺภนฺตา สมฺปริวตฺตนฺตา ทุกฺขํ ปฏิพุชฺฌนฺตี”**ติฯ อยํ ปน สุเขน สุตฺตตฺตา สรีรเขทาภาวโต นิตฺถุนนาทิรหิโตว ปฏิพุชฺฌติฯ เตน วุตฺตํ **“เอวํ อปฺปฏิพุชฺฌิตฺวา”**ติอาทิฯ สุขปฏิโพโธ จ สรีรวิการาภาเวนาติ อาห **“สุขํ นิพฺพิการ”**นฺติฯ

“*ภทฺทกเมว สุปินํ ปสฺสตี*”ติ อิทํ อนุภูตปุพฺพวเสน, เทวตูปสํหารวเสน จสฺส ภทฺทกเมว สุปินํ โหติ, น ปาปกนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ เตนาห **“เจติยํ วนฺทโนฺต วิยา”**ติอาทิฯ ธาตุโกฺขภเหตุกมฺปิ จสฺส พหุลํ ภทฺทกเมว สิยา เยภุเยฺยน จิตฺตชรูปานุคุณตาย อุตฺอาหารชรูปานํฯ

อุเร อามุตฺตมุตฺตาหาโร วิยาติ คีวาย พนฺธิตฺวา อุเร ลมฺพิตมุตฺตาหาโร วิยาติ เกหิจิ วุตฺตํฯ ตํ เอกาวลิวเสน วุตฺตํ สิยา, อเนกรตนาวลิสมูหภูโต ปน มุตฺตาหาโร อํสปฺปเทสโต ปฏฺฐาย ยาว กฏิปฺปเทสสฺส เหฏฺฐาภาคา ปลมฺพโนฺต อุเร อามุโกฺกเยว นาม โหติฯ

ตเตฺถวาติ ปาฏลิปุเตฺตเยวฯ **สกฺกา นิสีทิตุํ วา นิปชฺชิตุํ วา** เทสสฺส เขมตาย, ตสฺส ตสฺส ปเทสสฺส รมณียตาย จฯ

ทสาว อโนฺต **ทสโนฺต,** วตฺถสฺส โอสานโนฺตฯ

สมฺปฺปวตฺตวาสนฺติ ตตฺถ ตตฺถ วิหาเร สมฺปฺปวตฺตวตฺตวาสํฯ เถโร กิร อตฺตนา ปวิฏฺฐปวิฏฺฐวิหาเร ‘‘อหเมตฺถ อาคนฺตุโก’’ติ อจินฺเตตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ อตฺตนา กาตพฺพวตฺตานิ ปริปูเรโนฺต เอว วิหาสิฯ อปเร ปน ภณนฺติ สพฺพสเตฺตสุ สมฺปฺปวตฺตเมตฺตาวิหารวาสํฯ อยํ หิ เถโร อรหตฺตาธิคมโต ปุเพฺพปิ เมตฺตาวิหารี อโหสิฯ

วนนฺตเร ฐิโตติ เถโร กิร ตถา สมฺปฺปวตฺตวาสวเสน จรมาโน เอกทิวสํ อญฺญตรํ รมณียํ วนนฺตรํ ทิสฺวา ตตฺถ อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา ยถาปริเจฺฉเทน ตโต อุฏฺฐิโต อตฺตโน คุณาวชฺชนเหตุเกน ปีติโสมนเสฺสน อุทาเนโนฺต ‘‘ยาวตา อุปสมฺปโนฺน’’ติ คาถํ อภาสิฯ ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“วนนฺตเร ฐิโต”**ติ ปฐมคาถา ฐปิตาฯ ตตฺถ **คชฺชมานโก**ติ สีหคชฺชิตํ คชฺชโนฺตฯ **คุณเมสโนฺต**ติ อตฺตโน คุณสมุทยํ คเวสโนฺต ปจฺจเวกฺขโนฺตฯ

มณิลรุเกฺข นิวาสิตาย ตํ เทวตํ **“มณิลิยา”**ติ โวหรนฺติ, ตสฺมา สา เทวตาปิ **“อหํ, ภเนฺต, มณิลิยา”**ติ อาหฯ รุกฺขเทวตานํ หิ เยภุเยฺยน นิวาสรุกฺขวเสน โวหาโร ยถา ผนฺทนเทวตาติฯ **ตเตฺถวา**ติ จิตฺตลปพฺพเตเยวฯ

“พลวปิยจิตฺตตายา”ติ อิมินา พลวปิยจิตฺตตามเตฺตนปิ สตฺถํ น กมติ, ปเคว เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยาติ ทเสฺสติฯ

ขิปฺปเมว จิตฺตํ สมาธิยติ เกนจิ ปริปเนฺถน ปริหีนชฺฌานสฺส พฺยาปาทสฺส ทูรสมุสฺสาริตภาวโต ขิปฺปเมว สมาธิยติฯ อาสวานํ ขยายาติ เกจิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อิโต อญฺญกมฺมฏฺฐานวเสน อธิคตชฺฌานานมฺปิ สุขสุปนาทโย อานิสํสา ลพฺภนฺติ, ยถาห –

‘‘สุขํ สุปนฺติ มุนโย, อชฺฌตฺตํ สุสมาหิตา;

สุปฺปพุทฺธํ ปพุชฺฌนฺติ, สทา โคตมสาวกา’’ติฯ –

จ อาทิ, ตถาปิเม อานิสํสา พฺรหฺมวิหารลาภิโน อนวเสสา ลพฺภนฺติ พฺยาปาทาทีนํ อุชุวิปจฺจนีกภาวโต พฺรหฺมวิหารานํฯ เตเนวาห ‘‘นิสฺสรณํ เหตํ, อาวุโส, พฺยาปาทสฺส, ยทิทํ เมตฺตา เจโตวิมุตฺตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๓๒๖; อ. นิ. ๖.๑๓)ฯ พฺยาปาทาทิวเสน จ สตฺตานํ ทุกฺขสุปนาทโยติ ตปฺปฏิปกฺขภูเตสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ สิเทฺธสุ สุขสุปนาทโย หตฺถคตา เอว โหนฺตีติฯ

กรุณาภาวนาวณฺณนา

๒๕๙. **กรุณ**นฺติ กรุณาพฺรหฺมวิหารํฯ **นิกฺกรุณตายา**ติ วิเหสาย, ‘‘อิเธกโจฺจ ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา อญฺญตรญฺญตเรน วา สตฺตานํ วิเหฐนชาติโก โหตี’’ติ เอวํ วุตฺตวิเหฐเนติ อโตฺถฯ **อาทีนว**นฺติ โทสํฯ ยถา ตถา สตฺตานํ วิเหฐนาย ปาปโก วิปาโก อิธ เจว สมฺปราเย จฯ ตถา หิ โย สเตฺต ชีวิตา โวโรปเนน วา องฺคปจฺจงฺคเจฺฉทเนน วา ธนชานิยา วา อลาภาย วา อวาสาย วา อนตฺถาย วา อยสตฺถาย วา ปริสํสกฺกเนน วา อนุตมโส ยถาวชฺชทสฺสเนนปิ วิเหเฐติ, ตสฺส โส ปมาทวิหาโร ทิเฎฺฐว ธเมฺม อลาภายปิ โหติ, ลทฺธสฺส ปริหานายปิ โหติ, ตนฺนิมิตฺตํ ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ, อวิสารโท ปริสํ อุปสงฺกมติ มงฺกุภูโต, สมฺมูโฬฺห กาลํ กโรติ, กายสฺส เภทา ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา, สุคติยมฺปิ มนุสฺสภูโต ทุชฺชโจฺจปิ โหติ นีจกุลิโก, ทุพฺพโณฺณปิ โหติ ทุทฺทสิโก, พหฺวาพาโธปิ โหติ โรคพหุโล, ทุคฺคโตปิ โหติ อปฺปนฺนปาโน, อปฺปายุโกปิ โหติ ปริตฺตชีวิโตติ เอวมาทิอเนกานตฺถานุพนฺธิตา วิเหสาย ปจฺจเวกฺขิตพฺพา, ตปฺปฏิปกฺขโต กรุณาย อานิสํสา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นิกฺกรุณตาย อาทีนวํ กรุณาย จ อานิสํสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา**’’ติฯ **‘‘ปิโย หี’’**ติอาทินา ปฐมํ ปิยปุคฺคลาทีสุ อนารมฺภสฺส การณมาหฯ ปิยํ หิ ปุคฺคลํ กรุณายิตุมารภนฺตสฺส น ตาว ปิยภาโว วิคจฺฉติ, อวิคเต จ ตสฺมิํ กุโต กรุณายนาฯ เตนาห **‘‘ปิยฏฺฐาเนเยว ติฎฺฐตี’’**ติฯ เสสปุคฺคเลสุปิ เอเสว นโยฯ **ลิงฺควิสภาคกาลกตานํ** อเขตฺตภาเว การณํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ

ยตฺถ ปน ปฐมํ อารภิตพฺพา, ตํ ปาฬิํนเยเนว ทเสฺสตุํ **‘‘กถญฺจ ภิกฺขู’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ทุคฺคต**นฺติ ทลิทฺทํฯ โส หิ โภคปาริชุญฺญโต สุขสาธนานํ อภาเวน ทุกฺขํ คโต อุปคโต ทุคฺคโตติ วุจฺจติฯ อถ วา **ทุคฺคต**นฺติ ทุเกฺขน สมงฺคิภาวํ คตํฯ **ทุรุเปต**นฺติ กายทุจฺจริตาทีหิ อุเปตํฯ คติกุลรูปาทิวเสน วา ตมภาเว ฐิโต **ทุคฺคโต**ฯ กายทุจฺจริตาทีหิ อุเปตตฺตา ตมปรายณภาเว ฐิโต **ทุรุเปโต**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปรมกิจฺฉปฺปตฺต**นฺติ อติวิย กิจฺฉมาปนฺนํ มหาพฺยสนํ นิมุคฺคํฯ **อเปฺปว นามา**ติ สาธุ วตฯ

วเธถ นนฺติ ‘‘ฆาเตถ นํ โจร’’นฺติ เอวํ ปหิตาย **รโญฺญ อาณาย ขาทนียมฺปิ…เป…. เทนฺติ** ‘‘อิทาเนว มาริยมาโน เอตฺตกมฺปิ สุขํ ลภตู’’ติฯ **สุสชฺชิโต**ติ สุขานุภวเน สนฺนโทฺธฯ

เอเตเนว อุปาเยนาติ เยน เยน วิธินา เอตรหิ ยถาวุเตฺต ปรมกิจฺฉาปเนฺน อายติํ วา ทุกฺขภาคิมฺหิ ปุคฺคเล กรุณายิตุํ กรุณา อุปฺปาทิตา, เอเตเนว นเยนฯ **ปิยปุคฺคเล**ติ ปิยายิตพฺพปุคฺคเลฯ เอตรหิ วา ทิสฺสมานํ อายติํ วา ภาวินิํ ทุกฺขปฺปตฺติํ คเหตฺวา กรุณา ปวเตฺตตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ มชฺฌตฺตเวรีสุปิ เอเสว นโยฯ โย หิ โส กรุณาย วตฺถุภูโต ทุวิโธ ปุคฺคโล วุโตฺต, กามํ ตตฺถ กรุณาภาวนา สุเขเนว อิชฺฌติ, อิมินา ปน ภิกฺขุนา ตตฺถ ภาวนํ ปคุณตรํ กตฺวา สีมาสเมฺภทํ กาตุํ ตทนนฺตรํ ปิยปุคฺคเล, ตโต มชฺฌเตฺต, ตโต เวริปุคฺคเล กรุณา ภาเวตพฺพาฯ ภาเวเนฺตน จ เอเกกสฺมิํ โกฎฺฐาเส มุหุํ กมฺมนิยํ จิตฺตํ กตฺวา ตทนนฺตเร ตทนนฺตเร อุปสํหริตพฺพํฯ ยสฺส ปน เวริปุคฺคโล วา นตฺถิ, มหาปุริสชาติกตฺตา วา อนตฺถํ กโรเนฺตปิ เวริสญฺญาว

นุปฺปชฺชติ, เตน มชฺฌตฺต เม จิตฺตํ กมฺมนิยํ ชาตํ, อิทานิ เวริมฺหิ อุปสํหรามีติ พฺยาปาโรว น กาตโพฺพฯ ยสฺส ปน อตฺถิ, ตํ สนฺธายาห **“สเจ ปนา”**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนวา**ติ เมตฺตากมฺมฏฺฐานิกสฺส (วิสุทฺธิ. ๑.๒๔๐ อาทโย) วุตฺตนเยนฯ **ตํ เมตฺตาย วุตฺตนเยเนวฯ วูปสเมตพฺพ**นฺติ ‘‘อถาเนน ปุริมปุคฺคเลสู’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๔๓), ‘‘กกจูปมโอวาทาทีนํ อนุสฺสรโต’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๔๓) จ เมตฺตาภาวนาย วุเตฺตน นเยน ตํ ปฏิฆํ วูปสเมตพฺพํฯ เอวํ เอตรหิ มหาทุกฺขปฺปเตฺต สุขิเตปิ อกตกุสลตาย อายตึ ทุกฺขปฺปตฺติยา วเสน กรุณายนวิธึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กตกลฺยาเณปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“โยปิ เจตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตสนฺ**ติ พฺยสนานํฯ **วฏฺฏทุกฺขํ อนติกฺกนฺตตฺตา**ติ สมฺมาสมฺพุเทฺธนาปิ อกฺขาเนน ปริโยสาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส อนาคตสฺส อาปายิกสฺส สุคตีสุปิ ชาติชราทิเภทสฺสาติ อปริมิตสฺส สํสารทุกฺขสฺส อนติกฺกนฺตภาวโตฯ **สพฺพถาปิ กรุณายิตฺวา**ติ ทุกฺขปฺปตฺติยา, สุขปฺปตฺติยา อกตกุสลตาย วา กตากุสลตาย วาติ สพฺพปกาเรนปิ กรุณาย วตฺถุภาวสฺส สลฺลกฺขเณน ตสฺมึ ตสฺมึ ปุคฺคเล กรุณํ กตฺวา กรุณาภาวนํ วเฑฺฒตฺวาฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘อถาเนน ปุนปฺปุนํ เมตฺตายเนฺตนา’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๔๓) **เมตฺตาภาวนายํ** วุเตฺตน นเยนฯ **ตํ นิมิตฺต**นฺติ สีมาสเมฺภทวเสน ปวตฺตํ สมถนิมิตฺตํฯ **เมตฺตาย วุตฺตนเยเนวา**ติ ยถา เมตฺตาภาวนายํ ‘‘อปฺปกสิเรเนวา’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๕๓) **ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน อปฺปนา** ‘‘เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๕๓-๒๕๔) ตสฺสา วฑฺฒนา จ วุตฺตา, เอวมิธ กรุณาภาวนายํ ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน อปฺปนา เวทิตพฺพา จ วเฑฺฒตพฺพา จ, ตเถวสฺสา วฑฺฒนาวิธิปิ เวทิตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ อวธารเณน ‘‘ปฐมํ เวริปุคฺคโล กรุณายิตโพฺพ’’ติ อิทํ ยถา ปาฬิวิรุทฺธํ, เอวํ ยุตฺติวิรุทฺธมฺปีติ อิมมตฺถํ ทีเปติฯ ปฐมํ หิ เวรึ สมนุสฺสรโต โกโธ อุปฺปเชฺชยฺย, น กรุณาฯ อตฺตาปิ สกฺขิภาเวน กรุณายนวเสน คเหตโพฺพ, โส กิมิติ ปจฺฉา คยฺหตีติฯ **“อปฺปนา วเฑฺฒตพฺพา”**ติ อิมินา จ อปฺปนาปฺปตฺตจิตฺตเสฺสว ‘‘กรุณาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗, ๕๐๙; ๒.๓๐๙, ๓๑๕, ๔๕๒, ๔๗๑; ๓.๒๓๐) วุตฺตวิกุพฺพนา อิชฺฌตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ

กรุณาปทมตฺตเมว จสฺสา ปาฬิยา วิเสโสติ ตํ อนามสิตฺวา ปฏิสมฺภิทายํ วุตฺตวิกุพฺพนา, เมตฺตาย วุตฺตอานิสํสา จ อิธ ลพฺภนฺตีติ ทเสฺสตุํ **“ตโต ปรํ...เป.... เวทิตพฺพา”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตโต ปร**นฺติ ‘‘กรุณาสหคเตน เจตสา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗, ๕๐๙; ๒.๓๐๙, ๓๑๕, ๔๕๒, ๔๗๑; ๓.๒๓๐) วุตฺตวิกุพฺพนโต อุปริฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

มุทิตาภาวนาวณฺณนา

๒๖๐. **ปิยปุคฺคลาทีสู**ติ ปิยมชฺฌตฺตเวรีสุ น อารภิตพฺพาฯ มุทิตาภาวนาติ วิภตฺตึ ปริณาเมตฺวา โยชนาฯ **น หี**ติอาทิ ตตฺถ การณวจนํฯ **ปิยภาวมเตฺตนา**ติ เอตฺถ **มตฺต**-สโทฺท วิเสสนิวตฺติ อโตฺถ, เตน โสมนสฺสปฏิสนฺธิกตาทิสิทฺธา นิจฺจปฺปหํสิตมุขตา, ปุพฺพภาสิตา, สุขสมฺภาสตา, สขิลตา, สโมฺมทกตาติ เอวมาทิเก มุทิตาย ปทฏฺฐานภูเต วิเสเส อุลฺลิเงฺคติ, อีทิเสหิ วิเสเสหิ วิรหิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **เอว**-กาเรน ปน ปิยปุคฺคลสฺส สุขสมปฺปิตตาทึ, มุทิตาย จ เหตุภูตํ ปโมทปฺปวตฺตึ นิวเตฺตติฯ ปิยปุคฺคเลปิ หิ ปรมาย สมฺปตฺติยา ปมุทิเต หฏฺฐตุเฏฺฐ ภิกฺขุโน มุทิโตกาสํ ลเภยฺยฯ วกฺขติ หิ ‘‘ปิยปุคฺคลํ วา’’ติอาทิฯ อาทิโต มชฺฌตฺตปุคฺคลํ อนุสฺสรนฺตสฺส อุทาสินตา สณฺฐาติ, เวรึ สมนุสฺสรนฺตสฺส โกโธ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห **“ปเคว มชฺฌตฺตเวริโน”**ติฯ

ปโมทปฺปวตฺติยา โสณฺฑสทิโส สหาโย **โสณฺฑสหาโย**ฯ **มุทิตมุทิโตวา**ติ ปสาทโสมฺมตาย อติวิย มุทิโต เอวฯ ปสาเท หิ อิทํ อาเมฑิตํฯ เอวํ อฏฺฐกถานเยน อาทิโต มุทิตาภาวนาย วตฺถุํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปาฬินเยน ทเสฺสตุํ **“ปิยปุคฺคลํ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุขิต**นฺติ สญฺชาตสุขํ, สุขปฺปตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สชฺชิต**นฺติ สุขานุภวเน สนฺนทฺธํ ปฏิยตฺตสุขสาธนํฯ **อโห สาธู**ติ ตสฺส สตฺตสฺส สมฺปตฺติยํ สมฺปชญฺญปุพฺพปโมทนาการทสฺสนํฯ ปุน **อโห สุฏฺฐู**ติ ตสฺส ปโมทนสฺส พหุลีการทสฺสนํฯ **ปิยํ มนาป**นฺติ เอตฺถ **มนาป**-คฺคหเณน ปาฬิยมฺปิ อติปฺปิยสหายโก อธิเปฺปโตติ เอเกฯ

อตีเตติ ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว อตีเตฯ **อนาคเต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ น หิ ภวนฺตรคเต พฺรหฺมวิหารภาวนา รุหติฯ ยทิ เอวํ, อตีตานาคเต กถนฺติ? นายํ โทโสฯ ‘‘โส เอวายํ ทโตฺต ติโสฺส’’ติ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนตาย วิชฺชมานภาเวน คเหตพฺพโตฯ กถํ ปนสฺส อนาคเต สมฺปตฺติ อารมฺมณํ โหตีติ? อาเทสาทิโต, ปจฺจุปฺปนฺนาย วา ปโยคสมฺปตฺติยา อนุมานโต ลทฺธาย คเหตพฺพโตฯ

ปิยปุคฺคเลติ โสณฺฑสหายสญฺญิเต อติปฺปิยปุคฺคเล, ปิยปุคฺคเล จฯ ทุวิโธปิ เจส อิธ ปิยภาวสามญฺญโต ‘‘ปิยปุคฺคโล’’ติ วุโตฺตฯ **อนุกฺกเมนา**ติ อติปฺปิยปุคฺคโล ปิยปุคฺคโล มชฺฌโตฺต เวรีติ จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ เอเกกสฺมิํ กมฺมฏฺฐานํ ปคุณํ, มุทุํ, กมฺมนิยญฺจ กตฺวา เสเสสุ อุปสํหรณานุกฺกเมนฯ กิญฺจาปิ จตูสุ ชเนสุ สมจิตฺตตาว **สีมาสเมฺภโท** สีมา สมฺภิชฺชติ เอตายาติ กตฺวาฯ ภาวนาย ปน ตถา พหุโส ปวตฺตมานาย ปุริมสิทฺธํ เหตุํ, อิตรํ ผลญฺจ กตฺวา วุตฺตํ **“สมจิตฺตตาย สีมาสเมฺภทํ กตฺวา”**ติฯ ยถาวุตฺตสีมาภาโว วา สีมาสเมฺภโทติ วุตฺตํ **“สมจิตฺตตาย สีมาสเมฺภทํ กตฺวา”**ติฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

อุเปกฺขาภาวนาวณฺณนา

๒๖๑. **อุเปกฺขาภาวน**นฺติ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารภาวนํฯ ยสฺมา ปุริมพฺรหฺมวิหารตฺตยนิสฺสโนฺท จตุตฺถพฺรหฺมวิหาโร, ตสฺมา วุตฺตํ **“เมตฺตาทีสุ ปฏิลทฺธติกจตุกฺกชฺฌาเนนา”**ติฯ **ปคุณตติยชฺฌานา**ติ สุภาวิตํ วสีภาวํ ปาปิตํ ปคุณํ, ตถารูปา ตติยพฺรหฺมวิหารชฺฌานโตฯ อปฺปคุณํ หิ อุปริฌานสฺส ปทฏฺฐานํ น โหติฯ จตุกฺกนยวเสน เจตฺถ ตติยคฺคหณํฯ **สุขิตา โหนฺตูติอาทิวเสนา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘นิทฺทุกฺขา โหนฺตู’’ติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สตฺตเกลายนํ** สเตฺตสุ มมายนํ มมตฺตกรณํ, ตถา มนสิกาเรน โยโค **สตฺตเกลายนมนสิการยุตฺตตฺตํ,** ตสฺมาฯ เมตฺตาทีนํ ราคเคหสฺสิตโทมนสฺสโสมนสฺสานํ อาสนฺนวุตฺติตาย ยถารหํ **ปฏิฆานุนยสมีปจาริตา** เวทิตพฺพาฯ อถ วา ‘‘สุขิตา โหนฺตุ, ทุกฺขโต มุจฺจนฺตุ โมทนฺตู’’ติ หิเตสิตภาวปฺปตฺติยา ติสฺสนฺนมฺปิ อนุนยสฺส อาสนฺนจาริตาฯ สติ จ ตพฺพิปริยาเย โลหิตปฺปโกเป ปุโพฺพ วิย ลโทฺธกาสเมเวตฺถ ปฏิฆนฺติ อวิเสเสน ตาสํ ปฏิฆานุนยสมีปจาริตา ทฏฺฐพฺพาฯ

“โสมนสฺสโยเคน โอฬาริกตฺตา”ติ อิทํ ตติยชฺฌานสฺส วเสน วุตฺตํ, ตโต วุฏฺฐิตสฺส อิทมาทีนวทสฺสนนฺติฯ เมตฺตาทิวเสน ปน โอฬาริกภาเว วุจฺจมาเน วิตกฺกวิจารปีติโยเคเนว โอฬาริกตา วตฺตพฺพา สิยา, ตาหิปิ ตาสํ สมาโยคสมฺภวโต, อุเปกฺขาย จ ตทภาวโตฯ น วา วตฺตพฺพา ตติยชฺฌานิกานํเยว เมตฺตาทีนํ อิธาธิเปฺปตตฺตา, ตํตํฌานสมติกฺกเมเนว จ ตํตํฌานิกา เมตฺตาทโยปิ สมติกฺกนฺตา เอว นาม โหนฺติ, ฌานสามญฺญน วิย เมตฺตาทิสามญฺญน โวหารมตฺตํฯ **ปุริมาสู**ติ เมตฺตากรุณามุทิตาสุฯ **สนฺตภาวโต**ติ ยถาวุตฺตสตฺตเกลายนาทิอนุปสนฺตภาวาภาวโต อุเปกฺขาย สนฺตภาวโตฯ ‘‘สนฺตภาวโต’’ติ จ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ

ทฎฺฐพฺพํฯ สุขุมตา ปณีตตา วิทูรกิเลสตา วิปุลผลตาติ เอวมาทโยปิ อุเปกฺขาย อานิสํสา ทฎฺฐพฺพาฯ **ปกติมชฺฌตฺโต**ติ กิญฺจิ การณํ อนเปกฺขิตฺวา ปกติยา สภาเวเนว อิมสฺส ภิกฺขุโน อุทาสินปเกฺข ฐิโตฯ **อชฺฌุเปกฺขิตฺวา**ติ อตฺตนา กตกมฺมวเสเนว อยมายสฺมา อาคโต คจฺฉติ จ, ตฺวมฺปิ อตฺตนา กตกมฺมวเสเนว อาคโต คจฺฉสิ จ, น ตสฺส ตว ปโยเคน กิญฺจิ สุขํ วา อุป เนตุํ, ทุกฺขํ วา อปเนตุํ ลพฺภา, เกวลํ ปเนตํ จิตฺตสฺส อนุชุกมฺมํ, ยทิทํ เมตฺตายนาทินา สเตฺตสุ เกลายนํฯ พุทฺธาทีหิ อริเยหิ คตมโคฺค เจส อปณฺณกปฏิปทาภูโต, ยทิทํ สพฺพสเตฺตสุ มชฺฌตฺตตาติ เอวํ ปฏิปกฺขชิคุจฺฉามุเขน มชฺฌตฺตตาย สมุปชาตคารวพหุมานาทโร ตํ ปุคฺคลํ ปุนปฺปุนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ตตฺถ จ สวิเสสํ อุเปกฺขํ ปจฺจุปฏฺฐเปติ, ตสฺส ตถา ปฏิปชฺชโต ปกติ ยาปิ อุทาสินตฺตา สาติสยํ ตตฺถ มชฺฌตฺตตา สณฺฐาติ ฯ ภาวนาพเลน นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตา เนว โหนฺติ, กิเลสา สนฺนิสินฺนา เอว โหนฺติ, โส ตํ อุเปกฺขํ ปิยปุคฺคลาทีสุ อุปสํหรติฯ เตนาห **“อุเปกฺขา อุปฺปาเทตพฺพาฯ ตโต ปิยปุคฺคลาทีสู”**ติฯ **เอกํ ปุคฺคล**นฺติ เอตฺถ อญฺญโตฺถ **เอก**-สโทฺท ‘‘อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๗) วิยฯ เอกวจเนเนว เจตฺถ สงฺขฺยาวิ เสโส สิโทฺธ, ตสฺมา อญฺญํ เอกํ ปุคฺคลนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เตน อตฺตานํ นิวเตฺตติฯ **“เนว มนาป”**นฺติ อิมินา ปิยปุคฺคลํ, อติปฺปิยสหายกญฺจ นิวเตฺตติ, อตฺตานมฺปิ วา อตฺตนิ อมนาป ตาย อภาวโตฯ **“น อมนาป”**นฺติ อิมินา อปฺปิยํ, เวริปุคฺคลญฺจ, ปาริเสสโต มชฺฌตฺต ปุคฺคลสฺส คหณํ อาปนฺนํฯ อิติ **“เอกํ ปุคฺคลํ เนว มนาปํ นามนาป”**นฺติ อิมินา อตฺตโน, ปิย าทีนญฺจ ปฏิเกฺขปมุเขน อุทาสินปุคฺคลํ ทเสฺสติฯ

วุตฺตนเยนาติ ‘‘ยฺวาสฺส ปกติมชฺฌโตฺต’’ติอาทินา อนนฺตรํ วุเตฺตน นเยนฯ อตฺตสิ เนหสฺส พลวภาวโต เวริโตปิ อตฺตนิ มชฺฌตฺตตาย ทุรูปสํหารตฺตา ‘‘อิเมสุ จ อตฺตนิ จา’’ติ อตฺตา ปจฺฉา วุโตฺตฯ **ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนปีติปจฺจตฺถิกา’’ติ อาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๘๗) ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยนฯ ยํ หิ เหฎฺฐา ‘‘ปคุณตติยชฺฌานา วุฎฺฐา ยา’’ติอาทิ (วิสุทฺธิ. ๑.๘๗) วุตฺตํ, ตํ เหฎฺฐา ตีสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ, จตุตฺถพฺรหฺมวิหาเร จ อาที นวานิสํสทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ อิทํ ปน ตติยชฺฌาเน อาทีนวํ, จตุตฺถชฺฌาเน จ อานิสํสํ ทิสฺวา จตุตฺถาธิคมาย โยคํ กโรนฺตสฺส จตุตฺถชฺฌานสฺส อุปฺปชฺชนาการทสฺสนํฯ ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตํ ‘‘ปถวีสทฺทํ อปเนตฺวา ตเทว นิมิตฺตํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ

ปถวีกสิณาทีสูติ **อาทิ**-สเทฺทน เสสกสิณานิ, อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตญฺจ สงฺคณฺหาติฯ กามํ กสิณานาปาเนสุ อุปฺปนฺนสฺสาปิ ตติยชฺฌานสฺส อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาเรน รูปาวจรชฺฌานา ทิตาย อเตฺถว สภาคตา, ตํ ปน อการณํ อารมฺมณสฺส วิสทิสตายาติ อาห **“อารมฺมณวิ สภาคตายา”**ติฯ นนุ จ อญฺญถาว กสิณาทิภาวนา, อญฺญถา พฺรหฺมวิหารภาวนาติ ภาวนาว เสนาปิ ยถาวุตฺตชฺฌานานํ อเตฺถว วิสทิสตาติ? สจฺจเมตํ, ภาวนาวเสน ปน วิสทิสตา อนุปฺปตฺ ติยา น เอกนฺติกํ การณํฯ ตถา หิ อญฺญถาว เมตฺตาทิภาวนา , อญฺญถา อุเปกฺขาภาวนาฯ ต ถาปิ สเตฺตสุ ยถาปวตฺติตํ หิเตสิตาทิอาการํ พฺยติเรกมุเขน อามสนฺตี, ตโต วินิวตฺตมานรูเปน อชฺฌุเปกฺขนากาเรน พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา ปวตฺตติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘กมฺมสฺสกา สตฺตา, เต กสฺส รุจิยา สุขิตา วา ภวิสฺสนฺตี’’ติอาทิ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๖๓)ฯ อารมฺมณสภาคตาปิ เจตฺถ อตฺถีติ เมตฺตาทิวเสน ปฏิลทฺธตติยชฺฌานสฺส อิชฺฌติ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโรฯ เตน วุตฺตํ **“เมตฺตาที สู”**ติอาทิฯ ตตฺถ **เมตฺตาทีสู**ติ เมตฺตาทีสุ นิปฺผาเทตเพฺพสุ, เมตฺตาทิวเสนาติ อโตฺถฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา

๒๖๒. **พฺรหฺมุตฺตเมนา**ติ เอตฺถ สมฺมุติพฺรหฺมาโน อุปปตฺติพฺรหฺมาโน วิสุทฺธิพฺรหฺมาโน ติ ติวิธา พฺรหฺมาโนฯ

‘‘สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ, สุวา ภุญฺชนฺติ โกสิย;
ปฏิเวทมิ เต พฺรเหฺม, น เน วาเรตุมุสฺสเหฯ (ชา. ๑.๑๔.๑);

ปริพฺพช มหาพฺรเหฺม, ปจนฺตเญฺญปิ ปาณิโน’’ติฯ (ปาจิ. ๖๔๗) –

จ เอวมาทีสุ หิ พฺรหฺมสเทฺทน สมฺมุติพฺรหฺมาโน วุตฺตาฯ

‘‘อปารุตา เตสํ อมตสฺส ทฺวารา,
เย โสตวนฺโต ปมุญฺจนฺตุ สทฺธํ;
วิหึสสญฺญี ปคุณํ น ภาสึ,
ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม’’ฯ

‘‘อถ โข พฺรหฺมา สหมฺปตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๗๑; ม. นิ. ๑.๒๘๓; ๒.๓๔๐; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๙) จ เอวมาทีสุ พฺรหฺมสเทฺทน อุปปตฺติพฺรหฺมาโน วุตฺตาฯ ‘‘พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตี’’ติ อาทิ (ม. นิ. ๑.๑๔๘; สํ. นิ. ๒.๒๑; อ. นิ. ๔.๘; ๕.๑๑; ปฏิ. ม. ๒.๔๔) วจนโต ‘‘พฺรหฺม’’นฺติ อริยธโมฺม วุจฺจติ, ตโต นิพฺพตฺตตฺตา อวิเสเสน สเพฺพปิ อริยา วิสุทฺธิพฺรหฺมาโน นาม ปรมตฺถพฺรหฺมตายฯ วิเสสโต ปน ‘‘พฺรหฺมาติ, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ วจนโต สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุตฺตมพฺรหฺมา นาม สเทวเก โลเก พฺรหฺมภูเตหิ คุเณหิ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺติโตฯ อิติ พฺรหฺมานํ อุตฺตโม, พฺรหฺมา จ โส อุตฺตโม จาติ วา **พฺรหฺมุตฺตโม,** ภควาฯ เตน **กถิเต** ‘‘โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗, ๔๕๙, ๕๐๙; ๒.๓๐๙, ๓๑๕, ๔๕๑, ๔๗๑) ตตฺถ ตตฺถ เวเนยฺยานํ เทสิเตฯ **อิตี**ติ เอวํ ยถาวุเตฺตน ภาวนากฺกเมน เจว อตฺถวณฺณนากฺกเมน จ **วิทิตฺวา** ชานิตฺวาฯ **ปกิณฺณกกถาปิ วิเญฺญยฺยา**ติ ปุเพฺพ วิย อสาธารณํ ตํตํพฺรหฺมวิหารปฏินิยตเมว อตฺถํ อคฺคเหตฺวา สาธารณภาวโต ตตฺถ ตตฺถ ปกิณฺณกํ วิสฏํ อตฺถํ คเหตฺวา ปวตฺติตา ปกิณฺณกกถาปิ วิชานิตพฺพาฯ

เมชฺชตีติ ธมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุนิวตฺตนตฺถํ ธมฺมเมว กตฺตารํ กตฺวา นิทฺทิสติฯ **สินิยฺหตี**ติ เอตฺถ สเตฺตสุ พฺยาปชฺชนวเสน ลูขภาวสฺส ปฏิปกฺขภูตํ ญาณปุพฺพงฺคมํ หิตาการปวตฺติวเสน สิเนหนํ ทฏฺฐพฺพํ, น ตณฺหายนวเสนฯ ตํ หิ โมหปุพฺพงฺคมํ ลุพฺภนสภาวํ, อิทํ ปน อทุสฺสนสภาวํ อโลภสมฺปยุตฺตํฯ นนุ จ ตณฺหาสิเนโหปิ พฺยาปาทวิโรธี เตน สหานวฏฺฐานโตฯ ยทิปิ เตน สห เอกสฺมึ จิเตฺต นปฺปวตฺตติ, วิโรธี ปน น โหติ อปฺปหายกโตฯ เมชฺชตีติ **มิโตฺต,** หิตชฺฌาสโย ขนฺธปฺปพโนฺธ, ตปฺปริยาปนฺนตาย มิเตฺต ภวา, มิเตฺต วา อารมฺมณภูเต ปิเย ปุคฺคเล ภวา, มิตฺตสฺส เอสา ปวตฺติ เมชฺชนวเสน วาติ เวทิตพฺพาฯ

กโรตีติ กรุณา, กึ กโรติ, เกสํ, กึ นิมิตฺตนฺติ อาห **‘‘ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยกมฺปน’’**นฺติฯ **กมฺปน**นฺติ จ ปเรสํ ทุกฺขํ ทิสฺวา ตสฺส อปเนตุกามสฺส อสหนาการน จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํฯ ตยิทํ สปฺปุริสานํเยว โหตีติ อาห **‘‘สาธูน’’**นฺติฯ สปฺปุริสา หิ สปรหิตสาธเนน ‘‘สาธู’’ติ วุจฺจนฺติฯ **วินาเสตี**ติ อทสฺสนํ คเมติ, อปเนตีติ อโตฺถฯ เตเนตฺถ หึสนํ อปนยนนฺติ ทเสฺสติฯ ปรทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา หิ กรุณาฯ **ผรณวเสนา**ติ ผุสนวเสน, อารมฺมณกรณวเสนาติ อโตฺถฯ อารมฺมณกรณเญฺจตฺถ ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขาปนยนาการเนวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

โมทนฺติ ตายาติ โมทนกิริยาย มุทิตาย กรณภาวนิเทฺทโส, สฺวายํ อุปจารสิโทฺธ, มุทิตาวินิมุตฺโต นตฺถิ ตตฺถ โกจิ กตฺตาติ ตเมว กตฺตุภาเวน นิทฺทิสติ **“สยํ วา โมทตี”**ติ, อยมฺปิ อุปจารนิเทฺทโสวฯ ธมฺมานํ อวสวตฺตนโตติ วสวตฺติภาวนิวารณตฺถํ **“โมทนมตฺตเมว วา ตนฺติ มุทิตา”**ติ อาหฯ

ปิยาทีสุ ปกฺขปาตุปเจฺฉทนมุเขน อุทาสินภาวสงฺขาตา อุปปตฺติโต อิกฺขา อุเปกฺขาฯ เตนาห **“อเวรา โหนฺตู”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อุเปกฺขตี**ติ กตฺตุนิเทฺทเส การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

๒๖๓. **หิโต** นาม อตฺถจโร, ตสฺมา **หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา**ติ สตฺตานํ หิตจรณากาเรน ปวตฺติลกฺขณา, หิตาการสฺส วา ปวตฺตนลกฺขณาฯ **หิตูปสํหารรสา**ติ สเตฺตสุ หิตสฺส อุปนยนกิจฺจา, อุปนยนสมฺปตฺติกา วาฯ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๓๗; วิภ. ๙๐๙) ปวตฺตนกสฺส อาฆาตสฺส วินยนากาเรน ปจฺจุปติฏฺฐติ, ญาณสฺส โคจรภาวํ คจฺฉติ, ยตฺถ วา สยํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ อาฆาตวินยนํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐานา**ฯ อมนาปานมฺปิ สตฺตานํ ปฏิกฺกูเล อปฺปฏิกฺกูลสญฺญิตารูเปน, ปเคว มนาปานํ ยํ มนาปภาวทสฺสนํ, ตถาปวโตฺต โยนิโสมนสิกาโร, ตํ ปทฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐานา**ฯ **พฺยาปาทูปสโม**ติ พฺยาปาทสฺส วิกฺขมฺภนวเสน วูปสโมฯ **สมฺปตฺตี**ติ สมฺปชฺชนํ สมฺมเทว นิพฺพตฺติฯ **สิเนหสมฺภโว**ติ ตณฺหาสิเนหสฺส อุปฺปตฺติฯ **วิปตฺตี**ติ วินาโสฯ เมตฺตามุเขน หิ ราโค วเญฺจติฯ

กรุณาทีนํ ลกฺขณาทีสุ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วิเสสมตฺตเมว วณฺณยิสฺสามฯ สตฺตานํ ปวตฺตทุกฺขสฺส อปนยนากาโรฯ อปนยนํ ปน โหตุ วา มา วา, โย ทุกฺขาปนยนากาโร, ตถาปวตฺติลกฺขณา **ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา**ฯ อปเนตุกามตาย ปเรสํ ทุกฺขสฺส อสหนํ อนธิวาสนํ **ปรทุกฺขาสหนํ**ฯ น วิหึสา อวิหึสา, สตฺตานํ อวิเหฐนํฯ ตํ ปจฺจุปฏฺฐเปติ, วิหึสาย วา ปฏิปกฺขภาเวน ปจฺจุปติฏฺฐตีติ **อวิหึสาปจฺจุปฏฺฐานา**ฯ **วิหิสูปสโม**ติ เอตฺถ วิหึสนฺติ เอตาย สเตฺต, วิหึสนํ วา เนสํ ตนฺติ วิหึสา , สตฺตานํ วิเหฐนากาเรน ปวโตฺต กรุณาย ปฏิปกฺขภูโต ปฏิฆจิตฺตุปฺปาโทฯ กรุณามุเขน โสโก วเญฺจตีติ อาห **“โสกสมฺภโว วิปตฺตี”**ติฯ

ปโมทนลกฺขณาติ ปรสมฺปตฺติยา ปโมทนลกฺขณาฯ **อนิสฺสายนรสา**ติ อิสฺสายนสฺส อุสูยนสฺส ปฏิปกฺขภาวกิจฺจาฯ สตฺตานํ สมฺปตฺติยา, ปนฺตเสนาสเนสุ, อธิกุสลธเมฺมสุ จ อสหนํ อรมณํ อรติอิเจฺจว สงฺคหํ คจฺฉติ, ตสฺสา วิหนนากาเรน ปจฺจุปติฏฺฐติ, ตสฺส วา วิฆาตํ วูปสมํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **อรติวิฆาตปจฺจุปฏฺฐานา**ฯ

ปหาโส เคหสิตปีติวเสน ปหฏฺฐภาโว อุปฺปิลาวิตตฺตํฯ **สเตฺตสุ สมภาวทสฺสนรสา**ติ ปิยาทิเภเทสุ สพฺพสเตฺตสุ อุทาสินวุตฺติยา สมภาวเสฺสว ทสฺสนกิจฺจา, อุปปตฺติโต อิกฺขณโต สมภาเวเนว เตสํ คหณกิจฺจาติ อโตฺถฯ สเตฺตสุ ปฏิกฺกูลาปฏิกฺกูลาการานํ อคฺคหณโต ตตฺถ ปฏิฆานุนยานํ วูปสมนากาเรน วุตฺติยา เตสํ วูปสมํ วิกฺขมฺภนํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **ปฏิฆานุนยวูปสมปจฺจุปฏฺฐานา**ฯ **เอวํ ปวตฺตกมฺมสฺสกตาทสฺสนปทฏฺฐานา**ติ เอตฺถ **“เอว”**นฺติ อิมินา พฺยติเรกมุเขน หิตูปสํหารทุกฺขาปนยนสมฺปตฺติปโมทนากาเรน ปจฺจามสโนฺต เมตฺตาทีนํ ติสฺสนฺนํ ปวตฺติอาการปฏิเสธนมุเขน ปวตฺตํ กมฺมสฺสกตาญาณํ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส อาสนฺนการณํ, น ยํ กิญฺจีติ ทเสฺสติฯ

๒๖๔. **วิปสฺสนาสุขเญฺจว ภวสมฺปตฺติ จา**ติ เอตฺถ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร จาติ วตฺตพฺพํฯ ตมฺปิ หิ เนสํ สาธารณปโยชนํฯ ตถา ‘‘สุขํ สุปตี’’ติอาทโย (อ. นิ. ๘.๑; ๑๑.๑๕) เอกาทสานิสํสาฯ เต ปน เหฏฺฐา วุตฺตา เอวาติ อิธ น คหิตาฯ

นิสฺสรติ อปคจฺฉติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํ,** ปหายกํฯ กามเฌจเตหิ ปญฺจปิ นีวรณานิ, ตเท กฏฺฐา จ ปาปธมฺมา วิกฺขมฺภนวเสน ปหียนฺติ, อุชุวิปจฺจนีกทสฺสนวเสน ปน พฺยาปาทาทโย **ปาฬิยํ** (ที. นิ. ๓.๓๒๖; อ. นิ. ๖.๑๓) วุตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ราคนิสฺสรณตาวจนํ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส สุฏฺฐุ สมตฺถิตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๖๕. **เอตฺถา**ติ เอเตสุ พฺรหฺมวิหาเรสุฯ เมตฺตา สเตฺตสุ ยถารหํ ทานปิยวจนาทิสีลสุตาทิคุณคหณวเสน ปวตฺตติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สตฺตานํ มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐานา’’ติฯ ราโคปิ ตตฺถ ยถา ตถา คุณคฺคหณมุเขเนว ปวตฺตติ มนาปสญฺญาปโลภโตติ อาห **‘‘คุณทสฺสนสภาคตายา’’**ติฯ ตสฺมา มิตฺตมุขสปโตฺต วิย ตุลฺยากาเรน ทูสนโต **ราโค** เมตฺตาย **อาสนฺนปจฺจตฺถิโก, โส ลหุํ โอตารํ ลภติ** สติสโมฺมสมเตฺตนาปิ เมตฺตํ อปนีย ตสฺสา วตฺถุสฺมิํ อุปฺปชฺชนารหตฺตา ฯ **ตโต**ติ ราคโต, ราคสฺส วา โอตารลาภโตฯ **สภาควิสภาคตายา**ติ สภาคสฺส, สภาเคน วา วิสภาคตายฯ สเตฺตสุ หิ มนาปาการคาหิโน เมตฺตาสภาคสฺส ตพฺพิปรีตสภาโว พฺยาปาโท เตน วิสภาโคฯ ตสฺมา โส โอตารํ ลภมาโน จิเรเนว ลเภยฺยาติ ปุริสสฺส ทูเร ฐิตสปโตฺต วิย เมตฺตาย ทูรปจฺจตฺถิโกฯ **ตโต**ติ พฺยาปาทโตฯ **นิพฺภเยนา**ติ อนุสฺสงฺกนปริสงฺกเนน, ลทฺธปติฏฺฐาย เมตฺตาย พฺยาปาเทน ทุปฺปธํสิยตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘เมตฺตายิสฺสตี’’**ติอาทิฯ

อิฏฺฐานนฺติ ปิยานํฯ **กนฺตาน**นฺติ กมนียานํฯ **มนาปาน**นฺติ มนวฑฺฒนกานํฯ ตโต เอว มโน รเมนฺตีติ **มโนรมานํฯ โลกามิสปฏิสํยุตฺตาน**นฺติ ตณฺหาสนฺนิสฺสิตานํฯ **อปฺปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต**ติ อปฺปฏิลาเภน อหมิเม น ลภามีติ ปริตสฺสโตฯ **อตีต**นฺติ อติกฺกนฺตํฯ **นิรุทฺธ**นฺติ นิโรธปฺปตฺตํฯ **วิปริณต**นฺติ สภาววิคเมน วิคตํฯ **สมนุสฺสรโต**ติ อนุตฺถุนนวเสน จินฺตยโตฯ **เคหสิต**นฺติ กามคุณนิสฺสิตํฯ **‘‘อาทินา’’**ติ อิมินา ‘‘โสตวิญฺญยฺยานํ สทฺทาน’’นฺติ เอวมาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **วิปตฺติทสฺสนสภาคตายา**ติ เยสุ สเตฺตสุ โภคาทิวิปตฺติทสฺสนมุเขน กรุณา ปวตฺตติ, เตสุ ตนฺนิมิตฺตเมว อโยนิโส อาโภเค สติ ยถาวุตฺตโทมนสฺสมุเขน โสโก อุปฺปเชฺชยฺย, โส กรุณาย อาสนฺนปจฺจตฺถิโกฯ โสโก หิ อิธ โทมนสฺสสีเสน วุโตฺตฯ **สภาควิสภาคตายา**ติ เอตฺถ สเตฺตสุ ทุกฺขาปนยนกามตาการสฺส กรุณาสภาคสฺส เตสุ ทุกฺขูปนยนากาโร วิเหสาสภาโว วิสภาโคติ ตาย สภาควิสภาคตาย สา โอตารํ ลภมานา จิเรเนว ลเภยฺยาติ ปุริสสฺส ทูเร ฐิตสปโตฺต วิย กรุณาย ทูรปจฺจตฺถิกา วุตฺตาฯ

สมฺปตฺติทสฺสนสภาคตายาติ เยสุ สเตฺตสุ โภคาทิสมฺปตฺติทสฺสนมุเขน มุทิตา ปวตฺตติ, เตสุ ตนฺนิมิตฺตเมว อโยนิโส อาโภเค สติ ‘‘จกฺขุวิญฺญยฺยานํ รูปาน’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๐๖) วุตฺตโสมนสฺสมุเขน ปหาโส อุปฺปเชฺชยฺย, โส จ มุทิตาย อาสนฺนปจฺจตฺถิโกฯ ปหาโส หิ อิธ โสมนสฺสสีเสน วุโตฺตฯ **สภาควิสภาคตายา**ติ โภคาทิสมฺปตฺตีหิ มุทิเตสุ สเตฺตสุ ปโมทนาการสฺส มุทิตาสภาคสฺส ตตฺถ อนภิรมนาการา อรติ วิสภาคาติ ตาย สภาควิสภาคตาย สา โอตารํ ลภมานา จิเรเนว ลเภยฺยาติ ปุริสสฺส ทูเร ฐิตสปโตฺต วิย มุทิตาย ทูรปจฺจตฺถิกา วุตฺตาฯ **ปมุทิโต จา**ติอาทิ มุทิตาย สิทฺธาย อยมฺปิ อรติ น โหตีติ ลทฺธพฺพคุณทสฺสนวเสน วุตฺตํ, น อิธาธิเปฺปตอรตินิคฺคหทสฺสนวเสนฯ กายจิตฺตวิเวกปฏิปกฺขาย วา อรติยา วิกฺขมฺภิตาย มุทิตาย ปฏิปกฺขา อรติ สุวิกฺขมฺภเนยฺยา โหตีติ ทสฺสนตฺถํ เอกเทเสน อรติ ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อธิกุสลธเมฺมสู**ติ สมถวิปสฺสนาธเมฺมสุฯ

พาลกรธมฺมโยคโต **พาลสฺส**ฯ อตฺตหิตปรหิตพฺยามูฬฺหตาย **มูฬฺหสฺส**ฯ ปุถูนํ กิเลสาทีนํ ชนนาทีหิ การเณหิ **ปุถุชฺชนสฺส**ฯ กิเลโสธีนํ มโคฺคธีหิ อชิตตฺตา **อโนธิชินสฺส,** โอธิชิ

นา วา เสกฺขา โอธิโสว กิเลสานํ ชิตตฺตาฯ เตน อิมสฺส โอธิชิตภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ สตฺตมภวาทิโต อุทฺธํ ปวตฺตนวิปากสฺส อชิตตฺตา **อวิปากชินสฺส,** วิปากชินา วา อรหนฺต อปฺปฏิสนฺธิกตฺตาฯ เตนสฺส อเสกฺขตฺตํ ปฏิกฺขิปติฯ อเนกาทีนเว สเพฺพสมฺปิ ปาปธมฺมานํ มูลภูเต สโมฺมเห อาทีนวานํ อทสฺสนสีลตาย **อนาทีนวทสฺสาวิโน**ฯ อาคมาธิคมาภาวา **อสฺสุตวโต**ฯ เอทิโส เอกํเสน อนฺธปุถุชฺชโน นาม โหตีติ ตสฺส อนฺธปุถุชฺชนภาวทสฺสนตฺถํ ปุนปิ **''ปุถุชฺชนสฺสา''**ติ วุตฺตํฯ **เอวรูปา**ติ วุตฺตากาเรน สโมฺมหปุพฺพิกาฯ **รูปํ สา นาติวตฺตตี**ติ รูปานํ สมติกฺกมนาย การณํ น โหติ, รูปารมฺมเณ กิเลเส นาติวตฺตตีติ อธิปฺปาโยฯ โสมนสฺสโทมนสฺสรหิตํ อญฺญาณเมว **อญฺญาณุเปกฺขาฯ โทสคุณาวิจารณวเสน สภาคตฺตา**ติ ยถา พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา เมตฺตาทโย วิย สเตฺตสุ หิตูปสํหาราทิวเสน คุณโทเส อวิจาเรนฺตี เกวลํ อชฺฌุเปกฺขนวเสเนว ปวตฺตติ, เอวํ อญฺญาณุเปกฺขา สเตฺตสุ วิชฺชมานมฺปิ คุณโทสํ อจิเนฺตนฺตี เกวลํ อชฺฌุเปกฺขนวเสเนว ปวตฺตตีติ โทสคุณาวิจารณวเสน สภาคาฯ ตสฺมา สา ลหุํ โอตารํ ลภตีติ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขาย อาสนฺนปจฺจตฺถิกา วุตฺตาฯ **สภาควิสภาคตายา**ติ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ มชฺฌตฺตาการสฺส อุเปกฺขาสภาคสฺส ตตฺถ อนุโรธวิโรธปวตฺติอาการา ราคปฏิฆา วิสภาคาติ ตาย สภาควิสภาคตาย เต โอตารํ ลภมานา จิเรเนว ลเภยฺยุนฺติ ปุริสสฺส ทูเร ฐิตสปโตฺต วิย อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส ทูรปจฺจตฺถิกา วุตฺตาฯ

๒๖๖. **กตฺตุกามตา ฉโนฺท อาทิ** ''ฉนฺทมูลกา กุสลา ธมฺมา''ติ (อ. นิ. ๘.๘๓) วจนโต, อถ วา สเตฺตสุ หิเตสิตาทุกฺขาปนยนกามตาทินา อนวชฺชาภิปตฺถนาวเสน ปวตฺตนโต ''กตฺตุกามตา ฉโนฺท อาที''ติ วุตฺตํฯ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโรปิ หิ สเตฺตสุ อนิรากตหิตจฺฉโนฺทเยว ''ตตฺถ อพฺยาวฎตา อปณฺณกปฏิปทา''ติ อชฺฌุเปกฺขนากาเรน ปวตฺตติ มาตา วิย สกิจฺจปสุเต ปุเตฺตฯ **นีวรณาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ตเทกฏฺฐกิเลสานํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ กตฺถจิ สตฺตคฺคหณมฺปิ สงฺขารคฺคหณเมว โหติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ยถา ''สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา''ติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗; ขุ. ปา. ๔.๑), น เอวมิธาติ อาห **''ปญฺญตฺติธมฺมวเสน เอโก วา สโตฺต อเนเก วา สตฺตา อารมฺมณ''**นฺติฯ **ปญฺญตฺติธมฺมวเสนา**ติ ปญฺญตฺติสงฺขาตธมฺมวเสนฯ กามเญฺจตฺถ ''สุขิตา โหนฺตู''ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๒.๒๓) ภาวนายํ สุขาทิคฺคหณมฺปิ ลพฺภติฯ ตํ ปน ''สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา''ติ (ธ. ป. ๒๕๕; เถรคา. ๖๗๖; เนตฺติ. ๕) วิปสฺสนาย อนิจฺจลกฺขณคฺคหณํ วิย อปฺปธานภูตํ, สตฺตปญฺญตฺติ เอว ปธานภาเวน คยฺหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อุปจาเร วา** ปเตฺต **อารมฺมณวฑฺฒนํ** ตตฺถาปิ สีมาสเมฺภทสิทฺธิโตติ อธิปฺปาโยฯ

เอกมาวาสํ ปริจฺฉินฺทิตฺวาติ เอตฺถ ''สเตฺต เมตฺตาย ผริสฺสามี''ติ เอวํ ญาเณน ปริเจฺฉทํ กตฺวา เอกา รจฺฉา ปริจฺฉินฺทิตพฺพาติ โยชนาฯ รจฺฉาคหเณน รจฺฉาวาสิโน สตฺตา คหิตา ยถา เอกํ ทิสนฺติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

๒๖๗. **กสิณานํ นิสฺสโนฺท**ติ กสิณชฺฌานานํ นิสฺสนฺทผลสทิสา **อารุปฺปา** อรูปชฺฌานานิ, กสิณชฺฌานานํ ปาริปูริยาว สิชฺฌนโตฯ เตหิ วินา อสิชฺฌนโตติ เกจิฯ **สมาธินิสฺสโนฺท**ติ รูปชฺฌานสมาธีนํ, เหฎฺฐิมานํ ติณฺณํ อรูปชฺฌานสมาธีนญฺจ นิสฺสโนฺท ปฏิปาฏิยา เต อธิคนฺตฺวาว ปฏิลภิตพฺพโต ฯ **วิปสฺสนานิสฺสโนฺท** วิปสฺสนานุภาเวน ลทฺธพฺพโต, วิปสฺสนาวเสเนว จ สมาปชฺชิตพฺพโตฯ **สมถวิปสฺสนานิสฺสโนฺท นิโรธสมาปตฺติ**ฯ ยถาห ''ทฺวีหิ พเลหิ สมนฺนาคตตฺตา''ติอาทิ (วิสุทฺธิ. ๒.๘๖๘)ฯ **''ปุริมพฺรหฺมวิหารตฺตยนิสฺสโนฺท''**ติ อิมินา เมตฺตาทิวเสน ตีณิ ฌานานิ อธิคนฺตฺวา ฐิตเสฺสว อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโร, น อิตรสฺสาติ ทเสฺสติฯ ตเมวตฺถํ อุปมาย ปากฎตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **''ยถา หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ

๒๖๘. **สิยา**ติ วุจฺจมานาการาน สิยา กสฺสจิ ปริวิตกฺโกฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ เมตฺตาทีสุ พฺรหฺมวิหารตา เวทิตพฺพา, อิตรกมฺมฏฺฐานานิ อตฺตหิตปฏิปตฺติมตฺตานิฯ อิมานิ ปน ''สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตู''ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๒.๒๒) ปรหิตปฏิปตฺติภูตานิฯ ตสฺมา สเตฺตสุ สมฺมา ปฏิปตฺติภาเวน เสฏฺฐา เอเต วิหาราฯ **พฺรหฺมาโน**ติ อุปฺปตฺติพฺรหฺมาโนฯ เต หิ อิธ ฌานภาวนาย วินีวรณจิตฺตา หุตฺวา พฺรหฺมโลเก อุปฺปนฺนา ตตฺถ ยาวตายุกํ วินีวรณจิตฺตาว โหนฺติฯ ตสฺมา **''นิโทฺทสจิตฺตา วิหรนฺตี''**ติ วทนฺติฯ **พฺรหฺมาโน**ติ วา สกลพุทฺธคุณเหตุภูตานํ ทานปารมิตาทีนํ พุทฺธกรธมฺมานํ ปริปูรณวเสน พฺรูหิตคุณา มหาสตฺตา โพธิสตฺตาฯ เต หิ สพฺพสตฺตานํ หิเตสเนน, อหิตาปนยเนน, สมฺปตฺติปโมทเนน, สพฺพตฺถ วิวชฺชิตาคติคมนมชฺฌตฺตภาวาธิฏฺฐาเนน จ นิโทฺทสจิตฺตา วิหรนฺติฯ **เอวน**ฺติ ยถา เต อุปฺปตฺติพฺรหฺมาโน, มหาโพธิสตฺตพฺรหฺมาโน วา, เอวํ เอเตหิ พฺรหฺมวิหาเรหิ สมฺปยุตฺตา สมงฺคีภูตาฯ

๒๖๙. **จตโสฺสวาติอาทิปญฺหสฺสา**ติ จตโสฺสติอาทิกสฺส ติวิธสฺส ปญฺหสฺสฯ **วิสุทฺธิมคฺคาทิวสา**ติ เอตฺถ พฺยาปาทสํกิเลสาทิโต วิสุชฺฌนุปาโย วิสุทฺธิมโคฺคฯ **อาทิ**-สเทฺทน หิตูปสํหาราทิมนสิการวิเสสา สงฺคหิตาฯ **อาสํ** เมตฺตาทีนํฯ **อปฺปมาเณ**ติ ปมาณรหิเตฯ **เยนา**ติ เยน การเณนฯ **ตน**ฺติ ตสฺมาฯ **ท**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ

พฺยาปาทพหุลสฺส วิสุทฺธิมโคฺคติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ, อุชุวิปจฺจนีกภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ปกฺขปาตวเสน อนาภุชนมนาโภโค มชฺฌตฺตากาโรติ อธิปฺปาโยฯ ยฺวายํ จตุพฺพิโธ สเตฺตสุ มนสิกาโร วุโตฺต, ตเมว อุปมาย ทเสฺสตุํ **''ยสฺมา จ ยถา มาตา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ วุตฺตสฺสาปิ หิตูปสํหาราทิอตฺถสฺส อุปเมยฺยภาวํ อุปเนตฺวา ทเสฺสตุํ อตฺถุปนยนโตฺถ **''ยสฺมา จา''**ติ **จ**-สโทฺทฯ **ปริยาเย**ติ วาเร, ตสฺมิํ ตสฺมิํ กิจฺจวเสน ปริวตฺตนกฺกเมติ อโตฺถฯ **อพฺยาวฏา**ติ อนุสฺสุกฺกาฯ **ตถา**ติ ยถา มาตา ทหราทีสุ ปุเตฺตสุ, ตถา สพฺพสเตฺตสุ เมตฺตาทิวเสน เมตฺตายนาทิวสิเกน ภวิตพฺพนฺติ โยชนาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สเพฺพปิ สํกิเลสธมฺมา ยถารหํ โทสโมหราคปกฺขิยา, เตหิ จ วิสุชฺฌนุปาโย อปฺปมญฺญา, หิตูปสํหาราทิวเสน จตุพฺพิโธ จ สเตฺตสุ มนสิกาโร, ตสฺมา วิสุทฺธิมคฺคาทิวสา จตโสฺสว อปฺปมญฺญาฯ **จตโสฺสปิ เอตา ภาเวตุกาเมน** น เอเกกนฺติ อธิปฺปาโยฯ สติ หิ สพฺพสงฺคเหกเมน ภวิตพฺพํฯ หิเตสิตา เมตฺตายนนฺติ อาห **''เอวํ ปตฺถิตหิตาน''**นฺติฯ **สมฺภาเวตฺวา วา**ติ ''อิมาย ปฏิปตฺติยา อยํ นิรยาทีสุ นิพฺพเตฺตยฺยา''ติ ปริกเปฺปตฺวา วาฯ ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติวเสน ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ตโต ปร**นฺติ ตโต หิตาการปฺปวตฺติอาทิโต ปรํฯ **กตฺตพฺพาภาวโต**ติ จตุตฺถสฺส ปการสฺส กตฺตพฺพสฺส อภาวโตฯ **อยํ กโม**ติ อยํ อิมาสํ อปฺปมญฺญานํ เยภุเยฺยน ปวตฺตนกฺกโมติ กตฺวา วุตฺตํ, น ''อิมินาว กเมน เอตาสํ ปวตฺติ, น อญฺญถา''ติฯ เมตฺตาทีนํ หิ ติสฺสนฺนํ ภาวนานํ กมนิยโม นตฺถิ, ยํ วา ตํ วา ปฐมํ ภาเวตุํ ลพฺภา, เทสนากฺกมวเสน วา เอวํ วุตฺตํฯ

เอกสตฺตสฺสาปีติ เอกสฺสาปิ สตฺตสฺสฯ อปฺปฏิภาคนิมิตฺตตฺตา ปริเจฺฉทคฺคหณํ นตฺถิ, น จ สมฺมุติสจฺจวเสน ปวตฺตํ สตฺตคฺคหณํ ปริจฺฉินฺนรูปาทิคฺคหณํ โหตีติ อปฺปนาปฺปตฺติยา อปรามาสสตฺตคฺคหณมุทฺธภูตานํ เมตฺตาทีนํ เอกสตฺตารมฺมณานมฺปิ อปฺปมาณโคจรตา วุตฺตาฯ **เอวํ ปมาณํ อคฺคเหตฺวา**ติ ยถา อุทฺธุมาตกาทีสุ อติเรกุทฺธุมาตกาทิภาวปฺปเตฺต ปเทเส นิมิตฺตํ คยฺหติ, เอวํ ปมาณํ อคฺคเหตฺวาฯ **สกลผรณวเสนา**ติ นิรวเสสผรณวเสนฯ

๒๗๐. **นิสฺสรณตฺตา**ติ เอตฺถ ยํ ยสฺส นิสฺสรณํ, ตํ ตสฺส อุชุปฏิปกฺขภูตเมว โหติฯ ยถา กามานํ เนกฺขมฺมํ, รูปานํ อารุปฺปา, สงฺขารานํ นิพฺพานํ , เอวํ โทมนสฺสสหิตานํ พฺยาปาทวิหิํ

สารตีนํ นิสฺสรณภูตา เมตฺตากรุณามุทิตา น โสมนสฺสรหิตา โหนฺติฯ นิสฺสรณคฺคหเณเนว จ ปุพฺพภาคิยานํ ตาสํ อุเปกฺขาสมฺปโยโคปิ อนุญฺญาโตติ ทฏฺฐพฺพํ อนิสฺสรณภาวโตฯ ตถา หิ อฏฺฐวีสติยา จิตฺตุปฺปาเทสุ กรุณามุทิตานํ ปวตฺตึ อาจริยา อิจฺฉนฺติฯ น หิ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา อุเปกฺขาเวทนํ วินา วตฺตติ ปาริสุทฺธิอุเปกฺขา วิยฯ น หิ กทาจิ ปาริสุทฺธิอุเปกฺขา เวทนุเปกฺขํ วินา วตฺตตีติฯ

๒๗๑. **สาตสหคตนฺ**ติ สุขสหคตํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ‘‘ตโต ตฺวํ ภิกฺขู’’ติอาทิกาย (อ. นิ. ๘.๖๓) เทสนาย จตุนฺนมฺปิ อปฺปมญฺญานํ สวิตกฺกาทิภาโว วิย อุเปกฺขาสหคตภาโวปิ วิญฺญายติ, ตสฺมาฯ **จตโสฺสปิ อปฺปมญฺญา จตุกฺกปญฺจกชฺฌานิกา**ติ โจทกสฺส อธิปฺปาโยฯ **เอวญฺหิ สตี**ติ ยทิ มูลสมาธิมฺหิ วุตฺตมตฺถํ อนนฺตรํ วุตฺตตาย พฺรหฺมวิหาเรสุ ปกฺขิปติ, เอวํ สเนฺต กายานุปสฺสนาทโยปิ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานิกา สิยุํ, น ปน โหนฺติ วิปสฺสนาวเสน เทสิตตฺตาติ อธิปฺปาโย, โหนฺตุ กายานุปสฺสนาทโย อานาปานภาวนาวเสน จตุกฺกปญฺจกชฺฌานิกาติ วเทยฺยาติ อาสงฺกโนฺต อาห **‘‘เวทนาทีสู’’**ติอาทิฯ **พฺยญฺชนจฺฉายามตฺตํ คเหตฺวา**ติ ‘‘เมตฺตา เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา ภวิสฺสตี’’ติอาทีหิ พฺยญฺชเนหิ ปกาสิโต เอว จิตฺตสมาธิ ‘‘อชฺฌตฺตํ เม จิตฺตํ ฐิตํ ภวิสฺสตี’’ติอาทีหิปิ พฺยญฺชเนหิ ปกาสิโตติ พฺยญฺชนโต ลพฺภมานสมาธิจฺฉายามตฺตํ คเหตฺวา อุภยตฺถ ลพฺภมานํ อธิปฺปายํ อคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ สุตฺตตฺถํ หิ อญฺญถา วทโนฺต อยถาวาทิตาย สตฺถารํ อปวทโนฺต นาม โหติฯ เตนาห **‘‘มา ภควนฺตํ อพฺภาจิกฺขี’’**ติฯ

๒๗๒. ‘‘ตยิมํ โทสํ ปริหริตุกาเมน น สพฺพํ สุตฺตํ นีตตฺถเมว, ตสฺมา ครุกุลโต อธิปฺปาโย มคฺคิตโพฺพ’’ติ ทเสฺสโนฺต **‘‘คมฺภีรํ หี’’**ติอาทึ วตฺวา ตตฺถ อาทิโต ปฏฺฐาย อธิปฺปายํ ทเสฺสตุํ **‘‘อยญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ อายาจิตา ธมฺมเทสนา เอเตนาติ อายาจิตธมฺมเทสโน, ตํ **อายาจิตธมฺมเทสนํฯ เอวเมวา**ติ ครหเน นิปาโต, มุธา เอวาติ อโตฺถฯ **อชฺฌตฺตนฺ**ติ โคจรชฺฌตฺต, กมฺมฏฺฐานารมฺมเณติ อโตฺถ ฯ ยสฺมา จิเตฺตกคฺคตา นาม สสนฺตติปริยาปนฺนา โหติ, ตสฺมา อตฺถวณฺณนายํ **‘‘นิยกชฺฌตฺตวเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ **จิตฺตํ ฐิตํ ภวิสฺสตี**ติ พหิทฺธา อวิกฺขิปฺปมานํ เอกคฺคภาเว ฐิตํ ภวิสฺสติฯ ตโต เอว **สุสณฺฐิตํ,** สุฏฺฐุ สมาหิตนฺติ อโตฺถฯ **อุปฺปนฺนา**ติ อวิกฺขมฺภิตาฯ **ปาปกา**ติ ลามกาฯ **อกุสลา ธมฺมา**ติ กามจฺฉนฺทาทโย อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน อกุสลา ธมฺมาฯ จิตฺตํ ปริยาทาย ปวตฺติตุํ โอกาสาทาเนน กุสลจิตฺตํ เขเปตฺวา น จ ฐสฺสนฺตีติ โยชนาฯ อิมินา ยถาวุตฺตสฺส สมาธานสฺส การณมาหฯ

จิเตฺตกคฺคตามโตฺตติ ภาวนมนุยุเตฺตน ปฏิลทฺธมตฺตํ นาติสุภาวิตํ สมาธานํฯ ตํ ปน อุปริ วุจฺจมานานํ สมาธิวิเสสานํ มูลการณภาวโต **‘‘มูลสมาธี’’**ติ วุโตฺตฯ สฺวายํ จิเตฺตกคฺคตามโตฺต ‘‘อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ สนฺนิสาเทมิ เอโกทึ กโรมิ สมาทหามี’’ติอาทีสุ วิย ขณิกสมาธิ อธิเปฺปโตฯ ยเถว หิ อญฺญตฺถาปิ ‘‘อารทฺธํ โข ปน เม, ภิกฺขเว, วีริยํ อโหสิ อสลฺลีนํ…เป.… สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺค’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๑๑) วตฺวา ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติ อาทิวจนโต (อ. นิ. ๘.๑๑) ปฐมํ วุตฺตจิเตฺตกคฺคตา ‘‘ขณิกสมาธี’’ติ วิญฺญายติ, เอวมิธาปีติฯ **โส เอว สมาธี**ติ มูลสมาธิมาหฯ

อสฺสาติ ภิกฺขุโน, อสฺส วา มูลสมาธิสฺสฯ **ภาวนฺ**ติ วฑฺฒนํฯ **อยํ สมาธี**ติ จ มูลสมาธิเยว อธิเปฺปโตฯ **เอวํ ภาวิโต**ติ ยถา อรณิสหิเตน อุปฺปาทิโต อคฺคิ โคมยจุณฺณาทีหิ วฑฺฒิโต โคมยคฺคิอาทิภาวํ ปโตฺตปิ อรณิสหิเตน อุปฺปาทิตมูลคฺคีเตฺวว วุจฺจติ, เอวมิธาปิ มูลสมาธิ เอว เมตฺตาทิวเสน วฑฺฒิโตติ กตฺวา วุตฺตํฯ

อเญฺญสฺปิ อารมฺมเณสุ ปถวีกสิณาทีสุฯ ตตฺถ ยถา เมตฺตาภาวนาปุพฺพงฺคเมน ภาวนานเยน ปถวีกสิณาทีสุ สวิตกฺกาทิภาววเสน จตุกฺกปญฺจกชฺฌานสมฺปาปนวิธินา มูลสมาธิสฺส ภาวนา วุตฺตา, เอวํ กรุณาทิภาวนาปุพฺพงฺคมํ ปถวีกสิณาทีสุปิ ภาวนาวิธึ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา กายานุปสฺสนาทิปุพฺพงฺคมํ ภาวนาวิธึ ทเสฺสนฺโต อาสวกฺขยาย ธมฺมํ เทเสสิฯ เตน วุตฺตํ "**กรุณา เม เจโตวิมุตฺตี**"ติอาทิฯ ยทิ เอวํ ธมฺมานุปสฺสนาปริโยสานาย เทสนาย อรหตฺตาธิคมาย กมฺมฏฺฐานสฺส กถิตตฺตา ปุน ''ตโต ตฺวํ, ภิกฺขุ, อิมํ สมาธึ สวิตกฺกมฺปี''ติอาทิ (อ. นิ. ๘.๖๓) กสฺมา วุตฺตนฺติ? ธมฺมานุปสฺสนาย มตฺถกปฺปตฺติทสฺสนตฺถํฯ สา หิ สงฺขารุเปกฺขาภาเวน วตฺตมานา ยถาวุตฺตชฺฌานธเมฺม สมฺมสนฺตี วิเสสโต มตฺถกปฺปตฺตา นาม โหติฯ ผลสมาปตฺติภูมิทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติ เกจิฯ

ปุน **ยโต โข เต**ติอาทิ อรหตฺตปฺปตฺติโต อุทฺธํ ลทฺธพฺพผาสุวิหารทสฺสนํฯ ตตฺถ **คคฺฆสีติ** คมิสฺสสิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ''สวิตกฺกมฺปี''ติอาทิกา เทสนา เมตฺตาทีนํ อารมฺมณโต อญฺญสฺมึ อารมฺมเณ สมาธึ สนฺธาย วุตฺตา, น อปฺปมญฺญา, ตสฺมาฯ "**ตเถวา**"ติอาทินา คนฺถนฺตเรนปิ ตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ ตตฺถ **ตเถวา**ติ ติกจตุกฺกชฺฌานวเสเนวฯ **อภิธเมฺม**ติ จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ (ธ. ส. ๒๕๑ อาทโย), อปฺปมญฺญาวิภงฺคาทีสุ (วิภ. ๖๘๔ อาทโย) จ ตตฺถ ตตฺถ อภิธมฺมปฺปเทเสสุฯ

๒๗๓. **สุภปรมาทิวเสนา**ติ **สุภ**-สโทฺท ''สุภเนฺตว อธิมุโตฺต โหตี''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๑๒; อ. นิ. ๘.๖๖) เอวํ วุตฺตสุภวิโมกฺขํ สนฺธาย วุโตฺต อุตฺตรปทโลเปนฯ **ปรม**-สโทฺท อุกฺกํสโตฺถฯ สุโภ สุภวิโมโกฺข ปรโม อุกฺกํโส ปรมา โกฏิ เอติสฺสาติ สุภปรมา, เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ, ตโต ปรํ ตาย สาเธตพฺพํ นตฺถีติ อโตฺถฯ อสาธารณสฺส อตฺถสฺส อธิเปฺปตตฺตา วิปสฺสนาสุขาทโย อิธ อนวสราฯ อิตเรตรวิสิฏฺฐาเปเต วิเสสา, ปเคว ปเรหิฯ เตนาห "**อญฺญมญฺญํ อสทิโส อานุภาววิเสโส เวทิตโพฺพ**"ติฯ **วิเสเสตฺวา**ติ อญฺญมญฺญํ วิสิฏฺฐํ กตฺวาฯ

ตสฺส ตสฺส อุปนิสฺสยตฺตาติ สุภวิโมกฺขาทิกสฺส ตสฺส ตสฺส วิโมกฺขสฺส ปกตูปนิสฺสยวเสน อุปนิสฺสยปจฺจยภาวโตฯ อิทานิ ตมตฺถํ ปากฏตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ "**เมตฺตาวิหาริสฺสา**"ติอาทิ วุตฺตํฯ อสฺส เมตฺตาวิหาริสฺส จิตฺตํ อุปสํหรโตติ สมฺพโนฺธฯ **อปฺปฏิกฺกูลปริจยา**ติ เมตฺตาภาวนาวเสน สตฺตสญฺญิเต ยตฺถ กตฺถจิ อารมฺมเณ อปฺปฏิกฺกูลากาเรเนว คหณสฺส ปริจิตตฺตาฯ ตสฺส สงฺขารภูตมฺปิ ยํ กิญฺจิ อารมฺมณํ อปฺปฏิกฺกูลากาเรเนว ปจฺจุปฏฺฐาติ, ปเคว สภาวโตฯ ''อปฺปฏิกฺกูล''นฺติ ตตฺถสฺส จิตฺตํ อภิรติวเสน นิราสงฺกํ ปวตฺตติ, ปจฺจนีกธเมฺมหิ จ สุเขน, สุฏฺฐุ จ วิมุจฺจติ, ยตสฺส ฌานสฺส วิโมกฺขปริยาโย วุโตฺตฯ เตนาห "**อปฺปฏิกฺกูเลสู**"ติอาทิฯ ยถาวุโตฺต จ อโตฺถ อนตฺถจรณาทิอธิปฺปาเยน สเจตเน อารมฺมเณ อาฆาตํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ปฏิกฺกูลปริจยา อเจตเนปิ วาตาตปาทิเก อาฆาตุปฺปตฺติยา วิภาเวตโพฺพฯ **น ตโต ปร**นฺติ ตโต สุภวิโมกฺขโต ปรํ กสฺสจิ วิโมกฺขสฺส อุปนิสฺสโย น โหตีติ อโตฺถฯ

อภิหนนฺติ เอเตนาติ อภิฆาโต, ทโณฺฑ อภิฆาโต ยสฺส ตํ ทณฺฑาภิฆาตํ, ตํ อาทิ ยสฺส ตํ ทณฺฑาภิฆาตาทิ, ทณฺฑาภิฆาตาทิ รูปํ นิมิตฺตํ ยสฺส ตํ **ทณฺฑาภิฆาตาทิรูปนิมิตฺตํ**ฯ กึ ปนฺตนฺติ อาห "**สตฺตทุกฺข**"นฺติ, ทณฺฑปฺปหาราทิชนิตํ กรชรูปเหตุกํ สตฺตานํ อุปฺปชฺชนกทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ **รูเป อาทีนโว สุปริวิทิโต โหติ** กรุณาวิหาริสฺส รูปนิมิตฺตตฺตา, ทุกฺขสฺส กรุณาย จ ปรทุกฺขาสหนรสตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **ตตฺถ** อากาเสฯ **จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ** สพฺพโส รูปานํ อภาโว วิวรมปคโมติฯ

เตน เตนาติอาทีสุ อยํ โยชนา – เตน เตน โภคสมฺปตฺติอาทินา ปาโมชฺชการเณน ปมุทิตานํ สตฺตานํ อุปฺปนฺนปาโมชฺชวิญฺญาณํ สมนุปสฺสนฺตสฺส โยคิโน ‘‘สาธุ วตายํ สโตฺต ปโมทตี’’ติ มุทิตาย ปวตฺติสมฺภวโต ปมุทิตวิญฺญาณสฺส ทสฺสเนน วิญฺญาณคฺคหณปริจิตํ จิตฺตํ โหตีติฯ

อนุกฺกมาธิคตนฺติ อากาสกสิณวเชฺช ยตฺถ กตฺถจิ กสิเณ รูปาวจรชฺฌานาธิคมานุกฺกเมน รูปวิราคภาวนาย อธิคตํฯ อากาสนิมิตฺตํ โคจโร เอตสฺสาติ อากาสนิมิตฺตโคจรํ, ตสฺมิํ **อากาสนิมิตฺตโคจเร** ปฐมารุปฺปวิญฺญาเณฯ **จิตฺตํ อุปสํหรโต**ติ ทุติยารุปฺปาธิคมาย ภาวนาจิตฺตํ เนนฺตสฺส, ตถา ภาวยโตติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ปฐมารุปฺปวิญฺญาเณฯ **จิตฺต**นฺติ วิญฺญาณญฺจายตนจิตฺตํฯ **ปกฺขนฺทตี**ติ อนุปวิสติ วิโมกฺขภาเวน อเปฺปติฯ

อาโภคาภาวโตติ ‘‘สุขิตา โหนฺตู’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๒.๒๓) สุขาสีสนาทิวเสน อาภุชนาภาวโตฯ สตฺตานํ สุขาสีสนาทิวเสน ปวตฺตมานา เมตฺตาทิภาวนาว ปรมตฺถคฺคหณมุเขน สเตฺต อารมฺมณํ กโรติ, อุเปกฺขาภาวนา ปน ตถา อปฺปวตฺติตฺวา เกวลํ อชฺฌุเปกฺขนวเสเนว สเตฺต อารมฺมณํ กโรตีติ อาห **‘‘อุเปกฺขาวิหาริสฺส สุขทุกฺขาทิปรมตฺถคฺคาหวิมุขภาวโต อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺขํ จิตฺตํ โหตี’’**ติฯ นนุ จ ‘‘กมฺมสฺสกา สตฺตา, เต กสฺส รุจิยา สุขิตา วา ภวิสฺสนฺตี’’ติอาทินา ปฏิเกฺขปวเสนปิ ปรมตฺถคฺคหณมุเขเนว อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโรปิ สเตฺต อารมฺมณํ กโรตีติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน ภาวนาย ปุพฺพภาเค, มตฺถกปฺปตฺติยํ ปน เกวลํ อชฺฌุเปกฺขนวเสเนว สเตฺต อารมฺมณํ กโรตีติ สวิเสสํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาเน เอว วิสเย ตสฺส ปวตฺติฯ อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺขตา จ อชฺฌุเปกฺขนวเสน อปฺปนาปฺปตฺติยา อปรามาสสตฺตคฺคหณมุทฺธภูตตาย เวทิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๒๗๔. **สพฺพาเปตา**ติ สพฺพาปิ เอตา อปฺปมญฺญาฯ **ทานาทีน**นฺติ ปารมิภาวปฺปตฺตานํ ทานาทีนํ พุทฺธกรธมฺมานํฯ **สพฺพกลฺยาณธมฺมาน**นฺติ สเพฺพสํ อนวชฺชธมฺมานํ, สมติํสาย ปารมิตานํ, ตนฺนิมิตฺตานํ พุทฺธยานิยานญฺจ, สเพฺพหิ วา สุนฺทรสภาวานํฯ น หิ โลกิยธมฺมา พุทฺธกรธเมฺมหิ อานุภาวโต อุกฺกฏฺฐา นาม อตฺถิ, พุทฺธธเมฺมสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ปริปูริกา**ติ ปริวุทฺธิกราฯ อธิฏฺฐานานิ วิย หิ อปฺปมญฺญา สพฺพาสํ ปารมิตานํ ปาริปูริกราฯ **‘‘หิตชฺฌาสยตาย’’**ติอาทินา เมตฺตาพฺรหฺมวิหาราทีนํ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส อธิฏฺฐานภาวทสฺสนมุเขน จตูหิ อปฺปมญฺญาหิ อตฺตโน สนฺตานสฺส ปเคว อภิสงฺขตตฺตา มหาโพธิสตฺตา ทานาทิปารมิโย ปูเรตุํ สมตฺถา โหนฺติ, นาญฺญถาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **อิมสฺส ทาตพฺพํ, อิมสฺส น ทาตพฺพ**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ, ‘‘อิทํ ทาตพฺพํ, อิทํ น ทาตพฺพนฺติ จ วิภาคํ อกตฺวา’’ติ วตฺตพฺพโตฯ เทยฺยปฏิคฺคาหกวิกปฺปรหิตา หิ ทานปารมิตาฯ ยถาห –

> ‘‘ยถาปิ กุมฺภ สมฺปุโณฺณ, ยสฺส กสฺสจิ อโธกโต;
> วมเตวุทกํ นิเสฺสสํ, น ตตฺถ ปริรกฺขตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๑๘);

‘‘สพฺพสตฺตาน’’นฺติ อิทํ ‘‘สุขนิทาน’’นฺติ อิมินาปิ สมฺพนฺธิตพฺพํ, ‘‘เทนฺตี’’ติ อิมินา จฯ เตน เทยฺยธเมฺมน วิย ทานธเมฺมนาปิ มหาสตฺตานํ โลกสฺส พหูปการตา วุตฺตา โหติ, ตถา ตสฺส ปริณามนโตฯ ตทตฺถทีปนตฺถํ หิ ‘‘วิภาคํ อกตฺวา’’ติ วตฺวาปิ ‘‘สพฺพสตฺตาน’’นฺติ วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ สพฺพสตฺตานํฯ **อุปฆาต**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘วิภาคํ อกตฺวา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อยํ เหตฺถ ปทโยชนา – วิภาคํ อกตฺวา อุปฆาตํ ปริวชฺชยนฺตา สพฺพสตฺตานํ สุขนิทานํ สีลํ สมาทิยนฺตีติฯ สตฺตกาลวิกปฺปรหิตา หิ สีลปารมิตา, โลกตฺถเมว จสฺส ผลํ ปริณมียติฯ **เนกฺขมฺมํ ภชนฺตี**ติ ปพฺพชฺชํ อุปคจฺฉนฺติฯ ปพฺพชิตสฺส หิ สพฺพโส สีลํ ปริปูรติ, น คหฏฺฐสฺสฯ

อิธาปิ ‘‘วิภาคํ อกตฺวา สพฺพสตฺตานํ สุขนิทาน’’นฺติ อิทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ น หิ โพธิสตฺตา กาลวิภาคํ กตฺวา ปพฺพชฺชํ อนุติฏฺฐนฺติ, สีลํ วา สมาทิยนฺติ, นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ ฌานาทิเนกฺขมฺมภชนสฺสาปิ อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ สพฺพสตฺตานํ สุขนิทานตา เหฏฺฐา วุตฺตนยาวฯ เอสนโย เสเสสุปิฯ **หิตาหิเตสู**ติ อตฺถานเตฺถสุฯ **อสโมฺมหตฺถายา**ติ สโมฺมหวิทฺธํสนายฯ **ปญฺญํ ปริโยทเปนฺตี**ติ โยควิหิตํ วิชฺชาฏฺฐานาทิํ อสฺสุตํ สุณนฺตา สุตํ โวทเปนฺตา อหํการมมํการาทิํ วิธุนนฺตา ญาณํ วิโสเธนฺติฯ ‘‘อหํ มมา’’ติ วิกปฺปรหิตา หิ ปญฺญาปารมิตาฯ **หิตสุขตฺถายา**ติ สตฺตานํ หิตสุขาทิวุฑฺฒิยตฺถเมวฯ **นิจฺจ**นฺติ สตตํ อวิเจฺฉเทน ปฏิปเกฺขน อโวกิณฺณํฯ **วีริยมารภนฺตี**ติ ยถา สตฺตานํ อนุปฺปนฺนํ หิตสุขํ อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนํ อภิวฑฺฒติ, เอวํ ปรกฺกมํ กโรนฺติฯ สโงฺกจวิเกฺขปรหิตา หิ วีริยปารมิตาฯ **‘‘วีรภาวํ ปตฺตาปิ’’**ติ อิมินา อปรทฺธานํ นิคฺคหสมตฺถตํ ทเสฺสติฯ **นานปฺปการกํ อปราธํ ขมนฺตี**ติ มมฺมเจฺฉทนากาเรน อตฺตนิ ปวตฺติตํ นานาวิธํ อปราธํ สหนฺติฯ อตฺตปรวิกปฺปวิรหิตา หิ โทสสหนา ขนฺติปารมิตาฯ

ปฏิญฺญํ น วิสํวาเทนฺตีติ อวิสํวาทนสามเญฺญน สพฺพสฺสปิ อนริยโวหารสฺส อกรณมาหฯ ปฏิญฺญาเต, อปฏิญฺญาเต จ ทิฏฺฐาทิเก มิจฺฉาวิกปฺปรหิตา หิ สจฺจปารมิตาฯ **อวิจลาธิฏฺฐานา**ติ ยถาสมาทิเนฺนสุ ทานาทิธเมฺมสุ นิจฺจลาธิฏฺฐายิโน อจลสมาทานาธิฏฺฐานา, สมาทิเนฺนสุ จ พุทฺธกรธเมฺมสุ สเมฺมเทว อวฏฺฐานํ อธิฏฺฐานปารมิตาฯ **เตสู**ติ สเตฺตสุฯ **อวิจลายา**ติ ปฏิปเกฺขน อกมฺปนียายฯ **เอว**นฺติ ยถาวุเตฺตน สเตฺตสุ หิตชฺฌาสยตาทิอากาเรนฯ ยถา จ พฺรหฺมวิหาราธิฏฺฐานา ปารมิโย, เอวํ อธิฏฺฐานาธิฏฺฐานาปิฯ ตถา หิ ยถาปฏิญฺญํ ปรานุคฺคหาย ปารมีนํ อนุฏฺฐาเนน สจฺจาธิฏฺฐานํ, ตปฺปฏิปกฺขปริจฺจาคโต จาคาธิฏฺฐานํ, ปารมีหิ สจิตฺตุปสมโต อุปสมาธิฏฺฐานํ, ตาหิ ปรหิตูปายโกสลฺลโต ปญฺญาธิฏฺฐานํฯ เอวํ ปเจฺจกมฺปิ ปารมิตาสุ ยถารหํ เนตพฺพํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน ปารมิตาสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรมตฺถทีปนิยํ **จริยาปิฏกวณฺณนายํ** วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ, อติวิตฺถารภเยน น วิตฺถารยิมฺหฯ ตถา ทสพลญาณาทิเกติฯ **เอตาว โหนฺตี**ติ เอตา โหนฺติ เอวาติ โยชนาฯ

พฺรหฺมวิหารนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ นวมปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๑๐. อารุปฺปนิเทฺทสวณฺณนา

ปฐมารุปฺปวณฺณนา

๒๗๕. **อุทฺทิเฏฺฐสูติ** ‘‘จตฺตาโร อารุปฺปา’’ติ เอวํ อุทฺทิเฏฺฐสุ, นิทฺธารเณ เจตํ ภุมฺมํฯ เต เนวาห **‘‘จตูสุ อารุเปฺปสู’’**ติฯ ตตฺถ รูปวิเวเกน อรูปํ, อรูปเมว อารุปฺปํ ฌานํ, อิธ ปน ตทตฺถํ กมฺมฏฺฐานํ อธิเปฺปตํฯ ตํ ภาเวตุกาโม จตุตฺถชฺฌานํ อุปฺปาเทตีติ สมฺพโนฺธฯ **รูปาธิกรณ**นฺติ รูปเหตุฯ เหตุอโตฺถ หิ เอตฺถ **อธิกรณ**-สโทฺท ‘‘กามาธิกรณ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๖๘-๑๖๙) วิยฯ ทณฺฑนเฏฺฐน ทโณฺฑ, มุคฺคราทิฯ ปรปีฬาธิปฺปาเยน ตสฺส อาทานํ **ทณฺฑาทานํ**ฯ สตฺตานํ สสนเฏฺฐน **สตฺถํ,** อาวุธํฯ ภณฺฑนํ **กลโห**ฯ วิโรโธ **วิคฺคโห**ฯ นานาวาโท **วิวาโทฯ เอต**นฺติ ยถาวุตฺตํ ทณฺฑาทานาทิกํฯ **สพฺพโส**ติ อนวเสสโตฯ **อารุเปฺป** อรูปภาเว, อารุเปฺป วา ภเวฯ **รูปานํเยวา**ติ ทิฏฺฐาทีนวานํ รูปานํเยว, น อรูปานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **นิพฺพิทายา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน นิพฺพินฺทนตฺถายฯ **วิราคายา**ติ วิรชฺชนตฺถายฯ **นิโรธายา**ติ นิรุชฺฌนตฺถายฯ สพฺพเมตํ สมติกฺกมํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ทณฺฑาทานาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน อหินฺนาทานาทิกํ สพฺพํ รูปเหตุกํ อนตฺถํ สงฺคณฺหาติ, น อิธ ปาฬิยํ อาคตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กรชรูเป**ติ ยถาวุตฺตาทีนวาธิกรณภาวโยคฺยํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ, โอฬาริกรูเปติ อโตฺถฯ **อาทีนว**นฺติ โทสํฯ **ตสฺสา**ติ รูปสฺสฯ **อาโลโก**ติ วณฺณวิเสโส เอวาติ ตตฺถ ปวตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุคฺฆาเฏตฺวา สิยา อากาสนิมิตฺตํ อุคฺคเหตุํ, น ปน ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํ อุคฺฆาเฏตฺวาฯ ตสฺส หิ อุคฺฆาฏนา นาม รูปนิมิเตฺตเนว สิยาติ อาห **‘‘ฐเปตฺวา ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํ นวสู’’**ติฯ เกจิ ปน ‘‘อาโลกกสิณมฺปิ ฐเปตฺวา อฏฺฐสู’’ติ วทนฺติ, ตสฺส ปน ฐปเน การณํ น ทิสฺสติ, กรชรูปํ อติกฺกนฺตํ โหติ ตสฺส อนาลมฺพนโตฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา ‘‘จตุตฺถชฺฌานวเสนา’’ติ วุตฺตํฯ นนุ ปฐมชฺฌานาทีนิปิ ตสฺส อนาลมฺพนวเสเนว ปวตฺตนฺติ ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณตฺตา? สจฺจเมตํ, โอฬาริกงฺคปฺปหานโต ปน สนฺตสภาเวน อาเนญฺชปฺปเตฺตน จตุตฺถชฺฌาเนน อติกฺกนฺตํ สุฏฺฐุ อติกฺกนฺตํ นาม โหตีติ **‘‘จตุตฺถชฺฌานวเสนา’’**ติ วุตฺตํ ฯ เกจิ ‘‘อสฺสาสปสฺสาสานํ นิรุชฺฌนโต, กามธาตุสมติกฺกมนโต จา’’ติ วทนฺติ, ตํ อการณํ, อิตเรสํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานํ สมฺภวโต, เหฏฺฐิมชฺฌานานญฺจ อกามธาตุสํวตฺตนียโตฯ **ตปฺปฏิภาคเมวา**ติ กรชรูปปฏิภาคเมว นิมิตฺตคฺคาหสมฺภวโตฯ สทิสญฺจ นาม ตํ น โหติ, ตสฺมา กึ ตสฺส สมติกฺกมเนนาติ อนุโยคํ สนฺธาย **‘‘กถํ? ยถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กถ**นฺติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **ยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **เลขาจิตฺต**นฺติ กาฬวณฺณาทินา กตปริกมฺมาย เลขาย จิตฺตํฯ **ผลิตนฺตร**นฺติ วิวรํฯ **ทิสฺวา**ติ ทูรโต ทิสฺวาฯ **สมานรูปสทฺทสมุทาจาร**นฺติ สทิสรูปสณฺฐานสรปฺปโยคํฯ

อารมฺมณวเสนาติ ‘‘มม จกฺขุ โสภนํ, มม กาโย ถิโร, มม ปริกฺขารา สุนฺทรา’’ติ เอวํ อารมฺมณกรณวเสนฯ **กรชรูปสมงฺคิกาโล**ติ อตฺตโน อตฺตภาวรูเปน เจว อารมฺมณรูเปน จ สมนฺนาคตกาโลฯ **ตมฺปี**ติ กสิณรูปสฺสปิฯ สามิอเตฺถ หิ อิทํ อุปโยควจนํฯ ภยสนฺตาสอทสฺสนกามตา วิย สมติกฺกมิตุกามตาติ โยชนาฯ อิทญฺจ ยถาวุตฺตานํ นิพฺพิทาวิราคนิโรธานํ สาธารณวจนํฯ เต หิ ตโย อเปกฺขิตฺวา ภยสนฺตาสอทสฺสนกามตา วุตฺตาฯ เอโก กิร สุนโข วเน สูกเรน ปหฏมโตฺต ปลาโต, โส อรูปทสฺสนเวลาย ภตฺตปจนอุกฺขลึ ทูรโต ทิสฺวา สูกรสญฺญาย ภีโต อุตฺตสโนฺต ปลายิ, ปิสาจภีรุโก ปุริโส รตฺติภาเค อปริจิเต เทเส มตฺถกจฺฉินฺนํ ตาลกฺขนฺธํ ทิสฺวา ปิสาจสญฺญาย ภีโต อุตฺตสโนฺต มุจฺฉิโต ปปติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘สูกรา…เป…. เวทิตพฺพา’’**ติฯ

๒๗๖. **เอว**นฺติ ยถาวุตฺตํ โอปมฺมตฺถํ นิคเมโนฺต อาหฯ **โส**ติ โยคาวจโรฯ ตสฺมึ ฌาเน อาทีนวํ ปสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ **รูป**นฺติ กสิณรูปํฯ **สนฺตวิโมกฺขโต**ติ อรูปชฺฌานโตฯ ตานิ หิ ''เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อารุปฺปา''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๗๒; ๑๐.๙) สนฺตวิโมกฺขาติ อาคตาฯ สนฺตตาสิทฺธิ จสฺส อนุสฺสุติโต ทฎฺฐพฺพาฯ **ยเถวา**ติ **เอว**-กาเรน เยน ปกาเรน เอตํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ ทุวงฺคิกํ, เอวํ อารุปฺปานิปีติ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาวเสน ทุวงฺคิกตฺตํ ทเสฺสติ, น ตติยชฺฌาเน วิย ทุวงฺคิกตามตฺตํฯ นนุ เจตฺถาปิ ทุวงฺคิกตามตฺตเมว ภูมิเภทโตติ? นายํ โทโส อุปโมปเมยฺยภาวสฺส ภินฺนาธิกรณโตฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌาเนฯ **นิกนฺติ**นฺติ อเปกฺขํฯ **ปริยาทายา**ติ อาทีนวทสฺสเนน ตสฺมึ ฌาเน เขเปตฺวา, อนเปโกฺข หุตฺวาติ อโตฺถฯ สนฺตโต มนสิกรเณเนว ปณีตโต, สุขุมโต จ มนสิกาโร สิโทฺธ โหตีติ อาห **''สนฺตโต อนนฺตโต มนสิ กริตฺวา''**ติฯ **ปตฺถริตฺวา**ติ ปเคว วฑฺฒิตํ, ตทา วฑฺฒนวเสน วา ปตฺถริตฺวาฯ **เตนา**ติ กสิณรูเปนฯ **อุคฺฆาเฏติ กสิณ**นฺติ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสฺส อารมฺมณภูตํ ปถวีกสิณาทิกสิณรูปํ อปเนติฯ อุคฺฆาฎนวิธึ ปน ทเสฺสโนฺต **''อุคฺฆาเฎโนฺต หิ''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สํเวเลฺลตี**ติ ปฎิสํหรติฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํเสนฯ **เนว อุพฺพฎฺฎตี**ติ เนว อุฎฺฐหติฯ **น วิวฎฺฎตี**ติ น วินิวฎฺฎติฯ **อิมสฺสา**ติ อิมสฺส กสิณรูปสฺสฯ **อมนสิการ**นฺติ มนสิ อกรณํ อจินฺตนํฯ **มนสิการญฺจ ปฎิจฺจา**ติ ''อากาโส อากาโส''ติ ภาวนามนสิการญฺจ นิสฺสายฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสฺส อารมฺมณภูตํ กสิณรูปํ น สเพฺพน สพฺพํ มนสิ กโรโต, เตน จ ผุโฎฺฐกาสํ ''อากาโส อากาโส''ติ มนสิ กโรโต ยทา ตํ ภาวนานุภาเวน อากาสํ หุตฺวา อุปฎฺฐาติ, ตทา โส กสิณํ อุคฺฆาเฎติ นาม, ตญฺจ เตน อุคฺฆาฎิตํ นาม โหตีติฯ เตนาห **''กสิณุคฺฆาฎิมากาสมตฺตํ ปญฺญายตี''**ติฯ **สพฺพเมต**นฺติ ติวิธเมฺปตํ **เอกเมว** ปริยายภาวโตฯ

''นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺตี''ติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ รูปาวจรปฐมชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตานิ, ตโต ปฎฺฐาย จสฺส น เนสํ ปริยุฎฺฐานํฯ ยทิ สิยา, ฌานโต ปริหาเยยฺย? ยํ ปเนเก วทนฺติ ''อเตฺถว สุขุมานิ อรูปชฺฌานวิกฺขมฺภเนยฺยานิ นีวรณานิ, ตานิ สนฺธาเยตํ วุตฺต''นฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ น หิ มหคฺคตกุสเลสุ โลกุตฺตรกุสเลสุ วิย โอธิโส ปหานํ นาม อตฺถิฯ โย ปน รูปาวจเรหิ อารุปฺปานํ อุฬารผลตาทิวิเสโส, โส ภาวนาวิเสเสน สนฺตตรปณีตตรภาเวน เตสฺเยว ปุริมปุริเมหิ ปจฺฉิมปจฺฉิมานํ วิยาติ ทฎฺฐพฺพํฯ ''วิกฺขมฺภนฺตี''ติ ปน วจนํ วณฺณภณนวเสน วุตฺตํฯ ตถา หิ อญฺญตฺถาปิ เหฎฺฐา ปหีนานํ อุปริ ปหานํ วุจฺจติฯ เย ปน ''สเพฺพ กุสลา ธมฺมา สเพฺพสํ อกุสลานํ ปฎิปกฺขาติ กตฺวา เอวํ วุตฺต''นฺติ วทนฺติ, เตหิ ทุติยชฺฌานูปจาราทีสุ นีวรณวิกฺขมฺภนาวจนสฺส การณํ วตฺตพฺพํฯ **สติ สนฺติฎฺฐตี**ติ อากาสนิมิตฺตารมฺมณา สติ สมฺมา สูปฎฺฐิตา หุตฺวา ติฎฺฐติฯ สติสีเสน เจตฺถ อุปจารชฺฌานานุคุณานํ สทฺธาปญฺจมานํ สกิจฺจโยคํ ทเสฺสติฯ **อุปจาเรนา**ติ อุปจารชฺฌาเนนฯ **อิธาปี**ติ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ สนฺธาย สมฺปิณฺฑนํฯ ตํ หิ อุเปกฺขาเวทนาสมฺปยุตฺตํฯ **เสส**นฺติ ''เสสานิ กามาวจรานี''ติอาทิฯ ยํ อิธ วตฺตพฺพมวุตฺตํ, ตํ ปน **ปถวีกสิณนิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๕๑ อาทโย) วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพนฺติ อาห **''ปถวีกสิเณ วุตฺตนยเมวา''**ติฯ

เอวํ ยํ ตตฺถ อวิสิฎฺฐํ, ตํ อติทิสิตฺวา อิทานิ วิสิฎฺฐํ ทเสฺสตุํ **''อยํ ปน วิเสโส''**ติอาทิมาหฯ **ยานปุโตฬิ กุมฺภิมุขาทีน**นฺติ โอคุณฺฐนสิวิกาทิยานานํ มุขํ ยานมุขํ, ปุโตฬิยา ขุทฺทกทฺวารสฺส มุขํ ปุโตฬิมุขํ, กุมฺภิมุขนฺติ ปเจฺจกํ มุข-สโทฺท สมฺพนฺธิตโพฺพฯ **อากาสํเยว** ยานมุขาทิปริจฺฉินฺนํฯ **ปริกมฺมมนสิกาเรนา**ติ ปริกมฺมภูเตน มนสิกาเรน อุปจารชฺฌาเนนฯ ปริกมฺมํ อนุโลมํ อุปจาโรติ จ อนตฺถนฺตรเญฺหตํฯ **เปกฺขมาโน** อรูปาวจรชฺฌานจกฺขุนาฯ

๒๗๗. **สพฺพากาเรนา**ติ รูปนิมิตฺตํ ทณฺฑาทานสมฺภวทสฺสนาทินา สเพฺพน รูปธมฺเมสุ, ปถวีกสิณาทิรูปนิมิเตฺตสุ, ตทารมฺมณชฺฌาเนสุ จ โทสทสฺสนากาเรน, เตสุ เอว วา รูปาทีสุ นิกนฺติปฺปหานอนาวชฺชิตุกามตาทินาฯ **รูปชฺฌานมฺปิ รูปนฺติ วุจฺจติ** อุตฺตรปทโลเปน ‘‘รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖๐; วิภ. ๖๒๕) ยถา รูปภโว รูปํฯ **รูปี**ติ หิ รูปชฺฌานลาภีติ อโตฺถฯ **อารมฺมณมฺปิ** กสิณรูปํ **รูปนฺติ วุจฺจติ** ปุริมปทโลเปน ยถา ‘‘เทวทโตฺต ทโตฺต’’ติฯ **รูปานิ ปสฺสตี**ติ กสิณรูปานิ ฌานจกฺขุนา ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อุตฺตรปทโลเปน, ปุริมปทโลเปน จ ยถากฺกมํ รูปชฺฌานกสิณรูเปสุ รูปโวหาโร ทิสฺสติ, ตสฺมาฯ รูเป รูปชฺฌาเน ตํสหคตา สญฺญา **รูปสญฺญาฯ ตทารมฺมณสฺส จา**ติ **จ**-สทฺเทน ยถาวุตฺตํ รูปาวจรชฺฌานํ สมฺปิเณฺฑติ, เตน ปาฬิยํ ‘‘รูปสญฺญาน’’นฺติ สรูเปกเสเสน นิเทฺทโส กโตติ ทเสฺสติฯ **วิราคา**ติ ชิคุจฺฉนโตฯ **นิโรธา**ติ ตปฺปฏิพนฺธฉนฺทราควิกฺขมฺภเนน นิโรธนโตฯ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘กิํ วุตฺตํ โหตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺส สพฺพากาเรน วิราคา อนวเสสานํ นิโรธาติ เอวํ วา เอตฺถ โยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘อารมฺมเณ อวิรตฺตสฺส สญฺญาสมติกฺกโม น โหตี’’ติ อิทํ ยสฺมา อิมานิ ฌานานิ อารมฺมณาติกฺกเมน ปตฺตพฺพานิ, น องฺคาติกฺกเมนาติ กตฺวา วุตฺตํฯ ยสฺมา ปเนตฺถ สญฺญาสมติกฺกโม อารมฺมณสมติกฺกเมน วินา น โหติ, ตสฺมา ‘‘สมติกฺกนฺตาสุ จ สญฺญาสุ อารมฺมณํ สมติกฺกนฺตเมว โหตี’’ติ อาหฯ อวตฺวา วุโตฺตติ สมฺพโนฺธฯ **สมาปนฺนสฺสา**ติอาทีสุ กุสลสญฺญาวเสน สมาปนฺนคฺคหณํ, วิปากสญฺญาวเสน อุปปนฺนคฺคหณํ, กิริยาสญฺญาวเสน ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารคฺคหณํฯ อรหโต หิ ฌานานิ วิเสสโต ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโรฯ ยทิ สญฺญาสมติกฺกมสฺส อนุนิปฺผาทิอารมฺมณสมติกฺกโม วิภเงฺค จ อวุโตฺต, อถ กสฺมา อิธ คหิโตติ อนุโยคํ สนฺธายาห **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติอาทิฯ **อารมฺมณสมติกฺกมวเสนาปิ อยมตฺถวณฺณนา กตา,** ‘‘ตทารมฺมณสฺส เจตํ อธิวจน’’นฺติอาทินา วิภเงฺค วิย สญฺญาสมติกฺกมเมว อวตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

๒๗๘. **ปฏิฆาเตนา**ติ ปฏิหนเนน วิสยีวิสยสโมธาเนนฯ **อตฺถงฺคมา**ติอาทีสุ ปุริมํ ปุริมํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส อตฺถวจนํ, ตสฺมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคโม ฌานสมงฺคิกาเล อนุปฺปตฺตีติ ตสฺส อิเธว คหเณ การณํ อนุโยคมุเขน ทเสฺสตุํ **‘‘กามเญฺจตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุสฺสาหชนนตฺถํ** ปฏิปชฺชนกานํฯ **เอตาสํ** ปฏิฆสญฺญานํฯ **เอตฺถ** ปฐมารุปฺปกถายํฯ **วจนํ** อตฺถงฺคมวเสนฯ

กิํ วา ปสํสากิตฺตเนน, ปฏิฆสญฺญานํ ปน อตฺถงฺคโม อิเธว วตฺตพฺพตฺตา วุโตฺตติ ทเสฺสตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สภาวธมฺมสฺส อภาโว นาม ปฏิปเกฺขน ปหีนตาย วา ปจฺจยาภาเวน วาฯ เตสุ รูปชฺฌานสมงฺคิโน ปฏิฆสญฺญานํ อภาโว ปจฺจยาภาวมเตฺตน, น ปฏิปกฺขาธิคเมนาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘กิญฺจาปี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตา**ติ ปฏิฆสญฺญา ฯ **รูปาวจร**นฺติ รูปาวจรชฺฌานํฯ **สมาปนฺนสฺสา**ติ สมาปชฺชิตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ กิญฺจาปิ น สนฺตีติ โยชนาฯ **น ปหีนตฺตา น สนฺตี**ติ น ตทา ปฏิฆสญฺญา ปหีนภาเวน น สนฺติ นามฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘น หิ รูปวิราคาย รูปาวจรภาวนา สํวตฺตตี’’**ติฯ นนุ จ ปฏิฆสญฺญาปิ อรูปธมฺมา เอวาติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘รูปายตฺตา จ เอตาสํ ปวตฺตี’’**ติฯ **อยํ ปน ภาวนา**ติ อรูปภาวนมาหฯ **ธาเรตุ**นฺติ อวธาเรตุํฯ **อิธา**ติ อรูปชฺฌาเนฯ อาเนญฺชาภิสงฺขารวจนาทีหิ **อาเนญฺชตา**ฯ ‘‘เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อารุปฺปา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๘.๗๒; ๑๐.๙) **สนฺตวิโมกฺขตา จ วุตฺตา**ฯ

๒๗๙. โทสทสฺสนปุพฺพกปฏิปกฺขภาวนาวเสน ปฏิฆสญฺญานํ สุปฺปหีนตฺตา มหตาปิ ส เทฺทน อรูปสมาปตฺติโต น วุฏฺฐาติฯ ตถา ปน น สุปฺปหีนตฺตา สพฺพรูปาวจรสมาปตฺติโต วุฏฺ ฐานํ สิยา, ปฐมชฺฌานํ ปน อปฺปกมฺปิ สทฺทํ น สหตีติ ตํ สมาปนฺนสฺส สโทฺท กณฺฏโกติ วุตฺตํฯ อารุปฺปภาวนาย อภาเว จุติโต อุทฺธํ อุปฺปตฺติรหานํ รูปสญฺญาปฏิฆสญฺญานํ ยาว อตฺตโน วิ ปากปฺปวตฺติ, ตาว อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนน สมติกฺกโม, อตฺถงฺคโม จ วุโตฺตฯ นาน ตฺตสญฺญาสุ ปน ยา ตสฺมึ ภเว น อุปฺปชฺชนฺติ เอกนฺตรูปนิสฺสิตา, ตา อโนกาสตาย น อุปฺปชฺ ชนฺติ, น อารุปฺปภาวนาย นิวาริตตฺตา, อนิวาริตตฺตา จ กาจิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา ตาสํ อมนสิ กาโร อนาวชฺชนํ อปจฺจเวกฺขณํ, ชวนปฏิปาทเกน วา ภวงฺคมนสฺส อโนฺต อกรณํ อปฺปเวสนํ วุตฺตํฯ

เตน จ นานตฺตสญฺญามนสิการเหตูนํ รูปานํ สมติกฺกมา สมาธิสฺส ถิรภาวํ ทเสฺสตุํ **“สเงฺขปโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อปิจ อิเมหิ ตีหิ ปเทหิ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา วโณฺณ กถิโต โสตูนํ อุสฺสาหชนนตฺถํ, ปโลภนตฺถญฺจฯ เย หิ อกุสลา เอวํคาหิโน ‘‘สพฺพสฺสาทรหิเต อากาเส ปวตฺติตสญฺญาย โก อานิสํโส’’ติ, เต ตโต มิจฺฉาคาหโต นิวเตฺตตุํ ตีหิ ปเทหิ ฌาน สฺส อานิสํโส กถิโตฯ ตํ หิ สุตฺวา เตสํ เอวํ ภวิสฺสติ ‘‘เอวํ สนฺตา กิรายํ สมาปตฺติ เอวํ ปณีตา, หนฺทสฺสา นิพฺพตฺตนตฺถํ อุสฺสาหํ กริสฺสามี’’ติฯ

๒๘๐. **อสฺสา**ติ อากาสสฺสฯ อุปฺปาโท เอว อโนฺต **อุปฺปาทโนฺต,** ตถา **วยโนฺต**ฯ สภาวธ มฺมฺ หิ อหุตฺวา สมฺภวโต, หุตฺวา จ วินสฺสนโต อุทยวยปริจฺฉิโนฺนฯ อากาโส ปน อสภาว ธมฺมตฺตา ตทุภยาภาวโต อนโนฺต วุโตฺตฯ อชฏากาสปริจฺฉินฺนากาสานํ อิธ อนธิเปฺปตตฺตา **“อากาโสติ กสิณุคฺฆาฏิมากาโส วุจฺจตี”**ติ อาหฯ กสิณํ อุคฺฆาฏียติ เอเตนาติ กสิณุ คฺฆาโฏ, ตเทว **กสิณุคฺฆาฏิมํฯ มนสิการวเสนาปี**ติ รูปวิเวกมตฺตคฺคหเณน ปริเจฺฉทสฺส อคฺ คหณโต อนนฺตผรณากาเรน ปวตฺตปริกมฺมมนสิการวเสนาปิฯ **อนนฺตํ ผรตี**ติ อคฺคหิตปริ เจฺฉทตาย อนนฺตํ กตฺวา ปริกมฺมสมฺผสฺสปุพฺพเกน ฌานสมฺผเสฺสน ผุสติฯ ยถา ภิสคฺคเมว เภสชฺชํ, เอวํ **อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ** สํโยคปรสฺส ต-การสฺส จ-การํ กตฺวาฯ ฌาน สฺส ปวตฺติฏฺฐานภาวโต อารมฺมณํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน **“อายตนมสฺสา”**ติ วุตฺตํ, อธิฏฺฐานเฏฺฐ อายตน-สทฺทสฺส ทสฺสนโตฯ การณากรสญฺชาติเทสนิวาสเตฺถปิ อายตน-สโทฺท อิธ ยุชฺช เตวฯ

วิญฺญาณญฺจายตนกถาวณฺณนา

๒๘๑. จิโณฺณ จริโต ปคุณิกโต อาวชฺชนาทิลกฺขโณ วสีภาโว เอเตนาติ จิณฺณวสีภา โว, เตน **จิณฺณวสีภาเวน**ฯ รูปาวจรสญฺญํ อนติกฺกมิตฺวา อนธิคนฺตพฺพโต, ตํสหคตสญฺญา มนสิการสมุทาจารสฺส หานภาคิยภาวาวหโต, ตํสมติกฺกเมเนว ตทเนฺญสํ สมติกฺกมิตพฺพานํ สมติกฺกมสิทฺธิโต จ วุตฺตํ **“อาสนฺนรูปาวจรชฺฌานปจฺจตฺถิกา”**ติฯ วีถิปฏิปนฺนาย ภาวนาย อุปรูปริวิเสสาวหภาวโต, ปณีตภาวสิทฺธิโต จ ปฐมารุปฺปโต ทุติยารุปฺปํ สนฺตตรสภาวนฺติ อาห **“โน จ วิญฺญาณญฺจายตนมิว สนฺตา”**ติ วกฺขติ หิ ‘‘สุปฺปณีตตรา โหนฺติ, ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อิธา’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๙๐)ฯ **อนนฺตํ อนนฺต**นฺติ เกวลํ ‘‘อนนฺตํ อนนฺต’’นฺติ **น มนสิ กาตพฺพํ** น ภาเวตพฺพํ, ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณํ, อนนฺตํ วิญฺญาณ’’นฺติ ปน มนสิ กาตพฺพํ, ‘‘วิญฺ ญาณํ วิญฺญาณ’’นฺติ วาฯ

ตสฺมึ นิมิเตฺตติ ตสฺมึ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณสงฺขาเต วิญฺญาณนิมิเตฺตฯ **จิตฺตํ จาเรนฺตสฺสา**ติ ภาวนาจิตฺตํ ปวเตฺตนฺตสฺสฯ **อากาสผุเฏ วิญฺญาเณ**ติ กสิณุคฺฆาฏิมากาสํ ผริตฺวา ปว

เตฺต ปฐมารุปฺปวิญฺญาเณ อารมฺมณภูเต ฯ **อเปฺปตี**ติ อปฺปนาวเสน ปวตฺตติ ฯ สภาวธมฺมมฺปิ อารมฺมณสมติกฺกมภาวนาภาวโต อิทํ อปฺปนาปฺปตฺตํ โหติ จตุตฺถารุปฺปํ วิย ฯ **อปฺปนานโย ปเนตฺถ วุตฺตนเยเนวา**ติ เอตฺถ ทุติยารุปฺปชฺฌาเน ปุริมภาเค ตีณิ, จตฺตาริ วา ชวนานิ กามาวจรานิ อุเปกฺขาเวทนาสมฺปยุตฺตาเนว โหนฺติ ฯ ''จตุตฺถํ ปญฺจมํ วา อรูปาวจร''นฺติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๗๖) ปฐมารุปฺปชฺฌาเน วุตฺเตน นเยน, อถ วา **อปฺปนานโย**ติ สภาวธมฺมมฺปิ อารมฺมเณ ฌานสฺส อปฺปนานโย อารมฺมณาติกฺกมภาวนาวเสน อารุปฺปํ อปฺปนํ ปาปุณาติ, ''อปฺปนาปฺปตฺตเสฺสว หิ ฌานสฺส อารมฺมณสมติกฺกมนมตฺตํ ตตฺถ โหตี''ติ **มรณานุสฺสตินิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๗๗) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพติ อโตฺถ ฯ

๒๘๒. **สพฺพโส**ติ สพฺพากาเรน ปฐมารุเปฺป ''อาสนฺนรูปชฺฌานปจฺจตฺถิกตา, อสนฺตสภาวตา''ติ เอวมาทินา สเพฺพน โทสทสฺสนากาเรน, ตตฺถ วา นิกนฺติปหานอนาวชฺชิตุกามตาทิอากาเรน, สพฺพํ วา กุสลวิปากกิริยาเภทโต อนวเสสนฺติ อโตฺถ ฯ สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ญาตุํ สกฺกาติ อาห **''สพฺพโสติ อิทํ วุตฺตนยเมวา''**ติ ฯ ฌานสฺส อากาสานญฺจายตนตา พาหิรตฺถสมาสวเสน เหฏฺฐา วุตฺตาติ อาห **''ปุเพฺพ วุตฺตนเยน ฌานมฺปิ อากาสานญฺจายตน''**นฺติ ฯ อารมฺมณสฺส ปน สมานาธิกรณสมาสวเสนาติ สนฺทเสฺสตุํ **''อารมฺมณมฺปี''**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ **''ปุริมนเยเนวา''**ติ อิทํ ''นาสฺส อโนฺต''ติอาทินา วุตฺตปทสิทฺธึ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ยถา อธิฏฺฐานเฏฺฐน, เอวํ สญฺชาติเทสเฏฺฐนปิ อายตน-สเทฺทน อิธ อโตฺถ ยุชฺชตีติ ทเสฺสตุํ **''ตถา''**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สญฺชายติ เอตฺถาติ สญฺชาติ, สญฺชาติ เอว เทโส **สญฺชาติเทโส ฯ ฌานํ** อปฺปวตฺติกรเณน ฯ **อารมฺมณํ** อมนสิกรเณน ฯ **อุภยมฺปิ** วา อุภยตา โยเชตพฺพา ฯ ฌานสฺสปิ หิ อนาวชฺชนํ, ชวนปฏิปาทเกน วา ภวงฺคมนสฺส อโนฺต อกรณํ อมนสิกรณํ, อารมฺมณสฺส จ อารมฺมณกรณวเสน อปฺปวตฺตนํ **อปฺปวตฺติกรณ**นฺติ อตฺถสฺส สมฺภวโต **เอกชฺฌํ กตฺวา** สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา ฯ

ปุเพฺพ อนนฺตสฺส อากาสสฺส อารมฺมณกรณวเสน ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ อตฺตโน ผรณากาเรเนว ''อนนฺต''นฺติ มนสิ กาตพฺพตฺตา ''อนนฺตํ วิญฺญาณ''นฺติ วุตฺตนฺติ ปุน **''มนสิการวเสน วา อนนฺต''**นฺติ วุตฺตํ, สพฺพโส มนสิกรณวเสนาติ อธิปฺปาโย ฯ เตนาห **''อนวเสสโต มนสิ กโรโนฺต 'อนนฺต'นฺติ มนสิ กโรตี''**ติ ฯ **ฌานวิภงฺคปิ** อยเมวโตฺถ วุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต **''ยํ ปน วิภงฺค วุตฺต''**นฺติอาทิมาห ฯ ตสฺสา ปาฬิยา เอวํ วา อโตฺถ เวทิตโพฺพ – ตํเยว อากาสํ ผุฏฺํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณญฺจายตนวิญฺญาเณน มนสิ กโรตีติ ฯ อยํ ปนโตฺถ ยุโตฺต วิย ทิสฺสติ, ตํเยว อากาสํ วิญฺญาเณน ผุฏฺํ เตน คหิตาการํ มนสิ กโรติ ฯ เอวํ ตํ วิญฺญาณํ อนนฺตํ ผรตีติ ฯ ยํ หิ อากาสํ ปฐมารุปฺปสมงฺคี วิญฺญาเณน อนนฺตํ ผรติ, ตํ ผรณาการสหิตเมว วิญฺญาณํ มนสิ กโรโนฺต ทุติยารุปฺปสมงฺคี อนนฺตํ ผรตีติ วุจฺจติ ฯ

มนสิการวเสน อนนฺตผรณากาเรน อิธ อนนฺตตา, น อากาสสฺส วิย อุปฺปาทนฺตาทิอภาเวนาติ **''นาสฺส อโนฺตติ อนนฺต''**นฺติ เอตฺตกเมวาห ฯ **''รุฬฺหีสโทฺท''**ติ อิมินา ''วิญฺญาณานญฺจ''นฺติ เอตสฺส ปทสฺส อเตฺถ วิญฺญาณญฺจ-สโทฺท นิรุโฬฺหติ ทเสฺสติ, ยถาวุตฺตํ วา วิญฺญาณํ ทุติยารุปฺปชฺฌาเนน อญฺจียติ วุตฺตากาเรน อาลมฺพียตีติ วิญฺญาณญฺจนฺติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ ฯ เสสํ วุตฺตตฺถเมวาติ อาห **''เสสํ ปุริมสทิสเมวา''**ติ ฯ

อากิญฺจญฺญายตนกถาวณฺณนา

๒๘๓. ตติยารุปฺปกมฺมฏฺฐาเน ยํ เหฏฺฐา วุตฺตสทิสํ, ตํ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํ, อปุพฺพเมว วณฺณยิสฺสาม ฯ ตตฺถ **ตเสฺสวา**ติ ยํ อารพฺภ วิญฺญาณญฺจายตนํ ปวตฺตํ, ตเสฺสว ฯ กึ

ปน ตนฺติ อาห “**อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณสฺสา**”ติฯ เอเตน ตโต อญฺญํ ตติยารุปฺปชฺฌานสฺส อารมฺมณํ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ “**อารมฺมณภูตสฺสา**”ติ อิมินา ตสฺส อนารมฺมณภูตํ ทุติยารุปฺปวิญฺญาณํ นิวเตฺตติฯ **อภาโว**ติ นตฺถิตาฯ **สุญฺญตา**ติ ริตฺตตาฯ **วิวิตฺตากาโร**ติ วิเวโกฯ ตีหิ ปเทหิ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณสฺส อปคมเมว วทติฯ ‘‘มนสิ กาตโพฺพ’’ติ วตฺวา มนสิการวิธิํ ทเสฺสตุํ “**ตํ วิญฺญาณ**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อมนสิกริตฺวา**ติ สเพฺพน สพฺพํ มนสิ อกตฺวา อจิเนฺตตฺวาฯ **วา**-สโทฺท อนิยมโตฺถ, เตน ตีสุ ปกาเรสุ เอเกนปิ อตฺถสิทฺธีติ ทเสฺสติฯ

ตสฺมิํ นิมิเตฺตติ ตสฺมิํ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณสฺส อภาวสงฺขาเต ฌานุปฺปตฺตินิมิเตฺตฯ **อากาเส ผุเฏ**ติ อากาสํ ผริตฺวา ปวเตฺตฯ ‘‘อากาสผุเฏ’’ติ วา ปาโฐฯ **สุญฺญวิวิตฺตนตฺถิภาเว**ติ สุญฺญภาเว, วิวิตฺตภาเว, นตฺถิภาเว จาติ เยน อากาเรน ภาวิตํ, ตสฺส คหณตฺถํ วุตฺตํฯ อถ วา **สุญฺญวิวิตฺตนตฺถิภาเว**ติ สุญฺญวิวิตฺตตาสงฺขาเต นตฺถิภาเว, เตน วินาสาภาวเมว ทเสฺสติ, น ปุเร อภาวาทิเกฯ

ตสฺมิํ หิ อปฺปนาจิเตฺตติ อากิญฺจญฺญายตนชฺฌานสมฺปยุเตฺต อปฺปนาวเสน ปวเตฺต จิเตฺต, ตสฺมิํ วา ปฐมารุปฺปสฺส อปคมสงฺขาเต นตฺถิภาเว ยถาวุเตฺต อปฺปนาจิเตฺต อุปฺปเนฺนฯ โส ภิกฺขุ อภาวเมว ปสฺสโนฺต วิหรตีติ สมฺพโนฺธฯ ปุริโส กตฺถจิ คนฺตฺวา อาคนฺตฺวา สุญฺญเมว ปสฺสติ, นตฺถิภาวเมว ปสฺสตีติ โยชนาฯ **ตํ ฐาน**นฺติ ตํ สนฺนิปาตฏฺฐานํฯ “**ปริกมฺมมนสิกาเรน อนฺตรหิเต**”ติ อิมินา อารมฺมณกรณาภาเวน ตสฺส อนฺตรธานํ น นฏฺฐตฺตาติ ทเสฺสติฯ ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ยถา โส ปุริโส ตตฺถ สนฺนิปติตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ทิสฺวา คโต, ตโต สเพฺพสุ ภิกฺขูสุ เกนจิเทว กรณีเยน อปคเตสุ อาคนฺตฺวา ตํ ฐานํ ภิกฺขูหิ สุญฺญเมว ปสฺสติ, น ภิกฺขูนํ ตโตปิ อปคตการณํ, เอวมยํ โยคาวจโร ปุเพฺพ วิญฺญาณญฺจายตนชฺฌานจกฺขุนา ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ ทิสฺวา ปจฺฉา นตฺถีติ ปริกมฺมมนสิกาเรน ตสฺมิํ อปคเต ตติยารุปฺปชฺฌานจกฺขุนา ตสฺส นตฺถิภาวเมว ปสฺสโนฺต วิหรติ, น ตสฺส อปคมนการณํ วีมํสติ ฌานสฺส ตาทิสาโภคาภาวโตติฯ **สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมา**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

๒๘๔. นตฺถิตา ปริยายาสุญฺญวิวิตฺตภาวาติ ‘‘นตฺถี’’ติ ปทสฺส อตฺถํ วทเนฺตน สุญฺญวิวิตฺตปทานิปิ คหิตานิฯ อาเมฑิตวจนํ ปน ภาวนาการทสฺสนํฯ วิภเงฺคปิ อิมสฺส ปทสฺส อยเมวโตฺถ วุโตฺตติ ทเสฺสตุํ “**ยมฺปิ วิภเงฺค**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตเญฺญว วิญฺญาณํ อภาเวตี**ติ ยํ ปุเพฺพ ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณ’’นฺติ มนสิ กตํ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ, ตํเยวาติ อโตฺถ ฯ ตํเยว หิ อารมฺมณภูตํ ปฐเมน วิย รูปนิมิตฺตํ ตติเยนารุเปฺปนาภาเวตีติฯ **ขยโต สมฺมสน**นฺติ ภงฺคานุปสฺสนมาหฯ สา หิ สงฺขตธมฺมานํ ภงฺคาภาวเมว ปสฺสนฺตี ‘‘วิญฺญาณมฺปิ อภาเวตี’’ติอาทินา วตฺตพฺพตํ ลภตีติ อธิปฺปาเยนาห “**ขยโต สมฺมสนํ วิย วุตฺต**”นฺติฯ **อสฺสา**ติ ปาฐเสฺสฯ ปุน **อสฺสา**ติ วิญฺญาณสฺสฯ **อภาเวตี**ติ อภาวํ กโรติฯ ยถา ญาณสฺส น อุปติฏฺฐติ, เอวํ กโรติ อมนสิกรณโตฯ ตโต เอว **วิภาเวติ** วิคตภาวํ กโรติ, วินาเสติ วา ยถา น ทิสฺสติ, ตถา กรณโตฯ เตเนว **อนฺตรธาเปติ** ติโรภาวํ คเมติฯ **น อญฺญถา**ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา เอวมโตฺถ, น อิโต อญฺญถา อยุชฺชมานกตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

อสฺสาติ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณาภาวสฺสฯ **กิญฺจน**นฺติ กิญฺจิปิฯ สภาวธมฺมสฺส อปฺปาวเสสตา นาม ภโงฺค เอว สิยาติ อาห “**ภงฺคมตฺตมฺปิ อสฺส อวสิฏฺฐํ นตฺถี**”ติฯ สติ หิ ภงฺคมเตฺตปิ ตสฺส สกิญฺจนตา สิยาฯ **อกิญฺจน**นฺติ จ วิญฺญาณสฺส กิญฺจิ ปการํ อคฺคเหตฺวา สเพฺพน สพฺพํ วิภาวนมาหฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

เนวสญฺญานาสญฺญายตนกถาวณฺณนา

๒๘๕. โน จ สนฺตาติ ยถา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺติยา สวิเสสา สนฺตา, เอวมยํ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ โน จ สนฺตา ตทภาวโตฯ ยา อยํ ขเนฺธสุ ปจฺจยยาปนียตาย, โรคมูลตาย จ โรคสริกฺขตา, ทุกฺขตาสูลโยคาทินา คณฺฑสริกฺขตา, ปีฬาชนนาทินา สลฺลสริกฺขตา จ, สา สญฺญาย สติ โหติ, นาสตีติ วุตฺตํ **"สญฺญา โรโค, สญฺญา คโณฺฑ, สญฺญา สลฺล"**นฺติฯ สา เจตฺถ ปฏิกิจฺจา ปณฺจโวการภวโต โอฬาริกสญฺญา เวทิตพฺพาฯ น เกวลํ สญฺญา เอว, อถ โข เวทนาเจตนาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ สญฺญาสีเสน ปน นิเทฺทโส กโตฯ **เอตํ สนฺตน**ฺติ เอตํ อสนฺตภาวกรโรคาทิสริกฺขสญฺญาวิรหโต สนฺตํฯ ตโต เอว **ปณีตํ**ฯ กิํ ปน ตนฺติ อาห **"เนวสญฺญานาสญฺญา"**ติ? ตทปเทเสน ตํสมฺปยุตฺตชฺฌานมาห **"อาทีนว"**นฺติฯ เอตฺถ โรคาทิสริกฺขสญฺญาทิสพฺภาโวปิ อาทีนโว ทฏฺฐโพฺพ, น อาสนฺนวิญฺญาณญฺจายตนปจฺจตฺถิกตาวฯ **อุปรี**ติ จตุตฺถารุเปฺปฯ **สา วา**ติ สา เอวฯ **วตฺติตา**ติ ปวตฺติตา นิพฺพตฺติตา วฑฺฒิตาฯ

ตสฺมิํ นิมิเตฺตติ ตสฺมิํ ตติยารุปฺปสมาปตฺติสงฺขาเต ฌานนิมิเตฺตฯ **มานส**นฺติ จิตฺตํ "มโน เอว มานส"นฺติ กตฺวา, ภาวนามนสิการํ วาฯ ตํ หิ มนสิ ภวนฺติ มานสนฺติ วุจฺจติฯ ฌานสมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ ฌานานุคุณตาย สมาปตฺติปริยาโย ลพฺภตีติ อาห **"อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติสงฺขาเตสุ จตูสุ ขเนฺธสู"**ติ, อารมฺมณภูเตสูติ อธิปฺปาโยฯ

๒๘๖. ยถาวุตฺตํ อากิญฺจญฺญํ อารมฺมณปจฺจยภาวโต อายตนํ การณมสฺสาติ **ฌานํ อากิญฺจญฺญายตนํ,** อากิญฺจญฺญเมว อารมฺมณปจฺจยภูตํ ฌานสฺส การณนฺติ **อารมฺมณํ อากิญฺจญฺญายตน**นฺติ เอวํ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

ยาย สญฺญาย ภาวโตติ ยาทิสาย สญฺญาย อตฺถิภาเวนฯ ยา หิ สา ปฏุสญฺญากิจฺจสฺส อภาวโต สญฺญาติปิ น วตฺตพฺพา, สญฺญาสภาวานาติวตฺตนโต อสญฺญาติปิ น วตฺตพฺพา, ตสฺสา วิชฺชมานตฺตาติ อโตฺถฯ **ตนฺ**ติ ตํ ฌานํฯ **ตํ ตาว ทเสฺสตุ**นฺติ เอตฺถ **ต**นฺติ ตํ สสาปฏิปทํ, ยถาวุตฺตสญฺญํ, ตสฺสา จ อธิคมุปายนฺติ อโตฺถฯ **เนวสญฺญีนาสญฺญี**ติ หิ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ธมฺมํ อุทฺธรเนฺตน สญฺญาวนฺตมุเขน สญฺญา อุทฺธฏา, อญฺญถา เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อุทฺธริตพฺพํ สิยาฯ สา ปน ปฏิปทา ยตฺถ ปวตฺตติ, ยถา จ ปวตฺตติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"อากิญฺจญฺญายตนํ สนฺตโต มนสิ กโรติ, สงฺขาราวเสสสมาปตฺติํ ภาเวตี"**ติ วุตฺตํฯ อากิญฺจญฺญายตนํ หิ จตุตฺถารุปฺปภาวนาย ปวตฺติฏฺฐานํ, สงฺขาราวเสสสมาปตฺติ ปวตฺติอากาโรติฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ ยา นามฯ **นตฺถิภาวมฺปี**ติ วิญฺญาณสฺส สุญฺญตมฺปิ, เอวํ สุขุมมฺปีติ อธิปฺปาโยฯ **สนฺตารมฺมณตายา**ติ สนฺตํ อารมฺมณํ เอติสฺสาติ สนฺตารมฺมณา, ตพฺภาโว สนฺตารมฺมณตา, ตาย, น ฌานสนฺตตายฯ น หิ ตติยารุปฺปสมาปตฺติ จตุตฺถารุปฺปชฺฌานโต สนฺตาฯ

โจทโก "ยํ สนฺตโต มนสิ กโรติ, น ตตฺถ อาทีนวทสฺสนํ ภเวยฺยฯ อสติ จ อาทีนวทสฺสเน สมติกฺกโม เอว น สิยา"ติ ทเสฺสโนฺต **"สนฺตโต เจ มนสิ กโรติ, กถํ สมติกฺกโม โหตี"**ติ อาหฯ อิตโร **"อสมาปชฺชิตุกามตายา"**ติ ปริหารมาห, เตน อาทีนวทสฺสนมฺปิ อเตฺถวาติ ทเสฺสติฯ **โส หี**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ ตตฺถ ยสฺมิํ ฌาเน อภิรติ, ตตฺถ อาวชฺชนสมาปชฺชนาทิปฏิปตฺติยา ภวิตพฺพํฯ สา ปนสฺส ตติยารุเปฺป สพฺพโส นตฺถิ, เกวลํ อญฺญาภาวโต อารมฺมณกรณมตฺตเมวาติ ทเสฺสโนฺต **"กิญฺจาปี"**ติอาทิมาหฯ

สมติกฺกมิตฺวาว คจฺฉตีติ เตสํ สิปฺปีนํ ชีวิกํ ติณายปิ อมญฺญมาโน เต วีติวตฺตติเยวฯ **โส**ติ โยคาวจโรฯ **ต**นฺติ ตติยารุปฺปสมาปตฺตึฯ **ปุเพฺพ วุตฺตนเยนา**ติ ''สนฺตา วตายํ สมาปตฺตี''ติอาทินา วุตฺเตน นเยน สนฺตโต มนสิ กโรโนฺตฯ **ต**นฺติ ยาย เนวสญฺญีนาสญฺญี นาม โหติ, สงฺขาราวเสสสมาปตฺตึ ภาเวตีติ วุจฺจติ, ตํ สญฺญํ ปาปุณาตีติ โยชนาฯ สญฺญาสีเสน หิ เทสนาฯ **ปรมสุขุม**นฺติ อุกฺกํสคตสุขุมภาวํฯ **สงฺขาราวเสสสมาปตฺติ**นฺติ อุกฺกํสคตสุขุมตาย สงฺขารานํ เสสตามตฺตํ สมาปตฺติํฯ เตนาห **''อจฺจนฺตสุขุมภาวปฺปตฺตสงฺขาร''**นฺติฯ อนฺตมติจฺจ **อจฺจนฺตํ**ฯ ยโต สุขุมตมํ นาม นตฺถิ, ตถาปรมุกฺกํสคตสุขุมสงฺขารนฺติ อโตฺถฯ ปฐมชฺฌานูปจารโต ปฏฺฐาย หิ ตจฺฉนฺติยา วิย ปวตฺตมานาย ภาวนาย อนุกฺกเมน สงฺขารา ตตฺถ อนฺติมโกฏฺฐาสตํ ปาปิตา, ตโต ปรํ นิโรโธ เอว, น สงฺขารปฺปวตฺตีติฯ เตน วุจฺจติ **''สงฺขาราวเสสสมาปตฺตี''**ติฯ

๒๘๗. ยํ ตํ จตุกฺขนฺธํฯ **อตฺถโต**ติ กุสลาทิวิเสสวิสิฏฺฐปรมตฺถโตฯ วิเสสโต อธิปญฺญาสิกฺขาย อธิฏฺฐานภูตํ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **''อิธ สมาปนฺนสฺส จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อธิเปฺปตา''**ติฯ **โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวโต**ติ ยทิปิ จตุตฺถารุปฺปวิปากสญฺญาย จตุตฺถารุปฺปกุสลสญฺญา โอฬาริกา, ตถา วิปสฺสนามคฺคผลสญฺญาหิ, ตถาปิ โอฬาริกสุขุมตา นาม อุปาทายุปาทาย คเหตพฺพาติ ปญฺจโวการภวปริยาปนฺนาย วิย จตุโวกาเรปิ เหฏฺฐา ตีสุ ภูมีสุ สญฺญาย วิย โอฬาริกาย อภาวโตฯ **สุขุมายา**ติ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺติยา สุขุมาย สญฺญาย ภาวโต วิชฺชมานตฺตาฯ **เนวสญฺญา**ติ เอตฺถ **น**-กาโร อภาวโตฺถ, **นาสญฺญ**นฺติ เอตฺถ **น**-กาโร อญฺญโตฺถ, **อ**-กาโร อภาวโตฺถว, อสญฺญํ อนสญฺญญฺจาติ อโตฺถฯ **ปริยาปนฺนตฺตา**ติ เอกเทสภาเวน อโนฺตคธตฺตาฯ **เอตฺถา**ติ จตุตฺถารุเปฺปฯ ทุติเย อตฺถวิกเปฺป **เนวสญฺญา**ติ เอตฺถ **น**-กาโร อญฺญโตฺถฯ ตถา **นาสญฺญา**ติ เอตฺถ **น**-กาโร, **อ**-กาโร จ อญฺญโตฺถ เอวาติ เตน ทฺวเยน สญฺญาภาโว เอว ทสฺสิโตติ ธมฺมายตนปริยาปนฺนตาย อายตนภาโว วุโตฺตวาติ **''อธิฏฺฐานเฏฺฐนา''**ติ วุตฺตํ นิสฺสยปจฺจยภาวโตฯ

กึ ปน การณํ, เยเนตฺถ สญฺญาว เอทิสี ชาตาติ อนุโยคํ สนฺธายาห **''น เกวล''**นฺติอาทิฯ สญฺญาสีเสนายํ เทสนา กตา ''นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๔๑, ๓๕๙; อ. นิ. ๙.๒๔) วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ **เอส อโตฺถ**ติ กญฺจิ วิเสสํ อุปาทาย สภาวโต อตฺถีติ วตฺตพฺพเสฺสว ธมฺมสฺส กญฺจิ วิเสสํ อุปาทาย นตฺถีติ วตฺตพฺพตาสงฺขาโต อโตฺถฯ

อติโถกมฺปิ ยํ **เตลมตฺถิ ภเณฺตติ อาห** อกปฺปิยภาวํ อุปาทาย, ตเทว **นตฺถิ, ภเณฺต, เตลนฺติ อาห** นาฬิปูรณํ อุปาทายฯ เตนาห **''ตตฺถ ยถา''**ติอาทิฯ

ยทิ อารมฺมณสญฺชานนํ สญฺญากิจฺจํ, ตํ สญฺญา สมานา กถมยํ กาตุํ น สโกฺกตีติ อาห **''ทหนกิจฺจมิวา''**ติอาทิฯ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺติยา เอว เหสา ปฏุสญฺญากิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ, ตโต เอว จ ญาณสฺส สุคยฺหาปิ น โหติฯ เตนาห **''นิพฺพิทาชนนมฺปิ กาตุํ น สโกฺกตี''**ติฯ **อกตาภินิเวโส**ติ อกตวิปสฺสนาภินิเวโส อปฺปวตฺติตสมฺมสนจาโรฯ **ปกติวิปสฺสโก**ติ ปกติยา วิปสฺสโกฯ ขนฺธาทิมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสิตฺวา ทฺวาราลมฺพเนหิ สทฺธึ ทฺวารปฺปวตฺตธมฺมานํ วิปสฺสโก สกฺกุเณยฺย ตพฺพิสยอุทยพฺพยญาณํ อุปฺปาเทตุํ, ยถา ปน สโกฺกติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''โสปี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กลาปสมฺมสนวเสเนวา**ติ จตุตฺถารุปฺปจิตฺตุปฺปาทปริยาปเนฺน ผสฺสาทิธเมฺม อวินิพฺภุชฺช เอกโต คเหตฺวา กลาปโต สมูหโต สมฺมสนวเสน นยวิปสฺสนาสงฺขาตกลาปสมฺมสนวเสนฯ ผสฺสาทิธเมฺม วินิพฺภุชฺชิตฺวา วิสุํ วิสุํ สรูปโต คเหตฺวา อนิจฺ

จาทิวเสน สมฺมสนํ **อนุปทธมฺมวิปสฺสนา ฯ เอวํ สุขุมตฺตํ คตา** ยถา ธมฺมเสนาปตินาปิ นาม อนุปทํ น วิปสฺสเนยฺยาติ อโตฺถฯ

เถรสฺสาติ อญฺญตรสฺส เถรสฺสฯ **อญฺญาหิปี**ติ เอตฺถ อยมปรา อุปมา – เอโก กิร พฺราหฺมโณ อญฺญตรํ ปุริสํ มนุญฺญํ มตฺติกภาชนํ คเหตฺวา ฐิตํ ทิสฺวา ยาจิ ''เทหิ เม อิมํ ภาชน''นฺติฯ โส สุราสิตฺตตํ สนฺธาย ''นาโยฺย สกฺกา ทาตุํ, สุรา เอตฺถ อตฺถี''ติ อาหฯ พฺราหฺมโณ อตฺตโน สมีเป ฐิตํ ปุริสํ อุทฺทิสฺส อาห ''เตน หิ อิมสฺส ปาตุํ เทหี''ติฯ อิตโร ''นตฺถ โยฺย''ติ อาหฯ ตตฺถ ยถา พฺราหฺมณสฺส อโยคฺยภาวํ อุปาทาย ''อตฺถี''ติปิ วตฺตพฺพํ, ปาตพฺพตาย ตตฺถ อภาวโต ''นตฺถี''ติปิ วตฺตพฺพํ ชาตํ, เอวํ อิธาปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ยถา เหฏฺฐา ''อนโนฺต อากาโส, อนนฺตํ วิญฺญาณํ, นตฺถิ กิญฺจี''ติ ตตฺถ ตตฺถ ภาวนากาโร คหิโต, เอวํ โกจิ ภาวนากาโร น คหิโตติ? เกจิ ตาว อาหุ – ''ภาวนากาโร นาม โสปจารสฺส ฌานสฺส ยถาสกํ อารมฺมเณ ปวตฺติอากาโร, อารมฺมณเญฺจตฺถ อากิญฺจญฺญายตนธมฺมาฯ เต ปน คยฺหมานา เอกสฺส วา ปุพฺพงฺคมธมฺมสฺส วเสน คเหตพฺพา สิยุํ, สเพฺพ เอว วาฯ ตตฺถ ปฐมปเกฺข วิญฺญาณสฺส คหณํ อาปนฺนนฺติ 'วิญฺญาณํ วิญฺญาณ'นฺติ มนสิกาเร จตุตฺถารุปฺปสฺส วิญฺญาณญฺจายตนภาโว อาปชฺชติฯ ทุติยปเกฺข ปน สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนธมฺมารมฺมณตาย ฌานสฺส 'อากิญฺจญฺญํ อากิญฺจญฺญ'นฺติ มนสิกาเร อากิญฺจญฺญายตนตา วา สิยา, อภาวารมฺมณตา วาฯ สพฺพถา เนวสญฺญานาสญฺญายตนภาโว น ลพฺภตี''ติฯ ตทิทมการณํ ตถา ฌานสฺส อปฺปวตฺตนโตฯ น หิ จตุตฺถารุปฺปภาวนา วิญฺญาณมากิญฺจญฺญํ วา อามสนฺตี ปวตฺตติ, กิญฺจรหิ? ตติยารุปฺปสฺส สนฺตตํฯ

ยทิ เอวํ, กสฺมา ปาฬิยํ ''สนฺต''นฺติ น คหิตนฺติ? กิญฺจาปิ น คหิตตํ **สุเตฺต** (ที. นิ. ๒.๑๒๙; สํ. นิ. ๒.๑๕๒), **วิภเงฺค** (วิภ. ๖๐๖ อาทโย) ปน คหิตเมวฯ ยถาห – ''ตเญฺญว อากิญฺจญฺญายตนํ สนฺตโต มนสิ กโรติ, สงฺขาราวเสสสมาปตฺตึ ภาเวตี''ติ (วิภ. ๖๑๙)ฯ อถ กสฺมา **วิภเงฺค** วิย สุเตฺต ภาวนากาโร น คหิโตติ? เวเนยฺยชฺฌาสยโต, เทสนาวิลาสโต จฯ เย หิ เวเนยฺยา ยถา เหฏฺฐา ตีสุ อารุเปฺปสุ ''อนโนฺต อากาโส, อนนฺตํ วิญฺญาณํ, นตฺถิ กิญฺจี''ติ ภาวนากาโร คหิโต, เอวํ อคฺคหิเต เอว ตสฺมึ ตมตฺถํ ปฏิวิชฺฌนฺติ, เตสํ วเสน สุเตฺต ตถา เทสนา กตา, สุตฺตนฺตคติกาว อภิธเมฺม **สุตฺตนฺตภาชนีเย** (วิภ. ๖๐๕ อาทโย) อุเทฺทสเทสนาฯ เย ปน เวเนยฺยา วิภชิตฺวา วุเตฺตเยว ตสฺมึ ตมตฺถํ ปฏิวิชฺฌนฺติ, เตสํ วเสน **วิภเงฺค** ภาวนากาโร วุโตฺตฯ ธมฺมิสฺสโร ปน ภควา สมฺมาสมฺพุโทฺธ ธมฺมานํ เทเสตพฺพปฺปการํ ชานโนฺต กตฺถจิ ภาวนาการํ คณฺหาติ, กตฺถจิ ภาวนาการํ น คณฺหาติฯ สา จ เทสนา ยาวเทว เวเนยฺยวินยตฺถาติ อยเมตฺถ เทสนาวิลาโสฯ สุตฺตนฺตเทสนา วา ปริยายกถาติ ตตฺถ ภาวนากาโร น คหิโต, อภิธมฺมเทสนา ปน นิปฺปริยายกถาติ ตตฺถ ภาวนากาโร คหิโตติ เอวเมฺปตฺถ ภาวนาการสฺส คหเณ, อคฺคหเณ จ การณํ เวทิตพฺพํฯ

อปเร ปน ภณนฺติ – ''จตุตฺถารุเปฺป วิเสสทสฺสนตฺถํ **สุเตฺต** ภาวนาการสฺส อคฺคหณํ, สฺวายํ วิเสโส อนุปุพฺพภาวนาชนิโตฯ สา จ อนุปุพฺพภาวนา ปหานกฺกโมปชนิตา ปหาตพฺพสมติกฺกเมน ฌานานํ อธิคนฺตพฺพโตฯ ตถา หิ กามาทิวิเวกวิตกฺกวิจารวูปสมปีติวิราคโสมนสฺสตฺถงฺคมมุเขน รูปาวจรชฺฌานานิ เทสิตานิ, รูปสญฺญาทิสมติกฺกมมุเขน อรูปชฺฌานานิฯ น เกวลญฺจ ฌานานิเยว, อถ โข สพฺพมฺปิ สีลํ, สพฺพาปิ ปญฺญา ปฏิปกฺขธมฺมปฺปหานวเสเนว สมฺปาเทตพฺพโต ปหาตพฺพธมฺมสมติกฺกมทสฺสนมุเขเนว เทสนา อารุฬฺหาฯ ตถา หิ ''ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๘, ๑๙๔) สีลสํวโร, ''จกฺขุนา รูปํ

ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๑๓; ม. นิ. ๑.๔๑๑, ๔๒๑; ๓.๑๕, ๗๕) อินฺทฺริยสํวโร, ‘‘เนว ทวาย น มทายา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓, ๔๒๒; ๒.๒๔; ๓.๗๕; สํ. นิ. ๒.๖๓; อ. นิ. ๖.๕๘; มหานิ. ๒๐๖; วิภ. ๕๑๘) โภชเน มตฺตญฺญุตา, ‘‘อิธ ภิกฺขุ มิจฺฉาชีวํ ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปตี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๘) อาชีวปาริสุทฺธิ, ‘‘อภิชฺฌํ โลเก ปหาย วิคตาภิเชฺฌน เจตสา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๑๗; ม. นิ. ๑.๔๑๒, ๔๒๕; ๓.๑๖, ๗๕) ชาคริยานุโยโค, ‘‘อนิจฺจสญฺญา ภาเวตพฺพา อสฺมิมานสมุคฺฆาตาย, อนิจฺจสญฺญิโน, เมฆิย, อนตฺตสญฺญา สณฺฐาติ, อนตฺตสญฺญี อสฺมิมานสมุคฺฆาตํ คจฺฉติ, อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิเฏฺฐว ธเมฺม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติอาทินา ปญฺญา ปฏิปกฺขธมฺมปฺปหานวเสเนว เทสิตาฯ ตสฺมา ฌานานิ เทเสโนฺต ภควา ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๒๖; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓) ปหาตพฺพธมฺมสมติกฺกมทสฺสนมุเขเนว เทเสสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กามาทิวิเวกวิตกฺกวิจารรูปสมปีติวิราคโสมนสฺสตฺถงฺคมมุเขน รูปาวจรชฺฌานานิ เทสิตานิ, รูปสญฺญาทิสมติกฺกมมุเขน อรูปชฺฌานานี’’ติฯ ตตฺถ ยถา รูปาวจรํ ปฐมํ ฌานํ ภาวนาวิเสสาธิคเตหิ วิตกฺกาทีหิ วิย สทฺธาทีหิปิ ติกฺขวิสทสูรสภาเวหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตตฺตา กามจฺฉนฺทาทีนํ นีวรณานํ, ตเทกฏฺฐานญฺจ ปาปธมฺมานํ วิกฺขมฺภนโต อุตฺตริมนุสฺสธมฺมภาวปฺปตฺตํ กามาวจรธเมฺมหิ สณฺหสุขุมํ, สนฺตํ, ปณีตญฺจ โหติ; ทุติยชฺฌานาทีนิ ปน ภาวนาวิเสเสน โอฬาริกงฺคปฺปหานโต ตโต สาติสยํ สณฺหสุขุมสณฺหสุขุมตราทิภาวปฺปตฺตานิ โหนฺติฯ ตถา อรูปาวจรํ ปฐมชฺฌานํ รูปวิราคภาวนาภาเวน ปวตฺตมานํ อารมฺมณสนฺตตายปิ องฺคสนฺตตายปิ ปากติกปริตฺตธเมฺมหิ วิย สพฺพรูปาวจรธเมฺมหิ สนฺตสุขุมภาวปฺปตฺตํ โหติฯ อารมฺมณสนฺตภาเวนาปิ หิ ตทารมฺมณธมฺมา สนฺตสภาวา โหนฺติ, เสยฺยถาปิ โลกุตฺตรธมฺมารมฺมณา ธมฺมาฯ

สติปิ ธมฺมโต, มหคฺคตภาเวนาปิ จ อเภเท รูปาวจรจตุตฺถโต อารุปฺปํ องฺคโตปิ สนฺตเมว, ยตสฺส สนฺตวิโมกฺขตา วุตฺตาฯ ทุติยารุปฺปาทีนิ ปน ปฐมารุปฺปาทิโต องฺคโต, อารมฺมณโต จ สนฺตสนฺตตรสนฺตตมภาวปฺปตฺตานิ ตถา ภาวนาวิเสสสมาโยคโต, สฺวายํ ภาวนาวิเสโส ปฐมชฺฌานูปจารโต ปฏฺฐาย ตํตํปหาตพฺพสมติกฺกมนวเสน ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส สนฺตสุขุมภาวํ อาปาเทโนฺต จตุตฺถารุเปฺป สงฺขาราวเสสสุขุมภาวํ ปาเปติฯ ยโต จตุตฺถารุปฺปํ ยถา อนุปทธมฺมวิปสฺสนาวเสน วิปสฺสนาย อารมฺมณภาวํ อุปคนฺตฺวา ปกติวิปสฺสกสฺสาปิ นิพฺพิทุปฺปตฺติยา ปจฺจโย น โหติ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺติโต, ตถา สยํ ตติยารุปฺปธเมฺมสุ ปวตฺตมานํ เต ยาถาวโต วิภาเวตุํ น สโกฺกติ, ยถา ตทญฺญชฺฌานานิ อตฺตโน อารมฺมณํฯ เกวลํ ปน อารพฺภ ปวตฺติมตฺตเมวสฺส ตตฺถ โหติ , ตยิทํ อารมฺมณภาเวนาปิ นาม วิภูตาการตาย ฐาตุํ อปฺปโหนฺตํ อารมฺมณกรเณ กึ ปโหติฯ ตสฺมา ตทสฺส อวิภูตกิจฺจตํ ทิสฺวา สตฺถา เหฏฺฐา ตีสุ ฐาเนสุ ภาวนาการํ วตฺวา ตาทิโส อิธ น ลพฺภตีติ ทีเปตุํ จตุตฺถารุปฺปเทสนายํ **สุเตฺต** ภาวนาการํ ปริยายเทสนตฺตา น กเถสิฯ

ยสฺมา ปน สารมฺมณสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมเณ ปวตฺติอากาโร อเตฺถวาติ อติสุขุมภาวปฺปตฺตํ ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘ตํเยว อากิญฺจญฺญายตนํ สนฺตโต มนสิ กโรตี’’ติ (วิภ. ๖๑๙) **วิภเงฺค** วุตฺตํ ยถาธมฺมสาสนภาวโต, ปุพฺพภาควเสน วา **วิภเงฺค** ‘‘สนฺตโต มนสิ กโรตี’’ติ วุตฺตํ ตทา โยคิโน ตสฺส วิภูตภาวโตฯ อปฺปนาวเสน ปน **สุเตฺต** ภาวนากาโร น คหิโต อวิภูตภาวโตฯ กมฺมฏฺฐานํ หิ กิญฺจิ อาทิโต อวิภูตํ โหติ, ยถา ตํ? พุทฺธานุสฺสติอาทิฯ กิญฺจิ มเชฺฌ, ยถา ตํ? อานาปานสฺสติฯ กิญฺจิ อุภยตฺถ, ยถา ตํ? อุปสมานุสฺสติอาทิฯ จตุตฺถารุปฺปกมฺมฏฺฐานํ ปน ปริโยสาเน อวิภูตํ ภาวนาย มตฺถกปฺปตฺติยํ อารมฺมณสฺส อวิภูตภาวโตฯ ตสฺมา จตุตฺถารุเปฺป อิมํ วิ

เสสํ ทเสฺสตุํ สตฺถารา **สุเตฺต** ภาวนากาโร น คหิโต, น สเพฺพน สพฺพํ อภาวโตติ นิฎฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา

๒๘๘. **อสทิสรูโป**ติ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาเกตุมาลาทีหิ รูปคุเณหิ อเญฺญหิ อสาธารณรูปกาโย, สภาวโตฺถ วา **รูป**-สโทฺท ‘‘ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูป’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๑๓๓; วิภ. ๒๐๓) วิยฯ ตสฺมา **อสทิสรูโป**ติ อสทิสสภาโว, เตน ทสพลจตุเวสารชฺชาทิคุณวิเสสสมาโยคทีปนโต สตฺถุ ธมฺมกายสมฺปตฺติยาปิ อสทิสตา ทสฺสิตา โหติฯ **อิตี**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **ตสฺมิ**นฺติ อารุเปฺปฯ **ปกิณฺณกกถาปิ วิเญฺญยฺยา**ติ ปุเพฺพ วิย อสาธารณํ ตตฺถ ตตฺถ ฌาเน ปตินิยตเมว อตฺถํ อคฺคเหตฺวา สาธารณภาวโต ตตฺถ ตเตฺถว ปกิณฺณกํ วิสฎํ อตฺถํ คเหตฺวา ปวตฺตา ปกิณฺณกกถาปิ วิชานิตพฺพาฯ

๒๘๙. **รูปนิมิตฺตาติกฺกมโต**ติ กสิณรูปสงฺขาตสฺส ปฏิภาคนิมิตฺตสฺส อติกฺกมนโตฯ **อากาสาติกฺกมโต**ติ กสิณุคฺฆาฏิมากาสสฺส อติกฺกมนโตฯ **อากาเส ปวตฺติตวิญฺญาณาติกฺกมโต**ติ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณสฺส อติกฺกมนโต, น ทุติยารุปฺปวิญฺญาณาติกฺกมนโตฯ ตทติกฺกมโต หิ ตเสฺสว วิภาวนํ โหติฯ ทุติยารุปฺปวิญฺญาณวิภาวเน หิ ตเทว อติกฺกนฺตํ สิยา, น ตสฺส อารมฺมณํ, น จ อารมฺมเณ โทสํ ทิสฺวา อนารมฺมณสฺส วิภาวนาติกฺกโม ยุชฺชติฯ **ปาฬิย**ญฺจ ‘‘วิญฺญาณญฺจายตนํ สโต สมาปชฺชติ…เป.… สโต วุฎฺฐหิตฺวา ตํเยว วิญฺญาณํ อภาเวตี’’ติ วุตฺตํ, น วุตฺตํ ‘‘ตํเยว วิญฺญาณญฺจายตนํ อภาเวตี’’ติ, ‘‘ตํเยว อภาเวตี’’ติ วาฯ ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺชา’’ติ เอตฺถ ปน ทฺวยํ วุตฺตํ อารมฺมณญฺจ วิญฺญาณํ, วิญฺญาณญฺจายตนญฺจฯ ตสฺมึ ทฺวเย เยน เกนจิ, ยโต วา วุฎฺฐิโต, เตเนว ปธานนิทฺทิเฎฺฐน ตํ-สทฺทสฺส สมฺพเนฺธ อาปเนฺน ‘‘อยญฺจ อารมฺมณาติกฺกมภาวนา’’ติ วิญฺญาณญฺจายตนสฺส นิวตฺตนตฺถํ วิญฺญาณวจนํฯ ตสฺมา ปฐมารุปฺปวิญฺญาณเสฺสว อภาวนาติกฺกโม วุโตฺตฯ

๒๙๐. **เอวํ สเนฺตปี**ติ องฺคาติกฺกเม อสติปิฯ **สุปฺปณีตตรา**ติ สุฎฺฐุ ปณีตตรา, สุนฺทรา ปณีตตรา จาติ วา อโตฺถฯ สติปิ จตุนฺนํ ปาสาทตลานํ, สาฎิกานญฺจ ตพฺภาวโต, ปมาณโต จ สมภาเว อุปรูปริ ปน กามคุณานํ, สุขสมฺผสฺสาทีนญฺจ วิเสเสน ปณีตตราทิภาโว วิย เอตาสํ จตุนฺนํ สมาปตฺตีนํ อารุปฺปภาวโต, องฺคโต จ สติปิ สมภาเว ภาวนาวิเสสสิโทฺธ ปน สาติสโย อุปรูปริ ปณีตตราทิภาโวติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทินาฯ

๒๙๑. **นิสฺสิโต**ติ นิสฺสาย ฐิโตฯ **ทุฎฺฐิตา**ติ น สมฺมา ฐิตา, ทุกฺขํ วา ฐิตาฯ **ตนฺนิสฺสิต**นฺติ เตน นิสฺสิตํ, ฐานนฺติ อโตฺถฯ **ตนฺนิสฺสิต**นฺติ วา ตํ **มณฺฑปลคฺคํ ปุริสํ** นิสฺสาย ฐิตํ ปุริสนฺติ อโตฺถฯ มณฺฑปลคฺคณฺหิ อนิสฺสาย เตน วินาภูเต วิวิเตฺต พหิ โอกาเส ฐานํ วิย อากาสลคฺควิญฺญาณสฺส วิวเก ตทปคเม ตติยารุปฺปสฺส ฐานนฺติฯ

๒๙๒. **อารมฺมณํ กโรเตว, อญฺญาภาเวน ตํ อิท**นฺติ ‘‘อาสนฺนวิญฺญาณญฺจายตนปจฺจตฺถิกรูปาสนฺนากาสารมฺมณวิญฺญาณาปคมารมฺมณํ, โน จ สนฺต’’นฺติ จ ทิฎฺฐาทีนวมฺปิ ตํ อากิญฺจญฺญายตนํ อิทํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนชฺฌานํ อญฺญสฺส ตาทิสสฺส อารมฺมณภาวโยคฺยสฺส อภาเวน อลาเภน อารมฺมณํ กโรติ เอวฯ **‘‘สพฺพทิสมฺปติ’’**นฺติ อิทํ ชนสฺส อคติกภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **วุตฺติ**นฺติ ชีวิกํฯ **วตฺตตี**ติ ชีวติฯ

๒๙๓. **อารุโฬฺห**ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – ยถา โกจิ ปุริโส อเนกโปริสํ ทีฆนิเสฺสณึ อารุโฬฺห ตสฺส อุปริมปเท ฐิโต ตสฺสา นิเสฺสณิยา พาหุเมว โอลุพฺภติ อญฺญสฺส อลาภโต, ยถา จ ปํสุปพฺพตสฺส, มิสฺสกปพฺพตสฺส วา อคฺคโกฏึ อารุโฬฺห ตสฺส มตฺถกเมว โอลุพฺภติ, ยถา จ **คิริ** สิลาปพฺพตํ อารุโฬฺห ปริปฺผนฺทมาโน อญฺญาภาวโต อตฺตโน ชณฺณุกเมว โอลุพฺภติ, **ตถา** เอตํ จตุตฺถารุปฺปชฺฌานํ ตํ ตติยารุปฺปํ โอลุพฺภิตฺวา ปวตฺตตีติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ อุตฺตานเมวฯ

อารุปฺปนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ ทสมปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

๑๑. สมาธินิเทฺทสวณฺณนา

อาหาเรปฏิกฺกูลภาวนาวณฺณนา

๒๙๔. อุเทฺทโส นาม นิเทฺทสโตฺถ มุทฺทุมชฺฌิมปญฺญาพาหุลฺลโต, อาคโต จ ภาโร อวสฺสํ วหิตโพฺพติ อาห **“เอกา สญฺญาติ เอวํ อุทฺทิฏฺฐาย อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญาย ภาวนานิเทฺทโส อนุปฺปโตฺต”**ติฯ ตตฺถายํ **สญฺญา**-สโทฺท ‘‘รูปสญฺญา สทฺทสญฺญา’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๑๔) สญฺชานนลกฺขเณ ธเมฺม อาคโต, ‘‘อนิจฺจสญฺญา ทุกฺขสญฺญา’’ติอาทีสุ วิปสฺสนายํ อาคโต, ‘‘อุทฺธุมาตกสญฺญาติ วา โสปากรูปสญฺญาติ วา อิเม ธมฺมา เอกตฺถา อุทาหุ นานตฺถา’’ติอาทีสุ สมเถ อาคโตฯ อิธ ปน สมถสฺส ปริกเมฺม ทฏฺฐโพฺพฯ อาหาเร หิ ปฏิกฺกูลาการคฺคหณํ, ตปฺปภาวิตํ วา อุปจารชฺฌานํ อิธ ‘‘อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญา’’ติ อธิเปฺปตํฯ ตตฺถ ยสฺมิํ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญา ภาเวตพฺพา, ตตฺถ นิเพฺพทวิราคุปฺปาทนาย ตปฺปสเงฺคน สพฺพมฺปิ อาหารํ กิจฺจปฺปเภทาทีนโวปเมฺมหิ วิภาเวตุํ **“อาหรตีติ อาหาโร”**ติ อาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ **อาหรตี**ติ อาหารปจฺจยสงฺขาเตน อุปฺปตฺติยา, ฐิติยา วา ปจฺจยภาเวน อตฺตโน ผลํ อาเนติ นิพฺพเตฺตติ ปวเตฺตติ จาติ อโตฺถฯ กพฬํ กรียตีติ กพฬีกาโร, วตฺถุวเสน เจตํ วุตฺตํ, ลกฺขณโต ปน โอชาลกฺขโณ เวทิตโพฺพ, กพฬีกาโร จ โส ยถาวุเตฺตนเตฺถน อาหาโร จาติ **กพฬีการาหาโร**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ผุสตีติ **ผโสฺส**ฯ อยํ หิ อรูปธโมฺมปิ สมาโน อารมฺมเณ ผุสนากาเรเนว ปวตฺตติฯ ตถา หิ โส ผุสนลกฺขโณติ วุจฺจติฯ เจตยตีติ เจตนา, อตฺตโน สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ สทฺธิํ อารมฺมเณ อภิสนฺทหตีติ อโตฺถ, มโนสนฺนิสฺสิตา เจตนา **มโนสเญฺจตนา**ฯ อุปฺปตฺติปริกปฺปนวเสน วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ**ฯ เอวเมตฺถ สามญฺญตฺถโต, วิเสสตฺถโต จ อาหารา เวทิตพฺพาฯ กสฺมา ปเนเต จตฺตาโรว วุตฺตา, อเญฺญ ธมฺมา กิํ อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยา น โหนฺตีติ? โน น โหนฺติ, อิเม ปน ตถา จ โหนฺติ อญฺญถา จาติ สมาเนปิ ปจฺจยภาเว อติเรกปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา อาหาราติ วุจฺจนฺติฯ

กถํ? เอเตสุ หิ ปฐโม สยํ ยสฺมิํ กลาเป ตปฺปริยาปนฺนานํ ยถารหํ ปจฺจโย โหโนฺตว โอชฏฺฐมกํ รูปํ อาหรติ, ทุติโย ติโสฺส เวทนา อาหรติ, ตติโย ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธิํ อาหรติ, จตุโตฺถ ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามรูปํ อาหรติฯ เตนาห **“กพฬีการาหาโร”**ติอาทิฯ เอตฺถ จ กมฺมชาทิเภทภินฺนา โอชา สติ ปจฺจยลาเภ เทฺว ติโสฺส ปเวณิโย ฆเฏฺนฺตี โอชฏฺฐมกรูปํ อาหรติ, สุขเวทนียาทิเภทภิโนฺน ผสฺสาหาโร ยถารหํ ติโสฺส เวทนา อาหรติ, ปุญฺญาภิสงฺขาราทิเภทภิโนฺน มโนสเญฺจตนาหาโร กามภวาทีสุ ตีสุ ภเวสุ ยถารหํ สวิญฺญาณํ, อวิญฺญาณญฺจ ปฏิสนฺธิํ อาหรติ, วิญฺญาณาหาโร ยถาปจฺจยํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามํ รูปํ, นามรูปญฺจ อาหรตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน อิเม เอว ธมฺมา อาหาราติ วุตฺตาฯ ยถา หิ กพฬีการาหาโร รูปกายสฺส อุปตฺถมฺภกเฏฺฐน ปจฺจโย, เอวํ อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตธมฺมานํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย, อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๕)ฯ อปโร นโย – อชฺฌตฺติกสนฺตติยา วิเสสปจฺจยตฺตา กพฬีการาหาโร, ผสฺสาทโย จ ตโย ธมฺมา อาหาราติ วุตฺตาฯ วิเสสปจฺจโย หิ กพฬีการาหารภกฺขานํ สตฺตานํ รูปกายสฺส กพฬีการาหาโร, นามกาเย เวทนาย ผโสฺส, วิญฺญาณสฺส มโนสเญฺจตนา, นามรูปสฺส วิญฺญาณํฯ ยถาห ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อยํ กาโย อาหารฏฺฐิติโก, อาหารํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ, อนาหาโร โน ติฏฺฐติ (สํ. นิ.

๕.๑๘๓)ฯ ตถา ผสฺสปจฺจยา เวทนา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป''นฺติ (อุทา. ๑; มหาว. ๑; เนตฺติ. ๒๔)ฯ

กพฬีการาหาเรติ กพฬีกาเร อาหาเร **นิกนฺติ** ตณฺหา, **ตํ ภยํ** อนตฺถาวหโตฯ คธิตสฺส หิ อาหารปริโภโค อนตฺถาย โหติฯ เหตุอเตฺถ ภุมฺมํฯ เอวํ เสเสสุฯ **นิกนฺตี**ติ นิกามนา ฉนฺทราโค ฯ ภายติ เอตสฺมาติ ภยํ, นิกนฺติ เอว ภยํ **นิกนฺติภยํ**ฯ กพฬีการาหารเหตุ อิเมสํ สตฺตานํ ฉนฺทราโค ภยํ ภยานกํ ทิฎฺฐธมฺมิกาทิเภทสฺส อนตฺถสฺส สกลสฺสาปิ วฎฺฎทุกฺขสฺส เหตุภาวโตฯ เตเนวาห ''กพฬีกาเร เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค, อตฺถิ นนฺที, อตฺถิ ตณฺหา, ปติฎฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรุฬฺห''นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๖๔; กถา. ๒๙๖; มหานิ. ๗)ฯ **อุปคมนํ** อปฺปหีนวิปลฺลาสสฺส อารมฺมเณน สโมธานํ สงฺคติ สุขเวทนียาทิผสฺสุปฺปตฺติ **ภยํ** ภยานกํ ตีหิ ทุกฺขตาหิ อปริมุจฺจนโตฯ เตนาห ''สุขเวทนียํ, ภิกฺขเว, ผสฺสํ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขา เวทนา (สํ. นิ. ๔.๑๒๙), ตสฺส เวทนาปจฺจยา ตณฺหา…เป…. ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี''ติ (อุทา. ๑)ฯ ตตฺถ ตตฺถ ภเว อุปปชฺชติ เอเตนาติ **อุปปตฺติ,** อุปปชฺชนํ วา **อุปปตฺติ,** ขิปนํ **ภยํ** ภยานกํ อุปปตฺติมูลเกหิ พฺยสเนหิ อปริมุตฺตโตฯ เตนาห ''อวิทฺวา, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล ปุญฺญเญฺจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ, ปุญฺญุปคํ ภวติ วิญฺญาณํฯ อปุญฺญเญฺจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ, อปุญฺญุปคํ ภวติ วิญฺญาณ''นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๕๑)ฯ **ปฎิสนฺธี**ติ ภวนฺตราทีหิ ปฎิสนฺธานํ, ตํ **ภยํ** ภยานกํ ปฎิสนฺธินิมิเตฺตหิ ทุเกฺขหิ อวิมุจฺจนโตฯ เตนาห ''วิญฺญาเณ เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค, อตฺถิ นนฺที, อตฺถิ ตณฺหา, ปติฎฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรุฬฺห''นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๖๔)ฯ

ปุตฺตมํสูปเมน โอวาเทน **ทีเปตโพฺพ** นิจฺฉนฺทราคปริโภคายฯ เอวํ หิ ตตฺถ นิกนฺติภยํ น โหติฯ นิจฺจมฺมา คาวี ยํ ยํ ฐานํ อุปคจฺฉติ, ตตฺถ ตเตฺถว นํ ปาณิโน ขาทนฺติเยวฯ เอวํ ผเสฺส สติ เวทนา อุปฺปชฺชติ, เวทนา จ ทุกฺขสลฺลาทิโต ทฎฺฐพฺพาติ ผเสฺส อาทีนวํ ปสฺสนฺตสฺส อุปคมนภยํ น โหตีติ อาห **''ผสฺสาหาโร นิจฺจมฺมคาวูปเมน ทีเปตโพฺพ''**ติฯ เอกาทสหิ อคฺคีหิ สพฺพโส อาทิตฺตา ภวา องฺคารกาสุสทิสาติ ปสฺสโต อุปปตฺติภยํ น โหตีติ อาห **''มโนสเญฺจตนาหาโร องฺคารกาสูปเมน ทีเปตโพฺพ''**ติฯ โจรสทิสํ วิญฺญาณํ อนตฺถปาตโต, ปหารสทิสี เวทนา ทุรธิวาสโตติ สมฺมเทว ปสฺสโต ปฎิสนฺธิภยํ น โหตีติ อาห **''วิญฺญาณาหาโร สตฺติสตูปเมน ทีเปตโพฺพ''**ติฯ

เอวํ กิจฺจาทิมุเขน อาหาเรสุ อาทีนวํ วิภาเวตฺวา อิทานิ ตตฺถ ยถาธิเปฺปตํ อาหารํ นิทฺธาเรตฺวา ปฎิกฺกูลโต มนสิการวิธึ ทเสฺสตุํ **''อิเมสุ ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุปาทายรูปนิเทฺทเสปิ** ''กพฬีกาโร อาหาโร''ติ (ธ. ส. ๕๙๕) อาคตตฺตา ตโต วิเสเสนฺต **''อสิตปีตขายิตสายิตปฺปเภโท''**ติ อาห, ภูตกถนํ วา เอตํฯ ตตฺถ **อสิตปีตขายิตสายิตปฺปเภโท**ติ อสิตพฺพปาตพฺพขายิตพฺพสายิตพฺพวิภาโค กาลเภทวจนิจฺฉาย อภาวโต ยถา ''ทุทฺธ''นฺติฯ **กพฬีกาโร อาหาโร วา**ติ อวธารณํ ยถา ผสฺสาหาราทินิวตฺตนํ, เอวํ โอชาหารนิวตฺตนมฺปิ ทฎฺฐพฺพํฯ สวตฺถุโก เอว หิ อาหาโร อิธ กมฺมฎฺฐานภูโต, เตน อาหรียตีติ อาหาโรติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อาหรตีติ อาหาโรติ อยํ ปนโตฺถ นิพฺพตฺติตโอชาวเสน เวทิตโพฺพฯ **อิมสฺมึ อเตฺถ**ติ อิมสฺมึ กมฺมฎฺฐานสงฺขาเต อเตฺถฯ **อุปฺปนฺนา สญฺญา**ติ สญฺญาสีเสน ภาวนํ วทติฯ ตถา หิ วกฺขติ ''ปฎิกฺกูลาการคฺคหณวเสน ปนา''ติอาทิ (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๕)ฯ

กมฺมฎฺฐานํ อุคฺคเหตฺวาติ กมฺมฎฺฐานํ ปริยตฺติธมฺมโต, อตฺถโต จ สุคฺคหิตํ สุมนสิกตํ สูปธาริตํ กตฺวาฯ เตนาห **''อุคฺคหโต เอกปทมฺปิ อวิรชฺฌเนฺตนา''**ติฯ ตตฺถ **อุคฺคหโต**ติ อาจริยุคฺคหโตฯ **เอกปทมฺปี**ติ เอกมฺปิ ปทํ, เอกโกฎฺฐาสมฺปิ วา, ปเทสมตฺตมฺปีติ อโตฺถฯ **ท**

สหาการเรหีติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อนฺติมชีวิกาภาวโต, ปิณฺฑปาตสฺส อลาภลาเภสุ ปริตสฺสน เคธาทิสมฺปฺปตฺติโต, ภุตฺตสฺส สมฺมทชนนโต, กิมิกุลสํวทฺธนโตติ เอวมาทีหิปิ อาการเรหิ อาหาเร ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพา? วุตฺตํ เหตํ ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกานํ ยทิทํ ปิโณฺฑลฺยํ, อภิสาโปยํ, ภิกฺขเว, โลกสฺมิํ ‘ปิโณฺฑโล วิจรสิ ปตฺตปาณี’’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๐), ‘‘อลทฺธา จ ปิณฺฑปาตํ ปริตสฺสติ, ลทฺธา จ ปิณฺฑปาตํ คธิโต มุจฺฉิโต อโชฺฌสโนฺน อนาทีนวทสฺสาวี อนิสฺสรณปโญฺญ ปริภุญฺชตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๒๔), ‘‘ภุโตฺต จ อาหาโร กสฺสจิ กทาจิ มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ อาวหติ, อุโกฺกจกาทโย, ตโกฺกฏกาทโย จ ทฺวตฺติํส ทฺวตฺติํส กุลปฺปเภทา กิมโย จ นํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺตี’’ติฯ

วุจฺจเต – อนฺติมชีวิกาภาโว ตาว จิตฺตสํกิเลสวิโสธนตฺถํ กมฺมฏฺฐานาภินิเวสโต ปเคว มนสิ กาตโพฺพ ‘‘มาหํ ฉวาลาตสทิโส ภเวยฺย’’นฺติฯ ตถา ปิณฺฑปาตสฺส อลาภลาเภสุปิ ปริตสฺสนเคธาทิสมฺปฺปตฺตินิวารณํ ปเคว อนุฏฺฐาตพฺพํ สุปริสุทฺธสีลสฺส ปฏิสงฺขานวโต ตทภาวโตฯ ภตฺตสมฺมโท อเนกนฺติโก, ปริโภคโนฺตคโธ วา เวทิตโพฺพฯ กิมิกุลสํวทฺธนํ ปน น สงฺคเหตพฺพํ, สงฺคหิตเมว วา ‘‘ทสหาการเรหี’’ติ เอตฺถ นิยมสฺส อกตตฺตาฯ อิมินา วา นเยน อิตเรสเมฺปตฺถ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ ยถาสมฺภวเมตฺถ ปฏิกฺกูลตาปจฺจเวกฺขณสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ตถา หิ ฆรโคฬิกวจฺจมูสิกชตุกวจฺจาทิกํ สมฺภวนฺตํ คหิตํ, น เอกนฺติกนฺติฯ ตถา ปริเยสนาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ วตฺตพฺพํฯ

คมนโตติอาทีสุ ปจฺจาคมนมฺปิ คมนสภาคตฺตา คมเนเนว สงฺคหิตํฯ ปฏิกฺกมนสาลาทิอุปสงฺกมนํ วิย ปริเยสเน สมานปฏิกฺกูลํ หิ อสุจิฏฺฐานกฺกมนวิรูปทุคฺคนฺธทสฺสนฆายนาธิวาสเนหิฯ **คมนโต**ติ ภิกฺขาจารวเสน โคจรคามํ อุทฺทิสฺส คมนโตฯ **ปริเยสนโต**ติ โคจรคาเม ภิกฺขตฺถํ อาหิณฺฑนโตฯ **ปริโภคโต**ติ อาหารสฺส ปริภุญฺชนโตฯ อุภยํ อุภเยน อาสยติ, เอกชฺฌํ ปวตฺตมาโนปิ กมฺมพลววตฺถิโต หุตฺวา มริยาทวเสน อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต สยติ ติฏฺฐติ ปวตฺตตีติ อาสโย, อามาสยสฺส อุปริ ติฏฺฐนโก ปิตฺตาทิโกฯ มริยาทโตฺถ หิ อยมาการโร, ตโต **อาสยโต**ฯ นิทธาติ ยถาภุโตฺต อาหาโร นิจิโต หุตฺวา ติฏฺฐติ เอตฺถาติ นิธานํ, อามาสโย, ตโต **นิธานโต**ฯ **อปริปกฺกโต**ติ คหณีสงฺขาเตน กมฺมชเตเชน อปริปกฺกโตฯ **ปริปกฺกโต**ติ ยถาภุตฺตสฺส อาหารสฺส วิปกฺกภาวโตฯ **ผลโต**ติ นิพฺพตฺติโตฯ **นิสฺสนฺทโต**ติ อิโต จิโต จ วิสฺสนฺทนโตฯ **สมฺมกฺขนโต**ติ สพฺพโส มกฺขนโตฯ สพฺพตฺถ อาหาเร ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาติ โยชนาฯ ตํตํกิริยานิปฺผตฺติปฏิปาฏิวเสน จายํ คมนโตติอาทิกา อนุปุพฺพี ฐปิตา, สมฺมกฺขนํ ปน ปริโภคาทีสุ ลพฺภมานมฺปิ นิสฺสนฺทวเสน วิเสสโต ปฏิกฺกูลนฺติ สพฺพปจฺฉา ฐปิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๙๕. เอวํ มหานุภาเวติ อิทานิ วตฺตพฺพปฏิปตฺติยา มหานุภาเวติ วทนฺติ, สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานปริหรณาทิสิทฺธํ วา ธมฺมสุธมฺมตํ ปุรกฺขตฺวา โยคาวจเรน เอวํ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอวํ มหานุภาเว นาม สาสเน’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นาม**-สโทฺท สมฺภาวเน ทฏฺฐโพฺพฯ ปพฺพชิเตน คามาภิมุเขน คนฺตพฺพนฺติ โยชนาฯ อยญฺจ คมนาทิโต ปจฺจเวกฺขณา โยคิโน น อตฺตุเทฺทสิกาว, อถ โข อนุเทฺทสิกาปีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สกลรตฺติ’’**นฺติอาทินา ธุรทฺวยํ ปริคฺคเหสิฯ **ปริเวณ**นฺติ ปริเวณงฺคณํฯ **วีสติํสวาเร**ติ เอตฺถ สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนวเสน วารปริเจฺฉโทติ เกจิ, อปเร ปน ‘‘อุณฺหาสเนนา’’ติ วทนฺติฯ นีวรณวิกฺขมฺภนญฺหิ อปฺปตฺตา ภาวนาผรณปีติยา อภาวโต นิสชฺชาวเสน กายกิลมถํ น วิโนทติเยวาติ อิริยาปถจลนํ โหติเยวฯ วีสติํสคฺคหณํ ปน ยถาสลฺลกฺขิตภิกฺขาจรณเวลาวเสนฯ อถ วา คมนโต ยาว สมฺมกฺขนมนสิกาโร เอโก วาโร, เอวํ วีสติํสวาเร กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กริตฺวาฯ **นิชนสมฺพาธานี**ติ ชนสมฺพาธรหิต

านิ, เตน อปฺปากิณฺณตํ, อปฺปสทฺทตํ, อปฺปนิโคฺฆสตญฺจ ทเสฺสติฯ ตโต เอว **ปวิเวกสุขานิ** ชนวิเวเกน อิฏฺฐานิ, ปวิเวกสฺส วา ฌานานุโยคสฺส อุปการานิฯ ยสฺมา **ฉายูทกสมฺปนฺนานิ,** ตสฺมา **สีตลานิ**ฯ ยสฺมา **สุจีนิ,** ตสฺมา **รมณียภูมิภาคานี**ติ ปุริมานิ เทฺว ปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนํ การณวจนานิฯ **อริย**นฺติ นิโทฺทสํฯ **วิเวกรติ**นฺติ ฌานานุโยครตึฯ

กิญฺจาปิ โยคาวจรานํ วสนฏฺฐานํ นาม สุชคฺคิตํ สุสมฺมฏฺฐเมว โหติ, กทาจิ ปน ชคฺคนโต ปจฺฉา เอวมฺปิ สิยาติ ปฏิกฺกูลตาปจฺจเวกฺขณาย สมฺภวทสฺสนตฺถํ **“ปาทรชฆรโคลิกวจฺจาทิสมฺปริกิณฺณ”**นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ **ปจฺจตฺถรณ**นฺติ ภูมิยา ฉวิรกฺขณตฺถํ อตฺถริตพฺพํ จิมิลิกาทิอตฺถรณมาหฯ **ชตุกา** ขุทฺทกวคฺคุลิโยฯ **อุปหตตฺตา**ติ ทูสิตตฺตาฯ **ตโต**ติ ตโต ตโตฯ อเปฺปกทา **อุลูกปาราวตาทีหี**ติ อิธาปิ ‘‘อเปฺปกทา’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **อุทกจิกฺขลฺลาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน กจวราทึ สงฺคณฺหาติฯ ปริเวณโต วิหารงฺคณปฺปเวสมโคฺค **วิหารรจฺฉา**ฯ

วิตกฺกมาฬเกติ ‘‘กตฺถ นุ โข อชฺช ภิกฺขาย จริตพฺพ’’นฺติอาทินา วิตกฺกนมาฬเกฯ **คามมคฺค**นฺติ คามคามิมคฺคํฯ **ขาณุกณฺฏกมโคฺค**ติ ขาณุกณฺฏกวโนฺต มโคฺคฯ **ทฏฺฐโพฺพ โหตี**ติ ทสฺสเนน คมนํ อุปลเกฺขติฯ

คณฺฑํ ปฏิจฺฉาเทเนฺตนาติอาทิ เอวมชฺฌาสเยน นิวาสนาทิ กาตพฺพนฺติ วตฺตทสฺสนํ, คณฺฑโรคินา วาตาตปาทิปริสฺสยวิโนทนตฺถํ คณฺฑํ ปฏิจฺฉาทยมาเนน วิยฯ อถ วา คณฺฑํ วิย คณฺฑํ ปฏิจฺฉาทยมาเนนาติ เอกํ คณฺฑ-สทฺทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ภวติฯ ‘‘คโณฺฑติ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจเนฺนตํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจน’’นฺติ (อ. นิ. ๙.๑๕; สํ. นิ. ๔.๑๐๓) วจนโต **คโณฺฑ**ติ อตฺตภาวสฺส ปริยาโย, วิเสสโต รูปกายสฺส ทุกฺขตาสูลโยคโต, อสุจิปคฺฆรณโต, อุปฺปาทชราภเงฺคหิ อุทฺธุมาตกปกฺกปภิชฺชนโตฯ **วณโจฬก**นฺติ วณปฏิจฺฉาทกวตฺถขณฺฑํฯ **นีหริตฺวา**ติ ถวิกโต อุทฺธริตฺวาฯ **กุณปานิปี**ติ **ปิ**-สโทฺท ครหายํ เอวรูปานิปิ ทฏฺฐพฺพานิ ภวนฺตีติ, สมฺภวทสฺสเน วา อิทมฺปิ ตตฺถ สมฺภวตีติฯ **อธิวาเสตโพฺพ**ติ ขมิตโพฺพ อญฺญถา อาหารสฺส อนุปลพฺภนโตฯ **คามทฺวาเร**ติ คามทฺวารสมีเป, อุมฺมารพฺภนฺตเร วาฯ **คามรจฺฉา** วินิวิชฺฌิตฺวา ฐิตา **โอโลเกตพฺพา โหนฺติ** ยุคมตฺตทสฺสินาปิ สตาติ อธิปฺปาโยฯ

ปจฺจตฺถรณาทีติ ฆรโคลิกวจฺจาทิสํกิลิฏฺฐปจฺจตฺถรณาทิกํฯ **อเนกกุณปปริโยสาน**นฺติ เอตฺถ ทุนฺนิวตฺถทุปฺปารุตมนุสฺสสมากุลานํ คามรจฺฉานํ โอโลกนมฺปิ อาเนตฺวา วตฺตพฺพํฯ ตมฺปิ หิ ปฏิกฺกูลเมวาติฯ **อโห วตา**ติ ครหเน นิปาโตฯ **โภ**ติ ธมฺมาลปนํฯ ยาวญฺจิทํ ปฏิกฺกูโล อาหาโร ยทตฺถํ คมนมฺปิ นาม เอวํ เชคุจฺฉํ, ทุรธิวาสนญฺจาติ อโตฺถฯ

๒๙๖. **คมนปฏิกฺกูล**นฺติ คมนเมว ปฏิกฺกูลํ คมนปฏิกฺกูลํฯ **อธิวาเสตฺวาปี**ติ **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน ‘‘เอตฺตเกนาปิ มุตฺติ นตฺถิ, อิโต ปรมฺปิ มหนฺตํ ปฏิกฺกูลํ สกลํ อธิวาเสตพฺพเมวา’’ติ วกฺขมานํ ปฏิกฺกูลํ สมฺปิเณฺฑติฯ **สงฺฆาฏิปารุเตนา**ติ สงฺฆาฏิยา กปฺปนปารุปเนน ปารุตสรีเรนฯ **ยตฺถา**ติ ยาสุ วีถีสุฯ **ยาว ปิณฺฑิกมํสาปี**ติ ยาว ชงฺฆปิณฺฑิกมํสปฺปเทสาปิฯ **อุทกจิกฺขเลฺล**ติ อุทกมิเสฺส กทฺทเมฯ **เอเกน จีวร**นฺติ เอเกน หเตฺถน นิวตฺถจีวรํฯ มจฺฉา โธวียนฺติ เอเตนาติ **มจฺฉโธวนํ,** อุทกํฯ สมฺมิสฺส-สโทฺท ปเจฺจกํ สมฺพนฺธิตโพฺพฯ **โอฬิคลฺลานิ** อุจฺฉิโฏฺฐทกคพฺภมลาทีนํ สกทฺทมานํ สนฺทนฏฺฐานานิ, ยานิ ชณฺณุมตฺตอสุจิภริตานิปิ โหนฺติฯ **จนฺทนิกานิ** เกวลานํ อุจฺฉิโฏฺฐทกคพฺภมลาทีนํ สนฺทนฏฺฐานานิ ฯ **ยโต**ติ โอฬิคลฺลาทิโตฯ **ตา มกฺขิกา**ติ ตตฺถ สณฺฑสณฺฑจาริโน นีลมกฺขิกาฯ **นิลียนฺตี**ติ อจฺฉนฺติฯ

ทหมานาปีติอาทิ สติปิ เกสญฺจิ สทฺธานํ วเสน สกฺกจฺจการเร ปฏิกฺกูลปจฺจเวกฺขณาโยคฺยํ ปน อสทฺธานํ วเสน ปวตฺตนกอสกฺกจฺจการเมว ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ **ตุณฺหี โหนฺติ** สยเมว ริญฺจิตฺวา คจฺฉิสฺสตีติฯ **คจฺฉาติ** อเปหิฯ **เรติ** อโมฺภฯ **มุณฺฑกาติ** อนาทราลปนํฯ **สมุทาจรนฺตีติ** กเถนฺติฯ ปิโณฺฑลฺยสฺส อนฺติมชีวิกาภาเวนาห **"กปณมนุเสฺสน วิย คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา นิกฺขมิตพฺพ"**นฺติฯ

๒๙๗. **ตตฺถาติ** ตสฺมึ ปตฺตคเต อาหาเรฯ **ลชฺชิตพฺพํ โหติ** ''อุจฺฉิฏฺฐํ นุ โข อยํ มยฺหํ ทาตุกาโม''ติ อาสเงฺกยฺยาติ, **เสโท ปคฺฆรมาโน** อาหารสฺส วา อุณฺหตาย, ภิกฺขุโน วา สปริฬาหตายาติ อธิปฺปาโยฯ **สุกฺขถทฺธภตฺตมฺปีติ** สุกฺขตาย ถทฺธมฺปิ ภตฺตํ, ปเคว ตกฺกกญฺชิกาทินา อุปสิตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตน เสเทน กิลินฺนตาย ปฏิกฺกูลตํ วทติฯ

ตสฺมินฺติ ปิณฺฑปาเตฯ **สมฺภินฺนโสเภติ** สพฺพโส วินฏฺฐโสเภฯ **เวมชฺฌโต ปฏฺฐายาติ** ชิวฺหาย มชฺฌโต ปฏฺฐายฯ **ทนฺตคูถโก** ทนฺตมลํฯ **วิจุณฺณิตมกฺขิโตติ** อุภเยหิ ทเนฺตหิ วิจุณฺณิโต เขฬาทีหิ สมฺปลิโตฺตฯ เอวํภูตสฺส จสฺส ยายํ ปุเพฺพ วณฺณสมฺปทา, คนฺธสมฺปทา, อภิสงฺขารสมฺปทา จ, สา เอกํเสน วินสฺสติ, รโส ปน นเสฺสยฺย วา น วาติ อาห **"อนฺตรหิตวณฺณคนฺธสงฺขารวิเสโส"**ติฯ **สุวานโทณิยนฺติ** สารเมยฺยานํ ภุญฺชนกอมฺพเณฯ **สุวานวมถุ วิยาติ** วนฺตสุนขฉฑฺฑนํ วิยฯ **จกฺขุสฺส อาปาถํ อตีตตฺตา อโชฺฌหริตโพฺพ โหตีติ** อุกฺกํสคตํ ตสฺส ปฏิกฺกูลภาวํ วิภาเวติฯ

๒๙๘. **ปริโภคนฺติ** อโชฺฌหรณํฯ **เอส** อาหาโร อโนฺต ปวิสมาโน พหลมธุกเตลมกฺขิโต วิย ปรมเชคุจฺฉ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **อโนฺตติ** โกฏฺฐสฺส อพฺภนฺตเรฯ นิธานมนุปคโต อามาสยํ อปฺปโตฺตเยว อาหาโร ปิตฺตาทีหิ วิมิสฺสิโต โหตีติ อาห **"ปวิสมาโน"**ติฯ อามาสยปกฺกาสยวินิมุโตฺต โกยมาสโย นามาติ อาสงฺกํ สนฺธายาห **"ยสฺมา"**ติอาทิฯ ปิตฺตเมวาสโย **ปิตฺตาสโยฯ อธิโก โหตีติ** วุตฺตํ มนุทปุญฺญพาหุลฺลโต โลกสฺสฯ **เอวํ อาสยโตติ** เชคุโจฺฉ หุตฺวา อโนฺต ปวิโฏฺฐ เชคุจฺฉตเรหิ ปิตฺตาทีหิ วิมิสฺสิโต อติวิย เชคุโจฺฉ โหตีติ เอวํ อาสยโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๒๙๙. **นิธานโตติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **โสติ** อาหาโรฯ **ทสวสฺสิเกนาติ** ชาติยา ทสวเสฺสน สเตฺตนฯ **โอกาเสติ** อามาสยสงฺขาเต ปเทเสฯ

๓๐๐. **เอวรูเปติ** เอทิเส, ทสวสฺสานิ ยาว วสฺสสตํ อโธตวจฺจกูปสทิเสติ อโตฺถฯ **นิธานนฺติ** นิธาตพฺพตํฯ **ยถาวุตฺตปฺปกาเรติ** สเจ ปน ''ทสวสฺสิเกนา''ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๙๙) ยถาวุโตฺต ปกาโร เอตสฺสาติ ยถาวุตฺตปฺปกาโร, ตสฺมึฯ **ปรมนฺธการติมิเสติ** อติวิย อนฺธกรณมหาตมสิฯ อติทุคฺคนฺธเชคุเจฺฉ ปเทเส ปรมเชคุจฺฉภาวํ อุปคนฺตฺวา ติฏฺฐตีติ สมฺพโนฺธฯ กตฺถ กึ วิยาติ อาห **"ยถา นามา"**ติอาทิฯ กาลเมเฆน อภิวุเฏฺฐ อาวาเฏ พหุโส วสฺสเนน เอกจฺจํ อสุจิชาตํ อุปฺปิลวิตฺวา วิคเจฺฉยฺยาติ **อกาลเมฆ**-คฺคหณํฯ **ติณปณฺณกิลญฺชขณฺฑ**-คฺคหณํ น อสุภสฺสาปิ อสุเภน สมฺมิสฺสตาย อสุภภาวปฺปตฺติทสฺสนตฺถํฯ **กายคฺคิสนฺตาปกุถิตกุถนสญฺชาตเผณปุพฺพุฬกาจิโตติ** คหณิเตเชน ปกฺกุถิตนิปฺปกฺกตาย สมฺปฺปนฺนเผณปุพฺพุฬนิจิโตฯ **อปริปกฺกโตติ** อปริปกฺกภาวโตฯ

๓๐๑. **สุวณฺณรชตาทิธาตุโย วิยาติ** ยถา สุวณฺณรชตาทิธาตุโย วิธินา ตาปิยมานา สุวณฺณรชตาทิเก มุญฺจนฺติโย สุวณฺณรชตาทิภาวํ อุปคจฺฉนฺตีติ วุจฺจนฺติ, น เอวมยํฯ อยํ ปน อาหาโร กายคฺคินา ปริปโกฺก เผณปุพฺพุฬเก มุญฺจโนฺต สณฺหํ กโรนฺติ เอตฺถาติ ''สณฺหก

รณี’’ติ ลทฺธนามเก นิสเท ปิสิตฺวา นาฬิเก ขุทฺทกเวฬุนาฬิกายํ วณฺณสณฺฐานมตฺเตน ปกฺขิปฺปมานปณฺฑุมตฺติกา วิย กรีสภาวํ อุปคนฺตฺวา ปกฺกาสยํ ปูเรติ, มุตฺตภาวํ อุปคนฺตฺวา มุตฺตวตฺถึ ปูเรตีติ โยชนาฯ คหณิยา อินฺธนภาโค วิย กิมิภกฺขภาโค จ อปากโฏว ฯ รสภาโค ผลโต ปกาสียติ, อปริปกฺกสภาคา จ เตติ เต อนามสิตฺวา กรีสมุตฺตภาคา เอเวตฺถ ทสฺสิตาฯ

๓๐๒. ปฏิกฺกูลสฺส นาม ผเลน ปฏิกฺกูเลเนว ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสนฺโต **“สมฺมา ปริปจฺจมาโน”**ติอาทิมาหฯ **นขทนฺตาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน น เกวลํ ตจาทีนิ เอว **ทฺวตฺติํสาการปาฬิยํ** (ม. นิ. ๓.๑๕๔; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺติํสาการ) อาคตานิ, อถ โข อกฺขิคูถกณฺณคูถทนฺตมลชลฺลิกาสมฺภวาทีนิ ทฺวตฺติํสโกฏฺฐาสวินิมุตฺตานิ อสุภานิ สงฺคณฺหโนฺต **“นานากุณปานี”**ติ อาหาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๐๓. **นิสฺสนฺทมาโน**ติ วิสฺสวโนฺต, ปคฺฆรโนฺตติ อโตฺถฯ **อาทินา ปกาเรนา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน นาสิกาย สิงฺฆาณิกา, มุเขน เขโฬ, กทาจิ ปิตฺตํ, เสมฺหํ, โลหิตํ วมติ, วจฺจมคฺคคน อุจฺจาโร, ปสฺสาวมเคฺคน ปสฺสาโว, สกลกาเย โลมกูเปหิ เสทชลฺลิกาติ เอวํปการํ อสุจิํ สงฺคณฺหาติฯ **“ปฐมทิวเส”**ติ อิทํ นิสฺสนฺททิวสาเปกฺขาย วุตฺตํฯ เตนาห **“ทุติยทิวเส นิสฺสเนฺทโนฺต”**ติฯ **วิกุณิตมุโข**ติ ชิคุจฺฉาวเสน สงฺกุจิตมุโขฯ เตนาห **“เชคุจฺฉี”**ติฯ **มงฺกุภูโต**ติ วิมนกชาโต ‘‘อิมมฺปิ นาม โปเสมี’’ติฯ **รโตฺต**ติ วตฺถํ วิย รงฺคชาเตน จิตฺตสฺส วิปริณามากาเรน ฉนฺทราเคน รโตฺตฯ **คิโทฺธ**ติ อภิกงฺขนสภาเวน อภิคิชฺฌเนน คิโทฺธ เคธํ อาปโนฺนฯ **คธิโต**ติ ทุโมฺมจนียภาเวน คนฺถิโต วิย ตตฺถ ปฏิพโทฺธฯ **มุจฺฉิโต**ติ รสตณฺหาย มุจฺฉํ โมหํ อาปโนฺนฯ **วิรโตฺต**ติ วิคตราโคฯ **อฏฺฏียมาโน**ติ ทุกฺขิยมาโนฯ **หรายมาโน**ติ ลชฺชมาโนฯ **ชิคุจฺฉมาโน**ติ หีเฬโนฺตฯ

นวทฺวาเรหีติ ปากฏานํ มหนฺตานํ วเสน วุตฺตํ, โลมกูปวิวเรหิปิ สนฺทเตวาติฯ **นิลียตี**ติ อตฺตานํ อทเสฺสโนฺต นิคูหติ, สงฺกุจติ วาฯ **เอวนฺ**ติ เอเกน ทฺวาเรน ปเวสนํ อเนเกหิ ทฺวาเรหิ อเนกธา นิกฺขามนํ, ปกาสนํ ปเวสนํ, นิคูฬฺหํ นิกฺขามนมฺปีติ โสมนสฺสชาเตน ปเวสนํ, มงฺกุภูเตน นิกฺขามนํ, สารเตฺตน ปเวสนํ, วิรเตฺตน นิกฺขามนนฺติ อิเมหิ ปกาเรหิฯ

๓๐๔. **ปริโภคกาเลปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ปวิฏฺฐมโตฺตปิ นาม ปเวสทฺวารํ เชคุจฺฉํ กโรติ, ปเคว ลทฺธปริวาโส ปริปากปฺปโตฺต อิตรทฺวารานีติ ทเสฺสติฯ **เอส** อาหาโรฯ **คนฺธหรณตฺถนฺ**ติ วิสฺสคนฺธาปนยนตฺถํฯ **กายคฺคินา**ติ คหณิเตชานุคเตน กายุสฺมานาฯ **เผณุเทฺทหกนฺ**ติ เผณานิ อุฏฺฐเปตฺวา อุฏฺฐเปตฺวาฯ **ปจฺจิตฺวา**ติ ปริปากํ คนฺตฺวาฯ **อุตฺตรมาโน**ติ อุปฺปิลวโนฺตฯ **เสมฺหาทีติ อาทิ**-สเทฺทน ปิตฺตาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **กรีสาทีติ อาทิ**-สเทฺทน เสทชลฺลิกาทิเกฯ **อิมานิ ทฺวารานิ** มุขาทีนิฯ **เอกจฺจนฺ**ติ ปสฺสาวมคฺคํ สนฺธาย วทติฯ โจกฺขชาติกา ปน มุขาทีนิปิ โธวิตฺวา หตฺถํ ปุน โธวนฺติเยวฯ ปุน **เอกจฺจนฺ**ติ วจฺจมคฺคํฯ **ทฺวตฺติกฺขตฺตุนฺ**ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ, ติกฺขตฺตุํ วาฯ เอตฺถ จ อาหารตฺถาย คมนปริเยสนานํ ปฏิกฺกูลตา อาหาเร ปฏิกฺกูลตา วุตฺตาฯ ปริโภคสฺส ตนฺนิสฺสยโต, อาสยนิธานานํ ตํสมฺพนฺธโต, อิตเรสํ ตพฺพิการโตติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ กิมิภกฺขภาโวปิ หิสฺส วิการปเกฺขเยว ฐเปตโพฺพติฯ

๓๐๕. **ตํ นิมิตฺตนฺ**ติ ยถาวุเตฺตหิ อาการเรหิ ปุนปฺปุนํ มนสิ กโรนฺตสฺส ปฏิกฺกูลาการวเสน อุปฏฺฐิตํ กพฬีการาหารสญฺญิตํ ภาวนาย นิมิตฺตํ อารมฺมณํ, น อุคฺคหปฏิภาคนิมิตฺตํฯ ยทิ หิ ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปเชฺชยฺย, ปฏิภาคนิมิเตฺตนปิ ภวิตพฺพํฯ ตถา จ สติ อปฺปนาปฺปเตฺตน ฌาเนน ภวิตพฺพํ, น จ ภวติ, กสฺมา? ภาวนาย นานาการโต, สภาวธมฺมภาเวน จ กมฺมฏฺฐานสฺส คมฺภีรภาวโตฯ เตนาห **“กพฬีการาหารสฺส สภาวธมฺมตาย คมฺภีรตฺตา”**ติฯ เอตฺถ หิ

ยทิปิ ปฏิกฺกูลาการวเสน ภาวนา ปวตฺตติฯ เย ปน ธเมฺม อุปาทาย กพฬีการาหารปญฺญตฺติ, เต เอว ธมฺมา ปฏิกฺกูลา, น ปญฺญตฺตีติ ปฏิกฺกูลาการคฺคหณมุเขนปิ สภาวธเมฺมเยว อารพฺภ ภาวนาย ปวตฺตนโต, สภาวธมฺมานญฺจ สภาเวเนว คมฺภีรภาวโต น ตตฺถ ฌานํ อเปฺปตุํ สโกฺกติฯ คมฺภีรภาวโต หิ ปุริมสจฺจทฺวยํ ทุทฺทสํ ชาตนฺติฯ ยทิ อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาธิยติ, กถํ กมฺมฏฺฐานํ ''สญฺญา'' อิเจฺจว โวหรียตีติ อาห **''ปฏิกฺกูลาการคฺคหณวเสน ปนา''**ติอาทิฯ

อิทานิ อิมิสฺสา ภาวนาย อานิสํสํ ทเสฺสตุํ **''อิมญฺจ ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **รสตณฺหายา**ติ มธุราทิรสวิสยาย ตณฺหายฯ **ปติลียตี**ติ สงฺกุจติ อเนกาการํ ตตฺถ ปฏิกฺกูลตาย สณฺฐิตตฺตาฯ **ปติกุฏฺฏตี**ติ อปสกฺกติ น วิสรติฯ **ปติวตฺตตี**ติ นิวตฺตติฯ **กนฺตารนิตฺถรณตฺถิโก**ติ มหโต ทุพฺภิกฺขกนฺตารสฺส นิตฺถรณปฺปโยชโนฯ **วิคตมโท**ติ มานมทาทีนํ อภาเวน นิมฺมโท, มทาภาวคฺคหเณเนว จสฺส ทวมณฺฑนวิภูสนาทีนมฺปิ อภาโว คหิโตเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กพฬีการาหารปริญฺญามุเขนา**ติ วุตฺตนเยน ปฏิกฺกูลาการโต กพฬีการาหารสฺส ปริจฺฉิชฺช ชานนทฺวาเรนฯ **ปญฺจกามคุณิโก ราโค**ติ อนติวตฺตนเฏฺฐน ปญฺจสุ กามคุเณสุ นิยุโตฺต, ตปฺปโยชโน วา ราโคฯ **ปริญฺญํ** สมติกฺกมํ **คจฺฉติ**ฯ รสตณฺหาย หิ สมฺมเทว วิคตาย รูปตณฺหาทโยปิ วิคตา เอว โหนฺติ โภชเน มตฺตญฺญุตาย อุกฺกํสคมนโตฯ สติ จ วิสยิสมติกฺกเม วิสโย สมติกฺกโนฺต เอว โหตีติ อาห **''โส ปญฺจกามคุณปริญฺญามุเขน รูปกฺขนฺธํ ปริชานาตี''**ติฯ รูปายตนาทีสุ หิ ปริญฺญํ คจฺฉเนฺตสุ ตนฺนิสฺสยภูตานิ, ตคฺคาหกา ปสาทา จ สุเขเนว ปริญฺญํ คจฺฉนฺตีติฯ **อปริปกฺกาทีติ อาทิ**-สเทฺทน อาสยนิธานานมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ **อปริปกฺกํ** ตาว อุทริยเมวฯ อาสยคฺคหเณน ปิตฺตเสมฺหปุพฺพโลหิตานํ, ปริปกฺกคฺคหเณน กรีสมุตฺตานํ, ผลคฺคหเณน เกสาทีนํ สเพฺพสํ ปริคฺคโห สิโทฺธ โหตีติ อาห **''กายคตาสติภาวนาปิ ปาริปูริํ คจฺฉตี''**ติฯ **อสุภสญฺญายา**ติ อสุภภาวนาย, อวิญฺญาณกอสุภภาวนานุโยคสฺสาติ อโตฺถฯ **อนุโลมปฏิปทํ ปฏิปโนฺน โหติ** ปฏิกฺกูลาการคฺคหเณน กายสฺส อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉภาวสลฺลกฺขณโตฯ **อิมํ ปน ปฏิปตฺติ**นฺติ อิมํ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญาภาวนํฯ **อมตปริโยสาน**ตนฺติ นิพฺพานนิฏฺฐิตํ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญาภาวนาสงฺขาตํ อุปจารชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นิพฺพานาธิคมนฺติ อโตฺถฯ

อาหาเรปฏิกฺกูลภาวนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุธาตุววตฺถานภาวนาวณฺณนา

๓๐๖. **''เอกํ ววตฺถานนฺติ เอวํ อุทฺทิฏฺฐสฺส จตุธาตุววตฺถานสฺส ภาวนานิเทฺทโส อนุปฺปโตฺต''**ติ อุเทฺทโส นาม นิเทฺทสโตฺถ มุทฺทชฺฌปญฺญาพาหุลฺลโต , อาคโต จ ภาโร อวสฺสํ วหิตโพฺพติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ สติปิ วิสยเภเทน ววตฺถานสฺส เภเท ววตฺถานภาวสามเญฺญน ปน ตํ อภินฺนํ กตฺวา วุตฺตํ **''เอกํ ววตฺถาน''**นฺติ, ปุพฺพภาเค วา สติปิ วิสยเภเท อตฺถสิทฺธิยํ ตสฺส เอกวิสยตาวาติ ''เอกํ ววตฺถาน''นฺติ วุตฺตํฯ ยถา หิ ทฺวตฺติํสาการเร กมฺมํ กโรนฺตสฺส โยคิโน ยทิปิ ปุพฺพภาเค วิสุํ วิสุํ โกฏฺฐาเสสุ มนสิกาโร ปวตฺตติ, อปรภาเค ปน เอกสฺมิํ ขเณ เอกสฺมิํเยว โกฏฺฐาเส อตฺถสิทฺธิ โหติ, น สเพฺพสุ, เอวมิธาปีติฯ ตตฺถ สิยา – ยถา ปฏิกฺกูลภาวสามเญฺญน ทฺวตฺติํสาการกมฺมฏฺฐาเน อเภทโต มนสิกาโร ปวตฺตติ, เอวํ อิธ ธาตุภาวสามเญฺญน อเภทโต มนสิกาโร ปวตฺตตีติ ''เอกํ ววตฺถาน''นฺติ วุตฺตนฺติ? นยิทเมวํฯ ตตฺถ หิ ปณฺณตฺติสมติกฺกมโต ปฏฺฐาย ปฏิกฺกูลวเสเนว สพฺพตฺถ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพ, อิธ ปน สภาวสรสลกฺขณโต ธาตุโย มนสิ กาตพฺพา, น ธาตุภาวสามญฺญโตฯ เตเนวาห **''สภาวูปลกฺขณวเสน สนฺนิฏฺฐาน''**นฺติฯ กิํ วา เอเตน ปปเญฺจน, อเญฺญหิ เอกูนจตฺตาลี

สาย กมฺมฏฺฐาเนหิ อสํสฏฺฐํ จตุธาตุววตฺถานํ นาม เอกํ กมฺมฏฺฐานนฺติ ทเสฺสตุํ ‘‘เอกํ ววตฺถาน’’นฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘จตุธาตุววตฺถานสฺส ภาวนานิเทฺทโส’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ จตุธาตุววตฺถานํ ภาวนาว? สจฺจํ ภาวนาว, สกึ ปวตฺตํ ปน ววตฺถานํ, ตสฺส พหุลีกาโร ภาวนาติ วจนเภเทน วุตฺตํฯ กถํ ปน ภาวนา นิทฺทิสียติ ตสฺสา วจีโคจราติกฺกนฺตภาวโตติ? นายํ โทโส ภาวนเตฺถ ภาวนาโวหารโตฯ ภาวนโตฺถ หิ กมฺมฏฺฐานปริคฺคโห อิธ ‘‘ภาวนา’’ติ อธิเปฺปโตฯ

สภาวูปลกฺขณวเสนาติ กกฺขฬตฺตาทิกสฺส สลกฺขณสฺส อุปธารณวเสนฯ อิทํ หิ กมฺมฏฺฐานํ ปถวีกสิณาทิกมฺมฏฺฐานํ วิย น ปณฺณตฺติมตฺตสลฺลกฺขณวเสน, นีลกสิณาทิกมฺมฏฺฐานํ วิย น นีลาทิวณฺณสลฺลกฺขณวเสน, นาปิ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ วิย สงฺขารานํ อนิจฺจตาทิสามญฺญลกฺขณสลฺลกฺขณวเสน ปวตฺตติ, อถ โข ปถวีอาทีนํ สภาวสลฺลกฺขณวเสน ปวตฺตติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สภาวูปลกฺขณวเสนา’’ติ, กกฺขฬตฺตาทิกสฺส สลกฺขณสฺส อุปธารณวเสนาติ อโตฺถฯ **สนฺนิฏฺฐาน**นฺติ ญาณวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพ, น เยวาปนกวินิจฺฉโย, นาปิ วิตกฺกาทิวินิจฺฉโย ฯ **ธาตุมนสิกาโร**ติ ธาตูสุ มนสิกาโร, จตโสฺส ธาตุโย อารพฺภ ภาวนามนสิกาโรติ อโตฺถฯ กาตพฺพโต กมฺมํ, โยคิโน สุขวิเสสานํ การณภาวโต ฐานญฺจาติ กมฺมฏฺฐานํ, จตุนฺนํ มหาภูตานํ สภาวสลฺลกฺขณวเสน ปวตฺตํ โยคกมฺมํฯ เตนาห **‘‘ธาตุมนสิกาโร, ธาตุกมฺมฏฺฐานํ, จตุธาตุววตฺถานนฺติ อตฺถโต เอก’’**นฺติฯ **ตยิทํ** จตุธาตุววตฺถานํฯ **‘‘ทฺวิธา อาคต’’**นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ธาตุวิภเงฺค นาติสเงฺขปวิตฺถารวเสน อาคตํ, ตสฺมา ‘‘ติธา อาคต’’นฺติ วตฺตพฺพนฺติ? น, ตตฺถาปิ อชฺฌตฺติกานํ ธาตูนํ ปเภทโต อนวเสสปริยาทานสฺส กตตฺตา, พาหิรานญฺจ ธาตูนํ ปริคฺคหิตตฺตา ฯ อถ วา **ทฺวิธา อาคต**นฺติ เอตฺถ ทฺวิธาว อาคตนฺติ น เอวํ นิยโม คเหตโพฺพ, อถ โข ทฺวิธา อาคตเมวาติ, เตน ตติยสฺสาปิ ปการสฺส สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ โส จ นาติสเงฺขปวิตฺถารนโย ‘‘สเงฺขปโต จ วิตฺถารโต จา’’ติ เอตฺถ อาวุตฺติวเสน, **จ**-สเทฺทเนว วา สงฺคโหติ ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา โย นาติสเงฺขปวิตฺถารนเยน อติสเงฺขปปฏิเกฺขปมุเขน ลพฺภมาโน วิตฺถารภาโค, ตํ วิตฺถารนยโนฺตคธเมว กตฺวา วุตฺตํ ‘‘ทฺวิธา อาคต’’นฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘นาติติกฺขปญฺญสฺส ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺส วเสน วิตฺถารโต อาคต’’นฺติ อิทญฺจ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ **‘‘มหาสติปฏฺฐาเน’’**ติ จ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ, **สติปฏฺฐาน**(ที. นิ. ๒.๓๗๘ อาทโย; ม. นิ. ๓.๑๑๑ อาทโย) **กายคตาสติสุตฺตาทีสุ**ปิ (ม. นิ. ๓.๑๕๓ อาทโย) ตเถว อาคตตฺตาฯ **ราหุโลวาเท**ติ มหาราหุโลวาเท (ม. นิ. ๒.๑๑๓ อาทโย)ฯ **ธาตุวิภเงฺค**ติ ธาตุวิภงฺคสุเตฺต (ม. นิ. ๓.๓๔๒ อาทโย), อภิธเมฺม ธาตุวิภเงฺค (วิภ. ๑๗๒ อาทโย) จฯ

กามํ **มหาสติปฏฺฐาเน** อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา เทสนา อาคตา, อุปมา จ นาม ยาวเทว อุปเมยฺยตฺถวิภาวนตฺถาติ อุปมํ ตาว ทเสฺสตฺวา อุปเมยฺยตฺถํ วิภาเวตุํ **‘‘เสยฺยถาปี’’**ติ อาทินา ปาฬิ อานีตาฯ กสฺมา ปเนตฺถ ธาตุวเสน, ตตฺถปิ จตุมหาภูตวเสน กมฺมฏฺฐานนิเทฺทโส กโตติ? สตฺตสุญฺญตาสนฺทสฺสนตฺถํ, เอตฺถ ธาตุวเสน, ตตฺถาปิ โอฬาริกภาเวน สุปากฏตาย, เอกจฺจเวเนยฺยชนจริตานุกุลตาย จ มหาภูตวเสน กมฺมฏฺฐานนิเทฺทโส กโตติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **ปถวีธาตู**ติอาทีสุ ธาตุโตฺถ นาม สภาวโตฺถ, สภาวโตฺถ นาม สุญฺญตโตฺถ, สุญฺญตโตฺถ นาม นิสฺสตฺตโตฺถฯ เอวํ สภาวสุญฺญตนิสฺสตฺตเฏฺฐน ปถวีเยว ธาตุ **ปถวีธาตุฯ อาโปธาตุ**อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ปถวีธาตู**ติ สหชรูปธมฺมานํ ปติฏฺฐา ธาตุ, ตถา **อาโปธาตู**ติ อาพนฺธนธาตุ, **เตโชธาตู**ติ ปริปาจนธาตุ, **วาโยธาตู**ติ วิตฺถมฺภนธาตูติ เอวเมตฺถ สมาโส, ภาวโตฺถ จ เวทิตโพฺพฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปรโต อาคมิสฺสติฯ

เอวํ ติกฺขปญฺญสฺสาติอาทีสุ **เอวน**ฺติ ยถาทสฺสิตํ ปาฬึ ปจฺจามสติฯ นาติติกฺขปญฺญสฺส วิตฺถารเทสนาติ กตฺวา อาห **‘‘ติกฺขปญฺญสฺสา’’**ติฯ ยถา วตฺถยุคํ อรหตีติ วตฺถยุคิโก, เอวํ

ธาตุกมฺมฏฺฐานํ อรหติ, ธาตุกมฺมฏฺฐานปโยชโนติ วา ธาตุกมฺมฏฺฐานิโก, ตสฺส **ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺส**ฯ

เฉโกติ ตํตํสมญฺญาย กุสโล, ยถาชาเต สูนสฺมึ นงฺคุฏฺฐขุรวิสาณาทิวเนฺต อฏฺฐิมํสาทิอวยวสมุทาเย อวิภเตฺต คาวีสมญฺญา, น วิภเตฺต, วิภเตฺต ปน อฏฺฐิมํสาทิอวยวสมญฺญาติ ชานนโกฯ **โคฆาตโก**ติ ชีวิกตฺถาย คุนฺนํ ฆาตโกฯ **อเนฺตวาสี**ติ กมฺมกรณวเสน ตสฺส สมีปวาสี ตสฺส ตนฺนิสฺสาย ชีวนโตฯ **วินิวิชฺฌิตฺวา**ติ เอกสฺมึ ฐาเน อญฺญํ วินิวิชฺฌิตฺวาฯ **มหาปถานํ เวมชฺฌฏฺฐานสงฺขาเต**ติ จตุนฺนํ มหาปถานํ ตาย เอว วินิวิชฺฌนฏฺฐานสงฺขาเตฯ ยสฺมา เต จตฺตาโร มหาปถา จตูหิ ทิสาหิ อาคนฺตฺวา สโมหิตา วิย โหนฺติ, ตสฺมา ตํ ฐานํ จตุมหาปถานํ, ตสฺมึ **จตุมหาปเถ**ฯ วิลียนฺติ ภิชฺชนฺติ วิภชฺชนฺตีติ พีลา, ภาคา, **ว**-การสฺส พ-การํ, อิ-การสฺส จ อี-การํ กตฺวาฯ ตเมว หิ ภาคตฺถํ ทเสฺสตุํ **"โกฏฺฐาสํ กตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ ฐิต-สโทฺท "ฐิโต วา"ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๒๘) วิย ฐานสงฺขาตอิริยาปถสมงฺคิตาย, คตินิวตฺติอตฺถตาย วา ฐา-สทฺทสฺส อญฺญตฺถ ฐเปตฺวา คมนํ เสสอิริยาปถสมงฺคิตาย โพธโก, อิธ ปน ยถาตถา รูปกายสฺส ปวตฺติอาการโพธโก อธิเปฺปโตติ อาห **"จตุนฺนํ อิริยาปถานํ เยน เกนจิ อาการเรน ฐิตตฺตา ยถาฐิต"**นฺติ ฯ ตตฺถ **อาการเรนา**ติ ฐานาทินา รูปกายสฺส ปวตฺติอาการเรนฯ ฐานาทโย หิ อิริยาสงฺขาตาย กายิกกิริยาย ปวตฺติฏฺฐานตาย "อิริยาปถา"ติ วุจฺจนฺติฯ **ยถาฐิต**นฺติ ยถาปวตฺตํฯ ยถาวุตฺตฏฺฐานเมเวตฺถ ปณิธานนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **"ยถาฐิตตฺตาว ยถาปณิหิต"**นฺติฯ **ฐิต**นฺติ วา กายสฺส ฐานสงฺขาตอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํฯ **ปณิหิต**นฺติ ตทญฺญอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํฯ **ฐิต**นฺติ วา กายสงฺขาตานํ รูปธมฺมานํ ตสฺมึ ตสฺมึ ขเณ สกิจฺจวเสน อวฏฺฐานปริทีปนํฯ **ปณิหิต**นฺติ ปจฺจยกิจฺจวเสน เตหิ เตหิ ปจฺจเยหิ ปการโต นิหิตํ ปณิหิตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ธาตุโส**ติ ธาตุํ ธาตุํ ปถวีอาทิธาตุํ วิสุํ วิสุํ กตฺวาฯ **ปจฺจเวกฺขตี**ติ ปติ ปติ อเวกฺขติ ญาณจกฺขุนา วินิพฺภุชิตฺวา ปสฺสติฯ

ยถา เฉโกติอาทินา ปาฬิยา สทฺทตฺถวิวรณวเสน วุตฺตเมวตฺถํ อิทานิ ภาวตฺถวิภาวนวเสน ทเสฺสตุํ **"ยถา โคฆาตกสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โปเสนฺตสฺสา**ติ มํสูปจยปริพฺรูหนาย กุณฺฑกภตฺตกปฺปาสฏฺฐิอาทีหิ สํวเฑฺฒนฺตสฺสฯ **วธิตํ มต**นฺติ หึสิตํ หุตฺวา มตํฯ **มต**นฺติ จ มตมตฺตํฯ เตเนวาห **"ตาวเทวา"**ติฯ **คาวีติ สญฺญา น อนฺตรธายติ** ยานิ องฺคปจฺจงฺคานิ อุปาทาย คาวีสมญฺญา, มตมตฺตายปิ คาวิยา เตสํ สนฺนิเวสสฺส อวินฏฺฐตฺตาฯ **พิลาโส**ติ พิลํ พิลํ กตฺวาฯ **วิภชิตฺวา**ติ อฏฺฐิสงฺฆาตโต มํสํ วิเวเจตฺวา, ตโต วา วิเวจิตํ มํสํ ภาคโส กตฺวาฯ เตเนวาห **"มํสสญฺญา ปวตฺตตี"**ติฯ **ปพฺพชิตสฺสปิ** อปริคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺสฯ **ฆนวินิโพฺภค**นฺติ สนฺตติสมูหกิจฺจฆนานํ วินิพฺภุชนํ วิเวจนํฯ **ธาตุโส ปจฺจเวกฺขโต**ติ ยถาวุตฺตํ ฆนวินิโพฺภคํ กตฺวา ธาตุโส ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสฯ **สตฺตสญฺญา**ติ อตฺตานุทิฏฺฐิวเสน ปวตฺตา สตฺตสญฺญาติ วทนฺติ, โวหารวเสน ปวตฺตสตฺตสญฺญายปิ ตทา อนฺตรธานํ ยุตฺตเมว ยาถาวโต ฆนวินิโพฺภคสฺส สมฺปาทนโตฯ เอวํ หิ สติ ยถาวุตฺตโอปมฺมเตฺถน โอปเมยฺยโตฺถ อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมติฯ เตเนวาห **"ธาตุวเสเนว จิตฺตํ สนฺติฏฺฐตี"**ติฯ

๓๐๗. เอวํ ธาตุกมฺมฏฺฐานสฺส สเงฺขปโต อาคตฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิตฺถารโต อาคตฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **"มหาหตฺถิปทูปเม ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอว**นฺติ อิมินา **ราหุโลวาท-** (ม. นิ. ๒.๑๑๓ อาทโย) **ธาตุวิภเงฺคสุ** (ม. นิ. ๓.๓๔๒ อาทโย; วิภ. ๑๗๒ อาทโย) ธาตุกมฺมฏฺฐานสฺส วิตฺถารโต อาคมนเมว อุปสํหรติ, น สพฺพํ เทสนานยํ อญฺญถาปิ ตตฺถ เทสนานยสฺส อาคตตฺตาฯ

ตตฺราติ ตสฺมึ ยถาทสฺสิเต มหาหตฺถิปทูปมปาเฐฯ **อชฺฌตฺติกา**ติ สตฺตสนฺตานปริยาปนฺนาฯ **อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺต**นฺติ ปททฺวเยนาปิ ตํตํปาฏิปุคฺคลิกธมฺม วุจฺจตีติ อาห “**อุภยมฺปิ นิยกสฺส อธิวจน**”นฺติฯ สสนฺตติปริยาปนฺนตาย ปน อตฺตนิ คเหตพฺพภาวูปคมนวเสน อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺตํ **อชฺฌตฺตํ**ฯ ตํตํสนฺตติปริยาปนฺนตาย **ปจฺจตฺตํ**ฯ เตเนวาห “**อตฺตนิ ปวตฺตตฺตา อชฺฌตฺตํ, อตฺตานํ ปฏิจฺจ ปฏิจฺจ ปวตฺตตฺตา ปจฺจตฺต**”นฺติฯ **กกฺขฬ**นฺติ กถินํฯ ยสฺมา ตํ ถทฺธภาเวน สหชาตานํ ปติฏฺฐา โหติ, ตสฺมา “**ถทฺธ**”นฺติ วุตฺตํฯ **ขริคต**นฺติ ขรีสุ ขรสภาเวสุ คตํ ตปฺปริยาปนฺนํ, ขรสภาวเมวาติ อตฺโถฯ ยสฺมา ปน ขรสภาวํ ผรุสากาเรน อุปฏฺฐานโต ผรุสาการํ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**ผรุส**”นฺติฯ เตนาห “**ทุติยํ อาการวจน**”นฺติฯ **อุปาทินฺนํ** นาม สรีรฏฺฐกํฯ ตํ ปน กมฺมสมุฏฺฐานตํ สนฺธาย อุปาทินฺนมฺปิ อตฺถิ อนุปาทินฺนมฺปิ, ตณฺหาทีหิ อาทินฺนคหิตปรามฏฺฐวเสน สพฺพมฺเปตํ อุปาทินฺนเมวาติ ทสฺเสตุํ “**อุปาทินฺนนฺติ ทฬฺหํ อาทินฺน**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘มม’’นฺติ คหิตํ ‘‘อห’’นฺติ ปรามฏฺฐนฺติ โยชนาฯ **เสยฺยถิท**นฺติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาวาจีติ อาห “**ตํ กตมนฺติ เจติ อตฺโถ**”ติฯ **ตโต**ติ ปจฺฉาฯ **ต**นฺติ ตํ อชฺฌตฺติกาทิเภทโต ทสฺสิตํ ปถวีธาตุํฯ **ทสฺเสนฺโต**ติ วตฺถุวิภาเคน ทสฺเสนฺโตฯ กิญฺจาปิ มตฺถลุงฺคํ อฏฺฐิมิญฺชเนว สงฺคเหตฺวา อิธ ปาฬิยํ วิสุํ น อุทฺธฏํ, **ปฏิสมฺภิทามคฺเค** (ปฏิ. ม. ๑.๔) ปน วีสติยา อากาเรหิ ปริปุณฺณํ กตฺวา ทสฺเสตุํ วิสุํ คหิตนฺติ ตมฺปิ สงฺคณฺหนฺโต ถทฺธภาวาธิกตาย ปถวีธาตุโกฏฺฐาเสสฺเยว “**มตฺถลุงฺคํ ปกฺขิปิตฺวา วีสติยา อากาเรหิ ปถวีธาตุ นิทฺทิฏฺฐาติ เวทิตพฺพา**”ติ อาหฯ “**ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจี**”ติ วา อิมินา ปาฬิยํ มตฺถลุงฺคสฺส สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ ตสฺมา อิธ “**ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจี**”ติ อิทํ ปุพฺพาปราเปกฺขํ ‘‘มตฺถลุงฺคํ ปกฺขิปิตฺวา วีสติยา อากาเรหิ ปถวีธาตุ นิทฺทิฏฺฐาติ เวทิตพฺพา, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจี’’ติ วจนโตฯ ปุน **ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจี**ติ อวเสเสสุ ตีสุ โกฏฺฐาเสสูติ โยเชตพฺพํฯ **ตีสุ โกฏฺฐาเสสู**ติ ติปฺปกาเรสุ โกฏฺฐาเสสุฯ น หิ เต ตโย โกฏฺฐาสาฯ

วิสฺสนฺทนภาเวนาติ ปคฺฆรณสภาเวนฯ **อปฺโปตี**ติ วิสรติฯ **ปปฺโปตี**ติ ปาปุณาติ, สสมฺภารอาปวเสน เจตํ วุตฺตํฯ โส หิ วิสฺสนฺทนภาเวน สสมฺภารปถวีสงฺขาตํ ตํ ตํ ฐานํ วิสรติ, ปาปุณาติ จ, ลกฺขณาปวเสเนว วาฯ โสปิ หิ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยาทิปจฺจยตาย เสสภูตตฺตยสงฺขาตํ ตํ ตํ ฐานํ ทฺรวภาวสิทฺเธน วิสฺสนฺทนภาเวน อาพนฺธตฺตํ, อาสตฺตตฺตํ, อวิปฺปกิณฺณญฺจ กโรนฺตํ ‘‘อปฺโปติ ปปฺโปตี’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติฯ

เตชนวเสนาติ นิสิตภาเวน ติกฺขภาเวนฯ **วุตฺตนเยนา**ติ กมฺมสมุฏฺฐานาทิวเสน ‘‘นานาวิเธสู’’ติ อาโปธาตุยํ วุตฺตนเยนฯ **กุปิเตนา**ติ ขุภิเตนฯ **อุสฺมชาโต**ติ อุสฺมาภิภูโตฯ **ชีรตี**ติ ชิณฺโณ โหติฯ เตโชธาตุวเสน ลพฺภมานา อิมสฺมึ กาเย ชราปวตฺติ ปากฏชราวเสน เวทิตพฺพาติ ทสฺเสตุํ “**อินฺทฺริยเวกลฺลต**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ สรีเร ปกติอุสฺมํ อติกฺกมิตฺวา อุณฺหภาโว **สนฺตาโป,** สรีรสฺส ทหนวเสน ปวตฺโต มหาทาโห **ปริทาโห**ติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ **เยน ชีรียตี**ติ จ เอกาหิกาทิชรโรเคน ชรียตีติปิ อตฺโถ ยุชฺชติฯ สตกฺขตฺตุํ ตาเปตฺวา ตาเปตฺวา สีตุทเก ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธฏา สปฺปิ “**สตโธตสปฺปี**”ติ วทนฺติฯ **อสิต**นฺติ ภุตฺตํฯ **ขายิต**นฺติ ขาทิตํฯ **สายิต**นฺติ อสฺสาทิตํฯ **สมฺมา ปริปากํ คจฺฉตี**ติ สมเวปากินิยา คหณิยา วเสน วุตฺตํ, อสมฺมา ปริปาโกปิ ปน วิสมเวปากินิยา ตสฺสา เอว วเสน เวทิตพฺโพฯ **รสาทิภาเวนา**ติ รสรุธิรมํสเมทนฺหารุอฏฺฐิอฏฺฐิมิญฺชสุกฺกวเสนฯ **วิเวก**นฺติ ปุถุภาวํ อญฺญมญฺญํ วิสทิสภาวํฯ อสิตาทิเภทสฺส หิ อาหารสฺส ปริณาเม รโส โหติ, ตํ ปฏิจฺจ รสธาตุ อุปฺปชฺชตีติ อตฺโถฯ เอวํ ‘‘รสสฺส ปริณาเม รุธิร’’นฺติอาทินา สพฺพํ เนตพฺพํฯ

วายนวเสนาติ สมุทีรณวเสน, สเวคคมนวเสน วาฯ **อุคฺคารหิกฺกาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สทฺเทน อุเทฺทกขิปนาทิปวตฺตนกวาตานํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพ ฯ **อุจฺจารปสฺสาวาที**ติ **อาทิ**-สทฺเทน ปิตฺตเสมฺหลสิกาเกวลทุคฺคนฺธาทินีหรณกานํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ยทิปิ กุจฺฉิ-สโทฺท อุทรปริยาโย, โกฎฺฐ-สทฺเทน ปน อนฺตนฺตรสฺส วุจฺจมานตฺตา ตทวสิโฎฺฐ อุทรปฺปเทโส อิธ กุจฺฉิ-สเทฺทน วุจฺจตีติ อาห **"กุจฺฉิสยา วาตาติ อนฺตานํ พหิวาตา"**ติฯ **สมิญฺชนปสารณาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาโลกนวิโลกนอุทฺธรณาติหรณาทิกา สพฺพา กายิกกิริยา สงฺคหิตาฯ **"อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตสมุฎฺฐานาววา"**ติ เอเตน อสฺสาสปสฺสาสานํ สรีรํ มุญฺจิตฺวา ปวตฺติ นตฺถีติ ทีเปติฯ น หิ พหิทฺธา จิตฺตสมุฎฺฐานสฺส สมฺภโว อตฺถีติฯ ยทิ เอวํ กถํ "ปสฺสาโสติ พหินิกฺขมนนาสิกวาโต, ทีฆนาสิกสฺส นาสิกคฺคํ, อิตรสฺส อุตฺตโรฎฺฐํ ผุสโนฺต ปวตฺตตี"ติ วจนํ? ตํ นิกฺขมนาการเรน ปวตฺติยา จิตฺตสมุฎฺฐานสฺส, สนฺตาเน ปวตฺตอุตุสมุฎฺฐานสฺส จ วเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สพฺพตฺถา**ติ อาโปธาตุอาทีนํ ติสฺสนฺนํ ธาตูนํ นิเทฺทสํ สนฺธายาหฯ ตตฺถ อาโปธาตุนิเทฺทเส "ยํ วา ปนญฺญ"นฺติ อิมินา สมฺภวสฺส, เตโชธาตุนิเทฺทเส สรีเร ปากติกอุสฺมาย, วาโยธาตุนิเทฺทเส ธมนิชาลานุสฎสฺส ตตฺถ ตตฺถ จมฺมขีลปีฬกาทินิพฺพตฺตกวายุโน สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ สมิญฺชนาทินิพฺพตฺตกวาตา จิตฺตสมุฎฺฐานาวฯ ยทิ เอวํ, กถํ "ปุริมา ปญฺจ จตุสมุฎฺฐานา"ติ วจนํ? น หิ สมิญฺชนาทินิพฺพตฺตกา เอว องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา, อถ โข ตทเญฺญปีติ นตฺถิ วิโรโธฯ

อิตีติ วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ เตนาห **"วีสติยา อากาเรหี"**ติอาทิฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ วิตฺถารโต อาคเต ธาตุกมฺมฎฺฐาเนติ อโตฺถฯ เตน อยํ วณฺณนา น เกวลํ มหาหตฺถิปทูปมเสฺสว (ม. นิ. ๑.๓๐๐ อาทโย), อถ โข **มหาราหุโลวาท-** (ม. นิ. ๒.๑๑๓ อาทโย) **ธาตุวิภงฺคสุตฺตาน**มฺปิ (ม. นิ. ๓.๓๔๒ อาทโย) อตฺถสํวณฺณนา โหติเยวาติ ทสฺสิตํ โหติฯ ภาวนานเยปิ เอเสว นโยฯ ตถา หิ วุตฺตํ "เอวํ ราหุโลวาทธาตุวิภเงฺคสุปี"ติฯ

๓๐๘. **ภาวนานเย**ติ ภาวนาย นเยฯ เยน กมฺมฎฺฐานภาวนา อิชฺฌติ, ตสฺมิํ ภาวนาวิธิมฺหีติ อโตฺถฯ **เอตฺถา**ติ ธาตุกมฺมฎฺฐาเนฯ ยสฺมา เยสํ "ติกฺขปโญฺญ นาติติกฺขปโญฺญ"ติ อิเมสํ ทุวิธานํ ปุคฺคลานํ วเสน อิทํ กมฺมฎฺฐานํ ทุวิธา อาคตํ ทุวิธา เทสิตํ, ตสฺมา กมฺมฎฺฐานาภินิเวโสปิ เตสํ ทุวิธาว อิจฺฉิตโพฺพติ ตํ ตาว ทเสฺสตุํ **"ติกฺขปญฺญสฺส ภิกฺขุโน"**ติอาทิ อารทฺธํฯ **โลมา ปถวีธาตูตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ ฯ **เอวํ วิตฺถารโต ธาตุปริคฺคโห**ติ "เกสา ปถวีธาตุ, โลมา ปถวีธาตู"ติอาทินา เอวํ ทฺวาจตฺตาลีสาย อากาเรหิ วิตฺถารโต ธาตุกมฺมฎฺฐานปริคฺคโหฯ **ปปญฺจโต**ติ ทนฺธโต สณิกโตฯ **ยํ ถทฺธลกฺขณ**นฺติ เกสาทีสุ ยํ ถทฺธลกฺขณํ กกฺขฬภาโวฯ **ยํ อาพนฺธนลกฺขณ**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เอวํ มนสิ กโรโต**ติ วตฺถุํ อนามสิตฺวา เอวํ ลกฺขณมตฺตโต มนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺสฯ **อสฺสา**ติ ติกฺขปญฺญสฺสฯ **กมฺมฎฺฐานํ ปากฎํ โหตี**ติ โยคกมฺมสฺส ปวตฺติฎฺฐานภูตํ ตเทว ลกฺขณํ วิภูตํ โหติ, ตสฺส วา ลกฺขณสฺส สุฎฺฐุ อุปฎฺฐานโต ตํ อารพฺภ ปวตฺตมานํ มนสิการสงฺขาตํ กมฺมฎฺฐานํ วิภูตํ วิสทํ โหติ, ติกฺขปญฺญสฺส อินฺทฺริยปาฎเวน สํขิตฺตรุจิภาวโตฯ สพฺพโส มนฺทปญฺญสฺส ภาวนาว น อิชฺฌตีติ อาห **"นาติติกฺขปญฺญสฺสา"**ติฯ **เอวํ มนสิ กโรโต**ติ วุตฺตนเยน สเงฺขปโต มนสิ กโรโตฯ **อนฺธการํ อวิภูตํ โหตี**ติ อนุปฎฺฐานโต อนฺธํ วิย กโรนฺตํ อปากฎํ โหติ กมฺมฎฺฐานนฺติ โยชนาฯ **ปุริมนเยนา**ติ "เกสา ปถวีธาตู"ติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยนฯ วตฺถุอามสเนน **วิตฺถารโต มนสิ กโรนฺตสฺส ปากฎํ โหติ** กมฺมฎฺฐานํ, นาติติกฺขปญฺญสฺส อขิปฺปนิสนฺติตาย วิตฺถารรุจิภาวโตฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **“ยถา ทฺวีสุ ภิกฺขูสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เปยฺยาลมุข**นฺติ เปยฺยาลปาฬิยา มุขภูตํ ทฺวารภูตํ อาทิโต วารํ, วารทฺวยํ วาฯ **วิตฺถาเรตฺวา**ติ อนวเสสโต สชฺฌายิตฺวาฯ **อุภโตโกฏิวเสเนวา**ติ ตสฺส ตสฺส วารสฺส อาทิอนฺตคฺคหณวเสเนวฯ **โอฏฺฐปริยาหตมตฺต**นฺติ โอฏฺฐานํ สมฺผุสนมตฺตํฯ ยถา คนฺถปริวตฺตเน ติกฺขปญฺญสฺส ภิกฺขุโน สเงฺขโป รุจฺจติ, น วิตฺถาโรฯ อิตรสฺส จ วิตฺถาโร รุจฺจติ, น สเงฺขโป, เอวํ ภาวนานเยปีติ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา ติกฺขปญฺญสฺส สเงฺขโป, นาติติกฺขปญฺญสฺส จ วิตฺถาโร สปฺปาโย, ตสฺมาฯ ยสฺมา กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชิตุกามสฺส สีลวิโสธนาทิปุพฺพกิจฺจํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตํ สพฺพากาารสมฺปนฺนํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวาติ อิธ น อามฏฺฐํฯ ยสฺมา ปน วิเวกฏฺฐกายสฺส, วิเวกฏฺฐจิตฺตเสฺสว จ ภาวนา อิชฺฌติ , น อิตรสฺส, ตสฺมา ตทุภยํ ทเสฺสนฺโต **“รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนนา”**ติ อาหฯ ตตฺถ **รโหคเตนา**ติ รหสิ คเตน, เอกากินา ภาวนานุกูลฏฺฐานํ อุปคเตนาติ อโตฺถฯ **ปฏิสลฺลีเนนา**ติ ปติ ปติ ปุถุตฺตารมฺมณโต จิตฺตํ นิเสเธตฺวา กมฺมฏฺฐาเน สลฺลีเนน, ตตฺถ สํสิลิฏฺฐจิเตฺตนาติ อโตฺถฯ **สกลมฺปิ อตฺตโน รูปกายํ อาวเชฺชตฺวา**ติ อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกา, ติริยํ ตจปริยนฺตํ สพฺพมฺปิ อตฺตโน กรชกายํ ธาตุวเสน มนสิ กโรนฺโต ยสฺมา จาตุมหาภูติโก อยํ กาโย, ตสฺมา ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตู’’ติ จตุมหาภูตวเสน สมนฺนาหริตฺวาติ อโตฺถฯ อิทานิ ตาสํ ธาตูนํ ลกฺขณโต, อุปฏฺฐานาการโต จ มนสิการวิธิํ ทเสฺสตุํ **“โย อิมสฺมิํ กาเย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ถทฺธภาโว**ติ ลกฺขณมาหฯ ถทฺธตฺตลกฺขณา หิ ปถวีธาตุฯ **ขรภาโว**ติ อุปฏฺฐานาการํ, ญาเณน คเหตพฺพาการนฺติ อโตฺถฯ **ทฺรวภาโว** ลกฺขณํ อาโปธาตุยา ปคฺฆรณสภาวตฺตาฯ **อาพนฺธนํ** อุปฏฺฐานากาโรฯ **อุณฺหภาโว** ลกฺขณํ เตโชธาตุยา อุสฺมาสภาวตฺตาฯ **ปริปาจนํ** อุปฏฺฐานากาโรฯ **วิตฺถมฺภนํ** ลกฺขณํ วาโยธาตุยา อุปตฺถมฺภนสภาวตฺตาฯ **สมฺทีรณํ** อุปฏฺฐานากาโร, อุปฏฺฐานากาโร จ นาม ธาตูนํ สกิจฺจกรณวเสน ญาณสฺส วิภูตากาโรฯ กสฺมา ปเนตฺถ อุภยคฺคหณํ? ปุคฺคลชฺฌาสยโตฯ เอกจฺจสฺส หิ ธาตุโย มนสิ กโรนฺตสฺส ตา สภาวโต คเหตพฺพตํ คจฺฉนฺติ, เอกจฺจสฺส สกิจฺจกรณโต, โย รโสติ วุจฺจติฯ ตตฺรายํ โยคี ธาตุโย มนสิ กโรโนฺต อาทิโต ปเจฺจกํ สลกฺขณโต, สรสโตปิ ปริคฺคณฺหาติฯ เตนาห **“โย อิมสฺมิํ กาเย ถทฺธภาโว วา ขรภาโว วา...เป.... เอวํ สํขิเตฺตน ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา”**ติฯ ตตฺถ **ปริคฺคเหตฺวา**ติ ปริคฺคาหกภูเตน ญาเณน ธาตุโย ลกฺขณโต, รสโต วา ปริจฺฉิชฺช คเหตฺวาฯ อยํ ตาว สํขิตฺตโต ภาวนานเย กมฺมฏฺฐานาภินิเวโสฯ

เอวํ ปน ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย ปถวีธาตุ ถทฺธภาโว วา ขรภาโว วา, อาโปธาตุ ทฺรวภาโว วา อาพนฺธนภาโว วา, เตโชธาตุ อุณฺหภาโว วา ปริปาจนภาโว วา, วาโยธาตุ วิตฺถมฺภนภาโว วา สมฺทีรณภาโว วา’’ติ เอวํ ลกฺขณาทีหิ สทฺธิํเยว ธาตุโย มนสิ กโรเนฺตน กาลสตมฺปิ กาลสหสฺสมฺปิ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชิตพฺพํ มนสิ กาตพฺพํ, ตกฺกาหตํ วิตกฺกปริยาหตํ กาตพฺพํฯ ตเสฺสวํ มนสิ กโรโต ยํ ลกฺขณาทีสุ สุปากฏํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ตเทว คเหตฺวา อิตรํ วิสฺสเชฺชตฺวา เตน สทฺธิํ ‘‘ปถวีธาตุ อาโปธาตู’’ติอาทินา มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ เอวํ มนสิ กโรเนฺตน หิ อนุปุพฺพโต, นาติสีฆโต, นาติสณิกโต, วิเกฺขปปฏิพาหนโต, ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโต, อนุปฏฺฐานมุญฺจนโต, ลกฺขณโต, ตโย จ สุตฺตนฺตาติ อิเมหิ ทสหากาเรหิ มนสิการโกสลฺลํ อนุฏฺฐาตพฺพํฯ

ตตฺถ **อนุปุพฺพโต**ติ อนุปฏิปาฏิโต อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคหิตปฏิปาฏิโต, สา จ เทสนาปฏิปาฏิเยว ฯ เอวํ อนุปุพฺพโต มนสิ กโรเนฺตนาปิ นาติสีฆโต มนสิ กาตพฺพํฯ อติสีฆโต มนสิ กโรโต หิ อปราปรํ กมฺมฏฺฐานมนสิกาโร นิรนฺตรํ ปวตฺตติ, กมฺมฏฺฐานํ ปน อวิภูตํ โหติ, น วิเสสํ อาวหติฯ ตสฺมา **นาติสีฆโต** มนสิ กาตพฺพํฯ ยถา จ นาติสีฆโต, เอวํ **นาติสณิกโต** ปิฯ อติสณิกโต มนสิ กโรโต หิ กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ น คจฺฉติ, วิเสสาธิคมสฺส ปจฺจโย น โหติฯ อติสีฆํ อติสณิกญฺจ มคฺคํ คจฺฉนฺตา ปุริสา เอตฺถ นิทเสฺสตพฺพาฯ **วิเกฺขปปฏิพาหนโต**ติ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ เจตโส วิเกฺขโป ปฏิพาหิตโพฺพฯ พหิทฺธา วิเกฺขเป หิ สติ กมฺมฏฺฐานา ปริหายติ ปริธํสติฯ เอกปทิกมคฺคคามี ปุริโส เจตฺถ นิทเสฺสตโพฺพฯ **ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโต**ติ ‘‘ยา อยํ ปถวีธาตู’’ติอาทิกา ปณฺณตฺติ, ตํ อติกฺกมิตฺวา ลกฺขเณสุ เอว จิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ

เอวํ ปณฺณตฺติํ วิชหิตฺวา กกฺขฬลกฺขณาทีสุ เอว มนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺส ลกฺขณานิ สุปากฏานิ สุวิภูตานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ ตเสฺสวํ ปุนปฺปุนํ มนสิการวเสน จิตฺตํ อาเสวนํ ลภติฯ สโพฺพ รูปกาโย ธาตุมตฺตโต อุปฏฺฐาติ สุโญฺญ นิสฺสโตฺต นิชฺชีโว ยนฺตํ วิย ยนฺตสุเตฺตน อปราปรํ ปริวตฺตมาโนฯ สเจ ปน พหิทฺธาปิ มนสิการํ อุปสํหรติ, อถสฺส อาหิณฺฑนฺตา มนุสฺสติรจฺฉานาทโย สตฺตาการํ วิชหิตฺวา ธาตุสมูหวเสเนว อุปฏฺฐหนฺติ, เตหิ กริยมานา กิริยา ธาตุมเยน ยเนฺตน ปวตฺติยมานา หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, เตหิ อโชฺฌหริยมานํ ปานโภชนาทิ ธาตุสงฺฆาเต ปกฺขิปฺปมาโน ธาตุสงฺฆาโต วิย อุปฏฺฐาติฯ อถสฺส ตถา ลทฺธาเสวนมฺปิ จิตฺตํ ยทิ อจฺจารทฺธวีริยตาย อุทฺธจฺจวเสน วา อติลีนวีริยตาย โกสชฺชวเสน วา ภาวนาวิธิํ น โอตเรยฺย, ตทา **อธิจิตฺตสุตฺตํ** (อ. นิ. ๓.๑๐๓), **อนุตฺตรสีติภาวสุตฺตํ** (อ. นิ. ๖.๘๕), **โพชฺฌงฺคสุตฺต**นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๙๔-๑๙๕) อิเมสุ ตีสุ สุเตฺตสุ อาคตนเยน วีริยสมาธิโยชนา กาตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ตโย จ สุตฺตนฺตา’’**ติฯ เอวํ ปน วีริยสมตํ โยเชตฺวา ตสฺมิํเยว ลกฺขเณ มนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺส ยทา สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ลทฺธสมตานิ สุวิสทานิ ปวตฺตนฺติ, ตทา อสทฺธิยาทีนํ ทูรีภาเวน สาติสยํ ถามปฺปเตฺตหิ สตฺตหิ พเลหิ ลทฺธูปตฺถมฺภานิ วิตกฺกาทีนิ ฌานงฺคานิ ปฏุตรานิ หุตฺวา ปาตุภวนฺติ, เตสํ อุชุวิปจฺจนีกตาย นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตานิเยว โหนฺติ สทฺธิํ ตเทกเฏฺฐหิ ปาปธเมฺมหิฯ เอตฺตาวตา จาเนน อุปจารชฺฌานํ สมธิคตํ โหติ ธาตุลกฺขณารมฺมณํ ฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปุนปฺปุนํ ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ...เป.... อุปจารมโตฺต สมาธิ อุปฺปชฺชตี’’**ติฯ

ตตฺถ **ธาตุมตฺตโต**ติ วิเสสนิวตฺติอโตฺถ **มตฺต**-สโทฺทฯ เตน ยํ อิโต พาหิรกา, โลกิยมหาชโน จ ‘‘สโตฺต ชีโว’’ติอาทิกํ วิเสสํ อิมสฺมิํ อตฺตภาเว อวิชฺชมานํ วิกปฺปนามเตฺตเนว สมาโรเปนฺติ, ตํ นิวเตฺตติฯ เตเนวาห **‘‘นิสฺสตฺตโต นิชฺชีวโต’’**ติฯ **อาวชฺชิตพฺพ**นฺติ สมนฺนาหริตพฺพํฯ **มนสิ กาตพฺพ**นฺติ ปุนปฺปุนํ ภาวนาวเสน ธาตุมตฺตโต ธาตุลกฺขณํ มนสิ ฐเปตพฺพํฯ **ปจฺจเวกฺขิตพฺพ**นฺติ ตเทว ธาตุลกฺขณํ ปติ ปติ อเวกฺขิตพฺพํ, ภาวนาสิเทฺธน ญาณจกฺขุนา อปราปรํ ปจฺจกฺขโต ปสฺสิตพฺพํฯ

ตเสฺสวํ วายมมานสฺสาติ ตสฺส โยคิโน เอวํ วุตฺตปฺปกาเรน ภาวนํ อนุยุญฺชนฺตสฺส, ตตฺถ จ ภาวนาอนุโยเค สกฺกจฺจการิตาย, สาตจฺจการิตาย, สปฺปายเสวิตาย, สมถนิมิตฺตสลฺลกฺขเณน, โพชฺฌงฺคานํ อนุปวตฺตเนน, กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขวุตฺติตาย, อนฺตรา สโงฺกจํ อนาปชฺชเนฺตน ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อุโฬสฬฺหิยํ อวฏฺฐาเนน สมฺมเทว วายามํ ปโยคํ ปรกฺกมํ ปวเตฺตนฺตสฺสฯ **ธาตุปฺปเภทาวภาสนปญฺญาปริคฺคหิโต**ติ ปถวีอาทีนํ ธาตูนํ สภาวลกฺขณาวภาสเนน อวภาสนกิจฺจาย ภาวนาปญฺญาย อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ อวิชหเนน สพฺพโต คหิโต มหคฺคตภาวํ อปฺปตฺตตาย อุปจารมโตฺต สิขาปฺปโตฺต กามาวจรสมาธิ อุปฺ

ปชฺชติฯ **อุปจารสมาธี**ติ จ รุฬฺหีวเสน เวทิตพฺพํฯ อปฺปนํ หิ อุเปจฺจ จารี สมาธิ อุปจารสมาธิ, อปฺปนา เจตฺถ นตฺถิฯ ตาทิสสฺส ปน สมาธิสฺส สมานลกฺขณตาย เอวํ วุตฺตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ อปฺปนา น โหตีติ? ตตฺถ การณมาห "**สภาวธมฺมารมฺมณตฺตา**"ติฯ สภาวธมฺเม หิ ตสฺส คมฺภีรภาวโต อสติ ภาวนาวิเสเส อปฺปนาฌานํ น อุปฺปชฺชติ, โลกุตฺตรํ ปน ฌานํ วิสุทฺธิภาวนานุกฺกมวเสน, อารุปฺปํ อารมฺมณาติกฺกมภาวนาวเสน อปฺปนาปฺปตฺตํ โหตีติ **มรณานุสฺสตินิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๗๗) วุตฺโตตวายมโตฺถฯ

เอวํ รูปกาเย อวิเสเสน จตุนฺนํ ธาตูนํ ปริคฺคณฺหนวเสน ธาตุกมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ อฏฺฐิอาทีนํ วินิพฺภุชนวเสน สเงฺขปโต **สุเตฺต** อาคตํ ธาตุมนสิการวิธิํ ทเสฺสตุํ "**อถ วา ปนา**"ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ เย อิเม จตฺตาโร โกฏฺฐาสา วุตฺตาติ สมฺพโนฺธฯ ยถาปจฺจยํ ฐิตา สนฺนิเวสวิสิฏฺฐา กฏฺฐวลฺลิติณมตฺติกาโย อุปาทาย ยถา อคารสมญฺญา, น ตตฺถ โกจิ อคาโร นาม อตฺถิ, เอวํ ยถาปจฺจยํ สนฺนิเวสวิสิฏฺฐานิ ปวตฺตมานานิ อฏฺฐินฺหารุมํสจมฺมานิ ปฏิจฺจ สรีรสมญฺญา, น เอตฺถ โกจิ อตฺตา ชีโวฯ เกวลํ เตหิ ปริวาริตมากาสมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ เทสนา สตฺตสุญฺญตาสนฺทสฺสนปราติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต "**นิสฺสตฺตภาวทสฺสนตฺถ**"นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อฏฺฐิญฺจ ปฏิจฺจา**ติ ปณฺหิกฏฺฐิกาทิเภทํ ปฏิปาฏิยา อุสฺสิตํ หุตฺวา ฐิตํ อติเรกติสตเภทํ อฏฺฐิํ อุปาทายฯ **นฺหารุญฺจา**ติ ตเมว อฏฺฐิสงฺฆาฏํ อาพนฺธิตฺวา ฐิตํ นวสตปฺปเภทํ นฺหารุํฯ **มํส**นฺติ ตเมว อฏฺฐิสงฺฆาฏํ อนุลิมฺปิตฺวา ฐิตํ นวเปสิสตปฺปเภทํ มํสํฯ **จมฺม**นฺติ มจฺฉิกปตฺตกจฺฉายาย ฉวิยา สญฺฉาทิตํ สกลสรีรํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ พหลจมฺมํ **ปฏิจฺจ** อุปาทายฯ สพฺพตฺถ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถฯ **อากาโส ปริวาริโต**ติ ยถา ภิตฺติปาทาทิวเสน ฐปิตํ กฏฺฐํ, ตเสฺสว อาพนฺธนวลฺลิ, อนุเลปนมตฺติกา, ฉาทนติณนฺติ เอตานิ กฏฺฐาทีนิ อโนฺต, พหิ จ ปริวาเรตฺวา ฐิโต อากาโส **อคารเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉติ,** เคหนฺติ ปณฺณตฺติํ ลภติ, เอวเมว ยถาวุตฺตานิ อฏฺฐิอาทีนิ อโนฺต, พหิ จ ปริวาเรตฺวา ฐิโต อากาโส ตาเนว อฏฺฐิอาทีนิ อุปาทาย **รูปเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉติ,** สรีรนฺติ โวหารํ ลภติฯ ยถา จ กฏฺฐาทีนิ ปฏิจฺจ สงฺขํ คตํ อคารํ โลเก ''ขตฺติยเคหํ, พฺราหฺมณเคห''นฺติ วุจฺจติ, เอวมิทมฺปิ ''ขตฺติยสรีรํ พฺราหฺมณสรีร''นฺติ โวหรียติ, นเตฺถตฺถ โกจิ สโตฺต วา ชีโว วาติ อธิปฺปาโยฯ

เตติ เต จตฺตาโร โกฏฺฐาเส วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวาติ โยชนาฯ **ตํตํอนฺตรานุสาริ นา**ติ อฏฺฐินฺหารูนํ นฺหารุมํสานํ มํสจมฺมานนฺติ เตสํ เตสํ โกฏฺฐาสานํ วิวรานุปาตินา ญาณสงฺขาเตน **หเตฺถนฯ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา**ติ อเนกกฺขตฺตุํ วินิเวเฐตฺวาฯ อถ วา **วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา**ติ ปเจฺจกํ อฏฺฐิอาทีนํ อนฺตรานุสารินา ญาณหเตฺถน วินิโพฺภคํ กตฺวาฯ **เอเตสู**ติ สกลมฺปิ อตฺตโน รูปกายํ จตุธา กตฺวา วิภเตฺตสุ ยถาวุเตฺตสุ อฏฺฐิอาทีสุ จตูสุ โกฏฺฐาเสสุฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ''โย อิมสฺมิํ กาเย ถทฺธภาโว วา''ติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนวฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ ภาวนาวิธานํ, ตํ อนนฺตรนเย วุตฺตาการเรนว วตฺตพฺพํฯ

๓๐๙. วิตฺถารโต อาคเต ปน ''จตุธาตุววตฺถาเน''ติ อาเนตฺวา โยชนาฯ **เอวํ** อิทานิ วุจฺจมานาการเรน **เวทิตโพฺพ** ภาวนานโยฯ "**ทฺวาจตฺตาลีสาย อาการเรหิ ธาตุโย อุคฺคณฺหิตฺวา**"ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อาทิโต ทฺวตฺติํสาการา ธาตุโย น โหนฺตีติ? วตฺถุสีเสน ธาตูนํเยว อุคฺคเหตพฺพตฺตา นายํ โทโสฯ **วุตฺตปฺปการเร**ติ ''โคจรคามโต นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาทีหิ ปญฺจหิ องฺเคหิ สมนฺนาคเต''ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๕๓) วุตฺตปฺปการเรฯ **กตสพฺพกิเจฺจนา**ติ ปลิโพธุปเจฺฉทาทิกํ กตํ สพฺพกิจฺจํ เอเตนาติ กตสพฺพกิโจฺจ, เตนสฺส สีลวิโสธนาทิ ปน กมฺมฏฺฐานุคฺคหณโต ปเคว สิทฺธํ โหตีติ ทเสฺสติฯ **สสมฺภารสเงฺขปโต**ติ สมฺภรียนฺติ เอเตน พุทฺธิโวหาราติ สมฺภาโร, ตนฺนิมิตฺตํฯ กิํ ปเนตํ? ปถวีอาทิฯ เกสาทีสุ หิ วีสติยา อาการเรสุ ''ปถวี''ติ พุทฺธิ

โวหารา ปถวีนิมิตฺตกา ถทฺธตํ อุปาทาย ปวตฺตนโตฯ ตสฺมา ตตฺถ ปถวีสมฺภาโร นาม สวิเสสาย ตสฺสา อตฺถิตาย เกสาทโย สห สมฺภาเรหีติ สสมฺภาราฯ อาโปโกฏฺฐาสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ สสมฺภารานํ สเงฺขโป สสมฺภารสเงฺขโป, ตโต สสมฺภารสเงฺขปโต ภาเวตพฺพนฺติ โยชนาฯ สเงฺขปโต วีสติยา, ทฺวาทสสุ, จตูสุ, ฉสุ จ โกฏฺฐาเสสุ ยถากฺกมํ ปถวีอาทิกา จตโสฺส ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา ธาตุววตฺถานํ สสมฺภารสเงฺขปโต ภาวนาฯ เตนาห **"อิธ ภิกฺขุ วีสติยา โกฏฺฐาเสสู"**ติอาทิฯ

สสมฺภารวิภตฺติโตติ สสมฺภารานํ เกสาทีนํ วิภาคโต เกสาทิเก วีสติ โกฏฺฐาเส ปุเพฺพ วิย เอกชฺฌํ อคฺคเหตฺวา วิภาคโต ปถวีธาตุภาเวน ววตฺถาปนํฯ อาโปโกฏฺฐาสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สลกฺขณสเงฺขปโต**ติ ลกฺขียติ เอเตนาติ ลกฺขณํ, ธมฺมานํ สภาโว, อิธ ปน ถทฺธตาทิฯ ตสฺมา ถทฺธลกฺขณาทิวนฺตตาย สห ลกฺขเณหีติ สลกฺขณา, เกสาทโย ทฺวาจตฺตาลีส อาการาฯ เตสํ สเงฺขปโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เกสาทิเก วีสติ โกฏฺฐาเส เอกชฺฌํ คเหตฺวา ตตฺถ ถทฺธตาทิกํ จตุพฺพิธมฺปิ ลกฺขณํ ววตฺถเปตฺวา ภาวนา สลกฺขณสเงฺขปโต ภาวนาฯ เอส นโย อาโปโกฏฺฐาสาทีสุปิฯ **สลกฺขณวิภตฺติโต**ติ ถทฺธลกฺขณาทินา สลกฺขณานํ เกสาทีนํ วิภาคโต เกสาทีสุ ทฺวาจตฺตาลีสาย อากาเรสุ ปเจฺจกํ ถทฺธตาทีนํ จตุนฺนํ จตุนฺนํ ลกฺขณานํ ววตฺถาปนวเสน ภาวนาฯ

เอวํ จตูหิ อากาเรหิ อุทฺทิฏฺฐํ ภาวนานยํ นิทฺทิสิตุํ **"กถํ สสมฺภารสเงฺขปโต ภาเวตี"**ติ อาทิ อารทฺธํฯ เอตฺถ จ ยถา ติกฺขปโญฺญ ปุคฺคโล ติกฺขตาย ปโรปริยตฺตสพฺภาวโต ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยตาวเสน ทุวิโธติฯ ตตฺถ ติกฺขินฺทฺริยสฺส วเสน สเงฺขปโต ปฐมนโย วุโตฺต, มุทินฺทฺริยสฺส วเสน ทุติโยฯ เอวํ นาติติกฺขปโญฺญปิ ปุคฺคโลติฯ ตตฺถ โย วิสทินฺทฺริโย ปุคฺคโล, ตสฺส วเสน สสมฺภารสเงฺขปโต, สลกฺขณสเงฺขปโต จ ภาวนานโย นิทฺทิโฏฺฐฯ โย ปน นาติวิสทินฺทฺริโย, ตสฺส วเสน สสมฺภารวิภตฺติโต, สลกฺขณวิภตฺติโต จ ภาวนานโย นิทฺทิโฏฺฐติ เวทิตโพฺพฯ ตสฺส เอวํ ววตฺถาปยโต เอว ธาตุโย ปากฏา โหนฺติ สวิเสสํ ธาตูนํ ปริคฺคหิตตฺตาฯ ภาวนาวิธานํ ปเนตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๓๑๐. **ยสฺสา**ติ นาติวิสทินฺทฺริยํ ปุคฺคลํ สนฺธาย วทติฯ **เอวํ ภาวยโต**ติ สสมฺภารสเงฺขปโต ภาเวนฺตสฺสฯ เยน วิธินา อุคฺคเหตฺวา กุสโล โหติ, โส สตฺตวิโธ วิธิ **"อุคฺคหโกสลฺล"**นฺติ วุจฺจติ, ตนฺนิพฺพตฺตํ วา ญาณํฯ เอวํ **มนสิการโกสลฺล**มฺปิ เวทิตพฺพํฯ **ทฺวตฺติํสาการเร**ติ ธาตุมนสิการวเสน ปริคฺคหิเต เกสาทิเก ทฺวตฺติํสวิเธ โกฏฺฐาเสฯ **"ทฺวตฺติํสาการเร"**ติ จ อิทํ เตชวายุโกฏฺฐาเสสุ วณฺณาทิวเสน ววตฺถานสฺส อภาวโต วุตฺตํฯ **สพฺพํ ตตฺถ วุตฺตวิธานํ กาตพฺพ**นฺติ "วจสา มนสา"ติอาทินา วุตฺตอุคฺคหโกสลฺลุเทฺทสโต ปฏฺฐาย ยาว "อนุปุพฺพมุญฺจนาทิวเสนา"ติ ปทํ, ตาว อาคตํ สพฺพํ ภาวนาวิธานํ กาตพฺพํ สมฺปาเทตพฺพํฯ **วณฺณาทิวเสนา**ติ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสนฯ อยญฺจ วณฺณาทิวเสน มนสิกาโร ธาตุปฏิกฺกูลวณฺณมนสิการานํ สาธารโณ ปุพฺพภาโคติ นิพฺพตฺติตธาตุมนสิการเมว ทเสฺสตุํ **"อวสาเน เอวํ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพ"**ติ วุตฺตํฯ

๓๑๑. **อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมา**ติ เอเต "สีสกฏาหปลิเวฐนจมฺมํ เกสา"ติ เอวํ โวหริยมานา ภูตุปาทายธมฺมา "มยิ เกสา ชาตา, มยเมตฺถ ชาตา"ติ เอวํ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณสุญฺญาฯ อิมินา การณสฺส จ ผลสฺส จ อพฺยาปารตาย ธาตุมตฺตตํ สนฺทเสฺสติ, เตน จ อาโภคปจฺจเวกฺขณานมฺปิ เอวเมว อพฺยาปารตา ทีปิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ ตานิ, เตสํ การณานิ จ ตถา ตถา อาภุชิตฺวา, ปจฺจเวกฺขิตฺวา จ อุปฺปชฺชนฺติ,

ปจฺจยภาวํ วา คจฺฉนฺตีติฯ **อิตีติ** วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ **อเจตโน**ติ น เจตโน, เจตนารหิโต วาฯ **อพฺยากโต**ติ อพฺยากตราสิปริยาปนฺโนฯ **สุโญฺญ**ติ อตฺตสุโญฺญฯ ตโต เอว **นิสฺสโตฺต**ฯ ถทฺธลกฺขณาธิกตาย **ถโทฺธ**ฯ ตโต เอว **ปถวีธาตู**ติ เอวํ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

๓๑๒. **สุญฺญคามฎฺฐาเน**ติ เอตฺถ **สุญฺญคาม**คฺคหณํ ปรมตฺถโต เวทกวิรหทสฺสนตฺถํ กายสฺสฯ

๓๑๓. **มธุกฎฺฐิเก**ติ มธุกพีชานิฯ

๓๑๔. เคหถมฺภานํ อาธารภาเวน ฐปิตสิลาโย **ปาสาณอุทุกฺขลกานี**ติ อธิเปฺปตานิฯ

๓๑๕. ทุคฺคนฺธาทิภาเว จสฺส สทิสภาวทสฺสนตฺถํ **อลฺลโคจมฺม**คฺคหณํฯ

๓๑๖. เยภุเยฺยน มํสเปสีนํ พหลตาย **มหามตฺติก**คฺคหณํฯ

๓๑๗. **กุฎฺฎทารูสู**ติ ทารุกุฎฺฎิกาย กุฎฺยา ภิตฺติปาทภูเตสุ กเฎฺฐสุฯ

๓๑๘. ปณฺหิกฎฺฐิอาทีนํ อาธารภาโว วิย โคปฺผกฎฺฐิอาทีนํ อาเธยฺยภาโวปิ อสมนฺนาหารสิโทฺธติ ทสฺสนตฺถํ **"ปณฺหิกฎฺฐิโคปฺผกฎฺฐึ อุกฺขิปิตฺวา ฐิต"**นฺติอาทึ วตฺวา ปุน **"สีสฎฺฐิคีวฎฺฐิเก ปติฎฺฐิต"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๓๑๙. **สินฺนเวตฺตคฺคาทีสู**ติ เสทิตเวตฺตกฬีราทีสุฯ

๓๒๑. อุรฎฺฐิสงฺฆาโฎ ปญฺชรสทิสตาย **"อุรฎฺฐิปญฺชร"**นฺติ วุโตฺตฯ ตสฺส อถิรภาวทสฺสนตฺถํ **ชิณฺณสนฺทมานิกปญฺชรํ** นิทสฺสนภาเวน คหิตํฯ

๓๒๒. **ยมกมํสปิเณฺฑ**ติ มํสปิณฺฑยุคเฬฯ

๓๒๓. กิโลมกสฺส เสตวณฺณตาย **"ปิโลติกปลิเวฐิเต"**ติ ปิโลติกํ นิทสฺสนภาเวน วุตฺตํฯ **เอวเมว น วกฺกหทยานิ สกลสรีเร จ มํสํ ชานาตี**ติ เอตฺถ น วกฺกหทยานิ ชานนฺติ "มยํ ปฎิจฺฉนฺนกิโลมเกน ปฎิจฺฉนฺนานี"ติ, น สกลสรีเร จ มํสํ ชานาติ "อหํ ปฎิจฺฉนฺนกิโลมเกน ปฎิจฺฉนฺน"นฺติ โยเชตพฺพํฯ

๓๒๔. **โกฎฺฐมตฺถกปสฺส**นฺติ กุสูลสฺส อพฺภนฺตเร มตฺถกปสฺสํฯ

๓๒๕. **ทฺวินฺนํ ถนานมนฺตเร**ติ ทฺวินฺนํ ถนปฺปเทสานํ เวมเชฺฌ, ถนปฺปเทโส จ อพฺภนฺตรวเสน เวทิตโพฺพฯ

๓๒๗. **เอกวีสติอนฺตโภเค**ติ เอกวีสติยา ฐาเนสุ โอภโคฺคภเคฺค อนฺตมณฺฑเลฯ

๓๒๘. อามาสเย ฐิโต ปริภุตฺตาหาโร อุทริยนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **"อุทริยํ อุทเร ฐิตํ อสิตปีตขายิตสายิต"**นฺติฯ

๓๓๑. อพทฺธปิตฺตํ สํสรณโลหิตํ วิย, กายุสฺมา วิย จ กมฺมชรูปปฏิพทฺธวุตฺติกนฺติ อาห “**อาพทฺธปิตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺธํ สกลสรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิต**”นฺติฯ ปฏิพทฺธตาวจเนน จสฺส ชีวิตินฺทฺริเย สติ สพฺภาวเมว ทีเปติ, น ชีวิตินฺทฺริยสฺส วิย เอกนฺตกมฺมชตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปิตฺตโกสเก**ติ มหาโกสาฏกีโกสสทิเส ปิตฺตาธาเรฯ **ยูสภูโต**ติ รสภูโตฯ

๓๓๒. อุจฺฉิโฏฺฐทกคพฺภมลาทีนํ ฉฑฺฑนฏฺฐานํ จนฺทนิกา, ตสฺสํ **จนฺทนิกายํ**ฯ

๓๓๓. ปุพฺพาสโย มนฺทปญฺญานํ เกสญฺจิเทว โหตีติ กตฺวา อสพฺพสาธารณนฺติ อธิปฺปาเยนาห “**ปุโพฺพ อนิพโทฺธกาโส**”ติฯ

๓๓๔. **ปิตฺตํ วิยา**ติ อพทฺธปิตฺตํ วิยฯ **สกลสรีร**นฺติ ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺธํ สพฺพํ สรีรปฺปเทสํฯ **วกฺกหทยยกนปปฺผาสานิ เตเมนฺต**นฺติ เอตฺถ ยกนํ เหฏฺฐาภาคปูรเณน, อิตรานิ เตสํ อุปริ โถกํ โถกํ ปคฺฆรเณน จ เตเมตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เหฏฺฐา เลฑฺฑุขณฺฑาทีนิ เตมยมาเน**ติ เตมกเตมิตพฺพานํ อพฺยาปารตาสามญฺญนิทสฺสนตฺถํ เอว อุปมา ทฏฺฐพฺพา, น ฐานสามญฺญนิทสฺสนตฺถํฯ สนฺนิจิตโลหิเตน หิ เตเมตพฺพานํ เกสญฺจิ เหฏฺฐา, กสฺสจิ อุปริ ฐิตตา **กายคตาสตินิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐๖) ทสฺสิตาติฯ ยกนสฺส เหฏฺฐาภาคฏฺฐานํ ‘‘มยิ โลหิตํ ฐิต’’นฺติ น ชานาติ, วกฺกาทีนิ ‘‘อเมฺห เตมยมานํ โลหิตํ ฐิต’’นฺติ น ชานนฺตีติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๓๓๖. **ปตฺถินฺนสิเนโห**ติ ถินภาวํ ฆนภาวํ คตสิเนโหฯ สกลสรีเร มํสนฺติ โยชนา, ตญฺจ ถูลสรีรํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เมทสฺส สติปิ ปตฺถินฺนตาย ฆนภาเว มํสสฺส วิย น พทฺธตาติ วุตฺตํ “**ปตฺถินฺนยูโส**”ติฯ เตเนวสฺส อาโปโกฏฺฐาสตาฯ

๓๓๗. **อุทกปุเณฺณสุ ตรุณตาลฏฺฐิกูปเกสู**ติ นาติปริณตานํ สชลกานํ อคฺคโต ฉินฺนานํ ตาลสลาฏุกานํ วิวรานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๓๓๘. วสาย อตฺตโน อาธาเร อภิพฺยาปนมุเขน อพฺยาปารตาสามญฺญํ วิภาเวตพฺพนฺติ อาจามคตเตลํ นิทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๓๙. **เขฬุปฺปตฺติปจฺจเย** อมฺพิลคฺคมธุรคฺคาทิเกฯ

๓๔๓. เกสาทีสุ มนสิการํ ปวเตฺตตฺวา เตโชโกฏฺฐาเสสุ ปวเตฺตตโพฺพ มนสิกาโรติ วิภตฺตึ ปริณาเมตฺวา โยเชตพฺพํฯ **เยน สนฺตปฺปตี**ติ เยน กาโย สนฺตปฺปติ, อยํ สนฺตปฺปนกิโจฺจฯ **เตโช**ติ ตสฺส ปริคฺคณฺหนากาโร เอว ปจฺจามโฏฺฐฯ **เยน ชีรียตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๔๔. **อสฺสาสปสฺสาสวเสนา**ติ อโนฺตปวิสนพหินิกฺขมนนาสิกาวาตภาเวนฯ “**เอวํ ปวตฺตมนสิการสฺสา**”ติ อิมินา วุตฺตากาเรน สสมฺภารวิภตฺติโต ปวตฺตกมฺมฏฺฐานมนสิการสฺสฯ **ธาตุโย ปากฏา โหนฺตี**ติ วิตฺถารโต ปริคฺคหิตตฺตา ธาตุโย วิภูตา โหนฺติฯ อิธาปิ ภาวนาวิธานํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๓๔๕. **ตเตฺถวา**ติ เตสฺเยว วีสติยา โกฏฺฐาเสสุฯ **ปริปาจนลกฺขณํ วิตฺถมฺภนลกฺขณ**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘ตเตฺถวา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

ปุน **ตเตฺถวา**ติ เตสฺเยว ทฺวาทสสุ โกฏฺฐาเสสูติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ เกสาทิโกฏฺฐาสานํ สํวิคฺคหตาย ตตฺถ วิชฺชมานา อาโปธาตุอาทโย นฺหานิยจุณฺณาทีสุ อุทกาทโย วิย สุวิเญฺญยฺ

ยาติ **“ตเตฺถว อาพนฺธนลกฺขณ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

สนฺตปฺปนาทิเตโชโกฏฺฐาเสสุ ปน วาโยธาตุอาทโย น ตถา สุวิเญฺญยฺยาติ กตฺวา **“เตน อวินิภุตฺต”**นฺติ วุตฺตํ, น ตเตฺถวาติฯ ยทิ เอวํ, วายุโกฏฺฐาเสสุ กถํ ตเตฺถวาติ? วายุโกฏฺฐาสาปิ หิ อุทฺธงฺคมวาตาทโย ปิณฺฑาการเรเนว ปริคฺคเหตพฺพตํ อุปคจฺฉนฺติ, น ปน สนฺตปฺปนาทิเตโชโกฏฺฐาสาติ นายํ โทโสฯ ตตฺถ **เตนา**ติ เตน เตเชนฯ **อวินิภุตฺต**นฺติ อวินาภูตํ, ตํตํกลาปคตวเสน วา เอวํ วุตฺตํฯ **เอวํ ววตฺถาปยโต**ติ วุตฺตาการเรน สลกฺขณสเงฺขปโต ธาตุโย ววตฺถาเปนฺตสฺส ฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘ตเสฺสวํ วายมมานสฺสา’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๘) เหฏฺฐา วุตฺตนเยนฯ

๓๔๖. **เอวมฺปิ *ภาวยโต***ติ สลกฺขณสเงฺขปโต ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา ภาเวนฺตสฺสาปิฯ **ปุเพฺพ วุตฺตนเยนา**ติ สสมฺภารวิภตฺติโต ***ภาวนายํ*** วุเตฺตน นเยนฯ **เอวน**ฺติ ยถา เกเส, เอวํฯ **สพฺพโกฏฺฐาเสสู**ติ เอกจตฺตาลีสเภเทสุ เสสสพฺพโกฏฺฐาเสสุ เอวเมตฺถ อฏฺฐสฏฺฐิธาตุสตสฺส ปริคฺคโห วุโตฺต โหติฯ ภาวนาวิธานํ ปเนตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

อิทานิ วจนตฺถาทิมุเขนปิ ธาตูสุ มนสิการวิธานํ ทเสฺสตุํ **“วจนตฺถโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วจนตฺถโต**ติ ยสฺมา สพฺพปฐมํ กมฺมฏฺฐานสฺส อุคฺคหณํ วจนวเสน โหติ วจนทฺวาเรน ตทตฺถสฺส อาทิโต คเหตพฺพโต, ตสฺมา วจนตฺถโตปิ ธาตูนํ มนสิกาตพฺพตา วุตฺตาฯ **กลาปโต**ติ วจนตฺถวเสน วิเสสโต, สามญฺญโต จ ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา ฐิตสฺส ยสฺมา ตา ปิณฺฑโส ปวตฺตนฺติ, น ปเจฺจกํ, ตสฺมา กลาปโตปิ มนสิกาตพฺพตา วุตฺตาฯ เต ปน กลาปา ปรมาณุปริมาณา โหนฺตีติ ตปฺปริยาปนฺนานํ ปถวีธาตุอาทีนํ เอกสฺมึ สรีเร ปริเมยฺยปริเจฺฉทํ ทเสฺสตุํ **จุณฺณโต** มนสิกาตพฺพตา วุตฺตาฯ โส ปนายํ ตาสํ จุณฺณโต มนสิกาโร สงฺขาฏฺฐวเสน โหตีติ นิพฺพฏฺฏิตสรูปเมว ปริคฺคเหตพฺพํ ทเสฺสตุํ **ลกฺขณาทิโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ ลกฺขณาทิโต ธาตุโย ปริคฺคณฺหเนฺตน สลกฺขณวิภตฺติโต กมฺมฏฺฐานาภินิเวเส ยสฺมา ทฺวาจตฺตาลีสาย โกฏฺฐาสานํ วเสน ธาตูสุ ปริคฺคยฺหมานาสุ ‘‘เอตฺตกา อุตุสมุฏฺฐานา, เอตฺตกา จิตฺตาทิสมุฏฺฐานา’’ติ อยํ วิภาโค ญาตโพฺพ โหติ, ตสฺมา **สมุฏฺฐานโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ

เอวํ ปริญฺญาตสมุฏฺฐานานมฺปิ ตาสํ สทฺทานุสาเรน วินา วิเสสสามญฺญปริคฺคโห กาตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **นานเตฺตกตฺตโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ ลกฺขณวิเสสโต วินิภุตฺตรูปาปิ เอตา อนิทฺทิสิตพฺพฏฺฐานตาย ปเทเสน อวินิภุตฺตาติ อยํ วิเสโส ปริคฺคเหตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **วินิโพฺภคาวินิโพฺภคโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ สติปิ อวินิโพฺภควุตฺติยํ กาจิเทว กาสญฺจิ สภาคา, กาจิ วิสภาคาติ อยมฺปิ วิเสโส ปริคฺคเหตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **สภาควิสภาคโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ สภาควิสภาคาปิ ธาตุโย อชฺฌตฺติกา อีทิสกิจฺจวิเสสยุตฺตา, พาหิรา ตพฺพิปรีตาติ อยํ วิเสโส ปริคฺคเหตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **อชฺฌตฺติกพาหิรวิเสสโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ สชาติสงฺคหาทิโก ธาตุสงฺคหวิเสโสปิ ปริคฺคหิตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **สงฺคหโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ สนฺธารณาทีหิ ยถาสกกิเจฺจหิ อญฺญมญฺญูปตฺถมฺภภาวโตปิ ธาตุโย ปริคฺคเหตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **ปจฺจยโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ อพฺยาปารนยโต ธาตุโย ปริคฺคเหตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **อสมนฺนาหารโต** มนสิกาโร วุโตฺตฯ อตฺตโน ปจฺจยธมฺมวิเสสโต, ปจฺจยภาววิเสสโต จ ธาตุโย ปริคฺคเหตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **ปจฺจยวิภาคโต** มนสิกาโร วุโตฺตติ เอวเมเตสํ เตรสนฺนํ อาการานํ ปริคฺคเห การณํ เวทิตพฺพํฯ **อากาเรหี**ติ ปกาเรหิ, การเณหิ วาฯ

๓๔๗. ตตฺถ **ปตฺถฏตฺตา**ติ ปุถุตฺตา, เตน ปุถุภาวโต ปุถุวี, ปุถุวี เอว ปถวีติ นิรุตฺตินเยน สทฺทตฺถมาหฯ ปตฺถนเฏฺฐน วา ปถวี, ปติฏฺฐาภาเวน ปตฺถายติ อุปติฏฺฐตีติ อโตฺถฯ **“อโปฺป

ตี''ติ ปทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ **อาปียตี**ติ โสสียติ, ปิวียตีติ เกจิฯ ''อยํ ปนโตฺถ สสมฺภาราเป ยุชฺชตี''ติ วทนฺติ, ลกฺขณาเปปิ ยุชฺชเตวฯ โสปิ หิ ผรุสปาจนวิโสสนากาเรน เสสภูตตฺตเยน ปียมาโน วิย ปวตฺตตีติฯ **อปฺปายตี**ติ พฺรูเหติฯ ปริพฺรูหนรสา หิ อาโปธาตุฯ **เตชตี**ติ นิเสติ, ติกฺขภาเวน เสสภูตตฺตยํ อุสฺมาปยตีติ อโตฺถฯ **วายตี**ติ สมีเรติ, เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาเวน ภูตสงฺฆาตํ คเมตีติ อโตฺถฯ

เอวํ ตาว วิเสสโต วจนตฺถํ วตฺวา อิทานิ สามญฺญโต วตฺตุํ **''อวิเสเสน ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สลกฺขณธารณโต**ติ ยถา ติตฺถิยปริกปฺปิโต ''ปกติ อตฺตา''ติ เอวมาทิโก สภาวโต นตฺถิ, น เอวเมตาฯ เอตา ปน สลกฺขณํ สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธาตุโยฯ **ทุกฺขาทานโต**ติ ทุกฺขสฺส วิทหนโตฯ เอตา หิ ธาตุโย การณภาเวน ววตฺถิตา หุตฺวา อยโลหาทิธาตุโย วิย อยโลหาทึ อเนกปฺปการํ สํสารทุกฺขํ วิทหนฺติฯ **ทุกฺขาธานโต**ติ อนปฺปกสฺส ทุกฺขสฺส วิธานมตฺตโต อวสวตฺตนโต, ตํ วา ทุกฺขํ เอตาหิ การณภูตาหิ สเตฺตหิ อนุวิธียติ, ตถาวิหิตญฺจ ตํ เอตาเสฺวว ธียติ ฐปียตีติ เอวํ ทุกฺขาธานโต, ธาตุโยฯ อปิจ ''นิชฺชีวโฏฺฐ ธาตุโฏฺฐ''ติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ ตถา หิ ภควา ''ฉธาตุโรยํ ภิกฺขุ ปุริโส''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๔๓-๓๔๕) ชีวสญฺญาสมูหนนตฺถํ ธาตุเทสนํ อกาสีติฯ อิติ วจนตฺถมุเขนปิ อสาธารณโต, สาธารณโต จ ธาตูนํ สรสลกฺขณเมว วิภาวียตีติ อาห **''เอวํ วิเสสสามญฺญวเสน วจนตฺถโต มนสิ กาตพฺพา''**ติฯ มนสิกาโร ปน วจนตฺถมุเขน ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา ฐิตสฺส เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๓๔๘. **อากาเรหี**ติ ปกาเรหิฯ อถ วา อากรียนฺติ ทิสฺสนฺติ เอเตฺถ ธาตุโยติ อาการา, โกฏฺฐาสาฯ **อฏฺฐธมฺมสโมธานา**ติ ยถาวุตฺตานํ ปจฺจยวิเสเสน วิสิฏฺฐรูปานํ วณฺณาทีนํ อฏฺฐนฺนํ ธมฺมานํ สมวธานโต สนฺนิเวสวิเสสวเสน สหาวฏฺฐานโต ตํ อุปาทายฯ **เกสาติ สมฺมุติ** สมญฺญามตฺตํ โหติฯ **เตสํเยว วินิโพฺภคา**ติ เตสํเยว วณฺณาทีนํ วินิพฺภุชนโตฯ ยถา หิ วณฺณาทโย อฏฺฐ ธมฺมา ปญฺญาย วินิพฺภุชฺชมานา อญฺญมญฺญพฺยติเรเกน ปรมตฺถโต อุปลพฺภนฺติ, น เอวํ วณฺณาทิพฺยติเรเกน ปรมตฺถโต เกสา อุปลพฺภนฺติฯ ตสฺมา เย จ ธเมฺม สมุทิเต อุปาทาย ''เกสา''ติ สมฺมุติ, เตสุ วิสุํ วิสุํ กเตสุ นตฺถิ ''เกสา''ติ สมฺมุติ, โวหารมตฺตนฺติ อโตฺถฯ

''อฏฺฐธมฺมกลาปมตฺตเมวา''ติ อิทํ เกสปญฺญตฺติยา อุปาทายภูเต วณฺณาทิเก เอกเตฺตน คเหตฺวา วุตฺตํ, น เตสํ อฏฺฐธมฺมมตฺตภาวโตฯ **กมฺมสมุฏฺฐาโน โกฏฺฐาโส**ติ เกเสสุ ตาว เกสมูลํ, เอวํ โลมาทีสุปิ ยถารหํ เวทิตพฺพํฯ **ทสธมฺมกลาโปปี**ติ เอตฺถ อสิตาทิปริปาจโก เตโชโกฏฺฐาโส นวธมฺมกลาโปปีติ วตฺตโพฺพฯ ยทิเม เกสาทิโกฏฺฐาสา ยถารหํ อฏฺฐนวทสธมฺมสมูหภูตา , อถ กสฺมา ปถวีอาทิธาตุมตฺตโต มนสิ กรียนฺตีติ อาห **''อุสฺสทวเสน ปนา''**ติ อาทิฯ ยสฺมา อยํ ธาตุมนสิกาโร ยาวเทว สตฺตสญฺญาสมุคฺฆาฏนโตฺถ, ธมฺมวินิโพฺภโค จ สาติสยํ สตฺตสญฺญาสมุคฺฆาฏาย สํวตฺตติ, ตสฺมา โกฏฺฐาเสสุ เอวํ ธมฺมวิภาโค เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ หิ อุทริยํ กรีสํ ปุโพฺพ มุตฺตญฺจ อุตุสมุฏฺฐานา, อสิตาทิปริปาจกเตโช กมฺมสมุฏฺฐาโน, อสฺสาสปสฺสาสวาโต จิตฺตสมุฏฺฐาโนติ ฉ เอกสมุฏฺฐานา, เสโทอสฺสุ เขโฬ สิงฺฆาณิกาติ จตฺตาโร อุตุจิตฺตวเสน ทฺวิสมุฏฺฐานา, เสสา ทฺวตฺตึส จตุสมุฏฺฐานาฯ

เตสุ อสิตาทิปริปาจเก เตโชโกฏฺฐาเส เอโก กลาโป ชีวิตนวโก, อเญฺญสุ เอกสมุฏฺฐาเนสุ อุตุสมุฏฺฐาโน, จิตฺตสมุฏฺฐาโน วา เอเกโก อฏฺฐโก, ทฺวิสมุฏฺฐาเนสุ อุตุจิตฺตวเสน เทฺว เทฺว อฏฺฐกา, จตุสมุฏฺฐาเนสุ อุตุจิตฺตาหารสมุฏฺฐานา ตโย ตโย อฏฺฐกา, อุตุจิตฺตสมุฏฺฐาเนสุ สทฺทนวกา, อฏฺฐสุ เตโชวาโยโกฏฺฐาเสสุ อฏฺฐ ชีวิตนวกา, เสเสสุ จตุวีสติยา

โกฏฺฐาเสสุ กายภาวทสกทฺวยสหิตา, จกฺขาทิสญฺญิเตสุ มํสโกฏฺฐาเสสุ จกฺขุโสตฆานชิวฺหาวตฺถุทสกสหิตา จาติ ปริปุณฺณายตนเก รูปกาเย เภทํ อนามสิตฺวา เอกตฺตวเสน คยฺหมานา สตฺตจตฺตาลีสาธิกสตรูปกลาปา รูปวิภาคโต สาธิกํ ทิยฑฺฒรูปสหสฺสํ โหติ, โกฏฺฐาสานํ ปน อวยววิภาเคน ตทวยวกลาปานํ เภเท คยฺหมาเน รูปธมฺมานํ อสงฺเขฺยยฺยเภทตา เวทิตพฺพา ฯ เอวํ ธมฺมวิภาคโต อเนกเภทภินฺนาปิ อิเม ทฺวาจตฺตาลีส โกฏฺฐาสา อุสฺสทคฺคหเณน จตุธาตุวเสเนว ววตฺถเปตพฺพาฯ เตนาห **“อุสฺสทวเสน ปน…เป…. มนสิ กาตพฺพา”**ติฯ ตตฺถ มนสิการวิธิ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๓๔๙. มชฺฌิเมน ปมาเณนาติ อาโรหปริณาเหหิ มชฺฌิมสรีเร ลพฺภมาเนน มชฺฌิเมน ปริมาเณนฯ **ปริคฺคยฺหมานา**ติ ปญฺญาย ปริตเกฺกตฺวา คยฺหมานาฯ **ปรมาณุเภทสญฺจุณฺณา**ติ เอตฺถ ยถา ‘‘องฺคุลสฺส อฏฺฐโม ภาโค ยโว, ยวสฺส อฏฺฐโม ภาโค อูกา, อูกาย อฏฺฐโม ภาโค ลิกฺขา, ลิกฺขาย อฏฺฐโม ภาโค รถเรณุ, รถเรณุสฺส อฏฺฐโม ภาโค ตชฺชารี, ตชฺชาริยา อฏฺฐโม ภาโค อณุ, เอวํ อณุโน อฏฺฐโม ภาโค ปรมาณุ นามา’’ติ เกจิฯ **อฏฺฐกถายํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๕๑๕) ปน ‘‘สตฺตธญฺญมาสปฺปมาณํ เอกํ องฺคุลํ, สตฺตอูกาปมาโณ เอโก ธญฺญมาโส, สตฺตลิกฺขาปมาณา เอกา อูกา, ฉตฺตึสรถเรณุปฺปมาณา เอกา ลิกฺขา, ฉตฺตึสตชฺชาริปฺปมาโณ เอโก รถเรณุ, ฉตฺตึสอณุปฺปมาณา เอกา ตชฺชารี, ฉตฺตึสปรมาณุปฺปมาโณ เอโก อณู’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา อณุโน ฉตฺตึสติมภาคมโตฺต ปรมาณุ นาม อากาสโกฏฺฐาสิโก มํสจกฺขุสฺส อโคจโร ทิพฺพจกฺขุเสฺสว โคจรภูโตฯ ตํ สนฺธายาห **“ปรมาณุเภทสญฺจุณฺณา”**ติ, ยถาวุตฺตปรมาณุปฺปเภเทน จุณฺณวิจุณฺณภูตาฯ **สุขุมรชภูตา**ติ ตโตเยว อติวิย สุขุมรชภาวํ คตาฯ

โทณมตฺตา สิยาติ โสฬส นาฬิมตฺตาฯ อิธาปิ ‘‘มชฺฌิเมน ปมาเณนา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เตน ‘‘ปกติยา จตุมุฏฺฐิกํ กุฑุวํ, จตุกุฑุวํ นาฬิ, ตาย นาฬิยา โสฬส นาฬิโย โทณํ, ตํ ปน มคธนาฬิยา ทฺวาทส นาฬิโย โหนฺตี’’ติ วทนฺติฯ **สงฺคหิตา**ติ ยถา น วิปฺปกิรติ, เอวํ อาพนฺธนวเสน สมฺปิณฺฑิตฺวา คหิตาฯ **อนุปาลิตา**ติ ยถา ปคฺฆรณสภาวาย อาโปธาตุยา วเสน กิลินฺนภาวํ, ปิจฺฉิลภาวํ วา นาปชฺชติ, เอวํ อนุรกฺขิตาฯ **วิตฺถมฺภิตา**ติ สงฺฆาตวายุนา อติวิย วิตฺถมฺภนํ ปาปิตาฯ **น วิกิรติ น วิทฺธํสตี**ติ สุขุมรชภูตาปิ ปถวีธาตุ อาพนฺธนปริปาจน สมุทีรณกิจฺจาหิ อาโปเตโชวาโยธาตูหิ ลทฺธปจฺจยา สิเนเหน เตมิตา เตชสา ปริปกฺกา วายุนา วิตฺถมฺภนํ ปาปิตา ปิฏฺฐจุณฺณา วิย น อิโต จิโต จ วิกิรติ น วิทฺธํสติ, อถ โข ปิณฺฑิตา ฆนภูตา หุตฺวา นานปฺปกาเรน คเหตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เตนาห **“อวิกิริยมานา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **วิกปฺปนฺ**ติ วิภาคํฯ ยทิปิ เตโชวาโยธาตุโยปิ สวิคฺคหา รูปธมฺมภาวโต, ยาทิโส ปน ฆนภาโว ปถวีอาโปธาตูสุ ลพฺภติ , น ตาทิโส เตโชวาโยธาตูสุ ลพฺภตีติ เมยฺยภาวาภาวโต ตตฺถ จุณฺณเภโท น อุทฺธโฏฯ ตถา หิ สสมฺภารเตโชวายูสุปิ เมยฺยภาโว น ลพฺภเตวฯ

ยูสคตาติ ยูสภาวํ ทฺรวภาวํ คตาฯ ตโต เอว **อาพนฺธนาการภูตาฯ น ปคฺฆรตี**ติ น โอคฬติฯ **น ปริสฺสวตี**ติ น วิสฺสนฺทติฯ **ปีณิตปีณิตภาวํ ทเสฺสตี**ติ อาโปธาตุยา พฺรูหนรสตาย วุตฺตํฯ

อุสฺมาการภูตาติ เอเตน กาเย ปากติกอุสฺมาปิ คหณีสงฺขาตาย ตสฺสาเยว เตโชธาตุยา วเสน โหตีติ ทเสฺสติฯ **ปริปาเจตี**ติ สเนฺตเชติฯ สา หิ ยถาภุตฺตสฺส อาหารสฺส สมฺมา ปริณามเนน รสาทิสมฺปตฺติยา เหตุภาวํ คจฺฉนฺตี อิมํ กายํ ปริปาเจติ สเนฺตเชตีติ วุจฺจติฯ เตเนวาห **“น ปูติภาวํ ทเสฺสตี”**ติฯ กมฺมูปนิสฺสยาย, จิตฺตปฺปสาทเหตุกาย จ สรีเร วณฺณสมฺป

ทาย เตโชธาตุ วิเสสปจฺจโย, ปเคว อุตุอาหารสมุฏฺฐานาย รูปสมฺปตฺติยา ยถาวุตฺตเตโชธาตูติ อาห “**วณฺณสมฺปตฺติญฺจสฺส อาวหตี**”ติฯ

สมุทีรณวิตฺถมฺภนลกฺขณาติ เอตฺถ **สมุทีรณํ** อนุเปลฺลนํ, วิโสสนนฺติ เกจิฯ **วิตฺถมฺภนํ** เสสภูตตฺตยสฺส ถมฺภิตตฺตาปาทนํ, อุปฺปีลนนฺติ เอเกฯ **ตายา**ติ วิตฺถมฺภนลกฺขณาย วาโยธาตุยาฯ **อปรายา**ติ สมุทีรณลกฺขณายฯ สา หิ เปลฺลนสภาวาฯ เตนาห “**สมพฺภาหโต**”ติฯ สมพฺภาหนญฺจ รูปกลาปสฺส เทสนฺตรุปฺปตฺติยา เหตุภาโวฯ **อวฆฏฺฏนํ** อาสนฺนตรุปฺปตฺติยาฯ **ลาเฟ็ตี**ติ ปริวเตฺตติฯ อิทานิ ยทตฺถํ จุณฺณโต มนสิกาโร อาคโต, ตํ นิคมนวเสน ทเสฺสตุํ “**เอวเมต**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ธาตุยนฺต**นฺติ สุเตฺตน วิย ยนฺตรูปกํ อสติปิ กตฺตุภูเต อตฺตนิ จิตฺตวเสน ธาตุมยํ ยนฺตํ ปวตฺตติ, อิธาปิ มนสิการวิธิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพฯ

๓๕๐. ยทิปิ จตุนฺนํ ธาตูนํ ลกฺขณาทโย เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตา เอว, ตถาปิ เต อนวเสสโต ทเสฺสตฺวา วิสุํ กมฺมฏฺฐานปริคฺคหวิธิํ ทเสฺสตุํ “**ลกฺขณาทิโต**”ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ลกฺขียติ เอเตนาติ ลกฺขณํ, กกฺขฬตฺตํ ลกฺขณเมติสฺสาติ **กกฺขฬตฺตลกฺขณา**ฯ นนุ จ กกฺขฬตฺตเมว ปถวีธาตูติ? สจฺจเมตํ, ตถาปิ วิญฺญาตาวิญฺญาตสทฺทตฺถตาวเสน อภินฺนมฺปิ ธมฺมํ กปฺปนาสิเทฺธน เภเทน เอวํ นิเทฺทโส กโตฯ เอวํ หิ อตฺถวิเสสาวโพโธ โหตีติฯ อถ วา ลกฺขียตีติ ลกฺขณํ, กกฺขฬตฺตํ หุตฺวา ลกฺขิยมานา ธาตุ กกฺขฬตฺตลกฺขณาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสาสุปิ เอเสว นโยฯ **ปติฏฺฐานรสา**ติ สหชาตธมฺมานํ ปติฏฺฐาภาวกิจฺจาฯ ตโต เอว เนสํ สมฺปฏิจฺฉนาการเรน ญาณสฺส ปจฺจุปติฏฺฐตีติ **สมฺปฏิจฺฉนปจฺจุปฏฺฐานา**ฯ ปทฏฺฐานํ ปเนตฺถ อญฺญธมฺมตาย น อุทฺธฏํ, สาธารณภาวสพฺภาวโต วา ทูรการณํ วิยฯ ยถา วา ธมฺมุเทฺทสวารวณฺณนาทีสุ รสาทินา อเญฺญสํ ปจฺจยภาวํ ทเสฺสตฺวา ปจฺจยวนฺตตาทสฺสนตฺถํ ปทฏฺฐานํ อุทฺธฏํ, น เอวมิธฯ อิธ ปน ธาตูนํ อนญฺญสาธารณวิเสสวิภาวนปราย โจทนาย อญฺญธมฺมภูตํ ปทฏฺฐานํ น อุทฺธฏนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **พฺรูหนรสา**ติ สหชาตธมฺมานํ วฑฺฒนกิจฺจาฯ ตถา หิ สา เนสํ ปีณิตภาวํ ทเสฺสตีติ วุจฺจติฯ **สงฺคหปจฺจุปฏฺฐานา**ติ พาหิรอุทกํ วิย นฺหานียจุณฺณสฺส สหชาตธมฺมานํ สงฺคหณปจฺจุปฏฺฐานาฯ **มทฺทวานุปฺปทานปจฺจุปฏฺฐานา**ติ พาหิรคฺคิ วิย ชตุโลหาทีนํ สหชาตธมฺมานํ มุทุภาวานุปฺปทานปจฺจุปฏฺฐานาฯ **อภินีหาโร** ภูตสงฺฆาฏสฺส เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาโว, นีหรณํ วา พีชโต องฺกุรสฺส วิยฯ

๓๕๑. **อุตุสมุฏฺฐานาว** กมฺมาทิวเสน อนุปฺปตฺติโตฯ **อุตุจิตฺตสมุฏฺฐานา** กทาจิ อุตุโต, กทาจิ จิตฺตโต อุปฺปชฺชนโตฯ **อวเสสา**ติ วุตฺตาวเสสา เกสาทโย จตุวีสติ, อาทิโต ตโย เตโชโกฏฺฐาสา, ปญฺจ วาโยโกฏฺฐาสา จาติ ทฺวตฺติํสฯ **สเพฺพปี**ติ เต สเพฺพปิ กมฺมาทิวเสน อุปฺปชฺชนโต **จตุสมุฏฺฐานา**ฯ เกสาทีนมฺปิ หิ มํสโต อวิมุตฺตภาโค กมฺมาหารจิตฺตสมุฏฺฐาโนว โหตีติฯ

๓๕๒. **นานเตฺตกตฺตโต**ติ วิเสสสามญฺญโตฯ ธมฺมานํ หิ อญฺญมญฺญํ วิสทิสตา นานตฺตํ, สมานตา เอกตฺตํฯ **สพฺพาสมฺปี**ติ จตุนฺนมฺปิฯ **สลกฺขณาทิโต**ติ สกํ ลกฺขณํ สลกฺขณํ, ตโต สลกฺขณาทิโตฯ **อาทิ**-สเทฺทน รสปจฺจุปฏฺฐานานํ วิย มุทุสณฺหผรุสภาวาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ “**กมฺมสมุฏฺฐานาทิวเสน นานตฺตภูตาน**”นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ กมฺมสมุฏฺฐานาทิวเสน จตุนฺนํ ธาตูนํ เอกตฺตํ โหติ สาธารณตฺตาติ? น, ‘‘อญฺญา เอว ธาตุโย กมฺมสมุฏฺฐานา, อญฺญา อุตุอาทิสมุฏฺฐานา’’ติอาทิกํ เภทํ สนฺธาย ตถา วจนโตฯ **เอตาสํ** ธาตูนํฯ **รุปฺปนลกฺขณํ** รุปฺปนสภาวํฯ กิมฺปเนตํ รุปฺปนํ นาม? ยา สีตาทิวิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสุปฺปตฺติ,

ตสฺมึ วา สติ โย วิชฺชมานเสฺสว วิสทิสุปฺปตฺติยา เหตุภาโว, ตํ รุปฺปนํฯ **อนตีตตฺตา**ติ อปริจฺจชนโตฯ

มหนฺตปาตุภาโว เจตฺถ สสมฺภารธาตุวเสน เวทิตพฺโพ, ตถา **มหาวิการตา** มหาภูตสามญฺญลกฺขณธาตุวเสน, **มหาปริหารตา, มหตฺตวิชฺชมานตา** จ อุภยวเสนาติฯ ภูตสทฺทาเปกฺขาย “**เอตานี**”ติ นปุํสกนิเทฺทโสฯ **มหนฺตานิ ปาตุภูตานิ** อเนกสตสหสฺส รูปกลาปสงฺฆาฏตาย สมูหวเสน, สนฺตติวเสน จ อปริมิตปริมาณานํ, อเนกโยชนายามวิตฺถารานญฺจ อุปฺปชฺชนโตฯ **จตฺตาริ นหุตานี**ติ จตฺตาริ ทสสหสฺสานิฯ **เทวทานวาทีนํ** ติคาวุตาทิสรีรวเสน มหนฺตานิ ปาตุภูตานิฯ

ตตฺถายํ วจนโตฺถ – มหนฺตานิ ภูตานิ ชาตานิ นิพฺพตฺตานีติ **มหาภูตานี**ติฯ อเนกาภูตวิเสสทสฺสเนน, อเนกพฺภุตทสฺสเนน จ อเนกจฺฉริยทสฺสนวเสน มหโนฺต อพฺภุโต, มหนฺตานิ วา อภูตานิ เอตฺถาติ **มหาภูโต,** มายากาโรฯ ยกฺขาทโย ชาติวเสเนว มหนฺตา ภูตาติ **มหาภูตา,** นิรุโฟฺห วา อยํ เตสุ มหาภูตสโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ ปถวีอาทโย ปน วณฺจกตาย, อนิทฺทิสิตพฺพฏฺฐานตาย จ มหาภูตา วิย **มหาภูตา**ฯ ภูตสทฺทสฺส อุภยลิงฺคตาย นปุํสกตา กตาฯ ตตฺถ **วณฺจกตา** สยํ อนีลาทิสภาวานิ หุตฺวา นีลาทิสภาวสฺส อุปฏฺฐาปนํ, อนิตฺถิปุริสาทิสภาวาเนว จ หุตฺวา อิตฺถิปุริสาทิอาการสฺส อุปฏฺฐาปนํฯ ตถา อญฺญมญฺญสฺส อโนฺต, พหิ จ อฏฺฐิตานํเยว อญฺญมญฺญํ นิสฺสาย อวฏฺฐานโต **อนิทฺทิสิตพฺพฏฺฐานตา**ฯ ยทิ หิ อิมา ธาตุโย อญฺญมญฺญสฺส อโนฺต ฐิตา, น สกิจฺจกรา สิยุํ อญฺญมญฺญานุปฺปเวสนโต, อถ พหิ ฐิตา วินิพฺภุตฺตา สิยุํฯ ตถา สติ อวินิพฺภุตฺตวาโท หาเยยฺย, ตสฺมา น นิทฺทิสิตพฺพฏฺฐานาฯ เอวํ สเนฺตปิ ปติฏฺฐานาทินา ยถาสกํ กิจฺจวิเสเสน เสสานํ ติณฺณํ ติณฺณํ อุปการิกา โหนฺติ, เยน สหชาตาทินา ปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺติฯ เตนาห **“น จ อญฺญมญฺญํ นิสฺสาย น ติฏฺฐนฺตี”**ติฯ **มนาเปหี**ติ มโนหเรหิ จาตุริยวเนฺตหิฯ **วณฺณสณฺฐานวิเกฺขเปหี**ติ กาฬสามตาทิวเณฺณหิ, ปุถุลวิวรกิสตาทิสณฺฐาเนหิ, หตฺถภมุกาทิวิเกฺขเปหิ จฯ **สรสลกฺขณ**นฺติ สภาวภูตํ ลกฺขณํ, สกิจฺจกํ วา สภาวํฯ

มหาปริหารโตติ เอตฺถ วจนตฺถํ วทโนฺต อาห **“มหเนฺตหิ…เป…. ภูตานิ, มหาปริหารานิ วา ภูตานี”**ติฯ ตตฺถ ปจฺฉิมเตฺถ ปุริมปเท อุตฺตรปทสฺส ปริหาร-สทฺทสฺส โลปํ กตฺวา **“มหาภูตานี”**ติ วุตฺตํฯ

ตถา หีติ ตโต เอว วิการสฺส มหนฺตตฺตา เอวาติ ตํ วิการํ ทเสฺสตุํ **“ภูมิโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อจฺจิมโต**ติ อคฺคิสฺสฯ โกฏิสตสหสฺสํ เอกํ **โกฏิสตสหเสฺสกํ จกฺกวาฬ**นฺติ ตํ สพฺพํ อาณาเขตฺตภาเวน เอกํ กตฺวา วทติฯ **วิลียตี**ติ วิปตฺติกรเมฆาภิวุเฏฺฐน ขารุทเกน ลวณํ วิย วิลยํ คจฺฉติ วิทฺธํสติฯ **กุปิเตนา**ติ ขุภิเตนฯ **วิกีรตี**ติ วิธมติ วิทฺธํสติฯ

อนุปาทิเนฺนสุ วิการมหตฺตํ ทเสฺสตฺวา อุปาทิเนฺนสุ ทเสฺสโนฺต **“ปตฺถโทฺธ”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กฏฺฐมุเขน วา**ติ **วา**-สโทฺท อุปมโตฺถฯ ยถา กฏฺฐมุเขน สเปฺปน ฑโฏฺฐ ปตฺถโทฺธ โหติ, เอวํ ปถวีธาตุปฺปโกเปน โส กาโย กฏฺฐมุเขว โหติ, กฏฺฐมุขมุขคโต วิย ปตฺถโทฺธ โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา **วา**-สโทฺท อวธารณโตฺถฯ โส ‘‘ปถวีธาตุปฺปโกเปน วา’’ติ เอวํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตโพฺพฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – กฏฺฐมุเขน ฑโฏฺฐปิ กาโย ปถวีธาตุปฺปโกเปเนว ปตฺถโทฺธ โหติ, ตสฺมา ปถวีธาตุยา อวิยุโตฺต โส กาโย สพฺพทา กฏฺฐมุขมุขคโต วิย โหตีติฯ **วา**-สโทฺท วา อนิยมโตฺถ, ตตฺรายมโตฺถ – กฏฺฐมุเขน ฑโฏฺฐ กาโย ปตฺถโทฺธ โหติ วา, น วา โหติ

มนฺตาคทวเสน, ปถวีธาตุปฺปโกเปน ปน มนฺตาคทรหิโต โส กาโย กฏฺฐมุขมุขคโต วิย โหติ เอกนฺตปตฺถโทฺธติฯ

ปูติโยติ กุถิโตฯ **สนฺตโตฺต**ติ สพฺพโส ตโตฺต สมุปฺปนฺนทาโหฯ **สญฺฉิโนฺน**ติ สมนฺตโต ฉิโนฺน ปรมาณุเภทสญฺจุโณฺณ อายสฺมโต อุปเสนเตฺถรสฺส สรีรํ วิยฯ **มหาวิการานิ ภูตานี**ติ มหาวิการวนฺตานิ ภูตานิ มหาภูตานีติ ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปน นิเทฺทโส ทฏฺฐโพฺพฯ **"ปถวี"**ติอาทินา สพฺพโลกสฺส ปากฏานิปิ วิปลฺลาสํ มุญฺจิตฺวา ยถาสภาวโต ปริคฺคณฺหเน มหเนฺตน วายาเมน วินา น ปริคฺคณฺหนฺตีติ ทุวิเญฺญยฺยสภาวตฺตา "มหนฺตานี"ติ วุจฺจนฺติฯ ตานิ หิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ "อมหนฺตานี"ติ มนฺตฺวา ฐิตา เตสํ ทุปฺปริคฺคหตํ ทิสฺวา "อโห มหนฺตานิ เอตานี"ติ ชานาตีติ มหาภูเตกเทสตาทีหิ วา การเณหิ **มหาภูตานิ**ฯ เอตา หิ ธาตุโย มหาภูเตกเทสโต, มหาภูตสามญฺญโต, มหาภูตสนฺนิสฺสยโต, มหาภูตภาวโต, มหาภูตปริโยสานโต จาติ อิเมหิปิ การเณหิ **"มหาภูตานี"**ติ วุจฺจนฺติฯ

ตตฺถ **มหาภูเตกเทสโต**ติ "ภูตมิทนฺติ, ภิกฺขเว, สมนุปสฺสถา"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๐๑) หิ อวิเสเสน ขนฺธปญฺจกํ "ภูต"นฺติ วุจฺจติฯ ตตฺถ ยทิทํ กามภเว, รูปภเว, ปญฺจโวการภเว, เอกเจฺจ จ สญฺญีภเว ปวตฺตํ ขนฺธปญฺจกํ, ตํ มหาวิสยตาย "มหาภูต"นฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ ปถวีอาทโย ปน จตโสฺส ธาตุโย ตสฺส มหาภูตสฺส เอกเทสภูตา "มหาภูตา"ติ วุจฺจนฺติฯ สมุทาเยสุ หิ ปวตฺตโวหารา อวยเวสุปิ ทิสฺสนฺติ ยถา "สมุโทฺท ทิโฏฺฐ, ปโฏ ทโฑฺฒ"ติ จฯ **มหาภูตสมญฺญโต**ติ ตทธีนวุตฺติตาย ภวนฺติ เอตฺถ อุปาทารูปานีติ ภูตานิ, ปถวีอาทโย จตโสฺส ธาตุโยฯ สา ปนายเมตาสุ ภูตสมญฺญา อนญฺญตฺถวุตฺติตาย อุปาทารูปานํ อวิปรีตฏฺฐา, โลกสฺส เจตา พหูปการา, จกฺขุสมุทฺทาทีนํ นิสฺสยภูตา จาติ มหนฺตานิ ภูตานีติ สมญฺญายิํสุฯ **มหาภูตสนฺนิสฺสยโต**ติ มหนฺตานํ มหานุภาวานํ มหาสมฺมตมนฺธาตุปฺปภุตีนํ รญฺญํ, สกฺกาทีนํ เทวานํ, เวปจิตฺติอาทีนํ อสุรานํ, มหาพฺรหฺมาทีนํ พฺรหฺมานํ, คุณโต วา มหนฺตานํ พุทฺธานํ, ปเจฺจกพุทฺธานํ, สาวกานํ อุปาทายุปาทาย วา สเพฺพสมฺปิ ภูตานํ สตฺตานํ นิสฺสยภูตตาย มหนฺตา ภูตา เอเตสูติ มหาภูตาฯ จาตุมหาภูติโก หิ เนสํ กาโยติฯ **มหาภูตภาวโต**ติ พหุภูตภาวโตฯ อยํ หิ **มหา**-สโทฺท "มหาชโน สนฺนิปติโต"ติอาทีสุ พหุภาเว ทิสฺสติฯ ปถวีอาทโย จ ธาตุโย เอกสฺมิมฺปิ อตฺตภาเว อปริเมยฺยปฺปเภทา ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา มหนฺตา พหู อเนกสตสหสฺสปฺปเภทา ภูตาติ มหาภูตาฯ **มหาภูตปริโยสานโต**ติ มหาภูตสฺส วเสน ปริโยสานปฺปตฺติโตฯ

> "กาโล ฆสติ ภูตานิ, สพฺพาเนว สหตฺตนา;
> โย จ กาลฆโส ภูโต, ส ภูตปจนิํ ปจี"ติฯ (ชา. ๑.๒.๑๙๐) –

หิ เอวมาทีสุ ขีณาสโว "ภูโต"ติ วุโตฺตฯ โส หิ อุจฺฉินฺนภวเนตฺติกตาย อายติํ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา เอกนฺตโต "ภูโต"ติ วุจฺจติ, น อิตเร, ภวิสฺสนฺตีติ โวหารํ อนตีตตฺตาฯ ภูโต เอว อิธ ปูชาวเสน "มหาภูโต"ติ วุโตฺต ยถา "มหาขีณาสโว, มหาโมคฺคลฺลาโน"ติ จฯ อิมาสญฺจ ธาตูนํ อนาทิมติ สํสาเร ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานานํ ยถาวุตฺตสฺส มหาภูตเสฺสว สนฺตาเนน ปริโยสานปฺปตฺติ, นาญฺญตฺรฯ ตสฺมา มหาภูเต ภูตา ปริโยสานํ ปตฺตาติ มหาภูตา ปุริมปเท ภูต-สทฺทสฺส โลปํ กตฺวาฯ เอวเมตา ธาตุโย มหาภูเตกเทสตาทีหิ มหาภูตาติ เวทิตพฺพาฯ ปถวีอาทีนํ กกฺขฬปคฺฆรณาทิวิเสสลกฺขณสมงฺคิตา อปริจฺจตฺตธาตุลกฺขณานํเยวาติ อาห **"ธาตุลกฺขณํ อนตีตตฺตา"**ติฯ น หิ สามญฺญปริจฺจาเคน วิเสโส, วิเสสนิรเปกฺขํ วา สามญฺญํ ปวตฺตติฯ ตถา หิ วทนฺติ –

‘‘ตมตฺถาเปกฺขโต เภทํ, สสามญฺญํ ชหาติ โน;
คณฺหาติ สํสยุปฺปาทา, สเมวกตฺถกํ ทฺวย’’นฺติฯ

สลกฺขณธารเณน จาติ เยน สลกฺขณธารเณน ‘‘ธาตุโย’’ติ วุจฺจนฺติ, เตเนว **‘‘ธมฺมา’’**ติปิ วุจฺจนฺติ อุภยถาปิ นิสฺสตฺตนิชฺชีวตาย เอว วิภาวนโตฯ เตเนวาห – ‘‘ฉธาตุโรยํ ภิกฺขุ ปุริโส, ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรตี’’ติ จฯ อรูปานํ ขณโต รูปานํ ขณสฺส นาติอิตฺตรตายาห **‘‘อตฺตโน ขณานุรูป’’**นฺติฯ **ธรเณนา**ติ ฐาเนน, ปวตฺตเนนาติ อโตฺถฯ **ขยเฏฺฐนา**ติ ขณภงฺคุตายฯ **ภยเฏฺฐนา**ติ อุทฺทยวยปฏิปีฬนาทินา สปฺปฏิภยตายฯ **อสารกเฏฺฐนา**ติ อตฺตสารวิรเหนฯ

๓๕๓. **สหุปฺปนฺนาว เอตา**ติ เอตา จตโสฺส ธาตุโย สห อุปฺปนฺนาว สห ปวตฺตมานาว สมานกาเล ลพฺภมานาปิ อวกํสโต **สพฺพปริยนฺติเม** อุตุจิตฺตาหารสมุฏฺฐาเนสุ สุทฺธฏฺฐเก, กมฺมเชสุ ชีวิตนวเกติ เอเกกสฺมิํ **สุทฺธฏฺฐกาทิกลาเปปิ ปเทเสน อวินิพฺภุตฺตา** วิสุํ วิสุํ อนิทฺทิสิตพฺพฏฺฐานตายฯ ยตฺถ หิ ติสฺสนฺนํ ธาตูนํ ปติฏฺฐาวเสน ปถวี, ตเตฺถว ตสฺสา อาพนฺธนปริปาจนสมุทีรณวเสน อิตราฯ เอส นโย เสสาสุปิฯ

๓๕๔. **ปุริมา เทฺว ครุกตฺตา สภาคา** อญฺญมญฺญนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ จ นนุ ปถวิยาปิ ลหุภาโว อตฺถิฯ ตถา หิ สา ‘‘กกฺขฬํ มุทุกํ สณฺหํ ผรุสํ ครุกํ ลหุก’’นฺติ นิทฺทิฏฺฐา, อาเปปิ ลหุภาโว ลพฺภเตวาติ? น, นิปฺปริยายครุภาวสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ครุภาโว เอว หิ ปถวีธาตุยา ครุตรํ อุปาทาย ลหุภาโวติ ปริยาเยน วุโตฺต สีตภาโว วิย เตโชธาตุยาฯ ยทิ เอวํ รูปสฺส ลหุตาติ กถํ? อยมฺปิ วุตฺตนยา เอว ลหุตาการํ อุปาทาย ลพฺภนโตฯ น หิ ปริเจฺฉทวิการลกฺขณานิ ปรมตฺถโต ลพฺภนฺติ นิปฺผนฺนรูปานํ อวตฺถาวิเสสสภาวโตฯ ตสฺมา ปรมตฺถสิทฺธํ ครุภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปุริมา เทฺว ครุกตฺตา สภาคา’’ติฯ **‘‘ตถา’’**ติ ปเทน ‘‘สภาคา’’ติ อิมมตฺถํ อุปสํหรติฯ **‘‘เทฺว’’**ติ ปน อิทํ ยถา ‘‘ปุริมา’’ติ เอตฺถ, เอวํ ‘‘ปจฺฉิมา’’ติ เอตฺถาปิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **วิสภาคา** ครุกลหุกภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ ยถา จ ครุกลหุกภาเวหิ, เอวํ เปยฺยภาวาเปยฺยภาเวหิ จ สภาควิสภาคตา โยเชตพฺพาฯ

๓๕๕. **อชฺฌตฺติกา** เหฏฺฐา วุตฺตอชฺฌตฺติกา, สตฺตสนฺตานปริยาปนฺนาติ อโตฺถฯ **วิญฺญาณวตฺถุ วิญฺญตฺติอินฺทฺริยาน**นฺติ จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ วิญฺญาณวตฺถูนํ, ทฺวินฺนํ วิญฺญตฺตีนํ, อิตฺถิปุริสินฺทฺริยชีวิตินฺทฺริยานญฺจฯ เย ปน ‘‘วิญฺญาณวตฺถูติ หทยวตฺถุ คหิต’’นฺติ วทนฺติ, เตสํ อินฺทฺริย-คฺคหเณน อฏฺฐนฺนมฺปิ รูปินฺทฺริยานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **‘‘วุตฺตวิปรีตปฺปการา’’**ติ อิทํ พาหิรานํ ธาตูนํ ยถา สพฺพโส วิญฺญาณวตฺถุวิญฺญตฺติอินฺทฺริยานํ อนิสฺสยตา จ อิริยาปถวิรโห จ วุตฺตวิปริยาโย, เอวํ จตุสมุฏฺฐานตาปีติ กตฺวา วุตฺตํ, น ลกฺขณรูปสฺส วิย กุโตจิปิ สมุฏฺฐานสฺส อภาวโต อุตุสมุฏฺฐานตาย ตาสํฯ ลหุตาทินิสฺสยตาปิ อชฺฌตฺติกานํ ธาตูนํ วตฺตพฺพา, น วา วตฺตพฺพาฯ วิญฺญตฺติ-คฺคหณํ หิ ลกฺขณนฺติฯ

๓๕๖. **อิตราหี**ติ อาโปเตโชวายุธาตูหิฯ **เอกสงฺคหา**ติ สชาติสงฺคเหน เอกสงฺคหาฯ สมานชาติยานํ หิ สงฺคโห สหชาติสงฺคโหฯ เตนาห **‘‘สมุฏฺฐานนานตฺตาภาวโต’’**ติฯ

๓๕๗. **ติณฺณํ มหาภูตานํ ปติฏฺฐา หุตฺวา ปจฺจโย โหตี**ติ เยหิ มหาภูเตหิ สมฺปิณฺฑนวเสน สงฺคหิตา, ปริปาจนวเสน อนุปาลิตา, สมุทีรณวเสน วิตฺถมฺภิตา จ, เตสํ อตฺตนา สหชาตานํ ติณฺณํ มหาภูตานํ ปติฏฺฐา หุตฺวา ตโต เอว สนฺธารณวเสน อวสฺสโย โหติ, วุตฺตนเยน วา ปติฏฺฐา หุตฺวา สหชาตาทิวเสน ปจฺจโย โหตีติฯ เอส นโย เสสาสุปิฯ

๓๕๘. ยทิปิ อญฺญมญฺญอาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาติ เหฏฺฐา ธาตูนํ อสมนฺนาหารตา ทสฺสิตา เอว, อถาปิ อิมินาว นเยน วิสุํ กมฺมฏฺฐานปริคฺคโห กาตพฺโพติ ทเสฺสนฺโต **“ปถวีธาตุ เจตฺถา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปถวีธาตุ เจตฺถา**ติ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน อยมฺปิ เอโก มนสิการปฺปกาโรติ ทีเปติฯ **เอตฺถา**ติ เอตาสุ ธาตูสุฯ อหํ ‘‘ปถวีธาตู’’ติ วา ‘‘ปจฺจโย โหมี’’ติ วา น ชานาตีติ อตฺตนิ วิย อตฺตโน กิเจฺจ จ อาโภคาภาวํ ทเสฺสตฺวา อุปการกสฺส วิย อุปกตฺตพฺพานมฺปิ อาโภคาภาวํ ทเสฺสตุํ **“อิตรานิปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพาสุ ธาตูสุ, ตตฺถาปิ อตฺตกิจฺจุปกตฺตพฺพเภเทสุ สเพฺพสุฯ

๓๕๙. **ปจฺจยวิภาคโต**ติ ปจฺจยธมฺมวิภาคโต เจว ปจฺจยภาววิภาคโต จฯ ‘‘ปจฺจยโต’’ติ หิ อิมินา ปถวีอาทีนํ อญฺญาสาธารโณ ปติฏฺฐาภาวาทินา เสสภูตตฺตยสฺส ปจฺจยภาโว วุโตฺตฯ อิธ ปน เยหิ ธเมฺมหิ ปถวีอาทีนํ อุปฺปตฺติ, เตสํ ปถวีอาทีนญฺจ อนวเสสโต ปจฺจยภาววิภาโค วุจฺจตีติ อยํ อิเมสํ ทฺวินฺนํ อาการานํ วิเสโสฯ **กมฺมนฺ**ติ กุสลากุสลํ รูปุปฺปาทกํ กมฺมํฯ **จิตฺตนฺ**ติ ยํ กิญฺจิ รูปุปฺปาทกํ จิตฺตํฯ **อาหาโร**ติ อชฺฌตฺติโก รูปุปฺปาทโก อาหาโรฯ **อุตู**ติ โยโกจิ อุตุ, อตฺถโต เตโชธาตุฯ **กมฺมเมวา**ติ อวธารณํ สมุฏฺฐานสงฺกราภาวทสฺสนตฺถํ, เตน อกมฺมชานมฺปิ เกสญฺจิ กมฺมสฺส ปริยายปจฺจยภาโว ทีปิโต โหติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘กมฺมปจฺจยจิตฺตสมุฏฺฐาน’’นฺติอาทิฯ นนุ จ กมฺมสมุฏฺฐานานํ กมฺมโต อเญฺญนปิ ปจฺจเยน ภวิตพฺพนฺติ? ภวิตพฺพํ, โส ปน กมฺมคติโกวาติ ปฏิโยคีนิวตฺตนตฺถํ อวธารณํ กตํ, เตนาห **“น จิตฺตาทโย”**ติฯ **จิตฺตาทิสมุฏฺฐานานนฺ**ติ เอตฺถาปิ อยมโตฺถ ยถารหํ วตฺตโพฺพฯ **อิตเร**ติ จิตฺตาทิโต อเญฺญฯ **ชนกปจฺจโย**ติ สมุฏฺฐาปกตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ปจฺจโย ปน กมฺมปจฺจโยวฯ วุตฺตํ หิ ‘‘กุสลากุสลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๗)ฯ

เสสานนฺติ จิตฺตาทิสมุฏฺฐานานํฯ **ปริยายโต อุปนิสฺสยปจฺจโย โหตีติ ปฏฺฐาเน** (ปฏฺฐา. ๑.๑.๙) อรูปานํเยว อุปนิสฺสยปจฺจยสฺส อาคตตฺตา นิปฺปริยาเยน รูปธมฺมานํ อุปนิสฺสยปจฺจโย นตฺถิฯ สุเตฺต ปน ‘‘ปุคฺคลํ อุปนิสฺสาย วนสณฺฑํ อุปนิสฺสายา’’ติ วจนโต สุตฺตนฺติกปริยาเยน วินา อภาโว อุปนิสฺสยปจฺจโยติ เวทิตโพฺพฯ **จิตฺตํ ชนกปจฺจโย โหตี**ติ สหชาตนิสฺสยาหาราทิวเสน ปจฺจโย โหนฺตํ จิตฺตํ สมุฏฺฐาปกตํ อุปาทาย ‘‘ชนกปจฺจโย โหตี’’ติ วุตฺตํฯ อาหารอุตูสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ กมฺมาทีนํ ปจฺจยธมฺมานํ วเสน ธาตูสุ ปจฺจยวิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํสมุฏฺฐานานํ ธาตูนมฺปิ วเสน ปจฺจยวิภาคํ ทเสฺสนฺโต ปฐมํ ตาว **“กมฺมสมุฏฺฐานํ มหาภูต”**นฺติอาทินา อุทฺทิสิตฺวา ปุน **“ตตฺถ กมฺมสมุฏฺฐานา ปถวีธาตู”**ติอาทินา นิทฺทิสติฯ **ตตฺถ กมฺมสมุฏฺฐานา ปถวีธาตู**ติ ‘‘กมฺมสมุฏฺฐานํ มหาภูต’’นฺติ เอตฺถ สามญฺญโต วุตฺตา กมฺมชปถวีธาตุฯ **กมฺมสมุฏฺฐานานํ อิตราส**นฺติ กมฺมชานํ อาโปธาตุอาทีนํ ติสฺสนฺนํ ธาตูนํ สหุปฺปตฺติยา อตฺตโน อุปการกานํ ตาสํ อุปการกโต, อาธารภาวโต, อุปฺปาทโต ยาว ภงฺคาธรณโต, วิคมาภาวโต จ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอตฺถิอวิคตวเสน เจว ปติฏฺฐาวเสน จ ปจฺจโย โหติ, โหนฺตี จ กมฺมํ วิย อตฺตโน, ตาสญฺจ น ชนกวเสน ปจฺจโย โหติ อสมุฏฺฐาปกตฺตา ตาสํฯ กามเญฺจตฺถ นิสฺสยปจฺจย-คฺคหเณเนว ปติฏฺฐาภาโว สงฺคหิโต, ปถวีธาตุยา ปน อนญฺญสาธารณกิจฺจํ สหชาตานํ ปติฏฺฐาภาโวติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **“ปติฏฺฐาวเสน จา”**ติ วิสุํ กตฺวา วุตฺตํฯ **อาพนฺธนวเสน จา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ติสนฺตติมหาภูตานนฺ**ติ อุตุจิตฺตาหารสมุฏฺฐานานํ จตุมหาภูตานํ อญฺญมญฺญํ อโวกิณฺณานํ, อวิเจฺฉเทน ปวตฺตึ อุปาทาย สนฺตตีติ สนฺตติคฺคหณํฯ ปถวีธาตุยา ปติฏฺฐาภาโว นาม สหชาตานํ ธมฺมานํเยวาติ อาห **“น ปติฏฺฐาวเสนา”**ติฯ **น อา**

พนฺธนวเสนาติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ กมฺมสมุฏฺฐานมหาภูเตสุฯ ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานา ปถวีธาตุ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ อิตราส’’นฺติอาทีสุ สุกโร ตนฺตินโย เนตุนฺติ **‘‘จิตฺตอาหาร...เป.... เอเสว นโย’’**ติ อติทิสติฯ

สหชาตาทิปจฺจยวสปฺปวตฺตาสุ จ ปนาติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, **ปน**-สโทฺท วิเสสโตฺถ, ตทุภเยน จ ยถาวุตฺตสหชาตาทิปจฺจเยหิ ปวตฺตมานา ธาตุโย อิมินา วิเสเสน ปวตฺตนฺตีติ อิมมตฺถํ ทีเปติฯ

อิทานิ ตํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอกํ ปฏิจฺจา’’**ติคาถมาหฯ ตตฺถ เอกํ ธาตุํ ปฏิจฺจ ติโสฺส ธาตุโย จตุธา สมฺปวตฺตนฺติ, ติโสฺส ธาตุโย ปฏิจฺจ เอกาว ธาตุ จตุธา สมฺปวตฺตติ, เทฺว ธาตุโย ปฏิจฺจ เทฺว ธาตุโย ฉธา สมฺปวตฺตนฺตีติ โยชนาฯ อโตฺถ ปน ปถวีอาทีสุ เอเกกิสฺสา ปจฺจยภาเว อิตราสํ ติสฺสนฺนํ ติสฺสนฺนํ ปจฺจยุปฺปนฺนตาติ อยเมโก จตุโกฺก, ติสฺสนฺนํ ติสฺสนฺนํ ปจฺจยภาเว อิตราย เอเกกิสฺสา ปจฺจยุปฺปนฺนตาติ อยมปโร จตุโกฺก, ปฐมทุติยา, ตติยจตุตฺถา, ปฐมตติยา, ทุติยจตุตฺถา, ปฐมจตุตฺถา, ทุติยตติยาติ อิมาสํ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ปจฺจยภาเว ตตฺถ ตตฺถ อิตราสํ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ปจฺจยุปฺปนฺนตาติ อยเมโก ฉโกฺกฯ เอวํ ปจฺจยภาเวน จตุธา, ฉธา จ ปวตฺตมานานํ เอกกทฺวิกติกวเสน ติกทุกเอกกวเสน จ ยถากฺกมํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตาวิภาโค เวทิตโพฺพฯ อยญฺจ ปจฺจยภาโว สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจยวเสน, ตตฺถาปิ จ อญฺญมญฺญมุเขเนว เวทิตโพฺพฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ **ปฏิจฺจวาเร** ‘‘เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ ตโย มหาภูตา, ตโย มหาภูเต ปฏิจฺจ เอกํ มหาภูตํ, เทฺว มหาภูเต ปฏิจฺจ เทฺว มหาภูตา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๓)ฯ

อภิกฺกมปฏิกฺกมาทีติ อาทิ-สเทฺทน อาทานวิสฺสชฺชนาทิกายิกกิริยากรณสฺส สงฺคโหทฏฺฐโพฺพฯ **อุปฺปีฬนสฺส ปจฺจโย โหติ** ฆฏฺฏนกิริยาย ปถวีธาตุวเสน สิชฺฌนโตฯ **สาวา**ติ ปถวีธาตุเยวฯ **อาโปธาตุยา อนุคตา** อาโปธาตุยา ตตฺถ อปฺปธานภาวํ, ปถวีธาตุยา จ ปธานภาวนฺติ ปติฏฺฐาภาเว วิย ปติฏฺฐาปเนปิ สาติสยกิจฺจตฺตา ตสฺสา ปติฏฺฐาปนสฺส ปาทฏฺฐปนสฺส ปจฺจโย โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **อวเกฺขปนสฺสา**ติ อโธนิกฺขิปนสฺสฯ ตตฺถ จ ครุตรสภาวาย อาโปธาตุยา สาติสโย พฺยาปาโรติ อาห **‘‘ปถวีธาตุยา อนุคตา อาโปธาตู’’**ติฯ ตถา อุทฺธงฺคติกา เตโชธาตูติ อุทฺธรเณ วาโยธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว วุโตฺตฯ ติริยํ คติกาย วาโยธาตุยา อติหรณวีติหรเณสุ สาติสโย พฺยาปาโรติ เตโชธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว คหิโตฯ ตตฺถ ฐิตฏฺฐานโต อภิมุขํ ปาทสฺส หรณํ **อติหรณํ,** ปุรโต หรณํฯ ตโต โถกํ วีติกฺกมฺม หรณํ **วีติหรณํ,** ปสฺสโต หรณํฯ

เอเกเกน มุเขนาติ ‘‘ปตฺถฏฺตฺตา ปถวี’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๓๔๗) วิภเตฺตสุ เตรสสุ อาการเสุ เอเกเกน ธาตูนํ ปริคฺคณฺหนมุเขนฯ **สุวาย**นฺติ โส อยํ อุปจารสมาธิฯ กถํ ปนสฺส ววตฺถานปริยาโยติ อาห **‘‘จตุนฺนํ ธาตูน’’**นฺติอาทิฯ

๓๖๐. อิทานิ อิมิสฺสา ภาวนาย อานิสํเส ทเสฺสตุํ **‘‘อิทญฺจ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สุญฺญตํ อวคาหตี**ติ ธาตุมตฺตตาทสฺสเนน รูปกายสฺส อนตฺตกตํ ววตฺถาปยโต ตทนุสาเรน นามกายสฺสาปิ อนตฺตกตา สุปากฏา โหตีติ สพฺพโส อตฺตสุญฺญตํ ปริโยคาหติ ตตฺถ ปติฏฺฐหติฯ **สตฺตสญฺญํ สมุคฺฆาเตตี**ติ ตโต เอว ‘‘สโตฺต โปโส อิตฺถี ปุริโส’’ติ เอวํ ปวตฺตํ อยาถาวสญฺญํ อุคฺฆาเตติ สมูหนติฯ **วาฬมิคยกฺขรกฺขสาทิวิกปฺปํ อนาวชฺชมาโน**ติ สสนฺตาเน วิย ปรสนฺตาเนปิ ธาตุมตฺตตาย สุทิฏฺฐตฺตา ขีณาสโว วิย ‘‘อิเม สีหพฺยคฺฆาทโย วาฬมิคา, อิเม ยกฺขรกฺขสา’’ติ เอวมาทิวิกปฺปํ อกโรโนฺต ภยเภรวํ สหติ อภิภวติฯ ยถาวุตฺตวิกปฺปนาปชฺ

ชนํ หิ ภยเภรวสหนสฺส การณํ วุตฺตํฯ **อุคฺฆาโต** อุปฺปิลาวิตตฺตํฯ **นิคฺฆาโต** ทีนภาวปฺปตฺติฯ **มหาปโญฺญ** จ ปน โหติ ธาตุวเสน กาเย สมฺมเทว ฆนวินิพฺโภคสฺส กรณโตฯ ตถา หิทํ กมฺมฏฺฐานํ พุทฺธิจริตสฺส อนุกูลนฺติ วุตฺตํ, **สุคติปรายโณ วา** อินฺทฺริยานํ อปริปกฺกตายนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เอกูนวีสติภาวนานยปฏิมณฺฑิตสฺส

จตุธาตุววตฺถานนิเทฺทสสฺส ลีนตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓๖๑. ‘‘โก สมาธี’’ติอาทินา สรูปาทิปุจฺฉา ยาวเทว วิภาคาวโพธนตฺถาฯ สรูปาทิโต หิ ญาตสฺส ปเภโท วุจฺจมาโน สุวิเญฺญยฺโย โหติ สเงฺขปปุพฺพกตฺตา วิตฺถารสฺส, วิตฺถารวิธินา จ สเงฺขปวิธิ สงฺคยฺหตีติ **‘‘สมาธิสฺส วิตฺถารํ ภาวนานยญฺจ ทเสฺสตุ’’**นฺติ วุตฺตํฯ อถ วา **‘‘โก สมาธี’’**ติอาทินาปิ สมาธิเสฺสว ปการเภโท ทสฺสียติ, ภาวนานิสํโสปิ ภาวนานยนิสฺสิโต เอวาติ อธิปฺปาเยน ‘‘วิตฺถารํ ภาวนานยญฺจ ทเสฺสตุ’’นฺติ วุตฺตํฯ **สพฺพปฺปการโต**ติ ปลิโพธุปเจฺฉทาทิกสฺส สพฺพสฺส ภาวนาย ปุพฺพกิจฺจสฺส กรณปฺปการโต เจว สพฺพกมฺมฏฺฐานภาวนาวิภาวนโต จฯ

‘‘สมตฺตา โหตี’’ติ วตฺวา ตเมว สมตฺตภาวํ วิภาเวตุํ **‘‘ทุวิโธเยวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิธ อธิเปฺปโต สมาธี**ติ โลกิยสมาธิํ อาหฯ **ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสู**ติ ยานิ เหฏฺฐา ‘‘อุปจาราวหานี’’ติ วุตฺตานิ ทส กมฺมฏฺฐานานิ, เตสุฯ **อปฺปนาปุพฺพภาคจิเตฺตสู**ติ อปฺปนาย ปุพฺพภาคจิเตฺตสุ อฏฺฐนฺนํ ฌานานํ ปุพฺพภาคจิตฺตุปฺปาเทสุฯ **เอกคฺคตา**ติ เอกาวชฺชนวีถิยํ, นานาวชฺชนวีถิยญฺจ เอกคฺคตาฯ **อวเสสกมฺมฏฺฐาเนสู**ติ ‘‘อปฺปนาวหานี’’ติ วุเตฺตสุ ติํสกมฺมฏฺฐาเนสุฯ

สมาธิอานิสํสกถาวณฺณนา

๓๖๒. ทิฏฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจกฺขภูโต อตฺตภาโว, ตตฺถ สุขวิหาโร **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร**ฯ กามํ **‘‘สมาปชฺชิตฺวา’’**ติ เอเตน อปฺปนาสมาธิเยว วิภาวิโต, **‘‘เอกคฺคจิตฺตา’’**ติ ปน ปเทน อุปจารสมาธิโนปิ คหณํ โหตีติ ตโต นิวตฺตนตฺถํ **‘‘อปฺปนาสมาธิภาวนา’’**ติ วุตฺตํฯ **น โข ปเนเต**ติ เอเต พาหิรกภาวิตา ฌานธมฺมา จิเตฺตกคฺคตามตฺตกราฯ **อริยสฺส วินเย** พุทฺธสฺส ภควโต สาสเน **‘‘สเลฺลขา’’ติ น วุจฺจนฺติ** กิเลสานํ สเลฺลขนปฏิปทา น โหตีติ กตฺวา, สาสเน ปน อวิหิํสาทโยปิ สเลฺลขาว โลกุตฺตรปาทกตฺตาฯ

สมฺพาเธติ ตณฺหาสํกิเลสาทินา สํกิลิฏฺฐตาย ปรมสมฺพาเธ อติวิย สงฺกฏฏฺฐานภูเต สํสารปฺปวเตฺตฯ **โอกาสาธิคมนเยนา**ติ อตฺถปฏิลาภโยคฺคสฺส นวมขณสงฺขาตสฺส โอกาสสฺส อธิคมนเยนฯ ตสฺส หิ ทุลฺลภตาย อปฺปนาธิคมมฺปิ อนธิคมยมาโน สํเวคพหุโล ปุคฺคโล อุปจารสมาธิมฺหิเยว ฐตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรติ ‘‘สีฆํ สํสารทุกฺขํ สมติกฺกมิสฺสามี’’ติฯ

อภิญฺญาปาทกนฺติ อิทฺธิวิธาทิอภิญฺญาญาณปาทกภูตํ อธิฏฺฐานภูตํฯ **โหตีติ วุตฺตนยา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถ, เตน ‘‘อิมินา ปกาเรน วุตฺตนยา’’ติ เสสาภิญฺญานมฺปิ วุตฺตปฺปการํ สงฺคณฺหาติฯ **สติ สติ อายตเน**ติ ปุริมภวสิเทฺธ อภิญฺญาธิคมสฺส การเณ วิชฺชมาเนฯ อภิญฺญาธิคมสฺส หิ อธิกาโร อิจฺฉิตโพฺพ, โย ‘‘ปุพฺพเหตู’’ติ วุจฺจติฯ น สมาปตฺตีสุ วสีภาโวฯ เตนาห ภควา ‘‘สติ สติ อายตเน’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๕๘; อ. นิ. ๓.๑๐๒)ฯ **อภิญฺญาสจฺฉิกรณียสฺสา**ติ วกฺขมานวิภาคาย อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย สจฺฉิกาตพฺพสฺสฯ **ธมฺมสฺสา**ติ ภา

เวตพฺพสฺส เจว วิภาเวตพฺพสฺส จ ธมฺมสฺสฯ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมตีติ โยชนาฯ **ตตฺร ตเตฺรวา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึเยว สจฺฉิกาตพฺพธมฺเมฯ สกฺขิภาวาย ปจฺจกฺขการิตาย ภพฺพ สกฺขิภพฺพ, ตสฺส ภาโว สกฺขิภพฺพตา, ตํ **สกฺขิภพฺพตํ**ฯ

ตํ ตํ ภวคมิกมฺมํ อารพฺภ ภวปตฺถนาย อนุปฺปนฺนายปิ กมฺมสฺส กตูปจิตภาเวเนว ภวปตฺถนากิจฺจํ สิชฺฌตีติ ทเสฺสโนฺต อาห “**อปตฺถยมานา วา**”ติฯ สห เพฺยติ ปวตฺตตีติ สหพฺยฺย, สหาโย, อิธ ปน เอกภวูปโค อธิเปฺปโต, ตสฺส ภาโว สหพฺยตา, ตํ **สหพฺยตํ**ฯ

กึ ปน อปฺปนาสมาธิภาวนาเยว ภววิเสสานิสํสา, อุทาหุ อิตราปีติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห “**อุปจารสมาธิภาวนาปี**”ติอาทิฯ

นิพฺพานนฺติ ติสฺสนฺนํ ทุกฺขตานํ นิพฺพุตึฯ รูปธเมฺม ปริยาปนฺนา วิชฺชมานาปิ สงฺขารทุกฺขตา จิตฺตสฺส อภาเวน อสนฺตสมาวฯ เตนาห “**สุขํ วิหริสฺสามา**”ติฯ **โสฬสหิ ญาณจริยาหี**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาทุกฺขอนตฺตนิพฺพิทาวิราคนิโรธปฏินิสฺสคฺควิวฏฺฏานุปสฺสนาติ อิมาหิ อฏฺฐหิ, อฏฺฐหิ จ อริยมคฺคผลญาเณหีติ เอวํ โสฬสหิฯ **นวหิ สมาธิจริยาหี**ติ ปญฺจนฺนํ รูปชฺฌานานํ, จตุนฺนํ อรูปชฺฌานานญฺจ วเสน เอวํ นวหิฯ เกจิ ปน ‘‘จตฺตาโร รูปชฺฌานสมาธี, จตฺตาโร อรูปชฺฌานสมาธี, อุภเยสํ อุปจารสมาธึ เอกํ กตฺวา เอวํ นวา’’ติ วทนฺติฯ

สมาธิภาวนาโยเคติ สมาธิภาวนาย อนุโยเค อนุยุญฺชเน, สมาธิภาวนาสงฺขาเต วา โยเคฯ **โยโค**ติ ภาวนา วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘โยคา เว ชายตี ภูรี’’ติ (ธ. ป. ๒๘๒)ฯ

๓๖๓. **สมาธิปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน สีลํ สมฺปิเณฺฑติฯ

สมาธินิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ เอกาทสมปริเจฺฉทวณฺณนาฯ

ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ